ISSN 2304-5809

Молодий вчений

5 (32) 2016

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 5 (32) травень, 2016 р.

Члени редакційної колегії журналу:

Adamczyk Arkadiusz – доктор габілітований політології (Республіка Польща)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Гриценко Дмитро Сергійович – кандидат технічних наук (Україна)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебедєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Севостьянова Наталія Іларіонівна – кандидат юридичних наук (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)
Index Copernicus (IC™ Value): 5.77 (2014)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена одному з найбільших і найстаріших міст Європи – Києву. Столиця України є політичним, соціально-економічним, транспортним та науково-освітнім центром. У місті розташована велика кількість історичних, культурних і архітектурних пам'яток. Можна годинами милуватися красою ліній Софійського Собору, або витонченими церквами Києво-Печерської Лаври, вигляд на які в усьому блиску позолоти її куполів відкривається при в'їзді до старішої частини міста через міст Патона. Своєрідним символом відваги й сили духу українського народу є монументальна скульптура Батьківщина-Мати, розташована на високому правому березі Дніпра на території Національного музею історії України у Другій світовій війні та є найкращим оглядовим майданчиком майже всього міста. Столиця України має великий культурний потенціал та поєднує у собі історичне минуле та динамічне сучасне. Традиційно День міста кияни святкують в останні вихідні травня. Перше святкування відбулося наприкінці травня 1982 року, а в останню неділю травня 1987 року День Києва вперше був відзначений офіційно.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2016
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2016

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Азаренков Г.Ф., Бондаренко К.В.
Місце компетентнісного підходу в теорії управління економічною безпекою підприємства.....1

Ачкасова С.А., Клімчук О.В.
Теоретичні аспекти визначення сутності фінансової безпеки страхової компанії.....4

Балдик Д.О.
Формування фінансово-економічних результатів діяльності сільськогосподарських підприємств.....8

Барвинок В.Ю.
Роль персонального бренда в самореализации студентов 12

Бегун С.І.
Статистичне дослідження відтворення населення Волинської області.....15

Білоцерківський О.Б.
Статистичний аналіз виробництва електроенергії в Україні 19

Бойда С.В.
Інституційні проблеми формування бізнес-середовища в Україні.....23

Бондаревська К.В., Суха М.І.
Шляхи удосконалення систем винагородження працівників у сучасних умовах 27

Вільхова Т.В.
Оцінка ефективності землекористування для беззбиткового виробництва та з розширеним відтворенням.....31

Головацька С.І., Сашко О.П.
Внутрішній контроль витрат підприємства: організаційно-методичні аспекти.....36

Голубка М.М.
Вклад провідних економічно-просвітницьких товариств у прогрес фінансово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях (друга половина XIX – початок XX століття).....40

Громова А.Є., Крамаренко К.В., Рудик Т.О.
Аналіз фінансового стану підприємства з огляду ефективного використання фінансових ресурсів.....44

Дєєва Н.Е., Грабчак В.І.
Управління репутацією підприємства: основні фактори впливу на формування та підвищення.....48

Дмитренко А.В., Пустяк О.В.
Принципи бухгалтерського обліку як складова методології бухгалтерського обліку спільної діяльності суб'єктів господарювання.....53

Ігнатова О.М., Попрожук К.О.
Статистична оцінка динамічних змін на депозитному ринку в Україні.....56

Карамушка О.М.
Економічний розвиток підприємств зернового комплексу в умовах ризиків та глобалізації.....61

Келюх О.О.
Інформаційні технології в розвиненні екологічного мислення майбутніх фахівців аграрної сфери.....65

Кравець М.О.
Інформаційна підтримка обслуговуючої кооперації.....68

Красілич І.О.
Фактори впливу на ефективність експортно-імпортної діяльності машинобудівних підприємств 73

Кривець Ю.М.
Методологічні засади та показники ефективності оцінки функціонування корпоративних агроформувань та управління ними 77

Крючко Л.С.
Особливості непрямого оподаткування в Україні.....81

Лесік І.М., Рочняк В.В.
Інфраструктурне забезпечення оптових ринків продукції овочівництва.....83

Лобза А.В., Клименко С.Ю.
Особливості підбору персоналу на сучасних українських підприємствах, тенденції розвитку рекрутингу.....87

Макарчук О.Г., Новосядлова К.В.
Теоретико-методологічні основи обліку основних засобів в сільськогосподарських підприємствах.....91

Маляренко А.В., Марущак І.О.
Напрямки розвитку банківських установ в Україні.....95

Маршук Л.М.
Теоретичні засади формування ресурсно-фінансового потенціалу підприємства.....99

Маршук Л.М., Матяш О.О., Репа Н.С.
Децентралізація влади та формування місцевих бюджетів в Україні.....103

Мирошниченко Ю.В., Навіцкас В.А., Сорокіна А.В.
Сучасні методи управління персоналом.....107

Мірзоєва Т.В., Шевченко Н.Ю.
Щодо розвитку галузі тваринництва в Київській області (на прикладі СВК агрофірми «Перемога»).....111
Мосора Л.С.
Природний і міграційний рух населення в Івано-Франківській області: причини та наслідки.....115
Нестеренко О.М., Чирва Ю.Є.
Основні принципи та особливості організації логістики у військових частинах Національної гвардії України.....119
Петренко В.С., Кузнецова Д.С.
Теоретичні та методологічні аспекти грошових потоків на підприємстві.....123
Петюх В.М., Шеіна В.О., Шепель А.Ю.
Загальні компетенції та якості, необхідні молоді для створення власного бізнесу.....126
Поліщук І.І., Ящишена Я.О.
Проблеми та перспективи розвитку хлібопекарської галузі в Україні.....131
Полях В.М.
Маркетингова стратегія розвитку свинарства в сільськогосподарських підприємствах.....134
Пономарьова О.Б., Зінченко О.М.
Особливості розвитку страхування в умовах поширення Інтернету.....138
Пономарьова О.Б., Проценко К.В., Стовбун А.О.
Проблеми та перспективи розвитку медичного страхування в Україні.....141
Романова Ю.С.
Привлечение инвестиций в экономику России.....145
Сіпайло Л.Г., Ляшук А.М.
Обґрунтування альтернативних витрат при формуванні інвестиційної політики підприємства.....149
Скляр Є.В., Храпливий А.І.
Теоретичні засади дослідження дебіторської та кредиторської заборгованостей.....153
Скоромна О.Ю.
Вплив галузевої структури на формування прибутку аграрних підприємств.....157
Сліпченко Г.М.
Особливості бухгалтерського обліку податку на додану вартість в Україні.....161
Слободянюк Н.О., Прокопчук Г.Ю.
Стан страхового ринку України на сучасному етапі, проблеми та перспективи його розвитку.....166
Станкевич Ю.Ю.
Корпоративна соціальна відповідальність: сутність та проблеми поширення в Україні.....171
Тарасевич Н.В., Гурба Н.О.
Сучасні аспекти залучення та утримання клієнтів банку.....175
Фісуненко П.А., Сорока А.А.
Роль бюджету та процесу бюджетування в управлінні підприємством.....178
Фісуненко П.А., Щепеткова А.С.
Сутність та оцінка економічної привабливості та економічної ефективності інвестиційних проектів.....182
Чернишова А.В.
Використання власних торгових марок у дрогері-ритейлі.....186
Шевченко Ю.В.
Проблеми впровадження інформаційних технологій на підприємства різних форм бізнесу.....190
Шеремет О.О.
Проблеми розвитку сільських територій в контексті демографічної і поселенської кризи.....195
Шкрабак І.В., Ахунзянов О.В.
Методичний підхід до оцінки впливу характеристик НІС на розвиток малого підприємництва.....200
Юрчик І.Б., Маценко А.А.
Іноземні інвестиції в Україні: роблеми та перспективи.....204

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Байцим А.І., Талах М.В., Стратій В.І.
Використання нормалізованого вегетаційного індексу для моніторингу стану рослинного покриву НПП «Вижницький» на основі даних супутникової зйомки.....208
Волков В.А.
Об одном из методов атаки на протокол TLS.....213
Головенко Т.М., Бойко Г.А., Іваненко О.О., Шовкомуд О.В.
Загальна характеристика показників льону олійного з метою виготовлення інноваційних товарів.....218
Гуртовий М.Ю., Попов С.В.
Моделювання та оптимізація параметрів електромобілів з комбінованими режимами енергоживлення.....223
Єгорова О.В., Снитюк В.Є.
Нечіткі штрафні функції в задачі управління запасами з урахуванням товарних втрат.....228
Котвицький Р.С., Сарибога Г.В.
Система технічного зору в задачах стабілізації безпілотного літального аппарату.....234

Махровська Н.А.,
Безрукава В.Г., Погромська Г.С.
Аналіз алгоритмів розпізнавання образів для оптимізації рішення задачі пошуку об'єкта у відеоряді.....238
Мосора Ю.Р., Костриба І.В.
Про довговічність клинопасових трансмісій в приводах нафтогазового обладнання.....242
Нестеров О.В., Лавренко А.С., Бялік Г.А., Журавель С.М.
Дослідження впливу іонного азотування на зносостійкість поверхневого шару феритної неіржавіючої сталі.....246
Поліщук М.О., Зубрій О.Г.
Дослідження роботи роторно-плівкового апарата з шарнірним кріпленням лопатей.....249
Сай В.М., Винарчик Л.В.
Функціонально-планувальні аспекти формування вартості земельних ділянок населених пунктів.....253
Силка І.М.
Інноваційні підходи до виробництва натуральних ароматизаторів.....257
Тимчик Г.С., Осадчий О.В., Божеску А.О., Кедись А.О.
Вдосконалення алгоритмів біопульсової діагностики.....262
Тимчик Г.С., Осадчий О.В., Кедись А.О., Божеску А.О.
Мінімізація набору показників для визначення функціонального стану.....266
Шаповалова Н.П., Кравченко О.В.
Фактори формування та зберігання якості кави натуральної смаженої.....272

МЕДИЧНІ НАУКИ

Буринюк Х.П., Ортеменка Є.П.
Порівняльний аналіз показників киснезалежного метаболізму нейтрофільних гранулоцитів крові та мокротиння у школярів, хворих на неэозинофільний фенотип бронхіальної астми.....276
Гавриш Л.О., Дубінська М.В., Золотун І.М., Вівсянник В.В.
Прогностична характеристика та диференційований підхід до лікування уражень шлунково-кишкового тракту у пацієнтів з хронічною хворобою нирок 279
Дудка Т.В., Дудка І.В., Олексій М.В., Ткач Ж.О., Шуневич І.В.
Зміни показників функції зовнішнього дихання, морфо-функціонального стану жовчного міхура та гомеостазу жовчі за комбінованого клінічного перебігу хронічного холециститу та бронхіальної астми.....283
Дученко К.А.
Вплив фуроксану на водно-сольовий обмін у щурів.....287
Егорченко О.Б., Шмырко В.И., Лавренко А.С., Троян Ю.И.
О ранней диагностике заболеваний кистей рук пользователей компьютеров с помощью вибротестирования.....291
Живоложний А.Ю., Макєєва О.М.
Постінсультний больовий синдром: сучасне бачення патогенезу та діагностики.....293
Мочалов Ю.О., Тукало І.В.
Теоретичне обґрунтування застосування комплексу фотодинамічної терапії та озонотерапії при запальних захворюваннях пародонту (огляд літератури).....297
Павленкова О.В., Павленко С.А., Петрушанко В.М., Сидорова А.І.
Деякі аспекти виникнення підвищеної чутливості зубів.....301
Потапчук А.М., Цуперяк С.С.
Аналіз можливостей реставрації ділянок рецесії ясен з використанням композитних матеріалів.....305

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Боднарчук Т.В.
Вплив Дністровського гідровузла на навколишнє природне середовище і формування антропогенних ландшафтів у зоні його впливу.....309
Макаренко В.В., Матвієнко Б.Я.
Вплив антропогенного навантаження на стан родючості ґрунтів на прикладі Коростенського району Житомирської області.....314
Самойленко Н.М., Сулайманова Ж.А.
Екологічно сталий розвиток міст Казахстану.....317

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Бобошко В.І.
Взаємодія школи, сім'ї і громадськості на засадах соціального партнерства (досвід Великої Британії).....321
Венгловська О.А., Свяженіна М.В.
Ідеї С. Русової про виховання дітей дошкільного віку на сторінках часопису «Світло» (1910–1914) 326
Єремеєвич М.О., Турка Т.В.
Комп'ютерні системи тестування знань та їх аналіз.....330
Заболоцький А.Ю.
Проблема якості дистанційного навчання.....333

Ковальчук Л.І.
Проблеми результативності навчального процесу в контексті педологічної науки (перша третина XX століття).....335
Козубенко Ю.Л.
Особливості проведення занять з лікувальної фізичної культури при гіпертонічній хворобі.....340
Коломієць Т.В.
Результати сформованості фахової комунікативної компетентності у майбутніх провізорів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін після проведення формувального експерименту.....344
Костик Е.П.
Качественная подготовка будущих специалистов профессионального образования как педагогическая проблема.....349
Кочубей Л.В.
Проблема формирования учебного диалога в школе.....352
Курчій О.В., Кушнерьова А.В.
Розвиток творчих здібностей учнів середньої школи на заняттях у гуртках.....356
Кухарчук І.О.
Формування соціокультурної компетентності у майбутнього вчителя-словесника (на матеріалі регіональних антропонімів).....359
Левандовська І.З., Дудар О.В.
Формування позитивної мотивації вивчення іноземної мови у студентів вищого навчального закладу.....363
Прищепа С.М.
Сутність та зміст поняття «підприємницька компетентність».....367
Сінельник І.П.
Серендипіті як інтерактивна методика виховання толерантності майбутніх учителів початкової школи.....371
Стельмах Н.В.
Психолого-педагогічні умови педагогічної взаємодії.....375
Tonkonoh N.I.
Strategic competence formation of future foreign language teachers 379
Федорченко Г.М.
Формування національної самосвідомості учнів засобами фольклору.....383
Форостюк Т.В.
Дидактичні й лінгвістичні основи вивчення лексики в початковій школі.....386
Tsurkan T.G.
Parental involvement in children's education.....390
Чернякова О.І.
Використання мультимедійних засобів навчання на уроках в початкових класах.....393
Шиліна А.Г.
Використання тренінгу для викладання англійської мови студентам немовних вищих навчальних закладів.....398
Шкарбан Л.В.
Формування готовності вчителів початкової школи до роботи з ліворукими дітьми.....401
Шкарупа Г.М.
Досвід конструювання робочого зошиту з дисципліни «Перспектива і тіні» для студентів коледжу КНУТД (Спеціальності «Графічний дизайн» та «Художнє фотографування»).....406

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Бондарчук О.А.
Цивілістичні аспекти договору позички.....411
Коляда Т.А.
Теорія та практика нормативного регулювання щодо зовнішнього вигляду працівників.....416
Kryvtsova I.S.
Synergetics in law: foundation, limits and possibilities of general theoretical and sectoral applications.....420
Лазаренко С.В.
Конституційна реформа і модернізація: співвідношення понять.....424
Матросова І.Ю.
Виявлення особливостей правового регулювання діяльності транснаціональних компаній (ТНК).....428
Салей М.І.
Предмет конституційної аксіології як напряму конституційно-правових досліджень 432
Сіліч Є.Г.
Правовідносини, що виникають в пенітенціарній діяльності. Теоретичний аспект.....435
Смирнов М.І.
Функціональна спрямованість діяльності прокурора у кримінальному провадженні.....439

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Бондар В.Д.
Місія університету в умовах реалізації концепції сталого розвитку суспільства.....444
Дзядзіна Н.М.
Визначення стратегічних пріоритетів регіонального розвитку України.....447

Нагорна Г.О.
Соціальне проектування: історія становлення та розвитку.....451
Сироватка С.О.
Засоби впливу держави на раціоналізацію поведінки учасників ринку житлово-комунальних послуг.....455

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Привроцький В.П.
Становлення та функціонування американських «фабрик думок».....460
Сандул В.А.
Місце та роль іміджевих технологій у процесі професійної політичної діяльності.....464

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Березняк В.І.
Форми та методи ідеологічної та атеїстичної роботи навчального осередку на Рівненщині в 70-80-ті роки XX століття.....469
Орленко О.М.
Петроград і реалізація податкової політики напередодні непу.....473
Павлів О.В.
Голодомор 1946-1947 років. Реґіони західної України та Бесарабії.....477

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Гаврилюк О.О.
Невербальні засоби реалізації комунікативно-прагматичної інтенції коментатора текстової трансляції спортивного змагання (на матеріалі англійської мови).....481
Грабівська Г.І.
Традиції українського театру у візії І. Франка на шпальтах польського часопису «Kurjer Lwowski».....486
Довбня Л.Е., Товкайло Т.І.
Мовознавча діяльність Юрія Шевельова в Українському вільному університеті Мюнхена.....490
Калашнікова О.Л., Шубкіна К.А.
Тема пам'яті у творчості Патріка Модіано та її втілення у жанровому репертуарі письменника.....494
Костик Є.В.
Проблеми транслітерування українських власних назв студентами немовних факультетів.....499
Кучик Г.Б.
Стилістичні риси мови установчих документів Міжнародних організацій.....503
Молодиченко Н.А., Танана С.М.
Основні аспекти поняття політичної коректності в сучасній англійській мові.....507
Ніколайчук А.С., Козорог А.І.
Розвиток паратаксису й гіпотаксису в студіях учених Московської лінгвістичної школи.....511
Тищенко О.О., Калмикова А.С.
Символ у контексті поетичного мовлення Б.-І. Антонича.....514
Цилюрик Т.В.
Рецепція поетики «комічної епопеї» в романі Джейн Остен «Емма» (у порівнянні з романом Г. Філдінга «Історія Тома Джонса, знайди»).....517
Чумакова Г.А.
Полісемія в контексті роману М. Дочинця «Вічник».....523
Шапран Д.П.
Мілітарна метафора в українській маркетинговій термінології.....526
Шпинта Г.М.
Особливості використання терміноелементів «mania», «philia» в латинськомовній клінічній термінології.....531

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Баташева Н.І.
Особливості емоційної сфери дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку.....535
Бєлякова С.М.
Психологічні особливості професійного становлення студентів.....539
Бончук Н.В.
Суб'єктивне розуміння щастя сучасною молоддю та підлітками.....542
Глубока І.О.
Особливості створення психологічних умов розвитку асертивної поведінки учнів професійно-технічних навчальних закладів.....548
Журавель А.В., Четверикова І.Ю.
Тривожність як індивідуально-психологічний фактор суїцидального ризику у юнацькому віці.....552
Калюжна Є.М., Лойко Ю.В.
Вплив акцентуацій характеру ув'язнених на особливості їх міжособистісних стосунків.....556
Калюжна Є.М., Шевергіна М.В.
Вплив самооцінки особистості на її академічну успішність у молодшому шкільному віці.....559

Кондратенко В.С., Губа Н.О.
Вплив рівня конфліктності
на процес соціально-психологічної
адаптації молодших школярів..... 564
Міцик Т.О.
Етапи розвитку образу світу
у підлітків з погляду онтогенетики..... 569
Tukyun Ch.J.
Cruel behavior models
in classical psychological theories..... 573
Чернята Н.О.
Слово – основна одиниця
мовленнєвої діяльності,
ядро внутрішнього лексикону..... 577
Яновська Т.А.
Особливості творчої уяви
дітей молодшого шкільного віку..... 581

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Опалько М.С., Примак Т.Ю.
Автоматизація управління
туристичним підприємством
як засіб підвищення ефективності
його діяльності..... 585

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Верхова А.О.
Синтез мистецтв у просторі
естрадного видовища..... 589
Геренко С.С.
Розвиток графічного дизайну
і реклами в Україні 2009–2015 рр..... 592
Логвінова О.О.
Культурно-мистецькі трансформації
арт-проекту у видовищній культурі
України (на прикладі
театралізованих fashion-шоу)..... 596

АРХІТЕКТУРА

Булах І.В.
Основні положення методики
символізації архітектурно-художнього
образу середовища міста..... 601

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCES

Azarenkov G.F., Bondarenko K.V.
The place of competence approach in the theory of economic security companies.....1

Achkasova S.A., Klimchuk O.V.
The theoretical aspects determing the essence financial security of insurance company.....4

Baldyk D.O.
The formation of financial-economic results of activity of agricultural enterprises.....8

Barvinok V.Yu.
The role of a personal brand for self-realization students.....12

Begun S.I.
Statistical research of recreation of population of Volyn area.....15

Bilotserkivskyi O.B.
Statistical analysis of electro-energy production in Ukraine.....19

Boyda S.V.
Institutional problems of formation of business environment in Ukraine.....23

Bondarevska K.V., Sukha M.I.
The ways of improvement of the remuneration systems of employees in modern conditions.....27

Vilkhova T.V.
Evaluation of the efficiency of land use for break-even production and expanded reproduction 31

Holovatska S.I., Sashko O.P.
Internal control costs of the enterprise: organizational-methodical aspects.....36

Holubka M.M.
Contribution of the leading economic and educational societies to the progress of the financial and economic as well cooperative education in the Western territories of Ukraine (the second half of the XIX – the beginning of the XX century).....40

Gromova A.E.,
Kramarenko K.V., Rudyk T.O.
Analysis of enterprise financial condition in the context of effective use of financial resources.....44

Dyeyeva N.E., Hrabchak V.I.
Reputation management of the company: key factors influencing the formation and improvement.....48

Dmitrenko A.V., Pustjak O.V.
Accounting principles as a part of accounting common methodology of business entities.....53

Ihnatova E.N., Poprozhuk K.O.
Statistical evaluation of dynamic changes in the deposit market in Ukraine.....56

Karamushka O.M.
Economic development of enterprises grain of the complex in the conditions of risks and globalization.....61

Keliukh A.A.
Information technologies in development of ecological idea of future specialists of agrarian sphere.....65

Kravets M.A.
Information support of service cooperation.....68

Krasilych I.O.
Factors of impact the efficiency export-import activities machine-building enterprise.....73

Krivets Yu.N.
Methodological framework and indicators for assessing the effectiveness of corporate agricultural enterprises and management.....77

Kriuchko L.S.
Features of indirect taxation in Ukraine.....81

Lesik I.M., Rochnjak V.V.
Infrastructural support of the wholesale market of vegetables.....83

Lobza A.V., Klymenko S.Y.
Features of staff selection to modern Ukrainian enterprises, development trends recruiting.....87

Makarchuk O.G., Novosiadlova K.V.
Theoretical and methodological bases of accounting of fixed assets in the agricultural enterprises.....91

Marushchak I.O., Malyarenko A.V.
Directions of banking institutions' development in Ukraine.....95

Marshuk L.N.
Theoretical bases of formation resource-finance building companies.....99

Marshuk L.N.,
Matyash O.O., Repa N.S.
Decentralization of government and formation of local budget in Ukraine.....103

Miroshnichenko Y.V.,
Navitskas V.A., Sorokina A.V.
Modern methods for HR management.....107

Mirzoeva T.V., Shevchenko N.Y.
For the development of the livestock sector in Kyiv region (for example APC agricultural firm «Peremoga»).....111

Mosora L.S.
Natural and migration movement of population in Ivano-Frankivsk region: causes and consequences.....115
Nesterenko O.M., Chirva Yu.E.
Basic principles and features of logistics organization in military units of the National guard of Ukraine.....119
Petrenko V.S., Kuznetsova D.S.
The theoretical and methodological aspects of cash flow of enterprise.....123
Petyuh V.M., Sheina V.A., Shepel A.Yu.
General competencies and qualities which are necessary to young for doing an own business.....126
Polishchuk I.I., Yaschyshena Ya.O.
Problems and prospects of bakery industry in Ukraine.....131
Polyakh V.M.
Marketing strategy of pig breeding development at agricultural enterprises.....134
Ponomareva O.B., Zinchenko A.N.
The features of insurance development in terms of Internet spread 138
Ponomareva O.B., Protsenko K.V., Stovbun A.A.
Problems and prospects of health insurance in Ukraine.....141
Romanova J.S.
Involve investments in the Russian economy.....145
Sipailo L.G., Liashuk A.M.
Justification of formation costs of alternative investment policy enterprise.....149
Skljar E.V., Khraplyvyi A.I.
The theoretical basis of research payables and receivables.....153
Skoromnaya E.Yu.
Industry structure influence on the formation of income of agricultural enterprises.....157
Slipchenko G.M.
Features of accounting VAT in Ukraine.....161
Slobodyanyuk N.O., Prokopchuk H.Y.
The status of the insurance market of Ukraine at the present stage, problems and prospects of its development.....166
Stankevich Y.Y.
Corporate social responsibility: essence and distribution problems in Ukraine.....171
Tarasevich N.V., Gurba N.O.
Modern aspects of attracting and retaining bank customers.....175
Fisunenko P.A., Soroka A.A.
Role of the budget and budgeting process in the management of the company.....178
Fisunenko P.A., Shchepetkova A.S.
Nature and rating of economic attractiveness and economic efficiency of investment project.....182
Chernyshova A.V.
The use of private labels for drogerie-retail.....186
Shevchenko U.V.
Problems introduction of information technologies in enterprises of different forms of business.....190
Sheremet O.O.
Problems of development of rural territories in a context of the demographic and settlement crisis.....195
Shkrabak I.V., Ahunzyanov A.V.
The methodical approach to the evaluation of NIS characteristics influence on the development of small entrepreneurship.....200
Yurchik I.B., Matsenko A.A.
Foreign investment in Ukraine: problems and prospects.....204

ENGINEERING SCIENCES

Baitsym A.I., Talakh M.V., Stratiy V.I.
Use of normalized vegetation index for monitoring the state of vegetation cover of Vyzhnytsia National Nature Park based on satellite imagery.....208
Volkov V.A.
About the one of the methods of attack on the TLS protocol.....213
Holovenko T.N., Boiko G.A., Ivanenko E.A., Shovkomud A.V.
The general description of oil flax characteristics aimed at manufacturing innovative products 218
Gurtovyi M.Yu., Popov S.V.
Modelling and optimization of electric vehicle's parameters with combined energy supply modes.....223
Yegorova O.V., Snytyuk V.Ye.
A fuzzy penalty function approach for inventory problem with loss of goods 228
Kotvitsky R.S., Saryboga G.V.
System of technical vision in problems of stabilization of a pilotless vehicle.....234
Makhrovska N.A., Bezrukava V.H., Pohromska H.S.
Analysis of algorithms of recognition for solving optimization search of objects in video.....238

Mosora Y.R., Kostruba I.V.
About longevity of v-belt transmissions in the drives of oil and gas equipment.....242
Nesterov A.V., Lavrenko A.S., Byalik G.A., Zhuravel S.M.
Study of the influence on the wear ion nitriding surface layer ferritic stainless steel.....246
Polishchuk M.A., Zubriy O.G.
Research work of rotary film apparatus with hinging shovel.....249
Say V.M., Vynarchyk L.V.
Functional aspects and planning formation value of land settlements.....253
Silka I.N.
Innovative approaches to the production of natural flavorings.....257
Tymchyk G.S., Osadchyj O.V., Bozhesku A.O., Kedys' A.O.
Improvement of algorithms biopulse diagnostics.....262
Tymchyk G.S., Osadchyj O.V., Kedys A.O., Bozhesku A.O.
Mininization set indscator for determining the functional situation.....266
Shapovalova N.P., Kravchenko O.V.
Factors the formation and preservation quality coffee natural fried.....272

MEDICAL SCIENCES

Burinuk K.P., Ortemenka Ye.P.
Comparative analysis of oxygen-dependent metabolism of neutrophiles in blood and sputum in school-age children with noneosinophilic bronchial asthma phenotype.....276
Gavrish L.A., Dubynskaya M.V., Zolotun I.N., Vivsyannyk V.V.
Prognostic characteristics and differential treatment approach lesions of the gastrointestinal tract patients with chronic kidney disease.....279
Dudka T.V., Dudka I.V., Olexiy M.V., Tkach O.O., Shunevych I.V.
Changes in the characteristics of the external respiration function, morpho-functional state of the gallbladder and homeostasis of bile during a combined clinical course of chronic cholecystitis and bronchial asthma.....283
Duchenko E.A.
Furoxan influence on water-salt metabolism in rats.....287
Egorchenko O.B., Shmyrko V.I., Lavrenro A.S., Troyan G.I.
On early diagnostics of computer-users' wrists diseases with the help of vibrotesting.....291
Zhyvolozhnyy A.Y., Makeeva O.M.
Poststroke pain syndrome: a modern view of the pathogenesis and diagnosis.....293
Mochalov Iu.O., Tukalo I.V.
Theoretical reasoning of photoactivated therapy and ozone therapy usage for periodontal flammatory diseases treatment (literature review).....297
Pavlenkova E.V., Pavlenko S.A., Petrushanko V.N., Sidorova A.I.
Some aspects of the appearance of increased tooth sensitivity.....301
Potapchuk A.M., Tsuperyak S.S.
Analysis of the possibilities for gingival recession sites restoration using composite materials.....305

GEOGRAPHICAL SCIENCES

Bodnarchuk T.V.
The impact of Dniester hydroelectric on the environment and the formation of man-made landscapes in the area of influence.....309
Makarenko V.V., Matvienko B.Y.
Anthropogenic load effect on condition of soil fertility in Korostensky region Zhitomir region.....314
Samoilenko N.N., Sulaimanova Zh.A.
Environmentally sustainable urban development of Kazakhstan's cities.....317

PEDAGOGICAL SCIENCES

Boboshko V.I.
Co-operation of school, family and public on the principles of social partnership (experience of Great Britain).....321
Venhlovska O.A., Sviazhenina M.V.
S. Rusova's ideas about upbringing of preschool children in the magazine «Svitlo» (1910–1914).....326
Yeremeyevich M.A., Turka T.V.
Computer systems of knowledge testing and its analysis.....330
Zabolotskyy A.Yu.
Quality problem of distance learning.....333
Kovalchuk L.I.
Performance problems in the educational process achievements in the context of pedological science (the first third of the XX century).....335
Kozubenko Y.L.
Features by lessons therapeutic physical in hypertension.....340

Kolomiiets T.V.
The results of formation of the professional communicative competence in future pharmacists during the study of humanities after the forming experiment....344
Kostyk Ye.P.
Quality professional training of future specialists as a pedagogical problem....349
Kochubey L.V.
Problem of educational dialogue formation in school....352
Kurchiy O.V., Kushnereva A.V.
The development of the creativity of the secondary school pupils at the cas activities....356
Kykharchuk I.O.
The future language and literature teacher's social and cultural competence forming (based on the regional anthroponyms material)....359
Levandovska I.Z., Dudar O.V.
Formation of high school student's positive motivation in studying foreign language....363
Pryschepa S.M.
The essence and the content of the concept «entrepreneurial competence»....367
Sinelnyk I.P.
Serendipiti as an interactive method of prospective primary school teachers' education for tolerance....371
Stelmach N.V.
Psychological and pedagogical conditions of pedagogical cooperation....375
Tonkonoh N.I.
Strategic competence formation of future foreign language teachers....379
Fedorchenko G.N.
Formation of national consciousness of pupils by means of folklore....383
Forostyuk T.V.
Teaching and linguistic foundations for the study of vocabulary in primary school....386
Tsurkan T.G.
Parental involvement in children's education....390
Cherniakova E.I.
Using multimedia learning tools on lessons in primary school....393
Shylina A.G.
Use of training methods for teaching English to students of non-linguistic higher educational establishments....398
Shkarban L.V.
Formation of primary school teachers' readiness to work with left-handed children....401
Shkarupa G.M.
Experience of designing workbook on the subject of «Perspective and Shadows» for college students KNUTD (Specialty «Graphic Design» and «Artistic photography»)....406

LAW SCIENCES

Bondarchuk A.A.
Civil aspects of contract loan....411
Koliada T.A.
Theory and practice of statutory regulation of workers' appearance....416
Kryvtsova I.S.
Synergetics in law: foundation, limits and possibilities of general theoretical and sectoral applications....420
Lazarenko S.V.
Constitutional reform and modernization: comparing concepts....424
Matrosova I.Ju.
The special features of legal regulation of the activity of multinational company....428
Saley M.I.
The subject of constitutional axiology as a branch of constitutional legal research....432
Silich Ye.G.
System of legal relations arising in penitentiary activity. Theoretical aspect....435
Smirnov M.I.
Functional orientation of the prosecutor in criminal proceedings....439

STATE ADMINISTRATION

Bondar V.D.
A mission of university is in the conditions of realization of conception of steady development of society....444
Dzyadzina N.N.
Defining the strategic priorities of regional development in Ukraine....447
Nagorna G.O.
Social projecting: history of formation and development....451
Syrovatka S.O.
Means of state to rationalize the behavior of the participants of housing and communal services market....455

POLITICAL SCIENCES

Pryvrotskyi V.P.
The development and operation
of American think tanks....460
Sandul V.A.
The place and role of fashion technology
in professional politics....464

HISTORICAL SCIENCES

Berezniak V.I.
Forms and methods of ideological
and atheistic education centers
in Rivne in the 70-80-s XX century....469
Orlenko O.M.
Petrograd and implementation
of tax policy on the eve of NEP....473
Pavliv O.V.
Hunger 1946-1947 years. Regions
of western Ukraine and Bessarabia....477

PHILOLOGICAL SCIENCES

Havryliuk O.O.
Nonvernal means of communicative
and pragmatic intention
of commentator in live
text commentary (based on
English language)....481
Grabivska H.I.
Traditions of the Ukrainian theatre
in Franko's vision on columns
of Polish periodical «Kurjer Lwowski»....486
Dovbnia L.E., Tovkaylo T.I.
Linguistic activities
of Yuriy Shevelyov at the Ukrainian
Free University in Munich....490
Kalashnikona O.L., Shubkina K.A.
Some peculiarities of the realisation
of the topic of memory
in Patric Modiano's works
of different genres....494
Kostyk Ye.V.
Transliteration problems of the Ukrainian
proper names by students
of non-linguistic departments....499
Kuchyk H.B.
Stylistic features of the language
of statutory documents
of international organizations....503
Molodychenko N.A., Tanana S.M.
Main aspects of concertion
of political correctness
in modern English....507
Nikolaychuk A.S., Kozorog A.I.
The development of hypotaxis
and parataxis in studios
of Moscow linguistic school....511
Tishenko O.O., Kalmikova A.S.
Symbols in the context
of poetic speech by B.-I. Antonych....514
Tsyliuryck T.V.
Reception of poetics
of «comic prose» in the novel
«Emma» by Jane Austen
(in comparison to the novel
«The history of Tom Jones,
a foundling» by H. Fielding)....517
Chumakova G.A.
Polysemy in the context
of the novel «Vechnik» by M. Dochintsa....523
Shapran D.P.
Military metaphor in Ukrainian
marketing terminology....526
Shpynta G.N.
Specific usage of the term
elements «mania», «philia»
in Latin clinical terminology....531

PHILOLOGICAL SCIENCES

Batasheva N.I.
Features of emotional
sphere preschool children
with mental retardation....535
Beliakova S.M.
Psychological peculiarities
of professional development
of students....539
Bonchuk N.V.
The subjective understanding
of happiness among the teenagers
and the youth....542
Gluboka I. O.
Particular of creating
the psychological conditions
of the assertive behaviour students
of vocational and technical
educational establishments....548
Zhuravel A.V., Chetverikova I.Y.
Anxiety as an individually-psychological
factors of suicide risk in adoiescence....552
Kaluzhnaya E.N., Loyko Yu.V.
The influence of character
accentuations of prisoners
on the features of their
interpersonal relations....556
Kaluzhnaya E.N., Shevergina M.V.
The influence of persons' self-esteem
on academic achievement
in early school age....559
Kondratenko V.S., Guba N.A.
The impact of conflict
on the process of social
and psychological adaptation
of elementary school students....564

Mitsyk T.A.
The stages of development of the world image in adolescents from the perspective of developmental biologists.....569
Tukyun Ch.J.
Cruel behavior models in classical psychological theories.....573
Chernyata N.A.
Word as a principal unit of speech and the core of inner vocabulary.....577
Yanovskaya T.A.
Features of creative imagination of children of midchildhood.....581

SOCIAL COMMUNICATIONS

Opalko M.S., Primak T.E.
Automation of tourism enterprises as a means of improving the efficiency of its operations.....585

HISTORY OF ART

Verkhova A.A.
Synthesis of arts in the space of estrada's show.....589
Gerenko S.S.
Development graphic design and advertising in Ukraine 2009-2015 years.....592
Loginova O.O.
Cultural and artistic transformation of an art-project in Ukraine spectacular culture (for example of theatrical fashion-show).....596

ARCHITECTURE

Bulakh I.V.
Summary methodology symbolization architectural and artistic environment of the city image.....601

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 005.2:658.012

МІСЦЕ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ В ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

Азаренков Г.Ф., Бондаренко К.В.
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Стаття присвячена проблемам управління економічною безпекою підприємства. Запропоновано своє бачення концепції економічної безпеки підприємства, в рамках якої розглянуто сутність поняття «економічна безпека підприємства». Визначено місце компетентнісного підходу в теорії управління економічною безпекою підприємства. Проаналізовано питання актуальності використання компетентнісного підходу в процесі управління економічною безпекою підприємства. Обґрунтовано вплив управлінських компетенцій на рівень економічної безпеки. Розглянуто можливість застосування стратегій управління знаннями для досягнення високого рівня економічної безпеки.
Ключові слова: управління економічною безпекою підприємства, компетентнісний підхід, компетенції, управлінські компетенції, управління знаннями.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день існує проблема забезпечення економічної безпеки підприємств машинобудівної галузі України. Наявні проблеми зумовлені багатьма факторами: непередбачені зміни зовнішнього і внутрішнього середовища, недосконалий рівень управління та механізм функціонування підприємств, низька конкурентоспроможність та адаптація до потреб ринку, залежність економіки України в цілому від кон'юнктури зовнішнього ринку тощо. Тому багато вчених займаються пошуками нових підходів до управління економічною безпекою підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні жорсткі умови функціонування та особливості ринкових відносин виносять проблему управління економічною безпекою підприємств машинобудування на нові рубежі. Проблеми теорії та практики, що порушують питання удосконаленням системи економічної безпеки підприємства на різних рівнях управління, були розглянуті багатьма вітчизняними і зарубіжними науковцями: Агибаловим А.В., Бабіною Н.О., Васильцівим Т.Г., Гнілицькою Л.В., Євдокимовим Ф.І, Запорожцевою Л.А., Захаровим А.І., Івановою Л.К., Кизимом М.О., Клебановою Т.С., Ковальовим Д.І., Козаченком Г.В., Ляшенко О.М., Отенко І.П., Пономаренком В.С., Пономарьовим В.П., Пригуновим П.Я., Россошанською О.В., Тридідом О.М., Шемаєвою Л.Г., Шлемко В.Т., Яртим І.А. та іншими. Зміна парадигм стратегічного управління зумовила розвиток нових концепцій та напрямів, а разом з ними і оновлення стратегічного інструментарію, однак на сьогоднішній день в Україні недостатньо розкриті питання стосовно концептуальних підходів до управління економічною безпекою.

Метою дослідження є визначення місця компетентнісного підходу в теорії управління економічною безпекою.

Виклад основного матеріалу. Економічна ситуація, яка склалась в Україні й існуючі особливості розвитку підприємств машинобудівної галузі, що функціонують на її території, диктують необхідність поглибленого вивчення проблеми створення умов здійснення безпечної економічної діяльності підприємства. Ми вважаємо, що економічна безпека підприємства – це найважливіша характеристика функціонування всієї економічної системи і життєдіяльності господарюючих суб'єктів, що виражається в готовності успішно протидіяти зовнішнім і внутрішнім загрозам, стабільності ситуації в рамках забезпечення сталого функціонування та розвитку підприємств. В сучасних умовах господарювання машинобудівних підприємств на перший план виходить одна з важливих проблем – розробка дієвого механізму та інструментів управління економічною безпекою підприємства. А це неможливо здійснити без дієвої концепції економічної безпеки підприємства.

У роботі Отенко І. П. та Яртим І. А. [1] проаналізовано концептуальні підходи різних вчених до визначення поняття «економічна безпека». І автори дійшли висновку, що всі підходи не є універсальними і мають свої переваги та деякі недоліки, а трактовка безпеки здійснюється залежно від цілей, які ставить перед собою підприємство. В останній час, більшість науковців схиляються до такої цілі, як розвиток підприємства. Автори пояснюють це тим, що будь-які підприємства постійно контактують із зовнішнім середовищем, що здатне породжувати різні загрози діяльності і можливості для розвитку підприємства. Тому для успішного подальшого свого функціонування, підприємство повинно забезпечити наявність внутрішніх резервів для нейтралізації будь-яких зовнішніх та внутрішніх загроз власними силами через максимально ефективне використання «всіх наявних видів ресурсів і можливостей». Таку «силу протидії» вони вбачають в системі забезпечення економічної безпеки підприємства. Завдяки якій слабкі місця і загрози з часом можуть перетворитись на конкурентні переваги та можливості для досягнення розвитку підприємства.

На нашу думку, концепція економічної безпеки підприємства – це системне та цілісне розуміння,

© Азаренков Г.Ф., Бондаренко К.В., 2016

бачення і уявлення шляхів нейтралізації небезпек зовнішнього та внутрішнього характеру, що реально загрожують або можуть потенційно загрожувати підприємству, а також дієвих способів мінімізації можливих шкідливих наслідків, для забезпечення сталого розвитку підприємства.

В рамках цієї концепції економічна безпека підприємства розглядається як стан його функціонування в умовах стратегічно запланованого розвитку, у відповідності до чого безперешкодно реалізуються визначені місія, цілі та завдання. Та оскільки економічна безпека підприємства представляє комплексну систему, її функціонування залежить від взаємодії всіх складових елементів.

В сучасній науковій літературі при розгляді економічної безпеки підприємства обов'язково поряд згадують управлінські та ключові компетенції, трудові ресурси, інтелектуальний та кадровий потенціал, кваліфікований персонал тощо.

Так, Бабіна Н.О. [2] визначає економічну безпеку підприємства як стабільний стан функціонування суб'єкта господарювання, з відповідним «забезпеченням досягнення мети діяльності, поступовим зміцненням фінансової стійкості і платоспроможності, ефективним використанням ресурсів, інтелектуального та кадрового потенціалу, створеною ефективною системою протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам, налагодженим механізмом убезпечення комерційної таємниці та інформації, безпекою персоналу, майна і капіталу». Також автор виділяє в комплексній системі економічної безпеки такий елемент, як внутрішні і зовнішні суб'єкти, які безпосередньо забезпечують економічну безпеку підприємства. Адекватний механізм забезпечення безпеки залежить від відповідних дій співробітників. А граничні можливості адаптації підприємства, на думку автора, можна значно розширити за допомогою організаційної модернізації підприємства, а також через оновлення чи підвищення рівня кваліфікації та компетентності персоналу [2].

На думку Россошанской О.В. [3], діяльність в сфері забезпечення безпеки повинна бути націлена на ліквідацію дефіциту власних коштів, збагачення знань про людську діяльність, здатності адекватно діяти в реальних ситуаціях. Перелічені напрямки-вимоги повністю збігаються з поняттям компетентності особистості. Це підтверджує той факт, що ступінь безпеки діяльності визначається саме компетентністю особистості, яка її реалізує.

Іванова Л.К. [4] визначає економічну безпеку підприємства як наявність конкурентних переваг, обумовлених відповідністю матеріального, фінансового, кадрового, технологічного потенціалів і організаційної структури підприємства його стратегічним цілям і завданням.

Запорожцева Л. А. та Агибалов А. В., провівши аналіз наукових робіт [5],визначили, що ключовим фактором успішного розвитку підприємства, на думку більшості вчених і практиків, є грамотний і професійний менеджмент, а головний фактор ризику – некомпетентність, несумлінність, недбалість персоналу. Безпека персоналу або кадрова безпека підприємства, на думку вчених, – це процес запобігання негативним впливам на економічну безпеку підприємства за рахунок ризиків і загроз, пов'язаних з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами в цілому. Вони вважають кадрову безпеку найважливішою складовою економічної безпеки підприємства, так як персонал, кадри первинні для будь-якої її складової (фінансової, інформаційної, техніко-технологічної, правової, екологічної та інших).

У 1957 році, написавши книгу «Лідерство в управлінні» (Leadership in administration), Селзник став одним з перших авторів, які відзначили, що саме на внутрішніх чинниках організації, такі як кадровий потенціал або накопичений досвід, безпосередньо «впливають на компетенцію організації формувати і дотримуватися певних стратегій» [6].

Якщо розглянути стратегію забезпечення економічної безпеки більш детально, то в сутності вона являє собою загальну стратегію розвитку економіки підприємства, яка включає в себе деякі поточні стратегії переходу підприємства на наступний вищий щабель ієрархії станів економіки, аж до стану «економічна безпека». Такий перехід можливо здійснити тільки через стратегічні зміни.

На наш погляд, найбільш вдало було визначено взаємозв'язок між змінами на підприємстві і його розвитком у працях Пономаренка В.С., Тридіда О.М., Кизима М.О. [7], а саме: «розвиток – це процес кількісно-якісних змін у системі, ускладнення структури і складу, в результаті чого підвищується її опір дестабілізуючому впливу зовнішнього середовища і ефективність функціонування».

Д. Дафт [8] серед типів стратегічних змін, які підприємство може впровадити для адаптації та розвитку виокремлює зміни в персоналі. Під якими автор розуміє зміни в цінностях, підходах та досвіді працюючих для того, щоб вони нарощували та накопичували зусилля та компетенції для досягнення стратегічних цілей організації.

В останні роки у наукових роботах усе частіше згадуються поняття «управлінських знань» та «управлінських компетенцій», як впливових факторів, наявність яких є необхідною умовою для досягнення стійких конкурентних переваг і швидкої адаптації до непедбачуваних змін зовнішнього середовища. Їх розглядають як джерело конкурентних переваг і основу здатностей підприємства до здійснення того чи іншого виду діяльності.

Підсумовуючи все вище зазначене, можна сказати, що компетенції та знання персоналу, а також всього підприємства в цілому відіграють визначальну роль в управлінні підприємства і забезпечують його економічну безпеку. Керівник та менеджери зі своїми спеціалізованими знаннями, здатностями, навичками та унікальним досвідом стають головним стратегічним ресурсом економічної безпеки підприємства,тому для її забезпечення, в першу чергу, слід шукати резерви серед прихованих можливостей у здатності керівництва компаній консолідувати технології і виробничі навички в компетенції, які наділяють підприємства потенціалом швидкої адаптації до мінливих можливостей зовнішнього середовища, тому необхідно досліджувати компетенції відповідних організаційних рівнів та складових елементів підприємства. Таким чином, під компетенціями ми розуміємо не тільки сукупність факторів успіху та конкурентних переваг, а і здатності підприємства в цілому забезпечувати свою економічну безпеку, а для цього необхідно

застосувати підхід, який буде спрямований на пошук та формування компетенцій з унікальними та неповторними властивостями, які важко скопіювати. Саме вони стануть основою для пошуку та створення нових можливостей у майбутньому для досягнення ефективного функціонування та сталого розвитку підприємства і таким підходом є компетентнісний.

Чечетов М. В. та Денисюк О. В. у своїй роботі [9] акцентують увагу на семи основних стратегіях управління знаннями, в основі яких виділяють індивідуальну компетенцію персоналу, внутрішню структуру підприємства та зовнішнє середовище. І в залежності від поєднання цих елементів визначаються напрямки і формується сукупність заходів на підприємстві, тому, в першу чергу, необхідно правильно визначити серед них найбільш значущі та побудувати на їх основі ефективну стратегію.

Стратегії управління знаннями можуть бути застосовані на підприємстві для того, щоб «створити нову вартість, реалізовану в продуктах, людях і процесах за допомогою раціонального формування й використання знань на підприємствах» [9]. Основною метою цих стратегій є спрямування підприємства до більш ефективного використання всіх наявних ресурсів, отримання більш швидких та якісних результатів від інноваційних процесів та зниження втрат від невикористання інтелектуальних активів. Автори представляють стратегії у вигляді семи можливих комбінацій з вищезазначених базових складових.

Такий підхід дає можливість обрати найбільш оптимальну для підприємства стратегію забезпечення його економічної безпеки з точки зору наявних можливостей і поставлених стратегічних цілей. Та на наш погляд стратегія, яка спирається на постійний обмін знаннями одночасно між всіма елементами стратегічного потенціалу є найбільш доцільною, якщо мова йде про забезпечення економічної безпеки підприємства.

При реалізації цієї стратегії підприємство проводить регулярний моніторинг стратегічного потенціалу, здійснює розвиток індивідуальної компетенції працівників через їх безперервне підвищення кваліфікації та навчання, проведення регулярних тренінгів, формування корпоративної культури; формує прогресивну оргструктура, яка орієнтована на інтенсивний обмін знаннями та компетенціями усередині підприємства; створює ефективні зовнішні зв'язки, які збільшують його конкурентоспроможність та сприяють ефективному використанню переваг, розвивають позитивний імідж.

Стратегії управління знаннями можуть успішно використовуватись машинобудівними підприємствами України для досягнення економічної безпеки.

Проведений аналіз теоретичних положень, пов'язаних з створенням стійких конкурентних переваг на підприємстві, спонукає до висновку, що для досягнення високого рівня економічної безпеки першочергового значення набувають управлінські компетенції, а саме компетенції в області стратегічного управління. Звідси, є доцільним при здійсненні процесу управління економічною безпекою підприємства звернути увагу на стратегії розвитку, виявлення та удосконалення ключових та управлінських компетенцій, при успішній реалізації яких підприємство неодмінно досягне поставленої мети.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, здійснюючи процеси управління економічною безпекою необхідно опиратись на безперервний комплекс заходів, спрямованих на виявлення, накопичення та застосування компетенцій підприємства на всіх організаційних рівнях і в будь-яких видах діяльності. Це дасть можливість створити стійкі конкурентні переваги, ефективну систему управління економічною безпекою підприємства, дієвий механізм протидії від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз бізнес-середовища, сформувати здатність до пошуку та використання нових можливостей в своїх інтересах, досягти стабільного економічного зростання та високого рівня безпеки. Для подальшого розвитку цього напрямку увагу необхідно зосередити на розробці методичного забезпечення з управління економічної безпеки машинобудівних підприємств на основі компетентнісного підходу.

Список літератури:

1. Отенко І. П., Яртим І. А. Ідентифікація поняття «економічна безпека стратегічних змін підприємства» // Проблеми економіки. 2014. № 1. – С. 204-210. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/identifikatsiya-ponyatiya-ekonomicheskaya-bezopasnost-strategicheskih-izmeneniy-predpriyatiya-1#ixzz4766piyfP
2. Бабіна Н. О. Особливості управління економічною безпекою підприємства в умовах кризового та посткризового розвитку / Н. О. Бабіна // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи». – Харків: ХНТУСГ, 2015. – С. 321-325 (1).
3. Россошанская О. В. Проектно-компетентностный подход к экономической опасности // Управление проектами и развитие производства. 2011. № 1. – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/proektno-kompetentnostnyy-podhod-k-ekonomicheskoy-opasnosti
4. Иванова Л. К. Экономическая безопасность предприятия // Вестник УГАТУ. 2013. № 7 (60). – С. 30-33. – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-bezopasnost-predpriyatiya-1#ixzz477Y6fu00
5. Запорожцева Л. А., Агибалов А. В. Концепция оценки уровня стратегической экономической безопасности предприятия // Социально-экономические явления и процессы. 2014. № 11. – С. 78-85. – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-otsenki-urovnya-strategicheskoy-ekonomicheskoy-bezopasnosti-predpriyatiya#ixzz477bs0Esu
6. Selznick P. (1957) Leadership in Administration. – New York: Harper.
7. Пономаренко В. С., Тридід О. М., Кизим М. О. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи: Моногр. – Х.: Вид-й дім «ІНЖЕК», 2003. – 328 с.
8. Дафт Р. Л. Теория организации / Р. Л. Дафт; пер. с англ. под ред. Э. М. Короткова. – М.: Юнити-Дана, 200б. – 736 с.
9. Чечетов М. В., Денисюк О. В. Обоснование стратегии развития управленческих компетенций предприятия // Проблемы экономики. 2012. № 1. – С. 41-46. – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/obosnovanie-strategii-razvitiya-upravlencheskih-kompetentsiy-predpriyatiya#ixzz475wV67Qu

Азаренков Г.Ф., Бондаренко К.В.
Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця

МЕСТО КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В ТЕОРИИ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Статья посвящена проблемам управления экономической безопасностью предприятия. Предложено свое видение концепции экономической безопасности предприятия, в рамках которой рассмотрены сущность понятия «экономическая безопасность предприятия». Определено место компетентностного подхода в теории управления экономической безопасностью предприятия. Проанализированы вопросы актуальности использования компетентностного подхода в процессе управления экономической безопасностью предприятия. Обосновано влияние управленческих компетенций на уровень экономической безопасности. Рассмотрена возможность применения стратегий управления знаниями для достижения высокого уровня экономической безопасности.
Ключевые слова: управления экономической безопасностью предприятия, компетентностный подход, компетенции, управленческие компетенции, управление знаниями.

Azarenkov G.F., Bondarenko K.V.
Kharkiv National Economic University named after Semen Kuznets

THE PLACE OF COMPETENCE APPROACH IN THE THEORY OF ECONOMIC SECURITY COMPANIES

Summary
The article deals with the problems of management of economic security. It offeres his vision on the concept of enterprise economic security in which it discusses the essence of the concept of «economic security of the enterprise.» The competent place in the approach of the theory of management of economic security. It analyzes questions on the relevance of the use of competency approach in the management of economic security. Substantiates the effect of managerial competencies on the level of economic security. The possibility of using knowledge management strategies in order to achieve a high level of economic security.
Keywords: management of the economic security of the enterprise, competence approach, competence, managerial competence, knowledge management.

УДК 368.021:005

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СТРАХОВОЇ КОМПАНІЇ

Ачкасова С.А., Клімчук О.В.
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

У статті проаналізовані підходи до визначення фінансової безпеки страхової компанії. Уточнено сутність фінансової безпеки страхової компанії. Зроблено висновки про необхідність урахування балансу фінансових інтересів страховика при визначення фінансової безпеки. Визначено об'єкт, мету управління та суб'єктів фінансової безпеки страховика. Встановлено, що обґрунтування теоретичних підходів до визначення сутності фінансової безпеки страховика сприятиме підвищенню ефективності системи державного регулювання за їхньою діяльністю.
Ключові слова: пруденційний нагляд, фінансова безпека страхової компанії, зобов'язання страховика, фінансові інтереси страхової компанії, ринкова вартість страховика.

Постановка проблеми. Удосконалення системи пруденційного нагляду за діяльністю страхових компаній сприятиме реалізації підходів до забезпечення захисту прав споживачів страхових послуг та відновлення довіри клієнтів до страховиків. Крім того, пошук дієвих механізмів забезпечення ефективного функціонування страхових компаній можливий при формуванні дієвого механізму управління фінансовою безпекою останніх.

Серед підходів до підвищення ефективності державного регулювання та нагляду згідно зі Стратегією реформування державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг на 2015-2020 роки [13] визначено завдання із забезпечення впровадження системи пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами та переходу на систему нагляду на основі оцінки ризиків. Згідно із вищезазначеною

© Ачкасова С.А., Клімчук О.В., 2016

стратегією до інструментів регуляторного впливу належать: упровадження у сферу управління страхової компанією регулярного проведення стрес-тестування; запровадження індикаторів аналізу фінансової звітності, більш чутливих до зміни фінансового стану. Крім того, в Україні, відсутні методики оцінки фінансової безпеки окремого страховика й страхового ринку у цілому, що затверджені в рамках регуляторного впливу й визначення фінансової безпеки не розглянуто, що стримує практику забезпечення ефективного функціонування страховиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади щодо забезпечення фінансової безпеки страховика досліджено у працях вітчизняних та зарубіжних учених: Базилевича В.Д. [14], Барановського О.І. [1], Єрмошенко А.М. [4], Нікіфорова П.О., Кучерівської С.С. [8], Панков Ю.В. [9], Папка О.С. [10], Рубана О.О. [12], Ткаченко Н.В. [15] та ін. Разом із тим, варто зазначити недостатність розробки саме теоретичних аспектів визначення фінансової безпеки страхової компанії.

Мета роботи. Метою статті є обґрунтування теоретичних аспектів визначення сутності фінансової безпеки страхової компанії.

Матеріали дослідження. В умовах формування стабільного страхового ринку в Україні та запровадження елементів пруденційного нагляду за страховою діяльністю постає необхідність забезпечення фінансової безпеки окремого страховика. Г. В. Іващенко [5] для визначення безпеки використав системно-діяльністний підхід, що надало змогу стверджувати, що при визначенні сутності поняття «безпека» необхідно, перш за все, уявити її як систему, визначити субстанцію, джерело виникнення, розвитку та функціонування, форми її прояву. Отже, субстанціальною основою безпеки, як фінансового об'єкта, виступає її діяльність. При розгляді сутності безпеки доцільно визначати стан захищеності від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз, що характеризується спроможність до захисту та передбачає наявність заходів протидії цим загрозам.

Базилевич В. Д. [14] через фінансову безпеку страховика визначає здатність виконувати взяті зобов'язання за договорами страхування за умови дії несприятливих чинників, а також зміни в економічній кон'юнктурі.

Барановський О. І. [1] характеризує фінансову безпеку страховика як рівень забезпеченості страхової компанії фінансовими ресурсами, що дозволив би їй у разі потреби відшкодувати обумовлені у договорах страхування збитки її клієнтів і забезпечити ефективне функціонування.

На думку Єрмошенко А. М. [4] при визначенні сутності фінансової безпеки страхової організації особливе місце займає фінансовий стан страховика, обов'язковою умовою якого є збалансованість системи фінансових показників, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз. Це дозволяє своєчасно та в повному обсязі виконувати взяті страховиком зобов'язання, а також забезпечує ефективний розвиток страхової організації в поточному та наступних періодах. При цьому, що дане поняття можна розглядати як у статиці, тобто через оцінку рівня фінансової безпеки, так і в динаміці – через безперервний процес її (фінансової безпеки) забезпечення.

На думку Кравченка О. В. [6] при визначенні сутності фінансової безпеки для страховика важливо виконувати прийняті на себе страхові та інші зобов'язання за умови забезпечення належного рівня фінансової стійкості страхових операцій. Іншого підходу дотримуються Нікіфоров П. О. та Кучерівська С. С. [8], які розглядають фінансову безпеку страхової компанії здатністю компанії виважено і оптимально підходити до використання і управління своїми фінансовими ресурсами, здійснювати їх чіткий контроль, оперативно реагувати на будь-які загрози, внутрішні чи зовнішні, з метою їх мінімізації або уникнення без шкоди для загальної діяльності.

На думку Рубана О. О. [12] фінансова безпека це інтегральна характеристика успішного функціонування страхової компанії. Вона ґрунтується на ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості та характеризує фінансовий стан страхової компанії у довгостроковому періоді.

Ткаченко Н. В. [15] визначає це поняття як залежність від забезпеченості фінансовими ресурсами і рівня організації фінансового менеджменту страхової організації та є основою забезпечення фінансової стійкості страхової компанії.

Папка О. С. [10] під фінансовою безпекою страховика розглядає стан (умови) функціонування, при якому є доступ до фінансових ресурсів і ринків, забезпечує себе та страхувальника певним рівнем захисту від внутрішніх і зовнішніх фінансових загроз і належною ефективністю фінансових показників, володіє здатністю до капіталізації й розвитку в майбутньому, завдяки чому має змогу в повному обсязі виконати свої зобов'язання перед страхувальниками, державою й іншими фізичними особами щодо виплати страхових відшкодувань, внесення необхідних платежів до бюджету, розміщення коштів страхових резервів і здійснення інших фінансових операцій, що характеризуються ймовірністю, величиною втрат капіталу, платоспроможності, ліквідності, рентабельності, недоотримання доходів і прибутків у майбутньому в умовах невизначеності та ризику страхової діяльності.

Забезпечення безпеки страхового ринку характеризується таким рівнем забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їхніх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування» [7].

Оскільки страховики не зможуть стати захищеними ізольовано від усіх учасників ринку страхових послуг, тоді страховий ринок України через взаємозв'язок і взаємодію між усіма його учасниками не зможе досягнути фінансово безпечного рівня свого розвитку.

На думку О. М. Гладчука [2], при розгляді фінансової безпеки страхового ринку, також необхідно враховувати й фінансову безпеку інших його учасників, окрім страхових компаній, а це і страхові посередники, і страхувальники і навіть органи державного нагляду та саморегулівні організації.

На думку Рубана О. О. [12] ліквідність та платоспроможність страхової компанії у короткостроковому періоді є необхідними умовами досягнення її фінансової надійності та фінансової

стійкості у середньостроковому періоді, та фінансової безпеки – у довгостроковому.

Отже, встановлено, що існують відмінності у визначеннях поняття фінансової безпеки страхової компанії. Матриця образів визначень цього поняття представлена в табл. 1.

Як видно з табл. 1, більшість науковців розглядають фінансову безпеку безпосередньо як здат-

Таблиця 1

Матриця образів визначень поняття «фінансова безпека страхової компанії»

Варіант істотної ознаки (підхід до визначення)	Істотна ознака (автор визначення, джерело)								
	Базилевич В.Д. [14]	Барановський О.І. [1]	Єрмошенко А.М. [4]	Кравченко О.В. [6]	Нікіфоров П.О., Кучерівська С.С. [8]	Рубан О.О. [12]	Ткаченко Н.В. [15]	Папка О.С. [10]	Панков Ю.В. [9]
Сутнісні характеристики:									
Здатність	1	0	0	1	1	0	0	0	1
Рівень забезпеченості	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Стан	0	0	1	0	0	0	0	1	0
Інтегральна характеристика	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Результат:									
Виконувати взяті зобов'язання за договорами страхування за умови дії несприятливих чинників, а також зміни в економічній кон'юнктурі	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Дозволив би їй у разі потреби відшкодувати обумовлені у договорах страхування збитки її клієнтів і забезпечити ефективне функціонування	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Характеризується збалансованістю системи фінансових показників, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, дозволяє своєчасно та в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання, а також забезпечує ефективний розвиток страхової організації в поточному та наступних періодах	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Виконувати прийняті на себе страхові та інші зобов'язання за умови забезпечення належного рівня фінансової стійкості страхових операцій	0	0	0	1	0	0	0	0	0
Виважено і оптимально підходити до використання і управління своїми фінансовими ресурсами, здійснювати їх чіткий контроль, оперативно реагувати на будь-які загрози, внутрішні чи зовнішні, з метою їх мінімізації або уникнення без шкоди для загальної діяльності	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Включає ліквідність, платоспроможність, фінансову стійкість та характеризує фінансовий стан страхової компанії у довгостроковому періоді	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Залежність від забезпеченості фінансовими ресурсами і рівня організації фінансового менеджменту страхової організації та є основою забезпечення фінансової стійкості страхової компанії	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Доступ до фінансових ресурсів і ринків, забезпечує себе та страхувальника певним рівнем захисту від внутрішніх і зовнішніх фінансових загрозі належною ефективністю фінансових показників, володіє здатністю до капіталізації й розвитку в майбутньому, завдяки чому має змогу в повному обсязі виконати свої зобов'язання перед страхувальниками, державою й іншими фізичними особами щодо виплати страхових відшкодувань, внесення необхідних платежів до бюджету, розміщення коштів страхових резервів і здійснення інших фінансових операцій, що характеризуються ймовірністю, величиною втрат капіталу, платоспроможності, ліквідності, рентабельності, недоотримання доходів і прибутків у майбутньому в умовах невизначеності та ризику страхової діяльності	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Забезпечувати стійкість фінансово-економічного розвитку; забезпечувати стійкість платіжно-розрахункових відносин й основних фінансово-економічних параметрів; нейтралізувати вплив зовнішніх кризових ситуацій і навмисних дій агресивних чинників, тіньових структур на фінансову стійкість страхової компанії; попереджувати витік капіталів за межі впливу страховиків, попереджувати конфлікти між власниками різних рівнів з приводу розподілу та використання ресурсів страхової компанії; найбільш оптимально залучати та використовувати засоби іноземних та вітчизняних партнерів; попереджати зловживання та адміністративні порушення у фінансових правовідносинах	0	0	0	0	0	0	0	0	1

ність страхової компанії, а також як стан. Визначення фінансової безпеки страховика здатністю та станом свідчить про обов'язковість оцінювання цього стану, що сприятиме визначенню відповідних підходів до управління з метою її забезпечення. На підставі вищезазначених понять слід визначити фінансову безпеку страхової компанії як здатність страховика виконувати прийняті на себе страхові та інші зобов'язання за умови виваженого і оптимального підходу до використання і управління своїми фінансовими ресурсами, здійснювати їх чіткий контроль, оперативно реагувати на будь-які загрози, внутрішні чи зовнішні, з метою їх мінімізації або уникнення, забезпечувати баланс фінансових інтересів страховика.

Для реалізації основних цілей забезпечення фінансової безпеки, тобто фінансової підтримки стійкого розвитку страхових компаній, мінімізації фінансових ризиків, а також підвищення іміджу страховиків розроблено засади механізму забезпечення фінансової безпеки для запровадження в практичну діяльність страхових компаній [3]. Особливості страхової компанії обумовлюються характерними рисами об'єктів управління фінансовою безпекою, до яких віднесено: страховий тариф, страхові резерви, власні кошти, страховий портфель, перестрахування, інвестиційну діяльність, кінцевий фінансовий результат [4].

Об'єктом фінансової безпеки страховика є фінансові відносини, страхова, інвестиційна, фінансова діяльність та фінансові ресурси страховика під впливом факторів ризиків, що необхідно забезпечувати.

Суб'єктом фінансової безпеки страховика є керівництво страхової компанії, фінансовий менеджер, андерайтер, актуарій.

Метою управління фінансовою безпекою страховика є забезпечення його фінансових інтересів, зокрема максимізації ринкової вартості страховика, за умови, що примноження капіталу власників страхової компанії має відбуватись з одночасним задоволенням потреб страхувальників.

Висновки та пропозиції. Фінансова безпека страхової компанії є характеристикою діяльності страхової компанії у довгостроковому періоді, управління якою спрямоване на забезпечення її належного рівня. Саме тому, обґрунтування механізму управління фінансовою безпекою страховика є актуальним питанням та потребує дослідження.

Список літератури:

1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізм забезпечення): монографія / О. І. Барановський. – К.: КНТЕУ, 2004. – 759 с.
2. Гладчук О. М. Фінансова безпека сучасного страхового ринку України [Електронний ресурс] / О. М. Гладчук. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2931
3. Д'ячкова Ю. М. Управління перестрахуванням для забезпечення фінансової стійкості страховика автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 Гроші, фінанси, кредит / Ю. М. Д'ячкова. – Донецьк, 2010. – 20 с.
4. Єрмошенко А. М. Механізм забезпечення фінансової безпеки страхових організацій: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / А. М. Єрмошенко; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К., 2006. – 19 с.
5. Иващенко Г. В. О понятии «безопасность» [Электронный ресурс] / Г. В. Иващенко / CREDO NEW теоретический журнал. – Режим доступа: http://credonew.ru/content/view/207/25
6. Кравченко В. О. Розвиток методів аналізу платоспроможності страховика як складової фінансової безпеки страхової компанії / В. О. Кравченко // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2013 – № 1 (21).– С. 85–89.
7. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: затв. Наказом Міністерства економіки України № 60 02.03.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0
8. Нікіфоров П. О. Сутність та значення фінансової безпеки страхової компанії / П. О. Нікіфоров, С. С. Кучерівська // Фінанси України. – 2009. – № 5. – С. 86-89.
9. Панков Ю. В. Региональные особенности страховой культуры и финансовая безопасность страховщика [Электронный ресурс] / Ю. В. Панков. – Режим доступа:http://zhurnal.lib.ru
10. Папка О. С. Теоретичні аспекти фінансової безпеки страхових корпорацій / О. С. Папка // Проблеми розвитку підприємництва: наукові записки. – 2011. – № 3 (36). – С. 109-112.
11. Папка О. С. Механізм функціонування системи фінансової безпеки страхових компаній / О. С. Папка // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.8. – С. 292-297.
12. Рубан О. О. Фінансова безпека страхової компанії як інтегральна характеристика фінансового стану / О. О. Рубан // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – Вип. 33. – С. 330-337.
13. Стратегія реформування державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг на 2015-2020 роки [Електронний ресурс]: Розпорядження Нацкомфінпослуг від 19.03.2015 р. № 499. – Режим доступу: http://nfp.gov.ua/news/918.html
14. Страхування: підручник / за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2008. – 1019 с.
15. Ткаченко Н. В. Роль стійкості регіональної мережі та ділової репутації у забезпеченні фінансової безпеки страхової компанії / Н. В. Ткаченко // Науковий вісник Львівського національного державного університету внутрішніх справ. Серія: економічна. – № 1. – 2011. – С. 155-163.

Ачкасова С.А., Климчук О.В.
Харьковский национальный университет имени Семена Кузнеца

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СУЩНОСТИ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАХОВОЙ КОМПАНИИ

Аннотация
В статье проанализированы подходы к определению финансовой безопасности страховой компании. Уточнена сущность финансовой безопасности страховой компании. Сделаны выводы о необходимости учета баланса финансовых интересов страховщика при определении финансовой безопасности. Определены объект, цель управления и субъекты финансовой безопасности страховщика. Установлено, что обоснование теоретических подходов к определению сущности финансовой безопасности страховщика будет способствовать повышению эффективности системы государственного регулирования за их деятельностью.
Ключевые слова: пруденциальный надзор, финансовая безопасность страховой компании, обязательства страховщика, финансовые интересы страховой компании, рыночная стоимость страховщика.

Achkasova S.A., Klimchuk O.V.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

THE THEORETICAL ASPECTS DETERMING THE ESSENCE FINANCIAL SECURITY OF INSURANCE COMPANY

Summary
The approaches to the definition of financial security insurance company are analyzed in the article. The essence of financial security insurance company is specified. The conclusions of the need to consider the balance of the financial interests of the insurer when determining financial security are made. The object, purpose and management of financial security of the insurer are defined. Established that the study of theoretical approaches to defining the essence of the insurer's financial security will increase the efficiency of state regulation of their activities.
Keywords: prudential supervision, financial security insurance company, insurer's commitment, financial interests of the insurance company, market value of the insurer.

УДК 338.43:638.19

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Балдик Д.О.
Луганський національний аграрний університет

У статті проведений аналіз розміру і динаміки діяльності сільськогосподарських підприємств з огляду на виробництво продукції бджільництва. Проведений аналіз розміру основних складових підгалузі. Запропонована низка заходів направлених на підвищення ефективності виробництва продукції бджолярства та поліпшення фінансового результату
Ключові слова: обсяг виробництва, ринок меду, якість продукції, ефективність виробництва меду.

Постановка проблеми. В умовах сьогоденних економічних реалій необхідною умовою існування та розвитку сільськогосподарських підприємств є результативність господарювання, яке має узагальнення в формі прибутку – фінансово-економічних результатів, які підприємства отримують, й в тому числі, за рахунок реалізації виробленої продукції.

Асортимент продукції що виробляється сільським господарством України є досить широким та має певний попит на внутрішньому та зовнішніх ринках. Серед цього переліку товарів окремим блоком виступає продукція бджільництва. Нагальною проблемою перед вітчизняним медовиробництвом постає питання реалізації своєї продукції, основною складовою якої є саме мед. До того ж Україна й досі не поступається своїми лідерськими позиціями на світовому ринку за обсягами виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями поліпшення фінансово-економічних результатів займався майже кожен вчений-економіст. А питанням пов'язаним з підвищенням ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, зокрема бджолярства, присвячені роботи Л.І. Бондарчука, А.С. Букреєва, О.П. Коло-

© Балдик Д.О., 2016

сова, І.Г. Маслій, Г.М. Приймака, Є.В. Руденко, Р.І. Самохвалова.

Виробництво меду – вигідна справа. Вітчизняні підприємці, які займаються бджільництвом, отримують майже 100% прибуток. У середньому бізнес працює з 40% рентабельності. Основний дохід дрібним і середнім пасічникам приносить продаж самого меду (90% всіх доходів). Решта медопродуктів, як правило, вживаються родичами і близькими пасічників і дуже рідко виставляються на продаж. Інша ситуація в більш великих організаціях, спочатку орієнтованих на продаж свого продукту в містах-мільйонниках. Таким компаніям чистий мед приносить тільки 40% доходу, решта 60% забезпечують продукти бджільництва. Серйозний бізнес починається в тому випадку, якщо у володінні фермера виявляється сотня і більше бджолиних вуликів [6].

Пол Уест (Paul West), співзасновник Глобальної аграрної ініціативи при Університеті Міннесоти в Сент-Полі (Global Landscape Initiative at the University of Minnesota in Saint Paul) за результатами власних досліджень стверджує: «Скорочення різниці у рівнях врожайності, є ключем до вирішення цієї проблеми (задовольнити попит на харчові продукти – ред.) особливо в тих регіонах земної кулі, де низька врожайність стала причиною високого рівня бідності, а це, в свою чергу, призвело до масового голоду» [7].

Тобто з одного боку бджолярство може забезпечити прибутковість сільськогосподарського виробництва, а з огляду на проблеми зменшення врожайності – поліпшити вихід продукції з одиниці площі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Поєднання двох складових – фінансовий та економічний результат з огляду на виробництво продукції бджолярства – не набуло більш детального дослідження.

Мета статті. Дослідити стан та перспективні напрями підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств з огляду на ринок меду.

Виклад основного матеріалу. За період дослідженнята за наявності статистичних даних щодо виробництва меду в Україні склалась наступна ситуація (рис. 1). З початку 80-х років спостерігається поступове збільшення обсягів виробництва. Потім різке зниження у 1995 року майже на 10 тис. т., але починаючи з 2000 року виробництво знов збільшується і сягає близько 70 тис. т.

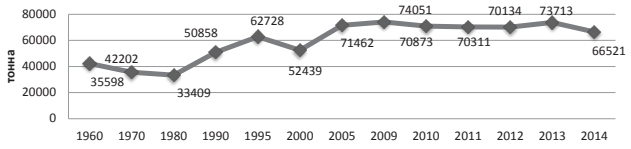

Рис. 1. Динаміка обсягів виробництва меду в Україні

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Слід відзначити, що забезпечується такий обсяг виробництва завдяки приватному сектору бджільництва (рис. 2).

Виходячи з наведених даних виникає питання реалізації таких обсягів виробництва меду. Як представлено на рисунку 3 – вітчизняним виробникам майже вдається реалізовувати свою продукцію. Однак питання реалізації всіх обсягів залишається відкритим.

Рис. 2. Динаміка обсягів виробництва меду в Україні за категоріями господарювання

Джерело: розроблено автором за даними [2]

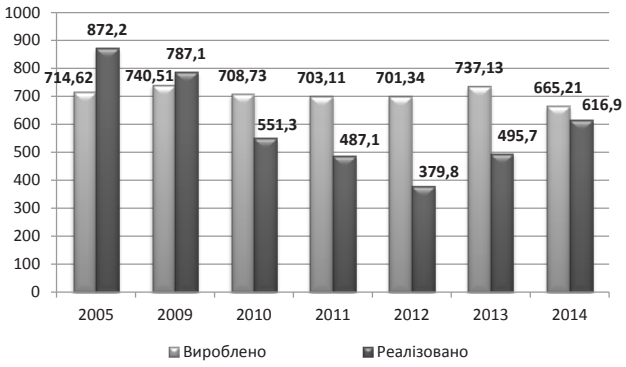

Рис. 3. Співставлення обсягів виробництва та реалізації меду в Україні, тис. т.

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Реалізація меду на зовнішні ринки протягом трьох місяців цього року принесла Україні дохід у розмірі 15,6 млн. дол. Найбільшу частку в структурі реалізації зайняв ринок США – 40,5%. На другому місці знаходиться Німеччина – 27%, а на третьому – Польща з часткою 10%. Також здійснювався експорт меду в такі країни, як Литва, Бельгія, Франція, Туреччина, Канада та ін.

Україна досить швидко вичерпала квоту на безмитний експорт меду в ЄС. Виробники і експортери сподіваються на розширення обсягу квоти, адже Україна має великий потенціал у виробництві меду, і цей продукт користується популярністю в Європі.

За прогнозами, обсяг виробництва меду в 2015 році при сприятливих погодних умовах може зрости до 75 тис. т, а її експорт може підвищитися до 45 тис. т. Бджільництво в Україні є досить перспективною галуззю, яка повинна активно розвиватися. В майбутньому все більш популярним буде об'єднання виробників меду для формування великих експортних партій. А також буде розвиватися укрупнення пасік і виробництв меду на промисловійоснові [3].

Поруч з питанням експорту наразі постає проблема якості українського меду. Одним з останніх негативних стало повідомлення RASFF (Food and Feed Safety Alerts – Системи швидкого оповіщення для харчових продуктів та кормів) № 2015.1522, № 2015.1548, № 2015.1571, яке проголошує, що у меду бджолиному українського походження, який експортувався до Чеської Республіки, виявлені недозволені речовини (протимікробні речовини). Для з'ясування ситуації та перевірки зазначеної інформації, спеціалістами державної служби ветеринарної медицини про-

водиться розслідування та вживаються відповідні заходи з метою встановлення причин отримання чеською стороною позитивних результатів лабораторних досліджень українського меду. Слід додати, що експорт був добровільно заблокований українською стороною, не чекаючи заборони чеських органів. Хоча це створило проблеми для експортерів (в першу чергу – сумлінних), такий крок дозволив мінімізувати негативний ефект, показавши, що Україна дійсно турбується про якість свого експорту.

За словами першого заступника Голови Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів Лапи В.І., розпорядженнями Головного державного інспектора ветеринарної медицини України від 30.12.2015 № 128 та від 18.01.2016 № 9 тимчасово заборонена видача ветеринарних документів на мед бджолиний для експорту до державчленів Європейського Союзу від трьох суб'єктів господарювання. Перелік суб'єктів не додається. Українська сторона дуже зацікавлена у розвитку співробітництва з країнами ЄС, тому вона зробить все можливе для того, щоб вирішити це питання у стислі терміни [5].

За для запобігання подібних проблем, вітчизняним бджолярам у тісній співпраці з крупними експортерами потрібно впроваджувати визнані у світі методи контролю якості. Однією з таких може бути система НАССР (англ. Hazard Analysis Critical Control Point) – науково-обґрунтована система, що дозволяє створити на підприємстві умови для виробництва безпечної продукції шляхом визначення (ідентифікації) і контролю небезпечних чинників. Система ХАССП є єдиною системою управління безпечністю харчової продукції, яка довела свою ефективність і прийнята міжнародними організаціями. При цьому особлива увага направлена на критичні точки контролю, в яких всі види ризиків, пов'язані з використанням харчових продуктів можуть бути попереджені, усунені або знижені до припустимих рівней внаслідок цілеспрямованих заходів контролю. Для запровадження системи НАССР виробники зобов'язані не лише досліджувати свій власний продукт та засоби виробництва, але й використовувати цю систему та її вимоги до постачальників сировини, допоміжним матеріалам, а також системи оптової та роздрібної торгівлі. Система НАССР не є системою відсутності ризиків. Вона розрахована на зменшення ризиків, що викликані можливими проблемами з безпекою харчовою продукцією.

Основні засади впровадження НАССР, а також її принципи відображено в таких міжнародних стандартах, як ISO 22000, IFS (International Food Standart). Також дана інформація відображена в Рекомендованому міжнародному Кодексі загальних принципів гігієни харчових продуктів.

В Україні 01 липня 2003 року введено державний стандарт ДСТУ 4161-2003 «Системи управління безпечністю харчових продуктів», який базується на концепції НАССР. Цей стандарт може бути застосований як для впровадження системи управління безпечністю харчових продуктів, так і для її сертифікації [6].

Українські виробники меду відправляють велику частину свого товару за кордон. Проте Євросоюз не охоче купує мед з України, віддаючи перевагу своїм внутрішнім компаніям. Поставки обмежені жорсткими стандартами Євросоюзу і США до якості товару, що закуповується. За кордон вивозиться тільки якісний мед, частка якого становить на нашому ринку лише 30-50%, решта ж доступний для внутрішнього ринку.

Україна в першому кварталі 2015 року експортувала 7,8 тис. тонн меду, що на 26% перевищує показники попереднього року. Надалі, очікуються сприятливі погодні умови для збільшення збору меду, крім окремих областей, і навіть враховуючи звичайне подорожчання меду в травні, ціна на нього не повинна значно зрости. Пізніше очікування травневого меду і кількість його збору може вплинути на динаміку цін, в межах можливої платоспроможності українців. Поки ж роздрібні ціни демонструють зниження: якщо в кінці минулого року найдешевший товар (мед з соняшнику) продавався по 60 грн/кг, то тепер навіть супермаркетах можна знайти мед по 40 грн/кг. Верхня планка також суттєво опустилася: замість колишніх 180-200 грн/кг елітного продукту (липовий, акацієвий, гречаний) найдорожчий мед в роздробі коштує близько 160 грн/кг. В Європу мед продається в середньому по 2,5-3,5 євро/кг, а його ціна всередині нашої країни може вирости лише в тому випадку, якщо гривня впаде.

Перспектива збільшення обсягів експорту українського меду в США виникла несподівано: в США відбувається масова загибель бджіл. За останній рік, починаючи з квітня 2014, понад 40% бджолиних колоній в США загинули. Найгірші показники, за даними попереднього дослідження американських ентомологів і бджолярів, на території Північної Америки – у штаті Оклахома (63,4%), тоді як найменші – на Гавайських островах (13,9%). Приблизно дві третини опитаних фермерів відзначили, що смертність колоній в зимовий період виявилася вищою, ніж вони припускали, а темпи літніх втрат збільшилися з 19,8% до 27,4%.

Експерти поки розходяться в причинах загибелі бджолосімей (колапс бджолиних колоній), а тим часом компанії, які займаються запиленням рослин, вже підняли ціни на свої послуги. У зв'язку з цим, очікується зростання цін на внутрішній мед і збільшення імпорту в США меду з інших країн.

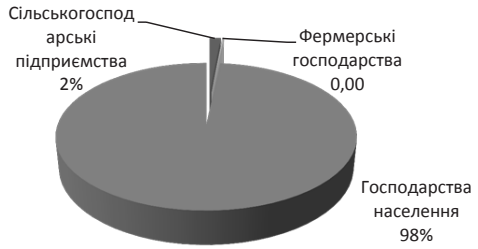

Рис. 4. Структура виробників меду у 2014 р. за категоріями господарювання

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Організація та формування експортних партій може чи має лягти й на плечі бджолярів, бо найчастіше невеликі за розміром пасіки гуртуються для сумісного чергування та кочування. Однак експортні партії дуже великі – близько 2000 тонн. Тому кооперація має йти знизу, якщо самі бджолярі мають на меті швидко реалізувати вироб-

ний мед. При середній продуктивності за сезон у 50 кг. на бдж. сім'ю для формування такої експортної партії пасіка має складати близько 40000 сімей. Тобто це вже промисловий масштаб, а як наводять статистичні данні (рис. 4) – саме приватні пасіки виробляють основну масу меду в Україні.

Висновки і пропозиції. Основними напрямами збільшення фінансово-економічних результатів сільського господарства та підвищення ефективності бджолярства в цілому та з огляду на ринок меду є наступне:

– перерозподіл збуту між стихійною (базарній) торгівлею та організованою, в тому числі збільшення продажу меду в ключовий роздріб (мережевий ритейл, Cash & Carry);

– зростання сегмента марочної фасованої продукції, де будуть найбільш ліквідні позиції у фасовці 250 і 400 г;

– розширення підсегменту фасованого і рамкового стільникового меду, а також композицій: мед+горіхи, мед+сухофрукти;

– зростання попиту на мед у зв'язку з поширенням філософії здорового способу життя, підвищенням ціни на цукор;

– співпраця пасічників із місцевими виробниками рослинницької продукції для оптимізації результатів діяльності на основі принципу біфуркації;

– створення силами приватних бджолярів осередків в геоекономічних центрах мінімальних експортних партій меду (за фактичною кількістю бджолосімей це близько 70 центрів, тобто в середньому по 2-3 на область);

– максимальне вилучення натурального меду і заміна його на інвертований цукор;

– забезпечення якісної кормової бази та використання бджіл на запиленні культур одного виду;

– запобігання перенасиченості на точку бджолосімей;

– зменшення масового застосування штучного осіменіння маток (бджоли мутанти);

– Боротьба з варратозом на засадах штучного регулювання розмноження бджіл;

– поступовийвідхід від «агресивних» пестицидів та засобів захисту рослин;

– виключення безконтрольного застосування антибіотиків та стимуляторів росту;

– районування маток.

Список літератури:

1. Галатюк А. Е. Коллапс пчелиных семей, как его предупредить / А. Е. Галатюк // Пасека, пчела, здоровье. – № 23, 2013. – С. 3.
2. Державна служба статистики [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
3. Міністерство аграрної політики України [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minagro.kiev.ua/
4. Перспективы экспорта украинского меда [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agrodovidka.info/post/7711
5. Проводиться розслідування щодо наявності недозволених речовин у меду, який експортується до Чехії [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vet.gov.ua/node/5263
6. Пчелы двигают экономику [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrrudprom.ua/digest/Pcheli_dvigayut_ekonomiku.html
7. Пчёлы помогут накормить растущее население планеты [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.qwrt.ru/news/3238
8. Система аналізу небезпек і критичних точок контролю – НАССР [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vet.in.ua/menu/articles.php?id_page=6
9. Украина заработала 15,6 млн. долл. на экспорте меда [електронний ресурс]. – режим доступу http://agrodovidka.info/post/7670
10. Хмара П. Я. Технологія оздоровлення бджіл без медикаментів – шкодочинників здоров'ю людей (Порадник пасічнику) / П. Я. Хмара. – Київ – 2008, 170 с. – Видавець: ТОВ Маклаут.

Балдык Д.А.
Луганский национальный аграрный университет

ФОРМИРОВАНИЕ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕЗУЛЬТАТОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье проведен анализ размера и динамики деятельности сельскохозяйственных предприятий с учетом производства продукции пчеловодства. Проведен анализ размера основных составляющих подотрасли. Предложен ряд мероприятий, направленных на повышение эффективности производства продукции пчеловодства и улучшение финансового результата.
Ключевые слова: объем производства, рынок меда, качество продукции, эффективность производства меда.

Baldyk D.O.
Lugansk National Agrarian University

THE FORMATION OF FINANCIAL-ECONOMIC RESULTS OF ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Summary
In the article the analysis of the size and dynamics of farm enterprises based on the production of bee products. Is done the analysis of the main components sizes of the sub-sector. Is done a number of activities aimed at raising the efficiency of the production of bee products and improving financial results is given.
Keywords: volume of production, the honey market, product quality, efficiency of honey production.

УДК [339.138:331.54]-057.875

РОЛЬ ПЕРСОНАЛЬНОГО БРЕНДА В САМОРЕАЛИЗАЦИИ СТУДЕНТОВ

Барвинок В.Ю.
Учебно-научный институт бизнес-технологий «Украинская академия банковского дела» Сумского государственного университета

В статье рассматривается маркетинговая стратегия персонального брендинга, которая включает в себя создание и развитие «Бренд-Я» или персонального бренда. В свою очередь, персональный бренд представляет собой важный вспомогательный инструмент самореализации личности. Этот инструмент недооценен и многие даже не знаком с ним. Бренд-Я помогает в достижении карьерного роста и предоставляет конкурентные преимущества. Особенно это важно для студентов, которые только начинают знакомиться со своей профессиональную деятельность.
Ключевые слова: маркетинговая стратегия персонального брендинга, персональный брендинг, Бренд-Я, конкурентоспособность, модель ТТБ, контроль.

Постановка проблемы этой темы обусловлена незадействованными возможностями специалистов, которые есть на рынке труда. Современные студенты не могут использовать свой потенциал на полную, поскольку не могут раскрыть себя обществу, как профессионалы. Причиной служит то, что многие не знают или недооценивают такой эффективный инструмент, как «Персональный брендинг» или «Бренд-Я».

Анализ последних исследований и публикаций. Брендинг личности исследовали многие ученые мира. Первым, кто ввел понятие «Персонального брендинга» был Т. Питерс [1]. Свое определение так же представил известный маркетолог Ф. Котлер [2], вместе с тем и другие ученые в этой сфере – А. Рябых, Н. Зебра [3] и другие.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Современные общество требует от студентов более активных действий в самореализации и более того создает конкурентную среду. Один из путей бы с этими пеесть персональный брендинг, который включает создания Бренд-Я студента.

Постановка задачи. Показать преимущества создания персонального бренда среди студентов для достижения высот в карьере.

Изложение основного материала. Студенты на протяжении обучения в ВУЗе на протяжении накапливать фундаментальные знания, развивать навыки, оттачивать их и так далее. Проблема в том, что этого недостаточно. Многие умные и старательные студенты не могут самоутвердиться из-за неумения показать себя нужным людям и в правильный момент. За этим простым словосочетанием «показать себя» кроется безграничная величина знаний – маркетинговая стратегия персонального брендинга, которая так необходима современному обществу, которое насыщено конкуренцией.

Персональный брендинг важен для студентов, которые определились со своей будущей профессией и желают в дальнейшем идти по избранному пути. Таким образом, сначала мы рассмотрим нынешнюю тенденцию на рынке труда для молодёжи (рис. 1).

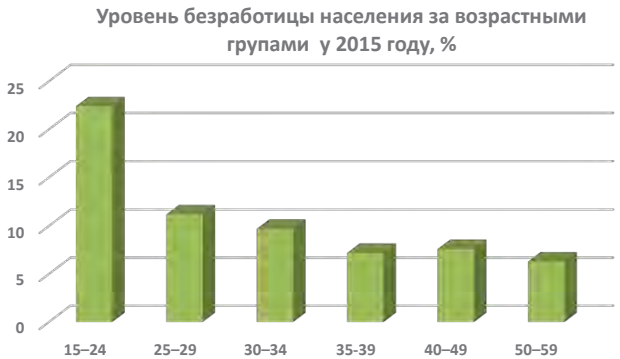

Рис. 1. Уровень безработицы (за МОП) за возрастными группами у 2015 году, %
Источник: составлено автором за данными [2]

Государственная служба статистики Украины сообщает, что 56% молодёжи (люди 15-29 лет)

© Барвинок В.Ю., 2016

являются безработными (рис. 1). Эта возрастная категория включает в себя студентов и выпускники ВУЗов. На основе этого можно сделать умозаключение, что почти каждый второй студент является безработным.

Для того, что бы не попасть в долю безработных нужно стать отличным специалистом и более того доказать это работодателю. Нужно поработать над своим «Бренд-Я».

Прежде чем создать свой персональный бренд, нужно осмыслить понятие. Персональный брендинг («Personal branding») был впервые использован в недалеком 1997 году в работе Тома Питерса. Автор утверждал, что «Единственный бренд, о котором нужно заботится в первую очередь это мы сами». Это открыло новый оттенок в палитре понятий «Я»: «Я», которое выступает обусловленным товаром на рынке [1].

Отец маркетинга Ф. Котлер, предоставляет такое определение: «Персональному брендинг (ПБ) – это комплекс маркетинговых мероприятий, направленных на популяризацию персоны в глазах целевой аудитории и информирования последней о профессиональных или личных качествах персоны». Ключевыми словами выступают «направленных на популяризацию персоны в глазах целевой аудитории». «Направленных», этим словом автор определения хочет показать для чего существует бренд-Я, а именно: создается с целью дать возможность потребителям узнать об этом человеке, кроме того узнать о «профессиональных или личных качествах персоны» [4].

Итак, целью этого брендинга является именно мотивировать целевую аудиторию выбрать именно этого человека. Мотивировать возможно несколькими путями: начиная от предоставления уникальных услуг и заканчивая отличной рекламой. Благодаря тому, что потребители осведомлены об этот человек о его преимуществах перед остальными, они захотят выбрать именно его [6].

Прежде чем перейти к алгоритму создания бренда, нужно ознакомится с его элементами. Согласно модели ТТБ (Thompson Total Branding) бренд включает несколько уровней. Каждый из них является фундаментом для следующего [5]. За отсутствия хотя бы одного элемента создания персонального бренда невозможно, поскольку элементы взаимосвязаны между собой. На основе данный модели, любой персональных бренд состоит из следующих элементов: продукт, позиционирование, целевая аудитория, индивидуальность. Адаптированная версия персонального бренда для студентов и выпускников ВУЗов представлена на рисунке 2.

Основой в структуре персонального бренда является товар, а точнее студенты и специалисты на рынке труда. Как нам известно, профессионалы бывают разных за своей компетентностью. Хороший специалист пользуется большим спросом и считает знатоком в своей сфере. Для достижения такого статуса нужно завоевать положительное отношения потенциальных потребителей. Последние составляют целевую аудиторию, которые выбирают продукт за счет индивидуальности бренда и конкурентных преимуществ. Так же, на рынке труда выпускники ВУЗов выступают товаром, а точнее услуги, которые они предоставляют. Каждый реальный и потенциальный потребитель (работодатель) имеет желание иметь в своем штате компетентного сотрудника, который справляется со своими обязанности на высшем уровне.

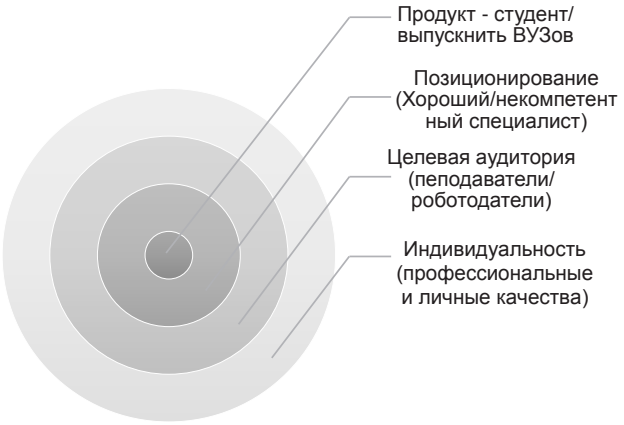

Рис. 2. Структура персонального бренда для студентов и выпускников ВУЗов

Источник: составлено автором на данных [5]

Даная модель предоставляет возможность анализировать факторы создания бренда, формирования впечатление потребителей на этой основе показать потребителю, в чем состоит уникальность бренда. В свою очередь если говорить о студенческой среде, модель помогает разработать личную стратегию собственного бренда с использованием всех ключевых элементов.

После того, как было рассмотрено понятие, цели и элементы ПБ, можно перейти к алгоритму создания. На начальном этапе следует изучить себя и свои возможности. Например, известный SWOT-анализ, отличным метод для оценки и анализа сильных и слабых сторон, вместе с тем можно проследить возможности и риски.

Изучения выбранного рынка является процессом изучения и определения потребностей потребителей. Выпускники должны знать чего от них ждут работодатели и направлять свои усилия на изучении этих моментов. Например, Р. Голбир определяет знания английского языка, как необходимым навыком в условиях современной глобализации, в первую очередь относительно сферы профессиональной деятельности [3]. С этой же причины работодатели будут склонятся на сторону специалиста, который знает в совершенстве английский язык, нежели тот, кто ним еще до конца не овладел. На этом этапе важно понять, какими преимущества вы надаете потребителю. Для этого можно использовать стандартную модель качество-преимущество: каждое качество должно создавать очевидное преимущество для клиента [4]. Проблема в том, что мы не можем полностью осмыслить всю картину увидев только маленькую часть. На одну должность может претендовать много специалистов – конкурентов.

Конкуренция всегда была, есть и будет. Конкурентов нужно изучать. Эта информационная база обязательна. Можно быть уверенным в собственных силах и в том, что вас есть за что выбрать, но можете ли вы быть полностью уверены, что вы самый лучший из всех кандидатов? Конечно нет. Изучать конкуренции нужно в той же самой сферы, за одинаковыми критериями. Каждый должен

стать конкурентоспособным. Многие известные личности не были умны, но благодаря продвижению своего персонального бренда смогли быть более востребованными (к примеру, Стив Джобс).

На предыдущих этапах был процесс сбора и исследования информации, но как уже назначалось, нужно находить новые способы обойти конкурента. Другими словами, разработать стратегию и спланировать, что бы достичь главной цели персонального брендинга – заинтересовать потребителя (работодателя) выбрать контентного специалиста. На этой ступени, нужно сосредоточить свои силы и точно решить – «Что?», «Кому?», «Где?», «Как?».

Планирования это очень важно, но этот план нужно воплотить в жизнь. Как говорил, П. Друкер: «План – ничто, если только он не выродится в работу» [4]. Например, студент решил стать аспирантов и ему нужно реализовать себя в науке, именно написать научные статьи. Можно все отлично спланировать, но исполнить это уже другой вопрос и для того, что бы все прошло гладко и как следует, нужно это проконтролировать.

Как определил Ф. Котлер: «Контроль – не один вид деятельности, а обширный набор механизмов, позволяющих убедиться, что компания находится на верном пути». В случаи, если мы замечаем ошибки, мы можем быстро их исправить, а если понимаем, что невольно «сбились с пути» понять почему и как вернуться обратно на свой путь. Студент на протяжении создания своего имиджа (личностных и профессиональных качеств, о которых знают другие) должен проследить, что бы «не запятнать» свою репутацию. Этот шаг является завершающим, но что бы добиться новых вершин нужно повторять этот цикл.

На выходе, мы имеем готовой продукт – Бренд-Я. Благодаря этому любой студент может добиться больших успехов. Иногда даже сам бренд будет помогать в продвижении по карьерной лестнице.

Выводы из данного исследования и перспективы. Персональный брендинг является не только разделом маркетинговой теории. Это отдельный сектор в маркетинговой деятельности, которым должен занимается каждый, кто желает достичь высот в профессиональный сфере и в реальной жизни. Для этого нужно понимать цель, позаботится о каждом элементе персонального бренда и пройти все этапы его создания.

В свою очередь если говорить о студенческой среде, то брендов выступает каждый отдельный студент, который имеет свой уровень успеваемости и определенное отношение к себе. Персональный бренд дает возможность продемонстрировать личностные и профессиональный качества человека для потребителя. Благодаря тому, что потребители (преподаватели, будущие работодатели) знают о том, что этот человек (студент) хороший в своем деле, они захотят выбрать именно его.

Современные общество требует от студентов более активных действий в самореализации и более того создает конкурентную среду. Таким образом, молодые специалисты (студенты), которые еще на стадии подготовки к будущей профессии, они могут уже разработать свою стратегию и начать воплощать в жизнь уже сейчас.

Список литературы:

1. Peters T. The Brand Called You. [Электронный ресурс] – Режим доступу: http://www.fastcompany.com/28905/brand-called-you
2. Государственная служба статистики Украины. [Электронный ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
3. Готлиб Р. Социальная востребованность знания иностранного языка.
4. Котлер Ф. Маркетинг от А до Я: 80 концепций, которые должен знать каждый менеджер. – М.: Альпина Паблишер, 2014. – С. 211.
5. Кубышина Н. С. Маркетинг. Учеб. пос. – Изд-во: Знання, 2011 г. – С. 421.
6. Рябых А., Зебра Н. Персональный бренд. Создание и продвижение. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015. – С. 298.

Барвінок В.Ю.
Навчально-науковий інститут бізнес-технологій «Українська академія банківської справи»
Сумського державного університету

РОЛЬ ПЕРСОНАЛЬНОГО БРЕНДА У САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ

Анотація
У статті розглядається маркетингова стратегія персонального брендингу, яка включає в себе створення та розвиток «бренд-Я» або персонального бренду. В свою чергу, персональний бренд являє собою важливий допоміжний інструмент самореалізації особистості. Цей інструмент є недооціненим і багато навіть не знайомий з ним. Бренд-Я допомагає у досягненні кар'єрного росту та надає конкурентні переваги. Особливо це важливо для студентів, які тільки починають ознайомлюватись зі своєю професійну діяльність.
Ключові поняття: маркетингова стратегія персонального брендинга, персональний брендинг, Бренд-Я, конкурентоспроможність, модель ТТБ.

Barvinok V.Yu.
Educational and Research Institute of Business Technology «Ukrainian Academy of Banking»
of the Sumy State University

THE ROLE OF A PERSONAL BRAND FOR SELF-REALIZATION STUDENTS

Summary
The article discusses the marketing strategy of personal branding, which includes the creation and development of «Brand-I» or personal brand. In turn, personal brand is an important auxiliary tool of self-realization. This tool is underrated and many do not even know him. The brand-I helps in achieving career growth and provides competitive advantage. This is especially important for students who are just beginning to get acquainted with his professional activities.
Keywords: marketing strategy of personal branding, personal branding, «Brand-I», competitiveness, model TTB.

УДК 311:314.186.3

СТАТИСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Бегун С.І.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті представлено результати статистичного дослідження відтворення населення Волинській області за 1991-2015 роки. Охарактеризовано особливості сучасних демографічних процесів у регіоні. Показано динаміку чисельності населення за статевою ознакою та ознакою місця проживання, природного та міграційного руху населення Волинської області за роки незалежності. Проведено порівняння темпів зміни чисельності населення України та Волинської області. Проаналізовано динаміку чисельності міського та сільського населення регіону. Охарактеризовано природний рух, індекси життєвості населення в динаміці та за типом поселень.
Ключові слова: статистичний аналіз, відтворення населення, чисельність наявного населення, природний приріст (зменшення), міграційний приріст (зменшення).

Постановка наукової проблеми. Демографічні процеси є важливим чинником впливу на економічний, соціальний, духовний, політичний розвиток країни. Соціально-економічна криза, яка супроводжувала останні десятиліття перетворення українського суспільства, негативно вплинула на відтворення населення та призвела до значних демографічних втрат [9, с. 13]. Несприятлива демографічна історія України знайшла відображення в кількісних та якісних характеристиках населення: в зміні його чисельності, трансформації статево-вікової, шлюбної та сімейної структури, зменшенні народжуваності, зростанні смертності, міграції, значному погіршенні стану здоров'я, зменшенні трудоресурсного потенціалу тощо. Саме тому важливо дослідити зміни тенденцій процесів відворення населення окремих регіонів країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і методологічним питанням сутності відтворення населення країни в цілому в сучасних умовах присвячені праці багатьох вітчизняних науковців, зокрема, С. Біляцького, В. Волобуєва, І. Курило, Е. Лібанової, А. Малиновської, С. Пирожкова, А. Позняк, І. Прибиткової, В. Садової, В. Стешенко, С. Стеценко, Л. Черчик та ін.

Втім, **невирішенимими раніше частинами загальної проблеми** є існуючі суттєві відмінності та особливості в тенденціях демографічного розвитку різних регіонів, які потребують додаткової статистичної оцінки.

Мета статті. Метою роботи є проведення статистичної оцінки демографічних процесів для дослідження регіональних особливостей відтворення населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. За площею Волинська область займає 20 місце серед областей України, за щільністю населення (51,7 осіб на один квадратний кілометр) – 17 місце. Станом на 1 січня 2015 року чисельність наявного населення Волинської області становила 1042,9 тис. осіб (таблиця 1), що складає 2,4% від загальної чисельності України.

Дані таблиці 1 свідчать, що на початку 90-х років (1991-1994 роки) ще відбувалось перевищення народжуваності над смертністю, тобто спостерігався приріст населення області, який на 70,3% забезпечив зростання кількості її мешканців, тоді як міграційний приріст – на 29,7%. З 1995 року почалось зменшення чисельності населення – це на рік пізніше, ніж по Україні в цілому, і продовжилось до 2009 року. За 15 років населення Волинської області скоротилось на 44,5 тис. осіб або на 4,1%, в тому числі за рахунок депопуляції – на 30717 осіб або 68,5% від загального зменшення. За 1991-2015 роки чисельність населення зменшилась на 26,1 тис. осіб або на 2,4%. В 2009-2014 роках

© Бегун С.І., 2016

Волинська область приєдналась до Рівненської і Закарпатської областей [2], в яких кількість народжених перевищувала кількість померлих, що призвело до збільшення чисельності її населення на 5,1 тис. осіб або на 0,5%.

Таблиця 1

Чисельність населення, природний та міграційний приріст населення Волинської області за 1991-2015 роки

Роки	Наявне населення, тис. осіб	Природний приріст, осіб	Міграційний приріст (скорочення)
1991	1069,0	2204	1496
1992	1072,7	2616	2884
1993	1077,6	1498	1602
1994	1080,7	222	-2622
1995	1078,3	−1132	-568
1996	1076,6	−1052	-448
1997	1075,1	−1628	-372
1998	1073,1	−1423	-177
1999	1071,5	−2892	-908
2000	1067,7	−3005	-695
2001	1064,0	−3311	11
2002	1060,7	−3074	-2926
2003	1054,7	−3576	-2336
2004	1048,8	−2707	-1293
2005	1044,8	−3256	-1144
2006	1040,4	−1887	-513
2007	1038,0	−1481	-119
2008	1036,4	−293	93
2009	1036,2	662	-162
2010	1036,7	486	-86
2011	1037,1	778	722
2012	1038,6	1636	−236
2013	1040,0	1034	266
2014	1041,3	920	680
2015*	1042,9	-369	261

**Дані попередні*

Джерело: розроблено автором на основі джерел [3-5]

З 1994 року по 2007 рік в області кількість вибулих перевищувала кількість прибулих, тобто спостерігалось негативне сальдо міграції, яке зменшило чисельність населення на 14109 осіб, а також знизило якість трудового, демографічного та інтелектуального потенціалів області [6, с. 9].

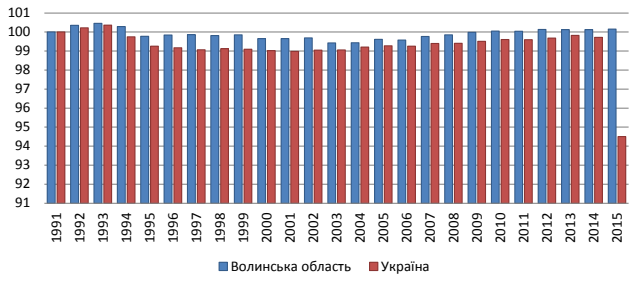

Рис. 1. Ланцюгові темпи зростання чисельності наявного населення України та Волинської області за 1991-2015 роки

Джерело: розроблено автором на основі джерел [3-5]

На рис. 1 наочно видно відмінності в тенденціях зміни чисельності наявного населення Волинської області і України в цілому. Так, скорочення населення України відбувалось більш швидкими темпами, ніж Волинської області. Волинська область, як і декілька областей на заході країни, має значно кращу демографічну ситуацію, ніж в середньому по Україні.

За роки незалежності відбулися зміни у динаміці міського та сільського населення Волинської області, які представлені на рис. 2.

Рис. 2. Динаміка наявного населення Волинської області за 1991-2015 роки, тис. осіб

Джерело: [3; 5]

У 1993 році органи державної статистики України вперше за повоєнні роки зафіксували зменшення міського населення [9, с. 16]. На рис. 2 чітко видно тенденцію зменшення міського населення Волинської області з 1994 по 2004 роки, коли кількість наявного міського населення скоротилась на 33,4 тис. осіб або на 6%. Така тенденція пояснюється зниженням народжуваності та підвищенням смертності у цей період, тобто від'ємним приростом населення, активними міграційними процесами [8, с. 254]. Протягом 2005-2015 років спостерігалось зростання міського населення з 526,2 до 545,4 тис. осіб або на 3,6%.

Зміна чисельності сільського населення має протилежну тенденцію: з 1991 по 1995 роки вона зменшилась на 10,4 тис. осіб або на 3,1%, з 1995 до 2002 року зросла до 527,5 тис. осіб, починаючи з 2003 року знизилася до 497,5 тис. осіб у 2015 році, тобто на 27,3 тис. осіб або на 5,2%. Така зміна викликана зростанням потреби у робочій силі у містах, значною міграцією в 2002-2005 роках. Станом на 1 січня 2015 року 52,3% населення Волинської області проживало в містах, 47,7% – у сільській місцевості, тоді як в середньому по Україні – 69,1 і 30,9% відповідно, що свідчить про значно нижчий рівень урбанізації та аграрну направленість області.

Формування чисельності міського та сільського населення Волинської області відбувалось за рахунок природного на міграційного приросту (зменшення), при цьому довготривалим фактором скорочення населення стало природне зменшення, що підтверджують дані таблиці 2.

Дані таблиці 2 свідчать, що в містах Волинської області природний убуток населення спостерігався лише в період з 1999 по 2005 роки, хоча чисельність міського населення почала зменшуватися з 1995 року, що було викликано значними міграційними процесами. В сільській місцевості всі роки досліджуваного періоду (за виключенням 2012 року) спостерігається негативний природний приріст населення, інтенсивність якого зросла від 1,6 осіб в розрахунку на 1000 в 1992 році до 6 осіб на 1000, тобто 3,8 рази, в 2005 році. З 2006 року відбувалось поступове зменшення величини природного убутку сільського населення до 0,5‰ в

2015 році. Дана ситуація спричинена більшим рівнем постаріння в селах, від'їздом молодих людей до міст в пошуках роботи.

Таблиця 2

Динаміка загального коефіцієнта приросту (зменшення) та індекси життєвості населення Волинської області у 1991-2015 роках

Роки	Загальний коефіцієнт природного приросту (зменшення) населення,‰			Індекс життєвості населення		
	Міські поселення та сільська місцевість	Міські поселення	Сільська місцевість	Міські поселення та сільська місцевість	Міські поселення	Сільська місцевість
1991	2,0	6,2	−2,2	1,16	1,70	0,86
1992	2,4	6,2	−1,6	1,19	1,70	0,90
1993	1,4	4,5	−2,0	1,11	1,48	0,88
1994	0,2	3,3	−3,2	1,01	1,34	0,82
1995	−1,1	1,5	−3,7	0,92	1,15	0,78
1996	−1,0	1,2	−3,3	0,93	1,12	0,80
1997	−1,5	1,1	−4,3	0,89	1,11	0,75
1998	−1,3	0,3	−3,1	0,90	1,03	0,81
1999	−2,7	−1,1	−4,4	0,80	0,90	0,73
2000	−2,8	−1,6	−4,1	0,80	0,86	0,75
2001	−3,1	−1,7	−4,5	0,78	0,85	0,73
2002	−3,0	−1,2	−4,7	0,79	0,89	0,72
2003	−3,4	−1,1	−5,6	0,77	0,91	0,68
2004	−2,6	−0,2	−5,0	0,82	0,98	0,71
2005	−3,2	−0,3	−6,0	0,79	0,98	0,68
2006	−1,8	1,0	−4,7	0,88	1,08	0,74
2007	−1,4	1,2	−4,2	0,91	1,10	0,77
2008	−0,2	1,9	−2,7	0,99	1,16	0,85
2009	0,7	3,2	−2,1	1,05	1,29	0,88
2010	0,4	2,4	−1,6	1,03	1,22	0,91
2011	0,8	2,2	−0,8	1,06	1,20	0,95
2012	1,6	2,9	0,2	1,06	1,27	1,01
2013	1,0	2,2	-0,3	1,08	1,21	0,98
2014	0,9	2,1	-0,5	1,07	1,19	0,97

Джерело: розроблено автором на основі джерел [3; 5]

Співвідношення числа народжених і числа померлих відображає показник життєвості, динаміка якого наведена на рис. 3.

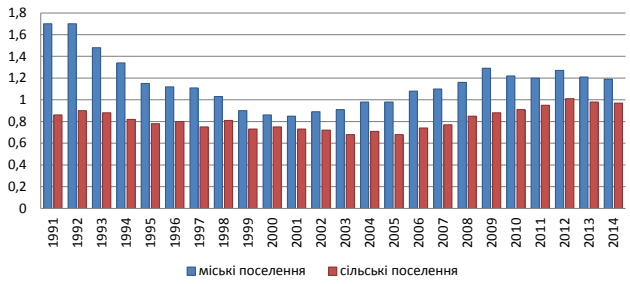

Рис. 3. Динаміка індексів життєвості населення Волинської області за 1991-2014 роки

Джерело: розроблено автором на основі джерел [3; 5]

В 1991 і 1992 році на 100 померлих у міських поселеннях Волинській області приходилось 170 народжених. В 2001 році індекс життєвості знизився в два рази: на 100 померлих приходилось лише 85 народжених. З 2006 року кількість народжених перевищує померлих – 108 народжених на 100 померлих, в 2012 – 127. Індекси життєвості сільських мешканців коливались незначно протягом 1991-2005 років. Найменша кількість народжених в розрахунку на 100 померлих в селі спостерігалась в 2003 і 2005 роках – 68. В 2006-2014 роках індекс життєвості сільського населення поступово збільшувався. В 2012 році на 100 померлих в сільській місцевості приходився 101 народжений.

Динаміка чисельності жінок та чоловіків Волинської області представлена на рис. 4.

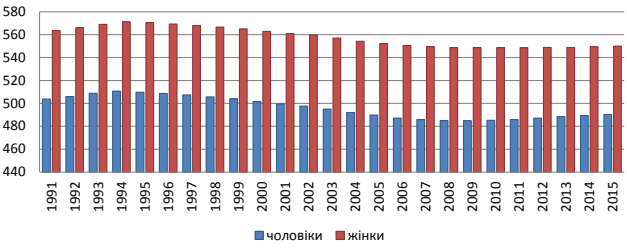

Рис. 4. Динаміка чисельності жінок та чоловіків Волинської області за 1991-2015 роки

Джерело: складено автором на основі джерел [3; 5]

Протягом 1991-2015 років чисельність чоловіків була менша за чисельність жінок. Зміни чисельності обох статей мають однакову негативну тенденцію. За 15 років з 1994 по 2009 рік чисельність чоловіків в області зменшилась з 510,6 тис. осіб на 25,8 тис. осіб або на 5,1%. Чисельність жінок зменшилась з 1994 по 2011 рік з 571,2 тис. осіб на 22,7 тис. осіб або на 4%.

На 1 січня 2015 року жінки в складі населення області становили 549,9 тис. осіб, чоловіки – 490,3 тис. осіб, тобто 52,9% і 47,1% загальної кількості постійного населення, тоді як в середньому по Україні – 53,7 і 46,3% відповідно. Співвідношення статей змінюється в залежності від віку. Якщо у новонароджених завжди переважає частка чоловічої статі (51,8% хлопчиків проти 48,2% дівчаток), то при пересуванні від дитячих до молодших і старших вікових груп відсоток осіб чоловічої статі поступово зростає [9, с. 255]. За чисельністю чоловіки переважають у всіх вікових групах до 30 років, а також у віці 35-37 років [3, с. 26].

На зменшення загальної чисельності населення істотно вплинуло його природне скорочення, що розпочалося у Волинській області з 1995 року, яке спричинене зниженням народжуваності (рис. 5).

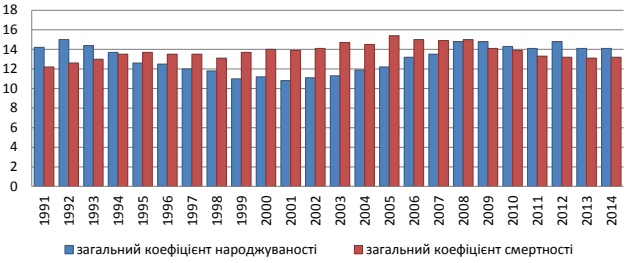

Рис. 5. Загальні коефіцієнти народжуваності та смертності населення Волинської області за 1991-2014 роки,‰

Джерело: складено на основі даних джерел [3]

На рис. 5 наочно видно період зменшення рівня народжуваності з 15‰ в 1992 році до 11‰ в 1999 році, період найнижчого рівня в 1999-2001 роках (в 2001 році народилось найменша кількість немовлят – 10,8 в розрахунку на 1000 осіб), за період 2002-2012 років рівень народжуваності поступового збільшився до 14,8 ‰, починаючи з 2013 року і дотепер відбувається стабілізація рівня народжуваності [1]. Рівень народжуваності Волинської області в 2014 році становив 14,1 народжених на 1000 населення, що на 3,3 особи або на 30,6% більше, ніж в цілому по Україні.

Показники смертності населення Волинської області характеризуються відносною стабільністю. Рівень смертності збільшився з 12,2 випадків смертей на 1000 осіб в 1991 році до 15,4 – в 2005 році, тобто на 26,2%. За останні десять років поступово зменшився до 13,2‰ в 2014 році. Отже, смертність населення Волинської області, порівняно з середнім по Україні (14,7 смертей на 1000 осіб в 2014 році) є нижчою на 1,5 промільні пункти або на 10,2%, але за європейськими стандартами, смертність залишається високою внаслідок нездорового способу й незадовільних умов життя, у т.ч. забруднення навколишнього середовища, що є спадщиною радянської індустріалізації, та малоефективної пострадянської системи охорони здоров'я [7, с. 33].

Висновки і пропозиції. Протягом 1991-2015 років демографічна ситуація у Волинської області формувалась на тлі економічної та політичної кризи, зміни соціально-психологічних стереотипів, загальносвітових трансформацій соціального розвитку, появи у людей нових життєвих орієнтирів та цінностей [6, с. 12]. Це знайшло відображення в зменшенні народжуваності, зростанні смертності, скороченні чисельності міського та сільського населення, збільшенні частки осіб старшого віку, збільшення міграційних потоків, зниженні показників життєвості, особливо в сільській місцевості. Останні п'ять років демографічна ситуація дещо покращилась, прослідковується тенденція до перевищення кількості народжених над кількістю померлих, хоча для досягнення рівня початку 90-х років необхідно ще тривалий час і багато загальнодержавних зусиль, зокрема активізація соціальної та демографічної політики держави, що спрямована на підвищення тривалості життя та створення умов зростання народжуваності; зупинення зубожіння населення на основі зростання доходів та рівня життя всього населення; забезпечення ефективної зайнятості, яка має гарантувати належний рівень життя; підтримка багатодітних та молодих сімей тощо.

Список літератури:

1. Барило І. М. Особливості сучасних демографічних процесів регіонів України / І. М. Барило, Т. Г. Погребський, Є. Ю. Телебєнєва [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/9782
2. Бегун С. І. Кластерний аналіз відтворення населення України / С. І. Бегун [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/8544
3. Демографічний щорічник Населення Волинської області 2014 / [за ред. Л. С. Баранюк]; Головне управління статистики у Волинській області. – Луцьк, 2015. – 110 с.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
5. Офіційний сайт Головного управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/
6. Пирожков С. І. Демографічний фактор у глобальній стратегії розвитку України [Електронний ресурс] / С. І. Пирожков. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11854/01-Pirojkov.pdf
7. Романюк А. О., Гладун О. М. Демографічні тенденції в Україні / А. О. Романюк, О. М. Гладун // Демографія та соціальна економіка – № 3 (25) – 2015. – С. 21-43.
8. Черчик Л. М. Статистичне дослідження демографічних процесів у регіоні / Л. М. Черчик // Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки (Економічні науки). – 2008. – № 7. – С. 252-260.
9. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2014 / за ред. Квіташвілі О.; МОЗ України, ДУ «УІСД МОЗ України». – К., 2015. – 460 с.

Бегун С.И.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

СТАТИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ВОСПРОИЗВОДСТВА НАСЕЛЕНИЯ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
В статье представлены результаты статистического исследования воспроизводства населения Волынской области за 1991-2015 годы. Охарактеризованы особенности современных демографических процессов в регионе. Показана динамика численности населения по половому признаку и признаку места проживания, естественного и миграционного движения населения Волынской области за годы независимости. Проведено сравнение темпов изменения численности населения Украины и Волынской области. Проанализирована динамика численности городского и сельского населения региона. Охарактеризованы естественное движение, индексы жизненности населения в динамике и по типу поселений.
Ключевые слова: статистический анализ, воспроизводство населения, численность населения, естественный прирост (уменьшение), миграционный прирост (уменьшение).

Begun S.I.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

STATISTICAL RESEARCH OF RECREATION OF POPULATION OF VOLYN AREA

Summury
In the article the results of statistical research of reproduction of population the Volyn region were presented for 1991-2015. The features of modern demographic processes in a region were described. The dynamics of population by sex and place of residence, natural and migratory population movements of the Volyn region for years independence was shown. Comparison of the rate of population change in Ukraine and Volyn region was conducted. The dynamics of quantity of urban and rural population of the region was analysed. Natural motion, indexes of vitality of population in a dynamics and on the type of settlements was described.
Keywords: statistical analysis, reproduction, quantity of present population, natural increase (decrease), migratory increase (decrease).

УДК 681.83

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИРОБНИЦТВА ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ

Білоцерківський О.Б.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Досліджено сучасний стан та тенденції розвитку електроенергетики України. Розглянуто виробництво електроенергії в Україні за місяцями та кварталами 2014-2015 рр. Розраховано аналітичні показники ряду динаміки. З ряду динаміки виділено тренд, сезонну та випадкову складові. Побудовано одночленні та двохчленні регресійні моделі. Зроблено точковий прогноз виробництва електроенергії на 2016 рік.
Ключові слова: електроенергія, базисні та ланцюгові показники ряду динаміки, тренд, сезонна і випадкова складові, авторегресійні моделі, точковий прогноз.

Постановка проблеми. Електроенергетика – це галузь енергетики України, що включає виробництво, передачу і збут електроенергії. Вона є найбільш важливою галуззю енергетики, що пояснюється такими перевагами електроенергії перед енергією інших видів, як відносна легкість передачі на великі відстані, розподіли між споживачами, а також перетворення її в інші види енергії (механічну, теплову, хімічну, світлову та ін.). Електроенергетика впливає не лише на розвиток народного господарства, але і на територіальну організацію виробничих сил. Електроенергія виробляється здебільше за рахунок непоновлюваних джерел – камінного та бурого вугілля, нафти, природного газу. Тому дослідження в галузі потенційно можливого виробництва електроенергії є актуальними та мають важливе практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню виробництва електроенергії в Україні присвячено роботи [1-3]. Наприклад, роботі [1, с. 153] визначено аналітичні показники динаміки за 2000-2005 рр. А в роботі [2, с. 63] за даними про виробництво електроенергії за 2000-2005 рр. визначено вид лінії тренду – лінійну функцію, розраховано її параметри, оцінено тісноту та значущість зв'язку між ознаками, зроблено точковий та інтервальний прогноз на 2009 рік. У роботі [3, с. 75] визначено базисні та ланцюгові показники ряду динаміки, побудовано авторегресійні моделі, перевірено їх значущість та прийнятність для прогнозування, зроблено точковий прогноз щодо виробництва електроенергії в Україні на 2015 і 2016 роки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Результати, отримані в роботах [1-3], вже морально застаріли, крім того не завжди вдається підібрати адекватну регресійну модель, для якої ряд залишків буде задовольняти основним передумовам регресійного аналізу [3, с. 70, 4, с. 130]. Тому широке застосування одержали авторегресійні моделі, у яких регресорами виступають лагові змінні, тобто змінні, вплив яких в економетричній моделі характеризується деяким запізнюванням [3-5]. Крім того, в роботі [3, с. 74] виявлено циклічність виробництва електроенергії в Україні, тому перспективним є виділення у часовому ряді тренду, сезонної та випадкової складових.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження виробництва електричної енергії в Україні за місяцями і кварталами 2014-2015 рр. та прогноз на 2016 рік.

Виклад основного матеріалу. За даними Держкомстату виробництво електроенергії в Україні за місяцями 2014-2015 рр. складає, млн. кВт · год [6] (див. табл. 1).

Необхідно: а) визначити базисні та ланцюгові показники ряду динаміки; б) виділити з ряду динаміки тренд, сезонну та випадкову складові;

© Білоцерківський О.Б., 2016

Таблиця 1

Виробництво електроенергії в Україні за місяцями 2014 – 2015 рр.

Рік	Виробництво електроенергії, млн. кВт · год											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
2014	18040	16716	16310	14940	14223	13905	14444	13448	12663	14748	15770	16664
2015	15973	13971	14693	13312	12246	12437	12592	12041	11930	14145	14484	15444

Джерело: розроблено автором за даними [6]

в) побудувати одно- та двочленні авторегресійні моделі, перевірити їх адекватність; г) зробити точковий прогноз щодо виробництва електроенергії в Україні на 2016 рік.

Чисельні дані, наведені в таблиці 1, являють собою динамічний ряд. Наявність рядів динаміки потребує їх аналіз, що має за мету вивчення зміни явища за часом і встановлення його напрямку, характеру цієї зміни і вияв закономірності розвитку [7, с. 196]. Властивості рядів динаміки оцінюються за допомогою *аналітичних показників*. При цьому базою порівняння може бути змінний попередній рівень (розрахунок *ланцюговим способом*) або постійний віддалений за часом рівень (розрахунок *базисним способом*).

Розглянемо показники ряду динаміки.

Абсолютний приріст (або зменшення) Δ_i відповідає швидкості зміни рівнів ряду і розраховується як різниця рівнів ряду:

а) базисний $\Delta_{i0} = y_i - y_0$; (1)

б) ланцюговий $\Delta_i = y_i - y_{i-1}, i = 1.n,$ (2)

де n – кількість рівнів ряду динаміки.

Темп зростання K_i характеризує інтенсивність змін рівнів ряду і виражається у відносних величинах числом або у процентах:

а) базисний $K_{i0} = \frac{y_i}{y_0}$; (3)

б) ланцюговий $K_i = \frac{y_i}{y_{i-1}}$ (4)

Темп приросту T_i виражається в процентах і показує, на скільки рівень y_i більший (менший) від рівня, взятого за базу порівняння:

а) базисний $T_{i0} = \frac{\Delta_{i0}}{y_0}100\% = \frac{y_i - y_0}{y_0}100\%$; (5)

б) ланцюговий $T_i = \frac{\Delta_i}{y_{i-1}}100\% = \frac{y_i - y_{i-1}}{y_{i-1}}100\%.$ (6)

Абсолютне значення одного проценту приросту A_i характеризує вагомість кожного проценту приросту і розраховується як відношення абсолютного приросту до темпу приросту:

$$A_i = \frac{\Delta_i}{T_i} = \frac{y_{i-1}}{100} = 0{,}01y_{i-1},\%. \quad (7)$$

Для вирівнювання динамічних рядів використовується *метод аналітичного вирівнювання.* В основі методу лежить встановлення функціональної залежності рівнів ряду від часу $Y_t = f(t)$ з використанням кореляційно-регресивного аналізу, наприклад лінійна $Y_t = a_0 + a_1 t$, де a_0, a_i – параметри, які знаходяться методом найменших квадратів, t – порядковий номер періоду. Різні напрями змін за окремими місяцями рівнів даного ряду динаміки ускладнює висновки про основну тенденцію виробництва електричної енергії, тому для вирівнювання ряду динаміки використовуємо *метод збільшення інтервалів* [7, с. 202: 8, с. 468], тобто об'єднуємо відповідні місячні рівні у квартальні.

Моделювання часового ряду зводиться до розрахунку значень *тренду, сезонної та випадкової складових* для кожного рівня ряду. Для цього використовується методика І.І. Єлисеєвої, М.М. Юзбашева [8, с. 501]:

1) За квартальними даними за всі роки розраховується рівняння тренду *(метод аналітичного вирівнювання)* та вирівняні за ним рівні, що позначаються $\tilde{y}_{ij}$, де i – номер року; j – номер кварталу.

2) Кожний фактичний рівень ділиться на відповідний вирівняний для розрахунку індексів сезонності C_{ij}.

3) Індекси сезонності усереднюються за всі роки, одержуємо середні індекси сезонності для кожного кварталу:

$$\bar{c}_j = \frac{\sum_{i=1}^{k} c_{ij}}{k}, \quad (8)$$

де i – номер року; k – кількість років; j – номер кварталу.

4) Вирівняні рівні помножуються на середні індекси сезонності для відповідних кварталів, отримуємо вирівняні рівні з урахуванням сезонності $\tilde{y}'_{ij}$:

$$\tilde{y}'_{ij} = \tilde{y}_{ij} \cdot \bar{c}_j. \quad (9)$$

5) Обчислюються відхилення (та їхні квадрати) за рахунок сезонності:

$$u_{сез\,ij} = \tilde{y}'_{ij} - \tilde{y}_{ij}. \quad (10)$$

6) Визначаються відхилення (та їхні квадрати) за рахунок випадкових коливань:

$$u_{вип\,ij} = y_{ij} - \tilde{y}'_{ij}. \quad (11)$$

7) Розраховуються загальні відхилення:

$$u_{сез\,ij} + u_{вип\,ij} = y_{ij} - \tilde{y}_{ij} \quad (12)$$

Для побудови авторегресійних моделей використовується методика, що розроблена Ю.І. Лернером [3, с. 70; 4, с. 130]. Дано деякий ряд динаміки величини X. Ставиться проблема прогнозування значення величини на майбутній період по ряду попередніх значень за допомогою деякого рівняння регресії, зокрема, лінійного

$$\tilde{X}_t = a_1 X_{t-1} + a_2 X_{t-2} + \ldots + a_k X_{t-k} \quad (13)$$

з коефіцієнтами, що визначаються за методом найменших квадратів. Доведено, що залежність (13) в тому і тільки в тому разі відображає поведінку випадкової величини X в генеральній сукупності, якщо різниця між розрахунковими значеннями $\tilde{X}_t$ по (13) і фактичними даними X_t

$$\varepsilon_t = \tilde{X}_t - X_t \quad (14)$$

є величиною незалежною від часу. Ця умова замінюється двома іншими:

а) значення ε_t нормально розподілені; б) некорельовані між собою.

З огляду на те, що ряд ε_t містить невелику кількість членів, то умова а) не перевіряється. Таким чином, на практиці вважається достатньою перевірка неавтокорельованості залишків. Ця перевірка здійснюється таким чином. Скла-

дається ряд $\varepsilon_{t+!}$, який містить ті ж члени, що і ε_t, але зміщені на один період, причому ε_2 займає перше, а ε_1 останнє місце. Оскільки коефіцієнти (13) визначаються методом найменших квадратів, то $\bar{\varepsilon}_t = \bar{\varepsilon}_{t+1} = ... = 0$.

Формула для визначення циклічного коефіцієнта автокореляції має вигляд:

$$r_1 = r(\varepsilon_t, \varepsilon_{t+1}) = \frac{\sum_{t=k+1}^{n} \varepsilon_t \varepsilon_{t+1}}{\sum_{t=k+1}^{n} \varepsilon_t^2}. \quad (15)$$

Аналогічно, при будь-якому i, тобто при зрушенні членів ряду ε_t на i періодів, обчислюємо

$$r_i = r(\varepsilon_t, \varepsilon_{t+i}) = \frac{\sum_{t=k+1}^{n} \varepsilon_t \varepsilon_{t+i}}{\sum_{t=k+1}^{n} \varepsilon_t^2}, \quad (16)$$

де $i = 1, 2, ...$ $(n - k - 1)$.

Знайдені значення r_1, $r_1...r_{n-k-1}$ перевіряємо за таблицею 5%-них і 1%-них рівнів ймовірності коефіцієнтів автокореляції і якщо при деякому i відповідне r_i показує істотну автокореляцію залишків, то рівняння (13) відкидається і число членів, включених в авторегресійні модель, підвищується (якщо довжина ряду дозволяє). Такий спосіб перевірки досить громіздкий, оскільки обчислення по (14) слід вести доти, доки не виявиться істотність r_i або ж для всіх $i = 1, 2, ...$ $(n - k - 1)$ у разі неістотності всіх r_i.

Джон Нейман обґрунтував інший критерій, значно менш трудомісткий в застосуванні. Розглядається відношення середнього квадрата послідовних $\varepsilon_t - \varepsilon_{t-1}$ різниць до середнього квадрата ε_t:

$$K = \frac{\frac{\sum_{t=k+2}^{n} (\varepsilon_t - \varepsilon_{t-1})^2}{n-k-1}}{\frac{\sum_{t=k+2}^{n} \varepsilon_t^2}{n'}}. \quad (17)$$

Для критерію K складена таблиця істотності при 5%-ному і 1%-ному рівнях значущості для різних значень $n' = n - k$ $(4 \le n' \le 60)$. Якщо розрахункове значення K потрапляє в допустиму область при 5%-ному рівні значущості, приймаємо гіпотезу неавтокорельованості залишків ε_t і затверджуємо k-членну авторегресійну модель (13). Якщо ж K потрапляє в критичну область при 1%-ному рівні значущості, то відкидаємо гіпотезу неавтокорельованості залишків ε_t і відмовляємося від моделі (13), при цьому намагаємося збільшити кількість членів рівняння (якщо довжина ряду дозволяє). Помилка прогнозу по (13) визначається за дисперсією ε_t.

Оскільки $\tilde{X}_t - X_t = \varepsilon_t$,

то $P\left\{\left|\tilde{X}_t - X_t\right| \approx \left|\varepsilon_t\right| \le \tau_\alpha \sigma_\varepsilon\right\} = P_\alpha \quad (18)$

де P_a – задана імовірність, $P_a = 1 - a$, τ_a – відповідна межа з $(n-k)$ ступенями волі за Стьюдентом.

Середнє квадратичне відхилення σ_ε визначається за формулою:

$$\sigma_\varepsilon = \sqrt{\frac{\sum_{t=k+1}^{n} \varepsilon_t^2}{n-k}}. \quad (19)$$

Проведено індексний аналіз за даними табл. 1. Результати індексного аналізу показують, що в 4 кварталі 2015 року виробництво електричної енергії порівняно з 1 кварталом 2014 року збільшилося на 11047,1 млн. кВт · год, або в 1,33 рази (33,45%). Найбільший темп зростання виробництва електричної енергії порівняно з попереднім кварталом спостерігався у 2 кварталі 2014 р. (1,3%), найменший – у 2 кварталі 2015 р. (0,85%). Абсолютне значення 1% приросту у 2015 році зменшується поквартально (з 471,83 до 365,63 млн. кВт · год). Таким чином, розвиток електроенергетичної галузі України з виробництва електричної енергії є позитивним, а її показники збільшуються.

Проведено моделювання часового ряду, тобто виділено тренд, випадкову та сезонну складові [7, с. 201]. Для вирівнювання ряду динаміки використовувався метод збільшення інтервалів та метод аналітичного вирівнювання. Визначено вид лінії тренду: лінійна функція, – та одержано її параметри: $a_0 = 40887{,}1$; $a_1 = 205{,}83$. Це означає, що кожен квартал виробництво електричної енергії в Україні збільшується на 205,83 млн. кВт · год. Визначено індекси сезонності за місячними і квартальними даними. Із місячних даних видно, що найбільше електричної енергії вироблено в осінньо-зимовий період, а найменше – у весняно-літній. Максимум виробництва припадає січень, мінімум – на вересень. За квартальними даними сезонність виробництва електричної енергії має чітко виражений характер: спостерігається сезонний спад виробництва електричної енергії у середині року (6%) (весняно-літній період) і підйом наприкінці року на 10% (осінньо-зимовий період). Зроблено точковий прогноз щодо виробництва електричної енергії в Україні за кварталами 2016 року: 1 квартал – 42739,53 млн. кВт · год; 2-й – 43151,18 млн. кВт · год; 3-й – 43562,83 млн. кВт · год; 4-й – 43974,48 млн. кВт · год.

За даними табл. 1 складено одночленні або, за наявності автокорельованості залишків ε_t, двочленні моделі:

$$\tilde{y}_t = a_1 y_{t-1}; \quad (20)$$

$$\tilde{y}_t = a_1 y_{t-1} + a_2 y_{t-2}. \quad (21)$$

Одержимо такі рівняння авторегресійної моделі: одночленне $\tilde{y}_t = y_{t-1}$ $(K = 1{,}68)$ та двочленне $\tilde{y}_t = 1{,}12y_{t-1} - 0{,}13y_{t-2}$ $(K = 1{,}74)$. При цьому побудовані авторегресійні моделі є адекватними за критерієм Неймана, оскільки значення K потрапляють в допустиму область при 5%-ному рівні значущості. Також авторегресійні моделі є прийнятними для прогнозування, тому що останні члени часового ряду потрапляють у довірчі інтервали з 95%-ною гарантійною імовірністю.

Графік рівнянь одно- та двочленної авторегресійних моделей виробництва електроенергії наведено на рис. 1.

Як видно з рис. 1, другий член двочленної моделі практично не впливає на отримані результати, тому можна обмежитися одночленною авторегресійною моделлю.

Визначимо точковий прогноз виробництва електроенергії в Україні на січень 2016 року: $\tilde{y}_{25} = a_1 y_{24} = 0{,}99 \cdot 15444 = 15289{,}56$ млн. кВт · год, а дійсне значення згідно [6] складає 16033,5 млн. кВт · год, тобто різниця становить 4,6%. Точковий прогноз на лютий 2016 року складає $\tilde{y}_{26} = a_1 y_{25} = 0{,}99 \cdot 15289{,}56 = 15136$, млн. кВт · год, а

дійсне значення згідно [6] – 14174,3 млн. кВт · год, тобто різниця – 6,4%. Таким чином, одночленна авторегресійна модель дає адекватний короткостроковий прогноз.

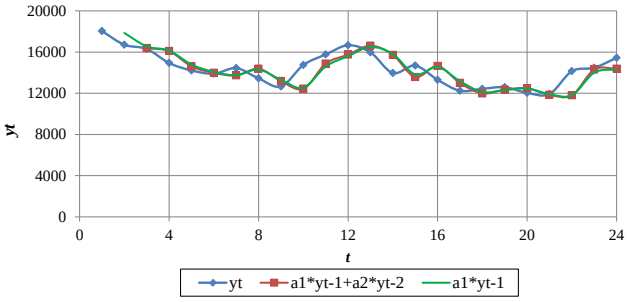

Рис. 1. Одно- та двочленні авторегресійні моделі

Джерело: розроблено автором

Висновки і пропозиції. 1. Результати індексного аналізу показують, що в 4 кварталі 2015 року виробництво електричної енергії порівняно з 1 кварталом 2014 року збільшилося на 11047,1 млн. кВт · год, або в 1,33 рази (33,45%). Найбільший темп зростання виробництва електричної енергії порівняно з попереднім кварталом спостерігався у 2 кварталі 2014 р. (1,3%), найменший – у 2 кварталі 2015 р. (0,85%). Абсолютне значення 1% приросту у 2015 році зменшується поквартально (з 471,83 до 365,63 млн. кВт · год). Таким чином, розвиток електроенергетичної галузі України з виробництва електричної енергії є позитивним, а її показники збільшуються.

2. Проведено моделювання часового ряду. Визначено вид лінії тренду: лінійна функція, – та одержано її параметри: a_0 = 40887,1; a_1 = 205,83. Це означає, що кожен квартал виробництво електричної енергії в Україні збільшується на 205,83 млн. кВт · год. Визначено індекси сезонності за місячними і квартальними даними. За місячними даними максимум виробництва припадає січень, мінімум – на вересень. За квартальними даними сезонність виробництва електричної енергії має чітко виражений характер: спостерігається сезонний спад виробництва електричної енергії у середині року (6%) (весняно-літній період) і підйом наприкінці року на 10% (осінньо-зимовий період). Зроблено точковий прогноз щодо виробництва електричної енергії в Україні за кварталами 2016 року: 1 квартал – 42739,53 млн. кВт · год; 2-й – 43151,18 млн. кВт · год; 3-й – 43562,83 млн. кВт · год; 4-й – 43974,48 млн. кВт · год.

3. Для моделювання виробництва електроенергії були обрані одно- та двохчленні авторегресійні моделі. Побудовані авторегресійні моделі є адекватними за критерієм Неймана та прийнятними для прогнозування, оскільки останні члени часового ряду потрапляють у довірчі інтервали з 95%-ною гарантійною імовірністю. Результати моделювання показали, що другий член двохчленної моделі практично не впливає на отримані результати, тому можна обмежитися одночленною авторегресійною моделлю.

4. Визначено точковий прогноз виробництва електроенергії в Україні на січень і лютий 2016 року: 15289,86 млн. кВт · год, 15136,66 млн. кВт · год, які відрізняються від дійсних значень на 4,6% і 6,4% відповідно. Таким чином, одночленна авторегресійна модель дає адекватний короткостроковий прогноз.

Список літератури:

1. Білоцерківський О. Б. Аналіз виробництва електроенергії в Україні з використанням показників динаміки / О. Б. Білоцерківський // Вісник НТУ «ХПІ». – 2008. – № 1. – С. 148-153.
2. Білоцерківський О. Б. Розробка економетричної моделі виробництва електроенергії в Україні за 2000-2005 рр. / О. Б. Білоцерківський, Н. В. Ширяєва // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми соціально-економічного розвитку підприємств». – Х.: НТУ «ХПІ», 2008. – С. 63-64.
3. Білоцерківський О. Б. Сучасний стан і тенденції розвитку електроенергетики України / О. Б. Білоцерківський, Н. В. Ширяєва // Вісник НТУ «ХПІ». – Х.: НТУ «ХПІ». – 2015. – № 26 (1135). – С. 69-76.
4. Білоцерківський О. Б. Прогнозування операційних витрат із використанням авторегресійних моделей / О. Б. Білоцерківський, Ю. І. Лернер, П. О. Гаврись // Вісник НТУ «ХПІ». – 2012. – № 11. – С. 129-139.
5. Кремер Н. Ш. Эконометрика: учеб. для вузов / Н. Ш. Кремер, Б. А. Путко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 311 с.
6. http://www.ukrstat.gov.ua
7. Лугінін О. Є. Статистика: Підручник / О. Є. Лугінін, С. В. Білоусова. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 580 с.
8. Елисеева И. И. Общая теория статистики: учебник / И. И. Елисеева, М. М. Юзбашев. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 656 с.

Белоцерковский А.Б.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОИЗВОДСТВА ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследовано современное состояние и тенденции развития электроэнергетики Украины. Рассмотрено производство электроэнергии в Украине по месяцам и кварталам 2014-2015 гг. Рассчитаны аналитические показатели ряда динамики. Из ряда динамики выделен тренд, сезонная и случайная составляющие. Построены одночленные и двухчленные регрессионные модели. Сделан точечный прогноз производства электроэнергии на 2016 год.
Ключевые слова: электроэнергия, базисные и цепные показатели ряда динамики, тренд, сезонная и случайная составляющие, авторегрессионные модели, точечный прогноз.

Bilotserkivskyi O.B.
National Technical University
«Kharkov Polytechnic Institute»

STATISTICAL ANALYSIS OF ELECTRO-ENERGY PRODUCTION IN UKRAINE

Summary
The current state and trends of electro-energy in Ukraine were investigated. Ukrainian electro-energy production for months and quarters of 2014-2015 was analyzed. Basis and chain time series parameters were analytically calculated. From the time series the trend, seasonal and random components were obtained. One- and two-term autoregressive models were constructed. A point forecast of energy production for 2016 was made.
Keywords: electro-energy, basis and chain time series parameters, autoregressive models, trend, seasonal and random components, a point forecast.

УДК 334:330.3

ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

Бойда С.В.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

Досліджено інституційні та економічні проблеми формування вітчизняного бізнес-середовища на основі рейтингових оцінок провідних міжнародних організацій. Обґрунтовано правовий аспект формування інституційного середовища розвитку підприємництва. Проведено аналіз процесів та явищ, що зумовлюють інституційні деформації бізнес-середовища в Україні. Узагальнено основні деструктивні чинники розвитку вітчизняного інституційного середовища. Обґрунтовано пріоритетні напрями державного регулювання підприємництва та покращення національного бізнес-середовища.
Ключові слова: бізнес-середовище, рейтингові оцінки, інституційно-економічні проблеми, підприємництво, державне регулювання.

Постановка проблеми. Несистемний, неефективний, надмірно ліберальний процес переходу України від адміністративно-командної до ринкової економіки призвів до утворення інституційної структури, яка є лише частково реформованою і характеризується ознаками нестабільності та вразливості. Наявне сьогодні в Україні інституційне середовище не сприяє розкриттю підприємницького потенціалу та реалізації пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку національної економіки. Місце України у низці світових рейтингів свідчить про наявність системних проблем як у бізнес-середовищі, так і у державному управлінні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні основи інституційного підходу до дослідження економічних відносин були сформовані ще Т. Вебленом, Дж. Коммонсом, Дж.К. Гелбрейтом. Дослідженню окремих питань економічного та інституційного характеру щодо формування бізнес-середовища в Україні присвячені праці таких вітчизняних учених, як: Бережний Я.В., Ляпін Д.В., Мельник М.І., Покришка Д.С., Пустовійт Р, Склярець Д.В. та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, огляд наукової літератури з вказаної проблематики свідчить про відсутність комплексного підходу до вивчення питань впливу інституційного середовища на розвиток підприємницького потенціалу в умовах трансформації економічної системи. Аналіз інституційно-економічних проблем формування бізнес-середовища в Україні на основі рейтингових оцінок провідних міжнародних організацій дасть змогу виокремити позитивні і негативні тенденції розвитку ділового клімату та розробити практичні першочергові рекомендації з його покращання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування пріоритетних напрямів та засобів покращання інституційного середовища в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічній науці інституційне середовище розглядається як сукупність певних політичних, соціальних, юридичних і економічних правил, що визначають рамки людської поведінки й утворюють базис для виробництва, обміну і розподілу [5].

Нова інституційна економічна теорія указує на те, що виникнення передумов суспільних змін залежить від внутрішньої динаміки розвитку суспільства. Відсутність реформ провокує настання кризи та спрощення системи до більш низького рівня норм. Для попередження подібної руйнації необхідно модернізувати державу як системотворчу структуру та сформувати політику суспільно-економічних реформ на основі гнучких поведінкових рамок. Сучасний етап розвитку України набув характеру своєрідного «перезавантаження» попередніх практик роботи органів державної влади та економічних агентів.

© Бойда С.В., 2016

Стратегічна «пауза», що донедавна тривала в Україні, змінилася активізацією реформаційних процесів, які за своїм масштабом можуть бути охарактеризовані як «нова хвиля реформ».

У цьому контексті науковий інтерес становлять дослідження Р. Пустовійта, який розглядає правовий аспект формування інституційного середовища розвитку підприємництва. Серед основних правових сегментів інституційного середовища, які безпосередньо впливають на розвиток підприємництва він виділяє наступні:

– регуляторну політику щодо підприємництва;

– правовий механізм виконання контрактів та специфікації прав власності, що вважається чи не найголовнішим, оскільки, як свідчить реальний досвід, фактичні відносини неминуче відхиляються від бажаних, а тому виникає необхідність примусового виконання контрактів;

– забезпечення інституціональних правил «конкурентної гри» через досягнення взаємного співіснування значної кількості економічних агентів під час вирішення контрактних завдань [7, с. 143].

Сучасні країни, економіки яких побудовані на ринкових принципах, намагаються розробляти й застосовувати державне регулювання для зменшення негативних наслідків неспроможностей ринку. У теорії неспроможності держави визначаються як симетричні до вад ринку й такі, що потребують подібного набору інструментів для свого зменшення. Тобто виникнення будь-якої кризи прямо вказує на загострення існуючих тих чи інших неспроможностей ринку або держави. Тому їх ідентифікація та подолання відіграє основну роль у реформуванні економічної системи [1, с. 11].

Інформативним показником ефективності державної політики в різних сферах, зокрема економічній, що враховується провідними міжнародними кредиторами та компаніями під час здійснення кредитування та вкладення інвестицій, є місце країни у міжнародних рейтингах.

1. Індекс глобальної конкурентоспроможності. У рейтингу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) за 2015 рік Україна втратила 3 позиції і спустилась з 76-го (у 2014році) на 79 місце серед 140 країн світу. Україна знаходиться між Гватемалою та Таджикистаном. Причому показник конкурентоспроможності України також знизився: на 0,11 з 4,14 до 4,03.

Індекс конкурентоспроможності визначає здатність економіки зростати у довгостроковій перспективі. Складається з 114 показників, 2/3 яких – це результати опитування керівників бізнесу, 1/3 – статистична інформація. Опитування бізнесу проводилось у січні – березні 2015 року, більшість статистичних даних за 2014 рік. Найбільше позицій Україна втратила за складовими макроекономічного середовища (мінус 29 позицій, 134 місце із 140 країн) та рівнем розвитку фінансового ринку (мінус 14 позицій, 121 місце). Трохи погіршились оцінки складової «охорона здоров'я та початкова освіта» (мінус 2 позиції). Традиційно Україна відстає у рейтингу за складовими якості інституцій (у 2015 році, як і у 2014, Україна знаходиться на 130-му місці) та ефективності ринку товарів та послуг (106-е місце) [9].

2. Індекс легкості ведення бізнесу. Україна посіла у 2015 році 83-тє місце серед 189 держав за індексом легкості ведення бізнесу. Загалом наша країна піднялася на чотири сходинки порівняно з 2014 роком. Найбільший прогрес зафіксовано у сфері започаткування бізнесу, водночас за показниками виконання контрактів та отримання дозволів на будівництво позиції суттєво погіршилися [3].

Індекс легкості ведення бізнесу вираховується на основі десятьох індикаторів (які є методологією Doing Business Project): створення бізнесу, робота з дозволами на будівництво, підключення до системи електропостачання, реєстрація майна, отримання кредиту, захист прав інвесторів, сплата податків, міжнародна торгівля, забезпечення контрактів, закриття підприємства [11].

3. Глобальний інноваційний індекс. За глобальним інноваційним індексом Україна у 2015 році посіла 64 місце зі 141 країни (-1 сходинка). Глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index, GII) – дослідження інноваційного клімату країн, яке проводить з 2007 року школа бізнесу INSEAD, а також Світова організація інтелектуальної власності та Корнельський університет.

Глобальний інноваційний індекс охоплює 7 ключових елементів дослідження: інститути; людський капітал і дослідження; інфраструктура; ринковий досвід; бізнесовий досвід; отриманні знання та технології (науково-практичні результати); результати творчої діяльності. Якщо аналізувати позиції нашої країни окремо за критеріями індексу, то отримаємо такий результат: інститути – 98 місце; людський капітал і дослідження – 36; інфраструктура – 112; ринковий досвід – 89; бізнесовий досвід – 78; отриманні знання та технології (науково-практичні результати) – 34; результати творчої діяльності – 75 [10].

4. Індекс економічної свободи. У щорічному рейтингу країн за рівнем економічної свободи Україна у 2015 році посіла 162 місце з 178 країн (у 2014 році вона займала 155 місце). Експерти американського дослідницького центру The Heritage Foundation визначають економічну свободу, як «відсутність урядового втручання або перешкоджання виробництву, розподілу і споживанню товарів і послуг, за винятком необхідного громадянам захисту та підтримки свободи як такої».

Ступінь свободи економіки розраховується за середнім арифметичним десяти показників: свобода бізнесу, торгівлі, фінансового сектора, інвестицій, праці, монетарна та фіскальна свободи, гарантії прав власності, розмір бюрократичного апарату і ступінь захисту від корупції. Таким чином, в «абсолютно вільної» економіки в результаті повинно вийти 100 балів, а там, де свободи немає в принципі, відповідно, нуль. Всі країни світу, представлені в поточному звіті, розділені на п'ять умовних груп у відповідності зі своїм рейтингом за індексом економічної свободи: «вільні», «переважно вільні», «помірно вільні», «переважно невільні» і «невільні». Середньосвітове значення індексу економічної свободи в 2015 році зросло на 0,1 пункту і склало 60,4 бали, що є найвищим показником за всю історію спостережень (з 1995 року). Україна набрала 46,9 бала, на 2,4 менше, ніж у 2014 році.

Україна погіршила свої позиції по восьми з 10 показників, найгірша ситуація з гарантіями прав власності, інвестиціями, управлінням державними витратами. Україні так і не вдалося впоратися зі старими проблемами: корупцією, тісним зв'язком між олігархами і владою, слабкістю правової системи. Крім України, до списку країн з «репресивною економікою» входять ще 25 країн. У цю групу – останню в рейтингу, увійшли також країни Африки, Латинської Америки, зокрема Аргентина і Венесуела, а також Білорусь і Туркменістан [6].

5. Індекс інвестиційної привабливості. У 4-му кварталі 2015 року індекс інвестиційної привабливості України склав 2,57 бали з 5 можливих. Оцінка інвестиційної привабливості проводиться Європейською Бізнес Асоціацією і ґрунтується на регулярному моніторингу бізнес-клімату першими особами компаній-членів Асоціації. Цього разу у дослідженні взяв участь 71 топ-менеджер. Протягом року спостерігалась відносно стабільна картина і майже жодних коливань, адже позначка Індексу так і не перевищила середнє значення і весь 2015 рік залишалася у негативній площині (1-й квартал – 2,51; 2-й – 2,66; 3-й – 2,56). Варто зауважити, що 3 бали – це нейтральний рівень, а все, що нижче являє собою негативне значення.

Дослідження демонструє, що переважна більшість – 80% бізнесменів – незадоволені поточним станом інвестиційного клімату в Україні. Директори компаній підтверджують, що занадто багато часу вже витрачено на розмови та наміри у відношенні реформ, проте надто мало було зроблено за минулий рік. Серед найважливіших кроків, яких потребує економіка країни, інвестори відмічають такі: 39% – боротьба з корупцією; 25% – виважена податкова реформа; 24% – судова реформа; 14% – прискорення реформ; 8% – «звільнення» державних органів від бюрократії. Найбільш вдалими реформами 2015 року опитані респонденти визнали: 48% – нова поліція; 7% – реформи у банківському секторі [2].

Таким чином, головними деструктивними чинниками розвитку інституційного бізнес-середовища в Україні є наступні:

– низька ефективність державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності, незастосування на практиці регуляторного законодавства, зокрема в частині притягнення до дисциплінарної відповідальності керівників та посадових осіб центральних та місцевих органів влади, винних у порушенні порядку регуляторної діяльності;

– недосконаліть нормативно-правового забезпечення боротьби з криміналізацією економіки, одним з основних недоліків вітчизняного законодавства у цій сфері є відсутність системи спеціалізованих кримінально-правових, процесуальних, фінансово-фіскальних засобів, спрямованих безпосередньо на боротьбу з організованими правопорушеннями в економічній сфері;

– низька ефективність стратегічного планування і програмування державної політики підтримки підприємництва. Як правило, програми підтримки підприємництва різних рівнів стосуються лише сектору малого підприємництва та не формують цілісної системи розвитку підприємництва, відсутня належна спадковість програм, низькою є якість роботи з визначення стратегічних цілей, а обсяги фінансування програм не завжди є обґрунтованими;

– низький рівень якості корпоративного управління. Якщо у розвинутих країнах інституційна поведінка менеджерів акціонерних товариств спрямована на те, щоб максимальніше показати результати діяльності, які дозволяють збільшити рівень капіталізації підприємства, то у вітчизняних умовах управлінці та мажоритарні акціонери намагаються «приховати» фінансові потоки і занизити показники, а прибуток поділити серед обмеженої кількості акціонерів;

– недосконала система технічного нагляду та стандартів. Застаріла система технічного регулювання пригнічує інноваційну активність України та негативно впливає на її експортний потенціал. Без реєстрації нового стандарту/технічних умов підприємство не може випускати новий продукт. Як наслідок, велика кількість нових технологій не використовуються в Україні, а рівень виведення нових товарів на ринок є вкрай низьким.

Надзвичайно вагомий деструктивний вплив на формування ефективного бізнес-середовища чинить корупція в Україні. Для подолання цього явища, по-перше, необхідними є політична воля української влади щодо реалізації системи скоординованих та прозорих дій з подолання корупції. По-друге, вкрай необхідною є докорінна дерегуляція багатьох суспільних процесів (спрощення процедур реєстрації власності, відкриття та закриття бізнесу, процедур торговельного режиму, митних процедур та вимог безпеки в торгівлі й розміщенні ринків) шляхом скорочення державного апарату та мінімізації контактів чиновників з суб'єктами бізнесу. По-третє, необхідно законодавчо закріпити механізми цивілізованого лобіювання бізнес-інтересів з паралельним усуненням представників бізнесу з органів державної влади [4, с. 110].

Загалом усунення дестимулюючих чинників формування бізнес-середовища є головною умовою для забезпечення високих темпів росту вітчизняної економіки й підвищення її конкурентоспроможності. Напрями перетворення інституційного середовища повинні відповідати принципам і завданням економічної політики, правовому і соціальному середовищу. Зокрема, до них можна віднести наступні:

1. Створення ефективних інструментів правового регулювання в економіці (закріплення правил, що склалися, і способів вирішення господарських проблем в нормах і законодавчих актах).

2. Застосування у відповідності з міжнародними стандартами санітарних норм і екологічних нормативів.

3. Формування організаційно-господарських структур, які зможуть привести до підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки (наприклад, кластерні об'єднання на всіх рівнях).

4. Підвищення ефективності адміністративного регулювання економіки, що включає: контроль за банківською і кредитною системами, надання державних і муніципальних контрактів, укладання міжрегіональних і міжгалузевих угод і т. ін.

5. Створення і постійне вдосконалення всієї регіональної інфраструктури з метою створення сприятливих умов для ведення і розвитку бізнесу.

Висновки і пропозиції. Наявність ринкових інститутів не приводить автоматично до формування ефективного інституційного середовища. Для цього необхідні стимули, або засоби примусу для їх належного функціонування. Вирішення проблеми стимулювання полягає в створенні механізму, що встановлює жорстку пряму залежність між дією в потрібному напрямі і заохоченням цієї дії. Провідну роль у зниженні невизначеності може і має взяти на себе держава, причому реалізація регульованого державою процесу ринкової інституціалізації бізнес-середовища повинна набути системного характеру.

Список літератури:

1. Бережний Я. В. Проблеми та шляхи формування сприятливого інституційного середовища для підприємницької діяльності в Україні: аналіт. доп. / Я. В. Бережний, Д. В. Ляпін, Д. С. Покришка; за ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2014. – 80 с. – (Сер. «Економіка», вип. 13).
2. Індекс інвестиційної привабливості України у 4-му кварталі 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eba.com.ua/uk/information-support/eba-news/item/33277-2015-12-28-1013
3. Індекс легкості ведення бізнесу міг бути й вищим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukurier.gov.ua/uk/articles/indeks-legkosti-vedennya-biznesu-mig-buti-jvishim
4. Мельник М. І. Інституційно-економічні проблеми формування бізнес-середовища в Україні (за даними рейтингових оцінок) / М. І. Мельник // Український соціум. – 2012. – № 1 (40). – С. 99-114.
5. Національна економіка: навч. посіб. / А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, Т. Л. Желюк, Т. М. Попович; за ред. А. Ф. Мельник. – К.: Знання, 2011. – 463 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com
6. Перший інформаційний ресурс українців Молдови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainians.md
7. Пустовійт Р. Формування інституціонального середовища розвитку вітчизняного підприємництва / Р. Пустовійт // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 2. – С. 140-144.
8. Склярець Д. В. Напрями удосконалення інституційного середовища формування та функціонування регіональних ринків продовольства / Д. В. Склярець // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2013. – № 25 (І). – С. 42-53.
9. Україна у рейтингу глобальної конкурентоспроможності 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reforms.in.ua/ua/news/ukrayina-u-reytyngu-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2015
10. Україна у світових рейтингах: Глобальний інноваційний індекс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://informal.com.ua/ratings/ukrajina-u-svitovyh-rejtynhah-hlobalnyj-innovatsijnyj-indeks
11. Україна у світових рейтингах: Індекс легкості ведення бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://informal.com.ua/ratings/proekt-vedennya-biznesu-indeks-lehkosti-vedennya-biznesu

Бойда С.В.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ БИЗНЕС-СРЕДЫ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследованы институциональные и экономические проблемы формирования отечественной бизнес-среды на основе рейтинговых оценок ведущих международных организаций. Обосновано правовой аспект формирования институциональной среды развития предпринимательства. Проведен анализ процессов и явлений, обусловливающих институциональные деформации бизнес-среды в Украине. Обобщены основные деструктивные факторы развития отечественной институциональной среды. Обоснованы приоритетные направления государственного регулирования предпринимательства и улучшения национальной бизнес-среды.
Ключевые слова: бизнес-среда, рейтинговые оценки, институционально-экономические проблемы, предпринимательство, государственное регулирование.

Boyda S.V.
Bukovyna State University of Finance and Economics

INSTITUTIONAL PROBLEMS OF FORMATION OF BUSINESS ENVIRONMENT IN UKRAINE

Summary
Investigated the institutional and economic problems of formation of the domestic business-environment on the basis of rating assignments of leading international organizations. Grounded legal aspects of forming institutional environment of entrepreneurship. The analysis of processes and phenomena, which predetermine institutional deformations of the business-environment in Ukraine. Summarizes the main destructive factors for the development of domestic institutional environment. Grounded priority directions of state regulation entrepreneurship and improving national business-environments.
Keywords: business environment, the rating assessment, institutional and economic problems, entrepreneurship, state regulation.

УДК 331.215

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМ ВИНАГОРОДЖЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Бондаревська К.В., Суха М.І.
Університет митної справи та фінансів

У статті висвітлено актуальні питання системи винагородження персоналу, наведено засади та вимоги щодо її формування. Виявлено проблеми ефективності функціонування системи винагородження персоналу у сучасних умовах. Здійснено аналіз зарубіжного досвіду винагороди працівникам. У результаті дослідження було визначено особливості формування сучасних системи винагородження персоналу, а також розроблено рекомендації щодо їх удосконалення. Актуальність дослідження полягає у тому, що в сучасних умовах спостерігається недостатньо справедливе та належне винагородження працівників підприємств. В свою чергу винагородження працівників займає важливе місце у житті як працівників, так і підприємства у цілому.

Ключові слова: система винагородження, винагорода, персонал, мотивація, заробітна плата, преміювання, моніторинг.

Постановка проблеми. У сучасних умовах висококваліфіковані працівники відіграють важливу роль в успішній роботі підприємства. Тому і винагорода за їх працю повинна бути на високому рівні. Проте на деяких підприємствах практично відсутня досконало сформована система винагородження працівників, що має вагомий вплив на персонал та його працю. Для кожного підприємства в сучасних умовах важливого значення набуває побудова ефективної системи винагородження персоналу. Системи винагородження персоналу дають поштовх до раціонального використання робочої сили, її розвитку та ефективного управління. Винагорода за виконану роботу працівникам відіграє важливу роль при наборі та відборі працівників до організації, при використанні персоналу певної кваліфікації з відповідними навичками, а також збереженні висококваліфікованих працівників. Належне винагородження персоналу за виконану ним роботу у достатній мірі мотивує персонал працювати краще та дає змогу керівництву організації прогнозувати досягнення більш високих результатів праці, що в цілому підвищить показники діяльності організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням винагороди, оплати праці та мотивації присвячено багато праць. Теоретичними дослідженнями даних питань займалися такі вчені, як: Г.Н. Аппакова, Л.М. Гасюк, Е.С. Гейєр, В.М. Ільченко, А.В. Коваленко, А. Колот, А.В. Лебедєва, В.М. Черкашина, О.О. Чернушкіна, Ю.В. Штик та інші. Вагомий внесок у розвиток теорії мотивації та систем винагород зробили Ф. Герцберг, Д. Браун, Дж. Голд, Е. Лоулер, Л. Портер та інші. Однак не всі аспекти даного питання досліджено у достатній мірі, що і зумовлює необхідність подальшого вивчення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасних умовах, в умовах нестабільної економічної ситуації та зростання цін на життя, системи винагородження персоналу на підприємствах потребують постійного вивчення та удосконалення, в результаті чого буде відбуватися зменшення негативних наслідків для життя працівників та функціонування підприємства у цілому.

Мета статті. Мета статті полягає у визначенні особливостей формування сучасних системи винагородження персоналу, а також розробці практичних рекомендацій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Винагорода за результати праці на підприємстві впливає на ефективність діяльності робітників, їх поведінку та навички праці, що слугує як підвищенням, так і зниженням рівня заробітної плати та рівня визнання.

Саме тому вдале формування системи винагородження працівників спонукатиме до більш ефективної роботи, зацікавлення персоналу працею та до високих економічних показників самого підприємства. Винагородження персоналу існує як у грошовій, так і в негрошовій формі. Актуальною є грошова форма, що виражається у заробітній платі, преміях, доплатах та надбавках.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про оплату праці», заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу [8].

Існує дві форми заробітної плати (винагородження персоналу), – погодинна та відрядна, які містять низку систем для різних організаційно-технічних умов праці. Отже, заробітна плата є грошовою винагородою, яка виплачується власником працівнику за працю у встановленому сторонами трудового договору розмірі і в межах, визначених законодавством, колективним і трудовим договорами. Також не менш важливим видом грошових винагород працівників та стимулом до ефективної праці є преміювання. Преміювання може виплачуватися за основні результати господарської діяльності, а також за виконання окремих важливих для підприємства показників роботи. Тому зазначимо, що система винагородження персоналу – це сукупність засад, на підставі яких визначають форми, розміри і структуру винагородження, а також процедури їх планування, нарахування та виплати.

Формування системи винагородження працівників є важливим складовим елементом управління трудовим потенціалом підприємства. Для ефективної системи винагородження необхідно обрати відповідні методи, стратегію та дотримуватись вимог щодо створення системи винагородження. Також формування системи винагородження персоналу необхідно створювати на відповідних засадах.

© Бондаревська К.В., Суха М.І., 2016

У роботі Ільченко В. М. та Черкашиної В. М. «Підвищення ефективності управління мотивацією праці управлінського персоналу» вказані засади, що мають сприяти стратегічним змінам в організації, проте деякі з них, на нашу думку, повинні бути враховані при формуванні будь-якої системи винагородження, наприклад: система винагороди має бути чесною; чіткий зв'язок результатів упровадження стратегічних змін з комплексом різноманітних винагород; цілі, яких повинний досягати кожний індивід, мають бути пов'язані з показниками, на які він може особисто вплинути; визначення місця виконавця в організації [5, с. 146].

Наведені засади відіграють велику роль при формуванні, кожна має вагомий вплив та займає важливе місце в системі винагородження.

Автор роботи «Визначення мотивації в управлінні: теоретичні підходи» Гасюк Л. М. вказує, що для того, щоб система стимулюючого винагородження була ефективною, необхідно виконувати дві основні вимоги: проведення періодичної оцінки робіт; справедлива оцінка [1, с. 222].

У роботі «Мотивація як чинник підвищення ефективності праці персоналу підприємства», автор якої Зеленько Г. І., наголошується на наступних вимогах:

– об'єктивність: розмір винагороди працівника має визначатися на основі об'єктивної оцінки результатів його праці;

– передбачуваність: працівник має знати, яку винагороду він одержить залежно від результатів своєї праці;

– адекватність: винагорода має бути адекватною трудовому внеску кожного працівника в результат діяльності всього колективу, його досвіду й рівню кваліфікації;

– своєчасність: винагорода має слідувати за досягненням результату як найшвидше (якщо не у формі прямої винагороди, то принаймні у вигляді обліку для подальшої винагороди);

– значущість: винагорода має бути для працівника значущою;

– справедливість: правила визначення винагороди мають бути зрозумілі кожному працівнику організації й бути справедливими, зокрема з його позицій [4, с. 68].

Автор Лебедєва А. В. у своїй роботі під назвою «Формування системи мотивації праці на підприємстві», також наголошує на певних вимогах, на яких повинна базуватися система мотивації персоналу, а саме:

– надання однакових можливостей щодо зайнятості та посадового просування за критерієм результативності праці;

– узгодження рівня оплати праці з її результатами та визнання особистого внеску в загальний успіх. Це передбачає справедливий розподіл доходів залежно від ступеня підвищення продуктивності праці;

– створення належних умов для захисту здоров'я, безпеки праці та добробуту всіх працівників;

– підтримування в колективі атмосфери довіри, зацікавленості в реалізації загальної мети,

– можливості двосторонньої комунікації між керівниками та робітниками [7, с. 128-129].

Проаналізувавши роботи науковців, зазначимо, що вказані вимоги у різних авторів схожі у тому, що розмір винагороди повинен мати об'єктивну оцінку щодо результатів та внеску працівника, винагорода повинна відповідати рівню кваліфікації та навичкам, система винагородження повинна бути прозорою для всіх працівників. Проте і існує певна відмінність, зокрема: винагорода має набувати для працівника більшого значення, своєчасно виплачуватися, створювати умови для захисту працівника та надання можливості комунікації між керівником та працівником. Тому для більш ефективного результату всі вимоги необхідно об'єднувати та дотримуватись їх при формуванні системи винагородження персоналу, що дозволить в достатній мірі задовольнити працівників підприємства. Наведені засади та вимоги вказують на узгодженість, справедливість, об'єктивність та прозорість встановлення винагороди працівникам.

Хоча, наведені правила є важливими, проте керівництво деяких підприємств їх ігнорує. Оскільки система винагородження персоналу формується у більшій мірі з точки зору зручності для керівництва, нажаль, працівники отримують заробітну плату, не відповідну своїм здібностям, навичкам, кваліфікації, важкості та шкідливості роботи. Тому нехтування правилами та вимогами щодо формування винагородження і є важливою проблемою на сьогодні. Під впливом змін сьогодення виникає розбіжність між реаліями життя та розміром заробітної плати. Структурні зміни в економіці країни впливають на зростання цін, а винагорода за працю залишається незмінною. Таким чином, у динамічних умовах сучасності система винагородження персоналу не переглядається, що негативно впливає на рівень життя працівників.

Отже, основними проблемами, що виникають при формуванні системи винагородження персоналу, є:

– відсутність залежності між якістю, результативністю праці кожного працівника та заробітною платою;

– рівень заробітної плати і можливість задоволення основних потреб працівників не відповідний;

– несвоєчасність виплати винагородження;

– недостатньо справедливий розподіл та призначення винагороди.

Згідно з даними, що були отримані в результаті опитування, проведеного Дослідницьким центром Міжнародного кадрового порталу, в травні 2015 року, більшість працівників бажають перейти на більш оплачувану й більш перспективну посаду, половина офісних працівників час від часу думають про звільнення, 42% працівників рішуче налаштовані змінити роботу і ще 8% – звільнилися. Серед головних причин звільнення – проблеми з оплатою праці: низькі зарплати, заборгованість із виплати заробітної плати з боку роботодавця, а також відсутність перспектив підвищення окладів. Про це заявили приблизно троє з п'яти опитаних. В опитуванні взяли участь 1464 респонденти із різних регіонів України [9]. Отже, 878 осіб із опитаних, незадоволені винагородою за виконувану ними працю.

Згідно з даними Державної Служби статистики України, заборгованість із виплати заробітної плати, станом на грудень 2015 року, по Україні становить 2010,9 млн. грн., що на

356 млн. грн. менше ніж у 2014 р., що становила 2366,9 млн. грн., проте на 991,5 млн. грн. більше ніж у 2013 р., що становила 1019,4 млн. грн. [3]. Отже, в Україні, на сьогодні, спостерігається вагома проблема із виплатою заробітної плати, що спричинено складною економічною та політичною ситуацією в країні.

Проаналізувавши опитування українців щодо задоволеності заробітною платою, можна зробити висновок, що в середньому з 1500 осіб лише 2% задоволені заробітною платою, 74% – залишаються незадоволені своїми доходами, та винагорода, яку вони отримують, не зовсім відповідає їхнім знанням, навичкам та отриманій освіті, а 24% – вважають нормальною свою заробітну плату. Матеріальний рівень українців в основному нижче середнього.

У структурі винагород працівникам в Японії виділяють три основні види винагород: основний оклад (базова ставка), встановлюється залежно від освіти, стажу робити; премії та бонуси у розмірі 10-50%, які виплачуються щомісяця та кожне півріччя; виплати на соціальні потреби, у т. ч. вихідні допомоги на пенсії [2, с. 55].

На японських підприємствах керівництво намагається дотримуватися системи довічного найму. Її суть полягає у тому, що, будучи прийнятим одного дня на роботу, новий працівник залишається тут до офіційного виходу на пенсію у 55 років. Він не може бути звільнений за жодних обставин, за винятком скоєння тяжкого кримінального злочину або банкрутства підприємства [6, с. 243]. Отже, в Японії якісно працює система винагородження. З цього слідує, що дана система мотивує молодь краще вчитися для того, щоб надалі мати гідну заробітну плату і бути впевненим у майбутньому. Система «довічного найму» займає особливе місце у житті працівника, яка є важливим елементом мотивації в Японії.

Винагородження на італійських підприємствах значно відрізняється від інших країн. На підприємствах крім тарифної ставки функціонує велика кількість різних видів надбавок, що пов'язані із зростанням цін на життя та надбавки за стаж, регулярно виплачують премії та понад тарифну заробітну плату за рахунок перевиконання норм виробітку. на таких підприємствах система оплати праці має два види: договірна, що включає всі форми оплати праці та не договірна, за допомогою якої установлюють відмінність у рівнях заробітної плати працівників залежно від багатьох чинників (складності праці, умов праці, рівня кваліфікації тощо). Система винагородження на італійських підприємствах відрізняється досить ретельним вибором винагороди, що дає відповідний захист і впевненість працівникам підприємства у завтрашньому дні.

У США спостерігається тенденція до індивідуального встановлення винагород. У межах індивідуального підходу щодо винагород виділяються три групи працівників: люди, які мають особливі здібності до праці, володіють інтелектуальною власністю. Їх винагороди визначаються індивідуальним контрактом; працівники творчих спеціальностей, які вміють приймати нестандартні рішення, суттєво впливають на ефективність роботи підприємства; усі інші працівники, з мінімальними творчими функціями, одержують тверду заробітну оплату та премії за перевиконання планів на основі колективного договору [2, с. 53].

На підприємствах США ж застосовують індивідуальний підхід винагороди персоналу, що дозволяє працівникам відчувати приналежність та важливість своєї роботи на підприємстві. Проте це і найлегший спосіб винагороди.

В Україні ж спостерігається мотивація самою заробітною платою, недосконалий соціальний пакет, нерегулярні премії. Звичайно не на всіх підприємствах відсутня система винагородження, деякі підприємства використовують закордонний досвід побудови систем винагородження, та намагаються як найбільше мотивувати працівників.

Як бачимо, в Україні існує достатня проблема неефективного формування системи винагородження персоналу. Для ефективності функціонування системи винагородження персоналу та її удосконалення, необхідно вирішити наведені існуючі проблеми таким чином:

– перегляд заробітної плати та визначення можливості її підвищення;

– періодичне проведення моніторингу системи винагородження персоналу;

– ліквідація невідповідності у рівнях оплати праці працівників однієї кваліфікації, що виконують однакову за складністю та функціональними обов'язками роботу;

– встановлення залежності між якістю, результативністю праці кожного працівника та заробітною платою;

– зіставлення заробітної плати, що отримують працівники, із зростанням вартості життя.

Крім того, з метою формування ефективної системи винагородження персоналу на вітчизняних підприємствах, необхідно впроваджувати зарубіжний досвід, адаптуючи його до сучасних реалій України. Зокрема це стосується досвіду японських підприємств в контексті мотивації молодих працівників до більш якісного навчання. Також, вважаємо за доцільне впровадження італійський досвід, що покращить якість оплати праці працівникам шкідливої та небезпечної сфери діяльності.

Американська система винагородження працівників є актуальною для всіх країн. Доречно застосовувати індивідуальний підхід, що дозволить працівникам відчувати приналежність та важливість своєї роботи на підприємстві. З вирішенням існуючих проблем система винагородження персоналу буде ефективно функціонувати, що позитивно позначиться на задоволеності та мотивації працівників, сприятиме зменшенню плинності кадрів та зростанню продуктивності праці.

Висновки і пропозиції. Отже, винагородження персоналу є важливим елементом та мотивації в житті працівника, що спонукає його працювати продуктивно та якісно. Система винагородження включає в себе різні види винагород, як матеріальних, так і нематеріальних. Таким чином, при формуванні системи винагородження обов'язково необхідно звертати увагу на ситуацію на ринку праці, правильно розподіляти винагородження для різних категорій персоналу, корегувати розміри та способи винагородження, звертати увагу на особливості внутрішнього середовища підприємства (стратегію, політику управління персоналом тощо). При цьому рівень винагороджен-

ня повинен відповідати очікуванням і запитам працівників з урахуванням систематичності та прозорості системи винагород. Доцільно використовувати зарубіжний досвід винагородження, постійно удосконалюючи та переглядаючи систему винагороди працівників. При побудові системи винагородження персоналу необхідно звертати увагу на цілі та специфіку діяльності підприємства, діагностувати та досліджувати потреби працівників та значимі для них стимули.

Список літератури:

1. Гасюк Л. М. Визначення мотивації в управлінні: теоретичні підходи / Л. М. Гасюк // Економіка, організація і управління підприємством. – 2012. – № 2 (53). – С. 220-224.
2. Гейєр Е. С., Штик Ю. В. Системи винагород працівникам: зарубіжний досвід / Гейєр Е. С., Штик Ю. В. // Економіка. – 2015. – № 4. – С. 52-57.
3. Державна Служба Статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2015/gdn/zvz/zvz2015_u.htm
4. Зеленько Г. І., Ганжурова Л. Ю. Мотивація як чинник підвищення ефективності праці персоналу підприємства / Зеленько Г. І., Ганжурова Л. Ю. // Економічні науки. – 2012. – Том 133. – С. 65-70.
5. Ільченко В. М., Черкашина В. М. Підвищення ефективності управління мотивацією праці управлінського персоналу / В. М. Ільченко, М. Д. Черкашина // Економіка та управління підприємствами. – 2012. – № 5 (36). – С. 144-147.
6. Колесникова Н., Іскоростенська М., Щелкунов В. Сучасні системи оплати праці персоналу організації / Колесникова Н., Іскоростенська М., Щелкунов В. // Економіка і управління. – 2014. – № 29. – С. 241-251.
7. Лебедєва А. В. Формування системи мотивації праці на підприємстві / Лебедєва А. В. // Управління розвитком. – 2014. – № 1 (164). – С. 127-129.
8. Про оплату праці: Закон України станом на 01.01.2015 – Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр
9. Соцпортал: «Піти, не можна лишитись: що підштовхує українців шукати нову роботу« – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://socportal.info/page/9?s=%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F

Бондаревская К.В., Сухая М.И.
Университет таможенного дела и финансов

ПУТИ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМ ВОЗНАГРАЖДЕНИЯ РАБОТНИКОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
В статье описаны актуальные вопросы системы вознаграждения персонала, представлены принципы и требования относительно ее формированию. Выявлены проблемы эффективности функционирования системы вознаграждения персонала в современных условиях. Выполнено анализ зарубежного опыта вознаграждения работникам. В результате исследования были определены особенности формирования современных систем вознаграждения персонала, а также разработаны рекомендации по их усовершенствованию. Актуальность исследования заключается в том, что в современных условиях наблюдается недостаточно справедливое вознаграждение работников предприятий. В свою очередь вознаграждение персонала занимает важное место в жизни как работников, так и предприятия в целом.
Ключевые слова: система вознаграждения, вознаграждение, персонал, мотивация, заработная плата, премирование, мониторинг.

Bondarevska K.V., Sukha M.I.
University of Customs and Finance

THE WAYS OF IMPROVEMENT OF THE REMUNERATION SYSTEMS OF EMPLOYEES IN MODERN CONDITIONS

Summary
The actual questions of the renumeration system of personnel are reflected in the article, the principles and requirements for it formation are presented. The problems of efficiency of functioning of the renumeration system in modern conditions are identified. The analysis of foreign experience of reward to the employees is carried out. As the result of research the features of forming of the modern renumeration systems were identified, and the recommendations about its improvement are maked. The relevance of research consists in that there is not enough just reward of workers of enterprises in modern terms. In turn the reward of personnel takes important place in life of both workers and enterprise on the whole.
Keywords: renumeration system, reward, personnel, motivation, salary, bonus payment, monitoring..

УДК 332.334.4

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ДЛЯ БЕЗЗБИТКОВОГО ВИРОБНИЦТВА ТА З РОЗШИРЕНИМ ВІДТВОРЕННЯМ

Вільхова Т.В.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Досліджено сучасний стан та перспективи підвищення ефективності землекористування в Україні шляхом виробництва овоче-баштанної продукції. Розраховано рівень рентабельності її вирощування. Запропонована оцінка ефективності землекористування за рахунок встановлення межі зменшення виручки та продажу продукції рослинництва. Визначено параметри беззбиткового виробництва і розширеного відтворення за оптимістичним та песимістичним сценаріями. Надані рекомендації по практичному впровадженню одержаних результатів.

Ключові слова: ефективність землекористування, овоче-баштанні культури, рентабельність, беззбиткове виробництво, розширене відтворення, оптимістичний та песимістичний сценарії.

Постановка проблеми. На сьогодні проблема ефективності землекористування є досить актуальною. У землеробстві України порушуються необхідні умови інтенсифікації виробничих процесів, які повинні здійснюватися в комплексі з відновленням родючості ґрунтів. У багатьох суб'єктах господарювання використовуються мінімальні технологічні можливості через обмеженість як власних, так і залучених засобів та коштів, що ще більше загострює проблему балансу поживних речовин, яка фактично стає потенційною загрозою національній безпеці держави.

Овочівництво, як галузь рослинництва, має важливе значення для людини, адже воно забезпечує населення продуктами харчування, багатими на мінеральні речовини і вітаміни. Однак, існує певна специфіка у вирощуванні овочевої продукції, яка ускладнює процес виробництва. Перш за все, це полягає у проблемі транспортування та зберігання. Тому перед агропромисловим комплексом України постає проблема із забезпечення населення овочами за рахунок збільшення їх виробництва, розширення асортименту, поліпшення якості та зберігання, скорочення витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й практичні аспекти розвитку землекористування привертали пильну увагу багатьох вчених: В.Я. Амбросова, А.Є. Данкевича, Т.Г. Маренича, В.Я. Месель-Веселяка, О.М. Онищенка, П.Т. Саблука, М.М. Федорова та багатьох інших. Питання, присвячені ефективному землекористуванню та відтворенню родючості ґрунтів, розглянуті у працях Вільхової Т.В., Мельника Л.Ю., Олексюка В.О. [4; 5; 9; 13].

Економічні аспекти вирощування та оптимальної реалізації продукції овочівництва всебічно досліджували О.Ю. Барабаш, Л.К. Тараненко, розглядаючи виробництво у відкритому та закритому ґрунті. Т.М. Білоконь вивчала економічні аспекти впровадження енергозберігаючих технологій виробництва овочевої продукції. Питання розвитку галузі органічного овочівництва в Україні ґрунтовно розкриті у працях вітчизняних вчених В.І. Артиша, П.І. Коренюка, В.В. Писаренка, А.П. Шатковського, В.О. Шлапака. Ними висвітлено проблеми оцінки впливу сільського господарства на довкілля, раціональності аграрного природокористування та правового базису виробництва екологічно чистої та органічної продукції сільського господарства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на суттєвий науковий доробок по питанням забезпечення ефективного землекористування, сучасні умови діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні вказують на необхідність окремого дослідження можливості поєднання прибуткового та екологічно орієнтованого виробництва продукції рослинництва, наприклад, за рахунок вирощування овоче-баштанних культур.

Мета статті. Завданням даної наукової статті є визначення оцінки ефективності землекористування при вирощуванні продукції овочівництва і розрахунок беззбиткового рівня виробництва при розширеному відтворенні за оптимістичного та песимістичного сценаріїв.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, слід відмітити екологічну важливість вирощування овоче-баштанних культур для ґрунтового покриву земельних угідь. Овочеві й баштанні культури формують продуктивні органи в ґрунті, тому для інтенсивного росту й утворення якісної товарної продукції необхідні глибока оранка і розпушування ґрунтів. Під час обробітку загортаються рослинні рештки попередників і органічні добрива, знищуються бур'яни, шкідники і збудники хвороб, створюються сприятливі умови для мікробіологічних процесів у ґрунті [6, с. 263].

По-друге, виробництво овочів та баштанних культур є важливим економічним сегментом в аграрному секторі України і, водночас, елементом продовольчої безпеки країни. Овоче-баштанні культури – це 17,6% валової продукції сільського господарства Дніпропетровської області. Рівень рентабельності овочевої продукції у 2014 р. становив 11,9%. Реалізація овочів сільськогосподарськими підприємствами і господарствами населення становила 119,4 тис. т, відповідно по 78,8 тис. т і 40,6 тис. т [12].

Аналізуючи дані Головного управління статистики у Дніпропетровській області за останні 20 років, можна стверджувати про збільшення виробництва овочевих культур на 3757,7 тис. т., при зменшенні посівних площ на 25,5 тис. га. Відповідно врожайність овочевої продукції за цей час збільшилась на 87,6 ц/га. Така ж тенденція виявляється і у вирощуванні баштанних культур,

© Вільхова Т.В., 2016

а саме: виробництво збільшилось на 188,1 тис. т, площі зменшились на 11,8 тис. га і урожайність зросла на 32,9 ц/га [12].

Зменшення площ під вирощування овоче-баштанних культур пояснюється тим, що протягом останніх 20 років відбулося переміщення виробництва з колективних великих підприємств у особисті дрібнотоварні селянські господарства (господарства населення). Збільшення врожайності відбувається за рахунок застосування нових, удосконалених сортів і гібридів, внесення мінеральних добрив. Важливим напрямом інноваційного розвитку овочівництва є зрошення овочевих культур, які є досить вологолюбними. У структурі сільськогосподарського виробництва України провідне місце за показниками економічної ефективності і екологічної безпеки займає краплинне зрошення. Більш економічно вигідно застосовувати не іригацію (звичайне зрошення), а одночасно зі зрошенням подавати розчин добрив, здійснюючи цим точне дозування і контроль надходження усіх поживних речовин [7, с. 144].

Як вказують Н. К. Васильєва, О. А. Мироненко, І. І. Шрамко, об'єктивну оцінку ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств можуть надати лише кількісні показники, розраховані з застосуванням математичного апарату та інформаційних технологій [1; 2; 10; 11]. Зокрема, одним із важливих показників, що характеризує оцінку ефективності землекористування є рівень рентабельності виробництва вигляду:

$$R = \frac{P \cdot Y - C}{C} \cdot 100\,\%, \qquad (1)$$

де P – ціна реалізації врожаю (грн./ц), Y – обсяг (ц) та C – собівартість зібраного врожаю (грн.).

Під час дослідження і проведених розрахунків було встановлено, що вирощування овоче-баштанної продукції є вигідним по отриманих прибутках. Однак, вплив кризових явищ може суттєво вплинути на досяжність максимального рівня рентабельності (1). Основними проблемами цього є зменшення врожайності; цінова кон'юнктура на ринку; зростання виробничих витрат і зниження конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції; не повний продаж виробленої продукції [14].

В даній статті пропонується оцінка ефективності землекористування, де на відміну від існуючих, встановлюється межа зменшення частки виручки та реалізації продукції рослинництва, що дозволяє визначити параметри беззбиткового виробництва і розширеного відтворення за оптимістичним та песимістичним сценаріями.

Розширеному відтворенню за оптимістичним сценарієм відповідає рівень рентабельності 50%. За таких умов овоче-баштанна продукція буде користуватися попитом серед споживачів, кредитні кошти можуть залучатися на вигідних умовах (під низький відсоток), незначний рівень інфляції не буде істотно впливати на коливання цін і стабілізує витрати на виробництво продукції.

Розширеному відтворенню за песимістичним сценарієм відповідає рівень рентабельності 100%. За таких умов слід врахувати високий рівень інфляції, що призведе до збільшення витрат на виробництво овоче-баштанної продукції, тим самим зростуть ціни і зменшиться попит на неї. Відповідно, у наступному виробничому циклі підприємству слід розраховувати в основному на власні кошти.

Таким чином, у запропонованій оцінці будуть знайдені граничні межі зниження частки продажу та виручки для беззбиткового виробництва (K0), розширеного відтворення за оптимістичним сценарієм (Kopt) і розширеного відтворення за песимістичним сценарієм (Kpes), тобто

$$K0 = \frac{C}{P \cdot Y}, \qquad (2)$$

$$Kopt = \frac{1{,}5 \cdot C}{P \cdot Y}, \qquad (3)$$

$$Kpes = \frac{2 \cdot C}{P \cdot Y}. \qquad (4)$$

Апробація запропонованих оцінок відбулася на державному підприємстві «Дослідне господарство Дніпропетровської дослідної станції Інституту овочівництва і баштанництва Національної академії аграрних наук України» (далі ДП «ДГ ДДС ІОБ НААНУ»), котре розташоване в с. Олександрівка Дніпропетровського району Дніпропетровської області. При апробації результатів дослідження було розглянуто вирощування 10 видів овоче-баштанних культур, а

Рис. 1. Результати обчислень для моркви

Джерело: розроблено автором

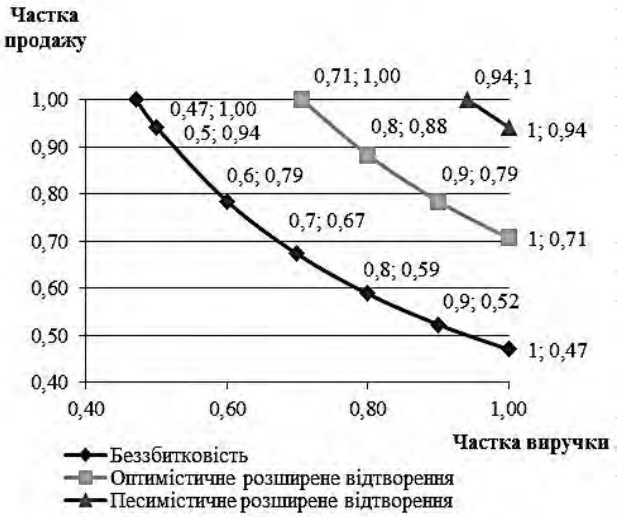

Рис. 2. Результати обчислень для буряку

Джерело: розроблено автором

саме: картоплі, томатів, моркви, буряку, перцю, капусти, кавунів, дині, гарбузів та кабачків. Розрахунки та побудування за їх результатами ілюстративних діаграм було проведено в середовищі електронної таблиці LibreOffice Calc [3; 8]. Одержані результати за формулами (2)–(4) показані в табл. 1, де розширене відтворення за песимістичним сценарієм можливе тільки для моркви, буряку, перцю і капусти.

Таблиця 1

Результати обчислень по ДП «ДГ ДДС ІОБ НААНУ»

Культура	R, %	K0	Kopt	Kpes
Картопля	81,8	0,55	0,82	–
Томат	68,6	0,59	0,89	–
Морква	108,9	0,48	0,72	0,96
Буряк	112,3	0,47	0,71	0,94
Перець	158,9	0,39	0,58	0,77
Капуста	107,7	0,48	0,72	0,96
Кавун	83,6	0,54	0,82	–
Диня	84,0	0,54	0,82	–
Гарбуз	71,5	0,58	0,87	–
Кабачок	52,4	0,66	0,98	–

Джерело: розраховано автором за даними бухгалтерської звітності ДП «ДГ ДДС ІОБ НААНУ» за 2015 р.

На рис. 1–4 показано графіки взаємної компенсації зниження частки виручки і продажу для моркви, буряку, перцю і капусти.

На підставі отриманих даних, підприємству рекомендовано збільшити площі під вирощування цих чотирьох видів овочів, адже за даними рис. 1–4 видно, що при виробництві даних культур можливо отримати прибуток не лише при оптимістичному, але й при песимістичному сценарії. За песимістичним сценарієм необхідно щонайменше продати 96% моркви і капусти, 94% буряку і 77% перцю, щоб повністю покрити витрати на їх виробництво в наступному виробничому циклі власними коштами підприємства. За оптимістичним сценарієм резерв ефективності землекористування складає 72% для моркви і капусти, 71% для буряку і 58% для перцю.

На рис. 5–10 показано графіки взаємної компенсації зниження виручки і продажу для картоплі, томатів, кавунів, дині, гарбузів та кабачків. Дослідження показало, що при виробництві вказаних видів овоче-баштанних культур отримання прибутку можливе лише при оптимістичному розширеному відтворенні. Так, необхідно продати по 82% картоплі, кавунів і дині, 87% гарбузів, 89% томатів і 98% кабачків для отримання доходу і покриття понесених витрат на їх виробництво.

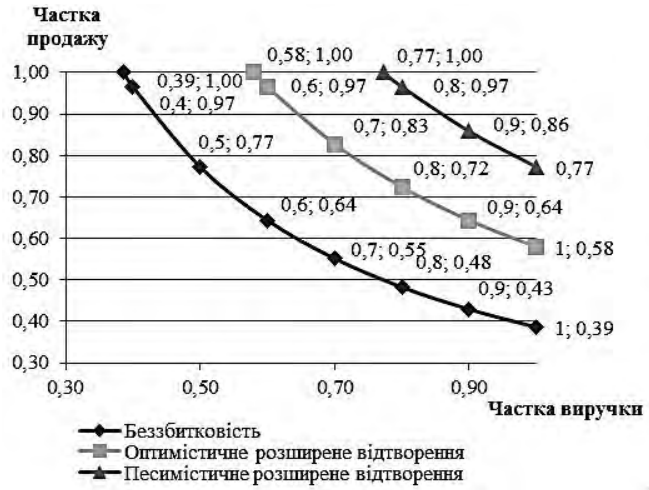

Рис. 3. Результати обчислень для перцю

Джерело: розроблено автором

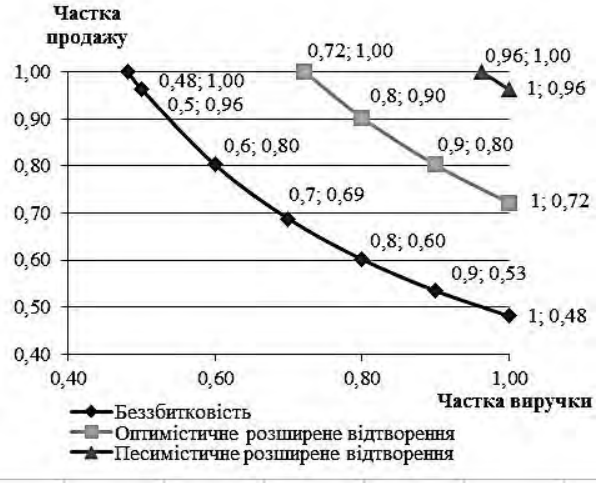

Рис. 4. Результати обчислень для капусти

Джерело: розроблено автором

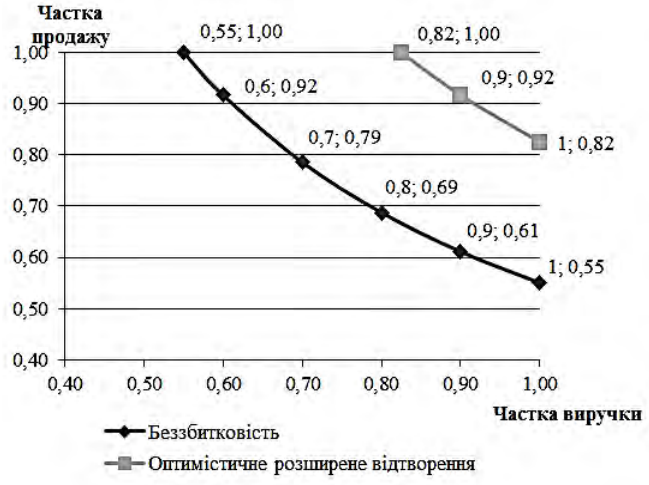

Рис. 5. Результати обчислень для картоплі

Джерело: розроблено автором

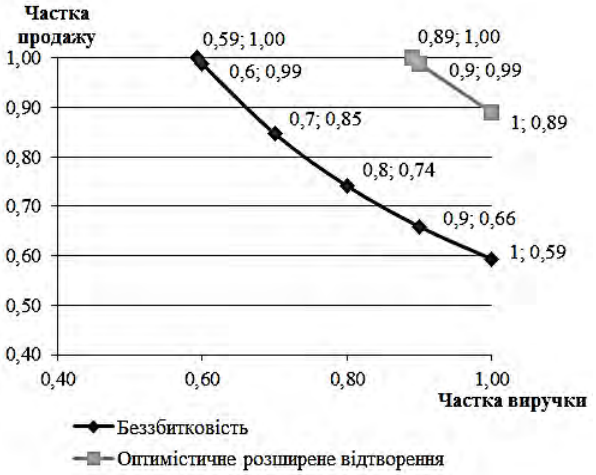

Рис. 6. Результати обчислень для томатів

Джерело: розроблено автором

Песимістичний сценарій для виробництва картоплі, томатів, кавунів, дині, гарбузів та кабачків, на жаль, не передбачений,адже рівень беззбиткового виробництва досягається при більше ніж 50% їх продажу. Тому підприємству рекомендовано дуже зважено підходити до вирощування перелічених овоче-баштанних культур за кризових умов. Особливо невигідним є вирощуванню кабачків, оскільки вони мають найменший рівень рентабельності (52,4%), рівень беззбиткового виробництва є найвищим (=0,66), тоді як при оптимістичному розширеному відтворенні необхідно реалізувати від 98% продукції для покриття витрат.

Висновки і пропозиції. 1. В Україні є відкритою проблема державного регулювання і підтримки родючості ґрунтів. Ефективне землекористування повинне відображатися в інтенсифікації виробництва, базуючись на використанні якісних, новітніх технологій, що у подальшому призведуть до поліпшення ґрунтового покриву земель, збільшення врожайності сільськогосподарських культур, а також забезпечення екологічної безпеки нашої держави.

2. Для раціонального використання сільськогосподарських угідь було обрано вирощування овоче-баштанних культур. За своїми фізіологічними особливостями вони є сприятливими для ґрунтів, формуючи в них продуктивні органи живлення, що позитивно впливають на врожайність наступних сільськогосподарських культур. До того ж, за проведеними розрахунками отримані дані свідчать про високу рентабельність овоче-баштанної продукції.

3. При впровадженні запропонованих оцінок ефективності землекористування при вирощуванні овоче-баштанних культур встановлено, що за кризових умов доцільно вирощувати 4 види овочів, а саме: моркву, буряк, перець і капусту. Ці овочі є найбільш рентабельними, отже покриваються витрати на їх виробництво, а отриманий прибуток може повністю компенсувати витрати наступного виробничого циклу. Картопля, томати, кавуни, дині, гарбузи є також рентабельними, однак їх виробництво можливе лише за оптимістичного ринкового становища. Найменшу рентабельність мають кабачки, тому рекомендовано відмовитися від їх вирощування, замінивши кабачки на більш прибуткові овоче-баштанні культури.

4. Подальші дослідження за проблематикою забезпечення ефективного, екологічно орієнтованого землекористування в Україні планується подовжити, зосередивши увагу за збільшенні вирощування кормових культур.

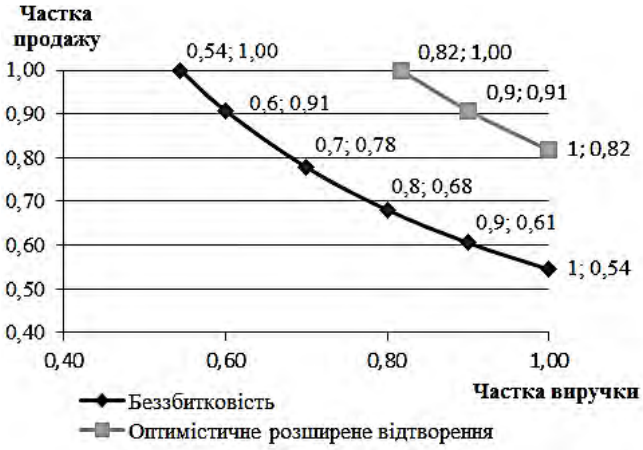

Рис. 7. Результати обчислень для кавунів

Джерело: розроблено автором

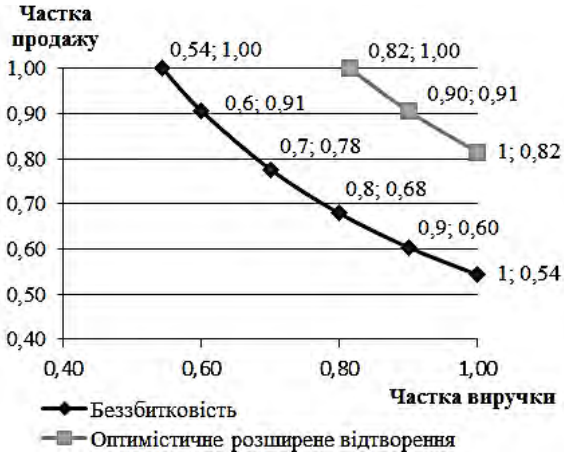

Рис. 8. Результати обчислень для дині

Джерело: розроблено автором

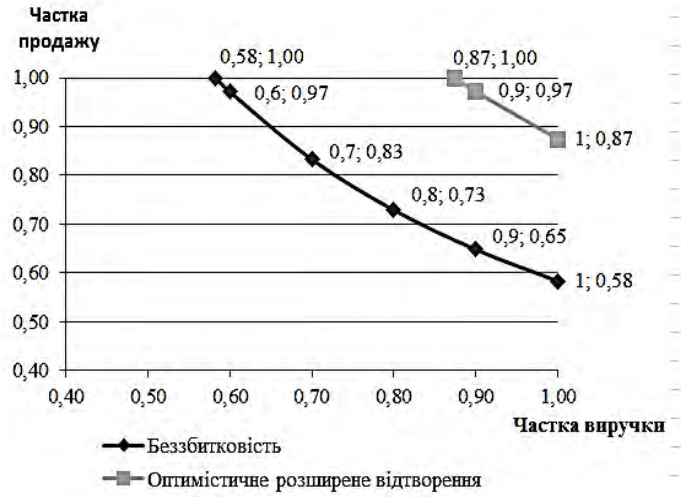

Рис. 9. Результати обчислень для гарбузів

Джерело: розроблено автором

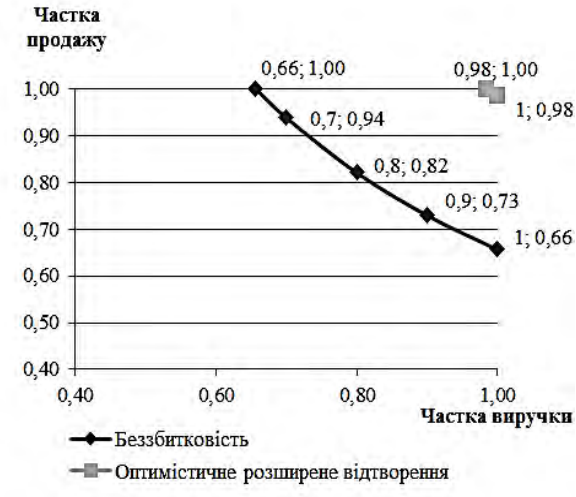

Рис. 10. Результати обчислень для кабачків

Джерело: розроблено автором

Список літератури:

1. Васильєва Н. К. Галузеві й регіональні аспекти інноваційно-інвестиційної моделі розвитку аграрних підприємств / Н. К. Васильєва // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2011. – № 3. – С. 264-268.
2. Васильєва Н. К. Інтегрований інноваційно-інвестиційний розвиток аграрних підприємств із застосуванням інформаційних технологій / Н. К. Васильєва // Економічний простір. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2011. – № 49. – С. 173-180.
3. Васильєва Н. К. Методи й моделі оптимізації в економіці: навчальний посібник / Н. К. Васильєва. – Дніпропетровськ: Вид-во РВВ ДДАУ, 2008. – 142 с.
4. Вільхова Т. В. Критерії та показники ефективності використання землі / Т. В. Вільхова // Економіка та держава. – 2014. – № 7. – С. 70–72.
5. Вільхова Т. В. Тенденції інтенсифікації використання земельних угідь / Т. В. Вільхова // Регіональна економіка та управління. – 2015. – № 4. – С. 53–55.
6. Грабак Н. Х. Основи ведення сільського господарства та охорона земель: навчальний посібник / Н. Х. Грабак [та ін.]. – К.: ВД «Професіонал», 2005. – 796 с.
7. Грибова Д. В. Інноваційний розвиток овочівницької галузі в умовах інтенсифікації виробництва / Д. В. Грибова // Економічний аналіз. – 2014. – Т. 18. – № 2. – С. 142–145.
8. Інформатика в LINUX-середовищі: навчальний посібник / за ред. Н. К. Васильєвої. – Дніпропетровськ: Біла К. О., 2016. – 268 с.
9. Мельник Л. Ю. Продуктивне використання та відновлення родючості земель аграрних підприємств / Л. Ю. Мельник, Т. В. Вільхова // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. – 2013. – № 2 (32). – С. 186–189.
10. Мироненко О. А. Дослідження соціально-економічного розвитку аграрного підприємництва з інтегрованими інформаційними технологіями / О. А. Мироненко, І. І. Шрамко // Economic Efficiency of Business in a Volatile Economy: collective monograph. – Tauton (MA, USA): Aspekt Publishing, 2015. – P. 302–307.
11. Мироненко О. А. Застосування сучасних програмних засобів в управлінні підприємствами аграрного сектору / О. А. Мироненко, І. І. Шрамко // Socio-economic aspects of economics and management: collective monograph. – Tauton (MA, USA): Aspekt Publishing, 2015. – Vol. 1. – P. 78–83.
12. Статистичний збірник «Сільське господарство Дніпропетровської області» за 2014 рік. – Дніпропетровськ: Головне управління статистики у Дніпропетровській області, 2015. – 206 с.
13. Олексюк В. О. Теоретичний аспект оренди земель сільськогосподарського призначення / В. О. Олексюк [та ін.] // Агросвіт. – 2013. – № 6. – С. 11–17.
14. Царук Н. Г. Напрями формування системи управління ринком продукції овочівництва / Н. Г. Царук // Економіка. Фінанси. Право. – 2013. – № 3/1. – С. 3–7.

Вильхова Т.В.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ ДЛЯ БЕЗУБЫТОЧНОГО ПРОИЗВОДСТВА И С РАСШИРЕННЫМ ВОСПРОИЗВОДСТВОМ

Аннотация
Исследовано современное состояние и перспективы повышения эффективности землепользования в Украине путем производства овоще-бах-чевой продукции. Рассчитан уровень рентабельности ее выращивания. Предложена оценка эффективности землепользования за счет установления границы уменьшения выручки и продаж продукции растениеводства. Определены параметры безубыточного производства и расширенного воспроизводства по оптимистическому и пессимистическому сценариям. Даны рекомендации по практическому внедрению полученных результатов.
Ключевые слова: эффективность землепользования, овоще-бахчевые культуры, рентабельность, безубыточное производство, расширенное воспроизводство, оптимистический и пессимистический сценарии.

Vilkhova T.V.
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF LAND USE FOR BREAK-EVEN PRODUCTION AND EXPANDED REPRODUCTION

Summary
The current state and prospects of increase in land use effectiveness in Ukraine by means of vegetable and melon crops production have been researched. The profitability of their cultivation has been calculated. The evaluation of the land use effectiveness by establishing the boundaries for a decrease of revenue and sales of crop production has been proposed. The parameters of break-even production and expanded reproduction under optimistic and pessimistic scenarios have been defined. The recommendations for a practical implementation of the obtained results have been given.
Keywords: effectiveness of land use, vegetable and melon crops, profitability, break-even production, expanded reproduction, optimistic and pessimistic scenarios.

УДК 657

ВНУТРІШНІЙ КОНТРОЛЬ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА: ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ

Головацька С.І.
Львівська комерційна академія
Сашко О.П.
Луцький кооперативний коледж
Львівської комерційної академії

Передумовою ефективного розвитку будь-якого підприємства є функціонування системи внутрішнього контролю. Керівництво зацікавлене в отриманні повної та достовірної інформації про фінансово-господарський стан підприємства, його платоспроможність, резерви на перспективу. Таку інформацію однозначно можна отримати в процесі і за результатами внутрішнього контролю. Дослідження питання обліку та організації системи внутрішнього контролю витрат дає змогу визначити основні напрямки вдосконалення організації внутрішнього контролю на підприємствах: успішне виконання поставлених завдань повинно будуватись на принципах, які мають фундаментально-методологічне значення для побудови системи внутрішнього контролю на підприємстві. Для впровадження ефективної системи внутрішнього контролю витрат потрібно насамперед розробити внутрішні стандарти контролю, здійснити його автоматизацію та удосконалити нормативно-правову базу стосовно внутрішнього контролю.
Ключові слова: контроль, система внутрішнього контролю, управління, підприємство, організація контролю.

Вступ. Передумовою ефективного розвитку будь-якого підприємства є функціонування системи внутрішнього контролю. Керівництво зацікавлене в отриманні повної та достовірної інформації про фінансово-господарський стан підприємства, його платоспроможність, резерви на перспективу. Таку інформацію однозначно можна отримати в процесі і за результатами внутрішнього контролю.

Лише організувавши дієвий контроль, керівництво зможе отримувати правдиву інформацію та на її основі приймати управлінські рішення на перспективу. Раціональна організація внутрішнього контролю витрат є одним із заходів, спрямованих на вдосконалення управлінням підприємством, який забезпечує високий рівень виконання завдань, чіткий порядок у його веденні.

Передумовою ефективного розвитку будь-якого підприємства є функціонування системи внутрішнього контролю. Керівництво зацікавлене в отриманні повної та достовірної інформації про фінансово-господарський стан підприємства, його платоспроможність, резерви на перспективу. Таку інформацію однозначно можна отримати в процесі і за результатами внутрішнього контролю.

Метою статті є визначення організаційно-методичних аспектів виокремлення і функціонування внутрішнього контролю та напрямів удосконалення системи обліку витрат з метою забезпечення ефективності інформаційного забезпечення управління підприємством.

Методологічним підґрунтям дослідження є сукупність наукових методів, що забезпечило всебічність дослідження здійснення внутрішнього контролю витрат на підприємствах України.

Дослідження питання обліку та організації системи внутрішнього контролю витрат дає змогу визначити основні напрямки вдосконалення організації внутрішнього контролю на підприємствах: успішне виконання поставлених завдань повинно будуватись на принципах, які мають фундаментально-методологічне значення для побудови системи внутрішнього контролю на підприємстві.

Метою контролю є досягнення управлінських цілей щодо забезпечення максимально-позитивної результативності ведення бізнесу та мінімізації суб'єктом господарювання різного роду ризиків в їх діяльності через протидію появі помилок та недоліків, перевірку достовірності даних обліку й звітності.

Постановка проблеми. Основна проблема забезпечення внутрішнього контролю витрат полягає в тому, що на підприємствах не рідко не має чіткого розуміння, як правильно організувати контроль, це створює ряд проблем. Основні причини цього наступні: відсутність працівників відповідної кваліфікації, методик, систем показників оцінки тощо.

Для впровадження ефективної системи внутрішнього контролю витрат потрібно насамперед розробити внутрішні стандарти контролю, здійснити його автоматизацію та удосконалити нормативно-правову базу стосовно внутрішнього контролю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням теорії й практики внутрішнього контролю присвячені праці багатьох учених, серед яких: Е. Аренс, М.Т. Білуха, О.С. Бородкін, Ф.Ф. Бутинець, Б.І. Валуєв, І.К. Дрозд, К. Друрі, Є.В. Калюга, Г.Г. Кірейцев, Л.М. Крамаровский, М.В. Кужельний, А.М. Кузьмінський, В.Ф. Максимова, М. Мескон, М.В. Мурашко, Л.В. Нападовська, В.П. Пантелєєв, С.М. Петренко, М.С. Пушкар, О.Ю. Редько, В.В. Сопко, Л.О. Сухарєва, Б.Ф. Усач, М.Г. Чумаченко, В.О. Шевчук, Д. Хан, Ч. Хорнгрен.

Метою статті є визначення організаційно-методичних аспектів виокремлення і функціонування внутрішнього контролю та напрямів удосконалення системи обліку витрат з метою забезпечення ефективності інформаційного забезпечення управління підприємством.

Методологічним підґрунтям дослідження є сукупність наукових методів, що забезпечило всебічність дослідження здійснення внутрішнього контролю витрат на підприємствах України.

© Головацька С.І., Сашко О.П., 2016

Виклад основного матеріалу дослідження. Підходи вчених щодо сутності поняття «внутрішній контроль» різняться між собою та інколи суперечать один одному.

Трактування економічного визначення «внутрішній контроль» наведено у таблиці 1.

На нашу думку найбільш вдалим є визначення Т. А. Бутинець, яка вважає, що внутрішній контроль – це контроль, який спрямований на створення умов гарантованого виконання обов'язків кожним менеджером, своєчасної і повної реалізації внутрішніх вимог та забезпечення ефективної діяльності всіх складових у процесі діяльності підприємства [1, с. 41].

Ефективність роботи підприємства багато в чому залежить від здійснення контролю за витратами. Систематичний і всеосяжний контроль сприяє забезпеченню обґрунтованості, своєчасності проведення цих операцій. Контроль за операціями з обліку витрат дає можливість об'єктивно оцінювати реальний стан підприємства. Контроль є однією із функцій управління, яка дозволяє своєчасно виявити та ліквідувати ті передумови і фактори, які заважають ефективному веденню виробництва, успішному досягненню поставленої мети, відкоригувати діяльність підприємства чи його структурних підрозділів.

До основоположних принципів контролю належать принципи ефективності та об'єктивності. Принцип ефективності полягає в тому, що витрати на організацію контролю повинні бути меншими, ніж отримані в ході здійснення процедур результати. Об'єктивність контролю передбачає неупереджене виявлення порушень у фінансово-господарській діяльності організації, незалежно від того, яким особам виявиться вигідною отримана в результаті перевірки інформація. Надійна система внутрішнього контролю дає змогу реалізувати поставлені цілі з досягнення основних економічних показників діяльності підприємства та прийняття ефективних управлінських рішень.

Система внутрішнього контролю будується на таких елементах [8, с. 491]:

1. Розподіл обов'язків. Для запобігання зловживанням і розкраданням необхідний розподіл обов'язків зі зберігання матеріальних цінностей, здійснення операцій і обліку. Крім того, у разі, коли кожен відділ вестиме облік своєї діяльності повністю, то зростає небезпека надання ним помилкових даних із метою поліпшення показників.

2. Наявність ефективних процедур санкціонування операцій. Для здійснення операцій необхідна наявність рішення відповідальних осіб, виконання всіх формальностей.

3. Своєчасне належне документування операцій. При великому інтервалі часу між здійсненням операції і фактом її обліку зростає вірогідність помилки.

4. Фактичний контроль за майном і документацією. Тобто використання технічних засобів і процедур, які запобігають втраті, вилученню або неправомірній зміні облікової документації.

5. Здійснення незалежних перевірок. Контролеру слід вивчити і зрозуміти кожен з елементів системи внутрішнього контролю на певному підприємстві. При цьому він повинен взяти до уваги два аспекти: які саме методи і процедури передбачені на підприємстві і чи застосовуються вони на практиці. У ході дослідження внутрішнього контролю необхідно брати до уваги властиві будь-якій системі внутрішнього контролю.

Система внутрішнього контролю повинна мати не формальний, а реальний і систематичний характер. Ознаками такого контролю є: систематичний контроль всієї фінансово-господарської діяльності підприємства, оперативний контроль за понесеними витратами з боку керівників структурних підрозділів; контроль, оснований на точних оцінках, об'єктивних вимірниках, його здійснюють керівник організації, його заступник, головний бухгалтер, бухгалтери та інші фахівці апарату управління; встановлення зворотного зв'язку з контрольованим об'єктом. Керівники структурних підрозділів звітують перед керівництвом про усунення недоліків, а керівництво вживає заходів для впливу на осіб, винних у негативних наслідках; затвердження систем внутрішнього контролю в обліковій політиці, що передбачає графік документообігу; посадові інструкції менеджерів усіх рівнів, узагальнення результатів контролю, їх аналізу, розроблення заходів з усунення недоліків.

На сьогодні в Україні питання організації внутрішнього контролю на підприємстві державою не врегульовані, а тому це питання належить до сфери діяльності власника підприємства і керівництва. Для розробки ефективної методики вну-

Таблиця 1

Трактування поняття «внутрішній контроль» у працях вітчизняних і зарубіжних учених

№ п/п	Автор	Визначення
1	Ч.Т. Хорнгрена, Дж. Фостера	Внутрішній контроль – це комплекс бухгалтерського управлінського контролю, що допомагає забезпечити відповідність рішень, прийнятих в організації, з реалізацією їх на практиці.
2	Ф.Ф.Бутинець [2]	Внутрігосподарський контроль являє собою незалежну оцінку відповідальності діяльності підприємства поставленим задачам.
3	Л.В. Нападовська [6]	Внутрішній контроль – це процес, який забезпечує якісну розробку та ефективне досягнення цілей, окреслених організацією, шляхом реалізації прийнятих управлінських рішень.
4	А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Г.О. Партин	Внутрішній контроль – здійснюваний підприємством процес перевірки виконання всіх управлінських рішень у сфері фінансової діяльності з метою організації фінансової стратегії та запобігання кризовим ситуаціям, які можуть призвести до банкрутства цього підприємстваю
5	Л.Г. Столяр	Внутрішньогосподарський контроль – це сукупність заходів, що вживають всередині підприємства, які забезпечують запобігання та виявлення операцій з господарськими засобами та джерелами і дій посадових осіб, що суперечать цілям їхньої діяльності або вимогам чинного законодавства.

трішнього контролю витрат важливо визначити об'єкти, суб'єкти та основні завдання контролю.

Об'єктами внутрішнього контролю витрат є доцільність їх здійснення, безпосередньо документування та облік самих витрат.

Суб'єктами внутрішнього контролю витрат має бути управлінський персонал (керівник, головний бухгалтер, аналітик, фінансист) або особи, яким доручено здійснювати контроль від імені управлінського персоналу. Більшість підприємств покладає функції контролю на бухгалтерські служби. Контроль за витратами не є винятком, тому доцільно, щоб суб'єктами внутрішнього контролю за такими операціями були керівник, ревізійна комісія, головний бухгалтер, фінансовий аналітик, інвентаризаційна комісія тощо.

Контроль існує на будь-якому підприємстві, але організовується по різному за структурою та методами. Організація внутрішньогосподарського контролю (відповідно до чинного законодавства) покладена на керівника підприємства. На підставі затвердженого плану працівники, зайняті управлінням, здійснюють систематичний поточний контроль за діяльністю підрозділів підприємства. За результатами контрольних перевірок керівництво підприємства приймає рішення про усунення причин, що негативно впливають на діяльність підприємства.

Метою контролю є досягнення управлінських цілей щодо забезпечення максимально-позитивної результативності ведення бізнесу та мінімізації суб'єктом господарювання різного роду ризиків в їх діяльності через протидію появі помилок та недоліків, перевірку достовірності даних обліку й звітності [5, с. 30].

Перш за все контролюється система документування та обліку, перевіряється законність та доцільність складених господарських операцій на основі первинних документів; достовірність відображення записів в облікових регістрах. Управління витратами доцільно здійснювати за допомогою методів, які відповідають вимогам і специфіці (особливостям технологічного процесу, типу організації) окремих виробництв, забезпечують складання достовірних калькуляцій собівартості продукції і організації дієвого контролю за зниженням витрат виробництва.

Ефективна облікова система дає можливість керівництву належним чином виконувати свої обов'язки з контролю, забезпечення збереженості ресурсів, представлення звітності й задоволення потреб чинного законодавства. Бухгалтерський контроль здійснює відділ внутрішнього контролю, охоплюючи роботу з метою перевірки, – щодо легальності, старанності та вірогідності господарських операцій до їх здійснення або перед їх завершенням на підставі бухгалтерських документів, а також з метою перевірки правильності ведення бухгалтерського обліку. На нашу думку, розв'язання проблеми контролю облікових записів є можливим завдяки створенню паралельних інформаційних потоків, які контролюють один одного і забезпечують вірогідність облікових даних.

Управління витратами виробництва реалізує свою основну мету і головні завдання шляхом здійснення визначених функцій. Однією з функцій управління і є внутрішній контроль.

Розглядаючи функції внутрішнього контролю витрат у взаємозв'язку, процес управління можна представити як ланцюг безупинних взаємозалежних дій з аналізу, планування, організації, мотивації, обліку, контролю і регулювання відповідних факторів виробництва. Функції внутрішнього контролю витрат можна розглянути за двома напрямками: перший – забезпечення інформацією виконавчих органів підприємства та задоволення потреб власників; другий – створення єдиної системи за контролем витрат на підприємстві [2, с. 57].

Основна проблема забезпечення внутрішнього контролю витрат полягає в тому, що на підприємствах не рідко не має чіткого розуміння, як правильно організувати контроль, це створює ряд проблем. Основні причини цього наступні: відсутність працівників відповідної кваліфікації, методик, систем показників оцінки тощо.

З метою посилення контролю особливу увагу необхідно приділити перевірці економічної ефективності і доцільності операцій підприємств, адже керівники окремих структурних підрозділів іноді не вникають у суть і ефективність рішень. Контроль поточної господарської діяльності повинен здійснюють комплексно, тому цим повинні займатися спеціалісти, які знають економіку і технологію виробництва. Для підвищення оперативності контролю на підприємствах важливе значення мають правильна організація кількісно-сумового обліку цінностей у місцях зберігання продукції, раціональне здійснення операцій під час надходження і реалізації продукції, ефективне використання коштів [9, с. 4].

Внутрішній контроль витрат підприємства має здійснюватися: на стадії бюджетування витрат оцінюється оптимальність, раціональність і ефективність різних варіантів управлінських рішень та відповідність їх загальної стратегічної мети розвитку підприємства; на стадії організації та регулювання управлінських рішень оцінюється можливість досягнення бажаних результатів з певними витратами; на стадії обліку контролюють раціональне й ефективне використання виробничих і фінансових ресурсів відповідно до затверджених бюджетів; доцільність і законність господарських операцій підприємства.

Оскільки система внутрішнього контролю впливає в цілому як на фінансовий стан так і на результати діяльності суб'єктів господарювання, тому для забезпечення об'єктивності, правдивості, неупередженості, якості висновків і пропозицій, що приймаються за результатами контрольних перевірок, необхідно зменшити, або зовсім унеможливити вплив суб'єктивних чинників на учасників контрольного процесу. Для цього необхідно оптимізувати організаційну побудову як контрольного процесу у цілому, так і кожної з контрольних процедур.

Дослідження питання обліку та організації системи внутрішнього контролю витрат дає змогу визначити основні напрямки вдосконалення організації внутрішнього контролю на підприємствах: успішне виконання поставлених завдань повинно будуватись на принципах, які мають фундаментально-методологічне значення для побудови системи внутрішнього контролю на підприємстві; внутрішній контроль має забезпечити правильність формування собівартості продукції (робіт, послуг); ефективним методом контролю є

перевірка правильності і документальної обґрунтованості списання витрат. Організація контрольного процесу і реалізація його на практиці потребує дотримання в обов'язковому порядку цілого ряду вимог, зокрема: розробити систему планових показників і систему стандартів за напрямами діяльності; за кожним окремим об'єктом управління конкретизувати етапи контрольного процесу; для всіх об'єктів контролю попередньо встановити масштаб допустимих відхилень.

Висновки і перспективи. Отже, для впровадження ефективної системи внутрішнього контролю витрат потрібно насамперед розробити внутрішні стандарти контролю, здійснити його автоматизацію та удосконалити нормативно-правову базу стосовно внутрішнього контролю.

Система внутрішнього контролю впливає як на фінансовий стан, так і на результати господарської діяльності, з метою забезпечення об'єктивності, неупередженості, якості висновків та пропозицій, що приймаються за результатами контрольних перевірок, слід проводити внутрішній контроль на основі визначеної концепції. Тому потрібно оптимізувати організаційну побудову як усього контрольного процесу, так і кожної контрольної процедури.

Також доцільно було б на підприємствах ввести посаду внутрішнього аудитора, який би здійснював посилені контрольні функції за витратами, формуванням та розподілом прибутків, достовірністю фінансової звітності, а також за залученням додаткового капіталу інвестицій.

Список літератури:

1. Бутинець, Т. А. Внутрішній контроль: суть і зміст [Текст] / Т. А. Бутинець // Вісник ЖДТУ / Економічні науки. – 2008. – № 2 (44). – С. 31-42.
2. Бутинець Ф. Ф., Виговська Н. Г., Малюга Н. М., Петренко Н. І. Контроль і ревізія: Підручник / За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – 3-е вид., доп. і перероб. – Ж.: ПП «Рута», 2002. – 544 с.
3. Виговська Н. Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація [Текст]: монографія / Виговська Н. Г. – Житомир: ЖДТУ, 2008. – 532 с.
4. Голов С. Ф. Управлінський облік. – К.: Лібра, 2003. – 704 с.
5. Максімова В. Ф. Внутрішній контроль економічної діяльності промислового підприємства: системний підхід до розвитку [Текст]: монографія / В. Ф. Максімова. – К.: АВРІО, 2005. – 264 с.
6. Нападовська Л. В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці: Монографія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. – 224 с.
7. Пантелеєв В. П. Внутрішньогосподарський контроль: методологія та організація: [Монографія] / Пантелеєв В. П.; Державна академія статистики, обліку та аудиту. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. Агентство», 2008. – 491 с.
8. Сагова О. Особливості організації та методики аудиту фінансових інвестицій [Текст] / О. Сагова // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 6. – С. 489-492.
9. Яценко В. М. Внутрішній контроль на підприємствах України: проблеми розвитку та шляхи вирішення // Бухгалтерський облік і аудит. – 2010. – № 11. – С. 3-7.

Головацкая С.И.
Львовская коммерческая академия
Сашко О.П.
Луцкий кооперативный колледж
Львовской коммерческой академии

ВНУТРЕННИЙ КОНТРОЛЬ ЗАТРАТ ПРЕДПРИЯТИЯ: ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация
Предпосылкой эффективного развития любого предприятия является функционирование системы внутреннего контроля. Руководство заинтересовано в получении полной и достоверной информации о финансово-хозяйственное состояние предприятия, его платежеспособность, резервы на перспективу. Такую информацию однозначно можно получить в процессе и по результатам внутреннего контроля. Исследование вопроса учета и организации системы внутреннего контроля затрат дает возможность определить основные направления совершенствования организации внутреннего контроля на предприятиях: успешное выполнение поставленных задач должно строиться на принципах, имеющих принципиально-методологическое значение для построения системы внутреннего контроля на предприятии. Для внедрения эффективной системы внутреннего контроля затрат необходимо прежде всего разработать внутренние стандарты контроля, осуществить его автоматизацию и усовершенствовать нормативно-правовую базу в отношении внутреннего контроля.

Ключевые слова: контроль, система внутреннего контроля, управление, предприятие, организация контроля.

Holovatska S.I.
Lviv Commercial Academy
Sashko O.P.
Lutsk Cooperative College of the
Lviv Commercial Academy

INTERNAL CONTROL COSTS OF THE ENTERPRISE: ORGANIZATIONAL-METHODICAL ASPECTS

Summary
A prerequisite for effective development of any business is the operation of the internal control system. The user is interested in obtaining comprehensive and reliable information about the financial state of the enterprise, its solvency, reserves for the future. This information can definitely be obtained in the process and the results of internal control. The study of accounting and organization of the system of internal control of cost allows you to determine the main directions of improving the organization of internal control at the enterprises: successful implementation of the tasks must be based on principles that are fundamentally methodological importance for the construction of the system of internal control of the company. To implement an effective system of internal cost control, it is first necessary to develop internal control standards, implement automation and to improve the regulatory framework in relation to internal control.
Keywords: control, internal control system, management, enterprise, control.

УДК 37:33:93/94

ВКЛАД ПРОВІДНИХ ЕКОНОМІЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ У ПРОГРЕС ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ТА КООПЕРАТИВНОЇ ОСВІТИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

Голубка М.М.
Львівський кооперативний коледж економіки і права

У статті досліджено вклад провідних економічно-просвітницьких товариств у прогрес фінасово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях (друга половинаXIX-початок XX століття. Хронологію подій відображено зокрема через призму просвітницьких товариств та їх внесок в розвиток освіти.
Ключові слова: фінансово-економічна та кооперативна освіта, кооперативні товариства,економічний розвиток, економічні (комерційні) товариства, приватні гімназії, семінарії, кооперативне та хліборобське шкільництво.

Постановка проблеми. Становлення системи фінансово-економічної та кооперативної освіти населення найбільш яскраво відобразилося у діяльності різних комерційних, освітньо-економічних, культурно-просвітницьких товариств (про які говоритимемо дальше), діяльності гуртків (кружків), також прослідковується надання важливого значення західноукраїнською інтелігенцією дошкільній та позашкільній освітньо-виховній діяльності, середнім освітнім закладам, економічному спрямуванню освітньої діяльності товариств. Тому, важливою практичною спрямованістю, особливою актуальністю даного дослідження вважаємо пошук пріоритетів, щодо виокремлення та структуризації найбільш вагомих акцентів, котрі у кінцевому результаті суттєво вплинули тоді, а також з погляду сучасності залишили за собою велику спадщину у напрямку розвитку фінансово-економічної, а також кооперативної освіти на західноукраїнських землях у період з кінця XIX – початку XX століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику даного дослідження, як свідчить практика, описують здебільшого або з точки зору історії (Бабенко С.Г., Гончарук Я.А., Гелей С.Д., Кравець В.П., Квасов А.С.), або з позиції педагогіки (Гіптерс З.В., Синявська А.М.), дуже рідко зустрічаємо праці, що характеризують кооперативну освіту зі сторони законодавчо-правового поля, або ж інших позицій. Надбання цих праць більше сприяють при дослідженні розвитку освіти та кооперації територій Західної України кінця XIX – початку XX століття. При цьому, основну увагу при підборі досліджень та публікацій, на які опираємося, намагаємося черпати саме з більш давніх (до 1996 року) вітчизняних [Бариляк О., 1937 р.; Вайнберг М.Н., 1956; Васюта І., 1994 р.; Витанович І., 1935 р.; праці Качора А., 1955 р. та 1960 р.; Кушнір М.П., 1995 р.; Пастушенко Р., 1996 р.; Храпливий Є., 1933 р., тощо та іншомовних [12-13] праць.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Здійснено аналіз вкладу провідних економічно-просвітницьких товариств в рамках тих подій, котрі, на наш погляд, найбільшим чином вплинули на подальший успішний

© Голубка М.М., 2016

розвиток фінансово-економічної та кооперативної освіти у Західному регіоні в означений період.

Мета статті. Головною метою наукового дослідження вважаємо необхідність структурувати в рамках історичної хронології, важливих акцентів, котрі здійснювалися силами, засобами та невпинною боротьбою західноукраїнської інтелігенції у важких умовах утисків та заборон з боку Урядів окупантів в частині їх впливу на подальший успішний розвиток фінансово-економічної та кооперативної освіти у Західному регіоні в означений період.

Виклад основного матеріалу. Важливе значення у прогрес економічного становища України здійснило «Господарсько-промислове товариство», яке було засноване в 1881 р. С. Качалою, А. Ничаєм, Д. Танячкевичем та іншими в м. Станіслав (наразі м. Івано-Франківськ) [3-4; 16]. Діяльність даного товариства направлена на поширення економічних знань серед українських громадян, товариство сприяло заснуванню у сільській місцевості ощадно-позичкових кас, стимулювало поширення господарських шкіл, оплачувало діяльність мандрівних учителів господарської справи, направляло свої кошти на видання літератури економічного спрямування, здійснювало випуск часопису «Господар і промишленик» та сприяло створенню торговельних товариств. Але варто відзначити, що «Господарсько-промислове товариство» не мало змоги розвивати свою діяльність.

Для економічного розвитку регіону та збільшення рівня ефективності функціонування господарської культури населення товариства створювали магазини, ощадні каси, земельні та промислові союзи, бібліотеки-читальні. Зокрема, маємо на увазі діяльність Товариства «Народна Торгівля», а також такі економічні товариства як: «Ревізійний Союз Українських Кооперативів» (Р.С.У.К.), «Сільський Господар», котрі сприяли функціонуванню кооперативних та економічних знань, а також виділяли грошові ресурси на літературу.

У 1898 р. було створено перше кооперативне об'єднання – Крайовий союз кредитовий (його очолював Кость Левицький), котрий починаючи з 1929 р. став ревізійним осередком української кооперації у Галичині будучи Ревізійним союзом українських кооперативів (здійснював видавництво «Господарсько-кооперативного часопису», журналу «Кооперативна республіка», «Кооперативна родина», тощо). Варто зазначити, що з 1922 р. Краєвий Союз Кредитовий займався розвитком ідей кооперативного спрямування у друкованих виданнях, здійснював організацію лекцій, курсів, конференцій, економічних з'їздів, виставок, кооперативних свят, надавав стипендії кооператорам, що навчались. Так, перед першою світовою війною Крайовий союз ревізійний об'єднував 567 кооперативів (а це 180 тис. осіб). Ідеологічні основи кооперативного руху розробляли одночасно кооперативні установи, політичні партії, громад. організації, окремі кооперативні діячі. Ідеологічною доктриною українського кооперативного руху стало перетворення кооперативів на незалежні форпости, здійснення орієнтації на власні сили, що забезпечували економічні основи самостійного розвитку нації.

Загалом у період до першої світової війни Р.С.У.К. через спеціалізовані об'єднання («Народна торгівля», «Маслосоюз», Крайовий союз кредитовий, Крайовий союз господарсько-торговельних спілок, Крайовий союз купівлі та збуту худоби) координував діяльність понад 600 українських кооперативів.

Ще одним осередком економічного життя українців варто виокремити діяльність у 80-х рр. XIX ст. організовано-координуючого центру «Народна торгівля», котрий був заснований у м. Львові у 1883 р. за ініціативою В. Нагірного [2, с. 77]. Варто відзначити, що «Народну торгівлю» по правді визнають першою кооперативною організацією на західноукраїнських землях. Але на початку це мав бути центральний магазин гуртових закупівель товарів для крамниць споживчого спрямування, закладених церквою, громадами, приватними особами з українців, «Просвітою» та «Обществом ім. М. Качковского». У 1897 р. «Народна торгівля» розпочала свою співпрацю з «Просвітою» [2; 3; 4]. Унаслідок даної співпраці «Народна торгівля» розпочала активну пропаганду своїх кооперативних ідей та зафіксовано активізацію співпраці з існуючими споживчими крамницями (у цьому контексті відзначимо, що забезпечували розвиток торгівлі товариства «Просвіта», «Народна торгівля», Краєвий Союз Кредитовий, а також кооперативний банк «Дністер»).

Товариства «Просвіта» і «Народна Торгівля» проводило курси для торговельних працівників. Перший курс присвячувався дослідженню особливостей торгівлі для діловодів, а також для книжкових, церковних, кооперативних та громадських магазинів на «рочдельських принципах» у м. Тернопіль (грудень, 1905 р.). Навчання проводилося зокрема з таких дисциплін: торгівельний і службовий закон, бухгалтерія торгівлі, історія торгівлі в Україні, кореспонденція торгівлі, відомості про колоніальні товари, географія торгівлі. Другий курс проходив у Коломиї та був укомплектований сучасними наочними посібниками та технічними засобами – «Зразки до навчання товарознавства та лекції системи Рочдель з діапозитивами». Такі курси читалися у Збаражі, Львові, Перемишлі, Чорткові, Станіславові.

Починаючи з 1920 р. «Народна Торгівля» у великих містах вміщувала в себе 19 складів, у яких працювала 135 працівників різної кваліфікації. При цьому відзначимо, що «Народна Торгівля» не мала можливості проводити стаціонарне навчання, але товариство з 1924 р. розпочало проведення курсу під назвою: «Заочний освітній письмовий курс» для персоналу молодшого рівня спеціалізації під керівництвом О. Бариляка [1]. На даному курсі навчалося 115 осіб, котрі мали різну шкільну підготовчу базу та підготовчу практику одного року. Курсанти два рази на місяць отримували «Задачник», котрий включав матеріали з бухгалтерії, торговельних рахунків, суспільної економії, торгової географії, кооперації, статуту та службових розпоряджень «Народної Торгівлі», товарознавства та української мови [1]. Розпорядженням Міністерства праці й суспільної опіки від 14.08.1930 р. (м. Варшава) було припинено функціонування вищеозначеного заочного курсу. У цей час запроваджувалися

та-звані трирічні доповнюючі школи для працівників торгівлі, котрі не мали загальної освіти.

«Народна Торгівля» сприяла освітньому розвитку серед молоді: закликала молодь до навчання у професійних школах та сприяла подальшому працевлаштуванню випускників; залучала молодь до участі у практичному навчанні за професіями сфери торгівлі (з 1933 р. – лише теоретичного спрямування); з метою розвитку професійного навчання студентської молоді за кордоном здійснювалося надання їм матеріальної допомоги; проводили наукові дослідження у секторі розвитку споживчої кооперації, *«щоб таким чином сформувати… українських купців, які працювали б пізніше в торговому промислі, – на власному капіталі або в торгових товариствах-кооперативах»* [5, с. 88].

Наступною хронологічною датою у напрямку розвитку фінансово-економічної та кооперативної освіти є 1899 р., в якому у містечку Олесько Золочівського повіту (сьогодні Буський район Львівської області) представниками інтелігенції, селянства та духовенства було створено Товариство »Сільський господар», яке згодом «переїхало» до м. Львова та перебрало на себе (що важливо!) економічні функції товариства «Просвіта». До слова відзначимо, що товариство «Сільський господар» у 1912 р. нараховувало 90 філій і 1151 гуртків (понад 25 тис. членів).

Для реалізації освітнього розвитку економічного напрямку та стимулювання торгово-кооперативного шкільництва, товариства залучали мандрівних вчителів-інструкторів. Гаслом їхньої подвижницької праці була ідея: *«зміцнити український елемент по містах». «Без міст не будемо сильною нацією*, – писав О. Бариляк. – *Без міст будемо завжди народом мужиків і зникаючої групки інтелігенції,… не буде в нас поважних купців, промисловців, які нині становлять найсильнішу верству кожної сильної європейської нації»* [1, с. 43].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи огляд діяльності економічних товариств «Ревізійний Союз Українських Кооперативів» (Р.С.У.К.), «Народна Торгівля», «Сільський Господар» саме з погляду розвитку кооперації, колективної діяльності, та без тиску та пригнічення особистісних рис громадян, – вищеозначені Товариства вбачали способи захисту інтересів та морального розвитку праці осіб задля підвищення їх добробуту та ефективності виробництва.На сьогодні нам необхідно продовжувати досліджувати економіко-просвітницькі товариства та їх вклад у розвиток фінансово-економічної та кооперативної освіти

Список літератури:

1. Бариляк О. «Народна Торговля» як учителька працівників торгівлі. – Львів: Накладом «Народної Торгівлі», 1937. – 47 с.
2. Васюта І. Західноукраїнська кооперація: досвід господарської діяльності [1883-1939 рр.] / І. Васюта // Економіка України. – 1994. – № 3. – С. 77–82.
3. Гелей С. З історії торговельної та кооперативної освіти в Галичині / С. Гелей, Р. Пастушенко // Споживча кооперація України: Історичні та соціально- економічні аспекти / [С. Г. Бабенко, М. А. Аріман, В. В. Апоній та ін.]. – К.: Ред. газ. «Вісті...», 1996. – 192 с. – С. 87–98.
4. Гелей С. Просвіта і кооперативний рух у Галичині / С. Гелей, Р. Пастушенко // Споживча кооперація України: Історичні та соціально-економічні аспекти / [С. Г. Бабенко, М. А. Аріман, В. В. Апоній та ін.]. – К.: Ред. газ. «Вісті...», 1996. – 192 с. – С. 99–105.
5. Гіптерс З. В. Економічна освіта на західноукраїнських землях та її сподвижники (XIX – перша половина XX століть): монографія / З. В. Гіптерс. – К.: УБС НБУ, 2011. – 347 с.
6. Голубка М. Освітньо-просвітницька діяльність кооперативних централей на західноукраїнських землях друга половина XIX – початку XX ст., та їх значення для пропагування фінансово-економічної та кооперативної освіти / М. М. Голубка. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-1499/
7. Голубка М. Розвиток економіки та фінансово-економічної і кооперативної освіти на західноукраїнських землях (друга половина XIX – початку XX ст.) // Фінанси, аудит та менеджмент: аналіз тенденцій та науково-економічний розвиток: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 15-16 квітня 2016 року) / ГО «Львівська економічна фундація». – Львів: ЛЕФ, 2016. – 7-9 с.
8. Голубка М. Науковий напрям економічної думки в західноукраїнській академічній науці (друга половина XIX – початку XX ст.),як частина освітнього західноєвропейського інтелектуального світу та її престижність у фінансово-економічній та кооперативній освіті / М. М. Голубка. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.economy-confer.com.ua/full-article/1992/
9. Голубка М. Система чинників розвитку економіки та фінансово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях (друга половина XIX – початку XX ст.) // Фінансова безпека та перспективи розвитку соціально-економічних систем: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 15-16 квітня 2016 р.). У 2-х частинах. – К.: ГО «Київський економічний науковий центр», 2016. – Ч. 1. – 9-13 с.
10. Голубка М. Історико-економічний аспект фінансово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях (друга половина XIX – початку XX ст.)): особливості,напрям та розвиток // Актуальні напрями забезпечення ефективності економіки країни: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 8-9 квітня 2016 року) / Східноукраїнський інститут економіки та управління. – У 2-х частинах. – Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2016. – Ч. 1. – 38-41 с.
11. Голубка М. Просвітня діяльність Ревізійного союзу українських кооперативів в організації фахових фінансово-економічних та кооперативно-освітніх курсів у спрямуванні фінансово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях (друга половина XIX – початку XX ст.) // Проблеми і перспективи інноваційного розвитку / Матеріали XXXVIII Міжнародної науково-практичної конференції, Чернівці, 15-16 квітня 2016 р. – Т. 1. – Київ: Науково-видавничий центр «Лабораторія думки», 2016. – 26-29 с.

Голубка М.М.
Львовский кооперативный колледж экономики и права

ВКЛАД ВЕДУЩИХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИХ ОБЩЕСТВ В ПРОГРЕСС ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО И КООПЕРАТИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ЗАПАДНОУКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА)

Аннотация
В статье исследованы вклад ведущих экономически просветительских обществ в прогресс финасово-экономической и кооперативного образования на западноукраинских землях (вторая половинаXIX – начало XX века. Хронологию событий отражено в частности через призму просветительских обществ и их вклад в развитие образования.
Ключевые слова: финансово-экономический и кооперативная образование, кооперативные общества, экономическое развитие, экономические (коммерческие) общества, частные гимназии, семинари, кооперативные и земледельческие школы

Holubka M.M.
Lviv Cooperative College of Economics and Law

CONTRIBUTION OF THE LEADING ECONOMIC AND EDUCATIONAL SOCIETIES TO THE PROGRESS OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC AS WELL COOPERATIVE EDUCATION IN THE WESTERN TERRITORIES OF UKRAINE (THE SECOND HALF OF THE XIX – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY)

Summary
In the article, the contribution of the leading economic and educational associations in the progress of the financial and economic as well as cooperative education in the Western territories of Ukraine (the second half of the XIX-the beginning of the XX century). In particular, the chronology of the events is reflected in the light of educational societies and their contribution to the development of education.
Keywords: financial and economic as well as cooperative education, cooperative societies, economic development, economic (commercial) associations, private grammar schools, seminaries, tilling and cooperative education.

УДК 658.15(045)

АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА З ОГЛЯДУ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ

Громова А.Є., Крамаренко К.В., Рудик Т.О.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті висвітлено теоретичні питання з оцінки фінансового стану підприємства. Обґрунтовано систему показників для аналізу фінансового стану підприємства з огляду ефективності використання фінансових ресурсів. Проведено оцінку важливості систематичного аналізу фінансового стану підприємства. Розглянуто основні методи оцінювання фінансового стану підприємства, а також запропоновано напрямки удосконалення аналізу платоспроможності підприємства.
Ключові слова: фінанси підприємств, фінансовий стан підприємства, ліквідність підприємства, аналіз фінансової стійкості підприємства, фінансові ресурси.

Постановка проблеми. Проблематика даної статті заснована на низькій якості фінансової роботи підприємств, та на не систематичному характері фінансового аналізу, тобто підприємства починають робити поглиблений та постійний аналіз вже після виникнення проблем у їх діяльності.

Постановка завдання. В ході роботи було розглянуто методику аналізу фінансового стану підприємства, а також обґрунтовано систему показників фінансового стану підприємства з огляду ефективності використання фінансових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оцінки фінансового стану підприємства знаходить своє відображення в багатьох працях науковців. Серед них відомі наукові роботи вітчизняних авторів, зокрема, такі: А.В. Ковалевської, Т.Д. Косової, Л.В. Кузьменко, Р.Г. Майстро, Т.П. Ніколаєвої, А.М. Поддєрьогіна. Також існує велика кількість зарубіжних науковців, які розглядають дану проблематику, а саме: Ю. Брігхем, Дж. Кеннон, Г.Г. Кірейцев, Р.С. Сейфулін, Р. Сміт, Р. Фоулк.

Виклад основного матеріалу дослідження. За останні роки в Україні відбулись і відбуваються глибокі економічні зміни, зумовлені процесами розбудови ринкової економіки. Попри всі труднощі та суперечності перехідного періоду, зміцнюється і набуває цілісності та адекватності правова база фінансово-кредитних відносин у суспільстві стосовно нових економічних реалій.

Ці умови вимагають від суб'єктів підприємництва, фахівців, які працюють на підприємствах і забезпечують їхню фінансову діяльність, глибокого опанування науки про фінанси підприємств і водночас підвищення своєї компетентності у нормативних актах, що регулюють практику фінансових відносин. Саме це і створює підґрунтя для кваліфікованої оцінки фінансового стану підприємства, фінансової ситуації в господарстві країни в цілому, прийняття ефективних управлінських рішень, без чого шанси на успіх у конкурентній ринковій боротьбі значно зменшуються.

Під час проведення дослідження підходів до визначення поняття «фінансовий стан підприємства» отримано ряд наукових визначень. Найбільш змістовними з них є наступні:

1) Автор навчального посібника «Фінансовий аналіз» Косова Т. Д. [3, с. 127] вважає: «найбільш економічно обґрунтованим та об'єктивним є визначення фінансового стану як результату взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин підприємства, який визначається сукупністю факторів, пов'язаних зі звичайною діяльністю підприємства»;

2) Автор Кузьменко Л. В. [4] вважає, що «фінансовий стан підприємства визначається сукупністю показників, що відображають наявність, розміщення і використання ресурсів підприємства, його реальні й потенційні фінансові можливості. Він безпосередньо впливає на ефективність підприємницької діяльності господарюючих суб'єктів»;

3) На думку Ніколаєвої Т. П. [6] «фінансовий стан підприємств характеризується сукупністю показників, що відображають процес формування і використання його фінансових ресурсів. У ринковій економіці фінансовий стан підприємства відображає кінцеві результати його діяльності, які цікавлять не тільки працівників підприємства, але і його партнерів, державні, фінансові, податкові та інші органи».

Але, на нашу думку, найбільш точне пояснення цього поняття наведено автором в статті «Важливість систематичного проведення аналізу фінансового стану підприємства» Майстро Р. Г. [5, с. 165]: «фінансовий стан підприємства – це дуже важливий критерій його успішності, який показує вміння підприємства вдало керувати фінансовими операціями, зокрема вчасно проводити грошові розрахунки, та характеризується сукупністю показників, які відображають кінцеві результати його діяльності, в яких в свою чергу заінтересовані усі люди, пов'язані з діяльністю підприємства».

Аналіз фінансового стану підприємства може проводитись за чотирма методиками:

1) На основі Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації, затвердженого Наказом Міністерства фінансів України, Фонду державного майна України від 26 січня 2001 року № 49/121 [1];

2) Аналіз за допомогою коефіцієнтів;

3) Аналіз на підставі результатів попередніх років;

4) Аналіз на підставі даних галузевих показників.

Фінансовий аналіз діяльності підприємства – це комплексне вивчення фінансового стану під-

© Громова А.Є., Крамаренко К.В., Рудик Т.О., 2016

приємства з метою оцінки досягнутих фінансових результатів, що проводиться за допомогою методів фінансового аналізу за даними бухгалтерської (фінансової) звітності підприємства [1].

Метою фінансового аналізу підприємства є оцінка фінансового стану підприємства на останню звітну дату з урахуванням динаміки його змін, які склалися за результатами господарської діяльності підприємства за два останні роки; визначення факторів, що вплинули на ці зміни, та прогнозування майбутнього фінансового стану підприємства.

Основним джерелом інформації для фінансового аналізу є бухгалтерська (фінансова) звітність підприємства за два останні календарні роки та останній звітний період.

Треба зазначити, що в певних випадках для аналізу фінансового стану підприємства замало тільки бухгалтерської звітності. Тому НП(с)БО передбачає складання приміток до форм бухгалтерської звітності, які дають змогу зовнішнім користувачам фінансової інформації докладно ознайомитися з фінансовим станом підприємства.

Фінансовий аналіз підприємства складається з таких етапів:

– оцінка майнового стану підприємства та динаміка його зміни;

– аналіз фінансових результатів діяльності підприємства;

– аналіз ліквідності;

– аналіз ділової активності;

– аналіз платоспроможності (фінансової стійкості);

– аналіз рентабельності [1].

Показники оцінки фінансового стану підприємства мають бути такими, щоб усі ті, хто пов'язаний із підприємством економічними відносинами, могли одержати відповідь на запитання, наскільки надійне підприємство як партнер у фінансовому відношенні, а отже, прийняти рішення про економічну доцільність продовження своїх відносин з підприємством або встановлення таких відносин. У кожного з партнерів підприємства – акціонерів, банків, податкових адміністрацій – свій критерій економічної доцільності. Тому й показники оцінки фінансового стану мають бути такими, щоб кожний партнер зміг зробити вибір, виходячи з власних інтересів.

Зрозуміло, що в підтримуванні стійкого фінансового стану зацікавлене передусім саме підприємство. Однак такий фінансовий стан формується в процесі взаємовідносин будь-якого підприємства із постачальниками, покупцями, акціонерами, банками та іншими юридичними і фізичними особами. Інша річ, що безпосередньо від підприємства залежить міра його економічної привабливості для всіх цих юридичних осіб, котрі завжди мають можливість вибору між багатьма підприємствами, спроможними задовольнити той самий економічний інтерес.

Отже, необхідно систематично, детально і в динаміці аналізувати фінанси підприємства, оскільки від поліпшення фінансового стану підприємства залежить його економічна перспектива.

Для проведення аналізу фінансового стану і фінансових результатів підприємства використовують різноманітні методи.

Виділяють такі основні методи оцінювання фінансового стану:

1) Коефіцієнтний метод передбачає розрахунок певних коефіцієнтів підприємства, які показують як впливають певні фактори на його фінансовий стан. Недоліком такого методу можна вважати трудомісткість. Такий метод можна застосовувати лише підприємствами, які мають час, для обробки таких результатів.

2) Комплексний метод виявляє проблемні напрями в діяльності підприємства, а також допомагає знайти причини, що їх зумовлюють. Недоліком цього методу є його трудомісткість (як і в коефіцієнтному методі) і відсутність нормативних значень більшості коефіцієнтів. Це унеможливлює використання даного методу на практиці.

3) Інтегральний метод ґрунтується на розрахунку інтегрального показника. Розрахунок такого інтегрального показника відбувається на базі узагальнювальних показників рівня платоспроможності, фінансової незалежності, якості активів тощо. Даний метод оцінки застосовується тоді, коли фінансовий стан необхідно виміряти якимось один сукупним (інтегральним) показником [2, с. 166]. Недоліком є виникнення певної неузгодженості понять «ліквідність» та «платоспроможність».

4) Беззбитковий метод базується на ролі операційного важеля у формуванні результатів діяльності підприємства, на можливості управління його витратами й результатами з метою досягнення необхідних показників беззбитковості виробництва. Критерієм оцінки фінансового стану підприємства в цьому випадку виступає запас фінансової міцності підприємства, тобто виторг від реалізації, що підприємство має після проходження порогу рентабельності.

Отже, чим вищий запас фінансової міцності у відсотках, тим стійкіший фінансовий стан підприємства. Даний метод є сучасним та практичним тому, що він включає беззбитковість (базовий аспект діяльності підприємства) та витрати. Недолік даного методу – він не враховує такі критерії оцінки, як конкурентоспроможність, кредитоспроможність, ринкова і ділова активність. Рівноважний метод базується на понятті ліквідності й оцінці фінансового стану підприємства з позицій досягнення рівноваги у сфері господарсько-інвестиційної та фінансової діяльності підприємства [7, с. 435].

Ідеальна фінансова рівновага підприємства виникатиме за умови рівності результатів господарської та фінансової діяльності. Реалізація даного методу дала змогу встановити певні типові ситуації фінансового стану підприємства та розробити відповідні загальні рекомендації, що допоможуть досягнути фінансової рівноваги, що є надзвичайно цінним саме для даного методу. Але, недолік даного методу – неможливість урахування стану підприємства в конкретному, діловому, кредитному і ринковому середовищах.

За допомогою оцінки майнового стану підприємства є можливість визначити абсолютні й відносні зміни статей балансу за визначений період, відслідкувати тенденції їхньої зміни та визначити структуру фінансових ресурсів підприємства.

Аналіз фінансових результатів діяльності підприємства дає можливість оцінити ефективність використання фінансових ресурсів на основі розрахунку показників рентабельності виробництва,

Таблиця 1

Показники ліквідності [1]

Показник	Зміст та алгоритм розрахунку	Нормативне значення
Коефіцієнт покриття	Розраховується як відношення оборотних активів до поточних зобов'язань підприємства та показує достатність ресурсів підприємства, які можуть бути використані для погашення його поточних зобов'язань	1,0-2,0
Коефіцієнт швидкої ліквідності	Розраховується як відношення найбільш ліквідних оборотних засобів (грошових засобів та їх еквівалентів, поточних фінансових інвестицій та дебіторської заборгованості) до поточних зобов'язань підприємства. Він відображає платіжні можливості підприємства щодо сплати поточних зобов'язань за умови своєчасного проведення розрахунків з дебіторами	більше 0,5
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Обчислюється як відношення грошових засобів та їхніх еквівалентів і поточних фінансових інвестицій до поточних зобов'язань. Коефіцієнт абсолютної ліквідності показує, яка частина боргів підприємства може бути сплачена негайно	0,2 і більше

реалізації продукції, основних засобів, власного капіталу, також дозволяє дослідити структуру фінансових результатів діяльності підприємства, визначити фактори, що вплинули на формування величини чистого прибутку (збитку) підприємства як результату ефективного або неефективного використання фінансових ресурсів.

Оцінка майнового стану полягає у розрахунку показників, що характеризують виробничий потенціал підприємства: коефіцієнт зносу основних засобів, коефіцієнт оновлення основних засобів та коефіцієнт вибуття основних засобів.

Аналіз ліквідності підприємства здійснюється за даними балансу, шляхом розрахунку коефіцієнта покриття, коефіцієнта швидкої ліквідності, коефіцієнта абсолютної ліквідності та чистого оборотного капіталу, та дозволяє визначити спроможність підприємства сплачувати свої поточні зобов'язання (табл. 1).

Дані показники можна розглядати також в контексті ефективності використання фінансових ресурсів підприємства. Зокрема, якщо, наприклад, коефіцієнт абсолютної ліквідності більше нормативного значення (0,2 і більше), можна зробити висновок про надмірні залишки грошових коштів на рахунках і в касі підприємства, що свідчить про неефективне використання грошових коштів та їх еквівалентів. В той час як грошові кошти не використовуються, вони могли обертатись і приносити додаткові доходи підприємству.

Якщо коефіцієнт швидкої ліквідності перевищує нормативне значення (більше 0,5), при значенні показника абсолютної ліквідності в межах нормативного значення, то це свідчить про наявність на підприємстві надмірних сум несплаченої дебіторської заборгованості, що також свідчить про неефективне використання фінансових ресурсів.

Значне перевищення оборотних активів розміру короткострокових зобов'язань також не бажане і свідчить про неефективне використання підприємством свого майна.

Аналіз ділової активності дозволяє проаналізувати ефективність основної діяльності підприємства, ефективність використання фінансових ресурсів як в цілому так і в розрізі окремих складових. Здійснити це можна за допомогою аналізу швидкості обертання фінансових ресурсів підприємства.

Висновки з проведеного дослідження і перспективи. Отже, фінансовий стан підприємства – це один із критеріїв його успішності, що показує вміння підприємства розумно та вдало керувати фінансовими ресурсами, характеризується сукупністю показників (коефіцієнтів ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності, фінансових результатів), які відображають кінцеві результати його діяльності. В цих результатах його діяльності і повинні бути зацікавлені усі суб'єкти, які пов'язані з діяльністю підприємства.

Стійкий фінансовий стан будь-якого підприємства напряму залежить від ефективності використання його фінансових ресурсів. Для проведення аналізу фінансового стану підприємства з огляду ефективного використання фінансових ресурсів існують різні методи (коефіцієнтний, комплексний, інтегральний та беззбитковий).

На основі даного дослідження було запропоновано такі перспективи: проведення систематичного аналізу фінансового стану підприємства, залучення зовнішніх (внутрішніх) аудиторів для перевірки фінансового стану підприємства, а також вміння вдало управляти фінансовими ресурсами підприємства. Систематичний та якісний аналіз фінансового стану, в тому числі проведений зовнішніми (внутрішніми) аудиторами, дасть змогу вчасно отримати інформацію про недоліки у функціонуванні підприємства, а також надати необхідні рекомендації щодо стабілізації або поліпшення фінансового стану підприємства. За результатами проведеного дослідження фінансового стану можуть бути запропоновані варіанти більш ефективного використання фінансових ресурсів підприємства.

Список літератури:

1. Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації, затвердженого Наказом Міністерства фінансів України, Фонду державного майна України від 26 січня 2001 року № 49/121. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0121-01
2. Ковалевська А. В. Критичний аналіз методів оцінки фінансового стану підприємства / А. В. Ковалевська, С. І. Асєєв // Бізнес Інформ. – 2012. – № 3. – С. 163-169. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2012_3_46
3. Косова Т. Д. Фінансовий аналіз: навч. посібник / Т. Д. Косова. – К.: Центр учбової літератури. – 2013. – 440 с.
4. Кузьменко Л. В. Фінансовий менеджмент: навч. посібник / Л. В. Кузьменко, В. В. Кузьмін, В. М. Шаповалова. – Вид-во Олді-плюс. – 2003 р. – 240 с. – Режим доступу: http://www.bookz.com.ua/10/0007.htm

5. Майстро Р. Г. Важливість систематичного проведення аналізу фінансового стану підприємства / Р. Г. Майстро, А. А. Позднякова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Х.: НТУ «ХПІ». – 2013. – № 20 (993) – С. 163-168.
6. Ніколаєва Т. П. Фінанси підприємств / Т. П. Ніколаєва. – М.: Вид. центр ЕАОИ. – 2003 – 158 с. – Режим доступу: http://www.ec-study.com/ua/literature/b001166.htm
7. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств: підруч. / А. М. Поддєрьогін, М. Д. Білик, Л. Д. Буряк. – 6-те вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2006. – 552 с.

Громова А.Е., Крамаренко Е.В., Рудик Т.А.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

АНАЛИЗ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ В КОНТЕКСТЕ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические вопросы оценки финансового состояния предприятия. Обоснована система показателей для анализа финансового состояния предприятия с учетом эффективности использования финансовых ресурсов. Проведена оценка важности систематического анализа финансового состояния предприятия. Рассмотрены основные методы оценки финансового состояния предприятия, а также предложены направления усовершенствования анализа платежеспособности предприятия.
Ключевые слова: финансы предприятий, финансовое состояние предприятия, ликвидность предприятия, анализ финансовой устойчивости предприятия, финансовые ресурсы.

Gromova A.E., Kramarenko K.V., Rudyk T.O.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of
Kyiv National University of Trade and Economics

ANALYSIS OF ENTERPRISE FINANCIAL CONDITION IN THE CONTEXT OF EFFECTIVE USE OF FINANCIAL RESOURCES

Summary
In the article there are theoretical question about the financial situation of the company. The system of indicators for the analysis of financial condition of the company were suggested in view of efficiency of financial resources. Reviewed importance of a systematic analysis of the financial condition of the company. The main methods of evaluating financial condition were reviewed. And ways of improvement of financial analysis company were proposed.
Keywords: corporate finance, company's financial condition, company's liquidity, analysis of company's financial stability, financial resources.

УДК 005.336.6

УПРАВЛІННЯ РЕПУТАЦІЄЮ ПІДПРИЄМСТВА: ОСНОВНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ

Дєєва Н.Е., Грабчак В.І.
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті сформовано визначення «формування репутації підприємства». Виділено основні засади формування репутації підприємства. Проаналізовано зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на формування репутації підприємства. Уточнено визначення «підвищення репутації підприємства» та «управління репутацією підприємства». Сформульовано основні засади підвищення репутації підприємства та зазначено основні фактори впливу на цей процес. Виділено фактори які негативно впливають на репутацію підприємства. Визначено основні принципи, процес та засади управління репутацією підприємства.
Ключові слова: формування репутації підприємства; підвищення репутації підприємства; управління репутацією підприємства; стейкхолдери; зовнішні фактори; внутрішні фактори

Постановка проблеми. Розуміння необхідності формування, підвищення та управління репутацією підприємства повинно бути невід'ємною частиною загального процесу функціонування підприємства. Саме тому доцільно розглянути ці поняття комплексно та розкрити вплив кожного з них на репутацію підприємства. А також сформувати фактори впливу на репутацію підприємства на кожному етапі дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час в економічній літературі немає єдиного погляду щодо формування та управління репутацією підприємства. Проблематикою дослідження репутації підприємства переймаються багато вчених. Всебічний аналіз різноманітних механізмів формування та управління репутацією дають такі вчені, як А.П. Алексєєва [1], К.В. Гавришин [2], С.В. Горін, О.М. Гребешкова, Г. Даулінг [3], Е. Дюркгейм, Є.В. Дмитрук [4], О.П. Іванова, Н.П. Козлова [5], Г.Є. Кононова, Т. Коробова, О.М. Ляшенко, Л. Новиченкова, Л.В. Саакова [9], Л.Б. Сульповар [7], О.А. Товма [8], К.А. Шарова [9] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більша частина науковців у своїх працях виокремлюють поняття формування, підвищення та управління репутацією підприємства, та розглядають їх самостійно одне від одного. Доцільно зауважити, що вони доповнюють та краще розкривають суть одне одного, якщо їх розглядати в комплексі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд понять формування, підвищення та управління репутацією підприємства комплексним підходом. Визначення зовнішніх, внутрішніх та негативних факторів впливу на репутацію підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес формування репутації починається з аналізу образу, який вже фактично встановлено у зацікавлених сторін. При аналізі враховують очікування від підприємства, думки та оцінки. Далі формування репутації підприємства повинно включати створення свого ідеального образу, тобто, визначення позиції, таке позиціонування порівнюють з іміджем.

Формування репутації підприємства – це процес цілеспрямованого й організованого оволодіння підприємством цілісними, стійкими рисами та якостями, необхідними йому для успішної діяльності, за допомогою врахування впливу факторів оточуючого середовища.

Згідно із стейкхолдерським підходом, найважливішою складовою формування репутації підприємства є довіра до даного підприємства всіх зацікавлених сторін. Рівень репутації підприємства буде визначатися рівнем впевненості його зовнішніх стейкхолдерів в тому, що їхні очікування та потреби будуть задоволені відповідними діями підприємства. Також від цього залежить, наскільки швидко зацікавлені сторони зможуть довірити підприємству свої цінності. Репутацію формує безліч факторів, які співвідносяться з зовнішнім середовищем і середовищем, сформованим всередині самого підприємства. Подібні критерії визначаються стейкхолдерами, до зовнішнього цільового аудиту відносять число партнерів, інвесторів, а також споживачів, до внутрішнього – прийнято відносити власників, персонал та штат співробітників. Через велику кількість факторів, які формують репутацію, ця категорія є не стійкою, однак крах репутації в одному сегменті діяльності репутації, наприклад, при втраті конкретного партнера, не призводить до повного краху репутації.

В таблиці 1 зазначено зовнішні фактори, що впливають на формування репутації підприємства.

Репутація підприємства залежить від цінностей, на які воно орієнтується, традицій та культури, що властиві як даному підприємству, так і його оточуючому середовищу. Формуючи репутацію необхідно тримати орієнтир саме на ці складові. Більш того, саме зацікавлені сторони підприємства, головним чином, формують його репутацію. В таблиці 2 зазначено внутрішні фактори, що впливають на формування репутації підприємства.

Керівники підприємства, повинні вивчати та прогнозувати поведінку та вплив суб'єктів внутрішнього та зовнішнього середовища на репутацію підприємства. При цьому важливим є врахування значущості та можливої асиметричності впливу суб'єктів внутрішнього та зовнішнього середовища на репутацію підприємства. Так, діяльність підприємства повинна будуватися не тільки на бажаннях акціонерів та власників підприємства, якщо ціллю існування підприємства є не його тимчасовий прибуток, але і його стабільне існування та процвітання у майбутньому. Підприємство, яке має високу репутацію, отри-

© Дєєва Н.Е., Грабчак В.І., 2016

муватиме більше шансів зайняти своє місце на державному та світовому ринку [4, с. 224-225].

Важливим етапом після формування репутації на підприємстві є підвищення репутації підприємства – результат заходів, що направлені на одержання підприємством позитивного ефекту від формування його репутації. У таблиці 3 сформульовано фактори, що впливають на цей процес.

Підвищення репутації підприємства відбувається у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства. Щоб підвищити репутацію у внутрішньому середовищі, необхідно, щоб піарменеджери зробили аналіз фактичного положення підприємства, а саме вивчили той образ, який вже сформувався серед внутрішніх стейкхолдерів. Цей образ, являє собою репутацію. Аналіз оцінок передбачає анонімні соціальні опитування щодо значущих для репутації критеріїв.

Якщо джерелом поганої репутації є негативні думки з боку зовнішніх стейкхолдерів, то піарагенти змушені створювати новий образ компанії. Такий образ називається іміджем, а процес створення його – позиціонуванням. Позиціонування являє собою ідеальну самопрезентацію підприємства.

Рис. 1. Фактори негативного впливу на репутацію підприємства торгівлі [7, с. 94]

Якщо сформувалося невизначене ставлення до підприємства у ділових партнерів, то в першу чергу аналізуються важливі для думки критерії

Таблиця 1

Зовнішні фактори та їх вплив на формування репутації підприємства

Фактори	Вплив	
	позитивний	негативний
Зовнішні		
Науково-технічний прогрес	Підвищення продуктивності праці; наукоємність товарів та послуг; забезпечення конкурентоспроможності; підвищення рівня кваліфікації персоналу; зменшення витрат на виробництво продукції.	Негативний вплив на навколишнє середовище; вичерпування природних ресурсів; застарілість існуючих технологій та виробничих потужностей; суперечки із населенням щодо порушення екологічної рівноваги.
Ставлення держави до галузі	Створення умов для діяльності підприємства як запорука стабільності; зростання ролі уряду, як замовника; підвищення обсягу продажів за рахунок держзамовлень та участі у державних тендерах.	Відсутність підтримки, погіршення умов діяльності, зменшення економічної активності та погіршення результатів діяльності підприємства. підприємства.
Засоби масової інформації	Популяризація підприємства, створення прихильності споживачів до торговельної марки, продукції, підприємства; створення позитивного іміджу підприємства, соціальне визнання та стабільність;	Зменшення довіри і прихильності споживачів, зменшення обсягів виробництва; втрата репутації підприємства
Рейдерство	Стимуляція власників та керівників підприємства до: підвищення економічної безпеки; превентивних дій щодо корпоративного шантажу та рейдерських захоплень за допомогою прозорості підприємства та постійного зв'язку із стейкхолдерами	Застосування інструментів рейдерських захоплень підприємства, зокрема за рахунок негативної інформації щодо підприємства, що може привести до втрати довіри до підприємства, відмови співробітництва із підприємством з боку стейкхолдерів, спаду інвестиційної активності; соціальної нестабільності; викупу акцій та зобов'язань за заниженими цінами; зімну керівництва
Конкуренція	Виявлення нових технологій; створення нових товарів та послуг; пошук нових джерел забезпечення потреб споживача	Переманювання споживачів конкурентами; створення конкурентами товарів-замінників; недобросовісна конкуренція; чорний піар
Споживачі	Популярність продукції підприємства; збільшення частки споживачів; збільшення попиту на продукцію, можливість збільшення ціни продукції; надання додаткової цінності продукції.	Втрата прихильності споживачів, відмова від продукції/послуг підприємства, збільшення витрат на піар та створення позитивного іміджу
Постачальники	Отримання доступу до дешевших ресурсів;; довіра потенційних інвесторів; низька ймовірність тиску, поліпшення умов, обсягів і якості поставок.	Проблеми втрати довіри постачальників, погіршення умов співробітництва;в; втрата конкурентної переваги.
Кредитори	Розширення сектору ринку та кола потенційних кредиторів; поліпшення умов кредитування; фінансова стабільність та цінність підприємства.	Зменшення довіри до підприємства у вигляді відмови щодо видачі кредитів; фінансова нестабільність підприємства; високий ризик ймовірності банкрутства

Джерело: сформовано авторами

цієї цільової групи. Такими критеріями виступає рентабельність, наявність виходу на регіональні та міжрегіональні ринки, позитивна динаміка прибутковості підприємства тощо. Тому оптимальним рішенням буде презентація цих ділових показників через засоби масової інформації, газети, Інтернет тощо.

Також варто виділити фактори які негативно впливають на репутацію підприємства (рис. 1).

Наступним та заключним етапом після підвищення репутації підприємства є управління нею.

Управління репутацією підприємства – це процес планування, організації, приведення в дію та контролю репутації підприємства з метою досягнення підприємством позитивної репутації та мінімізації репутаційних ризиків. На рис. 2 розглянуто процес управління репутацією підприємства.

Розглядаючи управління репутацією підприємства як складний процес, що потребує оперативного розв'язання задач та знаходження варіантів виходу із складних ситуацій, необхідно сформулювати перелік концептуальних засад управління [8, с. 399]:

1) взаємозалежність усіх елементів системи управління репутацією та направлення їх в єдине русло максимізації ефективності діяльності підприємства для досягнення максимальної користі для соціуму та прибутку для підприємства;

2) відповідність усіх елементів управління єдиній меті та стратегічної направленості підприємства та галузі;

Таблиця 2

Внутрішні фактори та їх вплив на формування репутації підприємства

Фактори	Вплив	
	позитивний	негативний
Внутрішні		
Персонал	Залучення кваліфікованих кадрів; продуктивний і правильно організований персонал; позитивний «клімат» в колективі; праця на благо підприємства.	Порушення єдності підприємства; максимізація витрат; мінімізація прибутку; відсутність стратегії та місії у підприємства.
Корпоративний мікроклімат	Забезпечує низьку текучість кадрів, створює згуртованість співробітників	Гальмуються бізнес-процеси та комунікації будь-якого рівня
Якість продукції	Збільшення об'єму продукції; зріст продуктивності праці; підвищення конкурентоспроможності; збільшення частки споживачів; підвищення цін.	
Поведінка керівників підприємства	Єдність підприємства; взаємовідносини з партнерами, акціонерами, інвесторами, постачальниками, кредиторами; формування професійних цінностей персоналу.	
PR-менеджмент	Популярність продукту; зменшення маркетингових витрат; соціальне визнання; відкрита пропозиція цінності споживачу; підвищення продажів.	Приховування фактів про діяльність підприємства може призвести до ефекту бомби: прибуток упаде внаслідок зменшення продажів.
Фінансова стабільність підприємства	Фінансова цінність підприємства; розширення бізнесу; відновлення технологічної бази підприємства (інновації); привабливість підприємства з боку інвесторів та постачальників.	
Професійність менеджменту	Інвестиційна привабливість підприємства; комерційна тайна.	
Взаємини з інвесторами	Обсяг виробництва; впевненість у завтрашньому дні; інвестиційна привабливість.	
Взаємини з акціонерами	Фінансова цінність підприємства; розширення бізнесу; підвищення ціни акцій на біржах	

Джерело: сформовано авторами на основі дослідження [4]

Таблиця 3

Фактори, що сприяють підвищенню репутації підприємства

Фактори	Зміст
Місія та стратегія підприємства	Дозволяють виділятися серед конкурентів, що в свою чергу сприяє стійкості на ринку
Ключові фактори успіху	
Конкурентні переваги	
Якість продукції та послуг	Є ключовим показником, який допомагає викликати довіру, отримати лояльність споживачів
Знання та кваліфікація співробітників	Дає уявлення про надійність підприємства
Дотримання законодавства	Дозволяє робити висновки, що підприємство чесне та сумлінне
Етика бізнесу	Дозволяє побудувати довгострокові відносини та дає уявлення, що підприємство надійне та добропорядне
Корпоративне управління	Високий рівень корпоративного управління дозволяє забезпечити транспарентність, залучити нових інвесторів та підвищити рівень довіри до підприємства, запобігати корпоративним конфліктам та сприяти підвищенню капіталізації підприємства
Соціальна відповідальність	Дозволяють створити підприємству позитивний образ та створити імідж надійного, яке виконує свої зобов'язання перед стейкхолдерами та суспільством
Корпоративна індивідуальність	Дозволяє ідентифікувати підприємство на ринку
Корпоративна культура	Сприяє підвищенню репутації за рахунок відданості персоналу

Джерело: сформовано авторами на основі дослідження [7]

3) дотримання законодавчих норм і правил, жорсткий контроль за їх виконанням у розрізі перебігу всіх процесів на підприємстві;

4) постійний розвиток підприємства за рахунок застосування новітніх технологій, методів управління, інноваційних ідей;

5) стимулювання та навчання персоналу шляхом проведення спеціальних тренінгів як вузькоспеціального, так і психологічного характеру для забезпечення нормального мікроклімату в колективі.

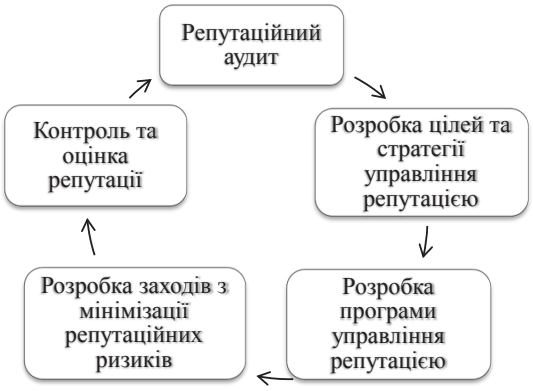

Рис. 2. Процес управління репутацією

Джерело: розроблено авторами на основі [9, с. 389]

Основними принципами управління репутацією є [1, с. 110]: принцип превентивності за рахунок тісної роботи з усіма зацікавленими сторонами; принцип інформаційної відкритості і чесності компанії; принцип швидкої реакції на інформаційні підстави; принцип узгодженості і координації дій з управління репутацією.

Розглянувши рис. 2, бачимо, що в першу чергу необхідно проводити репутаційний аудит. Репутаційний аудит – це регулярний незалежний комплексний аналіз поточної репутації та стану системи управління репутацією компанії експертами з використанням кількісних та якісних методів дослідження [2, с. 177]. Репутаційний аудит буває зовнішній та внутрішній, тобто експертами будуть виступати зовнішні та внутрішні зацікавлені сторони.

Базуючись на результатах репутаційного аудиту розробляють заходи з мінімізації репутаційних ризиків, для чого необхідно виокремити джерела репутаційних ризиків підприємства (див. рис. 3).

Внутрішні	Трудові конфлікти
	Невиконання договірних зобов'язань
	Порушення законодавства
	Неналежна якість продукції
	Неналежна інформаційна система
	Негативне ставлення до питань етики та корпоративної культури
	Негативне ставлення до соціальної відповідальності
Зовнішні	Неефективна система відносин із ЗМІ
	Лідерство на ринку
	Неадекватні дії власника/директора підприємства
	Участь в слабоконтрольованих альянсах і партнерствах
	Неконкурентна поведінка підприємства на ринку

Рис. 3. Джерела репутаційних ризиків підприємства [5, с. 286]

Для успішного управління репутаційними ризиками підприємство повинне вжити рішучих дій за трьома напрямками [5, с. 287]: зміна підходів керівництва підприємства; розгляд управління репутацією в якості основного завдання; переосмислення пріоритетів компанії щодо зацікавлених сторін.

Керівництво повинно виробити нову парадигму діяльності, засновану на тому, що успіх компанії базується на задоволенні інтересів стейкхолдерів.

Суть другого напрямку можна висловити словами: «Менше говорити про репутацію, але більше займайтеся нею». Є досить багато способів зробити так, щоб репутація компанії перетворилася в одну з головних турбот бізнесу: заохочення, тренінги, наділення повноваженнями та ін. Але починати цю роботу треба з вищого рівня управління, а потім контролювати процес, щоб дії з управління репутацією не замкнулися на одному структурному підрозділі [5, с. 287].

Третій напрям дій компанії є досить звичайним нововведенням: перегляд списку зацікавлених сторін. Компанії необхідно розібратися, яку роль в її діяльності вони грають, а для цього потрібен новий підхід до їх класифікації. Вдумливий підхід до перегляду списку зацікавлених сторін допоможе наблизиться до правильної розробки пріоритетів в області управління репутацією підприємства, а також глибше усвідомити пріоритетні напрямки управління репутаційними ризиками [5, с. 287].

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши основні аспекти формування та управління репутацією підприємства, вважаємо, що процес управління репутацією підприємства, доцільно розділити на 3 етапи: 1. Формування репутації підприємства – це процес цілеспрямованого й організованого оволодіння підприємством цілісними, стійкими рисами та якостями, необхідними йому для успішної діяльності, за допомогою врахування впливу факторів оточуючого середовища. 2. Підвищення репутації підприємства – це результат заходів, що направлені на одержання підприємством позитивного ефекту від формування його репутації. 3. Управління репутацією підприємства – це процес планування, організації, приведення в дію та контролю репутації підприємства з метою досягнення підприємством позитивної репутації та мінімізації репутаційних ризиків.

Одним з головних завдань даної статті, було визначення факторів впливу зовнішнього та внутрішнього середовища на репутацію підприємства. Отже, до факторів зовнішнього середовища необхідно віднести: науково-технічний прогрес, конкуренція, засоби масової інформації, рейдерство, споживачі, постачальники, кредитори та ставлення держави до галузі. До факторів внутрішнього середовища необхідно віднести: персонал, корпоративний мікроклімат, якість продукції, поведінка керівників підприємства, PR-менеджмент, фінансова стабільність підприємства, професійність менеджменту, взаємини з інвесторами та взаємини з акціонерами.

Також було визначено фактори, що сприяють підвищенню репутації підприємства, до них необхідно віднести: місію та стратегію підприємства, особливості, які допомагають виділити підприємство серед конкурентів, якість продукції та послуг, знання та кваліфікацію спів-

робітників, дотримання законодавства, етику бізнесу, корпоративне управління, соціальну відповідальність, корпоративну індивідуальність та корпоративну культуру.

Також було розглянуто процес управління репутацією та сформовано його структуру таким чином: репутаційний аудит; розробка цілей та стратегії управління репутацією; розробка програми управління репутацією; розробка заходів з мінімізації репутаційних ризиків, а також контроль та оцінка репутації.

В подальшому вважаємо за необхідне розглянути методичні підходи оцінювання ефективності управління репутацією підприємства.

Список літератури:

1. Алексеева Е. П. Управление процессом формирования репутационного капитала в современных российских компаниях // Российское предпринимательство. – 2012. – № 1 (199). – С. 110-113.
2. Гавришин К. В. Репутационный аудит как ключевой элемент процесса управления репутацией компании / К. В. Гавришин // Проблемы современной экономики. – 2010. – № 1. – С. 176–179.
3. Даулинг Г. Репутация фирмы: создание, управление и оценка эффективности // Пер. с англ. – М.: Консалтинговая группа «ИМИДЖ-Контакт»: ИНФРА-М, 2003. – XXVI, 368 с. – (Серия «Современные консалтинговые технологии»).
4. Дмитрук Є. В Причини та наслідки впливу репутації підприємства на його економічну безпеку // Вісник Хмельницького національного університету: економічні науки, Т. 2. – 2009. – № 4.– С. 220-225.
5. Козлова Н. П. Управление репутационными рисками компании // Известия ПГПУ им. В. Г. Белинского. – 2011. – № 24. – С. 284–287.
6. Пархоменко Ж. Репутация – путь длиною в жизнь // Forbes Kazakhstan [Електроний ресурс]. – 2014. – № 29. – Режим доступу: http://forbes.kz/process/expertise/reputatsiya_put_dlinoyu_v_jizn
7. Сульповар Л. Б. Репутационные риски в предпринимательской деятельности // Сервис PLUS: экономика сервиса. – 2013. – № 3. – С. 93-98.
8. Товма О. А. Концептуальні засади управління діловою репутацією підприємства / О. А. Товма // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2012. – Вип. 1 (1).– С. 393-401.
9. Управление корпоративной репутацией на основе парадигмы устойчивого развития / Саакова Л. В., Гавришин К. В. // Проблемы современной экономики: Научные сообщения. – 2011. – № 2 (38). – С. 388-391.
10. Шарова К. А. Предпосылки формирования деловой репутации компании в современных экономических условиях // Актуальные вопросы менеджмента и маркетинга. – 2015. – С. 72-80.

Деева Н.Э., Грабчак В.И.
Киевский национальный торгово-экономический университет

УПРАВЛЕНИЕ РЕПУТАЦИЕЙ ПРЕДПРИЯТИЯ: ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ И ПОВЫШЕНИЕ

Аннотация
В статье сформировано определение «формирование репутации предприятия». Выделены основные принципы формирования репутации предприятия. Проанализированы внешние и внутренние факторы, влияющие на формирование репутации предприятия. Уточнены определения «повышение репутации предприятия» и «управление репутацией предприятия». Сформулированы основные принципы повышения репутации предприятия и указаны основные факторы влияния на этот процесс. Выделены негативно влияющие факторы на репутацию предприятия. Определены основные принципы, процесс и основы управления репутацией предприятия.
Ключевые слова: формирование репутации предприятия; повышение репутации предприятия; управление репутацией предприятия; стейкхолдеры; внешние факторы; внутренние факторы.

Dyeyeva N.E., Hrabchak V.I.
Kyiv National University of Trade and Economics

REPUTATION MANAGEMENT OF THE COMPANY: KEY FACTORS INFLUENCING THE FORMATION AND IMPROVEMENT

Summary
In the article is formed the definition «company reputation formation». The basic principles of the company reputation formation are highlighted. An internal and external factors are analyzed, which have an influence on the company reputation formation. The definition of «improving of the company reputation» and «reputation company management» are clarified. The basic principles of improving the company reputation are formed and outlined the main factors of influence on this process. The factors that negatively affect on the company reputation are highlighted. The basic principles, process and foundations of reputation company management are determined.
Keywords: formation reputation of the company; enhance reputation of the company; reputation management company; stakeholders; external factors; internal factors.

УДК 657.222

ПРИНЦИПИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ЯК СКЛАДОВА МЕТОДОЛОГІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ СПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Дмитренко А.В., Пустяк О.В.
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

Досліджено основні базові положення бухгалтерського обліку спільної діяльності, як принципи ведення бухгалтерського обліку та їх вплив на визначення фінансових результатів суб'єктів господарювання. Велику увагу приділено дослідженню сутності принципів ведення бухгалтерського обліку під впливом спільної діяльності. Дослідження вплив принципів ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності на діяльність підприємств, що здійснюють спільну діяльність.
Ключові слова: облік, спільна діяльність, принцип, спільне підприємство, звітність.

Постановка проблеми. Наука про бухгалтерський облік, розробляючи властиву їй систему конкретних способів відображення фактів господарської діяльності підприємств і організацій, ґрунтується на діалектичному методі та економічній теорії. Використання наукових принципів забезпечує економічно обґрунтовану методологію відображення обліковуваних об'єктів залежно від їхньої ролі у господарських процесах і вимог управління діяльністю підприємств. Критерієм наукового рівня обліку є його дієвість, тобто здатність своєчасно надавати вичерпну інформацію, необхідну для управління. На сьогодні відкритим залишається питання формування методів і принципів облікової роботи на підприємствах, установах, організаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання принципів організації та ведення бухгалтерського обліку досить детально займалися закордонні та вітчизняні вчені Х. Андерсон [2], Б. Нідлз [2], Д. Колдуэл [2], Ф.Ф. Бутинець [3], В.В. Сопко [4], С.В. Свірко [5; 6], Н.М. Ткаченко [7], Е.Г. Юдин [8] та багато інших провідних фахівців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Саме розвиток методів та принципів бухгалтерського обліку спільної діяльності має вплив на процес ціноутворення, визначення фінансових результатів суб'єктів господарювання, надання загальної інформації для прийняття ефективних управлінських рішень, на що і спрямовані дослідження.

Мета статті. Дослідити такі основні базові положення бухгалтерського обліку спільної діяльності, як принципи ведення бухгалтерського обліку та їх вплив на визначення фінансових результатів суб'єктів господарювання.

Основний виклад матеріалу. Вихідним положенням будь-якої теорії, науки, що визначає всі наступні положення є принцип. Основоположні принципи бухгалтерського обліку є однаковими для господарюючих суб'єктів всіх видів економічної діяльності й забезпечують єдині підходи щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності.

Сучасний бухгалтерський облік представляє собою систему збору, накопичення і обробки інформації для прийняття ефективних управлінських рішень. Організаційні форми та методи ведення бухгалтерського обліку, що використовуються на підприємствах різних галузей економіки, мають сприяти своєчасному наданню інформації щодо виявлення внутрішніх резервів, поліпшення використання активів, економії матеріальних ресурсів, зниження витрат, а також іншої інформації для забезпечення ефективного ведення господарської діяльності.

Раціональна організація бухгалтерського обліку передбачає додержання системного підходу, цілісності, всебічності, субординації, динамічності, випереджувального відображення, системотвірних відносин окремих частин і елементів [3, с. 132-138].

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» [1] ґрунтується на таких основних принципах: обачність, повне висвітлення, автономність, послідовність, безперервність, нарахування та відповідність доходів і витрат, превалювання змісту над формою, історична (фактична) собівартість, єдиний грошовий вимірник, періодичність.

1. Обачність – застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства.

Обачність – це дотримання певної обережності при формуванні судження необхідного при оцінці за умов непевності, таким чином, щоб активи або дохід не був завищений, а зобов'язання чи витрати – занижені. Дотримання принципу обачності не дозволяє навмисно занижувати активи або дохід чи навмисно завищувати зобов'язання або витрати, оскільки в такому разі фінансові звіти не будуть достовірними [3, с. 155-162].

Іншими словами бухгалтер своїми діями не повинен завдати фірмі збитків, а дбати про її достатки. Адже від того, яким чином будуть проведені бухгалтерські записи, фактичний фінансовий стан підприємства, що здійснює спільну діяльність (далі – СД) не зміниться. Якщо в обліку будуть показані завищені доходи або занижені витрати, тоді дохід буде більший, з якого потрібно сплатити податки, що реально завдасть збитків спільному підприємству (далі – СП).

Отже, відповідно до принципу обачності учасники СД, які складають фінансові звіти та ведуть бухгалтерський облік, повинні враховувати невизначеність, яка супроводжує багато подій та обставин таких, як погашення сумнівної заборго-

© Дмитренко А.В., Пустяк О.В., 2016

ваності, ймовірний строк корисного використання машин та обладнання і кількість можливих претензій щодо гарантій. При прийнятті рішення в умовах невизначеності необхідно застосовувати всі необхідні засоби, щоб активи та доходи не були завищені, а зобов'язання та видатки не були занижені.

2. Повне висвітлення – фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі.

Інформація у фінансових звітах повинна бути повною. У результаті упущень інформація може бути хибною або оманливою, а отже, недостовірною та недостатньо доречною. Бухгалтерський облік СД повинен бути економічним, тобто для розробки і звітування конкретної статті не повинно використовуватися більше ресурсів, ніж вона має цінність для тих, хто приймає рішення.

Повне висвітлення – принцип, згідно з яким фінансова звітність суб'єктів господарювання СД має містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі. Тобто, користувачам повинна бути надана суттєва та доречна інформація про фінансовий стан і результати СД суб'єктів господарювання.

3. Автономність – кожне підприємство розглядається як юридична особа, відокремлена від її власників, у зв'язку з чим особисте майно та зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства.

Принцип автономності дозволяє виявити межі СП: територію, активи, пасиви, економічні зв'язки тощо.

Принцип автономності застосовується навіть у випадку, коли власник несе повну матеріальну відповідальність за зобов'язаннями СП та підприємств СД без створення юридичної особи. Цей принцип сприяє досягненню чіткого визначення сфери підзвітності, тобто господарська діяльність пов'язується з конкретним суб'єктом господарювання СД.

4. Послідовність – постійне (з року в рік) застосуванні підприємством обраної облікової політики. Цей принцип передбачає, що облікова інформація буде використовуватися тривалий час, а тому вона має бути зіставною за різні звітні періоди діяльності СП. Принцип послідовності облікової політики є важливим елементом, який дозволяє контролювати основні показники підприємств – суб'єктів СД.

Послідовність передбачає застосування одним СП визначеної облікової методики в різні періоди та прийнятих методів оцінки статей балансу. Зміни, які часто вносяться в бухгалтерський облік керівництвом України, не сприяють його поліпшенню. В обліку має бути стабільність, що дає можливість об'єктивно оцінювати роботу СП, здійснювати ефективний контроль його діяльності. Стабільність повинна бути не лише в обліку, а й в законодавстві, яке суттєво впливає на ведення бухгалтерського обліку СД.

5. Безперервність – оцінка активів та зобов'язань підприємства здійснюється, виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати далі.

Принцип безперервності проявляється в припущенні, що СП та підприємства, які здійснюють СД не збирається ліквідуватися та істотно скорочувати свою діяльність – не виникає потреби розподілу активів для покриття зобов'язань та розрахунку з учасниками СД.

Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку виділено два припущення (принцип нарахування та безперервність) та чотири якісні характеристики фінансових звітів:

– зрозумілість;
– доречність;
– достовірність;
– зіставність.

Зрозумілість означає, що інформація, яка подається у фінансових звітах, має бути зрозумілою для користувачів, котрі мають відповідні знання з бізнесу та бухгалтерського обліку.

Доречність передбачає, що інформація, яка подається у фінансових звітах, має бути доречною, відповідати потребам користувачів для прийняття ними обґрунтованих рішень. На доречність інформація має вплив суттєвість. Суттєва інформація – це інформація, сутність якої може вплинути на рішення користувачів фінансової звітності. Інформація, яка не має суттєвих помилок та упередженості, відображає дійсний стан справ, вважається достовірною.

Достовірна інформація повинна правдиво відображати операції й події, що відбулися на підприємстві, бути нейтральною (вільною від упередженості), об'єктивною, повною (містити всі дані в межах суттєвості інформації), побудованою відповідно до вимог обачності та превалювання суті над формою.

Зіставність інформації полягає в тому, щоб її користувачі мали можливість порівнювати її за ряд звітних періодів та зі звітністю різних підприємств.

Якісні характеристики фінансових звітів, що визначені Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку, враховані у принципах бухгалтерського обліку, що діють в Україні.

6. Нарахування та відповідність доходів і витрат – для визначення фінансового результату звітного періоду необхідно порівняти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів.

Виходячи з принципу нарахування та відповідність доходів і витрат, доходи від СД слід відображати в обліку і звітності в тому періоді, коли їх було здійснено, а витрати СД – на основі відповідності цим доходам. Витрати СД, які не мають безпосереднього зв'язку з певними доходами СД, слід відображати в тому періоді, коли вони виникли.

Господарська діяльність підприємств, що здійснюють СД безперервна, а фінансова звітність складається на певну дату. Тому, виникають ситуації коли в момент її складання можуть бути витрати, з яких доходи не отримані в грошовому еквіваленті.

Незалежно від часу отримання оплати дохід від реалізації повинен бути відображений у період відпуску продукції покупцю. Витрати, які обумовлюють одержання доходів у майбутніх періодах, мають відображатися у звітності відповідних періодів.

7. Превалювання сутності над формою – операції обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми. Тобто суть операцій або інших подій інколи не відповідає тому, що випливає з їхньої юридичної форми.

Принцип превалювання змісту над формою засвідчує, що бухгалтерський облік СД не є засобом простої фіксації формальних даних. Тому наявність чи відсутність первинних документів або законодавчих актів не завжди є підставою для відображення чи невідображення операцій у бухгалтерському обліку СД з метою складання фінансової звітності суб'єктами господарювання за такою діяльністю.

8. Історична (фактична) собівартість – пріоритетною є оцінка активів підприємства, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання.

Фактична собівартість придбання активів СП заноситься в регістри бухгалтерського обліку і відповідає процесу використання активів. В тому випадку коли б їх відображали за поточною вартістю, яка постійно змінюється, то потрібно було б проводити постійно переоцінку активів СП, що ускладнювало б облікову роботу. Тому в бухгалтерському обліку пріоритетною є оцінка активів СП за їх фактичною собівартістю. Цей принцип показує лише пріоритетність, тому на практиці можна застосовувати й інші методи оцінки.

Принцип історичної (фактичної) собівартості передбачає, що при веденні бухгалтерського обліку та складанні фінансової звітності суб'єктами СД пріоритетною є оцінка активів за вартістю їх придбання.

9. Єдиний грошовий вимірник – вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій підприємства у його фінансовій звітності здійснюється в єдиній грошовій одиниці.

Сутність принципу єдиний грошовий вимірник полягає в тому, що СП та оператори СД в Україні ведуть бухгалтерський облік і складають фінансову звітність у грошовій одиниці України – гривні. Поряд з тим в аналітичному обліку широко застосовують натуральні й трудові вимірники, іноземні валюти.

Інформація, яка підлягає обліку, повинна бути відображена в грошових одиницях, котрі і дозволяють її узагальнювати і порівнювати. Тому інформація, яка показана у різних грошових одиницях, перераховується і у національну грошову одиницю, що дає можливість її складати і подавати у єдиній системі. Активи, пасиви та операції, виражені в іноземній валюті, для відображення у фінансовій звітності СП перераховують у гривні за курсом Національного банку України відповідно до діючих правил. В аналітичному обліку поряд з грошовим, за необхідності, використовуються також інші види вимірників.

10. Періодичність – можливість розподілу діяльності підприємства на певні періоди часу з метою складання фінансової звітності.

Звітним періодом для складання фінансової звітності СП та оператором СД є календарний рік, а проміжну звітність складають щоквартально наростаючим підсумком з початку звітного року. В цьому полягає сутність принципу періодичності.

Тобто фінансовий результат на підприємстві обчислюється за певні періоди часу (місяць, квартал рік), а не з моменту його створення.

Висновки і пропозиції. Отже, розглянуті десять принципів бухгалтерського обліку і фінансової звітності, які в Україні законодавчо закріплено, є важливою складовою методології бухгалтерського обліку і базою для створення єдиних правил ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, що є обов'язковими для всіх підприємств, що здійснюють СД та гарантують і захищають інтереси внутрішніх та зовнішніх користувачів.

Список літератури:

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 р. № 996-XIV // www.rada.gov.ua
2. Нидлз Б. И. др. Принципы бухгалтерского учета (Б. Нидлз, Х. Андерсон, Д. Колдуэл: Пер. с англ.) / Под ред. Я. В. Соколова. – 2-е изд. – М.: Финансы и статистика, 1994. – 496 с.
3. Організація бухгалтерського обліку: Підруч. для студ. спец. «Облік і аудит» вищ. навч. закл. / За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – 3-тє вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2008. – 592 с.
4. Сопко В. В. Організація бухгалтерського обліку і контролю / В. В. Сопко. – К.: Техніка, 2011. – 199 с.
5. Свірко С. В. Бухгалтерський облік у бюджетних установах: методологія та організація: Монографія / С. В. Свірко. – К.: КНЕУ, 2006. – 243 с.
6. Свірко С. В. Організація бухгалтерського обліку в бюджетних установах: Навчальний посібник / С. В. Свірко. – К.: КНЕУ, 2003. – 380 с.
7. Ткаченко Н. М. Бухгалтерський облік на підприємствах України з різними формами власності: Навч. посіб. – 6-те вид., доп. і перероб. – К.: А.С.К., 2008. – 784 с.
8. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1978. – 392 с.

Дмитренко А.В., Пустяк О.В.
Полтавский национальный технический университет
имени Юрия Кондратюка

ПРИНЦИПЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ МЕТОДОЛОГИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА СОВМЕСТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Аннотация
Исследованы основные базовые положения бухгалтерского учета совместной деятельности, как принципы ведения бухгалтерского учета и их влияние на определение финансовых результатов субъектов хозяйствования. Большое внимание уделено исследованию сущности принципов ведения бухгалтерского учета под влиянием совместной деятельности. Исследование влияние принципов ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности на деятельность предприятий, осуществляющих совместную деятельность.
Ключевые слова: учет, совместная деятельность, принцип, совместное предприятие, отчетность.

Dmitrenko A.V., Pustjak O.V.
Poltava National Technical University named after Yuriy Kondratyuk

ACCOUNTING PRINCIPLES AS A PART OF ACCOUNTING COMMON METHODOLOGY OF BUSINESS ENTITIES

Summary
The basic underlying accounting provisions of joint activities as accounting principles and their impact on the determination of financial results of entities. Much attention is paid to research the essence of the principles of accounting under the influence of joint activities. Study the impact of accounting principles and reporting on the activities of companies engaged in joint activities.
Keywords: accounting, joint activities, a principle, a joint venture reporting.

УДК 336.717.3

СТАТИСТИЧНА ОЦІНКА ДИНАМІЧНИХ ЗМІН НА ДЕПОЗИТНОМУ РИНКУ В УКРАЇНІ

Ігнатова О.М., Попрожук К.О.
Криворізький національний університет

Проведено дослідження сучасного стану та визначено пріоритети діяльності депозитного ринку в Україні. Розглянуто динаміку змін та тенденції розвитку депозитного ринку України в цілому та за окремими групами банків (4 групи) за рейтинговою оцінкою НБУ. Аналіз динамічних змін депозитного ринку в Україні досліджено за період з 01.01.2006 по 01.01.2015 року. Дослідження проведено за основними складовими залучених комерційними банками коштів, які поділено на складові депозитного та не депозитного характеру. На основі проведених досліджень визначено перспективи розвитку депозитного ринку України.
Ключові слова: депозитний ринок, Національний банк України, комерційний банк, банківська система, залучені кошти, депозитні залучення, не депозитні залучення.

Постановка проблеми. Стан депозитного ринку в Україні характеризує сформованість ресурсної бази для комерційного банку, є основою кредитної діяльності, що впливає на фінансові результати банку, а його дослідження дозволяє виявити наявні проблеми для подальшого їх усунення. Депозитна діяльність є одним із основних видів діяльності комерційних банків, без якої їх існування втрачає будь-який сенс. Саме тому, дослідження динаміки змін на депозитному ринку в Україні є необхідним та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження функціонування депозитного ринку в Україні є сферою наукових інтересів Витвицкого М., Дмитрієвої О., Д'яконової І., Кириленка В., Коваль С., Мамонтова А., Олійника Д., Рисіна В. та інших дослідників.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання, пов'язані з депозитним ринком України є недостатньо вивченими та дослідженими, що ускладнює процес аналізу динаміки змін на ньому. Саме тому, важливим є дослідження динаміки зміни обсягу залучених

© Ігнатова О.М., Попрожук К.О., 2016

Таблиця 1

Обсяг залучених комерційними банками коштів за групами банків України за період з 01.01.2006 по 01.01.2015 роки, млрд. грн.

Роки	Назви груп банків (кількість банків у групі)	Депозитного характеру				Не депозитного характеру		Разом залучених коштів
		Кошти банків	Кошти клієнтів			Боргові цінні папери, емітовані банком	Інші залучені кошти	
			разом	в тому числі				
				юр. осіб	фіз. осіб			
2005 рік	Група I (12)	**17,21**	**89,03**	40,92	48,11	**1,4**	**0,29**	**107,93**
	Група II (15)	**6,52**	**25,47**	14,77	10,7	**0,34**	**0,15**	**32,48**
	Група III (28)	**5,26**	**17,79**	10,14	7,65	**0,23**	**0,19**	**23,47**
	Група IV (108)	**3,02**	**14,81**	7,68	7,13	**0,05**	**0,21**	**18,09**
	Разом по БС	**32,01**	**147,1**	**73,51**	**73,59**	**2,02**	**0,84**	**181,97**
2006 рік	Група I (15)	**51,69**	**126,26**	53,91	72,35	**3,33**	**0,32**	**181,6**
	Група II (19)	**15,53**	**38,88**	22,81	16,07	**0,57**	**0,27**	**55,25**
	Група III (25)	**4,89**	**17,45**	8,9	8,55	**1,23**	**0,22**	**23,79**
	Група IV (110)	**4,53**	**20,33**	10,18	10,15	**0,04**	**0,18**	**25,08**
	Разом по БС	**76,64**	**202,92**	**95,8**	**107,12**	**5,17**	**0,99**	**285,72**
2007 рік	Група I (17)	**114,85**	**204,5**	90,72	113,78	**12,01**	**0,25**	**331,61**
	Група II (17)	**33,51**	**51,29**	29,07	22,22	**3,44**	**0,19**	**88,43**
	Група III (34)	**13,04**	**34,96**	18,13	16,83	**1,92**	**0,45**	**50,37**
	Група IV (105)	**7,23**	**27,63**	14,48	13,15	**0,66**	**0,43**	**35,95**
	Разом по БС	**168,63**	**318,38**	**152,4**	**165,98**	**18,03**	**1,32**	**506,36**
2008 рік	Група I (18)	**230,82**	**290,55**	144,5	146,05	**5,63**	**0,24**	**527,24**
	Група II (20)	**56,71**	**69,8**	38,4	31,4	**2,16**	**0,14**	**128,81**
	Група III (24)	**20,7**	**32,63**	16,16	16,47	**0,78**	**0,39**	**54,5**
	Група IV (120)	**12,6**	**43,75**	21,33	22,42	**0,62**	**0,56**	**57,53**
	Разом по БС	**320,83**	**436,73**	**220,39**	**216,34**	**9,19**	**1,33**	**768,08**
2009 рік	Група I (18)	**187,95**	**320,36**	127,48	192,88	**11,46**	**44,32**	**564,09**
	Група II (19)	**54,38**	**70,76**	33,13	37,63	**1,17**	**1,11**	**127,42**
	Група III (21)	**16,65**	**35,03**	19,71	15,32	**0,25**	**1,21**	**53,14**
	Група IV (121)	**15,32**	**46,63**	24,55	22,08	**0,61**	**0,86**	**63,42**
	Разом по БС	**274,3**	**472,78**	**204,87**	**267,91**	**13,49**	**47,5**	**808,07**
2010 рік	Група I (17)	**159,34**	**392,9**	157,6	235,3	**8,31**	**40,13**	**600,68**
	Група II (22)	**57,64**	**106,82**	53,4	53,42	**0,04**	**1,61**	**166,11**
	Група III (21)	**15,11**	**43,67**	21,45	22,22	**0,18**	**0,64**	**59,6**
	Група IV (115)	**17,43**	**54,67**	27,83	26,83	**0,56**	**0,63**	**73,29**
	Разом по БС	**249,52**	**598,06**	**260,28**	**337,77**	**9,09**	**43,01**	**899,68**
2011 рік	Група I (17)	**158,73**	**484,38**	217,91	266,47	**4,82**	**31,46**	**679,39**
	Група II (19)	**50,39**	**92,22**	42,7	49,52	**0,19**	**1,92**	**144,72**
	Група III (22)	**15,68**	**60,11**	32,99	27,12	**1,43**	**0,95**	**78,17**
	Група IV (117)	**25,46**	**75,47**	39,36	36,11	**0,91**	**0,68**	**102,52**
	Разом по БС	**250,26**	**712,18**	**332,96**	**379,22**	**7,35**	**35,01**	**1004,8**
2012 рік	Група I (15)	**146,61**	**499,65**	203,94	295,71	**9,18**	**22,94**	**678,38**
	Група II (20)	**36,65**	**127,24**	56,49	70,75	**0,22**	**7,98**	**172,09**
	Група III (25)	**14,79**	**80,39**	44,64	35,75	**0,99**	**1,1**	**97,27**
	Група IV (115)	**15,67**	**83,74**	41,59	42,15	**0,65**	**0,7**	**100,76**
	Разом по БС	**213,72**	**791,02**	**346,66**	**444,36**	**11,04**	**32,72**	**1048,5**
2013 рік	Група I (15)	**142,48**	**441,98**	146,46	295,52	**10,49**	**38,02**	**632,97**
	Група II (20)	**34,48**	**120,57**	50,32	70,25	**0,2**	**4,42**	**159,67**
	Група III (23)	**13,33**	**64,09**	30,82	33,27	**1,28**	**1,08**	**79,78**
	Група IV (122)	**18,56**	**76,28**	33,43	42,85	**0,72**	**0,87**	**96,43**
	Разом по БС	**208,85**	**702,92**	**261,03**	**441,89**	**12,69**	**44,39**	**968,85**
2014 рік	Група I (16)	**200,03**	**499,69**	193,54	306,15	**3,2**	**76,17**	**779,09**
	Група II (19)	**44,94**	**112,96**	51,58	61,38	**0,06**	**5**	**162,96**
	Група III (33)	**13,31**	**65,8**	30,83	34,97	**0,12**	**0,59**	**79,82**
	Група IV (90)	**7,95**	**39,75**	19,52	20,23	**0,04**	**1,11**	**48,85**
	Разом по БС	**266,23**	**718,2**	**295,47**	**422,73**	**3,42**	**82,87**	**1070,72**

коштів комерційними банками в цілому та за основними складовими.

Мета статті. Метою статті є дослідження динаміки руху грошових коштів на депозитному ринку, з'ясування за допомогою статистичного методу групування яка саме група банків України за період з 01.01.2006 по 01.01.2015 року залучала найбільше або найменше коштів, а також розгляд динамічних змін на депозитному ринку в Україні через його складові, тобто групи банків.

Виклад основного матеріалу. За динамікою залучених комерційними банками України коштів за період з 01.01.2006 по 01.01.2015 роки по банківській системі в цілому та в розрізі груп комерційних банків України були проведені дослідження депозитного ринку (табл. 1).

В цілому по банківській системі у зазначений період спостерігалась тенденція до зростання загального обсягу залучених комерційними банками коштів. Обсяг залучених комерційними банками коштів зріс з 181,97 млрд. грн. у 2005 році до 1070,72 млрд. грн. у 2014 році. Відзначена тенденція є однозначно позитивною та свідчить про розвиток депозитного ринку України та збільшення його значення у фінансовій сфері країни. Найбільші темпи зростання зазначеного показника спостерігались у 2007-2008 роках, коли обсяг залучених комерційними банками коштів в цілому по банківській системі зросли з 506,36 млрд. грн. до 768,08 млрд. грн., тобто на 51,7% (рис. 1).

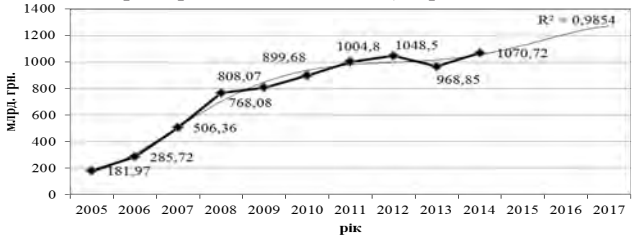

Рис. 1. Динаміка обсягів залучених коштів комерційними банками України по банківській системі України за період з 01.01.2006 по 01.01.2015 роки та прогноз на наступні 3 роки

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Відповідно до побудованого тренду, у найближчі 3 роки спостерігатиметься збільшення обсягу залучених коштів комерційними банками, що відповідає тенденції цього показника за досліджуваний період.

При аналізі динаміки обсягу залучених комерційними банками України коштів за групами банків за рейтингом НБУ, варто відзначити, що за усіма групами банків за період з 2005 по 2012 роки спостерігалась тенденція до збільшення обсягів залучених коштів. В усі роки переважали залучені кошти за першою групою комерційних банків за рейтингом НБУ, до якої входять найбільші банки за розмірами активів. Найменші частки залучених коштів у зазначений період були у третьої та четвертої груп комерційних банків за рейтингом НБУ. Тобто, основну частину операцій із залучення коштів здійснюють комерційні банки, які Національний банк України відносить до першої групи за рейтингом розміру активів. Варто відзначити, що розрив у обсягах залучених комерційними банками України коштів за групами збільшується з кожним роком, що говорить про посилення ролі на депозитному ринку групи комерційних банків-лідерів (рис. 2).

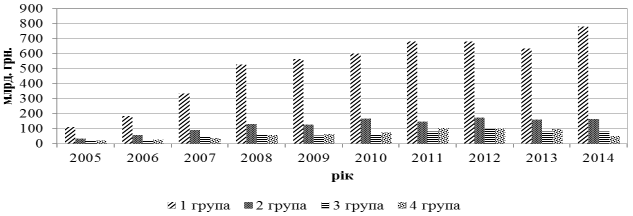

Рис. 2. Динаміка обсягів залучених коштів комерційними банками України за групами банків України за період з 01.01.2006 по 01.01.2015 роки

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Проаналізуємо динаміку зміни обсягів залучених комерційними банками коштів депозитного характеру. До залучень депозитного характеру належать кошти банків та кошти клієнтів, що поділяються на кошти фізичних осіб та кошти юридичних осіб.

Залучені комерційними банками України кошти інших банків в цілому по банківській системі у період з 2005 до 2008 року мали тенденцію до зростання від 32,01 млрд. грн. у 2005 році до 320,83 млрд. грн. у 2008 році. Починаючи з 2008 року спостерігалась тенденція до зменшення обсягу залучених комерційними банками України коштів інших банків по банківській системі в цілому. Зростання до 266,23 млрд. грн. відбулося у 2014 році. Згідно з побудованою нами лінією тренду – тенденція до зростання збережеться у 2015-2017 роках, а його темпи навіть прискоряться (рис. 3).

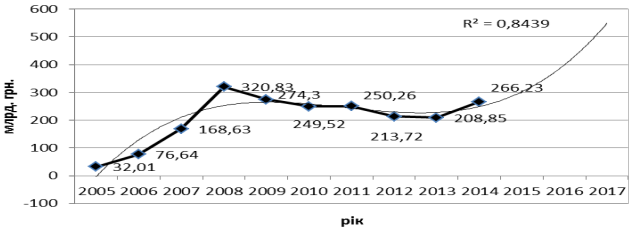

Рис. 3. Динаміка обсягів залучених коштів інших банків комерційними банками України по банківській системі України за період з 01.01.2006 по 01.01.2015 роки та прогноз на наступні 3 роки

Джерело: розроблено автором за даними [1]

В розрізі груп комерційних банків за рейтингом НБУ спостерігається аналогічна тенденція, що й за банківською системою в цілому. Тобто, з 2005 до 2008 року показники залучених коштів банків зростають, а починаючи з 2008 року – починають поступово зменшуватись (рис. 4).

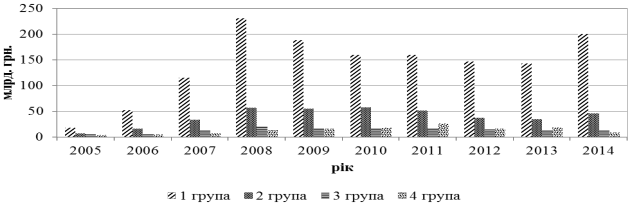

Рис. 4. Динаміка обсягів залучених коштів інших банків комерційними банками України за групами банків України за період з 01.01.2006 по 01.01.2015 роки

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Значно переважають обсяги залучених комерційними банками першої групи за рейтингом НБУ коштів інших банків. Значну частку за операціями із залучення коштів інших банків здійснюють комерційні банки, що належать до другої групи за рейтингом НБУ. Комерційні банки третьої та четвертої груп комерційних банків займають незначні частки у загальному обсязі залучених коштів інших банків в цілому по банківській системі.

Розглянемо структуру коштів клієнтів банків України за статистичними даними, як по банківській системі в цілому, так і по групах банків України за рейтинговою оцінкою НБУ.

Залучені банками України кошти клієнтів поділяються на «кошти юридичних осіб» та «кошти фізичних осіб». В динаміці залучених банками коштів клієнтів за період 2005-2012 років спостерігалась тенденція до зростання показника від 147,1 млрд. грн. у 2005 році до 791,02 млрд. грн. у 2012 році. У 2013-2014 роках відбулося незначне зменшення показника, така ж тенденція продовжуватиметься згідно з побудованим прогнозом у 2015-2017 роках (рис. 5).

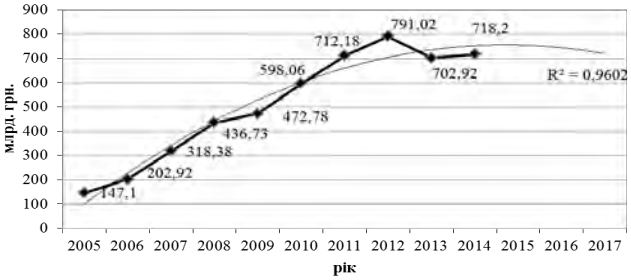

Рис. 5. Динаміка обсягів залучених коштів клієнтів комерційними банками України по банківській системі України за період з 01.01.2006 по 01.01.2015 роки та прогноз на 3 роки

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Щодо груп комерційних банків України, то спостерігається подібна тенденція, що й за банківською системою в цілому. Тобто, з 2005 до 2012 роки показники залучених коштів клієнтів зростають, а у 2013 році їх обсяг зменшився, знов збільшившись у 2014 році. (рис. 6).

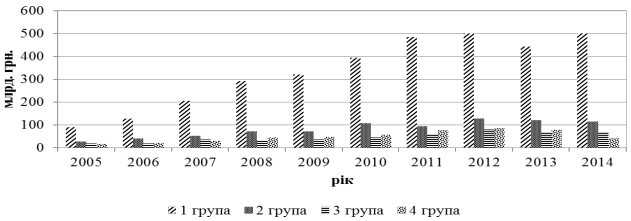

Рис. 6. Динаміка обсягів залучених коштів клієнтів комерційними банками України за групами за період з 01.01.2006 по 01.01.2015 роки

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Розглянемо динаміку зміни обсягів залучених комерційними банками коштів не депозитного характеру. До них відносять: боргові цінні папери, емітовані банком та інші залучені кошти.

Обсяги боргових цінних паперів, емітованих всіма банками банківської системи України не мали визначеної тенденції до зростання чи спадання. Найвищий показник спостерігався у 2007 році, коли цей показник склав 18,03 млрд. грн., а найменший у 2005 році склав 2,02 млрд. грн. Спрогнозувати подальшу динаміку обсягу боргових цінних паперів досить складно, проте найбільш вірогідний варіант – поступове зростання показника у 2014-2017 роках (рис. 7).

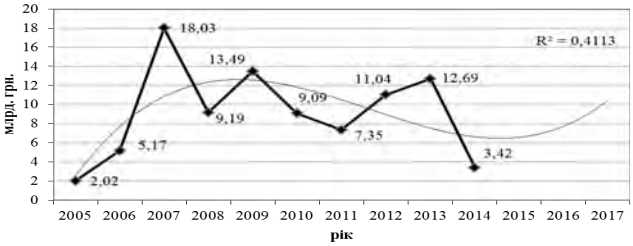

Рис. 7. Динаміка обсягів залучених боргових цінних паперів комерційними банками України по банківській системі України за період з 01.01.2006 по 01.01.2015 роки та прогноз на 3 роки

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Щодо динаміки обсягу боргових цінних паперів, емітованих банками за групами банків України за рейтингом НБУ, то протягом 2005-2014 років значно переважали показники першої групи банків. У 2007-2009 роках значну частку також складали показники другої групи банків. Боргові цінні папери, емітовані третьою та четвертою групами банків становили зовсім незначну частину в загальній структурі (рис. 8).

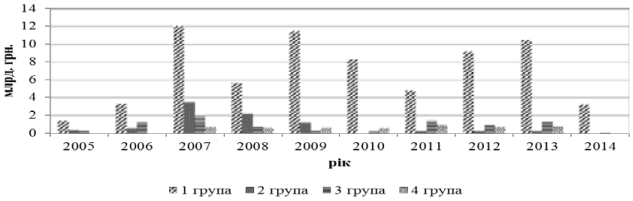

Рис. 8. Динаміка обсягів залучених боргових цінних паперів комерційними банками України за групами банків України за період з 01.01.2006 по 01.01.2015 роки

Джерело: розроблено автором за даними [1]

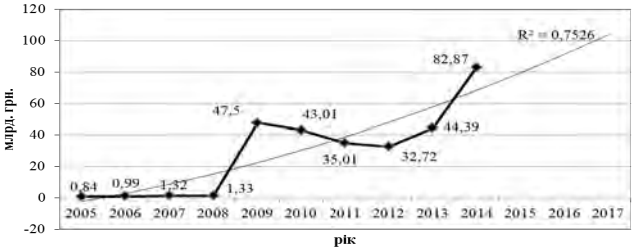

Рис. 9. Динаміка обсягів інших залучень комерційними банками України по банківській системі України за період з 01.01.2006 по 01.01.2015 роки та прогноз на 3 роки

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Ще однією складовою залучень не депозитного характеру є інші залучення. За банківською системою України в цілому спостерігалось поступове стабільне зростання обсягу інших залучень у 2005-2008 роках. У період 2008-2009 років відбулося значне зростання цього показника з 1,33 млрд. грн. до 47,5 млрд. грн. Все це говорить про стабільність банківської системи України та її здатність протистояти нестабільності в країні. З 2009 по 2012 роки спостерігалась тенденція

до зниження обсягу інших залучень в цілому по банківській системі України. Починаючи з 2012 року обсяг інших залучень мав тенденцію до зростання, що спостерігатиметься згідно з прогнозом у 2015-2017 роках, але більш повільними темпами (рис. 9).

Щодо аналізу динаміки обсягу інших залучених коштів за групами банків України за рейтингом Національного банку України за обсягами активів, то значну частку в їх структурі займає перша група банків. Інші три групи банків за рейтингом НБУ мають незначні обсяги інших залучень (рис. 10).

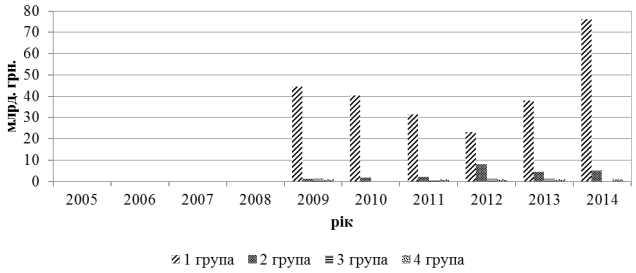

Рис. 10. Динаміка обсягів інших залучених комерційними банками України за групами банків України за період з 01.01.2006 по 01.01.2015 роки

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Висновки і пропозиції. Таким чином, розглянувши динаміку змін на валютному ринку України у період з 01.01.2006 по 01.01.2015 років, можна зазначити, що депозитний ринок України знаходиться на етапі свого становлення та поступового розвитку. З кожним роком збільшуються обсяги залучених коштів як депозитного, так і не депозитного характеру.

Проведення дослідження по банківській системі в цілому та окремо за групами банків, виділеними НБУ за розміром активів, дає змогу говорити про нерівномірність розвитку банківської системи України. За усіма розглянутими показниками найбільша частка залучених коштів припадає на першу групу банків за рейтингом НБУ, інші ж три групи мають зовсім незначні обсяги залучень. Отже, можна говорити, що банківська система України, як і депозитний ринок України, функціонують переважно на основі 15-20 найбільших банків країни.

Позитивним є те, що навіть у період фінансової кризи 2008-2009 років депозитний ринок України функціонував досить вдало та за деякими показниками навіть спостерігався приріст обсягу залучених банками коштів.

Згідно з прогнозами на наступні 3 роки, депозитний ринок в Україні буде мати позитивні тенденції розвитку та нарощуватиме обсяги залучених коштів комерційними банками України.

Для подальшого розвитку депозитного ринку України необхідно забезпечити підтримання стабільності функціонування банківської системи країни. Особливу увагу варто звернути на регулювання та контроль за діяльністю банків, для того, щоб зміцнити надійність банківської системи та підвищити рівень довіри до банків. Це призведе до зростання обсягу залучених банками коштів та розширення можливостей депозитного ринку України.

Список літератури:

1. Статистична інформація Національного банку України [Електронний ресурс] // Національний банк України. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua

Игнатова Е.Н., Попрожук Е.О.
Криворожский национальный университет

СТАТИСТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ДИНАМИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ НА ДЕПОЗИТНОМ РЫНКЕ В УКРАИНЕ

Аннотация
Проведено исследование современного состояния и определены приоритеты деятельности депозитного рынка в Украине. Рассмотрена динамика изменений и тенденции развития депозитного рынка Украины в целом и по отдельным группам банков (4 группы) по рейтинговой оценке НБУ. Анализ динамических изменений депозитного рынка в Украине исследовано за период с 01.01.2006 по 01.01.2015 года. Исследование проведено по основным составляющим привлеченных коммерческими банками средств, которые разделены на составляющие депозитного и не депозитного характера. На основе проведенных исследований определены перспективы развития депозитного рынка Украины.
Ключевые слова: депозитный рынок, Национальный банк Украины, коммерческий банк, банковская система, привлеченные средства, депозитные привлечения, не депозитного привлечения.

Ihnatova E.N., Poprozhuk K.O.
Kryvyi Rih National University

STATISTICAL EVALUATION OF DYNAMIC CHANGES IN THE DEPOSIT MARKET IN UKRAINE

Summary
We conducted a study of the current state and identify priorities of the deposit market in Ukraine. We have examined the dynamics of the changes and trends of the deposit market in Ukraine as a whole and for individual groups of banks (4 groups) in the rating assessment of the NBU. Analysis of dynamic changes in the deposit market in Ukraine was examined for the period from 01.01.2006 on 01.01.2015 year. The study was conducted on the basic components of funds attracted by commercial banks, which are divided into components of the deposit and the deposit of character. Based on these studies identified the prospects of development of the deposit market in Ukraine.
Keywords: deposit market, the National Bank of Ukraine, commercial bank, the banking system, borrowed funds, attracting deposits, the deposit is not engaging.

УДК 361.14:633.1:330.341

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ ЗЕРНОВОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ РИЗИКІВ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Карамушка О.М.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Виробництво зерна в Україні є стратегічною складовою сільського господарства. Економічний розвиток це процес переходу на інноваційно-інтенсивний спосіб господарювання. Використання капіталу є одним з основних елементів забезпечення економічного розвитку виробників зерна. Зерновиробники працюють в ризикових умовах. Запропоновано класифікацію факторів впливу на економічний розвиток виробників зерна.
Ключові слова: економічний розвиток підприємства, зернові культури, інновації, капітал, нематеріальні активи, ризики.

Постановка проблеми. В Україні аграрний сектор є одним з найвагоміших напрямків вітчизняної економіки. Зокрема зерновиробництво в сучасних умовах, коли майже всі сегменти національної економіки перебувають під дією кризових чинників, залишається прибутковим сектором агропромислового комплексу України. В зерновиробництві головні позиції займають зернові колосові культури, які складають понад 50% від валового збору зерна.

Зерновий комплекс надає понад 25% валової продукції сільського господарства України. В 2014 році завдяки сприятливим погодним умовам в Україні було зібрано понад 24 млн. т пшениці та понад 9 млн. т ячменю. Це дало змогу Україні увійти в ТОП-10 країн за обсягами виробництва пшениці в світі при експортному потенціалі близько 50% від загального врожаю зерна. За останні 5 років ціни на зернові колосові культури зросли майже у 2 рази, що забезпечило їм у цей період рівень рентабельності на рівні 10-17% [10; 16; 17]. Проте даний показник не забезпечує розширеного відтворення зерновиробництва в цілому. За даними сайту FAO середньосвітова врожайність зернових колосових культур в 2014 році становила 32 ц/га, при чому український показник врожайності в 2014 склав 36 ц/га [22]. В той же час у провідних країнах світу зі схожими агро-кліматичними умовами врожайність пшениці становила: 85,9 ц/га у Великобританії, 30,9 ц/га у Канаді, 86,3 ц/га у Німеччині, 49,7 ц/га у Польщі, 73,9 ц/га у Франції, а врожайність ячменю складала 64,0 ц/га у Великобританії, 33,3 ц/га у Канаді, 73,5 ц/га у Німеччині, 40,5 ц/га у Польщі, 66,5 ц/га у Франції. Ці показники досягнуто шляхом дотримання сучасних агротехнологій.

Збереження позитивних тенденцій розвитку зернового комплексу та підвищення валового виробництва збіжжя можливо за рахунок використання якісного насіння високопродуктивних сортів зернових колосових культур, впровадження інноваційних технологій, застосування ресурсоощадної техніки в процесі вирощування зернових. Тому питанням економічного розвитку аграрних підприємств має приділятися суттєва увага.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження теоретичних та практичних аспектів економічного розвитку підприємств зернового комплексу, інноваційної модернізації зерновиробників, проблем зниження виробничих витрат та збільшення прибутку зробили такі видатні вчені, як В.Г. Андрійчук, С.С. Бакай, В.І. Бойко, Н.К. Васильєва, С.М. Кваша, Ю.Я. Лузан, М.Г. Лобас, П.М. Макаренко, С.І. Мельник, Л.Ю. Мельник, С.В. Мочерний, П.Т. Саблук, О.М. Шпичак. Питаннями інноваційного оновлення аграрного сектора України займалися вчені Н.К. Васильєва та П.М. Макаренко

© Карамушка О.М., 2016

[2; 12]. Проте в сучасних умовах господарювання виник ряд нових організаційно-економічних питань, які пов'язані із світовою ринковою інтеграцією та інноваційним розвитком.

Метою публікації є дослідження особливостей економічного розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах ризиків та глобалізації.

Викладення основного матеріалу. Кризові явища виникають не вперше в економічній історії, проте і цього разу світова економіка виявилася не в змозі адекватно протистояти їм. Це пов'язано із досить значним рівнем інтеграції країн до єдиного світового простору, що обумовлює значну їх взаємозалежність. За своїми масштабами поточна криза перевершила більшість попередніх, епіцентр яких перебував у країнах, що розвиваються.

Глобальна криза не оминула й України, де однією з провідних складових економіки є аграрний сектор. Від характеру його розвитку суттєво залежить ситуація в державі, адже саме ця галузь визначає не лише рівень продовольчої безпеки країни, але і її місце на провідних світових ринках. Формування ефективного конкурентоспроможного агропромислового виробництва, здатного забезпечити продовольчу безпеку в країні та нарощування експорту зернових колосових культур є насамперед стратегічним завданням аграрної політики держави в економічній сфері. Зростання технологічного рівня аграрного виробництва, впровадження інтенсивних технологій є основою для підвищення ефективності виробництва в АПК і збільшення доходів у сільському господарстві.

Засновником теорії економічного розвитку по праву вважають Й. Шумпетера, який під ним розумів позитивні якісні зміни, новації у виробництві, в продукції, послугах, управлінні та в економіці в цілому [21, с. 151-158].

Науковці Л.Ю Мельник, П.М. Макаренко та І.Г. Кириленко визначають економічний розвиток як результат діяльності людини, який заснований на протиріччях, що виступають джерелом прогресу і є його основною рушійною силою [13, с. 111].

Економічний розвиток підприємства як процес розширеного відтворення при якісних та кількісних змінах господарської діяльності, за якого забезпечується висока ефективність функціонування підприємства.

В той же час, саме економічний розвиток більш точно описує процес модернізації підприємств аграрного сектору економіки, забезпечення їх інвестиційної привабливості та вдосконалення виробничо-збутової діяльності в умовах кризи, загострення ризиків та зростання конкуренції внаслідок світової інтеграції вітчизняних ринків.

Під економічним розвитком сільськогосподарських розуміється процес переходу від екстенсивного до інноваційно-інтенсивного способу господарювання, на основі чого покращуються показники ефективності діяльності: зростає прибутковість, зменшуються витрати, а відтак і збільшується рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції.

Орієнтирами економічного розвитку підприємств з вирощування зернових культур є охоплення якісною продукцією всіх кінцевих споживачів як на внутрішньому так і на зовнішньому ринку.

Одним з основних елементів забезпечення економічного розвитку зерновиробників є максимальне використання капіталу, який є у його розпорядженні. Оскільки капітал виступає головним фактором виробництва. До капіталу належать не лише засоби виробництва, а й складські запаси готової та напівготової продукції у вартісному виразі, які приносять додану вартість або дохід власнику засобів виробництва при використанні праці найманих працівників.

Функціонування суб'єктів господарювання, зокрема, й зерновиробників, спирається на дві групи капіталу [9, с. 183]:

I. Матеріальний (основний і оборотний);

II. Нематеріальний (соціальний, інформаційний, людський та інтелектуальний).

Капітал має три важливі властивості: він мобільний, вразливий і плинний, а тому винятково розбірливий і селективний. Він направляється туди, де є стабільність, інвестиційний клімат сприятливий і є певні можливості одержати прибуток. В умовах світової інтеграції та поглиблення кризових явищ в економіці України, зерновиробники змушені діяти у складних ризикових умовах. Сучасні реалії функціонування підприємств з виробництва зернових культур потребують певного перегляду класифікації ризиків їх діяльності, до основних видів яких відносять: адміністративно-законодавчі, фінансові, виробничі, екологічні, реалізаційні та транспортні ризики.

I. Адміністративно-законодавчі ризики – це ризики, що здійснюють вплив на діяльність суб'єктів господарювання та виникають внаслідок адміністративних і законодавчих змін. Джерелами даної групи ризиків є: введення відстрочки (мораторію) на різні види платежів, включаючи і зовнішні; несприятливі зміни в податковому законодавстві; обмеження в конвертації національної валюти [11, с. 176]. Ризики, джерелом походження яких є обмеження, що вводяться державою на конвертацію національної валюти в іноземну, можуть бути реалізовані через цілий ряд причин, суть яких полягає у встановленні обмежень для підтримки паритету внутрішньої грошової одиниці. Дана група ризиків є особливо актуальною, коли підприємство займається зовнішньоекономічною діяльністю, або значна частина його партнерів перебуває за межами держави його функціонування.

II. Імовірність виникнення втрат фінансових ресурсів у зв'язку з непередбаченими змінами в обсягах, дохідності, вартості капіталу, структурі активів та пасивів обумовлює виникнення фінансових ризиків [6, с. 163-168].

III. Екологічний ризик – це ризик нанесення збитку навколишньому середовищу, тобто імовірність негативних наслідків, які спричинять незворотну деградацію екосистеми від запланованої діяльності, що випливає з екологічної оцінки несприятливих природних процесів і явищ, при використанні природних ресурсів [4, с. 257].

IV. Реалізаційні ризики пов'язані з вірогідністю отримання збитків у процесі реалізації продукції, підчас роботи з контрагентами та партнерами з метою організації продаж [5, с. 18-19].

V. Транспортні ризики є присутніми практично в усіх видах та на всіх етапах підприємницької діяльності, що й обумовлює необхідність від-

окремлення їх у самостійну групу. Існує досить велика кількість ознак, за якими можна класифікувати транспортні ризики [18, с. 343-344].

VI. Виробничі ризики – це ризики, що виникають у процесі виробництва, реалізації та післяреалізаційного обслуговування продукції (послуг) [1, с. 242-243].

З огляду на всі групи ризиків, можна виділити фактори, які двояко впливають на економічний розвиток вітчизняних сільськогосподарських підприємств в умовах світової інтеграції та глобальних кризових явищ [14; 15; 19; 20; 23]. Ідеться про:

1. Уніфікацію вітчизняних стандартів якості з відповідними європейськими та світовими стандартами. Це дозволить автоматичне визнання української аграрної продукції на світовому ринку без додаткових експертиз, проте поки виникли організаційні ускладнення в отриманні сільськогосподарськими підприємствами сертифікатів якості міжнародного зразка.

2. Квотування, що надає можливість експортувати сільськогосподарську продукцію за кордон, проте головною перешкодою у цьому є встановлення експортних квот.

3. Рівень конкуренції між аграрними підприємствами, позитивним наслідком чого стало утримання на ринку найбільш досвідчених і конкурентоздатних виробників. Але негативною складовою цього постає посилення конкуренції на вітчизняному ринку на користь іноземних компаній та їх дочірніх підприємств.

4. Підвищення попиту серед кінцевих споживачів, позитивною складовою чого є розширення клієнтської бази за рахунок виходу вітчизняних аграріїв на світовий ринок, однак це неминуче призводить до втрати частини вітчизняних клієнтів через експансії іноземних продуктів.

5. Грошове забезпечення, котре мало покращитися з залученням міжнародного капіталу для розвитку сільськогосподарських підприємств, хоча в умовах глобальних кризових явищ це призвело до зменшення обсягу кредитування і ускладнення його отримання.

6. Матеріально-технічне забезпечення, що, з одного боку, надало вільний доступ до сучасної техніки для вирощування та збирання аграрної продукції, проте, з іншого боку, неминуче призвело до витрачання додаткових коштів на переобладнання виробництва внаслідок морального зносу техніки сільськогосподарських підприємств.

7. Інформаційно-технологічне забезпечення, котре надало вільний доступ до світових технологій у виробництві аграрної продукції, однак посилило загрозу експансії іноземних продуктів харчування сумнівної якості на український ринок.

Для подолання кризових явищ підприємствам, які вирощують зернові культури, необхідно звернути увагу на всі зазначені чинники, одержуючи переваги від них за рахунок інноваційної модернізації своєї діяльності [3; 8].

Фактично кожен з цих чинників має позитивні та негативні наслідки, а тому сільськогосподарським підприємствам з виробництва зернових культур рекомендовано акцентувати увагу на позитивних наслідках для підвищення власної конкурентоспроможності з мінімізацію негативних складових.

В період становлення ринкових відносин в Україні вибір стратегії розвитку підприємства значною мірою залежить від науково-технічного потенціалу, наступальної інноваційної політики, переходу до ширшого використання інтелектуального капіталу, інформаційних ресурсів та застосування у власній роботі вільно поширювального програмного забезпечення [7]. Сучасна аграрна економіка свідчить, що ефективний економічний розвиток підприємств з виробництва зернових культур можливий лише за рахунок їх інноваційної модернізації.

Висновки даного дослідження. Сучасна економічна наука приділяє підвищену увагу питанням економічного розвитку. Під економічним розвитком аграрних підприємств розуміється процес переходу від екстенсивного до інноваційно-інтенсивного способу господарювання, на основі чого покращуються показники ефективності діяльності: зростає прибуток, зменшуються витрати, а відтак і збільшується рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції. Орієнтиром економічного розвитку підприємств зернового комплексу має бути максимальне охоплення всіх споживачів, як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках.

У сучасному економічному форматі на роботу вітчизняних зерновиробників впливають різні групи ризиків. Основними їх видами є: адміністративно-законодавчі, фінансові, виробничі, екологічні, реалізаційні та транспортні ризики. Через ринкову глобалізацію, внутрішні кризові явища та ризикові події в Україні, виробники зернової продукції одержують неоднозначні наслідки від введення єдиних стандартів якості; квотування експорту; загострення конкуренції між аграрними підприємствами; підвищення попиту серед кінцевих споживачів; змін грошового, матеріально-технічного та інформаційно-технологічного забезпечення. Отримати переваги та нівелювати негативні наслідки від перелічених чинників дозволить інноваційний розвиток підприємств з вирощування зернових культур.

Список літератури:

1. Балджи М. Д. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків: навчальний посібник / М. Д. Балджи, В. А. Карпов, А. І. Ковальов та ін. – Одеса: ОНЕУ, 2013. – 670 с.
2. Васильєва Н. К. Галузеві й регіональні аспекти інноваційно-інвестиційної моделі розвитку аграрних підприємств / Н. К. Васильєва // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2011. – № 3. – С. 264-268.
3. Васильєва Н. К. Інтегрований інноваційно-інвестиційний розвиток аграрних підприємств із застосуванням інформаційних технологій / Н. К. Васильєва // Економічний простір. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2011. – № 49. – С. 173-180.
4. Добровольський В. В. Екологічні знання: навчальний посібник / В. В. Добровольський. – К.: Профессионал, 2005. – 304 с.

5. Донець Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання: навчальний посібник / Л. І. Донець. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
6. Еш С. М. Фінансовий ринок: навчальний посібник / С. М. Еш. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 528 с.
7. Інформатика в LINUX-середовищі: навчальний посібник / за ред. Н. К. Васильєвої. – Дніпропетровськ: Біла К. О., 2016. – 268 с.
8. Карамушка О. М. Інноваційний розвиток насіннєвих підприємств зернового підкомплексу / О. М. Карамушка // Агросвіт. – 2012. – № 21. – С. 44-49.
9. Карамушка О. М. Збалансована інноваційна підтримка підвищення ефективності використання капіталу насіннєвих підприємств / О. М. Карамушка // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 1 (151). – С. 181-185.
10. Карамушка О. М. Інноваційні реалії функціонування сільськогосподарських підприємств зернового кластеру Україні / О. М. Карамушка // Економічний простір. – 2015. – № 96. – С. 194-204.
11. Клименко С. М. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків: навчальний посібник / С. М. Клименко, О. С. Дуброва. – К.: КНЕУ, 2005. – 252 с.
12. Макаренко П. М., Васильєва Н. К. Механізми інноваційного оновлення аграрного сектора України / П. М. Макаренко, Н. К. Васильєва // АгроІнКом. – 2005. – № 1-2. – С. 64-69.
13. Мельник Л. Ю. Економічна теорія на межі тисячоліть: навчальний посібник / Л. Ю. Мельник, П. М. Макаренко, І. Г. Кириленко. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 748 с.
14. Розвиток зерновиробництва в Україні до 2015 року: комплексна галузева програма від 23.10.2007 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF
15. Сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://minagro.gov.ua
16. Статистичний збірник «Рослинництво України за 2014 рік». – К.: Державний комітет статистики України, 2015. – 180 с.
17. Статистичний збірник «Сільське господарство України за 2014 рік». – К.: Державний комітет статистики України, 2015. – 392 с.
18. Тюріна Н. М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: навчальний посібник / Н. М. Тюріна – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 408 с.
19. Шпичак О. М. Вигоди та проблеми експорту зерна з України / О. М. Шпичак, О. В. Боднар // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С. 5-15.
20. Шрамко І. І. Економічний аналіз технічного розвитку природного агровиробництва олійних культур / І. І. Шрамко // Економічний простір. – 2015. – № 101. – С. 115-128.
21. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер: пер. с нем. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
22. Food and Agriculture Organization of the United Nations Statistics Division [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://faostat.fao.org/site/567/ /DesktopDefault.aspx?PageID=567#ancor
23. Samarets N. Application of mathematical models of transportation problems for optimization of agroindustrial production / N. Samarets // The providing of sustainable development of agricultural sector for its innovative base: collective monograph. – Science and Education Ltd, SHEFFIELD, 2015. – P. 176-183.

Карамушка А.Н.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ ЗЕРНОВОГО КОМПЛЕКСА В УСЛОВИЯХ РИСКОВ И ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация
Производство зерна в Украине выступает стратегической отраслью сельского хозяйства. Экономическое развитие это процесс перехода на инновационно-интенсивный способ хозяйствования. Использование капитала есть одним из основных элементов обеспечения экономического развития производителей зерна. Зернопроизводители работают в рисковых условиях. Предложено классификацию факторов, которые влияют на экономическое развитие производителей зерна.
Ключевые слова: экономическое развитие предприятия, зерновые культуры, инновации, капитал, нематериальные активы, риски.

Karamushka O.M.
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

ECONOMIC DEVELOPMENT OF ENTERPRISES GRAIN OF THE COMPLEX IN THE CONDITIONS OF RISKS AND GLOBALIZATION

Summary
Grain production in Ukraine acts a strategic sector of agriculture. Economic development is a process of transition to innovation-intensive method of farming. The use of capital has a major element in ensuring the economic development of the grain producers. Grain producers work in risky conditions. Proposed classification of impacts on the economic development of grain producers.
Keywords: economic development of the enterprise, grain culture, innovations, capital, non-material assets, risks.

УДК 378:63

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В РОЗВИНЕННІ ЕКОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АГРАРНОЇ СФЕРИ

Келюх О.О.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті запропонована реальна можливість без додаткових витрат фінансових та навчального часу покращити екологічну освіченість студентів. Для цього пропонується на практичних заняттях різних дисциплін використовувати приклади пов'язані з екологією. Якщо буде постійно зосереджуватись увага на екології, то це буде достатньо серйозним стимулом для роботи майбутнього керівника підприємства над покращенням стану довкілля. Випускники аграрного ВНЗ як найбільш освічена частина суспільства аграрної сфери, будуть дієво піклуватись про стан навколишнього середовища, застосовуючи знання екологічного спрямування, отримані під час навчання.
Ключові слова: екологія, освіта, просвіта, інформація, інформатика, транспорт, логістика, консультація, послуги, збереження, аграрний сектор.

Постановка проблеми. У наш час проблемі комплексного екологічного оздоровлення природного середовища, формування національної екологічної мережі не знаходиться місця та часу для широкого, дієвого обговорення; вона постійно відкладається. Не домінує концепція раціонального природокористування, кількість невирішених екологічних питань згодом усе більше накопичується, на які можна дати відповідь, коригуючи якість освітнього середовища [1].

Низький рівень екологічної освіти не тільки широких мас населення, а й керівників підприємств, державних службовців, загальної екологічної свідомості й культури високими темпами погіршують екологічну ситуацію довкілля. Проблема постійного забруднення стає найактуальнішою, злободенною і потребує якомога швидкого розв'язання. Вплинути на рівень освіченості напряму збереження природного середовища, розумного використання природних ресурсів можуть вищі навчальні заклади в процесі підготовки студентів – досвідченого прошарку суспільства, майбутніх керівників підприємств, розробників сучасних технологій, обладнання тощо. Оскільки до екології причетні всі студенти незалежно від фаху і напряму навчання, більшість навчальних дисциплін мають містити розділи, що глибоко розглядають стан охорони навколишнього середовища та його покращення.

Метою написання статті є висвітлення першочергових питань, що стоять перед працівниками сфери вищих навчальних закладів агроосвіти. Ці питання можуть бути вирішені у навчальному процесі, методом використання прикладів екологічного спрямування при поданні основного матеріалу дисципліни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системні освітні заходи з виховання екологічного мислення на різних етапах навчання сприятимуть створенню системи екологічної освіти, створенню більш дієвого екологічного розуміння фахівців різного рівня напряму господарювання та природокористування у цілому. Включення додаткових розділів екологічної спрямованості до більшості дисциплін у подальшому може суттєво змінити структуру інформаційного освітнього середовища. Результати повинні відстежуватися на державному рівні по всіх ланках освіти і мати зворотний зв'язок з метою виховання відповідної психології жителів країни. Щоб прискорити цей процес на психолого-педагогічних семінарах необхідно більше розв'язувати прикладів на основі проблем з екології.

Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 рр.» одним із пріоритетних напрямів модернізації освітньої діяльності оголошує впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі. Саме такий напрям, може активізувати навчально-пізнавальну діяльність студентів аграрних навчальних закладів, виявити їх індивідуальні здібності, посилити інтерес до навчання.

Формулювання цілей статті. В окремих випадках достатньо рекомендувати студентам користуватися соціальними сервісами, наприклад, блогами [2]. Це дає добрі результати, у чому можна пересвідчитися в бесідах зі студентами перед заліковою сесією. Запропонована методика не потребує ні фінансових витрат, ні додаткового обладнання, ні планування додаткового навчального часу і згодом може перетворитися на звичну систему додавання екологічних знань через розв'язання задач та прикладів з екологічних питань засобами аналітичних перетворень поточної дисципліни, що вивчається. Для динамічного впровадження в освітній процес треба постійно користуватися інформацією зворотного зв'язку, що витікає з структури інформаційного освітнього середовища і має певні важелі для користування процесом навчання.

Відомо, що структура інформаційного освітнього середовища має такі елементи [3]:

- контролюючі системи (для оцінювання якості навчання);
- повчальні і тренувальні системи (створення власних навчальних комп'ютерних засобів на основі ідеї програмованого навчання)- автоматизовані повчальні системи;
- систему для пошуку інформації, що не суперечить, а навпаки, сприяє сучасній вимозі до інформаційної компетенції, припускає високий рівень знань в області пошуку, структуризації і зберігання інформації;
- моделюючі програми (потреба моделювання або візуалізації даних деяких динамічних процесів);
- мікросвіти-особливі вузькоспеціалізовані програми, що дозволяють створити на комп'ютері спеціальне середовище.

© Келюх О.О., 2016

Крім того, для функціонування освітнього середовища необхідні певні функціональні компоненти:

· інструментальні програмні засоби пізнавального характеру (розвиток пізнавальних або когнітивних якостей особи, що навчається);

· інструментальні засоби універсального характеру (розвиток креативних або творчих якостей особи);

· інструментальні засоби для забезпечення комунікацій (інформаційні телекомунікаційні мережі – Інтернет, куди можна включити електронну пошту, електронний конференц-зв'язок, відео конференц-зв'язок та інше) [4].

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічні знання динамічно розвиваються, тому потребують підтримки інформаційного освітнього середовища. На середовище впливають зовнішні чинники, обумовлені процесами, які неможливо контролювати в рамках системи освіти. Ці чинники характеризують досягнутий рівень розвитку інформаційної індустрії, поширеність використання інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах життя суспільства в цілому, і в системі вищої професійної освіти зокрема [5].

До числа зовнішніх чинників відносяться також соціально-економічні і політичні чинники, які сприяють виникненню таких процесів, як демократизація, глобалізація, інтеграція, гуманізація. Данні чинники визначають політичні, економічні і соціальні трансформації в країні, пов'язані з розвитком інформаційного суспільства, принципово змінюють вимоги ринку праці і до системи освіти за змістом і структурою підготовки в умовах інформатизації освітнього середовища вищого навчального закладу.

Для протидії забруднення довкілля потрібно на професійно сучасному рівні наполегливо формувати психологію усієї спільноти. Це потребує створення відповідного екологічного освітнього середовища, котре являє собою сукупність матеріальних чинників освітнього процесу, між особових відносин, які встановлюють суб'єкти освіти, і спеціально організованих психологічно-педагогічних умов для формування і розвитку особи.

Нині можна констатувати, що ще п'ятнадцять років тому зовнішні чинники до деякої міри гальмували процес інформатизації вищої професійної освіти, сьогодні ж вони йог вже підштовхують. Більш того, зовнішні чинники стимулюють педагогів інтенсивніше обговорювати внутрішні чинники процесу інформатизації системи вищої професійної освіти, а останнім часом – і розвитку інформаційного освітнього середовища [6].

Таким чином, зовнішні чинники визначають доступність і якість інформаційно-комунікаційних технологій, технологічно можливий рівень інформатизації суспільства, необхідно загальноосвітню підготовку і рівень інформаційної насиченості сучасного освітнього середовища.

Внутрішні чинники обумовлені процесами, які в значній мірі контролюються в рамках системи вищої професійної освіти. Вони пов'язані з поточним рівнем розвитку педагогічної науки, інноваційної практики, здатністю системи вищої професійної освіти відгукуватися на очікування і процеси в суспільстві, що змінюються, сприймати і освоювати нові засоби роботи з інформацією для вирішення широкого спектра освітніх задач [7].

Внутрішні чинники визначають, як на практиці відбуватимуться потенційно можливі зміни, які сучасні інформаційно-комунікаційні технології і засоби освіти на їх основі необхідні у вищому навчальному закладі, як використовуватимуться ці засоби, що вкладені в сферу освіти і мають постійний і безпосередній вплив на діяльність системи вищої професійної освіти у галузі безпеки життєдіяльності [8].

До внутрішніх чинників, що визначають зміни системи освіти, можна віднести:

– якість освіти та її контроль, що полягає в сформованості інформаційної системи оцінки якості освіти загалом, направленої на створення таких умов підготовки фахівців в області безпеки життєдіяльності, які необхідні і достатні для їх успішної професійної діяльності;

– кадровий потенціал, що передбачає високу кваліфікацію педагогічних кадрів, а також традиції лідерства в освітній системі України, спрямовані на орієнтацію педагогів на сучасні інформаційно-комунікаційні технології;

– інфраструктура системи освіти та її безпека, що характеризується розширенням матеріально-технічної бази і засобів підготовки фахівців у галузі безпеки життєдіяльності на основі застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників визначають специфічний напрям розвитку сучасного освітнього процесу – інформаційний, у рамках якого складається уявлення про необхідність переходу до використання засобів інформаційних і комунікаційних технологій в освітньому процесі [9].

Однак для ефективної роботи в інформаційному просторі слід сформувати і позначити низку вимог, оскільки навчання в умовах інформатизації дещо відмінне від навчання за традиційними формами [10]:

– створення додаткових умов, оскільки інформаційний освітній простір перевершує за своїми можливостями традиційне навчання;

– створення мультимедійного методичного кабінету з наочно структурованим поданням інформації, що включає джерела електронних ресурсів, призначені для організації самостійної, пошуково-дослідницької діяльності;

– створення новітніх навчальних матеріалів за участю фахівців в області педагогіки, психології, програмування, комп'ютерного дизайну;

– формування активної позиції до освітнього процесу, сприяння творчий пізнавальній діяльності, розвитку самостійності та ініціативи;

– визначення чітких критеріїв оцінювання всіх дисциплін професійної підготовки.

Висновки з даного дослідження. Інформаційне освітнє середовище повинно включати сукупність, програмних, телекомунікаційних і методичних засобів, що дозволить застосувати в освітньому процесі нові інформаційні технології, здійснювати збір, зберігання та обробку даних системи освіти, здійснювати підтримку освітнього процесу та автоматизацію управлінської діяльності [11]. Змістовний потенціал інформаційного освітнього середовища здатний забезпечити становлення і розвиток сучасного викладача, сформувати інтелектуально-духовну систему випускника, забезпечити підготовку до профе-

сійної діяльності, що має в своєму розпорядженні відносно точно окреслене коло знань, умінь, компетенції, рівень розвитку фахової майстерності, не виключає дотримання правил екології, спираючись на постійно поновлювані консультативно-логістичні послуги [12].

Список літератури:

1. Васильєва Н. К. Моделювання розвитку аграрних підприємств регіонального кластера сільського господарства / Н. К. Васильєва // Агросвіт. – 2012. – № 8. – С. 11–14.
2. Васильєва Н. К. Галузеві й регіональні аспекти інноваційно-інвестиційної моделі розвитку аграрних підприємств / Н. К. Васильєва // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2011. – № 3. – С. 264-268.
3. Васильєва Н. К. Інтегрований інноваційно-інвестиційний розвиток аграрних підприємств із застосуванням інформаційних технологій / Н. К. Васильєва // Економічний простір. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2011. – № 49. – С. 173-180.
4. Інформатика в LINUX-середовищі: навчальний посібник / за ред. Н. К. Васильєвої. – Дніпропетровськ: Біла К. О., 2016. – 268 с.
5. Kravets M., Nyckytchenko O. Information security support of electronic payments in agricultural sector // The providing of sustainable development of agricultural sector for its innovative base: collective monograph. – Sheffield (Great Britain): Science and Education Ltd, 2015. – P. 134-138.
6. Кравець М. О. Методи планування змісту та архітектури Web-сайта аграрного підприємства // Математичне моделювання та інформаційні технології в аграрному секторі економіки: монографія. – Дніпропетровськ: Біла К. О., 2016. – С. 176-188.
7. Келюх О. О. Інформаційне забезпечення Web-сайтів аграрного профілю // Математичне моделювання та інформаційні технології в аграрному секторі економіки: монографія. – Дніпропетровськ: Біла К. О., 2016. – С. 161-176.
8. Келюх О. О. Підготовка фахівців з надання інформаційних послуг в еко-агровиробництві // Економічні студії.. – 2014. – № 4. – С. 132-134.
9. Абрамова С. В. Общие закономерности развития образовательного пространства «Безопасность жизнедеятельности» / С. В. Абрамова, Е. Н. Бояров // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2012. – Т. 14, № 3 (2).- С. 569-573.
10. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании: учеб. пособие для студ. высш. пед. учебн. заведений / И. Г. Захарова. – М.: ИЦ «Академия», 2003. – С. 15.
11. Бояров Е. Н. Структура информационной образовательной среды подготовки специалиста образования в области безопасности жизнедеятельности / Е. Н. Бояров // Сборник статей. – Уфа: РИЦ БашГУ, 2013. – С. 44-50.
12. Математичне моделювання та інформаційні технології в аграрному секторі економіки // Монографія / – Дніпропетровськ: Видавець СПД «Біла К. О.», 2016. – С. 161-176.

Келюх А.А.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В РАЗВИТИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ АГРАРНОЙ СФЕРЫ

Аннотация
В статье предложена реальная возможность без дополнительных затрат финансовых и учебного времени улучшить экологическую образованность студентов. Для этого предлагается на практических занятиях различных дисциплин использовать примеры связаны с экологией. Если будет постоянно сосредоточиваться внимание на экологии, то это будет достаточно серьезным стимулом для работы будущего руководителя предприятия над улучшением состояния окружающей среды. Выпускники аграрного вуза как наиболее образованная часть общества аграрной сферы, будут действенно заботиться о состоянии окружающей среды, применяя знания экологического направления, полученные во время обучения.
Ключевые слова: экология, образование, просветительство, информация, информатика, транспорт, логистика, консультация, услуги, сохранность, аграрный сектор.

Keliukh A.A.
Dnipropetrovsk State Agrarian-Economic University

INFORMATION TECHNOLOGIES IN DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL IDEA OF FUTURE SPECIALISTS OF AGRARIAN SPHERE

Summary
It is known that technological progress brings many benefits to humankind. Every thirty that we eat and drink, what to near and where we live, has the origins in environment and in it's natural resources at the same time, it's known that acquiring the new internal and spiritual wealth leads, to in many cases, to harmful effect on environment. On the basis of thorough analysis of theoretical works in the past it is shown that scientists were engaged into environmental studies for centuries. The present article presents the examples of successful solution of environmental problems in many countries, as well as methods which are used by specialists in order to determine ecologically harmful zones within the country. The modern environmental activities are steadied and it is shown that number of such actions is quite extensive. The contemporary network of information-councilor centers on environmental issues provides information which is very useful in theoretical and practical terms. In this article it is shown that the further drastic measures are required in order to complement the modern list of positive impacts on the environment. One of the ways that can significantly improve the approach to human ecology is the creation of comprehensive system of education. Analyzing theoretical studies and modern solution to environmental problems, the author shows that it is necessary to developer within the educational institutions new system of studies by including the problem of environmental protection in all programs of study. It is also necessary to pay special attention on intersection of science and related fields of human activity. The solution of these problems requires more efficient measures aimed at education and ad vocation of environmental issues, introduction into educational process the broad range of ecological issues. How to do it at the lowest cost possible it is shown in the text of present article.
Keywords: ecology, education, formation, information, Informatics, transport, logistic, consultation, services, safety, agrarian sector.

УДК 004.9:631.115.8

ІНФОРМАЦІЙНА ПІДТРИМКА ОБСЛУГОВУЮЧОЇ КООПЕРАЦІЇ

Кравець М.О.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Досліджено стан і розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні. Виділено проблеми та стримуючі фактори розвитку зернової кооперації. Розкрито поняття інформаційної підтримки кооперативного об'єднання. Розроблений механізм наповнення Web-сайту зернового обслуговуючого кооперативу. Розглянуто стратегію поширення результатів досліджень.
Ключові слова: сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, зерновий кооператив, інформаційна підтримка, механізм наповнення Web-сайту.

Постановка проблеми. Формування єдиного інформаційного простору в середовищі Internet в умовах світової глобалізації вимагає приєднання до нього і сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК), що мають в такий спосіб просувати свої продукти, рекламувати свої послуги, залучати нових учасників і клієнтів, обґрунтовувати переваги спільного вирішення проблем сільського господарства, визначати засоби зміцнення конкурентоспроможності аграрних товаровиробників, пропонувати заходи підвищення якості сільськогосподарської продукції згідно міжнародних стандартів і нормативів тощо.

Зерновий підкомплекс належить до провідних складових сільського господарства України, надає найбільші експортні надходження, що є вкрай важливим в умовах кризових реалій вітчизняної економіки. Фермерам невеликих сільськогосподарських підприємств (до 1 тис. га) та госпо-дарствам населення належить майже 40% посівних площ зернових в Україні, причому частка виробників даної категорії складає майже 91% від загальної кількості вітчизняних виробників зерна. З огляду на вказане, кооперування зазначеної когорти фермерів, що повноцінно не забезпечені власними потужностями для переробки, зберігання та вигідної реалізації своєї продукції, набуває першорядного значення як засіб забезпечення добробуту сільських громад та дієвий спосіб покращення показників зернового підкомплексу України в цілому та Придніпровського регіону, зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кооперація як особлива форма соціально-економічної діяльності, властива всім економічним системам [8; 18; 19]. Водночас специфіка аграрного сектору економіки зумовлює необхідність цієї форми діяльності, яка визначає не лише тип

© Кравець М.О., 2016

підприємства, а й спосіб виживання сільськогосподарських товаровиробників у конкурентному ринковому середовищі [1; 14; 15; 17; 19; 20; 23]. Ефективна господарська діяльність різних організаційно-правових структур – виробників сільськогосподарської продукції можлива лише за достатнього рівня розвитку сервісних підприємств виробничої та соціальної інфраструктури. У світовій практиці широкого розвитку набуло кооперування у сферах, що надають послуги сільськогосподарському виробнику в організації таких процесів, як збут і переробка виробленої продукції, матеріально-технічне забезпечення й інші види обслуговування виробництва через створення СОК [2; 3; 12; 15; 17]. Нині кооперативи посідають вагоме місце в аграрному секторі економіки багатьох країн світу. Вони ведуть широку консультаційно-інформаційну діяльність на базі використання розгалуженої системи установ і служб, пов'язану з науково-дослідною роботою, впровадженням досягнень науки у виробничу практику тощо. Це свідчить про розвиток ще однієї гілки системи кооперування у сільському господарстві – науково-консультаційної, яка значно полегшує працю фермера, забезпечує постійний розвиток аграрного сектору [4–7; 9; 10; 16]. Найбільшого поширення в Україні набули три типи кооперативів: спеціалізовані (заготівля, переробка, маркетинг сільськогосподарської продукції, матеріально-технологічне, інформаційно-консультаційне обслуговування); агроторгові доми та багатофункціональні кооперативи.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасний економічний формат господарювання в аграрному секторі України, що зазнає згубного впливу від внутрішніх кризових явищ та не може поки повною мірою застосувати переваги від світової інтеграції, вимагає комплексної підтримки СОК через поєднання теоретичних надбань теорії маркетингу та практичних розробок в сфері комп'ютерних інформаційних технологій.

Мета статті. Метою статті є дослідження стану і розвитку обслуговуючої кооперації в сільському господарстві Україні та виділення проблем і стримуючих факторів розвитку зернової обслуговуючої кооперації. Одним із факторів розвитку кооперації є інформаційна підтримка через механізм наповнення Web-сайту.

Виклад основного матеріалу. Інформація Міністерства аграрної політики та продовольства України, на перший погляд, дає підстави для твердження про позитивну динаміку розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні [24]. Вона підтверджує факт їх збільшення: за період 2009-2014 рр. кількість СОК по Україні зросла з 496 до 1022 одиниць, тобто більше, ніж вдвічі. При цьому темпи зростання чисельності СОК у Дніпропетровській області були набагато більшими – з 2 до 31 одиниць відповідно. Найбільша кількість СОК налічується у Житомирській (98), Вінницькій (93), Івано-Франківській (80) областях та АР Крим (76). Найменша кількість таких кооперативів у Донецькій (13) та Хмельницькій (13) областях. Із загальної кількості реально здійснюють господарську діяльність 613 кооперативів, у т.ч.: з обробітку землі та збирання врожаю – 118, молочарських – 200, м'ясних – 20, плодоовочевих – 56, зернових – 31 та з надання інших послуг – 201 (табл. 1). Цими кооперативами, які об'єднали 30 тис. осіб, протягом 2013 року сплачено податків та зборів на суму понад 21 млн. грн. Реалізовано 72,3 тис. т молока, 13,1 тис. т зерна, 6,8 тис. т плодоовочевої продукції на суму 196 млн. грн. Для нормативно-правового забезпечення діяльності кооперативів прийнятий Закон України від 20 листопада 2012 року № 5495-VI «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», який набув чинності з 19 січня 2013 року.

Однак, стан СОК де-юре і стан де-факто значно різняться. Дані таблиці свідчать, що кількість спеціалізованих зернових кооперативів серед загальної кількості СОК невелика – 34 з 613, або 5%. Найбільш поширеними серед зернових кооперативів – 22 з 34 (65%) є багатофункціональні. Далі за кількістю – переробні і заготівельно-збутові – по 5 одиниць, постачальницькі та інші види СОК – тільки по 1 підприємству. Але, на жаль, роль СОК на аграрному ринку є вкрай незначною. Станом на січень 2014 року кількість членів СОК складала 29 998 осіб – лише 0,2% сільського населення України. Для порівняння: в Польщі цей показник сягає 50%. За останніми даними кількість найманих працівників СОК становила 2401 особу або в середньому два працівники на один кооператив, зазвичай, директор і бухгалтер. У 2012 році середній СОК налічував 23 члени, тобто більшість СОК існують за принципом «одне село – один кооператив». У 2012 році середній СОК надавав за рік послуг на суму приблизно 55 тис. грн., у той час як його пайовий капітал та вартість основних фондів дорівнювали приблизно 100 тис. грн. На розвинених ринках сільськогосподарські кооперативи є домінуючою формою організацій виробників, і вони займають значну частку на сільськогосподарських ринках країн ЄС (40–50% в середньому та до 75% в окре-

Таблиця 1

Кількість діючих СОК України (01.01.2015 р.)

Напрям діяльності СОК	Кількість СОК, одиниць	за видами діяльності, одиниць				
		переробні	заготівельно-збутові	постачальницькі	інші	багатофункціональні
З обробітку землі та збирання врожаю	147	7	11	3	24	102
Молочарські	179	2	94	3	5	75
М'ясні	16	0	5	0	3	8
Плодоовочеві	66	0	23	5	5	33
Зернові	34	5	5	1	1	22
Інші	171	8	17	2	76	68
ВСЬОГО:	613	22	155	14	114	308

мих країнах і секторах), США (у 2013 р. виручка ста найбільших сільськогосподарських кооперативів сягнула 174 млрд. дол.) і Канаді (на кооперативи припадає 40% всіх грошових надходжень фермерів) [14; 22].

Виробництво зерна є природним для зони Степу України. Тому кооператори України з надією сприймають втілення в дію Проекту розвитку зерносховищ та сільськогосподарських кооперативів в Україні (Канадський кооперативний зерновий проект). Про це свідчать результати обговорення проблеми розвитку сільського підприємництва і кооперації на останніх науково-практичних конференціях, які відбулися в Україні. Теми виступів учасників дуже красномовні: Сергій Курдицький «Зернова кооперація як шлях до відродження реального українського хлібодара»; Віра Скора «Чому потягнулися до кооперації селяни Дніпропетровщини і сусідніх областей»; Євген Підвальний «Чому об'єднались в кооператив фермери виробники зернобобових культур в сучасній Україні?» та ін. Важливою підтримкою для кооперативного руху є поява практичних посібників, запропонованих науковцями [3; 12; 13]. Метою названого Проекту є розширення економічних можливостей для малих та середніх зернових господарств в двох областях України через розвиток зерносховищ й сільськогосподарських кооперативів за підтримки більш ефективних та чутливих до сільського господарства установ [24].

Серед основних заходів Проекту – сприяння об'єднанню українських фермерів з метою підвищення ліквідності та розширення їх бізнесу з вирощення зернових. Кооперативний підхід дозволить фермерам здійснювати загальні закупівлі (включаючи придбання високоякісного посівного матеріалу), мати спільний доступ до сучасного обладнання з доробки та зберігання зерна, спільно здійснювати поставки зернових безпосередньо до найбільших покупців тоді, коли ціни є найвищими.

Проектом передбачене надання підтримки через:

· Фонд обладнання для кооперативів та будівництва двох центральних комплексів зі зберігання, прийомки та первинної доробки зерна (кооперативних зернових елеваторів) потужністю 30 тис. т. Частка гранту Проекту у фінансуванні загальних витрат на обладнання та будівельні роботи складатиме приблизно 25-30%, решта витрат на придбання обладнання та будівництво покриватиметься за рахунок власних коштів та прибутку фермерів-членів кооперативів, а також можливої державної підтримки, залучення кредитів тощо.

· Кредитний фонд, який передбачатиме допомогу членам кооперативу на поворотній основі (кредитування під заставу зерна для проведення сівби озимих культур).

· Кредитний фонд для спільної закупівлі сільськогосподарської техніки (модель кооперативу CUMA).

· Гендерний фонд для створення інвестиційних можливостей для жінок та молодих учасників кооперативу.

Розглянемо мету створення і напрямки діяльності СОК на прикладі новоствореного в жовтні 2013 року кооперативу «Зерновий» у Дніпропетровській області. По завершенні 5-го року роботи Проекту кооператив об'єднуватиме щонайменше 75 виробників, які вирощуватимуть щонайменше 60 тис. т зернових на рік на площі 15 тис. га або більше. Станом на початок 2016 року СОК «Зерновий» об'єднує 39 дрібних та середніх зерновиробників Васильківського й Покровського районів, які загалом обробляють біля 10 тис. га ріллі.

Кооператив утворений шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб – виробників сільськогосподарської продукції для зберігання, переробки зернових і олійних культур, а також по наданню послуг для їх виробництва, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їх економічних інтересів. У своїй діяльності кооператив керується основними кооперативними принципами. Вступ і вихід є виключно добровільним, прибуток кооперативу розподіляється пропорційно до індивідуальної участі у господарській діяльності. Для користування послугами кожен член укладає договір. Рішення щодо управління приймаються спільно на Загальних зборах кооперативу за принципом «один член – один голос», а також обраним Правлінням.

Через участь в кооперативі, фермерські господарства зможуть: додавати вартість за допомогою якісного та чесного зберігання на власному елеваторі; збільшити свій дохід через гуртові закупівлі та продажі; посилити здатність відстоювати свої інтереси в переговорах та ділових операціях; краще управляти ризиками у господарстві; мати доступ до інвестицій та обладнання за конкурентними цінами; отримувати технічну допомогу, навчання і обмін досвідом від канадського проекту.

Серед важливих завдань розвитку СОК, зокрема зернових, є інформаційна підтримка їх діяльності. Одним з інструментів цього є створення дієвого механізму наповнення Web-сайту кооперативного об'єднання. Кооперативні організації повинні вміти формувати відповідні власні інформаційні сигнали, інформаційні потоки, які мають бути диференційовані як за рівнем знань отримувачів інформації, так і за їхнім місцем і роллю у кооперативному процесі. Бажано було б створити відкриту інформаційно-консультаційну лінію з питань кооперації. Інформаційна підтримка зернової кооперації полягає у створенні системи інформаційного забезпечення кооперації як сукупності соціальних, техніко-технологічних та організаційно-економічних складових, цілісна єдність яких забезпечує збір, обробку та передачу зацікавленим особам відомостей і даних про процеси та явища, що відбуваються в мікроекономічному та макроекономічному аграрному середовищі, нових ідей та знань з метою прийняття адекватних рішень стосовно ведення результативної соціально-економічної та виробничо-господарської діяльності в зернових кооперативах. Складність у наданні інформаційної підтримки полягає у постійному збільшенні інформаційних обсягів, що призводить до ускладнень обліку і зберігання даних і вимагає створення захищених кооперативних мереж, необхідності розробки і впровадження системи збору і обробки статистичної інформації та звітних даних, впровадження автоматизованих систем фіксації результатів

соціально-економічної діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу та кооперативів [9].

Ефективність інформаційної підтримки залежить від кваліфікованості керівників і учасників кооперативів у зборі та обробці інформації про нові технології виробництва і переробки зернової продукції, цінової ситуації на ринку продукції і матеріально-технічних ресурсів, та прогнозування ринкової кон'юнктури. Попередньо існуюча система розповсюдження інформації та поширення знань у сільському господарстві не відповідає викликам сьогодення. Інформаційною базою для виявлення та обґрунтування маркетингових інструментів для просування зернової продукції та розширення кола користувачів і послуг сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів слугуватимуть статистичні матеріали сільського господарства України, Дніпропетровської області, електронних ресурсів FAO та результати анкетування фермерів районів Дніпропетровщини, що займаються виробництвом зернових культур.

Особливістю пропонованого дослідження є розробка Web-сайту зернового обслуговуючого кооперативу. Його створення передбачається на плат-формі Word-Press з використанням єдиного стилю CSS з застосуванням управляючих елементів на базі Java-script, з підтримкою Flash-анімації, підключенням баз MySQL та реалізацією форуму з використанням PHP [5; 6]. Деревовидна структура мапи сайту формуватиметься за змістом на під-ставі результатів маркетингових опитувань серед представників зерновиробництва Придніпровського регіону. Обґрунтування висновків здійснюватиметься методами експертних оцінок, систематизації, групування і порівняння. Провідні структурні елементи сайту зернового обслуговуючого кооперативу відображатимуться в наступних базових блоках [4; 11]. У першому блоці, здійснюватиметься рекламна пропозиція продукції кооперативу, надаватимуться форми для он-лайн замовлення зерна (в залежності від культури та класності) та продуктів його переробки, пропонуватимуться елементи зворотного зв'язку у вигляді форуму клієнтів і учасників кооперативу про можливості застосування його зернової продукції. Подача та користування сайтом будуть максимально спрощеними, щоб збільшити користувацьку аудиторію за рахунок менш обізнаних у Internet-середовищі жінок-фермерів [7; 9]. У другому блоці, з акцентом на гендерні потреби жінок-фермерів стосовно послуг СОК, пропонуватимуться сервіси з вибору посівного матеріалу зернових культур, найму працівників з урахуванням гендерних схильностей до виконання певних операцій, придбання й оренди технічних засобів, виконання транспортних перевезень, зберігання продукції на зерносховищах та одержання дорадницько-консультаційних послуг щодо екологічних технологій природного землеробства, впровадження яких є актуальним завданням розвитку зерновиробництва України. До переваг пропонованої розробки відноситься її мультимовність, адже в такий спосіб розширяється закордонне коло замовників експортно-орієнтованої зернової продукції даного СОК. Розроблений сайт супроводжуватимуть рекомендації по його розгортанню, використанню та адаптації під конкретний СОК.

Результати дослідження будуть поширюватися:

– на семінарах і консультаціях з питань розвитку кооперації для потреб виробників зерна в рамках діяльності Інноваційного центру аграрних технологій, та Центру природного агровиробництва;

– розміщенням сайту на безкоштовних хостінгах по запитах зернових обслуговуючих кооперативів;

– у регіональних органах управління сільським господарством Дніпропетровської області;

– у вигляді публікацій статей та доповідей на конференціях для фахівців з аграрної економіки та практиків, пов'язаних із розвитком кооперативного руху серед виробників зерна.

Висновки і пропозиції. 1. Зерновий підкомплекс належить до провідних складових сільського господарства України, надає найбільші експортні надходження, що є вкрай важливим в умовах кризових реалій вітчизняної економіки. Фермерам невеликих сільськогосподарських підприємств (до 1 тис. га) та господарствам населення належить майже 40% посівних площ зернових в Україні, причому частка виробників даної категорії складає майже 91% від загальної кількості вітчизняних виробників зерна.

2. Кооперування зазначеної когорти фермерів, що повноцінно не забезпечені власними потужностями для переробки, зберігання та вигідної реалізації своєї продукції, набуває першорядного значення як засіб забезпечення добробуту сільських громад та дієвий спосіб покращення показників зернового підкомплексу України в цілому та Придніпровського регіону, зокрема.

3. Сучасний економічний формат господарювання в аграрному секторі України, що зазнає згубного впливу від внутрішніх кризових явищ та не може поки повною мірою застосувати переваги від світової інтеграції, вимагає комплексної підтримки СОК через поєднання теоретичних надбань теорії маркетингу та практичних розробок в сфері комп'ютерних інформаційних технологій.

4. Позитивна динаміка кількості СОК в Україні за останні п'ять років ще не досягла якісної оцінки. Роль СОК на аграрному ринку України є незначною: кількість членів СОК складала лише 0,2% сільського населення (проти 50% у Польщі). На розвинених ринках сільськогосподарські кооперативи є домінуючою формою організацій виробників і займають значну частку (40-50% в середньому та до 75% в окремих країнах і секторах).

5. З метою розширення економічних можливостей для малих та середніх зернових господарств через розвиток зерносховищ й сільськогосподарських кооперативів в двох областях України запроваджено Канадський кооперативний зерновий проект.

6. Інформаційна підтримка зернової кооперації полягає у створенні системи інформаційного забезпечення кооперації. Складність у наданні такої підтримки полягає у постійному збільшенні інформаційних обсягів. Ефективність інформаційної підтримки залежить від кваліфікованості керівників і учасників кооперативів. Для цього передбачається співпраця з вищими аграрними навчальними закладами.

7. Розроблений Web-сайт зернового обслуговуючого кооперативу супроводжуватимуть рекомендації з його розгортання, використання та адаптації під конкретний сільськогосподарський обслуговуючий кооператив.

Список літератури:

1. Васильєва Н. К. Галузеві й регіональні аспекти інноваційно-інвестиційної моделі розвитку аграрних підприємств / Н. К. Васильєва // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2011. – № 3. – С. 264-268.
2. Васильєва Н. К. Інтегрований інноваційно-інвестиційний розвиток аграрних підприємств із застосуванням інформаційних технологій / Н. К. Васильєва // Економічний простір. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2011. – № 49. – С. 173-180.
3. Зерновий сільськогосподарський обслуговуючий кооператив: практ. посіб. / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Новіков Г. В., Корінець Р. Я.]. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. – 122 с.
4. Інформатика в LINUX-середовищі: навчальний посібник / за ред. Н. К. Васильєвої. – Дніпропетровськ: Біла К. О., 2016. – 268 с.
5. Келюх О. О. Інформаційне забезпечення Web-сайтів аграрного профілю // Математичне моделювання та інформаційні технології в аграрному секторі економіки: монографія. – Дніпропетровськ: Біла К. О., 2016. – С. 161–176.
6. Келюх О. О. Підготовка фахівців з надання інформаційних послуг в еко-агровиробництві // Економічні студії. – 2014. – № 4. – С. 132–134.
7. Клочан В. В. Система інформаційно-консультаційного забезпечення аграрної сфери: монографія / В. В. Клочан. – Миколаїв: МДАУ, 2012. – 371 с.
8. Кравець М. О. Менеджмент-освіта в кооперативному агробізнесі // Вісник ДДАУ. – 2008. – № 1. – С. 69–71.
9. Кравець М. О. Методи планування змісту та архітектури Web-сайта аграрного підприємства // Математичне моделювання та інформаційні технології в аграрному секторі економіки: монографія. – Дніпропетровськ: Біла К. О., 2016. – С. 176–188.
10. Макаренко П. М., Васильєва Н. К. Інноваційне забезпечення конкурентоспроможності інтегрованих структур АПК // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2005. – № 3 (38). – С. 134-137.
11. Перков С. Застосування інформаційних технологій в агрономії / С. Перков // Тези доповідей IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інформаційні технології в агробізнесі та аграрній освіті». – Дніпропетровськ: ДДАЕУ, 2016. – С. 36–38.
12. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив: практ. посіб. / Кол. авт. – К.: Аграрна освіта, 2009. – 128 с.
13. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив: практ. посіб. / Р. Блок, В. В. Гончаренко, Н. А. Іванова та ін. – К.: Урожай, 2001. – 288 с.
14. Стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року / за ред. М. Й. Маліка. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. – 50 с.
15. Фігурек О. Взаємодія інформаційних систем у сільському господарстві // Економіка АПК. – 2015. – № 2. – С. 83.
16. Цимбал В. О. Проблеми розвитку обслуговуючої кооперації на селі / В. О. Цимбал // Агроінком. – 2011. – № 4–6. – С. 72–80.
17. Швиденко О. М. Впровадження Інтернет-маркетингу в сільськогосподарських підприємствах // Економіка АПК. – 2014. – № 1. – С. 129-135.
18. Charles Ling. What Cooperatives Do // Rural Cooperatives. – Volume 77. – Number 2, March /April 2010. – P. 4–7.
19. Co-ops: Sprouting ideas and innovations // Rural Cooperatives. – Volume 78. – Number 5, July/August 2011. – P. 16–33.
20. Kravets M., Nyckytchenko O. Information security support of electronic payments in agricultural sector // The providing of sustainable development of agricultural sector for its innovative base: collective monograph. – Sheffield (Great Britain): Science and Education Ltd, 2015. – P. 134–138.
21. Sarah Ali and David Chesnick. Top 100 ag co-ops eclipse previous sales record by $18 billion // Rural Cooperatives. – Volume 79. – Number 5, September/October 2012. – P. 8–19.
22. Thomas W. Grain Agriculture of the Middle: Opportunity for Co-ops // Rural Cooperatives. – Volume 78. – Number 1, January/February 2011. – P. 14–17.
23. http://www.dsks.com.ua/uk/services.html
24. http://minagro.gov.ua/ministry?tid_hierachy=662

Кравец Н.А.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ИНФОРМАЦИОННАЯ ПОДДЕРЖКА ОБСЛУЖИВАЮЩЕЙ КООПЕРАЦИИ

Аннотация
Исследовано состояние и развитие сельскохозяйственной обслуживающей кооперации в Украине. Выделены проблемы и сдерживающие факторы развития зерновой обслуживающей кооперации. Раскрыто понятие информационной поддержки кооперативного объединения. Описан механизм наполнения Web-сайта зернового обслуживающего кооператива. Рассмотрена стратегия распространения результатов исследований.
Ключевые слова: сельскохозяйственный обслуживающий кооператив, зерновой кооператив, информационная поддержка, механизм наполнения Web-сайта.

Kravets M.A.
Dnepropetrovsk State Agrarian-Economy University

INFORMATION SUPPORT OF SERVICE COOPERATION

Summary
State and development of the agricultural servicing cooperation in the Ukraine is defined. Problems and determent factors of the development of the grain servicing cooperation are marked. The concept of information support is revealed. The mechanism of the filling of the Website of cooperative association is described. We consider the strategy for spreading research results.
Keywords: agricultural servicing cooperative, grain servicing cooperative, information support.

УДК 658.8:339.564

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Красілич І.О.
Українська академія друкарства

У результаті аналізування експортно-імпортної діяльності машинобудівних підприємств, а також узагальнення огляду літературних джерел виділено фактори, які впливають на розвиток експортно-імпортної діяльності підприємств. Визначено вплив цих факторів на розвиток машинобудівного підприємства на зовнішніх ринках. Виділено ті фактори, що мають найбільшу силу впливу на розвиток експортно-імпортної діяльності машинобудівних підприємств.
Ключові слова: фактори впливу, розвиток, ранг, коефіцієнт, експортно-імпортна діяльність, машинобудівне підприємство.

Постановка проблеми. За умов розвитку глобалізації світового господарства та сучасних тенденцій розвитку міжнародних економічних відносин посилюється значення зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств. Процеси розширення національної економіки України встановлюють нові стандарти здійснення експортно-імпортної діяльності та їх результативності, стимулювання розвитку конкурентних переваг для забезпечення стійких позицій на зовнішньому ринку та впровадження досягнень науки і техніки для підвищення ефективності виробничої діяльності машинобудівних підприємств. Саме тому особливої актуальності набуває аналіз проблем, пов'язаних із впливом факторів, які забезпечують ефективність здійснення зовнішніх відносин суб'єктів господарювання та, на цій основі, прийняття і реалізація управлінських рішень щодо можливостей використання резервів підвищення рівня розвитку експортно-імпортної діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з проблем підвищення конкурентоспроможності підприємств при виході на зовнішні ринки показав, що велика кількість наукових праць таких вчених як Г. Азоєва, В. Авдєєнка, І. Багрової, А. Градова, Б. Губського, Г. Дроздової, П. Зав'ялової, І. Іващук, І. Кірцнера, Ф. Котлера, Ю. Макогона, М. Мескона, Л. Михайлової, М. Нікітіна, В. Новицького, В. Нижника, В. Окрепілова, І. Піддубного, М. Познера, М. Портера, Ф. Рут, Ю. Токарєва, Р. Фатхутдінова, Ф. Хайека, Й. Шумпетера, А. Юданова присвячена сутності, оцінці та організації зовнішньоекономічної діяльності виробничих систем. Проблеми управління підприємством та фактори, які впливають на його зовнішньоекономічну діяльність, досліджуються в працях таких відомих закордонних і вітчизняних вчених-економістів як Дж.М. Даннінга, Г. Дроздової, Е. Ковтуна, І. Коломієць, С. Князя, В. Колонтай, О. Мельник, Ж.Б. Сея, Р. Солоу, Р. Харрода, А. Фатенок-Ткачук, С. Хаймера, В. Швець та інших вчених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз існуючих публікацій дозволив зробити висновок про те, що питання, пов'язані з формуванням сучасних теоретичних і методичних підходів щодо виявлення факторів, які необхідно враховувати під час прийняття і реалізації управлінських рішень у сфері зовнішньоекономічної діяльності підприємств, недостатньо висвітлені в сучасній економічній літературі. Отже, виникає необхідність у науковому обґрунтуванні та розробці теоретико-методичних основ ідентифікації факторів впливу на ефективність експортно-імпортної діяльності машинобудівних підприємств, що визначило актуальність та зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є ідентифікація та оцінка ступеню впливу факторів на розвиток експортно-імпортної діяльності машинобудівних підприємств.

Виклад основного матеріалу. У результаті аналізування експортно-імпортної діяльності машинобудівних підприємств (Концерн «МАТС», ТзОВ «ІнтерПЕТ», ВО «Азовмаш», ПАТ «Мо-

© Красілич І.О., 2016

тор Січ», ПАТ «Електромашинобудівний завод «Фірма СЕЛМА», ПАТ»Дніпроважмаш», ПАТ «Кременчуцький завод дорожніх машин», ДП «ВіАЗ», ПАТ НДІ «Перетворювач», ПАТ «Львівський локомотиворемонтний завод», ЗТТ «Електрон», ПАТ «Новоград-Волинський завод сільгоспмашин», ПАТ «Агрегат»), а також узагальнення огляду літературних джерел [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9] виділено фактори, які впливають на розвиток експортно-імпортної діяльності машинобудівних підприємств, а саме: ціна одиниці продукції ($Ф_1$); якість готової продукції ($Ф_2$); рівень технологічності виробництва ($Ф_3$); рівень інноваційності продуктів, які імпортуються або експортуються ($Ф_4$); розвиненість логістики на підприємстві ($Ф_5$); інформативність системи маркетингу ($Ф_6$); кваліфікованість кадрів, залучених до реалізації експортно-імпортних операцій ($Ф_7$); фінансовий стан підприємства ($Ф_8$); рівень податкового навантаження ($Ф_9$); рекламна стратегія, яку застосовує підприємство ($Ф_{10}$).

Найефективнішим методом виявлення факторів, які мають суттєвий вплив на розвиток експортно-імпортної діяльності машинобудівних підприємств України є метод експертних оцінок із застосуванням безпосереднього оцінювання. Для отримання експертних оцінок нами використовувалось анкетне опитування. Експертне дослідження проведене в середовищі керівників машинобудівних підприємств, а отримані результати оброблені за допомогою методу апріорного ранжирування. Кожному фактору експерти призначали певне число, що відповідало рангу фактора. Найменше значення рангу відповідало максимальній оцінці. За умови коли експерт не міг чітко розмежувати кілька факторів, він призначав їм однакові ранги. Опитування проводилось у двох групах експертів – перша група включала експертів, які є керівниками машинобудівних підприємств-імпортерів, а друга – експертів, які є керівниками машинобудівних підприємств-експортерів. Враховуючи це, таблиці формувались окремо для кожної групи експертів.

Досліджуючи таблиці рангів виявлено, що деякі експерти не змогли чітко відрізнити значущість окремих факторів, що спричинило перетворення рангів за такою формулою:

$$a = \frac{\sum_{i=0}^{m_1-1}(m_2 + i)}{m_1}, \quad (1)$$

де m_2 – порядковий номер першого фактора групи факторів з однаковими рангами у ранжируваному ряді, сформованому у порядку зростання рангів;

m_1 – кількість факторів з однаковими рангами у певній групі однаково оцінених факторів.

Значення середнього рангу обчислювали за співвідношенням:

$$\overline{a} = \frac{\sum_{j=1}^{n} a_{ji}}{n}, \quad (2)$$

Правильність проведених обчислень перевірили шляхом співставлення суми значень перетворених рангів за кожним з експертів:

$$\sum_{j=1}^{n} a_{ji} = \frac{1+m}{2}m. \quad (3)$$

Результати обчислення наведено у таблиці 1, умовні ранги отримуються за методом, який є аналогічний тому, що побудований на співвідношенні (1).

Оскільки перетворення рангів могло спричинити втрату вагомості експертної інформації, нами проведено перевірку перетворених рангів на основі застосування коефіцієнта рангової кореляції Спірмена; оцінювання ступеню погодженості думок фахівців на основі коефіцієнта конкординації Кендала та у розрізі кожного фактора на основі критерію Мізеса-Смірнова.

Отримані значення коефіцієнтів рангової кореляції Спірмена можна вважати адекватними, оскільки для коефіцієнтів по обох групах виконується умова $R_S > R_\beta$.

Отримані розрахункові значення коефіцієнта конкордації Кендала більші за відповідні їм табличні, тому є підстави для припущення про значущість розрахованих коефіцієнтів конкордації Кендала, а також узгодженість думок експертів стосовно вагомості досліджуваних 10-ти факторів.

Розрахункові значення критерія Мізеса-Смірнова представлено у табл. 2.

Отже, при 5%-ому рівні значущості припущення про рівномірність розподілу рангів відкидаємо тільки для 5-го фактора, таким чином, по всіх факторах крім 5-го можна робити припущення про значну узгодженість думок експертів.

Здійснивши перевірку випадковості зменшення рангових оцінок факторів, пересвідчились про невипадковий характер зменшення рангових оцінок факторів. Далі перевірили припущення про експоненціальне зменшення діаграми рангів, розрахункове значення даного критерію попадає у будь-який із зазначених інтервалів, отже є підстави припустити те, що розподіл рангів має експоненціальний характер зменшення діаграми дозволяє розбити фактори на групи за мірою їх значущості: ($Ф_1$, $Ф_2$); ($Ф_3$, $Ф_5$, $Ф_4$); ($Ф_7$, $Ф_6$); ($Ф_8$, $Ф_9$, $Ф_{10}$) і доцільно перевірити досліджувані фактори на предмет величини розходження між їхніми середніми значеннями за критерієм Стюдента або за допомогою множинного рангового критерію Дункана. Використання зазначених критеріїв передбачає визначення однорідності дисперсій сукупності, що вимагає попереднього застосування критерію Кохрана, який перевіряє сукупність дисперсій на однорідність. Оскільки обчислене розрахункове значення критерію Кохрана менше за відповідне табличне значення, то можна припустити наявність однорідності розподілу сукупності дисперсій, що дозволяє розрахувати дисперсію сукупностей.

Застосування множинного рангового критерію Дункана вимагає попереднього ранжування ряду середніх рангових значень оцінок факторів у порядку їх зростання. Після чого, ранжовані значення перемножили на значення нормованої помилки середнього і, отримали групу найменш значущих рангів (НЗР). Далі порівняли різниці значень максимально і мінімального середніх рангових оцінок із максимальним значенням НЗР, а також визначили різницю між максимальним і мінімальним значеннями НЗР, таблиця 3.

Аналізуючи отримані дані, нами виділено такі групи факторів, між якими існують значні розбіжності:

($Ф_1$, $Ф_2$); ($Ф_3$, $Ф_5$, $Ф_4$; $Ф_7$, $Ф_8$); ($Ф_8$, $Ф_9$, $Ф_{10}$).

Таблиця 1

Перетворені ранги

Оцінки експертів	$Ф_1$	$Ф_2$	$Ф_3$	$Ф_4$	$Ф_5$	$Ф_6$	$Ф_7$	$Ф_8$	$Ф_9$	$Ф_{10}$	∑ рангів	Число однакових рангів	Sj
Перша група експертів													
1	3,5	2	1	5,5	5,5	3,5	8,5	8,5	7	10	55	2;2;2	1,5
2	2	1	3,5	6,5	3,5	9	6,5	6,5	10	6,5	55	2;4	5,5
3	3	1,5	5,5	5,5	1,5	8	4	9,5	7	9,5	55	2;2;2	1,5
4	1	2	3	8	4	10	8	5,5	8	5,5	55	2;3	2,5
5	1,5	3	4,5	6	1,5	8,5	4,5	8,5	7	10	55	2;2;2	1,5
6	1	2	4	4	7,5	4	7,5	7,5	7,5	10	55	2;4	5,5
7	3	1	3	6	3	8,5	6	6	10	8,5	55	3;3;2	4,5
8	2,5	2,5	1	6,5	5	4	6,5	9	8	10	55	2;2	1
9	1,5	1,5	6	4	7,5	4	4	7,5	9	10	55	2;3;2	3
10	2	1	3	5	4	8	6	10	8	8	55	3	2
11	1,5	4	4	4	1,5	6,5	8,5	6,5	8,5	10	55	2;3;2;2	3,5
∑ рангів	22,5	21,5	38,5	61	44,5	74	70	85	90	98	605		32
Умовні ранги факторів	2	1	3	5	4	7	6	8	9	10			
Середні ранги факторів	2,05	1,95	3,50	5,55	4,05	6,73	6,36	7,73	8,18	8,91			
Друга група експертів													
1	1,5	1,5	3,5	3,5	6	6	6	8,5	8,5	10	55	2;2;3;2	3,5
2	1	3,5	2	3,5	5	7	7	7	9	10	55	2;3	2,5
3	2	1	7	3	5	5	5	9	8	10	55	3	2
4	1	2	4	4	6	4	7,5	9,5	7,5	9,5	55	3;2;2	3
5	3,5	5,5	1,5	3,5	1,5	5,5	7	8,5	8,5	10	55	2;2;2;2	2
6	2	1	6,5	3,5	3,5	5	8	6,5	9	10	55	2;2	1
7	1	2,5	2,5	5,5	9	5,5	5,5	5,5	9	9	55	2;4;3	7,5
8	2,5	1	6	2,5	6	6	4	9	8	10	55	2;3	2,5
9	1,5	1,5	7	4,5	3	4,5	7	9	10	7	55	2;2;3	3
10	1	4,5	4,5	2	6,5	8	3	6,5	9	10	55	2;2	1
11	3	1	2	6,5	4,5	8,5	4,5	6,5	8,5	10	55	2;2;2	1,5
12	1	3	3	6,5	3	6,5	6,5	6,5	10	9	55	3;4	7
∑ рангів	21	28	49,5	48,5	59	71,5	71	92	105	114,5	660		36,5
Умовний ранг факторів	1	2	4	3	5	7	6	8	9	10			
Середній ранг фактора	1,75	2,33	4,13	4,04	4,92	5,96	5,92	7,67	8,75	9,54			

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Розрахункові значення критерія Мізеса-Смірнова

$Ф_1$	$Ф_2$	$Ф_3$	$Ф_4$	$Ф_5$	$Ф_6$	$Ф_7$	$Ф_8$	$Ф_9$	$Ф_{10}$
3,2383	2,6335	0,6362	0,4970	0,2733	0,6653	0,7356	2,2428	3,6886	5,0931

Джерело: розроблено автором

Таблиця 3

Результати порівнянь

Порівнювані фактори	Показники		Порівнювані фактори	Показники		Порівнювані фактори	Показники		Порівнювані фактори	Показники		Порівнювані фактори	Показники	
	Різниця середніх	НЗР		Різниця середніх	НЗР		Різниця середніх	НЗР		Різниця середніх	НЗР		Різниця середніх	НЗР
10;1	6,59	1,047	9;1	5,80	1,037	8;2	4,17	1,015	6;5	1,63	0,958	4;2	2,35	0,958
10;2	6,33	1,037	9;2	5,54	1,024	8;3	2,50	0,999	6;4	1,63	0,926	4;3	0,67	0,926
10;3	4,65	1,024	9;3	3,87	1,015	8;5	1,83	0,980	6;7	0,00	0,882	4;5	0,00	0,882
10;5	3,98	1,015	9;5	3,20	0,999	8;4	1,83	0,958	7;1	4,24	0,999	5;1	2,61	0,958
10;4	3,98	0,999	9;4	3,20	0,980	8;7	0,20	0,926	7;2	3,98	0,980	5;2	2,35	0,926
10;7	2,35	0,980	9;7	1,57	0,958	8;6	0,20	0,882	7;3	2,30	0,958	5;3	0,67	0,882
10;6	2,35	0,958	9;6	1,57	0,926	6;1	4,24	1,015	7;5	1,63	0,926	3;1	1,93	0,926
10;8	2,15	0,926	9;8	1,37	0,882	6;2	3,98	0,999	7;4	1,63	0,882	3;2	1,67	0,882
10;9	0,78	0,882	8;1	4,43	1,024	6;3	2,30	0,980	4;1	2,61	0,980	2;1	0,26	0,882

Джерело: розроблено автором

Відзначимо, що застосування критерію Стюдента матиме аналогічні наслідки.

Таким чином, проаналізувавши інформацію, зібрану в результаті опитування 23-ох експертів щодо рівня значущості 10-ох факторів є підстави стверджувати, що фактори $Ф_1$ і $Ф_2$ є найбільш значущими. Найменш значущими виявились фактори $Ф_8$, $Ф_9$, $Ф_{10}$.

Висновки і пропозиції. На онові аналізування емпіричних даних машинобудівних підприємств, а також узагальнення літературних джерел, встановлено, що на розвиток експортно-імпортної діяльності впливає низка факторів, які необхідно враховувати під час прийняття і реалізації управлінських рішень у сфері зовнішньоекономічної діяльності підприємств. На основі проведеного експертного дослідження в середовищі керівників машинобудівних підприємств і оброблення отриманих результатів за допомогою методу апріорного ранжування доведено, що серед ідентифікованих факторів найбільш значущими виявились ціна і якість машинобудівної продукції. У свою чергу такі фактори, як фінансовий стан підприємства, рівень податкового навантаження, а також рекламна стратегія яку застосовує підприємство мають, на думку, експертів другорядне значення. Отримані результати є важливими для аналізування можливостей використання резервів підвищення рівня розвитку експортно-імпортної діяльності підприємства.

Список літератури:

1. Антоневська К. Ю. Кредитування експортоорієнтованих підприємств: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.04.01 / К. Ю. Антоневська; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – 18 с.
2. Бикова Н. В. Експортний потенціал підприємств лісопромислового комплексу: автореф. дис. … канд. екон. наук: 08.00.04 / Н. В. Бикова; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К., 2011. – 20 с.
3. Боротьба з імпортом – поки програє вітчизняний виробник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.finance.ua
4. Герасимчук В., Шеламова І. Зниження енергоємності продукції – ключовий фактор реалізації економічного потенціалу машинобудівних підприємств України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: essuir.sumdu.edu.ua
5. Венцковський Д. Ю. Експортна стратегія України в системі забезпечення економічної безпеки: автореф. дис. … канд. екон. наук: 21.04.01 / Д. Ю. Венцковський; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. – К., 2010. – 23 с.
6. Державна програма розвитку машинобудування на 2006-2011 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2006 р. № 516.
7. Дудченко М. А. Диверсифікація експортного потенціалу України./ Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / М. А. Дудченко, А. С. Філіпенко, В. С. Буркін, А. С. Гальчинський та ін. – К.: Либідь, 2002. – С. 143-157.
8. Волокодавова Е. В. Экспортный потенциал промышленных предприятий: теория, методология, практика: [Монография] / Е. В. Волокодавова. – Самара: Самарский гос. экон. Университет, 2007. – С. 14.
9. Курищук В. В. Банківське кредитування експортної діяльності підприємств в Україні: автореф. дис. … канд. екон. наук: 08.00.08 / В. В. Курищук; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 20 с.

Красилич И.О.
Украинская академия печати

ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЭКСПОРТНО-ИМПОРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В итоге анализа экспортно-импортной деятельности машиностроительных предприятий, а также обобщения обзора литературных источников выделены факторы, которые влияют на развитие экспортно-импортной деятельности предприятий. Определено влияние этих факторов на развитие машиностроительного предприятия на внешних рынках. Выделены те факторы, которые имеют наибольшую силу воздействия на развитие экспортно-импортной деятельности машиностроительных предприятий.
Ключевые слова: факторы влияния, развитие, ранг, коэффициент, экспортно-импортная деятельность, машиностроительное предприятие.

Krasilych I.O.
Ukrainian Academy of Printing

FACTORS OF IMPACT THE EFFICIENCY EXPORT-IMPORT ACTIVITIES MACHINE-BUILDING ENTERPRISE

Summary
As a result of analysis of export and import of machine-building enterprises and summarizing the literature review highlighted the factors that influence the development of export-import of enterprises. The influence of these factors on the development of engineering enterprises in foreign markets. Highlight the factors that have the greatest power to influence the development of export-import of machine-building enterprises.
Keywords: factors of influence development, rank, coefficient, export-import activities, machine building enterprise.

УДК 65.011.8:06.05

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ОЦІНКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ АГРОФОРМУВАНЬ ТА УПРАВЛІННЯ НИМИ

Кривець Ю.М.
Херсонський державний аграрний університет

У статті виявлені основні особливості функціонування корпоративних агроформувань та управління ними. Визначені проблеми досягнення та оцінки ефективності функціонування й корпоративного управління. Обґрунтовані принципи й показники, індикатори та критерії оцінки його ефективності. З метою підвищення ефективності корпоративного управління необхідно ввести у його структуру складову корпоративної соціальної відповідальності, а в склад її оцінки – рівень та обсяги здійснення.
Ключові слова: ефективність, показники, корпоративні агроформування, корпоративне управління, акціонери, дивіденди, ризики, корпоративна соціальна відповідальність.

Постановка проблеми. Сучасною тенденцією розвитку вітчизняної аграрної економіки стає формування великої кількості корпоративних утворень, переважно у формі акціонерних товариств. Тому від ефективності функціонування та кваліфікації управлінського апарату, від впровадження нових принципів корпоративного управління суб'єктів господарювання агросфери та від участі підприємств корпоративного сектора в політичному та соціальному житті країни залежить рівень її економічного розвитку, особливо сільських територій. Однією з головних проблем у підвищенні рівня корпоративного управління є відсутність єдиної методики, яка дозволяє оцінити його ефективність. Проблема корпоративного управління зумовлена також неврегульованістю корпоративних відносин в агросфері на рівні державної аграрної політики, місцевих органів влади.

Корпоративне управління – це форма управління аграрним підприємством для врегулювання відносин (встановлення взаємозв'язків, збалансування сил та врахування інтересів) усіх учасників (акціонерів, менеджерів, директорів, зацікавлених осіб) за умови дотримання норм законодавства та правил ведення агробізнесу. Вона спрямована на залучення та раціональне використання ресурсів при здійснені відповідного керівництва та контролю для підвищення ефективності функціонування корпоративного підприємства, з метою отримання прибутку у вигляді дивідендів відповідно до частки власності у статутному капіталі, забезпечення його фінансово-економічної стійкості та конкурентоспроможності.

Одним із найважливіших чинників ефективного розвитку корпоративних відносин є відносини всередині агроформування, або корпоративна культура. На жаль, сьогодні ці відносини ще далекі від належного рівня через постійні конфлікти між менеджментом підприємства та його акціонерами, між власниками малих та великих пакетів акцій, між стратегічним інвестором та іншими акціонерами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний теоретико-методологічний внесок у розробку питань корпоративного управління здійснили такі науковці: О.М. Анісімов, Б.М. Андрушків, Т.Р. Антошко, О.Г. Білорус, Л.В. Довгань, В.А. Євтушевський, Г.В. Козаченко, О.Г. Кошелєва, О.Р. Кібенко, М.І. Книш, Р.Р. Ларіна, О.А. Лобанова, Т.Г. Логутова, М.Ю. Мілявський, О.В. Мороз, Г.В. Назарова, М.І. Небава, І.Л. Сазонець, В.Г. Федоренко, А.В. Череп та інші. Ними висвітлені питання про його сутність, чинники, структуру, практику впровадження.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Подальших розробок потребують методологічні засади визначення ефективності корпоративного управління в сучасних умовах господарювання.

Мета статті. Метою статті є виявлення проблем функціонування корпоративних агроформувань, основних ризиків і, у цьому зв'язку, – обґрунтування принципів здійснення та показників оцінки ефективності корпоративного управління з опорою на соціальну відповідальність.

Виклад основного матеріалу. Проблеми розвитку корпоративного сектора висвітлено науковцями в різних аспектах, а саме: правове регулювання корпоративних відносин, формування інформаційного поля корпорацій, управління їх фінансово-економічними ресурсами; управління розвитком корпорацій та гармонізація інтересів учасників корпоративного управління; розбудова системи корпоративних відносин, яка дозволяє повною мірою використовувати всі переваги акціонерної форми власності [6, с. 271].

Корпорація – це організаційно-правове агроформування, яка об'єднує необхідні ресурси для виробництва продовольчих товарів та надання послуг населенню в сфері агропромислового виробництва та його інфраструктури. Така форма господарювання в умовах економічної нестабільності та фінансового спаду має певні переваги:

1) мінімізує фінансовий ризик діяльності акціонерів внаслідок виключення за чинним законодавством їхньої відповідальності перед кредиторами товариства за межами капіталу, що розміщений в акціях;

2) сприяє збільшенню концентрації виробництва, підвищенню рівня капіталізації, капіталізації, вигідному інвестуванню та інноваційному розвитку;

3) дозволяє здійснювати підприємницьку діяльність, розширювати та диверсифікувати її навіть після зміни складу акціонерів;

4) пропонує працівникам участь у розподілі прибутків і дає змогу власникам корпорацій

© Кривець Ю.М., 2016

успішно реалізовувати стратегічні плани на засадах колективних інтересів, корпоративної соціальної відповідальності тощо [1, с. 123].

Ефективність корпоративного управління стає вирішальним чинником успішної роботи агрофірм, компаній, холдингів, корпорацій, акціонерних товариств в ринкових умовах. Отже, за відсутності його ефективної структури, що визначає взаємини ради директорів, виконавчого органу та акціонерів, вітчизняні корпоративні агроформування та економіка в цілому будуть постійно стримуватися в своєму розвитку нестачею власного капіталу. Ефективність корпоративного управління має бути досягнута з урахуванням інтересів всіх учасників корпоративних відносин, до яких належать власники підприємства – акціонери, наймані менеджери – правління акціонерного товариства, а також інвестори й кредитори.

На аграрних ринках, що розвиваються, незалежна думка щодо практики корпоративного управління набуває особливого значення. Досить важко визначити єдиний підхід до оцінювання сутності та ефективності корпоративного управління в різних країнах, з різними традиціями та культурою. Однак вони повинні базуватися на принципах добропорядності, прозорості, підзвітності та відповідальності. Загалом система корпоративного управління передбачає розподіл прав та обов'язків між різними учасниками корпоративних відносин. Оскільки дивідендна політика є одним із проявів корпоративного управління, то в залежності від того, як саме здійснюватиметься така політика, буде відбуватися розвиток аграрного підприємства.

Єдиної моделі корпоративного управління, що працює в усіх країнах, немає. У той же час існують визначені стандарти, що застосовуються у всіляких правових, політичних і економічних його аспектах. На основі цих стандартів рейтингові агентства, консалтингові фірми, дослідницькі центри розробляють інформаційно-аналітичні продукти, що тією або іншою мірою характеризують якість корпоративного управління як в окремих аграрних компаніях, так і в агросфері країни в цілому. На сьогоднішній день у світі існує кілька уніфікованих рейтингів та велика кількість інших різноманітних індикаторів, що характеризують ефективність корпоративного управління [4, с. 157]. Використання системно-структурного аналізу існуючих індикаторів та показників дозволило систематизувати їх за такими критеріями:

1) в залежності від суб'єктів, що їх розраховують: іноземні та вітчизняні. До основних зарубіжних індикаторів слід віднести рейтинги агентства Standard & Poor's, CORE-рейтинг, рейтинг Brunswick UBS Warburg, Російського інституту директорів і рейтингового агентства «РІД – Експерт РА» тощо. До вітчизняних – Індекс корпоративного управління в Україні (УІРФР) та Рейтинг корпоративного управління підприємства рейтингового агентства «Кредит-рейтинг» [7];

2) в залежності від виду індикатора та способів їх представлення: рейтинг, індекс, коефіцієнт, ренкінг, інші індикатори;

3) в залежності від рівня комплексності проведених розрахунків: макроіндикатори – дозволяють оцінити рівень корпоративного управління на основні нормативно-правових актів та їх відповідність міжнародним стандартам; мікроіндикатори – оцінюють лише якість корпоративного управління в окремому акціонерному товаристві; комплексні індикатори – оцінюють і стан державного регулювання та підтримку корпоративного управління, так і якість корпоративного управління в окремому акціонерному товариств;

4) в залежності від інформації, що використовується при розрахунках: ґрунтується лише на публічній інформації, яка відкрито оприлюднюється в засобах масової інформації та мережі Інтернет; ґрунтується як на публічній, так і на інсайдерській інформації, отриманої від керівництва акціонерного товариства;

5) в залежності від змісту моніторингу та завдань аналізу.

Ефективність корпоративного управління здебільшого визначається як результат поєднання принаймні чотирьох чинників, які застосовуються відповідно до національної або регіональної специфіки функціонування корпоративних агроформувань: особливості національного законодавства та аграрної політики, тип власності, органи (підрозділи) управління, суспільна думка [2, с. 136]. Вивчаючи їх, можна досягнути глибшого розуміння зовнішнього регуляторного середовища, з яким взаємодіють корпорації.

Категорію «рейтинг» (у перекладі з латини – розрахунок, звіт, сума, підсумок) трактують, звичайно, як «метод оцінки, що забезпечує інвестора простою системою градації, показує відносний імідж, інвестиційну якість облігацій агроформування»; «оцінку інвестицій у цінні папери». Рейтинг корпоративного управління визначається також як комплексна оцінка організації діяльності агрокорпорацій за критеріями: доброчесність, прозорість, підзвітність, відповідальність; комплексна оцінка різних процедур, аспектів й пов'язаних із цим ризиків практики корпоративного управління агроформуванням.

Під оцінкою при цьому розуміється категорію, що позначає сам процес і логічно втілений в оціночному судженні наслідок усвідомлення позитивної чи негативної значущості будь-яких господарських явищ, витворів праці, форм трудової соціально- та виробничо-економічної діяльності для задоволення об'єктивно зумовлених потреб, нахилів, цілей конкретно-історичних суб'єктів.

При здійсненні оцінки ефективності корпоративного управління виділяється три основні групи показників, які є необхідними та достатніми для забезпечення її повноти та достовірності:

1. Показники, що відображають ступінь дотримання в компанії принципів корпоративного управління:

– рівень ділової репутації, інвестиційний імідж, ступінь захищеності прав акціонерів;

– представництво стейкхолдерів та бенефіціарів, ступінь відкритості інформації про діяльність;

– сукупність захисних заходів від банкрутства та поглинання, форми та напрями реструктуризації, її послідовність;

– фаховість менеджменту, якісний рівень формування бухгалтерської звітності та формування аудиту, здійснення контролінгу, стратегій розвитку;

– рівень корпоративної соціальної відповідальності (КСВ).

2. Показники, що характеризують результати фінансово-господарської діяльності корпоративного агроформування:

– величина та динаміка обсягу реалізації продукції та послуг;

– рівень рентабельності й прибутків від всіх видів діяльності;

– величина та динаміка статутного капіталу;

– величина й динаміка продуктивності праці зайнятих;

– величина й динаміка показників дивідендної прибутковості акцій, дивідендного доходу, ринкової капіталізації.

3. Показники, що відображають ризики корпоративного управління:

– рівень ризику «розмивання» частки акціонерів в статутному капіталі;

– ступінь обґрунтованості введення трансфертного ціноутворення;

– ступінь імовірності банкрутства, рівень ризиків від реструктуризації (незавершеність консолідації холдингів);

– рівень ризику від ступеня представництва міноритарних акціонерів у складі ради директорів.

Ефективність корпоративного управління досягається з урахуванням інтересів всіх учасників корпоративних відносин, до яких належать, як уже зазначалося, власники підприємства – акціонери, наймані менеджери – правління акціонерного товариства, а також інвестори й кредитори [3]. Ефективність корпоративного управління неможливо забезпечити без певних компромісних рішень між акціонерами, управлінцями та кредиторами. Акціонери зацікавлені в максимізації сукупного доходу від володіння акціями, що включає отримані дивіденди та доходи від зростання курсової вартості акцій. Якщо перший вид доходу визначається акціонерами на загальних зборах, то величина доходу від ринкової капіталізації аграрних корпоративних підприємств залежить, певним чином, від ефективності прийняття управлінських рішень. В свою чергу, управлінці зацікавлені перш за все в розвитку підприємства і максимізації реінвестування прибутку. Це надає їм додаткові можливості для кар'єрного росту та підвищення заробітної плати. В той же час виплати дивідендів лише скорочують фонд розвитку агроформувань та зменшують власні інвестиційні ресурси.

Ефективність роботи найманих менеджерів оцінюється, отже, через фінансово-економічну стійкість та прибутковість корпоративних агроформувань, тому вони прагнуть всебічно підтримувати їх стійкий фінансово-економічний стан та зміцнювати конкурентні позиції на аграрному ринку. Дивідендні виплати можуть погіршити ліквідність і платоспроможність при дефіциті платіжних засобів, а зниження розмірів нерозподіленого прибутку, відповідно й власного капіталу, при низькому значенні коефіцієнту автономії, – послабити фінансову незалежність корпоративного підприємства. Але незадоволенні дивідендною політикою акціонери можуть продати свої акції на фондовому ринку, що може призвести до зміни кола найвпливовіших осіб серед власників, зумовить переобрання членів правління [8]. Таким чином, можна стверджувати, що вимоги різних груп учасників корпоративних відносин до розподілу прибутку й важливих питань стратегічного конкурентоспроможного розвитку корпоративних структур досить суперечливі. Тому реалізація корпоративного управління має бути здійснена на основі взаємодії акціонерів, правління та зовнішніх інвесторів і кредиторів та збалансуванні їх інтересів.

Великі корпоративні агроформування в умовах такої суперечливості внутрішніх інтересів часто практично не опікуються проблемами сільського населення, його працевлаштування, рівня доходів і соціального захисту, розвитку сільських територій. Це вкрай негативно впливає на демографічну ситуацію, формування людського капіталу й трудових ресурсів на селі, зумовлює деградацію сільських територій. В свою чергу, у сучасному або вже в перспективі вказані чинники можуть становити загрозу продовольчій безпеці країни, збереженню українського села як середовища та основи формування генофонду української нації. Тому ми поділяємо переконання, що рівень корпоративної соціальної відповідальності за вирішення вказаних та інших проблем розвитку агросфери, сільських територій має бути вагомим складником оцінки ефективності корпоративного управління [5, с. 127]. Всебічно сприяти цьому повинні всі суспільні інститути, державна аграрна політика.

Висновки і пропозиції. Корпоративне управління аграрним формуванням – це система організаційно-економічних взаємовідносин, яка регулює правила та процедури щодо прийняття управлінських рішень, які стосуються його діяльності та здійснення процедур звітності, контролю й аудиту, а також розподіл прав та обов'язків між підрозділами відповідно до структури, величини, спеціалізації, конкурентних позицій підприємства [9, с. 112]. Його ефективність полягає, як показали наші дослідження, не лише у підвищенні рівня конкурентоспроможності та прибутковості завдяки забезпеченню й рівноваги впливу та балансу інтересів учасників корпоративних відносин, фінансової прозорості та впровадження правил ефективного менеджменту й належного фінансового контролю, але й завдяки здійсненню заходів корпоративної соціальної відповідальності за ресурсокористування, екологічні проблеми, основне виробництво, якість продукції, зайнятість та добробут сільського населення, розвиток сільських територій загалом.

Отже, оцінка ефективності корпоративного управління має здійснюватися за допомогою аналізу фінансово-економічних, еколого-виробничих, соціальних результатів діяльності агроформування та відповідності його управління принципам корпоративності. Це включає досягнення мети корпоративного агроформування – забезпечення добробуту акціонерів, їх прав, ефективність роботи наглядової ради та правління, публічність інформації та прозорість діяльності, ефективність контролю, співпраця із зацікавленими особами, соціальна відповідальність.

Список літератури:

1. Антоненко В. І. Корпоративне управління – важливий елемент менеджменту на підприємстві / В. І. Антоненко // Вісник КНТЕУ. – 2014. – № 3. – С. 120-128.
2. Баюра Д. О. Система корпоративного управління в Україні: стан та перспективи розвитку: [монографія] / Д. О. Баюра. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 288 с.
3. Боковець В. В. Ефективність корпоративного управління на підприємствах / В. В. Боковець. – Режим доступу: http://www.global-national.in.ua/archive/8-2015/68.pdf
4. Залюбовська С. С. Інституціональні умови формування корпоративного управління в Україні: правовий аспект / С. С. Залюбовська // Теорії мікро-макроекономіки: зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 30. – С. 155-165.
5. Ігнатенко М. М. Стратегії та механізми управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки: [монографія] / М. М. Ігнатенко. – Херсон: Айлант, 2015. – 470 с.
6. Мальська М. П. Корпоративне управління: теорія та практика: [підручник] / М. П. Мальська, Н. Л. Мандюк, Ю. С. Занько. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 360 с.
7. Поліщук Т. О. Показники ефективності корпоративного управління на підприємствах: сучасні аспекти / Т. О. Поліщук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dbuapa.dp.ua
8. Тимощук В. В. Ефективність корпоративного управління в Україні / В. В. Тимощук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nbuv.com.ua
9. Штерн Г. Ю. Корпоративне управління: [навч. посіб.] / Г. Ю. Штерн. – Харків: ХНАМГ, 2009. – 278 с.

Кривец Ю.Н.
Херсонский государственный аграрный университет

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПОКАЗАТЕЛИ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КОРПОРАТИВНЫХ АГРОФОРМИРОВАНИЙ И УПРАВЛЕНИЯ ИМИ

Аннотация
В статье выявлены основные особенности функционирования корпоративных агроформирований и управления ими. Определенные проблемы достижения и оценки эффективности функционирования и корпоративного управления. Обоснованы принципы и показатели, индикаторы и критерии оценки его эффективности. С целью повышения эффективности корпоративного управления необходимо ввести в его структуру составляющую корпоративной социальной ответственности, а в состав ее оценки – уровень и объемы осуществления.
Ключевые слова: эффективность, показатели, корпоративные агроформирования, корпоративное управление, акционеры, дивиденды, риски, корпоративная социальная ответственность.

Krivets Yu.N.
Kherson Sate Agrarian University

METHODOLOGICAL FRAMEWORK AND INDICATORS FOR ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF CORPORATE AGRICULTURAL ENTERPRISES AND MANAGEMENT

Summary
The article reveals the main features of the functioning of the corporate agricultural companies and management. Specific challenges related to the achievement and evaluation of the performance and corporate governance. Principles and indicators, indicators and criteria for evaluating its effectiveness. With the aim of improving the effectiveness of corporate governance must be entered in the structure component of the corporate social responsibility, as part of its assessment of the level and volume of implementation.
Keywords: efficiency, performance, corporate farming enterprise, corporate management, shareholders, dividends, risks, corporate social responsibility.

УДК 336.02

ОСОБЛИВОСТІ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Крючко Л.С.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті порушено актуальні питання щодо особливостей непрямого оподаткування в Україні в сучасних умовах, визначено напрями пріоритетного розвитку податкової системи, проаналізовано вплив та значення податкової реформи.
Ключові слова: непрямі податки, податкова реформа, податки, бюджетне відшкодування, податок на додану вартість.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки формування централізованих фінансових ресурсів у вигляді доходів створюється, в основному, завдяки податковим надходженням. Основним джерелом наповнення Зведеного бюджету України є саме непрямі податки. Вони встановлюються до цін товарів та послуг і сплачуються за рахунок цінової надбавки [2]. Їх розмір для окремого платника прямо не залежить від величини його доходів. Держава використовує непрямі податки як регулятор цін, впливаючи на платоспроможний попит населення та на рівень споживання в суспільстві.

Незважаючи на очікування, податкові нововведення, які почали діяти з 2016 року, не вносять кардинальних чи системних змін в податкове законодавство. Так, результатом тривалих дискусій серед законотворців, експертів та в уряді щодо розробки та впровадження повномасштабної податкової реформи, що мали місце у 2015 році, став компромісний законопроект, яким вводяться лише точкові зміни. Разом з тим, такий законопроект дозволив прийняти бюджет 2016 року та дозволить виконати вимоги програми МВФ.

Вдосконалення непрямого оподаткування покликане покращити функціонування національної економіки, створити надійну основу для розвитку малого та середнього бізнесу і сприяти отриманню стабільних надходжень до Державного бюджету з метою реалізації загальнодержавних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем функціонування непрямого оподаткування присвячено праці низки вчених, серед яких: А. Крисоватий, М. Кучерявенко, А. Соколовська, В. Буряковський та багатьох інших науковців. Напрямам вдосконалення непрямого оподаткування присвячено наукові дослідження О. Оксенюка, Д. Волкова, І. Лютого, А. Скрипника, В. Андрущенка, В. Федосова, І. Мельника. Проте, в кризових умовах сьогодення необхідним є подальше вдосконалення системи непрямого оподаткування.

Мета статті. Метою дослідження є з'ясування сутності непрямих податків та їх значення при формуванні Зведеного бюджету держави, а також обґрунтування пропозицій щодо напрямів вдосконалення непрямого оподаткування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Провідна роль у забезпеченні виконання державою функцій щодо регулювання економічних процесів належить податкам. В умовах ринкової економіки податки повинні використовуватися не тільки як джерело збільшення бюджету, а й як важливий інструмент регулювання економіки. Оподаткування має сприяти не лише вирішенню фіскальних цілей, але й забезпеченню виконання завдань соціальної політики, сприяючи підтримці платоспроможного попиту населення. Податки відіграють важливу роль у регулюванні процесів суспільного відтворення. Проте, механізм їх впливу є різним, оскільки вони поділяються на прямі та непрямі податки.

Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платників і сплачуються за рахунок їхніх доходів і майна. Їх розмір обумовлюється майновим станом платників.

Непрямі податки встановлюються в цінах товарів і послуг, розмір яких для окремого платника визначається величиною споживання і не залежить від його доходів [4].

Значна роль в реалізації політики стабілізації державних фінансів належить непрямим податкам. Якщо при економічному спаді зростає роль непрямих податків, що дає можливість закріпити і стабілізувати базу оподаткування, то при економічному зростанні, навпаки, прямі податки набувають домінуючого фіскального впливу [3].

За економічною сутністю головними видами непрямих податків є податок на додану вартість (ПДВ), акцизний податок і мито, що становлять важливу частину централізованих грошових фондів і використовуються для здійснення видатків держави.

Більшість країн, які застосовують ПДВ, запровадили комплекс заходів щодо мінімізації його негативного впливу на добробут населення. Зокрема, в ЄС використовується три режими оподаткування залежно від соціальної значимості товарів: товари широкого вжитку – стандартна ставка не менше 15%; товари розкоші – підвищена ставка; соціально важливі товари і послуги (харчова продукція, фармацевтична тощо) – знижена ставка не менше 5%. Такий підхід є соціально справедливим і може бути взятий за основу в Україні.

Хоча з позицій податкового менеджменту, доцільно мати єдину уніфіковану ставку. Адже чим більше податкових ставок, тим більше потрібно інформації про об'єкти оподаткування, тим вищими будуть витрати на адміністрування податку й можливості ухилення від тиску [1].

Проте універсальна ставка ПДВ найповніше відповідає потребам фіскальної практики перехідного періоду. На користь єдиної ставки також свідчить відсутність гармонізованої класифікації товарів і послуг.

Одним із макроекономічних чинників гальмування економіки України в є проблема відшко-

© Крючко Л.С., 2016

дування ПДВ. Обсяги відшкодованого ПДВ – це кошти, що зменшують доходи Державного бюджету, а отже, знижують фіскальну значущість ПДВ. Обсяги відшкодованого ПДВ його платникам складають близько третини збору цього податку [6].

За податковими нововведеннями відшкодування зможе отримати будь-який платник, що отримав від'ємне значення ПДВ і пройшов камеральну перевірку. Фактичне відшкодування буде залежати від того, яким чином функціонуватимуть нововведені реєстри на практиці.

Хоча норми Податкового кодексу не надають перевагу жодному з реєстрів, але прогнозується, що в подальшому така перевага буде надана платникам, що потраплять до Реєстру заяв, що відповідають критеріям п. 200.19 ст. 200 ПКУ.

Бюджетне відшкодування з ПДВ тепер може бути спрямовано на користь сплати грошового зобов'язання чи податкового боргу щодо інших платежів, які сплачуються до державного бюджету.

На даний момент позиції з цього питання у податкових органів ще немає, але із системного аналізу цієї норми виходить, що від'ємне значення з ПДВ може бути зараховано проти інших податків (в тому числі й податку на прибуток). Таку суму контролюючий орган може зарахувати в рахунок інших платежів після проведення камеральної (в зазначених вище випадках – документальної) перевірки [5].

Повернення надміру сплачених грошових зобов'язань з ПДВ буде відбуватись виключно на рахунок платника в системі електронного адміністрування ПДВ.

До 1 січня 2017 року зберігається спеціальний податковий режим для сільськогосподарських товаровиробників.

Розподіл податкового зобов'язання з ПДВ між бюджетом та спеціальним рахунком прив'язується до виду діяльності сільськогосподарського товаровиробника (раніше 100% суми зобов'язання з ПДВ перераховувались на спеціальний рахунок платнику)

Операції з постачання на митній території України та вивезення в митному режимі експорту зернових культур товарних позицій 1001-1008 згідно з УКТ ЗЕД та технічних культур товарних позицій 1205 і 1206 згідно з УКТ ЗЕД, відтепер не звільняються від оподаткування. Крім того, експортери зернових та технічних культур тепер мають право на бюджетне відшкодування ПДВ.

Встановлюючи певні ставки податку на додану вартість, держава впливає на попит споживачів, оскільки може стимулювати його в період кризи чи сприяти зростанню попиту в період надмірного піднесення економіки. За допомогою акцизного податку держава зменшує споживання шкідливих для населення товарів, а також оподатковує товари розкоші, споживачі яких спроможні сплатити ці податки. Стягуючи мито, регулюються експортно-імпортні операції, орієнтовані на стимулювання експорту і захист національних товаровиробників від конкуренції імпортованих товарів.

Висновки. На сьогоднішній день непряме оподаткування є одним із основних способів наповнення бюджету як в Україні, так і в багатьох інших країнах світу. Ефективність непрямих податків в фіскальному аспекті полягає в тому, що вони оподатковують споживання. Тому, використовуючи ці податки можна дещо впливати на структуру попиту, оскільки від них тяжко ухилитись.

Рівень виконання надходжень непрямих податків в Україні не відповідав плановим показникам, тому підготовка повноцінної всесторонньої податкової реформи залишається на порядку денному у 2016 році. Зміни повинні стосуватися практично усіх податків, в тому числі таких основних податків як податок на прибуток, ПДВ, податок на доходи фізичних осіб, єдиний соціальний внесок, єдиний податок, а також адміністрування податків.

В сучасних умовах, непряме оподаткування в Україні потребує використання заходів, що сприятимуть поступовому наближенню податкового законодавства України до законодавства ЄС. Такими напрямами є: скорочення переліку пільгових операцій ПДВ та перехід до диференційованої шкали ставок податку, подальше сприяння підвищенню ставок акцизного податку з метою зменшення споживання підакцизних товарів, а також розвиток митного законодавства України відповідно до стандартів, розроблених міжнародними структурами.

Використання зарубіжного досвіду у регулюванні вітчизняного непрямого оподаткування сприятиме стабілізації економічного зростання та поступовій інтеграції держави в європейську спільноту.

Список літератури:

1. Долматова Г. Є. Оптимізація процесу оцінювання соціальної спрямованості оподаткування в Україні / Г. Є. Долматова // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua
2. Кирпа С. В. Роль ПДВ у боротьбі з тіньовою економікою / С. В. Кирпа // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua
3. Крисоватий А. І. Теоретико-організаційні домінанти та практика реалізації податкової політики в Україні – Тернопіль: Карт-бланш, 2005. – 371 с.
4. Олійник О. В., Філон І. В. Податкова система: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 456 с.
5. Мельник М. М. Механізми регулювання непрямих податків в Україні: переваги та недоліки / М. М. Мельник // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua
6. Сідельникова Л. П. Роль ПДВ у забезпеченні фінансування державних видатків / Л. П. Сідельникова // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua

Крючко Л.С.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ОСОБЕННОСТИ НЕПРЯМОГО НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье раскрыты актуальные вопросы особенностей непрямого налогообложения в Украине в современных условиях, определены направления приоритетного развития налоговой системы, проанализировано влияние и значение налоговой реформы.
Ключевые слова: непрямые налоги, налоговая реформа, налоги, бюджетное возмещение, налог на добавленную стоимость.

Kriuchko L.S.
Dnepropetrovsk State Agrarian University of Economics

FEATURES OF INDIRECT TAXATION IN UKRAINE

Summary
The article deals with current issues of indirect taxation especially in Ukraine in modern conditions, determine the priority directions of development of the tax system, and analyzed the influence of the value of the tax reform.
Keywords: indirect taxes, taxs reform, taxes, budgetary compensation, value added tax.

УДК 338.439.5

ІНФРАСТРУКТУРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПТОВИХ РИНКІВ ПРОДУКЦІЇ ОВОЧІВНИЦТВА

Лесік І.М., Рочняк В.В.
Миколаївський національний аграрний університет

Розглянуто економічну сутність та зміст інфраструктури ринку. Визначено специфіку інфраструктури оптового ринку продукції овочівництва. Досліджено сучасний стан та тенденції розвитку оптового ринку та його інфраструктурного забезпечення. Визначено перспективи ресурсної бази ринку продукції овочівництва. Обґрунтовано організаційно-економічні заходи щодо стабілізації та сталого розвитку інфраструктури оптового ринку продукції овочівництва.
Ключові слова: інфраструктурне забезпечення, оптовий ринок, продукція овочівництва, експортно-імпортний потенціал, державне регулювання.

Постановка проблеми. Механізм формування і функціонування інфраструктури оптових ринків продукції овочівництва потребує науково обґрунтованих підходів до подолання негативних тенденцій, а також дієвого оновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інфраструктурного забезпечення оптових ринків продукції овочівництва присвячено праці багатьох науковців, серед яких: А. Гриценко, С. Лихолат, С. В. Мочерний, В. П. Орєшин, В. Соболєв та багато інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Системність взаємозв'язків функціонування оптового ринку продукції обумовлює деталізацію інфраструктурних елементів з метою пошуку напрямів формування дієвих важелів впливу на ринок продукції овочівництва з урахуванням інтеграційних процесів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є пошук організаційно-економічних механізмів впливу на процес формування і функціонування інфраструктури оптових ринків продукції овочівництва.

Виклад основного матеріалу. На думку В.П. Орєшина, поняття інфраструктура має три рівні визначень: на рівні сутності – це сфера застосування праці, яка забезпечує обіг продукції в народному господарстві; на макрорівні – це сукупність галузей, які виконують функції транспортування, зберігання і реалізації продукції; і на мікрорівні – це матеріальні об'єкти, які створюють умови для нормалізації процесу суспільного виробництва [1].

Сутнісні складові інфраструктури можуть принципово змінюватись в межах певного аналітичного зрізу економічної системи.

Зокрема, С. В. Мочерний розглядає інфраструктуру як комплекс галузей народного господарства, які пов'язані із обслуговуванням промисловості і сільського господарства, а також ринкової інфраструктури, під якою слід розуміти сукупність підприємств, установ, організацій, що

© Лесік І.М., Рочняк В.В., 2016

забезпечують стабільність розвитку і функціонування ринкового механізму регулювання економіки, безперервний рух товарів та послуг у різних сферах суспільного виробництва [2, с. 702].

Гриценко А., Соболєв В. трактують ринкову інфраструктуру як «систему, що являє собою сукупність елементів, які забезпечують безперебійне багаторівневе функціонування господарських взаємозв'язків, взаємодію суб'єктів ринкової економіки і регулюють рух товарно-грошових потоків [3, с. 37].

С. Лихолат виділяє основну інфраструктуру, до якої відносить ряд інфраструктурних складових оптового ринку: товарні біржі, ярмарки, оптові ринки, аукціони, склади та загальну, до якої відносить банківсько-кредитні установи, фінансові організації, установи зв'язку, різні консалтингові, холдингові, лізингові, рекламні, аудиторські, інформаційні та інші компанії, юридичні фірми, центри маркетингових досліджень, бізнес-центри [4].

Ринок формується суб'єктами ринкових відносин приватними і державними підприємствами. Організацію роботи оптових ринків необхідно тісно зв'язати з фермерами й ринками по всій країні, із зовнішніми ринками та інтеграційними процесами оптового ринку [5].

Пріоритетним напрямом залишається необхідність розробки і практичної реалізації напрямів формування, функціонування ринку продукції овочівництва з урахуванням негативних тенденцій до зростання рівня імпортної залежності, що створює ризики у гарантуванні продовольчої безпеки. Системність взаємозв'язків обумовлює деталізацію інфраструктурних елементів з метою пошуку й обґрунтування напрямів формування дієвих важелів впливу на розвиток оптового ринку продукції овочівництва з урахуванням глобалізаційних перетворень.

Одним із зобов'язань, покладених на Україну при вступі до СОТ, було створення оптових ринків сільськогосподарської продукції (ОРСП) [6].

Розвиток оптових ринків сільськогосподарської продукції, які є важливим елементом маркетингової інфраструктури аграрного ринку, дозволить забезпечити формування реальних цін на сільськогосподарську продукцію, а також оптимальних умов для її реалізації та покупки [7].

Необхідною умовою повноцінного функціонування об'єкта господарювання-юридичної особи як ОРСП є надання йому відповідного статусу (за наказом Мінагрополітики та продовольства). У 2013 р. в Україні було зареєстровано 11 ОРСП [6]. Незважаючи на отримання статусу, точну кількість діючих ОРСП а також структур, що позиціонують себе як оптові ринки продовольства визначити практично неможливо, оскільки офіційні статистичні дані відсутні.

«Національний проект «Зелені ринки», затверджений Указом Президента України в Національному плані дій на 2013 р. передбачав створення мережі регіональних оптових продовольчих ринків, реалізацію будівництва різних об'єктів агрологістики призначених для зберігання сільськогосподарської продукції, її переробки та доставки споживачам. За проектом передбачалось виділення інвестицій на будівництво у кожній області збутових комплексів для створення національної мережі збуту сільськогосподарської продукції [8].

Але процес розбудови ОРСП в Україні не отримав необхідної масштабності. Крім того продемонстрував недотримання правил запроваджених у багатьох країнах, де переважає державна і муніципальна форма власності в структурі компаній, керуючих роботою цих ринків; суворо регламентуються правила торгівлі як на ринках, так і навколо них у так званому «захисному периметрі»; управління діяльністю ринків та контроль за ним здійснюється з боку державних органів. Чимало питань виникає також у зв'язку з асортиментом реалізованої продукції, організацією торгів, що дає підстави сумніватися в кінцевих результатах побудови в Україні системи ОРСП, а отже, і в доцільності виділення на це обмежених бюджетних коштів [9, с. 77-78].

Існують також інші ознаки того, що сценарій, за яким сьогодні відбувається розвиток ОРСП в Україні, може призвести до ситуації, коли в ланцюзі збуту сільськогосподарської продукції виникнуть і зміцніють за допомогою держави чергові приватні монополісти, які будуть прагнути до максимізації своїх прибутків від функціонування оптових ринків за рахунок високої вартості торгових місць та інших послуг, як це спостерігається на міських продовольчих ринках по всій країні [9, с. 83-84].

Досвід розвинених країн, розглянемо на прикладі Франції, національна мережа якої представлена 19 оптовими ринками. Свіжі фрукти та овочі продаються на всіх оптових ринках Франції. 700 оптовиків і 3800 виробників мають 700 тис. м^2 будівель, де продають 3,2 млн тонн фруктів і овочів на рік, що становить більше 30% від кількості споживаних. Оптові ринки Франції постійно модернізують свої можливості, щоб допомогти своїм операторам стати більш конкурентоспроможними, при дотриманні суворих стандартів з точки зору гігієни і безпеки харчових продуктів. Відповідно до французького законодавства оптовий ринок має забезпечити користувачів, оплачуваними ними послугами водо – та електрозабезпечення, водовідведення, освітлення загальної території, паркування, вивозу сміття, послуг санітарно-гігієнічних служб тощо. Продавець, у свою чергу, має підтвердити якість продукції, а також, те що вона вирощена самим виробником у власному господарстві. Гуртовим торговцям – посередникам заборонено виступати у якості покупця товару, який їм доручено реалізувати. Також у Франції, як і більшості європейських країн законодавчо заборонено розширення мережі супермаркетів у межах міст [10].

Оптова торгівля в Україні представлена підприємствами, основним видом економічної діяльності яких є оптова торгівля (рис. 1).

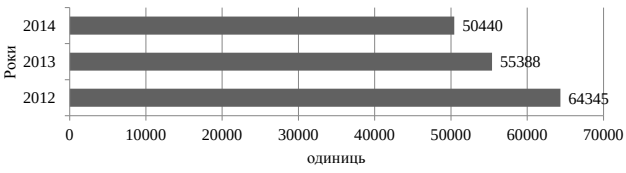

Рис. 1. Підприємства оптової торгівлі в Україні, одиниць

Джерело: побудовано авторами за даними [11]

Результати аналізу підприємств оптової торгівлі, яка представлена 64345 одиницями у 2014 р. свідчать про тенденцію до зменшення їх кількості порівняно з 2012-2013 рр. на 8,9% та 21,6% відповідно.

До елементів інфраструктури оптового ринку відносяться склади та склади-холодильники, які забезпечують тривале зберігання сільськогосподарської продукції (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість і площа складських будівель, складів-холодильників підприємств оптової торгівлі

Показник	На початок		Відхилення, % 2015 р. до		
	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2013 р.	2014 р.
Підприємства, що мають склади, од.	4236	3408	2252	53,2	66,1
Складська площа на підприємствах оптової торгівлі тис. м^2	10837	9278	4969	45,9	53,6
Підприємства, що мають склади-холодильники, од.	342	277	163	47,7	58,8
Кількість складів-холодильників на підприємствах оптової торгівлі, од.	1176	999	714	60,7	71,5

Джерело: побудовано та розраховано авторами за даними [11]

За кожним із наведених показників спостерігається тенденція до зменшення. Кількість підприємств, що мають склади у 2014 р. зменшилась на 33,9% порівняно з 2014 р. та на 54,1% порівняно з 2013 р. Кількість підприємств, що мають склади – холодильники у 2014 р. зменшилась на 41,2% порівняно з 2014 р. та на 52,3% порівняно з 2013р. Кількість складів-холодильників на підприємствах оптової торгівлі у 2014 р. зменшилась на 28,5% порівняно з показником попереднього року.

Елементом інфраструктурного забезпечення оптового ринку сільськогосподарської продукції є біржова торгівля. Кількість діючих та реєстрованих бірж за спеціалізацією значно відрізняється. За даними 2014 р. в Україні всього було зареєстровано агропромислових бірж 23 од., з них 10 од. діючих, товарних і товарно-сировинних бірж зареєстровано 415 од., з них лише 155 од. діючих. Пропозиція сільськогосподарської продукції для продажу на біржах у 2014 р. становила 34,8% (11,6 млрд грн.) у структурі пропозиції за видами [11].

Біржова торгівля продукцією і товарами впродовж 2014 р. представлена, в основному, спотовим ринком (укладання угод на реальний товар з негайною поставкою). На умовах споту було укладено 65% усіх біржових угод. У структурі спотових угод переважну більшість становили угоди з продажу культур зернових, бобових та насіння олійних культур (37,3%), тварин живих та продукції тваринництва (12%). контракти (угоди на реальний товар з відстроченою поставкою) становили 35% від усіх біржових угод. Найбільшу частку форвардних угод становили угоди на продукцію культур зернових, бобових та насіння олійних культур (63,3%) та угоди на продаж інших продовольчих товарів (11,8%) [12].

За наведеним даними можна помітити, що продукція овочівництва не реалізуються через біржі, основна частина біржових угод представлена комерційними культурами.

За офіційними статистичними даними області вирощують набагато більше продуктів, а ніж можуть їх спожити, наприклад, Херсонщина в рік виробляє 1 млн. 251 тисячу тонн овочів, а споживає тільки 198 тисяч тонн, тобто 1 млн. 53 тис. тонн регіон може реалізовувати в інші області [13].

Незважаючи на значні обсяги виробництва овочевої продукції, Україна продовжує активно купувати овочі за кордоном. Причина полягає у невмілому маркетингу, відсутності стандартів якості та недостатній участі держави.

За статистичними даними обсяг вітчизняного експорту овочевої продукції у 2014 р. становив 129,9 млн. дол. США, продуктів переробки овочів – 297,8 млн. дол. США. Товарна структура імпорту овочів – 162,6 млн. дол. США, продуктів переробки овочів – 233,0 млн. дол. США. Загалом Україна виробляє більше овочів, ніж споживає, але обсяги експорту залишаються не значними [14].

Дефіцит якості вітчизняних овочів ускладнюється переміщенням основного обсягу виробництва овочів з великотоварного до дрібнотоварного сектору. Для масштабного виходу виробників овочів на зовнішні ринки, необхідно, по-перше, укрупнення бізнесу, по-друге, сертифікація процесу вирощування згідно з міжнародним стандартом безпеки Globale Gap, який дозволяє мінімізувати ризики сільськогосподарського виробництва через відстеження всього виробничого циклу. Саме інфраструктура, вдосконалюючи взаємовідносини і взаємозв'язки, створює умови для переходу підприємств аграрного сектора на якісно вищий організаційний рівень розвитку [15].

Висновки і пропозиції. Отже, вдосконалення інфраструктурних елементів ринку продукції є овочівництва, яке полягають у забезпеченні ефективних взаємовідносин між безпосередніми виробниками сільськогосподарської продукції і її споживачами, через взаємоузгодженість процесів ресурсозабезпечення, виробництва, збуту, зберігання, доробки, транспортування і переробки через кількісні і якісні критерії насиченої продукцією, її безпечністю для споживачів, якими можуть стати кооперативи та кластери. Приймаючи до уваги досвід розвинених країн, Україні слід звернути увагу на формування державної аграрної політики, з урахуванням значної підтримки виробників продуктів харчування, з метою забезпечення здоров'я нації та формування продовольчої безпеки країни.

Список літератури:

1. Орешин В. П. Планирование производственной инфраструктуры: комплексный подход. – Москва: Экономика, 1986. – С. 8.
2. Економічна енциклопедія: У 3 т. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – Т. 1. – 864 с.
3. Гриценко А. Ринкова інфраструктура: суть, функції, будова / А. Гриценко, В. Соболєв // Економіка України. – 1998. – № 4. – С. 35-44.
4. Лихолат С. М. Інфраструктура ринку // Вісн. Львів. комерц. акад. – 2001. – Вип. 9. – С. 185-191.
5. Лисюк В. М. Інвестиційна стратегія відтворення інфраструктури аграрних ринків / В. М. Лисюк, О. Б. Ярмоленко // Економічні інновації. – 2011. – Вип. 43. – С. 150-159.
6. Лопащук І. А. Стратегічні напрями розвитку системи оптових ринків сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bsfa.edu.ua/PDF5/lopashchuk.pdf
7. Сєвідова І. О. Розвиток зовнішньоторгівельних перспектив оптового ринку сільськогосподарської продукції в контексті євроінтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rbis-nbuv.gov.ua
8. Про Національний план дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Електронний ресурс]: Президент України; Указ, План від 12.03.2013 № 128/2013. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/128/2013
9. Шубравская Е. В. Оптовые рынки сельскохозяйственной продукции: европейский опыт и украинские перспективы / Е. В. Шубравская, Н. А. Рынденко // Экономика Украины. – 2012. – № 8. – С. 77-85. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ekukrr_2012_8_9
10. The wholesale markets of France. The fresh produce wholesale trade and logistics serve all forms of distribution [Electronic resource] – Access Mode: http://www.rungismarket.com/en/rouge/marches_de_gros/index.asp
11. Оптова і біржова торгівля України [Текст]: стат. зб. / під заг. кер. В. О. Піщейка; відп. за вип. А. О. Фризоренко. – Київ: Державна служба статистики України, 2014. – 66 с.
12. Про діяльність бірж України у 2014 році [Електронний ресурс]: доповідь / А. В. Архіпенко. – Київ: Державна служба статистики України, 2015. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publtorg_u.htm
13. Рослинництво України [Текст]: стат. зб. / відп. за вип. О. М. Прокопенко – Київ: Державна служба статистики України, 2015. – 380 с.
14. Зовнішня торгівля України [Текст]: стат. зб. / відп. за вип. А. Фризоренко – Київ: Державна служба статистики України, 2015. – 102 с.
15. Кравчук Н. І. Інфраструктурне забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва / Н. І. Кравчук // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 4. – С. 226-229.

Лесик И.Н., Рочняк В.В.
Николаевский национальный аграрный университет

ИНФРАСТРУКТУРНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОПТОВЫХ РЫНКОВ ПРОДУКЦИИ ОВОЩЕВОДСТВА

Аннотация
Рассмотрена экономическая сущность и содержание инфраструктуры рынка. Определена специфика инфраструктуры оптового рынка продукции овощеводства. Исследовано современное состояние и тенденции развития оптового рынка и его инфраструктурного обеспечения. Определены перспективы ресурсной базы рынка продукции овощеводства. Обоснованы организационно-экономические меры по стабилизации и устойчивого развития инфраструктуры оптового рынка продукции овощеводства.
Ключевые слова: инфраструктурное обеспечение, оптовый рынок, продукция овощеводства, технологическое обновление, государственное регулирование.

Lesik I.M., Rochnjak V.V.
Mykolayiv National Agrarian University

INFRASTRUCTURAL SUPPORT OF THE WHOLESALE MARKET OF VEGETABLES

Summary
The article deals with the problem of theoretical aspects of forming and functioning the infrastructure of wholesale markets of vegetable production. It is researched the modern state of infrastructure of products of vegetable wholesale market. It is analyzed export and import potential in the market of vegetables and processed products. It is determined the problems of development of infrastructure of products vegetable in wholesale markets. It is grounded the ways of overcoming of negative phenomena in the functioning of wholesale markets infrastructure of vegetable production.
Keywords: infrastructure maintenance, wholesale market, vegetable products, export and import potential, state's regulation.

УДК 331.08

ОСОБЛИВОСТІ ПІДБОРУ ПЕРСОНАЛУ НА СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕКРУТИНГУ

Лобза А.В., Клименко С.Ю.
Університет митної справи та фінансів

У статті представлено дослідження особливостей та методів підбору персоналу на вітчизняних підприємствах. Виділено ключову роль застосування HR-брендингу у підвищенні якості персоналу. Авторами наведено сутність внутрішніх та зовнішніх джерел покриття потреби в персоналі. Проаналізовано переваги та недоліки рекрутингу. Обґрунтовано доцільність впровадження рекрутингу на підприємствах України.
Ключові слова: HR-брендинг, підбір персоналу, аутсорсинг, хедхантинг, краудсорсинг, рекрутинг.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших функцій управлінської діяльності, що виконується в організації керівним складом, є набір та відбір персоналу. Підбором кадрів займаються всі керівники – від бригадира до директора, підбір кадрів супроводжується їх розстановкою відповідно до ділових якостей. Ефективність роботи організації багато в чому залежить від якісно організованого і проведеного підбору персоналу як у виробничій системі, так і в системі управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням підбору персоналу присвячена велика кількість робіт таких авторів, як Никифоренко В.Г., Єршов В.А., Сербіновський Б.Ю., Веснін В.Р., Кафідов В.В., Щокін Г.В., Журавльов П.В., Крушельницька О.В. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більша частина науковців у своїх працях акцентує увагу на існуючих джерелах набору та методах відбору персоналу. Необхідність та доцільність використання у процесі підбору персоналу інноваційних технологій та послуг рекрутингових агентств у нашій країні потребує подальшого дослідження.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження методології підбору персоналу та визначення тенденцій розвитку рекрутингу на сучасних українських підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковець Никифоренко В.Г. визначає підбір персоналу як ряд дій, що спрямовані на залучення кандидатів, які володіють якостями, необхідними для досягнення цілей, що стоять перед підприємством [1].

На сьогоднішній день перед українськими підприємствами стоїть проблема використання застарілих, неефективних в умовах сучасної ринкової кон'юнктури, методів підбору персоналу. Все більше і більше підприємств починають впроваджувати в управлінський процес механізми набору кадрів, якими керуються у своїй діяльності західні країни. Такі характеристики, як наявність вищої світи, досвіду роботи, особистісних та професійних якостей, вже не є стандартними вимогами під час прийому на роботу. Зростання ваги людського чинника призвело до виникнення потреби у різнобічних якісній та кількісній оцінках якостей претендента. Саме тому класичний підбір персоналу відходить на другий план, а новітні технології витісняють попередні. Важливо, щоб підбір кадрів здійснювався цілеспрямовано, щоб при підборі необхідних працівників, враховувалися конкретні посадові обов'язки, вимоги робочого місця, а також цілі організації і особисті якості співробітника, необхідні для його професійної діяльності та успішної адаптації в організації. Такий багатосторонній підхід до підбору персоналу здійснюється за умови розвитку HR-брендингу.

Модель HR-брендингу передбачає створення бренду організації як роботодавця на базі найбільш сильних сторін організації та цінностей співробітників, а також подальше його включення до всіх рівнів організації. Його суть полягає в тому, що самі співробітники стають найбільш ефективним способом донесення позитивної інформації про компанію до кінцевих споживачів [2].

У розвинених країнах просуванням бренду роботодавця зацікавилися ще в 90-х роках. У 20-х роках на першому місці була концепція виробництва, в 30-х головну роль грали нові і більш ефективні види продажів, в 50-х акценти змістилися в бік маркетингу. Наступним кроком став HR-брендинг.

Важливо розуміти, що HR-брендинг безпосередньо впливає на репутацію роботодавця, відображаючись на кожному з етапів управління персоналом в організації. Стихійно сформований HR-бренд є у кожної компанії. Ще одна важлива деталь, яку необхідно відзначити – це наявність внутрішньої і зовнішньої складової HR-бренду. Внутрішню складову формують HR-процеси, їх ефективність і результативність. Зовнішню складову формує інформація на ринку праці про компанію [3].

Конкуренція на ринку праці змушує вітчизняних роботодавців запроваджувати сучасну технологію. Створення HR-бренду – це комплексна тривала робота, яка вимагає серйозних інвестицій. Але в результаті компанія отримує: по-перше, підвищення рівня якості персоналу, зниження плинності і формування високої лояльності співробітників; по-друге, це отримання пропозицій кращих кандидатів на ринку праці [4].

Процес підбору персоналу має починатися з попереднього аналізу кадрів, що вже існують на підприємстві, на наявність серед них претендента, який би відповідав вакансії. Тобто постає необхідність пошуку персоналу за допомогою внутрішніх джерел. Сутність цих методів подана в таблиці 1.

Внутрішній пошук передбачає просування персоналу по службі та мотивує працівників до кращої роботи, не вимагає фінансових витрат, при цьому адаптуватися на новому робочому місці і вливатися в колектив працівнику вже не тре-

© Лобза А.В., Клименко С.Ю., 2016

ба. Недоліком є обмеженість вибору і відсутність можливості залучити нові кадри.

Таблиця 1

Характеристика внутрішніх джерел покриття потреби в персоналі

Методи залучення персоналу	Характеристика методу
Внутрішній конкурс	Конкурентна боротьба між двома і більше претендентами за вакантну посаду на певних умовах
Ротація	Процедура призначення, за якою місце роботи і посада певного працівника можуть змінюватися в межах горизонтального переміщення.
Суміщення професій (посад)	Виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника здійснюється в основний робочий час за рахунок збільшення інтенсивності праці та обсягу виконуваної роботи при незмінній тривалості робочого часу

Джерело: розроблено авторами

Якщо керівництво вважає, що використання внутрішніх джерел залучення персоналу є неефективним або існує можливість неповного заповнення вакантних посад, можна скористатись зовнішніми джерелами найму. Класифікацію зовнішніх джерел пошуку персоналу схематично представлено на рис. 1 [5].

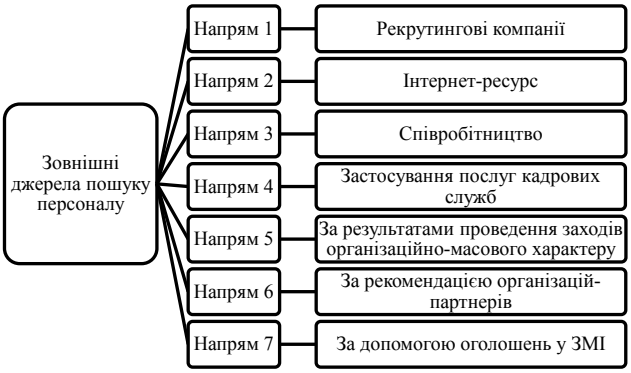

Рис. 1. Зовнішні джерела пошуку персоналу

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

Незважаючи на сучасні кризові умови функціонування економіки України з надто високим рівнем безробіття, на ринку праці спостерігається недостатня кількість кваліфікованих кадрів, які б забезпечували ефективну діяльність підприємства в складних обставинах. У даному випадку з'являється необхідність в рекрутингу як у діяльності з пошуку компетентних співробітників на наявні вакансії, які б відповідали усім вимогам замовника. Рекрутинг сприяє комплектуванню підприємства необхідним висококваліфікованим персоналом [6].

Впровадження сучасних механізмів рекрутингу дуже необхідні українським підприємствам, адже майже всі прагнуть увійти до складу Європи, а отже, повинні відповідати певним стандартам, те саме стосується і підбору персоналу. Сучасними та популярними методами підбору персоналу в Україні стали аутсорсинг, хедхатинг і краудсорсинг.

Розглянемо доцільність впровадження кожного з них.

Аутсорсинг персоналу – це послуги у сфері кадрового менеджменту, спрямовані на виведення персоналу за штат компанії-замовника і оформлення його в штат компанії-провайдера. При цьому провайдер бере на себе повну юридичну відповідальність за персонал, включаючи ведення кадрової документації і бухгалтерії, виплату заробітної плати, податків, соціальне та медичне страхування, оформлення відпусток, відряджень, премій тощо [7].

Кадровий холдинг АНКОР в Україні провів дослідження за напрямом «Еволюція аутсорсингу. Аналіз затребуваності і оцінка якості послуг» серед керівників різного рівня з іноземних і українських компаній, що здійснюють свою діяльність на території нашої країни [8].

За результатами досліджень виявлено: 36% опитаних позначили, що їх компанії-роботодавці передають на аутсорсинг бізнес-процеси, серед яких IT-послуги займають 40,5%, логістика – 35,1%, ресурсне забезпечення виробничих процесів – 27%, маркетингові послуги – 21,6%, рекрутмент – 18,9%, бухгалтерський облік – 13,5%, розрахунок заробітних плат – 13,5%, обробка та систематизація інформації – 8,1%, аутсорсинг медичних представників – 8,1%, облік кадрів і кадрове діловодство – 5,4%, адміністративні функції – 2,7% (рис. 2).

Рис. 2. Структура послуг аутсорсингу бізнес процесів

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

З огляду на проведене дослідження, можна сказати, що роботодавці передають на аутсорсинг бізнес-процеси, які включають в себе переважно IT-послуги та логістику.

Американська дослідна компанія «GVN» розробила спосіб ефективного розрахунку загальних витрат на аутсорсинг одного співробітника [9]:

$$S_p = S_s + S_k = K_p \times S_m \times K_m + P_r \times K_p \times S_m \times K_m,$$

де Sp – загальні витрати на аутсорсинг одного співробітника; Ss – сума витрат на заробітну плату спеціаліста, взятого в лізинг; Sk – витрати на винагороду аутсорсинговій компанії; Sm – середньоринкове значення місячної заробітної плати відповідної категорії спеціалістів; Km – кількість місяців аутсорсингу співробітника; Kp – підвищувальний коефіцієнт заробітної плати аутсорсингового співробітника (від 1,5 до 2,5); $\underline{Pz}$ – відсоток від заробітної плати для розрахунку з аутсорсинговою компанією (від 20 до 35%).

Як бачимо, загальні витрати на аутсорсинг (аутстаффінг) персоналу можуть бути досить високими. Витрати на аутсорсинг слід вважати

однозначно доцільними, якщо значення *Sp* буде меншим від значення *So* (витрати на виконання аналогічних робіт новим співробітником, прийнятим у штат на постійній основі).

У разі, коли необхідно знайти людей, які б вирішально вплинули на бізнес компанії, здатних визначити стратегію розвитку й забезпечити її реалізацію, використовується такий метод підбору персоналу, як хедхантинг. Хедхантнг – виявлення та залучення в організацію сильних кандидатів, які самостійно не шукають перспективну роботу. Даний метод не слід розглядати лише як «переманювання», оскільки він включає в себе взаємопов'язані послідовні операції, які формують складний бізнес-процес.

Саме процесний підхід до реалізації процедур хедхантингу забезпечує ефективне досягнення мети – підбір висококласного спеціаліста [10].

Одним з інноваційних методів підбору персоналу є краудсорсинг. Краудсорсинг представляє собою передачу невизначеному колу осіб певних виробничих функцій на підставі публічної оферти, яка не має на увазі укладення трудового договору. Іншими словами, краудсорсинг схожий на аутсорсинг, проте аутсорсинг передбачає передачу роботи професіоналам, які виконують цю роботу за гроші, а щодо краудсорсингу ситуація інша – роботу виконують низькооплачувані або неоплачувані любителі-професіонали, які отримують завдання зазвичай через мережу Інтернет та витрачають на її виконання свій вільний час. Очевидний плюс краудсорсингу – залучення небайдужих та зацікавлених осіб, що дозволяє, з одного боку, зекономити бюджет, а з іншого – впровадити інновацію [11].

Розглянемо детальніше, використання яких методів рекрутингу у вітчизняній практиці позитивно вплине на процес підбору персоналу на підприємство (таблиця 2).

Таким чином, ми визначилися з перевагами та недоліками використання рекрутингу, як засобу ефективного підбору персоналу. Проведений аналіз доводить, що впровадження рекрутингу на підприємствах є доцільним та в подальшому позитивно вплине на якість та рух персоналу.

Висновки з даного дослідження. Отже, з урахуванням проаналізованих джерел підбору персоналу, доцільно виділити рекрутинг як найефективніший з них. В сучасних умовах значно зростає значимість та рівень вимог до підбору персоналу, адже від того, наскільки він буде професіональним, залежить репутація та економічне становище організації.

Підприємствам України необхідно поступово впроваджувати в процес підбору персоналу нові високоефективні технології, що включають, в першу чергу, удосконалення оцінки кандидатів. Повноцінне використання всіх переваг сучасних методів підбору персоналу в контексті існуючих вимог з кадрового забезпечення дасть можливість вітчизняним підприємствам бути більш конкурентоздатними.

Таблиця 2

Доцільність впровадження сучасних механізмів рекрутингу на вітчизняних підприємствах

Механізм рекрутингу	Переваги впровадження методу	Недоліки впровадження методу	Обґрунтування доцільності впровадження
Аутсорсинг	- Компанія може одержати спеціаліста певної кваліфікації в будь-який час і за короткий строк, при цьому практично не збільшуючи витрат на компенсаційні пакети персоналу; - якщо тимчасовий співробітник за якимись параметрами не підходить для певної діяльності, його можна швидко й без додаткових вкладень обміняти; - обсяг кадрового діловодства компанії зменшується	- Існує ризик зниження ефективності праці персоналу та втрати необхідних знань і досвіду реалізації функції, яка передається в аутсорсинг; - у випадку недобросовісності аутсорсера можливий виток комерційної інформації підприємства; - втрата контролю над власними ресурсами, відсторонення керівництва від певної сфери діяльності компанії	Для розвитку цього напряму діяльності необхідно розробити механізм зниження ризику використання аутсорсингу та визначити економічний ефект від його впровадження, оскільки на сьогодні на українському ринку аутсорсинг досить нерозвинутий
Хедхантинг	- Компанія отримує висококласного, досвідченого спеціаліста, який зможе принести компанії багато користі; - організація економить кошти на навчанні даного спеціаліста	Втрата репутації, оскільки з точки зору соціальної відповідальності хедхантинг вважається неетичним та аморальним	В Україні не вистачає фахівців як серед об'єктів пошуку, так і серед самих рекрутерів. У перспективі доцільним є вдосконалення теоретичних і практичних аспектів організації хедхантингу
Краудсорсинг	- Не треба витрачати багато часу на пошук генераторів ідей, вирішувати чи встановлювати для них окремі задачі; - підприємство отримує засіб ефективного створення нових ідей і продуктів; - персонал отримує можливість розвитку, самореалізації	- Не може замінити консультації професіонала; - може вирішити лише прості задачі	Краудсорсинг можна застосовувати у вітчизняній практиці, оскільки це дуже перспективна модель інноваційного розвитку персоналу

Джерело: розроблено авторами

Список літератури:

1. Никифоренко В. Г. Управління персоналом / В. Г. Никифоренко // Навчальний посібник. 2-ге видання, виправлене та доповнене. – Одеса: Атлант, 2013 р. – С. 257. – Електронний ресурс. Режим доступу: http://lib-net.com/book/104_Ypravlinnya_personalom.html
2. Шпакович Ю. С. HR-брендинг як ефективний інструмент в системі підбору персоналу організацій, що виконують гідромеханізовані роботи / Ю. С. Шпакович // Молодий вчений. – 2015. – № 10. – С. 869-875. – Електроний ресурс. Режим доступу: http://www.moluch.ru/archive/90/18842/
3. Мансуров Р. Е. HR-брендинг. Как повысить эффективность персонала / Р. Е. Мансуров // Изд-во «БХВ-Петербург», Санкт-Петербург. – 2011. – С. 224. – Електроний ресурс. Режим доступу: http://www.aup.ru/articles/personal/26.htm
4. Лобза А. В. Сучасні персонал-технології як засіб забезпечення ефективної системи найму та адаптації персоналу: вітчизняний та зарубіжний досвід / А. В. Лобза, К. А. Юрченко // Молодий вчений. – 2015 р. – № 11 (26), частина 2. – С. 74-80. – Електроний ресурс. Режим доступу: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/11/50.pdf
5. Бала О. І. Кадрове забезпечення діяльності підприємств: вимоги до кандидатів на посаду та методи їх відбору / О. І. Бала, Г. В. Зуб // Вісник нац. Університету «Львівська політехніка». – 2013. – № 769: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. – С. 3-11. – Електроний ресурс. Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/23180?mode=full
6. Писаревська Г. І. Організація процесу зовнішнього рекрутингу / Г. І. Писаревська // Бізнесінформ. – 2015. – № 2. – С. 297. – Електроний ресурс. Режим доступу: http://www.business-inform.net/pdf/2015/2_0/296_301.pdf
7. Любохинець Л. С. Тенденції впровадження аутстаффінгу та лізингу персоналу в умовах глобалізації: світовий досвід та вітчизняна практика / Л. С. Любохинець // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 6 (1). – С. 133. – Електроний ресурс. Режим доступу: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_6_1/132-139.pdf
8. Украина: Анализ востребованности и оценка качества услуг аутсорсинга. Електроний ресурс. Режим доступу: http://www.hrd.com.ua/index.php/news/626-2012-%2009-03-12-07-04
9. Загородній А. Г., Партин Г. О. Аутсорсинг та його вплив на витрати підприємств // Фінанси підприємств. – 2009. – № 9. – С. 87–97.
10. Хохлова Т. П. Инновационные технологии современного персонал-менеджмента / Т. П. Хохлова. – Электронный ресурс. Режим доступа: http://journal.kfrgteu.ru/files/1/2012_6_16.pdf
11. Краудсорсинг: с миру по нитке. Электронный ресурс. Режим доступу: http://spb.rabota.ru/rabotodateljam/upravlenie_personalom/kraudsorsing_s_miru_po_nitke.html

Лобза А.В., Клименко С.Ю.
Университет таможенного дела и финансов

ОСОБЕННОСТИ ПОДБОРА ПЕРСОНАЛА НА СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ, ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЕКРУТИНГА

Аннотация
В статье представлено исследование особенностей и методов подбора персонала на отечественных предприятиях. Выделено ключевую роль использования HR-брендинга в повышении качества персонала. Авторами представлено сущность внутренних и внешних источников покрытия потребности в персонале. Проанализированы преимущества и недостатки рекрутинга. Обоснована целесообразность внедрения рекрутинга на предприятия Украины.
Ключевые слова: HR-брендинг, подбор персонала, аутсорсинг, хедхантинг, краудсорсинг, рекрутинг.

Lobza A.V., Klymenko S.Y.
Customs and Finance University

FEATURES OF STAFF SELECTION TO MODERN UKRAINIAN ENTERPRISES, DEVELOPMENT TRENDS RECRUITING

Summary
The article presents a study of the characteristics and methods of selection of personnel in domestic enterprises. It highlights the key role of the use of HR-branding to improve the quality of staff. The authors presented the essence of internal and external sources to cover staffing needs. The advantages and disadvantages of recruiting were analyzed. The expediency of the introduction of recruitment by enterprises in Ukraine was justified.
Keywords: HR-branding, recruitment, outsourcing, headhunting, crowdsourcing, recruiting.

УДК 657:658.2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОБЛІКУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Макарчук О.Г., Новосядлова К.В.
Національний університет біоресурсів та природокористування України

Досліджено основні теоретико-методологічні аспекти обліку основних засобів в сільськогосподарських підприємствах. Теоретично обґрунтовано основні організаційні та методологічні аспекти визнання, оцінки, класифікації основних засобів. Визначено, що від їх якості, вартості, технічного рівня, ефективності використання залежать кінцеві результати діяльності підприємства: випуск послуг, їх собівартість, прибуток, рентабельність, стійкість фінансового становища.
Ключові слова: облік, основні засоби, сільськогосподарські підприємства, класифікація, оцінка, фінансова звітність.

Постановка проблеми. Сільське господарство є однією із основних галузей матеріального господарства, яка забезпечує населення продовольством, а промисловість – сировиною. Галузь сільського господарства належить до однієї із структурних сфер агропромислового комплексу (АПК).

Діяльність кожного підприємства передбачає наявність засобів виробництва і відповідних матеріальних умов, вони є одним з найважливіших елементів продуктивних сил, головним елементом матеріально-технічної бази є основні засоби.

Основні засоби сільського господарства є однією із складових виробничого потенціалу, як галузі, так і національної економіки держави.

Ефективність використання основних засобів залежить від організації своєчасного одержання надійної і повної облікової інформації. У цьому зв'язку зростає роль та значення бухгалтерського обліку як однієї з найважливіших функцій управління [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема удосконалення обліку та аналізу основних засобів є однією із найбільш дискутованих у сфері управління діяльністю підприємства останніми роками та є предметом дослідження багатьох науковців та практиків. Значний внесок у розвиток теорії і методології бухгалтерського обліку, аналізу і аудиту основних засобів зробили українські та зарубіжні вчені: О.С. Бородкін, Ф.Ф. Бутинець, Б.І. Валуєв, А.М. Герасимович, Г.Г. Кірейцев, М.В. Кужельний, В.Г. Линник, Ю.І. Осадчий, В.В. Сопко, Л.К. Сук, Є.В. Калюга, М.Г. Чумаченко, М.І. Баканов, В.Ф. Мец, І.А. Бланк, Є.В. Мних, Л.В. Нападовська, Ю.С. Цал-Цалко, Г.В. Савицька та інші [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Окремі питання удосконалення обліку та аналізу основних засобів в умовах переходу до міжнародних стандартів якості інформації потребують подальшого науково-практичного дослідження та уточнення. Це свідчить про необхідність всебічного вивчення і вирішення окресленої проблеми дослідження.

Постановка завдання. Дослідити основні теоретико-методологічні аспекти обліку основних засобів в сільськогосподарських підприємствах. Провести теоретичне узагальнення основних організаційних та методологічних аспектів визнання, оцінки, класифікації основних засобів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологічні засади бухгалтерського обліку та розкриття у фінансовій звітності інформації щодо основних засобів регламентується П(С)БО 7 «Основні засоби», згідно з яким основні засоби – це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально- культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік).

Критерії визнання основних засобів аналогічні критеріям визнання, які застосовуються для всіх активів, а саме:

Об'єкт основних засобів визнається активом, коли:

1) існує ймовірність того, що підприємство отримає в майбутньому економічні вигоди, пов'язані з використанням цього об'єкта;

2) його вартість може бути достовірно визначена [7].

Поряд із цим, у Міжнародному стандарті фінансової звітності (IAS) 16 основні засоби – це матеріальні об'єкти, які утримують для використання у виробництві або постачанні товарів чи наданні послуг, для надання в оренду іншим або для адміністративних цілей; використовуватимуть, за очікуванням, протягом більше одного звітного періоду [2].

Податковий облік основних засобів здійснюється у відповідності з Податковим кодексом України, затвердженим наказом від 2 грудня 2010 року № 2755-VI.

Протягом багатьох років питання сутності основних засобів не втрачає своєї актуальності.

Серед науковців тривалий час відбувалися дискусії щодо застосування терміну «основні фонди» до засобів праці. Після введення Податкового кодексу засоби праці стали існувати як економічна категорія «основні засоби», що узгодило існуючі розбіжності.

Згідно з Податковим кодексом України основні засоби – матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 6000 гривень, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вар-

© Макарчук О.Г., Новосядлова К.В., 2016

тість яких перевищує 6000 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік).

П(С)БО 7 «Основні засоби» визначає, що основні засоби – це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік [5].

В Податковому кодексі передбачено пооб'єктний облік основних засобів у межах 16 груп та визначено мінімально припустимі терміни корисного використання основних засобів.

Так, в податковому обліку, облік основних засобів здійснюється за такими групами основних засобів:

група 1 – земельні ділянки (не підлягає амортизації);

група 2 – капітальні витрати на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом (15 років);

група 3 – будівлі (20 років), споруди (15 років), передавальні пристрої (10 років);

група 4 – машини та обладнання (5 років),

з них: електронно-обчислювальні машини, інші машини для автоматичного оброблення інформації, пов'язані з ними засоби зчитування або друку інформації, пов'язані з ними комп'ютерні програми (крім програм, витрати на придбання яких визнаються роялті, та/або програм, які визнаються нематеріальним активом), інші інформаційні системи, комутатори, маршрутизатори, модулі, модеми, джерела безперебійного живлення та засоби їх підключення до телекомунікаційних мереж, телефони (в тому числі стільникові), мікрофони і рації, вартість яких перевищує 2500 гривень (2 роки);

група 5 – транспортні засоби (5 років);

група 6 – інструменти, прилади, інвентар (меблі) (4 роки);

група 7 – тварини (6 років);

група 8 – багаторічні насадження (10 років);

група 9 – інші основні засоби 12 років);

група 10 – бібліотечні фонди (не встановлено)

група 11 – малоцінні необоротні матеріальні активи (не встановлено);

група 12 – тимчасові (нетитульні) споруди (5 років);

група 13 – природні ресурси (не підлягає амортизації);

група 14 – інвентарна тара (6 років);

група 15 – предмети прокату (5 років);

група 16 – довгострокові біологічні активи (7 років).

Земельні ділянки та природні ресурси не підлягають амортизації. [5]

П(С)БО 7 «Основні засоби» передбачає такі групи основних засобів, однакових за технічними характеристиками, призначенням і способом використання (рис. 1).

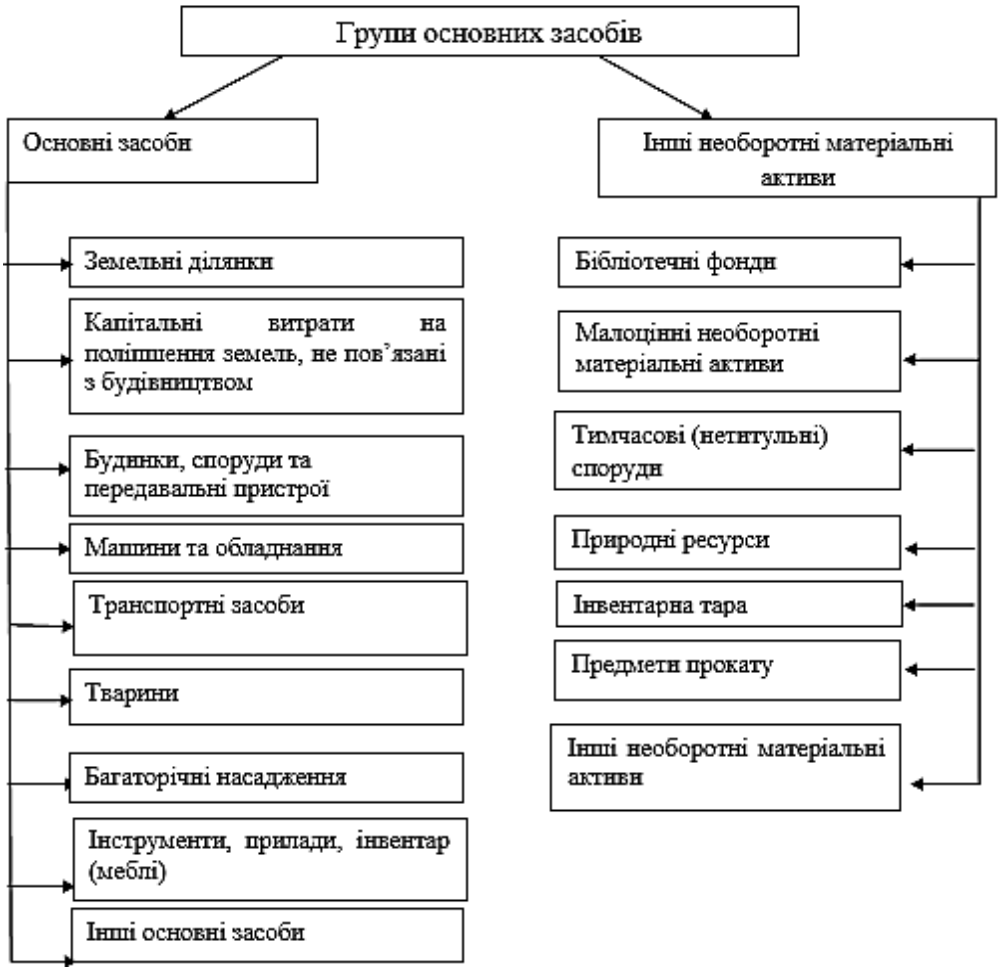

Рис. 1. Класифікація основних засобів згідно П(С)БО 7 «Основні засоби»

Отже, у бухгалтерському обліку будівлі, споруди та передавальні пристрої обліковуються у складі однієї групи, а у податковому обліку виділяються у складі групи 3 окремі підгрупи для обліку будівель, споруд та передавальних пристроїв з визначенням для кожної з підгруп різного мінімально допустимого строку корисного використання, що на нашу думку є доцільним, так як дійсно, будівля експлуатується значно довше, ніж передавальний пристрій.

П(С)БО 7 «Основні засоби», виділяючи окрему групу «Інші необоротні матеріальні активи» надає ширші можливості підприємству щодо ідентифікації приналежності об'єктів до складу інших необоротних матеріальних активів [7].

Бухгалтерський облік основних засобів на сільськогосподарських підприємствах повинен забезпечити: узагальнення інформації про наявність та рух власних або отриманих на умовах фінансового лізингу об'єктів; достовірне визначення вартості (оцінки) основних засобів; визначення економічних вигод від використання основних засобів; контроль за наявністю і збереженням основних засобів з моменту придбання і до вибуття із господарства; правильне і своєчасне нарахування зносу; контроль за правильністю та ефективним використанням коштів на реконструкцію, модернізацію [3].

Для обліку й узагальнення інформації про наявність та рух основних засобів, інших необоротних активів, їх зносу передбачені рахунки: 10 «Основні засоби»; 11 «Інші необоротні матеріальні активи»; 13 «Знос необоротних активів»; 18 «Інші необоротні активи» [1].

До рахунку 10 застосовують такі субрахунки: 100 «Інвестиційна нерухомість», 101 «Земельні ділянки», 102 «Капітальні витрати на поліпшення земель», 103 «Будинки та споруди», 104 «Машини та обладнання», 105 «Транспортні засоби», 106 «Інструменти, прилади та інвентар», 107 «Тварини», 108 «Багаторічні насадження», 109 «Інші основні засоби».

Витрати, пов'язані з поліпшенням об'єкта (модернізація, добудова, дообладнання, реконструкція тощо), які призводять до збільшення майбутніх економічних вигід, первісно очікуваних від його використання, будуть відображатися на рахунку 15 «Капітальні інвестиції» [8].

Для раціональної організації обліку основних засобів та інших необоротних активів перш за все необхідно забезпечити своєчасне і правильне оформлення первинних документів.

Міністерство аграрної політики України наказом від 27 вересня 2007 р. № 701 затвердило спеціалізовані форми первинних документів з обліку основних засобів та інших необоротних активів сільськогосподарських підприємств, а саме:

– ОЗСГ-1 «Акт приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів»;

– ОЗСГ-2 «Акт приймання-здачі відремонтованих (реконструйованих) модернізованих об'єктів»;

– ОЗСГ-3 «Акт на списання основних засобів»;

– ОЗСГ-4 «Акт на списання автотранспортних засобів»;

- ОЗСГ-5 «Розрахунок нарахування амортизації основних засобів та інших необоротних активів»;

– ОЗСГ-6 «Відомість нарахування амортизації основних засобів та інших необоротних активів, які надійшли або вибули»;

– ОЗСГ-7 «Зведена відомість нарахування амортизації основних засобів та інших необоротних активів»;

– ОЗСГ-8 «Відомість нарахування амортизації основних засобів за методом, передбаченим податковим законодавством»;

– ОЗСГ-9 «Відомість розподілу витрат з утримання й експлуатації машинно-тракторного парку» [6].

Ці документи подібні до типових форм, але враховують специфіку обліку у сільському господарстві.

Аналітичний облік основних засобів можна вести в інвентарних картках, у Книзі обліку основних засобів, інвентаризаційних описах. На кожний об'єкт відкривають окрему картку, вказують назву та призначення об'єкта, його місцезнаходження, подають коротку характеристику, дані про капітальний ремонт та інші показники.

Облік дрібних об'єктів провадять в інвентарних картках групового обліку основних засобів. Відкриті картки записують в опис, внаслідок чого забезпечується контроль за їх наявністю. В описі для кожної класифікаційної групи основних засобів відводять окремий розділ, у якому для неї виділено серію інвентарних номерів. Кожний розділ шифрують. Це спрощує облік і контроль наявності та руху інвентарних карток і основних засобів.

Своєчасне і чітке виконання завдань, які стоять перед бухгалтерським обліком основних засобів сприятимуть позитивному впливу системи бухгалтерського обліку і внутрішньогосподарського контролю на ефективність використання всієї сукупності засобів виробництва сільськогосподарських підприємств [3].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Основні засоби займають, як правило, основну питому вагу в загальній сумі власного капіталу підприємства. Від їх якості, вартості, технічного рівня, ефективності використання багато в чому залежать кінцеві результати діяльності підприємства.

На бухгалтерський облік у сільськогосподарських підприємствах покладено завдання з поліпшення інформаційного забезпечення управління і контролю за збереженням основних засобів та зміцненням фінансового стану підприємства, підвищенням ефективності діяльності та зменшенням ризику втрати коштів через непродумані дії.

Наразі існуючий порядок організації обліку операцій з основними засобами не в повній мірі забезпечує інформацією щодо їх здійснення систему управління підприємством. Нечіткість нормативно-правового регулювання, численні зміни правової бази сприяли перекручуванню сутності основних засобів. Отже, можна зробити висновок, що для ефективного управління основними засобами підприємства необхідно досягти балансу між податковим і бухгалтерським обліком, враховуючи світову практику.

В організації правильного обліку основних засобів також головною є науково обґрунтована їх класифікація за найважливішими економічними і технічними ознаками.

Отже, облік основних засобів в останній час дещо ускладнився, а ряд проблем негативно впливають на процес управління виробництвом, знижуючи ефективність використання основних засобів.

Список літератури:

1. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженого Наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30 лис. 1999 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http:/ www.rada.gov.ua
2. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 «Основні засоби» від 01.01.2012 р. – Режим доступу: http:// zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_014
3. Огійчук М. Ф., Плаксієнко В. Я., Панченко Л. Г. Бухгалтерський облік на сільськогосподарських підприємствах: Підручник / За ред. проф. М. Ф. Огійчука. – 3-тє вид. перероблене і доповнене. – К.: Алерта, 2006. – 878 с.
4. Панасенко А. П. Проблеми основних засобів у бухгалтерському обліку / А. П. Панасенко // Держава та регіони. – 2008. – № 3. – С. 407-410.
5. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17
6. Про затвердження спеціалізованих форм первинних документів з обліку основних засобів і інших необоротних активів сільськогосподарських підприємств та Методичних рекомендацій щодо їх застосування Наказ Міністерства аграрної політики України від 27.09.2007 № 701.
7. П(С)БО 7 «Основні засоби» № 92 від 27.04.2000 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00
8. Сук Л. К. Фінансовий облік: навч. посіб. / Л. К. Сук, П. Л. Сук. – К.: Знання, 2010. – 631 с.

Макарчук О.Г., Новосядлова Е.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УЧЕТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация
Исследованы основные теоретико-методологические аспекты учета основных средств в сельскохозяйственных предприятиях. Теоретически обоснованы основные организационные и методологические аспекты признания, оценки, классификации основных средств. Определено, что от их качества, стоимости, технического уровня, эффективности использования зависят конечные результаты деятельности предприятия: выпуск услуг, их себестоимость, прибыль, рентабельность, устойчивость финансового положения.
Ключевые слова: учет, основные средства, сельскохозяйственные предприятия, классификация, оценка, финансовая отчетность.

Makarchuk O.G., Novosiadlova K.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF ACCOUNTING OF FIXED ASSETS IN THE AGRICULTURAL ENTERPRISES

Summary
The basic theoretical and methodological aspects of fixed assets in agricultural enterprises were researched. Theoretically grounded basic organizational and methodological aspects of the recognition, measurement, classification of assets. Determined that their quality, value, technical level, efficiency depend on the final results of the company: production services, their cost, revenue, profitability, stability of financial position.
Keywords: accounting, fixed assets, agricultural enterprises, classification, valuation, financial statements.

УДК 336.71–043.86(477)

НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ

Маляренко А.В., Марущак І.О.
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

У статті висвітлені проблеми банківських установ в Україні. Проаналізовані статистичні показники (аналіз депозитних вкладів) нашої країни. Обґрунтовано причини зниження кількості депозитів та напрями політики, що має проводитись. Визначено необхідність та джерела зростання капіталізації вітчизняних банків. Проаналізовано банківські інновації, запровадження яких, є одним з наступним напрямом розвитку банківських установ.
Ключові слова: банківська установа, депозит, капіталізація, банківські інновації, кредит.

Постановка проблеми. Несприятлива економічна ситуація та політична нестабільність, що лише посилювалися упродовж останніх років, призвели до зниження обсягів виробництва, розбалансованості державних фінансів, зниження прибутковості бізнесу, зменшення доходів населення. А пришвидшення темпів інфляції, з початком 2014 року, призвело до стримування поступального розвитку економічних і соціальних процесів. Окрім цього спостерігається зниження капіталізації банків і зростання ризиків, що може спричинити посилення негативних тенденцій.

Ключовим завданням розвитку банківських установ України є відновлення довіри до банківських послуг, забезпечення функціонування та сталого розвитку, підвищення рівня конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомі вітчизняні науковці досліджували шляхи виходу банківських установ із кризи та подальші напрями розвитку. Серед них можна виділити Барановський О.І., Береславська О.І., Геєць В.М., Гуляєв Н.П., Довгань Ж.М., Міщенко В.І., Овсяник В.А., Шаповал О.А. та інші. Однак, завдяки частим змінам зовнішніх та внутрішніх умов економічного розвитку України, з'являються нові завдання та можливості для вдосконалення функціонування банківської системи.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Серед ситуацій, які й надалі потребують удосконалення або вирішення, можна виділити такі, як вирішення проблеми нежиттєздатних банків, зниження рівня довіри серед населення, вдосконалення корпоративного управління, розвиток банківських технологій та інші.

Мета статті. Метою статті є визначення можливих напрямів розвитку банківських установ в Україні.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких основних завдань:

– окреслення шляхів підвищення рівня фінансової безпеки та збільшення обсягу формування банківських ресурсів за рахунок депозитів;

– визначення джерел зростання капіталізації вітчизняних банків;

– формулювання перспектив розвитку банківських технологій та впровадження інновацій.

Виклад основного матеріалу. Одним з найважливіших чинників національної економіки є проблеми гарантування фінансової безпеки банків. Безумовно, безпека пов'язана з динамічним та сталим економічним зростанням, і тому є одним з основних завдань фінансової політики держави.

Гарантування фінансової безпеки банківських установ зважаючи на їхнє виняткове значення для соціально-економічного розвитку держави – складна і багатогранна проблема, якій необхідно приділяти постійну увагу.

Серед основних причин зниження рівня фінансової безпеки банківських установ можна виокремити такі:

– недостатній рівень наукового опрацювання цієї проблеми, численні наявні і потенційно можливі виклики та загрози банківській системі загалом;

– відсутнє розроблення обґрунтованих підходів та індикаторів виміру фінансової безпеки, а також необхідних практичних заходів з її розбудови загалом та окремих підсистем в усьому розмаїтті їхнього прояву зокрема [1, с. 17].

Для забезпечення фінансової безпеки, особливо важливим є формування ресурсної бази банків, а саме депозитних вкладів, основна мета яких полягає у залученні тимчасово вільних коштів клієнтів, в результаті проведення депозитних операцій банки та їх клієнти отримують певні переваги. Так, розміщення грошових коштів у депозити для клієнтів банку дає можливість отримувати стабільний дохід в національній валюті у вигляді відсотку протягом певного часу збільшувати суму своїх заощаджень за рахунок відсоткового доходу мінімізувати ризики втрати коштів тощо. Банк в свою чергу, залучає тимчасово вільні кошти у депозити і цим сприяє підвищенню ліквідності. Останнім часом економіка нашої країни отримала чимало потрясінь, не виключено, що й завдяки побоюванню населення, на початку року, кількість депозитних вкладів різко скоротилася (див. табл. 1).

Таким чином, протягом першого кварталу 2014 року на динаміку депозитних вкладів впливали соціально-політичне напруження та зміни курсу гривні до основних іноземних валют.

Така ситуація спричинила зменшення залишків депозитів як у національній, та і в іноземній валюті. Хоча у гривневому еквіваленті депозити зросли за рахунок курсових різниць. Перш за все зниження спостерігалось за рахунок домашніх господарств. Крім панічних настроїв населення, які виникали через суспільну напруженість, на динаміку депозитів домашніх господарств вплинули уповільнення темпів зростання реальної заробітної плати та високі девальваційні очікування, витрати домашніх господарств на споживання зросли, а схильність до заощаджень зменшилась. А нові депозитні договори протягом кварталу укладалися переважно з нефінансовими корпора-

© Маляренко А.В., Марущак І.О., 2016

ціями. Проте, за рік ситуація дещо змінилася в позитивному напрямку скоротилася (див. табл. 2).

Станом на 01.03.2015 залишки депозитів становила 855,8 млрд. грн., або на 26,8% більше ніж на початок року. Водночас операції за депозитами нефінансових корпорацій збільшилися, за рахунок зростання державних депозитів нефінансових компаній. Серед основних причин зміни стану можна виокремити такі, як розробка депозитної політики, привабливої для клієнтів та водночас прибуткової для банків. А також була зменшена зацікавленість індивідуальних осіб у розміщенні своїх коштів на вкладних рахунках, адже панувало занепокоєння. Однак, зараз банки пропонують вигідніші умови, які дозволяють вкладникам зберегти свої кошти [8]. Можна виокремити напрями вирішення проблем пов'язаних з депозитною політикою банків.

Підвищення обсягів і вдосконалення депозитних послуг може здійснюватися через автоматизацію операцій, пошук та впровадження нових форм співробітництва банку з клієнтами. Ці покращення у свою чергу призведуть до розвитку кредитного ринку, а саме зростання кількості наданих кредитних послуг. Також це можна пов'язати і з поширенням та позитивним ставленням до таких кредитних операцій, як овердрафт та револьверне кредитування. Овердрафт дає можливість виписувати чеки або платіжні доручення на суми, що перевищують залишок коштів на поточному рахунку клієнта. Револьверний кредит надається банком клієнту повністю або частинами і відновлюється в міру погашення раніше використаних частин кредиту. У той же час найбільш ефективними є кредитні картки, що дають можливість брати спожив-

Таблиця 1

Депозити за секторами економіки 2014 рік

Показники	Лютий		Березень			
	Залишки на кінець періоду, млрд. грн.	Зміна в річному обчисленні, %	Залишки на кінець періоду, млрд. грн.	Зміна в річному обчисленні, %	Зміна до попереднього місяця, млрд. грн.	Частка в загальному обсязі депозитів, %
Нефінансові корпорації	197,1	14,0	194,1	12,0	-1,6	28,8
Домашні господарства	449,0	16,7	442,7	13,5	-1,4	65,8
Інші фінансові корпорації	25,2	16,7	28,5	18,2	13,3	4,2
Сектор загального державного управління	3,7	-38,9	3,7	-39,1	1,8	0,6
Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	4,1	17,3	4,1	21,6	1,8	0,6
Усього	679,0	15,3	673,2	12,7	-0,9	100

Джерело: [2, с. 39]

Таблиця 2

Депозити за секторами економіки 2015 рік

Показник	Січень		Лютий		
	Залишки на кінець періоду, млрд. грн	Зміна в річному обчисленні, %	Залишки на кінець періоду, млрд. грн.	Зміна в річному обчисленні, %	Частка в загальному обсязі депозитів, %
Нефінансові корпорації	216,9	16,3	276,9	40,5	32,4
Домашні господарства	410,4	-6,2	536,2	19,4	62,6
Інші фінансові корпорації	28,0	12,5	31.9	25,7	3,7
Сектор загального державного управління	3,6	17,3	5,6	53,6	0,7
Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	4,3	11,9	5,2	28,5	0,6
Усього	663,2	1,1	855,8	26,0	100,0

Джерело: [3, с. 19]

Таблиця 3

Основні проблеми залучення депозитних ресурсів в Україні та напрямки їх вирішення

Напрям розробленої політики	Діяльність
1. Розробка депозитної політики, привабливої для клієнтів, з одного боку, та прибуткової для банків – з іншого	Розробка простих і зрозумілих споживачу депозитних продуктів, які б не потребували значних витрат з боку банку.
2. Підвищення зацікавленості індивідуальних осіб у розміщенні своїх коштів на вкладних рахунках	Запровадження новітніх організаційних форм ведення депозитних рахунків населення та модернізація депозитної політики.
3. Використання цінових методів залучення ресурсів:	Формування банками адекватної процентної політики, спрямованої на залучення та стійке утримання коштів населення на депозитних рахунках.
4. Використання нецінових методів залучення ресурсів:	Розповсюдження реклами; поліпшення якості обслуговування клієнтів; розширення спектра депозитних послуг.

Джерело: [6]

чі кредити. Сучасний розвиток ринку платіжних карток швидкими темпами є заслугою банків, які впровадили цей вид кредитування в Україні.

Більшість вчених-економістів констатують що рівень капіталізації банківської системи України є недостатнім. Так В.С. Марцин основну проблему капіталізації вбачає у недостатній адекватності капіталів банків до обсягу сформованих ними активів і належного обслуговування узятих на себе грошових зобов'язань. І.О. Крамаренко стверджує що капіталізація банків на сьогодні є номінальною, тобто задається адміністративними і законодавчо-нормативними актами, оскільки практично відсутній вторинний фондовий ринок банківських фінансових активів. Але, однією з найбільших проблем банківського сектору України є неможливість оцінки капіталізації банківських установ через ринкову вартість їх цінних паперів, тому що в Україні майже відсутній фондовий ринок і там обмежена кількість учасників. Крім того, постає питання: «Чому українські банки, корпорації, компанії майже не розміщують свої акції?», а це є сильним мотиватором щодо нарощення капіталізації [7, с. 70]. Це й дозволяє простежити основну проблему вітчизняного фондового ринку.

Комплексне вирішення проблем вибору джерел зростання капіталізації банків України передбачає реалізацію наступних заходів на макрорівні:

– удосконалення та стабілізація банківського законодавства, у тому числі Закону України «Про банки та банківську діяльність», Закону України «Про доступ до публічної інформації та інших нормативно-правових актів»;

– активізація регуляторної політики НБУ та активізація ролі банківських асоціацій;

– підвищення конкурентоспроможності вітчизняних банків порівняно з іноземними стимулювання в тому числі і збільшення кількості філій іноземних банків у певних регіонах.

Важливим є те, що ми маємо список заходів, які допоможуть наростити рівень капіталізації банків. До них належить:

– посилення контролю до запровадження та реалізації ризик-менеджменту у банках;

– запровадження ефективного та якісного управління у банківських установах України;

– удосконалення інформаційно-аналітичної служби банків;

– зростання альтернативних джерел капіталізації.

Наступним напрямом розвитку банківських установ є запровадження банківських інновацій. Банківською інновацією є результат діяльності банку, що зорієнтований на одержання додаткових доходів за допомогою створення сприятливих умов формування та розміщення ресурсного потенціалу за допомогою нововведень. Зазвичай, причинами створення банківських інновацій є зміна факторів формування попиту та пропозиції; опір регулятивним змінам та прагнення послабити законодавчий тиск. Проте, недоліком такого підходу є орієнтація на отримання додаткових доходів. Досвід світових фінансових криз показав, що це може бути небезпечно та призвести до значних негативних наслідків та структурних змін [9, с. 105].

Одним з напрямів покращення проведення банківських операцій є надання клієнтам широкого спектру послуг, що сприятимуть мінімізації витрат часу на них. Сьогодні все більшої популярності у сфері банківських послуг отримують технології «без проводів». Вперше в Україні даним видом послуг почав займатись ПриватБанк. Ця інновація, яку запровадив ПриватБанк за допомогою пластикових карток Starcard, також було запропоноване нововведення – технологія GSMbanking, де абоненти компанії «Київстар GSM» під час використання мобільних терміналів і АМС-повідомлення, можуть здійснювати платежі без особистої присутності. Користуючись цією карткою, абоненти компанії «Київстар GSM» в змозі здійснювати платежі за товари та послуги в більш як 12 млн. торгових точок, а також отримувати готівку в більш ніж 560 тис. банкоматів не тільки в Україні, а й за кордоном [4]. У той же час слід зазначити, що для посилення ринкових позицій необхідне постійне удосконалення напрямків діяльності, які вже існують. В першу чергу це стосується розрахункових і депозитних операцій.

Висновки і пропозиції. Таким чином, розглянувши банківську систему України, можна стверджувати, що завдяки складній економічній ситуації, яка склалася в нашій країні, в першу чергу, страждає саме банківська система. Для зміни цієї ситуації на краще необхідно перш за все врегулювати внутрішні та зовнішні політичні відносини. Що ж стосується банківських установ, то основним їх завданням є повернення довіри населення, що забезпечить подальший розвиток. А для створення попиту на банківські послуги необхідно вводити інновації. Це допоможе зміцнити банківську систему та примножуватиме довіру клієнтів, що в свою чергу призведе до розвитку економіки країни і покращення рівня життя населення.

Відповідно до поставлених завдань було визначено структуру депозитних вкладів, сформовані шляхи збільшення капіталу банків – через підвищення довіри до банків, встановлення більш вигідних та привабливих пропозицій для клієнтів, також були визначені методи запровадження банківських інновацій, тобто запровадження інтернет платформ, різних додатків в інтернеті чи на телефоні і т.д.. Таким чином, можна зробити висновок, про необхідність розробки депозитної політики, привабливої для клієнтів та водночас прибуткової для банків, оскільки існують певні проблеми з формуванням довіри у потенційного клієнта банку. Також необхідно формувати довіру потенційного клієнта, а саме підвищувати зацікавленість окремих осіб у розміщенні своїх коштів на вкладних рахунках.

Нарощуванню банківського капіталу сприятиме запровадження ефективного та якісного управління у банківських установах України, удосконалення інформаційно-аналітичної служби банків та інше. Крім цього, увагу також слід приділяти інноваціям, які зорієнтовані на одержання додаткових доходів за допомогою створення сприятливих умов формування та розміщення ресурсного потенціалу за допомогою нововведень.

Список літератури:

1. Барановський О. Специфіка фінансової безпеки в банківській сфері / Барановський О. І. // Вісник НБУ. – 2014. – № 9 (223). – С. 17-23.
2. Бюлетень Національного Банку України, 2014, № 5 (254). – 214 с.
3. Бюлетень Національного Банку України, 2015, № 4 (265). – 183 с.
4. Гуляев Н. П., Слободняк Д. Н. Стратегии развития банковской системы Украины на после кризисный период / Гуляев Н. П. // Бизнес Информ. – 2011. – № 2 (2). – С. 10-12.
5. Закон України Про банки і банківську діяльність (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 5-6, ст. 30) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14
6. Ілляш В. Ю. Депозитна політика комерційного банку та інструменти її реалізації / Ілляш В. Ю. // Економіка. Управління. Інновації. – 2014. – № 1 (11). – С. 43-54.
7. Лапко О. О. Інноваційні механізми ритейлу в банківському секторі України / Лапко О. О. // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2014. – № 17. – С. 65-72.
8. Чернишова А. В. Проблеми здійснення та шляхи вдосконалення депозитних операцій банків України / Чернишова А. В. // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21CNR=20&Z21ID=soc_gum/Uproz/2011_9/u1109ch2.pdf
9. Юхименко Т. В. Теоретичні засади інноваційного розвитку банківської системи / Юхименко Т. В. // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2014. – № 16. – С. 107–113.
10. Яковенко С. Н. Финансовые инновации в деятельности коммерческих банков: теоретико-экономические аспекты [Электронный ресурс] / Яковенко С. Н., Тимченко А. А. // Современные проблемы науки и образования – 2013. – № 2. – Режим доступа: http://www.science-education.ru/pdf/2013/2/53.pdf

Маляренко А.В., Марущак И.О.
Черноморский государственный университет имени Петра Могилы

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье охарактеризовано проблемы банковских учреждений в Украине. Проанализированы статистические показатели (анализ депозитных вкладов) нашей страны. Обоснованно причины снижения количества депозитов и направления политики, которая должна проводиться. Определена необходимость и источники роста капитализации отечественных банков. Проанализированы банковские инновации, внедрение которых является одним из следующих направлений развития банковских учреждений.
Ключевые слова: банковское учреждение, депозит, капитализация, банковская инновация, кредит.

Marushchak I.O., Malyarenko A.V.
Petro Mohyla Black Sea State University

DIRECTIONS OF BANKING INSTITUTIONS' DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary
The article describes the concept of banking institution in Ukraine. Statistical indicators (analysis of deposits) of our country have been analyzed. The main reasons of reduction in the amount of deposits were described, according to policy directions which should be conducted. The necessity and the sources of capitalization' growing were determined. One of the following areas of banking institution' development is banking innovations, which were analyzed in this article.
Keywords: banking institution, deposit, capitalization, banking innovation, credit.

УДК 678.9

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНО-ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Маршук Л.М.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті обґрунтовано теоретичні основи сутності понять «потенціал підприємства», «фінансовий потенціал», «ресурсний потенціал» та їх формування. Визначено вплив ресурсного та фінансового потенціалу на діяльність підприємства. Метою статті є дослідження потенціалу підприємства та обґрунтування необхідності його формування. Предметом дослідження є вплив ресурсного та фінансового потенціалу на формування потенціалу підприємства. Проведений теоретичний аналіз концептуальних підходів формування потенціалу підприємства. Дослідженням доведено, що формування потенціалу підприємства залежить безпосередньо від фінансового та ресурснго потенціалу. Перспективами наукового дослідження буде визначення моделі формування ресурсно-фінансового потенціалу.
Ключові слова: потенціал підприємства, ресурсний потенціал, фінансовий потенціал, формування потенціалу підприємства, компоненти потенціалу підприємства.

Постановка проблеми. Вагомим чинником ефективного функціонування та успішного розвитку підприємств за мінливих умов господарювання є наявність конкурентного потенціалу. Структура потенціалу, мобільність його складових, ефективність їх використання значною мірою обумовлюють результативність діяльності суб'єктів господарювання. Умови господарювання, що склалися вимагають подальшого дослідження проблем оцінки, аналізу, використання потенціалу. Розв'язання проблем оптимальної структури потенціалу, мобільності його складових, ефективності їх використання дадуть змогу суб'єктам господарювання не тільки пристосуватись до відповідних умов господарювання, а й здійснювати прибуткову діяльність та сприяти подальшому розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування ресурсного та фінансового потенціалу вивчають: В.З. Бугай [1], О.В. Белінська [2], Ю.Ф. Гудзь [3], Н.В. Касьянова [4], О.В. Курінна [5], Г.І. Рзаєв [6]. Незважаючи на зростання кількості досліджень, присвячених формуванню потенціалу підприємства, наукова розробка цієї проблеми є актуальною і потребує подальшого дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Складність питання формування потенціалу підприємства зумовлює необхідність і важливість подальшого теоретичного та практичного дослідження його соціально-економічної сутності, загальної динаміки, вирішення багатьох практичних проблем, пов'язаних із визначенням кожного ресурсу потенціалу. Дослідження засвідчило, що недостатньо приділена увага саме формуванню потенціалу підприємства як загальної системи, яка має свої визначені рівні і сфери.

Цілі статті. Дослідження теоретичних основ формування потенціалу підприємства як загальної системи та аналіз його складових, таких як ресурсний та фінансовий потенціал.

Виклад основного матеріалу. Потенціал підприємства як економічну систему можна розглядати з різних точок зору, ґрунтуючись на ресурсній концепції (як сукупність ресурсів та зв'язків між ними), функціональній (як сукупність функцій, які забезпечують реалізацію здібностей і можливостей), ресурсно-цільовій (як сукупність ресурсів та здібностей щодо досягнення певних результатів, цілей) та інших концепціях. Залежно від завдань, які ставить перед собою дослідник, кожна з них має право на існування через свою відносність [6, с. 146].

Якщо провести аналогію у виділенні елементів потенціалу як відкритої економічної системи з підприємством, то, відповідно до такої концепції, потенціал описується такими системоутворюючими характеристиками:

1) зовнішнім оточенням – входом (постачальники ресурсів), виходом системи (клієнти), зв'язком із зовнішнім середовищем, зворотним зв'язком;

2) внутрішньою структурою – сукупністю взаємозалежних ресурсів і компетенцій, що забезпечують за допомогою реалізації бізнес-процесів переробку входу у вихід і досягнення цілей системи [4, с. 19].

Характерними рисами розвитку потенціалу підприємства як економічної системи є:

– комплексність проблем і необхідність їхнього вивчення в єдності технічних, економічних, соціальних, психологічних, управлінських та інших аспектів;

– ускладнення розв'язуваних проблем і об'єктів;

– зростання кількості зв'язків між об'єктами;

– динамічність ситуацій, що змінюються;

– дефіцитність ресурсів;

– підвищення рівня стандартизації й автоматизації елементів виробничих і управлінських процесів;

– глобалізація конкуренції, виробництва, кооперації і т. д.;

– Посилення ролі управлінського фактора й ін. [4, с. 31].

Процес формування потенціалу підприємства передбачає створення й організацію системи ресурсів таким чином, щоб результат їхньої взаємодії був фактором успіху в досягненні стратегічних і тактичних цілей діяльності підприємства. При цьому використовуються такі основні наукові підходи, які наведені в таблиці 1.

Потенціал підприємства характеризується властивостями, типовими для будь-якої еконо-

© Маршук Л.М., 2016

мічної системи: цілісністю, взаємозв'язком і взаємодією елементів, складністю, комунікативністю, ієрархічністю, множинністю опису, здатністю до розвитку, альтернативністю форм функціонування та розвитку, пріоритетом інтересів системи глобального рівня, пріоритетом якості, потужністю [6, с. 146].

Таблиця 1

Підходи формування потенціалу підприємства [4, с. 34]

Назва підходу	Сутність
Системний підхід	При його застосуванні на основі маркетингових досліджень спочатку формуються параметри виходу – товару або послуги, а потім параметри виходу.
Маркетинговий підхід	Передбачає орієнтацію формування можливостей підприємства на споживача.
Функціональний підхід	Передбачає пошук зовсім нових, оригінальних технічних рішень для задоволення існуючих або потенційних потреб.
Відтворювальний підхід	Орієнтований на постійне поновлення виробництва продукції з меншої ресурсоємністю та вищою якістю порівняно з аналогічною продукцією на даному ринку для задоволення потреб клієнтів.
Інноваційний підхід	Орієнтований на активізацію інноваційної діяльності, засобами якої повинні бути фактори виробництва й інвестиції.

Складовими потенціалу підприємства є [4, с. 19]: інноваційний потенціал, потенціал відтворення, фінансовий потенціал і виробничий потенціал, який безпосередньо включає ресурсний потенціал.

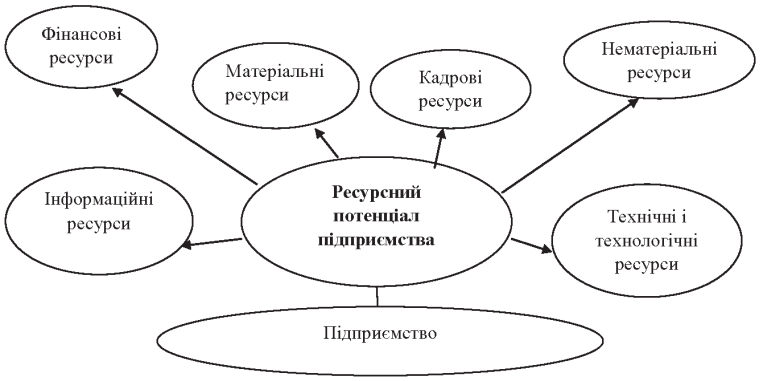

Рис. 1. Схема ресурсного потенціалу підприємства [1, с. 29]

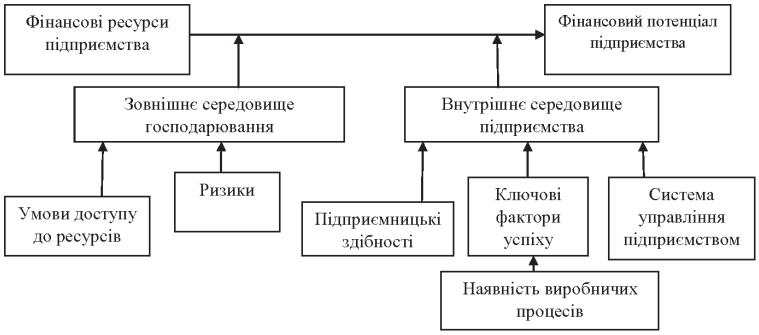

Рис. 2. Формування фінансового потенціалу підприємства [2, с. 270]

Властивість цілісності, відповідно до теорії систем, означає, що системи існують як ціле, яке потім можна членувати на компоненти. Ці компоненти існують лише через існування цілого. Не елементи складають ціле, а навпаки, ціле породжує при своєму членуванні елементи системи, що складає сутність основного постулату теорії систем – її первинності. У цілісній системі окремі частини функціонують спільно, складаючи в сукупності процес функціонування системи як цілого.

Кожен компонент може розглядатися тільки в його зв'язку з іншими компонентами системи.

Основними компонентами формування потенціалу підприємства є ресурсний та фінансовий.

Спочатку розгляну ресурсний потенціал підприємства.

Ресурсний потенціал підприємства – це сукупність взаємопов'язаних ресурсів, які використовуються для виробництва продукції, а також спроможність працівників використовувати їх з метою виробництва та реалізації продукції для отримання максимального прибутку [4, с. 19].

Як правило, величина цього потенціалу визначається обсягом окремих видів ресурсів (земельних, матеріальних, трудових, нематеріальних та фінансових), які перебувають у розпорядженні підприємства [1, с. 29].

На мій погляд, ресурсний потенціал – це можливості підприємства щодо використання наявних ресурсів, які не лише використовуються, але є у зовнішньому середовищі, а також тих, які можуть з'явитись у майбутньому для максимального задоволення потреб споживачів та отримання прибутку.

У сучасних умовах механізм управління ресурсним потенціалом підприємств не відповідає завданням підвищення ефективності його функціонування. Основною причиною цього є саме обмеженість ресурсів та інвестицій у його формування, що потребує постійного пошуку заходів спрямованих на їх повніше використання.

Формування ресурсного потенціалу підприємства відбувається за рахунок комплексного поєднання його складових елементів: фінансових, матеріальних, нематеріальних, інформаційних, кадрових, технічних і технологічних ресурсів (рис. 2).

З метою забезпечення результативного процесу формування та використання ресурсного потенціалу, при його організації необхідно враховувати сукупність факторів, що впливають на нього і водночас визначають його ефективність. Основними такими аспектами є: екологічний, соціальний, економічний, виробничий та фінансовий, що виступають як невід'ємні елементи системи підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу [6, с. 147].

Розгляну інший важливий компонент потенціалу підприємства, такий як фінансовий потенціал.

Фінансовий потенціал – обсяг власних, позикових і залучених фінансових ресурсів підприємства, якими воно може розпоряджатися для здійснення поточних та перспективних витрат [4, с. 21].

Фінансовий потенціал не існує окремо – це елемент загального економічного потенціалу підприємства, як система усіх можливостей і здатностей підприємства в усіх сферах його функціонування [2, с. 268].

Фінансовий потенціал підприємства не формується спонтанно та хаотично. Існує певна послідовність моментів, що передує його формуванню.

Фінансовий потенціал підприємства та його рівень тісно пов'язаний з конкурентоспроможністю підприємства. Конкурентоспроможність підприємства – здатність підприємства створювати, виробляти і продавати товари та послуги, цінові й нецінові якості яких більш привабливі, ніж в аналогічної продукції конкурентів. Пояснюється це тим, що за умови наявності великого обсягу фінансових ресурсів, але за відсутності можливостей виробничого, організаційного, маркетингового характеру, а також відсутності можливості ефективного використання кадрових ресурсів, фінансовий потенціал не може бути ефективно реалізований, оскільки підприємство не в змозі використати наявні фінансові ресурси для досягнення визначених цілей [1, с. 30].

Важливою характеристикою фінансового потенціалу є розгляд його у динаміці, оскільки основним чинником його дестабілізації є саме зовнішнє середовище функціонування підприємства. Саме тому варто прийняти до уваги те, що рівень фінансового потенціалу залежить від наявності власних фінансових ресурсів та умов доступу до фінансових ресурсів, що можуть бути залучені підприємством із зовнішнього середовища. Слід відзначити, що фінансовий потенціал необхідно поділяти на короткостроковий та довгостроковий, оскільки періоди його існування відрізняються, що пояснюється виникненням у довгостроковому періоді більшої кількості факторів впливу і ризику, які мають тенденцію до негативних впливів на рівень фінансового потенціалу у довгостроковому періоді [3, с. 301].

Формування фінансового потенціалу підприємства безпосередньо залежить від системи управління ним. Якщо підходити до даного аспекту з точки зору ефективності, то при неефективному, несистемному управлінні підприємством втрачаються також й елементи фінансового потенціалу, які у недалекому майбутньому могли б бути визначальними для розвитку організації.

На мою думку, існує прямопропорційна залежність між прибутковістю діяльності підприємства і його фінансовим потенціалом. Вплив зазначених факторів на формування фінансового потенціалу підприємства зображений на рисунку 2.

Варто зазначити, що для ефективного формування і використання фінансового потенціалу необхідно взяти до уваги також і людський фактор, а саме підприємницькі здібності. На нашу думку, на будь-якому підприємстві необхідно адекватно оцінювати поточні та перспективні фінансові можливості й перетворювати вхідні ресурси в економічні та фінансові блага [5, с. 166]

Висновки і пропозиції. Таким чином, формування потенціалу підприємства – це виявлення стратегічних можливостей, ресурсів і резервів потенціалу, здатних підвищити конкурентоспроможність підприємства. Формування потенціалу, нарощування його за рахунок резервів – основне завдання підприємства. У зв'язку з тим, що формування потенціалу підприємства є складним динамічним процесом, орієнтованим на максимальну взаємодію із зовнішнім середовищем і забезпеченням високої якості реалізації, важливо визначити, які саме чинники обумовлюють розвиток його елементів і впливають на їхню збалансованість та ефективність використання. При оцінці потенціалу та його формуванні необхідно використовувати ресурсно-результативний підхід, який би комплексно відображав зв'язок витрат ресурсів та результатів, що отримані від їх використання. Головним завданням управління фінансовим потенціалом підприємства є оптимізація фінансових потоків з метою максимального збільшення позитивного фінансового результату. Удосконалення фінансового потенціалу можливе шляхом підвищення результативності розміщення та використання ресурсів підприємства. При цьому забезпечується розвиток виробництва чи інших сфер діяльності на основі зростання прибутку й активів, при збереженні платоспроможності та кредитоспроможності.

Список літератури:

1. Бугай В. З. Теоретичні основи формування потенціалу підприємства / В. З. Бугай, А. В. Горбунова, Ю. В. Клюєва // Вісник запорізького національного університету. – 2011. – № 1 (9). – С. 27-31.
2. Белінська О. В. Сутність фінансового потенціалу підприємства / О. В. Белінська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 4. Т. 3. – С. 267-271.
3. Гудзь Ю. Ф. Стратегія економічного розвитку: держава, регіон, підприємство: Колективна монографія / За заг. ред. К. С. Шапошнікова та ін. – Херсон: «Видавничий дім «Гельветика», ПрАТ, 2015 – Т. 2. – 420 с.
4. Касьянова Н. В. Потенціал підприємства: формування та використання. 2-ге вид. перероб. та доп. [текст]: підручник / Н. В. Касьянова, Д. В. Солоха, В. В. Морєва, О. В. Белякова, О. Б. Балакай. – К.: «Центр учбової літератури». – 2013. – 248 с.
5. Курінна О. В. Теоретичні аспекти управління фінансовим потенціалом підприємств / О. В. Курінна // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Економіка. – 2014. – Вип. 1. – С. 161-171.
6. Рзаєв Г. І. Економічний потенціал підприємства та теоретичне обґрунтування напрямів його оцінки [Текст] / Г. І. Рзаєв // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2014. – № 3. – С. 145-149.

Маршук Л.Н.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕСУРСНО-ФИНАНСОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье обоснованы теоретические основы сущности понятия «потенциал предприятия», «финансовый потенциал», «ресурсный потенциал» и их формирование. Определено влияние ресурсного и финансового потенциала на деятельность предприятия. Целью статьи является исследование потенциала предприятия и обоснование необходимости его формирования. Предметом исследования является влияние ресурсного и финансового потенциала на формирование потенциала предприятия. Проведенный теоретический анализ концептуальных подходов формирования потенциала предприятия. Исследованием доказано, что формирование потенциала предприятия зависит непосредственно от финансового и ресурсного потенциала. Перспективами научного исследования будет определение модели формирования ресурсно-финансового потенциала.
Ключевые слова: потенциал предприятия, ресурсный потенциал, финансовый потенциал, формирование потенциала предприятия, компоненты потенциала предприятия.

Marshuk L.N.
Vinnitsa Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

THEORETICAL BASES OF FORMATION RESOURCE-FINANCE BUILDING COMPANIES

Summary
In the article the theoretical basis of the essence of the concept of «potential enterprise», «financial capacity», «resource potential» and their formation. The influence of resource and financial capacity for the farm. The article is to study the potential of the company and the rationale for its formation. The subject of research is the impact of the resource and financial potential for capacity building of the company. The theoretical analysis of conceptual approaches capacity building enterprise. The study demonstrated that capacity building enterprise depends directly on the financial and resource potential. Prospects of scientific research to determine the model of resource and financial capacity.
Keywords: potential of enterprise, resource potential, financial potential, forming of potential of enterprise, components of the enterprise potential.

УДК 336:352.074.1

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ ТА ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УКРАЇНІ

Маршук Л.М., Матяш О.О., Репа Н.С.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Досліджено процес децентралізації влади в Україні. Висвітлено сучасний стан формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів, з урахуванням внесених змін до бюджетного та податкового законодавства. На основі проведеного дослідження визначено проблеми фінансової бази органів місцевого самоврядування. Сформовано шляхи зміцнення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування. Встановлено, що за умови вирішення законодавчих, організаційних та соціальних проблем місцеві бюджети, зможуть мати достатній обсяг коштів на виконання делегованих повноважень.
Ключові слова: децентралізація влади, місцеве самоврядування, місцевий бюджет, бюджетна система, територіальна громада, доходи місцевих бюджетів.

Постановка проблеми. Однією із важливих проблем формування місцевих бюджетів є забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів та формування міжбюджетних відносин, з метою підвищення рівня фінансової самодостатності шляхом посилення бюджетної децентралізації. Для того, щоб громада була здатною забезпечити виконання своїх завдань, вона повинна володіти відповідним обсягом фінансових ресурсів, які необхідні для покриття власних витрат. Принцип фінансової самостійності є ключовим при формуванні бюджетів органів місцевого самоврядування. А оскільки громада є територіальною основою для створення та діяльності органів місцевого самоврядування, то при її формуванні доцільно враховувати податковий потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема децентралізації є предметом дослідження багатьох учених, серед яких О. Козич, М. Корявець, К. Линьов, А. Матвієнко, В. Мельниченко, Н. Мельтюхова, О. Петренко, О. Прієшкіна, Р. Сметанін, Т. Тарасенко, Б. Шевчук, Ю. Шемшученко та ін. Однак незважаючи на велику кількість досліджень, питання формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації є малодослідженим та потребують проведення подальших досліджень у зв'язку з внесенням змін до податкового та бюджетного законодавства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сучасного стану формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів та відповідність їх внесеним змінам до бюджетного та податкового законодавства, спрямованого на збільшення доходів місцевих бюджетів.

Виклад основного матеріалу. В умовах, коли державна фінансова політика спрямована на збільшення самостійності регіонів, особливої актуальності набувають питання фінансової самодостатності місцевих бюджетів, а також впорядкування міжбюджетних відносин, розмежування повноважень між державою і місцевим самоврядуванням та функціональна градація регіональних видатків. Саме це питання є однією із найважливіших проблем при формуванні місцевих бюджетів.

Місцеве самоврядування – це ряд повноважень та функцій, що належать органам місцевого самоврядування в межах встановлених та гарантованих Конституцією України. Спрямовані вони на забезпечення політичної, економічної та соціальної стабільності органів місцевого самоврядування у системі політичної влади [3].

Місцеве самоврядування у будь-якій державі є засобом досягнення трьох основних цілей: а) забезпечення децентралізації в державному управлінні; б) розвитку демократичних засад у вирішенні питань місцевого значення; в) підвищення ефективності ведення місцевих справ.

Для того, щоб місто, регіон та область були здатними забезпечити виконання своїх завдань, вони повинні володіти відповідним обсягом фінансових ресурсів, які дадуть змогу використовувати ці ресурси на задоволення власних потреб. Основним в даному випадку виступає принцип самостійності, спрямований на коректне та збалансоване формування місцевих бюджетів. Так як громада є територіальною основою для створення та діяльності органів місцевого самоврядування, податковий потенціал тут приймає активну участь. Ймовірно, що формування фінансово самодостатніх адміністративно-територіальних одиниць потребує змін не тільки у податковому та бюджетному законодавствах, але й у територіальних розмірах громад, районів та регіонів [6].

Децентралізації влади бюджетної політики – це процес передачі повноважень від центральних органів влади до місцевих. Тобто, це ніщо інше як перерозподіл функцій і повноважень єдиної державної влади між відповідними органами з одного боку, і органами регіонального самоврядування з іншого боку [2].

Такий перерозподіл бюджетної влади надає можливість органам місцевої влади краще опікуватись своїми громадянами та задовольняти їх потреби. В основі такого перерозподілу лежить принцип субсидіарності. В цей час на органи центральної влади покладаються обов'язки задоволення загальнодержавних інтересів. Таким чином, відповідно центральні та місцеві органи влади забезпечують виконання тих функцій і завдань, що складають основу їх повноважень.

В умовах складної політичної та економічної ситуації, що обумовлена останніми подіями в Україні, 28 грудня 2014 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин». Так, розпочався новий етап реформ децентралізації влади, що за попередніми дани-

© Маршук Л.М., Матяш О.О., Репа Н.С., 2016

ми дасть можливість місцевим бюджетам розширити свої повноваження для проведення ефективної економічної політики на місцях [7].

Проте реформа залишається на стадії доопрацювання, оскільки адміністративно-територіальний устрій України залишився ще радянського зразка, а система виконавчої влади і органів місцевого самоврядування створені на основі вертикальної системи прийняття рішень. Тобто місцеві органи влади у фінансових питаннях є дуже залежними від центру.

Ускладнюється процес проведення реформи ще й тим, що частина території нашої держави знаходиться в зоні окупації.

Основними проблемами, що заважають проведенню реформи децентралізації бюджетної політики місцевих органів самоврядування є:

– повноваження органів місцевої влади залишаються обмеженими та нечітко розмежованими, що знижує їх спроможність вирішувати питання місцевого значення в межах визначених Конституцією України [9].

– місцеві бюджети залишаються надто слабкими та залежними від центру, при цьому вони обмежені в частині їх формування. Є постійний дефіцит фінансових ресурсів, що унеможливлює виконання делегованих державою повноважень. Надходження до місцевого бюджету є низькими, а держава у свою чергу не взмозі виконати фінансові зобов'язання в частині делегованих повноважень.

– проблемою також залишаються земельні питання, оскільки землі, що знаходяться на території сільських, селищних та міських рад не входять до населених, а тому не підпадають під юрисдикцію місцевих органів влади.

– стара система адміністративно-територіального устрою за радянським зразком має схему вертикального прийняття рішень.

Зокрема процес реформації передбачає не лише зміни в організації влади та формуванні місцевих бюджетів, також передбачено шляхи наповнення місцевих бюджетів:

– збільшення відрахування до держбюджету з рентної плати за користування надрами (крім нафти і природного газу) з 50% до 75%;

– до місцевого бюджету буде передано надходження акцизного податку через роздрібні мережі пива, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, нафтопродуктів, біодизеля і скрапленого газу, надходжень від ліцензій на право експорту, імпорту та оптової торгівлі алкогольною та тютюновою продукцією;

– шляхом збільшення відсотку зарахування екологічного податку з 35 до 80%, при цьому 55% будуть направлятися в обласні бюджети, а 25% – до районних бюджетів і бюджетів міст обласного значення;

– шляхом розширення бази оподаткування податку на нерухомість через включення до оподаткування комерційного (нежитлового) майна (2015) [5].

На перший погляд запропоновані шляхи наповнення бюджету – є дієвим способом, що дасть можливість місцевим органам влади покращити фінансове становище в регіоні, проте тут слід відзначити наступне: Україна відноситься до тих держав, де основу надходжень до державного бюджету складають податки. Тому далі ми можемо говорити про децентралізацію влади лише в якості формальної. Оскільки в розпорядження місцевих бюджетів поступають лише ті надходження, які за своєю суттю досить стабільні та не великі за обсягом, при цьому в їх оподаткування заборонено вносити зміни.

Також слід наголосити і на тому, що така ситуація сама по собі суперечить прийнятим Кабінетом Міністрів України змінам, основним заданням яких передбачено підвищення рівня самостійності та самодостатності місцевих бюджетів [5].

Основним документом, що запускає реформу децентралізації бюджетної політики є Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації, яка була ухвалена Урядом 1 квітня 2014 року. Оскільки спробам реформи децентралізації уже було покладено початок раніше, Концепція реформи була доповнена наступними нововведеннями:

– розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування за принципом субсидіарності та наділення громад максимально широкими повноваженнями;

– заплановано провести ліквідацію державних адміністрацій, натомість ввести представництва з функціями контролю та координації;

– виконавчі функції будуть передані відповідним органам;

– провести об'єднання територіальних громад, які спроможні самостійно вирішувати питання місцевого значення;

– провести уточнення трьохрівневого устрою України за принципом – область, район, громада;

– залучати населення до прийняття управлінських рішень;

– територіальні громади отримають право розпоряджатися земельними ресурсами.

За планом Уряду ця реформа має бути проведена у два етапи, та завершитися у 2017 році. Проте початок цієї реформи було затягнуто та відкладено на 2015 рік. Крім того, слід додати, що у складі Концепції було заплановано проведення ще чотирьох реформ: ефективний розподіл повноважень, належне ресурсне забезпечення місцевого самоврядування, формування самодостатніх громад, територіальна організація влади на місцевому рівні [2].

Основу цих реформ склали зміни до Податкового та Бюджетного кодексів, ухвалення закону про децентралізацію влади та створення «Прозорих офісів» на місцях.

На сьогодні можна констатувати той факт, що реформа децентралізації влади розпочата, внесено відповідні зміни до Податкового, Бюджетного кодексів та Конституції, ухвалено низку законів.

Процес децентралізації вже набрав обертів і в Вінницькій області. На Вінниччині однією з перших «ластівок» децентралізації стало приміське село Дружелюбівка. Воно об'єдналося зі своїм найбільшим сусідом – райцентром м. Калинівка. З об'єднаного бюджету двох громад Дружелюбівка отримала 2 мільйони гривень. Ці кошти спрямовані на облаштування вуличного освітлення та асфальтування 1200 метрів дороги. Шляхом Дружелюбівки пішло ще одне село на Вінниччині – Студена Піщанського району, де також об'єдналось дві сільські ради [5].

Висновки і пропозиції. Для вирішення проблем децентралізації влади необхідно проводити реформу децентралізації у два етапи, який треба було б почати на рівні громад, міст та селищ, зокрема підґрунтям проведення успішної реформи повинен виступати новий адміністративно-територіальний каркас.

Що стосується місцевих бюджетів вони повинні відповідати декільком групам критеріїв, за яких він може вважатися самодостатнім: вони повинні володіти відповідним обсягом закріплених і власних бюджетних надходжень; наявністю базових виробництв; економіка регіону має бути відкритою для інвестицій.

Зазначене дає можливість сформулювати наступні висновки:

1) перш за все децентралізація влади – це дієвий механізм функціонування територіальної організації влади, в основі якого лежатиме оновлена система адміністративно-територіального устрою, заснована на засадах децентралізації влади, збалансованого регіонального розвитку, спроможності територіальних громад та створюваних ними органів ефективного здійснювати надані повноваження [8].

2) необхідно переглянути та вдосконалити дохідну базу місцевих бюджетів.

3) місцеві бюджети внаслідок проведеної реформи та її впровадження повинні отримати право на реорганізацію податків та зборів, а також визначати їх ставки.

4) повинна бути збільшена частка видатків на фінансування власних повноважень місцевого самоврядування та повного фінансового забезпечення реалізації державних делегованих повноважень.

5) також необхідно посилити роль місцевих бюджетів у розв'язанні актуальних проблем соціально-економічного розвитку шляхом удосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин.

6) підтримувати доступ місцевих органів влади на ринок внутрішніх та зовнішніх запозичень, підвищити ефективність діяльності фінансово-кредитних установ, що перебувають у власності органів місцевого самоврядування різних рівнів.

Отже, в умовах війни та знаходження при владі демократичних сил такий крок, як децентралізація влади виглядає цілком виправданим, однак за інших умов внесені зміни можуть відкрити цілком демократичний шлях до узурпації влади, а без напрацювання механізмів втілення даної реформи і до глибокої кризи. Тож доцільно було б спочатку врегулювати конфлікт на сході або окреслити чітку, зрозумілу і реальну механіку (дорожню карту) його врегулювання, напрацювати механізми реалізації реформи та закріпити за центром певні важелі впливу, а вже потім виважено, порозуміло та покроково вносити зміни до формату системи влади.

Список літератури:

1. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання за 2014 рік / [Електронний ресурс]. Ін-т бюджету та соціально-економічних досліджень. – Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/news/429/130434/.
2. Бюджетний кодекс України зі змінами від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17
3. Децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування в Україні // Нова Україна // Інститут Стратегічних досліджень. – Київ, 2015
4. Децентралізація влади / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://decentralization.gov.ua/
5. Колишко Р. Проблеми регіональної політики в країнах світу: загальне й особливе / Р. Колишко // Новий етап розвитку місцевого самоврядування, реформування житлово-комунального господарства в Україні: за матеріалами IX Всеукраїнських муніципальних слухань «Житлово-комунальна реформа – першочергове завдання місцевого та регіонального розвитку», 22–26 вересня 2003 р., м. Київ – «Пуща-Озерна» / наук. ред. М. Пухтинський. – К.: Атіка-Н, 2004.
6. Короткий огляд реформи місцевого самоврядування та територіальної влади в Україні // Інститут Громадянського Суспільства / [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.csi.org.ua/korotkyj-oglyad-reformy-mistsevogo-sam/
7. Костюк Т. С. Децентралізація влади: модель для України [Електронний ресурс] / Т. С. Костюк. – Режим доступу: http://kds.org.ua/blog/kostyuk-ts-tvorcha-robota-detsentralizatsiyavladi-model-dlya-ukraini
8. Мойсеєнко В. В. Формування місцевих бюджетів в умовах ринкових відносин / В. В. Мойсеєнко // Фінанси України. – 2010. – № 11. – С. 16-19.
9. Субботович Ю. Л. Бюджетна децентралізація та зміцнення фінансів органів місцевого самоврядування [Текст] / Ю. Л. Субботович // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка [Текст], 2013. – № 13 – С. 44-46.

Маршук Л.Н., Матяш Е.О., Репа Н.С.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ ВЛАСТИ И ФОРМИРОВАНИЯ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследован процесс децентрализации власти в Украине. Освещено современное состояние формирования местных бюджетов в условиях децентрализации финансовых ресурсов, с учетом внесенных изменений в бюджетное и налоговое законодательство. На основе проведенного исследования определены проблемы финансовой базы органов местного самоуправления. Сформирован пути укрепления финансовой самостоятельности органов местного самоуправления. Установлено, что при условии решения законодательных, организационных и социальных проблем местные бюджеты, смогут иметь достаточный объем средств на выполнение делегированных полномочий.
Ключевые слова: децентрализация власти, местное самоуправление, местный бюджет, бюджетная система, территориальная община, доходы местных бюджетов.

Marshuk L.N., Matyash O.O., Repa N.S.
Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

DECENTRALIZATION OF GOVERNMENT AND FORMATION OF LOCAL BUDGET IN UKRAINE

Summary
The process of decentralization of power in Ukraine was investigated. The article highlights the current state of local budgets in conditions of decentralization of financial resources, considering contributed changes to the budget and tax legislation. The problems of the financial base of local governments were defined on the base of the research. The ways of strengthen the financial autonomy of local governments were formed. It is established that if the legislative, organizational and social problems are solved than the local budgets will have sufficient funds for implementation of delegated powers.
Keywords: decentralization of government, local government, local budget, budget system, local community, revenues of local budgets.

УДК 005.32.95/96

СУЧАСНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Мирошниченко Ю.В., Навіцкас В.А., Сорокіна А.В.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті досліджуються підходи до визначення категорій «ефект» та «ефективність». З'ясовано розбіжності та відмінності цих понять. Акцентується увага на важливості формування єдиних принципів та підходів до управління, виміру, оцінки розвитку і функціонування організації. Розкрито сутнісні характеристики та еволюцію методології Business Performance Management. Визначино основні етапи та завдання методології Business Perfta ormance Management.
Ключові слова: персонал, управління персоналом, ефект, ефективність, управління продуктивністю.

Постановка проблеми. В сучасних умовах економічної кризи та постійного негативного впливу на діяльність вітчизняних підприємств все більше уваги потребує один із стратегічних ресурсів організації – персонал.

Все більшої популярності в сучасному менеджменті набирають мотиваційні аспекти управління персоналом. Мотивація персоналу є основним засобом забезпечення оптимального використання ресурсів і мобілізації кадрового потенціалу підприємства.

У сучасному світі проблема мотивації і стимулювання персоналу актуальна як ніколи. Щоб почати розвиватися і «залишитися на плаву», всі члени команди повинні працювати з максимальною віддачею. Менеджер вищої ланки відіграє велику роль в підвищенні ефективності функціонування підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом довгого часу вчені займаються питанням трудової мотивації і стимулювання персоналу. Значний внесок у вивчення питань мотивації персоналу зробили дослідження зарубіжних вчених, таких як Альдерфер К., Герцберг Ф., Маккеланда Д., Маслоу А., Еріх Врум, Веснін В.Р., Герчиков В.І., Каз М., Озерникова Т., Травін В.В., Дятлов В.А. та ін. Підвищену увагу методам матеріального стимулювання приділяли Жуков А.Л., Соболєв М., Рожкова Т., Темніцкій А.Л., Яковлєв Р.А., інші дослідники – розвитку систем стимулювання (Сурков С., Сосновий А., Балашов Ю.К., Коваль А.Г.). Великий внесок в дослідження проблеми мотивації персоналу зробили й українські вчені такі, як Балабанова Л.В., Рульов Ю.С., Крушельницька О.В., Шершньова З.Є.

Невирішені складові загальної проблеми. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць по проблемі підвищення ефективності персоналу, питання введення нових підходів до управління та мотивації персоналу потребує подальшого дослідження.

Мета статті. Мета статті полягає у дослідженні підходів до визначення понять «ефект» та «ефективність», а також аналізі ключових ознак Performance Management і напрямів його розвитку в Україні.

Викладення основного матеріалу. Перш ніж перейти до теми нашої статті, необхідно розглянути тлумачення поняття «ефект» та «ефективність» з точки зору різних авторів.

Сьогодні автори не дають єдиного визначення такому поняттю, як «ефект» (див. табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до визначення економічної категорії «ефект»

Автор/Джерело	Визначення
Райзберг Б.А., Лозовський Л.Ш., Стародубцева О.Б [1, с. 479]	Ефект – результат, що досягається в його матеріальному, грошовому, соціальному (соціальний ефект) вираженні.
Сурмін Ю.П [2, с. 275]	Ефект – результат, наслідок яких-небудь дій.
Петрова І.В. [3, с. 472]	Ефект – корисний результат виражений у вартісній оцінці.
Сініцина Т.А. [4, с. 24]	Ефект – це результат, наслідок яких-небудь причин, дій, господарських заходів (уведення нової техніки та інвестиційних проектів, реалізація господарського рішення, здійснення природоохоронних заходів, проведення соціальних заходів).
Лозовский Л.Ш. [5, с. 89]	Ефект – результат, наслідок якої-небудь дії, який вимірюється в матеріальному, грошовому або соціальному вираженні як різниця між результатами і витратами, пов'язаними з отриманням цього результату.
Куценко А.В. [6, с. 205]	Ефект – абсолютний показник результату будь-якої дії чи діяльності.

Таким чином, виходячи з аналізу підходів до визначення цієї економічної категорії, авторами пропонується трактовка поняття «ефект», як безпосередньо досягнутий або отриманий результат від здійснення певного виду діяльності, процесу, явища або будь-якої іншої взаємодії взагалі.

З категорією «ефект» дуже тісно пов'язане поняття «ефективності», але їх необхідно чітко розрізняти. Ефект може бути як позитивним, так і негативним. Ефективність – відносний показник результативності і може бути тільки позитивною величиною.

Розглянемо визначення поняття «ефективність» різними авторами (див. табл. 2).

На нашу думку найбільш повноцінне та універсальне визначення ефективності дали Устенко О. Л. та Рац О. М.

Для управляння ефективністю організації необхідна розробка єдиних принципів та підходів до управління, виміру, оцінки розвитку і функціонування організації. Таким чином, ефективність управління діяльністю організації – це інтегральний показник, який складається з ефективності

© Мирошниченко Ю.В., Навіцкас В.А., Сорокіна А.В., 2016

управління в маркетинговій, фінансовій, кадровій і виробничій підсистемах [16, с. 300].

Одним з аспектів успішної діяльності організації є ефективність діяльності її персоналу.

Оцінити ефективність діяльності персоналу та компанії в цілому і керувати нею можна за допомогою методології Business Performance Management (BPM). У бізнес-середовищі застосовуються і інші, альтернативні, терміни, наприклад Corporate Performance Management і Enterprise Performance Management.

Performance management – це програма підвищення ефективності, мотивації та стимулювання розвитку співробітників організації. Іншими словами, це – Система Управління Досягненнями, постійно діюча схема планування і оцінки діяльності працівників [17].

Productivity management спрямований не тільки на підвищення ефективності роботи організації в цілому, а й на підвищення індивідуальної ефективності керівників і співробітників. Система управління досягненнями – це, по суті, система управління персоналом, яка дозволяє підприємству формувати корпоративні плани навчання, підтримувати лояльність співробітників компанії, а також приймати рішення про заробітної плати і премії співробітникам [18, с. 125].

В основі методології BPM лежить ідея безперервного управлінського циклу, що включає наступні етапи:

1) Розробка стратегії. На цьому етапі відбувається становлення стратегічних планів розвитку підприємства, формується система ключових показників ефективності (KPI) і встановлюються їх кількісні значення.

2) Планування. Здійснюється оперативна розробка планів і перерозподіл ресурсів для виконання стратегії. Заплановані цільові значення KPI використовуються як орієнтири при підготовці планів; бюджети являються основним інструментом. На етапі бюджетного планування вирішуються завдання узгодження стратегії і бюджетів, підтримки планів, котрі безперервно змінюються, оперативного згуртування даних, забезпечення необхідних і своєчасних звітів.

3) Моніторинг і контроль. Проводяться оперативний облік фактичного виконання бюджетів, зіставлення планових і фактичних значень в статтях бюджетів, а також планових і фактичних KPI. Іншими словами, здійснюється безперервний контроль реалізації стратегічної концепції.

4) Аналіз і регулювання. Закінчується цикл корпоративного управління коригуванням стратегічних цілей і оперативних планів, забезпечуючи наступність його етапів. Коригування виконується на підставі оперативного аналізу поточної ситуації, обробки історичних даних, а також прогнозування з використанням технології сценарного моделювання, побудови трендів та інших методів статистичного аналізу. Планові бюджети і KPI коригуються в «ковзному» режимі, що дозволяє оперативно адаптувати їх до змін внутрішнього середовища підприємства і макроекономічної ситуації [19].

BPM не замінює вже існуючі методи планування, управління і аналізу – як ті, що реально використовуються на підприємстві, так і розроблені лише теоретично. Більш того, BPM і не ставить перед собою такої мети. Мета BPM полягає в іншому: створити механізм або, можна сказати, управ-

Таблиця 2

Інтерпретація поняття «ефективність»

Автор/ Джерело	Визначення
Друкер П.Ф., Ященко О.І. [7, с. 237]	Ефективність – це наслідок того, що «правильно створюються потрібні речі» интернет.
Сурмін Ю.П., Рац О.М. [2, с. 285]	Ефективність – показник успішності функціонування системи для досягнення встановлених цілей
Лямець В.І., Тевяшев А.Д. [3, с. 472]	Ефективність – це не просто властивість операції (процесу функціонування системи), що відбивається в її здатності давати певний ефект, а дієвість такої здатності, тобто результативність, співвіднесена з ресурсними витратами.
Шеремет А.Д., Сайфулін Р.С. [6, с. 205]	Ефективність – це складна категорія, що характеризується результативністю роботи підприємства та рентабельністю його капіталу, ресурсів або продукції.
Устенко О.Л., Рац О.М. [2, с. 276]	Ефективність являє собою комплексне вираження кінцевих результатів використання засобів виробництва та робочої сили за певний період часу.
Данілов-Данільян В.І. [8, с. 688]	Ефективність у загальному значенні – це відношення корисного ефекту (результату) до витрат на його одержання
Зінов'єв Ф.В., Немірович С.Н. [9, с. 144]	Ефективність (економічна) – співвідношення вартості реалізованої продукції до реальних витрат на їх виробництво
Куденко Г.Є., Канарська І.В., Бєлєнцов В.Н., Сєвостьянова С.І. [10, с. 239]	Ефективність – загальноекономічна категорія, суть якої полягає в тому, щоб досягти мети з найменшими витратами
Мєєрович Г.Ш. [11, с. 64]	Ефективність системи – ступінь її пристосування до виконання відповідних функцій у процесі певної операції й за певних умов
Чудновський А.Д. [12, с. 200]	Ефективність є характеристика процесів і вплив суто управлінського характеру, що відбиває, насамперед, ступінь досягнення переслідуваних цілей, тому ефективністю володіє лише цілеспрямований вплив.
Раяцкас Р.Л. [13, с. 188]	Ефективність – це поняття, що означає результативність функціонування системи якого-небудь роду
Кабушкін Н.І. [14, с. 300]	Ефективність те саме що цілеспрямований вплив, тому вона носить управлінський характер і відображає ступінь досягнення поставлених цілей
Воронін А. [15, с. 29]	Ефективність (економічна) – показник, що співвідносить отриманий результат з поточними витратами, що спричиняють цей ефект, або використаними економічними ресурсами.

лінське середовище, яка дозволить підприємству швидко освоювати і ефективно використовувати вже існуючі методи управління, а саме – ті, які на поточний момент є найбільш ефективними з точки зору глобальних цілей компанії.

Що стосується BPM як інформаційної системи, то вона не замінює системи транзакційного типу: управління ресурсами підприємства (ERP) та інші. Більш того, системи класу BPM не містять навіть окремих функцій управління операціями. Навпаки, BPM системи доповнюють транзакційні системи. Це відбувається насамперед за рахунок більш ефективного використання даних транзакційних систем, а також за рахунок зворотного зв'язку, коли вони оновлюються під впливом BPM – системи (наприклад, коригування детальних планів виробництва в ERP – системи підставі уточнення перспективного плану продажів в BPM – системі).

Крім того, не слід плутати інформаційні системи класу BPM з системами бізнес – інтелекту (Business Intelligence, BI). Звичайно ж, BI – системи є однією з найважливіших складових BPM – комплексу, але все ж BI і BPM не можна ототожнювати з огляду на їх різної ролі в процесі управління. Якщо BI – системи зосереджені на аналізі й усвідомленні стану справ, то BPM – системи роблять акцент на використання цієї інформації для координації і розвитку в ім'я досягнення стратегічних цілей [19, с. 225].

За час існування Productivity Management значно розвивався і видозмінювався (див. табл. 3).

Таблиця 3

Еволюція Productivity Management [20]

Від	До
Ухвалення рішення однією людиною	Колективне мислення
Разові зустрічі (наради)	Постійне обговорення
Непослідовний звітний процес	Автоматизація звітності по підприємству з можливістю розширеного доступу
Проста форма управління, заснована на директивних вказівках	Орієнтація на адаптацію до змін
Шаблонна форма управління	Зміна вектора за допомогою управління топменеджерів

Таблиця 4

Ключові позиції PM, які дають результати в бізнесі [20]

	Повністю згодні	Сумніваються, але більш схильні до згоди	Не згодні
PM займає ключову позицію в побудові бізнес стратегії	13%	49%	38%
PM допомагає менеджерам приймати стратегічні оперативні рішення	11%	43%	46%
PM допомагає службовцям домогтися поставленої мети за допомогою бізнес стратегії	19%	57%	27%

Дослідження показали, що Productivity Management на даний момент дає результати, але не на тому рівні, як очікується (дані наведені в табл. 4).

Загальним мотивом впровадження CPM є бажання топ-менеджера радикально поліпшити контроль бізнесу. Нерідко формулюються більш конкретні завдання, наприклад:

1) Підвищити керованість компанією, що знизилася через надмірно складною організаційної структури, яка виникла внаслідок швидкого розвитку (або експансії) бізнесу або злиття (придбання) компаній.

2) Знизити рівень витрат і таким чином протистояти зниженню цін, викликаного жорстким конкуренцією (в тому числі із-за приходу на ринок розвинених іноземних компаній).

3) Реорганізувати систему управління підприємством після покупки або підготувати підприємство до продажу.

4) Підготувати підприємство до запуску нового напрямку діяльності або до швидкої експансії.

За допомогою рішення таких задач керівники припускають домогтися виконання стратегії своєї компанії. Але на практиці досягнення цілей ускладнюється, в тому числі із-за наступних (внутрішніх для компанії) факторів:

1) Відсутнє чітке уявлення про те, наскільки компанія просунулася в реалізації своєї стратегії. Уявлення про внесок окремих підрозділів в реалізацію стратегії – дуже приблизне.

2) Не існує єдиного, наочного, візуального відображення того, що відбувається з бізнесом компанії, в режимі реального часу. Інформація про ефективність бізнесу розкидана по різних звітів, файлам і облікових систем.

3) Стратегія і цілі компанії відомі тільки одному керівнику або вузькому колу менеджерів.

4) Операційне планування і бюджетування займає кілька тижнів або навіть місяців, а будь-який невелика зміна планів вимагає трудомісткого перерахунку бюджету.

5) Звіти по закриттю періоду готуються зі значною затримкою і невчасно потрапляють до одержувачів.

6) Належний аналіз інформації вимагає недозволено великих витрат часу.

7) Будь-яка нестандартна звітність вимагає залучення програмістів.

8) Показники підрозділів і відділів знаходяться в ізольованих різноформатних джерелах (спеціалізовані бази даних; локальні файли Excel, Word і т.д.), планові і фактичні показники також знаходяться в різних джерелах.

9) Версії однієї і тієї ж інформації, отримані з різних джерел, не збігаються.

10) Цілі одних підрозділів компанії часто суперечать цілям інших підрозділів, а іноді і цілям всієї компанії.

11) Компенсація менеджерів і співробітників не прив'язана до цілям компанії, в результаті чого: те, що потрібно компанії, не мотивує співробітників, і навпаки – то, що цікавить співробітників, не приносить компанії користі.

У світовій практиці поява CPM (званого ще Business Productivity Management або Enterprise Productivity Management) стало реакцією на зростаючі вимоги до прозорості і керованості біз-

несу. У США великим стимулом для розвитку і впровадження CPM стало також поява нового закону (Sarbanes-Oxley Act, 2002). Це нововведення збільшує відповідальність топ-менеджменту компанії за достовірність інформації про стан справ на підприємстві, що надається акціонерам, контролюючим органам та іншим зацікавленим сторонам. Ухвалення такого закону стало наслідком гучних скандальних банкрутств, що сталися за останні роки. Закон прискорив широке впровадження методів і систем, що дозволяють значно поліпшити розуміння і контроль бізнесу як з боку менеджменту, так і з боку акціонерів і контролюючих організацій.

Незважаючи на те, що в Україні подібних законів поки немає, а прозорість бізнесу все ще вважається небезпечною, сьогодні і в нашій країні існує потреба в збільшенні ефективності управління. Це відкриває широкі можливості для успішного використання Corporate Productivity Management в нашій країні [21, с. 2-4]

Висновки. За результатами проведених досліджень можна зробити висновок про те, що поняття «ефект» та «ефективність» є складними та багатогранними та не мають однозначного трактування. Авторами пропонується визначення поняття «ефект», як безпосередньо досягнутий або отриманий результат від здійснення певного виду діяльності, процесу, явища або будь-якої іншої взаємодії взагалі.

Доведено, що сьогодні РМ-рішення в управлінні персоналом є необхідними та ефективними. Для цього є кілька причин. По-перше це мінливість економічного середовища, що супроводжує глобалізацію світової економіки, підвищення динамічності бізнесу і посилення конкуренції. Відбувається зміна правил, які застосовувалися протягом десятиліть, клієнти стають більш розбірливими, з'являються нові конкуренти, які пропонують нові рішення. Друга причина – поява нових інструментів управління і можливість їх ефективного використання. Повідомлення про нові концепції, методи і моделях управління з'являються постійно. Останньою причиною є нові технологічні можливості. РМ є результатом еволюції як управлінської теорії, так і інформаційних технологій, тому що він увібрав в себе як актуальні управлінські принципи, так і сучасні технології.

Список літератури:

1. Райзберг Б. А. Сучасний економічний словник. 2-е изд. / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовський, О. Б. Стародубцев. – М: ИНФРА-М, 1999. – 479 с.
2. Рац О. М. Економічний простір: зб. наук. праць / О. М. Рац – № 15. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – 275–285 с.
3. Ячменьова В. М. Ефективність управління діяльністю промислового підприємства та діагностика загроз: монографія / В. М. Ячменьова, М. В. Височина, О. Й. Сулима. – Сімферополь: ВД АРІАЛ, 2010. – 472 с.
4. Градобоев Е. В. Особенности оценки эффективности деятельности промышленных предприятий: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. экон. н аук / Е. В. Градобоев. – Иркутск, 2009. – 24 с.
5. Падерин И. Д. Научные и практические аспекты повышения экономической эффективности современного предприятия / И. Д. Падерин // Вісник Академії економічних наук України. – 2003. – № 1. – С. 89–95.
6. Куценко А. В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємства споживчої кооперації України: монографія / А. В. Куценко. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 205 с.
7. Ященко О. І. Економічні та соціальні аспекти оцінки ефективності / О. І. Ященко, О. П. Романюк // Науковий вісник НЛТУ України, 2008. – С. 237–238 с.
8. Данилов-Данильян В. И. Экономико-математический энциклопедический словарь / В. И. Данилов-Данильян. – М.: Большая Российская энциклопедия: Издательский Дом «ИНФРА-М», 2003. – 688 с.
9. Зиновьев Ф. В. Экономическая работа на предприятиях / Ф. В. Зиновьев, С. Н. Немирович. – Симферополь: Таврия, 2002. – 144 с.
10. Куденко Г. Е. Управление эффективностью хозяйственной деятельности промышленного предприятия: монография / Г. Е. Куденко, Н. В. Канарская, В. Н. Беленцов, С. И. Севастьянова. – Севастополь; «Вебер», 2003. – 239 с.
11. Меерович Г. Ш. Анализ эффективности: принципы, критерии, опыт / Г. Ш. Меерович. – М.: Знания, 1979. – 64 с.
12. Чудновский А. Д. Туризм и гостиничное хозяйство: учебник / А. Д. Чудновский. – М.: Ассоциация авторов и издателей «Тандем», Издательство ЭКМОС, 2000. – 400 с.
13. Раяцкас Р. Л. Социально-экономическая эффективность производства / Р. Л. Раяцкас, В. П. Суткайсис. – М.: Наука, 1984. – 188 с.
14. Кабушкин Н. И. Менеджмент туризма: учебное пособие / Н. И. Кабушкин. – М.: БГЭУ, 1999. – 664 с.
15. Воронин А. А. Определение показателей экономической эффективности производства на основе модификации ресурсного подхода / А. А. Воронин // Экономика Украины. – 2007. – № 10. – С. 29-37.
16. Литвак Б. Г. Разработка управленческого решения: учебник / Б. Г. Литвак. – М.: Дело, 2002. – 392 с.
17. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.treningoff.ru/articles_235.html
18. Управление эффективностью бизнеса. Концепция Business Performance Management / Е. Ю. Духонин, Д. В. Исаев, Е. Л. Мостовой и др.; Под ред. Г. В. Генса. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 269 с.
19. Чаусов В. Классификация аналитических систем. Три года спустя. Банки и технологии / В. Чаусов, Ю. Амириди, 2002, № 6.
20. Эволюция performance management [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.edwvb.blogspot.de/2012/07/performance-management.html
21. Моленова А. В. Использование Corporate Performance Management в мире и на Украине / А. В. Моленова. – М.: Ученые записки ТНУ, 2013.

Мирошниченко Ю.В., Навицкас В.А., Сорокина А.В.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ

Аннотация
В статье исследуются подходы к определению категорий «эффект» и «эффективность». Определены отличия этих понятий. Акцентируется внимание на важности формирования единых принципов и подходов к управлению, измерению и оценке развития, функционирования организации. Раскрыто сущностные характеристики и эволюцию методологии Business Performance Management. Определены основные этапы и задачи методологии Business Perfta ormance Management.
Ключевые слова: персонал, управление персоналом, еффект, еффективность, управление производительностью.

Miroshnichenko Y.V., Navitskas V.A., Sorokina A.V.
Kharkiv Institute of Trade and Economics
of Kyiv National Trade and Economics University

MODERN METHODS FOR HR MANAGEMENT

Summary
The article examines approaches to defining the categories of «effect» and «efficiency». Identified the differences between these concepts. The attention is focused on the importance of formation of unified principles and approaches to the management, measurement and evaluation of the development, functioning of the organization. Opened essential characteristics and evolution of the Business Performance Management methodology. The basic steps and tasks Business Perfta ormance Management methodology.
Keywords: staff, personnel management, effekt, which promises more effective, performance management.

УДК 330.34:636.2/.4(477.41)

ЩОДО РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ ТВАРИННИЦТВА В КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ (НА ПРИКЛАДІ СВК АГРОФІРМИ «ПЕРЕМОГА»)

Мірзоєва Т.В., Шевченко Н.Ю.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Досліджено сучасний стан розвитку тваринництва в Київській області. Зокрема, проаналізовано динаміку поголів'я ВРХ і свиней в області, динаміку виробництва продукції скотарства й свинарства, основні показники економічної ефективності виробництва продукції тваринництва. Приділено увагу факторам, що впливають на розвиток тваринництва, зокрема скотарства й свинарства. Запропоновано шляхи щодо зниження збитковості даної галузі з урахуванням особливостей розвитку в умовах сьогодення.
Ключові слова: Київська область, розвиток тваринництва, скотарство, свинарство, поголів'я ВРХ і свиней, економічна ефективність виробництва продукції тваринництва.

Постановка проблеми. Головною економічною задачею, яка стоїть нині перед сільським господарством, є підвищення його ефективності на основі впровадження інновацій. Адже, тільки ефективне сільськогосподарське виробництво спроможне в повній мірі виконувати покладені на нього завдання – задовольняти потреби населення в продуктах харчування та забезпечувати сировиною переробні підприємства. В контексті цього важлива роль відводиться розвитку галузі тваринництва в аграрній сфері нашої держави. Так, для задоволення потреб населення країни в тваринницькій продукції забезпеченість на рік повинна становити: м'ясом – 80 кг, молоком – 400 кг у розрахунку на одиницю населення. Проте нині обсяги виробництва продукції галузі тваринництва не задовольняють сучасні потреби – наприклад молока в Україні виробляється на рік лише 275 кг на душу населення. Забезпеченість населення молочними продуктами випереджає потребу в м'ясі. Попит на молоко й продукти його переробки задовольняють споживачів на 80–85%, а по м'ясу – менш ніж на 40% [4].

У процесі реформування сільськогосподарських підприємств у період переходу до ринкових умов господарювання, відбулася або повна ліквідація великих тваринницьких комплексів, або їх поділ на дрібні, що супроводжувалось різким скороченням поголів'я худоби.

© Мірзоєва Т.В., Шевченко Н.Ю., 2016

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі розвитку тваринництва в Україні присвячено багато наукових досліджень та праць відомих науковці економістів-аграрників – В.Г. Андрійчука, О.М. Бородіної, А.Д. Діброви, С.М. Кваші, П.Т. Саблука, О.М. Шпичака та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на те, що проблемам розвитку тваринництва в країні загалом і в Київській області, зокрема, приділяло увагу багато науковців і практиків, необхідними є подальші дослідження даного питання з урахуванням тенденцій сьогодення. Минулий 2015-й рік приніс вітчизняним аграріям збільшення податкового навантаження, здорожчання енергетичних ресурсів і кормів. Одні тільки комбікорми, порівняно з 2014 роком подорожчали на 120% і далі дорожчають відповідно до того, як дешевшає гривня. Тому наразі є актуальним додатковий аналіз розвитку тваринництва, особливо на території Київської області, так як даний регіон є визначальним для розвитку національної економіки.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз розвитку тваринницької галузі в Київській області загалом і на прикладі СВК агрофірма «Перемога», зокрема, та окреслення шляхів підвищення ефективності цієї галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вступ України до СОТ супроводжується посиленням конкурентного навантаження на окремі галузі сільського господарства, зокрема тваринництво. З метою пом'якшення цього навантаження державою вживаються окремі заходи з регулювання продовольчих ринків, створюються сприятливі умови для посилення конкурентних переваг української сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки на внутрішньому і зовнішньому ринках. Але, слід зауважити, що розвиток вітчизняної галузі тваринництва відбувається в дуже складних умовах, що є вкрай негативним моментом, оскільки тваринництво –особлива галузь сільського господарства, стан розвитку якої вагомо впливає на економічний потенціал АПК країни, на всі сфери суспільного виробництва й на життя населення.

Що стосується розвитку такого напрямку тваринництва як скотарство, то нині в Україні переважна більшість поголів'я корів (77,5%) утримується в особистих підсобних господарствах, які виробляють близько 73% молока, забезпечуючи при цьому майже 50% сировинних потреб молокопереробної галузі [5]. На кожну тисячу чоловік населення припадає 58 голів корів, а середній річний надій становить близько 3900 літрів. Для порівняння – на сьогодні в США цей показник складає 40 корів на одну тисячу чоловік, в Англії – 44, у Канаді – 41, у країнах ЄС – 45-48, в Росії – 66.

Київська область займає 2 місце в Україні за обсягом виробництва сільськогосподарської продукції. Область є одним із лідерів у виробництві продукції тваринництва в Україні, зокрема за обсягами виробництва м'яса худоби та птиці всіма категоріями господарств область займає 3 місце. Скотарство молочно-м'ясного напряму тривалий час є головною галуззю тваринництва Київської області. Протягом 1991-2015 рр. поголів'я ВРХ в області скоротилося у 8,8 разів (в Україні загалом – у 5,3 рази), у тому числі корів – у 6 разів. Через значний спад поголів'я виробництво молока за цей період зменшилося у 3,3 рази [1]. Нині в підприємствах Київської області зосереджено 56,6% великої рогатої худоби, а у господарствах населення –37,2% поголів'я, що є найнижчим показником по Україні [2].

Станом на 01.01.2016 р. поголів'я ВРХ в Київській області налічувало 138,4 тис голів (табл. 1), що становить 3,6% від загального поголів'я України. Це на 11,2% і 15,8% менше,ніж у 2011 і 2014 рр. відповідно. Негативна тенденція простежується і в динаміці поголів'я корів, кількість яких зменшилася на 14.8 тис голів або на 10% порівняно з 2011 р. Статистичні дані свідчать про складний стан молочної галузі, незважаючи на те, що виробництво молока займає важливе місце у великотоварному виробництві та у формуванні продовольчої безпеки регіону.

Ключовим напрямком у галузі тваринництва та в аграрному секторі в цілому є свинарство. Темпи розвитку вітчизняного свинарства так як і скотарства, порівняно невисокі. Якщо в 1990 році поголів'я свиней в країні становило майже 22 млн, то нині ця цифра суттєво зменшилася й коливається на рівні 7 млн. У Київській області протягом 2011-2015рр. поголів'я свиней збільшилося на 19,8 тис голів або на 3,9% (табл. 1). За чисельністю поголів'я свиней в усіх категоріях господарств область займає рангове 3 місце [6]. Чого тільки варта діяльність ТОВ СП «Нива Переяславщини», виробництва якого розміщені на території Згурівського й Баришівського районів Київської області, а виробничі потужності складають 6 свинокомплексів по 30 тис голів кожний.

Таблиця 1

Поголів'я великої рогатої худоби в Київській області та свиней (тис голів)

Види тварин \ Роки	2011	2012	2013	2014	2015
ВРХ	150,6	148,3	154,9	146,6	135,8
у тому числі корови	80,9	79,3	78,6	76,9	73,2
Свині	507,9	508,7	523,5	485,3	527,7

Джерело [2]

На розвиток свинарства, як і на розвиток тваринництва в цілому суттєво впливає ціна на корми для тварин, оскільки прибутковість виробництва та реалізації продукції свинарства визначають дві складові: ціна (відіграє ключову роль) і собівартість (стаття витрат «Корми» займає найбільшу питому вагу в структурі собівартості виробництва продукції свинарства) [3]. Розвиток же свинарства в Україні характеризується нераціональним використанням власної кормової бази, так як значна частина вітчизняного фуражного зерна йде на експорт.

Динаміка поголів'я худоби в СВК агрофірма «Перемога» (Київська область, Кагарлицький район, с. Бурти аналогічна динаміці в Київській області (табл. 2). Так, поголів'я ВРХ у СВК агрофірма «Перемога» (Київська область, Кагарлицький район, с. Бурти) протягом 2012-2014 рр. зменшилося на 164 гол. або на 20,2%, поголів'я корів – на 100 гол. або на 20%, поголів'я свиней збільшилося на 12 гол. або на 23%.

Обсяги виробництва продукції скотарства в агрофірмі протягом досліджуваного періоду скоротилися. Зокрема, виробництво молока зменшилося на 1360 ц або на 6,3%; м'яса ВРХ у забійній масі на 114 ц або на 18,7%. Виробництво ж м'яса свиней у забійній масі збільшилося на 20 ц або на 29,9%.

Таблиця 2

Динаміка виробництва продукції галузі тваринництва в СВК агрофірма «Перемога» (Київська область, Кагарлицький район, с. Бурти)

Показник	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Поголів'я:			
ВРХ, тис. гол.:	811	676	647
в т.ч. корів	500	450	400
Свиней	52	29	64
Виробництво продукції, ц:			
- молока	21586	20149	20226
- м'яса у забійній вазі			
· ВРХ	611	445	497
· Свиней	67	38	87
Річний удій молока від 1 корови, кг	4317	4476	5056
Середня вага 1 голови, кг			
· ВРХ	196,5	196,9	201,2
· свиней	128,8	131,03	135,9
Середньодобовий приріст, г:			
· ВРХ	538	539	551
· Свиней	352	358	372
Питома вага продукції, %			
м'ясо-молочного скотарства в продукції сільського господарства	44,4	50,4	77,6
продукції свиней	1,06	2,3	1,8

Розроблено авторами за даними річної звітності СВК агрофірма «Перемога»

Позитивним у розвитку тваринництва в досліджуваному підприємстві є й те, що в період із 2012 по 2014 р. збільшився річний удій молока від 1 корови – на 739 кг та на 17,1%. Дещо зросла середня вага 1 голови ВРХ і свиней – на 4,7 кг і 7,1 кг або на 2,4% і 5,5% відповідно та змінився в сторону збільшення середньодобовий приріст: ВРХ – на 13 г або на 2,4%, свиней – на 20 г або на 5,7%.

Розроблено авторами за даними річної звітності СВК агрофірма «Перемога»

На підставі проаналізованих фактів, можна припустити, що в агрофірмі намагаються збільшити продуктивність тварин за рахунок удосконалення раціону годівлі.

Аналіз даних табл. 3 свідчить, що виробництво продукції тваринництва в досліджуваному підприємстві переважно є збитковим за винятком виробництва молока. Прибуток, отриманий від виробництва молока в 2014 році збільшився на 1440,1 тис грн або на 98,5% порівняно з 2012 роком, а рівень рентабельності даного напрямку зріс на 28 п.п. Деяка позитивна тенденція прослідковується щодо зменшення збитковості у виробництві м'яса ВРХ: так у 2014 р. порівняно з 2012 р. збитковість даного виробництва зменшилась на 9,4%. Що стосується свинарства, то на кінець досліджуваного періоду його збитковість становила 64,4%.

Попри великі труднощі, сільськогосподарські виробники Київської області все ж таки намагаються розвивати галузь тваринництва. Нещодавно у Яготинському та Згурівському районах області було споруджено великі тваринницькі комплекси, сучасні молочні ферми. Також нові ферми з високопродуктивними породами корів з'явилися в Кагарлицькому районі [7]. На території Київщини функціонує ТДВ «Терезине» – роботизований молочно-товарний комплекс у Білоцерківському районі, ТОВ «Стара ферма» в Бориспільському районі, ТОВ «Українська молочна компанія» в Згурівському районі та ін. [2].

Таблиця 3

Економічна ефективність виробництва продукції тваринництва в СВК агрофірма «Перемога» (Київська область, Кагарлицький район, с. Бурти)

Показник	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2012 р.
Собівартість 1 ц продукції, грн				
- молока	280,04	323,06	284,0	101,4
- м'яса у забійній вазі				
ВРХ	4620	5002	5429,2	117,5
Свиней	4465,7	7894,3	4463,6	99,95
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн				
- молока	219,9	222,6	214,5	109,8
- м'яса у забійній вазі				
ВРХ	1951,3	1357,2	1501,2	76,9
Свиней	853,3	415,4	5114	зб. у 6 р.
Середня ціна реалізації 1 ц продукції, грн				
- молока	280,1	278,0	334,0	119,2
- м'яса у забійній вазі				
ВРХ	1057,8	852,7	954,8	90,3
Свиней	782,1	1262,1	1821,5	232,9
Прибуток (збиток) на 1 ц реалізованої продукції, грн				
- молока	60,2	55,4	119,5	198,5
- м'яса у забійній вазі				
ВРХ	-893,5	-504,4	-546,4	61,2
Свиней	-71,2	846,7	-3292,5	зб. у 46 р.
Рівень рентабельності, %				
- молока	27,3	24,8	55,74	х
- м'яса у забійній вазі				
ВРХ	-45,8	-37,2	-36,4	х
Свиней	-8,3	203,4	-64,4	х

Стимулом для збільшення виробництва м'ясної та молочної продукції виробниками області є наявність потужного споживчого ринку, що формується в основному столичними споживачами.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Сільське господарство Київської області займає домінуючі позиції в Україні. Це відбувається не стільки за рахунок сприятливих ґрунтово-кліматичних умов, скільки завдяки впливу столичного міста і, відповідно, наявності величезного попиту міського населення на продовольчу продукцію. Проте, не дивлячись на це, галузь

тваринництва в Київській області загалом і в досліджуваному підприємстві, зокрема, є переважно збитковою. Для того, щоб знизити збитковість галузі, на нашу думку, виробникам доцільно: 1) оптимізувати витрати на виробництво продукції. Джерелами оптимізації витрат можуть бути зниження витрат на енергоносії шляхом впровадження власних біогазових установок і підвищення ефективності праці шляхом вдосконалення технологій, навчання та системи мотивації працівників; 2) шукати варіанти здешевлення комбікормів шляхом застосування нових їх видів; 3) оптимізувати раціон годівлі тварин шляхом підбору правильних інгредієнтів. В короткостроковій перспективі це може призвести до підвищення вартості годівлі, в довгостроковій – витрати на годівлю будуть зменшуватися, так як продуктивність, наприклад, молочних корів суттєво підвищиться. Загалом, впровадження інноваційних підходів в процесі виробництва продукції тваринництва може зумовити підвищення його ефективності.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
2. Головне управління статистики Київської області. [Електронний ресурс] http://oblstat.kiev.ukrstat.gov.ua/
3. Кісіль Д. Т. Невідкладні завдання у розвитку свинарства / Д. Т. Кісіль // Сільський господар. – 2005. – № 5-6. – С. 8-10.
4. Окопний О. М. Відродження тваринництва в україні та напрями його розвитку / О. М. Окопний // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 8-14.
5. Фененко А. Молочне тваринництво потрібно модернізувати / А. Фененко, В. Ткач // Аграрний тиждень Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://a7d.com.ua/
6. Характеристика Київської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://invest-koda.org.ua/
7. The state and prospects of the agricultural development investments and financing in Kiev region. Kyiv NNC «IAE» (Ukrainian). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mmi.fem.sumdu.edu.ua

Мирзоева Т.В., Шевченко Н.Ю.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОТНОСИТЕЛЬНО РАЗВИТИЯ ОТРАСЛИ ЖИВОТНОВОДСТВА В КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ (НА ПРИМЕРЕ СПК АГРОФИРМЫ «ПЕРЕМОГА»)

Аннотация
Исследовано современное состояние развития животноводства в Киевской области. В частности, проанализирована динамика поголовья КРС и свиней в области, динамика производства продукции скотоводства и свиноводства, основные показатели экономической эффективности производства продукции животноводства. Уделено внимание факторам, которые влияют на развитие животноводства, в частности скотоводства и свиноводства. Предложены пути относительно снижения убыточности данной отрасли с учетом особенностей развития в условиях современности.
Ключевые слова: Киевская область, развитие животноводства, скотоводство, свиноводство, поголовье КРС и свиней, экономическая эффективность производства продукции животноводства.

Mirzoeva T.V., Shevchenko N.Y.
National University of Life and Enviromental Sciences of Ukraine

FOR THE DEVELOPMENT OF THE LIVESTOCK SECTOR IN KYIV REGION (FOR EXAMPLE APC AGRICULTURAL FIRM «PEREMOGA»)

Summary
Modern development of stock-raising status is investigational in the Kyiv area. In particular, the dynamics of population of BPX and pigs is analysed in areas, dynamics of production of goods of the cattle breeding and pig breeding, basic indexes of economic efficiency of production of goods of stock-raising. Paid attention to the factors that influence on development of stock-raising, in particular cattle breeding and pig breeding. Ways are offered in relation to the decline of unprofitableness of this industry taking into account the features of development in the conditions of present time.
Keywords: Kyiv area, development of stock-raising, cattle breeding, pig breeding, population of BPX and pigs, economic efficiency of production of goods of stock-raising.

УДК 331.556(477)

ПРИРОДНИЙ І МІГРАЦІЙНИЙ РУХ НАСЕЛЕННЯ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Мосора Л.С.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Проаналізовано демографічну ситуацію в Івано-Франківській області, а саме природний та міграційний рухи населення. Виявлено закономірності динаміки основних демографічних параметрів регіону впродовж 2010-2015 рр., зокрема кількість народжених і померлих, а також кількість померлих дітей до 1 року. Досліджено зміни в структурі населення у зв'язку з міграційними процесами. Визначено причини демографічних змін та їх наслідки у подальшому розвитку області.
Ключові слова: демографія, природний рух, міграційний рух, внутрішня та зовнішня міграція, міське і сільське населення.

Постановка проблеми. Природний та міграційний рух населення є таким явищем, що першочергово впливає на соціально-економічний стан як окремого адміністративного регіону, так і цілої країни. В останні роки в Україні посилилися міграційні процеси населення, водночас погіршилась і демографічна ситуація. Щорічно скорочується кількість новонароджених й зростає кількість померлих осіб. Особливе місце в суспільно-географічному дослідженні природного та міграційного рухів України посідає Івано-Франківська область, демографічні процеси в якій обумовлені як особливостями соціально-економічного розвитку, так і економіко-географічним положенням регіону.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання демографічної ситуації в Україні є об'єктом дослідження науковців різних галузей, зокрема економіки, державного управління, соціології. Так, основні центри дослідження демографічних процесів в Україні зосереджені в економічних і соціологічних інститутах, зокрема, Інституті демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України (Е.М. Лібанова, О.В. Макарова, О.В. Позняк), Інституті економіки та прогнозування НАН України (В.М. Геєць, Т.П. Богдан), Інституті регіональних досліджень імені М.І. Долішнього (У.Я. Садова), а також Національному інституті стратегічних досліджень (О.А. Малиновська). Демографічні процеси досліджуються науковцями також і в окремих регіонах, зокрема В.П. Брич [1], Л.М. Нємець [2], Н.Д. Світайло [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Підкреслимо, що демографічна ситуація в державі змінюється щороку через значну кількість суб'єктивних та об'єктивних причин, які також кожного року можуть бути різними. Серед них слід виділити політичну ситуацію, соціальний захист населення, рівень економічного розвитку країни та окремих регіонів. Водночас, вона впливає на соціально-економічний розвиток держави та стабільність її у міжнародному просторі. З цього робимо висновок, що демографічна ситуація є динамічним процесом, який потребує постійного дослідження, виявлення причин, що на нього впливають та наслідків. Не слід забувати і про окремі регіони держави. Наглядним тому прикладом є Івано-Франківська область, у якій за природним приростом кількість населення скорочується щорічно, однак за рахунок міграційного процесу – зростає.

Метою статті є аналіз демографічної ситуації в Івано-Франківській області в розрізі адміністративних районів.

Виклад основного матеріалу. Демографічний стан регіону характеризується природним та механічним (міграційним) рухом населення. При цьому, природний рух населення першочергово визначається кількістю народжених та померлих осіб за визначений проміжок часу. Відповідно, від'ємне значення природного приросту свідчить про зростання кількості померли у порівнянні з кількістю народжених і, водночас, про наявність причин, які негативно впливають на демографічну ситуацію. Те ж саме стосується міграційних процесів, які відображаються рух населення як в межах області й України (внутрішня міграція), так і за межі держави (зовнішня міграція).

Демографічна ситуація в Україні, зокрема й у Івано-Франківській області, впродовж останніх років характерна переходом до тривалої й усталеної тенденції абсолютного зменшення кількості населення. Скорочення чисельності населення України зумовлене як від'ємними значеннями природного приросту (переважанням кількості померлих над кількістю народжених), так і від'ємним сальдо міграції (переважанням числа вибулих за межі країни над числом прибулих). Варто зазначити, що в Івано-Франківській області з кожним роком зменшується природний приріст населення, однак збільшується чисельність населення за рахунок міграційних потоків (переважно за рахунок прибулих із Автономної Республіки Крим та окупованої частини Донецької і Луганської областей) (табл. 1 та 2).

Чисельність наявного населення Івано-Франківської області на 1 січня 2013 р. становила 1379,1 тис. осіб, з яких 593,3 тис. осіб проживали у містах та 785,8 тис. осіб – у сільській місцевості. При цьому, найбільша кількість населення проживала у Коломийському та Надвірнянському районах – у кожному понад 100 тис. осіб, а найменша кількість – у Рогатинському й Верховинському районах відповідно 43,2 тис. осіб та 30,1 тис. осіб [5]. За 2012 р. загалом по області спостерігався природній приріст з позитивним значенням.

Чисельність наявного населення області на 1 січня 2014 р. становила 1379408 осіб, з яких 594,5 тис. осіб проживали у міських поселеннях

© Мосора Л.С., 2016

та 784,9 тис. осіб – у сільській місцевості. Фактично, за 2013 р. чисельність населення збільшилась на 308 осіб, при цьому міське населення збільшилось на 1208 осіб, а сільське – зменшилось на 900 осіб. Такі зміни відбулись за рахунок природного (на 642 особи) скорочення та зовнішнього міграційного (на 950 особи) зростання. Водночас, за рахунок внутрішньої міграції кількість населення області не змінилась. У 2013 р. за населенням найбільшими були Коломийський (100,5 тис. осіб) та Надвірнянський (115,3 тис. осіб) райони, а найменші – Рогатинський (42,6 тис. осіб – чисельність населення зменшилась у порівнянні з 2012 р. на 600 осіб) та Верховинський (30,3 тис. осіб – чисельність населення збільшилась у порівнянні з 2012 р. на 200 осіб) райони.

Таблиця 1

Природний рух населення в Івано-Франківській області за 2010-2015 рр., осіб [4]

Роки	Кількість народжених	Кількість померлих	Природний приріст, скорочення (–)	Кількість померлих дітей у віці до 1 року
2010	16343	17521	-1178	170
2011	16497	16657	-160	145
2012	17101	16801	300	109
2013	16716	17358	-642	133
2014	16886	17670	-784	107
2015	15583	17684	-2101	108

Чисельність наявного населення області на 1 січня 2015 р. становила 1379,8 тис. осіб, з яких 596,4 тис. осіб проживали у міських поселеннях та 783,4 тис. осіб – у сільській місцевості. За 2014 р. чисельність населення зросла на 400 осіб, першочергово за рахунок зовнішньої міграції. Природний рух населення навпаки скоротився на 784 особи. У 2014 р., на відміну від попередніх років за рахунок внутрішньої міграції чисельність населення області зросла на 1241 осіб, зокрема через ситуацію з АР Крим та Донецькою й Луганською областями. При цьому міське населення збільшилось на 1900 осіб, а сільське – зменшилось на 1500 осіб [5]. У 2014 р. найбільшими по населенню залишались Коломийський (100,2 тис. осіб – зменшилась чисельність на 300 осіб) та Надвірнянський (115,6 тис. осіб – збільшилась чисельність на 300 осіб) райони. Найменшими залишались Рогатинський (42,0 тис. осіб – чисельність населення зменшилась у порівнянні з 2013 р. на 600 осіб) і Верховинський (30,5 тис. осіб – чисельність населення збільшилась у порівнянні з 2013 р. на 200 осіб) райони.

Чисельність наявного населення області на 1 січня 2016 р. становила 1379,6 тис. осіб, з яких 598,2 тис. осіб проживали у міських поселеннях та 781,4 тис. осіб – у сільській місцевості. Упродовж року чисельність населення зменшилась на 200 осіб за рахунок природного скорочення населення (на 2102 особи) та внутрішнього міграційного зростання чисельності населення на 1901 особу. Знову ж таки спостерігається загальне зростання чисельності за рахунок внутрішньої міграції населення через ситуацію на сході країни. За чисельністю перше місце посів Надвірнянський район (115,5 тис. осіб – менше

Таблиця 2

Природний рух населення по районах Івано-Франківської області за 2012-2015 рр., осіб [5]

Райони	2012		2013		2014		2015	
	Кількість народжених	Кількість померлих	Кількість народжених	Кількість померлих	Кількість народжених	Кількість померлих	Кількість народжених	Кількість померлих
Івано-Франківська область, у т.ч.:	**17101**	**16801**	**16716**	**17358**	**16886**	**17670**	**15583**	**17685**
Івано-Франківськ (міськрада)	2595	2036	2573	2068	2690	2100	2575	2169
Болехів (міськрада)	286	259	239	279	266	278	219	308
Бурштин (міськрада)	...	...	...	...	...	...	142	154
Калуш	728	693	705	674	770	770	673	698
Коломия	650	609	624	639	656	632	574	662
Яремче (міськрада)	378	239	411	254	370	260	358	300
райони:								
Богородчанський	963	824	996	820	993	858	935	832
Верховинський	568	359	552	363	559	364	456	359
Галицький	697	845	643	924	639	898	452	790
Городенківський	591	888	573	917	564	941	513	894
Долинський	994	823	989	832	931	903	894	847
Калуський	663	821	628	881	632	870	624	838
Коломийський	1377	1342	1282	1410	1275	1418	1264	1401
Косівський	1156	1165	1211	1224	1190	1195	1000	1257
Надвірнянський	1696	1337	1535	1314	1533	1442	1470	1428
Рогатинський	423	842	420	925	408	890	348	831
Рожнятівський	930	913	970	944	993	941	896	959
Снятинський	774	879	754	915	786	970	696	1002
Тисменицький	1062	1138	1021	1132	1032	1169	973	1134
Тлумацький	570	789	590	843	599	771	521	822

на 100 осіб). Втратив лідируючі позиції Коломийський район, в якому чисельність населення впала нижче позначки 100 тис. осіб. Найменшими за населенням продовжують залишатись Верховинський (30,6 тис. осіб) та Рогатинський (41,6 тис. осіб) райони. На 1 березня 2016 р. населення області становила 1381730 осіб, що зросло у порівнянні з показником на 1 січня 2016 р. на 3130 осіб.

Загалом слід говорити про те, що чисельність області впродовж

2012-2015 рр. практично не змінилась, однак по окремих категоріях зазнала суттєвих змін. Зокрема, погіршились демографічні показники, у 2015 р. кількість померлих значно перевищила кількість народжених. Що стосується міграційного руху, то значні зміни почалися 2014-2015 рр., коли чисельність населення навпаки зросла.

Незважаючи на те, що чисельність населення області зросла впродовж 2012-2015 рр., однак тільки за рахунок міграційних процесів, які переважно пов'язані з негативними соціально-економічними та політичними процесами на Сході України. Водночас, спостерігаються негативні тенденції у демографічній ситуації. Щорічно чисельність населення скорочується через збільшення кількості померлих та зменшення новонароджених.

Зокрема, скорочення чисельності населення області супроводжується прискореним демографічним старінням, погіршенням стану здоров'я населення та значними відмінностями демографічних тенденцій як в регіональному, так і в гендерному аспектах. Вплив зазначених процесів на соціально-економічний розвиток України відбувається через: зменшення кількості працездатного населення, погіршення продуктивності праці, збільшення втрат робочого часу внаслідок тимчасової непрацездатності, зростання безробіття й бідності населення, збільшення непродуктивних витрат.

Більшість із зазначених чинників стають причиною і негативного міграційного процесу при якому з області може виїжджати більше осіб, ніж приїжджати до неї на постійне місце проживання. Часто причинами зростання кількості вибулих з області осіб є необхідність утримувати родину, або заробляння коштів для навчання дітей. Рідше закордон їдуть з метою отримання коштів для відкриття бізнесу чи вкладання у матеріальні цінності. Однак, впродовж 2012-2015 рр. таке питання не є актуальним для Івано-Франківської області, де навпаки збільшується чисельність населення через зростання кількості осіб, що приїжджають на постійне місце проживання.

Водночас, міграційні процеси мають досить багато негативних наслідків як для сімей, так і для цілої держави. Як зазначає О.М. Петроє, негативними наслідками міграції населення є окреме проживання членів родини та руйнація сімей; проблеми виховання дітей; зайнятість на простих низької кваліфікації роботах; часто нелегальна та напівлегальна зайнятість, на важких, ненормованих, шкідливих для здоров'я роботах; нижчий рівень оплати праці порівняно з місцевими працівниками; недоступність кваліфікованої медичної допомоги; загроза насильства з боку роботодавців; важкі побутові умови; загальна зневіра, втрата національної самосвідомості; набуття чужих звичаїв та невластивого менталітету [6, с. 98]. Важливою є проблема забезпечення населення житлом. Так, додатковим чинником до

Таблиця 3

Міграційний рух населення по районах Івано-Франківської області за 2012-2015 рр., осіб [5]

Райони	2012		2013		2014		2015	
	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Кількість прибулих	Кількість вибулих
Івано-Франківська область, у т.ч.:	**17629**	**16269**	**17340**	**16390**	**15054**	**13813**	**18873**	**16972**
Івано-Франківськ (міськрада)	5695	4292	5938	4567	5216	3605	7906	4595
Болехів (міськрада)	252	208	316	209	267	216	290	201
Бурштин (міськрада)	...	...	...	...	...	...	244	311
Калуш	889	901	849	906	852	780	947	1034
Коломия	1029	932	800	563	550	688	714	652
Яремче (міськрада)	246	192	287	211	257	189	250	196
райони:								
Богородчанський	716	613	654	581	580	570	813	956
Верховинський	258	253	288	259	184	191	188	250
Галицький	783	914	775	848	709	822	410	648
Городенківський	603	677	555	678	507	572	478	640
Долинський	794	868	851	756	681	613	544	646
Калуський	592	515	566	599	528	552	649	730
Коломийський	766	878	691	918	515	692	353	775
Косівський	764	760	863	762	650	676	846	851
Надвірнянський	1394	1145	1207	1024	1202	997	1174	1275
Рогатинський	530	629	501	656	474	535	603	605
Рожнятівський	645	758	627	690	334	544	467	638
Снятинський	749	655	684	651	561	495	610	571
Тисменицький	378	461	316	586	442	469	742	653
Тлумацький	546	618	572	626	545	607	645	745

виїзду є стійка тенденція до скорочення кількості сімей, які отримують житло від держави.

Негативними наслідками міграційних процесів для держави є нерентабельність та втрати від вкладень в освіту й підготовку фахівців; втрата висококваліфікованих найбільш економічно-активних працівників; втрата сімейних цінностей у суспільстві; зменшення народжуваності; старіння нації, зростання демографічного навантаження на працюючих на внутрішньому ринку; зменшення податкових надходжень та відрахувань у соціальні фонди; зростання цін на товари та послуги на внутрішньому ринку при існуючій низькій купівельній спроможності основної маси населення [7, с. 68]. Тобто, є досить значна кількість причин, які посилюють міграційні процеси і водночас існує низка негативних наслідків від міграції населення за межі країни як для кожної сім'ї зокрема, так і для цілої держави.

Висновки та пропозиції. Проаналізовано демографічну ситуацію в Івано-Франківській області за 2010-2015 рр., що дало можливість виявити такі тенденції: населення області загалом зросло, однак природний приріст щорічно скорочувався (кількість померлих перевищувала кількість народжених); кількість осіб зросла за рахунок міграції населення. Підкреслено, що це частково пов'язано із ситуацією з АРК Кримом та Донецькою і Луганською областями, звідки частина населення виїхала.

Визначено причини та наслідки демографічних процесів для Івано-Франківської області. Враховуючи те, що населення області скоротилось саме через природний приріст, основними його причинами визначено погіршення стану здоров'я населення, що призвело до зростання кількості померлих осіб у порівнянні з народженими за один і то й же період, погіршення якості надання медичних послуг, підвищення їх вартості. Незважаючи на те, що чисельність населення області загалом зросла саме за рахунок міграційних процесів, все ж значна кількість виїхала за межі області й України, що мало також свої негативні наслідки як для окремих сімей, так і для держави в цілому. Подальшим дослідженням має стати аналіз майбутніх тенденцій, адже демографічна ситуація, як показало дослідження, є динамічним процесом і може мати як позитивні, так і негативні наслідки.

Список літератури:

1. Брич В. Соціально-економічна структура населення Тернопільської області як чинник зовнішньої трудової міграції / В. Брич, П. Шушпанов // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 1. – С. 33–37.
2. Нємець Л. Суспільно-географічні особливості міграції населення Полтавської області / Л. Нємець, І. Барило // Часопис соціально-економічної географії. – 2014. – Вип. 16. – С. 67–70.
3. Світайло Н. Д. Порівняльний аналіз міграційних орієнтацій населення Сумської області / Н. Д. Світайло, Т. В. Іванова, А. М. Костенко // Вісник Одеського національного університету. – 2013. – Вип. 2. – С. 68–79.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
5. Офіційний сайт Головного управління статистики в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ifstat.gov.ua/
6. Петроє О. М. Міжнародна трудова міграція: аналіз ситуації та наслідків для україни / О. М. Петроє, В. Т. Васільєв // Вісник НАДУ. – 2015. – Вип. 4. – С. 93–100.
7. Ангелко І. Соціально-економічні наслідки впливу міжнародної міграції робочої сили на добробут населення України / І. Ангелко // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2014. – Вип. 2. – С. 65–73.

Мосора Л.С.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ПРИРОДНОЕ И МИГРАЦИОННОЕ ДВИЖЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ В ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ: ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ

Аннотация
Проанализировано демографическую ситуацию в Ивано-Франковской области, а именно природное и миграционное движения населения. Выявлено закономерности динамики основных демографических параметров региона на протяжении 2010-2015 гг., в частности, количество родившихся и умерших, а также количество умерших детей до 1 года. Исследовано изменения в структуре населения в связи с миграционными процессами. Определены причины демографических изменений и их последствия в дальнейшем развитии области.
Ключевые слова: демография, природное движение, миграционное движение, внутренняя и внешняя миграция, городское и сельское население.

Mosora L.S.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

NATURAL AND MIGRATION MOVEMENT OF POPULATION IN IVANO-FRANKIVSK REGION: CAUSES AND CONSEQUENCES

Summary
The demographic situation in the Ivano-Frankivsk region is analyzed, namely natural and migratory movements of the population. The regularities of the dynamics of basic demographic parameters of the region during 2010-2015 are detected, including births, deaths, and the number of deaths of infants under 1 year. The changes in the structure of the population due to migration are investigated. The reasons of demographic changes and their consequences in the future development of the region are determined.
Keywords: demography, natural movement, migratory movement, internal and external migration, urban and rural population.

УДК 658.7

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛОГІСТИКИ У ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Нестеренко О.М., Чирва Ю.Є.
Національна академія
Національної гвардії України

У статті висвітлено тлумачення терміну «логістика», зокрема «військова логістика». Розглянуто основні принципи військової логістики. Досліджено загальні питання організації логістики у військових частинах Національної гвардії України. Наведено основні функції та завдання військової логістики. Зроблено висновки і наведено пропозиції по досліджуваній проблемі.
Ключові слова: логістика, військова логістика, організація, постачання, закупівля.

Постановка проблеми. Військово-промисловий комплекс (ВПК) України – один із суб'єктів промислового ринку, що функціонує в умовах сучасних ринкових відносин. Використання логістики в сучасній економічній науці й діловій практиці сприятиме виявленню нових можливостей раціонального розв'язання завдань з удосконалення методів управління підприємствами ВПК, створенню значних конкурентних переваг на ринку озброєння.

Сучасна армія в даний час не може існувати без військової логістики. Головна ідея логістики – організація у рамках єдиного потокового процесу переміщення матеріалів та інформації вздовж всього ланцюга від постачальника до споживача. Принципи логістичного підходу вимагають інтеграції матеріально-технічного забезпечення, виробництва, транспорту, збуту і передачі інформації про пересування товарно-матеріальних цінностей у єдину систему, що повинно підвищити ефективність роботи у кожній із цих сфер і міжгалузеву ефективність. Ідея та цілі логістики актуальні не тільки для бізнес-структур, але й у військовій сфері., тому на сучасному етапі дуже актуальними є розв'язання логістичних питань у військовій логістиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток проблеми логістики внесли такі зарубіжні вчені як А.М. Гаджинський [1], О.В. Лаврова [4], Ю.М. Неруш [6], В.І. Сергєєв [10]. Із вітчизняних вчених, що займаються проблемами логістики слід відмітити Є.В. Крикавського [3], М.А. Окландера [8], О.М. Сумця [11] та ін. Питання військової логістики висвітлені у роботах Р.І. Сапіги [9], І.В. Неурова [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність ряду публікацій, на сьогодні недостатньо уваги приділено питанням організації та застосування логістики у військових частинах, зокрема, у військових частинах Національної гвардії України. Це потребує подальших поглиблених досліджень.

Мета статті. Метою статті є висвітлення основних принципів організації військової логістики, а також організації логістичного процесу у військовій сфері.

Викладення основного матеріалу дослідження. Термін «логістика», відомий до початку нинішнього століття лише вузькому колу фахівців, отримує сьогодні широке поширення. Основна причина цього явища полягає в тому, що поняття почало використовуватися в економіці.

Історично логістика розвивалася як військова дисципліна. Тут термін відомий з IX століття нашої ери (Візантія), позначаючи, в основному, добре організовану роботу тила по забезпеченню військ всім необхідним, тобто роботу, яка є значущим складовим бойового успіху.

Корисність логістики визначається тими втратами, які виникають, коли-небудь потрібне відсутня в потрібному місці і в потрібний час.

© Нестеренко О.М., Чирва Ю.Є., 2016

Немає необхідності бути професійним військовим, щоб розуміти, яку ключову роль у перемозі відіграють опинилися в потрібний час і в потрібному місці боєприпаси, пальне, продовольство, обмундирування. В історії людства цілі війни виграє або програє в залежності від організації постачання військ. У військовій сфері до логістики відносили не тільки питання постачання, але і питання швидкого, відповідного бойовим завданням переміщення військ.

Чинну на бойовий лінії військову частину можна порівняти з головою атакуючої або обороняється змії. Добре поставлена військова логістика забезпечує можливість блискавичних кидків в будь-якому напрямку, переміщаючи і забезпечуючи бойової орган. Причому робить це гармонійно, без найменшої марнотратства движенческой ресурсу.

Пріоритетне значення питанням логістики надавалося в армії Наполеона. Широко застосовувалася логістика під час Другої світової війни, особливо американською армією. Великий англо-російський словник і сьогодні переводить слово «logistics» як 1) тил і постачання, 2) матеріально-технічне забезпечення, 3) організація та здійснення роботи тилу» [11].

За Великим словником І. Р. Гальперіна, термін «логістика» – «logistics» – перекладається з англійської як: 1) тил та постачання, 2) матеріально-технічне забезпечення, 3) організація і здійснення роботи тилу.

Вперше на схожість між управлінням забезпечення військ та управлінням матеріальними ресурсами, а відтак на можливість використання положень військової логістики в економіці, вказав у 1951 р. американський фахівець у галузі системного аналізу О. Моргенштерн. Сучасне загальне значення поняття «логістика» ґрунтується на новому мисленні і поєднує в собі нові принципи і концептуальні підходи до організації і управління різними аспектами економічної діяльності, військової і цивільної, на всіх її макро- і мікрорівнях, їх фазах, стадіях та етапах. За Р. Г. Баллоу, логістика – це наукове вчення про планування, організацію і контроль усіх видів діяльності з переміщення та складування, які забезпечують проходження матеріального потоку від пункту закупівлі сировини до пункту кінцевого споживання, та відповідного інформаційного потоку. За Р. Т. Майлсом, – це процес управління рухом і зберігання сировини, матеріалів і готової продукції в господарському обігу від моменту сплати грошей постачальникам до моменту отримання грошей від споживачів [5].

Поняття логістики в Збройних силах сусідньої нам Польщі з'явилося в 1968 р. разом з появою книги «Logistyka...» В. Станкєвіча [13]. На польському ринку це була перша оригінальна теоретична праця, що стосувалась зрілих логістичних концепцій, які впроваджуються багато років у Збройних силах НАТО. У державах Варшавського договору, зокрема Польщі, проблематику широко трактованої логістики називають тиловим забезпеченням. Поняття тилового забезпечення охоплює: матеріальне, технічне, медичне, комунікаційне, а також житлово-будівельне забезпечення (інфраструктурне) [9].

Результати аналізу загалом вказують, що логістика протягом років сприймалась багатоаспектно, її практика і теорія виводиться з військового мистецтва, де можна знайти передвісників логістичної теорії, до яких належать А. Жоміні (1779–1869), А. Т. Махан (1840–1914), Дж. Торп (1875–1936) і Г. Екклес (1898–1986) [9].

На сучасному етапі військову логістику трактують, як сукупність засобів і способів, необхідних для доставки людей, техніки і боєприпасів до місць бойових дій, а також планування й організація заходів щодо підготовки і здійснення пов'язаних з цим процесів [2].

Сучасна система логістики у військах є не суто військовою, а військово-економічною, адже в ринкових умовах для матеріально-технічного забезпечення військ залучаються установи не лише великого, але й малого і середнього бізнесу, а всі вони діють за принципами і законами саме економічної логістики. Історично склалися два принципово різних тлумачення поняття логістики – військова логістика, що трактувалася як напрям військової науки, пов'язаний із рухом та постачанням армії, і філософська логістика, або математична логіка – напрям філософії, пов'язаний з використанням математичного апарату для доказу дедуктивних тверджень [7]

Логістична система військового підрозділу є системою, відкритою на зовнішнє макро- і мікрооточення, незважаючи на те, що у значній частині вона є централізованою і залежною від логістичної системи вищого організаційного рівня. Децентралізованими елементами у цій системі є продовольча служба, медична служба.

Принциповою метою логістичної системи у військовому підрозділі є забезпечення нормального і безперешкодного щоденного життя і підготовки, а також виконання термінових завдань, які виникають зі специфіки даного військового підрозділу.

Військовий підрозділ в організаційній структурі є дуже подібним до середнього або великого виробничого підприємства. У структурі підрозділу і підприємства виступають такі ж самі зв'язки і стосунки між її елементами. Як правило, організаційна структура військового підрозділу має лінійно-штабний характер, а управлінські органи виконують ті самі функції, незважаючи на інші назви. Цілі цих організацій лежать у зовнішньому оточенні з тим, що принциповою метою підприємства є клієнт і по-в'язаний з ним продаж і ринкова частка [8].

У сучасній інтерпретації тилове забезпечення опікується доставкою боєприпасів, військовою технікою, обмундуванням, продовольством, медикаментами, паливом і мастильними матеріалами, а також контролем за їх доставкою, щоб забезпечити ефективне функціонування військового підрозділу.

Система військової харчової логістики є однією з наймасштабніших і увібрала всі типові проблеми: ієрархічну, розгалуження кластерів, велику кількість номенклатурних позицій і т. ін.

Щоб створити найбільш ефективну картину роботи логістичного підрозділу у військовій частині, робота логістів повинна відповідати не тільки основним (своєчасність, повнота. Надійність) а й додатковим вимога (стійкість, інформаційна безпека, ефективність, системний підхід) [12].

Принцип своєчасності, повноти і точності передбачає підтримку військ відповідно до їх ре-

альних потреб, своєчасно і за рахунок використання ефективних механізмів. Застосування цих принципів є необхідністю.

Принцип стійкості. Транспортні системи для військових цілей повинні бути сконструйовані таким чином, щоб за період військових дій та у мирний час, збройні сили були забезпечені необхідними ресурсами.

Принцип інформаційної безпеки вимагає здатність витримувати несанкціоновані доступи до інформаційних ресурсів. Застосування цього принципи дозволить забезпечити інформаційну безпеку військової частини.

Принцип ефективності проявляється в основному в мирний час, коли військовий підрозділ може використовувати менш дорогі способи виконання логістичних завдань. Зниження витрат зазвичай досягається за рахунок використання досвіду комерційної логістики.

Принцип цілісності. Застосування цього принципу дозволить оптимізувати взаємопов'язані ресурси, системи логістики для військової частини і надати певні елементи без шкоди для її структури в цілому.

Принцип ієрархії передбачає, що всі основні питання, пов'язані за матеріально-технічним забезпеченням збройних сил, повинні бути вирішені шляхом ефективної взаємодії командування і управління на всіх рівнях.

Принцип системного підходу полягає в дослідженні об'єкта як цілісної множини елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як системи.

Принцип універсальності передбачає розробку і використання загальних підходів економічної логістики до логістики військ. Застосування цього принципу забезпечує єдність в ході військових заходів щодо забезпечення військової частини матеріальними ресурсами.

Логістична система військової частини принципі побудована з тих самих елементів, які утворюють логістичну систему Збройних Сил. Вона є системою у мікромасштабі з подібними завданнями, як система у макромасштабі. Вона забезпечується головним чином через елементи макрологістичної системи і частково з цивільного зовнішнього оточення. Потоки переміщення постачання у логістичній системі військового підрозділу утворюють комбіновану систему. Військовий підрозділ отримав право на безпосереднє продовольче забезпечення, житлово-комунального обслуговування, забезпечення офісними матеріалами. Позостале постачання у централізованій системі реалізоване на підставі річного фінансового плану військового під-розділу, виконаного згідно з діючими нормами, таблицями заборгованостей, періодами споживання і іншими діючими документами, а також затвердженим бюджетом [7].

Військово-економічна логістика по своїй суті у процесі управління військово-господарською діяльністю виконує інтеграційні функції.

До основних функцій військово-економічної логістики можна віднести:

– контролюючу (здійснення контролю за потоковими процесами, розробка та вдосконалення способів управління матеріальними потоками в системі ВЕЛ);

– організаційну (здійснення планування тилового і технічного забезпечення повсякденної діяльності та бойового застосування військового формування); управлінську (керівництво матеріальним і технічним по службах тилу, транспортним й інформаційним забезпеченням військового формування в мирний і воєнний час);

– стратегічну (визначення стратегії та технології фізичного переміщення матеріальних ресурсів; багатоваріантне прогнозування обсягів перевезень);

– облікову (ведення звітності щодо наявності, руху та якісного стану матеріально-технічних засобів по службах тилу, організація контролю щодо законності їх витрат) [5].

З функцій випливають основні завдання логістики у військовій частині:

– створення комплексних інтегрованих систем матеріальних, інформаційних, а якщо можливо, й інших потоків (наприклад, фінансового), їх стратегічне узгодження, організація планування і контролю на всіх етапах;

– постійне вдосконалювання концепції військово-економічної логістики у рамках обраної стратегії в ринковому середовищі; досягнення високої системної гнучкості шляхом швидкого реагування на зміни зовнішніх і внутрішніх умов функціонування системи військово-економічної логістики [5].

Висновки і пропозиції. Спеціалісти з питань логістики повинні звернути увагу на багатоваріантність рішень, які можна застосувати у межах військової логістичної системи. Саме ці рішення будуть формувати фундамент логістичної системи Національної гвардії України де, як і в загальній логістиці, реалізуються переміщення матеріальних засобів, надаються соціально-побутові послуги – (пекарські, торговельні, розквартирування, фінансові, шевські, кравецькі) і спеціалізовані (розпізнання і технічна евакуація ушкодженого озброєння і військової техніки, його ремонти, залучення замінних частин з ушкоджених на полі бою екземплярів військової техніки, метрологічні послуги, послуги медичної логістики, транспортні послуги, утримання, користування і розширення військової інфраструктури тощо).

Застосування логістичних методів у військових частинах Національної гвардії України допоможе сприяти глибокому розумінню проблем, пов'язаних з удосконаленням їх діяльності, використанням можливостей логістики у військовій справі.

Отже, військова логістика мотивує до перебудови військової логістичної системи як у стаціонарному вимірі (створення локальних логістичних утворень, зміна ролі логістики військових округів, залучення послуг межах аутсорсингу), так і у вимірі мобільної логістики (зміна організаційних структур логістичних підрозділів військових одиниць).

Список літератури:

1. Гаджинский А. М. Логистика: Учебник для студентов высших заведений. – 12-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2006. – 432 с.

2. Денисенко М. П., Левковець П. Р., Михайлова Л. І. та ін. Організація та проектування логістичних систем: Підручник / за ред. проф. М. П. Денисенка, проф. П. Р. Левковця, проф. Л. І. Михайлової. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – С. 323 (336 с.)
3. Крикавський Є. В., Чорнописька Н. В. Логістичні системи: Навч. посібник. – Львів: «Логистика», 1995. – 310 с.
4. Лаврова О. В. Материальные потоки в логистике: Конспект лекций по курсу Логистика: Учебник / Под ред. Б. А. Аникина. – М.: ИНФРА – М, 1998. – 322 с.
5. Маслій О. М. Суть, принципи та функції військово-економічної логістики / О. М. Маслій // Вісник Національної академії державної прикордонної служби України. – 2010. Вип. 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2010_2_16
6. Неруш Ю. М. Логистика: Учебник для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИДАНА, 2000. – 345 с.
7. Неуров І. В. Постачання та закупівлі у військовій логістиці / І. В. Неуров // Системи озброєння і військова техніка. – 2008, № 2 (14). – С. 58-60.
8. Окландер М. А. Логістика: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 346 с.
9. Сапіга Р. І. Цивільний аутсорсинг військової логістики як чинник національної безпеки / Р. І. Сапіга // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 669: Логістика. – С. 123-129.
10. Сергеев В. И. Логистика в бизнесе [Текст]. – М.: Инфа, 2002. – 233 с.
11. Сумець О. М. Логістика: теорія, ситуації, практичні завдання. Ч. 1. Логістика як інструмент ринкової економіки: навч. посібник / О. М. Сумець, О. Б. Білоцерківський, І. П. Голофаєва. – Х.: Міськдрук, 2009.
12. Фурман В. Захист Вітчизни. – Режим доступу: http://blog.meta.ua/~furman_1405771977/posts/i3787019/ua/
13. Stankiewicz W. Logistyka. Z zagadnień gospodarki wojskowej państw NATO / W. Stankiewicz – Warszawa, 1968. – 217 s.

Нестеренко О.М., Чирва Ю.Е.
Национальная академия Национальной гвардии Украины

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ЛОГИСТИКИ В ВОИНСКИХ ЧАСТЯХ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье освещено толкование термина «логистика», в частности «военная логистика». Рассмотрены основные принципы военной логистики. Исследованы общие вопросы организации логистики в воинских частях Национальной гвардии Украины. Приведены основные функции и задачи военной логистики. Сделаны выводы и приведены предложения по исследуемой проблеме.
Ключевые слова: логистика, военная логистика, организация, поставка, закупка.

Nesterenko O.M., Chirva Yu.E.
National Academy of National Guard of Ukraine

BASIC PRINCIPLES AND FEATURES OF LOGISTICS ORGANIZATION IN MILITARY UNITS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE

Summary
In this article is elucidate the interpretation of the term «logistics», in particular «military logistics.» The main principles of military logistics are considered. The general issues of organization of logistics in the military units of the National guard of Ukraine are studied. The main functions and tasks of military logistics are listed. The conclusions and suggestions are given about the researched topic.
Keywords: logistics, military logistics, organization, delivery, purchase.

УДК 330.64

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГРОШОВИХ ПОТОКІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Петренко В.С., Кузнецова Д.С.
Херсонський державний університет

У статті наведено поняття грошового потоку та розглянуті теоретико-методичні аспекти грошового потоку. Розкрито концептуальні основи аналізу грошових потоків. Наведено перелік методів аналізу та фінансових коефіцієнтів, розглянуто методику їх розрахунку та напрями використання отриманої інформації.
Ключові слова: грошовий потік, аналіз грошових потоків, ефективність, менеджмент, підприємство, дисконтування.

Постановка проблеми. Сучасна українська економіка розвивається і удосконалюється за світовими економічними ринковими законами, що передбачають прояв і зв'язаність ринкових відносин між різними суб'єктами господарювання. Цей взаємозв'язок супроводжується сталим кругообігом ресурсів як у масштабах економіки загалом, так і в межах самостійного підприємства, що вимагає від них гнучкого реагування на зміни фінансово-економічної ситуації та продуктивного управління всіма наявними ресурсами. В даних умовах слід звернути увагу на єдиний тип ресурсів підприємства, який з мінімальними часовими втратами безпосередньо трансформується в будь-який інший тип ресурсів (грошові кошти). Усі операційні процеси господарювання обслуговуються грошовими коштами, а грошові потоки відображають їх рух.

Ефективне функціонування підприємства ґрунтується на регулярному і всебічному аналізі грошових потоків підприємства, їх чіткій організації, і побудові на підприємстві такої системи управління грошовими потоками, яка збільшить точність їх аналізу та наступного прогнозування. За рахунок розкриття сутності системи управління грошовими потоками можливо досягти: мінімізації витрат щодо фінансування господарської діяльності підприємства, забезпечення реалізації короткострокових і стратегічних (довгострокових) планів підприємства, сприяти стабільності високого рівня платоспроможності й підтримання фінансової стійкості, підвищити раціональність використання активів, а також джерел їх формування. Доцільна система управління і прогнозування грошовими потоками у більш глобальному сенсі впливає на здатність підприємства до перспективного розвитку та досягнення бажаного фінансового успіху в довгостроковому періоді. Підґрунтям дослідження управління грошовими потоками є правильно побудований аналіз грошових надходжень і видатків [1, с. 287]. Запорукою ефективного аналізу грошових потоків, як складової аналізу фінансового стану підприємства, є дослідження спроможності підприємства спланувати управління грошовими потоками так, щоб у розпорядженні підприємства була достатня кількість грошових коштів на будь-якому етапі його господарювання.

Висвітлення питання грошового потоку підприємства як самостійного об'єкту фінансового управління недостатньо розкрито у вітчизняній і світовій літературі фінансового менеджменту. Окремі прикладні аспекти грошових потоків підприємства розглядаються лише в складі питань управління залишками грошових активів, управління формуванням та розподілом фінансових ресурсів і антикризового фінансового управління підприємством під загрозою банкрутства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підходи до ефективного аналізу, планування та прогнозування грошових потоків підприємств викладені в роботах відомих зарубіжних вчених, таких як І.О. Бланк, Ван Хорн, Е. Хелферт, А. Рапапорт, Л.А. Бернстайн. Праці цих та інших зарубіжних авторів створили підґрунтя для дослідження грошових потоків українськими вченими: О.Я. Базілінська, М.Д. Білик, В.О. Подільська, О.В. Яріш, О.О. Терещенко, Ю.С. Цал-Цалко, М.Г. Чумаченко та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження грошових потоків виробничого підприємства з метою їх прогнозування.

Виклад основного матеріалу досліджень. Оптимізація і розвиток всіх сфер діяльності підприємства за рахунок чіткої координації потоків економічних ресурсів, які в свою чергу мають бути скоординовані згідно законів фінансового менеджменту, забезпечують загальне економічне зростання підприємства [4, с. 24]. У внутрішньому середовищі підприємства грошові потоки охоплюють усі господарські процеси та пов'язують його із зовнішнім середовищем, тому непередбачені перебої в інтенсивності, обсязі, напрямі їхнього руху можуть привести до порушення функціонування всіх структурних підрозділів підприємства, вплинути на діяльність роботи в поточному і довгостроковому періодах, спричинити зниження рівня прибутковості й платоспроможності та погіршити фінансовий стан.

Сукупність цілеспрямованих проявів фінансово-економічних відносин є передумовою виникнення, формування та функціонування грошового потоку при здійсненні господарських операцій у межах реалізації діяльності підприємства. Під грошовими потоками розуміють такі зміни в активах і пасивах підприємства, які пов'язані з динамікою грошових коштів, що є складовою активів підприємства. При цьому величина активів завжди дорівнює величині пасивів компанії.

Управлінням грошовими потоками – це організація руху грошових коштів у просторі та часі. Основуючись на сукупності функціонально-організаційних особливостей та базових характеристик грошових потоків, можна визначити сукупність основних взаємопов'язаних методів управління в частині планування та прогнозуван-

© Петренко В.С., Кузнецова Д.С., 2016

ня: облік та звітність, аналіз грошових потоків, планування та оптимізація; контроль за рухом грошових коштів. Загалом, адекватна ідентифікація та обґрунтування цілей і завдань планування та прогнозування грошових потоків є вихідним етапом формування самої моделі управління грошовими потоками суб'єкта господарювання, яка визначаються як певний набір методів та форм, що використовуються для організації руху грошових коштів підприємства [6, с. 156].

Основна мета ефективного управління грошовими потоками підприємства полягає в забезпеченні фінансової рівноваги та стабільної платоспроможності підприємства в процесі його господарської діяльності, шляхом оптимізації грошових потоків за надходженнями та видатками та їх синхронізації в часі. Для того, щоб досягти цього необхідно виконати дві умови: забезпечення платоспроможності підприємства і досягнення найбільшої ефективності: прибутковості, рентабельності, капіталізації. У перспективі метою стратегічного управління грошовими потоками означують зростання рівня емерджентності грошового потоку, що відображається в ефекті приросту чистого грошового потоку. Тобто, при збільшенні чистого грошового потоку зростає ефективність грошового потоку в цілому, що є джерелом самофінансування розвитку, платоспроможності та фінансової стійкості підприємства [5, с. 244].

Основними критеріями ефективності управління грошовими потоками є: темпи росту товарообороту (виручки від реалізації продукції), операційна маржа (МОР), отримані кредити, дебіторська заборгованість, кредиторська заборгованість, теперішня вартість грошового потоку (PV), майбутня вартість грошового потоку (FV), вартість чистих активів, капітал. При проведенні досліджень застосовано доходний підхід, метод дисконтованих грошових потоків (Discounted Cash Flow (DCF)), що використовується, коли прогнозовані грошові потоки підприємств конкретної галузі є нерівномірними протягом прогнозного періоду або обмеженими у часі, характеризуються сезонністю. Даний метод передбачає використання показників теперішньої та майбутньої вартості грошових потоків.

Наступним етапом алгоритму управління грошовими потоками підприємств є аналіз та прогнозування основних показників: виручки від реалізації продукції; обсягів дебіторської та кредиторської заборгованості, залучених кредитних ресурсів; майбутньої і теперішньої вартості грошових потоків, скоригованої на ставку дисконтування; вартості чистих активів; капіталу. Наявність кредиторської заборгованості у підприємств дозволяє їм розпоряджатися такими коштами як фінансуванням, але на визначений термін, що передбачає сплату боргу у майбутньому. Завищений розмір зобов'язань у балансі призводить до зниження платоспроможності. Дебіторська заборгованість відображає невиконання господарських зобов'язань іншими сторонами, що зумовлює скорочення надходження грошових коштів на рахунки підприємства. Моніторинг таких зобов'язань покликаний зменшити їх обсяг, передбачити та не допустити переходу заборгованості у безнадійну.

Здатність виробничого підприємства розраховуватися за власними зобов'язаннями визначається вартістю чистих активів. При зростанні даного показника зростає і надійність суб'єкта господарювання з позиції інвестованих у його діяльність ресурсів іншими підприємствами. Чим вища вартість капіталу, тим більшою є ринкова вартість підприємства.

Задля здійснення ефективного управління грошовими потоками необхідно сформувати систему стеження (постійний моніторинг) за їх рівномірністю і синхронністю формування [3, с. 164-167]. Для визначення оцінки ступеня рівномірності й синхронності формування позитивного і негативного потоку в розрізі окремих інтервалів звітного періоду використовуються наступні показники:

· середньоквадратичне відхилення, яке показує абсолютне відхилення індивідуальних значень підприємства від середньоарифметичного рівня показника;

· коефіцієнт варіації, який характеризує відносну міру відхилення окремих значень від середнього рівня показника;

· коефіцієнт кореляції, який показує ступінь синхронізації грошових потоків за аналізований період часу.

Розрахунок поданих показників для підприємства, що аналізується, наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники оцінки рівномірності й синхронності грошових потоків ПАТ «Чумак» за 2010-2015 рр.

Показник	Значення
Середньоквадратичне відхилення позитивного грошового потоку	43018,46
Коефіцієнт варіації позитивного грошового потоку, %	82
Середньоквадратичне відхилення негативного грошового потоку	6827,58
Коефіцієнт варіації негативного грошового потоку, %	37
Коефіцієнт кореляції грошового потоку	0,25

Джерело: розроблено автором за звітними даними ПАТ «Чумак»

Грошові потоки вважаються синхронізованими по часовим інтервалах, коли коефіцієнт кореляції наближений до 1. Чим більший коефіцієнт кореляції, тим менший розрив між позитивними і негативними грошовими потоками, і тим менш вірогідніше виникнення дефіциту грошових коштів (у періоди перевищення негативного грошового потоку над позитивним) або надмірності грошової маси (у періоди перевищення позитивного грошового потоку над негативним). Тобто, дефіцитний грошовий потік призводить до неплатоспроможності, а надлишковий грошовий потік обумовлює знецінення грошових коштів в умовах інфляції, в результаті чого змінюється реальна величина власного капіталу. Згідно з проведеними розрахунками, коефіцієнт варіації становить 37%, а коефіцієнт кореляції – 0,25, це свідчить про те, що негативний і позитивний грошовий потік є нерівномірними.

Завершальним процесом аналізу грошових потоків є прогнозування показників діяльності. Попередній період, за який здійснювався ана-

ліз, становить шість років (з 2011 р. по 2015 р.), коли спостерігається стійка тенденція до зростання виручки від реалізації продукції – від 35750,8 тис. грн. у 2011 році до 84722 тис. грн. у 2015 році (середньорічний темп приросту становить 1,29), капіталу (2,23) та вартості чистих активів (4,78) підприємства (рис. 1).

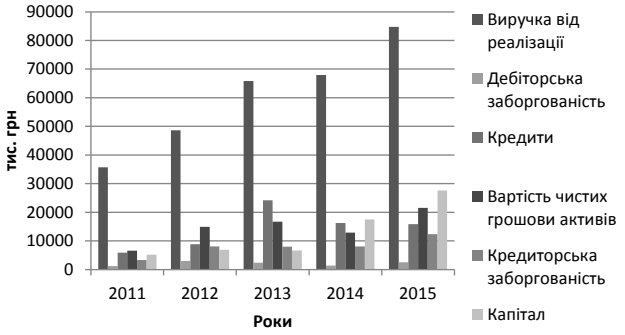

Рис. 1. Динаміка показників ПАТ «Чумак» за 2011-2015 рр.

Джерело: розроблено автором за звітними даними ПАТ «Чумак»

Зазначимо, що у 2015 році значно скоротився обсяг отриманих підприємством кредитів – на 54,5% більше порівняно із 2011 роком. У 2015 році кредитні ресурси майже не залучалися, оскільки підприємство не повністю розрахувалося за позиками попередніх періодів, а сума повернення коштів банку становила лише 7,0 тис. грн. У 2015 році зобов'язання за кредитами не сплачувалися. Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості за 2011-2015 рр. знизився з 7,82 у 2011 році до 5,36 у 2015 році. Зменшення склало 2,46 пункти або 68,54%. Це є негативним оскільки свідчить про те, що кредиторська заборгованість стала обертатися повільніше, збільшується ризик її непогашення. Строк погашення кредиторської заборгованості також зріс. З 46 днів у 2011 році до 67 днів у 2015 році, тобто збільшився на 21 день (на 145,94%). Як зменшення, так і збільшення строків погашення кредиторської заборгованості можуть призвести до негативних наслідків для фінансового стану підприємства.

З врахуванням ситуації, що склалася на ПАТ «Чумак», доцільно буде проаналізувати систему управління грошовими потоками і виявити слабкі місця, їх усунення призведе до збільшення платоспроможності підприємства. Також пропонується збільшити притік грошових коштів та зменшити їх відтік за допомогою короткострокових та довгострокових заходів. Короткострокові заходи: продаж або здача в оренду необоротних активів, раціоналізація асортименту продукції, реструктуризація дебіторської заборгованостіу фінансові інструменти, залучення зовнішніх джерел короткострокового фінансування, скорочення витрат, відстрочка платежів за зобов'язаннями, використання знижок, перегляд програми інвестицій. Довгострокові: додаткова емісія акцій та облігацій, пошук стратегічних партнерів, пошук потенційного інвестора, довгострокові контакти, що передбачають знижки або відстрочки платежів, податкове планування [3, с. 520].

Результати прогнозування основних показників діяльності досліджуваного підприємства наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Прогнозування грошових потоків та показників діяльності ПАТ «Чумак», тис. грн.

Показник	2015 р. (факт)	2019 р. (прогноз)
Виручка від реалізації, тис. грн	84722,0	128943,0
Сума отриманих кредитів, тис. грн	15893,0	13654,0
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги, тис. грн	2591,0	2325,0
Кредиторська заборгованість, тис. грн	12344,0	12002,0
МОР, %	36,0	36,2
PV, тис. грн	-	183,8
FV, тис. грн	-	229,8
Вартість чистих активів, тис. грн	21537,0	25087,0
Капітал, тис. грн	27644,0	29078,0

Джерело: розроблено автором за звітними даними ПАТ «Чумак»

Виручка від реалізації у прогнозному періоді зросте до 126,943 млн. грн., що зумовлено нарощуванням обсягів виробництва, збільшенням цін реалізації. Потреба у залученні кредитних коштів скоротиться (внаслідок погашення заборгованості попередніх періодів та зростання виручки від реалізації, частину якої планують спрямовувати на фінансування поточної діяльності підприємства) до значення 12,002 млн. грн. Дебіторська і кредиторська заборгованості зменшаться до 2,9% та 15,4% (від прогнозованого обсягу виручки від реалізації) відповідно. При збільшенні операційної маржі на 0,5% та зменшенні дебіторської заборгованості на 21,4% капітал виробничого підприємства зросте на 14,5%. При цьому, майбутня вартість грошових потоків, розрахована з урахуванням ставки дисконтування, становитиме 229,8 тис. грн. Вартість чистих активів збільшиться майже у 2,5 рази, порівняно із фактичним значенням, що викликано, зокрема, зменшенням розміру кредиторської заборгованості підприємства.

Висновки і пропозиції. Підприємству як самостійній ланці ринкового сектору необхідно планувати свою функціональну діяльність через призму власного внутрішнього середовища, оскільки грошові потоки впливають на всі аспекти функціонування підприємства, їх дослідження є передумовою здійснення підприємницької діяльності. Ефективність управління грошовими потоками визначається синхронізацією надходжень і виплат, підтримкою постійної платоспроможності та раціональним використанням фінансових ресурсів, які формуються із внутрішніх та зовнішніх джерел. Поетапне здійснення систематичного детального аналізу грошових потоків, у розрізі процесу управління грошовими потоками підприємства, полягає у постійному моніторингу рівномірності та синхронності формування грошових потоків в розробці окремих інтервалів часу.

Список літератури:

1. Азаренкова Г. М. Фінанси підприємств [Текст]: навчальний посібник / Г. М. Азаренкова, Т. М. Журавель, Р. М. Михайленко. – К.: Знання, 2006. – 287 с. – ISBN 966-311-020-1.
2. Барабаш Н. С. Аналіз грошових потоків у системі фінансового менеджменту підприємства / Н. С. Барабаш, М. О. Никонович // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 2. – Т. 2. – С. 164-167.
3. Крамаренко Г. О. Фінансовий менеджмент. [підручник] / Г. О. Крамаренко – К.: ЦУЛ, 2006. – 520 с.
4. Сіменко І. Принципи економічного аналізу // Економічний аналіз. – 2008. – № 2 (18). – 24 с.
5. Тимош І. Оптимізація грошових потоків у системі підприємницької діяльності / І. Тимош // Економічний аналіз. – 2009. – № 3. – 244 с.
6. Тян Р. Б. Планування діяльності підприємства: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 156 с.

Петрено В.С., Кузнецова Д.С.
Херсонский государственный университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДВИЖЕНИЯ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
В статье приведены понятия денежного потока и рассмотрены теоретико-методические аспекты денежного потока. Раскрыто концептуальные основы анализа денежных потоков. Приведен перечень методов анализа и финансовых коэффициентов, рассмотрены методика их расчета и направления использования полученной информации.
Ключевые слова: денежный поток, анализ денежных потоков, эффективность, менеджмент, предприятие, дисконтирование.

Petrenko V.S., Kuznetsova D.S.
Kherson State University

THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF CASH FLOW OF ENTERPRISE

Summary
The article describes the concept of cash flow and consider the theoretical and methodological aspects of cash flow. The conceptual basis of the analysis of cash flows. The list of methods of analysis and financial ratios, the technique of calculating them and trends of using the information received are presented.
Keywords: cash flows, analysis of cash flows, efficiency, management, enterprise, discounting.

УДК 331.104.2

ЗАГАЛЬНІ КОМПЕТЕНЦІЇ ТА ЯКОСТІ, НЕОБХІДНІ МОЛОДІ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ВЛАСНОГО БІЗНЕСУ

Петюх В.М., Шеіна В.О., Шепель А.Ю.
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Охарактеризовано психологічно значущі якості та компетенції, необхідні для створення власного бізнесу. Проведено соціологічне дослідження щодо визначення їх важливості. Охарактеризовано альтернативні методи вимірювання вищезазначених якостей та компетенцій. Запропоновано власні способи їх вимірювання. Наведено рекомендації щодо розвитку якостей та компетенцій в особистості.
Ключові слова: компетенції, якості, молодь, власний бізнес, ефективність, вимірювання, ранжування.

Вступ. По закінченню вищого навчального закладу кожен другий студент стикається з проблемою працевлаштування. Це пов'язано із дисбалансом між попитом та пропозицією на ринку праці та проблемою державного регулювання зайнятості молоді. Тому тенденція започаткування власної справи молодими людьми набирає обертів на українському ринку праці. Все частіше студенти вбачають альтернативу у створенні власного бізнесу. Вони вважають, що даний напрямок діяльності є перспективою на майбутнє та допоможе їм розкрити власний потенціал. Та

© Петюх В.М., Шеіна В.О., Шепель А.Ю., 2016

Загальні компетенції (здатності), необхідні для ведення власного бізнесу:

- зосередитися на головному
- ризикувати при необхідності
- орієнтуватися на результат
- раціонально використовувати час
- розставляти пріоритети
- використовувати свої переваги та компенсувати недоліки
- аналізувати результати роботи
- бути командним гравцем
- постійно вдосконалювати свою справу
- абстрагуватися від особистих відносин
- об'єктивно оцінювати свої сили та враховувати обставини
- планувати подальші дії
- досягати консенсусу у будь-якій ситуації
- сприймати критику
- реалізовувати свій потенціал
- делегувати повноваження
- налагоджувати зв'язки з партнерами
- поважати думку колег та прислуховуватися до неї
- орієнтуватися на клієнта
- організовувати робочий процес
- підтримувати свій авторитет
- керувати людськими ресурсами
- знаходити альтернативні рішення
- вести переговори
- управляти капіталом
- спонукати інших до дій
- давати об'єктивну оцінку роботі колег
- швидко прилаштовуватися до змін в робочому процесі
- працювати з великою кількістю інформації
- щвидко приймати рішення
- визнавати власні помилки
- стримувати пориви та амбіції
- надихати колег та партнерів

Психологічно значущі якості, необхідні для ведення власного бізнесу:

- зацікавленість у результатах діяльності
- ініціативність
- винахідливість під час роботи над новими проектами
- оптимізм в будь-яких ситуаціях
- прагматичність
- енергійність під час роботи
- швидкість в роботі
- цілеспрямованість у вирішенні завдань
- неконфліктність
- самоорганізованість
- чесність
- гнучкість в процесі співпраці
- відповідальність за виконувану роботу
- твердість у прийнятті рішень
- новаторство
- наполегливість у виконанні завдань
- сміливість під час вираження власної думки
- практичність у вирішенні завдань
- дисциплінованість
- далекоглядність
- кмітливість
- надійність
- комунікабельність
- стресостійкість під час форс-мажорів
- уважність під час роботи
- допитливість
- впевненість у власних силах
- зосередженість на головних цілях
- рішучість під час прийнятті рішень
- спостережливість
- обережність в прийнятті рішень
- оригінальність мислення

Рис. 1. Перелік якостей та компетенцій, які необхідні для створення та ведення власного бізнесу [1; 2; 3; 6]

чи кожен може стати успішним підприємцем? Чи для цього необхідно мати підприємницький хист?

В процесі **аналізу останніх досліджень та публікацій** О.Б. Боровкова, В.А. Болотова, Л.М. Карамушки, О.В. Кир'янової, Т.О. Кожан, О.І. Кравчук, Р.А. Кубанова, І. Хуторського було виявлено, що успішне ведення бізнесу напряму залежить від рівня розвитку особистості, який передбачає наявність та вміння використовувати систему психологічно значущих якостей та загальних компетенцій.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення та аналіз найбільш важливих психологічно значущих якостей та компетенцій, які необхідні молоді для створення та розвитку власного бізнесу.

Результати дослідження. Успіх підприємницької діяльності залежить від знань та навичок бізнесмена, який є ініціатором, а найчастіше організатором та виконавцем робіт одночасно. Тому, проаналізувавши ряд літературних джерел, ми виокремили перелік загальних компетенцій (здатностей) та психологічно значущих якостей, якими повинен володіти молодий підприємець (рис. 1).

Найкращий спосіб з'ясувати, яким має бути молодий та успішний бізнесмен, – це погляд із середини. Тому ми вирішили провести соціологічне опитування, експертами якого стали молоді люди від 18 до 25 років. Виявилося, що лише 5% респондентів підтримують твердження: «Бізнесменом треба народитися». В той же час 65% вважають, що підприємець має володіти специфічними навичками та вміннями. Виходячи з цього, респонденти отримали завдання оцінити важливість вищеперелічених якостей та компетенцій для заснування та розвитку власної справи.

Проранжувавши їх відповідно до ступеня важливості, респонденти виявили, що найбільш вагомими якостями є наступні: ініціативність, цілеспрямованість, відповідальність, далекоглядність, спостережливість, енергійність та наполегливість. Решта якостей також є важливими, але, на думку респондентів, менш значущими.

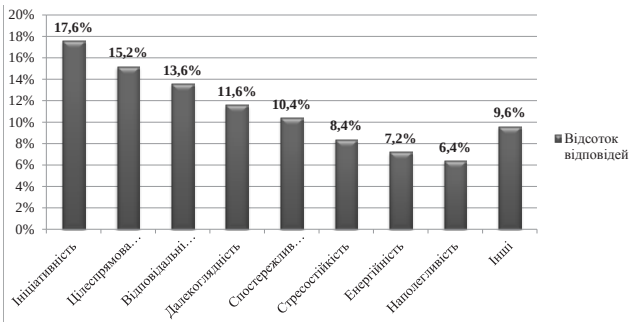

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів щодо пріоритетності якостей [розроблено авторами].

Що стосується компетенцій, то найбільш вагомими стали наступні здатності: зосередитися

на головному, розставляти пріоритети та орієнтуватися на результат, планувати наступні дії, аналізувати результати роботи та постійно вдосконалювати свою справу. Інші компетенції, на думку респондентів, є менш значущими.

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів щодо пріоритетності компетенцій [розроблено авторами]

Результати соціологічного опитування є досить об'єктивними. Це підтверджує коефіцієнт конкордації, який характеризує ступінь узгодженості думок експертів щодо важливості кожного з оцінюваних об'єктів. Розрахунки наведені нижче.

$$W = \frac{12}{m^2(n^3-n) - m\sum_{j=1}^{m} T_j} \sum_{i=1}^{n} (S_i - \bar{S})^2$$

$$W1 = \frac{12*55462}{5^2(33^3-33)-5*7416} = 0{,}773;$$

W1 – коефіцієнт конкордації думок експертів щодо важливості психологічно значущих якостей

$$W2 = \frac{12*58731}{5^2(33^3-33)-5*7416} = 0{,}819;$$

W2 – коефіцієнт конкордації думок експертів щодо важливості загальних компетенцій

В обох випадках узгодженість вважається задовільною, оскільки $W \geq 0{,}7$.

Володіння інформацією щодо важливості психологічно значущих якостей та загальних компетенцій є недостатнім. Не менш важливою проблемою є їх оцінка, а саме методи вимірювання та їх об'єктивність.

Щодо якостей, необхідних для створення власного бізнесу, у літературі було виявлено декілька методів, які можна застосувати для вимірювання рівня розвитку окремих з них. Наприклад, якість «уважність під час роботи» можна вимірювати за допомогою психофізіологічних тестів. Цей спосіб є об'єктивним, що дає змогу отримати досить точні результати. Крім того, часто використовують звичайні тести, один з яких розміщений на сайті професійної освіти. Для аналізу такого методу наведемо кілька питань з нього:

Чи перевіряєте Ви решту одразу біля каси в магазин?

– Так – Ні

Чи буває, що ви одну людину приймаєте за іншу?

– Так – Ні

На нашу думку, такий спосіб вимірювання є не ефективним, тому що припускає можливість соціально бажаних відповідей. А як відомо, будь-який тест має відповідати жорстким вимогам, якими є: надійність (характеристика точності та стійкості результатів дослідження) та валідність (поняття, яке вказує, що саме тест вимірює і на скільки добре він це робить) [4]. Крім того, діапазон відповідей у даному тесті є дуже малим, через що виникає ймовірність отримати не точні відповіді.

У разі необхідності оцінити якість «швидкість в роботі», можна скористатися *методом спостереження* або провести *експеримент*, під час якого виміряти час, необхідний для виконання певного завдання. Але в даному випадку необхідно мати певні нормативи, які допоможуть з'ясувати рівень розвиту даної якості.

Крім того, існує сучасний *метод моделювання*, який полягає у виявленні певних психічних властивостей людини через створення різних форм імітації конкретних ситуацій, але його застосування передбачає використання комп'ютерного обладнання, що значно обтяжує дослідження [5]. Метод є досить точним, швидким та об'єктивним, але він обмежується виміром психофізіологічних властивостей людини.

Новітнім методом виявлення якостей людини також є *метод графологічної експертизи*, який полягає у визначенні психічних особливостей людини за її почерком. Він уважається набагато ефективнішим, ніж психологічні тести, тому що відображає властивості особистості. Зокрема, невеликі проміжки між словами вказують на економність, обережність людини, а великі – на ознаку марнотратства. Нахил строки догори свідчить про оптимізм людини, а донизу – відображає погіршення самопочуття, песимізм. Чим більший розмір букв, тим вище думка людини про себе [5]. Але, варто зауважити, що наш почерк може змінюватися залежно від настрою, зручності написання та обсягу занотованої інформації. До того ж, розшифрування результатів дослідження має здійснювати кваліфікований спеціаліст.

Усі вище перелічені методи мають свої переваги та недоліки. Систематизувавши позитивні сторони кожного з них, ми пропонуємо наступний

Уявіть ситуацію: Ваш колега по бізнесу поїхав у відрядження. Переважну більшість нарад в компанії проводить саме він. Але завтра понеділок, і цього разу Вам необхідно буде самостійно провести нараду щодо плану дій Ваших підлеглих на тиждень. Ваші дії:

А. Ґрунтовано підготуюся до наради, прийду в офіс завчасно, щоб налаштуватися на роботу.

Б. Коротко ознайомлюся з темою наради, швидко продумаю виступ, прийду вчасно, як і завжди.

В. Прочитаю тему наради і на цьому зупинюся, тому що маю досвід проведення нарад, зможу дозволити собі трішки запізнитися (керівництво не запізнюється, а затримується).

Г. Оскільки наради є регулярними, то не бачу необхідності готуватися, а також проводити їх з самого ранку, тому призначу більш зручний для мене час.

Д. Відміню нараду та розішлю інформацію в офісному чаті.

Результати:

Варіант відповіді	Відсоткова оцінка рівня розвитку якості
Відповідь А	80-100%
Відповідь Б	60-80%
Відповідь В	40-60%
Відповідь Г	20-40%
Відповідь Д	0-20%

Здатність досягати консенсусу у будь-якій суперечці

Ключові дії:

- Ініціюю діяльність щодо розгляду конфлікту;
- Демонструю та шукаю можливі вирішення проблеми;
- Зосереджуюсь на вирішені конфлікту та уникаю особистих питань;
- Наводжу зрозумілі та неспростовні аргументування для вирішення конфлікту;
- Завершую дискусію з чіткими висновками.

Результати:

Кількість обраних дій	Відсоткова оцінка рівня розвитку якості
5	80-100%
4	60-80%
3	40-60%
2	20-40%
1	0-20%

метод. Респондент отримує проблемну ситуацію з реального життя, а також вичерпний перелік відповідей щодо його поведінки в ній. Кожна відповідь має процентний еквівалент, який демонструє рівень розвитку певної якості. Для прикладу візьмемо таку якість, як дисциплінованість.

Отже, даний метод вимірювання рівня розвитку якостей є найбільш ефективним серед перелічених, проте він також має свої недоліки. По-перше, для об'єктивної оцінки необхідно використовувати ряд питань щодо розвитку однієї якості, тому що необхідно враховувати настрій, обставини та досвід респондента. Одне питання може призвести до хибних результатів, в той час як їх перелік дасть змогу отримати більш точний результат. По-друге, для будь-якого тесту, все ж таки, характерний відсоток суб'єктивізму, тому дуже важливо створювати грамотні та позитивно забарвлені відповіді.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що вимірювання рівня розвитку якостей є досить реальним, адже передбачає використання ряду методів. Що ж стосується загальних компетенцій, то їх вимірювання є більш складним процесом, до того ж не достатньо дослідженим. Одним із запропонованих методів у літературі є *спостереження в екстремальних ситуаціях*: обмеженість часу для виконання поставленого завдання, оперативні дії в умовах надзвичайної ситуації, необхідність одночасної присутності в кількох місцях, надходження великої кількості документів, стресові та конфліктні ситуації, миттєве подолання аварійної ситуації тощо. Вважається, що саме таким чином можна отримати найбільш об'єктивну та достовірну інформацію, адже у критичних умовах людина мобілізує свої ресурси [5]. Але в той же час цей метод не є універсальним, адже він не дає змогу оцінити рівень розвитку повного переліку вище зазначених компетенцій. Найбільша увага буде приділятися здатності діяти у стресових ситуаціях, від чого буде залежати оцінка інших компетенцій.

Також популярними інструментами оцінювання особистості є *особистісні опитувальники*. Серед них найбільш повна методика дослідження представлена Р. Кеттелом («16 особистісних факторів»). Цей метод дає широкі можливості для визначення відповідності особливостей людини в передбачуваній сфері професійної діяльності. Опитувальник дає змогу прогнозувати поведінку людини в різних робочих ситуаціях [5]. В той же час варто зазначити, що такий метод є найменш надійним та достовірним способом отримання об'єктивної інформації щодо людини, оскільки він передбачає можливість суб'єктивних та бажаних відповідей.

Врахувавши переваги та недоліки різних методів оцінювання компетенцій, ми пропонуємо наступний. Певна компетенція інтерпретується у вигляді переліку ключових дій, кожна з яких складає певний відсоток у рівні розвитку даної компетенції. Серед цього переліку респондент повинен обрати ті дії, які притаманні йому. Для прикладу розглянемо компетенцію «здатність досягати консенсусу у будь-якій суперечці» [7].

Варто зазначити, що компетенція може включати більший перелік ключових дій, в такому випадку процентні частки повинні бути перерозподілені рівномірно (для 6 ключових дій – по 16,6% на кожну, для 7 – по 14,3% і т.д.).

Не зважаючи на те, що даний підхід також не позбавлений суб'єктивізму, він дозволяє найбільш якісно оцінити рівень розвитку компетенцій, адже заглиблюється в сутність ключових дій, які становлять для нас основний інтерес.

Оцінка вимірювання якостей та компетенції передбачає вибір подальших дій. Одним з найбільш грамотних шляхів є не тільки моніторинг свого рівня, а й його підвищення. Дуже важливо знати, як саме можна самовдосконалюватися, а саме читати спеціальну літературу, брати участь у навчальних тренінгах тощо. Крім того необхідно не лише оцінювати себе, а й звертати увагу на свої слабкі сторони (тобто ті ключові дії, які нам не притаманні), аналізувати їх сутність та виокремлювати для себе шляхи їх розвитку.

Висновок. Успішне ведення бізнесу залежить від знань та навичок підприємця, а саме від рівня розвитку загальних компетенцій (здатностей) та психологічно значущих якостей. Бажаючи стати успішним бізнесменом, варто пам'ятати, що навичок накопичувати капітал, складати бізнес план або керувати персоналом буде не достатньо. В першу чергу, необхідно взяти до уваги самі ті якості та компетенції, які є передумовою високої результативності. Далі слід проаналізувати свій рівень щодо їх розвитку, зробити висновки та вжити відповідних заходів.

Створений в процесі дослідження перелік психологічно значущих якостей та компетенцій, як вже зазначалося, є невичерпним. Крім того, розвиток суспільства відбувається дуже швидкими темпами і в найближчі часи може з'явитися потреба у його розширенні, а також у поліпшенні методів вимірювання якостей і компетенцій. Тому необхідно і надалі досліджувати дану тему, рухаючись вперед відповідно до розвитку науки та суспільства.

Список літератури:

1. Зимняя И. А. Ключевые компетентности – новая парадигма результата современного образования / Высшее образование. – 2003. – № 5. – С. 34-42.
2. Карамушка Л. М. Психологія управління / Л. М. Карамушка. – К.: Міленіум, 2003. – 344 с.
3. Кир'янова О. В. Особистісні компетенції ефективного менеджера: Тренінг – К.: КНЕУ, 2015. – 81 с.
4. Кожан Т. О. Визначення видів компетенцій менеджера з персоналу / Т. О. Кожан // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2013. – № 2. – С. 98-104.
5. Кожан Т. О. Професійна орієнтація: навч. посіб. / Т. О. Кожан – К.:КНЕУ, 2009. – 214 с.
6. Кубанов Р. А. Характеристика якостей конкурентноздатної особистості майбутнього маркетолога та особливості їх формування в навчальному процесі ВНЗ / Руслан Анатолійович Кубанов // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 13 (224), Ч. ІІ. – С. 178-184.
7. Словник компетенцій Гарвардського університету (США) / голова редкол. О. Л. Шевченко – 2016. – 62 с.

Петюх В.М., Шеина В.А., Шепель А.Ю.
Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана

КОМПЕТЕНЦИИ И КАЧЕСТВА, НЕОБХОДИМЫЕ МОЛОДЕЖИ ДЛЯ СОЗДАНИЯ СОБСТВЕННОГО БИЗНЕСА

Аннотация
Охарактеризованы психологически значимые качества и компетенций, необходимых для создания собственного бизнеса. Проведено социологическое исследование по определению их важности. Охарактеризованы альтернативные методы измерения выше упомянутых качеств и компетенций. Предложены собственные способы их измерения. Приведены рекомендации относительно развития качеств и компетенций личности.
Ключевые слова: компетенции, качества, молодежь, собственный бизнес, эффективность, измерение, ранжирование.

Petyuh V.M., Sheina V.A., Shepel A.Yu.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

GENERAL COMPETENCIES AND QUALITIES WHICH ARE NECESSARY TO YOUNG FOR DOING AN OWN BUSINESS

Summary
Characterized psychologically important qualities and competencies which are necessary for doing a business. Done a sociological survey in order to determine their importance. Characterized alternative methods for measuring of qualities and competencies. Suggested own ways of measuring them. Given the recommendations on the development of skills and competencies in personality.
Keywords: competences, qualities. young peopl e, own business. efficiency, measure, ranking.

УДК 658:664.61

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ХЛІБОПЕКАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

Поліщук І.І., Ящишена Я.О.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Матеріали цієї статті присвячені дослідженню та аналізу стану хлібопекарської галузі в Україні. Визначено проблеми економічного стану українських підприємств з виробництва хлібопекарської продукції та оцінено шляхи розвитку хлібопекарських підприємств.
Ключові слова: хліб, хлібобулочні вироби, виробництво хлібобулочних виробів, ефективна діяльність підприємства, конкурентоспроможність продукції.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Хлібопекарська галузь характеризується великими масштабами виробництва і виготовляє соціально значущу продукцію та відіграє провідну роль у харчовій промисловості України. Частка хлібопродуктів у раціоні українського споживача складає 15% [1], що підтверджує їх статус як основного продукту харчування. Тому оцінка шляхів ефективного розвитку хлібопекарської галузі є дуже актуальним.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Хлібопекарська галузь займає провідні позиції у соціально-економічному, стратегічному існуванні та зростанні економічного потенціалу держави. Але назвати сьогодні хлібопекарський сектор економіки України прибутковим складно, тому що він характеризується рядом проблем, вирішення яких є нагальною проблемою сучасного вітчизняного розвитку держави. Актуальним також вважається розробка відповідних заходів, що спрямовані на подолання виявлених перешкод та стимулювання подальшого розвитку однієї з найважливіших складових харчової промисловості України. Поглиблене наукове дослідження з даної тематики пов'язане з визначенням основних шляхів розвитку підприємств хлібопекарної галузі, харчової галузі в цілому, і є предметом наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних учених: Р. Акоффа, І. Ансоффа, О. Бутнік-Сіверського, В. Василенко, С. Гуткевич, О. Драган, П.Друкера, М. Коденської, Д. Крисанова, Т. Мостенської, М. Пархомець, Р. Пєтухова, Г. Підлісецького, Ю. Погорелова, В. Пономаренко, М. Портера, О. Раєвнєвої, П. Саблука, А. Стрікленда, А. Томпсона, А. Тонких, Р. Фатхутдінова, І. Федулової, З. Шершньової та ін.

Мета статті – дослідження стану хлібопекарської галузі в Україні, визначення проблем та знаходження основних напрямів щодо її розвитку, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності хлібобулочних виробів та конкурентоспроможності хлібопекарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Виробництво хліба та хлібобулочних виробів є однією із основних галузей харчової промисловості України і складає близько 6% у загальної структурі реалізації продукції харчової промисловості [2]. На сьогоднішній день практично всі хлібозаводи України приватизовані і на їх основі створені юридичні особи у формі ТОВ або ПАТ (ПрАТ). Проведений аналіз публікацій та наявної інформації показав, що у структурі виробництва хліба, масові сорти зараз займають близько 75%, інше – це елітні сорти складають частку до 8%, у тому числі хліб групи «здоров'я» – 3%, а також інші види хліба та хлібобулочних виробів – 14%. Хліб в упаковці – ще один сегмент ринку хлібобулочних виробів, що на сьогодні становить 15% всього ринку [3]. Аналіз розподілу виробничих потужностей по території країни показує, що він нерівномірний: так, близько 49% потужностей з виробництва хліба й хлібобулочних виробів зосереджено у найбільших промислових регіонах України (Київ – 14,5%; Дніпропетровська – 9,7%; Одеська – 5,5%; Харківська – 5,1%). При цьому проектні виробничі потужності підприємств хлібопекарської галузі використовуються на 30-40%, за винятком хлібозаводів Києва та окремих великих міст. Найпотужніші виробники хлібобулочної продукції в Україні: ПАТ «Хліб Києва» (14,5% ринку), об'єднання «Укрхлібпром» (8%), компанія T&S (6,2%), ПАТ «Укрзернопром» (5,8%), ТОВ «Хлібні інвестиції» (4,8%). У 2011 р. близько 46% обсягів хліба та хлібобулочних виробів в Україні виробляло шість найбільших компаній, а 53% – інші компанії [2]. Проведемо аналіз використанні виробничої потужності вітчизняних хлібопекарських підприємств. За даними 2014 р., проведені дослідження свідчать про те, що розподіл виробничих потужностей з виробництва хліба й хлібобулочних виробів в Україні має таку структуру [3]:

– 72% хліба й хлібобулочних виробів випікають близько 400 промислових хлібозаводів, що входять до складу об'єднання «Укрхлібпром», ПАТ «Хліб Києва», компанії T&S, ПАТ «Укрзернопром», ТОВ «Хлібні інвестиції», ПАТ «Концерн Хлібпром», ПАТ «Одеський коровай», ПАТ «Агросервис 2000» та інші, що розташовані в містах і районних центрах;

– 6% даного виду продукції виробляють близько 500 підприємств федерація профспілок. Як правило, ці хлібозаводи невеликої потужності й обслуговують сільську зону;

– 1,5% хліба припадає на підприємства державної форми власності концернів «Укрспирт»,»Укрвинпром» та ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України»;

– близько 20% хліба й хлібобулочних виробів випікають приватні малі пекарні.

Обсяг виробництва хлібобулочних виробів в Україні у натуральному вираженні має стабільну тенденцію до зменшення. Дослідження показали,

© Поліщук І.І., Ящишена Я.О., 2016

що рівень зносу парку технологічного устаткування становить 60-80%. Адже, дотепер, вітчизняної надійної хлібопекарської печі, як інноваційної одиниці виробничої потужності, в Україні не було, а 60% парку промислових печей (понад 1500 од.), що використовують, типу ФТЛ, при 2-змінному режимі не забезпечують високої якості хлібопечення і знижують ефективність роботи з погляду енергозбереження та зростання вартості енергоресурсів й потребують заміни та модернізації технологічного устаткування на більш сучасне, ресурсозберегаюче та енергозберігаюче.

Однак наявних фінансово-інвестиційних ресурсів для цілей наближення виробництва до світових стандартів або стандартів ЄС у вітчизняних підприємств немає. Хліб, як соціально значущий продукт, постійно потрапляє в межі владних структур відносно питань ціноутворення. Однак, в основу регулювання ціни державою покладений не економічний принцип, а адміністративний.

Проведені дослідження показують те, що при посиленні адміністративного тиску з боку держави на хлібзаводи, ті, в свою чергу, будуть вимушені зупинити свою діяльність, тому що резервних джерел доходу у хлібопекарських підприємств немає. Середня рентабельність хлібопекарського виробництва становить близько 3,1% [3].

Розглядаючи основні проблеми, які гальмують подальший ефективний розвиток хлібопекарської галузі України, можна сказати, що одною з найбільш вагомих факторів ризику є щорічне скорочення споживання хліба в Україні.

В табл. 1 наведено динаміку виробництва та споживання хлібобулочної продукції в Україні за період 2009-2014 рр.

Таблиця 1

Виробництво хлібобулочної продукції 2009-2014 рр. [3-5]

Показник	Роки					
	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Обсяг, тис. т., виробництва	1978	1828	1769	1607	1561	1357

Динаміка виробництва хліба і хлібобулочних виробів в Україні у період 2009-2014 р. р. свідчить про постійне зменшення обсягів виробництва, обсяг їх виробництва скоротився на 68,6% в 2014 р. в порівнянні з 2009 р. становить 1357 тис. т. За результатами проведених досліджень було визначено те, що основними причинами, які призвели до скорочення обсягу виробництва хлібопекарських виробів, стали: зростання цін на хлібобулочні вироби в наслідок зниження доходів населення, скорочення чисельності населення і втрати частини виробничих потужностей внаслідок військової агресії РФ і окупації частини території України російсько-терористичними військами.

Саме військова агресія та окупація стали причиною корекції географічної зональності виробництва хлібобулочних виробів. Так, за підсумками першого півріччя 2015 р., виробництво хлібобулочної продукції в Донецькій області скоротилося на 69,5% або 47,5 тис. тонн, а в Луганській області скоротилося майже в 8 разів.

Провідними ж областями за обсягами виробництва хлібобулочних з 2009 по 2014 рр. стали: Київська область (18,0% від загального обсягу виробництва), Дніпропетровська область (15,9%), Харківська область (8,1%) Одеська область (6,3%) і Запорізька область (4,9%). Серед перерахованих областей приріст виробництва продемонструвала лише Дніпропетровська область. За підсумками першого півріччя 2015 року виробництво хлібобулочної продукції у Дніпропетровській області збільшилася на 14,1% в порівнянні з аналогічним періодом 2014 року.

Скорочення обсягів виробництва хліба посилює конкуренцію на ринку. Однак саме хліб – єдиний у світі продукт, що містить усі вітаміни, необхідні для життя людини [5]. Інші продукти не дають такого спектра всіх життєво важливих елементів. Тому при скороченні виробництва резервом зростання конкурентоспроможності вітчизняних хлібопекарських підприємств є розширення асортименту хлібобулочних виробів і поліпшення якості продукції. Вибаглива позиція українського споживача примушує виробників постійно підвищувати якісні показники хліба і хлібобулочних виробів, розширювати асортиментний ряд продукції. Але низький рівень рентабельності галузі не дає хлібопекарським підприємствам безперебійно працювати, проводити технічне переоснащення, обновляти свій асортимент і піклуватися про якість і безпеку хліба та хлібобулочних виробів. Майже 75% вітчизняних підприємств здійснюють інноваційну діяльність за рахунок власних коштів, в тому числі за рахунок амортизаційних відрахувань, проте наслідки світової економічної кризи унеможливлюють подальші процеси інновації. Хліб і хлібопродукти, в раціоні споживання становлять до 15% [1] і забезпечують близько третини добової потреби людини в білку та є одним з основних джерел вуглеводів [4]. Проте, як показав проведений аналіз, виробництво хлібобулочних виробів в Україні у натуральному вираженні має стабільну тенденцію до зменшення. Така ситуація багато в чому зумовлена тотальною приватизацією хлібопекарських підприємств, внаслідок чого галузь, як цілісна система, була зруйнована. Також на це впливає падіння обсягів виробництва якісного зерна пшениці та жита, виробленого відповідно до вимог прогресивних технологій його вирощування, збереження та переробки. Від цього залежить стабільність і якість борошна.

Нинішні українські Державні Стандарти на борошно мають якісні показники нижчі, ніж передбачалося колишніми ДСТУ. З такого борошна складно одержати хліб високої якості [6]. Зниження показників споживання хліба та хлібопродуктів також можна пояснити зростанням виробництва хліба міні-пекарнями, де його певна частина випікається без ПДВ при юридичному статусі виробника як СПД, або взагалі в «тіні».

«Тіньовий» хліб, як правило, не відповідає вимогам стандартів якості та безпеки продукції, санітарним нормам та правилам, ДСТУ, а тому несе загрозу здоров'ю споживачів. Не менш важлива проблема – зношеність устаткування вітчизняних хлібозаводів: підприємства мають потребу в технічному відновленні, але з відсутністю достатніх коштів на відновлення не мають можливості його проводити. Основною проблемою оновлення і впровадження нових технологій для виробників

залишаються хлібопекарські печі. Використання сучасного хлібопекарського устаткування є одним із чинників підвищення ефективності, а тим самим продуктивності в хлібопекарській галузі.

Скорочення попиту призвело до зниження пропозицій. Для підвищення ефективності виробництва та збільшення його прибутковості необхідно поліпшувати нормування й організацію праці, скорочувати витрати на виробництво продукції: економити сировину, матеріали, паливно-енергетичні ресурси, дотримуватись технологічних режимів, скорочувати матеріальні і трудові витрати за рахунок використання прогресивних технологій і раціональної організації праці. Упорядкувати стандарти хлібопечення можна типовими нормами, які б охоплювали основні умови виробництва різних регіонів країни та використовували різноманітні варіанти оптимальної організації трудового процесу на підприємстві. Переслідуючи мету комерційного успіху на ринку, підприємства мають постійно орієнтуватися на збільшення продуктивності праці.

Висновки та пропозиції. Впровадження запропонованих заходів дозволить забезпечити попит споживачів якісними хлібобулочними виробами промислової випічки за прийнятними цінами, отримання на цій основі достатньої маси прибутку хлібопекарськими підприємствами та підвищення ефективності їх діяльності. Забезпечення ефективності діяльності хлібопекарських підприємств можливе тільки за умов спільних зусиль цих таки підприємств та держави в цілому.

Список літератури:

1. Нікішина О. В. Пріоритети національної зернової політики та механізми їх реалізації в умовах глобалізації економіки / О. В. Нікішина // Економіка харчової промисловості. – 2012. – № 4 (16). – С. 14-22.
2. Колесник М. Н. Рынок хлеба в Украине: тенденции и перспективы развития / М. Н. Колесник // Хлебный бізнес. – 2012. – № 1. – С. 15-18.
3. Статистичний щорічник Украини [Електронний ресурс]. – 2014. – vk.com/doc-50163855_159191382?dl=28aabb49a7217e1962
4. Статистичний щорічник Украини [Електронний ресурс]. – 2013. – vk.com/doc-50163855_159191382?dl=28aabb49a7217e1962
5. Офіційний сайт Міністерства статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.u
6. Баль-Прилипко Л. В. Інновації та інноваційна культура – підґрунтя розвитку успішного бізнесу / Л. В. Баль-Прилипко // Хлебопекарское и кондитерское дело. – Київ, 2009. – № 1. – С. 28.

Полищук И.И., Ящишена Я.А.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ХЛЕБОПЕКАРНОЙ ОТРАСЛИ В УКРАИНЕ

Аннотация
Материалы этой статьи посвящены исследованию и анализу состояния хлебопекарной отрасли в Украине. Определены проблемы экономического состояния украинских предприятий по производству хлебопекарной продукции и оценены пути развития хлебопекарных предприятий.

Ключевые слова: хлеб, хлебобулочные изделия, производство хлебобулочных изделий, эффективная деятельность предприятия, конкурентоспособность продукции.

Polishchuk I.I., Yaschyshena Ya.O.
Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

PROBLEMS AND PROSPECTS OF BAKERY INDUSTRY IN UKRAINE

Summary
Materials of this article devoted to the study and analysis of the baking industry in Ukraine. The problems of economic status of Ukrainian enterprises producing bakery products and reviewed ways of bakeries.

Keywords: bread, bakery products, bakery products, effective activity of the enterprise competitiveness.

УДК 631.1.027:636.4

МАРКЕТИНГОВА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ СВИНАРСТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Полях В.М.
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

Досліджені особливості сільськогосподарського виробництва і галузі тваринництва, які визначають специфіку аграрного маркетингу. З урахуванням їх, на теоретичному рівні, виявлені відмінності в формуванні і розробці маркетингової стратегії для сільськогосподарських підприємств. Проаналізовані маркетингові стратегії, які б легко трансформувалися під потреби ведення аграрного бізнесу і давали б максимальний економічний ефект на довгострокову перспективу. Обґрунтована необхідність маркетингового стратегічного планування саме для аграрної сфери. Сформовано алгоритм розробки маркетингової стратегії розвитку свинарства в сільськогосподарських підприємствах.
Ключові слова: маркетингова стратегії, розвиток, свинарство, сільськогосподарські підприємства.

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки України та окремих її галузей народного господарства потребує комплексного плану розвитку на короткострокову і довгострокову перспективу, адже світовий економічний простір в еру інформаційного перевантаження дуже мінливий, швидко реагує на найменші коливання, ризики на ринках, геополітичну, економічну, соціальну ситуацію та ін. В зв'язку з цим країни, цілі галузі, корпорації і навіть малі підприємства, орієнтовані як на внутрішній, так і на зовнішній ринок, розробляють стратегії розвитку свої діяльності, які б враховували динаміку зміни зовнішнього і внутрішнього середовища, ризики, що очікують їх у майбутньому та враховують компетенції та їх максимальний ефект. При забезпеченні продукцією внутрішнього ринку і подальших планах виходу на міжнародні особливу увагу слід приділити саме маркетинговому плануванню і розробці маркетингових стратегій. В Україні стратегічним маркетингове плануванням, як і всіма його видами користуються в більшості тільки великі підприємства, малі та середні за розміром використовують цей інструмент дуже рідко і головною причиною цього є недостатня забезпеченість вільним фінансованими ресурсами, які потрібні для цього виду управлінської діяльності. Що ж стосується сільськогосподарських виробників, то зовсім мало уваги приділяється розробці стратегій і маркетингових планів. Якщо в рослинництві багато чого залежить від природно-кліматичних факторів господарського року, які впливають на кінцевий результат і результат планування досить важко спрогнозувати точно, то в тваринництві вплив біологічно-фізіологічних факторів менший і ці прогнози можна формувати достатньо точно. Тому в статті спробуємо сформувати основні принципи розробки маркетингової стратегії розвитку свинарства в сільськогосподарських підприємствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою теоретичних, методичних і практичних основ маркетингових стратегій займались такі зарубіжні вчені, як Д. Аакер, Р. Акофф, І. Ансофф, Г. Армстронг, Г. Ассель, П. Друкер, Ф. Котлер, М. Мак-Дональд, М. Портер, А. Томпсон, А. Чандлер, М. Джонсон, та ін. В Україні дослідженням даної проблематики присвячені наукові праці В.А. Білошапки, А.Е. Воронкової, С.С. Гаркавенко, В.Г. Герасимчука, Й.С. Завадського, Г.І. Кіндрацької, П.Г. Клівця, Н.В. Куденко, Я.С. Ларіної, В.Д. Нємцова, А.Ф. Павленка, В.О. Пастухової, Г.М. Скудара, А.А. Старостіної, Н. Чухрай, З.Є. Шершньової та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зарубіжні і вітчизняні вчені достатньо глибоко обґрунтували необхідність впровадження маркетингового планування і розробки маркетингових стратегій для підприємств, а практика зарубіжних бізнес структур неодноразово це підтвердила. Проте не достатнє відображення в наукових розробках знайшла проблематика розробки та впровадження маркетингових стратегій в сільськогосподарських підприємствах, зокрема в тих, що займаються тваринництвом.

Мета статті. Метою статті є розгляд теоретичних маркетингових підходів формування маркетингових стратегій та визначення особливостей їх застосування на підприємствах аграрного сектору.

Виклад основного матеріалу. Сільськогосподарське виробництво має ряд своїх природніх і економічних особливостей, які в свою чергу визначають специфічні умови для процесу організації маркетингу. Маркетинг у сільському господарстві здобув назву – агромаркетинг, він відрізняється від промислового, комерційного, банківського та інших видів маркетингу [1, с. 213].

Для кращого розуміння агромаркетингу виділимо основні його особливості:

1) продукція АПК є товаром першої необхідності – продути харчування потребують своєчасного виробництва в необхідній кількості та асортименті з урахуванням віку, статі, національних традицій, стану здоров'я споживачів задовольняти їх потреби та інтереси; продукція має здатність швидко псуватися, тому потребує оперативності постачання, відповідної упаковки та транспортування; формує цінову нееластичність попиту та диспаритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, що потребує гнучкої державної політики підтримки сільськогосподарського товаровиробника;

2) основним засобом і предметом виробництва в сільському господарстві є земля – результативність та ефективність виробництва залежить від якості та розміщення земельних ділянок;

3) різноманіття форм власності в системі АПК, що визначає багатоаспектність конкуренції, яка управляється тільки попитом споживачів та його

© Полях В.М., 2016

задоволенням. Звідси різноманітність стратегій і тактик, прагнення до вдосконалення форм і методів аграрного маркетингу, пристосуванню їх до потреб та інтересів споживачів; Положення ускладнюється й тим, що в Україну надходить велика маса іноземних продуктів харчування тому вітчизняне маркетингове забезпечення змушене конкурувати з іноземними фірмами;

4) висока гнучкість системи агромаркетингу, що пояснюється жорсткою конкуренцією на ринку через ідентичність товарів і стабільний попит на ці види продукції;

5) різниця в часі між робочим періодом і періодом виробництва – продукцію рослинництва отримують один-два рази на рік, а робочий період триває рік, тому завдання маркетологів прогнозування попиту споживачів, визначення тенденцій його задоволення та кон'юнктури ринку;

6) нижчий рівень розвитку маркетингової діяльності в АПК в порівнянні з іншими областями, адже, поняття «агромаркетингу» виникло на багато пізніше і в своєму інструментарії має набагато менший набір теоретичних і практичних напрацювань;

7) результативність та ефективність виробництва залежить від якості та розміщення земельних ділянок – вибір напрямку діяльності сільськогосподарських підприємств залежить від природно кліматичної зони, а результативність від погодноклімативних умов [2].

В свою чергу для сільськогосподарських підприємств, які займаються тваринництвом, крім вище вказаних особливостей притаманні ще й специфічні, що напряму залежать від організаційно-виробничих процесів притаманних саме цій галузі:

1) продукція тваринництва повинна бути високоякісною і повністю відповідати санітарно-епідеміологічним вимогам – для цього потрібно дотримуватися технологій утримання, годівлі, ветеринарного обслуговування;

2) при утриманні тварин виникає потреба в утилізації побічної продукції та зменшенні ризиків нанесення шкоди довкіллю, що несе в собі додаткові затрати – необхідно дотримуватися екологічних та санітарно-технічних вимог щодо розміщення тваринницьких приміщень і споруд, не допускати перевищення концентрації побічної продукції поблизу населених пунктів тощо;

3) в тваринництві продуктивність і ефективність виробництва в першу чергу залежить від біологічно-фізіологічних особливостей живих тварин;

4) продукція тваринництва має дуже короткі строки зберігання;

5) на продукцію тваринництва низька ціна, яка не відповідає ринковим реаліям, а нав'язана переробними підприємствами, які є основним каналом збуту для сільськогосподарських підприємств.

Вітчизняним сільськогосподарським підприємствам в найближчий час доведеться конкурувати на внутрішньому ринку з дешевою продукцією, яка поступить на ринки із Європи і тільки при використанні всіх інструментів агромаркетингу, розробці довгострокових маркетингових стратегій, які б враховували всі особливості ведення аграрного бізнесу можливим буде вистояти в цій боротьбі.

Ф. Котлера вважає, що маркетингова стратегія – це обґрунтовано-логічна схема маркетингових заходів, за допомогою яких компанія сподівається досягти своїх поставлених цілей. Вона складається з окремих стратегій для цільових ринків, позиціонування, маркетингового комплексу і рівня витрат на маркетингові заходи. Маркетингова стратегія має уточнювати сегменти ринку, на яких компанія планує зосередити свої зусилля [1].

Поняття «маркетингова стратегія розвитку» повинно об'єднувати в собі дві категорії, такі як «маркетингова стратегія» і «розвиток», як процес удосконалення тих чи інших елементів суспільних відносин або матеріально-речових складових суспільства чи соціально-економічних та матеріальних систем у цілому, перехід до принципово нових якісних характеристик. А якщо розібратися більш детально, то не «розвиток», як загальне поняття, а саме «економічний розвиток», як поняття економічної науки, що позначає перехід від одного етапу економіки до іншого, при якому в новому періоді не тільки збільшується виробництво тих самих товарів і послуг, що вже вироблялися раніше, а має місце й виробництво нових товарів і послуг з використанням нових технологій порівняно з попереднім періодом.

Виходячи з вищесказаного, на нашу думку маркетингова стратегія розвитку – це одна з моделей комплексу маркетингових планів та дій на тривалий період із метою реалізації місії, досягнення цілей підприємства і отримання конкурентних переваг на ринку через застосування сукупності організаційно-технічних і маркетингових заходів щодо розробки нових товарів, надання продукції, тих якостей, які б в повній мірі задовольнили потреби споживачів, розширення виробництва і збуту продукції, підвищення її зростання ринкової частки при прогнозованому отриманні економічного і соціального ефекту.

Для підприємств аграрного сектору в сучасних умовах України одне з чільних місць, на думку науковців, належить продуктово-ринковій стратегії й ресурсно-ринкові стратегії [3].

Визначальною методичною основою для обґрунтування продуктово-ринкових стратегій нині залишається матриця Ансоффа. Згідно з цією матрицею основні три продуктово-ринкові стратегії називаються також стратегіями інтенсивного або органічного зростання [4, с. 71]. Розуміючи специфіку сільськогосподарського виробництва, галузі тваринництва і свинарства, як одну з самих високо інтенсивних її підгалузей та враховуючи точку зору провідних вчених для підприємств аграрного сектору є найбільш характерними такі маркетингові стратегії розвитку:

Проникнення на ринок – підприємство проникає на традиційний ринок і пропонує на ньому той самий продукт (послугу), що і конкуренти. Особливістю стратегії глибокого проникнення на ринок є використання альтернатив переконання споживачів купувати продукцію саме даного господарства. Означена стратегія характерна, насамперед, для великих підприємств, що мають значні фінансові ресурси.

Розвиток ринку – підприємство прагне розширити ринок збуту, але не за рахунок проникнення на вже існуючі ринки, а за рахунок ство-

рення нових ринків або ринкових сегментів. Дана стратегія є найбільш прийнятною для сільськогосподарських виробників, адже їх продукція швидко псується і при відсутності потужностей для зберігання і насиченню ринку залишається шукати тільки нові територіальні ринки. Зайнявши відповідно вигідне місце на ринку, підприємство збільшує обсяги продажу, використовуючи різні варіанти підвищення виходу продукції, тим самим забезпечуючи отримання запланованого прибутку. Така стратегія притаманна для великих та середніх підприємств АПК.

Розробка (розвиток) товару – здійснюється шляхом створення принципово нових, але частіше – модифікації вже існуючих товарів і реалізації їх на старих ринках. Наприклад, у рослинництві відповідними заходами можуть бути:

– закупівля техніки для впровадження нових культур, які користуються попитом;

– виведення нових сортів, які б за своїми якостями могли забезпечувати специфічні потреби харчової промисловості (підвищений вміст клітковини, цукру та ін.);

– проведення маркетингових досліджень по різновидах культур та вивчення попиту на них. Така стратегія властива переважно середнім за розмірами підприємствам.

У тваринництві стратегія розвитку товару може бути реалізована, насамперед, за допомогою впровадження таких заходів:

– удосконалення якісних параметрів виробленої продукції, введення систем управління якістю або тотального контролю якості (молока та м'ясних виробів);

– організація переробки продукції тваринництва в цехах, комбінатах самого підприємства та реалізація через торгові мережі, ринки кінцевому споживачу.

Диверсифікація – підприємство прагне вийти на нові для нього ринки і для цього вводить в свій асортимент нові товари. Стратегія для аграрного виробництва досить привабливa, при зміні світових цін на сільськогосподарську продукцію підприємство може змінювати набір культур у площах посівів, при цьому маючи обмеження по природно-кліматичним особливостях розвитку різних рослин. В тваринництві цей вид стратегії потребує значних фінансових затрат на обладнання приміщень, налагодження умов і процесу утримання, догляду за тваринами, купівлю тварин і налагодження каналів збуту.

В розвинутих країнах без маркетингового планування не обходиться жодна галузь народного господарства. За визначенням американських дослідників, питома вага маркетингової стратегії в загальній стратегії фірми становить близько 80% [5, с. 28]. В нашій країні у сфері АПК маркетингові стратегії використовуються відносно недавно й переважно у великих компаніях.

Для сільськогосподарських підприємств використання такого потужного інструменту, як розробка і впровадження маркетингової стратегії може стати різким поштовхом, який в найближчі роки зможе підвищити економічну ефективність ведення господарства і дасть змогу продукції конкурувати на міжнародних ринках, як за якістю, так і за ціною. Зовсім мало уваги керівниками підприємств і науковцями приділено розробці маркетингових стратегій для тваринництва і особливо – свинарства, як галузі, яка в останні роки виходить з кризи і має експертний потенціал.

Процес розробки маркетингової стратегії для аграрних підприємств складається із системи послідовних ланок, розглянемо їх більш детально для як для всього аграрного бізнесу, так і підприємств, які займається свинарством:

1. Викладення місії підприємства. Це документ декларує систему цінностей і принципів, якими керується підприємство в своїй діяльності. Визначає загальні цілі діяльності та описує базовий ринок на який орієнтоване підприємство.

2. Аналіз зовнішнього середовища. Беруться до уваги всі фактори зовнішнього середовища, які можуть впливати на розвиток підприємства та аналізуються ризики.

3. Аналіз конкурентоспроможності. Розробка маркетингових стратегій досягнення починається з ретельного аналізу конкурентів та ринків. Компанія оцінює насиченість ринку, величину попиту, наявність однорідної продукції чи товарів субститутів, рівень цін, можливі канали збуту і просування товарів, найближчих конкурентів по територіальній ознаці, по набору потенціалів, по частці ринку чи масштабу виробництва.

4. Формування цілей. Після збору і обробки інформації, можна ставити конкретні цілі, які б хотіло досягти підприємство (збільшити частку ринку, випустити більш якісну конкурентоспроможну продукцію, вийти на міжнародні ринки та ін.).

5. Вибір стратегії і доопрацювання її під поставлені цілі. Кожної цілі можна досягнути у різний спосіб, виходячи з рівноцінності потреби в ресурсах, витрат і кінцевої ефективності, що залежатиме від ринкової кон'юнктури.

6. Реалізація стратегії. Після побудови маркетингової стратегії підприємство може переходити до розробки програми тактичного планування маркетингового комплексу (marketing-mix): товар, збут, ціна і комунікації.

7. Контроль та оцінювання ефективності обраної стратегії. Після реалізації стратегії кожен її аспект потрібно відслідковувати і при змінах зовнішнього середовища миттєво реагувати та вносити корективи. Не слід забувати, що маркетингова стратегія потребує фінансових витрат і затрат часу, тому після кожного етапу реалізації доцільно проводити оцінювання її ефективності.

Всі підприємства знаходяться в різному економічному стані, володіють різними фінансовими, трудовими, матеріальними-технічними, земельними ресурсами, мають свої конкурентні переваги і потенціали та глибину взаємодії з внутрішнім і зовнішнім середовищем і тільки при комплексному, індивідуальному, науково обґрунтованому підході до розробки і впровадження різних маркетингових стратегій можливо досягти бажаного економічного ефекту.

Висновки і пропозиції. 1. Маркетингове стратегічне планування і розробка маркетингових стратегій для сільськогосподарських підприємств – це не розкіш, а першочергова потреба за тих ринкових і економічних реалій, які склалися в нашій країні.

2. Агромаркетинг має ряд своїх особливостей, як для підприємств, які займаються рослинництвом, так і для підприємств тваринницького напряму.

3. З великої кількості маркетингових стратегій, які розроблені науковцями є такі, що можна використовувати для сільськогосподарських підприємств, але враховуючи особливості сільськогосподарського виробництва, аграрної продукції і становище кожного конкретного підприємства.

Список літератури:

1. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг / Пер. с англ. – М., СПБ., К.: Вильямс, 2001. – 1152 с.
2. Воронецька І. С. Особливості функціонування маркетингу в агропромисловому виробництві / І. С. Воронецька // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія Економічні науки. – Вінниця, 2011. – Випуск 2, том 3. – С. 93–99.
3. Ларіна Я. С. Формування та механізми реалізації маркетингових стратегій в агропродовольчому підкомплексі АПК. Монографія / Я. С. Ларіна – К.: Преса України, 2008. – 336 с.
4. Куденко Н. В. Маркетингові стратегії фірми / Н. В. Куденко – К.: КНЕУ, 2002. – 246 с.
5. Юрченко О. А. Переваги використання маркетингу на підприємствах АПК / О. А. Юрченко //Маркетинг в Україні. – 2010. – № 2. – С. 22–30.

Полях В.Н.
Харьковский национальный аграрный университет имени В.В. Докучаева

МАРКЕТИНГОВАЯ СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ СВИНОВОДСТВА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация
Исследованы особенности сельскохозяйственного производства и животноводства, которые определяют специфику аграрного маркетинга. С учетом их, теоретически, выявлены различия в формировании и разработке маркетинговой стратегии для сельскохозяйственных предприятий. Проанализированы маркетинговые стратегии, которые легко бы трансформировались под нужды ведения аграрного бизнеса и давали максимальный бы экономический эффект на долгосрочную перспективу. Обоснована необходимость маркетингового стратегического планирования именно для аграрной сферы. Сформирован алгоритм разработки маркетинговой стратегии развития свиноводства в сельскохозяйственных предприятиях.
Ключевые слова: маркетинговая стратегии, развитие, свиноводство, сельскохозяйственные предприятия.

Polyakh V.M.
Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchayev

MARKETING STRATEGY OF PIG BREEDING DEVELOPMENT AT AGRICULTURAL ENTERPRISES

Summary
The peculiarities of agricultural production and stock breeding branch which determine the specificity of agrarian marketing are researched. Taking them into account, on the theoretical level, the differences in formation and development of marketing strategy for agricultural enterprises are found. The marketing strategies which can easily transfer to the needs of agrarian business and give maximum economic effect for the long term perspective are analyzed. The necessity in marketing strategy planning for agrarian sphere is proved. The algorithm for making the pig breeding development strategy at agricultural enterprises is formed.
Keywords: marketing strategy, development, pig breeding, agricultural enterprises.

УДК 338

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СТРАХУВАННЯ В УМОВАХ ПОШИРЕННЯ ІНТЕРНЕТУ

Пономарьова О.Б., Зінченко О.М.
Університет митної справи та фінансів

У статті досліджено особливості розвитку страхування в умовах поширення Інтернету. Встановлено, що збільшення кількості користувачів Інтернету і соціальних мереж, а також власників смартфонів та планшетів змінює процес ухвалення рішень щодо страхування через Інтернет. Виявлено, що змінюється процес маркетингу страхових послуг та механізму взаємодії учасників страхових відносин. У результаті цього страхові компанії та посередники мають корегувати свої стратегії та впроваджувати інновації для збереження конкурентних переваг. Запропоновано шляхи вдосконалення розвитку Інтернет-страхування.
Ключові слова: Інтернет-страхування, офлайн-страхування, онлайн-страхування, соціальні мережі, страхувальник.

Постановка проблеми. Глобалізація електронної економіки спричинила помітне зростання обсягів бізнес-продукції та змінила уявлення про межі використання та технології ведення бізнесу. За останні роки питома вага обсягу продажів в Інтернет-мережі поступово зростає і досягає рекордних показників, що впливає на прибутки підприємств при зниженні витрат на обслуговування укладання угод. Для багатьох виробників створення власного віртуального збутового каналу стає необхідною умовою успішного функціонування на ринку та досягнення максимальної ефективності у задоволенні потреб свого споживача.

Практика продажу в Інтернет мережі не оминула і таку сферу діяльності, як страхування. Використовуючи Інтернет, страховики проникають на ринок, оминаючи довгий та дорогий процес створення традиційних каналів продажу. Це, в свою чергу, дозволяє знижувати ціну на страхову послугу, що дозволяє залучити більшу кількість клієнтів та збільшити конкурентоспроможність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти функціонування каналів продажу та Інтернет-страхування висвітлені в працях як закордонних, так і вітчизняних авторів, зокрема, цю тему розглядали такі науковці, як Берко А.Ю., Войчак А.В., Гаркавенко С.С., Данніков О.В., Дурович А.П., Заруба О.Д., Зведенюк С.І., Котлер Ф., Оніщенко В.І., Осадець С.С., Свєшкіна К.Т., Спіцина Н.М., Старостіна Д.Є. та інші [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на багатогранність наукових досліджень, стосовно Інтернет-страхування залишається проблема недостатнього висвітлення теоретичних та практичних аспектів щодо ефективного використання Інтернет-мережі для охоплення більшого сегмента потенційних споживачів страхової продукції.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження сутності та особливостей Інтернет-страхування, виявлення позитивних та негативних аспектів, а також визначення проблем та шляхів їх вирішення, та перспектив розвитку Інтернет-страхування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впровадження інформаційних технологій змінило діяльність та роль учасників страхових відносин в управлінні ризиками, особливо це стосується страхових посередників. Докорінні зміни в поведінці споживачів відбулися завдяки світовій мережі, за допомогою якої страхувальники мають цілодобовий та географічно необмежений доступ до великого об'єму інформації щодо умов страхування, порядку сплати страхових платежів та ймовірного отримання відшкодування, можливих акційних пропозицій тощо. Страховики, в свою чергу, активно просувають свої бренди та послуги в Інтернеті та шукають шляхи залучення клієнтів за допомогою мобільних додатків і телекомунікацій. Можна констатувати, що змінився сам процес реалізації страхових послуг – від збору інформації, консультацій та укладення договору до отримання відшкодування [7].

Розглянемо визначення економічного терміну «Інтернет-страхування» різними дослідниками: наприклад, автор Новак О. В. Інтернет-страхування пояснює як «комплекс взаємин страхової компанії і клієнта, що виникають у процесі продажу продукту страхування, його обслуговування і виплати страхового відшкодування при використанні технологій мережі Інтернет як найбільш зручного, швидкого та дешевого засобу обміну інформацією»; у автора Спіцина Н. М. термін пояснюється як «взаємодія інтересів між страховою компанією і клієнтом, котра виникає при продажу страхового продукту та його обслуговуванні, але вироблена за допомогою мережі Інтернет»; а Науменкова С. В. Інтернет-страхування характеризує як «процес взаємодії страхової компанії та її клієнтів, який полягає у виборі страхових послуг, оформленні та придбанні страхових полісів і отриманні страхових премій з використанням мережі Інтернет».

Інтернет-страхування – це всі елементи взаємодії між страховою компанією та клієнтом, які виникають при продажі страхового продукту і його обслуговуванні, але вироблені за допомогою Інтернету. Деякі спеціалісти вважають, що Інтернет-страхування не обов'язково повинно повністю завершитись в мережі, наприклад, платіж або видача страхового полісу все ж таки значно частіше

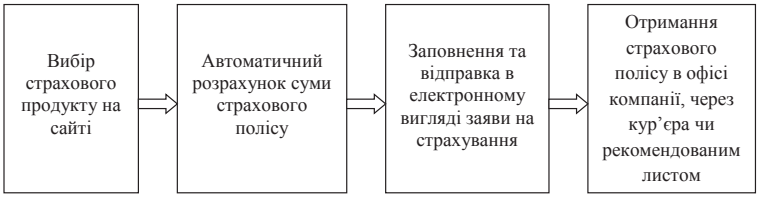

Рис. 1. Етапи Інтернет-страхування (на основі [6])

© Пономарьова О.Б., Зінченко О.М., 2016

здійснюються в реальному просторі. Етапи Інтернет-страхування зображено на рисунку 1.

Існують дві системи Інтернет-страхування – офлайн та онлайн страхування, що зображено на рисунку 2.

Рис. 2. Системи Інтернет-страхування (на основі [4])

В Україні, через особливості законодавства, необхідно окрім полісу, отриманого електронною поштою, замовити також паперовий поліс через доставку кур'єром або зайти в офіс за ним самому. Відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» наразі є можливість придбати повноцінний електронний поліс, який має ту ж юридичну силу, що і друкований документ з «мокрою» печаткою, лише для виїжджаючих за кордон [1].

Серед європейських країн найбільша частка дистанційних продажів послуг зі страхування життя (через Інтернет, електронну пошту, колл-центри тощо) – в Ірландії (21%), Нідерландах (11%) та Великій Британії (10%). Хоч питома вага даного каналу дистрибуції в більшості країн світу знаходиться на низькому рівні, але Інтернет все активніше проникає в життя суспільства та його фінансову систему, що наглядно зображено на рисунку 3.

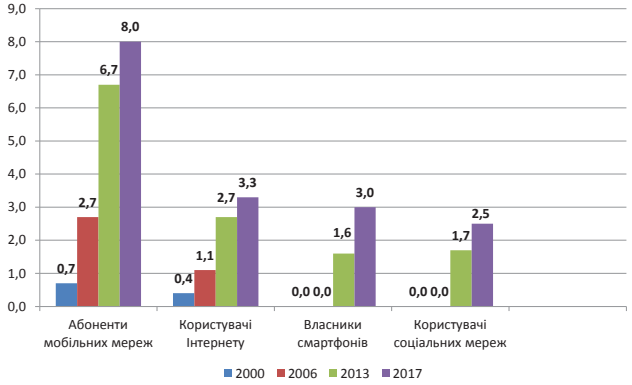

Рис. 3. Учасники цифрової економіки протягом 2000-2017 роках (млрд. чол.) (за даними [5])

В цілому за дослідженнями BCG (Boston Consulting Group) страхові послуги увійшли в TOP-5 Інтернет-покупок в Європі (83% опитаних) та Північній Америці (66% опитаних) після туризму, медіа, книг, газет та журналів [5].

Суттєвий поштовх для використання світової мережі для пошуку страхової інформацій дало створення сайтів порівняння цін, що дають можливість потенційним клієнтам на основі стандартного набору критеріїв отримати доступ до пропозицій багатьох страховиків-партнерів в режимі реального часу.

Розглянемо закордонний досвід Інтернет-страхування на прикладі схеми страхування «peer-to-peer insurance» (P2P insurance). В межах P2P insurance невелика група страхувальників, об'єднаних в соціальній мережі, сплачує страхові внески, частина яких направляється до страхової компаній, а решта – в груповий фонд, що використовується для відшкодувань при незначних збитках (як правило, не перевищують розмір встановленої страховиком франшизи). Якщо страхових випадків протягом дії договору не було, то кошти фонду повертаються учасникам або зараховуються до майбутніх платежів. Враховуючи необхідність спільних умов страхування, P2P insurance використовують для страхування відповідальності, страхування судових витрат тощо. Вперше дану ідею під брендом «Friendsurance» було впроваджено в 2010 році в Німеччині.

Подібні проекти також запущено у Великій Британії (jFloat) та США (Peercover). Використання P2P insurance на прикладі «Friendsurance» дозволило:

1) знизити шахрайство (через механізм повернення коштів);

2) ретельніше відбирати ризики на страхування (завдяки використанню особистої інформації про учасників);

3) скоротити витрати на врегулювання невеликих збитків (в даному випадку страхова компанія не залучається до процесу відшкодування);

4) зменшити витрати на реалізацію страхових послуг (за рахунок ефекту масштабу).

Інтернет широко використовують страхові компанії для популяризації страхового бізнесу, маркетингу, укладання договорів, продажу страхових полісів. В умовах глобалізації світового ринку страхування мережа Інтернет використовується для надання інформації страховими брокерами, на веб-сайтах яких агрегується інформація від найбільших страхових компаній. Інтернет-страхування має багато переваг як для страховиків, так і для страхувальників. Основними перевагами та недоліками застосування продажу через Інтернет-мережу страхових продуктів наведено у табл. 1.

Перевагами саме для страхувальника є скорочення витрат часу і сил, оскільки на заповнення заявки на сайті займає декілька хвилин, в той час як відвідування офісу може зайняти декілька годин, економія коштів – багато страхових компаній при покупці страхових полюсів онлайн роблять своїм клієнтам знижки, наочні та інтуїтивно зрозумілі інтерфейси суттєво спрощують порівняння страхових продуктів і вибір страхової програми, оптимально відповідної потребам користувача, отримання клієнтом повної інформації про загальний і фінансовий стан компанії, можливість переглядати стан свого страхового обслуговування та змінювати свій фінансовий стан, не виходячи з дому [1].

Перевагами ж для страхової компанії є менші витрати, порівняно із утримання звичайного офісу, трансакційні витрати по операціям у віртуальному офісі набагато нижчі витрат, необхідних для обслуговування клієнтів в звичайному офісі, відкриття Інтернет-офісу автоматично призводить до географічної диверсифікації страхових продуктів компанії, Інтернет-представництво сприяє новим можливостям просування послуг компанії на ринку, тобто застосуванню Інтер-

Таблиця 1

Основні переваги та недоліки Інтернет-страхування (на основі [1; 3])

Переваги	Недоліки
Спрощення процесу страхування за допомогою наочного і інтуїтивно зрозумілого способу порівняння, вибору страхової компанії і страхових продуктів, а також завдяки можливості замовлення не виходячи з будинку або офісу	Значно менша кількість страхових продуктів розміщується на Інтернет-сайтах страхових компаній для продажу
Оперативність оформлення (в середньому близько 20 хвилин через сайт, в той час як в офісі страховика це займає понад 2 годин)	Необхідність клієнту самому розбиратися в тонкощах і нюансах роботи з сайтом страховика
Відсутність втрати значної кількості часу на проходження медогляду при оформленні медичного полісу	Страхові поліси транспорту та нерухомості, що знаходяться в заставі, не продаються
Простота та універсальність способів оплати (готівковий, безготівковий розрахунки, електроні гроші)	Клієнт не може заздалегідь повністю ознайомитися з усіма умовами договору
Мінімізація «людського» чинника: відсутність у більшості випадків необхідності зустрічі і спілкування з представниками страхової компанії	Встановлюються певні варіанти страхових сум, змінити які клієнт не може
Автоматизація розрахунку страхової суми і тарифів за допомогою страхового мультиплікатора	
Зниження витрат на оренду офісів, виплату робітникам заробітної плати	

нет-маркетингу, можливість збільшення продажу страхових продуктів за рахунок відкритого доступу до клієнтів з різних країн світу, можливість обслуговування клієнтів на якісно новому рівні: сім днів на тиждень, 365 днів в році [4].

Висновки і пропозиції. Розвиток Інтернет-страхування в Україні знаходиться на початковій стадії, що зумовлено низьким рівнем питомої ваги серед страховиків, які надають послуги через Інтернет. При цьому світовий досвід показує, що використання послуг Інтернет-страхування є дуже зручним та надійним способом. У світі за допомогою Інтернету укладають до 30-40% договорів. В Україні ж цей показник становить трохи менше 10%.

Але враховуючи стрімке зростання кількості користувачів, необхідно відмітити, що страхові компанії, які в змозі здійснювати надання страхових продуктів за допомогою Інтернет можуть отримати деякі конкурентні переваги у порівнянні з власними конкурентами. Крім цього наявність Інтернет-порталів спеціалізованих об'єднань дає змогу клієнтам страхового ринку більш ґрунтовно підійти до вибору продукту та підвищити власну фінансову грамотність.

Для стимулювання розвитку Інтернет-страхування необхідно, по-перше, вдосконалити нормативно-правову базу з цього питання; по-друге, завоювати довіру серед страхувальників через значно якісну організацію захисту веб-сайтів; по-третє, повідомляти клієнтам про можливість отримання повного комплекту послуг невиходи з дому чи офісу (це також буде сприяти росту довіри до вітчизняних страховиків).

Список літератури:

1. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 № 851-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/851-15
2. Заволока Л. О., Задорожна В. В Впровадження та гармонізація європейських стандартів в системі українського страхування / Л. О. Заволока, В. В. Задорожна // Економіка Фінанси Право: щомісячний інформаційно-аналітичний журнал. – 2015. – № 4/1. – С. 35-38.
3. Дзина М. А. Інтерактивні методи страхування, як конкурентна перевага на ринку страхових послуг / М. А. Дзина // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – № 4 (24). – 2013. – С. 61-63.
4. Михайловська І. М. Основні підходи до визначення сутності, структури та принципів інтернет-страхування / І. М. Михайловська // Вісник Хмельницького національного університету – № 3, Т. 3. – 2015. – С. 157-160.
5. Полчанов А. Ю. Особливості розвитку страхування в умовах поширення інтернету / А. Ю. Полчанов // Вісник ЖДТУ. – № 1 (71). – 2015. – С. 256-260.
6. Свєшнікова К. Т., Тюлін А. С. Перспективи розвитку Інтернет-страхування в Україні / К. Т. Свєшнікова, А. С. Тюлін // Інноваційна економіка. – № 5 (43) – 2013. – С. 264-268.
7. Шаповаленко К. С., Агаєв В. Методика комунікаційної підтримки бренду / К. С. Шаповаленко, В. Агаєв // Вісник НТУ «ХПІ». – № 45 (1018). – 2013. – С. 115-121.

Пономарёва О.Б., Зинченко А.Н.
Университет таможенного дела и финансов

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СТРАХОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ИНТЕРНЕТА

Аннотация
В статье исследованы особенности развития страхования в условиях распространения Интернета. Установлено, что увеличение количества пользователей Интернета и социальных сетей, а также владельцев смартфонов и планшетов меняет процесс принятия решений относительно страхования через Интернет. Выявлено, что изменяется процесс маркетинга страховых услуг и механизма взаимодействия участников страховых отношений. В результате этого страховые компании и посредники должны корректировать свои стратегии и внедрять инновации для сохранения конкурентных преимуществ. Предложены пути совершенствования развития Интернет-страхования.
Ключевые слова: Интернет-страхование, офлайн-страхование, онлайн-страхование, социальные сети, страхователь.

Ponomareva O.B., Zinchenko A.N.
Customs and Finance University

THE FEATURES OF INSURANCE DEVELOPMENT IN TERMS OF INTERNET SPREAD

Summary
There are features of insurance development in terms of Internet spread investigated in the article. It is determined that the increase of amount of the Internet users and social networks users as well as the Smartphone and tablets owners changes the process of making a decision regarding the Internet insurance. It is revealed that the marketing process of insurance services and mechanism of participants of insurance relationship interaction change. As a result the insurance companies and mediators have to correct their strategies and introduce innovations to remain competitive advantages. It is suggested the ways of development of Internet-insurance perfection.
Keywords: Internet-insurance, offline-insurance, online-insurance, social networks, insurant.

УДК 368.9.06

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Пономарьова О.Б., Проценко К.В., Стовбун А.О.
Університет митної справи та фінансів

У статті розглядаються основні проблеми системи охорони здоров'я в Україні та запропоновано шляхи вирішення цих проблем. Охарактеризовано основні моделі медичного страхування, проаналізовано їх переваги та недоліки. Запропоновано заходи, які сприятимуть покращенню медичного забезпечення і розвитку медичної галузі та медичного страхування.
Ключові слова: охорона здоров'я, медичне обслуговування, медична допомога, загальнообов'язкове медичне страхування, соціальний захист.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших складових ефективного функціонування системи охорони здоров'я та формою захисту від ризику, який загрожує здоров'ю і життю людини є медичне страхування. На сьогодні, такий вид страхування виступає реальною альтернативою бюджетному фінансуванню, яке вже неспроможне забезпечити конституційне право громадян на отримання безоплатного медичного обслуговування. Розвиток медичного страхування є необхідністю в умовах нестабільної ситуації в країні для покращення життя суспільства в майбутньому.

У наш час, в Україні діє недосконала система медичного забезпечення, яка, крім того, перебуває в кризовому становищі. Недосконаліть цієї системи виявляється у недостатньому фінансуванні, що призводить до низького рівня медичної допомоги населенню. Цьому процесу передує нерівномірний розподіл ресурсів та низька частка видатків на охорону здоров'я по відношенню до ВВП. Тому, саме медичне державне страхування

© Пономарьова О.Б., Проценко К.В., Стовбун А.О., 2016

може стати основним джерелом відшкодування витрат системі медичного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню основних проблем теорії та практики медичного страхування присвячено чимало праць таких українських учених, як: А.Р. Окунський, О.П. Сонгаль, О.І. Білик, А.А. Болдова, Н.Б. Бідник та багато інших. Саме ці науковці та фахівці однозначно підтримують думку про гостру необхідність негайного впровадження загальнообов'язкового медичного страхування в Україні, яке вирішить низку проблем в цій галузі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених проблемі медичного страхування, залишається низка невирішених питань про сучасний стан охорони здоров'я та фінансування цієї галузі, що вимагає додаткових досліджень. Зокрема, що стосується системи фінансування охорони здоров'я в Україні, то слід відмітити, що бюджетне фінансування не задовольняє існуючі потреби населення, а введення обов'язкового медичного страхування за рахунок держави також не є ефективним. Це робить медичне страхування неприваблівою та неперспективною галуззю економіки країни.

Метою статті є аналіз розвитку медичного страхування в Україні задля виявлення основних проблем цього виду страхування та пошук шляхів його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан охорони здоров'я України є вкрай незадовільний. Його фінансування потребує значного поліпшення, оскільки здійснюється, як правило, за залишковим методом, що не створює передумов для здійснення якісної медичної допомоги у необхідних обсягах, особливо, для соціально незахищених верст населення.

Частка фінансового забезпечення медичної галузі в Україні становить 3% ВВП. У той час відомо, що за показника, меншого як 5% ВВП, медична галузь фактично недієздатна. Невелика частина витрат на охорону здоров'я покривається через добровільне медичне страхування (ДМС), а інша – за рахунок неофіційних платежів населення [3, с. 271].

В Україні передбачено лише добровільну форму медичного страхування. Слід зазначити, що страховий ринок перебуває на стадії формування та на ньому функціонує станом на 30.06.2015 р. 374 страхові компанії, які декларують свій інтерес до ДМС й понад 100 страхових компаній пропонують оформити поліс ДМС в Україні, проте насправді зацікавлені у цьому виді страхування й роблять ставку на нього лише близько 10 компаній, які, власне, й тримають цей ринок (табл. 1) [6].

Вітчизняні страховики стверджують, що за останні роки структура попиту на добровільне медичне страхування зазнала великих змін. По-перше, диференціюється структура покупців. Цей вид страхування стає все досконалішим не тільки для іноземців, а й для вітчизняних підприємств, що турбуються про соціальний захист своїх працівників. По-друге, поліси ДМС активно продаються не тільки у Києві, а й в інших регіонах України. Усе більше страховиків долучаються до цього виду страхових послуг [3, с. 272].

Таблиця 1

Топ-10 вітчизняних страхових компаній, що надають послуги медичного страхування (станом на 01.10.2015 р.)

№	Страхова компанія	Премії, тис. грн.	Виплати, тис. грн.	Рівень виплат, %
1.	ПРОВІДНА	195 295,5	107 752,0	55,17
2.	НАФТОГАЗ-СТРАХ	150 975,0	104 904,9	69,48
3.	УНІКА	122 822,2	88 108,7	71,74
4.	АХА СТРАХУВАННЯ	93 102,0	47 834,0	51,38
5.	ІНГО УКРАЇНА	85 027,9	50 709,9	59,64
6.	PZU УКРАЇНА	70 191,3	33 547,0	47,79
7.	УКРАЇНСЬКА СТРАХОВА ГРУПА	55 636,0	35 300,7	63,45
8.	ІНТЕР-ПОЛІС	54 241,9	37 582,8	69,29
9.	ІЛЬЇЧІВСЬКА	53 815,7	28 195,6	52,39
10.	АЛЬФА СТРАХУВАННЯ	43 993,0	36 812,7	83,68

Джерело: [6]

Слід зазначити, що соціально – політична криза в Україні призвела до кризи в системі охорони здоров'я та погіршення якості медичного обслуговування населення. Для прикладу, у складеному Всесвітньою організацією охорони здоров'я рейтингу національних систем охорони здоров'я Україна посіла лише 79 місце із 191 країни світу, а за показником витрат на охорону здоров'я в розрахунку на одного жителя, Україна займає 111-те місце серед 191 країни світу та восьме – серед країн СНД (пропустивши вперед не лише країни Балтії і Білорусь, а й Молдову) [8, с. 203].

Основною проблемою, що постала у сфері медичного обслуговування, є невідповідність існуючим потребам обсягів коштів, що спрямовуються на фінансування цієї галузі з офіційних джерел. Це явище сприяє розвитку корупції, розвитку тіньової економіки, оскільки змушує пацієнтів брати участь у фінансуванні закладів охорони здоров'я у непередбачений законами України спосіб. Чинна система медичного забезпечення в Україні перебуває в глибокій організаційно – структурній і фінансовій кризі, що характеризується нерівномірним розподілом ресурсів у цій системі, низьким рівнем розвитку надання первинної медичної допомоги та низькою часткою видатків на охорону здоров'я по відношенню до ВВП [4, с. 34].

Одним із шляхів до забезпечення належної організація охорони здоров'я, яка забезпечувала б право кожного громадянина на одержання медичної допомоги, є розвиток системи страхової медицини, за допомогою якої можливо вирішити численні питання гарантованості доступності медичних послуг для широких верств населення, залучення додаткових ресурсів у сферу охорони здоров'я [1].

В Україні одним із перших досвідів застосування добровільного медичного страхування можна вважати лікарняні каси – це громадські організації, які створюються для забезпечення додаткової медичної допомоги і фінансуються за рахунок членських внесків. Вони досить успішно працюють у багатьох містах України. Житомир,

Одеса, Харків – далеко не всі міста, де до сьогодні використовуються лікарняні каси [10, с. 30].

Україна вибрала для себе загальнообов'язкове державне соціальне ОМС, яке планується запроваджувати поетапно. Три роки тому Верховна Рада України розробила законопроект «Про фінансування охорони здоров'я та обов'язкове соціальне медичне страхування в Україні». Сьогодні цей законопроект ще не прийнятий. Парламентарі пропонують провести медичну реформу у чотири етапи [7].

На першому етапі передбачено зараховувати до категорії застрахованих осіб лише працездатне населення, у тому числі самозайняте населення та пенсіонерів, що працюють. Враховуючи наявний досвід у сфері соціального страхування, пропонують, що страхувальником для найнятих працівників виступатиме роботодавець, який оплачує страхові внески за рахунок фонду оплати праці, але не більше ніж 1,5-2%. А для самозайнятих – органи місцевого самоврядування, які вноситимуть страхові внески за рахунок єдиного податку [3, с. 274].

На другому етапі планують до здійснення внесків на ОМС долучати і громадян України: забезпечити здійснення страхових внесків за рахунок доходів громадян (30-35 грн. на місяць) і збільшити збори із самозайнятих осіб (до 60-70 грн.), що дасть змогу залучити додаткові грошові кошти у систему охорони здоров'я (близько 11,2 млрд. грн.). Одночасно пропонується знизити податок на доходи фізичних осіб до 13% (чинна ставка податку становить 15%) [3, с. 274].

Третій етап передбачає впровадження ОМС за рахунок бюджетного фінансування дитячого державного страхування, страхування пенсіонерів, солдатів строкової служби та інших категорій громадян. Страхувальником цих категорій буде держава, а страхові виплати здійснюватимуться за рахунок Фонду медичного страхування України [3, с. 274].

На четвертому етапі поступово збільшуватимуть розмір страхових відрахувань для роботодавців від фонду оплати праці й працівників до 3-4% від розміру заробітної плати кожного [3, с. 274].

В Україні на термін 01.01.2016-30.04.2016 рр. мінімальна заробітна плата становила 1218 грн. Середня заробітна плата українця станом на 28.03.2016 р. становила 3894 гривні 73 копійки. При цьому найвищий її рівень на лютий місяць 2016 р. спостерігався у м. Києві (7886 грн), а найнижчий – у Тернопільській області (3211 грн). Враховуючі ці дані, можна стверджувати, що держава повинна підтримувати (тобто забезпечувати безкоштовне медичне обслуговування) усіх з рівнем заробітної плати у 3100 грн. Тому перед урядом виникає проблема пошуку додаткових джерел фінансування для підтримки таких громадян [9].

За статистичними даними, доля громадян, застрахованих в системі добровільного медичного страхування, серед дорослого населення (16 років і старше) склала 6,4% в жовтні 2014 року і 6,6% в листопаді 2015 року. При цьому, для багатьох застрахованих страхувальниками виступають працедавці. Щодо страхування за власною ініціативою, то його доля незначна [6].

Відповідно до табл. 2 бачимо, що стан здоров'я громадян України знаходиться у критичному стані, що пов'язано насамперед з проблемами у системі охорони здоров'я України.

Таблиця 2

Порівняння показників здоров'я населення України та країн Європейського Союзу

Показники	Україна	ЄС
Смертність на 1000 населення	16,6	9,3
Очікувана тривалість життя, років	68	79
Очікувана тривалість життя чоловіків	62,4	76
Очікувана тривалість життя жінок	73	82
Захворюваність на туберкульоз, на 100000 тис. населення	84	15,1
Смертність від туберкульозу, на 100000 тис. населення	22	1
Захворюваність на ВІЛ, на 100000 тис. населення	29	5,4

Джерело: розробка авторів

До основних проблем існуючої системи охорони здоров'я в Україні можна зарахувати: недостатнє фінансування системи охорони здоров'я України, неефективність структури медичного обслуговування, низька якість медичних послуг та медичної допомоги, низька якість та високі ціни на фармацевтичну продукцію [2, с. 265].

Ще однією доволі вагомою проблемою є неефективність структури медичного обслуговування. Кількість стаціонарних закладів та лікарняних ліжок в Україні є надлишковою. Чисельність стаціонарів більше ніж у 2 рази перевищує аналогічний показник у країнах Європи, а це призводить до розпорошення ресурсів та низької якості медичного забезпечення. Частка малопотужних лікарень до 50 ліжок у загальній чисельності усіх лікарень становить 12%. Загальна забезпеченість ліжками на 10000 населення (незважаючи на те, що в Україні відбулося скорочення ліжкового фонду майже на третину) залишається доволі високою – 9,73, за даними Держкомстату, що в 1,7 раза перевищує аналогічні показники в країнах ЄС та в 1,4 раза – у європейському регіоні загалом. У результаті цього рівень обслуговування в 65,9% випадків не відповідає важкості їх стану та перебігу захворювання, у 43,2% – надання медичної допомоги відбувається на вищих, ніж необхідно, рівнях [2, с. 266].

На нашу думку, ця проблема потребує ґрунтовного рішення з урахування потреб кожного з регіонів держави. Необхідно збільшити кількість закладів первинної допомоги, а не лікувально-стаціонарних (вторинної допомоги).

Дуже болючою проблемою для України є низька якість медичних послуг та медичної допомоги. За даними експертних оцінок, рівень якості медичної допомоги є дуже низький. Населення незадоволене якістю наданих їм послуг, щодня 30% діагнозів ставиться неправильно, у деяких випадках неправильне лікування призводить до летальних наслідків. У державних медичних закладах техніка застаріла на 60-70%, обладнання використовується 20-25 років, що у 2-3 рази перевищує можливий термін його використання. Найбільше це стосується рентгенівської, наркозо-дихальної техніки, лабораторного та дезинфікаційного обладнання [2, с. 266].

Впродовж останніх років населення усе частіше починає звертатись до приватних клінік за

медичними послугами. В Україні платну медичну допомогу надають такі служби невідкладної допомоги та приватні клініки: «Медіком», «Борис», «Вітацел», «Медея», «Дитина». Також відкривається багато приватних діагностичних центрів, лабораторій, стоматологічних кабінетів. Послуги, які пропонують медичні лабораторії, включають величезний спектр досліджень, зробити, які у державних клініках неможливо, або необхідно чекати місяцями в черзі, а саме: швидка діагностика TORCH – інфекцій, наркологічні дослідження, гормональні дослідження, дослідження інфекцій, імунологічні дослідження, ревматологічні дослідження тощо. Також аналізи у приватних клініках приймаються цілодобово, на відміну від державних лікарень, крім того, здавати їх можна не тільки в клініці, але й удома [2, с. 266].

Медичне страхування забезпечує право громадян, які працюють, і членів їх сімей на кваліфіковане медичне обслуговування, матеріальне забезпечення у разі настання хвороби. Вже роками урядовці обіцяють, що в Україні буде введене обов'язкове медичне страхування, проте усі намагання прийняти закон про медичне страхування залишаються марними. За останні десять років було підготовлено понад десять законопроектів щодо обов'язкового медичного страхування, але жоден з них не був прийнятий у парламенті. Науковці, політики, економісти визначають різні чинники, що гальмують запровадження обов'язкового медичного страхування. З боку держави – це неготовність медицини, дефіцит бюджету. З боку роботодавців – неготовність сплачувати страхові внески, бо це несе додаткові навантаження на фонд оплати праці. Також неприйняття законодавства пов'язане з неможливістю поділити контроль за фінансовими фондами, які будуть сформовані у разі введення обов'язкового медичного страхування. За попередніми даними, ця акумуляція коштів становитиме від 30 до 40 млрд. грн. [2, с. 268].

Крім того, Україна повинна удосконалити свою систему охорони здоров'я, оскільки існуюча система, побудована на моделі Семашко, вже зазнала повного краху. Медичне страхування у розвинених країнах Європи і світу ґрунтується на таких основних моделях: системі Бісмарка, системі Беверіджа або на приватно-підприємницькій моделі охорони здоров'я [5].

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку нашої держави край необхідним є запровадження обов'язкового медичного срахування. Планується значний його розвиток за рахунок того, що близько 95% громадян України не мають договорів медичного страхування, адже система охорони здоров'я в Україні частково базується на принципах, сформованих ще за радянської доби, а, тому важко піддається впливу нових економічних реалій щодо надання медичних послуг.

Саме завдяки запровадженню медичного страхування постає можливість вирішити низку проблем медичної сфери, зокрема, її фінансування. Проте, це дуже складний та багатоетапний процес. Перш за все, в Україні необхідно сформувати ґрунтовну законодавчу базу, яка включатиме всі аспекти та затвердить офіційно медичне страхування. Слід також не забувати про розвиток конкуренції серед чинних страхових компаній, що дозволить створити умови для зниження ціни купівлі страхового поліса з ДМС, а також для підвищення рівня якості медичних послуг.

Список літератури:

1. Азрапкіна К. Ф. Основні засади формування загальнообов'язкового державного медичного страхування в Україні / К. Ф. Азрапкіна, К. Ю. Молчанова // Наукове товариство Івана Кушніра. – 2012. – Режим доступу: http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=34047
2. Бідник Н. Б. Медичне страхування в Україні / Н. Б. Бідник // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2013. – № 767. – С. 263-269. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2013_767_39
3. Білик О. І. Переваги та недоліки введення обов'язкової форми медичного страхування в Україні / О. І. Білик, С. А. Качмарчик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2013. – № 767. – С. 270-276. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2013_767_40
4. Болдова А. А. Особливості медичного страхування в Україні / А. А. Болдова, В. Ю. Мойко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2012. – № 2. – С. 33-39. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2012_2_5
5. Заволока Л. О., Задорожна В. В. Впровадження та гармонізація європейських стандартів в системі українського страхування / Л. О. Заволока, В. В. Задорожна // Економіка Фінанси Право: щомісячний інформаційно-аналітичний журнал. – 2015. – № 4/1. – С. 35-38.
6. Консолідовані звітні дані по страховому ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/734.html
7. Обов'язкове медичне страхування впровадять через 3 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.finance.ua/ua/~/2/2011/09/04/250575
8. Окунський А. Р. Медичне страхування в Україні: проблеми і перспективи / А. Р. Окунський // Медичне право України: проблеми встановлення та розвитку [Матеріали І Всеукраїнської науково – практичної конференції]. – Львів. – 19-20.04.2014. – С. 203-209.
9. Консолідовані звітні дані про рівень життя населення в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.profiwins.com.ua
10. Світлична О. С. Еволюція медичного страхування в Україні / О. С. Світлична // Інноваційна економіка. – 2013. – № 5 (43). – С. 30-34.

Пономарева О.Б., Проценко Е.В., Стовбун А.А.
Университет таможенного дела и финансов

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассматриваются основные проблемы системы здравоохранения в Украине и предложены пути решения этих проблем. Охарактеризованы основные модели медицинского страхования, проанализированы их преимущества и недостатки. Предложены мероприятия, способствующие улучшению медицинского обеспечения и развития медицинской отрасли и медицинского страхования, социальная защита.
Ключевые слова: здравоохранение, медицинское обслуживание, медицинская помощь, общеобязательное медицинское страхование.

Ponomareva O.B., Protsenko K.V., Stovbun A.A.
University of Customs and Finance

PROBLEMS AND PROSPECTS OF HEALTH INSURANCE IN UKRAINE

Summary
In the article the basic problems of health care in Ukraine and the ways of solving these problems. Characterize the basic health insurance models, analyzed their advantages and disadvantages. The measures that will improve medical provision and development of the health sector and health insurance.
Keywords: health, medical care, medical aid, obligatory medical insurance, social protection.

УДК 339

ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ РОССИИ

Романова Ю.С.
Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации

В условиях глобальной экономической нестабильности и неопределенности необходимо проводить эффективную инвестиционную политику, направленную на стимулирование развития реального сектора экономики страны. Активное привлечение иностранных инвестиций в экономику страны является следствием сложившейся системы международного разделения труда и перераспределения капитала в отрасли, в которых наиболее эффективно будет развиваться предпринимательство. Современная экономическая ситуация в России имеет все признаки неустойчивости и нестабильности. Активизация инвестиционной деятельности в сложившейся ситуации является важным инструментом повышения экономической активности в стране, интегрирования в мировую экономику и международный финансовый рынок. В связи с этим необходимо предпринимать ряд мер, направленных на повышение эффективности механизмов привлечения инвестиций в регионы РФ.
Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная деятельность, реальные активы, механизмы привлечения инвестиций, источники финансирования

В современных экономических условиях невозможно развитие экономики страны без привлечения инвестиций. Под инвестициями понимается долгосрочное вложение капитала с целью создания нового или совершенствования и модернизации действующего производственного комплекса, при этом преследуются и цели повышения прибыли. Активное привлечение иностранных инвестиций в экономику страны является следствием сложившейся системы международного разделения труда и перераспределения капитала в отрасли, в которых наиболее эффективно будет развиваться предпринимательство.

Современные процессы глобализации характеризуются усилением значения прямых иностранных инвестиций. Одним из признаков целостности мировой экономики является приобретение прямыми иностранными инвестициями лидирующей роли среди всех форм международных экономических отношений. Данные процессы подтверждают тот факт, что формирование мировой экономики перешло к стадии мирового производстваот стадии мирового рынка. Происходит не только межстрановое перемещение товара, но и межстрановое перемещение факторов производства, одним из которых является предпринимательский капитал.

Перечень видов хозяйственной деятельности предприятий, связанных с необходимостью осуществления инвестиций в реальные активы,

© Романова Ю.С., 2016

весьма обширен. Зачастую, инвестирование в реальные активы является в современных условиях единственным направлением инвестиционной деятельности. Тем более явной становится высокая роль управления реальными инвестициями, а также источниками их финансирования в системе инвестиционной деятельности предприятия.

Проблема поиска источников финансирования инвестиционных проектов в реальном секторе экономики стоит очень остро в современной России. От грамотной и взвешенной инвестиционной деятельности в конечном итоге зависит эффективность деятельности предприятия в целом. Необходимо акцентировать внимание не только на поиске источника инвестиций, но и разработать квалифицированные подходы к структуризации источников инвестиций.

Одним из источников финансирования инвестиционных проектов являются средства федерального бюджета, предоставляемые на безвозмездной и возмездной основе, а также средства бюджетов субъектов РФ.

Анализ последних исследований и публикаций. В последние годы одной из главных целей региональной инвестиционной политики является привлечение инвестиций в экономику регионов. Такое стимулирование инвестиционной активности осуществляется с использованием двух групп инструментов: финансовых и нефинансовых.

В своей статье «Иностранные инвестиции в экономике России: динамика, анализ, проблемы» Пономарева И. В. отмечает, что активное развитие экономики России неосуществимо без интенсивной внешнеэкономической деятельности, а также привлечения иностранных инвестиций в экономику страны. В будущем, эффективное развитие экономики страны зависит от того, как Россия и ее субъекты хозяйствования осуществляют внешнеторговые операции и какие меры предпринимают по улучшению инвестиционного климата, к примеру, обмен опытом, международное инвестиционное сотрудничество, интеграция в международную систему производства и т. п. В условиях мирового экономического кризиса и его последствий, равно как и под воздействием сезонных колебаний, нестабильности в политической, экономической конъюнктуре в различных регионах мира иностранные инвестиции в российскую экономику осуществляются краткосрочно и отраслевое их распределение крайне неравномерно [2].

В статье Стрижовой Ю.С. «Иностранные инвестиции в российской экономике», автор оценивает инвестиционный потенциал России, анализирует структуру поступающих инвестиций, выделяет наиболее привлекательные для иностранных партнеров виды экономической деятельности и описывает ключевые проблемы, оказывающие влияние на развитие инвестиционной деятельности в России [4].

Авторы Плотников В.В. Медведь А.А. в своей научной статье отмечают, что процесс привлечения иностранных инвестиций напрямую связан с необходимыми условиями, сопутствующими созданию благоприятной обстановки для привлечения инвесторов со стороны государства и жестким контролем за их исполнением. [2]

Возвращаясь к проблеме поиска источников финансирования инвестиционных проектов в экономику России следует отметить, что в условиях глобальной экономической нестабильности и неопределенности необходимо проводить эффективную инвестиционную политику, направленную на стимулирование развития реального сектора экономики страны. Различные сектора экономики имеют различные инвестиционные потенциал и по-разному используют ресурсы, что привело к существенному различию в уровне экономического развития различных секторов экономики.

Главной целью этой работы является определение основных факторов, способствующих активизации процесса привлечения инвестиций в экономику Российской Федерации.

По мнению руководства страны инвестиции, в ближайшие годы должны стать катализатором роста экономики страны. За период с 2000 года по настоящее время с целью содействия инвестиционному развитию в Российской Федерации было создано большое количество институтов и организаций, обеспечивающих функционирование механизмов привлечения инвестиций в регионы.

Цены на мировом рынке нефти до первой половины 2010 г. были устойчиво высокими, что автоматически в тот период повлекло за собой достаточно живой интерес к инвестициям в российскую экономику со стороны не только российских, но и зарубежных компаний.

Таблица 1

Величина и темпы роста инвестиций в РФ

Годы	Иностранные инвестиции – всего (млн. долл.)	Темпы роста к предыдущему году, %	Инвестиции в основной капитал в РФ (млн.руб.)	Темпы роста к предыдущему году, %
2010	55109	1,03	8781616,4	1,31
2011	51941	-2,19	7976012,8	-1,42
2012	103769	0,86	9152096,0	1,31
2013	81927	0,79	11035652,0	0,91
2014	114746	1,40	12568835,0	1,15

Проанализировав таблицу 1, можно заметить, что по мере углубления кризиса в 2010 и 2011 годах наблюдается значительное снижение иностранных инвестиций (86% и 79% соответственно), величина которых в 2012 году не достигла докризисного уровня 2009 года. Инвестиции в основной капитал потерпели падение лишь в 2011 году на величину 9% от уровня предыдущего года, учитывая, что год от года они наращивали свои объемы в среднем на треть. [1]

По данным Росстата (таблица 1), в экономику России по итогам 2012 года поступило 114,746 млрд. долл. иностранных инвестиций, что на 40% больше показателя 2011 года. Из них: прямые инвестиции сократились на 13,2% и составили 13,810 млрд. долл.; объем портфельных инвестиций составил 1,076 млрд. долл. (рост на 21,9%); прочие инвестиции поступили на сумму 99,86 млрд. долл. (+53,3%).

Бюджетные инвестиции являются наиболее наглядным из имеющихся показателей притока или оттока долгосрочных инвестиций в нашей стране. С этой точки зрения 2011 год стал для российской экономики провальным, объем государственного финансирования был чрезвычайно низок, кроме того, существовала нестабильность бизнес-среды.

Современная экономическая ситуация в России имеет все признаки неустойчивости и нестабильности. На нее оказало влияние множество факторов, таких как исчерпание традиционных источников финансирования экономического роста, избыточная монополизация, высокие процентные ставки, введение рядом западных стран санкций против России, значительное ослабление курса рубля, коррупционные поборы. Активизация инвестиционной деятельности в сложившейся ситуации является важным инструментом повышения экономической активности в стране, интегрирования в мировую экономику и международный финансовый рынок. Иностранные «инъекции» в Российскую экономику могут поспособствовать увеличению ее производительных возможностей и стать одним из факторов экономического развития [4; 9].

Рассмотрим соотношение поступивших в российскую экономику иностранные инвестиции в таблице 2.

Анализ представленных данных показывает, что в структуре притока иностранных капиталовложений наблюдаются незначительные отклонения.

Стратегической целью развития экономики любого государства является привлечение иностранных инвестиций, существенное значение в которых представляют прямые иностранные инвестиции, которые характеризуют долгосрочную заинтересованность зарубежных инвесторов в развитии экономической деятельности в определенном государстве.

Из представленных данных нужно отметить рост их фактического объема с 18 415 млн. долларов США в 2012 г. до 26 118 млн. долларов США в 2014 г. Так же необходимо сказать об увеличении доли прямых иностранных инвестиций в общем иностранных инвестиции с 9,7% в 2012 г. до 15,4% в 2014 г. Однако в составе прямых иностранных инвестиций наблюдается стремительный рост кредитной составляющей (кредиты, полученные от зарубежных совладельцев организаций) с 7 495 млн. долларов США (3,9%) в 2012 г. до 14 581 млн. долларов США (8,6%) в 2014 г., а так же инвестиций в основной капитал (взносы в капитал) с 9 080 млн. долларов США (4,8%) в 2012 г. до 9 976 млн. долларов США (5,9%) в 2013 4 г. [3, с. 169-174].

Наиболее привлекательными видами экономической деятельности для инвестирования иностранные партнёры считают обрабатывающие производства России, в которые они направляют 52,8% от общего числа инвестиций, производство кокса и нефтепродуктов – 31,7%, производство мотоциклов, бытовых изделий и предметов личного пользования 18,2% [1].

Проанализировав поступление инвестиций по целям, мы приходим к заключению, что большая часть инвестиций, поступивших в страну, не связана с расширением экспортного потенциала, развитием наукоемких производств. Россия большинство иностранных инвесторов интересует как крупный рынок сбыта продукции, как поставщик природных ресурсов, благодаря которым они получают прибыль и не реинвестируют ее в отечественную экономику. Убежавшие капиталы представляют собой упущенную государством экономическую выгоду, поскольку вместо того, чтобы быть инвестированными в экономику России, они служат в основном зарубежному банковскому капиталу. Поэтому важное место в инвестиционной политике должно отводиться стимулированию возврата российского капитала, находящегося в зарубежных банках, а также созданию благоприятных

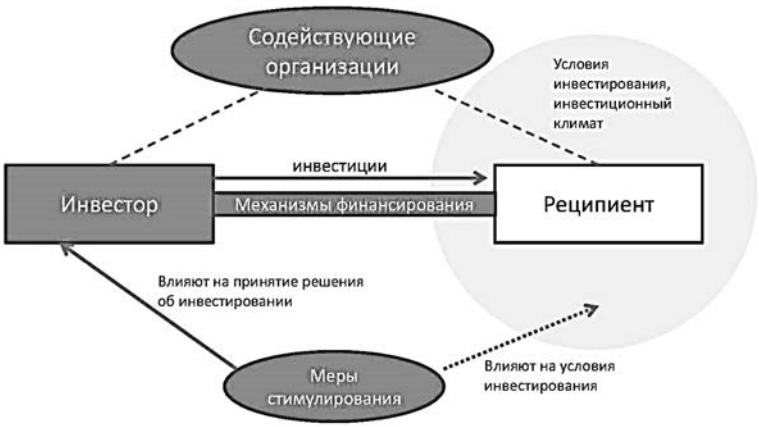

Рис. 1. Механизмы привлечения инвестиций

Таблица 2

Поступление иностранных инвестиций по типам

	2012		2013		2014	
	млн. долларов США	в % к итогу	млн. долларов США	в % к итогу	млн. долларов США	в % к итогу
Инвестиции	190643	100	154570	100	170180	100
из них: прямые инвестиции	18415	9,7	18666	12,1	26118	15,4
в том числе: взносы в капитал	9080	4,8	9248	6	9976	5,9
лизинг	163	0,1	3	0	4	0
кредиты, полученные от зарубежных совладельцев организаций	7495	3,9	7671	5	14581	8,6
прочие прямые инвестиции	1677	0,9	1744	1,1	1557	0,9
портфельные инвестиции	805	0,4	1816	1,2	1092	0,6
в том числе: акции и паи	577	0,3	1533	1	895	0,5
долговые ценные бумаги	219	0,1	282	0,2	186	0,1
прочие инвестиции	171423	89,9	134088	86,7	142970	84
в том числе: торговые кредиты	27775	14,6	28049	18,1	27345	16,1
прочие кредиты	139931	73,4	97473	63,1	113950	66,9

условий в экономике России для предотвращения дальнейшей утечки капиталов.

С целью привлечения инвестиций в регионы Российской Федерации было создано большое количество механизмов привлечения инвестиций.

Механизмы привлечения инвестиций – это комплексы мер, действий, правил, систем, обеспечивающие приток инвестиций. Механизмы привлечения инвестиций можно подразделить на две основные категории: механизмы, функционирующие благодаря деятельности частных и государственных структур.

Можно выделить три категории механизмов привлечения инвестиций в регионы РФ:

1. Механизмы, обеспечивающие финансирование.

Такие механизмы обеспечивают акционерное, проектное, венчурное и бюджетное финансирование. К механизмам, обеспечивающим акционерное финансирование, относятся фондовые биржи. Венчурное финансирование осуществляется за счет функционирования венчурных фондов. Бюджетные поступления в проекты обеспечиваются за счет поступлений из федерального или регионального бюджета через созданные государственные институты развития и инструменты предоставления денежных средств, которые также могут обеспечивать другие типы финансирования проектов (проектное и венчурное). К таким государственным институтам относятся инвестиционные компании и фонды, государственные корпорации, а также прямые вложения из региональных и федеральных бюджетов.

2. Системы и организации, содействующие притоку инвестиций.

К таким системам относятся различные коммерческие и некоммерческие организации, как Торгово-промышленная палата РФ, региональные и федеральные институты развития.

3. Меры поддержки со стороны государства, привлекающие инвесторов в тот или иной регион.

К мерам поддержки могут относится специальные экономические зоны, предлагающие целый комплекс мер, налоговые льготы, государственные гарантии.

В России существуют ряд нормативно-правовых актов, регулирующих инвестиционную деятельность на территории страны и механизмы привлечения инвестиций. Законодательные акты устанавливают систему правил для инвесторов, которая имеет свои особенности, преимущества и недостатки.

В связи с этим необходимо предпринимать ряд мер, для повышения эффективности механизмов привлечения инвестиций в регионы РФ:

1. повышать качество инвестиционного климата;

2. значительно увеличивать государственные инвестиции в инфраструктуру;

3. изменять кредитно-денежную политику ЦБ РФ;

4. разрабатывать программы комплексного развития территорий регионов, проводить экономическое обоснование целесообразности развития той или иной отрасли в регионе. Другими словами, необходимо создание аналога существовавшего во времена СССР «Госплана»;

5. пересматривать налогово-бюджетную систему Российской Федерации с целью перераспределения финансовых потоков – повысить экономическую самостоятельность субъектов РФ;

6. реструктуризировать и пересматривать типы субсидий, снижать количества субсидий путем объединения нескольких типов субсидий в одну более крупную;

7. формулировать на ежегодной основе приоритетные сферы вложения государственных средств в регионы РФ;

8. установить четкие критерии оценки эффективности использования федеральных средств;

9. повышать уровень квалификации кадров;

10. разрабатывать системы стимулирования регионов к инвестиционному развитию;

11. разработка федерального законодательства, регламентирующего условия государственно-частного партнерства.

Учитывая все вышеизложенное, можно сделать **вывод** о существенном значении определения источников финансирования реальных инвестиций не только в масштабах предприятия, но и в масштабах экономики страны. Экономическая модернизация невозможна без эффективного исполнения реальных проектов, организации поддержки государством непривлекательных для инвесторов, но необходимых для общества сфер экономики.

Список литературы:

1. Официальный сайт «Федеральная служба государственной статистики» – поступление иностранных инвестиций по видам экономической деятельности. Режим доступа: www.gks.ru
2. Плотников В. В., Медведь А. А. Институциональные аспекты формирования инвестиционного климата в России // http://institutiones.com/investments/2375-institucionalnye-aspekty-formirovaniya-investicionnogo-klimata.html
3. Пономарева И. В. Иностранные инвестиции в экономике России: динамика, анализ, проблемы [Текст] / И. В. Пономарева // Молодой ученый. – 2014. – № 12. – С. 169-174.
4. Стрижова Ю. С. Иностранные инвестиции в Российской экономике // Вопросы экономики и управления. – 2015. – № 1. – С. 9.

Romanova J.S.
Financial University Under the Government of the Russian Federation

INVOLVE INVESTMENTS IN THE RUSSIAN ECONOMY

Summary
It is necessary to conduct an effective investment policy aimed at stimulating the development of the real sector of the economy In the context of global economic instability and uncertainty. Foreign investment is an objective necessity, due to the system of participation of the national economy in the international division of labor and the flow of capital in the industry, available to businesses.The moderneconomic situation in Russia has all the signs of instability and insecurity.Growing investment activity in the current situation is an important tool to increase the economic activity in the country, integration into the world economy and international financial market.In this connection it is necessary to take a number of measures aimed at improving the effectiveness of mechanisms for attracting investment in the regions of Russia.
Keywords: investment, investment activities, real assets, mechanisms for attracting investments, sources of funding.

УДК 330.332

ОБҐРУНТУВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ВИТРАТ ПРИ ФОРМУВАННІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

Сіпайло Л.Г., Ляшук А.М.
Національний університет водного господарства та природокористування

У статті досліджено сутність та етапи формування інвестиційної політики підприємства. Виокремлено умови формування інвестиційної політики з урахуванням альтернативних витрат використання ресурсів підприємства. Обґрунтовано методику розрахунку альтернативних витрат на основі розрахунку інтегрального показника інвестиційної привабливості. Запропоновано оцінювати інвестиційну привабливість підприємства на основі розрахунку показників, що характеризують ефективність використання ресурсів. З метою обґрунтування альтернативних витрат при формуванні інвестиційної політики запропоновано економіко-математичну модель оцінювання впливу ефективності використання факторів (ресурсів) на результат діяльності підприємства.
Ключові слова: інвестиції, інвестиційна політика, інвестиційна привабливість, альтернативні витрати, кореляційний аналіз.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших проблем економіки України є низький рівень інвестування в модернізацію підприємств. Звідси, невисокий рівень оновлення основних засобів і значне зниження конкурентних переваг підприємств на ринку та обсягів виробництва продукції. Володіючи певним інвестиційним потенціалом, підприємства повинні самостійно шукати джерела інвестування, раціонально формувати витрати на інвестиційні ресурси, домагаючись їх ефективного використання. У зв'язку з цим, перед підприємством виникає завдання оцінити всі можливості ефективного використання всіх ресурсів, і обрати кращий варіант оптимального формування альтернативних витрат. Це неможливо вирішити без розуміння факторів, що впливають на визначення альтернативних витрат при формуванні інвестиційної політики підприємства. Саме тому проблема створення наукового підґрунтя для формування ефективної інвестиційної політики з врахуванням альтернативних витрат ресурсів є однією з найбільш актуальних проблем сучасної економіки підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інвестування та його ефективності традиційно знаходилися у центрі уваги економічної науки. Сутність та проблеми інвестування в умовах трансформації економіки досліджено в роботах Т. Пічугіной, А. Мертенса, М. Крупки, В. Галіцина, О. Суслова, Ю. Кубрушки, Д. Черваньова та ін. Безпосередньо дослідженню проблем формування ефективної інвестиційної політики на рівні підприємства присвячено розробки Б. Губського, А. Пересади, Т. Майорової, В. Федоренко, М. Денисенка, О. Ястремської та ін. Значний внесок в теорію визначення альтернативних витрат внесли такі відомі вчені-економісти як М. Марковіць, Ф. Модільяні, М. Мілер, П. Массе, Дж. Кейнс, Д. Хайман, П. Самюелсон, В. Нордгауз, Дж. Кендрік. В роботах цих вчених досліджено загальні принципи обґрунтування інвестиційної політики, методи оцінки ефективності інвестування та формування альтернативних витрат, які застосовуються в ринковій економіці та є найбільш сприйнятливими для підприємств сьогодні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим розробка проблеми формування інвестиційної політики в економічній науці та практиці не означає вирішення усього спектру проблем. Вивчення опублікованих робіт

© Сіпайло Л.Г., Ляшук А.М., 2016

та практики господарської діяльності підприємств свідчить про те, що не дивлячись на плідну працю вітчизняних науковців, окремі аспекти методичного забезпечення формування інвестиційної політики підприємства в умовах конкурентного середовища на фоні наявності кризових явищ розроблено не досить повно та потребують уточнення, доповнення та розвитку в сучасних умовах господарювання. Це в першу чергу питання обґрунтування альтернативних витрат при формуванні інвестиційної політики. Теоретико-методична та практична значимість вирішення виділених проблемних питань, недостатня їхня наукова та прикладна розробка обумовлює актуальність обраної теми статті, її мету та завдання.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування поняття та підходів до формування інвестиційної політики підприємства, а також можливості вибору кращих альтернатив вкладення коштів у інвестиційну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Основною метою інвестиційної політики підприємства є вибір і реалізація інвестиційних проектів, з точки зору максимально ефективного використання ресурсів підприємства. Діяльність підприємства здійснюються за напрямами та формами за рахунок сформованих ним інвестиційних ресурсів. Від характеру та особливостей управління формуванням інвестиційними ресурсами на конкретному підприємстві залежить загальний рівень ефективності його інвестиційної діяльності [1, с. 79].

В даний час в якості узагальнюючого плану доцільності вкладення інвестиційних коштів в діяльність будь-якого підприємства прийнято формувати інвестиційну політику. Формування інвестиційної політики, вироблення чіткої стратегії інвестування, визначення її пріоритетних напрямів, мобілізація всіх джерел інвестицій є найважливішою умовою збалансованого та якісного розвитку підприємств в сьогоднішніх непростих умовах. Управління будь-яким процесом повинно ґрунтуватися на об'єктивних оцінках стану його протікання. Основна характеристика інвестиційного процесу – стан інвестиційної привабливості системи.

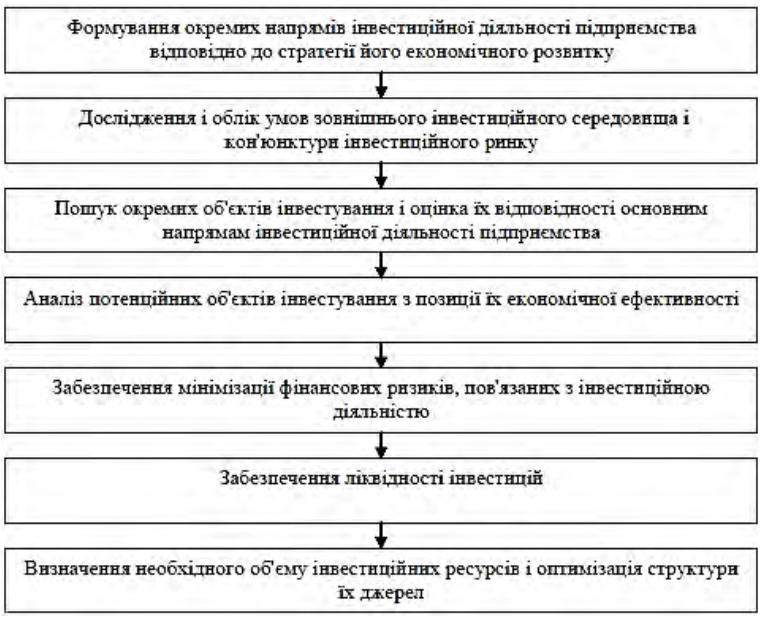

Рис. 1. Етапи формування інвестиційної політики [3]

Інвестиційна політика підприємства повинна вирішувати такі завдання, як: забезпечення формування виробничого потенціалу підприємства; реалізація стратегічних планів підприємства та довготермінових інвестиційних цілей; забезпечення економічного розвитку підприємства, що можливе лише за ефективного управління інвестиційною діяльністю; забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості; забезпечення зростання ринкової вартості підприємства [2, с. 8].

Розробка інвестиційної політики включає ряд важливих етапів. Дотримання кожного з етапів розробки та прийняття виважених рішень забезпечує успішну реалізацію інвестиційної політики. Етапи розробки інвестиційної політики підприємства [3]:

1. На першому етапі визначається необхідність розвитку підприємства і економічно вигідні напрями діяльності цього розвитку. На даному етапі оцінюють споживчий попит на продукцію, що випускається; виявляють очікуваний попит на продукцію в період реалізації наміченої інвестиційної політики підприємства; порівнюють витрати на випуск продукції з діючими ринковими цінами; виявляють резерви підвищення виробничих можливостей підприємства на перспективу; аналізують показники діяльності підприємства в динаміці з метою визначення невикористаних резервів.

2. На другому етапі здійснюється розробка та обґрунтування інвестиційних проектів з метою реалізації вибраних напрямів інвестиційного розвитку підприємства.

3. На третьому етапі відбувається остаточний вибір економічно вигідного інвестиційного проекту, що планується до реалізації. Даний етап передбачає визначення вартості устаткування, будівельних матеріалів, оренди виробничої площі, доставки готової продукції на ринок збуту; собівартості заданого обсягу виробництва і одиниці продукції, що випускається на новому устаткуванні; постійних і змінних витрати; обсяги інвестиційних ресурсів, що вимагаються; розмірів власних і залучених засобів, необхідних для реалізації проекту; показників ефективності проекту; ризиків, що супроводжують проект.

Етапи формування інвестиційної політики підприємства наведені на рисунку 1.

Для того, щоб визначати максимальну ефективність запропонованих інвестиційних рішень у сформованій інвестиційній політиці, необхідно провести оцінювання рівня використання ресурсів підприємства. У країнах з розвинутою ринковою економікою ця характеристика представлена у вигляді комплексу показників інвестиційної привабливості об'єктів інвестування. Інвестиційна привабливість є однією з ключових характеристик, яка обумовлює залучення підприємством інвестицій. Однією з найбільш поширених точок зору визначення сутності інвестиційної привабливості є зв'язок цього поняття з доцільністю вкладення коштів в підприємство, яке цікавить інвестора, а отже пошук такого ефективного варіанту використання ресурсів, в який варто буде вкладати

Таблиця 1

Методика оцінювання інвестиційної привабливості за показниками ефективності виробничо-господарської діяльності

Показники ефективності здійснення виробничо-господарської діяльності підприємства	Показники оцінювання ринкової позиції підприємства	Рівень впровадження стандартів корпоративного управління
1. Ефективність використання основних засобів підприємства	1. Аналіз середовища господарювання підприємства	1. Частка державної власності в статутному капіталі товариства
2. Ефективність використання оборотних коштів підприємства	2. Аналіз ринків, каналів розподілу і поставок	2. Розмір винагороди членам ради директорів
3. Ефективність використання трудових ресурсів підприємства	3. Аналіз конкурентних переваги	3. Фінансова прозорість і розкриття інформації
4. Ефективність формування фінансових результатів підприємства	4. Аналіз ефективності маркетингових заходів	4. Дивідендна політика підприємства

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

кошти, відмовившись при цьому від інвестування в інші варіанти. Дане явище в економіці звикли називати альтернативними витратами, або ж витратами втрачених можливостей.

Альтернативні витрати або витрати вибору – це грошові витрати, які пов'язані з утраченими можливостями кращого використання ресурсів фірми (витрати упущених можливостей) [4, с. 249]. Проте, альтернативні витрати не завжди збігаються з фактичними, тому їх поділяють на явні і неявні. Явні альтернативні витрати фірми – це фактичні витрати на придбання устаткування, сировини і матеріалів, енергії і напівфабрикатів, виплату заробітної плати, оренду приміщень тощо. Тобто це витрати підприємства, які воно могло витратити іншим чином, але не витратило. Неявні альтернативні витрати підприємства – це упущений дохід підприємства [4, с. 254].

При формуванні інвестиційної політики підприємства ресурси необхідно використовувати з максимальною ефективністю, тоді вони будуть приносити максимальний прибуток. Альтернативні витрати часом важко уявити у вартісному виразі. В умовах широкої і динамічно мінливої економічної обстановки важко вибрати кращий спосіб використання наявних ресурсів. Менеджери підприємства спираючись на свій досвід і інтуїцію визначають ефект від того чи іншого напрямку застосування ресурсу. При цьому доходи від втрачених можливостей (відповідно, і розмір альтернативних витрат) завжди є гіпотетичними [4]. Таким чином, стає очевидним, що необхідно використовувати певний інтегральний показник для оцінки доцільності вкладень в той чи інший об'єкт, вибору альтернативних варіантів і визначення ефективності розміщення ресурсів. Для цього можна визначати інтегральний показник інвестиційної привабливості підприємства. Інвестиційна привабливість важлива для інвесторів, так як аналіз підприємства та його інвестиційної привабливості дозволяє звести ризик неправильного вкладення коштів до мінімуму.

Порівняльний аналіз існуючих методичних підходів до оцінки інвестиційної привабливості підприємств показав таке [5, с. 111]:

– процес оцінювання інвестиційної привабливості підприємства базується як на традиційному, так і на комплексному підходах, що вимагає використання системи критеріїв оцінки шуканого показника;

– оцінка інвестиційної привабливості підприємства потребує використання не тільки великої кількості однотипних показників, розрахованих за даними бухгалтерської звітності, але й врахування інших факторів, не пов'язаних із фінансовою діяльністю підприємства (кон'юнктура ринку, ділова репутація акціонерів, рівень злочинності в регіоні, відносини бізнесу з місцевою й центральною владою, віддаленість джерел енергоносіїв, галузева належність, місцезнаходження підприємства та ін.).

Дослідивши погляди вчених стосовно тлумачення методів оцінки інвестиційної привабливості, пропонується проведення оцінювання інвестиційної привабливості підприємства на основі аналізу ефективності використання ресурсів підприємства (табл. 1).

Аналіз динаміки ефективності використання ресурсів, накладений на кінцеві результати діяльності підприємства, передусім на показники рентабельності використання капіталу, дає необхідну інформацію для оцінювання інвестиційної привабливості підприємства. З певністю можна твердити, що, якщо йдеться про виробниче підприємство, інвестиційні ресурси певною частиною мають бути спрямовані в основні засоби, оборотні засоби та робочу силу. Відповідно відсутність хоча б одного з виробничих ресурсів унеможливлює нормальну господарсько-виробничу діяльність виробничого підприємства. Тому використовуючи табличний процесор MS Excel можна розв'язати аналітичну задачу зі кореляційного аналізу оцінювання впливу ефективності використання ресурсів на фінансовий результат діяльності підприємства.

Менеджери підприємства мають постійно домагатися оптимальних для конкретного підприємства співвідношень між фінансовими коштами, авансованими (вкладеними) у різні ресурси. Для виробничих підприємств об'єктами вкладень інвестиційних ресурсів є такі шість основних груп активів: основні засоби; інші необоротні матеріальні активи; нематеріальні активи; капітальні вкладення; оборотні засоби.

Аналіз динаміки структури вкладень капіталу в окремі активи, накладений на кінцеві результати діяльності підприємства, передусім на показники рентабельності використання капіталу, дає необхідну інформацію для оцінювання інвестиційної привабливості підприємства.

Рівняння прямої, що характеризує відповідну залежність має вигляд:

$$Y = b + b_1X_1 + b_2X_2 + \cdots + b_nX_n,$$

Де b, b_1, b_2, b_3 – параметри рівняння регресії;

$X_1, X_2, X_3, \ldots, X_n$ – показники ефективності використання ресурсів підприємства.

Висновки і пропозиції. Запропонована методика обґрунтування альтернативних витрат при формуванні інвестиційної політики передбачає розрахунок сукупності кількісних і якісних факторів, які впливають на формування інвестиційної привабливості підприємства. Даний методичний підхід дозволить оцінити різнорідні кількісні та якісні показники ефективності використання ресурсів та на основі цього можна запропонувати кращі альтернативні варіанти вкладення коштів у інвестиційні проекти. Побудова економіко-математичної моделі дозволить визначити оптимальну структуру вкладення коштів та здійснити вибір альтернативних варіантів ефективного розміщення ресурсів.

Список літератури:

1. Черваньов Д. М. Менеджмент інвестиційної діяльності підприємства / Д. М. Черваньов – К.: Знаня-Прес, 2003. – 622 с.
2. Пухальський В. Концептуальні основи інвестиційної діяльності підприємства / В. Пухальський // Вісник Технологічного університету Поділля. – 2004. – № 3. – С. 7–10.
3. Голубев, Д. І. Етапи розробки інвестиційної політики підприємства [Текст] / Д. І. Голубев // Економіка та держава. – Київ, 2014. – № 10. – С. 97-99.
4. Політична економія: Підручник / За ред. Ніколенко Ю. В. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 632 с.
5. Соколов О. Є. Інвестиційна привабливість як фактор забезпечення ефективної діяльності промислового підприємства / О. Є. Соколов // Інноваційна економіка. – 2015. – № 1. – С. 109-113. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ inek_2015_1_21
6. Шпортько Г. Ю., Козенкова Н. П., Козенкова В. Д. Оцінка інвестиційної привабливості промислового підприємства [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет. – 2014. – № 11. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua

Сипайло Л.Г., Ляшук А.Н.
Национальный университет водного хозяйства и природопользования

ОБОСНОВАНИЕ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ИЗДЕРЖЕК ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье исследована сущность и этапы формирования инвестиционной политики предприятия. Выделены условия формирования инвестиционной политики с учетом альтернативных издержек использования ресурсов предприятия. Обоснована методика расчета альтернативных затрат на основе расчета интегрального показателя инвестиционной привлекательности. Предложено оценивать инвестиционную привлекательность предприятия на основе расчета показателей, характеризующих эффективность использования ресурсов. С целью обоснования альтернативных издержек при формировании инвестиционной политики предложена экономико-математическая модель оценки влияния эффективности использования факторов (ресурсов) на результат деятельности предприятия.
Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная политика, инвестиционная привлекательность, альтернативные издержки, корреляционный анализ.

Sipailo L.G., Liashuk A.M.
The National University of Water and Environmental Engineering

JUSTIFICATION OF FORMATION COSTS OF ALTERNATIVE INVESTMENT POLICY ENTERPRISE

Summary
In the article the essence and stages of the investment policy of the company. There are determined conditions of the investment policy, taking into account opportunity costs using enterprise resources. Tested the method of calculating the opportunity costs by calculating the integral index of investment attractiveness. Evaluation of investment attractiveness based on the calculation of indicators of the efficiency of resource use. To determine the opportunity costs in the formation of investment policy proposed mathematical model assessing the impact factors (resources) on the outcome of the company.
Keywords: investments, investment policy, investment attractiveness, alternative costs, correlation analysis.

УДК 336.011

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕБІТОРСЬКОЇ ТА КРЕДИТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТЕЙ

Скляр Є.В., Храпливий А.І.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

Розглянуто трактування визначення дебіторської заборгованості та кредиторської заборгованості. Кредиторська заборгованість – це сума коштів, якою володіє компанії, оскільки вона набула товари або послуги в кредит від постачальника. Дебіторська заборгованість – це сума коштів, якою володіє компанія, тому що вона продала товари чи послуги в кредит клієнту. Представлено класифікацію дебіторської та кредиторської заборгованостей. В статті виявлено причини, які сприяють їх виникненню на підприємстві.
Ключові слова: дебіторська заборгованість, кредиторська заборгованість, компанія, актив, заборгованість, підприємство.

Постановка проблеми. Сьогодні більшість українських підприємств перебувають на межі фінансової кризи. Основна причина виникнення цих явищ полягає у нестабільному економічному становищі держави, низькому рівні менеджменту і нездатності підприємств ефективно та своєчасно управляти оборотними активами. Вітчизняним підприємствам приріст та неефективне управління дебіторською та кредиторською заборгованостями є актуальним питанням. Адже, за таких умов зростає роль ефективного управління дебіторською та кредиторською заборгованістю, своєчасного її повернення та попередження виникнення безнадійних боргів [7, с. 35].

Вміле й ефективне управління цією частиною поточних активів є невід'ємною умовою підтримки необхідного рівня ліквідності і платоспроможності. Управління дебіторською заборгованістю необхідно як при формуванні іміджу надійного позичальника, так і з погляду забезпечення ефективної поточної діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню даної проблеми присвячено наукові праці таких вітчизняних та закордонних науковців як: М.Д. Білика, О.А. Боровика, Є.В. Дубровської, О.М. Кияшка, С.А. Кравченка, О.В. Попазова, В.В. Смачила, О.О. Тучака, Л.В. Черненк, а Зві Боді і Роберта К. Мертоната та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на підвищений науковий інтерес до проблем ефективності кредиторської та дебіторської заборгованостей та значну кількість наукових розробок у даному напрямку, немає комплексного підходу до її вирішення. Зазначимо, що питання заборгованості завжди будуть актуальні, оскільки характер та коло операцій, що здійснюються з їх допомогою, постійно розширюються, бізнес наражається на нові ризики, на ринку з'являються нові інструменти, а не завжди об'єктивна інформація щодо фінансового становища, яка надається контрагентам, досить часто перешкоджає розвитку підприємства. Зокрема, потребують подальшого дослідження трактування дебіторської та кредиторської заборгованостей, розвиток механізму врахування ключових детермінант їх застосування. Все це обумовлює вибір теми наукового дослідження, мети та завдань, а також підтверджує його актуальність та практичну значимість.

Мета дослідження полягає в комплексному дослідженні теоретичних положень аналізу дебіторської і кредиторської заборгованості, які

Таблиця 1

Визначення дебіторської заборгованості в різних джерелах

№	Джерело	Тлумачення поняття «дебіторська заборгованість»
1	П(с)БО 10 п. 4 «Дебіторська заборгованість»	Сума заборгованості дебіторів на певну дату
2	П(с)БО 13 п. 4 «Фінансові інструменти»	Сума, що виникає внаслідок надання коштів, продажу інших активів, робіт, послуг безпосередньо боржникові та не є фінансовим активом, призначеним для перепродажу
3	МСБО 39 п. 9 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка»	Це похідні фінансові активи з фіксованими платежами, які підлягають визначенню та не мають котирування на активному ринку
4	Матицина Н.О.	Розмір неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності виконати грошові зобов'язання перед підприємством після настання встановленого договором строку оплати їх
5	Білик М.Д.	Це матеріальні ресурси, не оплачені контрагентами, або готівка, що вилучена у підприємства
6	Гуня В.О.	Одна з найважливіших складових кредитної діяльності підприємства, як один з елементів для розрахунку показників її результативності
7	Іванов Є.О.	Це боргові права до покупців
8	Білик І.	Це фінансовий актив, який є контрактивним правом отримувати грошові кошти або цінні папери від іншого підприємства визнається як актив, коли підприємство стає стороною контракту і, внаслідок цього, має юридичне право отримувати грошові кошти

Джерело: [3; 6, с. 39]

© Скляр Є.В., Храпливий А.І., 2016

забезпечують вирішення важливих завдань, що мають істотне значення при прийняті управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу. Розвиток ринкових відносин підвищує відповідальність і самостійність підприємств у виробленні і ухваленні управлінських рішень для забезпечення ефективності розрахунків з дебіторами і кредиторами. Збільшення або зниження дебіторської і кредиторської заборгованості приводять до зміни фінансового становища підприємства. На підставі цього необхідно проводити моніторинг і аналіз стану розрахунків.

Дебіторська і кредиторська заборгованість підприємства виникає унаслідок безготівкових розрахунків з покупцями, підрядчиками, фінансовими органами, органами соціального страхування, депонентами, підзвітними особами тощо. Виникнення обох видів заборгованостей обумовлене неспівпадінням моменту відвантаження готової продукції, виконання робіт, послуг, отримання товарно-матеріальних цінностей, нарахування зарплати і платежів з моментом їх оплати. Значні розміри дебіторської і кредиторської заборгованості приводять до перерозподілу оборотних коштів [4, с. 124-131].

На кожному етапі економічного розвитку в Україні та світі відбувалися істотні зміни у трактуванні поняття «дебіторська заборгованість». В даний час не існує єдиного підходу до визначення сутності поняття «дебіторська заборгованість». З плином часу зміст дебіторської заборгованості дещо змінився, проте основне ототожнення із боргом або заборгованістю залишається незмінним [3, с. 125]. Результат аналізу існуючих підходів до сутності дебіторської заборгованості в науковому середовищі представлено в табл. 1.

Українські та закордонні вчені визначають термін «дебіторська заборгованість» по різному. Зокрема, в міжнародній практиці вся дебіторська заборгованість відноситься до фінансових активів. Вважаємо, що більшість наведених визначень є неповними, не розкривають сутність «дебіторської заборгованості» або розглядають тільки одну з її сторін. Тому найбільш точна її дефініція наступна: «дебіторська заборгованість – це майно (матеріальні ресурси), що не оплачені контрагентами, або готівка, що вилучена з кругообігу оборотних засобів». Таке визначення дає уявлення про економічну природу цієї заборгованості і визначає її місце в економіці. Проведені дослідження показали, що до цього часу серед науковців відсутня і єдність поглядів щодо класифікації дебіторської заборгованості. Існуючі класифікації заборгованості є неповними і, як правило, охоплюють лише одну ознаку. Вважаємо, що дебіторську заборгованість слід класифікувати наступним чином (табл. 2).

Виникнення дебіторської заборгованості є об'єктивним процесом, який зумовлений існуванням ризиків під час проведення взаєморозрахунків між контрагентами за результатами господарської операції. Взагалі ризик – це кількісна міра небезпеки, яка притаманна тому чи іншому виду діяльності. Основним ризиком при виникненні дебіторської заборгованості є ризик непогашення. Таким чином дебіторська заборгованість не погашається з таких причин:

Таблиця 2

Класифікація дебіторської заборгованості

№	Ознака	Види дебіторської заборгованості	
1	Строк погашення	Довгострокова	За майно, що передано у фінансову оренду
			Одержані векселі
			Інша довгострокова заборгованість
		поточна	За товари, роботи та послуги
			За розрахунками
			Інша поточна заборгованість
2	Своєчасність погашення	дебіторська заборгованість, строк оплати якої не настав	
		дебіторська заборгованість не сплачена в строк	
		сумнівна дебіторська заборгованість	
		безнадійна дебіторська заборгованість	
3	Статті бухгалтерського балансу	за товари, роботи, послуги	
		за розрахунками із бюджетом	
		за розрахунками за виданими авансами	
		за розрахунками з нарахованих доходів	
		за розрахунками із внутрішніх розрахунків	
		Інша поточна дебіторська заборгованість	
4	Строк позовної давності	Непрострочена	
		Прострочена	
5	Оцінка вартості	Первинна	
		Чиста реалізаційна	
6	Вид	Товарна (операційна)	
		Нетоварна (не операційна)	
7	Особливі види	Відстрочена податкові активи	
		Витрати майбутніх періодів	

Джерело: складено автором на основі матеріалів [2; 6; 7]

1) клієнт незадоволений продукцією або послугами фірми і затримка сплати є найкращим способом привернути до цього увагу;

2) у клієнта достатньо грошових коштів, але складений ним розклад платежів не співпадає з очікуваннями фірми, тобто бюджети двох контрагентів не узгоджуються;

3) у покупця недостатньо грошових коштів для того, щоб виконати усі зобов'язання [8, с. 101].

Однак, у процесі здійснення підприємницької діяльності суб'єкт господарювання взаємодіє з іншими підприємствами, організаціями, які поставляють матеріальні цінності, включаючи виробничі запаси, обладнання, інші активи, надають послуги, виконують роботи, необхідні для забезпечення звичайної діяльності підприємства. В результаті виникає кредиторська заборгованість перед вітчизняними та іноземними постачальниками та підрядниками. Тому значна питома вага в складі джерел коштів підприємства належить позиковим коштам, у тому числі й кредиторській заборгованості.

Незважаючи на давню історію існування кредиторської заборгованості та стан її вивчення, в сучасній науковій літературі також немає єдиної думки щодо трактування цього поняття.

Таблиця 3

Визначення кредиторської заборгованості в різних джерелах

№	Джерело	Тлумачення поняття «кредиторська заборгованість»
1	Борисов А.Б.	це грошові кошти, які тимчасово підпорядковані підприємству, фірмі, які підлягають поверненню юридичній або фізичній особі, у яких вони позичені і яким вони не виплачені
2	Голов С.Ф. та Костюченко В.М.	це суми, які нараховуються постачальникам за купівлю у них товарів або послуг в кредит
3	Партин Г.О. та Загородній А.Г.	це заборгованість підприємства іншим юридичним і фізичним особам, що виникла в результаті здійснених раніше дій (подій), оцінена в гривнях і щодо якої в підприємства існують зобов'язання її погашення в певний строк
4	Цалко Ю.С.	це тимчасове залучення активів у господарську діяльність підприємства за рахунок тимчасово безоплатного одержання майна інших суб'єктів господарювання
5	Ткаченко Н.М.	це тимчасово залучені суб'єктом у власне користування грошові кошти, які підлягають поверненню юридичній або фізичній особі
6	Чабанова Н.В. та Василенко Ю.А	це особлива частина майна організації, що є предметом обов'язкових правовідносин між організацією і її кредиторами. Організація володіє і користується кредиторською заборгованістю, але вона зобов'язана повернути чи виплатити дану частину майна кредиторам, що мають права вимоги на неї. Дана частина майна – це борги організації, чуже майно, чужі кошти, що знаходяться у володінні організації-боржника
7	Бланк І.А.	це поточні зобов'язання підприємства, що відображають його заборгованість перед господарськими партнерами з комерційних операцій; з розрахунків, нарахованих до оплати тощо

Джерело: складено автором на основі [5]

Результат аналізу існуючих підходів до сутності кредиторської заборгованості в науковому середовищі представлено в табл. 3.

Таблиця 4

Класифікація кредиторської заборгованості

№	Ознака	Класифікація
1	Забезпеченість	Забезпечені
		незабезпечені
2	Строк погашення	Строкові
		Безстрокові
3	Спосіб погашення	Монетарні (готівкові)
		Немонетарні (безготівкові)
4	Термін погашення	Довгострокові
		короткострокові
5	Можливість оцінки	Фактичні
		Оцінюючі
		умовні

Джерело: Складено автором на основі [7]

Отже, як бачимо, наведені трактування поняття «кредиторська заборгованість» підтверджують те, що існують певні розбіжності у визначені даного поняття. В основному вчені розглядають кредиторську заборгованість, як грошові кошти, деякі як частину майна або форму розрахунків за товари та послуги, але ніхто не наголошує на тому, що кредиторська заборгованість є складовою кругообігу капіталу. Адже елементи кругообігу капіталу є частиною безперервного потоку господарських операцій. Закупівлі призводять до збільшення виробничих запасів і кредиторської заборгованості, виробництво – до збільшення готової продукції, реалізація – до зростання дебіторської заборгованості і грошових коштів. Цей цикл операцій багаторазово повторюється і в результаті зводиться до грошових надходжень і платежів [2, с. 248]. Тому, вважаємо, що кредиторська заборгованість – це складова кругообігу капіталу, яка виступає предметом обов'язкових правовідносин між боржником і його кредитором, що виникли на стадії постачання і мають гривневий еквівалент.

У сучасній економічній практиці виділяють такі основні види кредиторської заборгованості: за товари, роботи та послуги, термін оплати за якими не настав; за товари, роботи та послуги, які вчасно не оплачені; за виданими векселями; за отриманими авансами; за розрахунками з бюджетом і позабюджетними платежами; зі страхування; з оплати праці; інші види кредиторської заборгованості. У табл. 4 зображена класифікація актуальна для всіх видів бізнесу.

Основними причинами виникнення дебіторської та кредиторської заборгованостей на підприємстві є:

1) невідповідність обсягу грошової маси, що знаходиться в обігу, вартісному обсягу продукції, що випускається, що надаються;

2) низьку платіжну дисципліну покупців та постачальників і загальний економічний стан галузей, до яких вони відносяться;

3) брак коштів у клієнта або зниження рівня його платоспроможності;

4) порушення розрахунково-платіжної дисципліни контрагентами;

5) зниження інвестиційних накопичень та інших залишків грошових коштів у підприємства;

6) значне випередження процентних банківських ставок у порівнянні з темпами інфляції і практична недоступність отримання кредитів, особливо довгострокових, для більшості підприємств;

7) відволікання платіжних засобів для закупівлі валюти і подальше знецінювання гривні;

8) нерозвиненість практики факторингу;

9) недосконала політика стягнення дебіторської заборгованості;

10) недосконаліть якості аналізу дебіторської та кредиторської заборгованостей і послідовності у використанні його результатів.

З ціллю запобігання втрат і визнання підприємства неспроможним, кожен господарюючий суб'єкт повинен прагнути до якнайбільшого скорочення дебіторської та кредиторської заборгованостей.

Висновки та пропозиції. З огляду на отримані результати в ході проведення дослідження на основі показників дебіторської і кредиторської

заборгованостей і відповідно до поставленої мети зробимо наступні висновки:

1. Було проаналізовано дебіторську і кредиторську заборгованості за різними дефініціями і запропоновано власне трактування і бачення. Зокрема, визначено, що дебіторська заборгованість – це сума коштів, якою володіє компанія, тому що вона продала товари чи послуги в кредит клієнту, а кредиторська заборгованість – це сума коштів, якою володіє компанії, оскільки вона набула товари або послуги в кредит від постачальника.

2. Під час дослідження було вивчено різні види класифікації заборгованостей і в результаті сформовано власний підхід до цього питання.

3. Встановлено, що поширеними причинами утворення кредиторської заборгованості є неповне фінансування установ, а також прийняття зобов'язань в обсягах, які перевищують доведені бюджетні призначення (в тому числі через затвердження бюджетних асигнувань менше фактичної потреби на утримання установи).

4. Найголовнішими результатами роботи є сформований комплексний підхід до питання дебіторської та кредиторської заборгованостей, а також причин їх виникнення.

Список літератури:

1. Багров В. П. Економічний аналіз / В. П. Багров, І. В. Багрова. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 160 с.
2. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський облік у зарубіжних країнах / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир: ПП «Рута», 2003. – 544 с.
3. Гуня В. О. Удосконалення класифікації дебіторської заборгованості та її відображення у фінансовій звітності підприємств / В. О. Гуня. // Економічний простір. – 2014. – № 19. – С. 124–131.
4. Матицина Н. О. Основні засади регулювання розрахункових відносин через управління дебіторською заборгованістю / Н. О. Матицина // Бухгалтерський облік і аудит. – 2015. – № 12. – С. 38-42.
5. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 12 [Електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_012
6. Пінчук Т. А. Організаційно-методичні проблеми обліку дебіторської заборгованості в системі управління підприємством / А. Т. Пінчук // Ефективна економіка – 2014. – № 10. – С. 36-41.
7. Попазова О. В. Тенденції змін дебіторської та кредиторської заборгованостей на сільськогосподарських підприємствах України / О. В. Попазова // Агросвіт. – 2013. – № 7. – С. 40-44.
8. Прохорова О. С. Деякі питання обліку дебіторської та кредиторської заборгованості бюджетних установ / О. С. Прохорова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2015. № 3. – С. 100-104.

Скляр Е.В., Храпливый А.И.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ДЕБИТОРСКОЙ И КРЕДИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ

Аннотация
Рассмотрены определения дебиторской задолженности и кредиторской задолженности. Кредиторская задолженность – это сумма средств, которой располагает компании, поскольку она приобрела товары или услуги в кредит от поставщика. Дебиторская задолженность – это сумма средств, которой владеет компания, так как она продала товары или услуги в кредит клиенту. Представлена классификация дебиторской и кредиторской задолженностей. В статье указаны причины, которые способствуют их возникновению на предприятии.
Ключевые слова: дебиторская задолженность, кредиторская задолженность, компания, актив, задолженность, предприятие.

Skljar E.V., Khraplyvyi A.I.
Bukovyna State Finance and Economics University

THE THEORETICAL BASIS OF RESEARCH PAYABLES AND RECEIVABLES

Summary
The article deals with the interpretation of the definition of accounts receivables and payables. Accounts payable are amounts a company owes because it purchased goods or services on credit from a supplier or vendor. Accounts receivable are amounts a company has a right to collect because it sold goods or services on credit to a customer. Proposed classification of receivables and payables. Analyzed the causes that contribute to its occurrence in the enterprise.
Keywords: receivables, payables, company, asset, debts, enterprise.

УДК 631.14

ВПЛИВ ГАЛУЗЕВОЇ СТРУКТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ПРИБУТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Скоромна О.Ю.
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

У статті було визначено найбільш прибуткові види продукції та проаналізовано галузеву структури сільськогосподарських підприємств Харківської області. За допомогою кореляційно-регресійного аналізу запропоновано оптимальну галузеву структуру. За використанням графічного методу було змодельовано прибутковість виробництва при різному сполученні галузей.
Ключові слова: галузева структура, прибуток, збиток, фактори формування прибутку.

Перехід до ринкових умов господарювання, привів до того, що на даний момент аграрні підприємства самостійно обирають напрям своєї діяльності. Перед кожним керівником постає питання вибору провідної галузі виробництва – рослинництва чи тваринництва, аби досягти максимуму прибутку для забезпечення розширеного відтворення та інтенсифікації виробництва. Та, окрім максимізації прибутку, необхідно враховувати широке коло чинників щодо вибору виробничого напряму: наявність виробничих ресурсів, кількість та якість трудових ресурсів, природо-кліматичні умови та ін. До того ж необхідно враховувати екологічну безпеку та збереження родючості ґрунтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі удосконалення галузевої структури в сільськогосподарських підприємств присвячені праці таких вчених: В.Г. Андрійчука [1], А.О. Соколової [2], Хміль Н.В. [3] та ін. Питанням спеціалізації та концентрації виробництва приділяли увагу науковці Л.І. Боднарчук [4], Ф.В. Горбонос [5], І. Яців [6] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання пошуку оптимальної галузевої структури, що б задовольняла екологічні вимоги, забезпечувала дотримання сівозмін та приносила максимум прибутків при сполученні окремих галузей в сільському господарстві і на даний час є актуальним і потребує подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження впливу галузевої структури аграрних підприємств на формування фінансових результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для цілей дослідження впливу галузевої структури на фінансові результати необхідно обґрунтувати сутність такого поняття як «галузь». Як стверджує академік В.Г. Андрійчук, галузь – це частина сільськогосподарського виробництва, яка відрізняється від його інших частин кінцевою продукцією, набором засобів виробництва (предметів і знарядь праці), технологією виробництва і його організацією, а також професійним складом працівників [1]. Професор В.Я. Амбросов наголошує на важливості організаційного вдосконалення галузевої і виробничої структур, визначення спеціалізації з урахуванням довгострокової кон'юнктури ринку [8].

Таким чином, слід визначити за рахунок чого галузева структура дає найбільший економічний ефект, які види продукції є найвигіднішими для виробництва. Дослідити прибутковість від реалізації основних видів продукції сільськогосподарськими підприємствами в Харківській області за 2014 р., в розрахунку на 1 га, можна за допомогою рис. 1.

За даними графіку, найвищі прибутки в розрахунку на одиницю площі, підприємства отримують від реалізації соняшнику – 2402,33 грн/га, від реалізації цукрових буряків – 2353,84 грн/га, пшениці – 1903,73 грн/га, кукурудзи – 1183,14 грн/га, ячменю – 867,96 грн/га.

Проте, щодо галузі тваринництва розрахунок прибутку на одиницю площі не може бути обчислений, так як не відповідає логіці. Тому для порівнянності галузей було проведено розрахунок з урахуванням, нормативних витрат кормів на 1 ц продукції та фактичної урожайності кормових культур. Одержані результати дають змогу зробити такі висновки: виробництво молока було прибутковим – 2424,50 грн/га, виробництво свинини мало дещо менші прибутки – 545,99 грн/га, виробництво м'яса ВРХ було збитковим, розмір збитків 4310,50 грн/га.

Кожне підприємство на сучасному етапі самостійно обирає виробничій напрям, проте галузь сільського господарства є досить специфічною і кожен рік є особливим, одні й ті ж самі види продукції в різні роки дають різні фінансові результати. Це зумовлено багатьма факторами які носять як суб'єктивний так і об'єктивний характер. Нестабільна економічна ситуація в державі, знецінення національної валюти, випереджуючи темпи інфляції – все це приводить до зростан-

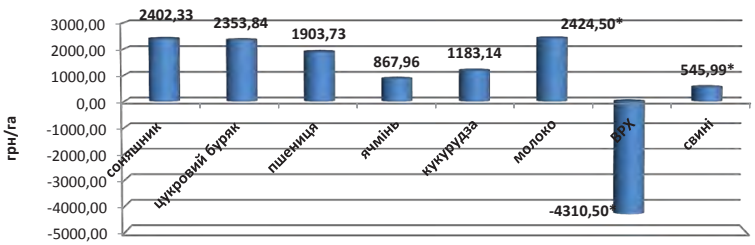

Рис. 1. Фінансові результати від реалізації основних видів продукції сільськогосподарськими підприємствами в Харківській обл. за 2014 р., грн/га

Джерело: побудовано автором на основі статистичної звітності підприємств

** – визначення фінансових результати по продукції тваринництва на одиницю площі проведено з урахуванням необхідного обсягу кормів.*

© Скоромна О.Ю., 2016

ня цін на виробничі ресурси, збільшуючи собівартість виробленої продукції. До об'єктивних факторів можна віднести природно-кліматичні умови, шкідники та хвороби рослин, що безпосередньо впливають а урожайність. Всі ці чинники безпосередньо впливають на формування фінансових результатів господарської діяльності аграрних підприємств. Тому планування роботи підприємства, зокрема його галузевої структури, є досить важливим завданням. Для більш наявного розуміння ситуації проаналізуємо вплив питомої ваги окремих видів продукції на прибутковість сільськогосподарських підприємств Харківської області у 2014 р. (табл. 1).

За даними таблиці, можемо зазначити, що прибуток по області в середньому складав 1766,12 грн/га, провідними культурами для вирощування є зернові, що займають 63,4% в структурі посівних площ. На другому місці знаходиться соняшник – 25,4% в структурі посівних площ. В звітному році підприємства майже не займалися вирощуванням цукрових буряків, дана культура в структурі посівних площ становила лише 1,5%.

Розглянувши детально групи підприємств, що мали фінансовий результат у вигляді збитку, зазначимо: найбільшу частку в структурі товарної продукції складали зернові, частка соняшнику в даних групах була нижче за середнє значення по області. Варто відмітити, що галузь тваринництва серед найзбитковіших підприємств є добре розвинена.

Групи підприємств, що отримали найбільші прибутки – від 3500,1 до 4000,0 та підприємств з прибутком від 4500,1 до 5000,0 грн/га, мали в структурі посівних площ соняшнику понад 30,0%. Галузь тваринництва в даних підприємствах майже відсутня.

Загальновідомим є той факт, що наша країну вважають житницею Європи, вона є провідним

Таблиця 1

Взаємозв'язок прибутковості сільськогосподарського виробництва з структурою посівів та щільністю поголів'я тварин в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2014 р.

Групи підприємств за розміром прибутку (збитку), грн/га	Кількість підприємств в групі	Прибуток (збиток) на 1 га, грн/га	Витрати, грн/га	Виручка, грн/га	Питома вага в структурі посівних площ%			Щільність поголів'я на 100 га с.-г угідь (ріллі), голів		
					Зернові	Цукровий буряк	Соняшник	Корови	ВРХ	Свині
до – 500	22	-1632,16	7961,80	6329,64	48,2	0,6	22,1	1,7	3,3	2,9
- 500,1-0,0	20	-288,47	5110,65	4822,18	42,7	2,3	22,6	5,3	6,3	1,3
0,1-500,0	67	283,89	5034,34	5318,22	43,0	1,8	20,9	2,6	3,9	2,0
500,1-1000,0	63	743,75	5086,81	5830,57	51,5	0,3	26,3	2,5	4,4	1,6
1000,1-1500,0	81	1223,81	5700,82	6924,63	55,6	0,2	27,5	3,7	5,1	4,9
1500,1-2000,0	55	1719,62	4427,25	6146,86	48,7	1,1	22,6	3,6	5,1	1,8
2000,1-2500,0	50	2205,19	6662,80	8867,98	55,8	1,8	26,4	2,4	4,4	4,9
2500,1-3000,0	38	2718,96	5966,79	8685,75	56,6	4,6	23,6	4,4	9,0	6,5
3000,1-3500,0	30	3228,81	5699,12	8927,93	54,2	1,1	28,1	4,5	5,9	1,0
3500,1-4000,0	22	3791,39	5859,41	9650,80	54,4	2,5	32,1	1,2	1,8	0,0
4000,1-4500,0	11	4135,03	7309,44	11444,46	53,8	1,8	27,2	2,7	4,6	0,0
4500,1-5000,0	9	4719,61	5882,36	10601,97	55,5	3,2	34,2	1,3	2,2	0,0
понад 5000,1	32	5890,42	10171,86	16062,28	52,6	0,4	26,6	3,9	5,4	1,2
В середньому	500	1956,9	6011,4	7968,3	51,8	1,5	25,4	3,3	5,0	2,8

Джерело: розраховано автором на основі статистичної звітності підприємств

Таблиця 2

Вплив питомої ваги зернових в структурі посівних площ на прибутковість діяльності сільськогосподарських підприємств Харківської області у 2014 р.*

Групи підприємств за питомою вагою зернових в структурі посівних площ, %	Кількість підприємств в групі	Питома вага зернових в структурі посівних площ	Прибуток (збиток) на 1 га с.-г. угідь, грн/га	Витрати, грн/га	Виручка, грн/га	Питома вага в структурі посівних площ, %		Щільність поголів'я на 100 га с.-г. угідь (ріллі), голів		
						Цукровий буряк	Соняшник	Корови	ВРХ	Свині
0	7	0,0	-404,86	6955,00	6550,14	0,0	46,6	4,9	3,9	0,0
0,1-10,0	5	55,9	360,55	1559,02	1919,57	0,0	5,1	0,0	0,0	0,0
10,1-20,0	14	17,7	1153,00	1940,03	3093,03	3,7	17,7	1,2	3,0	1,6
20,1-30,0	18	24,8	785,90	7878,96	8664,85	6,3	24,6	4,7	7,2	0,0
30,1-40,0	44	36,1	1515,19	6424,10	7939,29	0,6	29,9	6,8	10,3	4,2
40,1-50,0	86	45,9	**2562,17**	7216,99	9779,15	1,7	25,4	5,8	8,8	3,4
50,1-60,0	132	55,2	1736,9	5970,19	7707,14	1,1	28,7	1,9	2,8	2,2
60,1-70,0	104	64,8	2331,1	5567,72	7898,85	1,5	24,2	1,2	2,0	2,5
70,1-80,0	66	73,6	2092,5	5000,02	7092,54	1,6	20,0	1,1	2,5	3,0
понад 80,1	24	83,5	1749,2	4961,10	6710,31	0,0	16,4	0,8	0,8	4,9
В середньому	500	51,8	1956,91	6011,42	7968,33	1,5	25,4	3,3	5,0	2,8

Джерело: розраховано автором на основі статистичної звітності підприємств

експортером зернових до всього світу. В Харківській області також провідними культурами вирощування є зернові, що займають 51,8% в структурі посівних площ. Зважаючи на це, подальший напрямок дослідження було спрямовано на визначення впливу питомої ваги зернових в структурі посівних площ на прибутковість діяльності сільськогосподарських підприємств (табл. 2).

За наведеними даними простежується чітка закономірність між прибутковістю та питомою вагою посівів. Так, в групі підприємств, де зовсім не вирощують зернові, отримано фінансовий результат у вигляді збитку – 404,86 грн/га. Надалі зі збільшенням посівів спостерігаємо поступове зростання фінансових результатів. Найвищі прибутки – 2562,17 грн/га отримують підприємства з питомою вагою зернових від 40,1 до 50,0%.

Проведене дослідження за методом групувань не дає повного уявлення про формування фінансових результатів при сполученні окремих галузей. Тому для визначення ступеню впливу факторів, за основу було обрано метод кореляційно-регресійного аналізу, результатом якого є рівняння параболи. Взаємозв'язок між прибутковістю (у) і питомою вагою певної культури в структурі посівних площ (x_1, x_2, x_3, x_n ...) можна відобразити за допомогою квадратного рівняння регресії:

$$y = a_0 + a_1x + a_2x^2 \quad (1)$$

В результаті кореляційного аналізу залежності прибутку від питомої ваги зернових в структурі посівних площ, отримали рівняння параболи:

$$y = -229{,}4 + 63{,}5x - 0{,}47x^2 \quad (2)$$

Використавши дане рівняння, зобразили графічно залежність прибутковості від питомої ваги соняшника в структурі посівних площ (рис. 2).

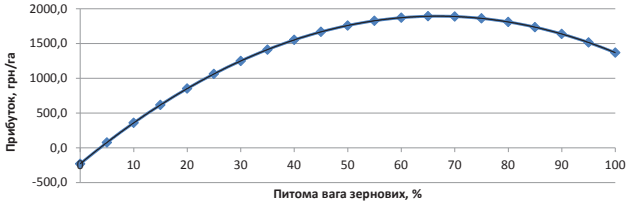

Рис. 2. Залежність прибутковості від питомої ваги зернових в структурі посівних площ в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2014 р.*

** Джерело: розрахунки автора на основі статистичної звітності підприємств*

Отже, прибутковість сільськогосподарських підприємств напряму залежить від посівів зернових. Коефіцієнти рівняння говорять про наявність прямого зв'язку – зі збільшенням питомої ваги зернових зростає прибутковість. Проте, зростання прибутковості можливе лише до певної межі. Так, знайшовши похідну функції і прирівнявши її до нуля (формула 2), отримуємо рівняння прямої:

$$y = 63{,}5 - 0{,}94x \quad (3)$$

Екстремум функції буде в точці $x = 67{,}5$, тобто за умови, що зернові займатимуть 67,5% в структурі посівних площ значення прибутку буде максимальне – 1915,42 грн/га. Подальше збільшення зернових в структурі посівних площ приведе до зменшення фінансових результатів, що підтверджує дію закону спадної віддачі.

За допомогою квадратного рівняння параболи, спробуємо почергово розрахувати фінансові результати, при сполученні окремих галузей. За умови сполучення зернових (x_1) та соняшника (x_2) рівняння прийме наступний математичний вираз:

$$y = -568{,}53 + 61{,}68x_1 - 0{,}49x_1^2 + 9{,}44x_2 + 0{,}13x_2^2 + 0{,}24x_1x_2 \quad (4)$$

Графічне зображення залежності прибутку від структури посівів зображено на рис. 3.

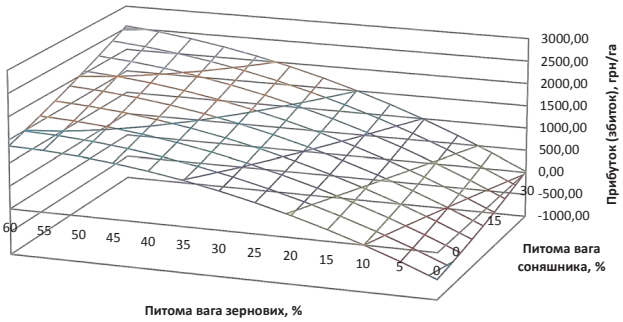

Рис. 3. Залежність впливу факторів структури посівної площі зернових (x_1) та соняшника (x_2) на прибутковість (у) у сільськогосподарських підприємств Харківської області у 2014 р.

**Джерело: розрахунки автора на основі статистичної звітності підприємств*

За проведеними розрахунками визначили, що найбільш вдале співвідношення для максимізації прибутку буде за умови, якщо в сівозміні 60% площ буде зайняте під зернові культури, а решта 40% буде засіяна соняшником. При такому співвідношенні прибуток становитиме 2545,82 грн/га. Отримання високих прибутків можливе лише при умові вирощування зернових, навіть якщо під технічною культурою – соняшником буде зайнято 40,0%, а площа зернових в структурі буде незначною, прибуток буде мінімальний.

За таким же алгоритмом було визначено залежність прибутку при зерново-молочному напрямку виробництва. Проведені розрахунки, дають підстави зробити висновок, що обравши такий напрям виробництва підприємства не перетинають межу збитковості. Проте, максимальне значення розрахункового прибутку – 1985,03 грн/ га, буде за умов відсутності галузі молочного скотарства та при питомій вазі зернових в розмірі 60,0% в структурі посівних площ. Подальше зростання щільності поголів'я веде до незначного, але поступового зниження прибутку. За умов коли зернові складатимуть 60,0% площі посіву, а щільність поголів'я 15 голів на 100 га с.-г. угідь розрахункове значення прибутку становитиме 1587,61 грн/га.

Продовжуючи дослідження в даному напрямку, проаналізували оптимальне співвідношення ще двох факторів впливу на прибутковість (у) – питомої ваги соняшника в структурі посівних площ *(x_2)* та щільності поголів'я корів *(x_3)*. Розрахувавши модельний приклад визначили, що при сполученні галузей фінансовий результат не перетинає межу збитковості. Найвищі прибутки в розрахунку на одиницю площі підприємства одержують при перетині факторної ознаки x_2 межу в 30,0%. За таких умов прибуток на 1 га с.-г. угідь перевищує 2000,0 грн, до

того ж збільшення даної результативної ознаки відбувається пропорційно збільшенню другого фактору x_3 (щільність поголів'я). Максимальне значення прибутку можливе при максимальному нарощуванні двох факторів. Тобто найвище значення прибутку – 2584,11 грн/га, буде за умови якщо соняшник в структурі посівних площ буде займати 40,0%, а щільність поголів'я – 15 голів на 100 га с.-г. угідь. Подальше нарощування соняшника в структурі сівозмін буде сприяти збільшенню прибутковості виробництва, але господарствам не варто нехтувати екологічною ефективністю виробництва та перенасичувати сівозміни технічними культурами.

Висновки. Галузева структура справляє визначальний вплив на формування фінансових результатів в сільському господарстві. Найбільш прибутковими культурами традиційно залишаються соняшник та зернові, щодо галузі тваринництва – молочне скотарство. Більшість підприємств Харківської області займаються лише галуззю рослинництва, для отримання максимального фінансового результату їм необхідно збалансувати структуру сівозмін таким чином, щоб група зернових культур займала близько 60%, а під технічними культурами було зайнято від 30 да 40% посівної площі. В підприємствах зерново-молочного напряму виробництва, отримання максимального прибутку досягається при найменшій щільності поголів'я.

Дослідження показали, що найбільший економічний ефект матиме фактор насиченості сівозмін технічними культурами, а саме соняшником. Нажаль, в ринкових умовах ведення аграрного бізнесу й досі відсутні механізми врегулювання економічної та екологічної складової. Проте, аграрним підприємствам слід раціонально використовувати посівні площі – насичення сівозміни соняшником веде до так званого перманентного прибутку, а згодом, через виснаження ґрунтів до зменшення урожайності та зниженню рівня доходів, а відповідно і прибутків.

Список літератури:

1. Андрійчук В. Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 779 с.
2. Соколова А. О., Мельник А. В. Необхідність удосконалення галузевої структури виробництва в аграрних підприємствах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ir.znau.edu.ua/retrieve/6007/am10_115-121.pdf
3. Хміль Н. В. Стратегія удосконалення галузевої системи управління на засадах сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_125/42.pdf
4. Боднарчук Л. І. Спеціалізація і концентрація виробництва / Л. І. Боднарчук, К. І. Ємець, Л. Л. Дудка // Пасіка. – 2008. – № 12. – С. 2-3.
5. Горбонос Ф. В. Концентрація виробництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //pidruchniki.ws/1800010236292/ekonomika/kontsentratsiya
6. Яців І. Концентрація виробництва у сільськогосподарських підприємствах як чинник формування в них конкурентних переваг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua
7. Валова продукція сільського господарства України за 2014 рік: Статистичний бюлетень / За ред. О. М. Прокопенко; Державна служба статистики України. – 2014. – 27 с.
8. Амбросов В. Я. Відтворення виробничого потенціалу при трансформації аграрних підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pdaa.edu.ua

Скоромная Е.Ю.
Харьковский национальный аграрный университет имени В.В. Докучаева

ВЛИЯНИЕ ОТРАСЛЕВОЙ СТРУКТУРЫ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПРИБЫЛИ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье были определены наиболее прибыльные виды продукции и проанализирована отраслевая структура сельскохозяйственных предприятий Харьковской области. С помощью корреляционно-регрессионного анализа определено оптимальную отраслевую структуру. С использованием графического метода была смоделирована прибыльность производства при различном сочетании отраслей.
Ключевые слова: отраслевая структура, прибыль, убыток, факторы формирования прибыли.

Skoromnaya E.Yu.
Kharkov National Agrarian University V.V. Dokuchaeva

INDUSTRY STRUCTURE INFLUENCE ON THE FORMATION OF INCOME OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Summary
In article identified the most profitable products and analyzed the sectoral structure of the agricultural enterprises of the Kharkov region. Using regression analysis to determine the optimal industrial structure. Using a graphical method was modeled profitability of production at various industries combined.
Keywords: branch structure, profit, loss, factors of profit.

УДК 657

ОСОБЛИВОСТІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ В УКРАЇНІ

Сліпченко Г.М.
Національна академія статистики, обліку та аудиту

У статті розглянуті особливості бухгалтерського обліку податку на додану вартість в Україні. З'ясовані особливості бухгалтерського обліку податкового зобов'язання та податкового кредиту за податком на додану вартість. Розглянуто питання бухгалтерського обліку руху коштів на електронному рахунку в системі електронного адміністрування. Проаналізовані основні зміни в нормативному регулюванні обліку податку на додану вартість в Україні. Отриманий результат буде корисний для застосування на практиці суб'єктами господарювання – платниками податку на додану вартість.

Ключові слова: бухгалтерський облік, податок на додану вартість, податкове зобов'язання, податковий кредит, податкова накладна, реєстр податкових накладних, електронний рахунок, система електронного адміністрування.

Вступ. У даний час непрямі податки мають вирішальний влив у формуванні стабільної економіки держави. Серед них податок на додану вартість (ПДВ) виступає одним із основних й стабільних джерел надходжень до Державного бюджету України. Податок на додану вартість є непрямим загальнодержавним податком, частка якого з структурі податкових надходжень до Державного бюджету України складає близько 50%.

В свою чергу податок на додану вартість є одним з проблемних податків, у зв'язку зі складністю в справлянні та обліку, що пов'язане з постійними та численними змінами в нормативно-правових документах, щодо його адміністрування та недосконалості податкової системи.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням, що пов'язані з бухгалтерським обліком розрахунків з бюджетом за податком на додану вартість у різні часи займалися такі вітчизняні вчені-економісти, зокрема Ф. Бутинець, М. Коцупатрий, В. Максімова, О. Малишкін, К. Уллубієва та інші. Однак всі ці наукові дослідження були проведені до початку введення і функціонування системи електронного адміністрування податку на додану вартість. Одже цілий ряд питань обліку розрахунків з бюджетом за податком на додану вартість в сучасних умовах дії системи електронного адміністрування є недостатньо досліджені. Все це обумовлює актуальність і важливість даного дослідження.

Метою дослідження є:

· аналіз змін нормативно-правових документів стосовно обліку податку на додану вартість;

· висвітлення особливостей та актуальних проблем бухгалтерського обліку розрахунків з бюджетом за податком на додану.

Виклад основного матеріалу. Податок на додану вартість – це непрямий податок, який нараховується та сплачується відповідно норм розділу V Податкового кодексу України (ПКУ) [1].

Сума податку на додану вартість згідно статті 200ПКУ [1], що підлягає сплаті до бюджету визначається як різниця між сумою податкового зобов'язання звітного (податкового)періоду та сумою податкового кредиту такого звітного (податкового)періоду. При позитивному значенні така сума податку на додану вартість (ПДВ) підлягає сплаті (перерахуванню) до Державного бюджету України, а при від'ємному значенні такого розрахунку підлягає відшкодуванню за заявою платника податку з Державного бюджету.

При чому у відповідності до Податкового кодексу України:

· податкове зобов'язання (пп. 14.1.179) ПКУ [1] за податком на додану вартість – це загальна сума податку на додану вартість, одержана (нарахована) платником податку в звітному (податковому)періоді;

· податковий кредит (пп. 14.1.181) ПКУ [1] – це сума, на яку платник податку на додану вартість має право зменшити податкове зобов'язання звітного (податкового) періоду.

Податкове зобов'язання за податком на додану вартість повинно бути нараховане суб'єктом господарювання на певну дату звітного (податкового)періоду в момент виникнення об'єкту оподаткування.

Датою виникнення податкових зобов'язань за податком на додану вартість згідно статті 187 ПКУ [1] з постачання товарів/послуг вважається дата яка припадає на податковий період, протягом якого відбувається будь-яка з подій, що сталася раніше:

а) дата зарахування коштів від покупця/замовника на банківський рахунок платника податку на додану вартість як оплата товарів/послуг, що підлягають постачанню, а в разу постачання товарів/послуг за готівку-дата оприбуткування коштів у касі платника податку, а вразі відсутності такої дата інкасації готівки у банківській установі, що обслуговує платника податку;

б) дата відвантаження товарів, а вразі експорту товарів-дата оформлення митної декларації, що засвідчує факт перетинання митного кордону України, а для послуг дата оформлення документа, що засвідчує факт постачання послуг платником податку.

На дату виникнення податкових зобов'язань платник податку на додану вартість зобов'язаний у відповідності до статті 201 ПКУ [1] скласти податкову накладну в електронній формі з дотриманням умов щодо реєстрації в Єдиному реєстрі податкових накладних (ЄРПН) [3].

Платник податку має право зареєструвати податкові накладні/розрахунки коригування є ЄРПН на суму податку, обчислену за формулою згідно статті 2001 ПКУ [1] та Порядку електронного адміністрування податку на додану вартість № 569 від 16.10.2014 року [2]. Реєстрації в

© Сліпченко Г.М., 2016

ЄРПН з 1 лютого 2015року підлягають всі податкові накладні та розрахунки коригування до податкових накладних (у тому числі які не надаються покупцю, виписані за операціями, вписані за операціями з постачання товарів/послуг, які звільнені від оподаткування) незалежно від розміру податку на додану вартість в одній податковій накладній.

Податкова накладна складена платником податку згідно Порядку заповнення податкової накладної № 1307 від 31.12.2015 року [4] в електронній формі повинна бути зареєстрована в ЄРПН протягом 15 календарних днів з дня наступного за датою виникнення податкових зобов'язань, відображених у відповідних податкових накладних та розрахунків коригування до податкових накладних. Підтвердженням продавцю про прийняття його податкової накладної та розрахунку коригування до податкової накладної є квитанція № 1 в електронному вигляді у текстовому форматі, яка надсилається протягом операційного дня. Платник податку має право зареєструвати податкову накладну та розрахунок коригування в ЄРПН, в якій загальна сума податку не перевищує суму обчислену відповідно до пункту $200^{1}.3$ ПКУ [1]. Слід зазначити, що відсутність факту реєстрації податкової накладної в ЄРПН не звільняє продавця від обов'язку включення суми податку на додану вартість, вказаної в такій податковій накладній до суми податкових зобов'язань за відповідний звітний період.

В свою чергу датою віднесення до податкового кредиту сум податку на додану вартість суб'єктом господарювання платником податку згідно статті 198ПКУ [1] є дата тієї події, що відбулася раніше:

а) дата списання коштів з банківського рахунка платника податку на оплату товарів/послуг;

б) дата отримання платником податку товарів/послуг.

Підставою для нарахування сум податку згідно статті 201 ПКУ [1], що відносяться до податкового кредиту є податкові накладні або розрахунки коригування до податкових накладних, зареєстровані в ЄРПН. Податкова накладна, що містить помилки в обов'язкових реквізитах, які не заважають ідентифікувати здійснену господарську операцію, її зміст, період, сторони та суму податкових зобов'язань – є підставою для віднесення покупцем сум податку до податкового кредиту. Покупцю товарів податкова накладна надається виключно в електронній формі з дотриманням вимог законодавства щодо електронного документообігу та електронного цифрового підпису. З метою отримання податкової накладної або розрахунку коригування Покупець за допомогою власного програмного забезпечення надсилає запит на отримання інформації з ЄРПН, за яким отримує витяг з ЄРПН в електронному вигляді щодо реєстрації податкової накладної або розрахунку коригування в ЄРПН. Така податкова накладна або розрахунок коригування вважається зареєстрованим в ЄРПН та отриманим покупцем.

Податкові накладні, отримані з Єдиного державного реєстру податкових накладних, є для отримувача товарів/послуг підставою для нарахування сум податку, що відносяться до податкового кредиту. Так згідно статті 198.6 ПКУ [1] у разі коли платник податку не включив у відповідному звітному періоді до податкового кредиту суми податку на підставі отриманих податкових накладних, зареєстрованих в ЄРПН, таке право зберігається за ним протягом 365 календарних днів з дати складання податкової накладної. Суми податку зазначені в податкових накладних,зареєстрованих в ЄРПН з порушенням терміну реєстрації відносяться до податкового кредиту за звітний податковий період в якому такі податкові накладні,розрахунки коригування до податкових накладних зареєстровані але не пізніше 365 календарних днів з дати складання податкових накладних, для платників податку, які застосовують касовий метод не пізніше 60 календарних днів з дати списання коштів з банківського рахунка платників податку. Не відносяться до податкового кредиту суми податку не підтверджені податковими накладними, розрахунками коригування до податкових накладних,митними деклараціями, іншими документами згідно статті 201 пп. 201.11 ПКУ [1]. Такими «іншими» документами згідно статті 201 пп. 201.11 ПКУ [1], що дають право на віднесення сум до податкового кредиту є: транспортні квитки, готельні рахунки,рахунки за послуги зв'язку (з вказаними сумою платежу, сумою податку, та податкового номеру продавця), касові чеки до 200 гривень за день (без урахуванням податку), бухгалтерські довідки.

Необхідно зазначити, що у запиті на отримання інформації з ЄРПН необхідно вказувати період та номер податкової накладної, визначеної продавцем товарів/послуг. Без таких даних запит до ЄРПН відправити не можливо, тому що це не передбачено технічними особливостями діючої системою електронного адміністрування.

Запровадження з 1 лютого 2015 року системи електронного адміністрування податку на додану вартість згідно статті $200.^{1}$ ПКУ [1] та Порядку електронного адміністрування № 569 від 16.10.2014 року [2] кардинально змінило окрім реєстрації податкових накладних виключно в електронному вигляді і власне порядок перерахування сум податку на додану вартість до бюджету. Так кожному суб'єкту господарювання платнику податку на додану вартість відкривається електронний рахунок, який призначений для перерахування коштів до Державного бюджету України. На такий рахунок перераховують грошові кошти:

· з власного поточного рахунку платника податку в сумах, необхідних для збільшення суми, необхідної для реєстрації податкової накладної в ЄРПН;

· з власного поточного рахунку платника податку в сумах, недостатніх для сплати до бюджету узгодженого податкового зобов'язання з податку на додану вартість;

· з бюджету в сумах надміру сплачених грошових зобов'язань з податку на додану вартість, повернутих платнику податків.

От же за Податковим кодексом України [1] суб'єкт господарювання платник податку здійснює наступні операції за податком на додану вартість:

· нараховує суму податкового зобов'язання та податкового кредиту звітного (податкового) періоду за податком на додану вартість;

· сплачує (перераховує) суму податку на додану вартість необхідну для реєстрації податкової накладної в ЄРПН на електронний рахунок в СЕА ПДВ;

· визначає суму узгодженого податкового зобов'язання з податку на додану вартість, або суму що підлягає бюджетному відшкодуванню;

· сплачує (перераховує) до Державного бюджету суму узгодженого зобов'язання за звітний (податковий) період на електронний рахунок в СЕА ПДВ.

Вищевказані операції суб'єкта господарювання щодо розрахунків з бюджетом за податком на додану вартість згідно Закону України № 996-XIV від 16.07.1997 року «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність» [6] підлягають обов'язковій реєстрації у бухгалтерському обліку підприємства. Здійснені операції щодо нарахування податкового зобов'язання та податкового кредиту за податком на додану вартість, перерахування податку можуть відображатися за умови їх належного документування згідно зі статтею 9 Закону України № 996-XIV від 16.07.1997 року «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність» [6] та Положення про документальне забезпечення записів в бухгалтерському обліку № 88 від 24.05.1995 року [7]. Перелік первинної документації, яким оформлюються операції розрахунків з бюджетом за податком на додану вартість наведено в табл. 1, табл. 2, табл. 3.

Таблиця 1

Первинні документи з обліку податкового зобов'язання за ПДВ

№	Назва документу
1	Банківська виписка, приходний касовий ордер щодо отриманих грошових коштів
2	Договір поставки товарів/послуг, накладна на відвантаження,акт приймання-передачі виконаних послуг, товарно-транспортна накладна
3	Податкова накладна, розрахунок коригування до податкової накладної
4	Бухгалтерська довідка (розрахунок).

Таблиця 2

Первинні документи з обліку податкового кредиту за ПДВ

№	Назва документу
1	Платіжне доручення, банківська виписка, касовий ордер щодо сплачених грошових коштів.
2	Договір поставки товарів/послуг, накладна,акт приймання-передачі виконаних послуг, товарно-транспортна накладна
3	Податкова накладна, розрахунок коригування до податкової накладної
4	Бухгалтерська довідка (розрахунок).
5	Митні декларації, транспортні накладні (авіа накладні, коносаменти)
6	Транспортні квитки,готельні квитки або рахунки за послуги зв'язку, касові чеки в сумі до 200 гривень без отримання податкової накладної.

Всі первинні документи можуть бути складені на паперових або машинних носіях повинні відповідати вимогам щодо наявності обов'язкових реквізитів, які наведені у статті 9 Закону України № 996-XIV від 16.07.1997 року «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність» [6] та Положення про документальне забезпечення записів в бухгалтерському обліку № 88 від 24.05.1995 року [7], я для податкових накладних та розрахунків коригування до податкових накладних відповідно до статті 201ПКУ [1] та Порядку заповнення податкової накладної № 1307 від 31.12.2015 року [4].

Таблиця 3

Первинні документи з обліку сплати перерахування ПДВ

№	Назва документу
1	Платіжне доручення,банківська виписка щодо перерахування коштів з власного рахунку на рахунок в системі електронного адміністрування ПДВ (СЕА ПДВ)
2	Витяг з СЕА ПДВ – щодо списання коштів Держказначейством з електронного рахунку платника податку
3	Витяг з СЕА ПДВ – щодо повернення коштів зайво сплачених за заявою платника (бюджетного відшкодування)
4	Платіжне доручення, банківська виписка щодо перерахування коштів з власного рахунку на рахунок Державної фіскальної служби для сплати ПДВ при ввезені товарів на митну територію України

Бухгалтерський облік податку на додану вартість на підставі первинних документів суб'єкти господарювання здійснюють згідно Інструкції з бухгалтерського обліку податку на додану вартість № 141 від 01.01997 року [10]. До цієї Інструкції [10] 16 листопада 2015 року (початок дії з 18.12.2015 р.) були внесені зміні у зв'язку з запровадженням системи електронного адміністрування податку на додану вартість відповідно до нової редакції ПКУ [1].

Бухгалтерський облік податку на додану вартість здійснюється методом подвійного запису із застосуванням бухгалтерських рахунків і субрахунків визначених в Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу,зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій № 291 від 30.11.1999 року [9]. При чому суб'єкт господарювання може самостійно розробляти додаткові субрахунки та аналітичні рахунки, виходячи з потреб управління, контролю,аналізу й звітності із збереженням кодів (номерів)субрахунків Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій № 291 від 30.11.1999 року [9]. Перелік бухгалтерських рахунків, субрахунків, аналітичних рахунків сформованих суб'єктом господарювання визначаються в Робочому плані рахунків та закріплюються в Положенні про облікову політику підприємства згідно з Методичними рекомендаціями щодо облікової політики підприємства № 635 від 27.06.2013 року [8].

Облік податку на додану вартість здійснюється у відповідності до Інструкції з бухгалтерського обліку податку на додану вартість № 141 від 01.01997 року [10] на наступних рахунках та субрахунках бухгалтерського обліку:

· 31 «Рахунки в банках» – призначено для обліку наявності та руху грошових коштів, що

знаходяться на рахунках в банку, які можуть бути використані для поточних операцій;

· 64 «Розрахунки за податками й платежами» – призначений для узагальнення інформації про розрахунки підприємства за усіма видами платежів до бюджету.

Розрізи аналітичного обліку податку на додану вартість наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Розрізи аналітичного обліку податку на додану вартість

Рахунок	Субрахунки, аналітичні рахунки
31 «Рахунки в банках»	315 «Спеціальні рахунки в національній валюті», аналітичний рахунок 3151 «Розрахунки за ПДВ в СЕА ПДВ».
64 «Розрахунки за податками й платежами»	641 «Розрахунки за податками», аналітичний рахунок 6411 «Розрахунки за податком на додану вартість. 643 «Податкові зобов'язання». 644 «Податковий кредит», аналітичний рахунок 6441 «Податковий кредит непідтверджений, аналітичний рахунок 6442 «Податковий кредит підтверджений.

[Складено на основі [4]]

Кореспонденція рахунків з бухгалтерського обліку розрахунків з бюджетом за податком на додану вартість наведено в табл. 5, табл. 6, табл. 7-7.1, табл. 8-8.4.

Таблиця 5

Облік сплати (бюджетного відшкодування) ПДВ у 2015-2016 році

№	Склад господарської операції	дебет	кредит	Сума, грн.
1	Перерахування (сплата) коштів на електронний рахунок в СЕА	3151	311	100000
2	Списання узгодженого податкового зобов'язання Держказначейством коштів з рахунку в СЕА	6411	3151	80000
3	Перерахування коштів з рахунку в СЕА на поточний рахунок платника	311	3151	20000

Таблиця 6

Облік сплати ПДВ при ввезені товару на митну територію України

№	Склад господарської операції	дебет	кредит	Сума
1	Перерахування коштів на рахунок Державної фіскальної служби	371	311	120000
2	Списання коштів за митною декларацією	6411	371	118000
3	Повернення коштів ДФСУ за заявою платника та актом звірки з Митницею протягом 180 днів	311	371	2000

Слід зазначити, що зміни у бухгалтерському обліку податку на додану вартість не торкнулися обліку операцій, щодо ввезення товарів на митну територію України. Сплата платежів при ввезенні товарів здійснюється на рахунки Державної фіскальної служби України (ДФСУ) без перерахування коштів на електронний рахунок в СЕА ПДВ.

Таблиця 7

Облік податкового зобов'язання за ПДВ (перша подія – отримання авансу)

№	Склад господарської операції	дебет	кредит	Сума, грн.
1	Отримання коштів від Покупця	311	681	120000
2	Нараховане податкове зобов'язання	643	6411	20000
3	Відвантажені товари Покупцю	361	701	120000
4	Відображено розрахунки з бюджетом за ПДВ	701	643	20000

Таблиця 7.1

Облік податкового зобов'язання за ПДВ (перша подія – відвантаження товарів)

№	Склад господарської операції	дебет	кредит	Сума, грн.
1	Відвантажені товари Покупцю	361	701	120000
2	Відображено розрахунки з бюджетом за ПДВ	701	6411	20000
3	Отримано грошові кошти в оплату поставленого товару	311	361	120000

Таблиця 8.1

Облік податкового кредиту за ПДВ (перша подія – перерахування авансу за товари, податкова накладна отримана та зареєстрована в ЄРПН своєчасно)

№	Склад господарської операції	дебет	кредит	Сума, грн.
1	Перераховано грошові кошти постачальнику	371	311	120000
2	Відображено суму податкового кредиту	6411	6442	20000
3	Оприбутковано товари від постачальника	281	631	100000
4	Відображено податкові розрахунки за ПДВ	6442	631	20000

Таблиця 8.2

Облік податкового кредиту за ПДВ (перша подія – отримання товарів,податкова накладна отримана та зареєстрована в ЄРПН своєчасно)

№	Склад господарської операції	дебет	кредит	Сума, грн.
1	Оприбутковано товари від постачальника	281	631	100000
2	Відображено суму податкового кредиту	6411	631	20000
3	Перераховано грошові кошти постачальнику	631	311	120000

Висновки з проведеного дослідження. В ході проведеного дослідження з'ясовано, що бухгалтерський облік податку на додану вартість здійснюється у відповідності до Податкового кодексу України. Однак останні зміни, щодо запровадження СЕА ПДВ з 1 лютого 2015 року не спростили бухгалтерський облік, а лише ускладнили його введенням додаткових субрахунків. Пропонуємо для спрощення обліку – кошти, які перераховуються при ввезені товарів обліковувати на рахунку 315 «Спеціальні рахунки в національній валюті», аналітичний рахунок 3151 «Розрахунки за ПДВ в СЕА ПДВ». Адже суми податку сплачені при ввезені товарів на під-

Таблиця 8.3

Облік податкового кредиту за ПДВ (перша подія – отримання товарів,податкова накладна не отримана, не зареєстрована в ЄРПН протягом 180 днів з дати складання)

№	Склад господарської операції	дебет	кредит	Сума, грн.
1	Оприбутковано товари від постачальника	281	631	100000
2	Відображено суму податкового кредиту	6441	631	20000
3	Списано суму ПДВ на витрати підприємства	949	6441	20000

Таблиця 8.4

Облік податкового кредиту за ПДВ (перша подія – отримання товарів,податкова накладна отримана та зареєстрована з запізненням)

№	Склад господарської операції	дебет	кредит	Сума, грн.
1	Оприбутковано товари від постачальника	281	631	100000
2	Відображено суму податкового кредиту	6441	631	20000
3	Отримана податкова накладна, зареєстрована в ЄРПН	6411	6441	20000

ставі митної декларації знаходять своє відображення у СЕА ПДВ збільшуючи реєстраційний ліміт. А переплата коштів (у зв'язку зі зміною курсу) за такою операцією може бути використана при сплаті узгодженого податкового зобов'язання.

В подальшому пропонується зосередити увагу на удосконаленні методики бухгалтерського обліку податку на додану вартість. Порушенні в статті питання не є вичерпними й потребують доповнень, змін та конкретизації.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
2. Порядок електронного адміністрування № 569 від 16.10.2014 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/569-2014-%D0%BF
3. Порядок ведення Єдиного державного реєстру податкових накладних № 1246 від 29.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1246-2010-%D0%BF
4. Порядок заповнення податкової накладної № 1307 від 31.12.2015 року [Електронний ресурс].- режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0137-16/paran10#n1
5. Порядок заповнення і подання податкової звітності з податку на додану вартість № 21 від 28.01.2015 р. [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0159-16
6. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996-XIV від 16.07.1997 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/996-14
7. Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку № 88 від 24.05.1995 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95
8. Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства № 635 від 27.06.2013 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article/main?art_id=382876&search_param=%EE%E1%B3%E3&searchPublishing=1
9. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій № 291 від 30.11.1999 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99
10. Інструкція з бухгалтерського обліку податку на додану вартість № 141 від 01.07.1997 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0284-97

Слипченко А.Н.
Национальная академия статистики, учета и аудита

ОСОБЕННОСТИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА НАЛОГА НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ В УКРАИНЕ

Аннтотация
В статье рассмотрены особенности бухгалтерского учета налога на добавленную стоимость в Украине. Выяснены особенности бухгалтерського учета налогового обязательства и налогового кредита по налогу на добавленную стоимость. Рассмотрен вопрос бухгалтерского учета движения средств по электронному счету в системе электронного администрирования налога на добавленную стоимость. Проанализированы основные изменения в нормативном регулировании бухгалтерського учета налога на добавленную стоимость в Украине. Полученный результат будет полезен для применения на практике субъектами хозяйствования плательщиками НДС.
Ключевые слова: бухгалтерский учет, налог на добавленную стоимость, налоговое обязательство, налоговый кредит, налоговая накладная, реестр налоговых накладных, электронный счет, система электронного администрирования.

Slipchenko G.M.
National Academy of Statistics, Accounting and Audit

FEATURES OF ACCOUNTING VAT IN UKRAINE

Summary
In the article there are the considered features accounting of tax value-added in Ukraine. The found out features accounting of tax bill and tax credit on VAT. In addition, the issue of transaction accounting on VAT payment through electronic accounts is considered. Basic changes are analyzed in the normative adjusting of accounting of VAT in Ukraine. The got result will be useful to application in practice by the subjects of menage – payers of VAT.
Keywords: accounting, VAT, tax liability, tax credit, tax bill, register of tax bill, electronic accounts, VAT electronic administration in Ukraine.

УДК 368.013

СТАН СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РОЗВИТКУ

Слободянюк Н.О., Прокопчук Г.Ю.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Розглянуто та проаналізовано сучасний стан страхового ринку України та основні показники страхової діяльності за 2012-2014 роки включно. Представлене авторське визначення поняття «страховий ринок». Проаналізована порівняльна характеристика обсягу страхових премій в країнах ЄС та Україні за 2013-2014 роки. Показано ключові проблеми діяльності страхового ринку та проблеми, що стримують його розвиток, запропоновано напрямки його вдосконалення та подальшого розвитку.
Ключові слова: страхування, страховий ринок України, страхова компанія, страхові премії, страхові виплати.

Постановка проблеми. Становлення України, як самостійної незалежної та демократичної держави, обумовлює створення та розвиток національних ринкових відносин. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу та Світової організації торгівлі, прийняті Україною міжнародні зобов'язання визначають напрями та умови гармонізованого розвитку фінансового ринку в Україні, особливо його частини – страхового ринку. Страховий ринок є невід'ємним елементом ринкової економіки. На даному етапі страховий ринок України знаходиться на шляху поступового розвитку та потребує більш детального вивчення, адже існуючих наукових досліджень і аналітичних матеріалів із страхової проблематики недостатньо для ефективного функціонування страхових компаній. На ринку страхових послуг помітно відчувається недостатність кваліфікованих фахівців страхової справи. Однією з найвагоміших проблем є система правового забезпечення й державного регулювання страхової діяльності, яка потребує удосконалення, так як чинне законодавство України не є логічно завершене. Крім того, немає чіткого бачення стратегічного розвитку вітчизняного ринку страхових послуг та його окремих складових. Формування розвинутого ринку страхових послуг в Україні забезпечить сприятливі умови для ринкової трансформації та стабільний розвиток національної економіки, розвиток світової економіки та міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливий внесок в дослідження ринку страхових послуг зробили такі західні економісти: Є.Н. Гендзехадзе, К.О. Граве, О.С. Іоффе, В.Р. Ідельсон, Д.І. Мейєр, В.К. Райхер та інші. Серед російських вчених варто відмітити праці: Л.А. Лунець, В.І. Серебровський, Г.Ф. Шершеневич, В.М. Яковлєв та інших. Питання розвитку теорії й практики формування ринку страхових послуг неодноразово порушували у своїх працях такі українські вчені, як: В.Д. Базилевич, Є.М. Білоусов, О.Д. Василик, А.А. Гвозденко, О.Д. Заруба, М.С. Клапків, Ф.В. Коньшин, Д.А., В.В. Луць, Є.О. Суханов, М.Я. Шимінов, В.П. Янішен та ін.

Але сьогодні ринок страхових послуг в Україні перебуває на початку поступового інтегрування у світовий ринок, тому це питання висвітлено недостатньо і потребує поглибленого вивчення, що посилює актуальність обраної теми

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану українського ринку страхування та знаходження нових методів та шляхів для його розвитку.

Виклад основного матеріалу. В кінці XX – на початку XXI століття в економіці Україні відбулись кардинальні перетворення, головним з яких є перехід до ринкової економіки. Саме це стало причиною досить нестабільної ситуації в політичній, економічні та соціальній сфері. Діяльність кожного суб'єкта ринкових відносин пов'язана з ризиком, який необхідно попереджувати та змен-

© Слободянюк Н.О., Прокопчук Г.Ю., 2016

шувати, на що й спрямовано страхування. Саме тому страховий ринок можна вважати однією з найважливіших складових фінансової безпеки країни. Адже надійна та стабільна система страхування забезпечує високий рівень економічного захисту її учасників і успішне функціонування в ринковій економіці, що є необхідним для росту та стабільності економіки в цілому.

Існує значна кількість підходів до визначення поняття «страховий ринок». Так І. Краснова, В. Шахов та В. Гомель, роблячи акцент на визначенні страхування як частини економічних відносин, пропонують наступне визначення: «страховий ринок – це певний економічний простір, де формується попит на специфічну послугу, народжується пропозиція цієї послуги та створюються умови для реалізації послуги» [1].

О. Гвозденко, даючи визначення поняттю «страховий ринок», робить акцент на визначенні поняття «страхова послуга». «Страховий ринок – це сукупність економічних відносин з купівлі-продажу страхової послуги, що виражається в захисті майнових інтересів фізичних та юридичних осіб при настанні страхових випадків за рахунок грошових внесків страхувальників» [2].

Автори роботи пропонують своє визначення поняття «ринок страхових послуг», але вбачають, що таке визначення цього поняття недостатньо відображає економічну природу цього явища і потребує більш поглибленого визначення. Ринок страхових послуг – це сфера специфічних соціальних, економічних та грошових відносин, де об'єктом купівлі-продажу є специфічний товар – страхова послуга, формується попит і пропозиція на неї, діє механізм розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів страховиків і страхувальників.

Як засвідчує аналіз історії та сучасного становлення інституту страхування, воно є обов'язковим елементом кожної економічної і соціальної системи суспільства. Без розвинутої системи страхування економіка ефективно функціонувати не може. Страхування в нашій країні стало механізмом, який забезпечує безпеку суспільства в умовах становлення ринкових відносин. Страховий інститут забезпечує безпеку, стабільність, соціальні гарантії в суспільстві за допомогою механізму фінансового захисту. Страхування зараз вважається однією з найважливіших сфер економіки і наймеш досліджена з усіх [3].

Ринок страхових послуг залишається найбільш капіталізованим серед інших небанківських фінансових ринків України. Загальна кількість страхових компаній у 2012 році становила 414, з яких 62 страхові компанії із страхування життя, та 352 страхові компанії, що здійснюють всі види страхування крім страхування життя, у 2013 році загальна кількість страхових компаній скоротилась до 407. У 2014 році страхові компанії із страхування життя скоротились на 5, а страхові компанії «non-Life» на 20, загальна кількість яких склала 382 (рис. 1). Кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення, так за 9 місяців 2015 року порівняно з аналогічним періодом 2014 року, кількість компаній зменшилася

Таблиця 1

Основні показники діяльності страхового ринку України та його динаміка за 2012-2014 роки

Показники	2012	2013	2014
Кількість договорів, крім договорів з обов'язкового страхування від нещасних випадків	35 204	87 328	35 975
- із страхувальниками фізичними особами	29 782	80 345	32 699
Кількість договорів з обов'язкового особистого страхування від нещасних випадків на транспорті	142 952	97 952	98 737
Страхова діяльність, млн. грн.			
Валові страхові премії у тому числі:	21 508,2	28 661,9	26 767,3
зі страхування життя	1 809,5	2 476,7	2 159,8
Валові страхові виплати, у тому числі:	5 151,0	4 651,8	5 065,4
зі страхування життя	82,1	149,2	239,2
Рівень валових виплат, %	23,9	16,2	18,9
Чисті страхові премії	20 277,5	21 551,4	18 592,8
Чисті страхові виплати	4 970	4 566,6	4 893
Рівень чистих виплат, %	24,5	21,2	26,3
Перестрахування			
Сплачено на перестрахування	2 522,8	8 744,8	9 704,2
Виплати компенсовані перестраховикам	537,8	486,7	640,9
Отримані страхові премії від перестрахувальників-неризидентів	275,4	324	12,9
Вплати компенсовані перестрахувальникам-нерезидентам	15,9	27,4	9,9
Страхові резерви			
Обсяг сформованих страхових резервів	12 577,6	14 435,7	15 828
- резерви зі страхування життя	3 222,6	3 845,8	5 306
- технічні резерви	9 355	10 589,9	10 522
Активи страховиків та статутний капітал, млн. грн.			
Загальні активи страховиків (згідно з формою 1 (П(С)БО 2))	56 244,7	66 387,5	70 261,2
Активи, визначені ст. 31 Закону України «Про страхування» для представлення коштів страхових резервів	48, 831,5	37 914	40 530,
Обсяг сплачених статутних капіталів	14 579	15 232,5	15 120,9

* *Джерело побудовано на основі [4]*

на 21. Перш за все зменшення кількості страхових компаній можна пояснити застосуванням заходів Національного комітету фінансових послуг до страховиків за порушення вимог діяльності у сфері фінансових послуг.

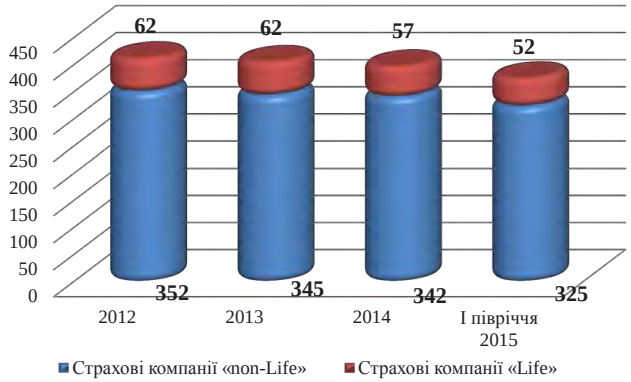

Рис. 1. Динаміка кількості страхових компаній і Україні за 2012 – I півріччя 2015 року

Страховий ринок України характеризується постійними змінами основних показників діяльності страхових компаній залежно від загальної економічної ситуації в країні та змін нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері страхування. Основні показники функціонування страхового ринку та його динаміка представлені у таблиці 1.

З аналізу результатів діяльності страхових компаній в Україні, наведених у таблиці 1, можна зробити такі висновки: кількість договорів, крім договорів з обов'язкового страхування від нещасних випадків більш всього було укладено у 2013 році – 87 328, із страхувальниками фізичними особами також у 2013 році – 80 345, кількість договорів з обов'язкового особистого страхування від нещасних випадків на транспорті у 2012 році – 142 952.

Валові премії отримані страховиками від страхування ризиків у 2012 році склали 21 508,2 млн. грн., а у 2014 році 26 767,3 млн. грн., у порівнянні з 2013 зменшились на 1894,6 млн. грн., а у порівнянні з 2012 роком зросли на 5259,1 млн. грн. Чисті страхові премії (валові премії за мінусом премій з перестрахування) досягли максимального показника у 2013 році та склали 21 551,4 млн. грн.. Валові страхові виплати, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку у 2014 році склали 5 065,4 млн. грн., порівняно в 2012 роком вони зменшились на 85,6 млн. грн., у 2012 році валові страхові виплати були найбільшими за аналізований період та склали 5151 млн. грн.. Чисті страхові виплати (валові виплати за мінусом виплат з перестрахування) досягли максимального показника у 2014 році та склали 4 893 млн. грн.. Помітно збільшився один із складових факторів фінансової стійкості страхових компаній, обсяг сформованих страхових резервів, перш за все це пояснюється бажанням страховиків забезпечити власну платоспроможність та виконувати вимоги законодавства в даній сфері. Підтвердженням того, що стан розвитку страхового ринку України є недостатньо розвинутим та не відповідає рівню країн Європейського Союзу, про що свідчить показник валових страхових премій (таблиця 2).

За даними таблиці 2 можемо зробити висновки, що частка валових страхових премій у Великій Британії за 2014 рік склала 10,6% ВВП, що майже в 5 раз більше ніж в Україні. В Україні у 2014 році валові страхові премії склали 1,7% ВВП, в той час як в економічно розвинутих країнах цей показник становить 7-11%, що свідчить про наявність значного потенціалу для розвитку страхового ринку. Валові страхові премії в Україні в 2013 році склали 3 586 млн. дол., а у 2014 році ще зменшились до 2 249 млн. дол., в той час як в країнах ЄС валові страхові премії невпинно зростають. За даними таблиці також можна зробити висновок, що страхування життя в Україні зовсім не розвинуте, страхові премії зі страхування життя складають лише 181 млн. дол., в той час у Франції вони складають 97 759 млн. дол..

Таким чином, сучасний страховий ринок України у своєму розвитку має певні здобутки та численні недоліки, притаманні функціонуванню, як окремих страхових компаній так і системи страхування в цілому.

Основними недоліками українського страхового ринку є:

1. Недосконала система правового забезпечення та державного регулювання страхової діяльності.

2. Немає чіткого бачення стратегічного розвитку вітчизняного ринку страхових послуг та його окремих складових.

3. На ринку страхових послуг помітно відчувається недостатність кваліфікованих фахівців страхової справи.

4. У зв'язку з погіршенням фінансового стану населення падає попит на послуги страхових компаній.

5. Відсутність надійних довгострокових інструментів, а також гарантій збереження та повернення вкладених коштів.

Таблиця 2

Обсяг страхових премій в країнах ЄС та Україні за 2013-2014 роки* (млн. дол. США)

Країна	2013	2014			
	Валові страхові премії	Валові страхові премії	в т.ч. страхові премії зі страхування життя	в т.ч. страхові премії з ризикових видів страхування	Частка валових страхових премій у ВВП
Велика Британія	325 675	351 266	235 321	115 945	10,6%
Франція	257 444	270 520	172 761	97 759	9,1%
Німеччина	247 725	254 644	118 475	136 169	6,5%
Італія	168 852	194 735	145 292	49 443	8,6%
Україна	3 586	2 249	181	2 068	1,7%

* *Джерело побудовано на основі [5]*

6. Відсутність довіри населення і господарюючих суб'єктів до страхових компаній.

7. Відсутність якісної статистичної інформації і недостатність докладних інформаційно-аналітичних матеріалів про стан і проблеми формування страхового ринку [7].

Для вирішення цих недоліків необхідно:

– прискорити розробку та прийняття нового цивільного кодексу України, в якому передбачити правові основи регулювання страхової діяльності в Україні.

– удосконалити систему правового забезпечення шляхом прийняття нової редакції Закону України «Про страхування» (удосконалити законодавчу та нормативну базу, прийняти низку законів та нормативно-правових актів, що регламентують права та обов'язки ринкових суб'єктів та врегулювати механізми здійснення страхування).

– удосконалити систему державного регулювання страхової діяльності (удосконалення порядку оподаткування страхової діяльності, впорядкування сукупності видів страхування та вирішення інших завдань).

– привабити довгострокові надійні інвестиційні інструменти, а також збільшити гарантії збереження та повернення вкладених коштів страховими компаніями.

– встановити вимоги до платоспроможності страховиків на основі оцінки ризиків і якості їх активів.

– впровадити європейські стандарти класифікації ризиків в страхуванні, скоротити кількість неефективних видів обов'язкового страхування.

– здійснити перехід страховиків на міжнародні стандарти фінансової звітності і забезпечити розкриття інформації в фінансовій звітності страховиків відповідно до цих стандартів.

– створення незалежного інституту експертизи договорів і страхових випадків, а також діючої системи контролю над фінансовим станом страхових компаній.

– формування страхової культури громадян та підвищення фінансової грамотності учасників страхового ринку;

– забезпечити розроблення та впровадження додаткових актів законодавства, що сприятимуть запобіганню використання страхового ринку для проведення протиправних і сумнівних операцій та шахрайства, включаючи відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом [7].

Найближчим часом ситуація на страховому ринку України не покращиться. Без стабілізації всієї економічної системи страхові компанії все також будуть знаходитись в тяжкому економічному становищі.

Висновки. Отже на сьогодні страховий ринок України знаходиться на етапі розвитку та має певні переваги та значну кількість недоліків: темпи росту страхового ринку відстають від темпів росту економіки, а його доля в ВВП країни незначна. Але український страховий ринок має великий потенціал для розвитку. На нашу думку, реалізація наведених рекомендацій має зміцнити фінансовий потенціал страхового ринку України. Формування розвинутого ринку страхових послуг в Україні забезпечить сприятливі умови для ринкової трансформації та стабільний розвиток національної економіки, розвиток світової економіки та міжнародних відносин.

Список літератури:

1. Осадець С. Напрямки модернізації страхової справи / С. Осадець // Страхова справа. – 2012 – № 2 (46). – С. 13-17.
2. Школьник І. О. Міжнародні фінансові конгломерати на страховому ринку України / Ш. О. Школьник, В. М. Кременць // Фінанси України. – 2013. – С. 110-121.
3. Зоря О. П. Страховий ринок України: стан, проблеми та перспективні напрямки розвитку / О. П. Зоря, С. П. Зоря // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит», 2013. – № 1. – С. 12- 15.
4. Report «World insurance in 2014: back to life», № 4. – 2015. Sigma, Swiss Re's website [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.swissre.com/sigma. – Загол. з екрану.
5. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nfp.gov.ua/content/dostup-do-informacii.html – Загол. з екрану.
6. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу: http://www.nfp.gov.ua – Загол. з екрану.
7. Лук'яненко І. Г., Сінельнік В. В. Сучасні тенденції функціонування та напрями реформування страхового ринку України / Лук'яненко І. Г., В. В. Сінельнік //Економічний вісник університету. – 2015. – № 27/1: Економічні науки. – С. 221–227.

Слободянюк Н.А., Прокопчук А.Ю.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

СОСТОЯНИЕ СТРАХОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО РАЗВИТИЯ

Аннотация
Рассмотрено и проанализировано современное состояние страхового рынка Украины и основные показатели страховой деятельности за 2012-2014 годы включительно. Представлено авторское определение понятия «страховой рынок». Проанализирована сравнительная характеристика объема страховых премий в странах ЕС и Украине за 2013-2014 годы. Показаны ключевые проблемы деятельности страхового рынка и проблемы сдерживающие его развитие, предложены направления его совершенствования и дальнейшего развития.
Ключевые слова: страхование, страховой рынок, страховая компания, страховые премии, страховые выплаты.

Slobodyanyuk N.O., Prokopchuk H.Y.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

THE STATUS OF THE INSURANCE MARKET OF UKRAINE AT THE PRESENT STAGE, PROBLEMS AND PROSPECTS OF ITS DEVELOPMENT

Summary
Reviewed and analyzed the current state of Ukrainian insurance market and its main insurance business indicators for 2012-2014 inclusive. Presents the author's definition of «insurance market». Analyzed the comparative characteristic of volume of insurance premiums in the EU and Ukraine for 2013-2014. The key problems of the activities of the insurance market and the problems constraining its development, the directions of its improvement and further development.
Keywords: insurance, insurance market, insurance company, insurance premiums, insurance payments.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 005.35

КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ ПОШИРЕННЯ В УКРАЇНІ

Станкевич Ю.Ю.
Херсонський державний університет

У статті визначено, що сучасні корпорації разом з державою виконують ряд важливих соціально-економічних функцій. Досліджено основні підходи до розуміння сутності корпоративної соціальної відповідальності. Розкрито її сучасні характеристики та структуру. Здійснено аналіз основних проблем, що перешкоджають поширенню корпоративної соціальної відповідальності на вітчизняному просторі. Окреслено переваги від впровадження соціальної відповідальності для бізнесу та суспільства.
Ключові слова: корпоративна соціальні відповідальність, корпорація, бізнес, суспільство, добровільність.

Постановка проблеми. В умовах постіндустріального господарського розвитку корпоративні об'єднання, досягаючи своїх стратегічних цілей та напрямів діяльності, починають вирішувати ті функції, які раніше вважалися виключно державними. В умовах соціально-орієнтованої економічної системи великі підприємства не тільки поповнюють державний бюджет та забезпечують робочими місцями мільйони людей, але прагнуть до ефективного вирішення екологічних, економічних, соціальних та інших проблем, що прийнято відносити до складових корпоративної соціальної відповідальності. Остання має абсолютно вимірювані економіко-соціальні наслідки для компанії, що забезпечує собі стійку довготривалу конкурентну перевагу, та суспільства, яке має працевлаштоване населення, працюючу інфраструктуру, стабільні надходження до державного бюджету тощо. Отже, корпоративна соціальна відповідальність має ряд позитивних здобутків, які, у першу чергу, спрямовані на покращення якості життя та добробуту не тільки працівників компанії, але й населення країни в цілому. Тому окреслення можливостей щодо втілення в життя великим бізнесом стратегії корпоративної соціальної відповідальності є актуальним питанням для сьогодення, що потребує додаткових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціальної відповідальності не є новою для економічної науки, оскільки ще у давні часи у центрі уваги науковців були питання щодо визначення меж «сурової» раціональності та благодійності, вигоди та етичності тощо. Окремі аспекти корпоративної соціальної відповідальності широко досліджуються закордонними вченими, серед яких Говард Боуен, Томас Бредгард, Кіт Девіс, Пітер Друкер, Джон Елкінгтон, Арчі Кероллл, Філіп Котлер. Крім того, сутність та значення корпоративної соціальної відповідальності знайшли відображення у працях українських дослідників, а саме: І. Акімова, Ю. Благова, А. Горошилова, Ф. Євдокимова, Г. Назарова, Ю. Саєнка та інших. Проте, корпоративна соціальна відповідальність виступає складною та багатофункціональною проблемою, тому потребує сучасного глибокого та комплексного аналізу, а також активізації наукових досліджень в цьому напрямі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Корпоративна соціальна відповідальність на вітчизняному просторі має значні історичні коріння, оскільки окремі її прояви, а саме благодійництво та меценатство, можна було спостерігати ще у другій половині XIX ст. (яскравий приклад – підприємницька діяльність Ханенків, Терещенків та інших). Проте, як раніше, так і в сучасних умовах поширення соціальної відповідальності має ряд проблем. Ми вважаємо, що окреслення перешкод впровадження корпоративної соціальної відповідальності на вітчизняному просторі дозволить знайти дієві шляхи їх усунення.

Мета статті. Головною метою статті є окреслення позитивних здобутків від впровадження корпоративної соціальної відповідальності для підприємства та суспільства, а також з'ясування основних проблем її поширення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Корпоративна соціальна відповідальність виступає особливим напрямом соціально орієнтованої діяльності, яка активізувалася у період становлення постіндустріального суспільства (50-ті роки XX ст.. – наш час). Проте, у наукових джерелах визначається, що соціальна відповідальність з'являється в період становлення суспільства, а її формування пов'язано з розвитком людини як соціальної істоти. Системне вивчення даного феномену було започатковано у 50-х роках XX століття, коли виокремили принципи, складові та методи корпоративної соціальної відповідальності. Незважаючи на довготривалий процес дослідження даної категорії та цілий ряд підходів до розуміння сутності корпоративної соціальної відповідальності, сам термін уперше було сформульовано лише у 1999 році Генеральним секретарем ООН Кофі Аннаном.

Відомий американський економіст М. Фрідмен вважав, що справа бізнесу – тільки бізнес, «існує одна і тільки одна соціальна відповідальність ділового світу – використати свої ресурси і займатися діяльністю, спрямованою на збільшення прибутків, при умові дотримання правил гри, займатися від-

© Станкевич Ю.Ю., 2016

критою і вільною конкуренцією, без обману і шахрайства» [4, с. 122]. Проте, таке розуміння значно обмежує сучасні прояви корпоративної соціальної відповідальності, оскільки передбачає виділення лише її економічної складової, що полягає у зростанні і максимізації прибутку. Більш повне визначення корпоративної соціальної відповідальності запропонував засновник сучасного маркетингу Ф. Котлер: «Корпоративна соціальна відповідальність – це вільний вибір на користь зобов'язання підвищувати добробут громади через відповідні підходи до ведення бізнесу, а також надання корпоративних ресурсів» [1, с. 23]. Тобто, корпоративна соціальна відповідальність передбачає досягнення підприємством комерційного успіху методами, які висувають на перший план морально-етичні принципи співтовариства й захист навколишнього середовища. Дійсно, сучасна корпоративна відповідальність спрямована не тільки на досягнення економічних цілей діяльності компанії, вона також відповідає за побудову вигідних взаємовідносин між державою та капіталом, створення позитивного іміджу всередині країни та за її межами.

В Україні також по-різному тлумачать поняття «корпоративної соціальної відповідальності», проте, здебільшого, використовують два підходи. Вузьке розуміння представляє перелік проектів, що впроваджуються сьогодні українськими компаніями, які, в першу чергу, передбачають програми розвитку людського капіталу, що здійснюються на благодійній основі. Ми вважаємо, що таке визначення значно обмежує позитивні прояви соціальної відповідальності й не відповідає міжнародним стандартам. На противагу цьому трактуванню існує комплексний підхід, за яким корпоративна соціальна відповідальність розглядається у формі звітів по корпоративній соціальній відповідальності чи стійкому розвитку у відповідності із міжнародними стандартами. На жаль, останній варіант майже не отримав розвитку в межах вітчизняного бізнес-середовища.

На офіційному сайті Конфедерації роботодавців України розміщене таке визначення: корпоративна соціальна відповідальність – це добровільна ініціатива власників компанії або засновників організації з розробки і реалізації певних соціально спрямованих, неприбуткових заходів, які мають на меті якісне удосконалення зовнішнього для компанії або організації середовища [2]. Основний акцент в такому розумінні робиться на таких аспектах: добровільність соціально відповідальної діяльності компанії; зовнішня спрямованість діяльності. Ширший зміст закладено у визначення, що запропоновано Форумом соціально відповідального бізнесу України, відповідно до якого соціальна відповідальність бізнесу розглядається як: 1) відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; 2) активна соціальна позиція компанії, що полягає у гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем [3].

У своєму дослідженні під корпоративною соціальною відповідальністю ми будемо розуміти стратегію розвитку компанії, що передбачає впровадження в свою діяльність економічних, соціальних, екологічних очікувань суспільства. Такі напрями діяльності мають бути націлені на довгострокову перспективу, оскільки досліджуване поняття не є застиглим явищем, а передбачає постійний розвиток, що спричиняється сучасними глобалізаційними та інтеграційними процесами, які змінюють зміст та основні прояви корпоративної соціальної відповідальності.

Цікавим є той факт, що кожна компанія також вкладає різне розуміння в поняття «корпоративна соціальна відповідальність». Такі обставини обумовлюється умовами оточення та обраним видом діяльності. Тому корпоративну соціальну відповідальність завжди потрібно прив'язувати до специфіки конкретної компанії, конкретного суспільства та конкретного часового проміжку. Соціально відповідальною можна назвати будь-яку організацію (незалежно від її типу та сфери діяльності), яка завдяки своєї активності дбає про довкілля і добробут суспільства. Крім того, не можна корпоративну соціальну відповідальність визначати як додаткове навантаження на бізнес, що потребує значних капіталовкладень. Навпаки, в сучасному світі вона виступає важливим шляхом до підвищення конкурентоспроможності, а також дозволяє ефективно управляти нефінансовими активами, до яких, у першу чергу, слід віднести людський капітал та репутацію.

Особливістю корпоративної соціальної відповідальності є те, що вона не регулюється на законодавчому рівні, тому її не можна розглядати як очікувану, передбачувану діяльність. Одним з її принципів є вільний, а не примусовий характер. Корпоративна соціальна відповідальність – це добровільне прийняття зобов'язання і виконання соціальних програм та здійснення пожертв, які компанія бере на себе. Іншими словами, бізнес розуміє свою відповідальність перед суспільством в цілому та внутрішнім середовищем компанії зокрема, тому витрачає частину своїх доходів на соціальні та суспільні потреби. Таким чином, корпоративна соціальна відповідальність виступає свідомо обраною політикою компанії, яка спрямована не тільки на максимізацію прибутку, але й і на створення позитивного добровільного внеску у розвиток суспільства.

В сучасних умовах корпоративна соціальна відповідальність компанії носить багаторівневий характер [5, p. 112]. Такі обставини обумовлені складністю та мінливістю сучасного ринкового середовища. Базовий рівень передбачає виконання наступних зобов'язань: своєчасна виплата заробітної плати та сплата податків, також, по можливості, створення нових робочих місць. Другий (корпоративний) рівень соціальної відповідальності являє собою діяльність щодо забезпечення працівників гідними умовами праці й життя, до яких слід віднести: підвищення кваліфікаційного рівня працівників, профілактичне лікування, будівництво житла та розвиток соціальної сфери. Третій рівень є вищим та передбачає вирішення проблем, що не відносяться до прямих виробничих інтересів компанії: благочинна діяльність, соціальні програми підтримки територіальних громад.

Досліджуючи корпоративну соціальну відповідальність, доцільно аналізувати її внутрішні та зовнішні виміри. До першої групи вчені відносять політику компанії щодо власного персоналу, тоб-

то все, що стосується, в першу чергу, розвитку людських ресурсів. Внутрішня соціальна відповідальність включає наступні види діяльності:

– створення безпечних умов праці, які виключають можливість дії на працівників різних небезпечних і шкідливих виробничих факторів;

– виплата стабільної офіційної заробітної плати, розмір якої забезпечує необхідний рівень споживання й дозволяє розвиватися як самому працівнику, так і членам його родини;

– участь робітників у прийнятті управлінських рішень;

– медичне та соціальне страхування працівників;

– організація дозвілля та відпочинку персоналу;

– проведення ярмарок вакансій та запровадження програм кар'єрного зростання;

– розвиток людських ресурсів за допомогою програм розвитку, додаткової освіти, перекваліфікації або підвищення кваліфікаційного рівня.

Зовнішня корпоративна соціальна відповідальність головний акцент робить на таких напрямах діяльності: участь в екологічних програмах різного рівня щодо охорони природи та ресурсозбереження; взаємодія з місцевою територіальною громадою; меценатство та благодійництво; шефство над спеціалізованими закладами; працевлаштування людей з обмеженими фізичним можливостями; фінансування науково-дослідних програм; випуск якісної продукції та повне інформування й відповідальність перед споживачами за власний товар та послугу.

Таким чином, внутрішня корпоративна соціальна відповідальність повинна розглядатися як постійне завдання та обов'язок бізнесу щодо дотримання етики та сприяння економічному розвитку, які спрямовано на покращення стандартів життя працівників та їхніх родин. Зовнішня складова соціальної відповідальності, як правило, не регулюється чинним законодавством, а відбувається на основі вже існуючих в країні традицій та звичаїв. Також окремо потрібно виділити сплату податків та внесків на соціальне страхування, оскільки компанія є соціально відповідальною, якщо повністю виконує свої зобов'язання перед державними органами та є законослухняною.

До найбільших проблем корпоративної соціальної відповідальності, що характерні для сьогодення можна віднести нестабільність суспільства, недосконалість фінансової системи, вітчизняну корупцію, численні бюрократичні перешкоди, які спрямовані на ускладнення комерційних операцій і процедури створення бізнесу. Також негативно на корпоративній соціальній відповідальності позначаються відсутність належної інституційної підтримки, недосконалість трудового законодавства, неефективна система соціального захисту населення та зменшення іноземних інвестицій. В сучасних умовах зарубіжних інвесторів лякає наявна політико-економічна криза, що ускладнюється невирішеним воєнний конфліктом на сході країни, а також значна корумпованість українського суспільства. Через бюрократичні бар'єри іноземним інвесторам недоступна значна кількість секторів економіки, а укладені з ними угоди не завжди захищені правовою системою, якій не вистачає незалежності і прозорості. Зазначене свідчить про те, що Україна лишається позаду інших, насамперед європейських країн у сфері створення сприятливого середовища для розвитку підприємництва та боротьби з корупцією.

Багато вітчизняних компаній не бажають відкрито заявляти про те, що вони є соціально відповідальними. Така ситуація обумовлена негативним ставленням громадян до бізнесу в українському суспільстві та існуючою думкою, що здійснення будь-яких соціальних заходів може бути розцінене громадськістю як ознака того, що підприємство приховує свій прибуток. В результаті аналізу багатьох вітчизняних досліджень можна окреслити декілька причин, що перешкоджають впровадженню корпоративної соціальної відповідальності на вітчизняних підприємств, а саме: 1) значні фінансові та часові витрати на соціальні програми, які, з одного боку, компанії не можуть собі дозволити, а, з другого, не завжди приведуть до збільшення прибутків; 2) недостатня обізнаність та інформованість про переваги соціальної відповідальності; 3) розуміння того, що соціальна відповідальність має виступати функцією держави, а не приватного бізнесу; 4) відсутність стимулів (заохочення, підтримки) з боку держави для впровадження та поширення соціальної відповідальності сучасними компаніями; 5) ототожнення корпоративної соціальної відповідальності з маркетинговою активністю й визначення першої як «несправжньої» діяльності; 6) негативний досвід та небажання ризикувати знову.

Для розвитку корпоративної соціальної відповідальності доцільно створити окремий інститут, основним завданням якого буде стимулювання, контролювання й регламентація корпоративної соціальної відповідальності, а також розробити єдину нормативно-правову базу, що буде спрямована на регулювання та сприяння поширенню корпоративної соціальної відповідальності.

Незважаючи на ряд проблем побудови системи корпоративної соціальної відповідальності, навпаки її застосування може надавати компаніям конкретні позитивні здобутки: покращення управління, пільгове оподаткування, оптимізація операційних процесів та мінімізація витрат, зменшення адміністративного тиску місцевих органів влади, збільшення обсягів продажу та частки ринку, покращення репутації, лояльність інвесторів, ознайомлення з ефективними прикладами корпоративної соціальної відповідальності в світі тощо. Крім того, розробка та впровадження розумної та ефективної політики корпоративної соціальної відповідальності – це крок до визнання вітчизняних компаній на світовій арені.

Висновки і пропозиції. Отже, корпоративна соціальна відповідальність формує нові підходи до управління, а її застосування стає життєво необхідним для сучасних вітчизняних компаній, оскільки дає можливість гідно вирішувати економічні, соціальні, правові та морально-етичні проблеми розвитку самого підприємства та суспільства в цілому. Тому, враховуючи сучасні реалії господарського розвитку наша держава має сприяти впровадженню корпоративної соціальної відповідальності за рахунок: поширення знань та позитивної інформації щодо соціально відповідальних компаній; підвищення рівня відкритос-

ті й прозорості бізнесу. Становлення вітчизняної ефективної системи корпоративної соціальної відповідальності виступає не тільки потужним кроком на шляху визнання українських компаній на світовому ринку, але є необхідним на шляху зміни усталених стереотипів, покращення іміджу корпорації. Крім того, корпоративна соціальна відповідальність дає можливість поєднувати ринкову політику з соціальною орієнтацією бізнес-структур.

Список літератури:

1. Котлер Ф. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / Котлер Ф., Ненсі Лі; [пер. з англ. С. Яринич]. – К.: Стандарт, 2005. – 302 с.
2. Офіційний сайт Конфедерації роботодавців України. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http:www.confeu.org/uacompetitiveness/csr.html
3. Соціальна відповідальність бізнесу: принципи системної дії / Форум соціально відповідального бізнесу України; Агенція з міжнародного розвитку UCID; Київстар. – К.: Форум соціально відповідального бізнесу України, 2006. – 22 с. – [Електронний ресурс] Режим доступу: www.slideshare.net/innovationgirl/social-responbusiness
4. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to increase its Profit / M. Friedman // New York Times Magazine. – 1970. – September, 13. – P. 122–126.
5. Simon Zadek Responsible Competitiveness. Corporate Responsibility Clusters in Action / Simon Zadek, John Sabapathy, Helle Dossing, Tracey Swift – January 2003. – 120 p.

Станкевич Ю.Ю.
Херсонский государственный университет

КОРПОРАТИВНАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ: СУЩНОСТЬ И ПРОБЛЕМЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье определено, что современные корпорации вместе с государством выполняют ряд важных социально-экономических функций. Исследованы основные подходы к пониманию сущности корпоративной социальной ответственности. Раскрыто ее современные характеристики и структуру. Осуществлен анализ основных проблем, препятствующих распространению корпоративной социальной ответственности на отечественном пространстве. Определены преимущества от внедрения социальной ответственности для бизнеса и общества.
Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, корпорация, бизнес, общество, добровольность.

Stankevich Y.Y.
Kherson State University

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY: ESSENCE AND DISTRIBUTION PROBLEMS IN UKRAINE

Summary
In the article it is determined that the modern corporation, along with the state performs a number of important socio-economic functions. The basic approaches to understanding the essence of corporate social responsibility are research. It opened its modern characteristics and structure. The analyses of the main obstacles to the spread of corporate social responsibility in the domestic space are realized. The advantages of the introduction of social responsibility of business and society are defined.
Keywords: corporate social responsibility, corporation, business, community, voluntary.

УДК 336.77

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЗАЛУЧЕННЯ ТА УТРИМАННЯ КЛІЄНТІВ БАНКУ

Тарасевич Н.В., Гурба Н.О.
Одеський національний економічний університет

У статті досліджено шляхи залучення та утримання клієнтської бази. Проаналізовано сучасний стан ринку банківської клієнтської бази на прикладі Фідобанку. На сьогодні існують умови, коли між банками виникає боротьба за кожного клієнта. Пропонується застосування різних інструментів. Зокрема це інструменти маркетингу. Визначено напрямки вирішення проблем у сфері залучення та утримання клієнтської бази.
Ключові слова: клієнтська база, SWOT-аналіз, CRM-технологія, бенчмаркінг, комерційний банк, відсоткова ставка, дохід, валютний курс, ризик.

Постанова проблеми. Основною метою банку є залучення нових клієнтів, які до цього не користувалися послугами банку та утримання існуючої клієнтської бази. Проте сьогодні охоплення населення банківськими операціями досить високе: до 70% приватних підприємств вже є клієнтами банків, мають поточні та ощадні рахунки, кредитні картки і т.п. [1, с. 204-208].

Отже, вивчення сучасного стану шляхів залучення і утримання клієнтської бази та визначення самих ефективних методів вирішення цього питання досить актуально для нашої країни.

Аналіз останніх публікацій. О.В. Васюренка, А.П. Вожжова, О.В. Дзюблюк, О.Д. Заруби розглянули у своїх роботах залучення клієнтської бази комерційними банками, Б.С. Івасіва, А.М. Мороза, Л.О. Примостка, М.І. Савлука, І.В. у своїх роботах розглядали: утримання клієнтської бази комерційними банками. Кількість робіт з питань вказаної проблематики досить велика, але багато з них мають дискусійний характер, тому потребують подальших наукових досліджень.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Для банківської системи найголовнішою метою є залучення клієнтів, розширення сфери послуг, завоювання як можна більшого відсотку ринку, а значить і одержання більшої кількості прибутку, тому проблема залучення та утримання клієнтської бази і досі актуальна.

Мета статі. Метою написання статі являється оцінка шляхів залучення і утримання клієнтської бази комерційними банками.

Виклад основного матеріалу. Одним з основних мотивів, що спонукують клієнта до вибору банку, крім міри надійності і вигідності пропонованих продуктів і послуг, є відсутність затримок у обслуговуванні та оперативному наданні необхідної інформації, а також гнучкість і чітке розуміння потреб клієнта. Клієнт прагне платити за якісне вирішення власних проблем, розраховуючи при цьому на ексклюзивне обслуговування, яке передбачає не разові, а довгострокові, засновані на довірі, партнерські відносини з банком.

Традиційна організаційна структура комерційного банку не дозволяє ефективно реалізувати клієнторієнтовану стратегію. На сьогодні більшість банків маєлінійно-функціональну і єрархічну структуру управління, основою якої є багатофункціональність відділів і паралельність процесів, орієнтованих на продукт чи послугу, тобто в такому банку існують окремі підрозділи, що займаються, наприклад, іпотечним кредитуванням, кредитними картками, споживчими кредитами тощо. Результатом є структуризація діяльності служби маркетингу та клієнтської політики за типами банківських продуктів і послуг, відповідно до якої розробляються плани маркетингу, що діють не скоординовано. Численні мережі розподілу і збуту банківських продуктів і послуг (відділення, агентства, системи підписки тощо) зазвичай переслідують конкуруючі між собою комерційні цілі. Іншими словами, кожен відділ банку, що безпосередньо контактує з клієнтами, концентрує зусилля тільки на «власних» операціях і контролі тільки «власних» витрат, не координуючи діяльність з іншими підрозділами.

Впровадження клієнторієнтованої стратегії вимагає зміни корпоративної культури і психології співробітників, перебудови стрижневих бізнес-процесів банку, яку варто починати з чіткого поділу функцій спеціалізованих підрозділів із одночасним формуванням горизонтальних зв'язків усередині банку. При цьому, критерії ефективності такої перебудови знаходяться в галузі обслуговування клієнтів.

Банк зосереджує свої зусилля на створенні сприятливих та вигідних умов обслуговування клієнтів, розширенні переліку банківських послуг, збільшенні присутності на ринку різних продуктів і послуг та їх трансформації в залежності від зміни умов ринкового середовища для утримання наявної бази клієнтів і залучення нових потоків клієнтської бази [3, с. 20-23].

Банками розробляєтьсястратегіявиходячи з цілей і завдань, закріплених у його статуті урахуванням необхідності збереження показників банківської ліквідності [5, с. 85-88].

Наявність великої кількості банків-конкурентів, що пропонують однотипні продукти за відсутності штучних бар'єрів, обумовлює надзвичайно високий рівень конкуренції на ринку банківських послуг. Перемагають у цій боротьбі ті банки, що запропонують клієнтам найбільш зручні і вигідні умови. Важливу роль у мотивації клієнтів до вкладеннята взяття коштів має рівень відсотка за обраним видом послуг [4].

Способів утримати клієнтів длябанків є кілька:

– Зменшення процентної ставки по активних операціях (кредитування, документарні інструменти);

– Пільгові умови по РКО;

– Акційні пропозиції з відсутністю або зниженою комісією протягом короткого періоду часу;

– Підвищена процентна ставка по пасивним банківським продуктам (депозити, ощадні рахунки і друг.);

© Тарасевич Н.В., Гурба Н.О., 2016

– Надання бонусних (безкоштовних) продуктів або послуг;

– Дисконтні програми, які працюють в мережі партнерів банку.

Для фінансової установи важливо розуміти потреби кожного клієнта і вміти подавати їм готові рішення, які б максимально відповідали їхнім очікуванням. В даному випадку банківський працівник має бути не просто офісним клерком, а особистим консультантом, професіоналом, впевненим, компетентним.

Кожен клієнт повинен мати свого персонального менеджера, до якого можна було б звернутися, як до одного за будь-якої консультацією, що стосується фінансово-банківської сфери. При цьому банківський співробітник повинен бути щирий у своїх відносинах з клієнтом, тому як нещирість, в такого роду спілкуванні, дуже сильно відчувається і відразу ж призводить до негативних наслідків. Комфорт, затишок, сервіс, спокійна обстановка, доброзичливе ставлення тільки доповнюють лінійку чинників високого рівня обслуговування, при цьому підвищуючи лояльність клієнта до банку.

У той же час слід зазначити, що крім пропозиції цікавих умов залучення коштів банки повинні надавати вичерпну інформацію про себе своїм кредиторам і вкладникам, до якої відносяться відомості про величину статутного капіталу, розміру власних коштів, інформація про засновників, перспективи розвитку, підсумки діяльності і т.д. [1, с. 204-208].

На сьогодні існують умови, коли між банками виникає боротьба за кожного клієнта, пропонується застосування різних інструментів, зокрема це такі інструменти маркетингу як [6, с. 103-104]:

1) SWOT-аналіз, він дозволяє провести детальне вивчення зовнішнього і внутрішнього середовища банку, виявити сильні та слабкі його сторони.

2) Бенчмаркінг, він дає змогу безупинно проводити систематичний пошук найкращих практик.

3) CRM-технологія, вона спрямована на розробку бізнес рішень для клієнтів, та створення умов зміцнення відносин між банком та клієнтом.

Активізація банківських інститутів на депозитному ринку можлива через:

1) використання нових банківських інструментів;

2) підвищення привабливості шляхом раціонального поєднання цінових і нецінових методів;

3) спрощення режиму функціонування рахунків.

На прикладі даних ПАТ «ФідоБанку» проведено аналіз зобов'язань, та проаналізуємо структуру коштів клієнтів усього в таблиці 1 [2]

Проаналізувавши склад, структуру та динаміку зобов'язань Фідобанку за п'ять років, ми спостерігаємо збільшення в 2013 році на 134,58%, але вже на початок 2015 року ми бачимо зменшення порівняно з початком 2014 року на 136,94%. В структурі зобов'язань Фідобанку кошти клієнтів, усього на початок 2015 року склали 74,8%, а на початок 2014 року вони складали 66,02%, виходячи з цих даних можна сказати, що у банку кожного року відбувається приріст клієнтської бази і її частка в зобов'язаннях Фідобанку переважає над іншими зобов'язаннями, такими як: заборгованість перед іншими банками, боргові цінні папери та інші позикові кошти, інші зобов'язання, субординований борг. В ресурсній базі Фідобанку переважають кошти юридичних осіб, які на протязі всіх аналізованих періодів мали тенденцію до збільшення, так в 2013 році порівняно з 2012 роком вони зросли на 178,94%, а в 2014 порівняно з 2013 роком на 172,94%. В структурі коштів клієнтів питома вага юридичних осіб на початок 2015 року склала 63,8%. Кошти фізичних осіб, як і кошти юридичних осіб, на протязі всіх аналізованих періодів зростали, так на початок 2013 року їх питома вага у структурі коштів клієнтів всього становила 31,9%, а на початок 2015 року 36,2%, у відносному вираженні відбувся приріст в 2013 році порівняно з 2012 роком на 199,38%, а в 2014 порівняно з 2013 скоротився на 180%.

Кошти фізичних осіб у структурі кошти клієнтів, усього, займали на початок 2015 року 36,2, а на початок 2014 року їх частка складала 33,5%, тобто вони збільшились на 2,7%, це дуже позитивна тенденція, яка свідчить про залучення Фідобанком все більшої маси клієнтів, і не тільки юридичних осіб, а фізичних також.

Виходячи з аналізованих даних Фідобанку, можна зробити висновки, що банк позитивно та ефективно виконує політику залучення та утримання клієнтської бази, а також здійснює якісну оцінку шляхів примноження клієнтської бази та збереження наявної. Тобто банк дотримується всіх нормативів та положень НБУ, що дозволяє йому ефективно та повноцінно виконувати свою діяльність, а також знаходитись серед лідируючих позицій на конкурентному ринку банківських послуг з приводу залучення та утримання клієнтської бази.

Така тенденція також пояснюється тим, що Фідобанк впроваджує на ринку все нові та ефективні проекти та послуги, які на сьогодні є досить привабливими, особливо для не захищеного прошарку населення.

Наприклад: соціальна програма з компенсації комунальних витрат, виплати за якою Фідобанк жовтня 2015 року успішно здійснює.

Таблиця 1.

Аналіз зобов'язань ПАТ «ФідоБанк»

Показник	Звітні дати									
	1.01.2011		1.01.2012		01.01.2013		01.01.2014		01.01.2015	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Всього зобов'язань	2613926	1100	2711557	100	3795323	100	8903032	100	8692658	100
Кошти клієнтів, усього у т.ч.	856 799	332,8	910802	333,6	2059023	54,3	5877654	66,02	6498087	74,8
Кошти юридичних осіб	489548	557,1	645895	70,9	1402093	68,1	3910960	666,5	4147378	63,8
Кошти фізичних осіб	367251	442,9	264907	29,1	656930	331,9	1966694	33,5	2350709	36.2

Такі програми являються ефективними для збільшення перспективи тривалої співпраці з наявною клієнтською базою, а також залученню нових потоків клієнтів.

Таким чином можна сказати, що при банківській політиці, яка буде зосереджена та спрямована на задоволення клієнтів, банківська установа буде процвітати та приваблювати великі потоки клієнтів.

Висновки та рекомендації. З метою удосконалення залучення та утримання клієнтської бази комерційним банками потрібно:

– стабілізувати та поліпшити економічну й політичну ситуацію в країні;

– ефективно використовувати можливості держави щодо рекапіталізації проблемних банків;

– підсилити стимулювання стабільного і тривалого зберігання заощаджень, а також банкам важливо брати до уваги зростання і диференціацію доходів населення;

– підвищувати якість обслуговування клієнтів і виходити на ринок з більш гнучкими депозитними продуктами;

– в умовах інфляції необхідна індексація коштів на банківських депозитах, та стабілізувати курс національної грошової одиниці України;

– запроваджувати жорсткі санкції до банків, що здійснюють неповернення депозитів і затримку платежів клієнтів;

– застосовувати нові маркетингові заходи у формуванні депозитної політики банків;

– розробляти ефективні види мотивації, збуту та цінової політики з метою активізації процесів залучення грошових коштів фізичних осіб на депозити.

Зростання долі ресурсів залучених від клієнтів, сприяє росту дохідності банківських операцій, а якщо спостерігається його скорочення – це підтверджує про невиправдано високі витрати щодо залучення коштів з інших джерел. Тому політика з залучення і утримання клієнтської бази набуває важливого значення, ефективне проведення якої надає можливість не тільки залучати додаткові фінансові ресурси у банківську систему, а й стимулювати збільшення інвестиційних ресурсів у всі сектори економіки.

Список літератури:

1. Дребот Н. П., Білик О. І. Стратегія управління депозитною діяльністю в банківській установі / Н. П. Дребот, О. І. Білик // Вісник університету банківської справи НБУ. – 2012. – № 2 (14). – С. 204–208.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://fidobank.ua/
3. Лавров Р. В. Депозитна політика банку в сучасних умовах // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2010. – № 4 (8) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nvisnik.geci.cn.ua/pdf/…/182-187
4. Основні засади грошово-кредитної політики на 2015 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/index
5. Полякова Н. М., Ілляшенко О. В. Стратегія управління активними і пасивними операціями банку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.rusnauka.com/8…/1_104516.doc. htm
6. Рисін М. В. Адаптація депозитної політики банків до потреб клієнтів / М. В. Рисін // Вісник університету банківської справи НБУ. – 2009. – № 3 (6). – С. 85–88.

Тарасевич Н.В., Гурба Н.О.
Одесский национальный экономический университет

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ И УДЕРЖАНИЯ КЛЕНТОВ БАНКА

Аннотация
В статье исследованы пути привлечения и удержания клиентской базы. Проанализировано современное состояние рынка банковской клиентской базы на примере Фидобанка. На сегодня существуют условия, когда между банками возникает борьба за каждого клиента. Предлагается применение различных инструментов. В частности, это инструменты маркетинга. Определены направления решения проблем в сфере привлечения и удержания клиентской базы.
Ключевые слова: клиентская база,SWOT-анализ,CRM-технология, бенчмаркинг, коммерческий банк, процентная ставка, доход, валютный курс, риск.

Tarasevich N.V., Gurba N.O.
Odessa National Economic University

MODERN ASPECTS OF ATTRACTING AND RETAINING BANK CUSTOMERS

Summary
The article explores ways to attract and retain customer base. Analyzes the current state of the banking customer base on the example of Fidobank. At present, there are the conditions between banks when there's a struggle for each client. It is proposed to use different tools. In particular, this marketing tools. The directions of the solution of problems in attracting and retaining the customer base.
Keywords: customer base,SWOT analysis, CRM technology, benchmarking, commercial Bank, interest rate, income, the exchange rate risk.

УДК 33.2964:330:338:658

РОЛЬ БЮДЖЕТУ ТА ПРОЦЕСУ БЮДЖЕТУВАННЯ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

Фісуненко П.А., Сорока А.А.
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

У статті визначено поняття «бюджет» і «бюджетування», а також їх роль в управлінні підприємством, розглянуто побудову системи бюджетів підприємства за рівнями підпорядкування. Досліджено алгоритм реалізації бюджетування на підприємстві з виділенням підготовчого, організаційного, розрахункового етапів, запропоновано алгоритм бюджетування операційної діяльності, та етапів формування бюджетів операційної діяльності.
Ключові слова: бюджет, бюджетування, етапи процесу управління, загальний бюджет, операційні бюджети, фінансові бюджети, алгоритм реалізації бюджетування.

Постановка проблеми. Прийняття управлінських рішень на підприємстві все більше ускладнюється в зв'язку з неефективним використанням інструментів управління. На сучасному етапі господарювання роль бюджетування в управлінні підприємством підвищується. Це особливо актуально для підприємств, які працюють з портфелем проектів короткострокового і довгострокового періоду виконання, що характеризуються невизначеністю виробничої і збутової програми, а також відсутністю оплати в необхідний термін. Наслідком цього є недостатнє завантаження виробництва, простої та понаднормові роботи, а також недостатнє забезпечення підприємства оборотними коштами у потрібний момент. Підприємства виробничої сфери добре усвідомлюють існуючі проблеми і вбачають можливість їх передбачення та вирішення шляхом побудови ефективного управління на основі бюджетування.

Аналіз останній досліджень і публікацій. Досліджували і вивчали питання бюджетування на підприємствах, фінансового менеджменту та питань фінансового планування, серед яких слід відмітити таких авторів, як Банкер Раджив Д., Каплан Роберт, Эрик Хелферт, Хліпальська В., Савчук В., Колесник М., Добровольский Е., Карабанов Б., Боровков П., Глухов Е., Бреслав Е., Касаткина Н., Шамрай А.Н., Запорожець І., Кармінський О., Карпов Т., Неміровський І., Самочкін В., Хруцький В., Дафт Р., Майер Є., Міддлтон Д., Шим Д., Сігел Дж.Г. і т.д.

Метою статті є визначення місця бюджетування в загальній системі управління підприємством і обґрунтування шляхів його запровадження на підприємствах, дослідження алгоритму реалізації бюджетування на підприємстві з виділенням певних етапів.

Виклад основного матеріалу. У світі сучасної економічної думки існує багато визначень поняття «бюджет». Можна виділити чотири основних змістово-сутнісних характеристики поняття «бюджет підприємства», які відображають бюджет:

1) як кількісне вираження плану;

2) як плановий документ (фінансовий план, поточний план);

3) як кошторис;

4) як систему управління підприємством [4].

Більшість економістів пов'язують «бюджет підприємства» з управлінням суб'єктом господарювання та трактують його як кількісний план, який є набором взаємопов'язаних показників, що відображають його діяльність. Хоча, слід зауважити, що виділені вище характеристики мають конкретні позитивні формулювання поняття «бюджет підприємства», а отже мають право на існування. Вони є достатньо важливими як у теоретичному, так і у практичному сенсі.

Якщо узагальнити виокремленні риси бюджету за кожною із названих характеристик, то можна дати узагальнене визначення даної економічної категорії: «Бюджет – це складна збалансована система взаємозумовлених кількісних та якісних показників економічного стану підприємства, аналізу і контролю за їх виконанням на всіх етапах реалізації бюджету, що детально охоплює усі сторони його діяльності, вичерпно характеризує очікувані витрати та джерела їх покриття, а також фінансові результати та перспективи розвитку підприємства і його структурних підрозділів у майбутній період часу, та відображена у вигляді фінансового плану встановленого формату». Такий підхід до визначення бюджету підприємства, на наш погляд, дає змогу розкрити внутрішній зміст бюджету і характеризує його як інструмент гнучкого управління підприємством, що забезпечує ефективну діяльність суб'єкта господарювання.

Сьогодні бюджетування стає популярною технологією управління фінансами на підприємствах у країнах із ринковою економікою. Доказ тому – велика кількість публікацій щодо питання бюджетування, а також існування консалтингових компаній, що займаються впровадженням бюджетування і розробкою спеціалізованих програмних продуктів на підприємствах України.

Багато зарубіжних вчених досліджували питання «бюджетування». Так, Аткінсон А. вважає, що бюджетування – це процес підготовки бюджетів [1, с. 656], в той же час Хелферт стверджує, що «процес розробки річного бюджету компанії називається бюджетуванням». Він доповнює, що бюджетування є одночасно інструментом як оперативного планування, так і поточного контролю [2, с 46]. Хліпальська В. погоджується з зарубіжними авторами. На її думку, бюджетування полягає в плануванні для обґрунтування річного плану господарської діяльності підприємства, вона також зосереджує свою увагу на управлінському контролю з боку бюджетування [3, с. 18].

Після аналізу вище зазначених понять «бюджетування» зарубіжними і українськими вченими складається враження, що бюджетування

© Фісуненко П.А., Сорока А.А., 2016

практично вичерпується плануванням, обліком і контролем.

Планування, облік і контроль це тільки три, хоч і дуже важливі частини бюджетування, але насправді мова йде про інструмент управління, який повинен охоплювати майже всі етапи процесу управління підприємством в короткостроковому і довгостроковому аспекті. Отже, бюджетування – більш комплексне поняття, що включає не тільки планування, облік і контроль, але й охоплює інші етапи процесу управління, такі як постановки цілей, виконання, стимулювання, мотивація, аналіз, формування управлінського впливу і коригування планів або виконання дій. Для забезпечення дієвості управління підприємством необхідно, щоб бюджетування проходило через всі етапи процесу управління. Існує декілька взаємозв'язаних етапів процесу управління та бюджетування, такі як:

Перший етап «Постановка цілей» формуються цільові установки і рекомендації, що являють собою початковий пункт роботи всієї фірми, а в бюджетуванні є відправною точкою для оцінки і виконання бюджету.

Другий етап «Планування» формується план діяльності підприємства на основі цільових установок і рекомендацій на майбутній період господарювання.

Третій етап «Виконання, стимулювання і мотивування» відбувається управління робочими процесами в рамках затвердженого бюджету. А також є загальна система стимулювання і мотивування на підприємстві, які покращують виконання робочих процесів і досягнення цілей компанії.

Четвертий етап «Облік і контроль» формується управлінський облік в організації, що дає змогу формувати інформацію про господарську діяльність в необхідному розрізі.

П'ятий етап «Аналіз» відбувається аналіз виконання бюджету за певний період.

Шостий етап «Формування управлінського впливу» відбувається підготовка подальших дій і прийняття управлінських рішень, які будуть спрямовані на покрашення діяльності і досягнення поставлених перед підприємством цілей..

Сьомий етап «Коригування планів або виконання» проводиться втручання в восьмий етап виконання, при виявлені негативних змін в результаті аналізу робочих процесів. При суттєвих порушеннях на мікро- і макрорівнях, а також при закінченні фінансового року виникає необхідність змін початкових планів діяльності підприємства, що приводить до повторювання етапів процесу управління і бюджетування спочатку.

Таким чином, бюджетування є невід'ємною частиною процесу управління діяльністю підприємства, яка відповідає за реалізацію ефективної виробничо-фінансово діяльності та за зворотній зв'язок з етапами процесу управління [9].

Для більш повного розкриття сутності бюджету як управлінського інструменту доцільно розглянути систему бюджетів підприємства за рівнями управління (підпорядкування), «верхівкою» якої є загальний бюджет підприємства.

Загальний бюджет суб'єкта господарювання – це скоординований по всіх підрозділах або за функціональним призначенням план роботи підприємства в цілому, що базується на даних окремих бюджетів і забезпечує користувачів інформацією для прийняття і контролю управлінських рішень щодо фінансового планування. За економічною термінологією він носить також назву консолідований (зведений) та складається на основі даних операційних та фінансового бюджетів.

Базовою ланкою бюджетування на підприємстві є операційні бюджети, які трансформують та формалізують кількісні показники у вартісні й характеризують перспективні надходження і використання фінансових ресурсів підприємства. Основна частина операційних бюджетів прямо чи опосередковано впливає на кінцеві показники, й перш за все, показники доходів, витрат та ефективності діяльності на кожному етапі фінансово-господарських процесів і структурних підрозділів підприємства. На підставі операційних бюджетів розробляються основні та фінансові бюджети, в яких відображується і формалізується вплив прийнятих рішень у виробничій, комерційній, інвестиційній діяльності підприємства на його активи, фінансові ресурси й фінансову стійкість протягом бюджетного періоду [5].

Бюджетування являє собою складний механізм, функціонування якого в значній мірі залежить від злагодженої роботи усіх його складових: бюджетної структури, системи, моделі та процедури. Відповідно бюджетна структура являє собою набір об'єктів бюджетування, тобто одиниць, для яких формуватимуться окремі бюджети. Система бюджетування включає перелік бюджетів підприємства та їх показників. Модель бюджетування визначає порядок розрахунку кожного бюджетного показника та загальну схему консолідації бюджетів різних рівнів. Процедура бюджетування відображає організаційний аспект механізму бюджетування та передбачає встановлення термінів виконання, відповідальних осіб та послідовність реалізації окремих етапів бюджетного процесу.

Розглянемо алгоритм реалізації механізму бюджетування, який складається з трьох етапів.

Перший етап – «Організаційний». На цьому етапі приймається рішення про впровадження або реформування існуючої системи бюджетування.

Другий етап – «Підготовчий». На другому етапі аналізується існуюча інформаційна базу, чи відповідає вона вимогам. Потім проводиться введення необхідних додаткових даних:

· Формування класифікаторів.

· Розрахунок норм для різних бюджетних одиниць.

· Визначення типу структурного підрозділу.

Третій етап «Розрахунковий». Виходячи з введених даних, формуються бюджетні витрати структурних підрозділів, при необхідності вони корегуються, і, якщо витрати відповідають цільовим установкам, формується бюджет витрат операційної діяльності, тобто розраховуються бюджетні витрати, які не розподіляються між підрозділами підприємства. Також формується бюджет операційної діяльності, а завдяки розрахунку норм для різних бюджетних одиниць переходимо до формування бюджету доходів операційної діяльності [9].

Відповідно до алгоритму реалізації механізму бюджетування, формується послідовність практичної реалізації механізму бюджетування

з виділенням трьох етапів: організаційного, підготовчого, розрахункового. Початковим пунктом, своєрідною «точкою відліку» є прийняття відповідного рішення, адже саме воно буде рушійною силою, що може привести запропонований механізм в дію. На основі прийнятого рішення проводиться цілий комплекс організаційних робіт, які наведені в алгоритмі організаційного та підготовчого етапу. Фактично на цьому етапі визначаються і закріплюються документально основні елементи бюджетної процедури.

Крім суто організаційних робіт, важливим є проведення ряду підготовчих робіт, пов'язаних з забезпеченням можливості розрахунку бюджетних показників згідно із запропонованим механізмом і з використанням програмного забезпечення (алгоритм організаційного та підготовчих етапів).

Результатом підготовчого етапу є формування відповідної інформаційної бази. На основі наявної інформації розрахунок здійснюється за алгоритмом, які наведені в алгоритмі розрахункового етапу формування бюджетів операційної діяльності [9]. При цьому розрахунок здійснюється згідно із обраною моделлю бюджетування [6].

Результатом роботи згідно з алгоритмом розрахункового етапу формування бюджетів операційної діяльності є сформований бюджет витрат операційної діяльності. Крім того, важливо відмітити, що відповідно до цього розрахункового етапу інформаційна база дає можливість отримувати показники для операційного аналізу.

Розглянуті алгоритми враховують дану узагальнену послідовність дій, яка дає можливість врахувати особливості бюджетування окремого підприємства. При необхідності потрібно відкоригувати послідовність консолідації показників відповідно до характеристик використовуваного механізму бюджетування.

Алгоритм організаційного та підготовчих етапів [9]. На першому етапі приймається рішення про впровадження або реформування існуючої системи бюджетування. Проводиться перевірка організаційної структури підприємства на наявність дублювань у сфері відповідальності. Якщо перевірка не відповідає вимогам, то потрібно впорядкувати зв'язки і підпорядкованості таким чином:

· Призначення відповідальних за підрозділами та підприємством в цілому.

· Встановлення термінів формування та подання документів.

· Встановлення чи впорядкування схем документообігу.

В кінцевому результаті формується «Положення про бюджетну процедуру».

Після впорядкування зв'язків і підпорядкованості відбувається перехід до другого етапу, на якому аналізується існуюча інформаційна база та відповідність основним характеристикам механізму (систем та моделі). Якщо інформаційна база відповідає вимогам, то відбувається:

· Формування або актуалізація класифікаторів у СУБД.

· Визначення типу структурних підрозділів.

· Розробка норм для різних бюджетних одиниць.

Інформаційна база фінансового планування – це сукупність систематизованих за певними ознаками даних, які використовуються для розробки планів на різних рівнях управління підприємством.

Інформація для операційного аналізу:

– змінні витрати;

– постійні витрати;

– маржинальний прибуток.

Також інформаційна база використовується для розрахунку прямих та непрямих змінних витрат підрозділу, розрахунку постійних прямих і непрямих витрат підрозділу. За рахунок інформаційної бази відбувається формування бюджету підрозділу, розробка бюджетів загальних витрат підприємства (формування бюджету витрат операційної діяльності та формування бюджету операційної діяльності).

Висновки. Бюджети складаються для підприємств, їх структурних підрозділів або напрямів діяльності (бізнесів) та містять інформацію, необхідну для прийняття управлінських рішень з метою підвищення ефективності діяльності підприємства, оцінки діяльності менеджерів усіх рівнів, забезпечення ефективного використання фінансових, трудових, матеріальних та інших ресурсів.

Впровадження бюджетування суттєво підвищує ефективність діяльності вітчизняних підприємств за рахунок оптимізації доходів і витрат, раціонального використання фінансових ресурсів, виявлення прихованих резервів, стимулювання людського чиннику, підвищення рівня інвестиційної привабливості й конкурентоспроможності через підвищення керованості та пристосовуваності підприємства до змін зовнішнього середовища тощо.

На практиці на українських підприємствах при використанні бюджетування відсутні деякі з етапів процесу управління: одні організації не мають чітко сформульованих цілей, у інших відсутня правильна методика планування. Ще частіше зустрічається відсутність або неповнота системи управлінського обліку, в результаті чого ми отримуємо дані недостовірні або просто невчасно, що робить неможливим контроль і якісний аналіз виконання бюджету. А також орієнтиром для загальною системи стимулювання і мотивування на підприємстві слугують ключові показники діяльності, які формуються на основі планових і фактичних показників бюджету. Відсутність методики планування, управлінського обліку, не включення планових і фактичних показників бюджету в систему стимулювання і мотивування, а також нерегулярний контроль і неповний аналіз загрожує зривом планів, погіршенням якості роботи, падінням дисципліни, перевитратою ресурсів, а також не дозволяє правильно оцінити як досягнуті цілі, так і майбутні перспективи або негативні ситуації.

Список літератури:

1. Управленческий учет / [Аткинсон Э. А., Банкер Р. Д., Каплан Р. С., Янг М. С.] / Пер. с англ.: А. Рахубовский, Д. Рахубовская. – М.: Вильямс, 2005. – 880 с. – ISBN 5-8459-0635-0.
2. Сокольникова И. В. Бизнес-курс МВА. Управленческий учет и бюджетирование: [навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл.] / Сокольникова И. В., Сорокин А. А. – БизнесСофт – 2006 г.
3. Хліпальская В. Бюджетне планування запасів і витрат, їх придбання і зберігання / В. Хліпальська // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – Вип. 3. – С. 18-22.
4. Карпов Т. П. Управленческий учет: Учебник. – М.: ЮНИТИ, 2001. – 350 с.
5. Харко А. Ю. Бюджетування у процесі управління фінансовою діяльністю підприємства // Фінанси України. – 2001. – № 9. – С. 82-91.
6. Онищенко С. В. Бюджетування в системі фінансового управління підприємством: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.04.01 / Київський національний економічний ун-т. – К., 2003. – 19 с.
7. Шеремета О. В. Механізм бюджетування витрат операційної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» (машинобудування) / О. В. Шеремета; Хмельницький національний університет. – Хмельницький, 2009. – 18, [1] с.
8. Бюджетирование: шаг за шагом / [Е. Бреслав, Б. Карабанов, Е. Добровольский и др.]; под ред. Е. Строганова. – СПб: Питер – 2005. – 448 с. – ISBN 5-469-00712-X.
9. www.maritime.kiev.ua

Фисуненко П.А., Сорока А.А.
Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры

РОЛЬ БЮДЖЕТА И ПРОЦЕСС БЮДЖЕТИРОВАНИЯ В УПРАВЛЕНИИ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Аннотация
В статье определено понятие «бюджет» и «бюджетирование», а также их роль в управлении предприятием, рассмотрено построение системы бюджетов предприятия по уровням подчинения. Исследован алгоритм реализации бюджетирования на предприятии с выделением подготовительного, организационного, расчетного этапов, предложен алгоритм бюджетирования операционной деятельности, и этапов формирования бюджетов операционной деятельности.
Ключевые слова: бюджет, бюджетирование, этапы процесса управления, общий бюджет, операционные бюджеты, финансовые бюджеты, алгоритм реализации бюджетирования.

Fisunenko P.A., Soroka A.A.
Pridniprovska State Academy of Civil Engineering and Architecture

ROLE OF THE BUDGET AND BUDGETING PROCESS IN THE MANAGEMENT OF THE COMPANY

Summary
The article defines the term «budget» and «budgeting» and their role in enterprise management, consider the problem of budget system enterprise levels of subordination. The algorithms implementing the enterprise budgeting allocation of preparatory, organizational, calculated steps, the algorithm budgeting operations, and stages of budgeting operations.
Keywords: budget, budgeting, management process phases, the total budget, operating budgets, financial budgets, budgeting algorithm implementation.

УДК 330.322.5

СУТНІСТЬ ТА ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ

Фісуненко П.А., Щепеткова А.С.
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

У статті досліджені основні підходи до встановлення сутності економічної привабливості та економічної ефективності інвестиційних проектів. Встановлено, що мета оцінювання економічної привабливості – встановлення результативності використання ресурсів суспільства в межах проекту, економічної ефективності – оцінка доцільності використання дефіцитних (обмежених) ресурсів суспільства у рамках конкретного проекту. Досліджено методичні підходи до оцінювання економічної привабливості та економічної ефективності інвестиційних проектів. Встановлено основні етапи оцінювання економічної привабливості та ефективності інвестиційного проекту Розглянуто можливі економічні наслідки, які можуть супроводжувати інвестиційний проект.
Ключові слова: інвестиції,проект, інвестиційний проект, інвестиційна привабливість, інвестиційна ефективність, оцінка, побічні ефекти.

Постановка проблеми. Сьогодні інвестиційна діяльність в Україні переживає надзвичайно важкі часи. З одного боку спостерігається складний фінансовий стан суб'єктів господарювання, а з іншого – колосальні проблеми інвестиційного планування в умовах ризиків, які межують із невизначеністю. Також великою проблемою є не підтримка інвестицій та інвестиційних проектів державою. Але у будь-якому разі, іншого шляху розвитку, як в полі активізації інвестиційних процесів, просто немає. Про це свідчить досвід усіх передових країн світу.

В цій статті досліджуються особливості оцінки економічної привабливості і ефективності інвестиційних проектів.

Дана тема є актуальною, оскільки економічна ефективність проекту є запорукою його реалізації, а економічна привабливість показує не тільки вигоди, які отримує потенційний інвестор, а й вигоди для суспільства і країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розроблення теоретичних та практичних питань оцінки економічної привабливості та ефективності інвестиційних проектів зробили Верба В., Загородніх О., Ананьєв О., Бень Т., Онікієнко С., Сьомко О., Ізмайлова К., Товкес Е., Салига К. та інші [1-7].

Так, Онікієнко С. досліджував основні методи оцінки економічної ефективності проекту, проблеми які виникають та шляхи їх подолання. Він, також, звернув велику на закордонний досвід оцінки економічної ефективності, і можливість його впровадження в Україні [3].

Також, Ананьєв О., Сьомко О. дослідили підходи до оцінки економічної привабливості та ефективності бізнес-проектів створення підприємств на основі ресторанного господарства [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Нажаль, економічній привабливості приділяється не так багато уваги, як економічній ефективності, тому що інвестор в першу чергу намагається зрозуміти скільки прибутку він заробить на інвестиційному проекті і за який час проект окупиться.

Метою статті. Головною метою цієї роботи є визначення доцільності оцінки економічної привабливості та економічної ефективності для інвестиційних проектів.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб зрозуміти, яку користь можна отримати від проекту, проводиться оцінка економічної привабливості та економічної ефективності інвестиційного проекту.

Оцінка економічної привабливості проекту можна представити у вигляді послідовних етапів (табл. 2).

На першому етапі встановлюються цілі розвитку і визначається їх пріоритетність. Авжеж, цілі є індивідуальними для кожної країни і визначаються вони керівництвом конкретної держави та національними агентствами з розвитку. В якості критеріїв порівняння проектів, що можуть кількісно характеризувати поставлені цілі, використовуються такі:

- необхідна величина інвестицій для створення нових робочих місць;
- значення доданої вартості, яка створюється в результаті проекту;
- заощадження використовуваних валютних ресурсів;
- платежі за використання місцевих ресурсів тощо.

Після виділення критеріїв, які є пріоритетними, їх слід проранжирувати та таким чином визначити величину питомої ваги кожного критерію у величині загальної економічної привабливості.

Другий етап – розрахунок кількісного значення встановлених раніше критеріїв. Цей етап дає змогу виміряти ступінь сприяння проекту досягненню поставлених економічних цілей розвитку. Необхідні дані для визначення цих показників беруться з фінансових звітів, поданих після проведення фінансового аналізу проекту. Рейтингові ряди значень критеріїв за комплексним проектом показують відповідність результатів проекту поставленим цілям. За кожним критерієм визначається найпривабливіший проект і розраховується індекс критерію для кожного проекту шляхом ділення величини критерію по конкретному проекту на значення кращого рейтингу в даній категорії. Індексація по критеріях дає змогу зіставляти різні, часто важко порівняні між собою проекти, визначаючи найпривабливіші з погляду загального добробуту (табл. 1).

На заключному, третьому етапі оцінка загальної привабливості кожного проекту розраховуєть-

© Фісуненко П.А., Щепеткова А.С., 2016

Таблиця 1

Оцінка економічної привабливості проекту

Критерій	Питома вага критерію	Значення критерію			Кращий показник (рейтинг)	Індекс критерію		
		Проект А	Проект В	Проект С		Проект А	Проект В	Проект С
Необхідні інвестиції на одне робоче місце, грн.	0,2	6000	10000	7500	6000	1	0,6	0,8
Одержання доданої вартості, %	0,4	15	25	20	25	0,6	1	0,8
Заощадження іноземної валюти, частка	0,1	17000	12000	20000	20000	0,85	0,6	1
Доходність проекту, %	0,3	17	20	18	20	0,85	1	0,9

ся як середньозважена величина індексів проекту. Найвище середньозважене значення свідчить про економічну привабливість проекту [1].

$$Середньозважений\ \ індекс\ \ критерію = \sum_{i=1}^{n}\left(Питома\ \ вага\ \ критерію \times Індекс\ \ критерію\right), \quad (1)$$

де n – кількість критеріїв.

Дослідивши економічну привабливість проекту, визначається його економічна ефективність.

Поняття економічної ефективності інвестиційного проекту уособлює в собі результативність економічної діяльності системи, реалізації економічних програм та заходів, що характеризуються відношенням отриманого економічного ефекту (результату) до витрат ресурсів, які обумовили отримання цього результату. Якщо у якості системи (об'єкту дослідження) розглядається інвестиційний проект, як форма реалізації інвестиційної діяльності, під економічним ефектом слід розуміти зростання теперішньої вартості усіх активів, якими володіє інвестор, що дає підстави для визначення економічної ефективності як вирішального фактору при прийнятті рішення стосовно доцільності реалізації інвестиційного проекту [2].

У процесі оцінки ефективності інвестиційного проекту можна виділити два етапи:

1) оцінка ефективності проекту в цілому;

2) оцінка ефективності проекту для кожного учасника (табл. 2).

Для першого (попереднього) етапу характерна оцінка ефективності інвестиційного проекту в цілому. Мета даної оцінки – переконати потенційних інвесторів стати реальними шляхами надання аргументованої інформації про те, що в цілому проект ефективний і може претендувати на реалізацію.

На першому етапі оцінюються:

- суспільна значимість і ефективність проекту;
- комерційна ефективність проекту;
- наявність державної підтримки реалізації проекту й вплив даної підтримки на комерційну ефективність проекту.

Таким чином, оцінка ефективності проекту в цілому проводиться із суспільної й комерційної позицій, при цьому обидва види ефектів розглядаються з погляду єдиного учасника, що реалізує проект за рахунок власних коштів.

Оцінки суспільної й комерційної ефективності проекту мають між собою певну подібність, що проявляється в тому, що схема оцінки в обох випадках передбачає зіставлення вигід і витрат проекту з використанням тих самих критеріїв. Однак показники суспільної ефективності відображають співвідношення витрат і вигід у цілому для суспільства, а показники комерційної ефективності – для підприємства, що реалізує проект.

Оцінка суспільної ефективності проекту проводиться тільки для суспільно значимих проектів. Суспільно значимі проекти – це проекти, реалізація яких істотно торкається економіки країни і впливає на широкі верстви населення (проекти розробки нафтових і газових родовищ, будівництво нафтопроводів, великих металургійних комбінатів, залізничних та автомобільних шляхів сполучення та інші великомасштабні проекти). Для невеликих проектів суспільна ефективність оцінюється тільки у випадку залучення державних ресурсів для їхнього здійснення. Оцінити суспільну ефективність проекту означає перевірити розумність із погляду суспільства виділення ресурсів на здійснення саме цього проекту за наявності альтернатив.

Показники комерційної ефективності проекту відображають його ефективність із погляду підприємства, повністю реалізуючий проект за рахунок власних коштів.

Якщо на першому етапі оцінки проект у цілому визнаний ефективним, то здійснюється перехід до другого етапу оцінки – перевірки фактичної ефективності проекту для кожного окремого його учасника.

На другому (основному) етапі оцінки ефективності проекту оцінюються.

1. Економічна ефективність проекту – оцінка прибутковості проекту для кожного за його учасників (підприємства, що реалізує проект, акціонерів цього підприємства, банку, що кредитує проект, лізингової компанії й інших учасників).

2. Галузева ефективність проекту – оцінка ефективності проекту з погляду галузей економіки, об'єднань підприємств та інших галузевих суб'єктів (оцінюється у випадку, якщо реалізація проекту зачіпає інтереси галузевих структур).

3. Регіональна ефективність проекту – оцінка ефективності проекту з позиції впливу на економіку регіону (оцінюється у випадку, якщо реалізація проекту зачіпає інтереси регіону).

4. Бюджетна ефективність проекту – оцінка фінансових наслідків реалізації проекту для державного й місцевого бюджетів (оцінюється у випадку, якщо проект суспільно значимий і потребує фінансової підтримки з боку державного або місцевого бюджетів) [8].

Метою виміру економічної ефективності є оцінка ефективності використання дефіцитних ресурсів суспільства у рамках проекту.

Оцінка економічної ефективності проекту ґрунтується на методології прирісної природи вигод і витрат, яка визначає економічні вигоди як усі позитивні результати, що одержує суспільство від реалізації проекту, а економічні витрати – як усі

негативні впливи, що супроводжують проект. Визначаючи цінність проекту, оцінюється, наскільки позитивні результати перевищують його негативні наслідки та якою буде величина виграшу суспільства при здійсненні проекту.

Таблиця 2

Методологічний підхід до оцінки економічної привабливості та ефективності

Досить часто результати проекту позначаються не тільки в явних вигодах і витратах суспільства, а й у невідчутних проявах цих показників, які доволі важко піддаються кількісній оцінці. Відбираючи та оцінюючи проекти, визначаються найзначніші невідчутні вигоди і витрати, які намагаються визначити кількісно.

Якщо неможливо здійснити точну кількісну оцінку неявних витрат і вигод від проекту, які відображають їх суспільну значимість, вдаються до оцінки тих мінімальних вигод, що виправдовують необхідні витрати для прийняття рішення про доцільність реалізації проекту.

До економічних наслідків проектів, як правило, належать:

· зниження цін на окремі товари та послуги завдяки новим каналам збуту, вдосконаленню технології виробництва;

· ліквідація дефіциту окремих товарів;

· оптимізація структури споживання, яка відповідає рівню розвитку суспільства [1].

Прикладом зовнішнього впливу проекту може бути зниження витрат на експлуатацію автомобільного транспорту після здійснення проекту реконструкції шосейних шляхів. Зниження витрат, як правило, супроводжується і зниженням цін, які встановлює виробник для споживача. При падінні цін споживачі одержують вигоду – можливість використати реально заощаджений дохід на інші товари або збільшити споживання цих продуктів. Проекти, зорієнтовані на зниження ринкових цін, підвищують віддачу проекту на величину приросту споживчого надлишку.

Під споживчим надлишком розуміють різницю між максимальною ціною, яку споживач готовий заплатити за одиницю продукції, і тією реальною величиною ціни, яку він заплатив фактично.

На відміну від фінансиста, що оцінює проект, економіст визначає всі екстерналії (побічні ефекти), які супроводжують його. Під екстерналіями розуміють усі вигоди і витрати, які зумовлює проект та які не мають безпосереднього впливу на проект і тому не включаються до його фінансового аналізу. Побічні ефекти можуть бути як позитивними, так і негативними. Існуючі типи ефектів та їх можливі прояви вказані в таблиці 3.

Таблиця 3

Типи побічних ефектів та їх наслідки

Типи ефектів	Можливі прояви
Ефекти від виробництва	1. Підготовка кваліфікованих кадрів 2. Розвиток інфраструктури 3. Забруднення водного й повітряного басейнів 4. Поліпшення транспортного сполучення 5. Виснаження природних ресурсів 6. Зміни в структурі сімей 7. Вплив на здоров'я
Ефекти від зміни каналів розповсюдження (реклама, прямі продажі)	1. Незадоволення населення 2. Підвищена агресія 3. Вторгнення в приватне життя 4. Порушення соціальних норм життя суспільства

Простежити й виміряти всі зовнішні ефекти практично неможливо, та й недоцільно. Проте треба прагнути виявити та оцінити найважливіші з них, а також розглянути їх якісний аспект. У тих випадках, коли проекти мають опосередкований вплив на суспільство, наприклад, розвиток інфраструктури районів, створення додаткових робочих місць, виникає мультиплікативний ефект, який відображає взаємозалежність вкладених інвестицій та одержаного доходу.

Проект може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Наприклад, створення нових робочих місць зумовлює підвищення платоспроможності населення, що сприятиме зростанню рівня національного доходу, збільшенню дохідної частини бюджету. Підвищення платоспроможності дає імпульс до розвитку нових галузей, які спочатку виробляють споживчі товари, а потім і продукцію промислового призначення. Однак оцінка цих ефектів містить небезпеку подвійного підсумку безпідставного завищення рівня впливу проекту. Щоб уникнути багаторазового врахування позитивних і негативних впливів результатів проекту на економіку регіонів та областей, країни в цілому, використовують розрахункові показники мультиплікації для конкретних галузевих, міжгалузевих та регіональних моделей розвитку [1].

Методологія економічної оцінки проекту дає змогу скористатися багатим методичним арсеналом та інструментарієм, щоб визначити доцільність реалізації проекту з погляду загального добробуту. Однак варто пам'ятати, що аналітик, який готує економічний аналіз, виступає в ролі експерта ефективності макроекономічної політики держави, чиї висновки та оцінки становлять

інтерес для пошуку нових вигод суспільства у рамках національного розвитку.

Висновки і пропозиції. Визначення економічної привабливості проекту пов'язане з оцінкою його з точки зору можливості досягнення певних економічних цілей розвитку країни. Оцінка економічної ефективності проекту проводиться з метою встановлення результативності використання ресурсів суспільства в межах проекту.

Для визначення економічної цінності проекту використовують поняття альтернативної вартості, тіньових цін, невідчутних вигод і витрат, трансфертних платежів, споживчого надлишку та екстерналій. З'ясування економічної цінності проекту надає можливості оцінити, наскільки вигоди перевищують його витрати для суспільства, якою буде величина виграшу нації в разі реалізації проекту.

Дослідження впливу проекту на економіку країни має супроводжуватися визначенням побічних ефектів проекту та їх наслідків. Аналітики повинні простежити й виміряти тільки найважливіші зовнішні ефекти, оскільки оцінити всі побічні ефекти проекту практично неможливо, та й недоцільно.

Реалізація проекту може сприяти зниженню цін на споживчі товари та послуги (збільшення споживчого надлишку), ліквідації дефіциту будь-якого товару, розвитку інфраструктури районів, створенню додаткових робочих місць тощо. Такі економічні результати повинні враховуватися при оцінці економічної ефективності проекту.

Список літератури:

1. Верба В. А., Загородніх О. А. Проектний аналіз: Підручник. – К.: КНЕУ, 2000. – 322 с.
2. Ізмайлова К. Обґрунтування економічних рішень щодо підвищення ефективності проектів на передінвестиційній стадії / К. Ізмайлова // Економіка України. – 2011. – № 10. – С. 79-87.
3. Онікієнко С. В. Облікові методи оцінки інвестиційної привабливості / С. В. Онікієнко // Вісник НБУ. – 2001. – № 7. – С. 49-51.
4. Ананьєв О., Сьомко О. Аналіз одного з підходів до оцінки економічної привабливості та ефективності бізнес-проектів створення підприємств на основі ресторанного господарства / О. Ананьєв, О. Сьомко // Науковий вісник. – 2005. – № 15. – С. 345-348.
5. Бень Т. Порівняльний аналіз визначення економічної ефективності інвестиційних проектів за різними методиками / Т. Бень // Економіка України. – 2009. – № 11. – С. 34-41.
6. Товкес Е. Н. Підвищення ефективності розробки інвестиційних проектів / Е. Н. Товкес //Стратегія економічного розвитку України. – 2002. – № 3 (10). – С. 255-261.
7. Салига К. С. Порівняльна економічна ефективність кумулятивних інвестицій в інноваційні проекти з виробництва засобів праці / К. С. Салига // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 21. – С. 15-23.
8. Удалих О. О. Управління інвестиційною діяльністю промислового підприємства: Навч. посіб. / О. О. Удалих. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.

Фисуненко П.А., Щепеткова А.С.
Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры

СУЩНОСТЬ И ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ

Аннотация
В статье исследованы основные подходы к установлению сущности экономической привлекательности и экономической эффективности инвестиционных проектов. Установлено, что цель оценки экономической привлекательности – установление результативности использования ресурсов общества в рамках проекта, экономической эффективности – оценка целесообразности использования дефицитных (ограниченных) ресурсов общества в рамках конкретного проекта. Исследованы методические подходы к оценке экономической привлекательности и экономической эффективности инвестиционных проектов. Установлены основные этапы оценки экономической привлекательности и эффективности инвестиционного проекта Рассмотрены возможные экономические последствия, которые могут сопровождать инвестиционный проект.
Ключевые слова: инвестиции, проект, инвестиционный проект, инвестиционная привлекательность, инвестиционная эффективность, оценка, побочные эффекты.

Fisunenko P.A., Shchepetkova A.S.
Pridneprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture

NATURE AND RATING OF ECONOMIC ATTRACTIVENESS AND ECONOMIC EFFICIENCY OF INVESTMENT PROJECT

Summary
In this article the main approaches of establishing the nature of economic attractiveness and efficiency of investment projects are identified It was established that purpose of assessment the economic attractiveness is establish the impact of using society's resources in the project, economic efficiency is assessment of feasibility of using scarce (limited) resources of society within a specific project. Methodical approach of assessment the economic attractiveness and efficiency of investment projects are studied. The basic stages of assessment the economic attractiveness and efficiency of the project The possible economic consequences that may accompany investment project are considered.
Keywords: investment, project, investment project, economic attractiveness, economic efficiency, estimation, side effects.

УДК 339.138

ВИКОРИСТАННЯ ВЛАСНИХ ТОРГОВИХ МАРОК У ДРОГЕРІ-РІТЕЙЛІ

Чернишова А.В.
Одеський національний політехнічний університет

У статті проаналізовано загальні аспекти поняття дрогері-рітейлу. Досліджено основні характеристики магазину, що працює у форматі дрогері. Визначено, що використання власних торгових марок є одним з найперспективніших рішень для рітейлерів з метою залучення споживачів за рахунок оптимального співвідношення ціни та якості. Надано характеристику основних українських магазинів формату дрогері та перелічено їхні власні торгові марки. Розглянуто особливості використання власних торгових марок на прикладі мережі магазинів «Eva».
Ключові слова: дрогері-рітейл, власна торгова марка, рітейл, парфумерно-косметична продукція, бренд, споживач.

Постановка проблеми. Останнім часом на українському роздрібному ринку все більшого розвитку та поширення набувають мережі магазинів косметики та побутової хімії, які працюють у форматі дрогері (drogerie) – магазинів, де продаються товари «нон фуд» повсякденного попиту. У той час як продовольчі рітейлери України суттєво зменшили темпи експансії у зв'язку з економічною ситуацією у країні, дрогері намагаються не збавляти динаміку розвитку. Важливу частину асортименту дрогері-магазинів складають власні торгові марки (private labels) – продукція, що випускається тільки під брендом мережі. Для українського споживача дуже важливим є співвідношення ціни та якості, що є однією з найголовніших причин популярності товарів private label. Саме тому дослідження використання власних торгових марок в роздрібних мережах України є важливим напрямком, що потребує ретельного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використанню власних торгових марок в роздрібній торгівлі приділяли увагу такі вчені, як С. Гаркавенко, В. Кардаш, Р. Варли, Ф. Котлер, Л. Пеллегріні та інші. Також дослідження питань даної тематики можна зустріти у статтях періодичних видань, зокрема, у роботах О. Шевченко, В. Бровченко, Г. Удянської, О. Карася та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки через економічний спад в Україні покупці стали дбайливіше ставитися до своїх витрат, то використання власних торгових марок набуло поширення не тільки в продовольчих роздрібних мережах, а й у такому сегменті, як парфумерно-косметична продукція. У більшості праць, присвячених дослідженням власних торгових марок, розглянуто їх використання на прикладі продовольчих мереж, але розвитку та впровадженню їх у мережах непродовольчих товарів приділено менше уваги.

Метою статті є визначення сутності поняття дрогері-рітейлу та аналіз використання у ньому власних торгових марок.

Виклад основного матеріалу. Магазин формату дрогері можна охарактеризувати як «магазин біля дому», що займає невелику площу (приблизно 150-300 квадратних метрів), має зручне розташування для споживачів у безпосередній близькості до їхнього місця проживання або роботи, широкий асортимент товарів повсякденного попиту. Їхній головний асортимент розрахований переважно на жінок і включає в себе косметику, парфуми, засоби гігієни, біжутерію, побутову хімію. Також пропонований пакет товарів може доповнюватися продукцією для дітей, їжею для тварин, продуктами здорового харчування, сне-

© Чернишова А.В., 2016

ками та напоями, парафармацевтичними і лікарськими препаратами [1].

Становлення формату дрогері відбулося у 70-х роках минулого століття. Сьогодні, за даними дослідницької компанії Nielsen, в європейських країнах на формат дрогері припадає близько 20% роздрібного ринку. Найбільш розвинений рітейл цього формату у Німеччині. Лідером німецького ринку дрогері є мережа Schleker, яка налічує близько 11000 торгівельних магазинів у Німеччині. Загалом компанія представлена в 13 країнах і входить до переліку 25 найбільших компаній роздрібної торгівлі Європи та 100 найбільших компаній роздрібної торгівлі світу. У Великобританії однією з найрозвиненіших мереж такого формату є компанія «Boots», що нині об'єднує близько 2000 магазинів [2; 3].

Для магазинів цього формату характерні простота оформлення стелажів з полицями, цінників та викладки товарів. За рахунок вивіреного асортименту повсякденного попиту дрогері мають високі показники обороту з одиниці торгової площі. Крім цього, майже весь асортимент магазинів такого формату не потребує особливих умов зберігання, немає асортименту продукції, що швидко псується, а тому в торгівельній залі відсутні холодильні вітрини та морозильні камери. Однак в асортименті магазинів формату дрогері є місце і для деяких продовольчих товарів, таких як чай, кава, печиво, соки жувальні гумки, дієтичне харчування, тобто товарів імпульсного попиту, які зазвичай розміщуються у зоні біля каси. І хоча продовольчі товари, як правило, займають 15-20% площі магазину, вони можуть забезпечувати до 70% загального обороту [2; 4].

Як і в цілому для рітейлу, для дрогері є важливим розташування торгової точки. Обов'язковими умовами є безпосередня близькість до споживачів, зручність та шагова доступність. Основний дохід дрогері отримують не від націнки, а від обороту. Близько 80% обороту забезпечують постійні покупці, що проживають в радіусі до двох кварталів від магазину дрогері. До 90% покупців товарів асортименту цих магазинів – це жінки, переважно віком від 25 до 50 років, які можуть знайти тут усе необхідне для ведення домашнього господарства, догляду за собою та своєю родиною [1; 2].

Дуже важливу частину асортименту магазинів формату дрогері складають власні торгові марки. Це продукція, що випускається тільки під брендом мережі, і, за правилами, її кількість повинна наближатися до 50% від усього переліку товарів. Випускаючи власну торгову марку, магазин безпосередньо працює з виробником, що дозволяє таким чином минати довгі ланцюжки постачальників. Власні торгові марки завжди є пріоритетними для мережі, оскільки не тільки дозволяють отримати більший прибуток за рахунок встановлення більш високої націнки на продукцію порівняно з відомими брендами та економії на рекламі і просуванні товарів, але й скласти позитивний імідж та отримати лояльність покупців до своєї мережі. На Заході багато торгових марок стали національними брендами саме завдяки популярності магазинів дрогері. Під власними марками в дрогері зазвичай продають ті косметичні засоби, що користуються найбільшим попитом серед споживачів, наприклад, гелі для душу, дезодоранти, креми для обличчя, проте може зустрічатися і більш ексклюзивний товар, зокрема, парфуми [3; 4].

Товари під власними торговими марками можуть бути як дорогими, так і дешевими. Це залежить від того, як позиціонує себе та чи інша мережа і який вона створила імідж. Наприклад, в австрійській мережі «Drogerie Markt» якість та позиціонування власних торгових марок дозволяє встановлювати такі ж ціни, як і на аналогічну продукцію від відомих брендів, а іноді навіть продавати товари під власними марками дорожче, ніж бренди. А в німецькій мережі «Schlecker» товари під власними торговими марками здебільшого значно дешевші за брендову продукцію [4].

Український ринок дрогері розвивається достатньо динамічно. У багатьох випадках вітчизняні рітейлери переймають досвід західноєвропейських країн, оскільки саме там цей формат роздрібної торгівлі виник та успішно працює вже декілька десятиліть. Звісно, в Україні є й свої особливості в рітейлі. Перш за все, український споживач не завжди готовий до тих непростих механізмів промо-акцій, які мають успіх на заході. Але через це ринок не розвивається повільніше, а навпаки, формуються певні особливості, що визначають подальший шлях розвитку індустрії [1].

На сьогоднішній день на українському роздрібному ринку діють 4 основні гравці, які працюють у форматі дрогері: компанія з міжнародним ім'ям «Watsons» та національні мережі «Eva», «Prostor» і «Космо». Незважаючи на економічну ситуацію в країні, вони продовжують розвиватись. За підрахунками GT Partners Ukraine, в першому кварталі 2015 року ці мережі сумарно відкрили 46 нових магазинів, зокрема, «Prostor» – 16 об'єктів, «Eva» – 15 об'єктів, «Watsons» – 13 об'єктів і «Космо» – 2 об'єкти [5].

Найбільшу конкуренцію парфумерно-косметичним мережам складають продуктові супермаркети, оскільки з ними важко конкурувати за цінами, але підтримувати максимальний асортимент для задоволення вимогливого покупця вони не здатні. Останнім часом деяку конкуренцію почали складати і аптечні супермаркети, але покупці поки що сприймають їх більше як місце вирішення проблеми, а не отримання емоцій. Також вплив здійснюють торгівля через мережу Інтернет та прямі продажі, які в Україні представлені близько 20 компаніями, найбільшими з яких є «Avon», «Oriflame» та «Mary Kay».

В Україні для споживача важливим фактором є оптимальне співвідношення ціни та якості продукції, особливо в теперішніх економічних умовах. Для роздрібних мереж важливо приділити увагу тому, щоб продемонструвати покупцям, що продукція під власними торговими марками не означає дешевий товар сумнівного походження та вигляду, а саме доступну ціну на продукцію в поєднанні з прийнятною якістю. Саме це і зумовлює одну з причин популярності власних торгових марок, оскільки дозволяє покупцю економити, не втрачаючи у якості [1].

Більшість товарів під власними торговими марками представлені в економічному та середньому ціновому сегменті і разом з тим є гідною альтернативою світовим брендам. Пряма співп-

раця з виробниками, серед яких зустрічаються українські, європейські та азійські, дозволяє мережам контролювати якість продукції, а прямі закупівлі та скорочення маркетингових витрат дозволяють утримувати низькі ціни.

Лінія магазинів «Eva» – це національна мережа магазинів, що належить компанії ООО «РУШ» і працює на ринку рітейла з 2002 року. На початок 2016 року мережа налічує 326 магазинів. Сьогодні асортимент компанії налічує близько 18000 позицій товарів і включає товари парфумерно-косметичної групи, засоби особистої гігієни, побутову хімію, біжутерію і аксесуари, а також парафармацевтичну продукцію та товари імпульсного попиту. Компанія «РУШ» однією з перших почала розвивати напрям дрогері-рітейлу в Україні. Зараз «РУШ» входить до трійки лідерів національного ринку мереж такого формату. Для задоволення потреб споживачів компанія працює з близько 400 виробниками та дистриб'юторами по всій Україні. Найбільше число магазинів розташовано в Дніпропетровському, Київському, Запорізькому, Одеському, Харківському та Сумському регіонах.

Поряд з продукцією популярних західних брендів: «Procter & Gamble», «L'Oreal», «Maxfactor», «Schwarzkopf», тут представлено і багато товарів під власними торговими марками, такими як ТМ «LCF», ТМ «Patricia Ledo» (декоративна косметика), ТМ «MAY», ТМ «Green Way» (засоби по догляду за обличчям, тілом та волоссям), ТМ «Lito» (гігієнічні засоби) та інші. Число власних торгових марок постійно зростає, що дає можливість покупцям вибрати з великого асортименту продукції, різної за ціною [3].

Таблиця 1

Власні торгові марки в дрогері-рітейлі України

Мережа	Група товарів	Власні торгові марки
«Eva»	Декоративна косметика	«LCF», «Patricia Ledo», «Glam Bee»
	Засоби для догляду за обличчям	«MAY face», «Green Way»
	Засоби для догляду за тілом	«MAY body», «Green Way», «Lito»
	Засоби для догляду за волоссям	«MAY hair», «Green Way», «Smereka»
	Засоби для догляду за порожниною рота	«MAY dent», «Полесье»
	Парфумерія	«LCF», «The City Spirit», «Sixth Sense»
	Засоби жіночої гігієни	«Ombrello», «Lingery»
	Панчохо-шкарпетні вироби	«Sensifly», «Viv'en», «Defile»
	Біжутерія	«O-la-la»
	Засоби для догляду за взуттям	«AmiGO»
	Засоби для догляду за малюками	«Honey Bunny», «Joy»
	Товари для догляду за оселею	«Sky», «Управдом»
«Prostor»	Декоративна косметика	«Isabelle Dupont», «Lorena»
	Засоби для догляду за тілом	«Bona», «Vivafruts», «Yagoda», «Erme», «Рецепти Любушки», «Секрети господині»
	Засоби для догляду за волоссям	«Tendresse de la Nature», «Erme», «Секрети господині»
	Панчохо-шкарпетні вироби	«Violetta»
	Біжутерія	«Violetta»
	Засоби для прання	«Super Diya», «Glanzen»
	Засоби для догляду за малюками	«Друзяки діточок»
	Засоби для догляду за оселею	«Секрети господині»
«Watsons»	Декоративна косметика	«Lumene», «MAG», «Bird», «Rimmel», «Vivienne Sabo», «RDL Young»
	Засоби для догляду за обличчям	«Superdrug», «Isana», «Rival De Loop»
	Засоби для догляду за тілом	«Isana», «Lucky Day», «Wellness & Beauty»
	Засоби для догляду за волоссям	«Isana», Naturals
	Парфуми	«Lazell», «Umbro»
	Засоби для прання	«Domol», «Ecomix»
	Засоби для догляду за малюками	«Babydream»
	Засоби для догляду за оселею	«Helper», «Flink & Sauber»
	Панчохо-шкарпетні вироби	«Art G»
	Біжутерія та аксесуари	«Ellite Models», «New Watsons Beauty Accessories»
«Космо»	Засоби для догляду за тілом	«Mari e Monti»
	Засоби для догляду за обличчям	«Odri», «Organix Cosmetix», «Organic Ocean», «Absolute Organic», «Danielle Laroche»
	Засоби для догляду за порожниною рота	«Kemphor», «Sensimint»
	Декоративна косметика	«Beauty UK»
	Парфумерія	«Paul Dark», «Esprit de Versailles», «Axis», «Coscentra B.V.», «Uniscent», «John Logan»
	Засоби для догляду за малюками	«Шоша»
	Засоби для догляду за оселею	«Rino»
	Аксесуари та прикраси	«Odri»

Джерело: розроблено автором за даними [3; 6; 7; 8]

«Prostor» – національна мережа магазинів краси та догляду, яка сьогодні нараховує понад 230 сучасних магазинів у 80 містах України. Відповідаючи європейському формату дрогері, «Prostor» представляє широкий асортимент товарів – від засобів персонального догляду до побутової хімії та товарів для оселі. Також ця мережа магазинів була першою серед українських дрогері, асортимент якої поповнився дитячим харчуванням.

У 2010 році мережа «Prostor» ввела у продаж власні торгові марки і ексклюзивну продукцію, що дозволило задовольнити потреби споживачів, представивши на полицях мережі якісну продукцію за нижчою ціною у своєму сегменті [6].

Мережа «Watsons Україна» налічує 24 аптеки та близько 400 магазинів більш ніж у 100 містах України і за цим показником є лідером українського ринку роздрібної торгівлі формату дрогері, свого часу започаткувавши його розвиток у країні [7]. Основний асортимент товарів типового дрогері-магазину доповнений продукцією для домашніх улюбленців. Асортимент товарів під власними торговими марками є дуже великим та різноманітним і представлений переважно європейськими виробниками. Кожна одиниця такої продукції виділена бірюзовою наклейкою з надписом «Watsons ексклюзив» або «Тільки у Watsons».

Мережа магазинів «Космо» була заснована у 2000 році ТОВ «Суматра-ЛТД». Сьогодні географія присутності компанії поширюється на 27 міст у 12 областях України. У майже сотні магазинів мережі на вибір покупців представлено широкий асортимент товарів для дому, краси та здоров'я від провідних українських виробників та найкращих світових брендів. Якість усієї продукції, що представлена в мережі, підтверджується відповідними сертифікатами якості та ретельним внутрішнім контролем. З 2010 року компанія презентувала своїм покупцям товари власних торгових марок за привабливими цінами. Другим напрямом розвитку компанії є розширення мережі аптек «Космо», які надають покупцям великий вибір рецептурних та безрецептурних ліків за низькими цінами [8].

Розглянемо найбільш популярні серед споживачів власні торгові марки найбільших українських мереж, що працюють у форматі дрогері, поділивши їх за групами товарів.

Розглянемо особливості використання власних торгових марок на прикладі У мережі магазинів «Eva» представлений широкий вибір продукції власних торгових марок, яких на сьогоднішній день налічується близько 25. Вони зарекомендували себе як товари високої якості та є однією з найголовніших конкурентних переваг мережі. Завдяки постійному контролю якості з боку мережі, ці товари користуються великим успіхом серед покупців і нині складають близько 1300 артикулів [3].

Компанія постійно працює над розробкою нових власних торгових марок та створенням нових товарних позицій серед старих, розширюючи асортимент в «середньому» та «середньому мінус» цінових сегментах. Застосування сегментного ціноутворення дозволяє компанії охопити якомога більшу ринкову частку, що, у свою чергу, забезпечує отримання максимального прибутку.

Вищу прибутковість власних торгових марок забезпечує компанії і певне викладення товару в магазинах мережі. Як правило, продукція цієї групи розташована на найкращих місцях на полицях та на найбільш видних і зручних для покупців місцях. Надзвичайно важливу роль в просуванні товарів власних торгових марок відіграє ефективність реклами. «Eva» використовує такі види реклами, як радіореклама в своїх магазинах, виділення продукції яскравими жовтими цінниками, розповсюдження друкованих каталогів з продукцією, на яку діють знижки та спеціальні пропозиції, розсилка текстових повідомлень із зазначенням періоду дії спеціальних пропозицій покупцям, які є учасниками програми лояльності, реклама на телебаченні на провідних українських каналах, зручний сайт, на якому можна знайти інформацію про всі власні торгові марки мережі.

Для того щоб і надалі продовжувати збільшення долі власних торгових марок, компанії потрібно постійно стежити за якістю товарів цієї групи, адже якісна продукція – це найголовніший фактор, який дозволить зберегти лояльність покупців та успішно конкурувати з іншими компаніями формату дрогері.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладений матеріал, варто зазначити, що власні торгові марки становлять важливу частку асортименту дрогері-мереж, оскільки є вигідними для обох сторін: споживачам дозволяють економити при здійсненні покупок, а мережам – напряму контролювати якість продукції та встановлювати більш високу націнку на продукцію порівняно з продукцією відомих брендів. З цієї причини українським мережам, що працюють у форматі дрогері, потрібно розробити ефективні стратегії з просування власних торгових марок, ретельно вивчаючи умови ринку і потреби споживачів та використовуючи досвід провідних європейських дрогері-мереж.

Список літератури:

1. Рубанович А. Drogerie в борьбе за звание «Сеть красоты и здоровья № 1 в Украине» [Электронный ресурс] / А. Рубанович // TradeMasterGroup. – Режим доступа: http://trademaster.ua/articles/915
2. Что такое дрогери? [Электронный ресурс] // Записки маркетолога. – Режим доступа: http://www.marketch.ru/marketing_dictionary/marketing_terms_d/drogerie/
3. Офіційний сайт «Eva» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eva.dp.ua/
4. Дворникова Е. Формат розницы «дрогери» – новые возможности для производителей косметики [Электронный ресурс] / Екатерина Дворникова. – Режим доступа: http://dvornikova.ru/press/articles/articles_17.html
5. Дрогери-сети обогнали food-ритейлеров по количеству открытий в 2015 г. [Электронный ресурс] // Ukrainian Retail Association. – 2015. – Режим доступа: https://rau.com.ua/news/4980-drogeri-seti-obognali-food-ritejlerov-kolichestvu-otkrytij-v-2015-g/
6. Офіційний сайт «Prostor» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://prostor.ua/
7. Офіційний сайт «Watsons» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.watsons.com.ua/
8. Офіційний сайт «Космо» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kosmo.ua/

Чернышова А.В.
Одесский национальный политехнический университет

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОБСТВЕННЫХ ТОРГОВЫХ МАРОК В ДРОГЕРИ-РИТЕЙЛЕ

Аннотация
В статье проанализированы общие аспекты понятия дрогери-ритейла. Исследованы основные характеристики магазина, работающего в формате дрогери. Определено, что использование собственных торгових марок является одним из наиболее перспективных решений для ритейлеров с целью привлечения потребителей за счет оптимального соотношения цены и качества. Дана характеристика основных украинских магазинов формата дрогери и перечислены их собственные торговые марки. Рассмотрены особенности использования собственных торговых марок на примере сети магазинов «Eva».
Ключевые слова: дрогери-ритейл, собственная торговая марка, ритейл, парфюмерно-косметическая продукция, бренд, потребитель.

Chernyshova A.V.
Odessa National Polytechnic University

THE USE OF PRIVATE LABELS FOR DROGERIE-RETAIL

Summary
The general aspects of the concept of drogerie-retail are analyzed in the article. The basic characteristics of the store, that works in drogerie format are investigated. It is determined that the use of private labels is one of the most promising solutions for retailers to attract customers through the optimal price-quality ratio. It is given the characteristics of the main Ukrainian drogerie stores and their private labels are listed. Features of the use of private labels are considered on the example of the retail chain «Eva».
Keywords: drogerie-retail, private label, retail, perfumery and cosmetic products, brand, consumer.

УДК 332.155:004.658(045)

ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ПІДПРИЄМСТВА РІЗНИХ ФОРМ БІЗНЕСУ

Шевченко Ю.В.
Національний авіаційний університет

У статті висвітлено необхідність впровадження інформаційних систем на підприємствах різних форм бізнесу. Досліджено теоретичні питання впровадження корпоративної інформаційної системи (КІС) в діяльність підприємств. Виявлено аспекти, обов'язкові до уваги при прийнятті рішення про впровадження КІС на підприємстві. Розглянуто основні помилки, що допускаються при виборі КІС. Обґрунтовано ключові фактори, що визначають успіх проекту впровадження КІС.
Ключові слова: інформаційні технології, показники діяльності, зменшення витрат, бізнес-процес, управлінське рішення.

Постановка проблеми. Глибокі перетворення української економіки протягом останніх двох десятиліть пов'язані зі становленням ринкових методів господарювання, створенням або відтворенням в сучасних умовах цілого ряду видів діяльності [4]. Природним наслідком цих процесів стало впровадження інформаційних технологій на підприємства різних форм бізнесу [11]. Інформаційні технології в сфері бізнесу дозволяють не тільки управляти всіма видами ресурсів підприємства, а й сприяють ефективному здійсненню комерційної діяльності, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності самого підприємства [5, с. 89]. Можна сказати, що використання інформаційних технологій в даний час є обов'язковою умовою розвитку підприємства, так як саме інформаційні технології підвищують ефективність підприємства, виводять його на більш високий рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів інформатизації в Україні присвячені роботи В.Ю. Бикова, М.І. Жалдака, В.В. Лапінського, А.Ф. Манако, Н.В. Морзе, С.А. Ракова, О.М. Спіріна, О.В. Овчарук, Ю.В. Триуса та ін. Питаннями оцінювання якості електронних засобів і ресурсів навчального призначення займалися такі вітчизняні і зарубіжні науковці, як І.Є. Вострокнутов, С.Г. Григор'єв, В.В. Гриншкун, М.І. Жалдак, Т.І. Коваль, В.В. Лапінський, А.Ф. Манако, Н.В. Морзе, І.В. Роберт та ін. Утім, стрімкий розвиток нових технологічних засобів, програмних продуктів, електронних, комуніка-

© Шевченко Ю.В., 2016

ційних мереж зумовлюють потребу аналізу сучасного стану інформатизації освіти в Україні й визначення її подальших перспектив і тенденцій розвитку в контексті підвищення якості інформаційно-комунікаційних технологій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день існує величезна кількість програмних продуктів вітчизняних і зарубіжних розробників, які спрямовані на оптимізацію діяльності компаній незалежно від того, яку послугу або продукцію вони надають або виробляють. Таким чином, якщо систематизувати інформаційні технології для бізнесу, то можна виділити наступні види: програмне забезпечення для ведення бізнесу, довідкові ресурси, електронні торгові майданчики, аукціони, дошки оголошень, інтернет-магазини. Однак, в нашій країні, по ряду причин, інформаційні технології використовуються підприємцями і представниками різних форм бізнесу недостатньо широко. Вітчизняний бізнес відчуває низький інтерес до інформаційних технологій.

Ймовірно, однією з головних причин низького інтересу впровадження інформаційних технологій є нерозуміння і нездатність оцінити той внесок і ті плюси, які вони можуть внести в розвиток бізнесу [11]. Тобто, організатори бізнесу недостатньо обізнані і просто не розуміють тієї вигоди, яку дає сучасний інструментарій. Ця перешкода буде зникати у міру популяризації інформаційних технологій в бізнес-середовищі, а також з приходом молодих управлінців, які володіють новими навичками ведення бізнесу.

Наступною причиною, що знижує інтерес до інформаційних технологій, можна назвати відсутність спрощеного і адаптованого програмного продукту для простих користувачів. Сьогодні на ринку можна спостерігати велику різноманітність програмних продуктів, але всі вони знаходяться в стадії розвитку. Ще не створений той універсальний і легко зрозумілий інструмент, який би враховував всі інтереси і завдання підприємця і ставав би незамінним помічником. Ця перешкода зникне в майбутньому разом з розвитком і спрощенням інформаційних технологій. Якщо запитати пересічного підприємця, яким програмним продуктом він регулярно користується і чи є серед них ті, без яких він не може обійтися в своїй діяльності, то, швидше за все ми не почуємо приклад такого незамінного програмного продукту. Але можна припустити, що в майбутньому з розвитком інформаційних технологій такі інструменти знайдуться [4].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є пошук проблем впровадження інформаційних технологій на підприємствах різної форми власності та пропозиції щодо вирішення цих проблем.

Виклад основного матеріалу. Реалії сучасного бізнесу є такими, що розвиток інформаційних технологій безпосередньо впливає на зростання бізнес-показників підприємств. Наприклад, впровадження електронної пошти в десятки разів прискорило процеси взаємодії, як між різними фірмами, так і їх складовими частинами. Отже, можна зробити висновок, що своєчасне освоєння інформаційних технологій і включення їх в свої бізнес-процеси відкриває широкий спектр конкурентних можливостей. Але впровадження нових технологій часто неможливо поодинці і вимагає прийняття цілого комплексу заходів, спрямованих на модернізацію (створення) бізнес-процесів. У таких випадках говорять про впровадження на підприємстві нової інформаційної системи. Розглянемо докладніше, що являє собою подібна система, і які фактори можуть вплинути на необхідність її появи на підприємстві.

На сьогоднішній момент термін «інформаційна система» рідко застосовується в такому вигляді і часто замінюється абревіатурою КІС (корпоративна інформаційна система), особливо якщо мова йде про підприємства. Що ж являє собою така система? На цей рахунок існує чимало думок, але всі вони сходяться на тому, що КІС – це відкрита інтегрована автоматизована система реального часу, основне завдання якої – здійснення автоматизації бізнес-процесів компанії на всіх рівнях, в тому числі, і бізнес-процесів прийняття управлінських рішень. При цьому масштаб системи може варіюватися від декількох локальних комп'ютерів з локальними операційними системами (ОС) до сотень користувачів і тисяч одиниць обладнання зі спеціалізованим програмним забезпеченням. Але яким би не був масштаб, КІС повинна відповідати ряду вимог: зручність використання;надійність; захист інформації.

Крім вищевикладених вимог впроваджувана КІС повинна вирішувати цілий спектр завдань, в іншому випадку вона не буде ефективною. Сформулюємо ці завдання: зберігання та обробка інформації, зберігання даних різної структури, аналіз і прогноз інформаційних потоків, дослідження способів зберігання та подання інформації людині, здійснення пошуку інформації, створення інфраструктури зберігання і передачі даних.

Безумовно, система, яка задовольняє всім умовам, буде досить об'ємною, складною і потребує чимало ресурсів, як технічних і фінансових, так і людських. Тому рішення про інтеграцію КІС на підприємстві приймається тільки в разі, якщо інтеграція обґрунтована. У свою чергу обґрунтування будується на оцінці вже наявної системи і обліку нових потреб, або на прогнозі, в разі, якщо побудова системи починається з нуля. Детальніше зупинимося на аспектах, обов'язкових до уваги при прийнятті рішення про впровадження КІС на підприємстві і наступних проблемах при впровадженні.

1. Обґрунтування необхідності впровадження. КІС як інструмент в сфері ведення бізнесу проникала на підприємства не відразу, а повільно і поступово. Самі організації приходять різними шляхами до ідеї впровадження КІС. Передумовами до такого рішення можуть бути як реорганізація виробництва і гостра конкурентна боротьба, так і безліч інших причин [4].

2. Стримувальні сили. Як і живий організм, підприємство реагує на будь-які зміни, як зовнішні, так і внутрішні. Вкрай рідко зміни приймаються без будь-якого опору. Але не завжди цей опір обумовлено особистим неприйняттям співробітників і керівників або організаційними складнощами, які можуть становити переважну частину від всіх проблем на етапі впровадження. Буває і так, що відсутня технічна можливість модернізації. Вона може включати в себе як відсталість технічної бази (IT-інфраструктури),

фінансові проблеми, так і складність або неможливість адаптації існуючих на підприємстві бізнес-процесів.

3. Способи подолання стримуючих факторів. Будь-які спірні ситуації необхідно без зволікання вирішувати, оскільки вони безпосередньо впливають на швидкість і якість впровадження КІС. Тим більше нерозумно зупинятися після прийняття рішення про впровадження та проведення всіх підготовчих процедур. Але якщо технічні та фінансові проблеми мають тривіальне рішення у вигляді збільшення фінансування, то робота з подолання труднощів з персоналом носить специфічний характер, так як до різних людей потрібно прояв різних (індивідуальних) підходів. Тому крім надання нової інформації і явного або неявного примусу, дуже часто вдаються до залучення чинити опір співробітників в процес впровадження, навчання їх новим необхідним навичкам або компенсують їм понесені витрати від проведених змін (наприклад, виплати скороченим співробітникам).

4. Впровадження КІС. Умовно саме впровадження розбивають на чотири етапи. Спочатку здійснюється підготовка, яка має на увазі формулювання майбутніх змін і оповіщення всіх учасників, яких ця зміна торкнеться, а також проводиться аналіз всіх стримуючих факторів. Далі йде етап так званої «розморожування» [11]. Він має на увазі підготовку персоналу до майбутніх змін і розробку заходів, що сприяють безболісно прийняти ними всі зміни. Потім команда впровадження проводить всі заплановані зміни згідно з наявними графіками. Після чого етап «заморожування» покликаний закріпити всі скоєні зміни на підприємстві, тим самим повернувши КІС підприємства в новий стабільний стан. Варто також відзначити, що вищевикладені етапи можуть повторюватися кілька разів [4].

5. Оцінка результатів. Важливим аспектом проекту впровадження є оцінка результатів проведених робіт, детальний аналіз яких може дати відповідь на природу виниклих труднощів, а отриманий досвід може бути застосований як на цьому ж підприємстві в разі нових змін, так і на схожих підприємствах. На наш погляд, виникнення подібних проблем обумовлено трьома групами причин, а саме: 1) причини, пов'язані можливостями і конфігурацією КІС; 2) причини пов'язані з компетентністю команди впровадження; 3) причини, пов'язані з підприємством, на якому відбувається впровадження [11]. Розглянемо ці причини докладніше.

Одна з найбільш розповсюджених помилок, що допускаються при виборі КІС, є те, що невірно оцінюються потреби підприємства у порівнянні з тими потребами, на які розрахована обрана конфігурація і склад інформаційної системи. Серед КІС можна виділити три групи, розділені за ознакою масштабу функціональності: великі, середні та малі. До великих інтегрованих систем можна віднести SAP R/3, BAAN, Oracle Applications [3]. До середніх інтегрованих систем відносять JD Edwards, MFG-Pro, і деякі інші. До малих інтегрованих систем відноситься безліч розробок, таких Axapta, Platinum, Concorde XAL тощо [10]. Крім того, існує ряд так званих локальних систем, які інтегрованими назвати не можна, але, тим не менш, вони здатні обслуговувати потреби підприємств в частині бухгалтерського та управлінського обліку. Це такі програмні продукти, як 1С, БЕСТ, ІНФІН, і т.д. Тобто нерозумно було б автоматизувати великий холдинг з декількома тисячами робочих місць за допомогою 1С, точно так же, як впроваджувати R/3 на малому підприємстві [6].

Наступна причина – це вибір інформаційної системи без урахування галузевої специфіки підприємства. Особливо це стосується специфіки виробничого обліку, що в свою чергу має обов'язково знайти відображення в інформаційній системі. Залежно від того, яке виробництво: безперервне або дискретне, одиничне або масове, і т.д., істотно змінюються вимоги до системи [9].

Для того щоб врахувати специфіку підприємства, його проблеми і потреби в автоматизації, а також співвіднести бізнес-функції з функціями інформаційної системи, перед впровадженням необхідно провести повноцінне обстеження бізнес-процесів підприємства. Причому проводити обстеження підприємства, на наш погляд, повинні обов'язково зовнішні консультанти. Як правило, співробітники самого підприємства не в змозі адекватно оцінити власну проблематику.

З даної причиною перетинається і ще одна. Інформаційна система повинна мати здатність до гнучкого налаштування або модифікації своєї конфігурації, особливо це стосується тиражованих розробок. Зовнішнє середовище, в якому знаходяться підприємства, змінюється дуже швидко: зростає конкуренція, змінюються ціни, вводяться нові нормативні акти і т.д. Щоб вижити в таких умовах, підприємства змушені встигати перебудовувати свої бізнес-процеси, а, отже, корпоративна інформаційна система повинна підтримувати такі потреби [3].

Що стосується групи причин, пов'язаних з компетентністю впроваджувальної команди, то вони наступні. В першу чергу слід звернути увагу на використовувану методику впровадження. Інформаційна система управління підприємством – це досить складний програмний продукт, який може бути впроваджений тільки спільними зусиллями підприємства і розробника. Слід також звернути увагу на професійну підготовку фахівців, які беруть участь у впровадженні з боку розробника або постачальника. В галузі інформаційних технологій успіх проекту багато в чому визначається професійною компетенцією фахівців і менеджерів. Тому коли у впровадженні інформаційної системи беруть участь малодосвідчені співробітники, це може істотно погіршити очікувані результати, а то і зовсім привести до провалу [11]. Але більшість причин, через які провалюються проекти впровадження, пов'язані все ж з самим підприємством, на якому впроваджується та чи інша система.

Ці причини наступні.На першому місці стоїть не зовсім коректна постановка керівництвом підприємства тих цілей і завдань, заради яких і відбувається впровадження корпоративних інформаційних систем. Інформаційні технології є всього лише інструментом, що дозволяє робити бізнес більш ефективним, проте до цих пір доводиться стикатися з ситуаціями, коли від впровадження системи чекають отримання «великої

червоної кнопки», після натискання, на яку бізнес підприємства раптово стане приносити прибуток. І, зрозуміло, коли цього не відбувається, настає розчарування в інформаційних технологіях взагалі [4].

Більш того, часто інформаційні технології на підприємствах знаходяться в набагато менш розвиненому стані, ніж виробничі. Відповідно немає відпрацьованої технології використання КІС та й необхідних для цього сил і засобів [7]. При спробах реального впровадження систем часто доводиться стикатися з ситуацією неприйняття системи персоналом підприємства «з принципу». Так, наприклад, відома ситуація коли співробітники відділу постачання відмовлялися вводити в інформаційну систему відомості про постачальників і ціни, і знижки на сировину [3].

Іноді і співробітники відділу АСУ підприємства спочатку негативно сприймають нову систему по цілком зрозумілих причин. По-перше, у відділу АСУ, як правило, вже є свої розробки в області автоматизації діяльності, і від них їм складно відмовитися, як від улюбленого дітища. По-друге, вони бояться, що з впровадженням нової інформаційної системи вони залишаться без роботи, або просто будуть звільнені за скороченням штатів, що ніякого ентузіазму не викликає. Тому слід подбати про те, щоб зробити відділ АСУ підприємства союзником у впровадженні системи. Відділ АСУ після впровадження системи буде займатися її поточної підтримкою, навчанням користувачів, розробкою якихось специфічних звітів і т. п.

Досить серйозною причиною невдач при впровадженні є відмова підприємства від проведення відповідної реорганізації своїх бізнес-процесів. Однак автоматизація діяльності, яка до цього була свідомо не оптимальна, дасть відомий результат: «автоматизований хаос». Відмова від реорганізації також часто пояснюється психологічними факторами: «ми завжди так жили і не хочемо нічого міняти».

Висновки і пропозиції. Виникає природне запитання: які ж ключові фактори, що визначають успіх проекту впровадження корпоративної інформаційної системи? На наш погляд, ось вони:

1. Чітке розуміння керівництвом підприємства цілей і завдань, для здійснення яких впроваджується система. Необхідна, в тому числі, чітка політика керівництва в області інформаційних технологій.

2. У запровадженні бере участь спільна команда фахівців і з боку розробника КІС, і з боку підприємства. При цьому керівництво підприємства повинно бути готове і здатне виділити кваліфікованих фахівців зі свого боку, причому, в тому числі, обов'язково фахівців з функціональних підрозділів (бухгалтерії, збуту, постачання і т.д.), тобто свого роду «технологів від менеджменту», а не тільки фахівців АСУ.

3. Бажання і готовність керівництва підприємства до проведення неминучих змін в своїх управлінських процесах через впровадження КІС, а також рішучість і послідовність в проведенні таких змін. Слід враховувати, що змінювати свої управлінські процеси необхідно з багатьох інших причин, основна з яких – швидко змінюється ситуація на ринку і необхідність їй відповідати.

4. Правильне розуміння усіма учасниками проекту впровадження можливостей інформаційної системи, з одного боку, і висунутих до неї вимог, з іншого. У той же час на етапі впровадження слід, по можливості, уникати задоволення непринципових вимог з доопрацювання системи, так як це суттєво сповільнить впровадження і збільшить вартість проекту.

5. При впровадженні обов'язково повинен пройти етап дослідної експлуатації системи, можливо, на обмеженій кількості робочих місць, можливо, з введенням інформації в дві ІС – стару і нову. Але при цьому дослідна експлуатація повинна охоплювати всі сфери обліку та управління на підприємстві, оскільки тільки таким чином можна адекватно оцінити придатність впроваджуваної інформаційної системи для потреб бізнесу підприємства. Такий «пілотний» проект дозволить з відносно невеликими витратами перевірити придатність системи до вирішення завдання автоматизації підприємства, таке запровадження спричинить значно більші витрати і ціна помилки буде критичною.

Розвиток сучасних технологій веде до зростання складності впроваджуваних інформаційних систем, які вбирають в себе як технічні новинки, так і нові віяння і рішення в сфері ведення бізнесу. З упевненістю можна сказати, що на сьогоднішній день наявність КІС на підприємстві просто необхідна, інакше організація ризикує втратити конкурентоспроможність і просто зникнути.

Інформаційні технології як інструмент підвищення ефективності основного бізнесу необхідно використовувати продумано і виважено. Позитивний ефект досягається лише в тому випадку, якщо у керівництва підприємства існує чітке уявлення про шляхи вирішення поставлених цілей і завдань. Тобто, якщо з'являється інструмент, здатний приносити користь бізнесу, необхідно передбачити на кілька кроків вперед, як буде розвиватися сам бізнес і як необхідно розвивати застосування інформаційних технологій для підтримки успішної реалізації бізнес-стратегії. Інакше, цей вельми потужний інструмент, до того ж дорогий і складний у використанні, користі бізнесу, на жаль, не принесе, а кошти на інформаційні технології будуть витрачені даремно.

Список літератури:

1. Антонюк В. А., Курков М. С. Інформаційні системи і технології у фінансах: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2005. – 140 с.
2. Апатова Н. В., Гончарова О. М., Дюлічева Ю. Ю. Інформатика для економістів. Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 456 с.
3. Баронов В. В., Калянов Г. Н., Попов Ю. Н., Титовский И. Н. Информационные технологии и управление предприятием. – М.: Компания АйТи, 2009. – 328 с.

4. Береза А. М. Інформаційні системи і технології в економіці. Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2002. – 80 с.
5. Гордієнко І. В. Інформаційні системи і технології в менеджменті: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2003. – 259 с.
6. Гужва В. М. ІІнформаційні системи і технології на підприємствах: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – 400 с.
7. Інформаційні системи і технології на підприємствах: Конспект лекцій (для студентів і слухачів ФПО та ЗН спеціальності «Економіка підприємства») – Укл. В. М. Охріменко, Т. Б. Воронкова. – Харків: ХНАМГ, 2006. – 185 с.
8. Каюченко А. В. Информационные технологии управления предприятием как современный фактор конкурентоспособности предприятия. – [Электронный ресурс] – URL: http://www.creativeconomy.ru/articles
9. Пінчук Н. С., Галузинський Г. П., Орленко Н. С. Інформаційні системи і технології в маркетингу: Навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2003. – 352 с.
10. Ромашко С. М. Інформаційні системи в менеджменті. Опорний конспект лекцій з дисципліни «Інформаційні системи в менеджменті». – Львів: ЛІМ. – 2007. – 49 с.
11. Трофимов В. В. Информационные системы и технологии в экономике и управлении: учебник / [В. В. Трофимов и др.]; под ред. В. В. Трофимова; С.-Петерб. гос. ун-т экономики и финансов (СПбГУЭФ). – М.: ЮРАЙТ, 2011. – 521 с.

Шевченко Ю.В.
Национальный авиационный университет

ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ПРЕДПРИЯТИЯ РАЗЛИЧНЫХ ФОРМ БИЗНЕСА

Аннотация
В статье освещены необходимость внедрения информационных систем на предприятиях различных форм бизнеса. Исследованы теоретические вопросы внедрения корпоративной информационной системы (КИС) в деятельность предприятий. Выявлено аспекты, обязательные во внимание при принятии решения о внедрении КИС на предприятии. Рассмотрены основные ошибки, допускаемые при выборе КИС. Обоснованно ключевые факторы, определяющие успех проекта внедрения КИС.
Ключевые слова: информационные технологии, показатели деятельности, уменьшение затрат, бизнес-процесс, управленческое решение.

Shevchenko U.V.
National Aviation University

PROBLEMS INTRODUCTION OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN ENTERPRISES OF DIFFERENT FORMS OF BUSINESS

Summary
The article highlights the need for implementation of information systems in enterprises of various forms of business. Theoretical issues of implementation of corporate information system (CIS) activity in enterprises. The aspects required consideration when deciding on the implementation of CBS in the enterprise. The main mistake that allowed in choosing the CIS. Grounded key factors that determine the success of the project implementation CIS.
Keywords: information technology, performance, cost reduction, business process, management solutions.

УДК 314.18

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В КОНТЕКСТІ ДЕМОГРАФІЧНОЇ І ПОСЕЛЕНСЬКОЇ КРИЗИ

Шеремет О.О.
Національний університет харчових технологій

Досліджено методологічний підхід щодо розвитку сільських територій, основним критерієм якого є рівень їх деградації. Охарактеризовано процеси руйнації поселенської мережі. Розроблено регіональний прогноз кількості населених пунктів та групування районів за щільністю населення. Проаналізовано сучасний демографічний стан розвитку сільських територій. Оцінено зміни та запропоновано напрями виходу з демографічно-поселенської кризи в сільській місцевості.
Ключові слова: сільські території, демографічна криза, поселенська криза, деградуючі території, природний приріст населення, депопуляція.

Постановка проблеми. Незважаючи на зусилля держави в проведені економічних та соціальних реформ в країні, ситуація в сільській місцевості залишається кризовою. Основною причиною неефективного функціонування сільського господарства, поряд із низьким рівнем його інвестиційної привабливості, роздрібненістю виробничої сфери, неврегульованістю системи економічних взаємовідносин та нехтуванням об'єктивними економічними законами, є недооцінка ролі і значення розвитку сільських територій. Нині сільські території України продовжують занепадати. Водночас демографічна ситуація цілком обґрунтовано викликає занепокоєння як державних чиновників, так і широких верств суспільства. Скорочення чисельності населення, низька тривалість життя і стрімке падіння народжуваності, від'ємне сальдо міграції, що стали характерними ознаками демографічних процесів упродовж останніх двох десятиріч, дають підстави стверджувати про наявність у країні демографічної, і як наслідок, поселенської кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Демографічній кризі та скороченню сільської поселенської мережі в Україні присвячено цілу низку ґрунтовних праць вітчизняних учених таких як: Е. Лібанова [3], О. Попова [4], І. Прокопа [4; 6], В. Стешенко [8], Л. Шепотько [6], а проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій часто порушуються в публікаціях вчених: О. Бородіної [1], Ю. Лупенка [9], В. Месель-Веселяка [9], С. Гудзинського [6], М. Орлатого [7], В. Ярового [6] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас як демографічні, так і поселенські проблеми сільських територій зазвичай розглядаються на загальнонаціональному рівні, хоча вони мають конкретне регіональне значення. Дослідження їх на районному і поселенському рівнях потребує поглиблення і продовження, до чого може долучитися й ця публікація.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз проблем розвитку сільських територій в контексті демографічної і поселенської кризи, а до її завдань віднесено наступні:

– охарактеризувати процеси руйнації поселенської мережі, розробити регіональний прогноз кількості населених пунктів та групування районів за щільністю населення;

– проаналізувати сучасний демографічний стан розвитку сільських територій;

– оцінити зміни та запропонувати напрями покращення демографічно-поселенської кризи в сільській місцевості.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні, можна впевнено стверджувати, що соціально-економічне становище розвитку сільських територій є досить складним як в Україні в цілому, так і в її регіонах зокрема. З огляду на це І.В. Прокопа та Л. О. Шепотько для характеристики процесів руйнації поселенської мережі обґрунтовують свій методологічний підхід щодо розвитку сільських територій, основним критерієм якого є рівень їх деградації. Зокрема, до деградуючих територій вони пропонують відносити великі та середні сільські поселення з часткою мешканців пенсійного віку та інвалідів понад 50% від загальної кількості населення, а в малих (до 200 чол.) – від 40% до 50% осіб пенсійного віку [6, с. 51].

Склад деградуючих сільських поселень визначається ними за двома підгрупами сіл – вмираючими та занепадаючими. В свою чергу, вмираючі села поділяються на три групи: села, в яких частка осіб пенсійного віку перевищує 65% – І група, села, в яких частка пенсіонерів більше 50%, але без дітей віком до 16 р. – ІІ група, до ІІІ групи відносять села, в яких частка осіб пенсійного віку більше 40%, але їх людність – до 50 чол.

До занепадаючих поселень вони пропонують відносити різницю між деградуючими і вмираючими селами. Безумовно, що повністю погодитися з ними ми не можемо. Адже це досить укрупнена методика розрахунків і не всі фактори, які впливають на депресивність території, тут враховані, зокрема, співвідношення чоловіків і жінок, фертильність жінок та інше.

До безлюдних відносять села, які не мають постійних жителів, але зберегли об'єкти сільської території. Вони можуть числитись або навіть бути зняті з адміністративного обліку. Безлюдні сільські поселення, які можуть посприяти збереженню навколишнього середовища, поліпшенню використання природних і матеріальних ресурсів відповідних територій, їх варто відроджувати. Доцільність цього визначається наявністю прилеглих до них сільськогосподарських угідь чи інших природних ресурсів (водойм, лісових угідь) або рекреаційних ресурсів. Етапність відродження безлюдних сільських поселень і характер ви-

© Шеремет О.О., 2016

користання їх потенціалу визначають місцеві органи влади. При цьому розорювання призначеної для забудови території безлюдних поселень та руйнація їх потенціалу недоцільні [7, с. 20].

Склад районів демографічної і поселенської кризи в Україні впродовж останніх 15 років визначався на основі даних про природний рух сільського населення, а також матеріалів суцільних обстежень сільських населених пунктів, що періодично (один раз на 5 років) проводяться Держкомстатом України. Загальна кількість цих (назвемо їх проблемними) районів збільшується. Заселеність сільських територій: деструктивні зміни і загрози зростаючими темпами: в 1991 р. їх нараховувалося 112, у 1996 р. – 121 (на 8% більше порівняно з попереднім періодом), у 2001 р. – 135 (на 11,6% більше), у 2006 р. – 168 (на 24,4% більше). В Україні нині нараховується 490 адміністративних районів (у 1991 р. їх було 483), отже частка районів демографічної і поселенської кризи в їх загальній кількості становить 34,3%. Порівняно з 1991 р. вона збільшилася на 11,1 відсоткового пункту [4, с. 65].

Дослідження сільських територій на прикладі Херсонської області свідчить, що в 2000 р. деградуючими вважалися 40 сіл (у т. ч. 23 населених пункти – вмираючі, 17 занепадаючі та 2 – безлюдні), а в 2010 р. – 35 (у т. ч. 21 населений пункт – вмираючі, 14 – занепадаючі та 5 – безлюдні). На початок 2015 р. їх кількість знову зросла і становила близько 45 сіл [6, с. 59]. Ми приєднуємося до думки вчених, що значне укрупнення сільських адміністративно-територіальних одиниць у районах не сприятиме ефективному управлінню ними та підвищенню рівня життя населення.

Відмітимо в цьому контексті, що Південний економічний район займає друге місце серед районів, які мають найменше число деградуючих сіл. Проте, як показали наші дослідження, за останні 20 років у Херсонській області частка безлюдних сіл становила 1,5% (10 од.). Вони знаходяться у Геніческому – 5 або 50%, 2 або 20% – у Новотроїцькому, по 1 або 10% – у Нововоронцовському, Голопристанському та Чаплинському районах. Наприклад, у Геніческому районі на початок 2015 р. із 17 сільських рад у 4-х були безлюдні села. Так, у Новогригорівській сільраді із двох сіл – одне безлюдне (с. Зелений Гай), а друге с. Рози Люксембург з чисельністю – 33 жителя є вмираючим, у Плавській сільраді із чотирьох сіл – одне безлюдне (с. Якимівка), друге с. Новий Світ має всього 28 осіб, а третє с. Роздолля – 47, у Сокологірненській сільраді із трьох сіл – одне безлюдне (с. Макшіївка), у Рівненській сільраді із 9 сіл – два безлюдних (села Малинівка та Запорожець), а три населені пункти – вмираючі.

Проведений нами аналіз показує, що за період з 1970 по 2015 рр. кількість сільських населених пунктів у Херсонській області зменшилася з 790 до 658 (на 132 од. або 17%), як внаслідок приєднання їх до міських поселень, так і за рахунок переведення в селища міського типу. Якщо на початок 1970 року на один район припадало в середньому 44 села, а на сільську раду – 5 сіл, то на початок 2015 року ці показники становили відповідно 37 і 3. Одночасно за цей період середня людність одного району зменшилася з 26,5 тис. до 23,3 тис. жителів (на 12%), сільської ради з 2,9 тис. до 1,6 тис. жителів (на 43%), а села – збільшилася на 33 жителів (5,5%) [5].

Проте за останні 30 років спостерігається тенденція до зменшення середньої людності сільських поселень до 10%. На рисунку 1 представлено прогноз кількості сільських населених пунктів на 2020 рік, який свідчить, що протягом наступних 10 років, при незмінних умовах у 17 районах Херсонської області зникне понад 30 сіл (найбільше в Геніческому районі – 6 сіл, Великоолександрівському – 5 та Високопільському – 4 села).

Херсонська область має найменшу густоту сіл серед інших областей, яка відповідає позиції – 2,3 села на 100 км². На початок 2015 р. щільність населення при загальній території 28416 км² (4,7% від території України) становила 38 осіб на км², в т. ч. сільського – 15 осіб/км².

Рис. 1. Прогноз кількості сільських населених пунктів Херсонської області

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними [2]

У Херсонській області села значно віддалені одне від одного, обласного та районного центрів (за винятком приміської зони), що підтверджується проведеним нами групуванням районів за щільністю населення (табл. 1).

Таблиця 1

Групування районів Херсонської області за щільністю населення (на 1 січня 2015 року)

Групи районів за щільністю населення, осіб на 1 км²	Кількість районів у групі	Щільність населення в кожному районі, осіб на 1 км2
від 12 до 23	12	Нововоронцовський (22); Високопільський (22); Чаплинський (21); Геніческий (20); Горностаївський (20); Голопристанський (18); Великоолександрівський (17); Новотроїцький (16); Великолепетиський (15); Нижньосірогозький (14); Іванівський (13); Верхньорогачицький (12)
від 24 до 30	3	Бериславський (28); Каланчацький (24); Каховський (25)
від 31 до 41	3	Білозерський (40); Цюрупинський (40); Скадовський (33)
В області	18	38

Джерело: розраховано автором за даними [2]

Дані таблиці свідчать, що найбільша щільність населення (31–41 особи) у Білозерському,

Скадовському та Цюрупинському районах, які наближені до обласного центру та мають значний природно-ресурсний потенціал. До другої групи за щільністю належать Бериславський, Каланчацький і Каховський райони (24–30 осіб). Найбільшою – є третя група, 12 районів якої мають найменшу щільність населення (12–23 осіб) та значну віддаленість від центру міста.

Результати наших досліджень свідчать, що демовідтворювальні процеси набувають характеру незворотності, зменшується тривалість життя селян, відбувається швидке його старіння, активізується міграція. Ми погоджуємося з думкою І.В. Прокопи в тому, що основною причиною депресивності територій є зменшення чисельності сільського населення [6, с. 50]. Так, в Україні лише протягом одного покоління (1970–2015 рр.) чисельність селян зменшилася на 8,2 млн. (38,3%), а на Херсонщині – на 61,9 тис. осіб (13,0%) і становила на початок 2015 р. – 414,4 тис. осіб (38,8% до всього населення області) (рис. 2).

(на початок року)

Рис. 2. Обсяги скорочення чисельності сільського населення України та Херсонської області, %

Джерело: побудовано автором за даними [2; 5]

Треба врахувати й те, що на формування соціально-демографічного потенціалу значно впливає рівень народжуваності та смертності населення. Сумарний коефіцієнт, або так звана вичерпана плідність жінок, який характеризується кількістю дітей, що може народити жінка за весь період фертильності, знизився до рівня, що не забезпечує навіть простого відтворення людності – 1,5 дитини [8].

Основна причина, як вважають вчені-демографи [1; 3; 4], зниження народжуваності до рівня, який не забезпечує збереження чисельності селян, в сучасних умовах полягає в тому, що задоволення потреби в дітях, материнстві та батьківстві конкурує з рядом інших потреб, тим елементарніших, чим нижчий рівень життя. Якщо врахувати думку експертів, що 80% населення нашої країни перебуває за межею бідності, близько 75% працівників отримують заробітну плату нижче середньої, в тому числі 6,5% – нижче прожиткового мінімуму, а сучасний рівень існування селян зведений до виживання [5].

Незважаючи на певні позитивні зрушення, ситуація народжуваності та смертності в Україні залишається складною і несприятливою для майбутнього розвитку держави. Відсутні об'єктивні умови для призупинення наявної тенденції скорочення загальної чисельності населення. Як свідчать дані рисунку 3, протягом 1990–2005 рр. в Україні коефіцієнт народжуваності зменшувався, а коефіцієнт смертності відповідно зростав. З 2005 по 2013 рр. виявлено покращення демографічних показників, проте на сьогодні залишається природне скорочення сільського населення.

(на 1000 наявного населення)

Рис. 3. Загальні коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту населення у сільській місцевості України

Джерело: побудовано автором за даними [5]

Така ж ситуація має місце й в Херсонській області (рис. 4). Рівень депопуляції в 2015 році (перевищення чисельності померлих над чисельністю народжених у розрахунку на 1000 жителів) у середньому по сільській місцевості України дорівнює 5, а в Херсонській області – 3 особи.

(на 1000 наявного населення)

Рис. 4. Загальні коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту населення у сільській місцевості Херсонської області

Джерело: побудовано автором за даними [2]

Загальний коефіцієнт смертності протягом одного покоління в Україні збільшився майже вдвічі. Особливо інтенсивно зростає смертність чоловіків працездатного віку. За останні роки вона збільшилася в 1,5 рази і в 1,4 рази перевищує смертність працездатних жінок [10].

Позитивною є тенденція до зменшення смертності новонароджених та немовлят віком до 1 року. Порівняно з іншими областями України в Херсонській області цей показник вважається вище за середній (8 місце). Його зменшення в 2015 р. відбулося за рахунок покращення стану, що виникає у перинатальному періоді, природжених вад розвитку, деформацій та зовнішніх причин захворюваності, які медики пов'язують з травмами, отруєннями тощо (табл. 2).

Внаслідок перевищення смертності над народжуваністю за останні 20 років ми спостерігаємо природне скорочення сільського населення як в Україні, так і в Херсонській області. Зокрема, на Херсонщині найменший коефіцієнт природного скорочення населення (до 3,0) мають приміські та причорноморські райони – Каховський, Цюрупинський, Бериславський, Білозерський, Скадовський, Каланчацький, Голопристанський, Генічеський, Горностаївський, а найбільший (від

Таблиця 2

Смертність дітей у віці до 1 року за основними причинами в Херсонській області

Причина	Роки					
	1990		2010		2015	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Всього	152	100	116	100	96	100
у т.ч. від інфекційних та паразитарних хвороб	6	3,9	3	2,6	2	2,1
ендокринних хвороб, розладів харчування та порушень обміну речовин	3	2,0	4	3,4	-	-
хвороб нервової системи	4	2,6	4	3,4	3	3,1
хвороб органів дихання	3	2,0	-	-	-	-
хвороб органів травлення	6	3,9	3	2,6	-	-
окремих станів, що виникають у перинатальному періоді	81	53,3	56	48,3	52	54,2
природжених вад розвитку, деформацій та хромосомних аномалій	22	14,5	25	21,6	21	21,8
зовнішніх причин захворюваності та смертності	17	11,2	10	8,6	9	9,4
інших хвороб	10	6,6	11	9,5	9	9,4

Джерело: розраховано автором за даними [2]

5,0 до 7,5) – віддаленні райони від обласного центру – Іванівський, Нововоронцовський, Новотроїцький, Високопільський, Нижньосірогозький та Великолепетиський (рис. 5). При цьому, слід відмітити, що лише у Чаплинському районі відбувся природний приріст сільського населення, який становив 47 осіб [5].

(на 1000 осіб наявного населення)

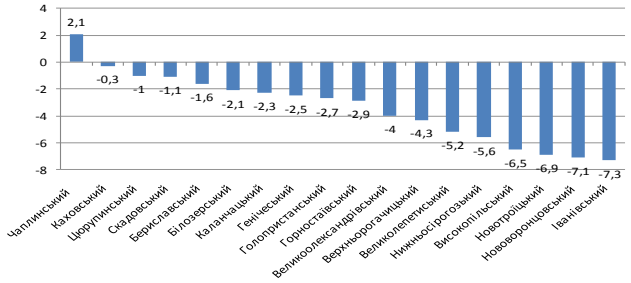

Рис. 5. Ранжування районів Херсонської області за коефіцієнтом природного приросту (скорочення) сільського населення в 2015 році

Джерело: побудовано автором за даними [2]

Проаналізувавши сучасний стан демографічної ситуації в Україні та зокрема в Херсонській області, слід зауважити, що вичерпання потенціалу демографічного зростання визначає неможливість найближчим часом не лише розширеного, а й простого відтворення населення. Навіть за умови збільшення народжуваності до найвищого в сучасній Європі рівня (2 дитини на жінку) і зменшення смертності до найнижчого у світі рівня (середня очікувана тривалість життя – 80 років) протягом найближчого десятиліття чисельність населення України та її регіонів буде неухильно скорочуватися.

Висновки і пропозиції. Таким чином, для підвищення рівня народжуваності і, як наслідок, вирішення проблеми депопуляції сільського населення ми пропонуємо здійснити такі основні заходи як на державному, так і на регіональному рівнях: зменшити рівень безробіття та міграції шляхом створення додаткових робочих місць, особливо для чоловічої статті; зміцнити здоров'я та збільшити тривалість життя селян за допомогою профілактичних заходів боротьби з хворобами, збільшення кількості медичних закладів та якості послуг, які вони надають, відкриття центрів соціальної, психологічної та духовної реабілітації; надати фінансову допомогу сім'ям у вигляді грантів на освіту, субсидій на житло, спеціальних цільових позик певним категоріям сімей, податкових пільг сім'ям з дітьми; створити клуби взаємодопомоги та взаємоповаги, підтримки молоді, пенсіонерів; розбудувати об'єкти соціальної інфраструктури сільських територій; вдосконалити систему виховання та освіти на селі.

Перспективи подальшого розвитку. Багаточисельні дослідження означеної проблеми свідчать, що ні адміністративно-територіальні перетворення сільських територій, ні опрацьовані та прийняті на державному рівні програми щодо покращення життєвого рівня селян не в змозі поки що компенсувати наростаючий негативно-загрозливий вплив депопуляції в українських селах. Тому тема статті залишається актуальною та перспективною для подальших її досліджень.

Список літератури:

1. Бородіна О. М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – С. 63–72.
2. Головне управління статистики у Херсонській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ks.ukrstat.gov.ua
3. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів) / За ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е. М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – С. 114–115.
4. Прокопа І. В. Заселеність сільських територій: деструктивні зміни і загрози / І. В. Прокопа, О. Л. Попова // Економіка сільського господарства. – 2008. – С. 63–84.
5. Публікація документів Державної Служби Статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk
6. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть: У 2-х т. – Т. 2: Соціальні ресурси сільських територій / Л. О. Шепотько, І. В. Прокопа, С. О. Гудзинський, В. Д. Яровий. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2003. – С. 47–62.

7. Соціальна інфраструктура села: Навч. посіб. / за ред. П. Т. Саблука, М. К. Орлатого. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2012. – 465 с.
8. Стешенко В. С. Дослідження народжуваності й плідності у реальних поколінь жінок України: висновки для сьогодення / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream
9. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року /за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
10. Український аграрний сектор / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agroua.net – назва з екрану.

Шеремет О.А.
Национальный университет пищевых технологий

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В КОНТЕКСТЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО И ПОСЕЛЕНЧЕСКОГО КРИЗИСА

Аннотация
Исследован методологический подход к развитию сельских территорий, основным критерием которого является уровень их деградации. Охарактеризованы процессы разрушения поселенческой сети. Разработан региональный прогноз количества населенных пунктов и группировка районов по плотности населения. Проанализировано современное демографическое состояние развития сельских территорий. Оценены изменения и предложены направления выхода из демографическо-поселенческого кризиса в сельской местности.
Ключевые слова: сельские территории, демографический кризис, поселенческий кризис, деградирующие территории, естественный прирост населения, депопуляция.

Sheremet O.O.
National University of Food Technologies

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES IN A CONTEXT OF THE DEMOGRAPHIC AND SETTLEMENT CRISIS

Summary
We describe the methodological approach to the development of rural areas, the main criterion is the level of their degradation. Describes the process of the destruction of the settlement network. Developed a regional forecast of the number of settlements and the grouping of regions according to population density. Analyzes the current demographic condition of rural territories development. Estimated changes and directions of improvement demographically, the settlement of the crisis in the countryside.
Keywords: rural areas, demographic crisis, the crisis settlement, degraded lands, natural growth of the population, depopulation.

УДК 334.012.64:330.341.1

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ ВПЛИВУ ХАРАКТЕРИСТИК НІС НА РОЗВИТОК МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Шкрабак І.В., Ахунзянов О.В.
Донбаська державна машинобудівна академія

У статті розкрито вплив характеристик національної інноваційної системи на розвиток малого підприємництва в Україні. Проаналізовано динаміку показників розвитку малого підприємництва в контексті розбудови вітчизняної НІС. Виявлено напрями впливу стану і конфігурації НІС на розвиток підприємництва. Обгрунтовано теоретичні положення оцінювання взаємозалежності процесів розвитку НІС і малого підприємництва. Сформовано методичний підхід до оцінки впливу характеристик НІС на розвиток підприємництва.
Ключові слова: національна інноваційна система, мале підприємництво, розвиток, оцінка, методичний підхід.

Постановка проблеми. Сучасна наукова думка сприймає національну інноваційну систему як інституціональну основу інноваційного розвитку національної економіки, що створює необхідні умови і ресурси для ефективної наукової, науково-технічної й інноваційної діяльності, охоплюючи сукупність суб'єктів і об'єктів науково-інноваційної діяльності, а також комплекс правових, фінансових, соціальних інститутів, які забезпечують інноваційні процеси.

Малий бізнес є найдинамічнішим елементом структури як національного господарства, так і НІС. Він є одним із засобів усунення диспропорцій на окремих товарних ринках, створення додаткових робочих місць, швидкого насичення ринку товарами чи послугами, активізації інноваційних процесів, розвитку конкуренції. Крім того, малий бізнес не поступається великому у створенні наукоємної продукції, як було показано раніше. У цьому сегменті підприємницька ініціатива найбільш виражена, що також сприяє інноваційній активності підприємства. З іншого боку, ефективна НІС створює вплив на усі елементи національної економіки, прискорюючи інноваційні процеси, сприяючи залученню інвестицій тощо, в тому числі – стимулюючи розвиток малого бізнесу і малого підприємництва. Розуміння сутності і напрямів впливу характеристик НІС на стан і тенденції розвитку малого підприємництва створює умови для підвищення ефективності механізмів державного регулювання такого розвитку і розбудови національної економіки на інноваційних засадах в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль малого підприємництва у розвитку НІС неодноразово підкреслювалася багатьма вченими, як вітчизняними, так і зарубіжними, зокрема: І. Павленко [1], Г. Пивоварова [2], Н. Рекової та О. Харченко [3] та ін. При цьому наукова думка концентрується переважно на пошуку шляхів підвищення ефективності механізмів розвитку НІС, вдосконалення її структурної організації, стимулювання інноваційної активності вітчизняних підприємств, розвитку інноваційної інфраструктури, наукоємного виробництва, ролі і місця малого підприємництва у розбудові вітчизняної НІС.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Взаємозумовленість і односпрямованість процесів розвитку НІС і малого підприємництва викликає потребу у вирішенні наукових питань щодо формування методології дослідження розвитку малого підприємництва в контексті розбудови вітчизняної НІС, оцінки впливу характеристик НІС на розвиток підприємництва, які сьогодні фактично залишаються поза увагою науковців.

Ціллю статті є обґрунтування теоретичних положень і методичного підходу до оцінки впливу характеристик НІС на розвиток малого підприємництва в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кількісний аналіз показників розвитку малого підприємництва в Україні на основі даних Аналітичної доповіді до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2015 році» [4], свідчить про зростання кількості малих підприємств на 10 тис. осіб населення майже на 5,4% за останні 4 роки. Переважну більшість з них складають мікропідприємства, причому питома вага їх у складі малих підприємств постійно зростає (з 83,7% у 2010 році до 84,6% на початок 2014 року).

Суттєвим є показник кількості найманих працівників у відсотках до кількості найманих працівників на підприємствах-суб'єктах підприємницької діяльності в Україні – 25,7% на початок 2014 року (або 1803 тис. осіб). При цьому 10% забезпечується мікропідприємствами (або 698,7 тис. осіб). Кількість найманих працівників у розрахунку на 1 підприємство протягом останніх років залишається стабільною: 6 осіб для малих підприємств і 3 – для мікропідприємств.

Аналіз обсягів реалізованої малими підприємствами продукції (товарів, послуг) свідчить про те, що вони мають тенденцію до зростання: з 549458,6 млн грн у 2010 році до 648066,5 млн грн станом на початок 2014 року, з яких мікропідприємствами було реалізовано товарів на 175856,3 млн грн і 208931,4 млн грн відповідно, тобто питома вага в обсягах реалізованої малими підприємствами продукції залишається незмінною – 32%.

Якщо розглядати питому вагу обсягів реалізованої малими підприємствами продукції у загальних обсягах реалізованої продукції по економіці в цілому, то після деякого падіння у 2011 р. порівняно з 2010 р., цей показник почав стабільно зростати і на початок 2014 р. становив 16,4%.

© Шкрабак І.В., Ахунзянов О.В., 2016

Питома вага підприємств, які отримали прибуток до оподаткування, складала на початок 2014 р. 18,6%, а підприємств, які отримали збиток – 32,0%. З них мікропідприємства забезпечують 7,0% і 19,7% відповідно. Питома вага підприємств, що отримали збиток до оподаткування, у загальній кількості складає 33,8%, і практично все це припадає на мікропідприємства – 33,7%.

Слід сказати, що кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб населення значно варіюється у розрізі регіонів: від 42 у Рівненській області до 105 в Одеській і 290 у Києві. Цей показник має тенденцію до зростання, хоча темпи зростання також сильно відрізняються в окремих регіонах.

Певний інтерес представляє аналіз кількості малих підприємств за видами економічної діяльності. Вона коливається від 98,9% у сфері надання інших послуг до 87,8% у промисловості. Середнє значення по Україні складає 95%. При цьому питома вага зайнятих працівників коливається значно сильніше: від 79,5% у сфері надання інших послуг до 11,7% у промисловості. Це відповідає і показникам обсягів реалізованої малими підприємствами продукції: від 68,5% у сфері надання інших послуг до 5,2% у промисловості.

У динаміці показників рентабельності операційної діяльності малих підприємств стійких тенденцій не спостерігається. Від'ємні значення рівня рентабельності демонструють малі підприємства у сфері будівництва, тимчасового розміщування і організації харчування, адміністративного й допоміжного обслуговування, мистецтва, спорту, розваг та відпочинку.

Статистичний аналіз показників інноваційної діяльності промислових підприємств, які складають основу підсистеми впровадження у структурі НІС, показав, що після загального спаду, викликаного світовою фінансовою кризою, після 2010 року частка інноваційно активних промислових підприємств у загальній їх кількості в Україні почала зростати і становила на початок 2014 року 16,8%. Лідерами за кількістю інноваційно активних підприємств є: виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (41% підприємств); виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (35,7%); виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів (35,2%); виробництво електричного устаткування (28,5%); виробництво хімічних речовин і хімічної продукції (28,4%). Найнижчі показники у добувній промисловості і розробленні кар'єрів (6,5%) і підприємств водопостачання, каналізації і поводження з відходами (7,7%).

Слід відмітити, що кількість суб'єктів господарювання за видом економічної діяльності «Професійна, наукова та технічна діяльність» на початок 2015 року складала лише 6,0% від загальної їх кількості в Україні (порівняно з 5,5% на 01.01.2014 р.).

Таким чином, результати проведеного статистичного аналізу підтверджують, що, розглядаючи перспективи розвитку суб'єктів малого підприємництва, слід акцентувати увагу і на його перевагах і недоліках як форми організації бізнесу в цілому. До перших слід віднести: гнучкість до змін попиту; високий потенціал адаптації до зовнішніх умов; здатність до «індивідуалізації» продукції (послуг); високу інноваційну активність; адаптованість до особливостей місцевих умов господарювання; спрощену і гнучку організаційну структуру; високу здатність до горизонтальної інтеграції і створення мережних структур. Основними недоліками є: невисока фінансова потужність і маневреність; високий ступінь економічних і фінансових ризиків; висока залежність від ринку збуту; недоліки правового забезпечення функціонування; відсутність суттєвої державної підтримки; нейтральна податкова політика держави; низька продуктивність праці. Напрями впливу стану і конфігурації НІС на розвиток малого підприємництва слід розглядати у контексті створення умов подолання недоліків суб'єктів малого підприємництва як форми організації бізнесу і більш повного використання переваг.

Розглядаючи досягнення динамічних змін в економіці шляхом забезпечення масового рівня інноваційної діяльності за рахунок спеціалізації і кооперації та державного сприяння розвитку і самоорганізації інституціонального середовища і підтримці підприємництва та розвитку ринку інноваційної продукції як вихідне концептуальне положення розвитку вітчизняної НІС, О. Харченко пропонує за оцінку результативності НІС України обрати частку інноваційно активних підприємств у загальній їх кількості і обґрунтовує, що у межах діючої НІС України кількість інноваційно активних промислових підприємств не може перевищувати 23%, тобто, можливості НІС щодо збільшення частки інноваційно активних промислових підприємств в економіці України майже вичерпані [5, с. 11-12].

Таким чином, підвищення результативності НІС України – один з найбільш перспективних шляхів розвитку малого підприємництва в Україні. Вивчення праць А. Дуки [6, 7], Н. Рекової [3], О. Харченко [5], дозволяє стверджувати, що він може бути реалізований за рахунок:

переходу до програмно-цільового і грантового фінансування, прямого бюджетного фінансування, бюджетних дотацій і субсидій, державного замовлення на створення наукоємної продукції;

ефективної кластерної політики держави; державного програмування розвитку інноваційної інфраструктури;

сприяння створенню інтегрованих інноваційних структур;

податкового стимулювання розвитку наукоємного виробництва і підвищення ринкової новизни інноваційної продукції;

виваженої амортизаційної політики;

сприяння розвитку ринкової інфраструктури і конкурентного середовища;

стимулювання розвитку державно-приватного партнерства тощо.

Проблема формування методичного підходу до оцінки впливу характеристик НІС на розвиток малого підприємництва полягає, в першу чергу, у відсутності комплексних показників як розвитку НІС, так і розвитку малого підприємництва. Системи окремих характеристик їх розвитку також не уніфіковані і включають великий набір показників як кількісного, так і якісного характеру. Вони формуються різними науковцями, виходячи з об'єкту і предмету конкретного дослідження, і часто є взагалі не співставлюваними.

Виходячи з того, що результативність функціонування НІС, яка поєднує процеси генерації, руху, зберігання і трансформації інформації, а також виробничі процеси її реалізації, може розглядатися з позицій результативності взаємодії наукового і технічного інформаційних потоків [5, с. 10], в основу методичного підходу до оцінки впливу характеристик НІС на розвиток малого підприємництва пропонується покласти інформаційну модель інноваційного процесу як основи досягнення динамічних змін в економіці.

Відповідно до інформаційної моделі інноваційного процесу [9], динаміка частки інноваційно активних підприємств у загальній їх кількості в часі може бути представлена у вигляді логістичної кривої:

$$I_{ІП} = \frac{I_{ІП\,max}}{1 + ae^{-bt}}$$

де $I_{ІП}$ – частка інноваційно активних підприємств; $II_{Пmax}$ – максимально можливе значення показника, виходячи з поточних характеристик НІС; a та b – параметри моделі.

Крива має початкове значення, яке дорівнює 0, при t, що дорівнює мінус нескінченності, та досягає граничного значення $I_{ІПmax}$ при t, що дорівнює плюс нескінченності. Крива є симетричною відносно точки перегину, верхня половина є відображенням нижньої. Симетричність кривої призводить до того, що параметр a відображає місце кривої на осі часу, а параметр b визначає крутизну серединної частини кривої Для отримання кількісної оцінки результативності НІС пропонується визначати параметри логістичної кривої за допомогою методу трьох сум для вихідного ряду значень.

Визначення кількісних параметрів моделі результативності НІС України дозволяє виявити верхню межу зростання показника $I_{ІПmax}$ (асимптоту), що характеризує можливості НІС щодо збільшення частки інноваційно активних промислових підприємств в економіці України. Співставлення цього параметру з показниками розвитку малого підприємництва дозводить встановити і кількісно оцінити тісноту зв'язку між досліджуваними процесами, побудувати регресійні моделі залежності показників розвитку підприємництва від поточних характеристик результативності НІС.

Висновки і пропозиції. Малий бізнес є найдинамічнішим елементом структури як національного господарства, так і НІС. Разом з тим, статитичний аналіз динаміки показників розвитку малого підприємництва показав, що його потенціал як структурного елементу національної економіки не реалізується повною мірою. Так, основними тенденціями останнього часу слід вважати:

– стабільне зростання кількості малих підприємств на 10 тис. осіб населення і не менш стабільне зростання питомої ваги мікропідприємств у їх складі;

– недостатній вплив на ринок праці України і формування обсягів реалізовоної продукції, в тому числі – інноваційної;

– має місце значна регіональна диференціація кількості малих підприємтсв на 10 тис. осіб населення;

– кількість малих підприємств за видами економічної діяльності і обсяги реалізованої ними продукції значно коливаються: від 68,5% у сфері надання інших послуг до 5,2% у промисловості;

– малі підприємства у ряді сфер економічної діяльності демонструють від'ємні значення рівня рентабельності;

– частка інноваційно активних промислових підприємств у загальній їх кількості в Україні на початок 2014 року 16,8%, і лише 52% з них є малими підприємствами.

Підвищення результативності НІС України є одним з можливих шляхів прискорення і якісного оновлення розвитку малого підприємництва. Обгрунтовано, що інструментами підвищення результативності НІС у контексті її впливу на розвиток малого підприємництва мають стати бюджетно-фінансова і податкова політика; підтримка кластер них ініціатив з боку держави; сприяння створенню інтегрованих інноваційних структур; стимулювання розвитку наукоємного виробництва; забезпечення розвитку ринкової інфраструктури і конкурентного середовища; активізація державно-приватного партнерства.

При цьому однією з ключових проблем оцінки впливу характеристик НІС на розвиток малого підприємництва є відсутність узагальнених, комплексних показників, а системи окремих характеристик їх розвитку не уніфіковані, фрагментарні і формуються, виходячи з об'єкту і предмету конкретного дослідження. Запропоновано формування методичного підходу до оцінки впливу характеристик НІС на розвиток малого підприємництва з використанням інформаційної моделі інноваційного процесу на основі логістичної функції, що дозволяє виявити верхню межу зростання частки інноваційно активних підприємств як кількісної характеристики результативності НІС України. В подальшому оцінка впливу характеристик НІС на розвиток малого підприємництва може бути отримана на основі виявлення тісноти зв'язку, побудови регресійних моделей залежності показників малого підприємництва від результативності НІС з визначення ступеня їх адекватності.

Список літератури:

1. Павленко І. А. Розвиток інноваційного підприємництва в умовах ринкової економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / І. А. Павленко. – Донецьк, 2011. – 35 с.
2. Пивоваров М. Г. Стратегія розвитку малого підприємництва як складової національної економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / М. Г. Пивоваров. – Запоріжжя, 2011. – 36 с.
3. Рекова Н. Ю. Національна інноваційна система України: стан і закономірності розвитку / Н. Ю. Рекова, О. С. Харченко // Молодий вчений: науковий журнал. – Херсон: ТОВ Видавничий дім «Гельветика», 2014. – Вип. 12 (15). – С. 45–50.
4. Аналітична доповідь до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2015 році». – Київ: НІСД, 2015. – 684 с.

5. Харченко О. С. Організаційно-економічний механізм розвитку національної інноваційної системи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / О. С. Харченко. – Краматорськ, 2015. – 20 с.
6. Дука А. П. Інноваційний контур сталого розвитку національної економіки / А. П. Дука // Сталий розвиток економіки: Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – № 7. – С. 38–45.
7. Дука А. П. Параметри науково-технічного та інноваційного розвитку національної економіки / А. П. Дука // Стратегічне управління національним економічним розвитком: [колективна монографія] в 2 т. / За заг. ред. О. В. Кендюхова. – Донецьк: «ДВНЗ» ДонНТУ, 2013. – Т. 1. – С. 189-199.
8. Бутакова М. М. Экономическое прогнозирование: методы и приемы практических расчетов: Учебное пособие / М. М. Бутакова. – Москва: КНОРУС, 2010. – 168 с.
9. Таньков К. М. Інформаційна модель інноваційного процесу / К. М. Таньков, В. М. Щербань // Проблеми науки. – 2003. – № 7. – С. 30-32.

Шкрабак И.В., Ахунзянов А.В.
Донбасская государственная машиностроительная академия

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ ВЛИЯНИЯ ХАРАКТЕРИСТИК НИС НА РАЗВИТИЕ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация
В статье раскрыто влияние характеристик национальной инновационной системы на развитие малого предпринимительства в Украине. Проанализирована динамика показателей развития малого предпринимательства в контексте развития отечественной НИС. Определены направления влияния состояния и конфигурации НИС на развитие предпринимательства. Обоснованы теоретические положения оценивания взаимозависимости процессов развития НИС и малого предпринимательства. Сформирован методический подход к оцениванию влияния характеристик НИС на развитие предпринимательства.
Ключевые слова: национальная инновационная система, малое предпринимательство, развитие, оценка, методический подход.

Shkrabak I.V., Ahunzyanov A.V.
Donbass State Engineering Academy

THE METHODICAL APPROACH TO THE EVALUATION OF NIS CHARACTERISTICS INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF SMALL ENTREPRENEURSHIP

Summary
In the article the impact performance of the national innovation system on small business development in Ukraine. The dynamics of indicators of small business development in the context of national NIS. Discovered directions exposure status and configuration of NIS business development. Grounded theoretical principles of interdependence evaluation process of the NIS and small businesses. Formed mehtodical approach to impact assessment characteristics NIS business development.
Keywords: national innovation system, small business, development, evaluation, mehtodical approach.

УДК 330.322(045)

ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Юрчик І.Б., Маценко А.А.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуті основні проблеми та перспективи залучення іноземних інвестицій в Україну. Проаналізовано статистичні дані, які відбивають динаміку іноземних інвестицій. Виявлено основні проблеми, що перешкоджають збільшенню іноземних інвестицій. Обгрунтовано значущість іноземних інвестицій, як фактора соціально-економічного розвитку країни.
Ключові слова: іноземні інвестиції, інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, інвестори.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної економіки важко уявити без ефективної інвестиційної діяльності. Залучення інвестицій, у тому числі іноземних, забезпечує науково-технологічний прогрес, економічне зростання, створення додаткових та збереження існуючих робочих місць, активізацію підприємницької діяльності тощо. В той же час аналіз статистичних даних показує, що інвестиційна привабливість України досить низька. Для підвищення інвестиційної привабливості національної економіки необхідне створення сприятливого інвестиційного клімату [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інвестиційна діяльність є об'єктом досліджень багатьох вчених. Значення і роль інвестицій вивчалися в роботах таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: Ст. Геєць, М. Денисенко, О.Я. Жаліло, А. Музиченко, А. Пересада, Н. Татаренко, Ст. Федоренко, Л.Дж. Гитман, Ст. Шарпа та багатьох інших. Незважаючи на тривале і всебічне висвітлення проблем інвестиційної діяльності в наявній літературі дана проблематика залишається актуальною.

Оскільки економіка в цілому та її складові динамічно розвиваються, існує об'єктивна необхідність постійного проведення досліджень інвестиційної діяльності і відстеження тенденцій в сфері інвестування в національну економіку, зокрема інвестування за рахунок коштів іноземних інвесторів.

Мета даного дослідження полягає у визначенні місця і ролі іноземних інвестицій в розвитку національної економіки; виявлення бар'єрів, які перешкоджають припливу іноземного капіталу в Україну; визначенні основних напрямів поліпшення інвестиційного клімату в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося вище, розвиток економіки країни безпосередньо пов'язаний з її інвестиційною привабливістю. Для України підвищення інвестиційної привабливості є важливим стратегічним завданням і основою для вирішення соціально-економічних проблем, що стоять перед українським суспільством.

У відповідності з Законом України «Про режим іноземного інвестування», іноземна інвестиційна діяльність розглядається як послідовна, цілеспрямована діяльність, що полягає в капіталізації об'єктів власності, у формуванні та використанні інвестиційних ресурсів, регулюванні процесів інвестування і міжнародного руху інвестицій та інвестиційних товарів, створенні відповідного інвестиційного клімату і має на меті отримання прибутку або певного соціального ефекту [3].

Потрібно зазначити, що Україна володіє величезним потенціалом для залучення інвестицій. Багаті природні ресурси та сприятливі природні умови України значно цьому сприяють. Перспективними галузями для інвестування могли б стати сільськогосподарський, туристичний та енергетичний сектори [4].

За даними Держстату у січні-червні 2015 року в економіку України іноземними інвесторами вкладено 1042,4 млн. дол. США та вилучено 351,3 млн. дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу). Зменшення капіталу за рахунок переоцінки, утрат та перекласифікації, за даними Держстату, за цей період становить 3604,0 млн. дол. США (у т. ч. за рахунок курсової різниці – 3539,3 млн. дол. США) (рис. 1) [2].

Рис. 1. Обсяг прямих іноземних інвестицій в національну економіку за 2005-2015 рр. [2]

Обсяг залучених з початку інвестування прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в економіку України на 01.07.2015 року становив 42851,3 млн. дол. США та в розрахунку на одну особу населення складає 1000,5 дол. США.

На підприємствах промисловості зосереджено 31,5% загального обсягу прямих інвестицій в Україну, в установах фінансової та страхової діяльності – 25,9%.

До десятки основних країн-інвесторів, на які припадає більше 83% загального обсягу прямих інвестицій, входять: Кіпр – 12274,1 млн. дол. США, Німеччина – 5489,0 млн. дол. США, Нідерланди – 5108,0 млн. дол. США, Російська Федерація – 2685,6 млн. дол. США, Австрія – 2354,3 млн. дол. США, Велика Британія – 1953,9 млн. дол. США, Віргінські Острови (Брит.) – 1872,6 млн. дол. США, Франція – 1539,2 млн. дол. США, Швейцарія – 1371,2 млн. дол. США та Італія – 966,6 млн. дол. США (рис. 2) [2].

До десяти регіонів: Дніпропетровської, Донецької, Харківської, Київської, Луганської, Львівської, Одеської, Запорізької, Полтавської, Івано-

© Юрчик І.Б., Маценко А.А., 2016

Франківської областей та до м. Київ надійшло найбільше всього інвестицій – 93,7 відсотка всіх залучених прямих іноземних інвестицій.

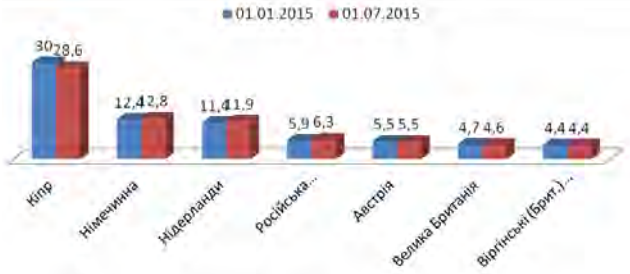

Рис. 2. Розподіл прямих іноземних інвестицій в Україну за основними країнами-інвесторами у 2015 році [2]

Таке спрямування прямих іноземних інвестицій та капітальних інвестицій в регіональному розрізі не сприяє рівномірному соціально-економічному розвитку регіонів та посилює подальше збільшення розриву у їх розвитку.

Обсяги залучення капітальних інвестицій підприємств України у січні-червні 2015 року складають 98,7 млрд. грн., що становить 90,8 відсотка до відповідного періоду 2014 року.

Приріст капітальних інвестицій у січні – червні 2015 року досягнуто у 5 регіонах України. Найбільш активно у січні – червні 2015 року освоювались капіталовкладення у Волинській області (175,1 відсотка у порівнянні з відповідним періодом попереднього року), м. Києві (128,3 відсотка), Хмельницькій області (123,1 відсотка). Найбільший спад інвестиційної активності відбувався в Донецькій (33,5 відсотка до січня-червня 2014 року) та Луганській (13,2 відсотка) областях (рис. 3).

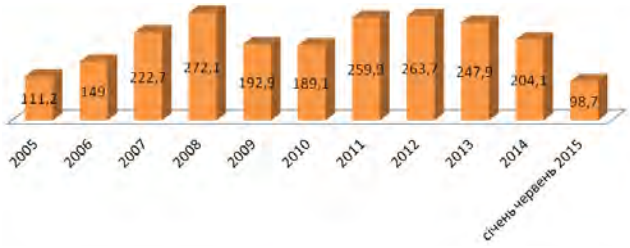

Рис. 3. Капітальні інвестиції в Україну за 2005-2015 рр. [2]

Провідними сферами економічної діяльності, за обсягами залучення капітальних інвестицій, у січні – червні 2015 року залишаються: промисловість – 33,7 млрд. грн., будівництво – 15,0 млрд. грн., інформація та телекомунікації – 14,5 млрд. грн., сільське, лісове та рибне господарство – 9,4 млрд. грн., оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 7,6 млрд. грн., транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – 6,0 млрд. грн., операції з нерухомим майном – 3,8 млрд. грн.

Отже, Україна залишається привабливою для інвестицій, водночас вона не знаходиться осторонь світових процесів, є достатньо інтегрованою у світове господарство і порушення макростабільності на зовнішніх ринках має свій відголос в Україні.

У рейтингу інвестиційної привабливості країн світу International Business Compass за 2015 рік, опублікованому компанією BDO, Україна за рік піднялася на 20 позицій [1].

Україна в рейтингу розташовується на 89 місці і входить до переліку країн, що показали найкраще зростання за рік, нарівні з Білоруссю і Латвією. У 2014 році наша країна займала 109 місце.

Основними причинами, що перешкоджають залученню іноземних інвестицій стали: низький рівень довіри до влади, інтенсивне втручання органів державної влади в сектор приватного бізнесу, тіньова економіка, відсутність чіткої стратегії економічного розвитку країни, нестабільність у сфері оподаткування, нестабільність політичної ситуації в країні, корупція.

Для того щоб зацікавити іноземних інвесторів у доцільності вкладення капіталу в економіку України, необхідно провести ряд соціально-економічних реформ, покращити інвестиційний клімат країни. Під поняттям «інвестиційний клімат» розуміють ступінь сприятливості ситуації, що складається в тій чи іншій країні (регіоні, галузі), для ймовірного надходження інвестицій у цю країну (регіон, галузь) [6].

Ряд позитивних кроків у цьому напрямі вже здійснено:

1. На сьогодні в Україні створене правове поле для інвестування та розвитку державно-приватного партнерства. Законодавство України визначає гарантії діяльності для інвесторів, економічні та організаційні засади реалізації державно-приватного партнерства в Україні.

2. На території України до іноземних інвесторів застосовується національний режим інвестиційної діяльності, тобто надано рівні умови діяльності з вітчизняними інвесторами. Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації.

3. Для підвищення захисту іноземних інвестицій Законом України від 16.03.2000 № 1547 ратифікована Вашингтонська Конвенція 1965 року про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами.

4. Підписано та ратифіковано Верховною Радою України міжурядові угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій з більше ніж 70 країнами світу. Зокрема, у поточному році (05.02.2015 р.) підписано Угоду між Україною та Японією про сприяння та захист інвестицій, яку ратифіковано Законом України від 03.06.2015 № 505-VIII [3].

Урядом та Президентом України здійснюються кроки по створенню якісно нових умов ведення бізнесу, що мають забезпечити відбудову економіки України, сприятимуть її стабільному розвитку та активізації інвестиційної діяльності.

Сьогодні передбачена державна підтримка реалізації інвестиційних проектів у пріоритетних галузях економіки, зокрема, шляхом звільнення від оподаткування ввізним митом при ввезені визначеного переліку товарів, необхідних для реалізації таких проектів, та відтермінування сплати ПДВ (до 60 днів) щодо ввезених товарів на підставі векселя (Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць») [5].

Рішення цих соціально-економічних проблем, які є бар'єром для інвесторів, дозволить Україні значно поліпшити інвестиційний клімат і тим самим прискорити темпи економічного зростання,

підвищити ділову активність країни та поліпшити добробут населення. Залучення іноземних інвестицій в національну економіку дозволить Україні вийти на новий рівень розвитку, а саме: залучити новітні технології, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності національного виробництва на світових ринках, забезпечити високий рівень якості продукції, знизити рівень безробіття шляхом створення додаткових робочих місць.

Висновки і пропозиції. У результаті проведеного аналізу, з'ясовано, що в Україні створені певні умови для ефективного залучення іноземних інвестицій, однак є ще ряд проблем, які необхідно вирішувати, застосовуючи сучасний організаційно-економічний механізм залучення прямих іноземних інвестицій в країну.

Економічний механізм залучення іноземних інвестицій, незважаючи на недоліки, що мали місце в цьому процесі в Україні, в цілому повинен значно більше стимулювати прихід ефективного інвестора в промисловість, транспорт, будівництво через створення умов для розвитку недержавного сектору, що сприятиме прискореному розвитку економіки країни. На сьогодні Україна не є інвестиційно привабливою навіть порівняно з найближчими країнами Східної Європи. Такі висновки підтверджуються результатами різних експертних оцінок. Відмітною ознакою слугує падіння інвестиційного рейтингу нашої держави, поряд з поліпшенням економічного становища її потенціальних конкурентів на світових ринках. Отже, говорячи про іноземні інвестиції треба враховувати світовий досвід, який показує, що найбільших успіхів у залученні іноземних інвестицій досягають ті країни, які ставлять таку мету, як пріоритетну в своїй економіці, а також використовують при цьому можливо більший набір заходів.

Для покращення інвестиційного клімату, необхідно здійснити низку першочергових заходів, а саме:

– підготувати план дій щодо забезпечення сприятливого інвестиційного клімату у межах проголошених пріоритетів соціально-економічного розвитку, залучити до його розробки та обговорення широке коло експертів, науковців, представників органів державної влади та бізнесу;

– розробити регіональні плани підвищення інвестиційної привабливості областей з урахуванням особливостей їх поточних рейтингів інвестиційної привабливості, забезпечити державний моніторинг їх виконання як одного з критеріїв успішності діяльності місцевих державних адміністрацій;

– поширити реалізацію обласними державними адміністраціями навчальних програм серед бізнесменів з підготовки інвестиційних пропозицій, складання інвестиційних бізнес-планів, юридичного супроводу інвестиційних проектів, управління інвестиційними проектами. Передбачити механізми надання державою послуг щодо підвищення кваліфікації та атестації фахівців у сфері інвестиційної діяльності;

– суттєво розширити спектр заходів конкурентної політики, зокрема – щодо запобігання антиконкурентним діям національних та іноземних інвесторів на українському ринку, удосконалити методики та критерії виявлення проявів недобросовісної конкуренції з урахуванням реалій сучасної української економіки;

– підготувати перелік заходів щодо посилення відповідальності представників органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування за вчинення корупційних та інших дискримінаційних дій щодо інвесторів;

– поширити практику укладання прозорих угод між інвесторами та владою щодо взаємних зобов'язань у сфері конкурентної поведінки бізнесу та конкурентної політики держави на певних ринках на визначений середньо- і довгостроковий період часу.

Таким чином, реалізація цих заходів дозволить Україні залучити увагу іноземних інвесторів до вітчизняної економіки, а на запропоновані заходи не повинні впливати зміна владних політичних команд, метою яких повинно бути гарантованість захисту ринкових прав і свобод інвестора.

Список літератури:

1. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 р. // Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, – 1996. – № 19. – Ст. 80.
2. Борщ Л. М. Інвестування: теорія і практика. – К. Знання, 2005. – 470 с.
3. Гайдуцький А. П. Мотиваційні чинники міжнародних інвестиційних процесів / А. П. Гайдуцький // Фінанси України.-2004. – № 12. – С. 50-57.
4. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом. – К: Фінанси і статистика, 2002. – 471 с.
5. Державна служба статистики України [Офиц. сайт]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua
6. Європейська бізнес-асоціація [Офиц. сайт]. URL: http://www.eba.com.ua/
7. Інвестиційний клімат України: проблеми формування та заходи поліпшення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/Monitor/Marrch/12.htm

Юрчик И.Б., Маценко А.А.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация
В статье рассмотрены основные проблемы и перспективы привлечения иностранных инвестиций в Украину. Проанализированы статистические данные, отражающие динамику иностранных инвестиций. Выявлены основные проблемы, препятствующие увеличению иностранных инвестиций. Обоснована значимость иностранных инвестиций, как фактора социально-экономического развития страны.
Ключевые слова: иностранные инвестиции, инвестиционный климат, инвестиционная привлекательность, инвесторы.

Yurchik I.B., Matsenko A.A.
Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

FOREIGN INVESTMENT IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

Summary
In the articles the considered basic problems and prospects of bringing in of foreign investments are to Ukraine. Statistical information which reflect the dynamics of foreign investments is analysed. Found out basic problems which hinder the increase of foreign investments. Grounded meaningfulness of foreign investments, as a factor of socio-economic development of country.
Keywords: foreign investments, investment climate, investment attractiveness, investors.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 528.8.04:504.06

ВИКОРИСТАННЯ НОРМАЛІЗОВАНОГО ВЕГЕТАЦІЙНОГО ІНДЕКСУ ДЛЯ МОНІТОРИНГУ СТАНУ РОСЛИННОГО ПОКРИВУ НПП «ВИЖНИЦЬКИЙ» НА ОСНОВІ ДАНИХ СУПУТНИКОВОЇ ЗЙОМКИ

Байцим А.І., Талах М.В.
Буковинський державний фінансово-економічний університет
Стратій В.І.
Національний природний парк «Вижницький»

Проведено аналіз стану рослинного покриву на основі серії супутникових знімків Landsat території НПП «Вижницький». Проаналізовано різночасові серії супутникових знімків та встановлено можливості їх потенційного застосування для довгострокового моніторингу рослинних угруповань. Виявлено часові закономірності розподілу нормалізованого вегетаційного індексу (NDVI) за період 1985-2015 рр., та на їх основі встановлено загальну тенденцію до покращення стану рослинного покриву за досліджуваний період.
Ключові слова: супутникові знімки Landsat, вегетаційний індекс, NDVI, ГІС, моніторинг.

Постановка проблеми. Розробка і впровадження заходів з підтримки та відтворення стану рослинності вимагає всебічної достовірної інформації про її стан протягом довготривалого терміну. Винятково актуальними такі дослідження є для особливо охоронюваних територій. Одним з найважливіших питань моніторингу екосистем є відтворення та ріст рослинності. Її стан залежить від комплексу факторів, відповідно, моніторинг показників рослинного покриву також повинен здійснюватися на основі комплексних методів дослідження. Використання даних супутникових спостережень є одним з ефективних шляхів вивчення трансформацій рослинності, а значення вегетаційних індексів тісно корелює з об'ємом зеленої біомаси, служить основою для оцінки сезонної і багаторічної динаміки рослинного покриву. Таким чином, аналіз часових серій космознімків може стати основою для створення системи моніторингу за станом рослинності, зокрема в межах об'єктів природно-заповідного фонду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За допомогою сучасних технологій процес аналізу стану рослинності здійснюють автоматизовано на основі супутникових знімків та використання ГІС-технологій [1; 7; 11]. Зокрема, у роботі Шинкаренка (2015) отримано результати, що дозволяють оптимально планувати пасовищні навантаження на аридні ландшафти до початку вегетації рослинності та визначено, що основним фактором, що впливає на зміну індексу NDVI є клімат [15]. Курбановим та ін. розглянуто застосування супутникових знімків при тематичному картуванні лісових насаджень, оцінки їх таксаційних показників та стану деревостанів, моделюванні біологічної продуктивності і виявленні порушень природного і антропогенного характеру та доведено ефективність використання зазначених підходів [7]. Також існують роботи щодо дослідження можливостей застосування індексних зображень для виявлення змін за знімками середнього розширення [3]. Одним з найрозповсюдженіших методів, що довели свою ефективність для оцінки стану екосистем загалом та фітоценозів, зокрема, є використання вегетаційних індексів, які дають змогу на підставі зміненого спектрального образу ефективніше інтерпретувати об'єкти земної поверхні. Якість рослинності за багатоспектральними космічними зображеннями оцінюється, в основному, за вмістом важливих для життєдіяльності пігментів, та базується на аналізі спектральних характеристик відбиття живого листя рослин у видимому та ближньому інфрачервоному спектральних діапазонах [2; 6; 9; 12]. Так, Бардиш Б., Бурштинська Х. за даними спектральних каналів космічного знімка зі супутника WorldView-2 на підставі 30 вегетаційних індексів виконали аналіз їх інтерпретаційних можливостей, а також отримали композиційні зображення, створені на підставі трьох вегетаційних індексів, що дало можливість ефективніше розрізняти віковий склад лісу, чітко розмежовувати рослинність, ґрунти та підстилаючу поверхню [1]. Семенова І.Г. за допомогою нормалізованого вегетаційного індексу досліджувала просторово-часовий розподіл посушливих умов в Україні за період 2000-2013 рр. [13]. Zhang et al., досліджуючи продуктивність пасовищ, виявили, що оцінки отримані за допомогою індексу NDVI містять найбільш детальну інформацію про розподіл і різноманітність рослинного покриву [17]. Дослідження проведені Лиджиєвою Н.Ц дозволили виявити позитивну кореляційну залежність між показником вегетаційного індексу (NDVI) і продуктивністю для різних типів рослинності [8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальним питанням на сьогодні є використання сучасних методів дистанційного зондування Землі з використанням супутникових даних та програмного забезпечення, що дозволяє автоматизувати процес аналізу. Подібні дослідження можуть стати основою для створення системи моніторингу за станом рослинності на дослідних територіях. Зокрема, в межах даної роботи обрана методика була застосована для аналізу динаміки стану рослинних угруповань на території національного при-

© Байцим А.І., Талах М.В., Стратій В.І., 2016

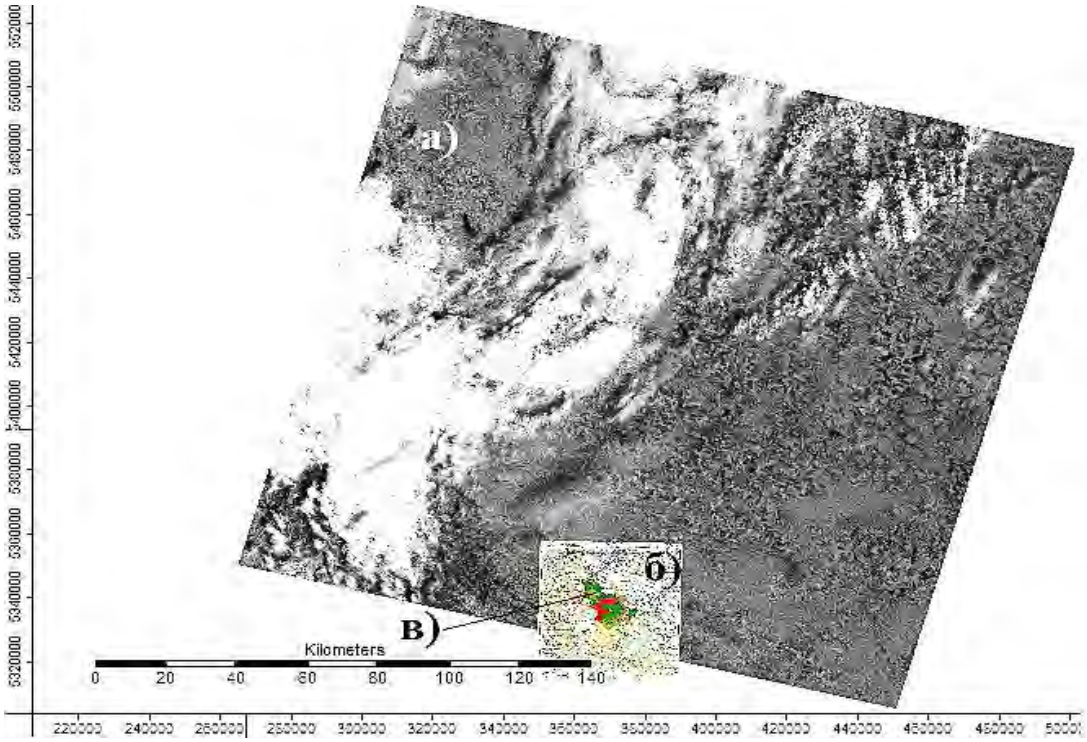

Рис. 1. Співвідношення території досліджень та даних отриманих на основі супутникових знімків: а) один з каналів сцени супутникового знімку Landsat, б) лист топографічної карти Генштабу М-35-135, в) територія НПП «Вижницький»

родного парку «Вижницький». На її основі може бути створена інформаційна моніторингова система, яка дасть можливість визначати загальну площу проективного покриття рослинності досліджуваної території, визначати її якісний стан та показники продуктивності, а також прогнозувати тенденції динаміки цих показників.

Мета статті. Полягає у визначенні динаміки стану рослинного покриву території НПП «Вижницький» на основі супутникових знімків із застосуванням нормалізованого вегетаційного індексу.

Виклад основного матеріалу. Довготривалі супутникові спостереження середнього просторового розрізнення, зокрема функціонуючої з 1984 р. супутникової системи Landsat [18], дозволяють виявляти і прогнозувати зміни рослинного покриву та екологічного стану рослинності [10].

Для здійснення аналізу динаміки стану рослинності НПП «Вижницький» була зібрана серія супутникових знімків Landsat досліджуваної території в часовому діапазоні 1985-2015 рр. Всі сцени, що були взяті для аналізу характеризували стан рослинності в липні-серпні кожного з досліджуваних років. Це пов'язано з тим, що одним з наступних етапів аналізу був обрахунок вегетаційних індексів, які надзвичайно чутливі до вегетаційної фази в якій знаходиться досліджуваний фітоценоз.

Оскільки ми використовували знімки середнього просторового розрізнення, територія однієї сцени значно перевищує область інтересу, тобто площу національного парку. Відповідно, для подальшої роботи всі досліджувані знімки «обрізалися» до потрібної території за полігоном, створеним на основі топографічної карти НПП з відповідною географічною прив'язкою (рис. 1).

Описана вище та всі наступні операції аналізу спектральних каналів супутникових знімків проводились з використанням відкритої настільної геоінформаційної системи SAGA (2.1.2).

Для оцінки кількості та стану рослинності за багатоспектральними космічними знімками зазвичай використовуються різноманітні вегетаційні індекси Найбільш популярним та інформативним є NDVI (Normalized Difference Vegetation Index) – нормалізований різницевий індекс рослинності. На його значення впливає видовий склад рослинності, її стан, експозиція, кут нахилу поверхні, колір ґрунту під розрідженою рослинністю, а діапазон змін становить від -1 до 1 [6]. Індекс NDVI розраховується за наступною формулою:

$$NDVI = \frac{NIR - RED}{NIR + RED}, \quad (1)$$

де *NIR* – відбиття в ближній інфрачервоній області спектру, *RED* – відбиття в червоній області спектру. Для відображення індексу *NDVI* використовується стандартизована безперервна градієнтна шкала, що представлена на рисунку 2.

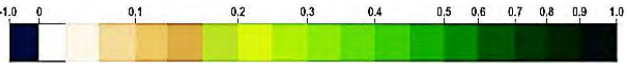

Рис. 2. Стандартна шкала NDVI

Завдяки особливості відображення в NIR-RED областях спектра, природні об'єкти мають фіксоване значення NDVI, що дозволяє використовувати цей параметр для їх ідентифікації та оцінки стану.

Варто відзначити, що перед обрахунком вегетаційного індексу здійснювали атмосферну корекцію всіх досліджуваних знімків за загальноприйнятими методиками [4].

Таким чином, була отримана часова серія тематичних карт за значеннями NDVI. Для кожної з них на основі частотних гістограм розподілу значень NDVI за кожним тематичним класом

було проведено визначення відносних площ територій (відсоток від загальної площі дослідження), що зайняті кожним зі стандартних класів, які характеризують природні об'єкти. На рис. 3 наведено алгоритм обробки результатів дослідження для сцени LT51840262011234KIS01.

Першим логічним етапом проведення аналізу стало встановлення результуючих змін стану рослинності за досліджуваний період (рис. 4). Результуюче зображення (рис. 4, в) також було створене з використанням стандартизованої шкали NDVI для уніфікації отриманих значень. Однак, в даному випадку, вона несе дещо інше змістове навантаження. Так, якщо отримане значення менше нуля – це свідчить про погіршення стану рослинності на даній ділянці. І, відповідно, чим результуючий показник більше нуля – тим більш позитивних змін зазнала рослинність на певній території. Таким чином, аналіз отриманих даних дозволяє стверджувати, що для більшості території національного парку стан рослинності протягом досліджуваного періоду не змінився чи незначно покращився. Зокрема, відсоток площі на якій стан рослинності погіршився становить майже 9%. Ще 4,5% займають території на для яких зміни стану фітоценозів не зафіксовані. Тобто, приблизно для 86% території парку тенденції зміни стану рослинності протягом досліджуваного періоду можна охарактеризувати як позитивні. Водночас, не варто абсолютизувати отримані результати, адже цінність різних типів екосистем та рослинних комплексів може бути різною, що дає перспективу для подальших досліджень.

Наступним етапом наших досліджень стало визначення динаміки рослинності НПП «Вижницький» протягом усього досліджуваного періоду на основі критеріїв розпізнавання її стану за значенням NDVI, запропонованими в роботі Семенової І.Г. [13]:

Таблиця 1

Критерії розпізнавання стану рослинності за значенням NDVI

Значення NDVI	Стан рослинності
0,71-1,00	дуже добрий
0,56-0,70	добрий
0,41-0,55	задовільний
0,31-0,40	поганий
0,21-0,30	пригнічений

На рисунку 5 представлена динаміка змін відносних площ за кожним з класів, що характеризують стани рослинності. Її аналіз дозволяє

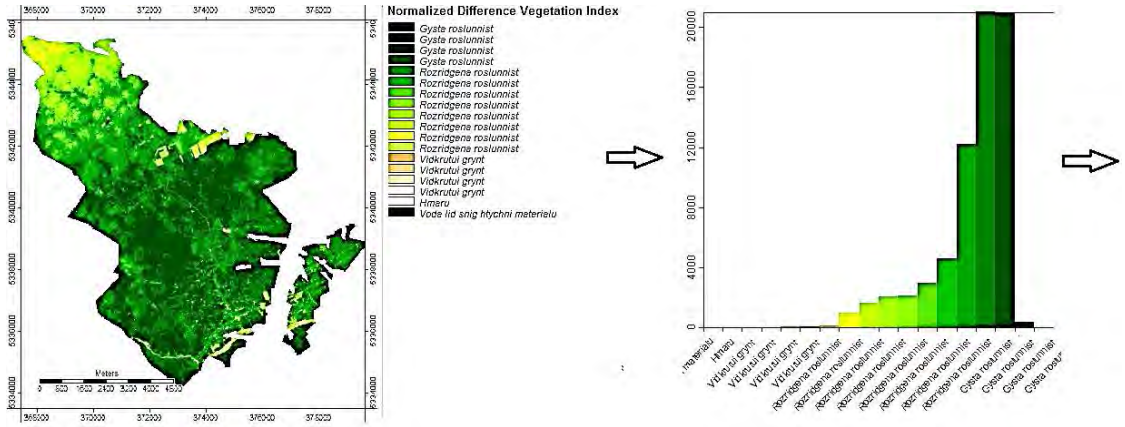

Клас	Назва класу	Діапазон значень NDVI		Територія, кількість пікселів	Відносна площа,%
		min	max		
1	Вода, лід, сніг, штучні матеріали	-1,000	0,000	0,000	0,000
2	Хмари	0,000	0,030	0,000	0,000
3	Відкритий грунт	0,030	0,060	1,000	0,001
4	Відкритий грунт	0,060	0,100	12,00	0,017
5	Відкритий грунт	0,100	0,130	72,00	0,103
6	Відкритий грунт	0,130	0,160	77,00	0,110
7	Розріджена рослинність	0,160	0,200	136,0	0,195
8	Розріджена рослинність	0,200	0,250	1002	1,443
9	Розріджена рослинність	0,250	0,300	1655	2,384
10	Розріджена рослинність	0,300	0,350	2109	3,039
11	Розріджена рослинність	0,350	0,400	2156	3,106
12	Розріджена рослинність	0,400	0,450	2973	4,284
13	Розріджена рослинність	0,450	0,500	4627	6,667
14	Розріджена рослинність	0,500	0,600	12241	17,639
15	Густа рослинність	0,600	0,700	21007	30,271
16	Густа рослинність	0,700	0,800	20957	30,199
17	Густа рослинність	0,800	0,900	371,0	0,5340
18	Густа рослинність	0,900	1,000	0,000	0,000

Рис. 3. Значення NDVI для сцени LT51840262011234KIS01 за 22.08.2011

Примітка. Тут і далі використовуються наступні позначення класів: voda lid snig htychni materialu – вода, лід, сніг, штучні матеріали; hmaru – хмари; vidkrutui grynt – відкритий грунт; rozridgena roslunnist – розріджена рослинність; gysta roslunnist – густа рослинність.

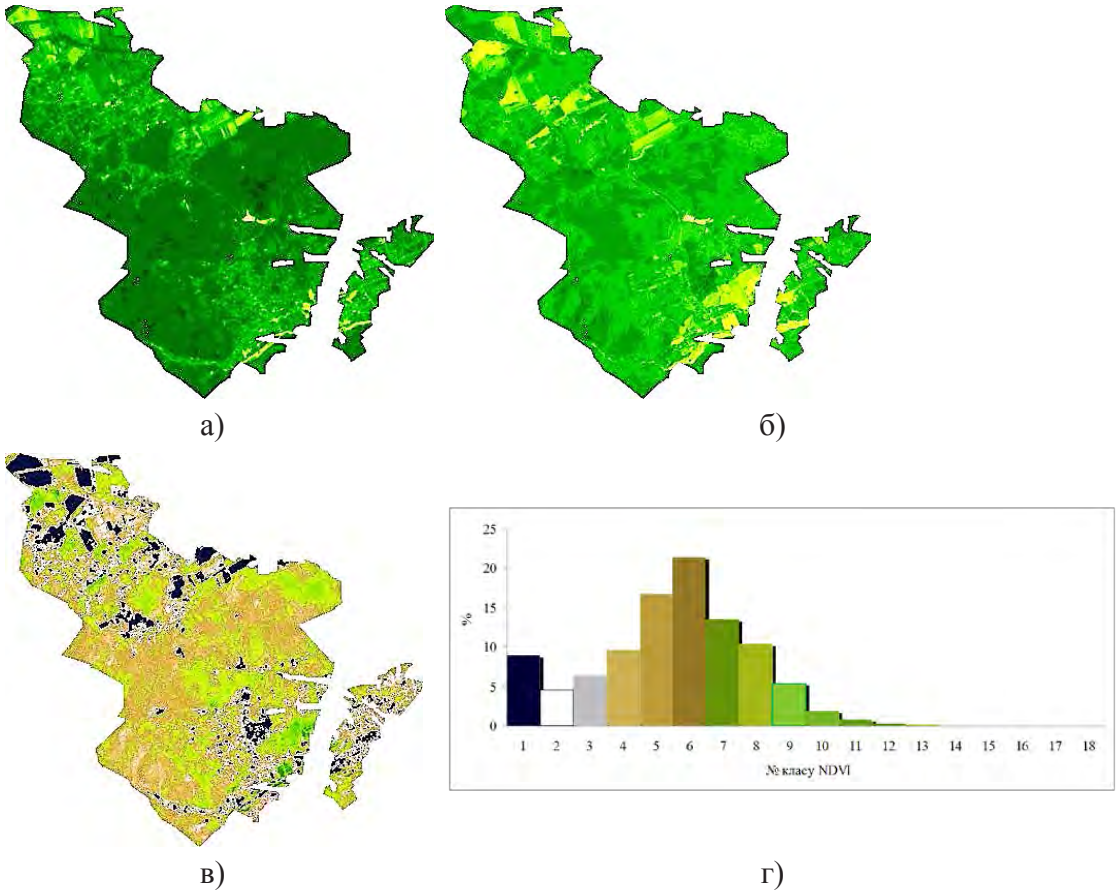

Рис. 4. Вегетаційні індекси для екосистем НПП «Вижницький»: а) 1985 рік, б) 2015 рік, в) зміни індексу NDVI за досліджуваний період визначені за формулою: ΔNDVI = NDVI2015 − NDVI1985, г) відносні площі класів NDVI

ствердjувати, що протягом усього досліджуваного періоду представленість перших трьох класів («поганий», «пригнічений», «задовільний») була незначною. Сумарні значення всіх зазначених класів жодного разу протягом досліджуваного періоду не перевищували 30% від загальної площі парку. Наближення до даного значення було зафіксовано лише двічі: у 1986 та 2003 роках.

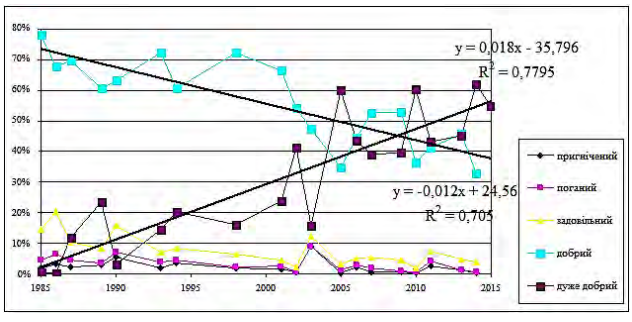

Рис. 5. Динаміка стану рослинності на території НПП «Вижницький» протягом 1985-2015 рр. на основі значень індексу NDVI

Таким чином, найбільший внесок був діагностований для двох класів, що характеризують найкращий стан рослинного покриву («добрий» і «дуже добрий»). Для них зафіксовані прямо обернені тенденції зміни, що підтверджується апроксимованими кривими цих класів, наведеними на рисунку 5. Це дозволяє зробити припущення, що загальні позитивні тенденції, що були зафіксовані для досліджуваної території, пов'язані саме з переходом частини фітоценозів зі стану «добрий» в «дуже добрий». Насамперед, це можна пов'язати з початком ведення природоохоронної діяльності на даній території з середини 80-их років минулого століття та, власне, зі створенням національного парку у 1995 році [16]. Водночас, варто відмітити, що дані показники характеризують не лише природоохоронну діяльність парку, але й усю діяльність, що ведеться на його території.

Висновки та пропозиції. В зв'язку з постійно зростаючим впливом антропогенних факторів на навколишнє середовище надзвичайної актуальності набуває створення моніторингових систем, що дозволять констатувати, аналізувати та прогнозувати явища в природних системах. Їх ефективну роботу може забезпечити впровадження сучасних інформаційних технологій збору та аналізу інформації, зокрема, методів дистанційного зондування. За результатами спеціалізованої обробки багатоспектральних космічних зображень можна визначати загальну площу проективного покриття рослинності та її якісний стан. Розглянуті на прикладі НПП «Вижницький» зазначені підходи довели свою ефективність для аналізу динаміки стану рослинних угруповань в часі та дозволили виявити загальні тенденції зміни рослинного покриву на досліджуваній території.

Список літератури:

1. Бардиш Б. Використання вегетаційних індексів для ідентифікації об'єктів земної поверхні [Текст] / Бардиш Б., Бурштинська Х. // Сучасні досягнення геодезичної науки 82 та виробництва. – 2014. – № 2 (28). – С. 82-88.
2. Выгодская Н. Н. Теория и эксперимент в дистанционных исследованиях растительности / Н. Н. Выгодская, И. И. Горшкова. – Л.: Гидрометеоиздат, 1987. – 248 с.
3. Гордиенко А. С. Применение индексных изображений при выявлении изменений по разновременным космическим снимкам [Текст] / Гордиенко А. С. // Новосибирск: СГГА. – 2014. – С. 67-70.
4. Забелин С. А. Методика атмосферной коррекции снимков Landsat [Текст] / Забелин С. А., Тулегулов А. Д. // Вестник ЕНУ им. Л. Н. Гумилева. – 2011. – № 6. – С. 147-154.
5. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 р.
6. Кочубей С. Н. Спектральные свойства растений как основа методов дистанционной диагностики / С. Н. Кочубей, Н. И. Кобец, Т. М. Шадчина. – К.: Наукова думка, 1990. – 136 с.
7. Курбанов Э. А. Четыре десятилетия исследований лесов по снимкам Landsat [Текст] / Курбанов Э. А., Воробьев О. Н., Губаев А. В., Лежнин С. А, Полевщикова Ю. А., Демишева Е. Н. // Вестник ПГТУ. – 2014. – № 1 (21). – С. 18-32.
8. Лиджиева Н. Ц. Опыт применения индекса вегетации (NDVI) для определения биологической продуктивности фитоценозов аридной зоны на примере региона Черные земли [Текст] / Лиджиева Н. Ц., Уланова С. С., Федорова Н. Л. // Известия Саратовского университета. Т. 12. Сер. Химия. Биология. Экология. – 2012. – № 2. – С. 94-96.
9. Мовчан Я. И. Фитоиндикация в дистанционных исследованиях / Я. И. Мовчан, В. А. Каневский, В. Д. Семичаевский, Е. И. Левчик, А. Е. Турута // Киев: Наукова думка, 1993. – 306 с.
10. Пєстова І. О. Методика оцінювання стану рослинності урбанізованих територій з використанням багатоспектральних космічних знімків: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук [Текст] / Пєстова І. О. // Національна академія наук України, Київ. – 2015. – 172 с.
11. Рожков Ю. Ф. Оценка нарушенности лесных экосистем после пожаров с использованием дешифрирования космических снимков) [Текст] / Рожков Ю. Ф., Кондакова М. Ю. // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 9. – С. 2018-2022.
12. Сахацький О. І. До можливостей оцінювання зволоженості земного покриття за багатоспектральними космічними зображеннями оптичного діапазону на прикладі території України / О. І. Сахацький, С. А. Станкевич // Доповіді НАН України, 2007. – № 11. – С. 122–128.
13. Семенова І. Г. Використання вегетаційних індексів для моніторингу посух в Україні [Текст] / Семенова І. Г. // Український гідрометеорологічний журнал. – 2014. – № 14. – С. 43-52.
14. Черепанов А. С. Вегетационные индексы: справочные материалы [Текст] / Черепанов А. С. // Геоматика. – 2011. – № 2. – С. 98- 102.
15. Шинкаренко С. С. Анализ динамики пастбищных ландшафтов в аридных условиях на основе нормализованного вегетационного индекса (NDVI) [Текст] / Шинкаренко С. С. // Известия Нижневолжского агроуниверситетского комплекса. – 2015. – № 1 (37). – С. 1-5.
16. Національний природний парк Вижницький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.npp.cv.ua/
17. Binghua Zhang Application of Synthetic NDVI Time Series Blended from Landsat and MODIS Data for Grassland Biomass Estimation [Текст] / Binghua Zhang, Li Zhang, Dong Xie, Xiaoli Yin, Chunjing Liu, Guang Liu // Remote Sens. – 2016. – № 8 (10). – С. 1-21.
18. Nasa. Landsat Science [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://landsat.gsfc. nasa.gov/

Байцим А.И., Талах М.В.
Буковинский государственный финансово-экономический университет
Стратий В.И.
Национальный природный парк «Вижницкий»

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОРМАЛИЗОВАННОГО ВЕГЕТАЦИОННОГО ИНДЕКСА ДЛЯ МОНИТОРИНГА СОСТОЯНИЯ РАСТИТЕЛЬНОГО ПОКРОВА НПП «ВИЖНИЦКИЙ» НА ОСНОВЕ ДАННЫХ СПУТНИКОВОЙ СЪЕМКИ

Аннотация
Проведен анализ состояния растительного покрова на основе серии спутниковых снимков Landsat территории НПП «Вижницкий». Проанализированы разновременные серии спутниковых снимков и установлены возможности их потенциального применения для долгосрочного мониторинга растительных сообществ. Выявлены временные закономерности распределения нормализованного вегетационного индекса (NDVI) за период 1985-2015 гг., и на их основе установлена общая тенденция к улучшению состояния растительного покрова за исследуемый период.
Ключевые слова: спутниковые снимки Landsat, вегетационный индекс, NDVI, ГИС, мониторинг.

Baitsym A.I., Talakh M.V.
Bukovyna State University of Finance and Economics
Stratiy V.I.
Vyzhnytsia National Nature Park

USE OF NORMALIZED VEGETATION INDEX FOR MONITORING THE STATE OF VEGETATION COVER OF VYZHNYTSIA NATIONAL NATURE PARK BASED ON SATELLITE IMAGERY

Summary
The analysis of the vegetation's cover state was conducted based on series of satellite images Landsat for the territory of Vyzhnytsia National Nature Park. Different time series of satellite imagery were analyzed and possibility of their potential use was established for long-term monitoring of the plant communities. Temporal patterns of NDVI distribution were discovered for the period 1985-2015 years. And on their basis was established a positive trend of the vegetation's cover state over this period.
Keywords: satellite images Landsat, vegetation index, NDVI, GIS, monitoring.

УДК 004.056.5:004.75

ОБ ОДНОМ ИЗ МЕТОДОВ АТАКИ НА ПРОТОКОЛ TLS

Волков В.А.
Харьковский национальный университет радиоэлектроники

Главной угрозой при передаче данных между клиентом и сервером является возможность несанкционированного доступа к конфиденциальной информации. Для противодействия этой угрозе используется протокол TLS. Однако данный протокол не обладает высокой степенью безопасности. В ходе работы был проведен анализ основных атак на протокол TLS и указаны методы противодействия этим атакам. Также был разработан метод перехвата и расшифровки трафика, передаваемого по протоколу HTTPS. Предложенный метод можно применять даже при удаленном прослушивании сети, а также его можно автоматизировать. Дальнейшая автоматизация разработанного метода позволит расшифровывать передаваемые данные в режиме приближенному к реальному времени.
Ключевые слова: протокол TLS, протокол HTTPS, уязвимость, атаки, шифрование, расшифровывание.

Постановка проблемы. В настоящее время существует проблема безопасной передачи пользовательских данных. Каждый человек знает об интернете и о современных инструментах работы с ним, от электронной почты до сервисов обмена сообщениями, но мало кто понимает, как они работают. Когда браузер делает запрос к любимому веб-сайту пользователя, этот запрос должен пройти через множество различных сетей, любая из которых может быть потенциально использована для прослушивания или для вмешательства в установленное соединение. Огромное количество организаций ретранслирует данные с собственного компьютера пользователя на другие компьютеры его локальной сети, через роутеры и свитчи, через провайдера и через множество других промежуточных провайдеров. Если злоумышленник окажется, хотя бы в одной из точек прохождения информации, у него есть возможность посмотреть, какие данные передаются. Как правило, запросы передаются посредством обычного HTTP (Hyper Text Transfer Protocol), в котором и запрос клиента, и ответ сервера передаются в открытом виде. Существует множество причин тому, что HTTP не использует шифрование по умолчанию:

- для шифрования требуется больше вычислительных мощностей;
- передается большее количество данных;
- нельзя использовать кеширование.

Разработчики стандартов либо игнорируют уязвимости в виду их сложной реализации, либо разрабатывают механизм противодействия, который отлично себя показывает, пока не появляется новая уязвимость. В некоторых случаях, когда по каналу связи передается исключительно важная информация, такая как пароли или данные кредитных карт, необходимо обеспечить дополнительные меры, предотвращающие прослушивание таких соединений. Механизмы, поддерживающие данные требования, должны быть защищены от уязвимостей и иметь высокую степень безопасности.

Анализ последних исследований и публикаций. Для передачи конфиденциальных данных протокол HTTP использует шифрование, которое заложено в работу протокола TLS (Transport Layer Security). Однако протокол не обладает высокой степенью безопасности, как это считалось раньше. Уязвимость протокола TLS 1.0, которая считалась теоретической, была продемонстрирована на конференции Ekoparty в сентябре 2011 года. Демонстрация включала в себя дешифрование cookies, использованных для аутентификации пользователя [6]. Ранее Сержем Воденеем

© Волков В.А., 2016

на Eurocrypt 2002 [5] была представлена работа, вкоторой описывался другой метод построения атаки на TLS, также использующий особенности режима CBC. Уязвимость в фазе возобновления соединения, обнаруженная в августе 2009 года, позволяла криптоаналитику, способному взломать https-соединение, добавлять собственные запросы в сообщения, отправленные от клиента к серверу [2]. Также существуют варианты атак, основанные непосредственно на программной реализации протокола, а не на его алгоритме [1].

Выделение не решённых ранее частей общей проблемы. Раньше, проводя анализ TLS-трафика, атакующему приходилось сталкиваться с несколькими проблемами. Суть одной из таких проблем была в том, что для расшифровки более ранних версий протокола, можно было указать программе Wireshark приватные ключи, если они имелись. Эта функциональность утратила свою работоспособность из-за того, что в новых версиях протокола начали продвигать совершенную прямую секретность (Perfect Forward Secrecy) [4], и приватного ключа стало недостаточно, чтобы получить сессионный ключ, который используется для зашифровки и расшифровки данных. Вторая проблема заключается в том, что приватный ключ стали получать с использованием протокола Диффи-Хеллмана, который имеет высокую криптостойкость, к тому же приватный ключ невозможно напрямую выгрузить с клиента, сервера или HSM (Hardware Security Module), в котором тот находится. Из-за таких проблем приходилось прибегать к действиям с сомнительной целесообразностью связанным с расшифровкой трафика через атаку man-in-the-middle (например, через утилиту sslstrip).

Целью данной работы является проведение анализа существующих атак на протокол TLS и разработка метода расшифровки трафика HTTPS, который способен изменить отношение к проведению атак на защищённый трафик, либо помочь работе администраторов корпоративной сети.

1. Описание протокола TLS в HTTPS.

TLS (Transport Layer Security) – наследник SSL (Secure Sockets Layer) – это протокол транспортного уровня, наиболее часто применяемый для обеспечения безопасного соединения HTTPS. TLS расположен ниже протокола HTTP в модели OSI. Это означает, что в процессе выполнения запроса сперва происходят действия, связанные с TLS-соединением, и уже потом, все, что связано с HTTP-соединением.TLS использует несколько криптографических подходов [3]:

1) Асиметричное шифрование (криптосистема с открытым ключом) для генерации общего секретного ключа и аутентификации.

2) Симметричное шифрование, использующее секретный ключ для дальнейшего шифрования запросов и ответов.

На данный момент в протоколе TLS для обмена ключами и проверки их подлинности применяются комбинации алгоритмов: RSA (асимметричный шифр), Diffie-Hellman (безопасный обмен ключами), DSA (алгоритм цифровой подписи), ECDSA. Для симметричного шифрования: RC4, IDEA, Triple DES, SEED, Camellia или AES. Для хеш-функций: MD5, SHA, SHA-256/384.

Алгоритмы могут дополняться в зависимости от версии протокола. До последней версии протокола TLS 1.2 были доступны также следующие алгоритмы симметричного шифрования, но они были убраны как небезопасные: RC2, IDEA, DES.

Кроме этого в актуальной реализации TLS имеется множество мер безопасности:

1) защита от понижения версии протокола к предыдущей версии или менее надёжному алгоритму шифрования;

2) нумерация последовательных записей приложения и использование порядкового номера в коде аутентификации сообщения (MAC);

3) использование ключа в идентификаторе сообщения (только владелец ключа может проверить код аутентификации сообщения). Хеш-код идентификации сообщений (HMAC), используемый в большинстве шифров из набора шифров TLS, был определён в RFC 2104;

4) сообщение, которым заканчивается подтверждение связи («Finished»), содержит в себе хэш всех сообщений, которыми обменялись стороны в процессе подтверждения связи;

5) псевдослучайная функция разбивает входные данные на две части и обрабатывает каждую разной хэш-функцией (MD5 и SHA-1), а затем вычисляет XOR от двух полученных свёрток, чтобы создать код аутентификации сообщения. Это обеспечивает безопасность даже в случае уязвимости одной из хэш-функций.

2. Существующие основные атаки на протокол TLS.

На данный момент основными являются атаки, применимые к протоколу TLS на фазе передачи данных. Все они, так или иначе, основаны на предложениях Барда и Воденея и возможны в моделях нарушителя, предполагающих возможность проведения злоумышленником активных действий, таких, как навязывание блоков открытого текста или шифротекста [2].

Данные типы атак используют следующие три проблемных аспекта:

1) потенциальная возможность чтения при повторном использовании синхропосылки;

2) уязвимость к навязыванию шифротекста;

3) некорректное использование алгоритмов проверки паддинга и алгоритмов проверки имитовставки.

Однако, в настоящее время, к выше упомянутым типам атак уже существуют стойкие сюиты протокола TLS 1.2, использующие шифрование с аутентификацией в режиме GCM. Реализовано это с помощью следующих решений.

Аутентификация сообщений вместе с паддингом. Каждое принимаемое сообщение обязано проходить проверку аутентичности с использованием режима выработки имитовставки блокового шифра, что делает невозможным навязывание сообщений.

Случайный выбор синхропосылки. Благодаря такому решению становятся невозможными любые атаки, использующие уязвимости, связанные с повторным использованием синхропосылок, либо с использованием в качестве синхропосылок ранее присутствующих в канале блоков шифротекста.

Отказ от использования паддинга. Использование режима CNT (гаммирования) не требует использование паддинга, что в свою очередь делает невозможным любые атаки, использующие избыточность вносимую паддингом.

Однако, кроме представленных типов атак существуют и другие, основанные непосредственно на программной реализации протокола, а не на его алгоритме [1]. В качестве примера можно привести уязвимость в фазе возобновления соединения, обнаруженную в августе 2009 года. Она позволяла криптоаналитику, способному взломать https-соединение, добавлять собственные запросы в сообщения, отправленные от клиента к серверу [2]. Так как криптоаналитик не может дешифровать переписку сервера и клиента, этот тип атаки отличается от стандартной атаки, типа человек посередине. В случае, если пользователь не обращает внимания на индикацию браузера о том, что сессия является безопасной (обычно значок замка), уязвимость может быть использована для атаки типа человек посередине [7]. Для устранения этой уязвимости было предложено как на стороне клиента, так и на стороне сервера добавлять информацию о предыдущем соединении и осуществлять проверку при возобновлении соединения. Это было представлено в стандарте RFC 5746, а также реализовано в последних версиях OpenSSL [3] и других библиотеках [3-4].

Описанный же подход в данной статье представляет собой способ расшифровки TLS-трафика, который предполагает у злоумышленника наличие доступа к компьютеру или сети, либо же злоумышленник смог занести на компьютер жертвы закладку, которая сможет собрать данные о сессиях. Такие условия нужны для формирования файла сессионных ключей, который будет использован вместе с соответствующим перехваченным трафиком. Перехватить трафик жертвы можно, находясь в любом участке сети на промежутке между сервером и объектом нападения.

3. Описание реализации.

Ниже приведено описание реализации предложенного метода к расшифровке TLS-трафика. В реализации использовался Wireshark – всем известный анализатор трафика, который помогает провести анализ работы сети, диагностировать проблемы, а также имеет много других полезных возможностей.

Ранее, используя анализаторы трафика для расшифровки TLS-трафика, приходилось сталкиваться с несколькими проблемами. Одной из таких проблем была невозможность легко проанализировать зашифрованный трафик, вроде TLS. Также для расшифровки более ранних версий протокола, можно было указать программе Wireshark приватные ключи, если они имелись, и расшифровывать трафик на лету, но это работало только в том случае, если использовался исключительно алгоритм RSA. Эта функциональность перестала эффективно работать из-за того, что в новых версиях протокола начали продвигать совершенную прямую секретность (Perfect Forward Secrecy) [4], и приватного ключа стало недостаточно, чтобы получить сессионный ключ, который используется для зашифровки и расшифровки данных. Вторая проблема заключается в том, что приватный ключ стали получать с использованием протокола Диффи-Хеллмана, который имеет высокую криптостойкость, к тому же приватный ключ невозможно напрямую выгрузить с клиента, сервера или HSM (Hardware Security Module), в котором тот находится. Из-за таких проблем приходилось прибегать к действиям связанным с расшифровкой трафика через атаку man-in-the-middle (например, через утилиту sslstrip), которая обладает сомнительной целесообразностью.

tlslogfile.log

```
1  # SSL/TLS secrets log file, generated by NSS
2  CLIENT_RANDOM d55d11fbcf5768e47cb3e9cd09c5e6d66f1b4a53c79f9c918bd32ea5f34ffdc6 ab80
3  1c1353097fb0633df2739e37a89fc91570caf3991409062cc91bc750bf3a79e5ff8ac41e451b21b3989
4  df2f17ea9
5  CLIENT_RANDOM d2919907ec3f447e2aab848dd17e073b6409b97aa0ba0cf666b0fecbc2550ee0 632d
6  b0061697d630605cd8a94ec42350615e12f290e3425c7a3786c80596adffc240a6648216fa96212c5ed
7  f32b74c90
```

Рис. 1. Запись сессионных ключей в формате NSS

```
⊞ Frame 55: 1337 bytes on wire (10696 bits), 1337 bytes captured (10696 bits) on interface 0
⊞ Ethernet II, Src: LiteonTe_12:56:f5 (74:e5:43:12:56:f5), Dst: AsustekC_20:13:b8 (08:60:6e:20:13:b8)
⊞ Internet Protocol Version 4, Src: 192.168.2.47 (192.168.2.47), Dst: 77.88.55.66 (77.88.55.66)
⊞ Transmission Control Protocol, Src Port: 62481 (62481), Dst Port: 443 (443), Seq: 346, Ack: 6421, Len: 1283
⊟ Secure Sockets Layer
  ⊟ TLSv1.2 Record Layer: Application Data Protocol: spdy
      Content Type: Application Data (23)
      Version: TLS 1.2 (0x0303)
      Length: 1278
      Encrypted Application Data: 00000000000000001ff18ba0b12dc96d2543bf126f82d00c3...
```

```
0000  08 60 6e 20 13 b8 74 e5  43 12 56 f5 08 00 45 00   .`n ..t. C.V...E.
0010  05 2b 7c 91 40 00 80 06  31 ca c0 a8 02 2f 4d 58   .+|.@... 1..../MX
0020  37 42 f4 11 01 bb b0 cc  a4 6e 8a d9 3e c7 50 18   7B...... .n..>.P.
0030  01 02 56 0e 00 00 17 03  03 04 fe 00 00 00 00 00   ..V..... ........
0040  00 00 01 ff 18 ba 0b 12  dc 96 d2 54 3b f1 26 f8   ........ ...T;.&.
0050  2d 00 c3 58 65 e0 c2 5c  82 8a 1a a9 27 fd 87 59   -..Xe..\ ....'..Y
0060  67 98 2b ad 87 24 f6 6b  7f 58 15 0d 36 c5 e2 74   g.+..$.k .X..6..t
0070  0b 44 85 5f f8 d2 64 b7  74 b8 7a 52 21 bc e1 b8   .D._..d. t.zR!...
0080  18 be cc 2a 29 d7 37 67  25 29 4a 98 b4 eb 4b 41   ...*).7g %)J...KA
0090  40 07 6e 73 65 bb 63 0e  2e 90 ce d8 37 39 29 c9   @.nse.c. ....79).
00a0  9d 09 fc 44 36 dc c4 e9  d3 59 df 8b 28 a1 c7 19   ...D6... .Y..(...
00b0  c8 a8 6f 6c b3 70 b8 02  2c 88 c0 93 cd 02 e7 c3   ..ol.p.. ,.......
00c0  a3 5a 9e 8b 81 dc 8e 1d  5c 9a e9 4f f6 d9 c6 14   .Z...... \..O....
00d0  08 09 b7 68 ca b8 ad 88  c3 b3 8d ca 4d 18 4c 2b   ...h.... ....M.L+
00e0  21 46 0e 5f 31 30 f3 fe  dc 27 ba 47 b6 11 58 97   !F._10.. .'.G..X.
00f0  96 12 f5 65 97 9a c7 0b  93 c3 49 d4 cf 9b 4b 5d   ...e.... ..I...K]
0100  05 65 13 7c bd 04 be 38  18 79 8b 3f f1 98 63 a4   .e.|...8 .y.?..c.
```

Рис. 2. Пример перехваченных зашифрованных пакетов

На помощь для получения ключей приходит логгирование сессионных ключей, именно тех, которые используются для зашифровки и расшифровки трафика. Получение таких логов не является трудоёмким. Их можно получить например из браузеров – с недавних версий браузеры Firefox и Chrome научились выводить в специально задаваемый файл данные, достаточные для деривации (получения) сессионных ключей, которыми шифруется передаваемый/принимаемый ими трафик, поскольку внутри TLS используется симметричное шифрование. Строго говоря, делают это не сами браузеры, а библиотека NSS в их составе; именно она задает формат записываемых файлов. В случае с трафиком от java-приложений создать требуемые лог-файлы можно исследовав отладочные записи JVM (Java Virtual Machines), а именно воспользовавшись опцией javax.net.debug.. Проанализировав полученные от этой опции отладочные записи, можно составить NSS-файл с соответствующим форматом. Этот формат умеет читаться и использоваться Wireshark'ом, чтобы расшифровывать TLS-записи, зашифрованные соответствующими ключами. В данной работе описан общий принцип расшифровки TLS-трафика. Для этого необходимо иметь файл с логгированными записями сессионных ключей в NSS-формате и, собственно, анализатор трафика – в данном случае Wireshark версии 1.6.0 или выше. На рисунке 1 представлен пример записей в лог-файле.

Нельзя не заметить, что Wireshark весьма чувствителен к формату NSS-файла, поэтому лучше тщательно перепроверить сходится ли число байт в каждом элементе строки, и нет ли где-либо лишних пробелов, это может сэкономить время.

Что касается анализатора трафика, то захватывать трафик нужно после того, как начнётся запись ключей в лог-файл, так как в противном случае нам не удастся обладать сессионными ключами, которые соответствуют захваченным TLS-записям. Также необходимо помнить, что ключи «эфемерны». Это значит, что они пригодны лишь для одной TLS-сессии, то есть лог от одного сеанса связи не подойдёт для дешифрации трафика другого сеанса. Также необходимо использовать навыки в работе с Wireshark – отслеживание обмена трафиком с определённым хостом и фильтрация по нужному протоколу, чтобы изначально отбросить ненужные пакеты, проходящие через прослушиваемый интерфейс. На рисунке 2 представлен пример перехваченных TLS-записей в обычном для перехватчика зашифрованном виде.

После того, как удалось сформировать файл с сессионными ключами, нужно привязать файл к Wireshark'у. Для этого требуется выполнить несколько шагов:

1. открыть в Wireshark контекстное меню на любом SSL/TLS пакете;
2. выбрать Protocol Preferences -> Secure Socket Layer Preferences;
3. в открывшемся окне в графе (Pre-)Master Secret logfilename указать путь к сформированному ранее NSS-файлу;
4. нажать ОК и анализировать изменения в перехваченном трафике.

Теперь в содержимом пакета появилась вкладка «Decrypted SSL Data». Теперь, если перейти в эту вкладку можно увидеть текст запроса. Кроме того теперь можно выбрать любой пакет с протоколом SSL или TLS и в его контекстном меню выбрать функцию «Follow SSL Stream» – в результате получается содержимое пакетов в виде, представленном на рисунке 3. Как видно, несмотря на то, что общение проходит по HTTPS, мы видим передаваемый трафик и можем экспортировать его для дальнейшего анализа.

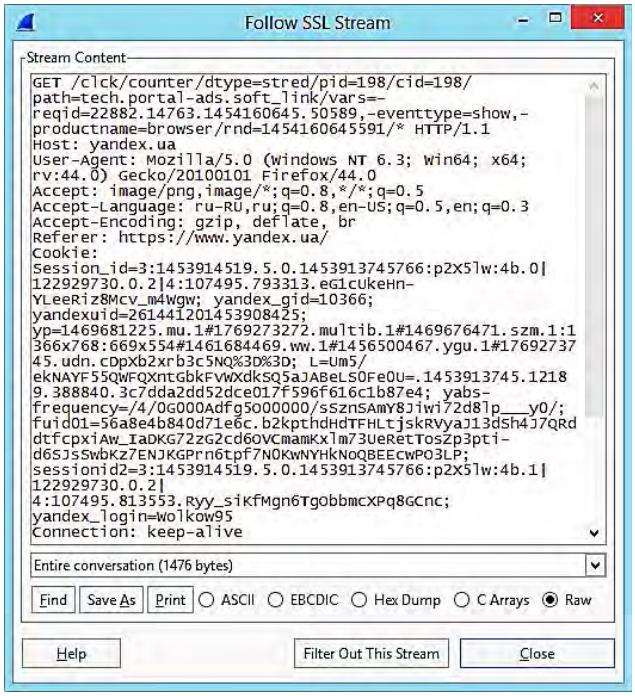

Рис. 3. Содержимое окна функции «FollowSSLStream»

Описанный в данной работе метод обладает основным недостатком: он требует существенных затрат времени на составление файла с сессионными ключами. Однако предложенный метод можно формализовать, а в последующем и автоматизировать, что сократит временные затраты на реализацию данной атаки и, возможно, откроет новые возможности для проведения таких атак. Примечательная особенность описанного метода заключается в том, что не обязательно перехватывать трафик на компьютере, который генерирует TLS-трафик, его можно перехватывать просто сидя в сети и прослушивая её. А добыть файл с сессионными ключами можно, поставив на компьютер жертвы закладку или просто скопировать его, имеядоступ к компьютеру.

Выводы и предложения. В данной работе проведен анализ основных атак на протокол TLS, на основании которого указаны методы противодействия рассмотренным атакам. Также разработан метод расшифровки трафика HTTPS, который можно применять даже при удаленном прослушивании сети, а при его дальнейшей автоматизации он позволит расшифровывать данные практически в режиме онлайн.

Список литературы:

1. BEAST: Surprising crypto attack against HTTPS // ekoparty Security Conference 7 / URL: http://ekoparty.org/2011/thai-duong.php
2. Bleichenbacher D. Chosen Ciphertext Attacks Against Protocols Based on the RSA Encryption Standard PKCS#1. In Advances in Cryptology CRYPTO'98, Santa Barbara, California, U.S.A., Lecture Notes in Computer Science 1462, pp. 1-12, Springer-Verlag, 1998.
3. SSL/TLS in Detail // Microsoft TechNet. – July 31, 2003.
4. SSL: Intercepted today, decrypted tomorrow / URL: http://news.netcraft.com/archives/2013/06/25/ssl-intercepted-today-decrypted-tomorrow.html
5. Vaudenay S. Security Flaws induced by CBC padding – Applications to SSL, IPSEC, WTLS. In Advances in Cryptology – EUROCRYPT '02, volume 2332 of Lecture Notes in Computer Science, pages 534–545. Springer-Verlag, 2002.
6. State of SSL // InfoSec World 2011 / URL: http://blog.ivanristic. com/Qualys_SSL_Labs State_of_SSL_InfoSec_World_April_2011.pdf
7. Hackers break SSL encryption used by millions of sites // The Register. URL: http://www.theregister.co.uk/2011/09/19/beast_exploits_paypal_ssl/
8. Как HTTPS обеспечивает безопасность соединения: что должен знать каждый Web-разработчик / URL: https://habrahabr.ru/post/188042/.

Волков В.А.
Харківський національний університет радіоелектроніки

ПРО ОДИН МЕТОД АТАКИ НА ПРОТОКОЛ TLS

Анотація
Головною уразливістю при передачі даних між клієнтом та сервером є можливість несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації. Аби протидіяти цій уразливості використовується протокол TLS. Проте даний протокол не володіє достатньою мірою безпеки. В ході роботи було проведено аналіз основних атак на протокол TLS та вказано методи протидії до них. Також було розроблено метод перехоплення та розшифровування трафіка, який передається з використанням протоколу HTTPS. Запропонований метод можна автоматизувати. Подальша автоматизація розробленого методу дозволить розшифровувати дані, що передаються, майже у режимі реального часу
Ключові слова: протокол TLS, протокол HTTPS, уразливість, атаки, шифрування, розшифровування.

Volkov V.A.
Kharkov National University of Radio Electronics

ABOUT THE ONE OF THE METHODS OF ATTACK ON THE TLS PROTOCOL

Summary
The possibility of unauthorized access to confidential information is the main vulnerability of data transfer between client and server. The TLS protocol is used to counter that threat. However, this protocol does not have a high degree of security. During the work been analyzed the major attacks on the TLS protocol and specified methods to counteract these attacks. Also, a method of intercepting and decrypting traffic transmitted over HTTPS was developed. The proposed method can be used during remote listening to the network, and it is possible to automate. Further automation of the developed method allows decrypting the transmitted data in the approximate real-time mode.
Keywords: TLS protocol, HTTPS protocol, vulnerability, attacks, encryption, decryption.

УДК 677.11.021

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАЗНИКІВ ЛЬОНУ ОЛІЙНОГО З МЕТОЮ ВИГОТОВЛЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТОВАРІВ

Головенко Т.М., Бойко Г.А., Іваненко О.О.
Херсонський національний технічний університет
Шовкомуд О.В.
Луцький національний технічний університет

У статті проаналізовано проблеми і теперішній стан легкої промисловості в Україні та запропоновано шляхи їх вирішення: забезпечення стратегічно новою сировиною – льоном олійним, яка є вітчизняною та дешевою на відмінно від імпортованої (льон-довгунець, бавовна). Проведено дослідження з визначення технологічних характеристик стебел льону олійного, середньої довжини і лінійної щільності волокон, на основі чого доведено їх доцільність у виготовлені технічних і трикотажних матеріалів.
Ключові слова: придатність, льон олійний, льон-довгунець, бавовна, волокна.

Постановка проблеми. На теперішній час в Україні легка промисловість переживає нелегкі часи. Причиною цього явища є зруйнування ділових зв'язків з традиційними постачальниками сировини, після розпаду СРСР; практично припинено виробництво устаткування для легкої промисловості; відсутність вітчизняної сировини на українських текстильних підприємствах для виготовлення товарів широкого вжитку [1]. А це, як наслідок, спричиняє ряд інших проблем: виробник змушений закуповувати сировину за кордоном, що веде до значного підвищення вартості готової продукції; товари не мають збалансованості між якістю та ціною, а тому не конкурентоспроможні поряд з імпортними товарами, як на внутрішньому, так і на світовому ринках [2].

Отже, актуальним завданням сьогодення для нашої держави, є усунення залежності виробника від дорогої, імпортної сировини і забезпечення його вітчизняною дешевою та натуральною сировиною з необхідними якісними показниками, яка була б придатна для виготовлення товарів різного спектру застосування (трикотажні, санітарно-гігієнічні, целюлозовмісні і технічні матеріали: неткані та кручені вироби, мішковина, геотекстиль).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для виготовлення вищезазначеної продукції, раніше, виробники традиційно використовували сировину з бавовни та льону-довгунця. На даний час, як відомо, бавовна є імпортованою сировиною, яка має дуже високу цінову політику, до того, ж значно збільшився її дефіцит на світовому ринку. А льон-довгунець, в Україні, вже майже не вирощують. Проведені статистичні дослідження свідчать про те, що з 2002 по 2012 рр. посівні площі льону-довгунця зменшилися від 28,8 до 2,2 тис. га, тоді, як льону олійного значно збільшилися – з 3,1 до 55,6 тис. га [3]. Стрімке зростання посівних площ льону олійного спостерігається, як в нашій державі, так і в світі. Це пов'язане з великим попитом на насіння даної культури, яке має високі медичні властивості та широке промислове застосування.

В Україні стебла соломи льону олійного не переробляються, а лише спалюються на льоносіючих господарствах, оскільки вважається, що в них знаходиться мала кількість волокон і виділення його є нерентабельним. Але, світовий досвід провідних вчених: В.В. Живетіна, Л.Н. Гінзбурга, Є.Л. Пашина, Н.М. Федосової (Росія), Р. Козловського (Польща), П.Л. Каполетто (Італія), Чурсіної Л.А., Тіхосової Г.А. (Україна), які присвятили даному питанню багато робіт, свідчить, що солома льону олійного є цінною сировиною для одержання інноваційної продукції [4; 5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на вищевикладене, у сучасних умовах виникають питання пов'язані з імпортозаміщенням льону-довгунця та бавовни на вітчизняну сировину – льон олійний і його придатністю для застосування у виробництві тих чи інших товарів широкого вжитку на вітчизняних підприємствах.

Мета статті. Головною метою статті є проведення детального аналізу всіх кількісних та якісних показників стебел і волокон льону олійного: визначення технічних, фізико-механічних, прядильних властивостей, особливостей анатомічної, морфологічної будови. Це по-перше, полегшить прогнозування технології механічної обробки стебел льону олійного з метою одержання високоякісного волокна, а по-друге надасть можливість визначити напрями його застосування в тих чи інших галузях промисловості.

В подальшому, треба здійснити глибокі теоретичні та експериментальні дослідження для розробки нових ресурсо- та енергозберігаючих технологій переробки стебел соломи льону олійного, використання яких дозволить вирішити проблеми пов'язані з нестачею сировинних, енергетичних запасів і сприятиме зменшенню витрат на виробництво різноманітної продукції. За певної технології обробки стебел льону олійного одержане волокно можна використовувати для виробництва нового асортименту продукції, яка має значний попит на світовому ринку.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення поставлених задач на державному підприємстві «Дослідного господарства «Асканійське» АДСДС НААН України (с. Тавричанка, Каховський район, Херсонська область) були відібрані проби досліджуваної сировини.

За технологією збору стебла цієї групи льонів скошуються на висоті 5 см від землі і залишки соломи представляють собою сплутану дезорієнтовану масу стебел та волокон, яку після збирання насіння сільськогосподарським обладнанням скручують у рулони. Характеристика рулонів:

© Головенко Т.М., Бойко Г.А., Іваненко О.О., Шовкомуд О.В., 2016

площа перетину – 2 м^2, ширина – 1,2 м, вага – 500 кг, вологість – 8%, щільність – 125 кг/м^3. Враховуючи, те що в нашому випадку загальна маса рулонів перевищувала більше 10 тон, тому відбір проб проводили поетапно. З них були відібрані проби стебел соломи льону олійного за методикою Доспехова Б.А., тобто з різних точок кожної бокової сторони та по середині маси партії. Порядок відбору проб представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Відбір проб від загальної партії неоднорідної соломи льону олійного

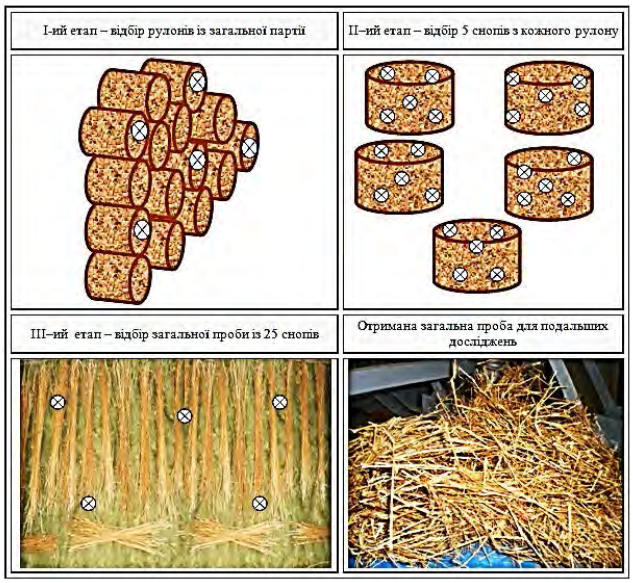

Джерело: розроблено авторами

Для надання повної характеристики стеблової маси льону олійного були здійснені подальші дослідження, які проводилися в науковій лабораторії переробки луб'яних культур кафедри товарознавства, стандартизації та сертифікації Херсонського національного технічного університету під керівництвом завідувача кафедри ТСС, доктора технічних наук, професора Чурсіної Л.А.

Після поетапного відбору від загальної проби отримано наважку масою 100 г., яку розсортовували на групи за довжиною (рис. 1).

Рис. 1. Штапельна діаграма розподілу неоднорідних стебел льону олійного за довжиною в кожній групі

Джерело: розроблено авторами

Використовуючи технічну документацію [6], в кожній групі було визначено технічні, фізико-механічні властивості соломи льону олійного та масову частку волокон. Результати експерименту подано в таблиці 2.

Аналізуючи отримані дані можна зробити висновок, що в неоднорідній стебловій масі льону олійного міститься в середньому від 12% до 26% целюлозного волокна. Це свідчить, що із-за відсутності технологій переробки льону олійного в Україні, за вищезазначеними даними 2012 року з кількістю соломи 100 тис. 112 тон, з середнім значенням виходу лубу 19%, було втрачено майже 19 тис. 021 тон волокна з них 13 тис. 315 тон целюлози. Така кількість сировини може забезпечити річну потужність текстильних підприємств. Також, з цієї кількості соломи можна отримати 81 тис. 091 тон костриці для виготовлення біопалива, камінних дров та будівельних матеріалів.

Наступною метою роботи було проведення досліджень внутрішньої будови стебла льону олійного і визначення анатомічних, морфологічних та технологічних характеристик волокон. З метою визначення можливості заміщення імпортованої сировини (льон-довгунець та бавовна) на вітчизняну дешеву сировину – льон олійний, здійснено їх порівняння за всіма якісними та кількісними показниками.

Анатомічну будову стебел визначали методом світлової мікроскопії: в спеціальну металеву пластину з отворами однакового діаметру закладали волокна і встановлювали її під мікроскоп. В ході досліджень було виявлено структуру стебел, кількість пучків та елементарних волокон, а також їх форми у зрізі двох груп льонів та бавовни. Кількість пучків у кожному зрізі та кількість елементарних волокон у кожному пучку різних груп льонів і бавовни підраховували на мікроскопічних знімках. Повторність досліду була п'ятиразовою. Таким чином визначалася загальна кількість волокон на зрізі. Результати досліджень подано в табл. 3, 4.

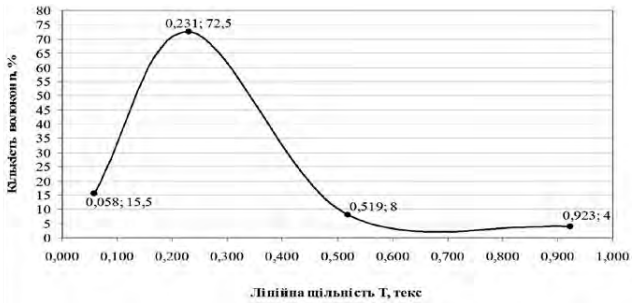

Рис. 2. Розподіл елементарних волокон льону олійного за лінійною щільністю

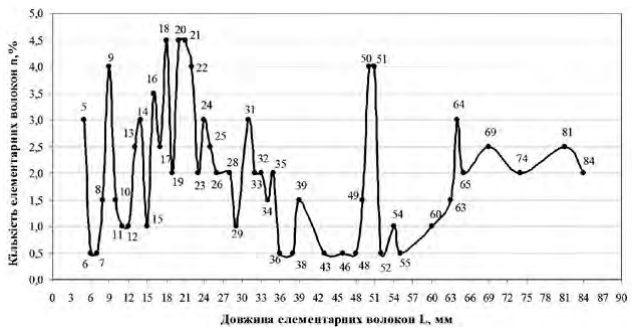

Рис. 3. Розподіл елементарних волокон льону олійного за довжиною

Джерела рис. 2, 3: розроблено авторами

Аналіз отриманих даних свідчить про те, що на поперечному зрізі льону-довгунця знаходять-

Таблиця 2

Загальна характеристика якісних показників соломи льону олійного

№ з/п	Довжина групи, мм	Середня довжина групи, мм	Технічна довжина стебел в кожній групі, мм	Технічна частина в загальній довжині, %	Діаметр стебел, мм	Кількість стебел у групах, шт.	Колір льно-соломи	Відокремлюваність (ступінь вилеж.), бал	Маса стебел в групах, г	Масова частка стебел в групах, %	Маса волокон в групах, г	Масова частка волокон в групах, %	Вихід лубу в кожній групі від загальної маси стебел, %
1	(0-10)	5	пил та сміттєві домішки	пил та сміттєві домішки	1,2	200+ пил та сміттєві домішки	1. ГОСТ 28285-89 (льно- солома) – II група- зелений, жовто-бурий (жовте, темно-жовте)	Вершина частина -1,1 Серединна частина – 1,6 Комлева (прикоренева) частина – 2,6	0,43	0,46	0,01	0,05	0,01
2	(10-20)	15	пил та сміттєві домішки	пил та сміттєві домішки	1,2	160 + пил та сміттєві домішки			0,44	0,47	0,01	0,05	0,01
3	(20-30)	25	пил та сміттєві домішки	пил та сміттєві домішки	1,2	39			0,4	0,42	0,009	0,05	0,01
4	(30-40)	35	вершинна частина	вершинна частина	1,4	41			0,8	0,85	0,018	0,09	0,02
5	(40-50)	45	вершинна частина	вершинна частина	1,7	49			0,87	0,92	0,012	0,06	0,01
6	(50-60)	55	вершинна частина	вершинна частина	1,4	36			1,17	1,24	0,14	0,71	0,15
7	(60-70)	65	вершинна частина	вершинна частина	1,6	47			1,3	1,38	0,16	0,81	0,18
8	(70-80)	75	вершинна частина	вершинна частина	1,9	40			1,4	1,49	0,19	0,96	0,21
9	(80-90)	85	вершинна частина	вершинна частина	1,7	42			1,64	1,74	0,25	1,26	0,28
10	(90-100)	95	90	95	2,3	33			1,03	1,09	0,13	0,66	0,14
11	(100-110)	105	97	92	2,0	30			1,19	1,26	0,16	0,81	0,18
12	(110-120)	115	108	94	2,2	29			2,04	2,16	0,18	0,91	0,20
13	(120-130)	125	105	84	2,3	26			1,56	1,66	0,27	1,36	0,30
14	(130-140)	135	109	81	2,9	31			1,68	1,78	0,28	1,41	0,31
15	(140-150)	145	133	92	2,6	26			1,88	2,00	0,32	1,62	0,35
16	(150-160)	155	132	85	2,7	23			2,75	2,92	0,26	1,31	0,29
17	(160-170)	165	147	89	2,1	22			1,78	1,89	0,27	1,36	0,30
18	(170-180)	175	140	80	2,9	28			2,09	2,22	0,84	4,24	0,93
19	(180-190)	185	152	82	2,6	4			3,06	3,25	0,52	2,63	0,57
20	(190-200)	195	175	90	2,0	4			1,9	2,02	0,5	2,53	0,55
21	(200-210)	205	158	77	2,4	23			2,66	2,82	0,66	3,34	0,73
22	(210-220)	215	169	79	2,1	14			2,85	3,02	0,67	3,39	0,74
23	(220-230)	225	165	73	2,3	4			2,73	2,90	0,5	2,53	0,55
24	(230-240)	235	171	73	2,5	24			3,68	3,91	0,86	4,35	0,95
25	(240-250)	245	198	81	2,3	21			3,08	3,27	0,64	3,23	0,71
26	(250-260)	255	213	84	2,3	20			3,07	3,26	0,67	3,39	0,74
27	(260-270)	265	183	69	2,2	22			3,23	3,43	0,82	4,14	0,91
28	(270-280)	275	183	67	2,4	15			3,19	3,39	0,69	3,49	0,76
29	(280-290)	285	229	80	2,6	16			3,84	4,08	0,91	4,60	1,00
30	(290-300)	295	196	66	2,7	18			3,79	4,02	0,99	5,00	1,09
31	(300-310)	305	235	77	2,7	20			4,19	4,45	1,04	5,26	1,15
32	(310-320)	315	210	67	2,5	18			3,92	4,16	1,0	4,80	1,05
33	(320-330)	325	195	60	2,6	11			3,1	3,29	0,97	4,90	1,07
34	(330-340)	335	179	53	2,9	12			3,52	3,74	0,62	3,13	0,68
35	(340-350)	345	270	78	2,6	12			2,84	3,01	0,83	4,19	0,92
36	(350-360)	355	238	67	2,9	11			3,28	3,48	0,67	3,39	0,74
37	(360-370)	365	239	65	2,8	7			2,31	2,45	0,64	3,23	0,71
38	(370-380)	375	259	69	3,0	6			2,23	2,37	0,58	2,93	0,64
39	(380-390)	385	268	70	3,3	5			2,4	2,55	0,57	2,88	0,63
40	(390-400)	395	175	44	3,0	3			1,63	1,73	0,33	1,67	0,36
41	(400-410)	405	249	61	2,3	2			0,91	0,97	0,15	0,76	0,17
42	(410-420)	415	294	71	3,2	2			1,07	1,14	0,24	1,21	0,26
43	(420-430)	425	310	73	3,0	1			0,54	0,57	0,12	0,61	0,13
44	(430-440)	435	365	84	3,5	1			0,76	0,81	0,14	0,71	0,15
Середнє значення		250	192,5	76	2,4		II	1,43					
Всього:									94,23 -5,77	100	19,79	99,99	21,84

Таблиця 3

Кількість пучків та елементарних волокон льону-довгунця та льону олійного

№ з/п	Група льону	Кількість пучків, шт.	Кількість волокон у пучках, шт.					Загальна кількість волокон, шт.
			1	2	3	4	5	
1.	Льон-довгунець	55	44	31	44	33	40	2112
2.	Льон олійний	69	13	12	17	25	15	1102
3.	Бавовна							2578

ся 55 пучків із загальною кількістю елементарних волокон 2112 шт. Ці елементарні волокна мають п'яти-шестикутну форму і щільно прилягають одне до одного. На поперечному зрізі льону олійного знаходиться 69 пучків. Загальна кількість елементарних волокон на зрізі дорівнює 1102 шт., які мають бобоподібну форму та великий повітряний канал. Таку, ж форму та вузький довгий канал мають елементарні волокна бавовни, але загальна їх кількість на поперечному зрізі становить 2578 шт.

При дослідженні морфологічної будови волокон двох груп льонів та бавовни було виявлено, що елементарні волокна льону олійного розрихлені та розтягнуті по периметру, а між ними знаходиться товстий прошарок паренхіми. Пучки відділені один від одного великим прошарком паренхіми й мають значну кількість зон здерев'яніння. Деревна частина стебел льону олійного, яка становить 60,3%, значно збільшена, ніж у льону-довгунця – 54,2%. Тому, при механічній переробці трести льону олійного необхідно збільшувати інтенсивність обробки ніж при обробці трести льону-довгунця [7].

Отже, на основі проведених глибоких досліджень, які були науково обґрунтовані зроблено важливі висновки, що льон олійний є гідною альтернативою імпортованій сировині для виготовлення текстильних товарів технічного призначення.

Для визначення можливості використання волокон льону олійного у виготовлені трикотажних виробів, в подальшому, здійснено розподіл елементарних волокон за довжиною та лінійною щільністю. На основі результатів досліджень побудовані діаграми розподілу елементарних волокон льону олійного, за лінійною щільністю та довжиною і подано на рис. 2, 3.

Під час досліджень виявлено, що у стеблах льону олійного залягають елементарні волокна з середньою довжиною від 17 до 31 мм, а їх лінійна щільність становить від 0,203 до 0,326 текс.

Із літературних даних відомо, що довжина бавовняних волокон дорівнює 28-38 мм, а лінійна щільність цих волокон – 0,162 текс; лінійна щільність льону-довгунця – 0,28 текс; а довжина модифікованого лляного волокна складає 41,1 мм [8]. Ці дані підтверджують, що волокно льону олійного за лінійною щільністю і довжиною придатне для виготовлення змішаної пряжі з метою виробництва трикотажних виробів.

Таблиця 4

Порівняльний аналіз анатомічної будови льону-довгунця, льону олійного та бавовни

Схема анатомічної будови стебла льону-довгунця

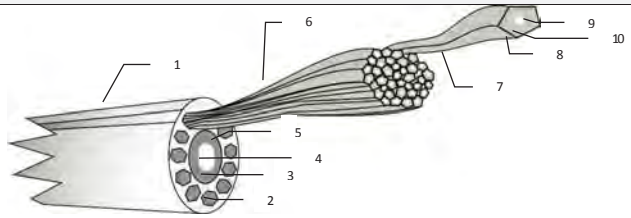

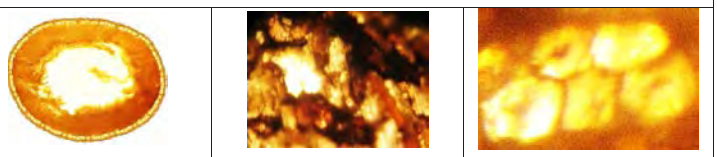

Поперечний зріз стебла	Поперечний зріз пучків волокон	Вид одиночного елементарного волокна

Схема анатомічної будови стебла льону олійного

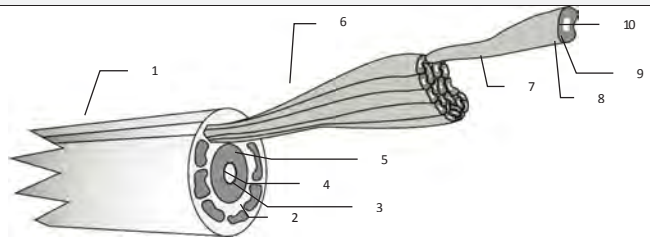

Поперечний зріз стебла	Поперечний зріз пучків волокон	Вид одиночного елементарного волокна

1- стебло льону; 2- луб'яні пучки елементарних волокон; 3- деревина; 4- внутрішній канал; 5- серцевина;	6- пучок елементарних волокон; 7- елементарне волокно; 8- первинна оболонка; 9- внутрішня оболонка елементарного волокна; 10- порожнина волокна.

Зріз волокна з бавовни

Вид пучку волокон	Вид загального зрізу волокон	Вид одиночного елементарного волокна

Джерело: розроблено авторами

Висновки і пропозиції. На основі результатів теоретичних та експериментальних досліджень встановлено, що на сьогодні, єдиною, і тому стратегічно важливою сировиною для текстильної промисловості України являється льон олійний. Організація промислового виробництва принципово нової продукції з однолітньої рослини значно покращить екологічну ситуацію країни, діяльність текстильних та целюлозно-паперових підприємств, а головне усуне залежність України від імпортованої сировини.

Враховуючи глибокі дослідження з вивчення анатомічних, морфологічних особливостей та фізико-механічних властивостей, було доведено, що волокна льону олійного можна використовувати для виготовлення технічного текстилю широкого галузевого призначення. До того, ж при проведені розподілу волокон льону олійного за довжиною та лінійною щільністю визначено, що 72,5% волокон придатні до прядіння, а в подальшому виготовлення трикотажних виробів.

Список літератури:

1. Реструктуризація промисловості України у процесі посткризового відновлення. – К.: НІСД, 2011. – 54 с.
2. Якубовський М. М. Реструктуризація промисловості як засіб подолання імпортної залежності економіки України [Електронний ресурс] // Електронне видання Національне господарство України: теорія та практика господарювання. – ІЕП НАН України, 2011. – Режим доступу.- http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/NacGosp/index.html
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]: ЛАЗ. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
4. Живетин В. В. Масличный лен и его комплексное развитие / В. В. Живетин, Л. Н. Гинзбург. – М.: ЦНИИЛКА, 2000. – 389 с.
5. Тіхосова Г. А. Наукові основи комплексної переробки стебел та насіння льону олійного: [монографія] / Л. А. Чурсіна, Тіхосова Г. А., О. О. Горач, Т. І. Янюк. – Херсон: Олді-плюс, 2011. – 356 с.
6. Солома льняная. Требования при заготовках: ГОСТ 28285-89. – [Введен 1990-07-01] – М.: Изд-во стандартов, 1990. – 16 с. (Государственный стандарт СССР).
7. Головенко Т. М. Інноваційні технології одержання нетканих та целюлозовмісних матеріалів з льону олійного / Л. А. Чурсіна, Тіхосова Г. А., Мєняйло-Басиста І. О. // Монографія. – Херсон: Грінь Д. С., 2014. – 304 с. (особистий внесок 76 сторінок).
8. Кукин Г. Н. Текстильное материаловедение (волокна и нити): [учеб. пособ.] / Г. Н. Кукин, А. Н. Соловьев, А. И. Кобляков. – М.: Легпромбытиздат, 1989. – 352 с.

Головенко Т.Н., Бойко Г.А., Иваненко Е.А.
Херсонский национальный технический университет
Шовкомуд А.В.
Луцкий национальный технический университет

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЛЬНА МАСЛИЧНОГО С ЦЕЛЬЮ ИЗГОТОВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТОВАРОВ

Аннотация
В статье проанализировано проблемы и нынешнее состояние легкой промышленности в Украине и предложены пути их решения: обеспечение стратегически новым сырьем – льном масличным, который является отечественным и дешевым в отличии от импортируемой (лен-долгунец, хлопок). Проведены исследования по определению технологических характеристик стеблей льна масличного, средней длины и линейной плотности волокон, на основе чего доказано их целесообразность в изготовлении технических и трикотажных материалов.

Ключевые слова: пригодность, лен масличный, лен-долгунец, хлопок, волокна.

Holovenko T.N., Boiko G.A., Ivanenko E.A.
Kherson National Technical University
Shovkomud A.V.
Lutsk National Technical University

THE GENERAL DESCRIPTION OF OIL FLAX CHARACTERISTICS AIMED AT MANUFACTURING INNOVATIVE PRODUCTS

Summary
The article analyzes the current state of the light industry in Ukraine and its problems and suggests solving them by providing an absolutely new raw material, namely, oil flax which is homegrown and cheap as opposed to imported materials such as long-fibred flax and cotton. The technological characteristics of oil flax stems, their medium length and linear density have been examined and determined. The research results prove that it is reasonable to produce industrial textiles and knitted goods from oil flax.

Keywords: fitness, oil flax, flax, cotton, fibers.

УДК 519.673

МОДЕЛЮВАННЯ ТА ОПТИМІЗАЦІЯ ПАРАМЕТРІВ ЕЛЕКТРОМОБІЛІВ З КОМБІНОВАНИМИ РЕЖИМАМИ ЕНЕРГОЖИВЛЕННЯ

Гуртовий М.Ю., Попов С.В.
Харківський національний університет радіоелектроніки

У даній статті розглянуті питання, що пов'язані із моделюванням електромобіля (ЕМ) з комбінованими режимами енергоживлення. Запропоновано математичну модель ЕМ, в основі якої лежить алгоритм розділення потужності між тяговою акумуляторною батареєю та блоком суперконденсаторів в системі енергоживлення ЕМ. Розроблено метод пошуку оптимальних значень швидкості руху електромобіля та ємності акумуляторної батареї за критерієм максимуму дальності пробігу. Приведені результати моделювання дальності пробігу, терміну служби тягової акумуляторної батареї та значення оптимальних параметрів швидкості руху та ємності тягової акумуляторної батареї. Результати можуть бути застосовані для розробки нових систем енергоживлення ЕМ.
Ключові слова: метод поділу споживаної потужності, математична модель, метод пошуку оптимальних значень, електромобіль з комбінованими режимами енергоживлення, суперконденсатор, дальність пробігу.

Постановка проблеми. У зв'язку з посиленням вимог до збереження природних ресурсів все більше уваги приділяється підвищенню ефективності і надійності систем розподілу енергії. Побудова систем енергоживлення в великій мірі визначається режимом споживання енергії (повторно-короткочасним або безперервним). Якщо тривалість включення навантаження становить від кількох секунд до кількох хвилин, то для згладжування пульсацій струму в періоди підвищеного споживання можна використовувати суперконденсатори.

Протягом багатьох років системи енергоживлення електромобілів (ЕМ) будувалися на основі акумуляторних батарей (АКБ), головним чином через їхню відносну дешевизну. Істотними недоліками АКБ залишаються: необхідність обслуговування, заміни та невисока надійність. Необхідність зміни даних властивостей привела до розвитку нових і використання, в тому числі, незаслужено забутих старих технологій, зокрема суперконденсаторів (СК). Останні, в свою чергу, взяли на себе (частково або повністю) функції, раніше властиві АКБ.

Моделювання електромобілів направлено на розуміння механізмів дії системи енергоживлення при різноманітних сценаріях водіння ЕМ та передбачуваний виграш в таких сферах і випадках, як збільшення пробігу, зниження маси основного накопичувача енергії, його об'єму, продовження його терміну служби або усунення потреби в холодному пуску для автомобілів.

На сучасному етапі розроблені методи керування доступною енергією і енергоживленням ЕМ, які застосовують апріорну інформацію щодо вимог по потужності транспортного засобу [1, с. 433; 2 с. 85; 3 с. 2681-2690; 4 с. 23-28; 5 с. 2147-2150]. Ці методи надають засоби для визначення максимального поліпшення в плані енергоефективності та продуктивності транспортного засобу. У прагненні використовувати дані, отримані з карт, маршрутів і GPS координат, знаходять застосування методи машинного навчання. Більшість сучасних методів вимагає громіздких обчислень, що не гарантує досить високу експлуатаційну надійність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. По результатам експлуатації ЕМ на базі легкових автомобілів, що представлені в роботі [2, с. 85-87], були зроблені висновки щодо доцільності їх застосування в міських умовах. Результати робіт, що містять математичні моделі ЕМ, явно дають підстави для подальших досліджень у цій області, оскільки, незважаючи на значний внесок, не було зроблено спроби пройти весь процес реалізації системи у вигляді математичної моделі. В роботах [3, с. 2681-2690; 4, с. 23-28] струм АКБ було зменшено на 70% і 50% відповідно, що зберегло термін служби АКБ, але точне обчислення числа циклів було за межами досліджень цих та наступних робіт. Недоліком експерименту роботи [5, с. 2147-2150] є порівняно невелика дистанція для тестування, в рамках якої пробіг було збільшено на 28%.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У залежності від призначення і областей застосування електромобільного транспорту параметри ЕМ і вимоги до них істотно розрізняються. Також зазначається, що існують значні можливості удосконалення енергосистеми міського ЕМ, що дозволять зменшити її вагу та збільшити віддачу енергії. Тому задача аналізу та моделювання параметрів та характеристик ЕМ з комбінованими режимами енергоживлення залишається важливою і цікавою для автовиробників. Виходом у цій ситуації може стати застосування методу пошуку оптимальних значень швидкості руху ЕМ з комбінованими режимами енергоживлення і ємності АКБ за критерієм максимуму дальності пробігу.

Таким чином, на сьогоднішній день актуальною є задача розробки математичної моделі електромобіля з комбінованими режимами енергоживлення, яка включала б у себе алгоритм моделювання дальності пробігу ЕМ в стандартному циклі водіння і дозволила б досліджувати зміну дальності пробігу і терміну служби АКБ.

Мета статті. Метою роботи є розробка нової математичної моделі електромобіля з комбінованими режимами енергоживлення для дослідження можливості збільшення дальності пробігу ЕМ та визначення терміну служби АКБ, а також розробка методу пошуку оптимальних значень швидкості руху ЕМ та ємності АКБ за критерієм максимуму дальності пробігу.

Постановка задач. Досягнення поставленої мети здійснюється шляхом вирішення таких основних задач:

© Гуртовий М.Ю., Попов С.В., 2016

– аналіз існуючих моделей та методів проектування систем енергозабезпечення ЕМ;

– вдосконалення математичної моделі ЕМ з комбінованими режимами;

– створення методу пошуку оптимальних значень швидкості руху ЕМ та ємності АКБ за критерієм максимуму дальності пробігу.

Методи дослідження. Для вдосконалення математичної моделі будемо використовувати обчислювальний експеримент. Метод регресійного аналізу та теорію оптимізації застосуємо для створення методу пошуку оптимальних значень.

Основні результати. Для порівняльного аналізу різних конструктивних рішень на основі обчислювальних експериментів виникає потреба в ідентифікації математичної моделі тягової АКБ, придатної для дослідження впливу конструктивних особливостей на енергетичний баланс силової установки з урахуванням рекуперації кінетичної енергії гальмування.

Завдання порівняльного аналізу різних конструктивних рішень автомобільних силових установок, що включають в себе електродвигун (ЕД) і тягову АКБ, на основі обчислювального експерименту створює ряд особливостей при синтезі моделей. Наприклад, питання, пов'язані з точністю опису багатьох фізико-хімічних процесів, які супроводжують заряд і розряд, виявляються несуттєвими.

При моделюванні режимів роботи акумуляторної батареї електромобіля важливим є вплив струму розряду на ємність АКБ. При великих токах вельми застосовною є модель Пекерта.

Спочатку визначається ємність, яка називається ємністю Пекерта, згідно з рівнянням (1)

$$C_p = I^k \cdot T, \quad (1)$$

де k – експонента Пекерта, для свинцово-кислотної АКБ k = 1,2. Передбачається, що АКБ розряджається постійним струмом I протягом T годин. ємність Пекерта C_p еквівалентна ємності в А · год для разряду АКБ струмом в 1 А.

Співвідношення для визначення відданої та забезпечуваної енергій АКБ мають вигляд:

$$CR_{n+1} = CR_n - \frac{\delta t \cdot I^k}{3600}, \quad (2)$$

$$CS_{n+1} = CS_n + \frac{\delta t \cdot I}{3600}, \quad (3)$$

де CR_n – віддана ємність АКБ у навантаження, А · год; CS_n – забезпечувана ємність АКБ, А · год; δt – крок за часом, с; I – струм розряду, А [6, с. 59].

Як показано в роботі [6, с. 59], глибина розряду АКБ DoD_n є відношенням відданої ємності до ємності Пекерта C_p:

$$DOD_n = \frac{CR_n}{C_p} \quad (4)$$

Значення DoD використовується для того, щоб знайти напругу холостого ходу АКБ E, яка може привести до знаходження дійсної напруги на клемах АКБ. На рис. 1 наведені результати моделювання відповідно до рівнянь (1-4). Отримані характеристики добре узгоджуються з результатами експериментальних досліджень АКБ Ford.

Таким чином математична модель дозволяє досліджувати взаємодію ЕД і АКБ і вплив конструктивних особливостей на енергетичний баланс силової установки електромобіля. Дані дослідження необхідні при проведенні аналізу конструктивних рішень на підставі обчислювального експерименту, а саме визначення ефективності силової установки електромобіля по відношенню до дальності пробігу.

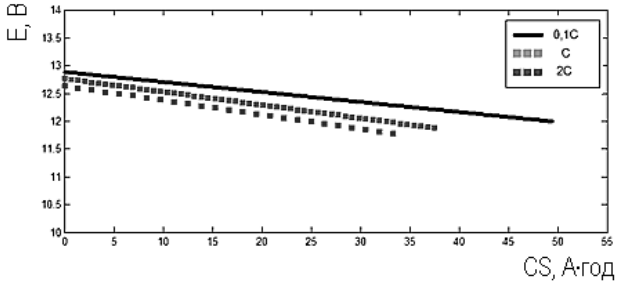

Рис. 1. Результат моделювання розрядної характеристики свинцово-кислотної АКБ номінальною ємністю 43 А · год при m = 6

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Узагальнена принципова схема спільної роботи акумуляторної батареї і суперконденсатора (СК) в спрощеному вигляді показана на рис. 2.

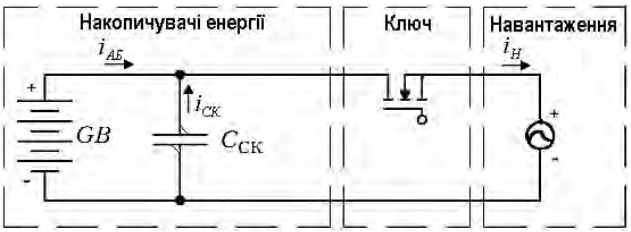

Рис. 2. Узагальнена принципова схема спільної роботи акумуляторної батареї і суперконденсатора

Джерело: [7]

Струм розряду АКБ та СК для схеми наведеної вище схеми записуються на основі законів Кірхгоффа:

$$i_{СК} + i_{АКБ} = i_Н, \quad (5)$$

$$v = v_{СК} + i_{СК} \cdot R_{СК} = v_{АКБ} - i_{АКБ} \cdot R_{АКБ}, \quad (6)$$

$$i_{СК} = -C_{СК} \cdot \frac{\partial v_{СК}}{\partial t}, \quad (7)$$

де $v_{СК}$ та $v_{АКБ}$ – напруга на СК и АКБ відповідно; $R_{СК}$ и $R_{АКБ}$ – внутрішній опір СК та АКБ (на рисунку не показані). Підставивши рівняння (5) і (7) в (6), отримаємо диференціальне рівняння для напруги на зажимах СК:

$$\frac{\partial v_{СК}}{\partial t} + \alpha \cdot v_{СК} = \alpha \cdot v_{АКБ} + \beta \cdot i_Н, \quad (8)$$

де

$$\alpha = \frac{1}{C_{СК} \cdot (R_{АКБ} + R_{СК})}, \beta = -\frac{R_{АКБ}}{C_{СК} \cdot (R_{АКБ} + R_{СК})}. \quad (9)$$

Рішенням рівняння (9) є наступний вираз:

$$v_{СК} = Ke^{-\alpha t} + v_{АКБ} + \beta e^{-\alpha t} \int i_Н e^{\alpha t} dt, \quad (10)$$

де K – коефіцієнт, що визначається установкою початкового значення напруги $v_{СК}$ рівній напрузі $v_{АКБ}$ [7].

Кількісний аналіз струмів, що відбираються від АКБ і СК показав, що величина струму $i_{АКБ}$ завжди більше значення $i_{СК}$ (як в миттєвому, так і в середньому значеннях). Таким чином, очевидно, що безпосереднє з'єднання СК і АКБ практично не вирішує проблему зниження навантаження на АКБ в навантажених режимах роботи, а якщо знижує, то дуже незначно. Більш доцільно рознести в часі розряд СК і АКБ.

За основу для побудови математичної моделі електромобіля з комбінованими режимами енергозабезпечення була взята відома модель традиційного ЕМ виробництва компанії General Motors. Враховуючи, той факт, що в розрахункових режимах міських електромобілів має місце зміна рівнів потужності в режимі пуску ЕМ і при його русі з усталеною швидкістю, при моделюванні було прийнято, що комбінована енергоустановка працює таким чином:

1) при рівномірному русі електромобіля єдиним джерелом енергії є акумуляторні батареї;

2) при розгоні електромобіля потужність до коліс підводиться тільки від суперконденсатора; для внутрішньоміського ЕМ у разі повторного прискорення після набору постійної швидкості джерелом енергії є акумуляторні батареї, тому що це пов'язано з певним обмеженням, що накладається на відношення маси гібридної енергоустановки до маси самого ЕМ; у разі реалізації комбінованої енергоустановки для електробуса та вантажного ЕМ при повторному прискоренні після набору постійної швидкості єдиним джерелом енергії є блок СК;

3) при гальмуванні електромобіля кінетична енергія руху рекуперується в СК, акумулятор не бере участі в процесі рекуперації;

4) при зниженні запасу енергії СК до критичного рівня відбувається його повна зарядка постійною потужністю від акумуляторів.

Запропонована стратегія поділу потужності заснована на такому важливому параметрі управління, як споживана і видавана потужність ЕД P_{mot}, і описана в [8, с. 130].

У табл. 1 наведені усереднені за цикл водіння SFUDS (Simplified Federal Urban Schedule) результати моделювання ЕМ з комбінованими режимами енергоживлення для трьох методів поділу потужності.

У першому методі управління був застосований принцип частотної фільтрації. Управління здійснюється через миттєві значення напруги шини постійного струму, як зазначено в роботі [9, с. 144]. Електроенергія, що виробляється при гальмуванні, використовується для зарядки СК.

В результаті моделювання струм АКБ був згладжений фільтром ВЧ. Недоліком методу є наявність втрат на частотах, що нижче частоти відсічки фільтра. У зв'язку з цим, фільтр ВЧ буде мати надійні робочі характеристики у невеликій кількості випадків. Прикладом може бути фільтрація високочастотної складової струму АКБ, у якій є великий проміжок між високочастотною пульсацією і більш низькими частотними складовими.

У роботі [10, с. 806] було розглянуто регулювання напруги шини постійного струму. СК застосовується під час сплесків потужності або рекуперації енергії. Система управління (СУ) генерує сигнали для обох накопичувачів енергії. У свою чергу, СУ пов'язана з DC-DC перетворювачами напруги через ЦАП і АЦП інтерфейсної плати.

І-регулятор застосований як регулятор напруги на СК, що також забезпечує відсутність статичної помилки. ПІ-регулятор напруги шини постійного струму генерує сигнал опорної потужності. Застосування алгоритму для регуляції напруги на СК має явну перевагу перед першим методом, яка зводиться до неможливості виходу напруги за межі.

Як видно із табл. 1, запропонований метод управління має перевагу перед іншими.

Таблиця 1

Порівняння методів поділу потужності

№	Метод	Потужність заряду СК, Вт	Усереднений піковий струм АКБ, А
1	Лінійний фільтр	0	105
2	ПІ-регулятор	1600	66
3	Запропонований метод	0	51

Застосовуючи розроблений алгоритм стало можливим отримати підвищення терміну служби АКБ. Виходячи з того, що ЕМ проїжджає стандартний цикл SFUDS за один день, спочатку були отримані такі параметри, як число циклів заряду-розряду *АКБ*, що залишилися N_{ctf}, а потім обчислено термін служби $CC_{АКБ}$ АКБ. Для прогнозування терміну служби АКБ підраховують відпрацьовані цикли розряду. В основному, виробники наводять дані про кількість циклів, які може витримати АКБ при розряді до певної глибини розряду *DoD*. Далі був визначений термін служби АКБ за допомогою метода «rainflow», як показано в роботі [11, с. 31-40]. Результати моделювання зведені в табл. 2.

Результати моделювання для циклу SFUDS (Simplified Federal Urban Schedule), NEDC (New European Driving Cycle), циклу з розгоном до швидкості 50 км/год і реального циклу водіння зведені в табл. 3. Ці цикли водіння розрізняються за манерою водіння (низькошвидкісне або агресивне водіння) і за кількістю «старт-стопів».

Як випливає з табл. 3, дальність пробігу в розробленій моделі зростає в циклі водіння SFUDS, циклі з розгоном до швидкості 50 км/год і реаль-

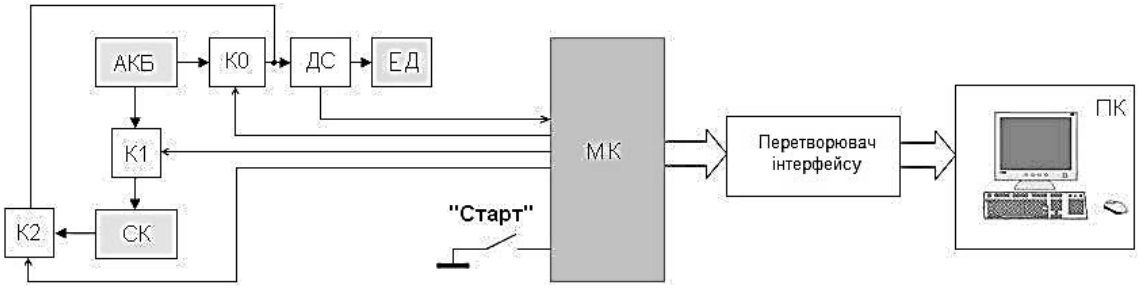

Рис. 3. Структурна схема стенда: МК – мікроконтролер; ПК – персональний комп'ютер; СК – суперконденсатор; АКБ – акумуляторна батарея; К0, К1, К2 – електронні комутатори; ДС – давач струму; ЕД – електродвигун

Джерело: розроблено авторами

ному циклі, що пов'язано з обмеженням максимального струму розряду АКБ. Незначне збільшення дальності пробігу в циклі NEDC пов'язано з недостатньою кількістю енергії, що зберігається в СК. Це, в свою чергу, пов'язано з обмеженнями, накладеними на масу гібридного накопичувача енергії.

Таблиця 2

Результати моделювання із застосуванням двох моделей

№	Модель ЕМ	Маса АКБ, кг	$CC_{АКБ}$, років	Об'єм АКБ, м^3	Дальність пробігу, км
1	Вихідна модель	594	1,6	0,19	180
2	Запропонована модель	504	2,5	0,16	194

Таблиця 3

Результат моделювання

№	Цикл водіння	Дальність пробігу, км	
		Вихідна модель	Запропонована модель
1	SFUDS	180	194
2	NEDC	11,02	11,79
3	Цикл з розгоном до швидкості 50 км/год	90	104,4
4	Реальний цикл	65,1	74,95

Далі проведемо імітаційне моделювання запропонованої моделі за допомогою стенда, що показаний на рис. 3. Розглянемо результати моделювання за такими параметрами: віддана енергія АКБ в навантаження *CR*, напруга на клемах АКБ і струм АКБ. В цілому, форма і амплітуда струму АКБ повторюються для обох експериментів (рис. 4). Флуктуації напруги АКБ більш помітні в стенді, тому що струмове навантаження на АКБ більше, а її ємність трохи менше ємності в моделі ЕМ.

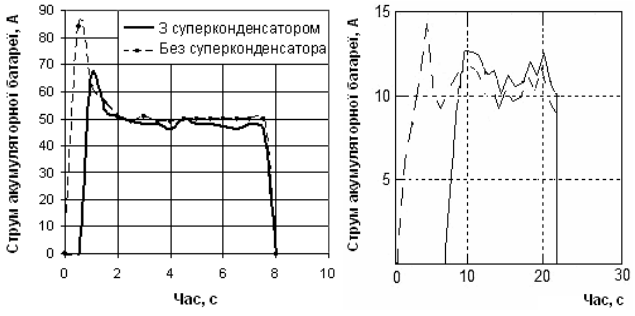

а) б)

Рис. 4. Часові діаграми струму АКБ:
а) експериментальні данні;
б) результат моделювання

Джерело: розроблено авторами

Порівняльна оцінка відданої в навантаження енергії *CR* для всіх експериментів за один цикл водіння SFUDS показана на гістограмі (рис. 5). Як випливає з рис. 5, в обчислювальному експерименті досягається більше збереження заряду АКБ. Це пов'язано з ємністю СК, що моделюється, і масштабом самого випробувального стенду (його енергоємністю і струмовим навантаженням).

Для того, щоб знайти вплив параметрів ємності АКБ *C* і швидкості руху v на дальність пробігу ЕМ з гібридною системою живлення *d*, проводилися імітаційні експерименти з фіксованим СК і свинцево-кислотними акумуляторами різної ємності. Алгоритм моделювання та вихідні дані наведені в роботі [12, с. 100]. У ході експериментів був отриманий масив вихідних даних (МВД) для подальшої оптимізації.

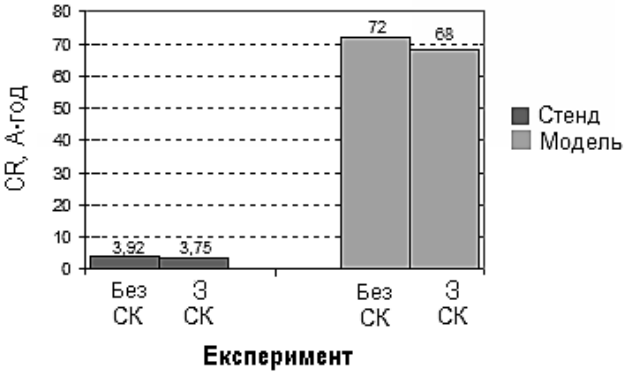

Рис. 5. Порівняльна оцінка відданої в навантаження енергії АКБ CR за один цикл водіння SFUDS

Джерело: розроблено авторами

$$M = \begin{cases} 0 & 28 & 32 & 35 & 43 & 45 & 55 \\ 10 & 32 & 36 & 40{,}5 & 50{,}5 & 52{,}5 & 63{,}4 \\ 20 & 47{,}8 & 56 & 60{,}1 & 75{,}6 & 79{,}3 & 95{,}5 \\ 30 & 51{,}7 & 60{,}1 & 65{,}1 & 79{,}3 & 84{,}3 & 100 \\ 40 & 44{,}8 & 49{,}4 & 54{,}4 & 69 & 72{,}4 & 84{,}3 \\ 50 & 44 & 49{,}8 & 54 & 64 & 67{,}8 & 80{,}2 \\ 70 & 36 & 47{,}8 & 47{,}8 & 56{,}3 & 59 & 74{,}4 \\ 90 & 28{,}7 & 32{,}2 & 36 & 46{,}7 & 46{,}7 & 57{,}4 \\ 100 & 23{,}7 & 28 & 32 & 40{,}5 & 40{,}5 & 52{,}2 \\ 129 & 15{,}5 & 15{,}5 & 20{,}6 & 20{,}6 & 20{,}6 & 36{,}2 \end{cases} \quad (11)$$

Дослідження залежності $d = f(C, v)$ проводилося на основі рівняння регресії 6-го порядку (12):

$$\overline{d_v} = 4{,}626 - 1{,}41v + (4{,}54 \cdot 10^{-2})v^2 + (-4{,}98 \cdot 10^{-4})v^3 + (1{,}76 \cdot 10^{-6})v^4 + (1{,}42 \cdot 10^{-13})v^5 + (1{,}56 \cdot 10^{-1})C + (9{,}44 \cdot 10^{-2})vC + (-2{,}63 \cdot 0^{-3})v^2C + (2{,}3 \cdot 10^{-5})v^3C + (-8{,}84 \cdot 10^{-8})v^4C + (-9{,}87 \cdot 10^{-15})v^5C. \quad (12)$$

Довірковий інтервал по t-критерію Стьюдента для вищезазначеного рівняння склав 1,3%.

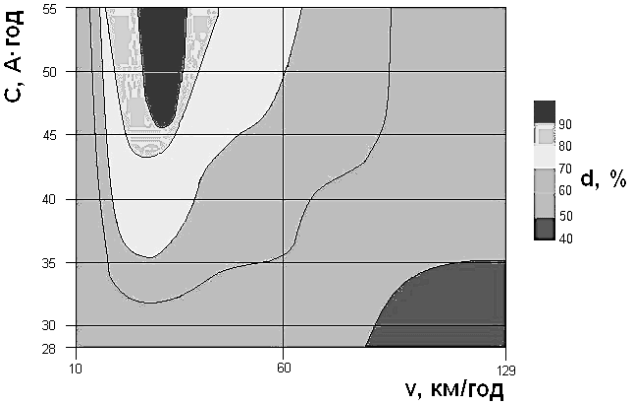

Рис. 6. Проекція цільової функції на площину C-v

Джерело: розроблено авторами

Далі була побудована проекція цільової функції на площину *C*-*v*, яка показана на рис. 6. Проекції траєкторії пошуку оптимальної точки на

площини *C-v*, *d-v* і *d-C* наведені на рис. 7. З наведених графіків випливає, що оптимальне значення параметрів *C* і *v* за критерієм максимуму параметра *d* складають 55 А · год і 30 км/ч.

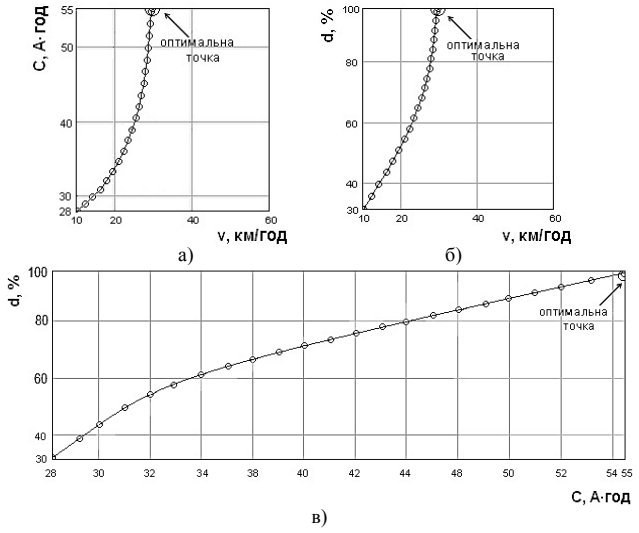

Рис. 7. Траєкторії пошуку оптимальної точки: а) залежність C от v; б) залежність d от v; в) залежність d от C

Джерело: розроблено авторами

Надмірне збільшення батареї зменшує вантажопідйомність ЕМ і збільшує вартість перевезення повного тонно-кілометра. Навпаки, надмірне зменшення батареї (отже, і пробігу) знижує вартість перевезення повного тонно-кілометра порівняно ненабагато. При цьому батарея піддається посиленому розряду, так як та ж сила струму (визначається умовами дороги і руху) дається тепер батареї меншої ємності. Звідси випливає, що надмірне зниження маси батареї також недоцільно.

Висновки. Проведені дослідження дозволяють зробити наступні висновки.

1. На сучасному етапі розроблені методи управління доступною енергією і енергоживленням, які застосовують апріорну інформацію щодо вимог по потужності транспортного засобу. Ці методи надають засоби для визначення максимального поліпшення в плані енергоефективності та продуктивності транспортного засобу.

2. Удосконалено математичну модель електромобіля з комбінованими режимами енергоживлення за рахунок запропонованого авторами метод поділу споживаної потужності електромобіля. Ця модель дозволяє ефективно визначати дальність пробігу, глибину розряду АКБ, ступінь зарядженості СК і ще ряд параметрів (прискорення, напруга на клемах СК, крутний момент). На відміну від існуючих методів, застосування запропонованого методу дозволяє максимально згладити струм АКБ, підвищити дальність пробігу ЕМ до чергової підзарядки на 16% в стандартному циклі водіння і продовжити термін служби АКБ в системі енергоживлення ЕМ майже на один рік експлуатації.

3. Запропоновано метод пошуку оптимальних значень швидкості руху ЕМ і ємності АКБ за критерієм максимуму дальності пробігу. При цьому було застосовано метод регресійного аналізу з метою ефективного налаштування параметрів рівнянь, що зв'язують параметри швидкості руху ЕМ і ємності АКБ.

Список літератури:

1. Zandi M. Energy management of a fuel cell/supercapacitor/battery power source for electric vehicular applications [Текст] / M. Zandi, A. Payman, J.-P. Martin, B. Davat, F. Meibody-Tabar // IEEE Trans. On Vehicular Technology. – 2011, vol. 60, № 2, pp. 433-443.
2. Giessler M. Converted vehicle for battery electric drive: Aspects on the design of the software-driven vehicle control unit [Text]: Proceedings of the 2nd International Energy Efficient Vehicles Conference, Dresden, June 18-19, 2012, pp. 85-97.
3. Payman A. Energy management in a fuel cell/supercapacitor multisource/multiload electrical hybrid system [Text] / A. Payman, S. Pierfederici, F. Meibody-Tabar // IEEE Transactions on Power Electronics. – 2009. – Vol. 24, Issue 12. – P. 2681–2690.
4. Xiong R. Study on ultracapacitor-battery hybrid power system for PHEV applications [Text] / R. Xiong, H. He, Y. Wang, X. Zhang // High Technology Lett. – 2010. – Vol. 16. – P. 23–28.
5. Ortuzar M. Ultracapacitor-based auxiliary energy system for an electric vehicle: Implementation and evaluation [Текст] / M. Ortuzar, J. Moreno, J. Dixon // IEEE Transactions on Industrial Electronics. – 2007. – Vol. 54, № 4, pp. 2147-2156.
6. Larminie J. Electric vehicle technology explained [Text] / J. Larminie, J. Lowry. – John Wiley & Sons Ltd, Chichester, 2003. – 296 p.
7. Effectiveness of battery-supercapacitor combination in electric vehicles [Електронний ресурс] / http://www.elkraft.ntnu.no/eno/Papers2009/EVS24_final_paper-giuseppe.pdf – 20.02.2016 г. – Заг. з екрану.
8. Гуртовий М. Ю. Удосконалення математичної моделі електромобіля з комбінованими режимами енергоживлення [Текст] / М. Ю. Гуртовий, С. В. Попов // Матеріали 2-ої міжнародної науково-практичної конференції «Наука України: проблеми сьогодення та перспективи розвитку», Київ, 25-26 вер. 2015 р. – К., 2015. – С. 130.
9. Awerbuch J. J., Sullivan C. R. Control of Ultracapacitor-Battery Hybrid Power Source for Vehicular Applications [Text] / J. J. Awerbuch, C. R. Sullivan // Proceedings of the IEEE Conference on Global Sustainable Energy Infrastructure: Energy 2030, Atlanta, 17-18 November, 2008, pp. 143-150.
10. Thounthong P. Control strategy of fuel cell/supercapacitors hybrid power sources for electric vehicle [Text] / P. Thounthong, S. Rael, B. Davat // Journal of Power Sources. – 2006. – № 158. – Pp. 806-814.
11. Downing S. D. Simple rainflow counting algorithms [Text] / S. D. Downing, D. F. Socie // International Journal of Fatigue. – 1982. – Vol. 4, Issue 1. – P. 31–40.
12. Kuzemin O. Estimation of the Optimal Length of Run of Electromobile Taking Into Account its Main Parameters [Text] / O. Kuzemin, M. Slipchenko, V. Pismenetskyi, M. Gurtovyi // Proceedings of the 3rd International Conference on Energy Efficient Vehicles, «New concepts and solutions for energy efficient vehicles of tomorrow and their integration in the energetic infrastructure» (ICEEV 2014), Dresden, 24-25 June, 2014, pp. 100-108.

Гуртовой М.Ю., Попов С.В.
Харьковский национальный университет радиоэлектроники

МОДЕЛИРОВАНИЕ И ОПТИМИЗАЦИЯ ПАРАМЕТРОВ ЭЛЕКТРОМОБИЛЕЙ С КОМБИНИРОВАННЫМИ РЕЖИМАМИ ЭНЕРГОПИТАНИЯ

Аннотация
В данной статье рассмотрены вопросы, связанные с моделированием электромобиля (ЭМ) с комбинированными режимами энергопитания. Предложена математическая модель ЭМ, в основе которой лежит алгоритм разделения мощности между тяговой аккумуляторной батареей и блоком суперконденсаторов в системе энергопитания ЭМ. Приведены результаты моделирования дальности пробега, срока службы тяговой аккумуляторной батареи и значение оптимальных параметров скорости движения и емкости тяговой аккумуляторной батареи. Разработан метод поиска оптимальных значений скорости движения электромобиля и емкости аккумуляторной батареи по критерию максимума дальности пробега.
Ключевые слова: метод разделения потребляемой мощности, математическая модель, метод поиска оптимальных значений, электромобиль с комбинированными режимами энергопитания, суперконденсатор, дальность пробега.

Gurtovyi M.Yu., Popov S.V.
Kharkiv National University of Radio Electronics

MODELLING AND OPTIMIZATION OF ELECTRIC VEHICLE'S PARAMETERS WITH COMBINED ENERGY SUPPLY MODES

Summary
This article describes issues related to the simulation of electric vehicle (EV) with combined mode power supply. The mathematical model of EV was developed, which is based on an algorithm of the separation of power between the traction battery and the power supply unit of supercapacitors in the EM system. The results of the simulation of the driving range, the length of life of the traction battery and the value of the optimal parameters of the speed and capacity of the traction battery are given. The method of finding the optimal values of the velocity and battery capacity of the EV with combined energy supply modes by the maximum driving range criterion was proposed.
Keywords: method of separation of power consumption, mathematical model, method of finding the optimal values, electric vehicle with the combined modes of power supply, supercapacitor, driving range.

УДК 004.94

НЕЧІТКІ ШТРАФНІ ФУНКЦІЇ В ЗАДАЧІ УПРАВЛІННЯ ЗАПАСАМИ З УРАХУВАННЯМ ТОВАРНИХ ВТРАТ

Єгорова О.В.
Черкаський державний технологічний університет
Снитюк В.Є.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається задача управління запасами з урахуванням товарних втрат. Запропоновано використання методу нечітких штрафних функцій при визначенні обсягу партії поставки та тривалості операційного циклу. Розроблено багатофакторний композиційний метод спрямованої умовної оптимізації на основі використання нечітких штрафних функцій. Наведено структурні особливості та конструктивні елементи методу нечітких штрафних функцій. Розроблені моделі та методи складають методологічну базу для оптимізації процесів прийняття рішень при прогнозуванні наслідків створення запасів та попередження збитків.
Ключові слова: запаси, оптимізація, штрафна функція, еволюційні алгоритми.

Постановка проблеми. Пошук оптимальних значень параметрів математичних моделей задач створення запасів з урахування товарних втрат, наведених в [1-3], є складним нетривіальним процесом, внаслідок істотної нелінійності цільових функцій та наявності обмежень.

Рухаючись у напрямку розробки методів оптимізації, які були б інваріантними до розмірності і змісту області даних, структури і параметрів ці-

© Єгорова О.В., Снитюк В.Є., 2016

льової функції, незалежно різними вченими були запропоновані парадигми, що базуються на ідеях і принципах природної еволюції. До них відносять відомі методи еволюційного моделювання, які ще називають еволюційними алгоритмами: еволюційне програмування, еволюційні стратегії, генетичні алгоритми, генетичне програмування. Крім того, з'явились технології, які також вважають представниками еволюційної парадигми: популяційні та меметичні алгоритми, методи роєвого інтелекту, програмування генетичних виразів тощо. Ефективний вибір і використання еволюційних алгоритмів залежить від правильного співвідношення вихідних даних, формалізованої задачі, сутності методу її розв'язання та очікуваних результатів.

Елементи еволюційного підходу присутні й у методі композиційного подолання невизначеності [4]. Своє застосування метод композиційного подолання невизначеності знайшов у різних областях знань, що використовують структурну, параметричну ідентифікацію і прогнозування. Він базується на поєднанні елементів декількох технік: еволюційних стратегій, методу аналізу ієрархій та теорії нечітких множин. Його сутність в класичному викладі полягає в тому, що значення функції, оптимум якої шукають, визначають міру впевненості в тому, що розв'язок-представник вибіркової сукупності потенційних розв'язків є близьким до оптимального. Міра оптимальності (квазіоптимальності) є базисом для формування нової вибіркової сукупності потенційних розв'язків, допускаючи мутації кожного елемента. До участі у загальному селекційному пулі допускаються «батьки» і «нащадки». Шляхом такого ітераційного відбору одержують вибіркову сукупність потенційних розв'язків із значеннями, близькими до оптимального розв'язку. Якщо ж процес пошуку повертатиметься до тієї ж точки, то її вважатимуть глобальним екстремумом.

Напрямок досліджень, реалізований у методі композиційного подолання невизначеності, є ефективним і тому, що:

– містить елементи самоадаптації;

– дослідник бере активну участь в процесі пошуку оптимального розв'язку;

– інтегрується з іншими класичними парадигмами штучного інтелекту, такими, як еволюційні обчислення, штучні нейронні мережі, нечітка логіка, теорія можливостей.

Як правило, в базовому викладі методи еволюційного моделювання призначені для розв'язання задач безумовної оптимізації. Разом з тим, нелінійний характер цільових функцій та наявність обмежень в більшості прикладних задач параметричної оптимізації значно звужує розмір області існування допустимих розв'язків в просторі пошуку і потребує відповідної модифікації механізму репродукції потенційних розв'язків еволюційних алгоритмів таким чином, щоб обмеження виконувалися з найменш допустимою похибкою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел та запропонованих в них методів, свідчить про те, що адаптація еволюційних алгоритмів до розв'язання задач умовної параметричної оптимізації, як правило, відбувається на базі одного з чотирьох підходів [5]:

a. використання методів штрафних функцій;

b. спеціальне подання параметрів та розробка відповідних операторів;

c. відокремлене опрацювання цільових функцій та обмежень;

d. поєднання еволюційних алгоритмів з методами чисельної оптимізації.

Серед них, найбільш поширеною групою методів пошуку умовного екстремуму є методи з використанням штрафних функцій [6-9]. Всі методи цієї групи, незважаючи на різні схеми та варіанти, мають одну спільну особливість: в них виконується заміна вихідної задачі умовної оптимізації еквівалентною задачею або послідовністю задач безумовної оптимізації. Методи штрафних функцій можна поділити на два класи: параметричні та непараметричні.

Параметричні методи характеризуються наявністю одного або декількох параметрів, які входять в структуру штрафної функції та відіграють роль вагових коефіцієнтів.

У непараметричних методах цільова функція розглядається як функція, що задає додаткове штучне обмеження, яке поступово звужує чи розширює область пошуку розв'язку в міру одержання нової інформації про хід розв'язання задачі.

До параметричних методів належать методи внутрішньої точки, методи зовнішньої точки та комбіновані методи. При використанні методів внутрішньої точки поточна точка постійно знаходиться в середині допустимої області за допомогою штрафної функції, яка в цьому випадку називається бар'єрною. Методи зовнішньої точки, навпаки, генерують послідовність точок, які виходять за межі допустимої області, але в кінці забезпечують допустимий розв'язок. Комбіновані методи застосовують, якщо задача містить обмеження-рівності. У процесі оптимізації частина обмежень може не виконуватись, проте при досягненні шуканого розв'язку всі умови в межах заданого відхилення виконуються.

Розв'язуючи задачі умовної оптимізації за допомогою еволюційних алгоритмів, більшість дослідників віддають перевагу зовнішнім штрафним функціям, оскільки вони не потребують оптимального вибору початкової точки пошуку екстремуму. Аналітичний огляд основних типів штрафних функцій, що можуть бути застосованими для розв'язання задач умовної оптимізації за допомогою еволюційних алгоритмів, наведено в [10]. Залежно від типу параметрів, що містяться в їх структурі, методи зовнішніх штрафних функцій поділяються на детерміновані, адаптивні чи самоадаптивні.

Детерміновані штрафні функції є статичними, динамічними, випалюючими та летальними. В статичних штрафних функціях до цільової функції у вигляді штрафу додається деяка константа. У динамічних штрафних функціях величина штрафу обчислюється з урахуванням величини ітераційного кроку. В штрафних функціях, що базуються на ідеї імітації випалювання, штрафні коефіцієнти оновлюються після того, як алгоритм «влучить» в локальний оптимум, що може відбутись один раз на декілька поколінь. Летальні штрафні функції передбачають рекурсивний підбір оптимальних розв'язків із відмовою від неперспективних.

Адаптивні методи штрафних функцій передбачають оновлення штрафних параметрів на кож-

ній ітерації з урахуванням величини порушення обмежень та пристосованості популяції в цілому.

В самоадаптивних штрафних функціях величину штрафну, як правило, визначають на базі мір подібності потенційних розв'язків. Так, в [11], пристосованість квазіоптимальних розв'язків пропонують покращувати шляхом набуття ними величини пристосованості найближчого до кожного із них допустимого розв'язку, але лише на тих ітераціях на яких з моменту початку роботи алгоритму знайдеться хоча б один допустимий розв'язок, що буде кращим ніж усі попередні. Головним недоліком цього підходу є надмірна обчислювальна складність, внаслідок багаторазового ($\approx 1.4 \cdot 10^6$) обчислення значення цільової функції.

Наведені в [8] самоадаптивні штрафні функції на базі системи нечіткого логічного виведення передбачають перетворення задачі умовної оптимізації в задачу безумовної оптимізації за правилом

$$F(\mathbf{x}) = \begin{cases} f(\mathbf{x}), & 0 \le G(\mathbf{x}) \le 1, \\ f(\mathbf{x}) + r \cdot G(\mathbf{x}), & G(\mathbf{x}) > 1, \end{cases}$$

в якому значення штрафного коефіцієнта r одержують в результаті дефазифікації нечіткого набору значень таких показників збіжності оптимізаційного процесу як значення функції пристосованості та величина порушення обмеження

$$r = \frac{\sum_{k=1}^{u} \omega^k r^k}{\sum_{k=1}^{u} \omega^k},$$

де $f(\mathbf{x})$ – цільова функція, $G(\mathbf{x}) = \sum_{i=1}^{n} g_i(\mathbf{x}) + \sum_{j=1}^{p} |h_j(\mathbf{x})|$, $\omega^k = T(A_l(f(x)), B_h(G(x)))$, $l = h = \overline{1,m}$, A_i $(f(x))$ – функція належності A_i, B_h $(G(x))$ – функція належності B_h, A_i – множина-носій лінгвістичних термів змінної $f(\mathbf{x})$, B_h – множина-носій лінгвістичних термів змінної $G(\mathbf{x})$, r_k – сінглтон для $k = \overline{1,u}$.

У модифікованому варіанті цього методу в [9] цільову функцію задачі подають у вигляді

$$F(\mathbf{x}) = \begin{cases} f(\mathbf{x}), & \text{якщо} \quad g_i(\mathbf{x}) \le 0, \quad h_j(\mathbf{x}) = 0, \\ p(\mathbf{x}) + d(\mathbf{x}), & \text{в інших випадках}, \end{cases}$$

а розмір штрафу обчислюють в результаті дефазифікації нечіткого набору значень таких показників збіжності оптимізаційного процесу як пристосованість популяції, значення цільової функції та величина порушення обмеження

$$p(\mathbf{x}) = g(v_{norm}(\mathbf{x}), w_{norm}(\mathbf{x}), rf),$$

в якому міру самоорганізованості методу штрафних функцій розраховують за формулою

$$d(\mathbf{x}) = rf \cdot w_{norm} + (1 - rf) \cdot v_{norm},$$

де rf – пристосованість популяції, w_{norm} $(\mathbf{x})$ – нормоване значення цільової функції, v_{norm} $(\mathbf{x})$ – нормована величина порушення обмежень. При цьому основу методу складають лише п'ять правил виведення.

У іншому самоадаптивному методі штрафних функцій на базі стохастичного ранжування [12] в процесі еволюції індивідів вплив цільової та штрафної функцій врівноважують за допомогою стохастичного параметру компромісу p_f, вплив якого здійснюється:

Якщо (обмеження виконуються або $rand < p_f$)

Ранг індивіда обчислюється на базі значення цільової функції

інакше

Ранг індивіда обчислюється на базі значення величини порушення обмеження

Кінець.

Для ε-методу врахування обмежень характерне витіснення квазіоптимальних потенційних розв'язків із заданою похибкою порівняння ε [13]. Значення параметра ε необхідно оновлювати доки алгоритм не виконає задану кількість ітерацій. Як тільки це відбудеться, щоб одержати розв'язки, які задовольняють обмеження, ε-параметр має набути нульового значення. Разом з тим, як і більшість адаптивних методів штрафних функцій, він сильно залежить від вибору початкового значення ε та функції варіації.

Більшість дослідників констатують, що коли йдеться про розв'язання задачі нелінійної параметричної оптимізації, то краще адаптивних штрафних функцій є лише проблемно-орієнтовані. Разом з тим такі методи мають три недоліки: по-перше, необхідно вводити додаткові емпіричні параметри; по-друге, для них залишається відкритою проблема визначення параметрів популяцій; по-третє, неправильний підбір параметрів алгоритму сприяє зростанню обчислювальної складності в рази.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Одним із способів вирішення цієї проблеми є розробка нових або вдосконалення існуючих методів штрафних функцій з урахуванням наведених аспектів:

– перехід від задачі умовної оптимізації до задачі безумовної оптимізації має відбуватись на базі значень показників збіжності методу, що застосовується для розв'язання задачі;

– величина штрафну має відповідати величині порушення обмежень певним індивідом, а його інтенсивність може регулюватися лише пристосованістю індивіда;

– моніторинг виконання обмежень має здійснюватися на кожній ітерації з метою запобігання переміщення популяції за межі області існування допустимих розв'язків.

При цьому методи штрафних функцій повинні бути легко інтегрованими, надійно працювати при кожному запуску та придатними для пошуку оптимумів стандартних тестових функцій.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вдосконалення методу штрафних функцій на базі алгоритму нечіткого логічного виведення за рахунок модифікації нечіткого набору показників, що використовуються для обчислення розміру штрафу, та розширення сукупності нечітких правил виведення, що дозволить розв'язати задачу параметричної оптимізації детермінованих математичних моделей управління запасами з урахуванням товарних втрат за допомогою багатовимірного композиційного методу спрямованої оптимізації.

Виклад основного матеріалу. За умовою задачі параметричної оптимізації цільова функція математичної моделі, наведеної в [3], є функцією від чотирьох незалежних змінних I_b, I_m, I_s, які позначають залишки товарних запасів на вибраних інтервалах операційного циклу, тому потенційному розв'язку задачі відповідатиме вектор виду

$$\mathbf{x} = (I_b, I_m, I_s),$$

де I_b – гранично допустимий обсяг дефіциту товарних запасів, I_m – максимально допустимий

обсяг товарних запасів, I_s – рівень товарних запасів на момент поставки товарів для врегулювання рекламацій.

Перехід від задачі умовної оптимізації до задачі безумовної оптимізації здійснимо за допомогою методу штрафних функцій, в основі якого лежить композиція елементів декількох технік: методу нечіткого логічного виведення та самоорганізованих штрафних функцій. Визначимо цільову функцію задачі як

$$F(\mathbf{x})=\begin{cases} f(\mathbf{x}), & \text{якщо } g_i(\mathbf{x})\le 0,\ h_j(\mathbf{x})=0,\\ p(\mathbf{x})+d(\mathbf{x}), & \text{в інших випадках,}\end{cases}$$

де p (**x**) – розмір штрафу, d (**x**) – міра самоорганізованості потенційного розв'язку.

Розмір штрафу p (**x**) обчислимо за допомогою алгоритму нечіткого логічного виведення Мамдані в результаті дефазифікації нечіткого набору значень таких показників збіжності оптимізаційного процесу як пристосованість популяції, міра оптимальності потенційного розв'язку та величина порушення обмеження

$$p(\mathbf{x})=g(v_{norm}(\mathbf{x}),w_{norm}(\mathbf{x}),rf),$$

де v_{norm} (**x**) – нормована величина порушення обмежень, w_{norm} (**x**) – нормована величина міри впевненості в тому, що розв'язок-представник є близьким до оптимального, rf – пристосованість популяції.

При цьому пристосованість популяції розраховуємо, використовуючи співвідношення

$$rf=\frac{Загальна\ кількість\ допустимих\ розв`язків}{Розмір\ популяції},$$

а нормування значень векторів реалізуємо за формулами

$$v_{norm}(\mathbf{x})=\frac{v(\mathbf{x})-v_{\min,k}}{v_{\max,k}-v_{\min,k}},\ \ w_{norm}(\mathbf{x})=\frac{w(\mathbf{x})-w_{\min,k}}{w_{\max,k}-w_{\min,k}},$$

де k – номер ітерації, $v_{min,\,k}$ – мінімальна величина невиконання обмежень на k-й ітерації, $v_{max,\,k}$ – максимальна величина невиконання обмежень на k-й ітерації, $w_{min,\,k}$ – мінімальна впевненість в тому, що розв'язок-представник є близьким до оптимального на k-й ітерації, $v_{max,\,k}$ – максимальна впевненість в тому, що розв'язок-представник є близьким до оптимального на k-й ітерації.

Параметри-індикатори збіжності ітераційного процесу є числовими змінними, які можуть набувати значень на інтервалі [0,1]. Вважатимемо, що ці змінні є множинами-носіями лінгвістичної змінної B_i, $i=\overline{1,3}$, яка містить терми:

B_{i1} – «низьке значення показника» з функцією належності (μ,σ) = (0,0.27); B_{i2} – «середнє значення показника» з функцією належності (μ,σ) = (0.5,0.27); B_{i3} – «високе значення показника» з функцією належності (μ,σ) = (1,0.27).

Функцій належності усіх термів лінгвістичних змінних будуємо використовуючи формулу гаусоподібної функції належності з параметрами (μ,σ) виду

$$\mu(x,\mu,\sigma)=\frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}}e^{-\frac{(x-\mu)^2}{2\sigma^2}}.$$

Універсальною множиною для змінної p (**x**) є відрізок [0,1], а множиною значень змінної p (**x**) – терм-множина $P=\{P_1, P_2, ..., P_n\}$, $i=\overline{1,n}$. Нехай лінгвістична змінна p (**x**) = «розмір штрафу» набуває значень $P=\{P_1, P_2, P_3\}$ де P_1 = «низький» з функцією належності (μ,σ) = (0,0.18), P_2 = «середній» з функцією належності (μ,σ) = (0.5,0.18), P_3 = «високий» з функцією належності (μ,σ) = (1,0.18).

Для переходу від значень індикаторів збіжності методу оптимізації до розміру штрафу сформуємо нечіткі правила виведення

R_j: якщо $v_{norm}\in B_{i1}$ і $w_{norm}\in B_{i2}$ і $rf\in B_{i3}$, то $penalty\in P_j$, $j=\overline{1,39}$.

Нечітку множину для вихідної змінної знаходимо в результаті об'єднання знайдених функцій належності

$$\mu(penalty)=\max_{j=1,2,...,5}(\beta_j)=\max_{j=1,2,...,5}\left\{\min_{j=1,2,...,5}(\mu_{j1}(v_{norm}),\mu_{j2}(w_{norm}),\mu_{j3}(rf),\mu_{P_j})\right\}$$

Дефазифікацію виконуємо, наприклад, за методом центра ваги і знаходимо чітке значення розміру штрафу як

$$penalty=\frac{\int_{penalty}penalty\mu(penalty)dpenalty}{\int_{penalty}\mu(penalty)dpenalty}.$$

Міру самоорганізованості потенційного розв'язку розрахуємо, використовуючи елементи методу самоорганізованих штрафних функцій, за формулою

$$d(\mathbf{x})=rf\cdot w_{norm}+(1-rf)\cdot v_{norm},$$

З урахуванням викладеного вище методу штрафних функцій, багатофакторний композиційний метод спрямованої оптимізації значень параметрів детермінованих математичних моделей матиме такі кроки:

Крок 1. Встановити лічильник ітерацій $t=0$.

Крок 2. Визначити області зміни кожного із параметрів вектора $\mathbf{x}=(x_1, x_2, ..., x_n)$ цільової функції ROS_j, де ROS_j, $j=\overline{1,14}$ – рентабельність продажу [3]. У спрощеному вигляді $(a_l,b_l)\in\Omega_l$, $x_l\in\Omega_l$, $1\le l\le n$, де Ω_l – області значень n-го параметра вектора $\mathbf{x}=(x_1, x_2, ..., x_n)$.

Крок 3. Задати вагові коефіцієнти ϖ_1, ϖ_2, ϖ_3 та точність обчислень δ, σ, ε, η інтегрального критерію завершення роботи алгоритму.

Крок 4. Визначити початкову кількість потенційних розв'язків ς, $\varsigma=\overline{1,\rho}$, та сформувати рівномірно розподілену Ω на представницьку популяцію потенційних розв'язків $X=\mathbf{x}_1^t,\mathbf{x}_2^t,...,\mathbf{x}_\rho^t$ з урахуванням області зміни кожного із параметрів так, що $a(l)\le x_l\le b(l)$, $1\le l\le n$.

Крок 5. Обчислити значення функції f, оптимум якої шукаємо, в точках $\mathbf{x}_1^t$, $\mathbf{x}_2^t$, ..., $\mathbf{x}_\rho^t$: $f_{j1}^t=ROS_j(\mathbf{x}_1^t)$, $f_{j2}^t=ROS_j(\mathbf{x}_2^t)$, ..., $f_{j\rho}^t=ROS_j(\mathbf{x}_\rho^t)$.

Крок 6. Поки не виконана інтегральна умова зупинки роботи алгоритму

$$\varpi_1\cdot f_j^t+\varpi_2\cdot f_j+\varpi_3\cdot f^t\ge 1,$$

де ϖ_1, ϖ_2, ϖ_3 – вагові коефіцієнти; f_j^t – необхідне значення функції пристосованості досягнуте з точністю $\delta>0$: $\max_{\kappa,l}\left|f_{j\kappa}^t-f_{jl}^t\right|<\delta$, $\forall\kappa,l=\overline{1,\rho}$, $\kappa\ne l$, так що і $\max_{\kappa,l}\left|x_{j\kappa}^t-x_{jl}^t\right|<\varepsilon$; f_j – необхідна пристосованість популяції в цілому досягнута з точністю $\sigma>0$: $\max\left|f_j^t-f_j^{t-1}\right|<\sigma$, так що і $\max\left|X_j^t-X_j^{t-1}\right|<\eta$; $f^t=\begin{cases}1, & t\ge\vartheta,\\ 0, & в\ іншому\ випадку\end{cases}$, ϑ – необхідна кількість циклів роботи алгоритму (поколінь, ітерацій);

виконувати:

Крок 6.1. Пронормувати значення f_ς^t так, щоб $f_\varsigma^{ht}\in[0;1]$, $\sum_{\varsigma=1}^{\rho}f_\varsigma^{ht}=1$.

Крок 6.2. Сформувати матрицю попарних порівнянь Сааті S таким чином. Серед нормованих значень функції знаходимо мінімальне f_{ς}^{ht}, розбиваємо відрізок [0;1] на 10 інтервалів: [0;0,1), [0,1;0,2), ..., [0,9;1]. Тоді для всіх $h \in \{1,2,...,\rho\}$, якщо $f_{\varsigma}^{ht} \in [0,1k;0,1+0,1k)$ і $f_{\varsigma}^{ht} \in [0,1l;0,1+0,1l)$, де $k,l \in \{0,1,...,9\}$, то $s_{\varsigma h} = l-k+1.$. Інші елементи матриці S розраховуються так: $s_{rq} = \frac{s_{\varsigma q}}{s_{\varsigma r}}$.

Крок 6.3. Розрахувати власні числа матриці S і для максимального власного числа a_{max} знаходимо відповідний власний вектор w. Значення w_{ς} вказують на міру оптимальності (квазіоптимальності) потенційних розв'язків $\mathbf{x}_{\varsigma}^{t} = (x_1, x_2, ..., x_n)$.

Крок 6.4. Згенерувати «нащадків» і сформувати нову популяцію потенційних розв'язків, базуючись на мірі оптимальності w_{ς} потенційних розв'язків x_{ς}^{t}. Для цього серед елементів власного вектора знаходимо мінімальний w_{min} і максимальний w_{max}. Впорядковуємо міри оптимальності потенційних розв'язків за спаданням на відрізку $[w_{max}; w_{min}]$ і поділити їх на три групи: *близькі до оптимальних (large)* A_L, *субоптимальні (medium)* A_M *та квазіоптимальні (small)* A_S.

Для потенційних розв'язків, що належать до групи A_L, $4 \cdot \varsigma$ нащадків формуємо таким чином:

$$if \quad w_{\varsigma} \quad is \quad A_L \quad then \quad x_{\varsigma}^{A_L,t+1} = x_{\varsigma}^{A_L,t} + \sigma^{A_L,t+1} \cdot z_{\varsigma}^{t},$$

де довжина глобального кроку мутації в межах всієї популяції обчислюється за формулою [14]

$$\sigma^{A_L,t+1} = \sigma_X^t \cdot \exp^{\frac{1}{d_i}}\left(\frac{\left|s_{\sigma}^{t}\right|}{\mathrm{E}\left|N(0,1)\right|} - 1\right) \cdot \exp^{\frac{c_{\sigma}}{d}}\left(\frac{\left\|s_{\sigma}^{t}\right\|}{\mathrm{E}\left\|N(0,\mathrm{I})\right\|} - 1\right),$$

з урахуванням розміру простору пошуку

$$s_{\sigma}^{t} = (1-c_{\sigma})s_{\sigma}^{0} + \sqrt{c_{\sigma}(2-c_{\sigma})}\frac{\sqrt{\varsigma}}{\varsigma}\sum_{z_{\varsigma}^{t} \in A_L} z_{\varsigma}^{t},\ z_{\varsigma}^{t} = N(0,\mathrm{I}),,$$

σ_X^t – вектор значень середньоквадратичного відхилення елементів потенційного розв'язку, $d_i \approx 3 \cdot n$, $d \approx 1+\sqrt{\varsigma/n}$, $c_{\sigma} \approx \sqrt{\varsigma/(n+\varsigma)},$, N (0,1) – випадкове число, одержане за допомогою нормального закону розподілу з математичним сподіванням 0 та середнім квадратичним відхиленням 1, $\|\cdot\|$ – евклідова векторна норма, $\mathrm{I} \in R^{n \times n}$ – одинична матриця, $s_{\sigma}^{0} = 0, n$ – розмірність вектору потенційного розв'язку.

Для потенційних розв'язків, що належать до групи A_M, $2 \cdot \varsigma$ нащадків формуємо таким чином:

$$if \quad w_{\varsigma} \quad is \quad A_M \quad then \quad x_{\varsigma}^{A_M,t+1} = x_{\varsigma}^{A_M,t} + N\left(0, \sigma_{\varsigma}^{A_M,t+1}\right),$$

де $N(0,\sigma_{\varsigma}^{t})$ – нормально розподілена випадкова величина з нульовим середнім та середньоквадратичним відхиленням елементів потенційного розв'язку ς, $\sigma_{\varsigma}^{A_M,t+1} = \frac{1}{3}\max\left\{d\left(x_{\varsigma}^{t}, x_{L}^{t}\right), d\left(x_{\varsigma}^{t}, x_{R}^{t}\right)\right\}$ – вектор середньоквадратичних відхилень елементів потенційного розв'язку ς, $d\left(x_{\varsigma}^{t}, x_{L}^{t}\right)$ – відстань від потенційного розв'язку ς до найближчого лівого (або точки a) сусіда-розв'язка із групи *medium*, $d\left(x_{\varsigma}^{t}, x_{R}^{t}\right)$ – відстань від потенційного розв'язку ς до найближчого правого (або точки b) сусіда-розв'язка із групи *medium*.

Для потенційних розв'язків, що належать до групи A_S, ς нащадків формуємо таким чином:

$$if \quad w_{\varsigma} \quad is \quad A_S \quad then \quad x_{\varsigma}^{A_S,t+1} = x_{\varsigma}^{A_S,t} + \sigma_{\varsigma}^{A_S,t} \cdot e^{(\tau \cdot N(0,1) + \tau_{\varsigma} \cdot N_{\varsigma}(0,1))} \cdot N(0,1),$$

де $\sigma_{\varsigma}^{A_S,t}$ – вектор середньоквадратичних відхилень елементів потенційного розв'язку ς, що належить групі A_S на t-й ітерації, N (0,1) – випадкове число, одержане за допомогою нормального закону розподілу з математичним сподіванням 0 та середнім квадратичним відхиленням 1, τ – параметр, що керує рівнем адаптації мутації для всієї групи квазіоптимальних розв'язків (рекомендоване значення $\tau = 1/\left((2n)^{1/2}\right)$), τ_{ς} – параметр, що керує рівнем адаптації мутації ς-го потенційного розв'язку залежно від $N_{\varsigma}(0,1)$, (рекомендоване значення $\tau_{\varsigma} = 1/\left((2n^{1/2})^{1/2}\right)$).

Крок 6.5. Знайти відповідні значення функції f_j. За цими значеннями, а також за значеннями f_{j1}^{t}, f_{j2}^{t}, ..., $f_{j\rho}^{t}$ визначити λ кращих розв'язків і сформувати нову популяцію $X^{t+1} = \mathbf{x}_1^{t+1}, \mathbf{x}_2^{t+1}, ..., \mathbf{x}_{\rho}^{t+1}$.

Крок 7. Обчислити пристосованість популяції X^{t+1} в цілому *rf*.

Крок 8. Обчислити v_{norm} (X^{t+1}) і w_{norm} (X^{t+1}).

Крок 9. Обчислити розмір штрафу, виконавши дефазифікацію нечіткого набору значень p (X^{t+1}) = g (v_{norm} (X^{t+1}), w_{norm} (X^{t+1}), *rf*).

Крок 10. Обчислити F (X^{t+1}).

Крок 11. Впорядкувати популяцію за значеннями F (X^{t+1}).

Крок 12. Вибрати індивідів з найменшими значеннями F (X^{t+1}).

Крок 13. Збільшити номер поточної епохи $t = t + 1$ і перейти на крок 6.4.

Крок 14. Закінчення алгоритму.

Процедура розв'язання задачі параметричної оптимізації математичної моделі, наведеної в [2], та детермінованого випадку, математичної моделі, наведеної в [1], за допомогою композиційного методу спрямованої оптимізації аналогічна наведеній вище. Відмінність полягає лише у представленні потенційного розв'язку задач, зокрема, цільова функція математичної моделі, наведеної в [2], є функцією від трьох незалежних змінних I_b, I_m, I_s, тому представницька популяцію потенційних розв'язків набуде вигляду $X = (I_b, I_m, I_s)_1^t, (I_b, I_m, I_s,)_2^t, ..., (I_b, I_m, I_s)_{\rho}^t$, де I_b – гранично допустимий обсяг дефіциту товарних запасів, I_m – максимально допустимий обсяг товарних запасів, I_s – рівень товарних запасів на момент поставки товарів для врегулювання рекламацій. Цільова функція математичної моделі, наведеної в [1], є функцією від чотирьох незалежних змінних I_b, I_m, I_s, I_r, тому представницька популяцію потенційних розв'язків набуде вигляду $X = (I_b, I_m, I_s, I_r)_1^t, (I_b, I_m, I_s, I_r)_2^t, ..., (I_b, I_m, I_s, I_r)_{\rho}^t$, де I_b – гранично допустимий обсяг дефіциту товарних запасів, I_m – максимально допустимий обсяг товарних запасів, I_s – рівень товарних запасів на момент поставки товарів для врегулювання рекламацій, I_r – рівень товарних запасів після поставки товарів для врегулювання рекламацій.

Висновки і пропозиції. Враховуючи специфіку задачі параметричної оптимізації математичних моделей створення запасів з урахуванням товарних втрат варто зазначити, що використання еволюційних технологій для розв'язання таких складних і поліекстремальних задач має безліч конструктивних реалізацій.

Використання багатофакторного композиційного методу спрямованої оптимізації у поєднанні з методом штрафних функцій на базі алгоритму нечіткого логічного виведення не потребує дискретизації простору пошуку і обчислення значень додаткових емпіричних параметрів, а еволюція потенційних розв'язків відбувається

з урахуванням значення міри пристосованості індивідів. Зокрема, більше значення міри впевненості є причиною глибокого дослідження околу існування найперспективнішого розв'язку, а більше значення відхилення дозволить детально дослідити область, віддалену від неперспективного розв'язку.

Запропонований підхід та метод спрямовані на пошук гарантовано оптимального розв'язку за прийнятний час.

Список літератури:

1. Єгорова О. В. Модель оптимального замовлення товарів з нечітко заданими очікуваними значеннями параметрів [Текст] / О. В. Єгорова, В. Є. Снитюк // Тези доповідей II Міжнародної науково-технічної конференції «Інформаційні технології в освіті, науці і техніці» (ІТОНТ-2014), 24-26 квітня 2014 р.: у 2 т. – Черкаси: ЧДТУ, 2014. – Т. 1. – С. 114-115.
2. Yegorova O. Fuzzy economic order quantity model [Text] / Olha Yegorova // System Analysis and Information Technologies: Proceedings 16-th International Conference SAIT 2014, Kyiv, Ukraine, May 26-30, 2014 / IASA NTUU «KPI». – Kyiv: IASA NTUU «KPI», 2014. – Pp. 190-191.
3. Yegorova O. Inventory model with two level of trade credit in one replenishment cycle [Text] / Olha Yegorova // Mathematical and systems simulation: Proceedings 9-th International Conference MSS 2014, Kyiv-Zhukin, Ukraine, June 23-27, 2014. – Chernihiv: CHSIEM, 2014. – Pp. 130-133.
4. Снитюк В. Е. Композиционное преодоление неопределенности в задачах нелинейной многофакторной оптимизации [Текст] / В. Е. Снитюк // Искусственный интеллект. – 2004. – № 4. – С. 207–210.
5. Coello Coello C. A. Theoretical and numerical constraint-handling techniques used with evolutionary algorithms: A survey of the state of the art [Text] / C. A. Coello Coello // Computer Methods in Applied Mechanics and Engineering. – Vol. 191, № 11-12. – 2002. – Pp. 1245-1287.
6. Taleizadeh A. A. A hybrid method of fuzzy simulation and genetic algorithm to optimize constrained inventory control systems with stochastic replenishments and fuzzy demand [Text] / Ata Allah Taleizadeh, Seyed Taghi Akhavan Niaki, Mir-Bahador Aryanezhad, Nima Shafi // Information Sciences, 2013. – Vol. 220. – Pp. 425–441.
7. Kiamars F. H. Retracted: Using genetic algorithm approach to solve a multi-product EPQ model with defective items, rework, and constrained space [Text] / Kiamars Fathi Hafshejani, Changiz Valmohammadi, Alireza Khakpoor // Journal of Industrial Engineering International. – 2012. – Vol. 8, Issue 1. – Pp. 27-36. doi: 10.1186/2251-712X-8-27.
8. Wu B. Fuzzy penalty approach for constrained function optimization with evolutionary algorithms [Electronic resource] / B. Wu, X. Yu. – Available at: \www/ URL: http://cs.cinvestav.mx/~constraint/papers/wu-b01.pdf/ – 24.04.2015. – Title on a display.
9. Saha C. A fuzzy rule-based penalty function approach for constrained optimization [Text] / Chiranjib Saha, Swagatam Das, Kunal Pal, Satrajit Mukherjee // IEEE Transactions on Cybernetics. – Vol. PP, № 99. – 2014. – Pp. 1-14.
10. Єгорова О. В. Еволюційні методи розв'язання задач з обмеженнями. Аналіз і застосування [Текст] / О. В. Єгорова // Східно-Європейський журнал передових технологій. – 2012. – Вип. 3, № 4 (57). – С. 19-26.
11. Farmani R. Self-adaptive fitness formulation for constrained optimization [Text] / R. Farmani, J. A. Wright // IEEE Transactions on Evolutionary Computation. – Vol. 7, № 5. – 2003. – Pp. 445-455.
12. Runarsson T. Stochastic ranking for constrained evolutionary optimization [Text] / T. Runarsson, X. Yao // IEEE Transactions on Evolutionary Computation. – Vol. 4, № 3. – 2000. – Pp. 284-294.
13. Takahama, T. Constrained optimization by the ε-constrained differential evolution with gradient-based mutation and feasible elites [Text] / T. Takahama, S. Sakai // IEEE Congress on Evolutionary Computation, Sheraton vancouver Wall Centre Hotel, Vancouver, BC, Canada, July 16-21, 2006. – Vancouver, 2006. – Pp. 1-8.
14. Hansen N. Evolution Strategies [Text] / Nikolaus Hansen, Dirk V. Arnold, Anne Auger // Springer Handbook of Computational Intelligence / Janusz Kacprzyk, Witold Pedrycz (Editors). – Berlin: Springer Berlin Heidelberg, 2015. – Pp. 871-898.

Егорова О.В.
Черкасский государственный технологический университет
Снитюк В.Е.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

НЕЧЕТКИЕ ШТРАФНЫЕ ФУНКЦИИ В ЗАДАЧЕ УПРАВЛЕНИЯ ЗАПАСАМИ С УЧЁТОМ ТОВАРНЫХ ПОТЕРЬ

Аннотация
В статье рассматривается задача управления запасами с учетом товарных потерь. Предложено использование метода нечетких штрафных функций при определении объема партии поставки и продолжительности операционного цикла. Разработан многофакторный композиционный метод направленной условной оптимизации на основе использования нечетких штрафных функций. Приведены структурные особенности и конструктивные элементы метода нечетких штрафных функций. Разработанные модели и методы составляют методологическую базу для оптимизации процессов принятия решений при прогнозировании последствий создания запасов и предотвращению ущерба.
Ключевые слова: запасы, оптимизация, штрафная функция, эволюционные алгоритмы.

Yegorova O.V.
Cherkasy State Technological University
Snytyuk V.Ye.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

A FUZZY PENALTY FUNCTION APPROACH FOR INVENTORY PROBLEM WITH LOSS OF GOODS

Summary
In this paper inventory management problem with losses goods was considered. The use of fuzzy penalty function in determining the order quantity and the cycle time was proposed. Compositional technique overcoming uncertainty based on the use of fuzzy penalty function was offered. The structural features and structural elements of the fuzzy penalty function were suggested. The proposed models and methods form the methodological basis for decision-making processes optimization in forecasting stocking effects and preventing losses.
Keywords: inventory, optimization, penalty function, evolutionary algorithms.

УДК 629.7.051.83

СИСТЕМА ТЕХНІЧНОГО ЗОРУ В ЗАДАЧАХ СТАБІЛІЗАЦІЇ БЕЗПІЛОТНОГО ЛІТАЛЬНОГО АППАРАТУ

Котвицький Р.С., Сарибога Г.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Робота присвячена розробці системи технічного зору з метою стабілізації та керування безпілотним літальним апаратом. Наведено алгоритми обробки зображення. Розроблено загальну архітектура програмного забезпечення для реалізації системи, а також описана типова задача для технічного зору.
Ключові терміни: мікоконтролер, система технічного зору, розпізнавання зображень.

Постановка проблеми. Основною метою є розробка нової системи автоматичного керування безпілотного літального апарату (БПЛА) за допомогою системи технічного зору (СТЗ), а саме його стабілізація та пересування за об'єктом при виявленні цілі.

З метою вирішення задачі автоматичного керування БПЛА використовуються системи технічного зору. Системи технічного зору застосовуються для обробки і розпізнавання різних зображень, отриманих з телекамери або фотоапарата та є засобом спостереження і автоматичного прийняття рішення в тих чи інших випадках.

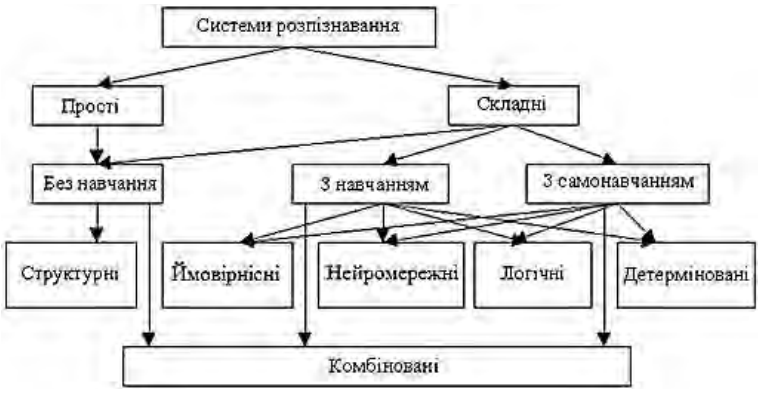

Рис. 1. Класифікація систем розпізнавання

Системи керування сучасними літальними апаратами (ЛА) призначені для керування складними багатофункціональними об'єктами, чинними в складній навколишній обстановці. При цьому канал зорового сприйняття є одним з найбільш важливих джерел інформації як у автоматичних, так і автоматизованих (людино-машинних) системах управління. Внаслідок цього в останні роки на передній план все більшою мірою виходять задачі створення систем технічного зору (СТЗ) для різних типів літальних апаратів (ЛА).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглянувши існуючи алгоритми розпізнавання зображень можна прийти до висновку щодо вибору методу розпізнавання в окремо взятому випадку.

СТЗ в даний час є одним з головних засобів розвитку автоматичних систем управління рухом в умовах, коли обсяг апріорної інформації не достатній і для вирішення завдань керування необхідно аналізувати навколишнє середовище в режимі реального часу.

Наразі дуже стрімко йде розвиток систем автоматичного керування на базі СТЗ, оскільки цей напрямок в сфері авіації є порівняно новим і має дуже великі можливості для подальшого використання.

© Котвицький Р.С., Сарибога Г.В., 2016

Замість терміна «розпізнавання» часто використовують термін – «класифікація» (рис. 1). Постановки задач класифікації:

1. Задача ідентифікації, яка полягає у тому, щоб вирізнити певний конкретний об'єкт серед йому подібних.

2. Віднесення об'єкта до того чи іншого класу. Це може бути, наприклад, задача розпізнавання літер або прийняття рішення про наявність дефекту в деякій технічній деталі.

3. Кластерний аналіз, який полягає в розділенні заданого набору об'єктів на класи – групи об'єктів, схожі між собою за тим чи іншим критерієм. Цю задачу часто називають класифікацією без учителя, оскільки, на відміну від задачі 2, класи апріорно не задані.

Для дискримінантного розпізнавання, або для розпізнавання в просторі ознак, характерним є те, що кожен об'єкт зображується окремою точкою в деякому просторі. Координатними осями

```
import cv2
import numpy as np
import os
##########################################################################################
def main():

 capWebcam = cv2.VideoCapture(0)   #початок  захвату відеозображення  об'єкту та зв'язок з веб-
камерою
 print «defaultresolution = « + str(capWebcam.get(cv2.CAP  PROP_FRAME_WIDTH)) + «x» +
str(capWebcam.get(cv2.CAP_PROP_FRAME_HEIGHT))     #відображення оригінального розширення
камери
   capWebcam.set(cv2.CAP  PROP  FRAME  WIDTH, 320.0)    #трансформація розширення камери
   capWebcam.set(cv2.CAP_PROP_FRAME_HEIGHT, 240.0)  #зменшення значення розширення камери
для кращої швидкодії
   if capWebcam.isOpened() == False:                    #перевірка підключення камери
      print «error: cap Webcam not accessed successfully\n\n»
      os.system(«pause»)
      return
   # endif

 while cv2.waitKey(1) != 27 andcapWebcam.isOpened():          #програма працює доти, доки  не
 blnFrameReadSuccessfully, imgOriginal = capWebcam.read()  #нажати кнопку ESC або не вимкнути
камеру
      if not blnFrameReadSuccessfully or imgOriginal is None:    #перевірка на наявність кадру з камери
         print «error: frame not read from webcam\n»
                os.system(«pause»)
         break
      # endif
      #трансформація картинки з BGR в HSV простір
      imgHSV = cv2.cvtColor(imgOriginal, cv2.COLOR_BGR2HSV)
      #встановлення діапазону заданого кольору на зображені
      imgThreshLow = cv2.inRange(imgHSV, np.array([0, 170, 120]), np.array([20, 240, 255]))
      imgThreshHigh = cv2.inRange(imgHSV, np.array([20, 70, 170]), np.array([40, 170, 255]))

      imgThresh = cv2.add(imgThreshLow, imgThreshHigh)
      #створення маски зображення заданого кольору
      imgThresh = cv2.cvtColor(imgThresh, cv2.COLOR_GRAY2RGB)
      #згладжування об'єкта методом Гаусса
      imgThresh = cv2.GaussianBlur(imgThresh, (5, 5), 2)
    #морфологічна операція по розширенню об`єкту для заповнення випадкового простору в
об'єкті
      imgThresh = cv2.dilate(imgThresh, np.ones((5,5),np.uint8))
      #трансформація картинки в сірі відтінки
      imgThresh = cv2.cvtColor(imgThresh, cv2.COLOR_BGR2GRAY)
      #бінарізація зображення
      _, imgThresh = cv2.threshold(imgThresh, 130, 255, cv2.THRESH_BINARY)
      #морфологічні операції для покращення цільності об'єкта на зображені
      st1 = cv2.getStructuringElement(cv2.MORPH  RECT, (21, 21), (10, 10))
      st2 = cv2.getStructuringElement(cv2.MORPH  RECT, (11, 11), (5, 5))
      imgThresh = cv2.morphologyEx(imgThresh, cv2.MORPH  CLOSE, st1)
      imgThresh = cv2.morphologyEx(imgThresh, cv2.MORPH_OPEN, st2)
      #знаходження контурів об'єкта
      img, contours,hierarchy = cv2.findContours(imgThresh, 2, 4)
      #формування прямокутника (зеленого кольору) навколо об'єкта
      cnt = contours[0]
      a,b,w,h = cv2.boundingRect(cnt)
      cv2.rectangle(imgOriginal,(a,b),(a+w,b+h),(0,255,0),2)
      #знаходження центру об'єкта
      x = (a+w)/2
      y = (b+h)/2
      #вивід картинки на екран монітору
      cv2.namedWindow(«imgOriginal», cv2.WINDOW  AUTOSIZE)
      cv2.namedWindow(«imgThresh», cv2.WINDOW_AUTOSIZE)
      cv2.imshow(«imgOriginal», imgOriginal)
      cv2.imshow(«imgThresh», imgThresh)
   # endwhile
   cv2.destroyAllWindows()    #очищення пам'яті від картинки
   return      #знову на початок циклу
##########################################################################################
if   name__ == «__main__»:
   main()
```

Рис. 2.

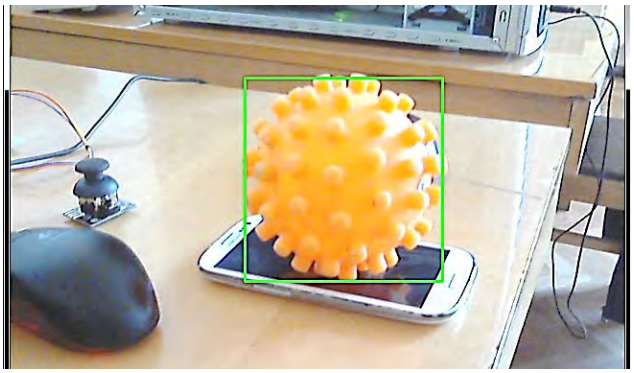

Рис. 3а. Заданий об'єкт

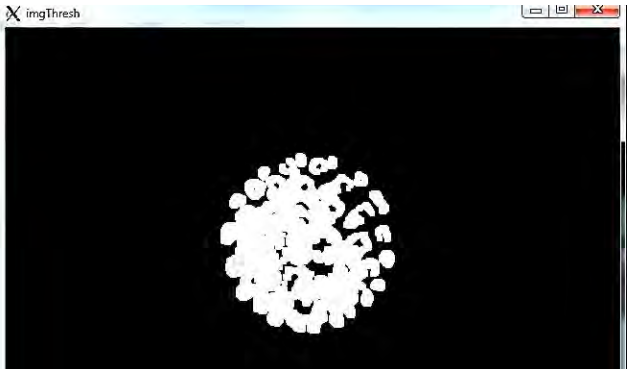

Рис. 3б. Результат розпізнавання об'єкту

Рис. 4. Блок-схема алгоритму технології розпізнавання зображень за кольором

цього простору є ознаки, за якими здійснюється розпізнавання. Таким чином, координатами об'єктів є значення відповідних ознак. Далі, розпізнавання здійснюється на основі аналізування мір близькості між об'єктами.

Виділяють різні типи ознак: дихотомічні (ознака може бути присутня або відсутня; наприклад, є крила або немає крил); номінальні (наприклад, колір: червоний, синій, зелений і т.п.); порядкові (наприклад, «великий» – «середній» – «маленький»); кількісні. Для кожного типу ознак можна вводити свої міри відстані між об'єктами.

В нашому випадку ми використовуємо у якості координат об'єкту значення номінальних ознак-кольору.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Системи технічного зору на сьогодні набули великого розповсюдження та знаходять все ширше застосування у різноманітних галузях людської діяльності. Важлива особливість сучасного підходу до створення систем технічного зору полягає у швидкому переході від ідеї до математичного алгоритму, перевірка якого не потребує значних затрат. Знадобиться лише ПК та найпростіша веб-камера. Але, не дивлячись, на простоту реалізації, застосування завдяки СТЗ більшість складних технологічних процесів стали автономними, а виконання поставлених завдань-більш швидким та зручним.

Постановка задачі. Ціллю роботи є створення алгоритму та програмного забезпечення, в якому по заданому кольору камера знаходить відповідний об'єкт, розпізнає його, передає сигнали до системи керування та рухається за об'єктом; все проходить в автономному режимі.

У нашій роботі СТЗ використовує технологію ідентифікації символу/знаку/об'єкту за його кольором (при умові, що камера є багатокольоровою).

Викладення основного матеріалу. Для реалізації алгоритму було створено лабораторний стенд, до складу якого входить наступне обладнання:

- мікроконтролер Raspberry Pi 2B;
- мікроконтролер Arduino Mega;
- кроковий двигун з драйвером ULN2003;
- веб-камера Logitech;
- програмні середовища openCV, Python.

Підхід виділення об'єктів на зображеннях з розподілу колірної гами є в своїй основі досить простим, але може використовуватися в ряді випадків. Іноді цей підхід застосовується як первинний етап обробки зображення, для вирішення більш складних завдань, наприклад детектування осіб. Такий

підхід може застосовуватися і в системах трекінгу, якщо колір об'єкта відрізняється від фону.

Рішення завдання розбивається на кілька етапів:

· виділення пікселів, відповідних заданому об'єкту;

· виділення контурами знайдені об'єкти;

· знаходження контуру об'єкту;

· побудова прямокутника, до якого потрапляють усі точки контуру об'єкту.

За допомогою програмного середовища OpenCV та мови програмування Python ми створюємо відповідне програмне забезпечення.

OpenCV – (Open Computer Vision) – бібліотека комп'ютерного зору з відкритим вихідним кодом, що надає набір типів даних і чисельних алгоритмів для обробки зображень алгоритмами комп'ютерного зору. Реалізована на C/C++.

Для виділення та пошуку об'єктів за кольором використовується колірна модель HSV що описує колірний простір, заснований на трьох характеристиках кольору: колірному тоні (Hue), насиченості (Saturation) і яскравості (Brightness, Value). Даний простір кольору є нелінійним. Простір HSV (HSI) можна вважати ідеальним засобом для побудови алгоритмів обробки зображень, оскільки в його основі лежить природний та інтуїтивно зрозумілий людині опис кольору.

Отримати кольоровий тон для моделі HSV можна із простору RGB.

Лістинг коду програми для реалізації алгоритму розпізнавання об'єкту за кольором (см. рис. 2).

На рис. 3 (а, б) зображено об'єкт та результат розпізнавання об'єкту за помаранчевим кольором.

Для представленого алгоритму було використано просторовий метод обробки зображень. Просторова область – це множина пікселів, які складають зображення. Просторові методи – це процедури, що оперують безпосередньо значеннями пікселів зображення. Процеси просторової обробки описуються наступним рівнянням:

$$g(x,y) = T[f(x,y)],$$

де $f(x, y)$ – вхідне зображення, $g(x, y)$ – оброблене зображення, а T – оператор над f, визначений в деякому околі точки (x, y).

Головний підхід у визначенні околу навколо точки (x, y) полягає у використанні квадратної або прямокутної області – підмножини зображення, що центрується в точці (x, y). Центр даної підмножини пересувається від пікселя до пікселя. Оператор T виконується в кожній точці (x, y) даючи в результаті вихідне значення g для даної точки. Процес використовує тільки пікселі усередині області зображення, обмеженої заданим околом.

Збільшення розмірів околу надає значно більшої гнучкості методу. Принцип полягає в тому, що для знаходження значення g в деякій точці (x, y), використовуються значення функції f усередині деякого околу заздалегідь заданої форми, що оточує точку (x, y). Один з основних підходів у такій постановці задачі базується на використанні маски (фільтра) – невеликого двовимірного масиву, значення елементів якого визначають сутність процесу обробки, наприклад, підвищення різкості зображення.

В графічному вигляді алгоритм матиме наступний вигляд (рис. 4).

Висновки. Для системи технічного зору з технологією розпізнавання за кольором були розроблені, реалізовані та протестовані алгоритм та програмне забезпечення.

Створено лабораторний стенд для реалізації та демонстрації алгоритму та програмного забезпечення.

Результати роботи будуть використані на БПЛА, типу квадракоптер, з метою автономного керування пристроєм.

Список літератури:

1. Гонсалес Р., Вудс Р. Цифровая обработка изображений. – М.: Техносфера, 2005. – 1072 с.
2. Хорн Б. К.П. Зрение роботов. – М.: Мир. – 1989. – 400 с.
3. Hoffmann G. CIE Color Space. Режим доступу: http://www.fho-emden.de/~hoffmann/ciexyz29082000.pdf. – Перевірено 05.09.2011.
4. Шапиро Л., Стокман Дж. Компьютерное зрение / Пер. с англ. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний. – 2006. – 752 с.
5. Дзюба В. Г., Варфоломєєв А. Ю. Системи технічного зору / Навчальне видання. – К.: НТУУ «КПІ», 2011 р. – 148 с.
6. http://studopedia.org/6-105311.html

Котвицкий Р.С., Сарыбога А.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

СИСТЕМА ТЕХНИЧЕСКОГО ЗРЕНИЯ В ЗАДАЧАХ СТАБИЛИЗАЦИИ БЕСПИЛОТНОГО ЛЕТАТЕЛЬНОГО АППАРАТА

Аннотация
Работа посвящена разработке системы технического зрения с целью стабилизации и управления беспилотным летательным аппаратом. Приведен алгоритм обработки изображения. Разработана общая архитектура программного обеспечения для реализации системы, а также описана типичная задача для технического зрения.

Ключевые слова: микроконтроллер, система технического зрения, распознавание образов.

Kotvitsky R.S., Saryboga G.V.
National Technical University of Ukraine
«Kiev Polytechnic Institute»

SYSTEM OF TECHNICAL VISION IN PROBLEMS OF STABILIZATION OF A PILOTLESS VEHICLE

Summary
This work is dedicated to questions of development of a machine vision system for the needs of navigation and control of a pilotless vehicle. Algorithms of objects recognition are presented. General architecture of software needed for realization of the system is supplied. Typical challenge for machine vision are described.
Keywords: microcontroller, system of technical vision, image recognition.

УДК 004.93'12

АНАЛІЗ АЛГОРИТМІВ РОЗПІЗНАВАННЯ ОБРАЗІВ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ РІШЕННЯ ЗАДАЧІ ПОШУКУ ОБ'ЄКТА У ВІДЕОРЯДІ

Махровська Н.А., Безрукава В.Г., Погромська Г.С.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Розробка, дослідження та реалізація методів вирішення завдань аналізу, розпізнавання і оцінювання зображень є одним з провідних напрямків інформатики. У статті наведено класифікацію та аналіз існуючих методів розпізнавання образів. Описано переваги та недоліки їх застосування для задач різного типу. Проаналізовано особливості пошуку об'єктів у відеоряді. Описано метод пошуку співпадіння об'єкту-цілі з міткою-прицілом на заданому відеоряді.
Ключові слова: методи розпізнавання, образ, комп'ютерний зір, розпізнавання у відеоряді, ефективність методів, узагальнюючі методи, розрізняючі методи, контур, мітки характеристик.

Постановка проблеми. В даний час дослідження і розробка людино-машинних інтерфейсів, систем прийняття рішень або автоматичного контролю на виробництві, заснованих на розпізнаванні і візуалізації мультимедійної інформації, стає передовим питанням у розвитку сучасного спеціалізованого та прикладного програмного забезпечення.

В останні роки розпізнавання образів знаходить все більше застосування. Розпізнавання мови, друкарського і рукописного тексту, різних зображень значно спрощує взаємодію людини з комп'ютером, створює передумови для застосування різних систем штучного інтелекту.

Здатність сприйняття зовнішнього світу у формі образів дозволяє з певною вірогідністю досліджувати властивості нескінченного числа об'єктів на підставі ознайомлення з кінцевим їх числом, а об'єктивний характер основної властивості образів дозволяє моделювати процес їх розпізнавання.

На сьогодні розроблено досить багато різноманітних алгоритмів розпізнавання образів. Кожен з них створювався для роботи з певним типом зображень, а для подальшого застосування у прикладному програмуванні необхідно обирати найбільш оптимальний з точки зору конкретного завдання та удосконалювати його у конкретних реаліях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші дослідження зі застосуванням обчислювальної техніки переважно йшли класичною схемою математичного моделювання – математична модель, алгоритм і розрахунок. Такими були завдання моделювання процесів що відбуваються під час вибухів атомних бомб, розрахунку балістичних траєкторій, економічних пріоритетів і інших застосувань. Заснована Норбертом Вінером на початку XX століття нова наука, що отримала назву кібернетика (наука про загальні закономірності процесів управління і передачі інформації в машинах, живих організмах і суспільстві), дозволила в дослідження питання розпізнавання образів ввести кількісні методи [1; 2]. Іншими словами, представити процес розпізнавання образів (по суті – природне явище) математичними методами. Однак окрім класичних ідей побудови математичних моделей виникали і методи засновані на зовсім інший природі – дослідження та навчання групи відомих об'єктів. Як показала практика розв'язання окремих виділених завдань, вони часто давали кращий результат ніж рішення, засновані на переускладнених математичних моделях. Їх ідея полягала у відмові від прагнення створити вичерпну математичну модель досліджуваного об'єкта (а досить часто адекватні моделі неможливо побудувати), а натомість задовольнятись відповіддю тільки на конкретні питання, що досліджуються на даний час, причому ці відповіді переносити на широкий клас досліджуваних питань подібного характеру. До досліджень, що ставилися таким чином для розпізнавання зорових образів: прогнозування врожайності, рівня річок, завдання розрізнення нафтоносних і водоносних пластів

© Махровська Н.А., Безрукава В.Г., Погромська Г.С., 2016

по непрямим геофізичним даним тощо, конкретна відповідь потрібна у досить простій формі, як, наприклад, належність об'єкта одному зі заздалегідь фіксованих класів. Натомість же вихідні дані з завдань, зазвичай, задавалися як уривкові відомості про досліджувані об'єкти, наприклад, у вигляді набору заздалегідь розкласифікованих об'єктів. З математичного погляду таке розпізнавання образів є далеким від узагальнення ідеї екстраполяції функції [3; 4; 5].

В Україні зазначену проблему почали досліджувати з середини 60-х років XX століття. Тоді ж було створено перші програми та пристрої, що розпізнавали кілька десятків окремо вимовлених слів. Згодом сформувались окремі школи, що займались теоретичним вивченням та впровадженням розробок у дію: Інститут кібернетики (під керівництвом Т.К. Вінцюка), Львівський університет (М.П. Деркач), Харківський національний інститут радіоелектроніки (М.Ф. Бондаренко), Дніпропетровський університет (О.М. Карпов), Одеський університет (Т.О. Бровченко та Е.О. Нушікян).

Мета статті. Метою статті є проведення дослідження оптимальності використання методів обробки зображень для аналізу відеопотоку та подальшої розробки на його основі програмного продукту, що проводить аналіз заданого відеоряду для співставлення знайденого об'єкту «цілі» з указкою «прицілом».

Для досягнення поставленої мети, були виділені такі завдання:

· проаналізувати існуючі методи розпізнавання образів;

· виділити переваги та недоліки цих методів;

· розробити алгоритм співставлення об'єктів на відеоряді.

Виклад основного матеріалу. Розпізнавання образів – завдання ідентифікації об'єкта або визначення будь-яких його властивостей за його зображенням (оптичне розпізнавання) або аудіозаписом (акустичне розпізнавання) та іншим характеристикам.

Образом є угрупування в системі класифікації, що об'єднує (виділяє) певну групу об'єктів за деякою ознакою.

Методи розпізнавання образів можна умовно поділити на дві групи інтенціальні та екстенціальні. Відмінною особливістю інтенціальних методів є те, що в якості елементів операцій при побудові та застосуванні алгоритмів розпізнавання образів вони використовують різні характеристики ознак та їх зв'язків. Такими елементами можуть бути окремі значення або інтервали значень ознак, середні величини і дисперсії, матриці зв'язків ознак і т. п., над якими здійснюються дії, що виражаються в аналітичній або конструктивній формі. При цьому об'єкти в даних методах не розглядаються як цілісні інформаційні одиниці, а виступають у ролі індикаторів для оцінки взаємодії і поведінки своїх атрибутів. До таких методів відносяться [2; 5]:

· Методи, засновані на оцінках густин розподілу значень ознак (або подібності та відмінності об'єктів). За їх допомогою вирішуються завдання з відомим розподілом, як правило, нормальним, але виникає необхідність набору та перебору великої статистики. Відповідно перебір всієї навчальної вибірки при розпізнаванні може бути досить великим, а тому ростиме експоненціально швидко. Недоліком є висока чутливість до непредставницької навчальної вибірки і артефактів.

· Логічні методи можуть застосовуватися лише для завдань невеликої розмірності простору ознак, що продиктовано високою евристичністю таких методів. При відборі логічних вирішальних правил (кон'юнкція) необхідний повний перебір, що веде за собою високу обчислювальна трудомісткість.

· Лінгвістичні (структурні) методи. Вирішуються завдання відновлення (визначення) граматики за деякою множиною висловлювань (описів об'єктів). Такі завдання важко формалізувати, тому вони важко піддаються математичному представленню.

У методах екстенціальної групи кожному досліджуваному об'єкту в більшій чи меншій мірі надається самостійне діагностичне значення. За своєю суттю ці методи близькі до клінічного підходу, який розглядає об'єкт не як проранжований за тим чи іншим показником ланцюжок ознак, а як цілісні системи, кожна з яких індивідуальна і має особливу діагностичну цінність. Такий підхід не дозволяє виключати або втрачати інформацію по кожному окремому об'єкту, що відбувається при застосуванні методів інтенціального напрямку, які використовують об'єкти тільки для виявлення і фіксації закономірностей поведінки їх атрибутів.

Основними операціями в розпізнаванні образів за допомогою обговорюваних методів є операції визначення подібності та відмінності об'єктів. Об'єкти у зазначеній групі методів відіграють роль діагностичних прецедентів. При цьому залежно від умов конкретного завдання роль окремого прецеденту може змінюватися в найширших межах: від головної і визначальної до вельми непрямої участі в процесі розпізнавання. У свою чергу умови задачі можуть вимагати для успішного вирішення участі різної кількості діагностичних прецедентів: від одного об'єкту в кожному класі, що розпізнається, до повного об'єму вибірки, а також різних способів обчислення властивостей подібності та відмінності об'єктів [5]. Цими вимогами пояснюється подальший поділ екстенціональних методів на підкласи.

· Метод порівняння з прототипом. Його недоліком є висока залежність результатів класифікації від міри відстані (метрики) та неможливість створення заздалегідь визначеної оптимальної метрики.

· Метод k найближчих сусідів. Застосовується на завданнях невеликої розмірності за кількістю класів і ознак. Має високу залежність результатів класифікації від міри відстані (метрики). В завданнях такого типу виникає необхідність повного перебору навчальної вибірки при розпізнаванні, що веде до значної обчислювальної трудомісткості.

· Колективи вирішальних правил (КВП). Відзначається дуже висока технічна складність методу, невирішеність низки теоретичних проблем, як при визначенні областей компетенції приватних методів, так і в самих приватних методах.

В нашій роботі увага приділяється задачам та відповідним алгоритмам розпізнавання відеопотоків. Розпізнавання відеопотоку має ряд особливостей, тому у впроваджені даних методів є ряд проблем:

· швидкість розпізнавання образу на зображенні є недостатньою для розпізнання 25 кадрів за секунду;

· процес розпізнавання потребує значних затрат ресурсів оперативної пам'яті;

· більшість алгоритмів потребує великої навчальної вибірки позитивних і/або негативних зображень.

Таким чином, розглянемо існуючі методи виявлення об'єкта на цифровому відеоряді.

Методи розпізнавання об'єкта на цифровому зображенні, за способом віднесення ділянки зображення до області інтересів, можна розділити на дві великі групи: узагальнюючі і розрізняючі.

Узагальнюючі методи складають абстрактне, ідеалізоване уявлення про структуру об'єкта на основі позитивних навчальних зображень.

Підхід цього методу полягає у використанні умовної моделі, яка здатна вчитися розрізняти частини об'єкта. Зображення розбивається на невеликі ділянки, кожній з яких надається мітка, що представляє собою смислове значення цієї ділянки.

Метод Карпура-Вінна. Наприклад, маємо мітки: «Ліс», «Небо», «Трава», «Ціль». Знаючи розташування і класифікацію однієї частини, пошук місця розташування інших частин обмежується. Наприклад, якщо знати розташування дерева, то інші дерева можуть бути легко виявлені. У методі для виявлення об'єкта використовується дальній радіус просторових обмежень на ділянках [5].

Метод Фергюсона-Перона ґрунтується на тому, що на досліджуваному зображенні виділяються ділянки з характерними особливостями, а потім, використовуючи навчену модель, співставляють з ділянкам об'єкта або фону. Обчисливши співвідношення правдоподібності і порівнявши його з пороговим значенням, можна визначити наявність або відсутність об'єкта.

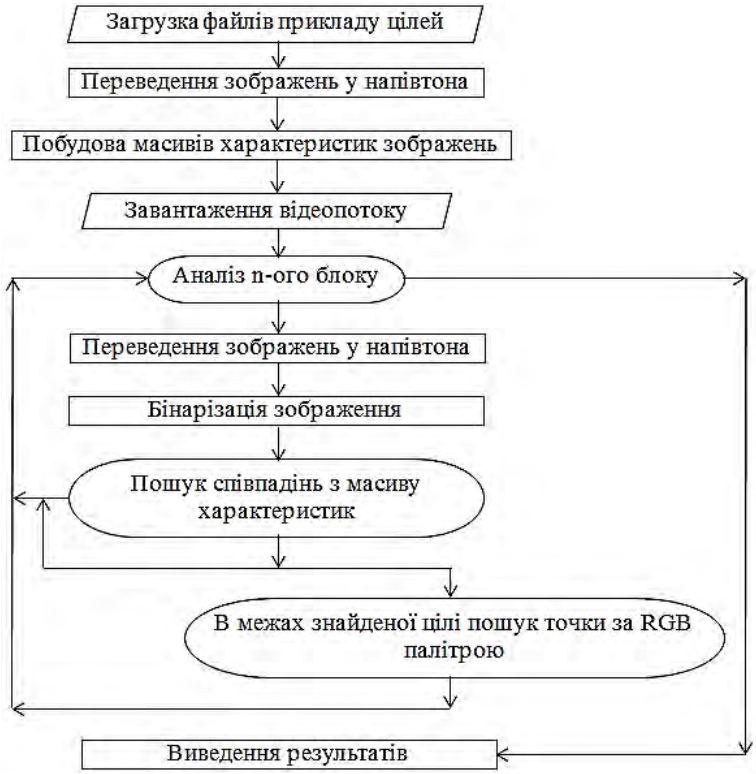

Рис. 1. Блок-схема роботи алгоритму пошуку співпадіння об'єкту-цілі з міткою-прицілом

Метод Феррарі використовує перетворення Хафа. На зображенні відзначають характерні точки об'єкта, для точки визначають радіус-вектор, що з'єднується з центром об'єкту. При пошуку об'єкта у відеопотоці радіус-вектор буде вказувати на очікувану позицію центру об'єкта. Так при кожному виявленні точки, пікселю, розташованому в передбачуваній позиції центру об'єкта додається один голос. Піксель, що набрав найбільшу кількість голосів, буде відповідати найбільш вірогідному центру об'єкта [5].

Розрізняючі методи використовують спеціальну функцію-класифікатор для виявлення об'єкта на цифровому зображенні. У процесі навчання вони виділяють відмінності між позитивними і негативними навчальними зображеннями.

Метод Віоли-Джонса. Ґрунтується на інтегральному уявленні зображення за ознаками Хаара. На основі алгоритму адаптивного бустінгу відбувається побудова класифікатора, який видає логічні відповіді. Метод використовує каскад з декількох класифікаторів, послідовно застосовуваних до зображення. Кожен класифікатор включає набір характерних ознак Хаара, що мають фіксоване взаємне розташування.

В основі методу Папагеоргіу лежить використання вейвлет Хаара. Вейвлет – це математична функція, що дозволяє аналізувати різні частотні компоненти даних. У методі Папагеоргіу обчислюються проміжні представлення, які інкапсулюють важливу інформацію в класі об'єкта, такі представлення обчислюється для всіх об'єктів, що надійшли в якості вхідних даних зображень, що в результаті дає набір позитивних і негативних векторних ознак. Ці векторні ознаки використовуються для навчання класифікаторів за шаблоном розрізняти об'єкти у своєму класі [4].

Порівнюючи розглянуті методи виявлення об'єкту, можемо відзначити, що жоден із узагальнюючих методів не дає змоги аналізувати відеопотік у реальному часі. Наряду з тим розрізняючі методи вимагають великого обсягу навчальної вибірки. Серед даних методів можна виділити метод Віоли-Джонса, як найшвидший.

Для реалізації оптимального пошуку співпадіння об'єктів цілей з мітками влучення нами було розроблено відповідний алгоритм, враховуючи наведені вище міркування.

Виділення об'єктів-цілей реалізовано на основі методу співставлення масивів характеристик таких об'єктів. В якості навчальної вибірки програма використовує множину файлів зображень цілей, які можуть бути доповнені користувачем у разі необхідності. Для оптимізації процесу відокремлення об'єктів на кожному кадрі на основі наданої навчальної вибірки будується масив характеристичних ознак. Надалі аналіз кадрів відеопотоку проходить з використанням константного масиву ознак, що дає змогу суттєво скоротити час виконання пошуку. Відеопотік розбивається на блоки, що містять зображення з найменшою кількістю відмінностей, за розрізняючим алгоритмом.

Пошук мітки-цілі відбувається на основі аналізу RGB-палітри кадру лише в межах знайденого об'єкту-цілі, що у разі вдалого пошуку відповідає потраплянню у мішень. Такий підхід дає змогу значно зменшити розміри області для аналізу, що відповідно скорочує час роботи алгоритму.

Наведена на рисунку 1 блок-схема демонструє принцип роботи описаного алгоритму пошуку співпадіння об'єкту-цілі з міткою-прицілом. Пошук об'єкту здійснюється на основі заданого масиву характеристик навчальної вибірки.

Висновки і пропозиції. Отже, були проаналізовані різні методи виявлення об'єктів у відеопотоці.

В ході дослідження було визначено, що методи динамічного виділення підходять для підрахунку інтенсивності потоку. Методи семантичного аналізу відео підходять для класифікації об'єктів на відео, однак вимагають додаткових витрат на побудову онтології. Методи з навчальними зображеннями підходять для вирішення більш складних завдань, в яких необхідно не тільки зробити підрахунок інтенсивності, але і відстежити і класифікувати об'єкт.

Запропонований алгоритм розпізнавання образів у відеопотоці дозволяє зменшити ймовірність помилкових виявлень об'єктів і підвищити швидкодію роботи системи, допомагає позбутися обмежень у вигляді шумів на зображенні і невиділення потрібного об'єкта-цілі на фоні за допомогою попередньої обробки зображення, оскільки цей метод дозволяє набагато краще працювати з напівтоновими чіткими зображеннями та позбутися проблем, пов'язаних з кутом нахилу руки шляхом тренування нових каскадів.

На основі представленого алгоритму було розроблено програму розпізнавання цілей та влучень на відеозображенні, яку експериментально перевірено шляхом впровадження її в центрі тактико-спеціальної підготовки «Булат».

Список літератури:

1. Авалиани Г. В. Эвристические методы в распознавании образов / Г. В. Авалиани. – Тбилиси: Мецниереба, 1988. – 78 с.
2. Горелик А. Л. Методы распознавания / А. Л. Горелик, В. А. Скрипкин. – М.: Высшая школа, 1984, 2004. – 262 с.
3. Стокман Дж. Компьютерное зрение = Computer Vision / Джордж Стокман, Линда Шапиро. – М.: Бином. Лаборатория знаний, 2006. – 752 с.
4. Фомин Я. А. Распознавание образов: теория и применения / Я. А. Фомин. – М.: ФАЗИС, 2012. – 429 с.
5. Szeliski R. Computer Vision: Algorithms and Applications [Електронний ресурс]. – Режм доступу: http://szeliski.org/Book/

Махровская Н.А., Безрукавая В.Г., Погромская А.С.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

АНАЛИЗ АЛГОРИТМОВ РАСПОЗНАВАНИЯ ОБРАЗОВ ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧИ ПОИСКА ОБЪЕКТА В ВИДЕОРЯДЕ

Аннотация
Разработка, исследование и реализация методов решения задач анализа, распознавания и оценки изображений является одним из ведущих направлений информатики. В статье приведена классификация и анализ существующих методов распознавания образов. Описаны преимущества и недостатки их применения для задач различного типа. Проанализированы особенности поиска объектов в видеоряде. Описан метод поиска совпадения объекта-цели с меткой-прицелом на заданном видеоряде.
Ключевые слова: методы распознавания, образ, компьютерное зрение, распознавание в видеоряде, эффективность методов, обобщающие методы, различающие методы, контур, метки характеристик.

Makhrovska N.A., Bezrukava V.H., Pohromska H.S.
Mykolaiv V.O. Sukhomlinsky National University

ANALYSIS OF ALGORITHMS OF RECOGNITION FOR SOLVING OPTIMIZATION SEARCH OF OBJECTS IN VIDEO

Summary
Development, research and implementation of methods for solving problems of analysis, pattern recognition and image evaluation are the leading branches of science. The article presents an analysis of existing classification and pattern recognition methods. The benefits and disadvantages of their use for different types of problems are described. The features of searching objects in the video sequence were analyzed. The authors describe a method of searching coincidence of a target object with a tag-eye on a given video sequence.
Keywords: methods of recognition, image, computer vision, pattern recognition in the video, the effectiveness of methods of generalizing methods distinguish the methods outline the characteristics of the label.

УДК 621.852.42

ПРО ДОВГОВІЧНІСТЬ КЛИНОПАСОВИХ ТРАНСМІСІЙ В ПРИВОДАХ НАФТОГАЗОВОГО ОБЛАДНАННЯ

Мосора Ю.Р., Костриба І.В.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Розглянуто роль та місце клинопасових трансмісій в приводах нафтогазового обладнання, наведено характерні особливості застосування клинопасових трансмісій в приводах нафтогазового обладнання. Розглянуто питання довговічності клинового паса на всіх етапах його життєвого циклу. Проаналізовано умови роботи клинопасових трансмісій, виявлено основні фактори, які визначають ресурс клинових пасів. Встановлено, що основним фактором, який суттєво впливає на довговічність паса є його попередній монтажній натяг. Проаналізовано існуючі методики визначення натягу паса, в результаті чого виявлені значні розбіжності у нормативних значеннях натягу паса.
Ключові слова: клинопасова трансмісія, клиновий пас, довговічність, попередній (монтажний) натяг, стріла прогину.

Постановка проблеми. Одним з найпоширеніших видів механічних трансмісій, що використовуються в нафтогазовій промисловості є клинопасові передачі. Основним елементом клинопасових трансмісій є клиновий пас, ресурс якого визначає ефективність технологічних процесів, впливає на міжремонтний період та надійність технологічного обладнання. На ресурс клинових пасів впливає низка чинників, а саме: якість пасів, їх комплектність в багаторядних трансмісіях, якість монтажно-центрувальних робіт, правильний підбір пасів по довжині в комплекті, величина попереднього натягу та ін. Встановлення залишкового ресурсу та оцінка технічного стану клинових пасів є актуальними питаннями на даний момент, оскільки ремонт трансмісій, пов'язаний із заміною клинових пасів зменшує ефективність роботи обладнання, підвищує експлуатаційні витрати, що призводить до збільшення собівартості буріння свердловин і видобутку нафти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями пов'язаними з довговічністю клинопасових трансмісій займалися багато дослідників, зокрема Костриба І.В., Копей Б.В., проте особливі умови роботи клинопасових передач в приводах нафтогазового обладнання на даний час вивчені недостатньо. В праці [1] розглядається надійність клинопасових трансмісій нафтогазового обладнання, показником якої і є довговічність, запропоновано заходи щодо її підвищення, проте чіткі рекомендації по їх застосуванню відсутні. Умови роботи приводів нафтогазового обладнання, зокрема сумуючих клинопасових трансмісій, приводів бурових насосів, приводів верстатів-качалок широко висвітлюються в працях Малька Б.Д.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є встановлення чинників, що впливають на довговічність клинопасових трансмісій нафтогазового обладнання та виявлення найбільш раціональної методики для їх визначення.

Виклад основного матеріалу. Одним з найпоширеніших видів механічних трансмісій, що використовуються в нафтогазовій промисловості є клинопасові передачі. Клинопасовими передачами передають обертовий рух, момент і енергію між паралельними валами, значно рідше і виключно для невеликих потужностей застосовують напівперехресні передачі.

Клинопасові передачі доволі широко застосовуються в головних та допоміжних приводах бурових установок, приводах верстатів-качалок, компресорів тощо. Для прикладу в клинопасових трансмісіях бурової установку типу ЗД та її модифікаціях налічується приблизно 500-600 м клинових пасів, а бурових установок на бурових підприємствах України знаходиться в експлуатації більше 100 одиниць. Приводи штангових насосних установок виключно містять 4-6 рядні клинопасові трансмісії, а на промислах нафтогазовидобувних підприємств працює приблизно 1200 верстатів-качалок.

Широке використання клинопасових трансмісій в нафтогазовому машинобудуванні обумовлено в першу чергу їхніми превагами перед іншими видами трансмісій, а саме простотою конструкції та ремонту, невибагливістю до технічного обслуговування, здатністю зменшувати динамічні навантаження на силові двигуни (особливо важливо для двигунів внутрішнього згорання). Використання клинопасових трансмісій дає змогу підвищити технологічну культуру на об'єктах їх використання (зменшується шум, вібрації, забрудненість тощо).

Слід зазначити на ряд характерних особливостей, що мають місце при використанні клинопасових трансмісій в нафтогазовому машинобудуванні.

1) Клинопасові передачі є багаторядними. Наприклад, в сумуючих трансмісіях бурових установок моделі ЗД-76 та її модифікаціях застосовують передачі, в яких налічують до 12 пасів, приводи бурових насосів налічують 16-18 клинових пасів (рис. 1).

2) Клинопасовими трансмісіями передаються великі потужності, що досягають значень 600 кВт і більше.

3) Міжцентрові віддалі у вказаних передачах досить значні і досягають 2000-4000 мм.

4) Клинопасові передачі зазнають впливу перепаду температур (до 50°С) в зимовий та літній період, оскільки все бурове та нафтогазопромислове обладнання експлуатується на відкритому повітрі.

5) Режим роботи передач особливо важкий, що зумовлено великими передаваними потужностями, частими зупинками та запуском у роботу, надмірними перевантаженнями, що виникають в

© Мосора Ю.Р., Костриба І.В., 2016

екстремальних умовах. Для прикладу під час перехідних процесів при запуску і зупинці лебідки, насосів і ротора, а також при різких змінах технологічних навантажень (при виконанні СПО) до діючих на клинопасові трансмісії статичних навантажень додаються динамічні, обумовлені інерцією і пружними коливаннями приводних мас.

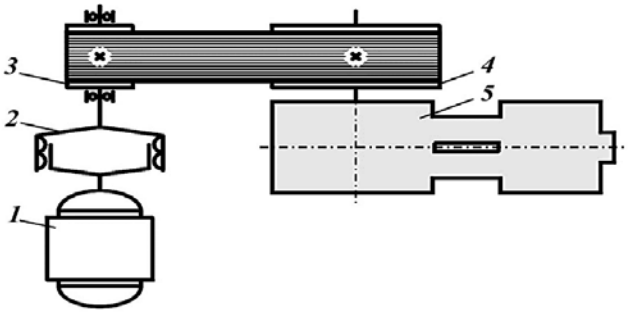

1 – двигун; 2 – шинно-пневматична муфта; 3 – ведучий шків; 4 – ведений шків; 5 – буровий насос

Рис. 1. Схема приводу бурового насоса

6) Клинові паси працюють як фільтри крутильних коливань, тому їх використання є найдоцільнішим у випадках незрівноваженості – циклічної зміни обертового моменту на ведучому або веденому валу (в дизельмеханічних приводах, в приводах бурових насосів і компресорів систем пневмокерування, вібраційних сит).

7) Технічне обслуговування клинопасових передач часто відбувається несвоєчасно через віддаленість обладнання від ремонтних баз та проводиться на неналежному рівні із-за умов, що склалися в даний час на бурових та нафтогазовидобувних підприємствах;

8) Практично всі передачі, що застосовуються у буровому чи нафтогазопромисловому обладнанні не мають пристроїв для забезпечення автоматичного натягу пасів. Відсутність автоматичного натягу пасів в процесі роботи призводить до необхідності періодичного натягу пасів та його регулювання.

Основним елементом клинопасових трансмісій є клиновий пас, ресурс якого визначає ефективність технологічних процесів, впливає на міжремонтний період та надійність технологічного обладнання. В даний час на бурових та нафтогазовидобувних підприємствах використовують нескінчені клинові гумотканинні (кордшнурові та кордтканинні) приводні паси, призначені для застосування в умовах помірного клімату, які зберігають працездатність в температурних діапазонах від – 30°С до + 60°С. Клинові паси виготовляють чотирьох класів (I-IV), що різняться застосованою технологією виробництва та використаними конструкційними матеріалами. Пасам IV класу притаманні найбільший ресурс та найменше залишкове видовження. При довжині пасів до 8 м в їх несучому шарі обов'язкова наявність кордшнура, паси з довжиною, більшою ніж 1,6 м, можуть мати в несучому шарі кордтканину.

В залежності від розмірів поперечного перерізу згідно ГОСТ 1284.1-89 паси виготовляються наступних профілів Z (О), A, B (Б), C (В), D (Г), E (Д), але в трансмісіях бурового та нафтогазопромислого обладнання переважно застосовуються паси профілів C (В), D (Г), E (Д).

На сьогоднішній день витрати нафтогазовидобувних та бурових підприємств, в залежності від їхнього наявного фонду обладнання, на закупівлю та обслуговування клинопасових трансмісій досить значні. Для прикладу, щорічні витрати клинових пасів на одному з підприємств нафтогазовидобутку Західного регіону України за останні декілька років наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Витрата (шт.) клинових пасів на підприємстві нафтогазовидобутку Західного регіону України на протязі 2011-2014 років

Профіль і типорозмір паса	2011	2012	2013	2014
D (Г) 7100	1311	569	1096	366
D (Г) 5600		57		
C (В) 3550	46			
C (В) 4000	1126	318	963	1000
C (В) 4500	682	181	730	116
B (Б) 4000			20	
B (Б) 4500			116	
B (Б) 2240	18	10		

Основним показником надійності клинопасових трансмісій є довговічність пасів. Згідно ГОСТ 1284.2-89 довговічність паса характеризується показником його наробітку, який складає 2000-2500 год. в залежності від профілю паса та режиму його роботи. Довговічність клинових пасів залежить від ряду чинників, що мають місце на всіх етапах його життєвого циклу – проектування, виготовлення, експлуатації.

На етапі проектування збільшення довговічності можна здійснювати за допомогою використання в конструкції паса для виготовлення корду новітніх сучасних матеріалів, таких як арамід та кевлар, використання яких підвищує тягову здатність паса; зміни конструкції паса, тобто введення додаткових підкордових шарів та ін.

На етапі виготовлення збільшення довговічності паса можливе завдяки розробленню та застосуванню новітніх технологій виготовлення, використанням сучасного обладнання для виготовлення, оптимізацією та дотриманням правильного режиму вулканізації паса та ін. Технологія проектування та виготовлення клинових пасів специфічна.

Клинові паси відносяться до купованих виробів. Збільшення довговічності пасів на вказаних вище етапах потребує великих матеріальних витрат, значних затрат часу і основне те, що на цих два етапи не мають ніякого впливу підприємства, на яких експлуатуються клинопасові передачі, зокрема нафтогазовидобувні і бурові підприємства. Тому, основну увагу необхідно приділяти етапу експлуатації.

На етапі експлуатації довговічність клинового паса залежить від наступних факторів: правильності підбору пасів по довжині у комплекті; правильності монтажу клинопасової передачі; величини попереднього монтажного натягу; центрування відносного розміщення шківів трансмісії; відповідного та своєчасного технічного обслуговування клинопасової трансмісії та кваліфікації обслуговуючого персоналу; режиму роботи виконавчого механізму.

Розглянемо вплив кожного фактору на довговічність клинового паса зокрема. Правильність монта-

жу передачі полягає у дотриманні правил монтажу всіх елементів трансмісії, що обумовлені вимогами експлуатаційних документів. Монтаж передачі необхідно проводити без прикладання значних зусиль при надіванні пасів на шківи, оскільки можуть виникати надриви та руйнування шарів паса, що призводить до швидкого зносу паса.

Значний вплив на довговічність пасів в трансмісії має їх селективний підбір по довжині в комплекті. За різними джерелами відхилення по довжині пасів в комплекті повинно складати не більше 0,1-0,25% від їх розрахункової довжини. Різна довжина пасів в комплекті призводить до нерівномірного розподілу навантажень між паралельно працюючими в передачі пасами, що викликає перевантаження пасів меншої довжини та недовантаження пасів більшої довжини. Перевантаження паса призводить до зменшення його наробітку. На даний час на підприємствах нафтогазовидобувного профілю із-за браку коштів можна зустріти випадки роботи клинопасових трансмісій з неповним комплектом клинових пасів. В такому разі пас в передачі працює з надмірними перевантаженнями, що зменшує його довговічність в декілька разів.

На довговічність клинового паса суттєво впливає робочий його натяг. Із-за труднощів визначення робочого натягу на практиці для контролю правильності монтажу трансмісії використовують попередній (монтажний) натяг. Клинопасові передачі зберігають працездатність лише за умови належного попереднього (монтажного) натягу пасів, від якого залежить і їх несуча здатність. Попередніми дослідженнями встановлено залежність довговічності паса від його попереднього натягу, яка зображена на рис. 2.

Рис. 2. Графічна залежність довговічності паса від його попереднього натягу

З графіка видно, що зі збільшенням натягу паса його довговічність зменшується, а при незначних значеннях натягу – довговічність максимальна. Але натяг паса не може бути низьким, оскільки в такому випадку буде відбуватися проковзування паса на шківах і клинопасова трансмісія не зможе виконувати основну свою функцію – передачу обертового моменту та потужності. Виходячи з вищевказаного, контроль за попереднім натягом паса є важливим при експлуатації клинопасової трансмісії.

Натяг пасів в передачах може здійснюватися автоматично з допомогою спеціальних вантажних пристроїв (менш поширений варіант) або періодично регулюється обслуговуючим персоналом. Крім того, натяг пасів повинен періодично контролюватись в процесі експлуатації трансмісій.

На сьогоднішній день натяг клинового паса визначають непрямим способом шляхом заміру стріли прогину вітки паса під дією певних поперечних навантажень. Мова йде про умовний натяг паса, який являє собою залежність між стрілою прогину натягнутого паса і зусиллям прогину, прикладеного посередині вітки паса. Крім того не конкретизований порядок вимірювання умовного натягу пасів, а його нормативні параметри не уніфіковані. Справа в тому, що параметри натягу будуть залежати від стану, в якому знаходяться шківи передачі: вони можуть бути зафіксовані від провертання в процесі заміру, а можуть провертатись на невеликий кут. В першому випадку пас буде витягуватись на одній з вільних віток паса. В другому випадку пас буде витягуватись по всій своїй дожині. Логічно припустити, що у випадку багаторядної клинопасової передачі при замірі натягу окремого паса передача буде знаходитись в стані зафіксованих від провертання шківів.

Відомі декілька методів визначення умовного натягу паса. Зокрема, згідно [2] нормативне значення стріли прогину f визначається за емпіричною залежністю, що представлена на рис. 3.

$$f = 1{,}55\frac{a}{100} \qquad (1)$$

де a – міжцентрова віддаль клинопасової трансмісії.

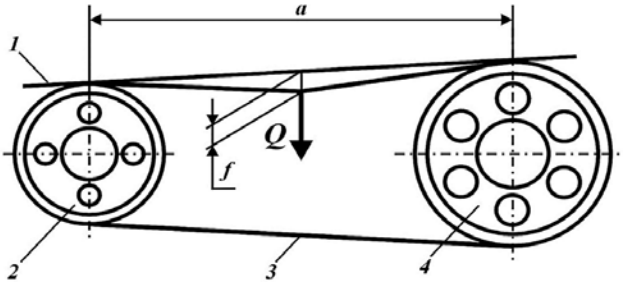

1 – лінійка; 2 – ведучий шків;
3 – клиновий пас; 4 – ведений шків

Рис. 3. Принципова схема контролю натягу паса

Як видно з наведеної залежності стріла прогину залежить тільки від міжцентрової віддалі передачі, крім того дану залежність можна використовувати лише для трансмісій, в конструкції яких передбачені пристрої автоматичного натягу пасів.

Згідно [3] рекомендоване значення умовного натягу визначається за формулою:

$$f = \frac{Q \cdot l}{36 \cdot b \cdot h} \qquad (2)$$

де Q – зусилля, що прикладається до вітки паса для її прогину;

l – половина довжини вільної вітки паса;

b – ширина паса;

h – товщина (висота) паса.

Вказана залежність дає можливість визначити умовний натяг паса з урахуванням його геометричних розмірів.

Відома також методика, що дозволяє визначати реальне значення величини попереднього натягу вітки паса S_0 за залежністю:

$$S_0 = \frac{Q \cdot l}{2f}\cos\beta - (10 \div 20) \qquad (3)$$

де Q – величина зусилля, яке прикладається для прогину вітки паса, або вага вантажу;

β – кут нахилу прогнутої вітки паса до горизонту.

В технічній документації [4] наведені значення нормативних стріл прогину паса на прикладі трансмісії приводу бурового насоса УНБ – 600, де застосовуються клинові паси профілю Е довжиною 10000 мм, які лежать в межах від 55-65 мм при прикладеному зусиллі 180 Н, а в [5] ті самі значення стріли прогину сягають 130-140 мм при прикладеному зусиллі 100 Н. Як бачимо, існують значні розбіжності значень стріл прогину в різних літературних джерелах, що не дає можливості встановити дійсне значення умовного натягу паса.

Висновки і пропозиції. Отже, провівши аналіз існуючих методик визначення умовного натягу вітки паса можна зробити висновок, про значні розбіжності в них. Це не дає можливості встановити реальний режим навантаженості клинового паса, тим самим викликає значні труднощі при визначенні довговічності паса в трансмісії.

В додаток до вище сказаного можна зауважити, що жодна методика для визначення умовного натягу паса не враховує пружні характеристики пасів, що є не зрозумілим, оскільки видовження паса можна описати відомим законом Гука, невід'ємною складовою якого є модуль пружності. Враховуючи те, що на даний час існують різноманітні конструкції пасів в склад яких входять елементи, що виготовляються з різноманітних конструкційних матеріалів застосування вказаних методик для визначення умовного натягу паса є неприпустиме для будь якого паса. Тому, подальшою задачею для авторів є дослідження пружних характеристик пасів та встановлення залежності дійсних стріл прогину паса від них.

Список літератури:

1. Костриба І. В. Підвищення надійності клинопасових трансмісій / І. В. Костриба, Б. В. Копей // Методи та придали контролю якості: наук. фах. вид. – 1998. – С. 27–29.
2. ГОСТ 1284.1-89. Государственный стандарт Союза ССР. Ремни приводные клиновые нормальных сечений. Основные размеры. Методы контроля. Москва. Государственный комитет СССР по управлению качеством продукции и стадартам, 1990. – 28 с.
3. Биргер И. А. Расчет на прочность деталей машин: Справочник / И. А. Биргер, Б. Ф. Шорр, Г. Б. Иосилевич. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Машиностроение, 1979. – 702 с.
4. Насос буровой двухпоршневой УНБ-600. Техническое описание и инструкция по эксплуатации. 4066.53.000 ТО, 1989.
5. Буровое оборудование. Привод. Техническое описание, инструкция по монтажу и експлуатации. 4062.08.010 ТО, 1989.

Мосора Ю.Р., Кострыба И.В.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

О ДОЛГОВЕЧНОСТИ КЛИНОРЕМЕННЫХ ТРАНСМИССИЙ В ПРИВОДАХ НЕФТЕГАЗОВОГО ОБОРУДОВАНИЯ

Аннотация
Рассмотрена роль и место клиноременных трансмиссий в приводах нефтегазового оборудования, приведены характерные особенности применения клиноременных трансмиссий в приводах нефтегазового оборудования. Рассмотрен вопрос долговечности клинового ремня на всех этапах его жизненного цикла. Проанализированы условия работы клиноременных трансмиссий, обнаружены основные факторы, которые определяют ресурс клиновых ремней. Установлено, что основным фактором, который существенно влияет на долговечность ремня есть его предыдущее монтажное натяжение. Проанализированы существующие методики определения натяжения ремня, в результате чего обнаружены значительные разногласия в нормативных значениях натяжения ремня.
Ключевые слова: клиноременная передача, клиновый ремень, долговечность, предыдущее (монтажное) натяжение, стрела прогиба.

Mosora Y.R., Kostruba I.V.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

ABOUT LONGEVITY OF V-BELT TRANSMISSIONS IN THE DRIVES OF OIL AND GAS EQUIPMENT

Summary
Considered the role and place v-belt transmissions in drives of petroleum equipment, given characteristic features of the application v-belt transmissions in drives of petroleum equipment. Considered the question of the durability of the V-belt at all stages of its life cycle. The conditions of V-belt transmissions are analyzed, identified the main factors that determine life of V-belts. It was established that the main factor that influences the durability of the belt is its previous mounting tension. Existing methods for determining the belt tension are analyzed, resulting significant differences were found in the normative values of belt tension.
Keywords: v-belt transmission, v-belt, longevity, previous mounting tension, arrow deflection.

УДК 621.785.5:620.178.1

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ІОННОГО АЗОТУВАННЯ НА ЗНОСОСТІЙКІСТЬ ПОВЕРХНЕВОГО ШАРУ ФЕРИТНОЇ НЕІРЖАВІЮЧОЇ СТАЛІ

Нестеров О.В., Лавренко А.С., Бялік Г.А., Журавель С.М.
Запорізький національний технічний університет

Проведено дослідження можливості підвищення зносостійкості поверхні зразків з економнолегованих хромистих корозійностійкої та жаростійкої сталі феритного класу 03Х8СЮ шляхом іонного азотування в амосфері тлійного розряду. Азотування проводили на установці ИОН-20-И2. В якості насичувального газу використовували аміак. Дослідження зносостійкості проводили на спеціально розробленій установці, яка імітує умови експлуатації виробів. Встановленно, що застосування іонно-плазмового азотування дозволяє отримати на поверхнях дослідних зразків зносостійкі шари різного функціонального призначення: γ′-фаза, ε-фаза та γ′+ε-фази. Коефіцієнт підвищення зносостійкості поверхонь залежав від фазового складу та товщини насичених азотом шарів. Граничні величини відносної зносостійкості знаходились в межах $1{,}1\cdot10^3$–$2{,}5\cdot10^3$.
Ключові слова: жаростійка сталь, іонне азотування, дифузійні зони, зносостійкість, феритна сталь.

Постановка проблеми. У зв'язку з необхідністю економії матеріальних ресурсів у багатьох галузях промисловості, зокрема теплової енергетики, є нагальною потреба в розробці та впровадженні новітніх ресурсозберігаючих технологій та нових матеріалів, які характеризуються достатнім рівнем експлуатаційних властивостей при їх меншій ресурсозатратності.

Аналіз останніх досліджень. В сегменті корозійностійких та жаростійких сталей актуальним залишається пошук альтернативних замінників хромонікелевих та високохромистих листових сталей. В першу чергу це розробка та впровадження у виробництво економнолегованих хромистих корозійностійких та жаростійких сталей феритного класу [1-3]. До основних переваг цих сталей відносяться: технологічність на усіх етапах металургійного переробу зливків на кінцеві види прокату, придатність матеріалу до сприйняття прогресивних методів інженерії стану матеріалів, універсальність для виготовлення виробів різноманітного призначення, мінімальна залежність від коливання ринкових цін на основні легувальні елементи, відносно менша ціна листового металопрокату.

Постановка завдання. З метою розширення сфери застосування таких сталей в промисловості нами було проведено дослідження можливості підвищення зносостійкості поверхні виробів шляхом іонного азотування в атмосфері тлійного розряду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для експериментів було обрано дослідну економно леговану корозійностійку сталь феритного класу 03Х8СЮ, розроблену в Запорізькому національному технічному університеті. Азотування зразків сталі проводили на установці ИОН-20-И2 фірми «Эффтом-ИОН» (Болгарія). В якості насичувального газу використовували аміак. Температуру азотування та тиск аміаку варіювали в межах від 500 до 580°С і від 300 до 550 Па відповідно. Тривалість витримки зразків при іонному азотуванні знаходилась в межах 2-6 годин.

В результаті проведених експериментів були встановлені режими іонного азотування, які забезпечують гарантоване отримання поверхневих дифузійних зон різних за властивостями: γ′-фаза (глибина зони 240-300 мкм, твердість $HV_{0,05}$ 800-900) (рис. 1а), ε-фаза (глибина – 100-110 мкм, твердість $HV_{0,05}$ 1000-1100) (рис. 1б) та γ′+ε-фази (глибина–150-200 мкм, твердість $HV_{0,05}$ 900-950 (рис. 1в).

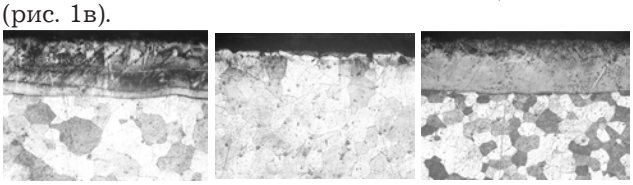

а б в

Рис. 1. Мікроструктура азотованих шарів після різних режимів іонного азотування

Отримані результати показали, що економнолегована жаростійка сталь з вмістом хрому, алюмінію та кремнію здатна до іонного азотування з отриманням азотованих шарів бажаного складу, що значно поширює можливості використання даного матеріалу. Так, іонне азотування на ε-фазу дає змогу використовувати матеріал в умовах корозійно-агресивних середовищ при роботі в статичних умовах, азотування на γ′-фазу забезпечує підвищену зносостійкість, а наявність шарів з γ′+ε-фазою забезпечує достатню корозійну стійкість в умовах абразивного зношування.

Для досліджень зносостійкості іонно-азотованих зразків використовували зразки у вихідному стані і після режимів азотування, що забезпечують утворення в поверхневих дифузійних зонах шарів γ′-фази та ε-фази. Оскільки глибина дифузійних зон в деяких зразках не перевищувала 100 мкм, дослідження зносостійкості здійснювали за допомогою спеціально розробленої методики і відповідної установки в умовах,наближених до експлуатаційних.

Установка для випробувань на абразивний знос (рис. 2) складається з покритого сукном металевого диска 1, який приводиться в обертання від електродвигуна 2 настільного свердлильного верстата через шпиндель за допомогою пасової передачі. Частота обертання може регулюватися в межах від 520 до 2620 $хв^{-1}$.

Зразок 3 закріплений за допомогою пайки м'яким припоєм на вставці-тримачі 4, яку вставляють в направляючу втулку 5, закріплену в кронштейні 6. Через направляючу втулку 7, встановлену у верхній частині кронштейна 6, проходить шток 8, який передає навантаження від вантажу 9, встановленого на підставці 10, на зразок 3.

© Нестеров О.В., Лавренко А.С., Бялік Г.А., Журавель С.М., 2016

Абразив у вигляді водної емульсії окису хрому з резервуара 11 через голчастий вентиль 12 по трубці 13 подається на поверхню диска 1. Відпрацьована емульсія віддаляється через гумовий шланг 14.

За допомогою голчастого вентиля можна регулювати інтенсивність подачі абразивної емульсії.

Рис. 2. Установка для випробувань на абразивний знос

Одночасно на установці можна закріпити до 6 кронштейнів, що дозволяє проводити випробування до 6 зразків практично в ідентичних умовах.

Перед початком випробувань на зразки за допомогою алмазної піраміди на приладі ПМТ-3 наносили відбитки і вимірювали їх діагоналі. Потім зразки встановлювали для випробувань і включали установку на певний проміжок часу, після чого зразки знімали і знову вимірювали діагоналі відбитків. Ступінь зменшення величини діагоналей свідчить про інтенсивність зносу зразків.

Підготовку зразків для випробувань на абразивний знос проводили таким чином.

Зразки квадратної форми розміром 10х10 мм вирізали за допомогою відрізного абразивного круга із заготовок дослідного металу.

Опорна поверхня вставки-тримача повинна бути паралельною поверхні зразка, тому пайку здійснювали за допомогою спеціального пристосування (рис. 3).

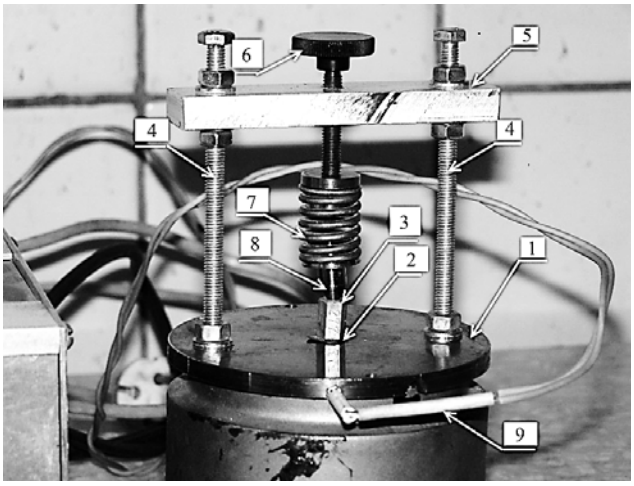

Рис. 3. Пристосування для пайки зразків до вставки-тримача

Пристосування складається з нагрівача 1, на якому встановлювали зразок 2 і латунну вставку-тримач 3. Між зразком і вставкою-тримачем поміщали плоску пластину з припою ПОС-60 з флюсом для паяння. На нагрівачі закріплені дві сталеві стійки 4 із поперечиною 5. Гвинт 6 через пружину 7 передає зусилля на наконечник 8, виготовлений з титану. Останній притискає вставку-тримач до зразка і щільно фіксує після розплавлення припою. Термопара 9 з'єднана з автоматичним терморегулятором, за допомогою якого регулювали температуру пайки.

Після охолодження нагрівача зразок з вставкою-тримачем знімали з пристосування.

Робочу поверхню зразка піддавали попередній поліровці на установці протягом 5 секунд, після чого на мікротвердомірі ПМТ-3 при навантаженні 200 г наносити 5 відбитків згідно зі схемою, наведеною на рисунку 4.

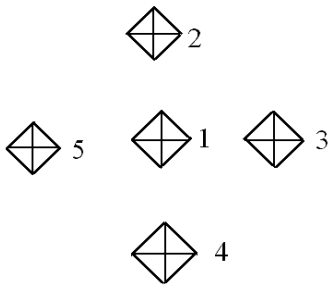

Рис. 4. Схема розташування відбитків алмазної піраміди на робочій поверхні зразка

Перед початком випробувань за допомогою окуляр-мікрометра вимірювали у двох напрямках діагоналі кожного відбитка. Потім зразок за допомогою тримача закріплювали на установці і випробували. Через кожні 40, 80, 160, 320, 640, 1200 і 1500 секунд випробування переривали і здійснювали вимір діагоналей відбитків. Випробування закінчували при повному зникненні відбитків. Під час випробувань розміри діагоналей поступово зменшувалися.

Для порівняння проводили також випробування зразків у вихідному стані (без попередньої іонно-плазмової обробки поверхні). При цьому випробування переривали через кожні 10, 20, 30 і 40 секунд для вимірювання діагоналей відбитків. Середнє значення діагоналей відбитків на кожному зразку оцінювали за результатами вимірювань 25-30 окремих відбитків.

Величину зносу оцінювали за значеннями зменшення глибини відбитків. З цією метою глибину відбитків розраховували відповідно до залежності

$$h = \frac{\sqrt{D^2/2}}{2tg68^\circ}, \quad (1)$$

де h – глибина відбитка, мкм;

D – діагональ відбитка, мкм.

Величину відносної зносостійкості ($К_{зн}$) визначали відповідно до виразу

$$K_{зн} = \frac{\Delta h_{етал}}{\Delta h_{досл.зразка}} \quad (2)$$

де $\Delta h_{етал.}$ – величина зменшення глибини відбитків на зразку-еталоні (зразок у вихідному стані);

$\Delta h_{досл. зразка}$ – величина зменшення глибини відбитків на дослідних зразках

В таблиці 1 наведено дані про величину зменшення глибини відбитків (Δh) під час випробувань на зносостійкість дослідних зразків сталі 03Х8СЮ у вихідному стані і після різних режимів іонно-плазмового азотування, що забезпечують утворення в поверхнях зразків шарів γ-фази та ε-фази.

Таблиця 1

Залежність величин зношування поверхонь зразків сталі 03Х8СЮ від тривалості випробувань

Тривалість випробувань, сек	Величина зношування, мкм		
	Зразки у вихідному стані	Поверхневий шар	
		γ-фаза	ε-фаза
1	1,18	-	-
2	3,35	-	-
4	5,98	-	-
8	12,16	-	-
16	23,92	-	-
40	47,21	0,07	0,05
80	95*	0,09	0,06
160	190*	0,19	0,09
320	380*	0,33	0,14
640	720*	0,65	0,28
1280	-	1,13	0,47
2560	-	1,81	0,85

*Примітка. * – значення отримані екстраполяцією*

Величини відносної зносостійкості (коефіцієнтів підвищення зносостійкості) дослідних зразків наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Значення коефіцієнтів підвищення зносостійкості зразків після азотування поверхонь

Тривалість випробувань, сек	Коефіцієнт підвищення зносостійкості, $К_{зн}$	
	Поверхневий шар	
	γ-фаза	ε-фаза
1	2	3
40	674	944
80	1055*	1583*
160	1000*	2100*
320	1150*	2714*
640	1107*	2570

*Примітка. * – прогнозовані значення*

Висновки з даного дослідження. Як видно з таблиці 2, застосування іонно-плазмового азотування дослідних зразків листової сталі 03Х8СЮ дозволяє отримати на їх поверхнях зносостійкі шари. При цьому коефіцієнт підвищення зносостійкості поверхонь (в умовах проведення експериментів) залежить від фазового складу та товщини насичених азотом шарів. В цілому, граничні величини відносної зносостійкості знаходяться в межах $1{,}1\cdot10^3$–$2{,}5\cdot10^3$, а тривалість зношення дифузійних шарів в більшості досліджених зразків перевищувала 2560 с. За такий же період часу товщина зношеного поверхневого шару на зразках у вихідному стані становила близько 2900 мкм, що в $1{,}6\cdot10^3$–$3{,}4\cdot10^3$ разів більше, ніж на зразках після азотування.

Список літератури:

1. Дурягіна З. А. Використання іонно-плазмового азотування для підвищення корозійно-механічної тривкості деталей машин [Текст] / З. А. Дурягіна, О. В. Нестеров, Н. В. Щербовських // Восточно-европейский журнал передовых технологий. – 2010. – № 6/5 (48). – С. 21-30.
2. Патент 60658 Україна, МПК С22С 38/18. Жаростійка сталь [Текст] / Нестеров О. В., Грешта В. Л., Климов О. В. та інші. Заявл. 01.12.2010; опубл. 25.06.2011, Бюл. № 12. – 3 с.
3. Патент 61987 Україна, МПК С22С 38/18. Жаростійка феритна сталь [Текст] / Грешта В. Л., Нестеров О. В., Климов О. В. та інші. Заявл. 27.12.2010; опубл. 10.08.2011, Бюл. № 15. – 3 с.

Нестеров А.В., Лавренко А.С., Бялик Г.А., Журавель С.Н.
Запорожский национальный технический университет

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ИОННОГО АЗОТИРОВАНИЯ НА ИЗНОСОСТОЙКОСТЬ ПОВЕРХНОСТНОГО СЛОЯ ФЕРРИТНОЙ НЕРЖАВЕЮЩЕЙ СТАЛИ

Аннотация
Проведено исследование возможности повышения износостойкости поверхности образцов с экономнолегированных хромистых коррозионностойкой и жаростойкой стали ферритного класса 03Х8СЮ путем ионного азотирования в амосфере тлеющего разряда. Азотирование проводили на установке ИОН-20-И2. В качестве насыщяющего газа использовали аммиак. Исследование износостойкости проводили на специально разработанной установке, имитирующей условия эксплуатации изделий. Установленно, что применение ионно-плазменного азотирования позволяет получить на поверхностях опытных образцов износостойкие слои различного функционального назначения: γ′-фаза, ε-фаза и γ′+ε-фазы. Коэфициент повышения износостойкости поверхностей зависел от фазового состава и толщины насыщенных азотом слоев. Граничные показатели относительной износостойкости находились в пределах $1{,}1\cdot10^3$–$2{,}5\cdot10^3$.
Ключевые слова: жаростойкая сталь, ионное азотирование, диффузные зоны, износостойкость, ферритная сталь.

Nesterov A.V., Lavrenko A.S., Byalik G.A., Zhuravel S.M.
Zaporozhye National Technical University

STUDY OF THE INFLUENCE ON THE WEAR ION NITRIDING SURFACE LAYER FERRITIC STAINLESS STEEL

Summary
The investigation of the possibility of increase of samples surface wearability with economically alloyed corrosion- and heat-resistant chromium steel of 03Х8СЮ ferritic group by ion nitriding in the glow discharge atmosfere has been conducted. The nitriding was carried out on the ИОН-20-И2 installation. As the saturant gas ammonia was used. The wearability investigation was conducted on the specially developed installation imitating service conditions. It is established that ion-plasma nitriding allows to get on the test sample surfaces wearproof layers of different functions: γ′-phase, ε-phase and γ′+ε-phases. The increase factor of surfaces wearability depended on phase composition and thickness of layers saturated with nitrogen. Limit values of relative wearability were within $1{,}1\cdot10^3$–$2{,}5\cdot10^3$.
Keywords: heat-resistant steel, ion nitriding, diffusion zones, wearability, ferritic steel.

УДК 664.002.5

ДОСЛІДЖЕННЯ РОБОТИ РОТОРНО-ПЛІВКОВОГО АПАРАТА З ШАРНІРНИМ КРІПЛЕННЯМ ЛОПАТЕЙ

Поліщук М.О., Зубрій О.Г.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Розглянуто питання визначення витрат потужності на розподілення та переміщування рідини лопатями ротора. У роботі представлені результати дослідів, які проводились на роторно-плівковому апараті з шарнірним кріпленням лопатей. У якості робочих середовищ використовувались вода та 50% розчин гліцерину у воді. На основі отриманих даних розраховано коефіцієнт потужності K_N в залежності від відцентрового критерію Рейнольдса $Re_ц$ та плівкового критерію Рейнольдса $Re_п$. Відповідно до результатів подані графічні та аналітичні залежності.
Ключові слова: роторно-плівковий апарат, гідродинаміка, гліцерин, вода, потужність, коефіцієнт потужності.

Постановка проблеми. Рівень розвитку держави визначається рівнем розвитку основних галузей промисловості: енергетики, металургії, машинобудування, хімічної, біотехнологічної та інших. У зв'язку з цим першочергового значення набуває розробка досконалих машин та апаратів, інтенсифікація виробничих процесів та зниження вартості обладнання, чому сприяє його досконале наукове дослідження, розрахунок та конструювання. Актуальним є необхідність підвищення якості сировини та кінцевої продукції. Проблемою є складність обробки термолабільних і речовин, що піняться. В багатьох випадках такі продукти переробляються в плівкових апаратах, в тому числі роторних [1; 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе місце при дослідженні плівкових апаратів відводиться вивченню гідродинамічних особливостей тепломасообмінних процесів [1; 3; 4]. Особливо це стосується апаратів з неметалевих матеріалів та покриттів (скло, емаль, кераміка, полімери), даних про роботу яких в літературі не достатньо. При проектуванні плівкових апаратів слід рівномірно розподілити рідинній шар на поверхні теплообміну, це потребує спеціальних розподільних пристроїв, великої точності виготовлення апаратури. При порушенні рівномірності зрошення рідиною поверхні теплообміну ефективність плівкових апаратів знижується [5; 6; 7], тому однією з головних задач є створення надійних розподільних пристроїв, забезпечення нерозривності потоку на всій поверхні теплообміну. Запобігти цих недоліків можливо при використанні роторних плівкових апаратів, в яких розподілення і перемішування рідини реалізується лопатями ротора.

Аналіз робіт із гідродинаміки й теплообміну в роторно-плівкових апаратах (РПА) [5–8] свідчить, що процеси в них є складними, оскільки на гравітаційну течію плівки накладається дія лопатей ротора, які з одного боку, розподіляють плівку рідини по поверхні нагріву, з іншого – додатково турбулізують її. Тому надійні розрахункові залежності здебільшого отримують після узагальнення експериментальних досліджень. Проте дотепер гідродинаміка, тепло- та масообмін у плівках вивчені недостатньо, що не дозволяє здійснювати надійні інженерні розрахунки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Через складність вивчення гідродинаміки як висхідного так і низхідного потоку в роторно-плівковому апараті недостатньо теоретичних та експериментальних даних, що не дозволяє провести достатньо повний аналіз умов

© Поліщук М.О., Зубрій О.Г., 2016

роботи плівкових апаратів, а особливо апаратів з неметалевих матеріалів.

Однією з величин для повного розрахунку РПА є потужність.

Стандартні роторно-плівкові апарати мають приводи, потужності яких набагато перевищують потужність, обумовлену технологічним процесом обробки рідини.

Повна потужність яку необхідно підвести до вала ротора становить:

$$N = N_{кін} + N_n + N_{пр},$$

де $N_{кін}$ – потужність, яка витрачається на створення кінетичної енергії обертання рідини, N_n – потужність на перемішування, $N_{пр}$ – потужність, яка витрачається в приводі та опорах вала [6].

Потужності $N_{кін}$ та N_n є важливими характеристиками гідродинаміки роторно-плівкового апарата. Крім того вони можуть бути використані для опису процесів переносу в плівці рідини.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є експериментальне дослідження потужності в скляному роторно-плівковому апараті з шарнірним кріпленням фторопластових лопатей та узагальнення результатів дослідів.

Виклад основного матеріалу. Широкого застосування в промисловості набули плівкові апарати з нерухомою поверхнею та ротором, що обертається. В роторно-плівкових апаратах (РПА) рідинна фаза розподіляється ротором по твердій поверхні, що обігрівається і турбулізується ротором [9]. Це призводить до значної інтенсифікації процесів тепло- та масообміну. РПА відповідають основним вимогам для переробки термолабільних речовин – високої інтенсивності тепломасообміну, малого часу перебування продукту на поверхні нагріву, незначного гідростатичного тиску [4].

Дослідження потужності проводилися на експериментальній установці роторно-плівкового апарата з шарнірним кріпленням лопатей (рис. 1).

Установка складається з наступних основних вузлів: скляного роторного плівкового апарату 1 з оболонню 2, шарнірним ротором 3 з приводом 4 і торцевим ущільненням 5.

Початковий розчин подається в ємність 6 і поступає в роторно-плівковий апарат 1, потім захоплюється лопатями ротора 3 і розподіляється у вигляді тонкого рідинного шару по внутрішній поверхні апарата. Нагрів здійснюється рідиною, що потрапляє в оболонь 2. Упарений розчин стікає в приймальну і зливну ємності 7 і 8.

У процесі досліджень контролюються та вимірюються наступні параметри: витрата продукту в апараті; температура продукту на вході і виході з апарату; температура і витрата теплоносія, що нагріває корпус апарату; частота обертання ротора. Стабільність подачі продукту забезпечується наявністю напірного бака. Привід ротора здійснюється від електродвигуна постійного струму.

Шарнірно закріплена лопать може працювати або в режимі «стирання», коли її кромка торкається внутрішньої поверхні корпуса апарата, або в режимі «плавання», коли між кромкою лопаті і корпусом самовстановлюється деякий зазор Δ [6] (рис. 2). На дану лопать діють тільки дві сили: відцентрова сила C та сила гідростатичного тиску P, яка направлена по нормальні до поверхні лопаті. Положення лопаті визначається умовою рівноваги моментів сил.

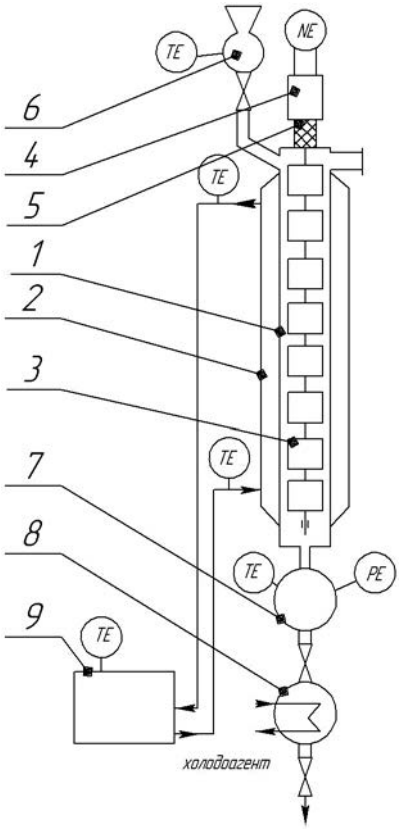

Рис. 1. Схема дослідної установки:
1 – роторний плівковий апарат; 2 – теплообмінна оболонь; 3 – шарнірний ротор; 4 – привід; 5 – ущільнення; 6 – напірний бак; 7 – приймальна ємність; 8 – зливна ємність; 9 – термостат

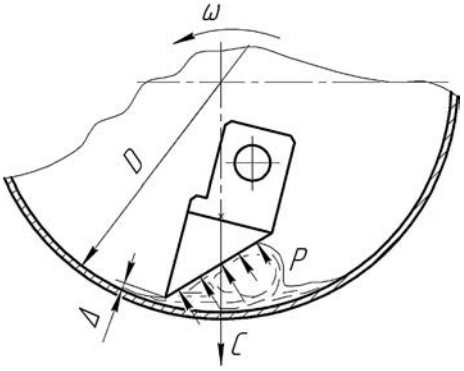

Рис. 2. Шарнірно закріплена лопать в режимі «плавання»

В якості робочої рідини для проведення дослідження на лабораторній установці використовувалась вода та розчин 50% гліцерину у воді.

Дослідження проводилося в такій послідовності. В корпус апарата подавався розчин з заданою температурою та витратою. Для забезпечення постійної температури в оболонь апарата подавався теплоносій – вода з термостату 9. Встановлювали швидкість обертання ротора 150-200 об/хв., яка фіксувалася тахометром типу ТЦ-3М, після встановлення необхідного ізотермічного режиму заміряли потужність за допомогою показань амперметра та вольтметра.

Після чого збільшували швидкість обертання ротора на 50-70 об/хв. і знову повторювали вимі-

ри, до досягнення граничної швидкість обертання ротора 650-750 об/хв.

Після цього змінювали витрати і повторювали знову всі виміри.

Результати дослідження показано у вигляді залежності потужності від кутової швидкості на рис. 3.

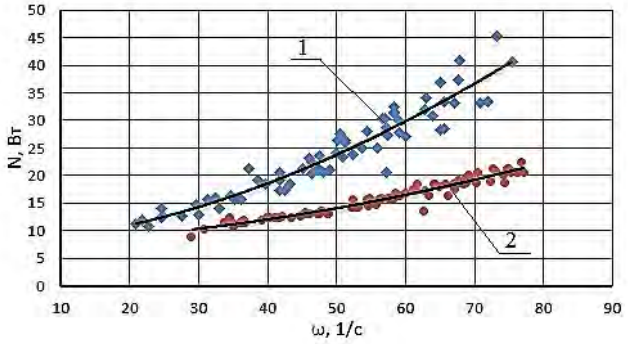

Рис. 3. Залежність потужності N від кутової швидкості ω для розчину 50% гліцерину у воді (1) та води (2)

Як видно з рис. 3 кутова швидкість показує значний вплив на величину потужності. Також був оцінений вплив витрат рідини на потужність.

За результатами проведених досліджень та за літературними даними запропоновано узагальнююче рівняння у вигляді:

$$K_N = A \cdot Re_{ц}^{\alpha} \cdot Re_{пл}^{\beta}, \quad (1)$$

де $K_N = \frac{N}{\omega^3 \cdot \rho \cdot D^4 \cdot h}$ – коефіцієнт потужності,

$Re_{ц} = \frac{\omega D^2}{\nu}$ – відцентровий критерій Рейнольдса,

$Re_{пл} = \frac{4\Gamma}{\nu}$ – плівковий критерій Рейнольдса.

В наведених формулах: N – потужність на переміщування рідини в апараті, ω – кутова швидкість, ρ – густина рідини, D – діаметр апарата, h – висота робочої поверхні апарата, ν – коефіцієнт кінематичної в'язкості, $\Gamma = \frac{V}{\pi D}$ – густина зрошення поверхні апарата, V – витрати рідини.

На основі отриманих результатів експерименту була встановлена залежність коефіцієнта потужності від відцентрового критерію Рейнольдса при постійних величинах $Re_{пл}$ (рис. 4).

Як видно з графіка відцентровий критерій Рейнольдса має значний вплив і оцінюється як $K_N \sim Re_{ц}^{-1,54}$.

Аналогічно була встановлена залежність коефіцієнта потужності від критерію Рейнольдса плівкового і оцінено як $K_N \sim Re_{пл}^{0,085}$. Критерій $Re_{пл}$ має не значний вплив на величину K_N.

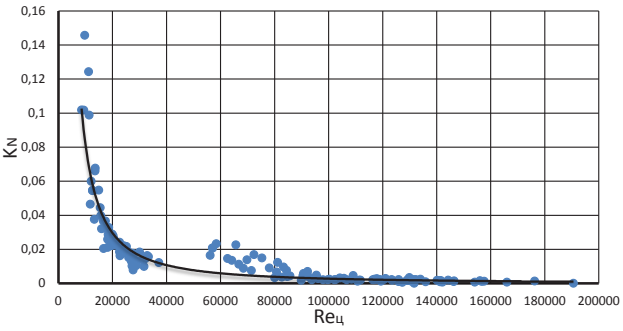

Рис. 4. Залежність коефіцієнта потужності K_N від відцентрового критерію $Re_{ц}$

Остаточна залежність для визначення коефіцієнта потужності має вигляд

$$K_N = 91200 \cdot Re_{ц}^{-1,54} \cdot Re_{пл}^{0,085} \quad (2)$$

Залежність (2) справедлива для $30<Re_{пл}<2300$ та $8000<Re_{ц}<20000$, результати отриманих розрахунків показані на рис. 5.

Коефіцієнт кореляції становить 0,859.

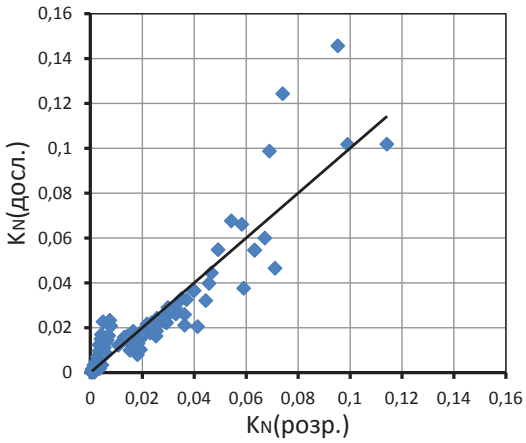

Рис. 5. Залежність дослідного коефіцієнта потужності від розрахункового коефіцієнту потужності

Висновки і пропозиції. Проведені експериментальні дослідження витрат потужності в роторно-плівковому апараті з шарнірним кріпленням лопатей. За результатами досліджень встановлена залежність коефіцієнта потужності від критерію Рейнольдса відцентрового. Отримані результати можуть бути використанні для подальшого дослідження роторно-плівкових апаратів з шарнірним кріпленням лопатей.

Список літератури:

1. Антипов С. Т. Машины и аппараты пищевых производств, учеб. для вузов. В 2 кн. / С. Т. Антипов, И. Т. Кретов, А. Н. Остриков и др.; под ред. акад. РАСХН В. А. Панфилова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: КолосС, 2009. – Кн. 1610 с.
2. Василинец И. М., Сабуров А. Г. Роторно-пленочные аппараты в пищевой промышленности. – М.: Агропромиздат, 1989. – 136 с.
3. Олевский В. М. Роторно-пленочные тепло-и массообменные аппараты / В. М. Олевский, В. Р. Ручинский. – М.: Химия, 1977.
4. Научное обеспечение процесса влагоудаленния из фосфолипидных эмульсий подсолнечных масел в ротационно-пленочных аппаратах /Алтайулы Сагымбек // Авторефер. дис. на соиск. уч. степени док. тех. наук. Воронеж. – 2012. – 24 с.
5. Воронцов Е. Г. Теплообмен в жидкостных пленках / Е. Г. Воронцов, Ю. М. Тананайко. – К.: Техника, 1972. – 196 с.

6. Соколов В. Н. Аппаратура микробиологической промышленности / В. Н. Соколов, М. А. Яблокова. – Л.: Машиностроение, 1988. – 278 с.
7. Тананайко Ю. М. Методы расчета и исследования пленочных процессов / Ю. М. Тананайко, Е. Г. Воронцов. – К.: Техника, 1975. – 312 с.
8. Марценюк А. С. Плёночные тепло и массообменные аппараты в химической промышленности / А. С. Марценюк, В. Н. Стабников. – М.: Тяж. пром-ть, 1981. – 160 с.
9. Молоканов Ю. К. Разделение смесей кремнийорганических слединений / Кораблина Т. П., Клейновская М. А., Щелкунова М. А. – М.: Химия, 1974. – 296 с.

Полищук М.А., Зубрий О.Г.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ИССЛЕДОВАНИЕ РАБОТЫ РОТОРНО-ПЛЕНОЧНОГО АППАРАТА С ШАРНИРНЫМ КРЕПЛЕНИЕМ ЛОПАТЕЙ

Аннотация
Рассмотрены вопросы определения затрат мощности на распределения и перемешивания жидкости лопастями ротора. В работе представлены результаты опытов, которые проводились на роторно- пленочном аппарате с шарнирным креплением лопастей. В качестве рабочих сред использовались вода и 50% раствор глицерина в воде. На основе полученных данных рассчитан коэффициент мощности K_N в зависимости от центробежного критерия Рейнольдса $Re_ц$ и пленочного критерия Рейнольдса $Re_п$. Согласно результатам представленные графические и аналитические зависимости.
Ключевые слова: роторно-пленочный аппарат, гидродинамика, глицерин, вода, мощность, коэффициент мощности.

Polishchuk M.A., Zubriy O.G.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

RESEARCH WORK OF ROTARY FILM APPARATUS WITH HINGING SHOVEL

Summary
The question of determining the cost to power distribution and mixing liquids rotor blades. The paper presents the results of experiments conducted on rotary film apparatus with hinging blades. As working environments used water and 50% glycerol solution in water. Based on the data calculated power factor K_N depending on the criteria centrifugal Reynolds Re_c and criterion Reynolds film Re_f. According to the results presented graphical and analytical dependence.
Keywords: rotary film apparatus, hydrodynamics, glycerin, water, power, power factor.

УДК 528.44:322.2

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПЛАНУВАЛЬНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ВАРТОСТІ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Сай В.М., Винарчик Л.В.
Національний університет »Львівська політехніка»

Цінність земель населених пунктів полягає у їх здатності приносити додатковий прибуток. Прибуток в основному утворюється завдяки місцерозташуванню земельної ділянки та інфраструктурному облаштуванню території. Обидва ці показники визначаються містобудівними параметрами розвитку населеного пункту, його частин (економіко-планувальних зон), а також локальних особливостей окремих земельних ділянок. У статті проведено дослідження впливу локальних факторів на вартість земельних ділянок при нормативній та експертній грошовій оцінці земель. Розглядається відношення ціни земельних ділянок до їх віддаленості від центру міста на основі їх парних якісних порівнянь між собою з урахуванням різних факторів. Для дослідження обрано земельні ділянки комерційного призначення у межах населеного пункту.
Ключові слова: землі населених пунктів, нормативна грошова оцінка, експертна оцінка землі, оцінка земель, формування вартості земельних ділянок

Постановка проблеми. Метою даного дослідження є аналіз проблем формування та розвитку ринку земель в Україні і розробка на цій основі рекомендацій та пропозицій, щодо перспектив розвитку методик грошової оцінки земель із врахуванням функціонально-планувальних аспектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан правового регулювання оцінювання земель в Україні регулюється відповідно до Конституції України, Земельним кодексом України, Податковим кодексом України, Законом України «Про оцінку земель», Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», Законом України «Про Державний земельний кадастр», Методикою грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів, Методикою грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів), Методикою експертної грошової оцінки земельних ділянок, іншими нормативно-правовими актами [1].

Теоретичні і практичні засади ринкової та нормативної оцінки землі та нерухомості в Україні розвинуті у працях Ю.Ф. Дехтяренка, Ю.М. Манцевича, Ю.М. Палехи [1; 5], Бавровської Н.М. [2], Бусуйок Д.В. [3], Кілочко В.М [4] та деяких інших дослідників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженням визначення чинників різних факторів на вартість земельних ділянок населених пунктів займаються багато дослідників. Досліджується як нормативна грошова оцінка земель, так і експертна. В умовах сучасності це надзвичайно актуальне питання. Проте залишається невирішеним частина питання щодо достовірності використання у населених пунктах виду оцінки в залежності від мети оцінки. Розглянемо дане питання враховуючи функціонально-планувальні аспекти.

Мета статті. Дослідження вартості проводиться досить давно. Ми не ставимо за мету досліджувати всі аспекти формування вартості, зосередимося на ренто утворювальних факторах, зокрема функціонально-планувальних..

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах сучасності набувають усе більшої ваги вартісні показники, які характеризують потенціал і можливості окремих населених пунктів. Ключове значення при цьому набуває об'єктивне визначення вартості земельних ділянок. Відповідно до Закону України «Про оцінку земель» грошова оцінка земельних ділянок залежно від призначення та порядку проведення може бути нормативною і експертною.

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок використовується для визначення розміру земельного податку, державного мита при міні, спадкуванні (крім випадків спадкування спадкоємцями першої та другої черги за законом (як випадків спадкування ними за законом, так і випадків спадкування ними за заповітом) і за правом представлення, а також випадків спадкування власності, вартість якої оподатковується за нульовою ставкою) та даруванні земельних ділянок згідно із законом, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, вартості земельних ділянок площею понад 50 гектарів для розміщення відкритих спортивних і фізкультурно-оздоровчих споруд, а також при розробці показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель.

Експертна грошова оцінка земельних ділянок та прав на них проводиться з метою визначення вартості об'єкта оцінки. Експертна грошова оцінка земельних ділянок використовується при здійсненні цивільно-правових угод щодо земельних ділянок та прав на них [6].

Слід зауважити, що земля в населених пунктах розглядається як просторовий базис забезпечення життєдіяльності населення.

Цінність міських земель полягає у їх здатності приносити додатковий прибуток, який з'являється в містах насамперед завдяки зручному місцезнаходженню щодо ринків ресурсів і збуту та інфраструктурному облаштуванню території. За можливість отримання цього доходу власне і справляється плата за міські землі. Вона повинна відповідати грошовій сумі, яка, якщо її вкласти в банк, дасть у вигляді відсотків з вкладу прибуток такого самого розміру, що й рентний дохід, який щорічно одержують з даної земельної ділянки. Тобто вартість землі – це капіталізована земельна рента [5].

© Сай В.М., Винарчик Л.В., 2016

Паралельне існування двох видів грошової оцінки земель – нормативної та експертної – є досить дискусійним питанням, тим більше результати їх проведення різняться. Багато дослідників відзначають, що нормативна грошова оцінка є досить суб'єктивною, доволі жорсткою, базується на узагальнених даних, вимагає цілого ряду умовностей та припущень, має зовсім неринковий характер. Однак, повністю замінити її експертною оцінкою не має можливості, оскільки остання потребує чималих грошових витрат та витрат часу на її проведення, тому ускладненим є використання цього виду оцінки для проведення масової оцінки земель. Тому в сучасних умовах паралельне існування цих двох оцінок є необхідністю.

Відповідно до Порядку та Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів [7; 8] є наступні рентоутворювальні фактори: функціонально-планувальні, інженерно-інфраструктурні, історико-культурні, природно-ландшафтні, санітарно-гігієнічні. Як вже було вищезазначено, найбільш впливовими на вартість території населених пунктів є функціонально-планувальні та інженерно-інфраструктурні фактори.

Функціонально-планувальні фактори поділяються на локальні, а саме:

– місцезнаходження земельної ділянки в зоні пішохідної доступності до громадських центрів;

– у зоні магістралей підвищеного містоформувального значення;

– у зоні пішохідної доступності швидкісного міського та зовнішнього пасажирського транспорту;

– у зоні пішохідної доступності до національних, зоологічних та дендрологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, ботанічних садів, заказників, заповідних урочищ, пам'яток природи, курортів, парків, лісопарків, лісів, зелених зон, пляжів;

– у прирейковій зоні (ділянка, розташована або примикає до відводу залізниці, має під'їзну залізничну колію).

Інженерно-інфраструктурні поділяються на наступні локальні фактори:

– земельна ділянка, що примикає до вулиці без твердого покриття;

– не забезпечена централізованим водопостачанням;

– не забезпечена каналізацією;

– не забезпечена централізованим теплопостачанням;

– не забезпечена централізованим газопостачанням.

Розглянемо вплив цих факторів на вартість земельних ділянок населених пунктів у експертній та нормативній грошовій оцінці. Для досліджень обрано місто Стрий – місто обласного значення Львівської області. Один із головних та найбільших транспортних вузлів Західної України, важливий економічний та культурний центр Львівської області. Місто розташоване на лівому березі ріки Стрий. Площа міста становить 16,95 км^2, чисельність населення 59 629 чол., густота населення складає 3 518 осіб/км^2. Віддаль до обласного центру (м. Львів) – 67 км [9].

На основі бази даних вартості земельних ділянок у м. Стрий Львівської області, розглянемо відношення віддаленості земельної ділянки від центру міста до її вартості, методом попарних порівнянь [10].

До чинників, що впливають на вартість земельної ділянки, належать:

– правовий режим земельної ділянки;

– цільове призначення та функціональне використання земельної ділянки;

– умови продажу (вільний продаж, вимушений продаж);

– дата продажу (різниця в часі між операціями з продажу, пов'язана зі зміною ринкових умов);

– місцезнаходження (відмінності у розташуванні земельних ділянок в різних природно-кліматичних зонах, населених пунктах різної категорії та у межах населених пунктів у різних місто-планувальних і економіко-планувальних зонах згідно з містобудівною документацією);

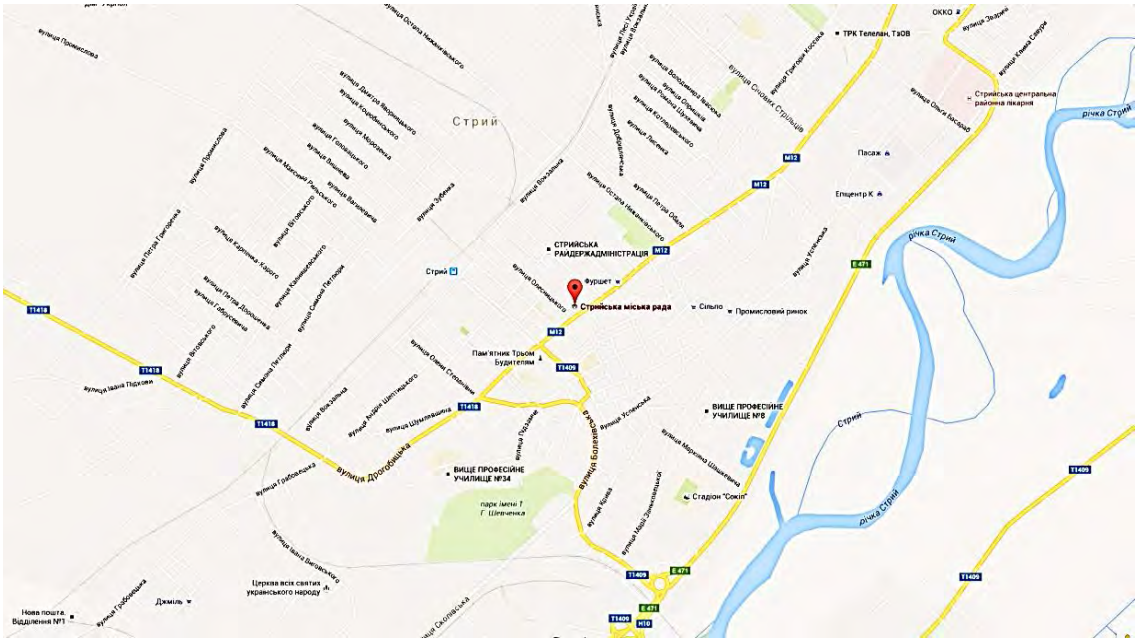

Рис. 1. Центральна функціонально-планувальна зона м. Стрий

Джерело: [розроблено авторами за даними [10; 11]]

– фізичні характеристики (розмір і конфігурація земельної ділянки та її інженерно-геологічні параметри: ухил поверхні, стан ґрунтів, режим ґрунтових вод та паводків, заболоченість, прояви небезпечних геологічних процесів, рівень інженерної підготовки, характер та стан об'єктів нерухомого майна);

– використання прилеглої території (функціональне використання прилеглих земельних ділянок, кількість населення, рівень інженерно-транспортної інфраструктури, стан довкілля).

Для попарних порівнянь нами відібрані подібні земельні ділянки комерційного використання з однією відмінністю – віддаленістю від центру міста. Базу даних експертної грошової оцінки земельних ділянок розділимо на дві групи – у першій представимо земельні ділянки, які розташовані на віддалі більше 1000 м від центру міста, у другій – ділянки, які знаходяться на віддалі до 1000 м від центру міста. Виділену центральну функціонально-планувальну зону з радіусом 1 км представимо на рис. 1. Для опрацювань відібрано 74 земельні ділянки, з них 46 земельних ділянок (23 пари) знаходяться на віддалі до 1000 м від центру міста та 28 земельних ділянок (14 пар) на віддалі більше 1000 м від центру міста.

У таблиці 1 та таблиці 2 наведемо розрахунок співвідношення віддалі та вартості 1 м^2 при експертній та нормативній грошовій оцінці земельних ділянок. Для цього необхідно розрахувати нормативну грошову оцінку вищезгаданих земельних ділянок. Середня базова вартість ($Ц_{н.м}$ 1 м^2 земель м. Стрия становить 126,4 грн., (2010 р.) станом на 01.01.2016 р. згідно Довідника показників нормативної грошової оцінки земель населених пунктів [12].

Коефіцієнт функціонального використання земельної ділянки (землі комерційного використання) – 2,5 згідно Порядку нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів [7]. Відповідно до Порядку до земель комерційного використання відносяться: землі торгівлі транспортними засобами та їх ремонту; землі оптової торгівлі і посередництва в торгівлі; землі роздрібної торгівлі побутовими товарами і їх ремонт; землі готелів та ресторанів; землі підприємств фінансового посередництва; землі підприємств страхування; землі підприємств, що здійснюють допоміжну діяльність у сфері фінансів та страхування; землі підприємств, що здійснюють операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам; землі підприємств, що здійснюють діяльність у сфері інформатизації; землі підприємств, що здійснюють послуги, які надаються переважно юридичним особам; землі підприємств, що здійснюють індивідуальні послуги; землі підприємств, що здійснюють діяльність у сфері відпочинку та розваг (азартні ігри та ігри на гроші тощо).

Зональний коефіцієнт, який характеризує містобудівну цінність території в межах населеного пункту – 0,90-1,80 [12], який визначається згідно з Порядком нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів, граничними значеннями коефіцієнтів є: максимальне – 2,0-2,5, мінімальне – 0,40 (відповідно до групи населених пунктів з чисельністю населення від 50 000 до 100 000 чоловік). Для земельних ділянок які розташовані в центральній частині міста, використаємо максимальне значення цього коефіцієнта, яке запропоноване Довідником і становить 1,80, а для земельних ділянок які розташовані на віддалі більше 1000 м від центру міста використаємо коефіцієнт 1,50.

Розрахунки співвідношень представимо у таблиці 1 та у таблиці 2.

Таблиця 1

Відношення вартості до віддалі земельних ділянок, що знаходяться на віддалі до 1000 м від центру міста

№ з/п	Співвідношення віддалі	Співвідношення вартості 1 м^2	
		Експертна грошова оцінка	Нормативна грошова оцінка
1	0,56	1,42	1
2	0,81	1,23	1
3	0,83	1,17	1
4	0,56	1,05	1
5	0,75	1,41	1
6	0,67	1,07	1
7	0,69	1,02	1
8	0,75	1,05	1
9	0,84	1,26	1
10	0,86	1,18	1
11	0,91	1,04	1
12	0,59	1,14	1
13	0,80	1,01	1,15
14	0,69	1,11	1
15	0,88	1,02	1
16	0,44	1,03	1
17	0,78	1,01	1
18	0,53	1,08	1
19	0,78	1,13	1
20	0,96	1,01	1
21	0,67	1,04	1
22	0,53	1,01	1
23	0,92	1,09	1

Джерело: [розроблено авторами за даними [7; 8; 11; 12]]

Таблиця 2

Відношення вартості до віддалі земельних ділянок, що знаходяться на віддалі більше 1000 м від центру міста

№ з/п	Співвідношення віддалі	Співвідношення вартості 1 м^2	
		Експертна грошова оцінка	Нормативна грошова оцінка
24	0,58	1,18	1
25	0,95	1,06	1
26	0,81	1,01	1
27	0,71	1,09	1
28	0,94	1,07	1
29	0,88	1,04	1
30	0,70	1,07	1,08
31	0,82	1,13	1
32	0,82	1,20	1
33	0,65	1,07	1
34	0,86	1,07	1
35	0,86	1,04	1
36	0,73	1,01	1
37	0,96	1,03	1

Джерело: [розроблено авторами за даними [7; 8; 11; 12]

Отже, з приведених розрахунків ми бачимо вагомий вплив функціонально-планувального аспекту на визначення експертної оцінки земельних ділянок, підвищення вартості виникає внаслідок переваг земельної ділянки за рахунок кращого розміщення по відношенню до ринків робочої сили або ринків збуту продукції. При чому, простежується тенденція: чим ближча земельна ділянка до ядра міста тим більший вплив віддалі на вартість. Що стосується нормативної грошової оцінки земельних ділянок, то вплив місця розташування земельних ділянок відносно ядра міста фактично відсутній, це зумовлено специфікою обчислень, які проводяться відповідно до встановлених Порядку та Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів. Функціонально-планувальна складова має свою специфіку прояву на регіональному, зональному та локальному рівнях, крім того існують відмінності в методологічних підходах до визначення вартості територій населених пунктів.

Висновки з даного дослідження та перспективи. Експертна грошова оцінка земельних ділянок набуває усе більшого значення. Найважливіша різниця між нормативною грошовою оцінкою земельної ділянки та експертною оцінкою полягає в тому, що в нормативній оцінці застосовується нормативна вартість, а в експертній – ринкова. Ще однією важливою відмінністю є те, що в нормативній оцінці оцінюванню підлягає спочатку територія усього населеного пункту, і лише згодом – окрема земельна ділянка, а у експертній оцінці, як правило, оцінюється окрема земельна ділянка з притаманною їй споживчою якістю. Оцінювання умов розташування земельної ділянки, тобто функціонально-планувальний аспект залишається важливим питанням, яке потребує відображення на регіональному, зональному та локальному рівнях.

Список літератури:

1. Методичні основи грошової оцінки земель в Україні: [навч.-метод. посібник] / Ю. Ф. Дехтяренко, М. Г. Лихогруд, Ю. М. Манцевич, Ю. М. Палеха. – К.: Профі, 2007. – 624 с.
2. Бавровська Н. М. Аналіз світового досвіду оцінки міських земель / Н. М. Бавровська // Ефективна економіка. – 2011. – № 12.
3. Бусуйок Д. В. Шляхи удосконалення законодавчого регулювання грошової оцінки земельних ділянок / Д. В. Бусуйок // Право України. – 2010. – № 3. – С. 166-173.
4. Кілочко В. М. Удосконалення грошової оцінки земель в Україні / В. М. Кілочко. – К.: ТОВ «ЦЗРУ», 2004. – 160 с.
5. Економіко-географічні аспекти формування вартості територій населених пунктів. Наукове видання / Палеха Ю. М. – К.: Профі, 2006. – 324 с.
6. Закон України «Про оцінку земель» / Відомості Верховної Ради України від 09.04.2004 р. – 2004 р., № 15, стаття 229.
7. Порядок нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів / Офіційний вісник України від 26.04.2006 р. – 2006 р., № 15, с. 154, стаття 1133.
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» від 23 березня 1995 р. № 213.
9. Вікіпедія, Стрий. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Стрий – Заголовок з екрану.
10. Винарчик Л. В. Особливості формування вартості земельних ділянок у м. Стрию / Л. В. Винарчик // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Географія. Землеустрій. Природокористування 2014. Випуск 3, с. 200-204.
11. Карта м. Стрий [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.google.com.ua/maps/place/Stryi,+Lviv+Oblast/@49.259006,23.8054844,13z/data=!3m1!4b1!4m2!3m1!1s0x473a6a1dcdab30d7:0xdb9765d0eca85d83 – Заголовок з екрану.
12. Довідник показників нормативної грошової оцінки земель населених пунктів, станом на 01.01.2016 р.

Сай В.М., Вынарчык Л.В.
Национальный университет »Львовская политехника»

ФУНКЦИОНАЛЬНО-ПЛАНИРОВОЧНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СТОИМОСТИ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ

Аннотация
Ценность земель населенных пунктов заключается в их способности приносить дополнительную прибыль. Прибыль в основном образуется благодаря месторасположению земельного участка и инфраструктурном обустройству территории. Оба эти показатели определяются градостроительными параметрами развития населенного пункта, его частей (экономико-планировочных зон), а также локальных особенностей отдельных земельных участков. В статье проведено исследование влияния локальных факторов на стоимость земельных участков при нормативной и экспертной денежной оценке земель. Рассматривается отношение цены земельных участков к их удаленности от центра города на основе их парных качественных сравнений между собой с учетом различных факторов. Для исследования выбрано земли коммерческого назначения в пределах населенного пункта.
Ключевые слова: земли населенных пунктов, нормативная денежная оценка, экспертная оценка земли, оценка земель, формирование стоимости земельных участков.

Say V.M., Vynarchyk L.V.
Lviv Polytechnic National University

FUNCTIONAL ASPECTS AND PLANNING FORMATION VALUE OF LAND SETTLEMENTS

Summary
The value of land settlements is their ability to generate additional revenue. Profits are mainly formed due to the location of the land and the construction of infrastructure areas. Both of these indicators are defined town planning parameters of the settlement of its parts (economic-planning zones) as well as local features some land. The paper studied the influence of local factors on the value of land in the regulatory and expert money assessment of land. We consider the ratio of the price of land to their distance from the city center on the basis of even qualitative comparisons between them based on different factors. To investigate the taken land for commercial purpose.
Keywords: land settlements, normative monetary evaluation, expert assessment of land, land valuation, formation value of land.

УДК 665.52

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИРОБНИЦТВА НАТУРАЛЬНИХ АРОМАТИЗАТОРІВ

Силка І.М.
Національний університет харчових технологій

У статті розглянуто нові підходи до виробництва натуральних ароматизаторів з ефіроолійної сировини. Досліджено асортимент сировини для виробництва ароматизаторів, яка містить ароматичні речовини оригінального аромату. Представлені результати теоретично розрахованих та практично відпрацьованих режимів фракційної перегонки ефірної олії кмину звичайного. Проведено газохроматографічний аналіз ефірної олії кмину та продуктів її переробки.
Ключові слова: ароматизатор, ефірна олія, кмин звичайний, фракційна перегонка.

Постановка проблеми. Завдяки успіхам сучасної хімії, кількість синтезованих ароматичних речовин постійно зростає. Багато з них володіють тонким ароматом, добре імітують запах натуральних ефірних олій і подібні за хімічним складом (ідентичні натуральним). Інші синтетичні ароматизатори мають оригінальний своєрідний аромат, який не має аналогів у природі. Багато компонентів, які входять до композицій штучних ароматизаторів, зовсім чужі людському організму і потребують досконалого та поглибленого вивчення.

На теперішній час вивчена дія на організм далеко не всіх синтетичних ароматичних речовин, а особливо їх композицій, які можуть проявляти комбіновану дію [1]. Хоча ароматизатори порівняно з іншими класами харчових добавок, як правило, використовують в значно менших концентраціях, це не гарантує повної безпеки для здоров'я людей.

Постійне нарощування виробництва штучних ароматизаторів та поширення їх використання населенням, їхня токсичність, негативний вплив на обмін речовин, наявність віддалених ефектів свідчать про необхідність зменшення їх використання [2]. Тому, виробництву натуральних ароматизаторів надається все більшої уваги як за кордоном, так і в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Натуральні ароматичні речовини забезпечують високу якість і приємний смак виробів. Головними країнами, які ведуть активне патентування винаходів по натуральним ароматизаторам і способам їх введення в харчові продукти виступають США, Японія, Англія, Швейцарія, ФРН, Франція.

Як свідчить практика, для створення нових ароматизаторів необхідно: висококваліфікований персонал, інноваційні розробки орієнтовані на потреби клієнтів, дослідження з урахуванням передових тенденцій в області харчових технологій, постійний зв'язок з технологами харчових підприємств.

Комерційний успіх сучасного підприємства-виробника, за свідченнями виробників ароматизаторів [3], визначається наявністю фахівців здатних розробляти і розвивати інноваційні процеси за рахунок створення нових технологій, форм та способів організації виробництва.

Одним із сучасних напрямів виробництва натуральних ароматизаторів є удосконалення переробки ефіроолійної сировини. В Україні вивченням та застосуванням нових малопоширених рослин займаються Нікітський ботанічний сад (Ялта) та Національний ботанічний сад ім. Н.Н. Гришко НАН України (Київ), де особливу увагу приділяють групі ефіроолійних рослин [4].

Переробленням рослинної сировини з виділенням ароматичних речовин займаються заводи, оснащені дистиляційними, екстракційними та іншими необхідними установками. Не дивля-

© Силка І.М., 2016

чись на те, що рослинна біомаса відноситься до відновлюваних природних ресурсів, питання її комплексної переробки актуальні як з економічної точки зору, так і з екологічної позиції. Одним з найбільш перспективних напрямків перероблення ефіроолійної сировини є виробництво ароматизаторів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Встановлено, що перспективною сировиною для отримання ароматизаторів може бути ряд ефіроолійних рослин, які можна поділити за запахом на три групи: гвоздичні, пряні, ароматичні. Історично так склалося, що у харчовій промисловості найчастіше використовують рослини гвоздичних та пряних запахів: кмин звичайний, коріандр посівний, кріп, чабер садовий, полин лимонний, майоран садовий. М'ята котяча, шавлія мускатна, васильки евгенольні та м'ята перцева в більшій мірі використовуються в фармакології. Однак, особливого інтересу набувають і рослини ароматичної групи, властивості яких ще не до кінця досліджені.

Для вдалого впровадження ефіроолійної рослини у виробництво натуральних ароматизаторів обов'язковою умовою є високий вміст ефірних олій. До таких ефіроносів можна віднести кмин звичайний, коріандр посівний, змієголовник молдавський та полин лимонний. Аромат та вміст основних ароматичних речовин приведено в табл. 1.

Таблиця 1

Хімічний склад ефірних олій та їх ароматичні характеристики

Ефірна олія	Основні компонети	Вміст, % мас	Аромат
Кмину	l-карвон d-лимонен	50...60 30...40	кминний лимонний
Коріандру	d-ліналоол α-пінен гераніол	67...70 7...10 10	коріандровий хвойний трояндовий
Змієголовника молдавського	цитраль гераніол	20...40 30	цитрусовий трояндовий
Полину лимонного	ліналоол гераніол цитраль	15...20 10 40	квітковий трояндовий цитрусовий

Незважаючи на необхідність та економічну обґрунтованість, ефіроолійна галузь промисловості на сьогодні знаходиться у стані занепаду. Підприємства, які приносили раніше великі прибутки економіці Криму та України, дійшли до критичного стану і не можуть забезпечити нормальну діяльність своїх трудових колективів, змушені скорочувати виробництво.

Рішенням цих проблем є впровадження сучасних технологічних рішень, проведення технічного переоснащення діючих підприємств з переходом на тепло- й електрозберігаюче обладнання, впровадження автоматизованих систем управління і контролю, сучасних методів управління виробництвом, комплексне використання сировини.

Формулювання цілей статті. У даній статті запропоновано нові підходи до удосконалення перероблення ефіроолійної сировини з метою отримання натуральних харчових ароматизаторів. Предметом дослідження виступає ефіроолійна рослина, а саме кмин звичайний та продукти її переробки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кмин звичайний відноситься до промислової ефіроолійної сировини, культивується в багатьох європейських країнах в тому числі в Україні. Головним товарним продуктом є насіння, яке широко використовується як пряність у хлібопекарстві, сироробстві, консервуванні та лікеро-горілчаному виробництві.

Для успішного впровадження нових ефіроолійних культур у виробництво ароматизаторів необхідне детальне вивчення складу та фізико-хімічних властивостей ефірних олій цих рослин. Вміст ефірної олії в насінні кмину звичайного коливається в межах 4,0...6,5% в залежності від сорту рослини, місця вирощування, ступеню зрілості насіння. До складу ефірної олії входить близько 50 ароматичних речовин, основними з яких є карвон та лімонен. Їх загальна кількість становить 87...95%. Промислова ефірна олія зазвичай містить близько 50...65% карвону та до 40% лімонену, а також 1,5...2% дигідрокарвону і дигідрокарвеолу та невелику кількість монотерпенових і сесквітерпенових вуглеводів.

Хімічний склад зразків ефірної олії кмину досліджували методом газової хроматографії на газовому хроматографі «ХРОМ-4» згідно [6].

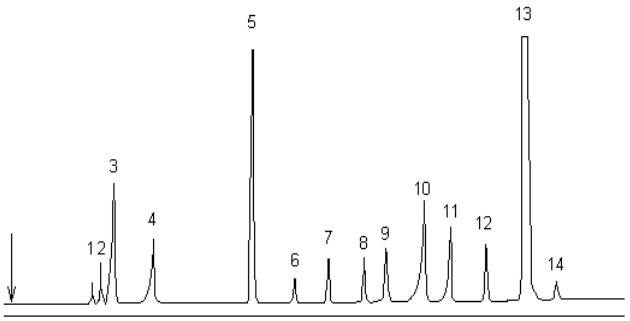

Рис. 1. Хроматограма ефірної олії кмину звичайного

Застосовували тридцятиметрову кварцеву колонку НР-5 (полімер 5% дифеніл – 95% диметилсилоксан) з внутрішнім діаметром 0,25 мм і товщиною плівки нерухомої фази 0,25 μм. Газносій – гелій з постійною швидкістю 1 мл/хв. У хроматограф вводили 1 мкл 1...2%-ного спиртового розчину ефірної олії з розділенням потоку 20 : 1. Температура інжектора-випарювача: 280°С. Температура колонки: 50°С (2 хв), 50–200°С (4°С/хв), 200–280°С (20°С/хв), 280°С (5 хв). Було проведено ідентифікацію компонентного складу та розраховувало масові частки складових (табл. 2).

Проведені газохроматографічні дослідження показали, що ефірна олія плодів кмину звичайного складається з двох компонентів лімонену та карвону, які становлять близько 95% від загальної кількості. Тому ефірну олію кмину можна вважати джерелом лимонного (лімонен) та пряного (карвон) напряму аромату.

До класичних методів переробки ефіроолійної сировини відносяться механічний, мацерація, сорбція, екстракція леткими розчинниками та інертними газами, селективна адсорбція та перегонка з водяною парою. Найбільш розповсюдженим є метод парової перегонки, заснований на властивості ефірної олії відганятися з водяною парою. Його доцільно застосовувати

Таблиця 2

Хімічний склад ефірної олії кмину звичайного

№ на хроматограмі	Назва компоненту	Вміст, % мас	№ на хроматограмі	Назва компоненту	Вміст, % мас
1	α-туйен	0,01	8	цисепоксилімонен	0,15
2	сабінен	0,04	9	трансепоксилімонен	0,18
3	β-мірцен	1,24	10	α-терпінеол	1,06
4	р-цимен	0,06	11	дигідрокарвон	0,58
5	лімонен	39,71	12	цискарвеол	0,27
6	ліналоол	0,05	13	карвон	56,39
7	цитраль	0,16	14	каріофілен	0,10

для технології натуральних харчових ароматизаторів, оскільки даний метод, порівняно з попередніми, має ряд значних переваг: вилучення із сировини тільки летких з водяною парою ароматичних речовин; простота апаратурного обладнання, висока продуктивність; не токсичність та пожежобезпечність.

У промисловості для надання ефірним оліям товарного вигляду проводять ряд спеціальних технологічних операцій, серед яких чільне місце посідає фракційна перегонка. Даний метод дозволяє розділити ефірні олії на фракції, збагачені цільовими компонентами, та видалити ароматичні речовини з грубим запахом. Це значно розширює застосування ефірних олій в якості ароматизаторів в різних галузях народного господарства.

У ході досліджень фракційної перегонки ефірної олії кмину звичайного, яку розглядали як бінарну суміш лімонену та карвону, розраховані масові та мольні частки ключових компонентів, продуктивність автоматизованої установки фракційної перегонки по вихідній сировині та дистиляту. Теоретично розраховані режими фракційної перегонки ефірної олії кмину наведені в табл. 3.

Таблиця 3

Режими фракційної перегонки ефірної олії кмину

Параметри	Значення
Продуктивність автоматизованої установки фракційної перегонки по вихідній сировині	600
Продуктивність автоматизованої установки фракційної перегонки по дистиляту, мл/добу	240
Тиск, кПа	0,5...1,5
Температура колонки, °С	Не більше 200
Флегмове число R_{min}	6,62
Флегмове число дійсне R	8,6...9,93
Число теоретичних тарілок мінімальне $n_{мін}$	9
Коефіцієнт корисної дії автоматизованої установки фракційної перегонки, %	0,65
Число теоретичних тарілок дійсне $n_д$	13

За теоретично розрахованими режимами проводили сплановане розділення ефірної олії кмину на дві фракції: фракція 1, в якій згідно заданих умов повинно міститися 95% мас. лімонену, фракція 2, в якій міститься 96,8% мас. карвону. У ході проведення серії фракційних перегонок ефірної олії кмину були встановлені робочі режими (табл. 4).

Таблиця 4

Робочі режими фракційної перегонки ефірної олії кмину

Етапи фракціонування	Температура, °С		Тиск, кПа	Флегмове число
	кубу	дефлегматора		
Прогрівання колонки	50,0...85,0	18...20	2,64	∞
Фракція проміжна 1	85,0...112,0	20...29	1,5	1:7
Фракція 1 (лімонен)	112,0...118,0	29...37	0,5	1:10
Фракція проміжна 2	120,0...130,0	23...30	0,5	1:5
Кубовий залишок / Фракція 2 (карвон)	-	-	-	-

Представлені режими фракційної перегонки дозволяють розділити ефірну олію кмину відповідно попередньому плану, тобто на дві фракції: фракція 1 (лімонен) та фракція 2 (карвон). Однак, у ході досліджень виникає потреба відокремити проміжні фракції, які містять решту ароматичних речовин, що присутні в ефірній олії.

Особливу увагу було надано на зміну органолептичних властивостей в залежності від температурних режимів перегонки та кількості відібраних фракцій. Результати перегонки ефірної олії кмину представлені у табл. 5.

При фракційній перегонці багатокомпонентних сумішей прийнято зображати процес графічно, а саме лініями залежності «температура кипіння – відсоток відбору», які називають кривими розгонки або кривими фракційного складу (рис. 2).

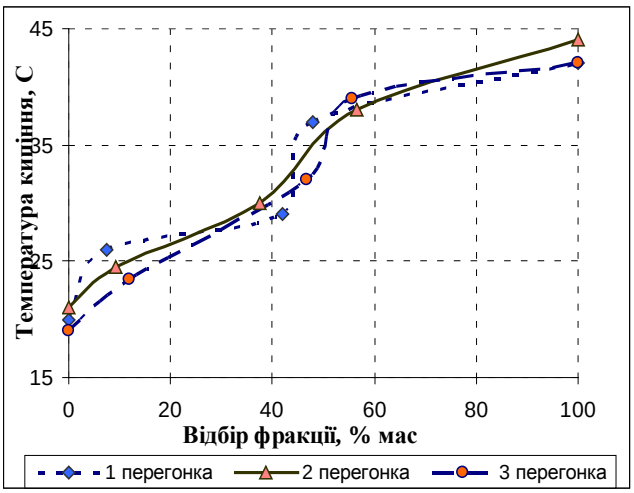

Рис. 2. Криві фракційної перегонки ефірної олії кмину

Таблиця 5

Характеристика фракцій ефірної олії кмину

Серія перегонки	Номер фракцій	Температурні інтервали кипіння, °С	Тиск, кПа	Кількість відібраної фракції, мас%	Напрям аромату фракції
1	1	26-29	2,64	7,4	Аромат свіжості
	2	29-37	2,64	34,6	Аромат лимону та апельсину
	3	37-42	2,64	5,8	Цитрусовий аромат із тоном кмину
	Кубовий залишок	–	–	52,2	Кминний аромат
2	1	24-30	1,5	10,2	Злагоджене поєднання аромату герані з лимонними тонами
	2	30-38	1,5	28,4	Запах лимону
	3	38-44	1,5	18,8	Приємне поєднання цитрусових та кмину
	Кубовий залишок	–	–	45,6	Насичений аромат зрілого насіння кмину
3	1	24-32	0,5	11,8	Аромат лимонної шкірки з пряними віддтінками
	2	32-39	0,5	34,8	Насичений пряний аромат лимону
	3	39-42	0,5	9,0	Кминний аромат з лимонними тонами
	Кубовий залишок	–	–	44,4	Насичений терпко-пряний аромат кмину з цитрусовими нотами

При чіткому розділенні суміші отримують криві істинних температур кипіння (криві ІТК), а при нечіткому розділенні – криві фракційної розгонки [8]. На рис. 2 показані графіки залежності температури кипіння від кількості відбору фракцій при залишковому тиску, тобто криві фракційних перегонок ефірної олії кмину. Неспівпадання графіків свідчить про багатоваріантність процесу фракційної перегонки навіть при незначних змінах температурних режимів, а відповідно і різноманітність хімічного складу отриманих фракцій.

За результатами сенсорного аналізу встановлено, що оптимальним варіантом слід вважати другу серію перегонки ефірної олії кмину (див. табл. 6). Саме за таких режимів виділяється чотири фракції гармонійного аромату. Аналіз компонентного складу кожної фракції проводили методом високоефективної газорідинної хроматографії за умовами наведеними вище по тексту, що давало можливість спостерігати за динамікою збагачення фракцій ключовими компонентами. Результати хроматографічного дослідження представлено на рис. 3.

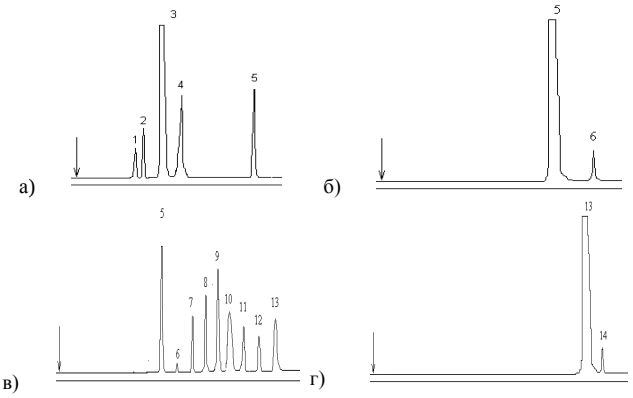

Рис. 3. Хроматограми фракцій ефірної олії кмину: а) фракція 1, б) фракція 2, в) фракція 3, г) фракція 4

Вміст компонентів фракцій ефірної олії кмину (табл. 6) представлено відповідно номерів на хроматограмі.

Таблиця 6

Хімічний склад фракцій ЕО кмину, % мас

№ на хроматограмі	Назва компоненту	Фракція1	Фракція 2	Фракція 3	Фракція 4
1	α-туйен	5,32	-	-	-
2	сабінен	10,53	-	-	-
3	β-мірцен	53,72	-	-	-
4	р-цимен	13,4	-	-	-
5	лімонен	17,03	95,19	17,21	2,8
6	ліналоол	-	3,81	0,6	-
7	цитраль	-	-	5,85	-
8	цисепокси-лімонен	-	-	7,46	-
9	трансепок-силімонен	-	-	9,68	-
10	α-терпінеол	-	-	22,54	-
11	дигідрокарвон	-	-	11,47	-
12	цискарвеол	-	-	8,68	-
14	каріофілен	-	-	-	0,8

З даних таблиці можна відзначити, що основними компонентами фракцій є: 1 фракція – β-мірцен, 2 фракція – лімонен, 3 фракція – α-терпінеол, 4 фракція – карвон. Ці ароматичні речовини обрано ключовими компонентами і подальші дослідження спрямовані на максимальне збагачення цими речовинами відповідних фракцій, що забезпечить стабільність і виражену тональність аромату готових ароматизаторів.

Результати хроматографічного аналізу фракцій ефірної олії кмину показали, що спланованому на початку складу відповідає фракція 2 та кубовий залишок першої серії розгонки.

Висновки і пропозиції. За результатами роботи, крім температурних режимів встановлювалися органолептичні характеристики отриманих фракцій та перспективність їх використання при створенні нових ароматизаторів.

Встановлено, що аромат фракцій змінюється залежно від температурних режимів. При цьому встановлено, що тривалість одного досліду фракційної перегонки 200 мл ефірної олії кмину

становить 8...10 год. Тому для повного планування їх складу існуючих розрахунків не достатньо, оскільки в них відсутній етап визначення температурних режимів фракційної перегонки, які необхідно встановлювати дослідним шляхом.

Для промислового отримання фракцій спланованого компонентного складу й аромату необхідно попередньо проводити серію паралельних дослідів для встановлення чітких значень технологічних режимів, а саме визначення температур кипіння фракцій. З огляду на це, подальші дослідження будуть скеровані на пошук нових способів визначення температурних режимів фракційної перегонки ефірних олій.

Список літератури:

1. Grundschober F. European and International Flavour Regulations / F. Grundschober // Instrumental analysis of food. – 2002. № 5 – P. 1–16.
2. Векуа Д. А. Ароматное путешествие Del'Ar / Д. А. Векуа // Пиво и напитки. – 2008. – № 1. – С. 36–37.
3. Борисенко Е. В. Инновационные технологии при производстве пищевых ароматизаторов / Е. В. Борисенко // Пищевая промышленность. – 2007. – № 9. – С. 42–43.
4. Кротова И. Возможности рационального использования эфиромасличных растений / Ирина Кротова, Александр Ефремов // Химия растительного сырья. – 2002. – № 3. – С. 29–33.
5. Фролова Н. Е. Використання малопоширених видів пряно-ароматичних рослин у виробництві ароматизаторів / Фролова Н. Е., Силка І. М. // Актуальні проблеми розвитку харчових виробництв, ресторанного господарства і торгівлі: всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів, 20 квітня 2010 р.: тези доп. – Х., ХДУХТ, 2010. – 154 с.
6. Олії ефірні. Загальні настанови щодо хроматографічних профілів: ДСТУ ISO 11024-1:2005. – [Чинний від 2005-01-10]. – К.: Держспоживстандарт України, 2005. – 42 с. – (Національний стандарт України).
7. Пат. 11359 Україна, МПК7 C11 B1/10, C11 B9/02. Спосіб отримання ароматизатора «Кріп – елітний аромат» / Усенко В. О., Фролова Н. Е., Чепель Н. В.; замовник і патентовласник Націон. унів.-т харч. техн. – № 200506451; заявл. 30.06.05; опубл. 15.12.05, Бюл. № 15.
8. Коган В. Б. Равновесие между жидкостью и паром / Коган В. Б., Фридман В. М., Кафаров В. В. – Л.: Наука, 1976. – 645 с.

Сылка И.Н.
Национальный университет пищевых технологий

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРОИЗВОДСТВУ НАТУРАЛЬНЫХ АРОМАТИЗАТОРОВ

Аннотация
В статье рассмотрено новые подходы к производству натуральных ароматизаторов с эфиромасличного сырья. Исследовано ассортимент сырья для производства ароматизаторов, которое содержит ароматические вещества оригинального аромата. Представлены результаты рассчитанных теоретически и отработанных практически режимов фракционной перегонки эфирного масла тмина обыкновенного. Проведено газохроматографический анализ эфирного масла тмина и продуктов его переработки.
Ключевые слова: ароматизатор, эфирное масло, тмин обыкновенный, фракционная перегонка.

Silka I.N.
National University of Food Technologies

INNOVATIVE APPROACHES TO THE PRODUCTION OF NATURAL FLAVORINGS

Summary
The article is devoted to current issues of new approaches to the production of natural flavors from aromatic raw materials. Investigated range of raw materials which contains original aromas for production of natural food flavors. The results of fractional distillation of essential oil from thymus vulgaris were calculated theoretically and verifed practically. The gaschromatographic analysis of of essential oil from thymus vulgaris and its refined products was conducted.
Keywords: flavor, essential oil, thymus vulgaris, fractional distillation.

УДК 612.019

ВДОСКОНАЛЕННЯ АЛГОРИТМІВ БІОПУЛЬСОВОЇ ДІАГНОСТИКИ

Тимчик Г.С., Осадчий О.В., Божеску А.О., Кедись А.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Метою діагностики функціонального стану організму є виявлення в реальному масштабі часу можливих відхилень від норми в роботі основних органів і функціональних систем організму. У даній роботі створена математична модель та описано алгоритм проведення процедури. Це дозволяє аналізувати фотоплетизмографічні показники будь-якого характеру. Дані розробки, що наведені у статті, дають змогу удосконалити проведення аналізу електрофізіологічних сигналів в режимі реального часу на досить тривалих апертурах спостереження. Таким чином пришвидшено процедуру класифікації функціонального стану людини.

Ключові слова: Серцево-судинна система, фотоплетизмографія, фотоплетизмограма, пульсова хвиля, пульсова крива.

Постановка проблеми та аналіз методів діагностики. Діагностика серцево-судинної системи – чи не найголовніший розділ діагностики для первинного обстеження, і контролю процесу лікування. Сьогодні значна кількість як державних, так і приватних медичних установ в Україні потребують вдосконалених алгоритмів діагностики серцево-судинної системи (ССС), тобто відносно простих, але в той же час клінічно інформативних результатів діагностики різних систем організму людини. Від рівня якості, швидкодії, надійності та інформативності таких комплексів залежить можливість попередження майже будь-якого захворювання, а також запобігти загостренню хронічних станів. До того ж комплекси для амбулаторної діагностики розроблені за новими алгоритмами необхідні не тільки для клінічних установ, такі як лікарні, поліклініки тощо, але і для установ консультаційного характеру.

Необхідність знати стан саме ССС зумовлена виконанням цією системою транспортної і регуляторної функції, що є ключовими в етимології широкого переліку захворювань і при клінічному контролі динаміки лікування.

Оптимальна методика для судинної скринінгової діагностики повинна відповідати ряду вимог: неінвазивність, простота, надійність, відтворюваність, можливість отримання експрес-результату [1]. Однією з методик, що володіють перерахованими вище якостями, є фотоплетизмографія, заснована на визначенні обсягу крові в мікросудинному руслі тканини. Інтенсивність випромінювання залежить від кількості крові, що знаходиться між приймачем і джерелом (рис. 1). Довжина хвилі випромінюваного світла 980 нм підібрана таким чином, щоб основне поглинання відбувалося еритроцитами в артеріальній ланці [1]. Тобто сигнал пропорційний кількості еритроцитів, що потрапляють в область між джерелом і приймачем. Оскільки зміна гематокриту (об'ємного вмісту еритроцитів в одиниці об'єму крові) протягом одного виміру мала, інтенсивність реєстрованого приймачем світла обернено пропорційна об'єму крові, що знаходиться в області просвіту.

Зареєстрований за допомогою фотоплетизмографії сигнал є суперпозицією змінної складової (АС), пов'язаної зі зміною обсягу крові в тканини синхронно з серцебиттям, і повільно змінюється складовою (DC), пов'язаною з диханням, активністю симпатичної нервової системи, терморегуляцією (рис. 2) [1].

Змінна складова сигналу АС формується за рахунок поглинання світла, що змінюється об'ємом крові в артеріальній ланці мікроциркуляторного русла. При формуванні низькочастотної складової істотно поглинання світла кістками, шкірою, тканинами та постійним об'ємом крові у венозній і артеріальній ланках мікроциркуляторного русла.

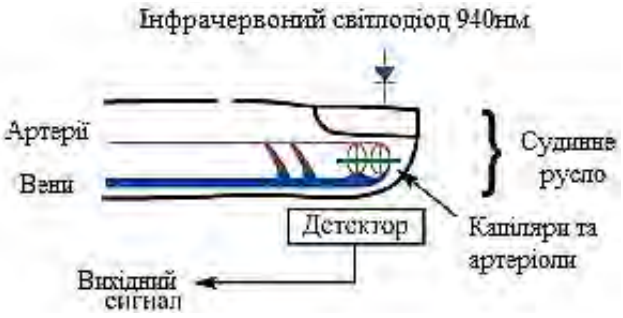

Рис. 1. Принципіальна схема фотоплетизмографа [1]

Рис. 2. Формування сигналу фотоплетизмограми [1]

Пульсова хвиля – хвиля підвищеного тиску, що розповсюджується по аорті та артеріях, викликана викидом крові з лівого шлуночка в період скорочення серцевого м'яза (фази систоли). Хвиля тиску поширюється уздовж артеріальної частини судинної системи, і короткочасне розширення ділянки артеріальної стінки можна

© Тимчик Г.С., Осадчий О.В., Божеску А.О., Кедись А.О., 2016

промацати або зареєструвати у вигляді пульсового поштовху (артеріального пульсу). Швидкість поширення пульсової хвилі по судинах не залежить від швидкості течії крові, а визначається еластичністю і діаметром судини, товщиною його стінки, густиною крові [1].

Існують різні методи реєстрації пульсових хвиль на периферії: сфігмограма, фотоплетизмограма, імпедансна реовазографія, ультразвукова доплерографія. Відомо, що при ураженні судин форма пульсової хвилі на периферії якісно змінюється. При розташуванні датчика фотоплетизмограми як надалі стенозу артерії підйом відбувається повільніше, пік округлений і другий пік на дикротичній хвилі може бути відсутнім або бути значно ослабленим [1].

Мета і сутність моніторингу. Метою експрес-моніторингу функціонального стану організму є виявлення в реальному масштабі часу можливих відхилень від норми в роботі основних органів і функціональних систем організму. Індикація гіперфункції, напруги або перезбудження будь-якого органу або, навпаки, його депресія можуть служити приводом для звернення до відповідного кваліфікованого атестованого лікаря для проведення необхідного обсягу діагностичних аналізів і постановки лікарем діагнозу захворювання, якщо аналізи підтвердять дані експрес-моніторингу, і призначення ним відповідної терапії у вигляді конкретних номерів лікувальних програм [2].

Проведено аналіз основних параметрів пульсової кривої, які можна поділити на первинні (амплітудні, часові, частотні); похідні від первинних, отримані шляхом математичних перетворень; статистичні показники, що характеризують закономірності зміни значень параметрів у часі. Крім цього проаналізовано вплив накладених на пульсову криву дихальних хвиль і хвиль третього порядку [3].

Аналізуючи параметри пульсової хвилі, можна отримати інформацію про стан серцево-судинної системи і в першу чергу – периферійному кровопостачанні досліджуваного органу. Розвиток патологій в системі кровообігу різко змінює форму пульсової кривої. Але навіть великий клінічний досвід лікаря допомагає виявити тільки самі різкі порушення в системі кровообігу. Тому для більш точної інтерпретації кривих необхідний спеціальний кількісний аналіз параметрів фотоплетизмограми, що дозволяє виявити тонку структуру пульсової кривої і отримати необхідну діагностичну інформацію, що можливо лише при автоматизації оброблення даних [3].

Алгоритм проведення процедури та обрахунку отриманих даних. За допомогою вдосконаленого алгоритму що пропонується, можливо аналізувати адаптацію організму людини до навантажень. В даний час авторами ведеться робота по розробці чітких параметрів для визначення адаптаційного ССС і в подальшому, за допомогою розробленого запропонованого алгоритму це можливо буде зробити наступним чином, отримані результати досліджень можуть підлягати математичній обробці з метою визначення адаптаційного стану організму пацієнта. Де інформативними параметрами є значення амплітуди фотоплетизмограми, з аналізу літературних джерел встановлено що отримані дані для пацієнтів можливо поділити на п'ять груп реакції: спокою, тренування, спокійна активація, підвищена активація і стрес. Перехід від однієї реакції до іншої відбувається при зміні базових показань (отриманих у стані спокою) на 20%, тобто в 1.2 рази, даний коефіцієнт носить назву – коефіцієнт реакції. На базі отриманих значень формують висновки про функціональний стан пацієнта [4; 5].

Пропонується наступний алгоритм проведення процедури:

1. Визначають фізіологічні параметри пацієнта в стані спокою на протязі 60с.

2. Проводиться вплив на пацієнта тривалістю 30 с (не зупиняючи при цьому моніторинг стану організму).

3. Після проведення впливу, визначають показники людини до моменту повернення їх в норму.

Запропоновано проводити розрахунок параметрів ФПГ за наступним алгоритмом обчислення (графічно алгоритм зображено на рис. 4):

1. Знайти точку мінімуму (рис. 3), відповідає блоку 1, рис. 4.

$$minf(t_i) \in \{f(t_1), f(t_2), \ldots, f(t_n)\},\ minf(t_i) < f(t)_{max} \quad (1)$$

де min $f(t_i)$ – мінімальне значення з множини значень,

$f(t_1), f(t_2), \ldots, f(t_n)$ – множина значень функції у конкретний момент часу,

n – кількість значень, на осі часу до моменту знаходження наступного мінімального значення,

$f(t)_{max}$ – максимальне допустиме значення мінімуму функції.

Для відокремлення точки мінімуму функції від точки інцизури, де значення також може знаходитися в точці з'єднання неперервно спадаючої і неперервно зростаючої функції, було запропоновано використовувати максимальне допустиме значення мінімуму функції $f(t)_{max}$, значення якого емпірично встановлене на основі аналізу плетизмограм і дорівнює 50 (блок 2, рис. 4) [4].

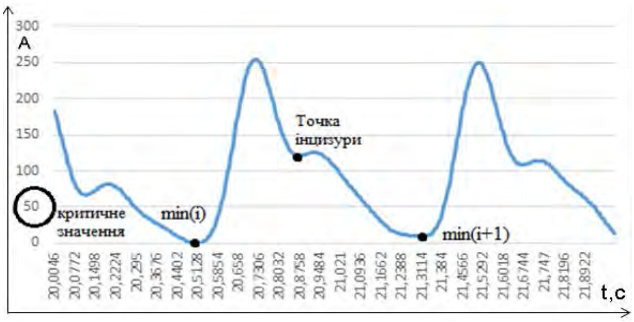

Рис. 3. Дані отримані до початку фізичних навантажень пацієнта [4]

2. Знайти наступну точку мінімуму за формулою (1).

3. Знайти суму інтегралів кожного кардіоциклу (блок 3, рис. 4)

$$\sum_{1}^{60} \int_{min(i)}^{min(i+1)} f(t)dt, \quad (2)$$

де $f(t)dt$ – крива, що відповідає значенню пульсу в конкретний момент часу

min(i) – точка на осі абсцис, що відповідає найменшому значенню пульсу, початок кардіоциклу.

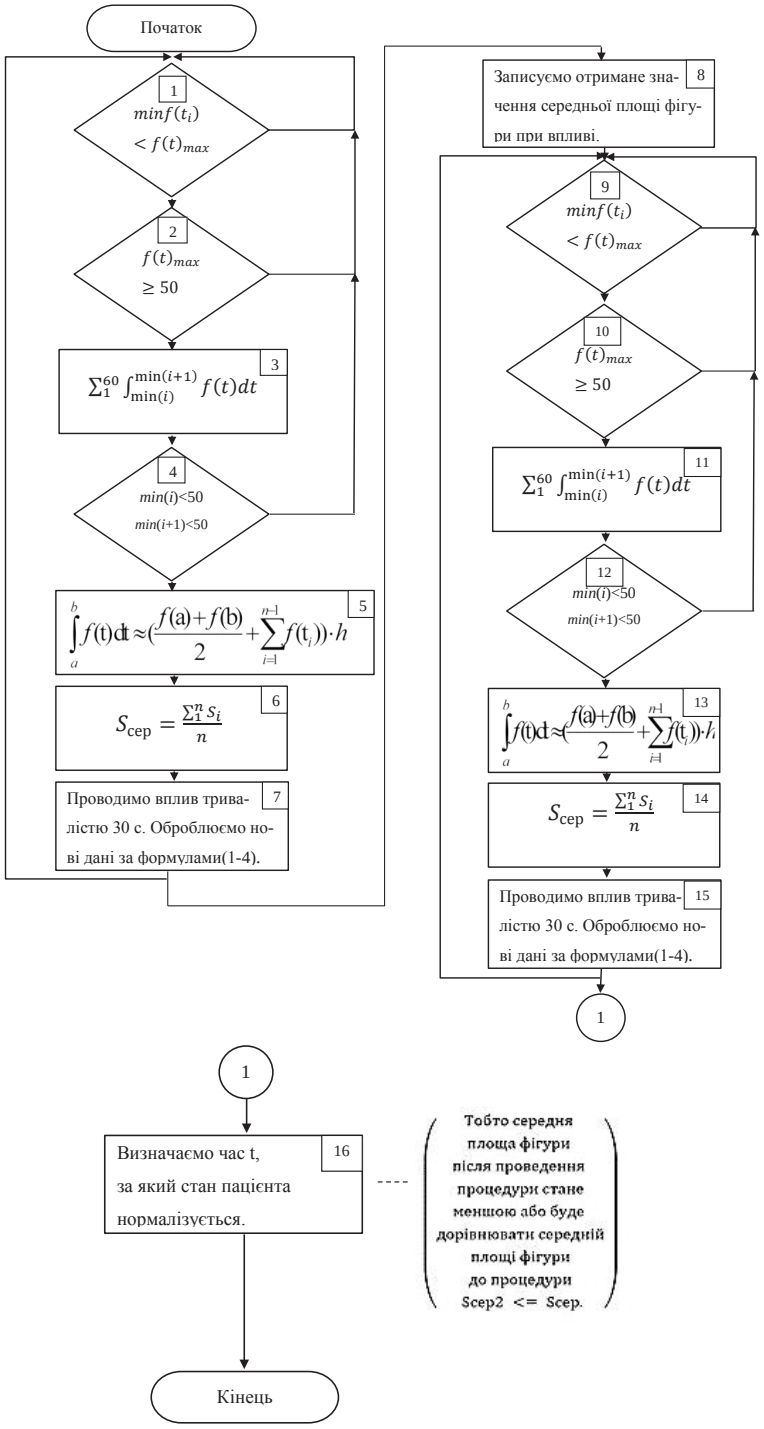

Рис. 4. Алгоритм проведення процедури та обрахунку отриманих даних

4. Використовуючи метод чисельного інтегрування трапеціями, рівняння знаходження інтегралу кожного кардіоциклу приймає наступний вид (блок 5, рис. 4):

$$\int_a^b f(t)dt \approx (\frac{f(a)+f(b)}{2} + \sum_{i-1}^{n-1} f(t_i)) \cdot h \quad (3)$$

де, $f(a)$ – значення функції в першій точці мінімуму (початок кардіоциклу)

$f(b)$ – значення функції в другій точці мінімуму (кінець кардіоциклу)

$f(t_i)$ – значення функції в момент часу t_i

h – крок, з яким змінюється значення часу,

n – кількість значень функцій на проміжку $(a;b)$.

5. Знаходимо середнє значення площі фігури, обмежену лінією пульсової хвилі кожного кардіоциклу та осями початку і кінця кардіоциклу (блок 6, рис. 4).

$$S_{сер} = \frac{\Sigma_1^n S_i}{n} \quad (4)$$

де S_i – значення площі фігури, для кожного окремого кардіоциклу

n – кількість кардіоциклів.

6. Проводимо вплив на організм пацієнта, тривалістю 30 с. Після цього обробка нових даних проходить за формулами (1-4) (блок 7, рис. 4).

7. Записуємо отримане значення середньої площі фігури при впливі (блок 8, рис. 4).

8. Після завершення впливу, проводимо обчислення середньої площі фігури $S_{сер2}$ з інтервалом в 10 секунд за формулами (1-4).

9. Визначаємо час t, за який стан пацієнта нормалізується, тобто середня площа фігури після проведення процедури стане меншою або буде дорівнювати середній площі фігури до процедури $S_{сер2} <= S_{сер}$ (блок 16, рис. 4).

Висновки. Створена математична модель та описано алгоритм проведення процедури, що дозволяє аналізувати фотоплетизмографічні показники будь якого характеру.

Основні результати та висновки полягають в наступному. Дані розробки, що наведені у статті, дають змогу удосконалити проведення аналізу електрофізіологічних сигналів в режимі реального часу на досить тривалих апертурах спостереження, в свою чергу це дозволило пришвидшити процедуру класифікації функціонального стану людини.

В подальшому планується провести клінічні дослідження для повної аргументації для подальшої сертифікації даної методики.

min(i+1) – наступна точка мінімального значення пульсу, кінець попереднього кардіоциклу і початок нового.

Значення min(i) та min(i+1) повинні бути менше граничного значення, щоб не спутати їх з точкою інцизури (блок 4, рис. 4).

Список літератури:

1. Мизева И. А. Особенности пульсовой волны при хронической артериальной недостаточности нижних конечностей / И. А. Мизева, А. А. Думлер, Н. Г. Муравьев // Российский журнал биомеханики. – 2012 – Т. 16, № 2 (56). – С. 83–94.
2. Пульсова кардіо-фотоплетизмографія [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Режим доступу: http://mir-zdorovya.com/?p=3895 (дата звернення 15.02.2016).

3. Юран С. И. Методы и средства автоматизированного контроля оптической плотности биологических тканей при изменении их кровенаполнения в условиях действия артефактов II [Текст]: автореф. на соиск. уч. степ, д.т.н. (12.01.08) / Юран Сергей Иосифович. – Ижевск, 2008. – 439 с.
4. Визначення інформативних показників функціонального стану людини при лазеротерапії / Г. С. Тимчик, О. В. Осадчий, Б. С. Чупіка // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія: Приладобудування. – 2014. – Вип. 48. – С. 175–182. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_prylad_2014_48_27
5. Гаркави Л. Х. Антистрессорные реакции и активационная терапия [Текст] / Л. Х. Гаркави. -М.: Имедис, 1998. – 556 с.

Тымчик Г.С., Осадчий А.В., Божеску А.А., Кедись А.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ АЛГОРИТМОВ БИОПУЛЬСОВОЙ ДИАГНОСТИКИ

Аннотация
Целью диагностики функционального состояния организма является выявление в реальном масштабе времени возможных отклонений от нормы в работе основных органов и функциональных систем организма. В данной работе создана математическая модель и описан алгоритм проведения процедуры. Это позволяет анализировать фотоплетизмографичные показатели любого характера. Данные разработки, приведенные в статье, позволяют усовершенствовать проведение анализа электрофизиологических сигналов в режиме реального времени на достаточно длительных апертурах наблюдения. Таким образом ускоренно процедуру классификации функционального состояния человека.
Ключевые слова: Сердечно-сосудистая система, фотоплетизмография, фотоплетизмограмма, пульсовая волна, пульсовая кривая.

Tymchyk G.S., Osadchyj O.V., Bozhesku A.O., Kedys' A.O.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

IMPROVEMENT OF ALGORITHMS BIOPULSE DIAGNOSTICS

Summary
The purpose of the diagnosis of the functional state of the organism is to identify in real time the possible deviations from the norm in the major organs and functional systems. We have created a mathematical model and algorithm of the procedure. This allows you to analyze photoplethysmography any nature. These developments in the article allow improved analysis of electrophysiological signals in real time at sufficiently long observation apertures. Therefore, we have accelerated the process of functional classification human status.
Keywords: Cardiovascular system, photoplethysmography, photoplethysmogram, pulse wave, pulse graph.

УДК 612.019

МІНІМІЗАЦІЯ НАБОРУ ПОКАЗНИКІВ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ

Тимчик Г.С., Осадчий О.В., Кедись А.О., Божеску А.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Метою роботи є підвищення точності вимірювання оксигенації крові та частоти пульсу шляхом підвищення інформативності даних отриманих фотоплетизмографією, завдяки створенню алгоритму та програмного забезпечення (ПЗ) на його основі, яке забезпечить проведення кореляційного аналізу та екстраполяції (прогнозу) даних характеристик. Використання результатів роботи призначене для студентів-медиків, лікарів та інженерів, що спеціалізуються в області медичної апаратури. Пропозиції щодо можливих напрямків продовження досліджень: провести аналіз плетизмограми з метою отримання інформації про стан судин, покращити якість розрахунків шляхом використання більш складних і точних методів розрахунку, підвищити загальну швидкодію роботи алгоритму програми.
Ключові слова: Пульсова хвиля, фотоплетизмограма, функціональний стан, програмне забезпечення, кардіоцикл.

Постановка проблеми та аналіз методів діагностики. Функціональний стан (ФС) організму людини – рівень адаптації основних фізіологічних систем до зміни стану внутрішнього та/чи зовнішнього середовища. Однією з найважливіших проблем сучасної фізіології та медицини є вивчення механізмів та закономірностей процесу адаптації організму до різних умов середовища та навантажень. Пристосування до будь-якої діяльності людини є складним, багаторівневим процесом, який торкається різних функціональних систем організму.

Від можливостей адаптації організму до тих чи інших факторів зовнішнього середовища і, зокрема, до фізичних навантажень, значною мірою залежить здоров'я людини. В останні роки регулярно з'являються роботи, присвячені різноманітним аспектам застосування фізичних навантажень у галузі фізичної культури і спорту. При вивченні впливу тренувальних навантажень на організм, адаптація розглядається як процес цілеспрямованого збільшення його функціональних можливостей. Надійним індикатором рівня пристосувальних реакцій на виникаючі внутрішні і зовнішні впливи в умовах інтенсивних фізичних навантажень, може слугувати функціональний стан серцево-судинної системи, яка найбільш оперативно реагує на м'язові зусилля і лімітує працездатність організму.

При проведенні досліджень з діагностики та прогнозуванню ефективної діяльності людини використовуються різні теоретичні підходи до проблем вивчення функціонального стану (ФС). Для всіх видів та умов діяльності не можна вказати один загальний інформативний показник ФС людини, оскільки він визначається фізіологічною діяльністю та психофізіологічними функціональними системами, що реалізують даний вид діяльності. Необхідно відзначити, що у зв'язку з тим, що з одного боку на визначення ФС впливає стійкість показників у даного індивідуума (вони різні в різних індивідуумів), що і робить їх якомога менше ситуативно незалежними, а з іншого боку, для оцінки ФС бажані показники, які в «ідеалі» були б однозначні у всіх індивідуумів, однотипно і лінійно залежали від інтенсивності зовнішніх і внутрішніх впливів.

Будь-який метод або методика, призначені для оцінки і прогнозування ФС носять комплексний характер, і можуть бути описані по-різному. В даний час розвивається і удосконалюється апаратура і методики оцінки ФС по електроміограмі, частоті серцевих скорочень, та фотоплетизмограмі. Зростають параметри точності, стійкості і надійності визначення цих показників, удосконалюються датчики і способи їх кріплення, зростає повнота переданої інформації, апаратура для реєстрації цих параметрів стає все портативнішою і простішою в експлуатації, все частіше використовуються телекомунікаційні системи, ростуть функціональні можливості мікроконтролерів.

Метою є розробка алгоритмів і програмного забезпечення, яке дає змогу ефективно обробляти і реєструвати різні параметри ФПГ людини, вдосконалення методу аналізу фотоплетизмографічних сигналів, за допомогою яких визначають функціональний стан організму людини.

Для досягнення поставленої мети вирішуються такі задачі:

1. Вибір необхідних параметрів для дослідження фотоплетизмограми.
2. Обґрунтування вимог до програмного комплексу реєстрації та обробки даних фотоплетизмограми людини.
3. Розробка методики опрацювання результатів параметрів фотоплетизмограми, шляхом створення алгоритму, який забезпечить більш точні вимірювання та їх ефективну обробку.
4. Створення програми на основі розробленого алгоритму для реєстрації та модулю аналізу фотоплетизмограм.
5. Апробування розробленого програмного комплексу.

Аналіз останніх досліджень. Форму пульсової хвилі можна досліджувати за допомогою відносно простих методик. Біосигнали, що відбивають об'ємні пульсові коливання кровонаповнення судин, знімають за допомогою реографа, плетизмографа, фотоплетизмографа. Вважають, що вони відображають сумарний ефект пульсацій артеріального і венозного відділів судинного русла досліджуваної області. При аналізі біосигналів радіального зміщення прийнято вважати, що реєструються пульсові коливання тільки ар-

© Тимчик Г.С., Осадчий О.В., Кедись А.О., Божеску А.О., 2016

теріальної (п'єзограма, сфігмограма) або тільки венозної (флебограма) стінки залежно від того, як встановлений датчик зйому інформації.

Реографія (метод імпедансної плетизмографії) – непрямий неінвазивний динамічний метод, що базується на біофізичному принципі реєстрації змін електричного опору тканин при пропусканні електричного струму високої частоти (20-40 кГц) і слабкої сили (10 мА) через досліджувану ділянку з графічною реєстрацією пульсових коливань комплексного електричного опору [1].

Недоліки методу: 1. Загальний характер висновків про стан артеріальної та венозної ланок судинної системи, функція кровоплину яких відображається в одній кривій. 2. Роздільна здатність методу обмежена рівнем діагностики зниження кровонаповнення судинного басейну, а не сегмента конкретної судини. 3. Складність методу полягає в необхідності якісного виділення корисного сигналу активної провідності з одночасним врахуванням впливу реактивної (ємнісної) складової, яка виникає через ефекти поляризації шкіри та тканин. 4. Значний вплив на реограму має методика її знімання, а саме розміри електродів, їх форма та відстань між ними та інші фактори, що впливають на розподіл ліній високочастотного струму. Обов'язковим є використання розчинів, що зменшують ємнісну складову, тому на даний час відходять від діагностики ССС за реографічними кривими.

Для розв'язання задач визначення параметрів судин і способів оцінки їх стану застосовують **сфігмографічний метод**, заснований на аналізі графічного зображення форми коливання стінки судин або органів. Однак застосовувані пристрої мають суттєві обмеження і не в повній мірі задовольняють потребам практичної медицини [6].

Недоліки методу: 1. Мало застосовується в практичній медицині і є більш аналітичним методом, ніж конкретно діагностичним. 2. Суттєвим недоліком є значний вплив артефактів механічного походження. Кожна ділянка судини утворює з оточуючими тканинами коливальну систему з частотою приблизно 30 Гц. Значний вплив мають тканини, які розташовані між судиною і датчиком, а також товщина шкіри, що призводить до амплітудних та фазових спотворень. Це є причиною того, що незалежно від якості сенсора сфігмограма реєструється з деякими спотвореннями. Лише при встановленні сфігмографічних датчиків на аорті більшість з цих явищ має значно менший вплив [2].

Ультразвуковий доплерівський (УЗД) метод, що базується на ефекті Доплера. Сучасні доплерографи разом з обчисленням головного, з точки зору методу, параметру – швидкості кровотоку, дозволяють розраховувати середньоквадратичну швидкість, характер току крові (ламінарний, турбулентний) та інше [1].

Проте недоліки у цього методу присутні також. Зокрема, сучасні апарати переважно візуалізують сигнал у формі дво- та тривимірних карт, на яких неможливо спостерігати поширення пульсової хвилі в часі і, як наслідок, обраховувати інші супутні параметри, не закладені в алгоритм процедури. Сучасні доплерографи не призначені для добового моніторингу, оскільки їхня діагностична значимість дещо вузькоспеціалізована (в основному експрес-дослідження судин головного мозку) з точки зору сучасної медицини [2].

Фотоплетизмографічний метод. Дуже перспективним і простим з боку процедури вимірювання є фотоплетизмографічний метод, який базується на залежності проходження монохроматичного світла через досліджувану ділянку від її кровонаповнення [1]. Оптичне випромінювання є природним для організму і не викликає побічних ефектів. Для даного датчика характерна простота конструкції та кріплення, відсутність впливу електромагнітних завад та можливість дослідження судин в будь-якій частині шкіри та слизових оболонок людського організму без стиснення тканин [4].

Поставлена задача довести, що розроблене ПЗ адекватне існуючому та є не менш інформативним ніж базове, проведено ряд досліджень та обрахунків

Для реалізації досліджень запропоновано отримати генеральні сукупності результатів вимірювання параметрів фотоплетизмограми, а саме $SP0_2$ та ЧСС.

Із отриманих генеральних сукупностей рекомендовано сформувати відповідні вибірки, які будуть репрезентативно представляти свої генеральні сукупності.

У роботі використовуються методи цифрової обробки сигналів і прикладної статистики.

Оцінка вказаних програм здійснюється за допомогою:

1. Здійснення перевірки гіпотези про рівність середніх без припущення про дисперсію;

2. Порівняння нерівних дисперсій з використанням критерію Фішера;

3. Здійснення перевірки гіпотези про рівність середніх при нерівних дисперсіях вибірок;

4. Порівняння коефіцієнту варіації існуючого ПЗ і розробленого ПЗ;

Більш детально розглянемо відомий спосіб визначення скринінгової оцінки адаптаційно-резервних можливостей організму, затверджений міністерством охорони здоров'я України [7], у порівнянні із запропонованим методом мінімізації набору показників для визначення функціонального стану. Відомий спосіб оцінки адаптивних можливостей серцево-судинної системи (ССС), прийнятий як прототип, що включає реєстрування частоти серцевих скорочень, систолічного та діастолічного тисків, довжини та маси тіла, математичний розрахунок показника адаптаційного потенціалу серцево-судинної системи, і оцінку адаптивних можливостей організму. Для оцінки адаптивних можливостей ССС виділяють такі функціональні стани та відповідні їм оцінки показників адаптаційно-резервних можливостей (АРМ):

1. Задовільна адаптація – високий показник АРМ

2. Напруження механізмів адаптації – середній показник АРМ

3. Незадовільна адаптація – низький показник АРМ

4. Зрив адаптації – критично низький показник АРМ

У таблиці 1 наведені формули розрахунку та шкали оцінки індексів, що характеризують рівень АРМ.

Комплексна оцінка АРМ розраховується, як середньоарифметичне бальних оцінок цих трьох показників за формулою 1:

$$IO_{АРМ} = \frac{1}{3}\sum_{i=1}^{3}(n_i), \quad (1)$$

де $IO_{АРМ}$ – оцінка адаптаційно-резервних можливостей дітей;

n_i – бальна оцінка і-того показника;

3 – кількість показників, за якими оцінюється АРМ.

Інтегральний показник оцінюється за шкалою, яка представлена в табл. 2.

У нашому ж дослідженні рівні функціонування АРМ визначаються середньою площею пульсової хвилі фотоплетизмограми (ФПГ) [3; 5].

Запропоновано проводити розрахунок параметрів ФПГ за наступним алгоритмом обчислення:

1. Знайти точку мінімуму (рис. 1).

$$\min f(t_i) \in \{f(t_1), f(t_2), \ldots, f(t_n)\},\ \min f(t_i) < f(t)_{максимальне} \quad (1)$$

де $\min f(t_i)$ – мінімальне значення з множини значень,

$f(t_1)$, $f(t_2)$, …, $f(t_n)$ – множина значень функції у конкретний момент часу,

n – кількість значень, на осі часу до моменту знаходження наступного мінімального значення

$f(t)_{максимальне}$ – максимальне допустиме значення мінімуму функції.

Для відокремлення точки мінімуму функції від точки інцизури, де значення також може знаходитися в точці з'єднання неперервно спадаючої і неперервно зростаючої функції, було запропоновано використовувати максимальне допустиме значення мінімуму функції $f(t)_{максимальне}$, значення якого емпірично встановлене на основі аналізу плетизмограм і дорівнює 50, що наведено на рис. 1.

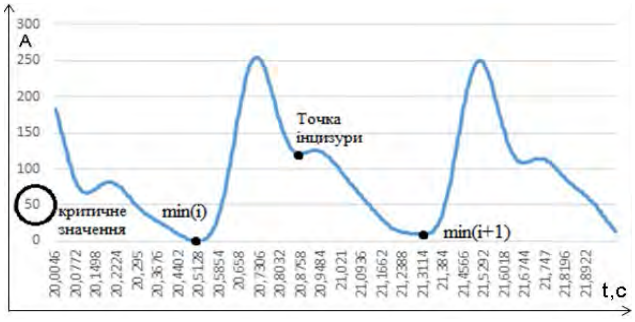

Рис. 1. Дані отримані до навантажень

2. Знайти наступну точку мінімуму за формулою (1)

3. Знайти суму інтегралів кожного кардіоциклу.

$$\sum_{1}^{60}\int_{\min(i)}^{\min(i+1)} f(t)dt \quad (2)$$

де $f(t)dt$ – крива, що відповідає значенню пульсу в конкретний момент часу

$min(i)$ – точка на осі абсцис, що відповідає найменшому значенню пульсу, початок кардіоциклу.

$min(i+1)$ – наступна точка мінімального значення пульсу, кінець попереднього кардіоциклу і початок нового.

Таблиця 1

Шкали оцінок індексів, що характеризують рівень адаптаційно-резервних можливостей прототипного методу

Показник	Формула розрахунку	1 бал	2 бали	3 бали
Індекс Рорера (ІР)	$IP = \frac{МТ}{ДТ^3}$ де МТ – маса тіла, кг, ДТ – довжина тіла, м.	менше 10,6 та більше 13,7	–	10,6-13,7
Індекс Робінсона (ІРб)	$IPб = \frac{ЧСС \times ССТ}{100}$ де ЧСС – частота серцевих скорочень, ССТ – систолічний тиск.	більше 85	76-85	менше 75
Вегетативний індекс Кердо	$ВІК = (1 - \frac{ДСТ}{ЧСС}) \times 100$ де ЧСС – частота серцевих скорочень, уд/хв, ДСТ – діастолічний тиск мм. рт. ст.	більше +10	менше -10	від -10 до +10

Таблиця 2

Шкала оцінки рівня адаптаційно-резервних можливостей прототипного методу

Оцінка показника АРМ	Бальне значення	Рівень функціонування	Висновок та рекомендації
Критично низький	менше 1,34 балів	Зрив адаптації	Різке зниження функціональних можливостей організму. Рекомендовані консультації лікарів-спеціалістів та розробка індивідуальної програми підвищення резервів здоров'я.
Низький	від 1,35 до 1,66 балів	Незадовільна адаптація	Значне напруження регуляторних механізмів. Рекомендований моніторинг адаптаційно-резервних можливостей 3-4 рази на рік та розробка індивідуальної програми підвищення резервів здоров'я.
Середній	від 1,67 до 2,66 балів	Напруження механізмів адаптації	Помірне напруження регуляторних механізмів. Функціональні можливості організму у стані спокою не знижені. Рекомендоване обстеження з проведенням функціональних проб з навантаженням, моніторинг адаптаційно-резервних можливостей 2-3 рази на рік та розробка індивідуальної програми збереження і підвищення резервів здоров'я.
Високий	більше 2,67 балів	Задовільна адаптація	Стан фізіологічної норми. Рекомендуються фізичні навантаження згідно віковим та фізіологічним особливостям.

Значення *min (i)* та *min (i+1)* повинні бути менше граничного значення, щоб не спутати їх з точкою інцизури.

4. Використовуючи метод чисельного інтегрування трапеціями, рівняння знаходження інтегралу кожного кардіоциклу приймає наступний вид:

Таблиця 3

Результат розрахунку параметрів ФПГ пацієнта 1

Результат	Середня площа
0-60	89,5
60-90	94,9
90-105	104
105-120	103
120-135	141
135-150	139
150-165	126
165-180	130
180-195	120
195-210	109
210-225	
225-240	

$$\int_a^b f(t)dt \approx \left(\frac{f(a)+f(b)}{2} + \sum_{i=1}^{n-1} f(t_i)\right) \cdot h \quad (3)$$

де, $f(a)$ – значення функції в першій точці мінімуму (початок кардіоциклу)

$f(b)$ – значення функції в другій точці мінімуму (кінець кардіоциклу)

$f(t_i)$ – значення функції в момент часу t_i

h – крок, з яким змінюється значення часу,

n – кількість значень функцій на проміжку (a;b).

5. Знаходимо середнє значення площі фігури, обмежену лінією пульсової хвилі кожного кардіоциклу та осями початку і кінця кардіоциклу

$$S_{сер} = \frac{\sum_1^n S_i}{n} \quad (4)$$

Таблиця 4

Оцінки рівня АРМ запропонованого методу

Оцінка показника АРМ	Значення	Рівень функціонування
Критично низький	1+60%	Зрив адаптації
Низький	1+40%	Незадовільна адаптація
Середній	1+20%	Напруження механізмів адаптації
Високий	1	Задовільна адаптація

Таблиця 5

Показники стану організму та обрахунки прототипного методу пацієнта 1

ЧСС	ССТ	ДСТ	МТ	ДТ	Індекс Рорера (ІР)	Індекс Робінсона (ІРб)	Вегетативний індекс Кердо	Комплексна оцінка АРМ	ІР	ІРб	ВІК
66	125	70	80	1,82	13,27014973	82,5	-6,060606061	2,67	3	2	3
69	123	72	80	1,82	13,27014973	84,87	-4,347826087	2,67	3	2	3
72	129	75	80	1,82	13,27014973	92,88	-4,166666667	2,33	3	1	3
90	120	85	80	1,82	13,27014973	108	5,555555556	2,33	3	1	3
91	131	86	80	1,82	13,27014973	119,21	5,494505495	2,33	3	1	3
92	130	92	80	1,82	13,27014973	119,6	0	2,33	3	1	3
70	121	77	80	1,82	13,27014973	84,7	-10	2,67	3	2	3
82	123	82	80	1,82	13,27014973	100,86	0	2,33	3	1	3
76	113	80	80	1,82	13,27014973	85,88	-5,263157895	2,67	3	2	3
71	120	73	80	1,82	13,27014973	85,2	-2,816901408	2,67	3	2	3

Таблиця 6

Результати порівняння методів для визначення АРМ пацієнта 1

	Прототипний метод				Запропонований метод			
Час	Комплексна оцінка АРМ	Рівень функціонування	Оцінка показника АРМ		Час	Середня площа	Рівень функціонування	Оцінка показника АРМ
0-60	2,67	Задовільна адаптація	Високий		0-60	89,5	Задовільна адаптація	Високий
60-90	2,67	Задовільна адаптація	Високий		60-90	94,9	Задовільна адаптація	Високий
90-105	2,33	Напруження механізмів адаптації	Середній		90-105	104	Задовільна адаптація	Високий
105-120	2,33	Напруження механізмів адаптації	Середній		105-120	103	Задовільна адаптація	Високий
120-135	2,33	Напруження механізмів адаптації	Середній		120-135	141	Напруження механізмів адаптації	Середній
135-150	2,33	Напруження механізмів адаптації	Середній		135-150	139	Напруження механізмів адаптації	Середній
150-165	2,67	Задовільна адаптація	Високий		150-165	126	Задовільна адаптація	Високий
165-180	2,33	Напруження механізмів адаптації	Середній		165-180	130	Напруження механізмів адаптації	Середній
180-195	2,67	Задовільна адаптація	Високий		180-195	120	Задовільна адаптація	Високий
195-210	2,67	Задовільна адаптація	Високий		195-210	109	Задовільна адаптація	Високий

де S_i – значення площі фігури, для кожного окремого кардіоциклу

n – кількість кардіоциклів

6. Проводимо вплив на організм пацієнта, тривалістю 30 с. Після цього обробка нових даних проходить за формулами (1-4).

Таблиця 7

Результат розрахунку параметрів ФПГ пацієнта 2

Результат	Середня площа
0-60	96,8
60-90	106
90-105	103
105-120	105
120-135	177
135-150	168
150-165	200
165-180	195
180-195	167
195-210	157
210-225	
225-240	

7. Записуємо отримане значення середньої площі фігури при впливі.

8. Після завершення впливу, проводимо обчислення середньої площі фігури $S_{сер2}$ з інтервалом в 10 секунд за формулами (1-4).

9. Визначаємо час t, за який стан пацієнта нормалізується, тобто середня площа фігури після проведення процедури стане меншою або буде дорівнювати середній площі фігури до процедури $S_{сер2} <= S_{сер}$ [5].

Проведемо порівняння нашого метода з прототипним (табл. 6). Із запропонованого розрахунку отримаємо результат середньої прощі ФПГ пацієнта 1, який наведено в таблиці 3. Із показників стану організму обрахуємо відповідні індекси отримаємо комплексну оцінку АРМ (табл. 5).

Початкове значення середньої площі відповідно становить високу оцінку показника АРМ та відповідно дорівнює 1 (табл. 4).

Наш метод є більш інформативнішим, оскільки прототипний метод не завжди може дати більш доцільну інформацію, через те, що Індекс Робінсона дає оцінку або 1 або 3. Цей недолік покажемо на наступному порівнянні АРМ методів. Середня площа

Таблиця 8

Показники стану організму та обрахунки прототипного методу пацієнта 2

ЧСС	ССТ	ДСТ	МТ	ДТ	Індекс Рорера (ІР)	Індекс Робінсона (ІРб)	Вегетативний індекс Кердо	Комплексна оцінка АРМ	ІР	ІРб	ВІК
68	116	72	76	1,78	13,47576986	78,88	-5,882352941	2,67	3	2	3
72	118	75	76	1,78	13,47576986	84,96	-4,166666667	2,67	3	2	3
70	122	74	76	1,78	13,47576986	85,4	-5,714285714	2,67	3	2	3
80	123	76	76	1,78	13,47576986	98,4	5	2,33	3	1	3
120	143	101	76	1,78	13,47576986	171,6	15,83333333	1,67	3	1	1
115	139	95	76	1,78	13,47576986	159,85	17,39130435	1,67	3	1	1
125	145	104	76	1,78	13,47576986	181,25	16,8	1,67	3	1	1
121	140	98	76	1,78	13,47576986	169,4	19,00826446	1,67	3	1	1
114	134	91	76	1,78	13,47576986	152,76	20,1754386	1,67	3	1	1
102	130	87	76	1,78	13,47576986	132,6	14,70588235	1,67	3	1	1

Таблиця 9

Результати порівняння методів для визначення АРМ пацієнта 2

	Прототипний метод				Запропонований метод			
Час	Комплексна оцінка АРМ	Рівень функціонування	Оцінка показника АРМ		Час	Середня площа	Рівень функціонування	Оцінка показника АРМ
0-60	2,67	Задовільна адаптація	Високий		0-60	96,8	Задовільна адаптація	Високий
60-90	2,67	Задовільна адаптація	Високий		60-90	106	Задовільна адаптація	Високий
90-105	2,67	Задовільна адаптація	Високий		90-105	103	Задовільна адаптація	Високий
105-120	2,33	Напруження механізмів адаптації	Середній		105-120	105	Задовільна адаптація	Високий
120-135	1,67	Напруження механізмів адаптації	Середній		120-135	177	Зрив адаптації	Критично низький
135-150	1,67	Напруження механізмів адаптації	Середній		135-150	168	Зрив адаптації	Критично низький
150-165	1,67	Напруження механізмів адаптації	Середній		150-165	200	Зрив адаптації	Критично низький
165-180	1,67	Напруження механізмів адаптації	Середній		165-180	195	Зрив адаптації	Критично низький
180-195	1,67	Напруження механізмів адаптації	Середній		180-195	167	Зрив адаптації	Критично низький
195-210	1,67	Напруження механізмів адаптації	Середній		195-210	157	Зрив адаптації	Критично низький

пацієнта 2 визначається за подібною схемою розрахунку пацієнта 1 (табл. 7). Показники стану організму та комплексну оцінку АРМ пацієнта 2 обраховуємо за аналогом розрахунку пацієнта 1 (табл. 8).

Із результатів порівняння ми можемо побачити, що при високому фізичному навантаженні прототипний метод не може дати оцінку показника АРМ нижчу, ніж середній, оскільки з табл. 9 видно, що комплексна оцінка АРМ не знижується більше, ніж 1,67, що унеможливлює дати достовірнішу інформацію, яку показує наш метод. Запропонована методика в комплексі з розробленим новим програмним забезпечення, дозволяє надати кількісну оцінку функціонального стану організму людини, що підвищить ефективність лікувально-профілактичних заходів в режимі реального часу.

Висновки. Провівши певний аналіз можливо сказати що, більшість існуючих нині методів оцінки функціонального стану володіють певними недоліками: неоперативність, відсутність завадостійкості, портативності, автономності, простоти в обробці та інтерпретації, тому високо актуальним є дослідження в цьому напрямку як у сфері теоретичних досліджень, так і особливо в прикладних областях психології праці, психофізіології праці, медицині і т.д. Переваги фотоплетизмографії полягають у неінвазивності, експресності, високій точності, високій інформаційній ємності світлового поля, високій швидкості розповсюдження оптичних сигналів.

Розробка даної проблеми пов'язана з досягненнями в області діагностики функціональних станів в процесі трудової діяльності робітників в стресових умовах, в якості яких може виступати і сам трудовий процес, а також під час лікувальної реабілітації.

Список літератури:

1. Фофанов П. Н. Учебное пособие по механокардиографии / П. Н. Фофанов. – Л.: ВМедА им. С. М. Кирова, 1977. – 111 с.
2. Пульсовая оксиметрия [Электронный ресурс]: учебная информация кафедры медицинской физики, информатики и математики / Научно-учебные факультативы/семинары/физика: fiz06.pdf. – Режим доступа: http://www.usma.ru/unit/fiz/fiz_m.html
3. Медик В. А., Токмачев М. С. Математическая статистика в медицине: Учеб пособ. – М.: Финансы и Статистика, 2007. – 800 с.
4. Фотоплетизмограма [Электронный ресурс]: учебная информация кафедры медицинской физики, информатики и математики / Научно-учебные факультативы/семинары/физика: fiz07.pdf. – Режим доступа: http://www.usma.ru/unit/fiz/fiz_m.html
5. Визначення інформативних показників функціонального стану людини при лазеротерапії / Г. С. Тимчик, О. В. Осадчий, Б. С. Чупіка // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія: Приладобудування. – 2014. – Вип. 48. – С. 175-182. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_prylad_2014_48_27
6. Валтерис А. Д. Сфигмография как метод оценки изменения гемодинаміки под. влиянием физической загрузки / А. Д. Валтерис– Рига: Зинатне, 1988. – 131 с.
7. Скринінгова оцінка адаптаційно-резервних можливостей організму. [Електронний ресурс]: розділ «Науково-методичні матеріали». – Режим доступу: http://www.health.gov.ua/www.nsf/maindocs/methodical_%20materials?opendocument

Тымчик Г.С., Осадчий А.В., Кедысь А.А., Божеску А.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

МИНИМИЗАЦЫЯ НАБОРА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ

Аннотация
Целью работы является повышение точности измерения оксигенации крови и частоты пульса путем повышения информативности данных полученных фотоплетизмограммой, благодаря созданию алгоритма и программного обеспечения (ПО) на его основе, которое обеспечит проведение корреляционного анализа и экстраполяции (прогноза) данных характеристик. Использование результатов работы предназначено для студентов-медиков, врачей и инженеров, специализирующихся в области медицинской аппаратуры. Предложения по возможным направлениям продолжения исследований: провести анализ плетизмограмы с целью получения информации о состоянии сосудов, улучшить качество расчетов путем использования более сложных и точных методов расчета, повысить общее быстродействие работы алгоритма программы.
Ключевые слова: Пульсовая волна, фотоплетизмограмма, функциональное состояние, программное обеспечение, кардиоцикл.

Tymchyk G.S., Osadchyj O.V., Kedys A.O., Bozhesku A.O.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

MININIZATION SET INDSCATOR FOR DETERMINING THE FUNCTIONAL SITUATION

Summary
The purpose of the work is to improve the accuracy of blood oxygenation and pulse frequency measurements by improving the information value of data received with photoplethysmography. It is achieved through the creation of an algorithm and the algorithm-based software, which provide the correlation analysis and the extrapolation (prediction) of these characteristics. The work results are intended to be used by medical students, doctors and engineers that specialize in medical equipment. Suggestions for possible areas of further research: to conduct the plethysmogram analysis in order to get the information on blood vessels condition, to improve the calculations quality by using more sophisticated and accurate methods of evaluation, to improve the overall work performance of the program's algorithm.
Keywords: pulse wave, photoplethysmogram, functional state, software, cardiac cycle.

УДК 006.015.5:663.938.3

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ТА ЗБЕРІГАННЯ ЯКОСТІ КАВИ НАТУРАЛЬНОЇ СМАЖЕНОЇ

Шаповалова Н.П., Кравченко О.В.
Національний університет харчових технологій

Досліджено теоретичні питання формування чинників, що визначають якість кави натуральної смаженої. Проаналізовані способи та етапи термічної обробки кавового зерна. Визначений вплив температури та тривалості нагрівання кавового зерна на якість і збереженість споживних властивостей кави натуральної під час товароруху. Вивчено та проаналізовано реакції, що виникають в процесі обсмаження кави.
Ключові слова: Арабіка, Робуста, кава натуральна, кавові зерна, реакція Майяра, карамелізація.

Постановка проблеми. Кава, напевно, сама унікальна сільськогосподарська культура, яка вирощується в 80 тропічних країнах на 4 континентах. Її широке розповсюдження стало можливим завдяки європейцям, котрі садили каву буквально скрізь, де могли, з метою отримання максимальних прибутків. Саме тому нині людство може насолоджуватись найширшою палітрою смаків і ароматів із різних країн і регіонів.

На даний момент кава це один з найпопулярніших напоїв у світі. Найбільше зеленої кави вирощують в Бразилії, Колумбії, Ефіопії, Гондурасі, Кенії, Мексиці, Перу, Уганді та В'єтнамі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з найголовніших факторів, що визначає якість кави натуральної смаженої є характеристика сировини, а саме вид кавового дерева, регіон зростання, наявність хвороб та дефектів, методи збирання плодів.

Кавове дерево – це вічнозелена рослина (дерево або кущ) висотою від 4 до 10 метрів, відноситься до родини Маренових виду *«Rubiaceae»*. Цікава особливість цієї рослини полягає в тому, що на одному і тому ж кущі можна знайти квіти і плоди різного ступеня зрілості в один і той же період. Плід кавового дерева схожий на вишню. Насіння цих плодів безпосередньо використовуються для приготування кави.

Якщо розглядати будову плоду, то можна побачити, що він складається із чотирьох оболонок: зовнішнього шару (екзокарпу), під яким знаходиться соковита, жовтувата пульпа (мезокарпій). Пульпа та пектиновий шар обволікає парні напівкулясті насінини, які укладені в зеленувату пергаментну оболонку (ендокарп) та сріблясту плівку (епідерміс).

Інколи в плодах розвивається замість двох зернин одна велика що має назву «перл-кава», її цінують значно вище за звичайну [5].

Існує більше 80 видів кавових рослин, але на даний момент вирощується лише два, тому що саме вони мають промислове значення, це Арабіка *(Coffea Arabica)* та Робуста *(Coffea Canephora)*. Арабіка вважається найбільш якісною, найбільш дорогою та саме її винайшли першою. Плід Арабіки містить майже в два рази менше кофеїну і на стільки ж більше ароматичних масел чим Робуста. Зерна Арабіки відрізняються продовгуватою формою і хвилястим зрізом. Період дозрівання плоду коливається в межах 9-11 місяців.

Доля виробництва на світовому ринку перевищує 60%. Культивується Арабіка найчастіше в Бразилії, Колумбії і Центральній Америці.

Смакові та ароматичні характеристики Робусти набагато поступаються Арабіці, але кавове дерево цього виду набагато більш витриваліше до температур, різного виду хвороб і парази-

© Шаповалова Н.П., Кравченко О.В., 2016

тів. Зерна Робусти зазвичай менші по розміру ніж зерна Арабіки, вони мають круглу форму із рівним зрізом. Період дозрівання – 6-8 місяців. Доля виробництва на світовому ринку – 40%. Як правило культивується в Центральній і Західній Африці, Південно-Східній Азії та Бразилії.

Після посіву і до першого збору врожаю проходить 3-4 роки. В залежності від умов вирощування і догляду, середня тривалість життя кавового дерева коливається в межах 20-30 років. Найбільш оптимальні кліматичні умови залежать від виду кавової рослини. Так Арабіка вважається дуже вибагливим до кліматичних умов видом. Росте, як правило, в горах, при чому не нижче 900 метрів над рівнем моря. Оптимальна температура – 15-24°С. Гірські схили, які так любить цей вид, є перешкоджанням для догляду за деревом, збором і транспортуванням врожаю.

На відміну від Арабіки, Робуста росте на висоті 200 метрів над рівнем моря і при температурі 24-29°С. Цей вид менш вибагливий, тому на нього не впливають зміна клімату чи кількість опадів на плантаціях, які, відповідно, не потребують особливого догляду. При цьому, врожайність Робусти майже в двоє перевищує врожайність Арабіки.

Основний період збору плодів, залежить від регіону вирощування. Так, наприклад, в Бразилії – з травня по вересень, в Центральній Америці – з жовтня по березень, в Африці – з жовтня по квітень, і нарешті, в Азії – з листопада по квітень. Так як плоди на кавовому дереві дозрівають не одночасно, врожай одного дерева межується від 2,5 до 10,5 кг плодів і від 0,5 до 2,5 кг сирих кавових зерен відповідно. І по цій же причині (нерівномірне дозрівання плодів) збирання, як правило, відбувається вручну. Звичайно, ручній спосіб (або «піккінг») повільніше машинного, але в той же час набагато якісніший тому, що в зерна менше попадає сторонніх сміттєвих домішок. Щоденно збиральник кави приносить від 50 до 100 кг плодів, із яких добувають 10-20 кг сирих кавових зерен [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не менш важливим фактором, що визначає якість кави натуральної смаженої є технологія виробництва. Виробництво кави – це багатоетапний процес, який включає в себе: збір, очистку, сушку, перебирання, сортування, зберігання, обсмажування, помел, фасування кавових зерна і виробництво з них інших продуктів кавової групи.

Плоди кавового дерева достигають за 6-8 місяців, а зав'язуються протягом року, тому збирати їх машинами можна тільки в Бразилії, де через особливі умови урожай достигає приблизно в один і той же час. Таким чином, найчастіше плоди кавового дерева збираються вручну або вони висушені струшуються на підстилку (наприклад, в Ємені). Якість кави залежить не тільки від ботанічного сорту кавового дерева, ґрунту і інших природних умов, але і від того, як її збирають і обробляють. Важливо збирати доспілі плоди. Незріле насіння-зерно несмачне. Зібрані плоди, відразу ж треба належно обробити, інакше врожай зіпсується, запліснявіє, буде гіркнути. Ще на плантаціях плоди кави обробляють сухим або вологим способом [5].

Сухий спосіб – старіший. У суху пору року (наприклад, в Бразилії – в квітні, або вересні, в Ємені – восени) всі стиглі плоди знімають одночасно, миють і вкладають тонким шаром на сонці та залишають для сушки на 2-3 тижні. Під час сушки потрібно кілька разів на день перемішувати шари, зазвичай, це роблять граблями, а на ніч прикриваються від вологи. Насіння кави за цей час ферментується – закінчує дозрівати, отримує потрібну міцність, в ньому відбуваються хімічні зміни, які покращують смак та інші якості кави. Припускають, що прискорене вирощування кави в сушарках знищує ці переваги. Як слід висушені плоди розлущують вручну або засипаються в спеціальні машини для видалення м'якоті і насінної оболонки із зерен кави.

При вологій обробці каву можна збирати і в зливи (наприклад, в Колумбії, Індії). Добре доспілі плоди збираються і висипаються у великі барабани, що обертаються з різною швидкістю, з нерівною поверхнею в середині, в яких постійно подається сильний струмінь води. Барабани видаляють велику частину м'якоті, але трохи її залишається, тому з барабанів плоди кави вивантажуються в казани, складаються в купи або ями, викладені плитками, і закващуються. Коли залишки м'якоті від квашення розм'якнуть, їх зовсім легко змити проточною водою. Обмиті зерна кави висипаються на рівних майданчиках, викладених плитками або утрамбованих глиною, і сушаться на сонці 3-4 години в день при постійному їх помішуванні. Це дуже важливий етап у виробництві кави. В цей час зерна кави ніби «накопичують міцність», ферментуються. Дуже швидка сушка, як і тривала, їх псує. Належно висушені зерна кави засипаються в машини для видалення насінної оболонки і внутрішнього лушпиння.

Після цього каву просіюють – знову вручну або спеціальними пристроями. Просіяні зерна кави насипають в мішки і везуть на переробні підприємства.

Кава імпортується з країн-виробників в сирому вигляді і обробляється вже в країнах-споживачах.

Перебирання кавових зерен, ще один важливий процес. Зерна хорошої кави бувають красивого жовтуватого або зеленуватого кольору, приємно пахнуть зеленню, а коли їх спробувати – «поціпують» язик. З часом вплив світла і вологи приводить до втрати цих властивостей – вони робляться білуватими і без запаху. Така кава вже не придатна для вживання.

Тільки одне або декілька зерняток можуть зіпсувати всю каву. Щоб цього не трапилося, на переробних підприємствах кава ще раз перебирається. Якщо немає дорогих електронних приладів відбору зерен кави вищої якості, цю роботу виконують вручну.

Перебрані зерна кави далі сортуються за допомогою вібруючих сіток, які розташовуються одна поверх іншої: зверху осередки більші, знизу дрібніші. На верхній сітці залишаються великі зерна, а вниз просіюються дрібні, роздроблені, пошкоджені шкідниками, зернятка, що зіщулилися, зелені, такі, що не дозріли, крихти. Це «сміття» мало цінується, тому що його не можливо однаково добре підсмажити, така кава ніколи не буває смачною. Ці зерна обов'язково треба відокремлювати, оскільки при підсмажуванні вони починають обвуглюватися раніше, ніж здорові зерна встига-

ють підсмажитися, тому кава стає неприємно гірка і терпка, пахне горілим. З цієї ж причини треба відокремлювати великі зерна від малих. Просіяні зерна ще раз провіюються: повітря, що сильно продувається крізь сітки, видаляє всякий пил, домішки і сміття, які псують смак кави. Домішки заліза видаляються магнітом [4].

Перед реалізацією кавові зерна піддають остаточному оздобленню, яке включає видалення з борозенки залишків сріблястої оболонки, а також полірування зерна. Завдяки оздобленню одержують чисте, гладеньке і блискуче зерно [2].

Основний інструмент для варіювання смаку кави – це сила обсмажування. Саме вона визначає, як довго та якими методами потрібно термічно обробляти зерна. Наскільки чорним після обсмажування буде кава, настільки сильним, яскравим і гірким буде підсумковий смак.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз факторів формування якості кави натуральної та їх вплив на збереження якісних характеристик.

Виклад основного матеріалу. Смак і аромат готового напою безпосередньо залежать від способу обсмажування зерен і технології приготування, в процесі яких органічні речовини в каві зазнають складних хімічних перетворень.

Існує 4 основних етапи обробки кави. Першим і основним етапом є обсмажування кавових зерен.

При отриманні смаженої кави, в зернах чи меленої, каву обсмажують. Цей процес відбувається за допомогою спеціальних машин (ростерів). Пристрій для смаження кави перед завантаженням кавою прогрівають протягом 2-3 хв. Коли температура в барабані пристрою досягає 270-280°С зерна засипають при цьому відбувається різкий спад температури з подальшим поступовим нагріванням до 150-260°С, залежно від виду кавових зерен та від бажаного ступеню обсмаження. Даний процес триває до виникнення чіткого звуку потріскування (так званого першого «креку»), зазвичай, він відбувається при температурі 205°С, але це також залежить від багатьох факторів. Якщо ж потрібна кава темного ступеня обсмаження з добре вираженим гірким присмаком процес обсмаження може тривати до другого «креку», але це критична точка обсмаження кави, яка відбувається при температурі 250-260°С і тут виникає великий ризик перепалення кави, що робить її далі не придатною до використання [4].

Під час обсмажування зерно повинне безперервно перемішуватися. Необхідно стежити за ходом процесу, систематично проводячи виїмки проб. Дуже важливо, щоб пристрій для смаження був встановлений в приміщенні, ізольованому від сторонніх запахів [3].

Немає визначеного показника часу обробки зерна, він залежить від різних чинників, наприклад, час обсмаження на електричних пристроях складає 90-105 хв, але при збільшенні температури до 180-220°С обсмаження відбувається протягом 15-30 хв. На газових ростерах час обробки зерна ще більше скорочується і досягає 10-12 хв, при цьому температура стінок барабана ростера 235°С, а всередині зерна 175°С. Зрозуміло, що дані межі можуть коливатися залежно від дуже багатьох факторів, це і помологічний сорт кавових зерен, територія їх зростання, особливості виду, також залежно від самого ростеру, його об'єму, експлуатаційних особливостей, але найголовніше від смаків і уподобань споживачів, саме тому виробники кави натуральної смаженої повинні знаходити для себе ті температурні і часові показники, які найкраще будуть розкривати смако-ароматичні властивості їх кави.

Кава натуральна смажена в зернах може випускатися під тим же найменуванням, яке мала не обсмажена кава.

В результаті обсмажування відбувається втрата ваги через випаровування вологи, а також руйнування сторонніх частинок, які знаходяться в зернах кави. При цьому об'єм кави збільшується. Продукт повинен бути обсмажений рівномірно як на поверхні, так і в товщі зерна. Шматочки обсмаженого напівфабрикату в розрізі по будь-якому напряму повинні мати однакове коричневе забарвлення. Не можна допускати, щоб зерно підгорало.

Під час обсмажування відбувається реакція між білками і вуглеводами. Це найважливіша реакція, що виникає в процесі обсмаження кави. Відкрив і описав її відомий французький хімік і лікар Луї Камілла Майяр.

Реакція Майяра – хімічна реакція між амінокислотою і цукром, що відбувається при нагріванні.

Разом з карамелізацією, реакція Майяра є формою неферментативного потемніння (побуріння), що і надає обсмаженій каві коричневе забарвлення. При досягненні температури в 150°С починається реакція між білками і сахарозою, яка в кінцевому результаті призводить до утворення сотень найважливіших для кави ароматичних з'єднань (основні з них фурани, піразини, кетони) [1].

Існує три способи обсмажування зерен: теплове, радіаційне і діелектричне.

Наступним, та не менш впливом чинником, що формує якість кавових зерен є охолодження. Відбувається цей етап в спеціальних машинах, які дозволяють охолодити каву до температури 40-45°С. Для більш високої якості продукту його обов'язково пропускають через спеціальні магнітні установки, які дозволяють виявити металеві домішки. Після цього зерна розміщують в машини які відбирають присутні в масі камінці.

Після обсмаження кави обов'язково відбувається її відстоювання, як правило 3 доби, під час якого кава ферментується, насичується яскравим ароматом та може змінювати колір, темніти.

Кожен окремий сорт кави обсмажується окремо з метою зберігання їх унікального аромату. Однак, деякі види кави (особливо Робусти) ефективніше розкривають свої смако-ароматичні характеристики в сумі з іншими видами. Купажування кави дозволяє досягнути ідеального співвідношення смаку, аромату і міцності готового напою [4].

Фасування та пакування є факторами, що зберігають якість кави. Це завершальна стадія виробництва натуральної обсмаженої кави і відбувається на підприємствах-виробниках. Пакуються сорти кави в окремі герметичні пакети із харчових полімерів, або інших пакувальних матеріалів, які дозволяють зберегти насичений аромат кавових зерен на протязі тривалого часу. Якщо це полімерні пакети, то в них повинен бути

передбачений спеціальний клапан, який забезпечує вихід газу, котрий накопичується в кавових зернах в процесі обсмажування [3].

Кожний етап виробництва так чи інакше зменшує строк придатності кавового зерна. В той час, як сира кава може зберігатися роками, обсмажена втратить свій аромат максимум через два тижні при неправильному зберіганні. Неправильне зберігання – це в першу чергу, зберігання в меленому вигляді. Кава має бути змелена прямо перед вживанням. Крім того, також є важливим помел кави, чим менший помел, тим ароматніший готовий напій. Інший не менш важливий аспект правильного зберігання кави – це правильна упаковка. Вона має бути герметична, непрозора, з газовим клапаном. Також зберігання кави під час транспортування та продажу не можливе з іншими товарами, які мають сильно виражений аромат.

Висновки і пропозиції. Отже, виробництво кави натуральної смаженої це складний і тривалий процес, який безпосередньо впливає на якість та споживні властивості готового продукту в процесі товароруху.

Список літератури:

1. Andrea O., Massimo E. Chemical partitioning and antioxidant capacity of green coffee (Coffea arabica and Coffea canephora) of different geographical origin. – 2016. – 58. – P. 1–25.
2. ДСТУ ISO 10470:2007 Кава зелена. Контрольна карта дефектів. – Введ. 01.01.2009. – К.: Держспоживстандарт України, 2007. – 18 с.
3. ГОСТ 6805-97 Кофе натуральный жареный. Общие технические условия. – Введ. 01.09.2000. – К.: Держспоживстандарт України, 2000. – 22 с.
4. Денисов Д. Д. Профессиональный кофе. Библия бариста: справ. Материал и учебное пособие для бариста. – М.: ЗАО Издательский дом «Ресторанные ведомости», 2012. – 120 с.
5. Сирохман І. В. Товарознавство смакових товарів: Підручник / І. В. Сирохман, Т. М. Раситюк. – Львів: Вид-во Львів. комерц. академії, 2003. –428 с.

Шаповалова Н.П., Кравченко О.В.
Национальный университет пищевых технологий

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ХРАНЕНИЯ КАЧЕСТВА КОФЕ НАТУРАЛЬНОГО ЖАРЕНОГО

Аннотация
Исследовано теоретические вопросы формирования факторов, определяющих качество кофе натурального жареного. Проанализированы способы и этапы термической обработки кофейного зерна. Определено влияние температуры и продолжительности нагрева кофейного зерна на качество и сохранение потребительских свойств кофе натурального во время товародвижения. Изучена и проанализирована реакции, возникающие в процессе обжарки кофе.
Ключевые слова: Арабика, Робуста, кофе натуральный, кофейные зерна, реакция Майяра, карамелизация.

Shapovalova N.P., Kravchenko O.V.
National University of Food Technologies

FACTORS THE FORMATION AND PRESERVATION QUALITY COFFEE NATURAL FRIED

Summary
The theoretical aspects of forming the factors that determine quality of coffee natural fried. It was analyzed methods and stages of thermal processing coffee beans. It was defined, as temperature and heating time coffee bean is affect the quality and preservation of consumer properties of natural coffee in the movement goods. It was studied and analyzed the reaction that arises in the process of roasting of coffee.
Keywords: Arabica, Robusta, natural coffee, coffee beans, Mayaro reaction, caramelization.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.248:575.21]:616.15+616-008.8]-07-053.5

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ КИСНЕЗАЛЕЖНОГО МЕТАБОЛІЗМУ НЕЙТРОФІЛЬНИХ ГРАНУЛОЦИТІВ КРОВІ ТА МОКРОТИННЯ У ШКОЛЯРІВ, ХВОРИХ НА НЕЕОЗИНОФІЛЬНИЙ ФЕНОТИП БРОНХІАЛЬНОЇ АСТМИ

Буринюк Х.П., Ортеменка Є.П.
Буковинський державний медичний університет

На підставі результатів цитологічного аналізу індукованого інгаляціями серійних розведень гіпертонічних розчинів (3%, 5%, 7%) натрію хлориду мокротиння, проведеного у 116 хворих на бронхіальну астму школярів, верифікований нееозинофільний фенотип захворювання у 49 (42,2%) пацієнтів. Встановлено, що у дітей шкільного віку, хворих на нееозинофільну бронхіальну астму, відбувається виснаження киснезалежної метаболічної активності нейтрофільних гранулоцитів мокротиння при одночасній активації зазначеної функціональної здатності нейтрофілів крові, причому ці процеси є взаємопов'язаними та дискретними та підкреслюють важливу роль вивчених лейкоцитів в реалізації хронічного місцевого запального процесу.
Ключові слова: бронхіальна астма, діти, фенотипи, індуковане мокротиння, нейтрофіли, функціональна здатність.

Постановка проблеми. Згідно сучасних поглядів, найбільш значущими патофізіологічними компонентами бронхіальної астми (БА) виступають хронічне запалення дихальних шляхів та асоційована з ним гіперсприйнятливість бронхів на впливи тригерних факторів [1, с. 140]. При цьому роль еозинофільних лейкоцитів, лімфоцитів та опасистих клітин в розвитку запальної відповіді дихальних шляхів (ДШ) донедавна визначалася провідною в патогенезі алергічних хвороб, що відобразилося у визнанні інгаляційних глюкокортикостероїдів, здатних пригнічувати активацію імунної відповіді по так званому Th2-шляху, асоційованому із гіпереозинофілією, як «золотого стандарту» базисного протизапального лікування БА [2, с. 384; 3, с. 1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останньої декади завдяки широкому впровадженню в практику цитологічного дослідження мокротиння, отриманого неінвазивним шляхом індукції аерозолями гіпертонічних розчинів натрію хлориду [4, с. 319], парадигма відносно провідної ролі еозинофільних гранулоцитів у розвитку БА значно похитнулася, а саме чисельні дослідження показали, що лише в 50% астма асоціює з еозинофільним характером запалення ДШ [2, с. 385; 5, с. 193], а у більшості випадків так званої «нееозинофільної астми» основними ефекторними клітинами місцевого запалення бронхів виступають нейтрофільні гранулоцити [2, с. 386; 3, с. 3; 6, с. 257].

Нейтрофіли – це поліморфноядерні лейкоцити, що відіграють провідну роль в імунній системи, забезпечуючи, зокрема, першу лінію захисту проти бактеріальних та грибкових збудників. Нейтрофіли представлені у найбільшій кількості, відносно інших клітин запалення, в циркулюючій крові і тканинах, особливо у легенях. Такий тканинний резервуар нейтрофілів дозволяє швидко залучати їх за потреби у відповідь на провокуючі чинники. Одними з перших нейтрофільні гранулоцити рекрутуються в дихальні шляхи після впливу алергенів або інших пошкоджувальних чинників [6 с. 256; 7, с. 342].

Донедавна роль нейтрофільних лейкоцитів у запальних процесах обмежувалася їх здатністю до фагоцитозу та продукцією цитотоксинів, але наразі накопичені дані щодо синтезу нейтрофілами інших різноманітних медіаторів (металопротеаз, еластази, лейкотрієнів, інтерлейкіну-8), які відіграють значну роль у пошкодженні ДШ при бронхіальній астмі. Водночас, нейтрофіли – це основне джерело супероксиданіону та інших оксидантів (пероксиду водню, гіпохлорної кислоти), які в асоціації з нейтрофільними протеазами, посилюють пошкодження бронхіального дерева та легеневої тканини [6, с. 257; 7. с. 348; 8, с. 2].

Наразі доведена асоціація нейтрофільного характеру запалення ДШ із тяжкими і резистентними до глюкокортикостероїдів фенотипами бронхіальної астми, професійною і «нічною» астмою, загостренням астми і астмою у курців, а також із так званою «фатальною астмою раптового початку» [2, с. 385; 5, с. 193; 8, с. 4; 9, с. 1045].

Водночас, оприлюднені дані щодо асоціації нейтрофільного запалення ДШ зі зниженням функціональної здатності легень, а також щодо ролі нейтрофільних гранулоцитів у процесі структурних змін ДШ, тобто їх ремоделювання [1, с. 141; 10, с. 525], котре, в свою чергу, повсякчас зумовлює зменшення гіперсприйнятливості бронхів. При цьому, зниження бронхіальної гіперреактивності у таких випадках відносять до захистного механізму, котрий попереджує митєву та потужну, а в частині випадків – фатальну для хворих, бронхообструкцію у відповідь на мінімальні концентрації провокувального чинника. Проте, в інших дослідженнях доведений взаємозв'язок функціональної здатності нейтрофілів [7, с. 350; 9, с. 1050] зі зростанням ознак бронхіальної гіперреактивності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід відзначити обмеженість оприлюднених даних щодо метаболічної актив-

© Буринюк Х.П., Ортеменка Є.П., 2016

ності нейтрофілів в хворих на БА дитячого віку [10, с. 524; 11, с. 24], оскільки більшість досліджень у даному напрямку представлена експериментальними даними та у дорослій популяції [5-9; 12, с. 3].

Враховуючи, що лейкоцити рекрутуються в дихальні шляхи з циркулюючої крові, а також значущість функціональної активності гранулоцитів в реалізації запальної відповіді бронхів при БА, видавалося доцільним порівняти показники киснезалежної здатності нейтрофільних гранулоцитів крові та бронхіального дерева у дітей шкільного віку хворих, на нейтрофільний фенотип БА.

Мета статті. Порівняти киснезалежну здатність нейтрофільних гранулоцитів крові та індукованого мокротиння у дітей шкільного віку, хворих на нееозинофільний фенотип бронхіальної астми.

Виклад основного матеріалу дослідження. На базі пульмонологічного відділення ОДКЛ м. Чернівці в постприступний період обстежено 116 дітей шкільного віку, хворих на персистуючу БА. Усім дітям проводився цитологічний аналіз мокротиння, отриманого методом індукції, з використанням серійних розведень гіпертонічних розчинів (3%, 5%, 7%) натрію хлориду, за методом Pavord I.D. у модифікації Pizzichini M.M. (1996 р.). Оцінку активності киснезалежного метаболізму нейтрофільних гранулоцитів периферійної крові та мокротиння проводили гістохімічним методом за даними спонтанного і стимульованого тесту з нітросинім тетразолієм (НСТ-тест) за методом Park B.H. et al. (1968) у модифікації Клімова В.В. та співав. (1982). Результати тесту оцінювали за цитохімічним коефіцієнтом (ЦХК, ум.од.), який обчислювали за формулою Astaldi G., Verga L. (1957), а також із урахуванням вмісту у пробі формазанпозитивних клітин (%). Індекс стимуляції обчислювали як відношення результатів стимульованого тесту до спонтанного, а резерв киснезалежної мікробіцидності вказаних лейкоцитів – як різницю цих показників.

Нееозинофільний/нейтрофільний фенотип БА діагностували при відносному вмісті в цитологічному аналізі мокротиння менше ніж 3% еозинофілів або за їх відсутності [2, с. 386; 4, с. 320; 11, с. 25] у 49 (42,2%) пацієнтів, серед яких частина хлопчиків становила 60%, у сільській місцевості проживали 70% хворих, а середній вік пацієнтів становив 11,0±0,4 років.

Отримані дані аналізували з використанням параметричних і непараметричних методів біостатистики. Вірність нульової гіпотези визначалася з урахуванням рівня значущості «Р» (методом Стьюдента) та «Рφ» (методом кутового перетворення Фішера).

Встановлено, що за ступенем тяжкості захворювання серед обстежених хворих домінував середньотяжкий перебіг захворювання (62% пацієнтів), легкий перебіг астми реєструвався в 26% випадків, а тяжка астма – лише в 12% спостережень.

Порівняльна характеристика функціональної активності нейтрофілів крові та мокротиння (за даними НСТ-тесту) в групі пацієнтів із нееозинофільним характером запалення бронхів представлена в таблиці 1.

Аналіз отриманих даних вказує на значне метаболічне виснаження нейтрофільних гранулоцитів в дихальних шляхах відносно нейтрофілів крові, що, можливо, відображує стан місцевого імунітету бронхів в післянападний період захворювання.

Таблиця 1

Показники киснезалежного метаболізму нейтрофілів крові та мокротиння у дітей, хворих на нейтрофільний фенотип бронхіальноюї астми, M±m

Показники киснезалежного метаболізму нейтрофілів		кров n=49	мокротиння n=42	P
Спонтанний НСТ-тест	%	36,8±2,37	17,7±1,33	<0,01
	ЦХК, ум. од.	0,46±0,03	0,22±0,02	<0,01
Стимульований НСТ-тест	%	50,9±2,8	21,5±1,7	<0,01
	ЦХК, ум. од.	0,66±0,04	0,27±0,03	<0,01
Резерв нейтрофілів (%)		14,2±2,2	3,8±1,1	<0,01
Індекс стимуляції нейтрофілів (ум.од.)		1,5±0,08	1,3±0,10	>0,05

Наявність у обстежених дітей зворотного кореляційного зв'язку показників спонтанного (r=-0,5; P=0,002) та стимульованого (r=-0,5; P=0,001) варіантів НСТ-тесту нейтрофільних гранулоцитів із відносною кількістю цих клітин у мокротинні, непрямо підтверджувала припущення стосовно того, що запальна відповідь ДШ обумовлена переважно їх функціональною активністю. Про активацію функціональної здатності нейтрофілів при нееозинофільній астмі у дітей свідчило те, що при стимуляції нейтрофільних гранулоцитів мокротиння пірогеналом зберігалися високі показники «респіраторного вибуху». Так, більшу за норму (>21%) відносну кількість фармазан-позитивних нейтрофілів мокротиння після стимуляції відмічено у половини школярів (52,4%) із нейтрофільною астмою.

При цьому, у дітей із нейтрофільним астма-фенотипом дихальний резерв, що відображує активність киснезалежного метаболізму гранулоцитів, був майже вдвічі меншим (3,8 ум. од.) в нейтрофілів респіраторного тракту відносно нормативних даних (6,6 ум. од.), проте вдвічі більшим (14,2 ум. од.) в нейтрофільних лейкоцитів крові, що, ймовірно, вказує на системну активацію пулу нейтрофільних лейкоцитів, проте виснаження їх функціональної здатності в організмішені внаслідок реалізації місцевого хронічного запалення ДШ.

Наявність вірогідного зворотного зв'язку індексу стимуляції нейтрофільних лейкоцитів крові та показників НСТ-тесту нейтрофілів мокротиння: стимульованого варіанту за вмістом формазанпозитивних клітин (r=-0,4; P=0,02) і за даними ЦХК (r=-0,3; P=0,04), та резерву нейтрофілів (r=-0,3; P=0,04) в когорті обстежених дітей непрямо підтверджувала припущення щодо виснаження киснезалежної метаболічної здатності нейтрофілів в процесі реалізації нееозинофільної запальної відповіді бронхів.

Висновки і пропозиції. У дітей шкільного віку, хворих на нееозинофільну бронхіальну астму відбувається виснаження киснезалежної метаболічної активності нейтрофільних гранулоцитів мокротиння при одночасній активації зазначеної

метаболічної здатності нейтрофілів крові, причому ці процеси є взаємопов'язаними та дискретними та підкреслюють важливу роль вивчених лейкоцитів в реалізації хронічного місцевого запального процесу. З клінічної точки зору, пацієнти з неэозинофільним астма-фенотипом вимагають спрямування лікувально-профілактичних заходів у бік нормалізації функції вивчених клітин, а саме включення до базисної протизапальної терапії так званих «антинейтрофільних» препаратів (метилксантинів сповільненої дії, пролонгованих бета-2-агоністів, макролідів тощо).

Список літератури:

1. Airway inflammation and bronchial hyperreactivity in steroid naive children with intermittent and mild persistent asthma / M. Toyran, A. Bakirtas, F. Dogruman-Al [et al.] // Pediatric Pulmonology. – 2014. – Vol. 49, № 2. – P. 140–147.
2. Cowan D. C. Effects of steroid therapy on inflammatory cell subtypes in asthma / D. C. Cowan, J. O. Cowan, R. Palmay [et al.] // Thorax. – 2010. – Vol. 65. – P. 384-390.
3. Clinical asthma phenotypes and therapeutic responses / M. Zedan, G. Attia, M. M. Zedan, A. Osman [et al.] / ISRN Pediatrics. – 2013. – P. 1-7.
4. Lex C. Sputum induction in children with difficult asthma: safety, feasibility and inflammatory cell patterns / C. Lex, D. N. Rayne, A. Zacharasiewich, L. Li [et al.] // Pediatr. Pulmon. – 2005. – Vol. 39. – P. 318-324.
5. Pavord I. D. Non-eosinophilic asthma and the innate immune response / I. D. Pavord // Thorax. – 2007. – Vol. 62. – P. 193-194.
6. Fahy J. Eosinophilic and neutrophilic inflammation in asthma. Insights from clinical studies / J. Fahy // Proc. Am. Thoracic Soc. – 2009. – Vol. 6. – P. 256-259.
7. Monteseirín J. Neutrophils and Asthma / Monteseirín J. // Investig. Allergol. Clin. Immunol. – 2009. – Vol. 19 (5). – P. 340-354.
8. Bruijnzeel Piet L. B. Targeting neutrophilic inflammation in severe neutrophilic asthma: can we target the disease-relevant neutrophil phenotype? / Piet L. B. Bruijnzeel, M. Uddin, L. Koenderman // J. Leukoc. Biol. – 2015. – Vol. 98. P. 1–8; doi: 10.1189/jlb.3VMR1214-600RR.
9. Haldar P. Noneosinophilic asthma: a distinct clinical and pathologic phenotype / P. Haldar, I. D. Pavord // J. Allergy Clin. Immunol. – 2007. – Vol. 119, № 5. – P. 1043-1052.
10. Pediatric asthma control in Asia: Phase 2 of the Asthma Insights and Reality in Asia-Pacific (AIRIAP 2) survey // G. W. K. Wong, N. Kwon, J. G. Hong [et al.] // Allergy. – 2013. – Vol. 68. – P. 524-530.
11. Ortemenka Ye. P. Indices of cytotoxic activity of neutrophilic granulocytes of sputum in patients with bronchial astma and healhy children / Ye. P. Ortemenka // Internal. J. Pediatr. Obstetric. Gynecol. – 2013. – Vol. 4 (2). – P. 23-27.
12. Cellular Mechanisms Underlying Eosinophilic and Neutrophilic Airway Inflammation in Asthma / G. Pelaia, A. Vatrella, M. T. Busceti, L. Gallelli, C. Calabrese, R. Terracciano, R. Maselli // Mediators of Inflammation. – 2015. – Vol. 2015, Article ID 879783, 8 pages. – http://dx.doi.org/10.1155/2015/879783

Буринюк К.П., Ортеменка Е.П.
Буковинский государственный медицинский университет

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ КИСЛОРОДОЗАВИСИМОГО МЕТАБОЛИЗМА НЕЙТРОФИЛЬНЫХ ГРАНУЛОЦИТОВ КРОВИ И МОКРОТЫ У ШКОЛЬНИКОВ С НЕЭОЗИНОФИЛЬНЫМ ФЕНОТИПОМ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМЫ

Аннотация
На основании цитологического анализа мокроты, индуцированной ингаляциями серийных разведений гипертонических растворов (3%, 5%, 7%) натрия хлорида, проведеного у 116 больных бронхиальной астмой школьников, вирифицирован неэозинофильный фенотип заболевания у 49 (42,2%) пациентов. Установленно, что у детей школьного возраста, страдающих неэозинофильной бронхиальной астмой, происходит истощение кислородозависимой метаболической активности нейтрофильных гранулоцитов мокроты при одновременной активации упомянутой функциональной способности нейтрофилов крови, причем эти процессы являются взаимосвязанными и дискретными и подчеркивают важную роль изученных лейкоцитов в реализации хронического воспалительного процесса дыхательных путей.
Ключевые слова: бронхиальная астма, дети, фенотипы, индуцированная мокрота, нейтрофилы, функциональная способность.

Burinuk K.P., Ortemenka Ye.P.
Bukovinian State Medical University

COMPARATIVE ANALYSIS OF OXYGEN-DEPENDENT METABOLISM OF NEUTROPHILES IN BLOOD AND SPUTUM IN SCHOOL-AGE CHILDREN WITH NONEOSINOPHILIC BRONCHIAL ASTHMA PHENOTYPE

Summary
Based on the cytological analysis of sputum, induced by inhalation of hypertonic solutions (3%, 5%, 7%) of sodium chloride, conducted in 116 school-age children with bronchial asthma, the noneosinophilic asthma phenotype has been verified in 49 (42,2%) patients. It has been found that noneosinophilic asthma in school-age children characterized by depletion of oxygen- dependent metabolic activity of sputum neutrophils with simultaneous activation of above mentioned functional capacity of blood neutrophils, and these processes are interrelated and discrete and, as well, emphasize the importance of the studied leukocytes in the chronic airways inflammation.
Keywords: bronchial asthma, children, phenotypes, induced sputum, neutrophils, functional capacity.

УДК 617.07-001.1:313.78-456.23-876

ПРОГНОСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПІДХІД ДО ЛІКУВАННЯ УРАЖЕНЬ ШЛУНКОВО-КИШКОВОГО ТРАКТУ У ПАЦІЄНТІВ З ХРОНІЧНОЮ ХВОРОБОЮ НИРОК

Гавриш Л.О., Дубінська М.В., Золотун І.М.
Чернівецька обласна клінічна лікарня
Вівсянник В.В.
Буковинський державний медичний університет

У даній роботі представлено сучасний стан проблеми щодо механізмів ураження шлунка у хворих на хронічну хворобу нирок (ХХН). Викладено сучасні погляди вчених нефрологів і гастроентерологів на взаємозв'язок між Helicobacter pylori (HP)-опосередованими ураженнями шлунка та дванадцятипалої кишки і прогресуванням хронічної хвороби нирок. У роботі вивчена динаміка системного і локального змісту простагландину E_2 у хворих на хронічну хворобу нирок II і III стадії, обумовлену тривалим перебігом хронічного рецидивуючого пієлонефриту з наявністю ерозивно-виразкових уражень шлунка та дванадцятипалої кишки.
Ключові слова: хронічна хвороба нирок, хронічний пієлонефрит, простагландин E_2, ерозивно-виразкові ураження шлунка та дванадцятипалої кишки.

Постановка проблеми. Загальновизнаною є концепція про те, що простагландини, зокрема PgE_2, PgI_2, спроможні сприяти реабілітації пошкодженої слизової оболонки шлунка (СОШ), позитивно впливаючи на морфологічні зміни, регрес перебудовних змін, стан ПОЛ, проліферативну активність епітеліоцитів та глибину залягання Нр – тобто одночасно впливати на кілька ланок патогенезу [1; 6; 7; 12; 13].

Всі процеси, що відбуваються у шлунку під впливом Нр мають системний характер та проявляють безпосередній патогенний вплив на нирки у хворих на хронічну хворобу нирок (ХХН). Із зростанням ступеня ХХН пошкоджуючий вплив агресивних факторів системної дії посилюється та спричиняє прискорення прогресування ХХН [4; 13].

У хворих на ХХН з наявністю ерозивно-виразкових уражень шлунка та ДПК спостерігається посилення виділення медіаторів запалення – ренальних простаноїдів (простагландини і тромбоксани), арахідонової кислоти, гістаміну та брадикініну тощо. Деякі з них, особливо PgE_2, сприяють посиленню виділення слизу у СОШ та деякі інші ефекти, які широко обговорюються у літературі та викликають суперечливі висновки [1; 3; 7; 8; 16].

Відповідь слизової оболонки лоханок та чашечок нирок на патогенні властивості мікроорганізмів, як і при обсіменінні слизової оболонки шлунка Нр характеризується активацією прозапальних цитокінів крові (попередників арахідонової кислоти), макрофагів (тучні клітини або лаброцити), лімфоцитів, нейтрофілів та моноцитів, що сприяє експресії медіаторів запалення – ренальних простаноїдів (простагландинів зокрема простагландину E_2 і тромбоксанів), арахідонової кислоти [9; 14; 15].

Ренальні простаноїди (простагландини і тромбоксани) беруть участь в регуляції ниркової гемодинаміки, тубулярного транспорту іонів, а також секреції реніну. Крім того, вони можуть бути активними учасниками, медіаторами запалення при дії пошкоджуючих факторів (прозапальних речовин, токсичних змін при ХХН) [2; 3; 4; 9].

© Гавриш Л.О., Дубінська М.В., Золотун І.М., Вівсянник В.В., 2016

В нирках експресуються дві форми циклооксигеназ (ЦОГ):

1. структурна (ЦОГ-1).
2. індукована (ЦОГ-2).

ЦОГ-1 синтезується в організмі постійно при нормальних умовах і забезпечує продукцію простогландинів PgE_2, PgI_2, покращуючи захисні властивості слизової оболонки шлунка [7; 9]. PgE_2 збільшує секрецію слизового гелію і бікарбонатів, пригнічує секрецію соляної кислоти. PgI_2 підтримує оптимальний рівень гемодинаміки в мікроциркуляторному руслі, нормалізує стан мембран лаброцитів і лізосом, регулює функцію епітелія судин, активує проліферацію клітин в процесах нормальної регенерації і пригнічує продукцію вільних радикалів і ферментів нейтрофілами.

ЦОГ-2 у великій кількості продукується при запаленні. Вона забезпечує синтез прозапальних простагландинів, викликає характерні його ознаки – спазм судин мікроциркуляторного русла, ексудацію у вогнище запалення, біль і лихоманку [5; 8; 9; 10].

Отже, існує тісний взаємозв'язок між розвитком ерозивно-виразкових уражень гастродуоденальної зони та прогресуванням ХХН. Необхідно відмітити, що прогресування обох патологічних процесів є взаємообумовленим. Так, інфікування Нр спричиняє ряд системних ефектів (активація ПОЛ, прозапальних цитокінів, апоптозу, виділення біологічно активних речовин, що спричиняють посилення ішемії, гіпоксії тканин уражених органів, активацію тромбоцитарної ланки гемостазу), що виявляють патогенну дію на нирки та прогресування ХХН. З іншого боку, при захворюваннях нирок, особливо при зниженні їх функції, знижуються процеси активації ЦОГ-1, наслідком чого є зниження продукції простагландинів, що мають велике значення для підтримання як локальної, так і системної гемодинаміки в нормі і, зокрема, беруть участь у захисті шлунка від факторів агресії (посилення виділення слизу, екскреція бікарбонатів, тощо) [5; 10; 13; 16].

Невирішені завдання. Однак, поліорганна патологія має свої шляхи розвитку та змінює загальну клінічну картину у хворого, тому актуальними залишаються питання до патогенетичного обґрунтування диференційованого лікування хворих саме з поєднаним перебігом ХХН та шлунково-кишкового тракту.

Метою роботи було вивчити динаміку системного та локального вмісту вмісту простагландину E_2 у хворих на хронічну хворобу нирок II та III стадії, обумовлену тривалим перебігом хронічного рецидивуючого пієлонефриту з наявністю ерозивно-виразкових уражень шлунка під впливом мукогену.

Матеріал та методи. Обстежено 105 хворих на ХХН II-III стадії, обумовлену тривалим перебігом хронічного пієлонефриту з наявністю Нр-негативних (та з попередньою ерадикацією цього збудника) ерозивно-виразкових уражень шлунка (ЕВУШ) із збереженою секреторною функцією та хворих на ХХН без ЕВУШ. Серед обстежених хворих було 56 чоловіків та 49 жінок у віці від 17 до 70 років. Хворих було розподілено на 4 групи: I групу становили 37 хворих на ХХН II-III стадії без уражень шлунка; II групу – 68 хворих на ХХН II-III стадії з наявністю ЕВУШ до лікування; III групу – 31 пацієнт ХХН II-III стадії з наявністю ЕВУШ через 3 тижні лікування без застосування мукогену; IV – 37 хворих на ХХН II-III стадії з з наявністю ЕВУШ через 3 тижні лікування із застосуванням мукогену у комплексній терапії по 1 таб. 3 рази на день за 30 хв. до їжі.

При верифікації діагнозу враховувалася клінічна картина, рентгенологічні та ендоскопічні дані, результати патогістологічного (фарбування гематоксиліном і еозином) та гістологічного дослідження біоптатів слизової оболонки шлунка. Обов'язково досліджували швидкість клубочкової фільтрації та рівень добової протеїнурії у досліджуваних хворих.

Рівень вмісту показників простагландину E_2 ($ПГЕ_2$) проводили у сироватці крові, сечі та шлунковому соці пацієнтів та оцінювали за допомогою імуноферментного методу за допомогою комерційних тест – наборів (Kit) фірми «Assay Designs, Inc. », USA. Зразки сироватки центрифугували при 1500 об./хв. протягом 10-15 хвилин. Відокремлену сироватку забирали і використовували в імуноферментному аналізаторі («Пікон«№ 01391409).

Отримані дані оброблені статистично з використанням критеріїв Стьюдента. Усі показники представлені у вигляді середніх значень з їх середніми похибками (M±m). Достовірними вважали різниці при $p<0,05$.

Результати та їх обговорення. У результаті проведеного дослідження виявлено, що у хворих I групи рівень $ПГЕ_2$ дещо знижувався у сироватці крові (920,02±4,23 пг/мл), але ці зміни не були вірогідними з відповідними показниками групи здорових осіб (1050,10+2,01 пг/мл) ($p>0,05$). Динаміка показників II та III груп була однотипною і при її оцінці було виявлено вірогідне зниження вмісту $ПГЕ_2$ сироватки крові (відповідно 520,44+3,37 та 632,21+2,78 пг/мл) у порівнянні з даними показниками у здорових та I групи хворих ($p<0,05$). А у пацієнтів IV групи рівень $ПГЕ_2$ крові вірогідно зростав у порівнянні з відповідними даними II та III груп хворих (839,47+2,34 пг/мл) ($p<0,05$).

При оцінці показників $ПГЕ_2$ у шлунковому соці виявлено вірогідне зниження їх у пацієнтів II та III груп (відповідно 7506,13+3,21 та 8927,41+3,26 пг/мл) ($p<0,05$) у порівнянні з нормою та їх вмістом у хворих без ураження шлунка (I група) (відповідно 13400,04+3,12 та 13411,17+2,35 пг/мл). Це вказує на те, що місцевий дефіцит $ПГЕ_2$ супроводжує ЕВУШ і не корегується без вживання мукогену. Тоді, як у пацієнтів, що вживали мукоген (IV група) відмічалося значне підвищення рівня $ПГЕ_2$ у шлунковому соку через 3 тижні лікування (11256,44+2,55 пг/мл) ($p<0,05$) у порівнянні з показниками II та III груп. Результати дослідження вмісту $ПГЕ_2$ в сечі хворих показали вірогідне зниження цього показника у хворих всіх груп (I група – 480,19+2,38; II група – 501,16+3,51 та III група – 643,41+3,22 пг/мл) проти здорових (814,02+3,18 пг/мл) ($p<0,05$). Але необхідно зазначити, що після лікування з включенням мукогену (IV група) вміст $ПГЕ_2$ в сечі хворих підвищувався (698,14+2,11 пг/мл) і вірогідно відрізнявся від даних показників решти досліджуваних пацієнтів ($p<0,05$). У досліджуваних пацієнтів через 3 тижні лікування визначалося позитив-

ні зміни з боку ШКФ (з 48,8+5,12 мл/хв. до 59,1+4,87 мл/хв.), а також зниження рівня добової протеїнурії (з 2,1+0,12 до 0,99+0,10 мл/хв.) ($p<0,05$). Це доводить відсутність негативного впливу Мукогену на функцію нирок.

При проведенні вивчення лінійних кореляційних зв'язків між дослідженими показниками виявлено наявність прямої кореляційної залежності між вмістом $ПГЕ_2$ крові та швидкістю клубочкової фільтрації (ШКФ) ($r=0,58$) ($p<0,05$), що доводить те, що при зниженні ШКФ внаслідок прогресування ХХН, знижується продукція нирками локального $ПГЕ_2$, що зменшує також поступлення його у загальне кров'яне русло. Також виявлено пряму кореляцію між рівнем $ПГЕ_2$ шлункового соку та $ПГЕ_2$ крові ($r=0,67$) ($p<0,05$), що можна також відповідно пояснити. Виявлено сильну обернену кореляційну залежність між показниками $ПГЕ_2$ сечі та рівнем добової протеїнурії ($r=-0,78$) ($p<0,05$), що доводить прогресуючий характер ураження нирок, що супроводжується дефіцитом місцевого за загального $ПГЕ_2$.

Отже, результати дослідження динаміки вмісту $ПГЕ_2$ у крові, шлунковому соку та сечі хворих показали, що за наявності ЕВУШ вміст локального (у шлунковому соку) та загального $ПГЕ_2$ значно знижений, що окрім дефіциту місцевих факторів захисту (слизовий гелій та бікарбонати) сприяє погіршенню як місцевих процесів мікроциркуляції, так і системних, на що вказує зниження загального $ПГЕ_2$. Недостатній вміст його в організмі сприяє підтриманню запалення, погіршує місцеві процеси регенерації.

У пацієнтів на ХХН II-III стадії у нашому дослідженні відмічено виражений дефіцит вмісту $ПГЕ_2$ сечі та сироватці крові, що також вказує на пригнічення місцевих відновних процесів у нирках та загалом в організмі. У хворих на хронічну хворобу нирок II-III ступеня у зв'язку із наявністю морфологічних (склерозування) та функціональних порушень зменшується продукція простагландину E_2 нирками. Внаслідок цього поглиблюються ішемічні зміни судин нирки, підтримуються процеси запалення, про йшлося вище, що спричиняє прогресування ХХН.

Підсумовуючи вищевказане, можна підтвердити те, що патологічні зміни при поєднанні ХХН II-III стадії та ЕВУШ мають взаємообумовлюючий прогресуючий характер і сприяють поглибленню патологічних уражень як шлунка так і нирок.

Враховуючи виражену позитивну дію мукогену, що показано у нашому дослідженні, яка проявляється на місцевому рівні (шлунок, нирки) і на загальному (кров) внаслідок потрапляння частини препарату в незміненому вигляді в кровяне русло, можна з успіхом використовувати даний препарат при лікуванні хворих на ХХН, поєднану з ерозивними ураженнями шлунка. Необхідно відмітити відсутність негативного впливу на функціональний стан нирок.

Таким чином, проблема вивчення механізмів прогресування взаємообумовлених патологічних зрушень у хворих на ХХН з наявністю ерозивно-виразкових уражень шлунка та ДПК є надзвичайно цікавою, недостатньо вивченою і потребує продовження активних наукових досліджень у даному напрямку.

Висновки: 1. За наявності ЕВУШ вміст локального (у шлунковому соку) та загального ПГЕ2 значно знижений.

2. У пацієнтів на ХХН II-III стадії у нашому дослідженні відмічено виражений дефіцит вмісту $ПГЕ_2$ сечі та сироватці крові.

3. Патологічні зміни при поєднанні ХХН II-III стадії та ЕВУШ мають взаємообумовлюючий прогресуючий характер.

4. Позитивна дія мукогену, яка проявляється на місцевому рівні (шлунок, нирки) і на загальному (кров) дозволяє з успіхом використовувати даний препарат при лікуванні хворих на ХХН, поєднану з ерозивними ураженнями шлунка.

Список літератури:

1. Мойсеєнко В. О. Гастроентерологічні розлади при вторинних нефропатіях // В. О. Мойсеєнко Актуальні проблеми нефрології (Вип. 6) / За ред. Т. Д. Никули. – К.: Задруга, 2001. – С. 236-238.
2. Рысс Е. С., Пищеварительная система / Рысс Е. С. / Лечение хронической почечной недостаточности // Под ред. С. И. Рябова. – СПб. // Е. С. Рысс, С. И. Рябов, М. Б. Лутошкин, И. Ю. Панина // Фолиант, 1997. – С. 11-25.
3. Резолюція 2-го з'їзду нефрологів України (Харків, 24 вересня 2005 року) // Укр. ж. нефрології та діалізу. – 2005. – № 4. – С. 2-5.
4. Сучасна гастроентерологія.-2007.-N2. Особливості морфологічного стану слизової оболонки шлунка у хворих на виразкову хворобу дванадцятипалої кишки залежно від наявності патогенності H. pylori. Гол. редактор Бабак О. – Фаховий журнал ВАК України / Академія медичних наук України, Інститут гастроентерології АМН України. – К.: ТОВ «ВІТ-А-ПОЛ», 01.01.2007.
5. Annuk M., et al. Oxidative stress markers in pre-uremic patients // Clin. Nephrol. – 2005. – Vol. 56 // Fellstrom B., Akerblom O. // № 4. – P. 308-314.
6. Dean Roger T., M. Biochemistry and pathology of radicaltmediated protein oxidation // Fu Schanlin, Stroker R. D. // Biochem. j. – 1997. – 324, № 1. – P. 1-18.
7. Gerardi G., Usberti M., Martini G. et al. Plasma total antioxidant capacity in hemodialyzed patients and its relationships to other biomarkers of oxidative stress and lipid peroxidation // Clin. Chem. Lab. Med. – 2004. – Vol. 40, № 2. – P. 104-110.
8. Gunstone F. D. Fatty acids and lipid chemistry. – London: Blackie Academic and Professional, 1996. – 252 pp.
9. Mehnert-Kay S. A. Diagnosis and Management of Uncoplicated Urinary Tract Infections // Amer Fam Phys. – 2005, Aug. 1. – V. 72, № 3. – P. 451-456.
10. Jan Galle. Oxidative stress in chronic renal failure // Nephr. Dialysis Transplant. – 2005. – Vol. 16, № 11. – P. 2135–2137.
11. Therond P., Bonnefont-Rousselot D., Davit-Spraul A. et al. Biomarkers of oxidative stress: an analytical approach // Curr. Opin. Nutr. Metab. Care. – 2004. – Vol. 3, № 5. – P. 373-384.
12. Ruggenenti P., Schieppati A., Remuzzi G. Progression, remission, regression of chronic renal diseases // Lancet. – 2001. – № 357 (9268). – P. 1601-1608.

13. Yakovenko E., Anashkin V., Ivanov A. et al. The state of gastro-esophageal mucosa and Helicobacter pylori infection in chronic renal insufficiency patients after kidney transplantation // Helicobacter. – 2005. – Vol. 10 – P. 515.
14. Ruggenenti P. Progression, remission, regression of chronic renal diseases / P. Ruggenenti, A. Schieppati, G. Remuzzi // Lancet. – 2001. – № 357 (9268). – P. 1601-1608.
15. Arakawa T. Rebamipide: overview of its mechanisms of action and efficacy in mucosal protection Prostoglandin of E_2 and ulcer healing / T. Arakawa, K. Kobayashi, T. Yoshikawa, A. Tarnawski // Dig. Dis. Sci. – 1998. – Vol. 43, Suppl. – P. 5S-13S.
16. Yakovenko E. The state of gastro-esophageal mucosa and Helicobacter pylori infection in chronic renal insufficiency patients after kidney transplantation / E. Yakovenko, V. Anashkin, A. Ivanov et al. // Helicobacter. – 2005. – Vol. 10 – P. 515.

Гавриш Л.О., Дубинская М.В., Золотун И.Н.
Черновицкая областная клиническая больница
Вивсянник В.В.
Буковинский государственный медицинский университет

ПРОГНОСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЙ ПОДХОД К ЛЕЧЕНИЮ ПОРАЖЕНИЯ ЖЕЛУДОЧНО-КИШЕЧНОГО ТРАКТА У ПАЦИЕНТОВ С ХРОНИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНЬЮ ПОЧЕК

Аннотация
В данной работе представлены современное состояние проблемы относительно механизмов поражения желудка у больных хронической болезнью почек (ХБП). Изложены современные взгляды ученых нефрологов и гастроэнтерологов на взаимосвязь между Helicobacter pylori (HP)-опосредованными поражениями желудка и двенадцатиперстной кишки и прогрессированием хронической болезни почек. В работе изучена динамика системного и локального содержания простагландина E_2 у больных хронической болезнью почек II и III стадии, обусловленную длительным течением хронического рецидивирующего пиелонефрита с наличием эрозивно-язвенных поражений желудка и двенадцатиперстной кишки.
Ключевые слова: хроническая болезнь почек, хронический пиелонефрит, простагландин E_2, эрозивно-язвенные поражения желудка и двенадцатиперстной кишки.

Gavrish L.A., Dubynskaya M.V., Zolotun I.N.
Chernivtsi Regional Clinical Hospital
Vivsyannyk V.V.
Bukovinian State Medical University

PROGNOSTIC CHARACTERISTICS AND DIFFERENTIAL TREATMENT APPROACH LESIONS OF THE GASTROINTESTINAL TRACT PATIENTS WITH CHRONIC KIDNEY DISEASE

Summary
This paper presents the current state of problems concerning the mechanisms of gastric lesions in patients with chronic kidney disease (CKD). Presented the current views of scientists of Nephrology and Gastroenterology at the connection between Helicobacter pylori (HP)-mediated diseases of the stomach and duodenum and progression of chronic kidney disease. The paper studied the dynamics of systemic and local content of prostaglandin E_2 in patients with chronic kidney disease of II and III stages, determined by the long course of chronic recurrent pyelonephritis with the presence of erosive and ulcerative lesions of the stomach and duodenum.
Keywords: chronic kidney disease, chronic pyelonephritis, prostaglandin E_2, erosive and ulcerative lesions of the stomach and duodenum.

УДК 616.248:616.366-002.2]:616.2+616.366

ЗМІНИ ПОКАЗНИКІВ ФУНКЦІЇ ЗОВНІШНЬОГО ДИХАННЯ, МОРФО-ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ ЖОВЧНОГО МІХУРА ТА ГОМЕОСТАЗУ ЖОВЧІ ЗА КОМБІНОВАНОГО КЛІНІЧНОГО ПЕРЕБІГУ ХРОНІЧНОГО ХОЛЕЦИСТИТУ ТА БРОНХІАЛЬНОЇ АСТМИ

Дудка Т.В., Дудка І.В.,
Олексій М.В., Ткач Ж.О., Шуневич І.В.
Буковинський державний медичний університет

У статті викладено дані дослідження, які вказують на наявність типових ознак хронічного некаменевого холециститу у пацієнтів із супровідною бронхіальною астмою. Отримані результати дають підстави зробити висновок, що із зростанням тяжкості бронхіальної астми зростає ступінь гіпокінетичної дисфункції жовчного міхура, гіпертонічної дисфункції сфінктера Одді за біліарним типом, активність запального процесу у жовчному міхурі, а також зростає ризик розвитку формування жовчних конкрементів з переважанням у їх складі жовчних пігментів та кальцію.

Ключові слова: бронхіальна астма, хронічний некаменевий холецистит, жовч, функція зовнішнього дихання, об'єм форсованого видиху за 1 секунду.

Постановка проблеми і аналіз останніх досліджень. Бронхіальна астма (БА) – одна з найпоширеніших хронічних хвороб, що вражає людей усіх вікових груп [2; 4; 6]. Тривалий перебіг БА зумовлює не тільки її часте поєднання з іншими хворобами, а й потребує тривалого лікування. Часте вживання системних глюкокортикостероїдів, теофілінів, антибіотиків сприяє виникненню патологічних процесів у шлунково-кишковому тракті [1; 7; 10]. За думкою окремих авторів [3] при БА важливо оцінити стан гепатобіліарної системи (ГБС) [12]. Серед хронічних захворювань ГБС хронічний некаменевий холецистит (ХНХ) посідає провідне місце, захворюваність на який в популяції знаходиться на рівні захворюваності на атеросклероз і становить 35-38%, а у пацієнтів похилого віку – досягає 65-72% [9]. За даними окремих авторів, встановлено [8], що особливістю проявів БА поєднаної з ХНХ у жінок є збільшення алергічної налаштованості організму та чутливості до неспецифічних чинників, поєднання симптомів астми з іншими проявами алергії, ранній початок, обтяжена спадковість, переважання тяжких її форм, зменшення ефективності лікування засобами базисної терапії, контамінація патогенними мікроорганізмами, найпростішими, наявність гельмінтів [8]. Застосування базисної терапії із використанням β-адреноміметиків, холінолітиків сприяє поглибленню гіпотонічно-гіпокінетичної дискінезії жовчовивідних шляхів [4; 11]. Особливу роль у цьому процесі відіграє хронічний запальний процес у жовчному міхурі (ЖМ), особливо якщо він зумовлений не лише бактеріальними та грибковими алергенами, але й хронічною контамінацією в жовчовивідних шляхах найпростіших та гельмінтів. Тому актуальним, на нашу думку, є дослідження морфо-функціональних змін жовчного міхура, функції зовнішнього дихання, УЗД жовчного міхура, фаз жовчовиділення шляхом 6-фазового дуоденального зондування з посівом жовчі для поглиблення уявлень про клінічний перебіг та патогенетичні ланки взаємообтяження хронічного холециститу та бронхіальної астми.

Мета дослідження. Вивчення морфо-функціонального стану жовчного міхура, біохімічного складу жовчі, спектру мікробних та паразитарних антигенів у хворих на БА та ХНХ залежно від ступеня тяжкості БА.

Матеріал і методи. Дослідження проведено у 62 хворих: 20 хворих на БА легкого та середньої важкості персистувального перебігу (1-ша група), 20 хворих на БА легкого та середньої важкості персистувального перебігу із коморбідним ХНХ у фазі загострення (2-га група), 22 хворих на ХНХ у фазі загострення (3-тя група), контрольна група – 20 практично здорових осіб (ПЗО) відповідного віку. Вентиляційну функцію легень вивчали за допомогою комп'ютерного спірографа «Pneumoscope» фірми «Jaeger» (Німеччина) та «Spirosift 3000» фірми «Fukuda Denshi» (Японія). Ультрасонографічне дослідження (УЗД) печінки, ЖМ та підшлункової залози виконане у 100% хворих на ультразвуковому сканері «AU-4 Idea» (Biomedica, Italy). Для оцінки скоротливої здатності ЖМ виконували динамічне УЗД з визначенням розмірів ЖМ, об'єму ЖМ до та упродовж 180 хв після введення подразника. Жовч отримували за допомогою багатомоментного (шестифазового) дуоденального зондування (ДЗ) одноразовим дуоденальним зондом № 15 за методикою В.А. Максимова. Визначали фізичні властивості жовчі (колір, прозорість, консистенцію), мікроскопічне дослідження осаду, бактеріологічне та біохімічне дослідження за загальноприйнятими методиками. Серед біохімічних показників жовчі визначали вміст загальних ліпідів, холестеролу (ХС), холієвої кислоти (ХК) за методом М. Ілька, білірубіну за Ієндрашиком. Запальний компонент оцінювали за вмістом С-реактивного білка за Л.І. Фіалковським, сіалових кислот – за методом Гесса. Обчислювали також коефіцієнт літогенності: холато-холестероловий коефіцієнт (ХХК=ХК/ХС).

Результати та їх обговорення. Проведений аналіз показників вказує на те, що у хворих з ізольованим перебігом БА спостерігалося вірогідне зниження середніх значень $ОФВ_1$ на 14,9% ($p<0,05$). Водночас, у хворих 2-ї групи з коморбідним перебігом БА та ХНХ середні значення $ОФВ_1$ були знижені на 23,2% ($p<0,05$), що вірогідно відрізнялося від показника в 1-й групі. Але

© Дудка Т.В., Дудка І.В., Олексій М.В., Ткач Ж.О., Шуневич І.В., 2016

своєрідним відкриттям для нас було незначне, але вірогідне зниження $ОФВ_1$ у хворих 3-ї групи – на 6,7% ($p<0,05$) у порівнянні з показником у групі контролю. Таким чином, наявність хронічного персистування запального процесу у ЖМ є ймовірним фактором ризику розвитку бронхообструктивного синдрому (БОС) у схильних осіб. Статистично значимими були також показники добового розмаху $ОФВ_1$. Так, у хворих 1-ї групи було встановлено зростання добового розмаху на 39,2% ($p<0,05$) у порівнянні з групою ПЗО, у хворих 2-ї групи параметри добового розмаху змінювалися ще більш суттєво, перевищуючи показник у ПЗО на 74,8% ($p<0,05$). Водночас, у 3-й групі хворих середній показник добового розмаху мав незначну тенденцію до зростання, однак зміни були невірогідні ($p>0,05$). Аналіз середніх значень індекса Тиффно показав його вірогідне зниження відносно ПЗО на 11,9% та 14,6% ($p<0,05$) відповідно у 1-й та 2-й групах порівняння. У хворих на ХНХ (3-ї групи) індекс Тиффно також був незначно знижений (на 6,4% ($p<0,05$)) і вірогідно відрізнявся від показників у групах порівняння ($p<0,05$). Водночас, швидкісні показники ФЗД після проби з сальбутамолом відрізнялися порівняно з належними до проби у всіх обстежених хворих ($p>0,05$) відповідно до встановленого ступеня тяжкості БА. У хворих 2-ї групи відмічалася тенденція до зниження показника до інгаляції сальбутамолу в порівнянні з аналогічним показником у хворих 1-ї групи ($p>0,05$). У хворих на БА II ступеня $ОФВ_1$ до інгаляції становив 83,7±2,36%, $ОФВ_1$ після – 97,2±2,52% від належних ($p<0,05$), а при БА II ступеня із ХНХ відповідно – 81,2±3,16% та 91,7±2,54% ($p<0,05$). В 1-й групі приріст показника склав 16,5% ($p<0,05$), а у хворих 2-ї групи – 12,9% ($p<0,05$), що свідчить про часткову зворотність обструкції бронхів у 2-й групі хворих за умов коморбідності. Водночас, якщо у хворих на БА III ступеня показники $ОФВ_1$ до та після інгаляції сальбутамолу склали відповідно 75,3±2,81% та 92,8±3,17% ($p<0,05$) і приріст показника становив 23,2% ($p<0,05$), то у хворих на БА III ст. із ХНХ зазначені показники були вірогідно знижені як до, так і після інгаляції і склали відповідно 66,2±2,54% та 74,2±2,19% від належних величин, таким чином приріст показника склав лише 12,1% ($p<0,05$). Отже, показник до інгаляції $ОФВ_1$ у 2-й групі був меншим на 12,1% ($p<0,05$) від показника в 1-й групі, а показник після інгаляції – відповідно на 11,1% ($p<0,05$). Зазначені факти вказують на ймовірну патогенетичну роль ХНХ в формуванні та прогресуванні БОС у хворих із коморбідним перебігом БА та ХНХ. Аналогічна тенденція змін була встановлена і у відношенні ПОШ видиху. Приріст показника ПОШвид після інгаляції у хворих 1-ї групи склав відповідно 14,3% та 17,7% ($p>0,05$), у той час, як у хворих 2-ї групи приріст становив 12,6% та 13,4% ($p>0,05$) відповідно.

Досліджуючи функціональний стан ЖМ та сфінктерного апарату ГБС, у всіх групах хворих при проведенні ДЗ встановлено типові особливості змін, характерні для дисфункції ЖМ. Про наявність дисфункції сфінктера Одді (СО) свідчать зміни тривалості 2-ї фази ДЗ: зокрема, у пацієнтів 1-ї, 2-ї та 3-ї груп – латентний період був подовжений відповідно у 1,4, 2,0, 1,8 раза ($p<0,05$) у порівнянні з показником у ПЗО, що свідчить про гіпертонус СО. Свідченням наявності дискінезії ЖМ у пацієнтів з ХНХ були зміни, виявлені при аналізі показників 4-ї фази ДЗ (скорочення ЖМ). Зокрема, тривалість 4-ї фази у хворих 1-3-ї груп істотно перевищувала показники у ПЗО відповідно у 1,7, 2,1 та 1,9 раза ($p<0,05$), що вказує на наявність гіпокінетичної дисфункції ЖМ. Підтвердженням наявності гіпокінетичної дискінезії ЖМ стало також вірогідне зростання об'єму виділеної жовчі під час 4-ї фази ДЗ у хворих 1-3-ї груп – у 1,4, 1,5 та 1,3 раза відповідно ($p<0,05$). Обчислення показника напруження жовчовиділення міхурової порції підтверджує напрямок встановлених змін за часовими та об'ємними показниками 4-ї фази ДЗ. Зокрема, у пацієнтів 1-3-ї груп спостереження встановлено вірогідне зниження напруження жовчовиділення відповідно на 20,0%, 30,0% та 30,0% ($p<0,05$), що вказує на наявність гіпокінетичної дискінезії ЖМ.

Дані ДЗ підтверджують результати проведеного УЗД ЖМ із навантаженням пробним сніданком за стандартною методикою. Згідно з отриманими результатами у пацієнтів 2-ї та 3-ї груп встановлено вірогідне збільшення розмірів ЖМ: довжини – на 43,2% та 25,7% відповідно ($p<0,05$), ширини – на 29,2% та 17,9% ($p<0,05$) відповідно, водночас зміни довжини ЖМ у пацієнтів 1-ї групи були невірогідні, а ширина також перевищувала показник у ПЗО на 13,6% ($p<0,05$). Аналогічну спрямованість мали зміни об'єму ЖМ: у пацієнтів усіх груп порівняння – збільшувались у 1,4, 2,0 та 1,5 раза відповідно ($p<0,05$). У пацієнтів 2-ї та 3-ї груп порівняння було встановлено ущільнення та потовщення стінки ЖМ, зокрема у хворих 2-ї групи – у 3,1 раза, 3-ї групи – у 2,9 раза ($p<0,05$). Після застосування пробного сніданку коефіцієнт скорочення ЖМ склав у хворих 2-ї та 3-ї груп відповідно 32,7±3, 37% та 34,4±2,19%, що було нижчим від показника у ПЗО відповідно 1,8 та 1,7 раза ($p<0,05$), у хворих 1-ї групи також спостерігалося вірогідне зниження скоротливої здатності ЖМ у 1,3 раза ($p<0,05$).

Результати дослідження тривалості латентного періоду скорочення ЖМ співпадають з даними ДЗ і вказують на її подовження у пацієнтів 1-ї, 2-ї та 3-ї груп – відповідно у 1,5, 2,0 та 1,8 раза ($p<0,05$). Тривалість періоду скорочень ЖМ у пацієнтів 1-ї, 2-ї та 3-ї груп була також подовженою відповідно на 24,7% ($p<0,05$), 70,0% та 39,9% ($p<0,05$). Тривалість повного циклу рухової активності ЖМ у хворих 1-ї, 2-ї та 3-ї груп також була подовжена: на 24,6%, 50,8% та 38,1% ($p<0,05$) у порівнянні з ПЗО.

Проведений аналіз результатів дослідження біохімічного аналізу міхурової жовчі (порції «В») у хворих на ХНХ показав низку патогенетично зумовлених змін залежно від наявності коморбідності (табл. 1).

Зокрема, вміст загальних ліпідів у жовчі хворих 2-ї та 3-ї груп перевищував показник у здорових відповідно у 1,8 та 2,5 раза ($p<0,05$), у той час, як у хворих 1-ї групи – мав тенденцію до зростання ($p>0,05$). Вміст ХС в жовчі у 2-й та 3-ї групах порівняння також перевищував показник у ПЗО відповідно у 1,3 та 2,1 раза ($p<0,05$), а у хворих 1-ї групи – знаходився у межах нор-

Таблиця 1

Показники біохімічного дослідження міхурової порції «В» жовчі у хворих на бронхіальну астму (1 група), бронхіальну астму і хронічний некаменевий холецистит (2 група), хронічний некаменевий холецистит (3 група) та у практично здорових осіб, (M±m)

Показники	ПЗО, n=20	БА, n=20	БА із ХНХ, n=20	ХНХ, n=22
Загальні ліпіди, ммоль/л	8,8±0,41	9,7±1,13	15,4±0,53*/**	22,3±1,27*/**/***
Холестерол, ммоль/л	7,8±0,52	8,2±1,02	10,5±0,50*/**	16,3±1,31*/**/***
Холева кислота, ммоль/л	19,4±0,15	18,7±0,25	17,5±0,57*	15,4±0,23*/**/***
ХХК	2,5±0,02	2,3±0,05*	1,7±0,02*/**	0,9±0,04*/**/***
Білірубін, мкмоль/л	653,8±6,23	829,3±6,21*	938,3±10,62*/**	752,6±8,23*/**/***
Загальний білок, г/л	4,1±0,50	7,7±1,43	18,2±1,35*/**	16,3±1,27*/**
Сіалові кислоти ммоль/л	131,2±4,32	133,1±4,73	155,4±3,21*/**	149,8±3,13*/**
Кальцій, ммоль/л	1,4±0,05	1,8±0,03*	2,2±0,02*/**	1,6±0,04*/**/***
pH	6,9±0,33	6,7±0,15	5,8±0,12*/**	6,0±0,10*/**

*Примітка: * – різниця вірогідна у порівнянні з показником у ПЗО (p<0,05);*
*** – різниця вірогідна у порівнянні з показником у хворих на БА (p<0,05);*
**** – різниця вірогідна у порівнянні з показником у хворих на БА із ХНХ (p<0,05).*

ми (p>0,05). Вміст ХК у міхуровій жовчі хворих 2-ї, 3-ї груп був нижчий за показник у здорових осіб відповідно на 9,8% та 20,6% (p<0,05), у той час, як у хворих 1-ї групи – був у межах норми (p>0,05) (табл. 1). Таким чином, ХХК у хворих 1-ї, 2-ї, 3-ї груп був вірогідно нижчим від показника у здорових осіб відповідно на 8,0% (p<0,05), у 1,5 та 2,8 раза (p<0,05), що свідчить про те, що максимальний ризик утворення холестеролових конкрементів у ЖМ характерний для жовчі пацієнтів з ХНХ з ізольованим перебігом та із супровідною БА.

Зменшення коефіцієнта літогенності у хворих всіх груп спостереження вказує на зростання ризику розвитку ХС конкрементів у ЖМ у пацієнтів із ХНХ та супровідною гіпокінетичною дисфункцією ЖМ – за рахунок збільшення вмісту в жовчі ХС та зниження вмісту в жовчі ХК, яка підтримує ХС у розчиненому стані і попереджає його міцеляцію. Водночас, у пацієнтів усіх груп спостереження встановлено вірогідне зростання вмісту в жовчі білірубіну – на 26,8%, 43,5% та 15,1% (p<0,05) у порівнянні з ПЗО.

Як показують результати дослідження, зростання вмісту непрямої фракції білірубіну в крові у хворих на БА супроводжується збільшення коефіцієнта плейохромії жовчі та підвищення літогенності жовчі, що можна вважати фактором ризику форування пігментних конкрементів у майбутньому. І якщо у хворих із ізольованим перебігом ХНХ жовч насичена переважно ХС і існує ризик формування ХС конкрементів, то у хворих на БА – існує висока ймовірність формування переважно змішаних або пігментних конкрементів. Слід також зазначити, що у хворих на ХНХ у міхуровій порції було виявлено істотні запальні зміни (табл. 1.). Зокрема, у хворих всіх груп спостереження вміст у жовчі загального білку перевищував показник у ПЗО відповідно у 1,9 раза (p>0,05), 4,4, та 4,0 раза (p<0,05) із максимальними запальними змінами у пацієнтів 2-ї групи. Аналогічне спрямування змін спостерігалося при аналізі вмісту в жовчі сіалових кислот: зростання відповідно у хворих 2-ї групи – на 18,4%, 3-ї – на 14,2% (p<0,05), що підтверджує загострення запального процесу у ЖМ. Про максимальну інтенсивність запального процесу в ЖМ у пацієнтів з ХНХ із супровідною БА серед груп спостереження свідчить максимальне зниження pH жовчі – на 15,9% у порівнянні з ПЗО (p<0,05) у хворих 2-ї групи. Водночас, вміст кальцію у порції «В» жовчі хворих 1-3-ї груп був підвищений – відповідно на 28,6%, 57,1% та 14,3% (p<0,05). Даний факт створює додаткові умови до формування мікролітів у протоках жовчовивідної системи і ЖКХ, чому сприяє біліарний тип дисфункції СО, не лише у хворих на ХНХ, а і у хворих на БА.

Результати дослідження показників мікробного пейзажу харкотиння та жовчі за допомогою ПЛР, бактеріологічного та серологічного методів у хворих з поєднаним перебігом ХНХ та БА вказують на наявність значного відсотка контамінації бактерій: S. aureus, S. epidermidis, Pseudomonas aeruginosa, найпростіших: Mycoplasma hominis, Lamblia intestinalis, грибків: Candida albicans, Mucor mucedo.

Найчастіше у хворих на БА визначались: S. aureus, Haemophilus influenzae, Str. pneumoniae, Mycoplasma pneumoniae, Klebsiella pneumoniae, Chlamydophila pneumoniae. Водночас, у хворих на ХНХ у жовчі найчастіше контамінували E. coli, S. aureus, S. epidermidis, Str. bovis, Enterobacter fecii, Proteus vulgaris, Lamblia intestinalis, Candida albicans.

Висновки. Таким чином, за поєднаного перебігу БА та ХНХ із зростанням ступеня тяжкості БА, вірогідно зростає ступінь гіпокінетичної дискінезії жовчного міхура: збільшення об'єму жовчного міхура, його розмірів, зниження його скоротливої здатності (коефіцієнт скорочення жовчного міхура, коефіцієнт напруження жовчовиділення), які щільно корелюють із показником ОФВ1, зростає ступінь гіпертонічної дисфункції сфінктера Одді за біліарним типом, вірогідно зростає літогенність жовчі (знижується холато-холестероловий коефіцієнт, зростає насичення жовчі білірубіном, кальцієм), зростають запальні властивості жовчі (збільшення вмісту сіалових кислот, загального білка, зниження pH), зростає спектр та кількість контамінуючих мікроорганізмів (E. coli, S. aureus, S. epidermidis, Pseudomonas aeruginosa), грибків (Candida albicans, Mucor mucedo) та найпростіших (Lamblia intestinalis, Mycoplasma hominis).

Список літератури:

1. Аршба С. К. Современные аспекты сочетанной патологии: бронхиальная астма и заболевания верхних отделов желудочно-кишечного тракта у детей / С. К. Аршба // Педиатрическая фармакология. – 2008. – Т. 5, № 4. – С. 70-75.
2. Бронхиальная астма в России: результаты национального исследования качества медицинской помощи больным бронхиальной астмой / А. Г. Чучалин, А. Н. Цой, В. В. Архипов [и др.] // Пульмонология. – 2006. – № 6. – С. 94-102.
3. Галимова Е. С. К вопросу о некоторых наиболее распространенных сочетаниях бронхиальной астмы с заболеваниями органов пищеварительного тракта (обзор литературы) / Е. С. Галимова // Сибирский медицинский журнал (г. Томск). – 2010. – Т. 25, № 4-1. – С. 22-26.
4. Глобальная стратегия лечения и профилактики бронхиальной астмы [ред. А. Г. Чучалин]. – М.: Атмосфера, 2007. – 104 с.
5. Громашевська Л. Л. Определение общего содержания желчных кислот, холестерина в желчи. Холато-холестериновый коэффициент / Л. Л. Громашевська, В. П. Мирошниченко, Е. Ю. Сиденко // Лабораторное дело. – 2001. – № 3. – С. 46-47.
6. Европейская сеть по глобальной аллергии и астме (GA2LEN) изучает «эпидемию» аллергии и астмы / Д. Буске, П. Д. Бурней, Т. Зубербир [и др.] // Пульмонология. – 2009. – № 4. – С. 119-126.
7. Заболевания органов пищеварения у больных бронхиальной астмой / Е. С. Галимова, Г. М. Нуртдинова, О. И. Кучер [и др.] // Фундаментальные исследования. – 2010. – № 1. – С. 36-40.
8. Зінченко Т. М. Особливості перебігу та лікування персистуючої бронхіальної астми у поєднанні з хронічним холециститом у осіб жіночої статі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук: спец. 14.01.02 «Внутрішні хвороби» / Тамара Миколаївна Зінченко; Українська медична стоматологічна академія МОЗ України, м. Полтави. – Харків, 2005. – 24 с.
9. Ильченко А. А. Заболевания желчного пузыря и желчных путей: Руководство для врачей / А. А. Ильченко. – М.: Анахарсис, 2006. – 448 с.
10. Кириллов С. М. Патология пищеварительной системы у больных бронхиальной астмой и хронической обструктивной болезнью легких: сравнительный анализ / С. М. Кириллов, М. М. Кириллов // Пульмонология. – 2010. – № 5. – С. 85-89.
11. Apter A. J. Advances in adult asthma diagnosis and treatment and HEDQ in 2010 / A. J. Apter // J. Allergy Clin. Immunol. – 2011. – Vol. 127, № 1. – P. 116-122.
12. Balkissoon R. Asthma overview / R. Balkissoon // Prim Care. – 2008. – Vol. 35, № 1. – P. 41-60.

Дудка Т.В., Дудка И.В., Олексий М.В., Ткач Ж.А., Шуневич И.В.
Буковинский государственный медицинский университет

ИЗМЕНЕНИЯ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ФУНКЦИИ ВНЕШНЕГО ДЫХАНИЯ, МОРФО-ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ЖЕЛЧНОГО ПУЗЫРЯ И ГОМЕОСТАЗА ЖЕЛЧИ ПРИ КОМБИНИРОВАННОМ КЛИНИЧЕСКОМ ТЕЧЕНИИ ХРОНИЧЕСКОГО ХОЛЕЦИСТИТА И БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМЫ

Аннотация
В статье изложены данные исследования, которые указывают на наличие типичных признаков хронического бескаменного холецистита у пациентов с сопутствующей бронхиальной астмой. Полученные результаты дают основания сделать вывод, что с повышением тяжести бронхиальной астмы растет степень гипокинетичной дисфункции желчного пузыря, гипертонической дисфункции сфинктера Одди по билиарному типу, активность воспалительного процесса в желчном пузыре, а также возрастает риск развития формирования желчных конкрементов с преобладанием в их составе желчных пигментов и кальция.
Ключевые слова: бронхиальная астма; хронический бескаменный холецистит; желчь; функция внешнего дыхания; объем форсированного выдоха за 1 секунду.

Dudka T.V., Dudka I.V., Olexiy M.V., Tkach O.O., Shunevych I.V.
Bukovinian State Medical University

CHANGES IN THE CHARACTERISTICS OF THE EXTERNAL RESPIRATION FUNCTION, MORPHO-FUNCTIONAL STATE OF THE GALLBLADDER AND HOMEOSTASIS OF BILE DURING A COMBINED CLINICAL COURSE OF CHRONIC CHOLECYSTITIS AND BRONCHIAL ASTHMA

Summary
The paper deals with the results of the research which show the presence of typical signs of chronic non-calculus cholecystitis in patients suffering from bronchial asthma as well. The findings, which have been obtained, allow us to state that more severe bronchial asthma causes higher degree of gallbladder hypokinetic dysfunction, biliary type hypertonic dysfunction of Oddi's sphincter, the activity in inflammatory process in the gallbladder, besides, the risk of gallstone formation, with predominant bile pigments and calcium in them, is bigger.
Keywords: bronchial asthma; chronic non-calculus cholecystitis; bile; external respiration function; forced expiration volume for 1 second.

УДК 615.011:547.857.4

ВПЛИВ ФУРОКСАНУ НА ВОДНО-СОЛЬОВИЙ ОБМІН У ЩУРІВ

Дученко К.А.
Харківська державна зооветеринарна академія

Стаття присвячена дослідженню впливу фуроксану на водно-сольовий обмін у щурів. Встановлено, що при зниженій мінералокортикоїдній активності під дією фуроксану концентрація іонів натрію у сечі збільшилась в 2,42 рази, екскреція натрію із сечею зросла в 2,3 рази. Концентрація калію у сечі збільшилась у 1,38 рази, а його екскреція із сечею зросла у 1,24 рази. При активації мінералокортикоїдів фуроксан сприяв зростанню діурезу в 2 рази, концентрація іонів натрію в сечі збільшилась у 1,64 рази. Екскреція натрію зросла в 2,62 рази, концентрація та екскреція іонів калію підвищилась на 13,5 і 59% відповідно. Сумісне застосування фуроксану з ДОКСА запобігає проявам мінералокортикоїдної дії дезоксикортикостерону ацетату.
Ключові слова: надниркові залози, альдостерон, фуроксан, вазопресин.

Постановка проблеми. Основний метод регуляції водно-сольового обміну направлений на підтримку постійності внутрішнього середовища організму. Солі містяться в клітинах і всіх рідинах організму. При порушеннях водно-сольового обміну може бути порушена діяльність організму [5; 7]. Процес надходження до організму води і солей, їх абсорбція, розподіл і екскреція називають водно-сольовим балансом. До основних іонів, які є в організмі, відносять натрій, калій, магній, кальцій. Вони присутні у вигляді хлоридів або фосфатів. Вода розподілена між внутріклітинним простором, плазмою крові і трасцелюлярною рідиною. Однією з важливих умов життєдіяльності організму є постійність концентрації водневих іонів у позаклітинному просторі та в клітинах – кислотно-лужний стан або кислотно-лужна рівновага. При збільшенні в організмі солей і води для нормалізації порушеного гомеостазу використовують сечогінні лікарські препарати [13]. Діуретичні препарати можуть викликати побічні дії (серед них частіше бувають гіпокаліємії), які несприятливо впливають на обмін глюкози, ліпідів, пуринів, що ускладнює проведення раціональної фармакотерапії сечогінними засобами в клінічній практиці [15]. В зв'язку з цим пошук більш безпечних нових діуретичних препаратів, які покращують водно-сольовий обмін, є актуальним [6; 8]. Нашу увагу привернули результати сечогінної активності фуроксану, вперше синтезованого в ряду похідних 3-метилксаниту [23].

Аналіз останніх досліджень. Водно-сольовий обмін в організмі досягається балансом між споживанням води та електролітів, що регулюється шляхом екскреції сечі та поту [11]. Для електрично нейтральної води pH складає 7,0, тоді як кислі розчини мають pH нижче 7,0, а лужні вище 7,0. Середня нормальна концентрація водневих іонів у плазмі крові складає 40 нмоль/л, що відповідає pH 7,4. Близько 2/3 води в організмі людини знаходиться в середині клітин, а 1/3 – позаклітинна вода, яка поділяється на міжклітинну (інтерстиціальну) рідину (25% всієї води) та воду плазми крові і спеціалізованих позаклітинних рідин. Вода вільно проходить через клітинні мембрани, а її розподіл між клітинами та міжклітинним простором визначається осмотичними та гідростатичними силами [4, 25]. Добова потреба у воді для дорослої людини становить 40 г/кг маси тіла. Надлишок води і електролітів – часта форма порушень водно-сольового обміну речовин, проявляється переважно у вигляді набряків і водянки різного походження. Процес сечоутворення відбувається при взаємодії всіх структур нефрона і капілярів [15]. Утворення кінцевої сечі забезпечують: клубочкова фільтрація, канальцева реабсорбція та секреція. Утворення сечі завершується у дистальному відділі нефрона і збірних трубочках, де транспортні процеси контролюються гормонами [10]. Відбувається натрійзатримувальна дія альдостерону і водозатримувальна активність вазопресину [3; 7].

Останніми роками велику увагу приділяють дефіциту натрію, який посилює синтез реніну і ангіотензину, що приводить до збільшення викиду надниркових залозами альдостерону, який підвищує реабсорбцію натрію [20; 21]. Вазоконстрикторний вплив ангіотензину-II на артеріоли і затримку Na^+ та води альдостероном відновлюють артеріальний тиск і об'єм рідини в організмі до вихідного рівня. Вазопресин посилює реабсорбцію води в нирках, викликає констрикцію артеріол, зниження частоти серцевих скорочень та зменшення серцевого викиду. Підвищення рівня осмолярності позаклітинної рідини приводить до посилення секреції вазопресину. Зниження осмолярності гальмує секрецію вазопресину, зменшує реабсорбцію води в ниркових канальцях та виділення великої кількості розведеної сечі [1; 12; 22].

Невирішені завдання. Регуляція водно-сольового обміну направлена на під тримку внутрішнього середовища організму та відбувається нейрогуморальним шляхом. У відповідь на збудження визначених рецепторів нервової системи виділяються гормони гіпоталамуса (вазопресин) і корі наднирників (альдостерон), які впливають на виведення сечі із організму. Для фармакологічної корекції порушень водно-сольового обміну застосовують сечогінні засоби [16]. В зв'язку з небажаними побічними реакціями [17; 18; 19], діуретичних препаратів, які часто спостерігаються при проведені лікування порушень водно-сольового обміну, актуальними залишаються питання проведення пошуку нових фармакологічних речовин [14; 23; 24] для створення на їх основі безпечних препаратів з метою фармакологічної корекції водно-сольового гомеостазу при проведенні раціональної та безпечної фармакотерапії захворювань людини.

© Дученко К.А., 2016

Мета роботи. Головною метою цієї роботи є дослідження впливу фуроксану на водно-сольовий обмін у щурів на тлі зміненої активності мінералокортикостероїдів.

Матеріали і методи досліджень. Для з'ясування механізмів впливу фуроксану на функціональний стан нирок і залежність від стану основних регуляторів водно-сольового обміну проведено серію дослідів щодо впливу фуроксану на показники діяльності нирок за умов різної мінералокортикоїдної активності.

У відповідності з завданням роботи проведено вивчення впливу фуроксану на діурез і показники ниркового транспорту іонів натрію і калію у щурів на тлі зниженої та підвищеної мінералокортикоїдної активності за умов добового діурезу й водного навантаження 3% від маси тіла на нелінійних щурах-самцях, масою 150-180 г по 10 тварин в кожній групі. Після цього щурів вміщували до обмінних кліток на 24 години та вимірювали діурез і споживання питної води [2].

При проведенні експериментальних досліджень тварини знаходились в стандартних умовах згідно з нормами і принципами Директиви Ради ЄС по питанням захисту хребетних тварин, яких використовували для експериментальних та других наукових досліджень [4].

Одержані результати обрахувані методами варіаційної статистики. Дані представлені у вигді середнього арифметичного та стандартної похибки. Вірогідність різниць між середніми значеннями визначали за критерієм t-Стьюдента при нормальному розподіленні. Порівняння груп за якісною ознакою проводили за допомогою критерію x^2. Результати дослідження оброблені із застосуванням статистичних пакетів програм «Microoft Office Excel 2003», «IBM SPSS Statistics v. 20», «STATISTICA 6.0». Статистично значущими вважали відмінності при рівні значущості не менше 0,05 [6; 9].

Результати їх обговорення. Експериментальні дані впливу фуроксану на діяльність надниркових залоз та показники водно-сольового обміну у щурів на тлі зниженої мінералокортикоїдної активності наведені у таблиці 1. Під дією фуроксану та сумісного застосування фуроксану і верошпірону збільшилась питна збудливість у щурів на 15,8% (p<0,05) та 26,2% відповідно.

Встановлено, що фуроксан за умов зниженої мінералокортикоїдної активності (введення антагоніста альдостерону – верошпірону) сприяє збільшенню сечовиділення у 3,26 рази, концентрації натрію у сечі у 2,44 рази (p<0,001), та зростанню у 2,34 рази (p<0,001) екскреції натрію із сечею в порівнянні з показниками контрольної групи щурів. На тлі зниженої мінералокортикоїдної активності концентрація калію у сечі після введення фуроксану збільшилась в 1,38 рази (p<0,05), а його екскреція з сечею також зросла в 1,24 рази (p<0,05).

Після введення верошпірону у сечі спостерігали збільшення концентрації та екскреції іонів натрію в 1,72 рази (p<0,05) та 2,02 рази (p<0,05) відповідно. Концентрація та екскреція іонів калію зменшилась на 17,9% (p<0,05), а його екскреція зменшилась на10,2%. Після введення антагоніста альдостерону (верошпірону) на зниженому мінералокортикоїдному фоні натрійуретична дія фуроксану вірогідно збільшувалася.

Екскреторна функція нирок під впливом фуроксану зростала (збільшилася концентрація та екскреція іонів натрію, екскреція креатиніну та концентрація іонів калію в плазмі крові).

При сумісному застосуванні фуроксану і верошпірону посилювалась діуретична дія цих препаратів, мало місце підвищення натрійурезу.

Аналіз результатів дослідження впливу фуроксану на показники водно-сольового обміну у щурів на тлі підвищеної мінералокортикоїдної активності (створювали введенням ДОКСА в дозі 10 мг/кг, який посилює секрецію альдостерону) представлені в таблиці 2. Альдостерон – самий активний мінералокортикоїд, утворюється в корі надниркових.

Встановлено, що фуроксан при підвищеній активації мінералокортикоїдів сприяв зростанню діурезу в 3 рази (p<0,001), а концентрація іонів натрію в сечі збільшилась в 1,64 рази (p<0,05), зросла екскреція натрію у 2,62 рази (p<0,001). Під дією фуроксану в сечі концентрація іонів калію підвищилась на 13,5% (p<0,05), а екскреція калію збільшилась в 1,59 рази (p<0,05).

Можна зробити припущення, що збільшення екскреції електролітів пов'язано з підвищенням синтезу транспортних білків натрію і калію. Завдяки цим переносникам лишок калію виводиться сечою [12].

Сумісне застосування фуроксану з ДОКСА сприяло проявам мінералокортикоїдної дії останнього. Фуроксан за умов підвищеної мінералокортикоїдної активності сприяв збільшенню концентрації натрію у сечі в 1,91 рази (p<0,01), та

Таблиця 1

Вплив фуроксану и верошпірону на діурез та показники водно-сольового обміну у щурів на тлі зниженої мінералокортикоїдної активності (M±m, n = 10)

Показники	Контроль	Фуроксан 25 мг/кг	Верошпірон 20 мг/кг	Фуроксан+ верошпірон
Діурез, мл/2 год/100 г	2,43±0,17	7,86±0,24*/#	4,67±0,21*	8,52±0,29*/#
Випито води	16,8±0,52	19,4±0,61	17,2±1,12	21,2±0,76*
Концентрація Na^+ у сечі, ммоль/л	0,54±0,03	1,32±0,06*	0,93±0,07*	1,07±0,08*
Екскреція Na^+ із сечею, мкмоль/2 год/100 г	1,76±0,21	4,21±0,37*	3,56±0,16*	5,28±0,27*
Концентрація K^+ у сечі, ммоль/л	4,51±0,23	6,22±0,34*	7,74±0,21	5,83±0,26*
Екскреція K^+ із сечею, мкмоль/2 год/100 г	16,27±0,68	20,18±0,73	14,62±0,56	21,36±0,84*
Екскреція креатиніну, мкмоль/2 год/100 г	2,85±0,14	3,38±0,12	3,14±0,12	3,35±0,23

*Примітка: 1. * – p < 0,05 – ступінь вірогідності порівняно з контролем. 2. # – p < 0,05 ступінь вірогідності порівняно з верошпироном.*

Таблиця 2

Вплив фуроксану на показники водно-сольового обміну у щурів на тлі підвищеної мінералокортикоїдної активності (M±m, n=10)

Показники	Контроль	Фуроксан 25 мг/кг	ДОКСА 10 мг/кг	Фуроксан+ ДОКСА
Діурез, мл/2 год/100 г	2,26±0,17	6,92±0,23*/#	1,84±0,13*/#	4,56±0,19*
Випито води	16,2±0,52	20,2±1,12	15,86±0,61	19,2±0,76*
Концентрація Na^+ у сечі, ммоль/л	0,56±0,03	0,92±0,07*	1,32±0,06*	1,07±0,08*
Екскреція Na^+ із сечею, мкмоль/2 год/100 г	1,59±0,21	4,16±0,16*	1,15±0,17*	3,61±0,26*
Концентрація K^+ у сечі, ммоль/л	4,51±0,23	5,12±0,21	6,22±0,34*	5,83±0,26*
Екскреція K^+ із сечею, мкмоль/2 год/100 г	17,29±0,48	27,46±0,41*/#	39,18±0,73*	29,32±0,84*
Екскреція креатиніну, мкмоль/2 год/100 г	2,72±0,14	3,16±0,12	2,13±0,09	3,31±0,23

*Примітка: 1. * – $p < 0,05$ – ступінь вірогідності порівняно з контролем. 2. # – $p < 0,05$ ступінь вірогідності порівняно з ДОКСА*

зростанню у 2,27 рази ($p<0,001$) екскреції натрію із сечею. Концентрація калію у сечі після введення фуроксану збільшилась в 1,29 рази ($p<0,05$), а його екскреція із сечею також зросла у 2,17 рази.

Одержані результати свідчать, що фуроксан сприяє зменшеню секреції альдостерону у щурів при водному навантаженні.

Вивчення водного і електролітного обміну має важливе значення внаслідок тісного взаємозв'язку з другими обмінними процесами і різноманітними функціями організму людини. Ці параметри доповнюються показниками функціонального стану нирок – величинами клітинної фільтрації, канальцевої реабсорбції і секреції. Порушення нормальної функції нирок підвищує концентрацію солей в крові, що призводить до порушення роботи клітин організму.

Висновки. 1. Фуроксан за умов зниженої мінералокортикоїдної активності впливає на водно-сольовий обмін та сприяє: збільшенню діурезу у 3,26 рази, концентрації натрію у 2,44 рази і калію в 1,38 рази, та зростанню екскреції натрію у 2,34 рази та калію в 1,24 рази.

2. При підвищеній активації мінералокортикоїдів фуроксан сприяв зростанню діуреза в 3 рази, а концентрація іонів натрію в сечі збільшилась в 1,64 рази, зросла екскреція натрію у 2,62 рази, концентрація іонів калію в сечі підвищилась на 13,5%, а екскреція збільшилась в 1,59 рази.

3. Після завершення доклінічних досліджень фуроксан можна бути рекомендувати для впровадження в клінічну практику для фармакологічної корекції порушень водно-сольового гомеостазу.

Список літератури:

1. Беловол А. Н. Роль вазопрессина в патогенезе сердечной недостаточности / А. Н. Беловол, И. И. Князькова // Серце і судини. – 2009. – № 3. – С. 87-92.
2. Берхин Е. Б. Методы изучения действия новых химических соединений на функцию почек // Хим. Фарм. Журн. – 1977. – Т. 11, № 5. – С. 3-11.
3. Глезер Г. А. Диуретики. Руководство для врачей. – М.: Интербук-бизнес, 2003. – 386 с.
4. Гоженко А. І. Вплив хлориду кадмію на стан осморегулювальної функції нирок білих щурів за умов водного та водно-сольового навантаження / А. І. Гоженко, В. Ю. Карчаускас, С. І. Доломатов // Одеський мед. журн. – 2002. – № 6 (74). – С. 16-18.
5. Гоженко А. І. Дисрегуляція як основа патофізіології гомеостазу / А. І. Гоженко // Клінічна та експериментальна патологія. – 2004. – Т. III, № 2. – С. 191-193.
6. Горн М. М. Водно-электролитный и кислотно-основной баланс / М. М. Горн, У. И. Хейтц, П. Л. Сверинген; пер. с англ. – СПб.: Невский Диалект; М.: БИНОМ, 2000. – 320 с.
7. Карабаева А. Ж. Альдостерон, сердечно-сосудистая система и почки / А. Ж. Карабаева // Нефрология. – 2006. – Т. 10. № 1.– С. 25-33.
8. Корнієнко В. І. Дослідження впливу бенфураму на водно-електролітний баланс, фільтраційну функцію нирок щурів в умовах спонтанного діурезу / В. І. Корнієнко, Б. А. Самура // Буковинський медичний вісник. – 2012. – Т. 16, № 3 (63). – С. 144-146.
9. Лапач С. Н. Статистика в науке и бизнесе / С. Н. Лапач, А. В. Чубенко, П. Н. Бабич // – К.: Морион, 2002. – 640 с.
10. Логвиненко Н.С. Современные представления о молекулярном механизме действия альдостерона в дистальном сегменте нефрона почки / Н. С. Логвиненко // Эндокринная регуляция физиологических функций в норме и патологии: матер. 2-ой науч. конф., 2002 г. – Новосибирск, 2002. – С. 41.
11. Малышев В. Д. Кислотно-основное состояние и водно-электролитный баланс в интенсивной терапии / В. Д. Малышев. – М.: Медицина, 2005. – 228 с.
12. Мальцев В. И. Гомеостаз натрия и калия в организме, его нарушения / В. И. Мальцев, В. К. Казимирко // Здоров'я України. – 2004. – № 4. – С. 27.
13. Машковский М. Д. Лекарственные средства. – Изд. 15-е, перераб., испр. и доп. – М.: ООО «Издательство Новая волна», 2008. – 1206 с.
14. Романенко Н. И. Синтез, физико-химические и биологические свойства 8-аминозамещенных 7- (2-арил-2-оксоэтил)ксантинов / Н. И. Романенко, М. В. Назаренко, В. И. Корниенко, Б. А. Самура // Химико-фармацевтический журнал. – 2014. – Т. 48, № 8. – С. 24-27.
15. Шейман Д. А. Патофизиология почки. – Пер. с анг.; 2-е изд., испр. – М.-СПб.: БИНО – Невский Диалект, 1999. – 206 с.
16. Штрыголь С. Ю. Модуляция фармакологических эффектов при различных солевых режимах: монография / С. Ю. Штрыголь. – Х., 2007. – С. 18-26.

17. Штрыголь С. Ю. Побочное действие диуретиков / С. Ю. Штрыголь // Провизор. – 2003. – № 19. – 30-33 с.
18. Ciacoa C. P. Diuretics, hypochloremia, and outcome in bronchopulmonary dysplasia patients // Dev. Pharmacol. Ther. – 2005. – № 4. – P. 212-220.
19. Elriz K. Severe hypokaliemia and metabolic alkalosis in a Crohn's disease patient after budesonide treatment: evidence for intestinal secretion of potassium / K. Elriz, G. Savoye, F. Tamion et al. // Dig. Liver Dis. – 2008. – Feb.; 40 (2). – P. 149-150.
20. Farmand M. Blood gas analysis and the fundamentals of acid-base balance / M. Farmand // Neonatal Netw. – 2009. – Mar-Apr.; 28 (2): – P. 125-128.
21. Kumar R. The intracellular renin-angiotensin system: implications in cardiovascular remodeling / R. Kumar, V. P. Singh, K. M. Baker // Curr. Opin. Nephrol. Hypertens. – 2008. – Vol. 17, № 2. – P. 168-173.
22. Morgan T. J. Stability of the strong ion gap versus the anion gap over extremes of pCO_2 and pH. / T.J. Morgan, D.M. Cowley, S.L. Weier et al. Anaesth. Intensive Care. – 2007. – Jun.; 35 (3). – P. 370-373.
23. Synthesis, physicalchemical and biological prdoperties of heteroannelated 3-methylxanthine derivatives / N. I. Romanenko, M. V. Nasarenko, V. I. Korniyenko [et al.] // Chemistry of Natural Compounds. – 2013. Vol. 49, № 5. – P. 892-896.
24. Synthesis and biological activity of annelated xanthine derivatives / N. I. Romanenko, T. N. Rak, M. V. Nasarenko [et al.] // Xth International Symposium on the Chemistry of Natural Compounds Abstracts. November 21-23, 2013. Tashkent-Bukhara, Republic of Uzbekistan. – 2013. – P. 268.
25. Weinstein A. M. A mathematical model of distal nephron acidification: diuretic effects / A. M. Weinstein // Am. J. Physiol. Renal. Physiol. – 2008. – Nov.; 295 (5). – P. 1353-1364.

Дученко Е.А.
Харьковская государственная зооветеринарная академия

ВЛИЯНИЕ ФУРОКСАНА НА ВОДНО-СОЛЕВОЙ ОБМЕН У КРЫС

Аннотация
Статя посвящена исследованию влияния фуроксана на водно-солевой обмен у крыс. Установлено, что при сниженной минералокортикоидной активности под действием фуроксана концентрация ионов натрия в моче увеличилась в 2,42 раза, экскреция натрия с мочой возросла в 2,3 раза. Концентрация калия в моче увеличилась в 1,38 раза, а его екскреция с мочой возросла в 1,24 раза. При активации минералокортикоидов фуроксан увеличил диурез в 2 раза, концентрация ионов натрия в моче увеличилась в 1,64 раза, а экскреция натрия возросла в 2,62 раза, концентрация и экскреция ионов калия увеличилась на 13,5 і 59% соответственно. Совместное применение фуроксана с ДОКСА предовращает проявление минералокортикоидного действия дезоксикортикостерона ацетата.
Ключевые слова: надпочечниковые железы, альдостерон, фуроксан, вазопрессин.

Duchenko E.A.
Kharkiv State Academy of Zooveterinary

FUROXAN INFLUENCE ON WATER-SALT METABOLISM IN RATS

Summary
The article investigates the furoxan influence on the water-salt metabolism in rats. It found that at reduced mineralocorticoid activity under the furoxan influence concentration of sodium ion in urine increased by 2.42 times, urine sodium excretion increased 2.3 times. The concentration of potassium in the urine increased by 1.38 times, and it excretion increased 1.24 times. Upon activation of mineralocorticoids furoxan increased diuresis by 2 times, the sodium ion concentration in urine increased by 1.64 times, and sodium excretion increased 2.62 times, the potassium ion concentration and excretion increased by 13.5 and 59%, respectively. The combined use of furoxan with DOXA prevents the manifestation of mineralocorticoid action of dezoxycorticosterone acetate.
Keywords: adrenal gland, aldosterone, furoxan, vasopressin.

УДК 613.6:004

О РАННЕЙ ДИАГНОСТИКЕ ЗАБОЛЕВАНИЙ КИСТЕЙ РУК ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ КОМПЬЮТЕРОВ С ПОМОЩЬЮ ВИБРОТЕСТИРОВАНИЯ

Егорченко О.Б.
Медицинский центр «Прогресс»
Шмырко В.И., Лавренко А.С., Троян Ю.И.
Запорожский национальный технический университет

Рассмотрено влияние интенсивной и длительной работы с персональным компьютером на состояние здоровья пользователей. Предложено применять стандартизированную методику определения виброчувствительности для оценки состояния мышц и кистей рук сотрудников, работающих с персональным компьютером. Даны рекомендации определять персональные кривые виброчувствительности в процессе медосмотра, проводимого при приёме на работу, что в дальнейшем даст возможность анализировать индивидуальную динамику изменений тестирования и определять заболевания на ранней стадии.
Ключевые слова: персональный компьютер, многократное сокращение мышц, боли в кистях, мышцах, медосмотр, профессиональные заболевания, тестирование, виброчувствительность, индивидуальная кривая вибрационной чувствительности.

Актуальность. Интенсивное внедрение персональных компьютеров в различные сферы человеческой деятельности приводит к тому, что многие пользователи ежедневно проводят за компьютером по несколько часов. Длительная и непрерывная работа усиливает проявление основных вредных факторов, влияющих на состояние здоровья людей, работающих за компьютером. Несмотря на то, что за компьютером человек сидит в расслабленной позе, однако, такая поза для организма является вынужденной и неприятной: напряжены шея, руки, плечи. Это приводит к излишней нагрузке на позвоночник и возникновению остеохондрозов. Кроме того, малоподвижный образ жизни часто приводит к ожирению, гипертонии и другим заболеваниям сердечно-сосудистой системы.

Работа на клавиатуре с большой скоростью и повторением однотипных мелких движений кистью приводит к многократному сокращению мышц. Это может привести к появлению болей в кистях, предплечьях, мышцах плечевого пояса, а затем и к формированию профессиональных заболеваний [1]. Например, таких как: синдром запястного (карпального) канала, лигаментит запястья, который сопровождается неприятными ощущениями или болями в области кисти доминантной (чаще правой) руки, воспаление и атрофию мышц верхней конечности и плечевого пояса, остеохондроз шейно-грудного отдела позвоночника. Перечисленные выше заболевания плохо поддаются лечению, а произошедшие в организме изменения – практически необратимы [2]. Лечение может быть эффективным лишь на начальной стадии, но для большинства пользователей, в связи с отсутствием в период этой стадии неприятных или болевых ощущений в кистях рук, начало заболевания проходит незаметно.

Для преодоления возможных болевых синдромов в позвоночнике, плечевом поясе, в кистях рук, неблагоприятных последствий гиподинамии, снижения нервно-эмоционального напряжения, утомления зрительного анализатора, улучшения мозгового кровообращения разработаны специальные гигиенические требования [3]. Согласно этим требованиям, в зависимости от характера работы установлены внутрисменные режимы труда и отдыха при работе с ЭВМ, а также комплексы упражнений для глаз, рук, позвоночника. Однако проводимые нами опросы среди пользователей показали, что данных рекомендаций придерживаются всего 34% опрошенных. В основном, перерывы делают после окончания определенного этапа работы или в случае сильной усталости. Некоторые пользователи скептически оценивали значимость рекомендуемых перерывов.

Основы гигиены труда работников ПК регламентируются не только ГСанПиН 3.3.2.007-98, но и приказом МОЗ Украины № 246 от 21.05.2007 с изменениями от 14.02.2012 «Про затвердження порядку проведення медичних оглядів працівників певних категорій». Но ни один из этих документов не предлагает методов ранней диагностики заболеваний кистей рук у пользователей ПК.

Цель исследования. Предложить методику оценки состояния здоровья пользователей, когда болевые ощущения отсутствуют или незначительные и непродолжительные.

Материалы и методы исследования. Учитывая, что движения и работа кисти очень сложны и интегрируют в себе все виды чувствительности, в данной работе была предпринята попытка использовать вибрационную чувствительность пальцев рук как тестовую для определения состояния кистей рук пользователей персональных компьютеров, интенсивно (несколько часов ежедневно) работающих с компьютерной мышью и клавиатурой. Для определения вибрационной чувствительности существует стандартизированная методика [4], использование которой является обязательной для всех отделений лечебных учреждений, проводящих профосмотры. Данный вид тестирования дает возможность интегрально оценить сразу все виды чувствительности, т.е. оценить как состояние нервной системы, так и состояние сосудистой, мышечной и костной систем, сделать предварительный вывод о психофизиологическом состоянии человека и его здоровье в целом.

Стандартный метод определения виброчувствительности не требует значительных матери-

© Егорченко О.Б., Шмырко В.И., Лавренко А.С., Троян Ю.И., 2016

альных и временных затрат и позволяет получать информацию о состоянии здоровья пользователей в ходе медосмотра, проводимого один раз в два года (в соответствии с Приказом № 246).

Для исследований были отобраны 80 добровольцев, ежедневно использующих персональный компьютер в учебной и профессиональной деятельности с различным стажем пользователя и возрастом до пятидесяти лет. Из них 35 человек еще не ощущали дискомфорта в руках, а 45 – имели жалобы на состояние рук. Контрольную группу составили 20 здоровых лиц аналогичных возрастов, которые не являлись профессиональными пользователями компьютеров в повседневной жизни и профессионально не подвергались воздействию локальной вибрации.

Измерение вибрационной чувствительности производили на обеих руках с помощью вибротестера МБН ВТ – 02-01, работающего в автоматическом режиме стимуляции, на частотах 8, 16, 32, 63, 125, 250 и 500 Гц.

Статистическую обработку полученных результатов проводили с применением t критерия Стьюдента.

Результаты исследования и их обсуждение. Результаты измерения вибрационной чувствительности кистей рук добровольцев контрольной группы свидетельствовали, что у 85% ($p<0,001$) показатели виброчувствительности на всех частотах находились в пределах порогов чувствительности практически здорового человека.

Среди пользователей компьютеров, которые не имели жалоб на состояние рук, отмечали понижение порогов виброчувствителтности в кисти доминантной руки на низких частотах – у 6%, на средних частотах – у 17% и на высоких частотах – у 77% ($p<0,002$). При этом понижение показателей порогов виброчувствительности находилось в приделах от 10 дБ до 15 дБ по отношению к нижним значениям диапазонов виброчувствительности практически здоровых людей.

Среди пользователей, которые имели жалобы на кисти рук, величина относительного снижения порогов виброчувствительности на низких и средних частотах уменьшалась на 6-9 дБ, а на высоких частотах стимуляция у некоторых (13%) пользователей с практическим стажем работы за компьютером больше 15 лет отмечали повышение порогов виброчувствительности на 3-4 дБ ($p<0,05$).

Следует отметить, что диапазоны нормативных данных вибрационной чувствительности практически здоровых людей возрастом до 50 лет в зависимости от частоты стимуляции колеблются от ±6 дБ до ±12 дБ. А при оценке изменения показателей виброчувствительности в данной работе учитывали лишь величину отклонения от границ этих диапазонов. Поэтому вероятная погрешность величины отклонения интересующих показателей виброчувствительности может составлять от 12 дБ до 24 дБ.

С целью снижения данной погрешности величину смещения порога вибрационной чувствительности необходимо оценивать по сравнению с индивидуальной базовой кривой чувствительности, которую фиксируют во время медосмотра при приеме на работу [5]. Наличие индивидуальной кривой чувствительности даст возможность более точно выявить момент начала функциональных расстройств нервной системы специалистов.

Выводы. 1. У пользователей компьютеров, которые ещё не имеют жалоб на состояние рук, отмечается существенное понижение порогов вибрационной чувствительности в кисти доминантной руки на низких, средних или высоких частотах.

2. Внедрение в практику периодических медицинских осмотров пользователей компьютеров с обязательным тестированием вибрационной чувствительности обеих рук при помощи вибротестера МБН ВТ – 02-01, работающего в автоматическом режиме стимуляции, на частотах 8, 16, 32, 63, 25, 250 и 500 Гц, даст возможность получать суммарную информацию о изменении вибрационной чувствительности кистей рук человека, оценить состояние периферической нервной системы, микроциркуляции, состояние мышц, связок кисти.

3. Использование индивидуальной кривой вибрационной чувствительности позволит более четко определять работников с начальными проявлениями функциональных расстройств нервной системы и своевременно начинать процесс оздоровления.

Список литературы:

1. Гайташ В. И. Компьютер и здоровье. Зона конфликта / В. И. Гайташ // Университеты: научно-популярній журнал: Харьковскийнац. ун-т им. В. Н. Карамзина. – Харьков: Золотые страницы. № 4. – 2007. – С. 49-55.
2. Lincoln L. E. etal. Interventions for the primary prevention of work-related carpal tunnel syndrome // Am. J. Prev. Med. 2000 May; 18 (4 Suppl.): 37-50.
3. ГСанПиН 3.3.2.007-98 «Государственные Санитарные Правила и Нормы работы с визуальными дисплейными терминалами электронно-вычислительных машин».
4. Дуднік Г. І. Исследование виброчувствительности с помощью тестера МБН ВТ-02-1 с целью предупреждения виброзаболеваемости [Текст] / Г. І. Дуднік, В. І. Шмирко, Т. І. Михайлова // Тиждень науки – 2009: щоріч. наук.-техн. конф. викладачів, науковців, молодих учених, аспірантів, студентів, 13-17 квітня 2009 р.: тези доповідей в 4 т. / відп. ред. Ю. М. Внуков. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2009. – Т. 1. – С. 218-219.
5. Руководство к практическим занятиям по гигиене труда: Учебное пособие для вузов / Под ред. В. Ф. Кириллова. – М.: ГЄОТАР – Медиа. – 2008. – 416 с.

Єгорченко О.Б.
Медичний центр «Прогрес»
Шмирко В.І., Лавренко А.С., Троян Ю.І.
Запорізький національний технічний університет

ПРО РАННЮ ДІАГНОСТИКУ ЗАХВОРЮВАНЬ КИСТЕЙ РУК КОРИСТУВАЧІВ КОМП'ЮТЕРІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ВІБРОТЕСТУВАННЯ

Анотація
Розглянуто вплив інтенсивної та тривалої роботи з персональним комп'ютером на стан здоров'я користувачів. Запропоновано застосовувати стандартизовану методику визначення віброчутливості для оцінювання стану м'язів та кистей рук осіб, що працюють з персональним комп'ютером. Надано рекомендації визначати особисті криві віброчутливості в процесі проведення медичного огляду під час прийому на роботу, що в подальшому дасть можливість аналізувати персональну динаміку змін тестування та визначати захворювання на ранній стадії.
Ключові слова: персональний комп'ютер, багатократне скорочення м'язів, біль в кистях, м'язах, медичний огляд, професійні захворювання, тестування, віброчутливість, індивідуальна крива вібраційної чутливості.

Egorchenko O.B.
Medical Center «Progress»
Shmyrko V.I., Lavrenro A.S., Troyan G.I.
Zaporozhye National Technical University

ON EARLY DIAGNOSTICS OF COMPUTER-USERS' WRISTS DISEASES WITH THE HELP OF VIBROTESTING

Summary
The influence of intensive and long work with a personal computer on users' health. It is proposed to adopt a standardized method for determining vibration sensivityto assess the condition of muscles and hands of employees working with a personal computer. Recommendations define personal vibration sensivitycurves during the medical examination conducted in employment, that in the future will make it possible to analyze the individual dynamics test changes and detect the disease at an early stage.
Keywords: The personal computer, repeated contraction of the muscles, pain in the hands, muscle, medical check occupational diseases, testing, vibration sensivity, individual sensitivity curve.

УДК 616.8

ПОСТІНСУЛЬТНИЙ БОЛЬОВИЙ СИНДРОМ: СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ ПАТОГЕНЕЗУ ТА ДІАГНОСТИКИ

Живоложний А.Ю.
Навчально-науковий центр «Інституту біології»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Макєєва О.М.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

У статті розглядаються клінічні характеристики, методи діагностики постінсультного больового синдрому. Розглянуто схожість його клінічних проявів із симптомами інших невропатичних больових синдромів. Встановлено, що діагностика центрального постінсультного болю включає збір анамнезу, проведення клінічного дослідження чутливості та використання інструментальних методів. Охарактеризовано проблему діагностування захворювання. Розглянуто підходи до діагностики синдрому.
Ключові слова: постінсультний больовий синдром, невропатичний біль, хронічний біль, інсульт, реабілітація.

Постановка проблеми. Судинні захворювання головного мозку продовжують залишатися однією з найважливіших медичних і соціальних проблем сучасного суспільства. У 2000 р. захворюваність на інсульт в Європі складала близько 1,1 млн. осіб, і як очікується до 2025 року цей показник зросте до 1,5 млн. осіб у зв'язку з демографічним старінням населення [16]. Одним з ускладнень постінсультного періоду є центральний постінсультний біль (ЦПБ), який розвива-

© Живоложний А.Ю., Макєєва О.М., 2016

ється протягом першого року після перенесеного гострого порушення кровообігу головного мозку, і зустрічається у 8% пацієнтів [1; 5]. У зв'язку з цим, відновне лікування постінсультних хворих, у тому числі з ЦПБ, є одним з найактуальніших науково-практичних завдань сучасної неврології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До проблеми патогенезу та діагностування постінсультного больового синдрому зверталися такі вітчизняні вчені як Н. Балкова, В. Деревецька, Н. Журавель, Ю. Зозуля, Т. Міщенко, К. Харіна, Т. Черенько та багато інших. Варто відзначити внесок іноземних вчених в дослідження клінічних проявів та діагностичних ознак цього синдрому, зокрема, Дж. Бойві, Г. Гембл, Е. Барберан, К. Конг, В. Вун, С. Янг, В. Купніратсайкул, А. Ковінда, Т. Спренгер, А. Бертеле, С. Платцер та багатьох інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблематики. Віддаючи належне внеску попередників відзначимо, що попри існування ґрунтовних напрацювань, потреба подальших досліджень зумовлена необхідністю узагальнення знань та методології.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у вивченні сучасних підходів до визначення причинності постінсультного больового синдрому та методики його діагностування.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку з труднощами диференціального діагнозу постінсультного больового синдрому та інших больових розладів при захворюваннях ЦНС, у широкий вжиток ввійшло поняття центрального невропатичного болю, виникнення якого є прямим наслідком ураження або захворювання центральної соматосенсорної системи [15]. Це поняття дозволяє диференціювати центральний постінсультний біль і больові розлади, що виникають після інсульту і мають подібну клінічну картину (головний біль, хворобливі спазми, контрактури, біль у плечі при геміплегії та інші типи скелетно-м'язового болю).

За сучасними уявленнями ці болі можна умовно розділити на три види больових синдромів: 1) центральний постінсультний біль; 2) больовий синдром, пов'язаний з ураженням суглобів паретичних кінцівок, «синдром больового плеча», постінсульна артропатія; 3) больовий синдром, пов'язаний зі спазмом спастичних м'язів паретичних кінцівок.

ЦПБ є однією з форм центрального болю і розвивається в результаті порушення мозкового кровообігу в аферентних структурах головного мозку на будь-якому рівні, але найчастіше в області зорового бугра. При цьому типі болю відзначається повне або часткове субклінічне порушення сенсомоторної чутливості. Біль у плечі відзначається у 30-40% пацієнтів після інсульту і асоціюється з сенсорним і моторним дефіцитом, підвивихом та обмеженням пасивних рухів [10]. Скелетно-м'язовий біль часто спостерігається в спині і ногах, переважно у колінах і стегнах [12]. У деяких випадках пацієнти мають більше одного типу постінсультного болю [11]. Тривалі больові розлади після інсульту погіршують якість життя, сон та соціальну адаптацію [17].

Класичний ЦПБ описується як печіння, яке нагадує печіння зануреної руки в крижану воду, і часто приймає форму своєрідної дизестезії, яка супроводжується порушенням температурної чутливості в зонах локалізації болю. За даними різних дослідників, в 27-41% випадків ЦПБ може носити досить тривіальний характер і описуватися як стягуючий, ламаючий, здавлюючий, ниючий, з локалізацією в паретичних кінцівках. Часто в одного хворого спостерігається кілька типів больових відчуттів. Інтенсивність болю може бути як постійною протягом дня, так і періодично, виникати або посилюватися під впливом провокуючих чинників. Основними факторами, що призводять до посилення больового синдрому можуть бути холод, емоційний стрес, фізичне навантаження, втома, зміна погоди. Нерідко біль знижується на тлі повного фізичного та емоційного спокою і зникає уві сні.

Крім кількісної оцінки, неврологічне обстеження повинно включати картування рухових, сенсорних і вегетативних феноменів з метою ідентифікації всіх ознак неврологічної дисфункції. Неврологічне обстеження бажано починати з оцінки чутливої функції. Корисно проводити детальний запис всіх чутливих порушень, оформляючи, переважно, у формі діаграми, що дає можливість порівнювати зміни при повторних обстеженнях. Тактильну чутливість найкраще оцінювати за допомогою шматочка вати, чутливість до доторкання – за допомогою голки, температурну чутливість – за допомогою теплих і холодних предметів (наприклад, металевих та пластмасових термороликів), сприйняття вібрації – за допомогою камертона 128 Гц [6].

Інструментальні методи діагностики, такі як дослідження ноцицептивних рефлексів, мікронейрографія, електронейроміографія, реєстрація викликаних потенціалів, комп'ютерна та магнітно-резонансна томографія і біопсія є допоміжними, дозволяючи більшою мірою оцінити рівень і вираженість ураження нервової системи. Проте їх не можна розглядати як методи діагностики та оцінки невропатичного болю [2].

Діагностика ЦПБ ґрунтується на даних анамнезу хвороби та результатах клініко-неврологічного обстеження [3]. При проведенні клінічного обстеження, необхідно оцінити локалізацію, якість та інтенсивність болю. Необхідне чітке розуміння можливих проявів неврологічного дефіциту, наприклад, втрати чутливості і парестезій. Невропатичний біль може бути спонтанним («стимул-незалежний») або викликаним («стимул-залежний»). Спонтанний біль часто описується як постійне відчуття печії, але може також характеризуватися періодичним стріляючим, кинджальним, або болем, схожим на проходження електричного струму, а також виявляти себе у дизестезії чи парестезії. Біль, викликаний подразником, провокується механічними, термічними або хімічними подразниками. Гіпералгезія – це підвищена больова реакція на подразник, який викликає біль, тоді як аллодинія – це болюче відчуття, що викликається подразником, який зазвичай болю не викликає. Механічна аллодинія поділяється на динамічну (подразнення пензликом) або статичну (подразнення за допомогою тиску на певну ділянку).

Довгий час не було чіткої позиції щодо структур, залучених до механізму ЦПБ. З появою ме-

тодів нейровізуалізації достовірно було визначено, що ЦПБ розвивається при ураженні як таламуса, так і позаталамічних структур [14]. Зокрема, вдалося встановити, що: 1) ЦПБ має клінічні особливості залежно від локалізації інсульту; 2) ЦПБ може розглядатися як генетично детермінована ідіосинкразія, що виникає при пошкодженні сенсорних структур і пов'язана з дефіцитом певних гальмівних процесів у ЦНС [4, с. 25].

У результаті експериментальних досліджень і клінічних спостережень показано, що невропатичний біль може розвинутися при пошкодженні будь-яких зі структур, пов'язаних із проведенням антиноцицептивних сигналів. Відзначимо: не кожне пошкодження цієї системи веде до розвитку больового синдрому. Крім того, розмір пошкодження не визначає ризик виникнення центрального невропатичного болю [9].

ЦПБ виникає при ураженні будь-якого рівня соматосенсорної системи головного мозку, включаючи довгастий мозок, таламус і кору. Дані ряду досліджень показують, що частота ЦПБ залежить від локалізації ураження, і тому найчастіше біль виникає при латеральному ураженні довгастого мозку або ураженні вентральнозадньої частини таламуса. Невелике враження частини спіноталамічного тракту може викликати розвиток ЦПБ, який було виявлено у пацієнтів з частковим синдромом Валленберга-Захарченка внаслідок інфаркту стовбура мозку. У цих пацієнтів спостерігалися: втрата температурної та больової чутливості обличчя на стороні ураження (ушкодження ядер трійчастого нерву), параліч м'язів піднебіння та глотки (ураження подвійного ядра, спільного для IX та X пари нервів), втрата чутливості з протилежного боку до ураження на тілі (через пошкодження спіноталамічного шляху), синдром Горнера (ураження симпатичної нервової системи), який проявляється міозом, птозом, енофтальмом, атаксією (ураженням мозочка), запамороченням.

Пошкодження структур соматосенсорної системи головного мозку призводить до порушення механізмів контролю збудливості ноцицептивних нейронів в ЦНС і змінює характер взаємодії між цими структурами. Розвиток центрального невропатичного болю супроводжується посиленням збудливості і реактивності ноцицептивних нейронів в дорсальному розі спинного мозку, таламічних ядрах і соматосенсорній корі головного мозку. Одночасно відбувається загибель частини ноцицептивних нейронів в структурах ЦНС, що обумовлено надмірним викидом в синаптичну щілину глутамату та нейрокініну А, які мають цитотоксичну дію. Внаслідок чого розвивається транссинаптична дегенерація, яка спостерігається в дорсальному розі спинного мозку, ядрах таламуса і соматосенсорній корі. Подальше заміщення загиблих нейронів клітинами глії сприяє виникненню стійкої деполяризації нейронів і підвищенню їх збудливості.

Локалізація ЦПБ може варіювати від невеликої (рука) до значної (половина тіла) площі. У пацієнтів з ураженням стовбура мозку біль може локалізуватися на половині обличчя і контрлатеральному боці тулуба або кінцівок; також описана періорбітальна локалізація болю. Розподіл болю за гемітипом є характерним для таламічного ураження.

Час між інсультом і розвитком ЦПБ широко варіює. Біль може виникнути відразу або через роки після перенесеного інсульту, при цьому найчастіше він розвивається протягом перших кількох місяців. Подальше формування больового синдрому вимагає виключення інших причин, зокрема повторного інсульту.

ЦПБ розвивається як при ішемічному, так і при геморагічному ураженні ЦНС. Після проведення дослідження [13], в якому у 4 з 13 пацієнтів був ЦПБ після внутрішньомозкового крововиливу, автори зробили висновок, що така представленість ЦПБ може бути пов'язана з високою частотою залучення таламуса при геморагічних ураженнях.

Незважаючи на значний прогрес у розумінні механізмів формування невропатичного болю, накопичені відомості не дозволяють відповісти на питання, які ставлять ряд експериментальних досліджень і клінічних даних. Так, залишається незрозумілою причина, з якої невропатичний біль не виникає у всіх випадках пошкодження структур ноцицептивної системи. Отже, самого ураження структур ноцицептивної системи для виникнення болю – недостатньо, тож мають бути також і інші фактори, які в сукупності призводять до дезорганізації в системі регуляції больової чутливості.

Іншим видом постінсультного больового синдрому є постінсультні артропатії, що виникають внаслідок трофічних змін суглобів паретичних кінцівок. Це веде до утворення контрактур, при яких через різку болючість значно обмежується обсяг пасивних і активних рухів, що перешкоджає відновленню порушених рухових функцій. Найчастіше спостерігаються постінсультні артропатії плечових суглобів. В більшості випадків розвиток «синдрому больового плеча» пов'язаний з виходом головки з суглобової западини через розтягнення суглобової сумки, що наступає під дією сили тяжіння паретичної кінцівки. У частини хворих механізм розвитку синдрому «больового плеча» інший: трофічні зміни в суглобі нагадують феномен, описаний в літературі під назвами «плече-лопатковий періартрит», «синдром замороженого плеча». Клінічні прояви в цих випадках: біль і обмеження рухів при ротації і відведенні руки, на рентгенівських знімках і при мануальному дослідженні вихід головки плечової кістки з суглобової щілини не виявляється.

Постінсультні артропатії зустрічаються в середньому у 15-20% хворих з постінсультними геміпарезами. В такому випадку проявами є: набряк, переважно, в ділянці міжфалангових суглобів пальців паретичної руки, променево-зап'ястному та плечовому суглобах, їх деформації, болючість при русі, рідше спостерігаються постінсультні артропатії ліктьових, колінних і гомілковостопних суглобів. Часто разом зі змінами в суглобах відзначаються трофічні зміни шкірних покривів та м'яких тканин, найбільш виражені в дистальних відділах верхніх кінцівок. У частини хворих одночасно розвиваються атрофії м'язів паретичних кінцівок. При рентгенографії визначаються кісткові зміни у вигляді локального і дифузного остеопорозу. Формування постінсультних артропатій центрального ґенезу настає в середньому через 1-3 місяці після інсульту. Зміни в плечовому су-

глобі внаслідок розтягування суглобової сумки виникають раніше [4].

Для клінічного виявлення нейропатичного характеру болю необхідна оцінка слів-дескрипторів, якими пацієнт описує біль: «пекучий», «простріліюючий», «колючий», «як удар струмом», «обпалюючий», «охолоджуючий», «пронизуючий». Слід з'ясувати локалізацію болю, його поширеність, інтенсивність і тривалість. Для деяких станів характерна холодова аллодинія. У цьому випадку біль описується як відчуття холоду, вологості, доторкання кригою або навіть такими виразами, як «пекучо-крижаний» або «пекучо-теплий». Деякі пацієнти з ЦПБ скаржаться на біль, що провокується рухом (акційна аллодинія). Вона характеризується відчуттям стягування, стискання і печіння на шкірі. У частини пацієнтів біль може носити пароксизмальний характер, і описується ними як колючий, стріляючий. Підозрювати нейропатичний тип болю можна на підставі неефективності попередньої терапії ненаркотичними анальгетиками [2].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, складність діагностування ЦПБ зумовлена відсутністю чітких діагностичних критеріїв, різноманітними проявами в клінічній картині, можливою наявністю в однієї особи різних типів болю. Тому діагностика повинна базуватися на зібраному анамнезі, результатах клінічного дослідження чутливості, застосуванні методів нейровізуалізації (комп'ютерної або магнітно-резонансної томографії) та інших клінічних показниках. Перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку вбачаємо в дослідженні сучасних підходів до лікування цього захворювання.

Список літератури:

1. Данилов А. Б., Давыдов О. С. Центральная нейропатическая боль: клинико-диагностические аспекты и возможности терапии на основе доказательств. Неврология. – 2009. – № 1. – С. 60.
2. Данилов А. Б., Давыдов О. С. Нейропатическая боль / А. Б. Данилов, О. С. Давыдов. – М.: Боргес, 2007. – 192 с.
3. Мищенко В. Н. Постинсультный болевой синдром. Новости медицины и фармации. Неврология (420). – 2012 (Тематический номер). – С. 68.
4. Сашина М. Б. Постинсультные болевые синдромы / М. Б. Сашина, А. С. Кадыков, Л. А. Черникова // Атмосфера. Нервные болезни. – 2004. – № 3. – С. 25-27.
5. Сашина М. Б., Кадыков А. С., Черникова Л. А. Постинсультные болевые синдромы. Нервные болезни. – 2004. – № 3. – С. 25-27.
6. Ситнова М. А. Центральная постинсультная боль / М. А. Ситнова, М. В. Кормачев, Р. Г. Есин // Практическая медицина. – 2012. – № 2. – С. 36-38.
7. Чурюканов М. В. Центральная постинсультная боль: принципы диагностики и коррекции // Эффективная фармакотерапия. – 2014. – № 42. – С. 24-30.
8. Яворская В. А., Бондарев О. Б., Ибрагимова Е. Л. Ишемические таламические инфаркты. Международный медицинский журнал. – 2009. – № 1. – С. 12-15.
9. Boivie J. Central pain and the role of quantitative sensory testing (QST) in research and diagnosis // Eur. J. Pain. 2003. Vol. 7. № 4. – P. 339-343.
10. Gamble G. E., Barberan E., Laasch H. U. et al. Poststroke shoulder pain: a prospective study of the association and risk factors in 152 patients from a consecutive cohort of 205 patients presenting with stroke // Eur. J. Pain. 2002. Vol. 6. № 6. – P. 467-474.
11. Kong K. H., Woon V. C., Yang S. Y. Prevalence of chronic pain and its impact on health-related quality of life in stroke survivors // Arch. Phys. Med. Rehabil. 2004. Vol. 85. № 1. – P. 35-40.
12. Kuptniratsaikul V., Kovindha A., Suethanapornkul S. et al. Complications during the rehabilitation period in Thai patients with stroke: a multicenter prospective study // Am. J. Phys. Med. Rehabil. 2009. Vol. 88. № 2. – P. 92-99.
13. Leijon G., Boivie J., Johansson I. Central post-stroke pain: neurological symptoms and pain characteristics // Pain. 1989. Vol. 36. № 1. – P. 13-25.
14. Sprenger T., Berthele A., Platzer S. et al. What to learn from in vivo opioidergic brain imaging? Eur J. Pain. – 2005. – № 9. – P. 117-121.
15. Treede R. D., Jensen T. S., Campbell J. N. et al. Neuropathic pain: redefinition and a grading system for clinical and research purposes // Neurology. 2008. Vol. 70. № 18. – P. 1630-1635.
16. Truelsen T., Piechowski-Jyzwiak B., Bonita R. et al. Stroke incidence and prevalence in Europe: a review of available data // Eur. J. Neurol. 2006. Vol. 13. № 6. – P. 581-598.
17. Widar M., Ek A. C., Ahlstrom G. Coping with long-term pain after a stroke // J. Pain Symptom Manage. 2004. Vol. 27. № 3. – P. 215-225.

Живоложный А.Ю.
Учебно-научный центр «Институт биологии»
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко
Макеева О.Н.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

ПОСТИНСУЛЬТНЫЙ БОЛЕВОЙ СИНДРОМ: СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА ПАТОГЕНЕЗ И ДИАГНОСТИКУ

Аннотация
В статье рассматриваются клинические характеристики, методы диагностики постинсультного болевого синдрома. Рассмотрено сходство его клинических проявлений с симптомами других невропатических болевых синдромов. Установлено, что диагностика центральной постинсультной боли включает сбор анамнеза, проведение клинического исследования чувствительности и использования инструментальных методов. Рассмотрены подходы к диагностике. Дана характеристика проблемы диагностики заболевания.
Ключевые слова: постинсультный болевой синдром, невропатическая боль, хроническая боль, инсульт, реабилитация.

Zhyvolozhnyy A.Y.
Educational and Scientific Center «Institute of Biology»
Kyiv National Taras Shevchenko University
Makeeva O.M.
Bogomolets National Medical University

POSTSTROKE PAIN SYNDROME: A MODERN VIEW OF THE PATHOGENESIS AND DIAGNOSIS

Summary
This article discusses the clinical characteristics, diagnostic methods for post-stroke pain. Considered the similarities of its clinical manifestations with the symptoms of other neuropathic pain syndromes. It was found that the diagnosis of post-stroke central pain include medical history, conducting a clinical study of sensitivity and the use of instrumental methods. In addition, were examined the approaches to diagnosis. It is also gave the characteristic of the disease diagnostic problem.
Keywords: post-stroke pain, neuropathic pain, chronic pain, stroke, rehabilitation.

УДК 616.311.2-085:615.831

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ КОМПЛЕКСУ ФОТОДИНАМІЧНОЇ ТЕРАПІЇ ТА ОЗОНОТЕРАПІЇ ПРИ ЗАПАЛЬНИХ ЗАХВОРЮВАННЯХ ПАРОДОНТУ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Мочалов Ю.О., Тукало І.В.
Ужгородський національний університет

Описано роль мікроорганізмів в розвитку запальних захворювань пародонту, основні методики лікування та їх недоліки. Дано характеристику альтернативним методам протимікробного впливу – фотодинамотерапії та озонотерапії, описано принципи їх дії,біологічні ефекти на організм, переваги й недоліки їх застосування в ході комплексного лікування захворювань пародонту та, зокрема, антибактеріальний ефект на бактерії «червоного» комплексу. Дано оцінку ефективності використання розглянутим немедикаментозним засобам впливу.
Ключовіслова: фотодинамотерапія, озонотерапія, «червоний» комплекс, пародонтит, антибіотикорезистентність

Постановка проблеми. Серед захворювань порожнини рота на першому місці разом з карієсом стоять запальні захворювання пародонту. Перші ознаки захворювання частіше проявляються у віці між 10 та 20 роками, а поширена деструкція тканин спостерігається після 40. За даними ВООЗ, 35 країн світу відносять до країн з дуже високою поширеністю захворювань пародонта (більше 75%), висока поширеність (40-73%) у 13 країнах та помірна (менше 40%) у 15 країнах світу. За даними літератури, поширеність захворювань пародонта в різних регіонах України коливається від 10% до 99%. За даними А.П. Канканяна та В.К. Леонтьєва, гінгівіт ви-

© Мочалов Ю.О., Тукало І.В., 2016

является вже у дітей молодше 5 років. Поширеність у цій віковій групі складає від 1-2% до 30-40%. За даними А.М. Політун, розповсюдженість захворювань пародонта у школярів становила 39%. Смоляр Н.І. наводить наступні дані: хвороби пародонта виявлені у 6% 3-6 річних дітей та у 90% підлітків у віці 12-17 років. Комплексне обстеження молоді показало, що більше половини молодого населення країни має захворювання пародонта:у осіб віком 15-17 років хвороби пародонта було діагностовано у 60% випадків,у 20-24 захворюваність становить 67%,у групі 34-44 роки ураженість зростає до 89% [3]. Незважаючи на значні розбіжності у наведених даних, результати численних досліджень свідчать, що генералізований пародонтит є найбільш поширеним захворюванням людства.

Генералізований пародонтит – багатофакторне запально-деструктивне захворювання тканин пародонту, як правило, викликане зростанням бактеріальної інфекції в ясенних кишенях, що призводить до руйнування сполучної тканини і втрати альвеолярної кістки [1]. Slots та колеги у 1977 році показали колосальні зміни бактеріального складу ротової рідини під час захворювання. Результати вказували на умовно-патогенну мікробіоту, котра була відсутня, чи неможлива для виявлення у здоровому організмі. Використовуючи полімеразну ланцюгову реакцію (ПЛР) та шахову ДНК-ДНК гібридизацію, була дана характеристика мікробним колоніям порожнини рота на базі кольором кодованої системи, котра відображала кластерний аналіз, класифікацію штамів мікроорганізмів та пов'язану з ними важкість захворювання (S. Socransky, 1998; S.C. Holt, J.L. Ebersole, 2005). Два комплекси були явно пов'язані з особливо агресивним протіканням періодонтальної хвороби: «червоний комплекс», що складається з Porphyromonas gingivalis, Tannerella forsythia та Treponema denticola і «помаранчевий комплекс», який включає Prevotella Intermedia, Fusobacterium nucleatum, Prevotella nigrescens і Parvimonas micra. Кількість Бактерій корелювала з глибиною пародонтальних кишень та кровоточивістю при зондуванні. Наявність інших мікробних комплексів у пародонтальних кишенях («зелений комплекс» (E. corrodent, Capnocytophaga spp., A. actinomycetemcomitans), «жовтий комплекс» (S. mitis, S. israilis, S. sanguis), «фіолетовий комплекс» (V. parvula, A. Odontolyticus) була індивідуальна і залежала від загально соматичного здоров'я пацієнта. Відповідно до гіпотези біоплівки, в здорових умовах існує симбіотичний баланс між організмом-господарем та всіма мікроорганізмами. Проте, зміна кількості патогенних або корисних бактерій і їх балансу, або зміна/активація відповіді господаря може привести до виникнення пародонтиту [2; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження останнього десятиріччя довели, що пародонтопатогенний штам P. gingivalis виділяє нетиповий ліпополісахарид з 4-ацил-монофосфатом ліпіду А, фрагмент якого має потужну імуносупресивну дію, на відміну від сильних прозапальних ліполісахаридів більшості інших грам-негативних бактерій (S.R. Coatsi, 2009; R.P. Darveau, 2010). Porphyromonas gingivalis можуть проникати і виживати в клітинах ясенного епітелію. Такі бактерії індукують антиапоптозний процес, активують «prosurvival phenotype» (S. Mao, 2007; L. Cubanova, 2008) і пригнічують експресію бактеріальних прозапальних компонентів, таких як фібрилярні білки і протеази (Хіа, 2007; Хендріксон, 2009). Більш того, на відміну від інших бактерій, які стимулюють вироблення інтерлейкіну-8 з ясенних епітеліальних клітин, P. Gingivalis насправді гальмує виробництво цього прозапального хемокіна за допомогою сироваткової фосфатази [4; 6]. Суміжна культура P. gingivalis FDC 381 і T. denticola ATCC 35405 індукують синергічну формацію біофільму і коагрегацію до тканин зуба. Hashimoto та колеги, використовуючи двовимірний електрофорез, довів, що поодинці ці два організми пригнічують вірулентні здатності один одного, але разом здатні ізольовано здатні виживати в під'ясенному зубному нальоті [9]. P. gingivalis FDC 381 або його зовнішні мембранні везикули посилюють адгезію та пришвидшують інвазію T. forsythia ATCC 43037 в епітеліальні клітини. Зовсім недавно,дослідження проведені на людях, показали, що прогресування хронічного періодонтиту залежить від рівня P. gingivalis і T. denticola в підясенному зубному нальоті (P.M. Byrne, 2009).

Формування цілей статті. Метою роботи було провести аналіз інформації,представленої в літературних джерелах, щодо мікробіологічної ефективності використання фотодинамотерапії та озонотерапії в комплексному лікуванні запальних захворювань пародонту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Терапія уражених тканин пародонту завжди розділена на пре-хірургічну або гігієнічну фазу та хірургічну або коригуючу (Ramfjord, Ash 1979). Перша фаза полягає в усуненні всіх місцевих подразників (контактний каріес, нависаючі краї пломб, не функціональні ортопедичні конструкції), пришліфовуванні супраконтактів задля усунення травматичної оклюзії, медикаментозне лікування направлене проти гінгівіту та зменшення глибини пародонтальних кишень. Друга фаза залежить від важкості прогресування захворювання та включає хірургічне втручання (залежно від глибини кишені: 3-4 мм – кюретаж, гінгівотомія, при численних кишенях – клаптеві операції, направлена остеорегенерація; зуби із рухомістю III ступеня при хронічному перебігу підлягають видаленню), тимчасове шинування, постійне шинування і раціональне протезування. При вираженому загостренні хвороби призначають антибіотики групи макролідів або пеніцилінового ряду [1].

За даними R. Andersen санація порожнини рота у формі ультразвукового скейлінгу та оброблення поверхні коренів є найбільш ефективним методом лікування цього захворювання. Беручи до уваги появу резистентних штамів мікроорганізмів через широке застосування антибіотиків, M.P. Rethman, в 2003 році, запропонував використання фотодинамічної терапії, як альтернативу фармакотерапевтичним лікарським засобам в загальній схемі лікування пародонтиту.

Фотодинамічна терапія (ФДТ) – є формою фототерапії, при якій для досягнення ефекту застосовують когерентне випромінювання низької частоти та медикаментозний препарат – фото-

сенсибілізатор. Основний феномен вимагає наявність фотосинтетайзера (малахітовий зелений, толуїдиновий синій, фенотизіан і метиленовий синій) в ушкоджених тканинах пародонту та світлової активації (довжини хвиль лазера варіює від 685/690 до 660/670 нм) або збуджується від його так званої основного або синглетного стану в дублетний чи триплетний. Це призводить до передачі енергії (електронів), що випадають в осад під час переходу із синглетної форми кисню, які є цитотоксичними, тим самим забезпечуючи бактерицидну дію. Цитотоксичні продукти мають короткий період напіврозпаду (0,04 мс) і обмежений радіус ефекту (0,02 мкм). Через обмежену міграцію оксигену з зони дії, основне місце пошкодження клітин буде залежати від локалізації локальної агрегації фотосенсибілізатора. Як результат, ФДТ ідеально підходить для місцевого застосування без додаткового ураження оточуючих тканин [5].

Озон – нестабільний газ, котрий швидко виділяє атомарний кисень, завдяки чому широко використовується в медицині як потужній бактерицидний, фунгіцидний та антипротозойний засіб. Протимікробний ефект є результатом його дії на мікроорганізм, шляхом пошкодження його цитоплазматичної мембрани та внаслідок озонолізу подвійних зв'язків, а також озон-індукованої модифікації внутрішньоклітинного вмісту (окислення білків, втрата функцій органел) через ефекти вторинних окислювачів. Ця дія є неспецифічна і селективна по відношенню до мікробних клітин; він не пошкоджує клітини людського тіла через виражені антиоксиданті можливості. Застосування озону є надзвичайно ефективним проти антибіотикорезистентних штамів мікроорганізмів,які значно поширені в теперішній практиці. Стимулює проліферацію імунокомпетентних клітин і синтез імуноглобулінів. Він також активує функцію макрофагів і підвищує чутливість мікроорганізмів до фагоцитозу. Озон активує синтез біологічно активних речовин, таких як інтерлейкіни, лейкотрієни і простагландини, які мають позитивний вплив на зниження запалення і загоєння ран. Покращує транспортування кисню в крові, що призводить до зміни клітинного метаболізму – активації аеробних процесів. Багаторазове використання низьких доз озону призводить до активації ферментів: супероксиддисмутази, каталази, дегідрогенази, і глутатіонпероксидази, які захищають організм від дії безкисневих радикалів. Запобігає агрегації еритроцитів і підвищує площу контактної поверхні для перенесення кисню. Під час використання активізуються механізми синтезу білка, збільшується кількість рибосом і мітохондрій в клітинах. Ці зміни на клітинному рівні пояснюють підвищення функціональної активності і регенераторний потенціал тканин і органів.

Огляд літератури показав брак клінічних даних які б говорили про використання газоподібного озону в періодонтальній хворобі. Інгаляція газоподібного озону може викликати надмірну дратівливість, головний біль, нудоту, епіфору, токсичні ураження пульмо-коронарного комплексу. Через ризик використання газоподібного озону в періодонтальних кишенях було запропоновано використання озонованої води або озонованих масел в боротьбі з захворюванням [8]. Nagayoshi та колеги показали, що Грам-негативні анаероби, такі як Porphyromonas endodontalis і Porphyromonas gingivalis були більш чутливими до озонованої води, ніж грам-позитивні стрептококи в чистій культурі. Крім того озонована вода показала сильну бактерицидну активність проти бактерій в біоплівці та пригнічення агрегації в експериментальній зубній бляшці. D. Kshitish і V.K. Laxman продемонстрували, що використання зрошень порожнини рота при пародонтиті озоном та хлоргексидином не дало антибактеріального ефекту на Porphyromonas gingivalis і Tannerella forsythia. Під час дослідження не було виявлено ніякої противірусної активності у разі використання озонованої води в порівнянні з використання розчину хлоргекседину. В порівнянні з класичними методами дезінфекції, такими як антибіотикотерапія та інші дезінфікуючі засоби, озонотерапія є зовсім недорогою, передбачуваною і консервативною альтернативою. Лікування пацієнтів за допомогою озону скорочує час лікування, є абсолютно безболісним та прийнятним для пацієнтів. Незважаючи на вищевказані переваги,даний метод лікування виявився неефективним в боротьбі з бактеріями «червоного» комплексу,присутність яких є ключовим фактором в особливо агресивному протіканні захворювань пародонту. У 2010 році R.R. de Oliveira та колеги вивчали експериментальний вплив ФДТ в порівнянні з ультразвуковим скейлінгом та обробкою поверхні коренів (ОПК) на 40 видів бактерій порожнини рота. Після 4 тижнів, було відмічено поновлення росту або повторну колонізацію штамів Porphyromonas gingivalis та Treponema denticola у всіх моделях лікувальних тестів. Значення кількості T. forsythia залишалось високим протягом всього курсу дослідження. При порівняльній характеристиці результатів лікування у групах із застосуванням ФДТ та без нього, рівень P. gingivalis був значно знижений в обох групах. Значного скорочення T. Forsythia та T. denticola не спостерігалося в обох групах, хоча всі клінічні параметри показали позитивні зміни (R. Polansky, M. Haas, A. Heschl, G. Wimmer, 2009). Схоже дослідження проводилось P. Chondros, де оцінювались зразки із бактеріальних комплексів за Socransky. Бактерії «зеленого» та «помаранчевого» комплексів показували нижчі рівні кількості в порівнянні з вихідними даними протягом подальших 3 і 6 місяців контрольних визначень. Бактерії «червоного» комплексу продемонстрували незначне зниження кількості в перші дні після дії ФДТ (Fotosan, 630 mm). Через 3 місяці показники кількості залишались такими ж, як і в перші дні, однак рівень кількості Treponema denticola збільшився на 24%, в порівнянні з контрольною групою. Значення кількості T. forsythia були ідентичні показникам, отриманих в групі пацієнтів, що лікувались тільки за допомогою ультразвукового скейлінгу і обробки поверхні коренів. Через 6 місяців показники кількості P. gingivalis були на 19% вищими ніж в контрольній групі; показники кількості T. forsythia залишались на тому ж рівні початкового дослідження, а показники рівня T. denticola були на 112% вищими ніж у контрольній групі [9].

Метод ФДТ виявися дієвим у боротьбі з пародонтопатогенами «помаранчевого» (P. intermedia, F. nucleatum, P. nigrescens), «жовтого» (S. mitis, S. israilis, S. Sanguis) та «зеленого» (A. actinomycetemcomitans) комплексів, але нездатний протидіяти синергічному співіснуванню P. gingivalis, T. forsythia та T. Denticola. За даними аналізованої літератури, фотодинамотерапія не показала значної ерадикації бактерій «червоного» комплексу в пародонтальних кишенях

Висновок. Отже, розробка альтернативних методів антибактеріального впливу є виправданою потребою у лікуванні запальних та запально-дистрофічних захворюваннях тканин пародонта. Описані немедикаментозні засоби впливу показали свої переваги над сучасними недоліками лікарських препаратів, довели сприятливий вплив на захисні сили організму,на нормалізацію мікроциркуляції, регуляцію метаболічних процесів. Однак, враховуючи вже відомі патогенні фактори та синергічні можливості вищеописаних мікроорганізмів, описані антибактеріальні фактори впливу показали свою низьку ефективність в боротьбі з ними. Резюмуючи сказане, можна зробити висновок,що на даному етапі розвитку застосування фотодинамічної та озонотерапії проти грам-негативних бактерій «червоного» комплексу потребує подальшого вивчення та вдосконалення методик використання.

Список літератури:

1. Данилевський М. Ф. Терапевтична стоматологія: Підручник: В 4 т. – Т. 3. Захворювання пародонта / М. Ф. Данилевський, А. В. Борисенко, А. М. Політун [та ін.]. – К.: Медицина, 2008. – 614 с.
2. Darveau R. P. Periodontitis: a polymicrobial disruptionof host homeostasis / R. P. Darveau //Nat Rev Microbiol. – 2010. – P. 481–490.
3. Малий Д. Ю. Епідеміологія захворювань пародонта: віковий аспект / Д. Ю. Малий, М. Ю. Антоненко // Український науково-медичний молодіжний журнал. – 2013. – № 4. – С. 41-43.
4. Loozen G. Inter-bacterial correlations in subgingival biofilms: a large-scale survey / G. Loozen, C. Godts // Journal of clinical periodontology. – 2014. – № 41 (1). – P. 1-10.
5. Chondros P. Photodynamic therapy as adjunct to non-surgical periodontal treatment in patients on periodontal maintenance: a randomized controlled clinical trial / P. Chondros, D. Nikolidakis // Lasers in Medical Science. – 2009. – № 24. – P. 681-688.
6. Hajishengallis G. Beyond the red complex and into more complexity: the polymicrobial synergy and dysbiosis (PSD) model of periodontal disease etiology / G. Hajishengallis, R. G. Lamont // Molecular oral microbiology. – 2012. – № 27 (6). – P. 409-419.
7. Dodd M. C. Oxidation of antibacterialmolecules by aqueous ozone: moiety-specific reaction kinetics andapplication to ozone-basedwastewater treatment / M. C. Dodd, M. O. Buffle, U. von Gunten // Environ SciTechnol. – 2006. – № 40 (6). – P. 69-77.
8. Hansen S. K. Evolution of species interactions in a biofilmcommunity / S. K. Hansen, P. B. Rainey, J. A. Haagensen, S. Molin // Nature. – 2007. № 44. – P. 533–536.
9. Abiko Y. Profiling of subgingival plaque biofilm microflora from periodontally healthy subjects and from subjectswith periodontitis using quantitative real-time PCR / Y. Abiko, T. Sato, G. Mayanagi, N. Takahashi // J Periodontal Res. – 2010. – № 45. – P. 389–395.
10. Braun A. Short-term clinicaleffects of adjunctive antimicrobial photodynamic therapyin periodontal treatment: a randomized clinical trial / A. Braun, C. Dehn, F. Krause, S. Jepsen // J Clin Periodontol. – 2008. – № 35 (10). – P. 79–84.

Мочалов Ю.А., Тукало И.В.
Ужгородский национальный университет

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЛЕКСА ФОТОДИНАМИЧЕСКОЙ ТЕРАПИИ И ОЗОНОТЕРАПИИ ПРИ ВОСПАЛИТЕЛЬНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЯХ ПАРОДОНТА (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ)

Аннотация
Описана роль микроорганизмов в развитии воспалительных заболеваний пародонта, основные методики лечения и их недостатки. Дана характеристика альтернативным методам противомикробного действия – фотодинамотерапии и озонотерапии, описаны принципы их действия, биологические эффекты на организм, преимущества и недостатки их применения в ходе комплексного лечения заболеваний пародонта и, в частности, антибактериальный эффект на бактерии «красного» комплекса. Дана оценка эффективности использования рассмотренных немедикаментозных средств воздействия.
Ключевые слова: фотодинамотерапия, озонотерапия, «красный» комплекс, пародонтит, антибиотикорезистентность.

Mochalov Iu.O., Tukalo I.V.
Uzhgorod National University

THEORETICAL REASONING OF PHOTOACTIVATED THERAPY AND OZONE THERAPY USAGE FOR PERIODONTAL FLAMMATORY DISEASES TREATMENT (LITERATURE REVIEW)

Summary
Article presents role of microorganisms in pathological process of inflammatory periodontal disease, the main methods of treatment and their shortcomings. It describes the alternative antimicrobial methods – photoactived therapy and ozone therapy, the mechanism of action, biological effects on host-organism, the advantages and disadvantages of their use in the combined treatment of periodontal disease, and in particular, the antibacterial effect on bacteria of «red» complex. Efficiency of using alternative non-surgical antibacterial methods was estimated.
Keywords: photoactived therapy, ozone therapy, «red» complex, periodontitis, antimicrobial resistance.

УДК 616.314-002.4-74-06

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ ПІДВИЩЕНОЇ ЧУТЛИВОСТІ ЗУБІВ

Павленкова О.В., Павленко С.А., Петрушанко В.М., Сидорова А.І.
Українська медична стоматологічна академія

У статті йдеться мова про причини виникнення підвищеної чутливості зубів після їх пломбування. Акцентується увага на механізмах адгезії пломбувальних матеріалів до твердих тканин зуба. Також вказується на залежність розвитку чутливості зубів від крайового прилягання пломбувальних матеріалів до твердих тканин зуба (крайова адаптація пломби), стану змазаного шару та від стану дентину і пульпи зуба.
Ключові слова: адгезія, змазаний шар, чутливість зубів після пломбування.

Постановка проблеми. В стоматологічній практиці пломбування каріозних порожнин та зубів з некаріозними ураженнями є найбільш поширеною маніпуляцією на прийомі лікаря стоматолога. Але досить часто після відновлення пломбувальним матеріалом каріозного чи некаріозного дефекту, в зубі виникає підвищена чутливість до різного роду подразників, яка може тривати досить довго. При цьому, об'єктивно, пломба відповідає всім вимогам за критеріями USPHS [1]: згідно яких оцінюють анатомічну форму, крайову адаптацію, шорсткість поверхні, крайове фарбування, вторинний карієс, наявність чутливості після пломбування і має щільне крайове прилягання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій говорить про те що, у 78% випадків обстежених пацієнтів за даними Коена С. (2000 р), яким каріозні дефекти 1 і 2 класу за Блеком було відновлено композитними пломбувальними матеріалами та амальгамою, відчували у зубі деякий дискомфорт після лікування. Найчастіше це проявлялося у підвищеній чутливості відновлених зубів до холодових та до механічних (накушування на пломбу) подразників, тоді як чутливість зубів до теплових подразників зустрічалася вкрай рідко. Зазвичай це пов'язано з тим, що після дії на зуб холодових температурних подразників (морозиво, холодна вода, напої, холодне повітря при вдиханні) больова реакція у зубі розвивається дуже швидко, і вважається, що біль який виникає за таких умов, залежить від подразнення чутливих нервових волокон пульпи гідродинамічно, тобто рухом дентинної рідини [2].

Метою нашої роботи було провести аналіз можливих причин виникнення підвищеної чутливості зубів після пломбування.

Оскільки нервові волокна пульпи мають відносно низький поріг збудливості, то вони реагують також і на слабкі подразники, які не обов'язково викликають пошкодження тканин. Ці дані свідчать на користь того, що чутливість, яка виникає після відновлення дефекту зуба, може бути результатом поганого крайового прилягання, що призводить до потрапляння ротової рідини під пломбу. Найчастіше розгерметизація відбувається при використанні силікатних цементів, традиційних композиційних матеріалів і амальгами.

В глибоких каріозних порожнинах з дуже тонким шаром дентину чутливість зуба виникає внаслідок мікротріщин і порушення герметичності між пломбувальним матеріалом і стінками каріозної порожнини при використанні будь-яких постійних пломбувальних матеріалів, оскільки, чим ближче до порожнини зуба, тим більша кількість дентинних канальців у яких збільшується просвіт, а отже і чутливість зуба до подразників стає більшою.

Слід визнати наявність механізмів природного захисту зуба. У деяких ситуаціях дентинні канальці можуть блокуватися гідроксиапатитами і іншими кристалами. Цей стан називають склерозуванням дентину [3]. Захисною реакцією, що приводить до зменшення проникності та чутли-

© Павленкова О.В., Павленко С.А., Петрушанко В.М., Сидорова А.І., 2016

вості дентину, є утворення репаративного (замісного, третинного) дентину. Завдяки вищезгаданим процесам підвищена чутливість зуба після пломбування каріозних порожнин може зникати самостійно в період від 1 до 6 місяців після відновлення цілісності зуба.

Важливими чинниками, які порушують крайове прилягання, є температурні зміни і оклюзійний тиск. Якщо пломбувальний матеріал має коефіцієнт теплопровідності, який відрізняється від такого у твердих тканин зуба, то температурні перепади у порожнині рота викликають утворення щілин між пломбувальним матеріалом і стінкою каріозної порожнини.

Проведені дослідження Павленкової О.В. (2007) [4] показали, що крайове прилягання пломб і утворення микрощілин між стінкою зуба та пломбувальним матеріалом, виявляються як у композиційних матеріалів так і в склоіономерного цементу (рис. 1; рис. 2).

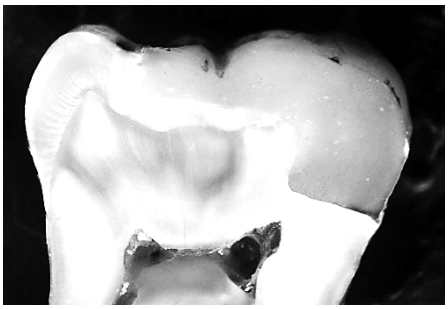

Рис. 1. Порушення крайового прилягання композитного матеріалу

Рис. 2. Порушення крайового прилягання склоіономерного цементу

Окрім фізичного навантаження на зуб та порушення крайового прилягання пломби до стінок зуба, передумовою виникнення підвищеної чутливості зуба при використанні композитів, є кислотне травлення, котре впливає на змазаний шар дентину. Змазаний шар забезпечує проникність дентину і за даними Pashley D.H. [5] дозволяє швидше йому відновитися.

Окрім того, на виникнення чутливості твердих тканин зуба впливає і вид протравлюючого агента. Розчин ортофосфорної кислоти (35-37%) часто застосовується в рідкому вигляді, у вигляді гелю або напівгелю. Цей розчин у рідкому вигляді важко контролювати, а гель погано змивається. Для згущування розчину ортофосфорної кислоти застосовуються речовини, які залишають осад на дентинній поверхні, що знижує площу активної поверхні і силу зчеплення дентину з адгезивом.

Напівгелі («Юні-етч» і «Олл-етч», (Біско (США)) мають у своїй основі згущувач, що не залишає осаду на поверхні дентину, і містять бактерицидну речовину, що не лише збільшує зв'язок з дентином і усуває можливість чутливості, пов'язаної з бактерицидним забрудненням.

Довгий час проблема зв'язку пломбувального матеріалу з дентином залишалася невирішеною в силу унікальних особливостей цієї зубної тканини, до складу якої входить значна кількість органічного компоненту і води. З'єднання пломбувального матеріалу з дентином не відбувалося, оскільки ненасичена смола пломбувального матеріалу чи адгезиву, будучи гідрофобною по своїй хімічній природі, відштовхувалася від «вологого» дентину, що призводило до підвищеної чутливості останнього. 5-е, 6-е та 7-е покоління адгезивних систем здатні змочувати поверхню дентину і за певних умов проникати в перитубулярні простори дентинних канальців з утворенням гібридного шару. Гібридний шар, який утворюється при цьому, перекриває рух одонтобластичній (дентинній) рідини і, як результат, процес гібридизації попереджає підвищену чутливість дентину після постановки пломби з композитного пломбувального матеріалу.

Важливо враховувати основні властивості адгезивних систем, зокрема таких, як сила зчеплення (відразу після нанесення і з часом), зручність користування (кількість етапів внесення), універсальність застосування. Цим вимогам найбільше відповідають ацетонорозчинні дентинні адгезивні системи. Тому спостерігається тенденція до виробництва і використання самопротравлюючих алгезивних систем і адгезивів 7 покоління. Під час застосування таких адгезивних систем змазаний шар дентину, який утворюється на поверхні твердих тканин зуба після препарування, тільки модифікується або віддаляється частково. Але адгезивні системи, що не потребують травлення ортофосфорною кислотою мають меншу силу з'єднання з дентином. Тому при невеликій площі контакту пломбувального матеріалу з дентином і відсутності пунктів ретенції, пломбувальний матеріал погано фіксується.

Пересушування дентину (сухий бондинг) веде до спадання сітки колагенових волокон, звільнених після протравки. Рихлість структури цієї сітки потрібна для проникнення адгезиву до поверхні дентину і до дентинних канальців та утворення адекватного і стійкого гібридного шару. Тому перед нанесенням адгезивної системи поверхня дентину має бути злегка зволожена (вологий бондинг).

Нерідко досягти оптимального стану дентину буває важко – занадто волога його поверхня призводить до гідролізу і розщеплення адгезиву з втратою його якостей, суха ж поверхня дентину не дає можливості досягти міцного зв'язку адгезиву з дентином. З цією проблемою натепер можна впоратися за допомогою десенситайзера «Aqua – Prep» (Bisco (США)), використання якого дозволяє зволожити висушену поверхню дентину і підняти колагенові волокна, що спались після пересушування.

Якість адгезії пломбувального матеріалу до твердих тканин зуба – це здатність до дифузії адгезивної системи і утворення гібридного шару.

Одним з аспектів виникнення підвищеної чутливості являється недостатня ретельність видалення каріозного дентину. Відсутність здорової дентинної структури не дає можливості утворюватися повноцінному зв'язку між адгезивом та дентином каріозної порожнини. Полімеризаційна усадка композитного матеріалу і утворення мікрощілин між стінками зуба та пломбувальним матеріалом теж приводить до появи підвищеної чутливості. Під час полімеризації композиту відбувається зшивання мономеру в нитку полімеру, внаслідок чого відбувається зменшення об'єму матеріалу. Сила, що розвивається при усадці, залежить від фізичних і хімічних властивостей композиту і визначається модулем еластичності. Чим нижче модуль еластичності, тим більша сила усадки, чим більше насичений композит, тим він міцніший, але крихкіший за рахунок низького модуля еластичності. Менш насичені гібридні композитні матеріали мають великий модуль еластичності. Полімеризаційна усадка таких композиційних пломбувальних матеріалів може призвести до виникнення розриву гібридного шару, напруги на стінках каріозної порожнини, особливо при відновленні дефектів I і II класу за Блеком, розгерметизації каріозної порожнини з утворенням мікрощілин між пломбувальним матеріалом та стінками каріозної порожнини зуба. Композитні матеріали, які мають найменший модуль еластичності, мають таку силу зсідання під час полімеризації, котра здатна призводити до виникнення видимих на емалі горизонтальних тріщин. Стягнуті до центральної борозни жувальні горби за таких умов залишаються в постійний напрузі, сприяючи підвищеній чутливості твердих тканин зуба при накушуванні на пломбу. Найбільш поширеним методом компенсації значної полімеризаційної усадки пломбувального матеріалу є застосування «амортизуючих» (текучих, рідких) композитів, дозоване внесення і поступова полімеризація композитів, застосування само- і світлополімеризуємих композитів в поєднанні техніки «сандвіч».

Адгезія пломбувального матеріалу по відношенню до зубної поверхні завжди знаходиться в протидії до полімеризаційної усадки композиційного матеріалу. Крайова щілина або крайові фрактури емалі виникають як результат полімеризаційної усадки композиційного матеріалу. Чим більша різниця між об'ємом композитного матеріалу і площею поверхні з'єднання, тим більший негативний вплив полімеризаційної усадки пломбувального матеріалу. Практично неможливо компенсувати об'ємну «втрату» композитного матеріалу шляхом «підживлення» або накладання нової порції неполімеризованого композиту під час гелевидної фази полімеризації з чим пов'язують виникнення підвищеної чутливості дентину.

Ділянки, на яких композитний пломбувальний матеріал не з'єднується з твердими тканинами зуба, називають площею вільної поверхні. Відношення вільної поверхні до зв'язаної позначається як чинник конфігурації – «С-фактор». Високий С-фактор (велика площа зв'язаних поверхонь між твердими тканинами зуба та композитним пломбувальним матеріалом), незважаючи на свою уявну ідеальність, може привести до ускладнень. При функціональному навантаженні на пломбу це може стати реальною причиною перенапруження цілої системи «пломба-зуб» і подальшого виникнення щілин і тріщин на їх межі, що призводить до розвитку підвищеної чутливості зуба до термічних та механічних подразників.

При використанні техніки суцільного з'єднання створюється сполучний шар по всій внутрішній поверхні відновлюваної каріозної порожнини. Це означає, що відсутні вільні поверхні, за винятком зовнішньої поверхні пломби. Цей тип адгезії досягається шляхом використання емалево-дентинного адгезиву і відмовою від застосування ізолюючих прокладок. Таким чином, якщо сила адгезії пломбувального матеріалу до твердих тканин зуба перевершує силу напруги пломбувального матеріалу, викликаної його полімеризаційною усадкою або тиском при функціональному навантаженні, з'єднання між пломбою і зубом зберігається абсолютно щільним і безперервним. Проте, при деяких типах каріозних порожнин величина напруги при усадці перевищує силу з'єднуючого (гібридного) шару, навіть при використанні дуже якісних адгезивних систем. Усе це призводить до відділення пломбувального матеріалу від стінки зуба, до порушення його крайового прилягання та утворення мікрощілин (фрактури емалі) і появи підвищеної чутливості зуба.

Клінічно фрактура емалі проявляється у вигляді «білого краю» пломби, крайової пігментації пломби в подальшому або, навіть, розвитком вторинного карієсу. Якщо розрив з'єднуючого (гібридного) шару відбудеться усередині каріозної порожнини на рівні дентину, то дентинні канальці залишаться відкритими, що буде причиною післяопераційної чутливості.

Як правило, тотальне з'єднання характерне для пломб невеликого об'єму, з низьким С-фактором і в комбінації з сильними адгезивними системами.

Селективне, або вибіркове з'єднання обмежує силу адгезії пломби. Вибіркове з'єднання утворює усередині каріозної порожнини вільні поверхні, знижуючи тим самим С-фактор пломби. Недоліком цієї техніки є те, що дентин в каріозній порожнині залишається незахищеним і тому схильним до підвищеної чутливості.

Висновки. Аналіз даних літератури, результати власних наукових досліджень і клінічних спостережень свідчать про те, що, щоб уникнути подібних ускладнень, необхідно використовувати ізолюючі прокладки. Виконуючи функцію закриття дентину, ізолююча прокладка не повинна прилипати до пломбувального матеріалу (тобто сила адгезії між дентином і прокладками має бути більшою, ніж між прокладками і композитним матеріалом). Такий ефект компенсації С-фактору має склоіономерний цемент. Він закриває дентин, тим самим захищаючи дентинні канальці, компенсує гідродинамічний вплив на відростки одонтобластів, зменшуючи післяопераційну чутливість та може застосовуватися для відновлення усього відсутнього, або його більшої частини, дентину (методика закритої і відкритої «сандвіч-техніка»).

Список літератури:

1. Рюге Г. Клинические критерии / Г. Рюге // Клиническая стоматология. – 1998. – № 3. – С. 40-46.
2. Луцкая И. К. Гидродинамические механизмы чувствительности твердых тканей зуба / И. К. Луцкая // Новое в стоматологии. – 1998. –№ 4. – С. 23-27.
3. Белькенхоль М. Д. Внутридентинное закрытие канальцев / М. Д. Белькенхоль // Клиническая стоматология. – 1999. – № 4. – С. 67-69.
4. Павленкова Е. В. Краевая проницаемость пломб из композиционных материалов химического и светового отверждения / Е. В. Павленкова, Е. В. Ковалев, В. И. Доценко // Актуальні проблеми сучасної медицини – 2007. – Том 7, випуск 3 (19). – С. 50-53.
5. Pashley D. H. Проницаемость и чувствительность дентина. Proc. Finn. Dent. Soc. 1992. 88 Suppl. N 1.

Павленкова Е.В., Павленко С.А., Петрушанко В.Н., Сидорова А.И.
Украинская медицинская стоматологическая академия

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПОВЫШЕННОЙ ЧУВСТВИТЕЛЬНОСТИ ЗУБОВ

Аннотация
В статье говорится о причинах возникновения повышенной чувствительности зубов после их пломбирования. Акцентируется внимание на механизмах адгезии пломбировочных материалов к твердым тканям зуба. Также указывается на зависимости развития чувствительности зубов от краевого прилегания пломбировочных материалов к твердым тканям зуба (краевая адаптация пломбы), состояния смазанного слоя и от состояния дентина и пульпы зуба.
Ключевые слова: адгезия, смазанный слой, чувствительность зубов после пломбирования.

Pavlenkova E.V., Pavlenko S.A., Petrushanko V.N., Sidorova A.I.
Ukrainian Medical Dental Academy

SOME ASPECTS OF THE APPEARANCE OF INCREASED TOOTH SENSITIVITY

Summary
The article dealt with the causes of increased tooth sensitivity after sealing. The attention is focused on the mechanisms of adhesion of filling materials to the hard tissues of the tooth. It also indicates the dependence of the sensitivity of the regional adjoining tooth filling materials to the hard tissues (marginal adaptation seal) status blurred layer and the state of dentin and pulp.
Keywords: adhesion, smear layer, tooth sensitivity after filling.

УДК 616.314-089.28/.29:616.314.17–008.1–003.93

АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТЕЙ РЕСТАВРАЦІЇ ДІЛЯНОК РЕЦЕСІЇ ЯСЕН З ВИКОРИСТАННЯМ КОМПОЗИТНИХ МАТЕРІАЛІВ

Потапчук А.М., Цуперяк С.С.
Ужгородський національний університет

В ході проведеного ретроспективного аналізу літературних джерел було систематизовано існуючі дані щодо поширеності та існуючих методів відновлення областей рецесії ясен з використанням різних терапевтичних та хірургічних підходів. На основі власних клінічних досліджень проведено апробацію та оцінку можливостей реставрації ділянок рецесії ясен з використанням композитних матеріалів. Відновлення цілісності морфо-функціональної структури зуба шляхом прямої композитної реставрації з урахуванням параметрів білої та рожевої естетики сприяє нормалізації естетичних критеріїв посмішки у візуально видимій фронтальній області, що є передумовою до використання адаптованих високоестетичних пломбувальних матеріалів з метою максимальної імітації контуру м'яких тканин в області наявної рецесії ясен. За відповідних клінічних умов використання терапевтичного підходу відновлення дефектів твердих тканин зубів рожевим композитом у пришийковій ділянці можна вважати рекомендованим та таким, що забезпечує ефективний результат естетичної реабілітації стоматологічних хворих.
Ключові слова: рецесія, рожевий композит, дефект структури зубів, імітація профілю м'яких тканин

Постанова проблеми. Рецесія ясен представляє собою міграцію ясенного краю в апікальному напрямку, в результаті чого відбувається оголення поверхні кореня зуба. Патологія провокує порушення оптимального естетичного профілю, а через те, що корінь зуба позбувається захисту м'якими тканинами, виникає ще й підвищена вірогідність руйнування тканин в проблемній області з виникнення дефекту у вигляді порожнини [1; 2; 3]. Вибір адекватного методу лікування подібних уражень залежить від причин їх виникнення та характеру прогресування, поширеності патологічного процесу та його ступеню, а також від індивідуальних клінічних умов та побажань пацієнтів щодо реставрації ділянки пришийкового карієсу та паралельного закриття області рецесії з використанням можливих хірургічних, протетичних та терапевтичних підходів лікування стоматологічних пацієнтів [4; 5]. Саме апробація найбільш консервативного та найменш затратного методу відновлення морфо-функціональної цілісності структури зубів з використанням рожевого композиту в області рецесії та його аргументація на основі даних ретроспективного аналізу літературних джерел стала ціллю даного дослідження, враховуючи поширеність даної патології та існуючі клінічні можливості для заміщення дефектних ділянок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Згідно даних Kassab M.M. та Cohen R.E. (2003) більше 50% людей віком від 18 до 64 мають клінічні ознаки однієї із форм рецесії ясен, а поширеність даної патології серед населення старшого віку (старші за 65 років) перевищує 88% [1]. Greghi S.A. та Sant'Ana A.C. (2004) підтвердили аналогічні дані щодо поширеності рецесії зубів, звернувши уваги на те, що найбільш прогресивна динаміки зростання епідеміологічних показників спостерігається серед молодих людей віком 20-29 років [2], а більш пізні дослідження Toker H. та Ozdemir H. (2009) виявили рецесію у 78,2% пацієнтів досліджуваної групи [3]. Найчастіше рецесія ясенного краю локалізується з вестибулярної сторони в ділянці верхніх ікол і премолярів, а також нижніх ікол і різців; рідше – з вестибулярної або оральної поверхні верхніх молярів. Показник рецесії ясен у людей віком 21-30 років у середньому становить 0,37 мм на верхній щелепі і 0,71 мм на нижній щелепі; у людей 31-40 років відповідно 1,1 мм і 1,5 мм; 41-50 років – 1,98 і 2,05 мм; 51-60 років – 1,11 і 2,98 мм [4; 5]. Більш виражена рецесія ясен зустрічається рідше, однак саме вона вимагає серйозного хірургічного лікування з метою нормалізації естетики. Сукупність хірургічних підходів для закриття області рецесії, що згідно даних чисельних досліджень, є високоефективними методами лікування, володіє і специфічними недоліками, серед яких зокрема низка післяопераційних ускладнень, технологічна складність оперативних маніпуляцій, фінансова вартість процедури [4; 5; 6]. В окремих випадках при супутніх клінічних умовах наявності пришийкового карієсу відновлення дефекту твердих тканин та імітація ясенного карієсу може проводитись з використанням рожевого композиту, при цьому прогнозованість та кольоростійкість подібних реставрацій демонструють достатньо високий рівень успішності [7; 8; 9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Використання рожевого композиту в ході реставрації як варіанту лікування області рецесії та відновлення пришийкових дефектів твердих тканин зубів повинно базуватись на достатній аргументованості даного ятрогенного втручання, а практична апробація такого в амбулаторних стоматологічних умовах забезпечить можливості для суб'єктивної та об'єктивної оцінки якості надання стоматологічних послуг згідно загальноприйнятих критеріїв. Важливим аспектом є оцінка ризику та віддалених результатів даного терапевтичного підходу у порівнянні із іншими методами лікування, що підтверджено узагальненням Barkman і Kois (1996) [6] про те, що ризик будь-якого ятрогенного втручання повинен адекватно співставлятись з довгостроковим прогнозом та стабільністю отриманих результатів. Відтак розгляд алгоритму відновлення пришийкових дефектів з використанням рожевого композиту, а також аналіз отриманих результатів терапевтичної маніпуляції дозволить обгрунтувати доцільність даного методу лікування у практичній роботі лі-

© Потапчук А.М., Цуперяк С.С., 2016

каря-стоматолога за конкретних умов клінічної ситуації, та порівняти їх із результатами раніше опублікованих досліджень.

Мета статті. Метою наукового дослідження був аналіз протоколу практичного використання рожевого композиту, та виходячи з отриманого результату проведення практичної апробації терапевтичного підходу відновлення дефектів структури зубів пришийкової локалізації з імітацією контуру м'яких тканин рожевим композитом.

Виклад основного матеріалу. Планування реставрації в області рецесії повинно обов'язково включати оцінку вираженості ознак відхилення у порівнянні з таким же зубом на протилежній стороні щелепи, типу приясеневого контуру, а також рельєфу ясенного краю і форми міжзубних сосочків. Важливим в плануванні є визначення розмірів та форми рельєфу, що включає одонтометрію та одонтоскопію. Вимірювання за допомогою мікрометра дозволяє виявити найменші відхилення параметрів, а візуальний опис анатомічних особливостей в свою чергу забезпечує відтворення в реставрації найдрібніших деталей рельєфу. Визначившись з параметрами реставрації проблемний зуб очищується безфтормісною пастою, потім чого проводять його механічну обробку мілкозернистим бором, промивання струменем води, висушування та ізоляцію робочого поля за допомогою кофердама. Після адгезивної підготовки, наносять опаковий шар попередньо підготовленого рожевого відтінку фотополімера з послідуючою його полімеризацією. За наявності виражених дисколоритів поверхні кореня попередньо наноситься білий опаковий відтінок матеріалу, який входить до набору Amaris gingiva (VOCO). Потім за допомогою опакових та рожевих відтінків моделюють втрачений контур ясен. На опаковий шар наносять ясенний світлопровідний емалевий матеріал шарами не більше 2 мм і полімеризують фотополімерною лампою впродовж не менше 40 с. При моделюванні контуру ясен необхідно враховувати його розташування на симетричних зубах, ознаку нахилення кореня. При цьому контур ясенного краю може бути сплощений, випуклий або куполоподібний. Макрорельєф поверхні ясен створюють за допомогою щіточки зі штучної щетини, оскільки нерівності поверхні є характерною ознакою морфології здорових ясен. Характерно що основний відтінок реставрації задається непрозорим матеріалом. Тому в асортименті наявні три різновиди опакових відтінків: світлий тон ясен, темний тон, білий тон. Змішуючи відтінки можна підібрати індивідуальний параметр тону. Емалеві відтінки теж необхідні для корекції форми коронки власного зуба в певних ділянках прилеглих до дефекту. Фінішна обробка реставрації здійснюється за допомогою оливо- або конусоподібних борів з загостреними кінцями. Таким чином, використання кольорореставраційної методики дозволяє відновлювати індивідуальну форму і колір зуба, а також імітувати м'які тканини, які оточують зуб, що суттєво покращує естетичні властивості створених реставраційних конструкцій. Відновне лікування пришийкового дефекту має на меті запобігти подальшому накопиченню зубних відкладень, а також зупинити або попередити розвиток каріозного процесу.

В ході власної практичної апробації даного методу реставрації реконструкція форми поєд-

Рис. 1. 45 зуб: вигляд до та після відновлення дефекту рожевим композитом

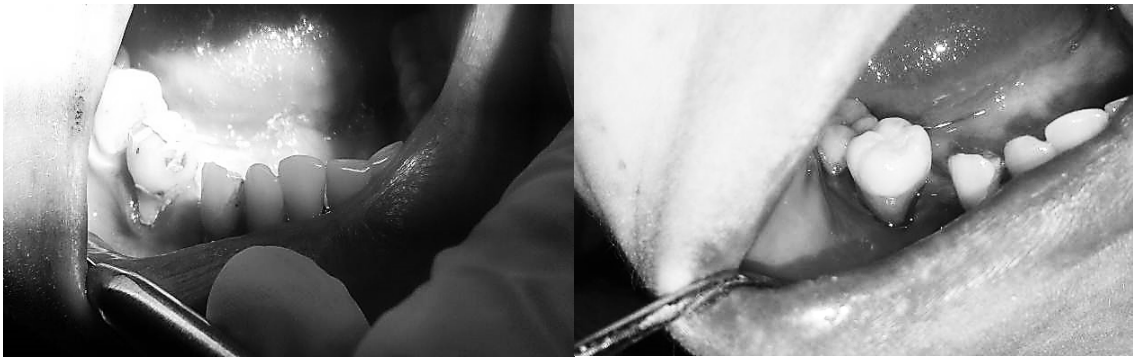

Рис. 2. 46 зуб: вигляд до та після відновлення дефекту рожевим композитом

нувалась з корекцією кольорових характеристик зубів та ясен, а об'єм втручання визначався в залежності від розмірів дефекту або дефіциту твердих і м'яких тканин (рис. 1-2).

В результаті проведених реставрацій вдалось відновити форму та розмір проблемних зубів, параметри їх світлопроникності, особливо опалесценції, транслюценції та прозорості на межі рожевої та білої естетики, а також особливості структура поверхні в області ясен. Аналогічно успішні результати відновлення пришийкових дефектів в області рецесії ясен були описані в роботах Wahbi M.A., Tayeb H. (2013) [11] та Dhingar D., Gupta A.K. (2016) [12].

Висновки і пропозиції. В результаті проведеного ретроспективного аналізу літератури було підтверджено ефективність терапевтичного підходу відновлення дефектів структури твердих тканин зубів пришийкової локалізації з використанням рожевого композиту у розрізі естетичної реабілітації стоматологічних пацієнтів з наявними симптомами рецесії ясен. Використання адаптованого композиту Amaris gingiva (VOCO) дозволяє провидити ефективну реставрацію індивідуальних параметрів білої та рожевої естетики, при цьому максимально імітуючи оточуючі м'які тканини та забезпечуючи кольоростійкість та функціональну стабільність кінцевого результату лікування.

Список літератури:

1. Kassab M. M., Cohen R. E. The etiology and prevalence of gingival recession / M. M. Kassab, R. E. Cohen // The Journal of the American Dental Association. – 2003. – T. 134. – № 2. – C. 220-225.
2. Marini M. G., Greghi S. L. A., Passanezi E., Sant'Ana A. C. P. Gingival recession: prevalence, extension and severity in adults / M. G. Marini, S. L. A. Greghi, E. Passanezi, A. C. P. Sant'Ana // Journal of Applied Oral Science. – 2004. – № 12 (3). – C. 250-255.
3. Toker H., Ozdemir H. Gingival recession: epidemiology and risk indicators in a university dental hospital in Turkey / H. Toker, H. Ozdemir // International journal of dental hygiene. – 2009. – T. 7. – № 2. – C. 115-120.
4. Zucchelli G., Testori T., De Sanctis M. Clinical and anatomical factors limiting treatment outcomes of gingival recession: a new method to predetermine the line of root coverage / G. Zucchelli, T. Testori, M. De Sanctis // Journal of periodontology. – 2006. – T. 77. – № 4. – C. 714-721.
5. Tugnait A., Clerehugh V. Gingival recession – its significance and management / A. Tugnait, V. Clerehugh // Journal of dentistry. – 2001. – T. 29. – № 6. – C. 381-394.
6. Patel M., Nixon P. J., Chan M. F. W. Y. Gingival recession: Part 1. Aetiology and non-surgical management / M. Patel, P. J. Nixon, M. F. W. Y. Chan // British dental journal. – 2011. – T. 211. – № 6. – C. 251-254.
7. Capa N. An alternative treatment approach to gingival recession: gingiva-colored partial porcelain veneers: a clinical report / N. Capa // The Journal of prosthetic dentistry. – 2007. – T. 98. – № 2. – C. 82-84.
8. Sarfati A., Bourgeois D., Katsahian S., Mora F., Bouchard P. Risk assessment for buccal gingival recession defects in an adult population / A. Sarfati, D. Bourgeois, S. Katsahian, F. Mora, P. Bouchard // Journal of periodontology. – 2011. – № 81 (10). – C. 1419-1425.
9. Joss-Vassalli I., Grebenstein C., Topouzelis N., Sculean A., Katsaros C. Orthodontic therapy and gingival recession: a systematic review / I. Joss-Vassali, C. Grenbenstein, N. Topouzelis, A. Sculean, C. Katarsos // Orthodontics & Craniofacial Research. – 2010. – № 13 (3). – C. 127-141.
10. Kois J. C. The restorative-periodontal interface: biological parameters / J. S. Kois // Periodontology 2000. – 1996. – T. 11. – № 1. – C. 29-38.
11. Wahbi M. A., Al Sharief H. S., Tayeb H., Bokhari A. Minimalli invasive use of coloured composite resin in aesthetic restoration of periodontially involved teeth: Case report / M. A. Wahbi, H. S. Al Sharies, H. Tayeb, A. Bokhari // Saudi Dental Journal. – 2013. – № 25 (2). – C. 83-89.
12. Dhingra D., Gupta A. K., Singh H. Innovative Method of Conservative Aesthetic Treatment for Gingival Resession / D. Dhingra, A. K. Gupta, H. Singh // Journal of Clinical Diagnosti Research. – 2016. – № 10 (3). – C. 3-4.

Потапчук А.М., Цуперяк С.С.
Ужгородский национальный университет

АНАЛИЗ ВОЗМОЖНОСТЕЙ РЕСТАВРАЦИИ УЧАСТКОВ РЕЦЕССИИ ДЕСЕН С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПОЗИТНЫХ МАТЕРИАЛОВ

Аннотация
В ходе проведенного ретроспективного анализа литературных источников были систематизированы существующие данные о распространенности и возможных методах восстановления областей рецессии десны с использованием различных терапевтических и хирургических подходов. На основе собственных клинических исследований проведена апробация и оценка возможностей реставрации участков рецессии десны с использованием композитных материалов. Восстановление целостности морфофункциональной структуры зуба путем прямой композитной реставрации с учетом параметров белой и розовой эстетики способствует нормализации эстетических критериев улыбки в визуально видимой фронтальной области, что является предпосылкой к использованию адаптированных высокоэстетических пломбировочных материалов с целью максимальной имитации контура мягких тканей в области имеющейся рецессии десен. При соответствующих клинических условиях использования терапевтического подхода восстановления дефектов твердых тканей зубов в пришеечной области розовым композитом можно считать рекомендованным и обеспечивающим эффективный результат эстетической реабилитации стоматологических больных.
Ключевые слова: рецессия, розовый композит, дефект структуры зубов, имитация профиля мягких тканей.

Potapchuk A.M., Tsuperyak S.S.
Uzhgorod National University

ANALYSIS OF THE POSSIBILITIES FOR GINGIVAL RECESSION SITES RESTORATION USING COMPOSITE MATERIALS

Summary
Existing data dedicated to the prevalence evaluation and gingival recession recovery methods using a variety of therapeutic and surgical approaches was systematized due to the provided retrospective analysis of the literature. Testing and evaluation of the gingival recession sites restoration with the use of composite materials was provided based on own clinical studies. Restoring the integrity of morphological and functional structure of the tooth by direct composite restorations within the parameters of white and pink aesthetics helps to normalize smile aesthetic criteria in a visually visible frontal area, which is a prerequisite for the use of adapted highly esthetic filling materials for maximum circuit simulation of soft tissues contour in the area of existing gum recession. Under certain conditions the clinical use of therapeutic approach for treatment tooth defects in the cervical area can be considered and recommended as a method that provides effective results of dental patient aesthetic rehabilitation.
Keywords: recession, pink composite, defect of tooth structure, imitation of soft tissue profile.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 627.8.06:502(282.247.314)

ВПЛИВ ДНІСТРОВСЬКОГО ГІДРОВУЗЛА НА НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ І ФОРМУВАННЯ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ У ЗОНІ ЙОГО ВПЛИВУ

Боднарчук Т.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Досліджено вплив будівництва і експлуатації Дністровського гідровузла на компоненти навколишнього природного середовища. Встановлено, що антропогенної трансформації зазнають практично усі основні природні компоненти ландшафтів (гірські породи, ґрунтові води, ґрунти, клімат, рослинний і тваринний світ), що перебувають у зоні впливу гідровузла, особливо прибережні зони водосховища, порушується гідрологічний режим території. Проаналізовано небезпеки і ризики, пов'язані з реалізацією проекту будівництва Дністровської ГАЕС. Розглянуто можливість використання техногенних ландшафтів для розвитку місцевого туризму.
Ключові слова: ландшафт, водосховище, ГЕС, ГАЕС, антропогенний вплив.

Постановка проблеми. Будівництво Дністровської ГЕС почалося ще в далекому 1973 році. 12 грудня 1983 року був введений в експлуатацію останній – шостий агрегат гідроелектростанції. Разом з виробленням електроенергії, Дністровське водосховище дозволяє здійснювати сезонне регулювання стоку Дністра з переходом на багатолітнє і забезпечувати зрошування 500 тис. га орних земель. Крім того, вже 25 років населені пункти Молдови і України, розташовані на берегах Дністра від ГЕС до Чорного моря, не страждають від руйнівних дій паводків і весняних льодових заторів.

Дослідження зміни природного середовища у результаті будівництва та експлуатації Дністровського гідровузла (ДГ) було і залишається актуальним, оскільки він ще не завершений, продовжується будівництво гідроакумулюючої станції (ГАЕС). Це, безумовно, спричинює трансформацію навколишніх природних комплексів, яка може відбуватись двома шляхами: раціонального та нераціонального природокористування, здійснюючи як позитивний, так і негативний вплив на довкілля.

У статті зроблено спробу виявити і проаналізувати наслідки антропогенного впливу на основні компоненти довкілля, які зумовлені будівництвом і експлуатацією Дністровської ГЕС-1 і ГАЕС, а також порушено актуальні проблеми, пов'язані з будівництвом і введенням у найближчій перспективі в експлуатацію ГАЕС, окреслено шляхи вирішення нагальних проблем регіону.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням впливу Дністровського водосховища на природне середовище займався Валентин Стецюк у рамках екологічної експедиції «Дністер». Результати різностороннього дослідження увійшли до збірника наукових праць «Дослідження Дністра: 10 років громадської екологічної експедиції «Дністер», який було опубліковано під редакцією М.І. Жарких у 1998 р. Дослідник вважає, що головною шкодою, яку спричинило будівництво ДГ, є безповоротна втрата тисяч гектарів родючих земель, вартість яких за радянських часів не можна було оцінити, а також докорінна зміна гідрологічного режиму Дністра вище і нижче греблі, аж до самого гирла.

Результати детального вивчення проекту Дністровської ГАЕС представлено у доповіді Національного екологічного центру України (2006 р.). Дослідження економічних, екологічних, соціальних, правових і політичних аспектів виявило ряд його негативних наслідків. У кінцевому висновку зазначено, що проект містить ряд техногенних ризиків, найбільшими з яких є підвищена сейсмічність у районі будівництва та нестійкі ґрунти, а також конструктивні та гідрологічні ризики.

Численні дослідження впливу будівництва та експлуатації Дністровської ГЕС та ГАЕС представлені у роботах Жупанського Я.І., Пестушка В.Ю., Нагірняка І.С. та ін.

Новизна роботи. При дослідженні трансформації довкілля, спричиненої діяльністю людини, зазвичай переважають комплексні вивчення природних і антропогенних ландшафтів окремо, а їх порівняльному аналізу приділяється значно менша увага. Проте саме у порівнянні найповніше розкриваються особливості заміни природного ландшафту (або його окремих компонентів) антропогенним, проявляється їх взаємозв'язок, наслідки і впливи на довкілля. Антропогенні ландшафти можуть стати одним із напрямків розвитку туризму в місті Новодністровськ, тому окреслена проблематика є актуальною також і для працівників туристично-екскурсійної галузі.

Формулювання цілей статті. Основна мета роботи – вивчити і проаналізувати вплив Дністровського гідровузла (ДГ) на навколишнє природне середовище. Для досягнення мети було сформульовано наступні завдання:

- виявити і проаналізувати наслідки впливу будівництва і експлуатації ДГ на природні ландшафти, зокрема на прибережні зони водосховища і долину р. Дністер;
- розглянути потенційні небезпеки і ризики, пов'язані з впровадженням в експлуатацію Дністровської ГАЕС;

© Боднарчук Т.В., 2016

· обґрунтувати можливості використання території ДГ як потенційного об'єкту екскурсійної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне природокористування повинно забезпечити повноцінне існування і розвиток суспільства за умови збереження високої якості середовища проживання людини. Цього можна досягнути завдяки економічній експлуатації природних умов і ресурсів при найефективнішому режимові їх відтворення з урахуванням перспективних інтересів розвитку господарства і збереження здоров'я людей.

Територія досліджень, де розташований Дністровський гідровузол, до якого входять ГЕС-1, ГЕС-2 та ГАЕС, розміщена на південному заході Східноєвропейської рівнинної ландшафтної країни у лісостеповій вологій теплій зоні в межах Дністровсько-Дніпровського лісостепового краю Прут-Дністровської плоско розчленованої височинної області [1].

Прут-Дністровська область простягається вздовж Дністровського лівобережжя. Її північні й східні межі проходять по долині р. Дністер, а південно-західна межа – по р. Прут. Прут-Дністровське межиріччя розташоване на рівнинній території України, яка безпосередньо прилягає до Карпатської гірської країни, і представляє собою підвищену на 200-300 м над рівнем моря хвилясту рівнину.

Сьогодні природні умови і комплекси Прут-Дністровського межиріччя значно змінені інтенсивною господарською діяльністю людини. Одним із різновидів антропогенних ландшафтів є техногенний ландшафт, який характерний для досліджуваної території.

Техногенні ландшафти – особлива генетична група антропогенних ландшафтів, у яких за допомогою техніки докорінно перебудовуються всі природні компоненти ландшафту [2]. Комплекси техногенного походження зустрічаються у кожному класі антропогенних ландшафтів. До них можна відносити кар'єри з відвалами, ставки, водосховища. Тип водогосподарських ландшафтів має підтипи – водосховищні, ставкові, каналові та відстійникові геосистеми, які утворилися протягом відносно нетривалої історії господарського освоєння водних ресурсів. Змінені натуральні ландшафти річок та їх заплав на водно-антропогенні ландшафти є найбільш притаманними для території Дністровського гідровузла.

Геологічні умови. Досліджувана територія складена докембрійськими гірськими породами, серед яких можна виділити граніти та піскові сланці. На крутих схилах Дністровської долини можна спостерігати кембрійські й силурійські вапняки, мергелі. Вище відслонюються юрські й крейдові пісковики, вапняки [3, с. 21]. Під дією зовнішніх процесів на даній території розвиваються процеси вивітрювання і руйнування гірських порід, водна ерозія, утворюються яри, спостерігається карстоутворення, зсуви. Дія текучих вод та гравітаційні процеси сили тяжіння спричинили розвиток ерозії та формування осипів на береговому схилі Дністра в районі будівництва Дністровської ГЕС-1 (рис. 1).

Тепер людина активно використовує у своїй діяльності вище згадані гірські породи, створивши кар'єри з видобутку гранітів у прибережній смузі Дністра у районі с. Бернашівка та піщаний кар'єр на території с. Розкопинці, що розташовані у районі верхнього майданчика Дністровської ГАЕС.

Створення кар'єрів має двоякий характер. Позитив даного явища полягає в тому, що є змога видобувати корисні копалини, які тут же і використовуються у будівництві: гранітом укріплюються береги Дністра, пісок використовують на бетонному заводі для виготовлення бетонних сумішей, якими заливають споруди на будівництві ГАЕС. Ґрунт та глина, які знімають перед утворенням кар'єру, також використовуються для укріплення берегів Дністра та берегів штучного озера верхньої водойми Дністровської ГАЕС.

Негатив проявляється у тому, що із сільськогосподарського використання вилучаються придатні для господарювання родючі землі. У с. Бернашівка до створення кар'єру на цій території були сільськогосподарські угіддя, на яких вирощували зернові культури та овочі. Територія, вилучена під кар'єр у с. Розкопинці, використовувалась мешканцями для випасу свійських тварин. Ще одним негативним наслідком освоєння території є створення «стихійних» піщаних кар'єрів, які обладнуються і використовуються без дотримання норм і правил техніки безпеки, внаслідок чого гинуть люди.

Ґрунтовий покрив. З геологічною будовою території тісно пов'язані ґрунтотворні процеси. Найбільш поширеними ґрунтотворними породами досліджуваної території є суглинки і глини різного гранулометричного складу – на підвищених елементах рельєфу і піски, супіски – на низьких терасах р. Дністер. Досить часто материнською породою ґрунтів є алювій вапняку.

Ґрунтовий покрив території, що характеризується, досить складний. Це пов'язано з різноманітними умовами рельєфу, складом ґрунтотворних порід, умовами поверхневого та ґрунтового

Рис. 1. Оголення гірських порід внаслідок осипів у районі Дністровської ГЕС-1 (фото автора)

зволоження, кліматом, особливостями розвитку природної рослинності. Формування ґрунтового покрову проходило в умовах порівняно сухого клімату і лісостепової рослинності. Тому тут переважають чорноземи опідзолені (район верхнього майданчика Дністровської ГАЕС, урочище Жафино) і сірі лісові та темно-сірі лісові ґрунти, на яких фрагментарно збереглася степова рослинність [4, с. 208]. Саме тому у цьому районі переважали сільськогосподарські угіддя зі сприятливими умовами для вирощування пшениці, кукурудзи, цукрового буряку, соняшнику, розвитку садівництва, виноградарства, тваринництва.

До початку будівництва каскаду Дністровської ГЕС-1 та ГАЕС у заплаві р. Дністер формувалися заплавні лучні ґрунти, які на даний момент затоплені водами Дністровського водосховища у верхній частині досліджуваної території, а на проміжку Дністровська ГЕС-1 – Дністровська ГАЕС прибережна смуга цих ґрунтів засипана 7-8 метровою смугою укріплювального насипу берегів р. Дністер.

Оскільки каскад гідровузла охоплює території, що належать Ожівській та Василівській сільським радам, то досить негативним наслідком для мешканців цих сіл є вилучення з господарського використання значної частини земель, які використовувались в якості сільськогосподарських угідь та пасовищ (рис. 2). Приватні присадибні ділянки з родючими ґрунтами також знищені, адже перетворились на будівельні майданчики.

Кліматичні умови території. Досліджувана територія розміщена у помірному кліматичному поясі з помірно-континентальним типом клімату атлантико-континентальної кліматичної області. Загалом він досить м'який і вологий, але різноманіття дрібних форм рельєфу спричиняє деякі відмінності клімату в різних районах даної території. На підвищеннях, горбах він більш континентальний.

Одним з основних кліматотворних факторів є сонячна радіація, яка залежить не тільки від широти місцевості, а і від характеру підстилаючої поверхні – її експозиції, крутизни схилу, кольору, відбивної здатності. Саме цей чинник впливає на формування клімату невеликих територій, адже відбивна здатність водної поверхні і суходолу відрізняється.

На формування мікроклімату досліджуваної території має вплив Дністровське водосховище. Цей вплив поширюється на відстань до 1 км від водосховища і в листопаді – грудні температура вища приблизно на 2°С за рахунок тепла, що віддає водосховище, а в квітні – на 2,5-3°С нижча, ніж на територіях, які не відчувають цього впливу.

Водні ресурси території та їх антропогенна трансформація. Найбільшою водоймою у районі досліджуваної території є Дністровське водосховище, площа якого становить 142 км^2, об'єм води – 3 млн. м^3, довжина водосховища – 194 км, максимальна глибина – 54 м [5]. Водосховище акумулює воду, яка дає змогу працювати ГЕС-1 в години пікового навантаження, використовуючи воду навіть в періоди, коли на річці межень. Виробництво електроенергії сприяє розвитку енергетичної системи України, зростанню економічного потенціалу держави. Водночас з цим є і негативні сторони створення даного об'єкта: вилучення родючих земель, які опинилися на

Рис. 2. Території, вилучені з сільськогосподарського використання (фото автора)

Рис. 3. Змінені русла річок Сокирянка та Коболча (фото автора)

дні водосховища, виселення людей з населених пунктів, які потрапили в зону затоплення.

Значною втратою є затоплення с. Молодове, де довгий час проводились археологічні дослідження і було відкрито унікальні стоянки стародавньої людини кам'яного віку (палеоліт, неоліт), знайдені пам'ятки перших поселень людей на даній території [5].

Ще одним із негативних наслідків створення водосховища є руйнування берегів та оголення берегової лінії, що відбувається унаслідок перепадів рівня води до 2 м протягом доби та по сезонах року.

Але більшої уваги заслуговує трансформація водних ресурсів території у проміжку Дністровська ГЕС-1 – ГАЕС. До початку будівництва на цій території протікали річки Сокирянка (витік – джерело у м. Сокиряни, гирло – р. Дністер) та Коболча (витік – ставки у с. Коболчин, гирло – р. Дністер). Довжина цих річок – до 15 км, середня глибина – до 0,3 м, у гирлі збільшувалась до 1 м [3]. Місцеве населення використовувало їх для напування худоби та інших господарських потреб. Однак ці невеликі річки завдавали багато шкоди у період повені та під час паводків, адже заливалась водою значна частина пасовищ та присадибних ділянок.

Тепер у нижній течії повністю змінено характер русла даних річок. За 200-250 м до гирла вони сховані у бетонні укріплення, які зверху перекриті шаром насипного ґрунту. Раніше між гирлами річок була відстань близько 200 м, тепер вона зменшилась і становить близько 50 м. Їхні минулі заплави забетоновані, оскільки потрапили в зону будівництва нижнього майданчика Дністровської ГАЕС (рис. 3).

Внаслідок зміни русла р. Коболча на території колишньої заплави залишилося озеро-стариця, яке через свою мілководність та відсутність руху води заростає рослинністю і починає перетворюватись у болото (рис. 3).

За словами мешканців сіл Василівка та Розкопинці, ще одним негативним наслідком зміни русла річок та їх водного режиму стала зміна рівня підземних вод. Відбувається хоча і невелике, але поступове зниження їхнього рівня. Старожили відзначають, що за період будівництва каскаду гідровузла вода у колодязях опустилася на 50-70 см.

Рослинний та тваринний світ. Прут-Дністровське межиріччя знаходиться в межах зони Лісостепу, тому для нього характерне поширення лісової та степової рослинності. Оскільки, досліджувана територія розміщена на сході Прут-Дністровського межиріччя, для якого характерна більша континентальність клімату, то і рослинний світ має більше ознак континентальності.

Трав'яниста рослинність займає панівне становище, а деревна –локалізована у лісах на Дністровських схилах. Основними породами дерев є дуб звичайний, граб звичайний, клен, ясен, липа; у підліску – ліщина, глід, шипшина, калина та ін. Раніше ліси тут займали значно більшу площу, ніж тепер, проте суцільного лісового покриву не було. На місці зведених лісів з'явилися степові лучні злаково-різнотравні асоціації.

Як і інші компоненти ландшафту, флора й фауна зазнала значних антропогенних змін. Більша частина лісів вирубана через спорудження промислових об'єктів. Вирубка лісів у басейні ріки змінила водний режим території, чутливість до погодних катаклізмів, значної ерозії зазнали обриви річкових долин та берегів [6, с. 111]. Зі зміною рівня підземних вод змінився видовий склад рослинності.

Через роботи на будівництві верхнього майданчика Дністровської ГАЕС зникли сірі куріпки, перепілки і фазани, для яких ця територія була місцем гніздування. Як відзначають місцеві мешканці, значно зросла кількість кротів.

Та найбільших змін зазнала іхтіофауна. Дамба, поділивши річку на частини, назавжди знищила можливість для риби й інших водних організмів просуватися з нижнього і середнього Дністра у верхів'я і навпаки. Найсуттєвіший вплив, викликаний згладжуванням весняних паводкових піків річкового стоку, полягає у скороченні зон, доступних для нересту риб, що різко позначилося на рибних ресурсах Дністра.

Спостерігаються також негативні наслідки від зміни режиму добових коливань річкового стоку. Дамба різко змінила температурний режим води нижче за течією. Природні температурні режими води коливалися в межах 0-1°С взимку, 9-15°С – навесні, 18-23°С – влітку і 17-19°С – восени. З появою дамби відбулося значне зниження діапазону коливань сезонних температур. Температура води на ділянці Дністровської ГЕС-1 – ГАЕС протягом року становить 6-7°С. Встановлення сталої температури води протягом року призвело до того, що нижче за течією від дамби ГЕС-1 Дністер не замерзає. Ці умови стали сприятливими для зимівлі диких качок та лебедів. Але, одночасно з цим, зміна температурних режимів негативно впливає на продуктивність нерестовищ риби в зоні, розташованій безпосередньо нижче від гідровузла. Більше того, зниження температури води в літній період і згладжування посезонного термічного режиму перешкоджає природному відтворенню фітопланктону і зоопланктону.

Крім цього, режим експлуатації водосховища, у відомчий регламент якого входить скидання води в період нересту риби в самому водосховищі з добовими коливаннями рівнів не більше 10 см, негативно позначається на нересті риби в Дністрі.

Коливання рівнів води, що досягають одного метра і відбуваються декілька разів за добу, є абсолютно неприродними для Дністра. Шкода гідробіологічній системі ріки завдається особливо у весняний період, коли коливання рівнів води призводять до погіршення умов нересту риби на ділянці, розташованій безпосередньо за греблею.

У результаті дослідження впливу Дністровського гідровузла на навколишнє природне середовище виявлено ряд негативних наслідків. Проект загрожує зменшенням стоку води, що матиме катастрофічні наслідки для пониззя Дністра, зокрема для плавневої системи, а також викличе проблеми з питною водою у Одеському регіоні.

Реалізація проекту передбачає негативні наслідки для місцевого населення. Введення в експлуатацію ГАЕС потребує переселення населення з території, що буде під впливом проекту. Крім того решта місцевого населення буде змушена змінити звичний ритм життя внаслідок

підтоплення сільськогосподарських земель, зміни рівня води в колодязях тощо.

Серйозні ризики пов'язані з тим, що верхній басейн ГАЕС розташовано на ділянці з надзвичайно складними геологічними умовами. Він знаходиться на карстових порожнинах, де ще відбуваються новітні процеси карстоутворення (карстові лійки). Викликає також сумніви надійність запропонованого розробниками глиняно-плівкового екрану ложа водосховища ГАЕС. Висока сейсмічність місцевості оцінена до 8 балів за шкалою Ріхтера, зсувонебезпечність Дністровського та Сокирянського схилів в зоні будівництва призвело до того, що всі гідроспоруди комплексу вже мають тріщини, даючи підставу очікувати непрогнозованих наслідків з можливою великомасштабною техногенною катастрофою.

Для охорони навколишнього середовища від впливу ГЕС та ГАЕС потрібно створити чи виробити систему заходів, спрямованих на якнайповніше відвернення негативних наслідків їх експлуатації. Для прогнозу і контролю забруднення водосховищ необхідний облік і аналіз як природного біогенного, так і антропогенного навантаження.

Поряд з тим слід відзначити, що ГЕС і їх водоймища, які приваблюють людей своєю унікальністю й неповторністю, створюють сприятливі умови для розвитку туризму. Рекреаційне використання водоймищ ГЕС має дуже важливе значення, дозволяючи суттєво підвищити їх економічну ефективність і соціальну значимість. Створення водоймищ у більшості випадків значно підвищує рекреаційні можливості завдяки великій водній поверхні, використанню інфраструктури, що залишилася після будівництва, включаючи дороги, інженерні комунікації, виконанню природоохоронних та інженерних заходів (озеленення прибережної зони, кріплення берегів, будівництво очисних споруд й ін.), а також завдяки благоустрою берегової зони в межах населених пунктів, включаючи зведення гідропарків, пляжів.

Дністровське водосховище, неповторні природні комплекси, унікальні історичні пам'ятники – це потужний рекреаційний ресурс, який використовується для активних видів відпочинку. Найбільший розвиток тут отримав водний і пішохідний туризм пізнавального і краєзнавчого характеру. Створюються нові туристичні маршрути: піші і кінні, водні і лижні, автомобільні і велосипедні.

Висновки. Функціонування Дністровського гідровузла безпосередньо та опосередковано впливає на усі природні компоненти ландшафту, змінюючи їх. Найбільшої трансформації зазнають ландшафти прибережних зон водосховища. Реалізація проекту будівництва і експлуатації Дністровської ГАЕС матиме ряд негативних наслідків, з часом може призвести навіть до техногенної катастрофи. Поряд з тим, видозмінені техногенні ландшафти є хорошим інструментом для приваблення туристів та розвитку туристичної галузі регіону.

Список літератури:

1. Фізико-географічне районування України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://geomap.land.kiev.ua/zoning1.html
2. Денисик Г. І. Регіональне антропогенне ландшафтознавство. Навчальний посібник / Г. І. Денисик, О. В. Тімець. – Вінниця-Київ, 2010.
3. Жупанський Я. І. Географія Чернівецької області / Я. І. Жупанський. – Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 1993.
4. Географія. Довідник / під ред. Гілецького Й. Р., Сливки Р. Р., Боговича М. М. – Харків: Ранок, 2009.
5. Масляк П. О. Географія України / П. О. Масляк, П. Г. Шищенко – К.: Зодіак-ЕКО, 2000.
6. Хилько М. І., Екологічна безпека України: у запитаннях і відповідях / М. І. Хилько, В. І. Кушерець – К.: Знання України, 2006.

Боднарчук Т.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ВЛИЯНИЕ ДНЕСТРОВСКОГО ГИДРОУЗЛА НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ И ФОРМИРОВАНИЕ АНТРОПОГЕННЫХ ЛАНДШАФТОВ В ЗОНЕ ЕГО ВЛИЯНИЯ

Аннотация
Исследовано влияние строительства и эксплуатации Днестровского гидроузла на компоненты окружающей природной среды. Установлено, что антропогенной трансформации испытывают практически все основные природные компоненты ландшафтов (горные породы, почвенные воды, почвы, климат, растительный и животный мир), находящихся в зоне влияния гидроузла, особенно прибрежные зоны водохранилища, нарушается гидрологический режим территории. Проанализированы опасности и риски, связанные с реализацией проекта строительства Днестровской ГАЭС. Рассмотрена возможность использования техногенных ландшафтов для развития местного туризма.
Ключевые слова: ландшафт, водохранилище, ГЭС, ГАЭС, антропогенное воздействие.

Bodnarchuk T.V.
Kiev Taras Shevchenko National University

THE IMPACT OF DNIESTER HYDROELECTRIC ON THE ENVIRONMENT AND THE FORMATION OF MAN-MADE LANDSCAPES IN THE AREA OF INFLUENCE

Summary
The influence of the construction and operation of hydroelectric Dniester on components of the environment. Established that anthropogenic transformation experience virtually all major components of natural landscapes (rocks, groundwater, soil, climate, flora and fauna) that are in the zone of influence of hydropower, especially coastal areas of the reservoir, disturbed hydrological regime of the area. Analyzes the dangers and risks associated with the project of construction of the Dniester Pumped-storage hydroelectricity. The possibility of using man-made landscapes for the development of local tourism.
Keywords: landscape, reservoir, hydropower plan, pumped storage power plant, influence of anthropogenic.

УДК 631.452

ВПЛИВ АНТРОПОГЕННОГО НАВАНТАЖЕННЯ НА СТАН РОДЮЧОСТІ ҐРУНТІВ НА ПРИКЛАДІ КОРОСТЕНСЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Макаренко В.В., Матвієнко Б.Я.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджено сучасний стан ґрунтового покриву Коростенського району Житомирської області та види його використання. Визначено типи антропогенного впливу, що діють на ґрунти району. Досліджено вплив антропогенної діяльності на якісний стан ґрунтового покриву району.
Ключові слова: ґрунт, використання ґрунтового покриву, родючість ґрунтів, антропогенний вплив, забруднення ґрунтів.

Постановка проблеми. Населення планети щорічно збільшується на 70-80 млн. чоловік, що закономірно посилює антропогенний тиск на довкілля і ґрунтовий покрив. Констатується погіршення стану ґрунтів за всіма показниками, що в кінцевому результаті негативно позначається на здоров'ї людини та якості сільськогосподарської продукції.

Антропогенний тиск, нераціональне використання, водна і вітрова ерозія, погіршення ґрунтової структури, механічне руйнування та ущільнення ґрунту, постійне збіднення на гумус та поживні речовини, забруднення ґрунту агрохімікатами, перезволоження та засоленість земель, обумовлюють посилення деградаційних процесів.

Ґрунт – один з найважливіших компонентів навколишнього природного середовища. Утворюється ґрунт повільно, а зруйнувати його можна дуже швидко. Його основні функції замикаються на одному узагальнюючому показнику – ґрунтовій родючості. Зниження родючості не дає ґрунту можливості виконувати в повній мірі свої функції.

Внаслідок антропогенного впливу майже всі земельні ресурси України охоплені гострою кризою, стан використання ґрунтів незадовільний, має тенденцію до погіршення. Не проводяться заходи щодо попередження деградаційних та ерозійних процесів, знизилися обсяги внесення органічних добрив, нераціонально використовується ґрунтовий покрив тощо. Така ситуація склалась і в Коростенському районі Житомирської області.

Проблема антропогенного навантаження на стан родючості ґрунтів є особливо актуальною серед найважливіших проблем сучасності. Екстенсивний підхід до використання земель сільськогосподарського призначення в Коростенському районі обумовлює їх виснаження, внаслідок цього зростає дефіцит гумусу в ґрунті, гальмуються процеси самоочищення, знижується вміст корисної мікробіоти, погіршуються біологічні і агротехнічні властивості ґрунтів.

Визначення факторів антропогенного впливу та їх вплив на стан ґрунтового покриву дасть змогу зрозуміти, в яких напрямках потрібно рухатись для збереження і підтримання родючості ґрунтів на належному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив антропогенних факторів на ґрунтовий покрив є надзвичайно важливою темою. Її дослідженням займається багато вітчизняних вчених: П.П. Надточій, Т.М. Мислива, В.Г. Куян, М.М. Харитонов, Л.В. Шупранова, С.С. Бєляєва та інші.

Мета роботи – визначити вплив факторів антропогенного навантаження на стан родючості ґрунтів в Коростенському районі Житомирської області.

Для досягнення поставленої мети були поставлені такі завдання:

1. Дослідити природні умови Коростенського району.
2. Проаналізувати стан використання ґрунтів Коростенського району.

© Макаренко В.В., Матвієнко Б.Я., 2016

3. Проаналізувати вплив факторів антропогенного навантаження на стан родючості ґрунтів Коростенсьгоро району.

Виклад основного матеріалу. Коростенський район Житомирської області розташований у північній частині України, в межах Центрального Полісся, в зоні мішаних лісів. Геологічна будова Коростенщини надзвичайно складна. Вона формувалася протягом тривалого геологічного періоду в загальній історії утворення земної кори. В «фундаменті» території знаходяться геологічні матеріали, починаючи з докембрійської епохи (віком 3,5 млрд. років) і всіх наступних епох, аж до матеріалів четвертинного (антропогенного) періоду. Загальне коливання висот на території району складає лише 73 метри, рельєф майже плоский. Загальний похил поверхні з південного заходу на північний схід. Клімат помірно-континентальний, з вологим літом та м'якою зимою. Рослинний покрив представлений трьома типами природних комплексів – ліси, луки, болота [6].

В Коростенському районі через специфіку природних умов спостерігається значна строкатість ґрунтового покриву. В результаті прояву підзолистого, дернового і болотного процесів ґрунтоутворення сформувались дерново-підзолисті, дерново-підзолисті глеєві, дернові ґрунти, які займають домінуюче (при невеликих масивах) положення.

Ґрунти мають низьку родючість, вміст гумусу (1,31%), суму ввібраних основ, підвищену кислотність, високу водопроникність, або, навпаки, постійну перезволоженість, недостатньо забезпечені елементами живлення, легкий гранулометричний склад, більшість потребує вапнування, перезволожені ділянки – осушення. Для збереження їх родючості необхідно вносити підвищені норми органічних добрив (до 120 т/га) [1; 5].

На Коростенщині, як і в цілому по країні, спостерігається значний рівень освоєння – 94% земельного фонду для господарського використання. Має місце висока питома землеємкість у промисловості.

Із загальної площі земельного фонду Коростенського району, яка на 2012 рік становить 173465,13 га, найбільшу площу займають сільськогосподарські угіддя (форма 6 – зем.) – 86514,77 га (49,8% від площі земельного фонду району), до складу яких входять (рис. 1):

- рілля – 64 166,27 га (37% від площі земельного фонду);
- багаторічні насадження – 1 316 га (0,76%);
- пасовища – 9 408,70 га (5,4%);
- сіножаті – 7 055,43 га (4,1%) [4].

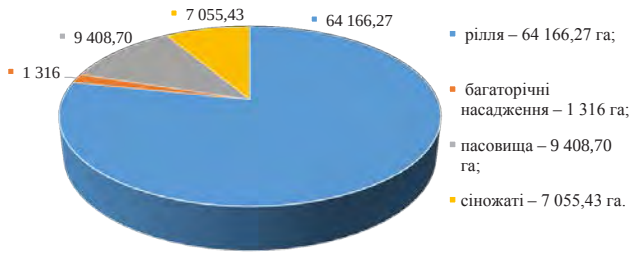

Рис. 1. Розподіл сільськогосподарських угідь Коростенського району станом на 01.01.2012 року

Джерело: [4]

За останні 23 роки стан ґрунтового покриву району зазнавав постійного погіршення. Не дивлячись на те, що площа оброблювальних земель за ці роки скоротилась, їх якісний стан не покращувався, вони зазнавали постійного антропогенного впливу. Вміст елементів живлення рослин постійно знижувався (табл. 1) [10]. Основними антропогенними чинниками впливу на родючість ґрунтів району є сільськогосподарська освоєність земель, забрудненість ґрунтів радіонуклідами, зберігання або постійне складування відходів, порушення правил транспортування нафти та газу, розробки родовищ корисних копалин.

Таблиця 1

Динаміка змін умісту поживних речовин у ґрунтах Коростенського району

Район	Рік обстеження	Обстежена площа, тис. га	Уміст		
			N*	P_2O_5	K_2O
			мг/кг ґрунту		
Коростенський	2006	76,9	70	77	63
	2011	74,9	53	64	54

*Примітка: *азот лужногідролізований*

Джерело: [10]

Сільське господарство підсилює дію природних чинників погіршення їх якості. Насамперед це стосується земель аграрного сектору, де погіршення якісного стану ґрунтового покриву відбувається через мінімізацію механізованого обробітку ґрунту, нехтування науково обґрунтованою системою використання ґрунтів, вирощування малозатратних культур (зернових), суттєве зменшення внесення органічних добрив, відсутність протиерозійних заходів. Це призводить до зменшення родючості і без того бідних ґрунтів, посилення дефляції. На даний час еродованими є 1,1 тис. га земель (1,3% від земель сільськогосподарського призначення) [10]. Інтенсивне використання земель призвело до зниження родючості ґрунтів через їх переущільнення, втрати грудкувато-зернистої структури, накопичення заборонених і непридатних до використання хімічних засобів захисту рослин.

Особливо загрозливою є ситуація з використанням пестицидів. Їх використання завдає шкоди мікрофлорі й мікрофауні ґрунту, значно знижує врожайність полів, викликає забруднення підземних вод та сприяє поширенню токсичних металів, наприклад, ртуті, міді [3, 11].

Надзвичайно гострою проблемою є питання безпечного зберігання та утилізації непридатних хімічних засобів захисту рослин. Станом на 01.01.12 на території району налічувалося 19,7 т хімічних засобів захисту рослин. Умови зберігання більшості цих хімічних речовин є незадовільними, складські приміщення знаходяться в аварійному стані, не виключено несанкціонований доступ до непридатних пестицидів, що підвищує їх небезпечність, також дані засоби зберігаються на відкритій місцевості. У районі накопичено 8,8 т непридатних пестицидів, які зберігаються в 11 складських приміщеннях. Спостерігається підвищення рухомості і накопичення радіонуклідів в ґрунтах та в рослинницькій продукції. Згідно градації радіологічної забрудненості ґрунтів більшість сільськогосподарських угідь району

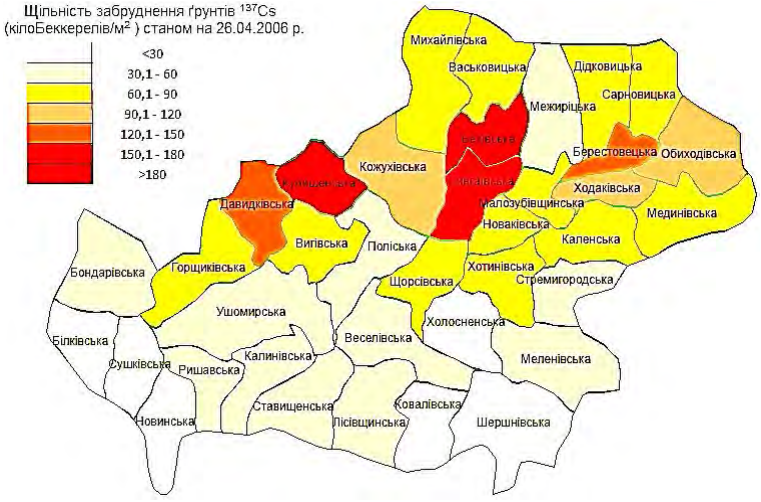

Рис. 2. Щільність забруднення ґрунтів ^{137}Cs (кіло Беккерелів/м^2) станом на 26.04.2006 р.

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

віднесено до помірно забруднених. Середня щільність забруднення ^{90}Sr становить 0,02-0,15 Кі/км^2, а ^{137}Cs 1-5 Кі/км^2. Найбільш забрудненими ^{137}Cs є ґрунти на території Купищенської, Сингаївської та Берестовецької, а найменш – на території Новинської та Сушківської сільських рад (рис. 2). Стан забруднення угідь та ріллі ^{90}Sr більш загрозливий, ніж ^{137}Cs, бо радіотоксичність ^{90}Sr в 10 разів більша, ніж ^{137}Cs. Основна кількість радіоактивного ^{137}Cs зосереджена в орному шарі ґрунту [4; 7; 9].

Промислове та транспортне забруднення ґрунтів району є локальним фактором зниження родючості ґрунтів. Промислове забруднення призводить до утворення кислотних дощів. Видобуток корисних копалин порушує ґрунтовий покрив. Спостерігається підтоплення земель при утворенні котлованів, траншей під час видобутку корисних копалин [8]. Особливо гостро дана проблема проявляється на території с. Лісівщина, де знаходяться значні за площею відстійники гірничо-збагачувальної фабрики, води яких просочують в ґрунтові води, забруднюють ґрунти [2]. В районі багато автомобільних доріг, залізниця, нафтопровід. Вміст важких металів у ґрунтах десятиметрової пришляхової смуги перевищує фонові показники у 2–7 разів.

Висновки і пропозиції. Антропогенний вплив завдає ґрунтам великої, інколи непоправної шкоди. Забруднення ґрунту несе в собі серйозну потенційну загрозу для здоров'я людини, екосистем та економіки в цілому. Особливо небезпечним є неправильне або надмірне використання пестицидів, адже вони проявляють мутагенну, або інші негативні дії на живу природу і людину.

Через неправильне використання добрив в ґрунтах спостерігаються високі концентрації нітратів, що може спричинити отруєння людей.

Для збереження родючості ґрунтів району потрібно проводити раціонально обґрунтовану господарську діяльність на засадах сталого розвитку, проводити постійний моніторинг ґрунтів для відображення їх фактичного стану і проведення доцільного землекористування.

Земля завжди була, є і буде обмеженим ресурсом. Дбаючи про успішне майбутнє країни і її сталий розвиток, ми повинні розумно та ощадливо розпоряджатися нашим національним багатством – українською землею, забезпечувати її раціональне використання й охорону.

Список літератури:

1. Балюк С. А. Екологічний стан ґрунтів України / Балюк С. А., Медведєв В. В., Мірошниченко М. М., Скрильник Є. В., Тимченко Д. О., Фатєєв А. І., Христенко А. О., Цапко Ю. Л. // Український географічний журнал – 2012. – № 2. – С. 38-42.
2. Мельник Л. Г. Екологічна економіка / Мельник Л. Г. – Суми: Університет. книга, 2003. – С. 51.
3. Екологічний план міста Коростеня та Коростенського району Житомирської області до 2020 року / Коростенська міська рада. – Коростень, 2013. – 17 с. – (Бібліотека офіційних видань).
4. Звіт-огляд про стан довкілля Коростенського району Житомирської області / Програма розвитку ООН в Україні, Уряд Республіки Польща, Державне агентство з управління зоною відчуження. – К., 2012. – 45 с. – (Бібліотека офіційних видань).
5. Національна доповідь «Про стан родючості ґрунтів України» / Редкол. Балюк С. А., Медведєв В. В., Тараріко О. Г., Греков В. О., Балаєв А. Д. – К., 2010. – 111 с.
6. Національний атлас України / НАН України, Інститут географії, Державна служба геодезії, картографії та кадастру; голов. ред. Національного атласу України Л. Г. Руденко; голова ред. кол. Б. Є. Патон. – К.: ДНВП «Картографія», 2007. – 435 с. : іл., карти. – ISBN 978-966-475-067-4.
7. Радіологічний стан територій, віднесених до зон радіоактивного забруднення / Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. – К., 2008. – 49 с. – (Бібліотека офіційних видань).
8. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Житомирській області у 2012 році / Департамент екології та природних ресурсів Житомирської обласної державної адміністрації. – Ж., 2013. – 202 с. – (Бібліотека офіційних видань).
9. Рекомендації по веденню сільськогосподарського виробництва в умовах радіоактивного забруднення північних районів Житомирщини, постраждалих у результаті аварії на Чорнобильській АЕС на період 2011-2016 рр. / Житомирська обласна державна адміністрація, Головне управління агропромислового розвитку, Центр наукового забезпечення агропромислового виробництва Житомирської області, Інститут сільського господарства Полісся НААН. – Ж., 2011. – 30 с. – (Бібліотека офіційних видань).
10. Розпорядження голови обласної державної адміністрації № 21 від 05.02.2014 «Про схвалення проекту Програми підвищення родючості ґрунтів на період 2014-2020 років у Житомирській області» / Житомирська обласна державна адміністрація. – Ж., 2014. – 69 с. – (Нормативні директивні правові документи).
11. Зелений пакет [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://cd.greenpack.in.ua/

Макаренко В.В., Матвиенко Б.Я.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ВЛИЯНИЕ АНТРОПОГЕННОЙ НАГРУЗКИ НА СОСТОЯНИЕ ПЛОДОРОДИЯ ПОЧВ НА ПРИМЕРЕ КОРОСТЕНСКОГО РАЙОНА ЖИТОМИРСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
В статье исследовано современное состояние почвенного покрова Коростенского района Житомирской области и виды его использования. Определены типы антропогенного воздействия, действующие на почвы района. Исследовано влияние антропогенной деятельности на качественное состояние почвенного покрова района.
Ключевые слова: почва, использование почвенного покрова, плодородие почв, антропогенное воздействие, загрязнение почв.

Makarenko V.V., Matvienko B.Y.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ANTHROPOGENIC LOAD EFFECT ON CONDITION OF SOIL FERTILITY IN KOROSTENSKY REGION ZHITOMIR REGION

Summary
In this article investigated the current state of the soil cover of the Korosten district, Zhytomyr region and type of use. Investigated the types of anthropogenic impacts acting on the soil cover. Investigated influence of the human activities on soil cover quality.
Keywords: soil, use of soil, soil fertility, anthropogenic influence, soil pollution.

УДК 504.06

ЕКОЛОГІЧНО СТАЛИЙ РОЗВИТОК МІСТ КАЗАХСТАНУ

Самойленко Н.М., Сулайманова Ж.А.
Національний університет «Харківський політехнічний інститут»

Охарактеризовані тенденції та стратегії сталого розвитку Казахстану. Розглянуті основні складові екологічно сталого міста. Проаналізовані умови, які сприяють переходу до екологічно сталого розвитку міст (ЕСРМ) у Казахстані. Констатовано, що у країні активно упроваджуються державні програми по напрямкам «зеленої економіки» та приділяється велика увага діям по попередженню зміни клімату. Показано, що вирішальним напрямком ЕСРМ є перехід до еко- та смартсіті.
Ключові слова: місто, екологія, сталий розвиток, еко- та смартсіті.

Постановка проблеми. Концепцією переходу Республіки Казахстан до сталого розвитку на 2007-2024 рр. передбачається підвищення екологічних вимог та зниження антропогенного тиску на довкілля [1, с. 1]. Необхідно до 2024 р. довести індекс екологічної сталості, як мінімум, до 88 балів. При цьому у період з 2013 до 2018 року показник ефективності використання ресурсів, який виражається у енергетичній корисності, повинен бути не нижче 43%, а сумарне споживання ресурсів – не нижче 246,86 ГВт. Як зазначено у Концепції, у період з 2013 по 2018 роки планується закріплення позицій країни серед лідерів світового розвитку по рівню якості життя, суттєве скорочення втрат від нераціонального використання природних ресурсів та забезпечення високого рівня екологічної сталості країни. У період же з 2019 до 2024 року передбачається досягнення прийнятих міжнародних критеріїв сталого розвитку.

Крім того, Національна стратегія сталого розвитку Казахстану розвивається у довгостроковій Стратегії «Казахстан – 2050», яка запропонована народу президентом країни у 2012 році [2, с. 3].

Однією із найбільш суттєвих складових сталого розвитку країни, які пов'язані із впровадженням у зазначених документах цілей, є екологічно сталий розвиток міст. Світова тенденція до збільшення урбанізованих територій відмічається і у Казахстані. Так, за станом на 01.01.2016 р. із загальної чисельності населення республіки у 17 970 957 чол. міське населення складало 10 067 987 чол., а сільське – тільки 7 902 970 чол. [3]. Казахстан має найбільші у Центральній Азії міста, що швидко зростають (Алмати, Астана, Шимкент). Середня ставка річної урбанізації у теперішній час в країні скла-

© Самойленко Н.М., Сулайманова Ж.А., 2016

дає 0,9%, а міське населення у 2030 році буде досягати 66,3% населення країни [4]. Така ситуація викликає необхідність із загальних напрямків, що забезпечують сталий розвиток Казахстану, виділити та акцентувати напрямок екологічно сталого розвитку міст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій показує, що існує значна кількість видань, присвячених питанню сталого розвитку Казахстану, які освітлюють це питання за різним рівнем: міжнародним, державним, регіональним та з різних точок зору (законодавчо-нормативного, наукового, науково-популярного, методичного та ін.). [5, с. 7] Наукові публікації, в основному, ставлять за мету розгляд сталого розвитку або з позицій вузького предмету досліджень (енергетика, економіка та ін.) або у певному зв'язку з екологічними аспектами (еколого-економічними, еколого-соціальними) [6, с. 57-59]. При цьому публікацій відносно системного підходу по екологічно сталому розвитку міст значно менше.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Динамічний соціально-економічний розвиток Казахстану, стихійний ріст міського населення особливо у великих містах [7, с. 34]. А також втілення міжнародних зобов'язань країни щодо зменшення глобального потепління потребує постійного системного аналізу стану та перспектив ЕСРМ. Цьому сприяє і поява нових потоків інформаційних ресурсів, присвячених даній проблематиці.

Ціль статті. Головною ціллю статті є аналіз основних характеристик, що формують екологічно стале місто, а також визначення перспективних шляхів переходу до екологічно сталого розвитку міст Казахстану у теперішній час.

Для досягнення цієї цілі необхідно вирішити наступні задачі:

– розглянути основні складові екологічно сталого міста та надати їх характеристику;

– охарактеризувати умови, які сприяють переходу до ЕСРМ у Казахстані;

– визначити актуальні напрямки ЕСРМ країни у теперішній час.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міська система включає такі підсистеми як соціальна, економічна та екологічна. Враховуючи це, екологічно сталий розвиток міст базується на уявленні того, що економічна та соціологічна підсистеми у своєму сталому розвитку формують зв'язки, які задовольняють принципам і задачам екологічно сталого міста. При цьому екологічно стале місто повинне:

– забезпечувати сталий розвиток економіки;

– ефективно застосовувати ресурси і мінімізувати споживання енергії, води та продуктів харчування, виключити нерозумне виділення тепла;

– використовувати поновлювані джерела енергії і перетворювати відходи в енергію;

– бути компактним і сприяти ефективному землекористуванню;

– мінімізувати використання транспортних засобів;

– продукувати мінімальну кількість шкідливих речовин, що надходять у повітря і водні джерела, а також відходів;

– відновлювати природні комплекси;

– забезпечувати якісне міське життя і навколишнє середовище, а також здоровий соціальний клімат і зберігати місцеву культуру;

– естетично поєднувати елементи природи та будівель і споруд;

– екологічно виховувати і просвіщати своїх жителів [8].

ЕСРМ багато в чому залежить від загального стану економіки країни, яка знаходиться у взаємозв,язку як з економікою міст та із їх екологічним станом. Економіка Казахстану постійно зростає. У 2015 році її ріст складав 1,2%, а у 2016 році він також підвищиться, але у зв'язку зі світовим падінням цін на нафту тільки на 0,5% [9]. При цьому агломераціями – центрами економічного росту є великі міста: Астана, Алмати, Актобе, Шимкент [10]. На економіку країни в значній мірі впливає економіка великих підприємств, які розташовані у двох із них – Алмати та Шимкент. Крім того, вплив здійснюють великі підприємства, що розташовані у Павлодарі, Караганді, Усть-Каменогорську та ін.

На жаль, розвиток економіки країни, в основному, пов'язаний з інтенсивною експлуатацією її природно-ресурсного потенціалу. Це супроводжується зниженням якісних та кількісних характеристик використання природних ресурсів та загрозою екологічній безпеці громадян [11].

Шляхом до сталого розвитку економіки країни, а також матеріальною основою ЕСРМ та напрямком екологічного благополуччя є «зелена економіка». Згідно Концепції по переходу Республіки Казахстан до «зеленої економіки» основні пріоритетні завдання по переходу до такої економіки включають [12, с. 103-107]:

– підвищення ефективності використання ресурсів (водних, земельних, біологічних та ін.) та управління ними;

– модернізація існуючої та будівництво нової інфраструктури;

– підвищення благополуччя населення та якості довкілля через рентабельні шляхи тиску на нього;

– підвищення національної безпеки, у тому числі водної безпеки.

За Концепцією у період з 2013 по 2020 рр. передбачається оптимізація використання ресурсів, підвищення ефективності природоохоронної діяльності та створення інфраструктури для функціонування «зеленої економіки». В значній мірі така економіка направлена на вирішення цих завдань у сфері потужного промислового та енергетичного сектору (ресурсо- та енергозберігаючі технології, зменшення джерел утворення викидів, скидів, промислових відходів, використання техногенної сировини). Разом з тим, для міських агломерацій важливим є перехід до низьковуглецевої, ресурсоефективної «зеленої економіки», яка включає: підвищення енергоефективності будівель (опалення та освітлення), поліпшення енергопостачання, екологізація транспорту, удосконалення управління побутовими відходами (з їх утилізацією) та водоспоживанням і водокористуванням, екологізація приміського сільського господарства. Як зазначає автор [13], закордонний досвід свідчить, що на побутовому рівні перехід до «зеленої економіки» зводиться до різних зусиль по збереження довкілля, з яки-

ми пов'язане застосування таких понять як «зелені споживачі», «зелені закупки», «зелені товари», «зелений маркетинг і комунікації», «зелене будівництво», «зелені будинки», «зелені покривлі і стіни», «зелені інвестиції», еколандшафти, екоінновації і «чисті технології», «зелений спосіб життя». Таким чином, екологічно сталий розвиток міст Казахстану, пов'язаний з функціонуванням «зеленої економіки» міст, інтегрує її підходи до промислового сектору та сектору життєзабезпечення, а також побуту містян.

Зараз у країні діють державні програми по реалізації напрямків «зеленої економіки». Проведена робота наступна робота:

Розроблено та затверджено Указом Глави держави 4 квітня 2014 року Державна програма з управління водними ресурсами. Постановою Уряду від 5 травня 2014 року № 457 затверджено План заходів щодо реалізації Державної програми управління водними ресурсами Казахстану на 2014-2020 роки.

Розроблено та затверджено постановою Уряду від 9 червня 2014 року № 634 «Програма модернізації системи управління твердими побутовими відходами на 2014-2050 роки».

Указом Президента від 26 травня 2014 року № 823 утворено Раду з переходу до «зеленої економіки» при Президентові Республіки Казахстан.

Ведеться робота по просуванню Програми Партнерства «Зелений міст», яка є одним з механізмів переходу Казахстану до «зеленої економіки».

Важливим для країни є виконання міжнародних зобов,язань по заходам по попередженню зміни клімату та ризиків і загроз щодо його наслідків для Казахстану, так як уже у найближчі 20-30 років на його території може бути нестача води, задушливість та зпустелювання. У теперішній час проводиться активна діяльність щодо реалізації результатів СОР 21 в країні, розвитку Казахстану за умови низьких емісій парникових газів, Плану зниження (обмеження) їх викидів до 2030. Крім того, у країні почав реалізовуватись проект ПРООН та уряду Республіки Казахстан «Сталі міста для низько вуглецевого розвитку у Казахстані», у якому приймуть участь 15 міст. Як зазначається [14, с. 70], відібрані 4 міста: Шимкент, Тараз, Темиртау, Лисовськ. Казахстан прийняв на себе добровільні обов,язки по попередженню емісії парникових газів на 15% до 2020 року та 25% до 2025 року.

Підвищення ефективності природоохоронної діяльності у містах – важливий напрямок захисту населення міст та природи Казахстану. Особливо це актуально для міст, у яких знаходяться дуже шкідливі виробництва (Шимкент, Усть-Каменогірськ, Тараз, Актюбінск). У 15 містах підвищенений рівень забруднення атмосферного повітря (Зирянівськ, Актау, Темиртау, Тараз, Петропавлівськ, Шимкент, Алмати та ін.) [15]. Це є наслідком застарілих технологій виробництва, низького рівня ефективності використання палива та енергозбереження, а також у більшості випадків неефективної очистки викидів. Крім того, проблемою є утворення великої кількості забруднених промислових та комунальних стоків у містах. Практично у всіх містах країни гостро стоїть питання розміщення та переробки промислових і, особливо, побутових відходів.

Світова практика показує, що одним із перспективних шляхів ЕСРМ є перехід до еко- та смартсіті. У екомістах створюються економічні можливості для своїх громадян у побудові відкритого, сталого та ресурсоефективного шляху. В таких містах турбуються щодо місцевої екології та глобальних суспільних благ, таких як довкілля для майбутніх поколінь. При цьому міська територія по екологічним категоріям може бути виділена у масштабах міста, району, домоволодіння, будівлі, на якій відповідно створюються екоміста, екорайони, екоквартали.

З початку 2000-х поєднання міста та знань привело до початку діяльності по переходу міст до старт сіті, тобто розумного міста, яке являє собою інтелектуальне суспільство. Його концепція повністю відповідає підходам, які упроваджуються у екологічно сталому місті. У розвинених країнах міське планування включає елементи смартсіті у енергетичному секторі, транспорті, будівництві, водозабезпеченні при широкому використанні інформаційних технологій. Поєднання інновацій та розвитку урбанізованих територій стає одним із основних напрямків розвитку міст у світі.

Висновки і пропозиції. 1. Забезпечення сталого розвитку Казахстану безпосередньо пов,язане з екологічно сталим розвитком міст, серед яких виділяються великі міста, у яких зосереджена значна кількість населення країни та промислові об,єкти. Матеріальною основою для переходу до ЕСРМ є запровадження «зеленої економіки». У країні активно реалізуються державні програми по основним напрямкам «зеленої економіки» та приділяється велика увага діям по попередженню зміни клімату, які у тому числі стосуються у промислової, житлово-комунальної та побутової сфери міст.

2. Вирішальним напрямком ЕСРМ є перехід до еко- та смартсіті. Це передбачає створення як екоміста, так і у випадку поступового переходу до нього окремих екорайонів, екокварталів, у яких реалізуються концепція екологічно здорової території. ЕСРМ повністю відповідає перспективній світовій тенденції розвитку міст – смартсіті, що передбачає широке запровадження інформаційних технологій у всі екологічно значимі сфери.

Список літератури:

1. Концепция перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2007-2014 годы // tengrinews.kz. URL: https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/hozyaystvennaya_deyatelnost/
2. Стратегія «Казахстан – 2050».
3. Комитет статистики Об изменении численности населения Республики Казахстан с начала 2016 года до 1 марта.
4. Устойчивое развитие городов // britishcouncil.kz. URL: https://www.britishcouncil.kz/sites/default/files/sustainable_cities_workshop_in_astana

5. Бексеит Р. Т. Воздействие на окружающую среду антропогенных факторов и охрана окружающей среды // ВЕСТНИК КазНУ Серия экологическая № 2 (48) – Алматы: 2013. – С. 7.
6. Карен Р. С. Идея «зеленого развития» как один из главных приоритетов Стратегии развития Казахстана до 2050 года // ВЕСТНИК КарГУ. – Караганды: 2015. – С. 57-59.
7. Жумамбай С. К. Урбанизация и индустриализация в Казахстане: взаимосвязь, состояние и перспективы // ВЕСТНИК КазНУ. – Алматы: 2014. – С. 34.
8. Самойленко Н. Н., Байрачный В. П. Экология устойчивого города. – Харьков: «Щедра садиба плюс», 2015. – С. 16.
9. 2016 жылы Қазақстан экономикасын не күтіп тұр? // szh.kz. URL: https://szh.kz/1616/2016-zhyly-qazaqstan-ekonomikasyn-ne-kutip-tur/
10. 5 городов Казахстана станут долгосрочными центрами экономического роста // https://strategy2050.kz/. URL: https://strategy2050.kz/news/3680/
11. Сансызбаева Г. Н., Сансызбаев С. Н. Концепция «зеленой» экономики как условие обеспечения устойчивого развития Республики Казахстан // ВЕСТНИК КазНУ. – Алматы: 2013. – С. 103-107.
12. Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» // https://strategy2050.kz/. URL: https://strategy2050.kz/news/1211/
13. Казбеков Б. К. Зеленая экономика: проблемы, пути и механизмы построения в Казахстане. Вестник КазНУ. Серия экологическая. № 2/3 (38). 2013. – С. 70.
14. В Казахстане стартует новый проект по переходу к устойчивому развитию городов // http://www.inform.kz/. URL: http://www.inform.kz/rus/article/2836012

Самойленко Н.Н., Сулайманова Ж.А.
Национальный техническийуниверситет «Харьковский политехнический институт»

ЭКОЛОГИЧЕСКИ УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ГОРОДОВ КАЗАХСТАНА

Аннотация
Охарактеризованы тенденции и стратегии устойчивого развития Казахстана. Рассмотрены основные составляющие экологически устойчивого города. Проанализированы условия, которые способствуют переходу к экологически устойчивому развитию городов (ЭУРГ) в Казахстане. Константировано, что в стране активно внедряются государственные программы по направлениям «зеленой экономики» и уделяется большое внимание действиям по предупреждению изменения климата. Показано, что решающим направлением ЭУРГ является переход к эко- и смартсити.
Ключевые слова: город, экология, устойчивое развитие, эко- и смартсити.

Samoilenko N.N., Sulaimanova Zh.A.
National Technical University «Kharkiv Polytecnical Institute»

ENVIRONMENTALLY SUSTAINABLE URBAN DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN'S CITIES

Summary
The trends and sustainable development strategies of Kazakhstan were characterized. The basic components of environmentally sustainable city are considered. The conditions that promote the transition to environmentally sustainable cities in Kazakhstan were analyzed. The country has actively implemented state programs in areas of «green economy» and determined action to the prevention of climate change is given much attention. It was shown that the decisive direction of sustainable development of the cities is the transition to eco- and smartciti.
Keywords: city, ecology, sustainable development, eco- and smartcity.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 37.017

ВЗАЄМОДІЯ ШКОЛИ, СІМ'Ї І ГРОМАДСЬКОСТІ НА ЗАСАДАХ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА (ДОСВІД ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ)

Бобошко В.І.
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

У статті розглянуто проблему взаємодії школи, сім'ї і громадськості на засадах соціального партнерства у Великій Британії. Основна увага приділена такій складовій цієї взаємодії, як управління школою. Встановлено, що найбільш значущими для школи соціальними партнерами постають батьки учнів та представники громадськості. Досліджувана взаємодія реалізується шляхом систематичного інформування батьків і громадськості про досягнуті школою результати та заплановані дії (оприлюднення різних видів інформаційних продуктів), запровадження у кожній школі Управлінських рад та діяльності державної інспекції Ofsted. Розкрито основні підходи до створення Управлінських рад, визначення їх складу та напрямів функціонування.
Ключові слова: взаємодія, школа, сім'я, громадськість, соціальне партнерство, Велика Британія.

Постановка проблеми. Актуальність заявленої проблеми зумовлена тим, що система освіти в умовах сучасності стає сферою суспільних інтересів. Відбуваються суттєві зміни в складі суб'єктів, які висувають свої запити до школи, якості здійснюваного нею освітнього процесу. Це потребує врегулювання напрямів взаємодії навчального закладу з основними суб'єктами соціального замовлення, до яких насамперед належать особистість, соціум і держава. Саме вони визначають цілі, зміст і результати освітнього процесу, прагнуть узгодження інтересів в системі шкільної освіти. Адже школа не спроможна самостійно формувати і підтримувати в молодого покоління соціальну та інтелектуальну активність, психологічну та емоційну стабільність, духовну цілісність поза стратегією, спільною з іншими соціальними інститутами.

Останнім часом усе активніше постає питання про необхідність покладання в основу взаємодії школи, батьків і громадськості основних принципів соціального партнерства «як дієвого інструменту залучення в обговорення проблем розвитку освіти широкого кола зацікавлених суб'єктів» [4, с. 51].

Соціальне партнерство – це процес залучення членів суспільства до спільної діяльності з розв'язання проблем, які впливають на їхню життєдіяльність. Важлива роль у встановленні та розвитку соціального партнерства належить школі, яка, з одного боку, підпорядковує свої цілі завданням соціального оточення, а з іншого – за рахунок заохочення інших суб'єктів до участі в освітньому процесі більш успішно виконує свої обов'язки. Найбільш значущими для школи соціальними партнерами постають батьки учнів, з якими, базуючись на спільних цілях, цінностях, необхідно вибудовувати справжні партнерські відносини, тобто відносини з розподілення відповідальності за кінцевий результат. До інших важливих соціальних партнерів школи належать представники громадськості у найширшому розумінні цього слова.

Однак, як засвідчує практика, переважна більшість вітчизняних шкіл або перебуває у пошуках можливих соціальних партнерів, не усвідомлюючи повною мірою способи їх залучення до шкільних справ, або взагалі намагається обмежити свої контакти з батьками учнів, уникнути будь-яких зв'язків із соціумом і представниками громадськості.

Для ефективного розв'язання цих проблем доцільно звернутися до досвіду інших країн щодо становлення діалогу системи освіти та суспільства. Це дасть змогу запозичити ефективні практичні рішення й уникнути можливих помилок.

У цьому контексті на увагу заслуговує досвід Великої Британії, де чітко простежується спрямування на поєднання зусиль школи, сім'ї і громадськості у вихованні та навчанні молодого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На вітчизняному грунті питання поєднання зусиль школи, сім'ї і громадськості активно вивчалися за радянських часів (М. Болдирєв, А. Бондар, І. Каїров, Г. Легенький, А. Нізова, Н. Петров, Ф. Хрипкова). Від початку 1990-х років кількість таких праць помітно знижується, хоча в останні роки спостерігається помітна активізація уваги до цих питань, що набули висвітлення в науковому доробку М. Вакарчук, І. Вальдмана, Л. Зінченко, Т. Кравченко, І. Курдюмова, Н. Тіхонова, Н. Устинова.

Серед британських дослідників проблеми поєднання виховного впливу сім'ї, школи і церкви вивчаються П. Масгравом, Д. Риссманом. Ідею про необхідність поєднання виховних впливів сім'ї, школи і громади відстоюють П. Вілимонт, В. Дамон, М. Окін, Р. Рейч, Ф. Тейлор, П. Уотс, А. Шеррок, М. Янг, наголошуючи на тому, що жоден з цих соціальних інститутів не є досконалим, тому, з одного боку, потребує допомоги інших, а з другого – може компенсувати взаємні недоліки і невдачі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак до цього часу відсутні

© Бобошко В.І., 2016

цілісні дослідження, в яких повною мірою було б представлено досвід Великої Британії з реалізації взаємодії школи, сім'ї і громадськості на засадах соціального партнерства, зокрема в управлінні шкільною освітою.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел розкрити зміст та основні напрями реалізації взаємодії сім'ї, школи і громадськості на засадах соціального партнерства у Великій Британії.

Виклад основного матеріалу. Основні ознаки соціального партнерства є наявність у взаємодіючих сторін «груп інтересів», які переслідують не лише протилежні, а й тотожні цілі; орієнтування відносин взаємодіючих сторін на досягнення взаємовигідного «балансу інтересів» шляхом домовленостей (консенсусу); цивілізоване вирішення спірних питань (конфліктів); обов'язковість й однакова відповідальність сторін за виконання добровільно ухвалених рішень (домовленостей, договорів тощо); повноправність представників; контроль за виконанням прийнятих домовленостей, обов'язків [6, с. 106].

Згідно з поглядами Т. Парсонса [13], соціальне партнерство передбачає, що відносини партнерства можуть виникати у будь-якому соціальному інституті в будь-якій сфері суспільних відносин. При цьому даний соціальний інститут, перетворюючись на центр взаємодії і спираючись на свій потенціал, ініціює розвиток нового типу відносин, вступаючих у них рівноправних соціальних партнерів. Для проникнення в сутність соціального партнерства важливо враховувати, що партнери – «не обов'язково друзі та однодумці, у них можуть різнитися інтереси і можливості, між ними можуть бути суперечності». Головне для партнерства – це «розуміння того, що без іншого, без реалізації його інтересів власний інтерес не можливо реалізувати. Партнери завжди взаємозумовлені» [3, с. 22].

Один із ключових моментів взаємодії школи і суспільства на засадах соціального партнерства у Великій Британії полягає в прозорості інформації, яка має бути доступною і зрозумілою для батьків, громадськості та представників різних зацікавлених груп [16]. З огляду на це, на школи покладається обов'язок систематичного інформування громадськості про досягнуті результати та заплановані дії. Зміст такої інформації варіюється від повідомлень і звітів про результати тестування учнів і шкіл до більш змістовних доповідей, які містять інформацію про соціально-економічні характеристики учнів, фінансування, кваліфікацію вчителів, результати оцінювання навчальних досягнень, а також досягнень щодо заявлених пріоритетів.

В Англії використовується декілька інформаційних продуктів, орієнтованих на школу та призначених для комунікації з батьками та іншими зацікавленими особами. Частина з них готується на рівні школи, частина – публікується урядовими відомствами, частина створюється поза системою освіти (наприклад, публікація шкільних рейтингів у засобах масової інформації) [2, с. 11].

Для отримання інформації про конкретну школу батьки та представники місцевої громади можуть скористатися такими способами:

– відвідати школу в один із призначених для цього днів (таку можливість надає більшість навчальних закладів);

– поспілкуватися з батьками, чиї діти вже навчаються в конкретній школі;

– ознайомитися зі змістом інформації, розміщеної на сайті певної школи;

– ознайомитися зі змістом інформаційних матеріалів, підготовлених школою за власною ініціативою (наприклад, проспект школи);

– ознайомитися з останнім звітом державної інспекції Ofsted, підготовленим за наслідками останнього інспектування школи;

– переглянути дані в таблицях досягнень, що містять результати оцінювання якості освіти;

– ознайомитися з місцем школи в шкільних рейтингах, що публікуються у ЗМІ [2, с. 12].

Проспект школи – це інформаційний продукт, орієнтований насамперед на потенційних споживачів послуг навчального закладу, для залучення до навчання в ньому нових учнів. За його підготовку і публікацію несе відповідальність Управлінська рада школи. Зазвичай він публікується не пізніше шести тижнів до часу подання батьками заяви про вступ їхньої дитини до школи або висловлення свої побажань щодо вибору місця навчання дитини [14].

Наприклад, проспекти початкової школи містять таку інформацію:

– назва школи, її адреса і телефон, ім'я директора та голови Управлінської ради;

– умови вступу до школи та інші вимоги до батьків;

– місія та цінності школи;

– основні питання шкільної політики для дітей з особливими потребами в навчанні;

– окреслення статусу школи щодо конкретної релігії, а також щодо пропуску занять учнями з релігійних причин;

– результати оцінювання навчання учнів конкретної школи відповідно до вимог національного навчального плану.

Згідно з вимогами, які висуваються до представлення шкільної інформації у відкритому доступі [15] школи зобов'язані розміщувати на своєму сайті таку інформацію:

– обсяг коштів, отриманих від держави для навчання дітей із сімей з низькими прибутками, напрями витрат цих коштів та ефективність їх використання;

– особливості та деталі навчального плану;

– умови прийому до школи;

– дисциплінарні вимоги і правила поведінки;

– організація навчання дітей з особливими освітніми потребами;

– особливості навчання та перебування в школі дітей-інвалідів;

– посилання на доповіді державної інспекції Ofsted;

– посилання на таблиці досягнень;

– результати останнього тестування за підсумками навчання на ключових етапах – 2-му (учні від 7 до 11 років) і 4-му (учні віком від 14 до 16 років).

Суттєві модернізаційні зміни, які стосувалися англійської школи, у тому числі, й розширення її взаємодії з батьками та громадськістю, були закладені Законом про освіту 1944 р. [7]. У законодавчих актах, які приймалися в наступні роки, закладені в цьому законі положення, набували подальшого вдосконалення відповідно до

нових реалій. Одне з таких положень стосувалося створення та розвитку інституту менеджерів або членів шкільних рад (governing or managers). Закон визначав склад цих рад (governing bodies) для різних типів шкіл і порядок їхньої діяльності, встановлювалося пропорційне співвідношення представництва місцевих органів управління в складі шкільних рад. Проте не подавалося жодних розв'яснень щодо їх функцій [1, с. 116].

Певні зміни щодо діяльності шкільних рад, залучення до їх складу батьків, заборона членства більш як у п'яти радах, визначення кворуму для проведення засідань Ради, конфіденційність обговорення, визначення змісту діяльності Ради стосовно навчальних планів та ін. набули закріплення в Законах про освіту 1980 [8], 1984 [9], 1986 [10], 1988 [11] років.

Сьогодні практично в кожній англійській школі діє громадська Управлінська рада (затверджена Законом 1986 р.), на яку покладено обов'язок керувати діяльністю школи. До складу Управлінської ради входять:

– батьки, обрані іншими батьками;

– учителі, яких обирають співробітники школи, та директор;

– представники місцевих органів управління;

Ця група залучає до Ради інших членів; представників від ділових кіл і від інших значущих структур місцевої громади, які співпрацюють на засадах соціального партнерства.

Рада обирає голову, яким не може бути ані директор, ані один з учителів.

До повноважень Управлінської ради належать:

– затвердження на посадах усіх учителів (їх добір здійснює директор);

– відповідальність за розподіл шкільного бюджету, визначення пріоритетів у використанні коштів;

– відповідальність за навчальну програму школи (поза часом, що відводиться на виконання обов'язкового національного навчального плану);

– розроблення правил шкільної життєдіяльності (правила поведінки учнів, запровадження чи відміна шкільної форми [5, с. 35–36].

Діяльність Ради контролюється громадськістю. Раз на рік її члени зобов'язані оприлюднювати річний звіт про діяльність школи. Після цього проводяться загальношкільні збори, під час яких батьки учнів можуть ставити запитання за змістом доповіді. Базуючись на наявній інформації, Рада задає кількісні показники майбутнього навчання та стану школи, шукає шляхи їх удосконалення. Заплановані цілі також публікуються. Місцева влада не бере безпосередньої участі в управлінні життям школи, але проводить моніторинг успішності закладу, контролю фінансові витрати [5, с. 36].

Починаючи з серпня 2003 р., запроваджено нові правила діяльності Управлінських рад, які враховують такі аспекти:

Склад Управлінської ради. Кожна школа повинна визначити кількість членів своєї Управлінської ради (від 9 до 20 осіб). При цьому не враховуються спонсори або додаткові члени рад конфесійних шкіл, які зазвичай призначаються церквою.

До складу звичайних державних загальноосвітніх шкіл та шкіл для дітей із спеціальними потребами мають входити:

1) одна третина або більше – батьки;

2) два члени, але не більше однієї третини – штатні працівники школи;

3) одна п'ята – представники місцевих органів управління освітою;

4) не менше однієї п'ятої – представники місцевої громади.

Додатково школа може залучити до участі в Раді двох спонсорів.

Представники батьків обираються загальношкільними батьківськими зборами й не переобираються впродовж терміну дії рішення зборів (наприклад, три роки), навіть якщо їхні діти закінчили школу. Однак їх переобрання може відбутися лише в разі наявності дітей у школі. За недостатності кандидатів або невеликої кількості бажаючих, Рада сама призначає (кооптує) нових членів від батьків. Забороняється виступати представником батьків у разі роботи в школі й маючи навантаження більше 500 годин на рік, або будучи чиновником місцевих органів управління освітою.

Директор входить до складу Ради за посадою, якщо не відмовляється від участі в ній. Якщо до складу Ради входять два представники від школи, – це директор і вчитель. Якщо три – директор, учитель і представник обслуговуючого персоналу. Вони зберігають членство у Раді поки працюють у школі й обираються на зборах працівників відповідних категорій. Представники місцевої громади призначаються Радою; повинні жити в округу, який обслуговує школа, й бути зацікавлені в її успішному розвитку. Представники партнерських організацій номінуються батьками й затверджуються Радою [5, с. 38–39]. Представники спонсорів обираються тими спонсорами, які надали школі вагому допомогу.

Функції Управлінської ради. Деякі свої функції члени Ради можуть делегувати директору. Водночас серед них є такі, які Рада повинна виконувати самостійно:

– рішення, що стосуються обсягу діяльності Ради;

– призначення, кооптування і виключення членів Ради;

– призначення і виключення голови та віцеголови Ради;

– формулювання вимог до повного зібрання членів Ради;

– регулювання процедур Ради, її комітетів і комісій;

– рішення щодо делегування функцій комітетам Ради – їх формулювання, членство, процедури і звіти;

– схвалення перспективних напрямів діяльності школи;

– схвалення щорічних звітів батькам;

– публікація пропозицій щодо закриття школи або перегляду її статусу;

– публікація пропозицій щодо зміни статусу, категорії школи;

– визначення умов прийняття дітей до школи;

– опротистування умов прийому дітей до інших шкіл;

– визначення обсягів набору учнів і можливих допустимих змін;

– визначення процедур апеляції до прийому учнів;

– визначення тривалості занять, семестрів і чверте, канікул;

– схвалення офіційного бюджету школи для подання в місцеві органи управління на кожний фінансовий рік;

– рішення, пов'язані з колективними релігійними заходами (разовими або систематичними);

– рішення про дисциплінарні вимоги в школі;

– схвалення і перегляд угод (типових договорів) між школою і сім'єю;

– забезпечення адекватного курсу сексуального виховання;

– заборона політичної індоктринації і забезпечення балансу в обговоренні політичних питань;

– визначення та перегляд політики школи щодо платні за освітні послуги та знижок;

– організація апеляцій з приводу звільнення з роботи [5, с. 40].

Починаючи з 1992 року, в Англії діє державна інспекція Ofsted (Office for Standards in Education), що є незалежною від національного міністерства освіти DCSF (Department for Children, School and Family). Її мета полягає в проведенні незалежного оцінювання діяльності шкіл; інформуванні батьків про якість діяльності та стандарти школи, в якій навчаються їхні діти; сприянні поліпшенню роботи кожної конкретної школи з урахуванням її сильних і слабких аспектів. Це набуває втілення в таких положеннях: освітні стандарти, досягнені школою; якість освітніх послуг, що надаються школою; якість керівництва та управління, у тому числі, ефективність використання фінансових ресурсів; духовний, моральний, соціальний і культурний розвиток учнів школи.

Підсумкова доповідь за означеними положеннями розміщується на сайті Ofsted, є загальнодоступною. Вона також надсилається до школи, яка має розіслати її текст батькам кожного свого учня. Важливе місце в змісті доповіді надається висвітленню поглядів батьків та опікунів за такими позиціями: чи подобається дітям навчатися в школі, чи перебувають вони у безпечних умовах, чи демонструють прогрес у навчання, чи враховує школа пропозиції і запити сім'ї. У доповіді вміщено словник з основними термінами, які використано в її змісті, що дає змогу зробити її зрозумілою для батьків [12].

Висновки і перспективи дослідження. Проведений аналіз дає змогу констатувати, що у Великій Британії впроваджується послідовний курс на встановлення й розвиток взаємодії школи, сім'ї і громадськості, в основу якого покладено основні принципи соціального партнерства. До основних напрямів реалізації цієї взаємодії належать: систематичне інформування громадськості про досягнуті школою результати та заплановані дії (оприлюднення різних видів інформаційних продуктів), діяльність громадських Управлінських рад у кожній школі та державної інспекції Ofsted.

Перспективи дослідження полягають у встановленні інших напрямів соціального партнерства школи, сім'ї і громадськості у Великій Британії.

Список літератури:

1. Беспалова Ольга Ивановна. Взаимосвязь педагогических традиций и инноваций в условиях модернизации системы управления школьным образованием в Англии / Ольга Ивановна Беспалова // Вестник ТГПУ. – 2009. – № 17. – С. 114–117.
2. Вальдман И. А. Практика организации информационного взаимодействия школы и общества в ряде стран мира / И. А. Вальдман // Управление образованием: теория и практика. – 2013. – № 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iujraj.ru/images/journal/13_3/Valdman.pdf
3. Кожурова О. Социальное партнерство школы и семьи в сфере воспитания: результаты и эффекты / О. Кожурова // Воспитательная работа в школе. – 2009. – № 6. – С. 21–25.
4. Панкова Т. А. Система школьного образования как образовательная полисфера / Т. А. Панкова // Вестник ОГУ. – 2004. – № 4. – С. 50–53.
5. Попечительские советы: к новой модели управления школой. Отчет, подготовленный в рамках проекта «Формирование позитивного образа Попечительских советов как инструмента для повышения качества образования и реализации прозрачности использования бюджетных и внебюджетных средств в образовании / Деляуова М. Е., Косова И. И., Попова Л. А. – Алматы: ОЮЛ «Ассоциация Школьных Общественных организаций, 2011. – 104 с.
6. Роговець О. А. Громадянська виховання молодших школярів у взаємодії сім'ї та школи: дис. ... кандидата педагогічних наук: 13.00.07 / Роговець Олена Володимирівна. – К., 2013. – 246 с.
7. Education Act 1944. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/7-8/31/contents/enacted
8. Education (Scotland) Act 1980. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1980/44
9. Education Act 1984. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.legislation.qld.gov.au/LEGISLTN/ACTS/1984/84AC002.pdf
10. Education Act 1986. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/61
11. Educational Reform Act 1988. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/40/contents
12. Epstein J. Partnering with families and communities / J. L. Epstein, K. C. Salinas // Educational leadership. – Alexandria. – 2004. – Vol. 61. – № 8. – P. 12–18.
13. Parsons T. The Social System / T. Parsons. – Glencor III, 1957. – 314 p.
14. School prospectus and publishing school information on the internet. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.education.gov.uk/schools/pupilsupport/parents/keepinginformed/a00208536/school-prospectus
15. The School Information (England) (Amendment) Regulation 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.legislation.gov.uk/uksi/2012/1124/made
16. Winkler Donald R. Strengthening Accountability in Public Education / Donald R. Winkler. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.equip123.net/docs/e2-AcctPublicEd_PolicyBrief.pdf

Бобошко В.И.
Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ШКОЛЫ, СЕМЬИ И ОБЩЕСТВЕННОСТИ НА ОСНОВЕ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА (ОПЫТ ВЕЛИКОБРИТАНИИ)

Аннотация
В статье рассматривается проблема взаимодействия школы, семьи и общественности на основе социального партнерства в Великобритании. Основное внимание уделяется такой составляющей этого взаимодействия, как управление школой. Установлено, что наиболее значимыми для школы социальными партнерами являются родители учащихся и представители общественности. Рассматриваемое взаимодействие реализуется путем систематического информирования родителей и общественности о достигнутых школой результатах и запланированных действиях (публикация различных информационных продуктов), создание в каждой школе Управленческих советов и деятельность государственной инспекции Ofsted. Раскрыты основные подходы к созданию Управленческих советов, определения их состава и направлений функционирования.
Ключевые слова: взаимодействие, школа, семья, общественность, социальное партнерство, Великобритания.

Boboshko V.I.
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

CO-OPERATION OF SCHOOL, FAMILY AND PUBLIC ON THE PRINCIPLES OF SOCIAL PARTNERSHIP (EXPERIENCE OF GREAT BRITAIN)

Summary
The article deals with the problem of co-operation of school, family and public, that is based on principles of social partnership in Great Britain. Basic attention is spared to such constituent of this co-operation, as school management. It is set that the parents of students and representatives of public appear the most meaningful social partners for school. The investigated co-operation is realized by the systematic informing of parents and public of the results and pre-arranged actions (promulgation of different types of informative products), inputs at every school the Administrative body and activity of state inspection of Ofsted. The basic going to creation the Administrative body, determination of its composition and directions of functioning is exposed.
Keywords: co-operation, school, family, public, social partnership, Great Britain.

УДК 373.2(091)(477)-051Русова:050.486(477)Світло«1910/1914»

ІДЕЇ С. РУСОВОЇ ПРО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПИСУ «СВІТЛО» (1910–1914)

Венгловська О.А., Свяженіна М.В.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті висвітлено погляди С. Русової на виховання дітей дошкільного віку відповідно до результатів студіювання публікацій часопису «Світло» (1910–1914). З'ясовано, що в цей період педагогічні журнали популяризували ідеї щодо виховання дітей дошкільного віку. На сторінках педагогічної преси прогресивні педагоги мали можливість висвітлювати власні погляди на проблеми освіти. З-поміж великої кількості публікацій часопису привертають увагу статті С. Русової з проблем дошкільного дитинства. У них авторка обґрунтувала національно зорієнтовану модель дошкільного виховання. Педагог подала характеристику її складників, а саме: мети, пріоритетних напрямів, принципів дошкільного виховання, форм та засобів розвивальної діяльності дітей дошкільного віку. Заслуговують на увагу погляди С. Русової щодо необхідності створення умов для забезпечення рідномовного середовища, інтеграції суспільного та родинного виховання. У статті виокремлено ідеї, що можуть бути адаптовані в сучасну дошкільну практику.
Ключові слова: С. Русова, часопис «Світло», суспільне дошкільне виховання, виховання дітей дошкільного віку, дитячий садок, форми розвивальної діяльності дітей дошкільного віку.

Постановка проблеми. Виклики XXI століття зумовлюють необхідність нового прочитування перспективних ідей педагогів минулого задля визначення стратегій, мети та завдань сучасної освіти, у тому числі й дошкільної.

Значущими є статті педагогів щодо виховання дітей дошкільного віку, що знайшли відображення на шпальтах педагогічних журналів. Ретроспективне вивчення цих публікацій сприятиме виокремленню та адаптації продуктивних ідей у практику сучасного українського дошкілля.

Науковий і практичний інтерес викликають публікації українського педагогічного часопису «Світло» (1910–1914). Це видання відіграло важливу роль у становленні національної системи дошкільного виховання. Студіювання цих публікацій довело, що їх автори (С. Русова, Я. Чепіга (Зеленкевич) та ін.) перебували біля витоків розроблення концепції українського дошкільного виховання, його змістово-методичного та організаційно-педагогічного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Студіювання історико-педагогічних джерел дало можливість з'ясувати, що особливості розвитку суспільного дошкільного виховання в різні історико-педагогічні періоди висвітлено у працях Є. Антипіна [1], О. Венгловської [2], Г. Іванюк [4], С. Попиченко [5], О. Пшеврацької [6], А. Січкар [11], І. Улюкаєвої [13] та ін. Проблематика публікацій цих науковців спрямована на висвітлення діяльності перших організаторів із дошкільного виховання в Україні, зокрема, К. Толмачевської, Н. Лубенець, Т. Лубенця, С. Русової, І. Сікорського та ін., розкриття передумов та стану суспільного дошкільного виховання, особливостей функціонування тогочасних українських дитячих садків.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз історико-педагогічних джерел показав, що ідеї суспільного дошкільного виховання на шпальтах часопису «Світло» (1910–1914) не знайшли належного висвітлення. З огляду на тематику розвідки, метою статті є вивчення публікацій С. Русової у згадуваному часописі задля виокремлення прогресивних ідей, що становлять значущість для сучасної дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Кінець XIX – перші десятиліття XX століття – це період становлення суспільного дошкільного виховання в Україні. Педагогічна спільнота в ці роки спрямовувала свої зусилля на актуалізацію ідей щодо унікальності дошкільного дитинства, необхідності відкриття різних типів установ для виховання дітей дошкільного віку (дитячі садки, захистки, майданчики, дитячі осередки), розроблення програмово-методичного та матеріально-технічного забезпечення їхньої діяльності. Просвітницька та інформативна функції щодо популяризації питань із дошкільного виховання покладалися на тогочасні педагогічні журнали. Вони виконували роль ретранслятора в ознайомленні педагогів-практиків, усіх, кого цікавили проблеми дитинства, із досягненнями європейської та вітчизняної педагогіки.

У перші десятиліття XX століття в Україні склалися сприятливі соціально-економічні та педагогічні умови для відкриття українських педагогічних журналів. До такого видання відноситься часопис «Світло», що був першим україномовним виданням та виходив друком один раз на місяць у період із 1910 по 1914 роки. Редакція журналу знаходилася у м. Києві за адресою В.-Володимирська, 93 [10].

Структуру часопису складали вісім рубрик. Аналіз їхнього змісту дає можливість констатувати, що в них висвітлювалися тогочасний стан народної освіти в Україні, питання теорії виховання та навчання, особливості реалізації теоретичних положень у практиці шкільної освіти та в сімейному вихованні. Заслуговують на увагу рубрики, що розкривали діяльність громадсько-педагогічних товариств («добровільні громадські організації вчителів, діячів педагогічної науки й народної освіти, які сприяють розробці актуальних проблем і питань теорії і практики навчання та виховання» [3, с. 255]), забезпечували огляд публікацій, надрукованих в інших періодичних виданнях, складали бібліографію видань із педагогіки.

Серед дописувачів часопису були прогресивні українські педагоги М. Грінченко (Загірня), Д. Дорошенко, С. Єфремов, О. Русов, С. Русова, С. Сірополко, Ю. Сірий, І. Стешенко, Я. Чепіга, С. Черкасенко, Г. Шерстюк та ін. [10].

© Венгловська О.А., Свяженіна М.В., 2016

Проблематика публікацій часопису об'єднувала педагогічну спільноту довкола проблем, що стосувалися процесу становлення національної системи освіти, у тому числі й дошкільного виховання.

Студіювання статей журналу «Світло» дало можливість з'ясувати особливості пошуку шляхів щодо розроблення концепції національного виховання. Науковий дискурс відбувався в руслі актуалізації ідей щодо створення рідномовного середовища, побудови навчально-виховного процесу з урахуванням принципів історизму, народності, природовідповідності, формування в підростаючого покоління морально-духовних смислів. Цей період в історії педагогіки О. Сухомлинська називає «періодом становлення національної системи освіти й виховання, внесення національного компонента в структуру педагогічної науки» [12, с. 58]. Відтак, автори часопису пропонували педагогічній спільноті власні бачення концепції національного виховання й шляхів її впровадження в освітню практику дитячих садків та шкіл.

До когорти постійних дописувачів «Світла» входила й Софія Федорівна Русова – педагог, громадська діячка, сподвижниця національного дошкільного виховання. Вона відігравала важливу роль у функціонуванні згадуваного часопису, оскільки була ініціатором його відкриття, входила до редакційної колегії, подавала до друку власні публікації, вела рубрики «Огляди педагогічних російських і закордонних журналів», «Бібліографія». За чотири роки видання часопису, світ побачило понад сто публікацій педагога, в яких розкривалися різні аспекти національної освіти й дошкільного виховання.

Серед численних праць педагога, надрукованих у часописі «Світло», знаходимо публікації, що розкривали тогочасний стан шкільного навчання («Ідейні підвалини школи», «Нова школа», «Просвітницький рух на Вкраїні в 60-х роках» та ін.), статті «Дитячий сад на національнім ґрунті», «Націоналізація дошкільного виховання», «Дошкільне виховання», у яких автор актуалізувала значущість дошкільного дитинства, необхідність виховання дітей із раннього віку на національнім ґрунті, висвітлювала досвід роботи дитячих садків європейських країн, педагогічні погляди Й. Гербарта, Ф. Дістервега, Й. Песталоцці, Ф. Фребеля на виховання дітей дошкільного віку [7; 8; 9; 10].

Студіювання змісту цих публікацій має як теоретичний, так і практичний інтерес, оскільки виокремлені положення покладено в концепцію національного дошкільного виховання, що було розроблено С. Русовою на початку XX століття. Зміст концепції щодо формування в дітей дошкільного віку основ національної самосвідомості, використання в освітньому процесі дошкільних навчальних закладів найкращих взірців історії, національної культури не втрачає своєї актуальності й може бути адаптований у сучасну практику українського дошкілля.

Соціально-економічні, педагогічні, культурні зрушення кінця XIX – першого десятиліття XX століття сприяли тому, що питання виховання дітей дошкільного віку виносилися на широке обговорення. Здійснювалися пошуки шляхів визначення стратегій, мети й завдань дошкільного виховання. Ідеї та творчі здобутки прогресивних педагогів знаходили своє відображення у статтях. Саме через вивчення публікацій батьки, педагоги-практики дитячих садків отримували рекомендації щодо розвитку дітей дошкільного віку відповідно до вікових та індивідуальних можливостей, реалізації індивідуального, діяльнісного підходів, планування розвивальної діяльності в дитячих садках з урахуванням рідномовного середовища. Значущість цих публікацій підтверджувалася отриманням схвалення з боку читачів, продовженням у вигляді самостійних видань (монографій, книжок, посібників). Так, наприклад, цикл публікацій «Дошкільне виховання», що був надрукований у журналі упродовж 1913 року, у 1918 році було видано окремим виданням під однойменною назвою.

Вивчення публікацій С. Русової дає можливість стверджувати, що в них педагог пропонувала власне бачення мети, завдань, принципів

Рис. 1. Ідеї С. Русової щодо виховання дітей дошкільного віку, що були висвітлені педагогом на шпальтах часопису «Світло» (1910–1914)

Розроблено авторами за результатами опрацювання статей С. Русової у часописі «Світло» (1910–1914)

дошкільного виховання, розробила систему роботи з виховання дітей дошкільного віку. На рис. 1 подано схематичну модель виховання дітей дошкільного віку (за С. Русовою).

Проаналізуємо окремі положення, що подані на рис. 1. Реагуючи на виклики тогочасного суспільства, С. Русова була свідома того, що охоплення дітей дошкільного віку дошкільним вихованням є необхідною умовою їхнього особистісного зростання. Вивчаючи досвід організації дошкільного виховання в країнах Західної Європи, педагог була переконана в тому, що становлення суспільного дошкільного виховання в Україні має відбуватися на національному ґрунті.

У численних статтях педагог задається питанням: якою має бути мета дошкільного виховання, яка його роль у становленні особистості? Свої міркування на окреслену проблему вона виклала у статті «Дитячий сад на національнім ґрунті». У ній С. Русова, розмірковуючи й аналізуючи здобутки європейських педагогів, приходить до висновку, що дошкільний період життя дитини має бути спрямований на те, щоб «викликати в дитячій голові її власну думку, розбуркати дитячу фантазію й навчити до усього пильно самій додивлятися й утворювати з цих дослідів щось своє. У цьому активному перетворюванні одбивається, як сонце в краплині води, справжній національний геній кожного з цих маленьких людей. Зміцнити ці індивідуальні сили, дати змогу для їхнього кращого розвитку – ось у чому й головна мета виховання» [7, с. 46]. Наведена теза є суголосною сучасній меті дошкільної освіти, яка зорієнтована на плекання особистості дитини, формування її ціннісних домінант.

З огляду на реалізацію національної складової в змісті дошкільного виховання, педагог обґрунтувала принципи дошкільного виховання. До основних вона віднесла такі, як принципи народності, історизму, природовідповідності, активності й діяльності, зв'язку навчання з життям, трудового виховання, наступності. С. Русова переконана в тому, що організація розвивальної діяльності в дитячому садку має носити варіативний, діяльнісний характер. Пропонувала вихователям використовувати різні форми роботи з дітьми, зокрема малювання й ліплення, художня праця, екскурсії, спостереження в природі, ігрова та трудова діяльність тощо. Організація продуктивних видів діяльності забезпечувала реалізацію природної потреби дитини в пізнанні навколишнього світу через діяльність та гру, розвиток фантазії, творчих здібностей. Педагог зазначала, що матеріал, який використовується у процесі такої діяльності (тісто, глина, природній матеріал, солома, нитки, тканина тощо) складає підґрунтя для вивчення основ природознавства, географії, історії, культури рідного народу.

Важливого значення у виховній роботі з дітьми С. Русова надавала використанню рідної мови, народного фольклору, українських пісень, національних іграшок, народних ігор. У статті «Дитячий сад на національнім ґрунті» авторка розкриває значення цих засобів для виховання дитини, зокрема, педагог констатує, що «Народний фольклор – казки, приказки, загадки, легенди – усе це багатий матер'ял за для ілюстрації початкового навчання; вони низкою яскравих перлинок обгорнуть перші кроки виховання дитини в дитячому саді, викличуть до роботи її фантазію» [7, с. 50]. Ці слова можуть стати дороговказом для сучасних вихователів, оскільки використання в освітньому процесі дошкільних навчальних закладів вже згадуваних засобів дасть можливість реалізувати положення щодо цінності дитинства, залучення дитини до вивчення національних пам'яток, розвитку в неї таких важливих якостей, як людяність, патріотизм, милосердя, емпатія, відповідальність тощо.

Варто зауважити, що ефективність запропонованої С. Русовою моделі дошкільного виховання забезпечувалася двома умовами, насамперед, це – необхідність створення в дитячому садку рідномовного середовища та інтеграція суспільного дошкільного та родинного виховання. Оскільки, виховання дитини розпочинається «з першого дня життя, як тільки дитина одкрила на світ оченята, уперше взяла в рот груди матері. З цього дня розпочинається слідкування за усіма бажаннями дитини, за кожним проявом її волі, її емоцій, її інстинкту, за свідомими рухами її безпомічного тіла» [8, с. 21]. Тому, важливо, щоб дитина з моменту народження, перебувала в рідномовному середовищі, чула і сприймала найкращі взірці української культури.

Висновки і пропозиції. За результатами студіювання публікацій С. Русової, що були надруковані в часописі «Світло» (1910–1914), можемо зробити певні узагальнення та виокремити ідеї педагога щодо виховання дітей дошкільного віку, що можуть складати інтерес для сучасної дошкільної освіти. Насамперед це:

– національний характер дошкільної освіти;

– створення розвивального освітнього середовища дошкільних навчальних закладів на ціннісних домінантах (визнання дитини найвищою цінністю);

– проектування розвивальної діяльності з урахуванням запитів, потреб дитини, її здібностей та можливостей;

– варіативний характер життєдіяльності дитини в дошкільному навчальному закладі;

– домінування продуктивних видів діяльності над репродуктивними.

Пропонована розвідка не розкриває всіх аспектів порушеної проблеми. Актуальним для вивчення залишається висвітлення поглядів С. Русової на реалізацію дитиноцентричного концепту в теорії та практиці дошкільного виховання кінця XIX – першої третини XX століття.

Список літератури:

1. Антипін Є. Погляди Софії Русової на проблему наступності в трудовому вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / Євген Антипін // Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика», присвяченій 160-річчяю від дня народження С. Русової (25 лютого 2016 р., м. Івано-Франківськ, Україна) / за заг. ред. Т. К. Завгородньої. – Івано-Франківськ, 2016. – С. 186–191.

2. Венгловська О. Внесок С. Русової у розбудову українських дитячих садків / Олена Венгловська // Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика», присвяченій 160-річчяю від дня народження С. Русової (25 лютого 2016 р., м. Івано-Франківськ, Україна) / за заг. ред. Т. К. Завгородньої. – Івано-Франківськ, 2016. – С. 195–199.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Іванюк Г. Життєствердність ідей С. Русової про розбудову нової школи в Україні / Ганна Іванюк // Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика», присвяченій 160-річчяю від дня народження С. Русової (25 лютого 2016 р., м. Івано-Франківськ, Україна) / за заг. ред. Т. К. Завгородньої. – Івано-Франківськ, 2016. – С. 213–21.
5. Попиченко С. С. С. Ф. Русова про завдання, зміст і методи національного виховання дошкільників / С. С. Попиченко // Розвиток теорії і практики дошкільного виховання в Україні (кін. XIX – поч. XX ст.) / С. С. Попиченко. – Умань, 2009. – С. 73–101.
6. Пшеврацька О. В. Психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С. Ф. Русової: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Пшеврацька Олена Володимирівна; Київ. міжрегіональний ін-т удосконалення вчителів ім. Б. Грінченка. – К., 2002. – 24 с.
7. Русова С. Дитячий сад на національнім ґрунті / Софія Русова // Світло. – 1910. – № 3. – С. 44–54.
8. Русова С. Дошкільне виховання / Софія Русова // Світло. – 1913. – Кн. 1. – С. 20–26.
9. Русова С. Націоналізація дошкільного виховання / Софія Русова // Світло. – 1913. – Кн. 5. – С. 15–26.
10. Русова С. Націоналізація дошкільного виховання / Софія Русова // Світло. – 1912. – Кн. 4. – С. 15–26.
11. Січкар А. Д. С. Русова, К. Маєвська про формування моральних цінностей у дітей дошкільного віку: ідеї діяльнісного підходу / А. Д. Січкар // Дошкільне виховання. – 2012. – № 12. – С. 11–12.
12. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К.: А.П.Н., 2003 – 68 с.
13. Улюкаєва І. Г. Софія Федорівна Русова – фундатор української національної системи дошкільного виховання / І. Г. Улюкаєва // Історія суспільного дошкільного виховання в Україні (кін. XIX – 1941 р.): навч. посіб. / І. Г. Улюкаєва. – Бердянськ, 2004. – С. 28–42.

Венгловская Е.А., Свяженина М.В.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ИДЕИ С. РУСОВОЙ О ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «СВИТЛО» (1910–1914)

Аннотация
В статье отражены взгляды С. Русовой на воспитание детей дошкольного возраста согласно результатам изучения публикаций журнала «Свитло» (1910–1914). Установлено, что в этот период педагогические журналы популяризировали идеи по воспитанию детей дошкольного возраста. На страницах педагогической прессы прогрессивные педагоги излагали свои взгляды на проблемы воспитания детей. Среди множества публикаций журнала привлекают внимание статьи С. Русовой по проблемам дошкольного детства. В них автор обосновала национально-ориентированную модель дошкольного воспитания. Педагог охарактеризовала ее составляющие, а именно: цель, приоритетные направления, принципы дошкольного воспитания, формы и средства развивающей деятельности детей дошкольного возраста. Заслуживают внимания взгляды С. Русовой на необходимость создания условий для формирования в детских садах национальной среды, интеграции общественного и семейного воспитания. В статье выделены идеи, которые могут быть адаптированы в современную практику дошкольного образования.
Ключевые слова: С. Русова, журнал «Свитло», общественное дошкольное воспитание, воспитание детей дошкольного возраста, детский сад, формы развивающей деятельности детей дошкольного возраста.

Venhlovska O.A., Sviazhenina M.V.
Borys Grinchenko Kyiv University

S. RUSOVA'S IDEAS ABOUT UPBRINGING OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE MAGAZINE «SVITLO» (1910–1914)

Summary
In the article, as the results of study of the publication in magazine «Svitlo» (1910–1914), are reflectd the views of S. Rusova on the education of preschool children. It was found that during this period, the pedagogical journals popularized ideas on education of preschool children. On their pages progressive educators have the opportunity to highlight their views on educational problems. Among the publications of the magazine attracted the attention S. Rusova's articles on the problems of preschool age. In these articles the author has established a model of pre-school education, which is based on the national concept. Teacher has characterized its components, namely: the purpose, priorities, principles of preschool education, forms and means of development activities of preschool age children; isolated conditions (creation of the national environment, the integration of social and family education), according to which the proposed model could function effectively. The article highlights the positions which can be adapted in a modern pre-school practice.
Keywords: S. Rusova, magazine «Svitlo», public preschool education, upbringing of preschool children, kindergarten, forms of development activities of preschool children.

УДК 378.146(477)

КОМП'ЮТЕРНІ СИСТЕМИ ТЕСТУВАННЯ ЗНАНЬ ТА ЇХ АНАЛІЗ

Єремеєвич М.О., Турка Т.В.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті розглянуто теоретичні та методологічні аспекти контролю знань студентів на основі тестової технології, проведено аналіз сучасного стану тестового контролю знань, досліджено комп'ютерні системи тестування знань та виконано порівняльний аналіз деяких з них.
Ключові слова: тестовий контроль, методика організації тестового контролю, комп'ютерні системи тестування знань.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Проблема підвищення ефективності та надійності контролю якості освіти завжди була актуальною, це зумовило докладне й серйозне ставлення до неї. На сьогодні проводиться як дослідницька, так і практична робота з розробки та апробації різних комп'ютерних систем перевірки знань, побудованих у цілому на нормативному тестовому контролі знань й умінь усіх, хто навчається.

Зауважимо, що на разі актуальною є автоматизація процесу контролю знань. Для цього все частіше використовують інноваційні технології, а саме: комп'ютерні системи тестування. Вони виконують функцію перевірки засвоєння та практичного застосування знань, одержаних здобувачами під час навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі проблемі тестування приділено досить значну увагу. Фундаментальні педагогічні дослідження тестового контролю висвітлено в працях зарубіжних учених: В.С. Аванесова, Т. Аджер, А. Анастазі, В.П. Беспалька, Л.Ф. Бурлачука, Дж. Гласс, Н. Гронланда, Л. Долінера, Р. Ібел, К. Інгенкампа, П. Клайна, А. Майорова, Р. Намбельтона, В. Переверзєва, І. Раппопорта, Дж. Стенлі, М. Челишкової та ін. У західних країнах, особливо в США, за цей час удалося накопичити значний теоретичний і фактичний матеріал.

Тестовий контроль широко розглянуто і в працях українських науковців: Я. Болюбаша, І. Булаха, В. Гогунського, Л. Гриневич, А. Єріна, Л. Коваленка, О. Локшиної, К. Михайлова, М. Мруга, Л. Леонського, О. Ляшенко, М. Олійника, Л. Паращенко, Х. Порсєвої, Г. Терещука, Л. Фігурської, В. Хмельницького, В. Шпильового, О. Яковенко та ін.

Проблемі тестового контролю в значній кількості праць присвятив В.С. Аванесов. Зокрема, дисертації він зауважив, що тести уможливлюють отримання об'єктивних оцінок рівня знань, умінь, навичок, перевірку відповідності вимог до підготовки випускників заданим стандартам, виявлення прогалин у підготовці студентів. У поєднанні з персональними ЕОМ та програмно-педагогічними засобами тести допомагають перейти до створення сучасних систем адаптивного навчання та адаптивного контролю [1].

В.С. Фетісов розробив навчально-методичний посібник, що є коротким викладом курсу лекцій із дисципліни «Комп'ютерні технології в тестуванні» для студентів, аспірантів та викладачів, що спеціалізуються в галузі освітніх вимірювань [2].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проведення аналізу сучасного стану тестового контролю знань, дослідження наявних комп'ютерних систем тестування знань та проведення порівняльного аналізу деяких із них.

Виклад основного матеріалу. На думку російського вченого В. Каднєвського, у сучасному світі тести стали важливою складовою життєдіяльності суспільства. Універсалізм, широта застосування, високий рівень об'єктивності одержуваних результатів визначають тести як феномен людської цивілізації [3].

Актуальність тестового методу пояснюється його перевагами перед іншими традиційними формами контролю:

– можливістю кількісного вимірювання рівня знань;

– повним охопленням знань під час тестового контролю;

– наявністю однакових для всіх правил проведення педагогічного контролю та адекватної інтерпретації тестових результатів;

– систематичністю контролю та індивідуальним підходом [4].

Ці переваги забезпечують умови створення якісних тестів.

У час стрімкого зростання інформаційних технологій актуальним стає автоматизація процесу тестувань через використання комп'ютерних систем тестування знань.

Комп'ютерна система тестування знань (КСТЗ) – інформаційна система для автоматичного проведення тестування в режимі діалогу між особою, яка проходить тестування, і комп'ютером, із можливістю подальшого автоматичного підрахунку результатів тестування цієї особи та одержанням зведених даних за різними критеріями від інших осіб, які проходять тестування [2].

Тестові завдання можуть бути складені з використанням різноманітних комп'ютерних інструментів, зокрема різних редакторів і програм для розробки презентацій, та використанням мов програмування й можливостей мережі Інтернет.

Серед усього різноманіття програм підготовки тестів дуже складно швидко зорієнтуватися та обрати лише одну. Тому для оптимальної організації тестування ми вирішили проаналізувати деякі програми за різними критеріями. Розглянувши програми INDIGO, MyTest, Hot Potatoes, Knowing, MultiTester System, ADSoft Tester, AnsTester, EasyQuizzy, eTest, систему Moodle, ми окреслили три з них, які задовольняють більшість вимог, прості в роботі та мають позитивні відгуки: ними стали програми тестування MyTest, Knowing та система MOODLE. Також основним критерієм вибору цих програм стала

© Єремеєвич М.О., Турка Т.В., 2016

доступність для викладачів, які не мають навичок програмування.

MyTest (MyTestX, MyTestXPro) – це система програм для створення та проведення комп'ютерного тестування, збору й аналізу результатів, виставлення оцінки за вказаною в тесті шкалою.

За допомогою програми MyTest можлива організація та проведення тестування, іспитів у будь-яких освітніх установах як із метою виявлення рівня знань із будь-яких навчальних дисциплін, так і з повчальною метою. Програма легка та зручна у використанні.

Програма MyTest працює з 9-ма типами завдань:

- одиночний вибір;
- множинний вибір;
- установлення порядку проходження;
- відповідь так/ні;
- установлення відповідності;
- ручне введення числа;
- ручне введення тексту;
- вибір місця на зображенні;
- перестановка літер.

Параметри тестування, завдання, зображення до завдань – усе зберігається в одному файлі тесту. Жодних баз даних, жодних зайвих файлів: один тест – один файл. Файл із тестом зашифрований і стиснутий. За допомогою програми MyTest можна організувати як локальне, так і мережеве тестування.

Програму **Knowing** призначено для створення тестів і проведення тестування на персональному комп'ютері в комп'ютерних класах шкіл, університетів та інших навчальних закладах, а також удома для зміцнення знань із різних галузей.

Серед особливостей програми Knowing виділимо такі:

– створення тестів у двох різних режимах, що підходять для створення як простих, так і більш складних тестів;

– програма дозволяє використовувати в тестах зображення та прикріплювати в процесі створення тестів додаткові файли й текстову інформацію, яка може супроводжуватися HTML-форматуванням, що дозволяє прикріплювати таблиці, графіки;

– оцінювання результатів тесту, а також звіти мають широкі можливості для налаштування. Наприклад, оцінку результату тесту може бути виставлено за шкалою від 0 до 12 балів, а також як «залік» чи «незалік»;

– звіт у програмі Knowing по завершенню тестування можна роздрукувати чи зберегти у файлі.

До додаткових можливостей програми можна віднести наявність сервера тестування, завдяки якому викладач, що створив тест і який проводить тестування в аудиторії на декількох комп'ютерах, може з легкістю стежити за виконанням тестів із власного комп'ютера, установивши при цьому серверну частину програми. Моніторинг проводиться за кожним ПК, на якому запущено програму в режимі тестування. Викладач може простежити відсоток виконання тесту кожного зі здобувачів та всіх разом, кількість правильних і неправильних відповідей на запитання та їх співвідношення.

Модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище **MOODLE** (англ. Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) – безкоштовна система електронного навчання, яку було розроблено австралійським професором Мартіном Дунгіамосом.

Система MOODLE – це програмний продукт, що дозволяє створювати навчальні курси та вебсайти. MOODLE встановлюється на сервер, користувачі отримують доступ до сервера по мережі через браузер.

Навчальний матеріал у системі MOODLE може відображатися в сукупності Ресурсів і Модулів. Одним із таких модулів є модуль **«Тести»**. Тести можуть створюватися в самій системі або імпортуватися зі спеціального структурованого текстового файлу.

Таблиця 1

«Формування тесту»

Критерії порівняння	MyTest	Knowing	Система MOODLE
Імпорт тестів із текстових файлів	+	+	+
Експорт тестів у текстові редактори	+	–	+
Розбиття тестових завдань на групи (розділи)	+	–	+
Перевірка правопису тексту	–	–	–
Форматування тексту	+	+	+

Таблиця 2

«Вставка об'єктів у тест»

Критерії порівняння	MyTest	Knowing	Система MOODLE
Графічний формат	+	+	–
Звуковий формат	–	–	–
Відеоформат	–	–	–
Підтримка анімації	–	–	–
Використання редактора формул	–	–	–
Вставка таблиць	+	+	–
Вставка діаграм	+	+	–

Таблиця 3

«Налаштування параметрів тесту»

Критерії порівняння	MyTest	Knowing	Система MOODLE
Обмеження часу тестування	+	+	+
Обмеження кількості тестувань	+	+	+
Обмеження часу відповіді на кожне тестове завдання	+	+	+
Перемішування тестових завдань	+	–	+
Випадковий вибір тестових завдань із тестової бази	+	–	+
Альтернативне оцінювання	+	+	+
Можливість задавання шкали оцінювання	+	+	+
Відкритість/закритість тестування	+	+	+

Модуль «Тести» надає викладачу можливість розробляти тести, які можуть містити запитання різних типів. Викладач може дозволити декілька спроб тесту, запитання можуть перемішуватися чи бути вибираними випадково з банку запитань. Також може бути встановлено обмеження в часі. Кожна спроба оцінюється автоматично, окрім запитань типу есе, із записом у журналі оцінок. Викладач може вибрати чи надати студентам підказки або показувати відгуки та правильні відповіді на запитання.

Система дистанційного навчання MOODLE дозволяє створювати тести таких типів:

- із вибором однієї правильної відповіді;
- із можливістю множинного вибору;
- на визначення відповідності;
- на встановлення правильної послідовності;
- відкритого типу (коротка відповідь, есе);
- типу правильно/неправильно;
- на отримання числової відповіді.

Тести відкритого типу перевіряються викладачем, тести інших типів оцінюються автоматично.

Наведемо порівняльний аналіз програм за деякими основними параметрами, а саме: «Формування тесту», «Вставка об'єктів у тест», «Налаштування параметрів тесту» (табл. 1-3).

Щодо вартості цих програм зауважимо, що MyTest – безкоштовна (http://mytest.klyaksa.net), у програми Knowing є безкоштовні версії (http://www.globalpage.ru), а система MOODLE має ліцензію на вільне програмне забезпечення (http://moodle.org).

Висновки. Проведений аналіз уможливив дійти висновку, що розглянуті комп'ютерні системи мають достатньо широкий інструментарій для розробки та проведення тестового контролю. Але для організації контролю знань студентів було обрано програму MyTest. Порівняно з іншими вона відповідає більшості критеріїв для створення та проведення комп'ютерного тестування.

Список літератури:

1. Аванесов В. С. Методологическое и теоретическое обоснование тестового педагогического контроля: дис. докт. пед. наук / Аванесов В. С. – С-Пб.: Госуниверситет, 1994.
2. Фетісов В. С. Комп'ютерні технології в тестуванні: навч.-метод. посіб. / В. С. Фетісов. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. – 140 с.
3. Кадневский В. М. Тестовая культура как феномен цивилизации [Електронний ресурс] / В. М. Кадневский // Образование: исследовано в мире – Режим доступу до ресурсу: http://www.oim.ru
4. Смолінчук Л. С. Тестування як метод оцінювання навчальних досягнень студентів / УДК 371.212.1 (045) / http://www.bim-bad.ru
5. Трегубова Г. М. Методологічні основи організації тестового контролю знань студентів / Г. М. Трегубова // Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»: Філософія. Психологія. Педагогіка. – 04/2007. – № 2 часть 1. – С. 139-143.
6. Никифоров О. Ю. Комплекс признаков классификации систем компьютерного тестирования / О. Ю. Никифоров, Е. И. Кокшарова // Современные научные исследования и инновации. – 2013. – № 6.
7. Никифоров О. Ю. Признаки классификации систем компьютерного тестирования / О. Ю. Никифоров // Образование, наука, бизнес: особенности регионального развития и интеграции: Материалы Всероссийской научно-методической конференции. – Череповец, – 2006. – 314 с.
8. Теория и технология компьютеризированного обучения / Казан.гос. тех.ун-т им.А.Н.Туполева. Науч.ред. Ю. С. Иванов. – Казань: Мастер Лайн, вып. 5, 2001. – 91 с.

Еремеевич М.А., Турка Т.В.
Донбасский государственный педагогический университет

КОМПЬЮТЕРНЫЕ СИСТЕМЫ ТЕСТИРОВАНИЯ ЗНАНИЙ И ИХ АНАЛИЗ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические и методологические аспекты контроля знаний студентов на основе тестовой технологии, проведен анализ современного состояния тестового контроля знаний, исследованы компьютерные системы тестирования знаний и выполнен сравнительный анализ некоторых из них.
Ключевые слова: тестовый контроль, методика организации тестового контроля, компьютерные системы тестирования знаний.

Yeremeyevich M.A., Turka T.V.
Donbas State Pedagogical University

COMPUTER SYSTEMS OF KNOWLEDGE TESTING AND ITS ANALYSIS

Summary
The article deals with the theoretical and methodological aspects of students' knowledge control on the basis of testing technology, it is given the analysis of the current state of the test control of knowledge, they are investigated the computer systems of testing knowledge and the comparative analysis of some of them has been fulfilled.
Keywords: test control, methodology of organizing test control, computer systems of testing knowledge.

УДК 378.14.015.62

ПРОБЛЕМА ЯКОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Заболоцький А.Ю.
Університет економіки і права «КРОК»

У статті розглядається проблема якості дистанційного навчання. З'ясовано загальні аспекти якості досвіду в он-лайн середовищі навчання. Обгрунтовано фактори якості дистанційного навчання. Дистанційне навчання є основою для надання студенту вільного доступу до знань. Без якісного дистанційного навчання не побудувати систему безперервного навчання. Університет «КРОК» з 2013 року працює зі студентами дистанційної форми навчання та досліджує проблему якості дистанційного навчання.
Ключові слова: дистанційне навчання, якість дистанційного навчання, інформаційно-комунікаційні технології в освіті.

Постановка проблеми. Проблема підвищення якості результатів людської діяльності в усіх галузях виробництва, науки та освіти, як зазначає Н. М. Островерхова «є наріжним каменем світової цивілізації». Дослідниця стверджує, що її виникнення «в галузі освіти пояснюється тим, що в останні роки з'явилися нові системи цінностей на фоні прогресуючої деідеологізації освіти, кризи попередніх систем цінностей, які культивували знання, а не формування життєздатної та життєтворчої особистості [6].

Якість дистанційного навчання, як повноцінної форми навчання, не досліджено повноцінно і повинна експериментально визначатися під час роботи у вищих навчальних закладах.

Аналіз літератури з проблеми дослідження. Значну роль у підтримці якісної освіти, зокрема у вищих навчальних закладах відіграють інформаційно-комунікаційні технології, що пронизують як сам процес навчання, так і процеси управління. В галузі використання ІКТ у навчально-виховному процесі накопичено значний науковий потенціал – роботи В.Ю. Бикова, В.П. Беспалька, А.Ф. Верланя, А.М. Гуржія, М.І. Жалдака, Л.А. Карташової, Т.І. Коваль, А.П. Кудіна, О. Ляшенка, Н.В. Морзе, Ю.І. Машбиця, В.М. Монахова, С.А. Ракова, В.П. Сергієнка, О.В. Співаковського, О.М. Спіріна та ін.

Формулювання цілей статті і постановка завдань. Основною ціллю статті є висвітлення основних питань якості дистанційної освіти.

Основна частина. За твердженням В. Г. Кременя, освіта повинна готувати [5]: демократичну, знаннєву, інноваційну людину з інноваційним типом мислення, культури, діяльності; самодостатню розвинуту особистість; людину, здатну ефективно жити і діяти в глобалізованому середовищі; технологічну і ціннісно орієнтовану людину.

Під «дистанційним навчанням» В. Ю. Биков та В. М. Кухаренко [3] розуміють форму організації навчального процесу, за якої її активні учасники (об'єкт і суб'єкт навчання) досягають цілей навчання, здійснюючи навчальну взаємодію принципово й переважно екстериторіально (тобто на відстані, яка не дозволяє і не передбачає безпосередньо навчальну взаємодію учасників вічна-віч інакше, ніж коли учасники територіально перебувають поза межами можливої безпосередньої навчальної взаємодії та коли в процесі навчання їхня особиста присутність у певних навчальних приміщеннях навчального закладу не є обов'язковою).

Дистанційна освіта – освіта, реалізована за допомогою дистанційного навчання [4].

Поняття якості в он-лайн-навчанні є складним, як, насправді, і саме навчання в режимі он-лайн. Існує багато літератури з якості вищої освіти, з великою кількістю термінів і понять. Часто це показує натяг між двома ролями забезпечення якості: як засіб відповідальності і як шлях до підвищення якості. Існує ще одне ключове питання про роль студента у визначенні якості. Деякі стверджують, що визначення якості у сфері вищої освіти, повинно виходити з того, що он-лайн-навчання є процес спільного виробництва між середовищем он-лайн-навчання і учня, з точки зору учня як відправної точки розвитку якості через всі різноманітні області навчання в режимі он-лайн. Ці протиріччя «Стають все більш складними, оскільки нові способи забезпечення частіше стають частиною традиційної вищої освіти, а також, оскільки установи намагаються використати ті ж механізми для боротьби з цими повністю новими формами курсів» [7]. Що ж являє собою якість в он-лайн-навчанні? Кілька різних критеріїв або стандартів якості були визначені і протестовані в численних контекстах по всьому світу. Загальні аспекти якості досвіду в он-лайн середовищі навчання можуть бути виявлені. Це:

- інституційна підтримка (бачення, планування, і інфраструктура)
- розробка курсу
- викладання і навчання (інструкція)
- структура курсу
- підтримка студентів
- підтримка професорсько-викладацького складу
- технології
- оцінка студента
- безпека екзаменації

Успішне забезпечення якості вимагає ефективних інституційних структур. Тим не менш, ми не повинні допускати, що створення структур щодо забезпечення якості (таких, які ми описали нижче) автоматично покращують якість. Наприклад, в Національному Університеті Біоресурсів та природокористування для забезпечення якості електронних навчальних ресурсів створено комісію з сертифікації таких ресурсів.

Незважаючи на цю напругу між узгодженістю/підзвітністю та самовдосконаленням/інноваціями, потрібні інституційні структури забезпечення якості. Враховуючи різноманітність інституційного залучення в он-лайн навчання,

© Заболоцький А.Ю., 2016

ми не можемо рекомендувати ідеальну структуру забезпечення якості.

Активність студента є важливим аспектом забезпечення якості он-лайн навчання. Он-лайн-навчання не повинно бути чимось, що просто «доставлено» до пасивного студента. Замість цього якість навчання в режимі он-лайн є побудованою через «процес спілкування між учнем і вчителем». В Університеті економіки і права «КРОК» було проведено анкетування студентів дистанційної форми навчання. Фактори якості, що студенти самі визначили, як важливі, включають:

· Надання підтримки в навчанні, використовуючи широкий спектр засобів масової інформації.

· Технічні стандарти (де технічні стандарти не виконуються, студенти, як правило, отримують дуже негативний досвід щодо курсу)

· Прозорість і доступність інформації про курс та установу, що пропонує курс

· Структура курсу та гнучкість

· Тип «дидактичної установки», який включає в себе такі чинники, як результати навчання, зміст (у тому числі довідкові матеріали), викладання та навчання методології, і на матеріали на сайті.

В процесі побудови педагогічних систем реалізація принципів відкритої освіти, використання сучасних методів і засобів ІКТ, як зазначає В. Ю. Биков, «дозволяє суттєво розширити потенційний простір навчальне середовище, забезпечити формування і використання так званого єдиного освітнього простору, коли доступне навчальне середовище не обмежується наявною в даному навчальному закладі різноманітністю складових навчальних середовищ. Це, в першу чергу, стосується доступної якісної і кількісної різноманітності інформаційних освітніх ресурсів, які стають можливими для використання в навчально-виховному процесі завдяки розподіленим автоматизованим банкам даних і знань, що підтримуються в глобальній комп'ютерній мережі Інтернет. В цьому випадку можна казати про потенційно необмежене навчальне середовище (глобальне навчальне середовище). В такому навчальне середовище створюються умови для реалізації різних цілей, стратегій і траєкторій навчання і виховання людини, забезпечення адаптації складових навчальне середовище до індивідуальних можливостей і потреб особистості, що є безперечним позитивом необмеженого навчальне середовище» [1].

Навчальний заклад, який з точки зору процесів, які в ньому відбуваються, і наявності кінцевого продукту (мети діяльності) за В. Ю. Биковим можна трактувати як цілісну скінченну множину об'єктів і зв'язків між ними, які виділені з оточуючого її середовища за ознакою належності виділених об'єктів і зв'язків до реалізації цілей навчання і виховання учнів (педагогічних цілей) в даному навчальному закладі, тобто деяку систему, яка є динамічною і керованою [2].

Висновки. Дистанційне навчання є основою для надання студенту вільного доступу до знань. Без якісного дистанційного навчання не побудувати систему безперервного навчання. Університет «КРОК» проводить програму яка адаптує студентів дистанційної форми навчання після ряду кроків у підготовці до он-лайн навчання. Ці кроки включають в себе: отримання налаштування для навчання, зростання до успішного студента, навички навчання та зразок блоку, що студенти можуть пройти, щоб «зрозуміти що являє собою дистанційне навчання». Важливо, що вони знають, на яку підтримку вони можуть розраховувати, і як отримати доступ до неї.

Існує багато аспектів системи дистанційного навчання, якщо ви дійсно хочете гарантувати успіх вашої програми в режимі онлайн. Потрібно оцінити багато аспектів, таких як ваш учень, контент, викладач, програма, інфраструктура, людські ресурси. Для підвищення якості дистанційного навчання необхідно дотримуватись таких правил:

· доречність матеріалів для читання та завдань

· технологічні інструменти

· зворотній зв'язок/відгуки викладача та спілкування з викладачем

· організація курсу

· чіткість цілей та вимог

· формат контенту

Список літератури:

1. Биков В. Ю. Теоретико-методологічні засади моделювання навчального середовища сучасних педагогічних систем Інформаційні технології і засоби навчання, 1 (1). ISSN 2076-8184 – http://lib.iitta.gov.ua/506/
2. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія / В. Ю. Биков. – К.: АТІКА, 2009. – 684 с.
3. Технологія розробки дистанційного курсу: навчальний посібник / [Биков В. Ю., Кухаренко В. М., Сиротенко Н. Г. та ін.], за ред. В. Ю. Бикова, В. М. Кухаренка – К.: Міленіум, 2008. – 324 с.
4. Волобуєва Т. Б. Самовчитель з організації дистанційної освіти. – Харків, Основа, 2010.
5. Кремень В. Г. Яку людину має готувати освіта: на чому слід зосередити увагу, модернізовуючи освітню діяльність // Всеукраїнський науково-практичний журнал «Директор школи, ліцею, гімназії». – № 5, 2006. – С. 4-7.
6. Островерхова Н. М. Феномен аналізу якості уроку як педагогічної системи [Електронний ресурс]. Режим доступу – www.rusnauka.com/6_NITSHB_2011/Pedagogica/2_80505.doc. htm
7. Daniel J. (2011). Making Sense of MOOCs: Musings in a Maze of Myth, Paradox and Possibility. http://www.academicpartnerships.com/research/white-paper-making-sense-of-moocs

Заболоцький А.Ю.
Университет экономики и права «КРОК»

ПРОБЛЕМА КАЧЕСТВА ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация
В статье рассматривается проблема качества дистанционного обучения. Выяснено общие аспекты качества опыта в онлайн среде обучения. Обоснованно факторы качества дистанционного обучения. Дистанционное обучение является основой для предоставления студенту свободного доступа к знаниям. Без качественного дистанционного обучение не построить систему непрерывного обучения. Университет «КРОК» с 2013 года работает со студентами дистанционной формы обучения и исследует проблему качества дистанционного обучения.
Ключевые слова: дистанционное обучение, качество дистанционного обучения, информационно-коммуникационные технологии в образовании.

Zabolotskyy A.Yu.
University of Economics and Law «KROK»

QUALITY PROBLEM OF DISTANCE LEARNING

Summary
The problem of the quality of distance education. It is found the general aspects of quality experience in online learning environment. Grounded factors as distance learning. Distance learning is the basis for providing students free access to knowledge. Without quality distance education to build the system of lifelong learning. University «KROK» 2013 works with students of distance learning and explores the problem of the quality of distance education. The quality of distance learning as valuable learning, not fully explored and should be determined experimentally when working in higher educational institutions. Distance learning is the basis for providing students free access to knowledge. Without quality distance education to build the system of lifelong learning. University «KROK» program that adapts conducts distance learning students after a series of steps in preparation for online learning. These steps include: reception setting for learning, growth to successful student learning skills and sample unit, students can go to «understand what is distance learning.» It is important that they know which support they can expect, and how to access it. There are many aspects of distance learning, if you really want to guarantee the success of your application online. It is necessary to evaluate many aspects, such as your student, content, teacher, software, infrastructure, human resources.
Keywords: distance learning, the quality of distance learning, information and communication technology in education is the foundation education.

УДК 37(09)(477)

ПРОБЛЕМИ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В КОНТЕКСТІ ПЕДОЛОГІЧНОЇ НАУКИ (ПЕРША ТРЕТИНА XX СТОЛІТТЯ)

Ковальчук Л.І.
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Проаналізовано основні погляди педологів на питання результативності навчального процесу, його залежності від таких факторів, як здоров'я, умови проживання та харчування, уплив спадковості на успішність, залежність шкільної успішності та рівня інтелекту. Висвітлено характерні особливості системи оцінювання навчальних досягнень у вітчизняній школі та актуальні положення системи безоціночного навчання. Охарактеризовано основні напрямки практичної педологічної роботи в загальноосвітніх школах. Розкрито особливості змісту, форм і методів роботи науковців для підвищення результативності навчального процесу у досліджуваний період. Зазначено актуальні для сучасної школи напрями роботи з даного питання.
Ключові слова: педологічна наука, навчальний процес, проблеми результативності навчання, шкільна успішність, система оцінювання, тестування.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сьогодні виховання всебічно розвиненої особистості є нагальним завданням освітньої діяльності. Пріоритетним в змісті Державного стандарту початкової школи (2012) є безоціночне навчання, а отже, питання пошуку такої системи педагогічного оцінювання, яка б стиму-

© Ковальчук Л.І., 2016

лювала учнів до навчання, сприяла формуванню в них самокритичності й об'єктивної самооцінки, позбавляла їх від негативних переживань.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Уперше проблеми оцінювання результатів навчальної діяльності, значення оцінки в організації школи й освіти загалом відображено в працях А. Дістервега, Я. Коменського, Й. Песталоцці, М. Пирогова. Згодом набули розвитку такі аспекти цієї діяльності: історичний контекст (О. Єгоров, Ф. Корольов); виховний потенціал і психолого-педагогічні особливості (Б. Ананьєв, Ш. Амонашвілі, О. Богданова, В. Сухомлинський та інші); оцінювання як процес (С. Архангельський, Ю. Бабанський, Т. Ільїна та інші); зарубіжний досвід оцінки якості освіти (М. Кларін, Г. Ковальова та інші). Важливими, на нашу думку, є праці, в яких порушено питання дослідження оцінювальних технологій, а саме: альтернативні оцінювальні системи, що використовувались у вітчизняній школі в контексті педологічної науки (Є. Гурьянова, О. Залужного, А. Пінкевича, І. Свадковського, І. Сікорського, С. Сірополка та багатьох інших).

Метою статті є дослідження основних проблем результативності навчального процесу в контексті вітчизняної педологічної науки першої третини XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проблему обліку знань учнів в першій третині XX ст. учені розглядали у світлі загальних цілей та принципів навчання, у нерозривній єдності з пошуками нових методів та організаційних форм навчально-виховного процесу. Старі методи обліку успішності (опитування, оцінки, заліки, екзамени), як стверджує Є. Гурьянов, критикували за відсутність точності в оцінці та вимірювані шкільних досягнень учнів, невизначеність змісту педагогічних оцінок, однобічний підхід до визначення знань учнів, що ігнорує урахування різних сторін роботи школяра, зокрема, наприклад, оцінювання якості роботи та не оцінювання швидкості її виконання [3, с. 11].

Питання доцільності використання балів в оцінюванні навчальних досягнень учнів було завжди актуальним. Прихильники цієї системи відзначали, що бали дозволяють учителю швидко й легко оцінити знання учнів; дають можливість стежити за успіхами своїх вихованців, є простою і зручною формою інформування батьків про навчальні досягнення їхніх дітей тощо.

У травні 1918 р. Народний комісаріат освіти Постановою «Про відміну оцінок» заборонив застосовування бальної системи. У постанові було зазначено такі положення: 1. Використання бальної оцінки для оцінювання знань та поведінки учнів відмінити у всіх без винятку виявах шкільного життя. 2. Переведення з класу в клас та вручення свідоцтва здійснюється на основі відгуків педагогічних рад про виконання навчальної праці [12, с. 133]. Одночасно набуло чинності «Положення про Єдину трудову школу», у якому проголошували, що «всі екзамени – вступні, перевідні та випускні – скасовуються» [11, с. 134]. Для вчителів рекомендованими засобами контролю та оцінки були періодичні бесіди з учнями за вивченими темами, усні та письмові доповіді, диспути й конференції, підготовка рефератів, звіти щодо прочитаних книжок тощо. Замість традиційної системи контролю, як зазначає І. Свадковський, основною формою став самоконтроль, виявлення досягнень шкільного колективу, а не окремого учня. Усе означене мало на меті виховати почуття колективізму [13, с. 34]. Розробляючи питання обліку відповідно до цілей та завдань нової трудової школи, радянська педагогічна наука основну увагу зосередила не на функції контролю, а на ролі обліку як необхідної складової навчально-виховного процесу. Педологічна наука вважала, що метою процесу навчання є не лише надання учням знань, а й вироблення в них умінь самостійного здобуття знань.

Основною функцією контролю в новій школі був розвиток навичок самоосвіти й самоконтролю, який здійснювався на основі поєднання різних видів колективного та індивідуального обліку. Перші пошуки нових форм обліку з'явились у процесі організацій занять згідно зі студійною системою. Як колективні форми обліку роботи А. Пінкевич пропонував такі: оповідання, описи, складання діаграм та таблиць, колективну організацію свят, виставок [9, с. 373]. До цього переліку В. Сіроткін додає бесіди вчителя з окремими учнями та класом [14, с. 104]. Як індивідуальні форми розглядали участь в дискусії, управління в дослідженні, його викладенні та підведенні системних підсумків, використання книг, схем, а також «розгляд письмових робіт школярів» [14, с. 104]. Таким чином, виконання різного виду робіт було водночас й обліком їх виконання. Щодо ведення обліку успішності учнів В. Сіроткін зазначає, що «спостереження вчителя фіксуються не у формі оцінок, а у формі конкретних записів в особливій книзі» [14, с. 104].

Окреслена ідея поєднання колективних та індивідуальних форм обліку за умови провідної ролі колективних форм збереглася під час розроблення організаційних форм навчання на основі використання системи роботи за Дальтон-планом. А. Пінкевич стверджував, що «з погляду обліку мають значення дитячі колективні щоденники, записи, часописи (журнали газети та стіннівки). Іноді можна запровадити так звані «трудові книжки», або «книжки обліку», що їх ведуть самі учні. Такі таблиці обліку запроваджує Дальтон-план, і, безумовно, вони мають велику виховну вагу» [9, с. 373]. Поряд із колективними заняттями з узагальнення пройденого матеріалу організовували виставки, шкільні музеї, проводили диспути, складали колективні твори. Індивідуальними формами обліку було введення облікових карток відвідування кабінетів або виконання завдань з різних предметів. Для реалізації цієї функції необхідна наявність певних обов'язкових умов: живий зміст роботи, тісно пов'язаний з конкретною дійсністю; перевірка цього змісту дослідницьким методом, що вимагає від дітей активності та самостійності; насамкінець створення такої обстановки, у якій школярі отримують можливість порівнювати та оцінювати отримані результати.

Провідні вчені (С. Ананьїн, М. Басов, П. Блонський, С. Моложавий, О. Нечаєв та ін.) педологію розглядали як одну із головних наук, яка сприяла виявленню індивідуальних особливостей та

рівня розвитку особистості. Крім цього, науково обґрунтовувала найперспективніші форми диференційованого виховання й навчання. У контексті цієї науки розвивалися психологічна діагностика й методи експериментальної педагогіки. У педологічну практику вивчення дитини, як зазначає І. Стичинський в праці «Очерки педологии» [15], увійшли такі методи, як анкетування, антропометрія, експеримент, метод тестів та спостереження.

Тестування, наголошував С. Моложавий, відрізнялося від іспитів і звичайних опитувань як кращий спосіб перевірки знань: «Під час тестування дітям пропонували точно сформульовані, чітко визначені, стандартизовані, однакові для всіх завдання. Визначеністю й однозначністю характеризувалися й відповіді» [7, с. 125].

Актуальними були проблеми діагностики інтелектуального рівня особистості. Г. Айзенк виділяв різні види інтелекту: біологічний (особливості функціонування головного мозку), психометричний (показники IQ) та соціальний (соціальна адаптація). Для психології фундаментальним є генетично детермінований біологічний інтелект, основним показником якого виступає швидкість виконання різних завдань та швидкість реакції вибору. Саме це Г. Айзенк визначав як «індивідуальний когнітивний ресурс» [5, с. 14].

Вперше показник IQ використав В. Штерн в 1911 р. IQ – коефіцієнт інтелекту, що характеризує відношення розумового віку (РВ) (педологічного) до хронологічного (ХВ) та обчислюється за формулою IQ = РВ/ХВЧ100 [1, с. 36]. У будь-якому віці «середні» діти будуть мати IQ, що дорівнює 100, тобто їх педологічний вік рівний хронологічному. Стандартний IQ використовується для оцінки місця індивіда в його віковій групі. Проте загальноприйнятої системи класифікації IQ не розроблено.

Важливим для вітчизняних педологів, зокрема О. Залужного, І. Сікорського, О. Соколянського та інших, було питання біологічного і соціального в розвитку інтелекту. Прихильники біологізаторського підходу вважали, що усі особливості, у тому числі й інтелектуальні, є вродженими. Г. Айзенк розглядав середовище лише як умову реалізації генетичної схильності. Він вважав, що розумовий розвиток на 80% зумовлений генетикою і на 20% середовищем.

Питання співвідношення фізичного та розумового розвитку розглядали в усіх підручниках з педології та педагогіки 20–30-х років XX ст. О. Нечаєв розумовий розвиток витлумачував як стан уваги, пам'яті та інших розумових процесів, які доступні експериментально-психологічному дослідженню та кількісному обліку; фізичний розвиток – це загальний стан організму, що визначається антропометричними змінами й виражається «індексами фізичного розвитку» [16, с. 142].

Інтелектуальна відсталість є результатом незадовільних побутових умов. Середовище активно впливає на дитину: сім'я, вулиця, друзі та інші фактори. Стиль (манера) праці та планування роботи також впливають на успішність.

Розумовий розвиток, наголошував Л. Виготський, упливає на успішність, так як і школа впливає на розумовий розвиток. Найпомітніше це в І класі, якщо діти не підготовлені до школи через несприятливі домашні обставини, то за рік навчання вони «виростають» на 1,5–2 рр. [2, с. 425]. Школа пришвидшує темп їх розвитку. На жаль, для добре розумово розвинутих дітей – протилежна дія (їм нецікаво). Проте таке трапляється нечасто і за умови допущення педагогічних помилок. Виникла потреба в диференціації школярів для створення однорідного навчального середовища.

У 1928 р. вийшло положення «Про проведення масової практичної роботи із усестороннього вивчення дитини», розроблене спільно Наркомосом і Наркомздоров'я СРСР. Розгорталась мережа педологічних осередків із спеціальним складом педагогів-педологів при методичних кабінетах інститутів народної освіти, центральних установах Наркомосу [4, с. 7].

Одним з напрямів педологічної роботи в школі було з'ясування причин неуспішності, формування однорідних за рівнем підготовки класів, профілактика відставань у навчанні й другорічництва. Посилена увага до цих проблем в педологічній роботі визначалась загальною політикою Наркомосу з проведення диференціації освіти й навчання. Психологічне обґрунтування диференціального навчання в практиці педологічної роботи дав П. Блонський. Згідно з його теорією, кожна дитина має власну індивідуальну формулу розвитку, свій педологічний вік [1, с. 40]. Поділ учнів на однорідні навчальні групи дозволяє, на думку вченого, створити сприятливі умови для розвитку їх розумових здібностей. Зверхність здібної дитини, пов'язана зі статусом перших учнів у класі, зникає під час навчання в однорідній сильній групі, а діти слабші стають активнішими.

Разом із цим П. Блонський допускав, що поділ дітей на «здібних» та «нездібних» є умовним. Наявні в 20–30-х роки XX ст. методи діагностики дозволяли виявляти рівень оволодіння учнями конкретних знань, умінь та навичок. Тому, згідно з твердженнями вченого, диференціація навчання здійснювалась за показниками їх успішності, а не рівня розумового розвитку [1, с. 176].

Окреслені положення П. Блонського стали основою діяльності Наркомосу з раціоналізації шкільної мережі, створення допоміжних і спеціальних навчальних закладів, комплектації навчальних класів в умовах звичайної школи. Реалізацію цих задумів мала здійснити педологічна служба в школі, роботу якої регламентували законодавчі документи Наркомосу (Постанова СНК СРСР від 7 березня 1931 р. «Про організацію педологічної роботи, що проводилась різними відомствами», наказ Наркомосу від 6 травня 1931 р. – про забезпечення педологічної підготовки, Постанова колегії Наркомосу від 7 травня 1933 р. «Про стан і завдання педологічної роботи»).

Основні відомості про дитину педологи отримували за допомогою тривалих спостережень за її розвитком учнів від першого року навчання в школі. Спостереження доповнювали антропометричними вимірами, анкетуванням, тестуванням та вивченням шкільної документації. Як зазначає П. Блонський, під час комплексного використання цих методів можна було отримати повну характеристику властивостей дитини, що включали фізіологічні дані (хвороби, загальний стан здоров'я, ВНД тощо), дані про розумовий розвиток та пов'язані з ним психологічні процеси (пам'ять, мислення, увага, уява), дані про соціальні умови

(побут сім'ї, культурний рівень батьків, тощо), педагогічну характеристику успішності учня та його ставлення до навчання [1, с. 87-88].

Фізичне здоров'я, розумовий розвиток, значення середовища і вчителя, особливості організації навчання як основні фактори, що впливають на успішність роботи розглядали як вітчизняні (П. Блонський, О. Залужний, О. Музиченко, І. Сікорський та ін.), так і зарубіжні (В. Анрі, А. Біне, Е. Мейман та ін.) педологи. Досліджуючи проблему результативності навчального процесу, науковці, окрім тестової методики успішності школярів та проблеми обдарованості, великого значення надавали проблемі оцінювання. Важливе значення для удосконалення навчального процесу мали вказівки ЦК ВКП (б) з питань обліку успішності учнів (індивідуальний, систематичний облік знань учнів, уважне вивчення вчителем кожного учня, складання на цій основі характеристики його успішності, відміна складних схем і форм обліку успішності).

Про стан та офіційне ставлення влади до проблеми обліку шкільних досягнень на початку XX століття свідчить стаття в «Педагогічній енциклопедії» (1927) [6], у якій підкреслено, що облік «сприяє виробленню в учнів уміння правильно працювати, ... організовує досвід дитини, допомагає в його зростанні та накопиченні; покращує наступну роботу» [6, с. 579]. Стосовно важливості обліку та оцінки для вчителя, то завдяки їм «можливо здійснити аналіз і синтез проведеної роботи; робляться узагальнення, підсумки та висновки усієї діяльності» [6, с. 579]. Радянська школа не обмежувала облік лише перевіркою знань учнів та визначенням їх розумового розвитку. Як зазначається в енциклопедії, важливішим є соціально-педагогічне завдання – розвинути в дітей усвідомлення необхідності самоконтролю й самоперевірки в процесі роботи, а також враховувати допущені помилки та виправляти їх під час виконання наступних навчальних завдань [6, с. 579-580]. У матеріалі цієї статті простежується пошук оптимальних форм оцінювання навчальних досягнень школярів (від самооцінки – до прагнення знайти універсальну системи обліку).

В 20-30 роках XX ст. тестування розглядали як багатогранне явище в руках умілого педагога. М. Пістрак наводить таку класифікацію тестів: 1) тести обдарованості (інтелекту), їх завдання – визначити загальну обдарованість дитини та її педологічний вік; 2) діагностичні тести, що спрямовані на виявлення основних недоліків в знаннях, уміннях та навиках учнів. Діагностичний тест з арифметик розкриває, наприклад, швидкість обчислень та типові помилки в обчисленнях, уміння розв'язувати задачі певного типу, з мови – характер та типи орфографічних помилок та інші; 3) тести успішності, які за короткий проміжок часу дозволяють перевірити велику кількість учнів, спрямовані на з'ясування загального рівня знань та навичок з певного предмета за певний рік навчання [10, с. 277].

Тести успішності забезпечують надійні висновки лише за умови правильного їх поєднання з групами тестів, які використовують для діагностування різних сторін розвитку і формування особистості: тестів загальних розумових здібностей, розумового розвитку; тестів спеціальних здібностей у різних галузях діяльності; тестів для визначення окремих якостей (рис) особистості (пам'яті, мислення, характеру та інших); тестів для визначення рівня вихованості (сформованості моральних, трудових та ін. якостей). Тому тестові випробовування завжди мають комплексний характер. Такі показники засвоєння програмового матеріалу, як уміння конкретизувати свою відповідь прикладами, уміння логічно й доказово висловити свою думку та інші характеристики знань, умінь, навичок діагностувати тестуванням неможливо.

Тести успішності спрямовані лише на вимір конкретних формальних навичок, тоді як школа, зазначав О. Залужний, основну увагу має звертати не лише на набуття систематичних знань, але й на вміння дитини застосовувати свої знання, розв'язуючи життєві завдання [8, с. 28].

Саме тому педологи в навчально-виховному процесі схилялись до комплексного підходу як найбільш доцільного методу впливу на формування, розвиток і прогрес особистості. Саме комплекс завдань, на їх думку, забезпечує різнобічний підхід і контроль засвоєного, тестування повинно обов'язково поєднуватися з іншими (традиційними) формами й методами перевірки.

Згідно з переконаннями І. Стичинського, особливого розгляду потребувало питання стандартів тестування, що відбувалось шляхом порівняльного аналізу великої кількості дослідницького матеріалу, зібраного шляхом досліджень дітей певної республіки союзу. Вчений наголошував, що «використання стандартів інших країн має певне наукове значення, оскільки допомагає з'ясувати (за умови використання іноземного тесту) вплив різних систем навчання на школяра, а також залежність шкільних досягнень від умов проживання (культурних, релігійних, соціальних тощо) населення різних країн» [15, с. 86].

Педологи не сприймали тестування як панацею в дослідженні успішності та раціоналізації педагогічної праці. Однак не наполягали на відмові від використання тестування, оскільки робота з тестами спонукає педагога-практика звернути більше уваги на педагогічний процес, на аналіз його окремих аспектів.

У 20-х рр. XX ст. техніка дослідження розумових процесів була на досить високому рівні. Як підкреслює О. Нечаєв, психологи навчились не лише визначати швидкість думки, але й зіставляли її зі змінами в людській психіці. Винайдено способи фіксації різних видів пам'яті, уваги і мислення, вимірювання змін розумової працездатності в процесі розумової діяльності [16, с. 66].

О. Залужний, представник Харківської педологічної школи, стверджує: «Найширше розповсюджені в нас тепер тести успішності – тести для вимірювань досягнень у галузі математики, читання, письма природознавства, суспільствознавства тощо.... Тести успішності, особливо з математики, читання, письма, найдосконаліше розроблені, і мають найменше заперечень, бо тут ідеться про вимір досягнень цілком конкретних навичок» [8, с. 28]. Досконалість тестів із названих предметів підтверджував також І. Стичинський [15, с. 86].

Перший педологічний з'їзд (27.12.1927 р. – 4.01.1928 р.), розглядаючи проблему тестування, вніс певні застереження стосовно запозичення тестів. На з'їзді зауважили, що, крім статистич-

ної обробки тестування, належну увагу потрібно надавати психологічному аналізу, щоб не перетворювати тестування в процес, відірваний від реальних об'єктів – дітей. Також слід враховувати соціальні та інші умови оточення. На початку 30-х років XX ст. педологи наполягали, що потрібно відмовитися від міжнародних стандартів, бо не лише діти різних країн, а навіть діти одного міста, але з неоднакових соціальних умов, різняться і своєю поведінкою, і загальним розвитком, й інтересами, і рівнем знань та умінь [8, с. 29].

Висновки дослідження. Наше дослідження засвідчило, що проблема оцінювання навчальних досягнень школярів розглядалась комплексно, через проведення детального аналізу психології навчального процесу (П. Блонський, Л. Виготський, О. Залужний, І. Сікорський та ін.) та врахування досягнень застосувань тестів успішності й обдарованості. Постанова ЦК ВКП (б) «Про педологічні перекручення в системі Наркомосів» від 4 липня 1936 р. знищила досягнення педології у сфері тестової методики та досягнення впровадження диференціації навчання для підвищення результативності навчального процесу. Актуальними для сучасної школи залишається формування навичок самоосвіти і самоконтролю. Вітчизняний досвід засвідчує реалізацію даного положення на основі поєднання різних видів колективного та індивідуального обліку, велику увагу звертає на важливість з'ясування причин неуспішності, формування однорідних за рівнем підготовки класів, профілактику відставань у навчанні.

Список літератури:

1. Блонский П. П. Педология / Блонский П. П. – М., 1934. – 324 с.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Выготский Л. С. – М.: Работник просвещения, 1926. – 348 с.
3. Гурьянов Е. В. Учет школьной успешности: школьные тесты и стандарты / Гурьянов Е. В. – М., 1926. – 158 с.
4. Залкинд А. Б. После первого педологического съезда / А. Б. Залкинд // Педология. – 1928. – № .1. – С. 7–15.
5. Ильина М. Н. Психологическая оценка интеллекта у детей / Ильина М. Н. – Санкт-Петербург: Питер, 2006 – 368 с.
6. Педагогическая энциклопедия / [под ред. А. Г. Калашникова при участии М. С. Єпштейна]. Т. 1. – М.: Работник просвещения, 1927. – 1158 с.
7. Педологический анализ педагогического процесса в школе / [под ред. С. С. Моложавого]. – М., 1930. – 160 с.
8. Педологія: підручник для пед. інститутів / [за ред. О. С. Залужного]. – Харків, 1933. – 332 с.
9. Пінкевич А. Радянська трудова школа / Пінкевич А. // Мамонтов Я. Хрестоматія сучасних педагогічних течій. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – С. 367-373.
10. Пистрак М. М. Педагогика. Учебник для высших пед. учеб. заведений / Пистрак М. М. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство, 1934. – 420 с.
11. Постановление ВЦИК «Положение об единой трудовой школе Российской Социалистической Федеративной Советской Республики«. – 30 сентября 1918 г. // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917-1973 гг. / [сост. А. А. Абакумов, Н. П. Кузин, Ф. И. Пузырев, Л. Ф. Литвинов]. – М.: Педагогика, 1974. – С. 133-137.
12. Постановление Народного комиссара по просвещению «Об отмене отметок«. – май 1918 г. // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917-1973 гг. / [сост. А. А. Абакумов, Н. П. Кузин, Ф. И. Пузырев, Л. Ф. Литвинов]. – М.: Педагогика, 1974. – С. 133.
13. Свадковский И. Ф. Дальтон-план в применении к советской школе / Свадковский И. Ф. – М.; Л.; 1926. – 153 с.
14. Сироткин В. Школьное дело / В. Сироткин // Вестник просвещения. – 1922. – № 9. – С. 66–110.
15. Стычинский И. Л. Очерки педологии / Стычинский И. Л. – М., 1927. – 136 с.
16. Ум и труд / [под. ред. А. П. Нечаева]. – М., Л.: Государственное издательство, 1926. – 160 с.

Ковальчук Л.И.
Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка

ПРОБЛЕМЫ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В КОНТЕКСТЕ ПЕДОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ (ПЕРВАЯ ТРЕТЬ XX ВЕКА)

Аннотация
Проанализированы основные взгляды педагогов на вопрос результативности учебного процесса, его зависимости от таких факторов, как здоровье, условия проживания и питания, влияние наследственности на успешность, зависимость школьной успеваемости и уровня интеллекта. Освещены характерные особенности системы оценивания учебных достижений в отечественной школе и актуальные положения системы безоценочного обучения. Охарактеризованы основные направления практической педагогической работы в общеобразовательных школах. Раскрыты особенности содержания, форм и методов работы ученых для повышения результативности учебного процесса в исследуемый период. Указано актуальные для современной школы направления работы по данному вопросу.
Ключевые слова: педологическая наука, учебный процесс, проблемы результативности обучения, школьная успеваемость, система оценивания, тестирование.

Kovalchuk L.I.
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

PERFORMANCE PROBLEMS IN THE EDUCATIONAL PROCESS ACHIEVEMENTS IN THE CONTEXT OF PEDOLOGICAL SCIENCE (THE FIRST THIRD OF THE XX CENTURY)

Summary
The analysis looks pedologists questions the effectiveness of the educational process, it depends on factors such as health, accommodation and food outlet on the success of heredity, the dependence of school performance and IQ. Deals with the characteristics of evaluation of educational achievements in the national school system and the actual situation bezotsinochnoho training. Author determined the main directions pedological practical work in secondary school, there are features of the content, forms and methods of work of scientists to enhance the effectiveness of the educational process in the study period. It is indicated for the topical directions of the modern school on the matter.
Keywords: pedological science, learning process, learning performance problems, academic performance, evaluation system, testing.

УДК 615.825:616.12-008.331.1

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ З ЛІКУВАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПРИ ГІПЕРТОНІЧНІЙ ХВОРОБІ

Козубенко Ю.І.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті досліджено фізичні вправи, які рекомендується застосовувати хворим на гіпертонічну хворобу. Описано причини виникнення та стадії гіпертонії. Встановлено протипоказання щодо виконання фізичних вправ хворими. Проаналізовано методичні рекомендації щодо проведення заняття з лікувальної фізичної культури при гіпертонічній хворобі. Наведено комплекс спеціальних вправ при гіпертонії.
Ключові слова: лікувальна фізична культура, гіпертонічна хвороба, лікувальна гімнастика, артеріальний тиск, вправи.

Постановка проблеми. Гіпертонія – це найпоширеніша патологія в Україні, яка займає перше місце в структурі непрацездатності, інвалідності та смертності населення. Гіпертонічна хвороба є найбільш частим захворюванням серед патології серцево-судинної системи. На превеликий жаль, Україна належить до країн з дуже високим ступенем поширення гіпертонічної хвороби – 41% населення, що істотно відбивається на демографічних показниках країни. Давно помічено, що стійке підвищення артеріального тиску і смертність населення від серцево-судинних захворювань знаходяться в прямій залежності: чим більше значення артеріального тиску, тим вище смертність [3].

Дуже важливо, щоб студенти уміли розрізняти стадії гіпертонічної хвороби, знали спеціальні вправи лікувальної фізичної культури (ЛФК), які допомагають максимально знизити та привести до норми артеріальний тиск, могли оцінити ефективність проведеного заняття з ЛФК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження впливу вправ ЛФК на хворих гіпертонічною хворобою, з метою покращення їх стану мають велике значення у розробці методів та комплексів лікувальних заходів. Проблему реабілітації пацієнтів, що страждають на гіпертонічну хворобу порушили у своїх працях В.М. Мухін та В.І. Дубровський. М.В. Степашко, Л.В. Сухостат, В.С. Сухан, Л.В. Дичка, О.С. Блага дали методичні вказівки, описали показання та протипоказання щодо проведення лікувальної гімнастики. Дані щодо ефективності засобів ЛФК при гіпертонії містяться у працях В.В. Клапчука, Г.В. Дзяка, В.А. Єпіфанова, Г.Л. Опанасенко, І.І. Пархотика та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У наш час недостатня кількість уваги приділяється розробці комплексів вправ з лікувальної фізичної культури при серцево-судинних захворюваннях, зокрема при гіпертонічній хворобі, у зв'язку з існуючими показаннями та протипоказаннями. Оскільки дані вправи є ефективними при лікуванні гіпертонії, необхідно більш детально їх розглянути та дослідити.

Мета статті полягає в комплексному аналізі занять з лікувальної фізичної культури, призначених для хворих на гіпертонію.

Виклад основного матеріалу. Гіпертонічна хвороба характеризується підвищенням артеріального тиску: систолічного вище 150 мм рт. ст. (20,0 кПа) і діастолічного – 90 мм рт. ст. (12,7 кПа). Це пов'язано зі збільшенням тонусу судин, що

© Козубенко Ю.І., 2016

створює підвищену опірність кровотоку. Основною причиною гіпертонічної хвороби є порушення функцій вищих відділів ЦНС, розлад нейрогуморальних механізмів. До чинників, що спричиняють підвищення артеріального тиску, відносять психоемоційні перенапруження, часті стреси, надмірну розумову працю, атеросклероз, спадковість, ожиріння, діабет, клімакс, паління тощо.

Хвороба має хронічний перебіг з періодичними загостреннями, гіпертонічними кризами і періодами відносного благополуччя (ремісія). Проявляється вона головним болем, шумом у вухах, запамороченням, підвищеною дратівливістю, зниженням працездатності. При гіпертонічній кризі ці симптоми різко посилюються, з'являється біль у м'язах і суглобах, виникають гострі розлади зору, блювота, Іноді хворі втрачають свідомість.

У перебігу гіпертонічної хвороби розрізняють три стадії, кожну з яких поділяють на дві фази – А і Б.

І стадія: артеріальний тиск підвищується при психічних перенапруженнях (А-латентна) або на деякий час при визначених ситуаціях (Б-транзиторна), в звичайних умовах він у межах норми. Під впливом спокою, режиму, лікування і навіть тільки відпочинку артеріальний тиск знижується до нормального рівня [5, с. 236].

ІІ стадія характеризується постійним значно підвищеним, але не стійким артеріальним тиском (А-лабільна), або він стає стійким (Б-стабільна). Артеріальний тиск досягає 200/115 мм рт. ст. (26,7/15,2 кПа). У цій стадії виявляються ознаки атеросклеротичного ураження серця і судин, зміни в очному дні, з'являється задуха при фізичних навантаженнях, виникають напади стенокардії та гіпертонічні кризи. Під впливом лікування тиск знижується, але не завжди досягає нормальних показників. У період ремісії хворі працездатні.

ІІІ стадія – склеротична, у якій разом зі стійким і значно підвищеним артеріальним тиском до 230/130 мм рт. ст. (30,7/17,3 кПа) виявляються суттєві органічні зміни серцево-судинної системи, у першу чергу значні атеросклеротичні ураження судин серця, мозку, нирок. Вони спочатку компенсовані (А), потім настає декомпенсація (Б). Спостерігаються серцева, ниркова та цереброваскулярна недостатність, напади стенокардії, можливі крововиливи в мозок, сітківку ока, інфаркти.

Гіпертонічну хворобу лікують комплексно, застосування різних методів лікування буде залежати від стадії хвороби. В першу чергу призначають ліки, що знижують артеріальний тиск (гіпотензивні препарати); усувають або максимально зменшують дію чинників, що викликали його підвищення; призначають дієту зі зниженням у їжі кухонної солі; використовують засоби фізичної реабілітації на фоні раціонального рухового режиму; приділяють увагу організації праці І відпочинку [5, с. 237].

ЛФК при гіпертонічній хворобі проводиться з метою: нормалізації процесів збудження та гальмування в корі великого мозку шляхом створення рухової домінанти; поліпшення кровозабезпечення головного мозку, що сприяє нормалізації динаміки кіркових процесів, вищої нервової діяльності, сну; полегшення діяльності серця шляхом мобілізації екстракардіальних чинників кровообігу; активізації обміну речовин у міокарді та колатерального кровообігу; нормалізації тонусу кровоносних судин; активації депресорної функції нирок; запобігання розвитку ускладнень артеріальної гіпертензії (гіпостатичної пневмонії, тромбоемболії, інфаркту міокарда, порушень мозкового кровообігу); підтримання нормальної маси тіла хворого; активізації реакції адаптації до несприятливих умов навколишнього середовища та стресових чинників; зниження дози гіпотензивних та інших фармакологічних препаратів; підвищення працездатності хворих.

Абсолютними протипоказаннями щодо проведення ЛФК є: артеріальний тиск понад 210/120 мм рт. ст.; ознаки коронарної та серцево-судинної недостатності ІІІ ступеня, гостра серцева недостатність, тяжка ретинопатія; тяжкі порушення серцевого ритму (миготлива аритмія, пароксизмальна тахікардія, неповна (ІІ-ІІІ ступеня) та повна передсердно-шлуночкова блокада); тромбоемболічні ускладнення; аневризми, некомпенсований цукровий діабет.

Відносними протипоказаннями щодо проведення ЛФК є: погіршення загального стану в разі зниження артеріального тиску до 20% від звичайного рівня; загострення супутніх захворювань; нещодавно перенесені або часті гіпертензивні кризи; тривалі напади стенокардії, динамічні порушення мозкового кровообігу.

Лікувальна фізкультура доцільна в різних стадіях гіпертонічної хвороби, але найбільше – І та ІІ. Рекомендується починати займатись нею з дозованого ходіння звичайним кроком з періодичним поступовим прискоренням і уповільненням кроку, з елементарних гімнастичних і дихальних вправ. Під впливом таких занять розкриваються дрібні судини у великих м'язових ділянках, знижується підвищений судинний тонус, поліпшується самопочуття хворих.

Корисна для хворих на гіпертонічну хворобу щоденна ранкова гімнастика, але в ІІ стадії хвороби слід утримуватися від вправ, що супроводяться припливом крові до голови (сильного згинання тулуба тощо). У всіх стадіях гіпертонічної хвороби рекомендується дихальна гімнастика– довільне глибоке і ритмічне дихання грудьми і животом. Вдих триває 3–4 с, а видих – 3–5 с. Завдяки глибокому рівномірному диханню відбувається повніший обмін повітря в легенях і кров краще насичується киснем [2, с. 193].

На госпітальному та поліклінічному етапах реабілітації хворим призначають лікувальну гімнастику, ранкову гігієнічну гімнастику, дозовану ходьбу, прогулянки, теренкур, працетерапію, вправи на тренажерах, масаж, елементи спорту (плавання, гребля, ходьба на лижах, дозований біг), ближній туризм, гідрокінезотерапію, ігри (волейбол, баскетбол, бадмінтон, теніс та ін.).

У комплексах лікувальної гімнастики використовують вправи на розслаблення м'язів, дихальні, загальнорозвиваючі вправи, що стимулюють екстракардіальні чинники гемодинаміки, поліпшують кровообіг у судинах головного мозку. Хворі виконують махові рухи кінцівками з повною амплітудою в середньому і повільному темпі без значних зусиль та затримки дихання, з предметами або на спортивних снарядах, тренажерах. Сприятливий вплив чинить помірна праця на свіжому повітрі – у саду, на городі [6, с. 258].

Спеціальні вправи: вправи на розслаблення м'язових груп, дихальні вправи, вправи для тренування вестибулярного апарату і на рівновагу, координацію рухів, з елементами пружності. До процедур включають дихальні вправи із затримкою дихання на видиху (вдих–видих–затримка дихання). Ці вправи діють на рецептори блукаючого нерва, що проявляється зниженням артеріального тиску, зменшенням периферійного опору кровотоку, сповільненням ритму серцевих скорочень. Призначають також ритмічні вправи для великих груп м'язів, вправи зі зміною положення тіла у просторі, поворотами голови, переключення з одного виду м'язової діяльності на інший. Можливі вправи на подолання маси свого тіла, з невеликим обтяженням та опором. Динамічні і статичні вправи чергують із вправами на розслаблення. Виключають різкі рухи, глибокі нахили голови вниз, тривалі статичні зусилля [6, с. 260].

Методичні вказівки для проведення лікувальної гімнастики при гіпертонічній хворобі:

– під час лікувальної гімнастики фізичне навантаження рівномірно розподіляють на весь організм хворого;

– як вихідні використовують переважно положення сидячи на стільці та лежачи з піднятим корпусом у першій половині лікувального курсу і при II та III стадіях захворювання; сидячи, лежачи і стоячи – переважно у другій половині курсу лікування на I, II і III стадіях захворювання;

– лікувальну гімнастику необхідно проводити в окремому добре провітреному приміщенні у спокійній обстановці з застосуванням індивідуального або малогрупового методу;

– гімнастичні вправи, що пропонуються хворим на гіпертонічну хворобу, мають бути доступними для виконання, а тому простими, і не висувати підвищених вимог до нервової системи, особливо у першій половині курсу лікування. У другій половині курсу вправи поступово ускладнюють, що сприяє тренуванню координаційних механізмів;

– вправи слід застосовувати ритмічно, у спокійному темпі, з великим обсягом рухів у суглобах, щоб краще використовувати екстракардіальні, допоміжні фактори апарату кровообігу;

– вправи застосовують вільні, без зусилля і вираженого вольового напруження. За наявності ж попереднього тренування хворого на I і II стадіях, переважно у другій половині курсу лікування, дозволяють застосовувати вправи з дозованим силовим напруженням, чергуючи їх із вправами на розслаблення м'язових груп, які працювали, і дихальними вправами;

– у хворих необхідно розвивати функцію повного дихання, що сприяє зниженню артеріального тиску;

– не слід застосовувати гімнастичні вправи з вираженим зусиллям, великим обсягом рухів корпусу і голови та ін., що викликає припливи крові до голови, а також робити різкі та швидкі рухи;

– для хворих у III стадії захворювання щільність навантаження зменшують за рахунок введення між вправами короткочасних пауз і застосування дихальних вправ;

– при проведенні лікувальної гімнастики з хворими пікнічної статури звертають увагу на зміцнення черевного преса, використовуючи гімнастичні вправи полегшеного типу, чергуючи їх із дихальними у положенні сидячи і стоячи, самомасаж і масаж живота. Лікувальну гімнастику необхідно застосовувати відповідно до режиму харчування та із включенням розвантажувальних днів;

– хворим, що страждають на запаморочення і порушення статикодинамічної стійкості, на додаток до згаданих вище вправ призначають елементи вестибулярного тренування (вправи на розвиток рівноваги, зміни положення голови у просторі, вправи із заплющеними очима та ін.) [1, с. 39].

Зважаючи на індивідуальні особливості хворого, для нього можна застосовувати лише певні вправи. Якщо таких особливостей немає, хворі входять до спеціальної групи, з якою проводяться загальні вправи. Найбільш характерним комплексом лікувальної фізичної культури при гіпертонічній хворобі II ступеня є наступний набір вправ:

1. Початкове положення – сидячи на стільці. Руки розвести в сторони на вдих, повернутися в початкове положення на видих.

2. Початкове положення – таке ж, руки піднести до плечей, лікті розвести в сторони. Здійснити обертання рук в плечових суглобах в різні сторони.

3. Початкове положення – сидячи на стільці, ноги випрямити вперед, п'яти на підлозі. Здійснити обертання стоп в один, потім в інший бік.

4. Початкове положення – сидячи на стільці. Повернути тулуб вправо, праву руку відвести в сторону, ліва рука повинна торкнутися спинки стільця праворуч, видих, повернутися у вихідне положення на вдих. Повторити те ж, але в іншу сторону.

5. Початкове положення – те ж. Праву ногу випрямити вперед, ліву зігнути в колінному суглобі. Змінити положення ніг.

6. Початкове положення – сидячи на краю стільця, сперся на спинку, ноги випрямити вперед, праву руку прокласти на груди, а ліву на живіт. Використовувати діафрагмальне грудне дихання.

7. Звичайна ходьба з високим підніманням колін.

8. Початкове положення – основна стійка. М'язи ніг розслаблені, зробити легке струшування однією, потім іншою ногою.

9. Початкове положення – те ж. Піднятися на носки, руки плавно ковзають по тулубу до пахвових западин – вдих, повернутися у вихідне положення – видих.

10. Початкове положення – ноги на ширині плечей, руки на поясі, стоячи. Переносимо вагу тіла на одну ногу, згинаючи її в колінному суглобі, руку в сторону – вдих, повернутися в початкове положення – видих.

11. Початкове положення – таке ж. Ліву руку за голову, виконати нахил вправо – вдих, повернутися в початкове положення – видих.

12. Початкове положення – стоячи, одна рука на спинці стільця. Виконати махи ногою вперед і назад. М'язи ноги розслаблені.

13. Ходьба.

14. Початкове положення – лежачи на спині, праву руку покласти на груди, ліву – на живіт. Виконати діафрагмальне грудне дихання.

15. Початкове положення – на спині. Ногу зігнути в коліні, підтягнути до живота – видих, вихідне положення – вдих.

16. Початкове положення – таке ж. Згинаємо руки в ліктьових суглобах, одночасно стискаємо пальці в кулак, згинаємо стопи, вдих, у вихідне положення – видих.

17. Початкове положення – те ж. По черзі піднімаємо ноги.

18. Початкове положення – те ж, ноги зігнути в колінах і тазостегнових суглобах з опорою на стопи. Розслабити м'язи ніг, потрясти.

19. Початкове положення – на спині. Підняти і відвести ноги в сторону.

20. Повторити вправу № 14.

21. Початкове положення – на спині. Права рука кладеться на пояс, ліва – до плеча, повернутися у вихідне положення, ліва рука – на пояс, права – до плеча, вихідне положення, права рука – на пояс, ліва нога зігнута, вихідне положення, ліва рука – на пояс, права нога зігнута, вихідне положення.

22. Початкове положення – на спині, очі закриті. По черзі розслабити м'язи правої, потім лівої руки [4].

Ефективність занять ЛФК залежить від правильності вибору засобів, форм та методів ЛФК і дозування фізичних вправ. Оцінюють ефективність одного заняття (терміновий ефект) та курсу лікування із застосуванням ЛФК (кумулятивний ефект).

До картки хворого, який відвідує кабінет ЛФК, для оцінювання ефективності занять вносять результати простих функціональни проб до і після навантаження (частота серцевих скорочень, артеріальний тиск, частота дихання), антропометрії (зріст, маса тіла, окружність грудної клітки, спірометрія, динамометрія кисті) і вимірювання обсягу рухів у суглобах. Результати занять ЛФК у картці визначають за пульсом до і після занять, а також за суб'єктивними даними.

Досліджуючи безпосередні реакції організму хворого на фізичне навантаження протягом одного заняття, можна зробити висновок про їх адекватність щодо функціональних можливостей організму хворого в цілому або його окремих фізіологічних систем і органів. Для цього, як і в спортивній медицині, проводять лікарсько-педагогічні спостереження. Доцільно застосовувати пульсотахометр, електрокардіосигналізатор або телеелектрокардіограф.

Визначаючи толерантність до фізичних навантажень, можна не тільки оцінити ефективність курсу ЛФК, а й визначити рівень підготовки до фізичної праці. Для цього порогову толерантність зіставляють з професійними енерговитратами [6, с. 251].

Висновки і пропозиції. У підсумку дослідження слід зазначити, що лікувальна фізична культура є невід'ємною частиною лікувального процесу при гіпертонічній хворобі. Володіючи інформацією щодо протипоказань при гіпертонії, користуючись наведеними методичними рекомендаціями, студенти зможуть складати комплекси вправ для покращення стану хворих, а також удосконалювати існуючі комплекси.

Список літератури:

1. Блага О. С. Лікувальна фізична культура при захворюваннях серцево-судинної системи: методичні рекомендації / О. С. Блага, Л. В. Дичка, В. С. Сухан. – Ужгород, 2014. – 62 с.
2. Дубровский В. И. Лечебная физическая культура: учеб. для студ. высш. учеб. заведений / В. И. Дубровский. – М.: Гуманит. узд. центр ВЛАДОС, 2001. – 608 с.
3. Гіпертонічна хвороба. Причини, симптоми та ускладнення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://stopbolezni.net/xvorobu/2837-gipertonichna-xvoroba-pruchiny-symptomy.html – Назва з екрана.
4. ЛФК при гіпертонічній хворобі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://emed.org.ua/likuvalna-fizkultura/375-lfk-pri-gipertonichnij-hvorobi – Назва з екрана.
5. Мухін В. М. Фізична реабілітація: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту / В. М. Мухін. – К.: Олімп. л-ра, 2000. – 424 с.
6. Степашко М. В. Масаж і лікувальна фізична культура в медицині: підручник / М. В. Степашко, Л. В. Сухостат. – К.: ВСВ «Медицина», 2010. – 352 с.

Козубенко Ю.Л.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ЗАНЯТИЙ С ЛЕЧЕБНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ПРИ ГИПЕРТОНИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНИ

Аннотация
В статье исследованы физические упражнения, которые рекомендуется применять больным гипертонической болезнью. Описаны причины возникновения и стадии гипертонии. Установлено противопоказания к выполнению физических упражнений больными. Проанализированы методические рекомендации по проведению занятия по лечебной физической культуры при гипертонической болезни. Приведен комплекс специальных упражнений при гипертонии.

Ключевые слова: лечебная физическая культура, гипертоническая болезнь, лечебная гимнастика, артериальное давление, упражнения.

Kozubenko Y.L.
Pereyaslav-Khmelnitskiy Gregory Skovoroda State Pedagogical University

FEATURES BY LESSONS THERAPEUTIC PHYSICAL IN HYPERTENSION

Summary
This article explores the physical exercise that recommended for patients with hypertension. Described causes and stages of hypertension. Established contraindications to implement exercise patients. Analyzed guidelines for conducting classes on medical physical culture hypertension. Shows a set of special exercises for hypertension.
Keywords: Therapeutic exercise, hypertension, physiotherapy, blood pressure, exercise.

УДК 378.147

РЕЗУЛЬТАТИ СФОРМОВАНОСТІ ФАХОВОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПРОВІЗОРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН ПІСЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ФОРМУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Коломієць Т.В.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

У статті розкриті мета та завдання формувального етапу педагогічного експерименту щодо визначення сформованості фахової комунікативної компетентності у майбутніх провізорів під час вивчення дисциплін гуманітарного циклу. Представлені критерії, рівні та показники сформованості досліджуваної компетентності. Висвітлені та проаналізовані результати формувального етапу педагогічного експерименту.
Ключові слова: фахова комунікативна компетентність, гуманітарні дисципліни, іноземна мова (за професійним спрямуванням), провізори, формувальний експеримент.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства вимагає від фахівців фармацевтичного профілю володіння комунікативною компетентністю для вирішення проблем професійного і соціального характеру, успішної міжнародної співпраці. Теорія і практика сучасної освіти вимагають розвитку у працівників фахового спілкування.

Фахова комунікативна компетентність є найважливішою якістю провізора. Для того, щоб ефективно взаємодіяти в науці і практиці, у сфері міжособистих стосунків, фахівцеві фармацевтичного профілю необхідна наявність комунікативних якостей, які є інтеграційним зв'язком ціннісних орієнтації, етичних позицій, прагнень, знань, умінь, професійної фармацевтичної етики. Комунікативні якості є складовою частиною особи фахівця фармацевтичного профілю, його культури поведінки і стосунків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема комунікативної компетентності розглядається у працях Р. Валетт, Н. Гез, Є. Головахи, Г. Данченко, Т. Іванової, О. Казарцевої, О. Краєвської, Т. Ладиженської, М. Лісіної, В. Панфьорова, Н. Паніної, Р. Парошини, Л. Петровської, Г. Руріка, С. Савіньон, О. Скворцової, М. Станкіна, В. Черевко, Ю. Федоренко, Д. Хаймс.

Дослідженням фахової комунікативної компетентності займалися Г. Балл, Е. Бібікова [2], С. Максименко, В. Приходько, Є. Рогов, І. Харді, Н. Чепелєва та ін.

Проблему застосування інформаційно-комунікаційних технологій при вивчення гуманітарних дисциплін, в тому числі й іноземної мови (за професійним спрямуванням) досліджували та вивчали І.Є. Булах [3], Л.П. Войтенко, Н.В. Стучинська, Я.В. Цехмістер, О.В. Чалий.

Мета статті. Метою статті є визначення стану сформованості фахової комунікативної компетентності у майбутніх провізорів під час вивчення дисципліни гуманітарного циклу «Іноземна мова (англійська) за професійним спрямуванням» після проведення формувального експерименту.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення та аналіз досліджень з даної проблеми показали, що у педагогічній літературі відсутні праці, які розкривають особливості підготовки фармацевтичних працівників до фахової комунікативної діяльності. А відтак її об'єктивне розкриття допоможе виявити ті особливості й ефективні педагогічні чинники, що сприяють успішному вирішенню питань щодо формування комунікативного професіоналізму майбутнього фармацевтичного працівника.

Виклад основного матеріалу. Формувальний етап педагогічного експерименту присвячений перевірці ефективності розробленої у процесі наукового дослідження методики формування фахової комунікативної компетентності у майбутніх провізорів засобами ІКТ при вивченні дисципліни гуманітарного циклу «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)».

© Коломієць Т.В., 2016

На формувальному етапі експерименту були сформовані репрезентативні вибірки студентів контрольної (КГ) та експериментальної (ЕГ) груп. Основними методами дослідження на цьому етапі експерименту були педагогічний експеримент, анкетування, статистичні методи опрацювання результатів дослідження.

Формувальний етап експерименту здійснювався впродовж 2013-2014 рр. у процесі викладання дисципліни гуманітарного циклу «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» на 2 курсі фармацевтичного факультету, зокрема на практичних заняттях, де було апробовано розроблену нами методику формування фахової комунікативної компетентності у майбутніх провізорів з використанням ІКТ. У цьому етапі експерименту взяли участь 102 студента (8 академічних груп).

Основним завданням формувального етапу експерименту було експериментально перевірити розроблену методику формування фахової комунікативної компетентності у майбутніх провізорів засобами ІКТ.

До проведення педагогічного експерименту студенти були розділені на дві групи. До ЕГ увійшли 51 студентів (4 академічні групи другого курсу фармацевтичного факультету), до КГ увійшли 51 студентів (4 академічні групи другого курсу фармацевтичного факультету). В ЕГ навчання іноземної мови (за професійним спрямуванням) здійснювалось відповідно до розробленої методики формування фахової комунікативної компетентності засобами ІКТ. Студенти КГ навчалися за стандартними програмами і підручниками.

Для забезпечення рівних умов для студентів усіх груп було враховано, що вони всі мають мінімальні навички з роботи з комп'ютером. Тому спеціальна підготовка зі студентами експериментальної групи не проводилася. Підготовка до самостійного навчання є складовою частиною розробленої методики навчання, спрямованою на професійну підготовку, тому вона входила до змісту навчання.

Для студентів КГ навчальний процес був у традиційній формі практичних занять.

Для отримання оцінки рівня сформованості знань і вмінь студентів після кожного модуля було використано тестування та опитування. Поточний контроль рівня навчальних досягнень дозволив прослідкувати та проаналізувати індивідуальну динаміку змін рівня сформованості фахової комунікативної компетентності студентів під час навчання.

На практичних заняттях з іноземної мови (за професійним спрямуванням) проблемність навчального процесу забезпечувалась такими формами їх організації, як моделювання комунікативної ситуації, ділові та рольові ігри.

Варто зазначити, що необхідно стимулювати студентів до самостійного опрацювання наукової літератури, підготовки доповідей на практичні заняття, заохочувати до написання рефератів (робота з інформаційно-комунікаційними технологіями), участі у проектах з метою формування досвіду вільного висловлювання думок, виступу перед аудиторією (робота в групах і командах). Необхідна також попередня та поточна діагностика сформованості фахових комунікативних умінь (тестування, анкетування).

Як видно з наведеного переліку видів навчальної діяльності, вони значною мірою моделюють реальну професійну діяльність фахівця фармацевтичної галузі.

Аналіз результатів педагогічного експерименту свідчить про те, що у всіх групах спостерігалася позитивна динаміка сформованості фахової комунікативної компетентності, проте результати ЕГ значно вищі, що підтверджують статистичні дані. Результати, отримані на завершальному етапі педагогічного експерименту, підтвердили ефективність розробленої методики формування фахової комунікативної компетентності у процесі навчання іноземної мови (за професійним спрямуванням).

Розглянемо відповіді студентів ЕГ та КГ на анкетування.

Відповідаючи на запитання анкети «Яку оцінку з іноземної мови Ви маєте?», студенти ЕГ дали наступні відповіді: «задовільно» – 37%, «добре» – 45%, «відмінно» – 18%. В КГ студенти відповіли так: «задовільно» – 73,6%, «добре» – 20,6%, «відмінно» – 5,8%.

При відповіді на запитання анкети «Чи є іноземна мова важливою для Вашого професійного майбутнього?», 94,6% відсотків ЕГ обрали варіант «так», 5,4% обрали варіант «не можу оцінити». Слід зазначити, що в ЕГ жоден студент не обрав відповідь «ні». В КГ 65% обрали варіант відповіді «так», 10,2% обрали варіант «ні», 24,8% вказали, що не можуть дати відповідь на це запитання.

При оцінюванні студентами ЕГ власного рівня знань з іноземної мови, відповідь «так, цілком» вибрали 25% (це на 10% більше, ніж в КГ), відповідь «швидше так, ніж ні» – 37,5% (це на 14,5% більше, ніж в КГ), відповідь «важко сказати» вибрали 20,4%, відповідь «швидше ні, ніж так» вибрали 17,1%. Жоден студент не вибрав варіант відповіді «зовсім ні», на відміну 7,7% студентів КГ.

При відповіді на запитання анкети «Наскільки для Вас важливим є опанування іноземною розмовною мовою?» студенти ЕГ вказали наступні відповіді: «дуже важливо» – 83,5%, «не дуже важливо» – 6,5%. Ще 10% опитаних студентів не змогли дати відповіді. Щодо відповідей в КГ, то вони були такими: 71,4% обрали відповідь «дуже важливо», 14,3% – відповідь «не дуже важливо», ще 14,3% не змогли дати відповідь на це запитання.

Аналіз результатів педагогічного експерименту показав, що в ЕГ 97% студентів знайомі з поняттям «комунікативні уміння провізора», порівняно до 80% в КГ.

Відповідаючи на запитання анкети «Чи професійно орієнтована тематика курсу іноземна мова (за професійним спрямуванням) відповідає найбільш типовим ситуаціям соціально-рольової поведінки в межах фахового спілкування?», студенти ЕГ вказали «так» (91%), «ні» (5%), «не можу оцінити» (4%), у порівнянні до КГ, де відповідь «так» обрали 75,3%, «ні» – 20%, «не можу оцінити» – 4,7%.

Аналізуючи результати експерименту, ми дійшли висновку, що на даний час кількість годин (3 академічні години на тиждень) з іноземної мови (за професійним спрямуванням) на фармацевтичному факультеті є недостатньою для якісної підготовки майбутніх провізорів.

Згідно результатів проведенного анкетування, найбільший інтерес у студентів як ЕГ так і КГ

викликають такі форми роботи, як бесіди, читання, аудіювання.

Аналізуючи результати експерименту, ми дійшли висновку, що на даний час кількість годин (3 академічні години на тиждень) з іноземної мови (за професійним спрямуванням) на фармацевтичному факультеті є недостатньою для якісної підготовки майбутніх провізорів.

Згідно результатів проведенного анкетування, найбільший інтерес у студентів як ЕГ так і КГ викликають такі форми роботи, як бесіди, читання, аудіювання.

Всі студенти ЕГ (100%) вважають, що рівень комунікативної компетентності викладача є важливим для викладання іноземної мови (за професійним спрямуванням) у порівнянні з 90,6% студентів КГ. Жоден студент ЕГ не вибрав відповідь «ні» у порівнянні з 2,3% КГ.

Показники рівнів сформованості фахової комунікативної компетентності у майбутніх провізорів за розробленими критеріями наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники сформованості фахової комунікативної компетентності у студентів ЕГ та КГ після експерименту

Рівень	Контрольна група		Експериментальна група	
	Кількість студентів	%	Кількість студентів	%
Високий	7	13,7%	15	29,4%
Середній	22	43,1%	28	54,9%
Низький	22	43,2%	8	15,7%
Всього	51		51	

Як видно з таблиці, третина студентів ЕГ (29,4%) продемонструвала високий рівень сформованості фахової комунікативної компетентності у порівнянні з КГ (13,7%). Порівняльний аналіз отриманих даних щодо сформованості фахової комунікативної компетентності свідчить про те, що в ЕГ зросла кількість студентів (84,3%) з високим та середнім рівнем сформованості фахової комунікативної компетентності, і знизилась кількість студентів з низьким рівнем сформованості фахової комунікативної компетентності (15,7%) у порівнянні з КГ, де кількість студентів з низьким рівнем становить 43,2%. Показники сформованості фахової комунікативної компетентності зазнали в ЕГ більших позитивних змін порівняно з показниками в КГ. Результати відображено на рис. 1.

Рис. 1. Показники рівнів сформованості фахової комунікативної компетентності студентів ЕГ та КГ

Дані, отримані в результаті експерименту, які були статистично опрацьовані, підтвердили, що студенти ЕГ показали зміщення сформованості відповідних компонентів компетентності: когнітивного (сформованість комунікативних знань), поведінкового (сформованість комунікативних умінь) та емоційного (сформованість особистісних якостей) у бік середнього та високого рівнів (табл. 2).

Таблиця 2

Показники сформованості фахової комунікативної компетентності у студентів ЕГ та КГ за встановленими критеріями

Критерій	Рівень	КГ	ЕГ
Когнітивний	Високий	32,6%	56,3%
	Середній	38,7%	30,5%
	Низький	28,7%	13,2%
Поведінковий	Високий	8,9%	15,7%
	Середній	57,5%	65,2%
	Низький	33,6%	19,1%
Емоційний	Високий	16,2%	33,4%
	Середній	65,3%	60,3%
	Низький	18,5%	6,3%

Високий рівень сформованості когнітивного критерію фахової комунікативної компетентності досягли 56,3% студентів ЕГ, що на 23,7% більше від студентів КГ (рис. 2).

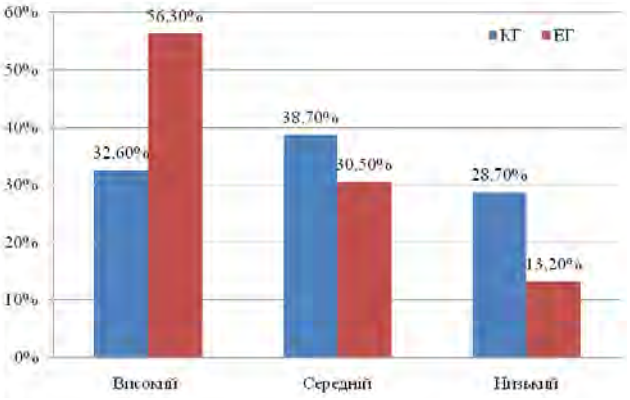

Рис. 2. Показники рівнів сформованості когнітивного компоненту фахової комунікативної компетентності у студентів ЕГ та КГ

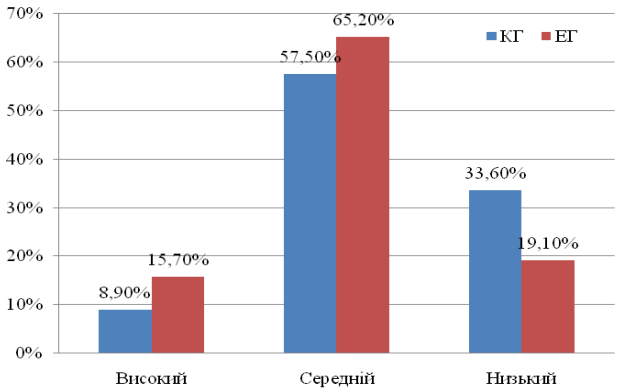

Рис. 3. Показники рівнів сформованості поведінкового компоненту фахової комунікативної компетентності у студентів ЕГ та КГ

Високий рівень сформованості поведінкового критерію фахової комунікативної компетентності досягли 15,7% студентів ЕГ, що на 6,8% більше від студентів КГ. Кількість студентів ЕГ

з високим та середнім рівнем сформованості поведінкового критерію фахової комунікативної компетентності у сукупності становила 80,9%, порівняно з 66,4% студентів КГ (рис. 3).

Високий рівень сформованості емоційного критерію фахової комунікативної компетентності досягли 33,4% студентів ЕГ, що на 17,2% більше від студентів КГ (рис. 4).

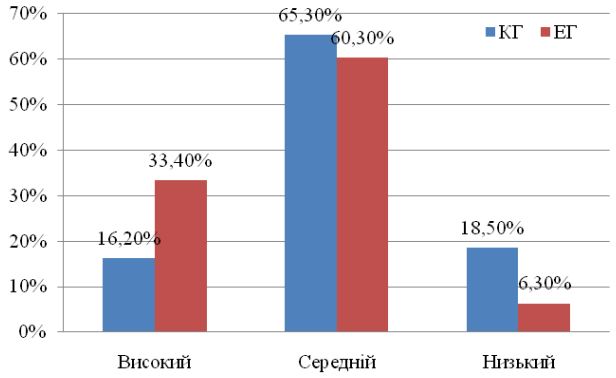

Рис. 4. Показники рівнів сформованості емоційного компоненту фахової комунікативної компетентності у студентів ЕГ та КГ

Аналіз результатів формувального етапу експерименту дав змогу констатувати, що студенти ЕГ мають вищий рівень сформованості фахової комунікативної компетентності у порівнянні зі студентами КГ.

Аналіз результатів експерименту, позитивні відгуки студентів свідчать про ефективність запропонованої нами методичної системи навчання іноземної мови (за професійним спрямуванням).

Студентам ЕГ та КГ на початку і в кінці експерименту пропонувалося оцінити власний рівень сформованості фахової комунікативної компетентності. Пропонувалися наступні варіанти відповідей: «низький», «середній» та «високий». На початку проведення експерименту студенти ЕГ дали наступні відповіді: «низький» – 44,2%, «середній» – 46,6%, «високий» – 9,2%, а студенти КГ оцінили свій рівень сформованості фахової комунікативної компетентності таким чином: «низький» – 41,8%, «середній» – 52,1%, «високий» – 6,1%. В кінці експерименту студенти ЕГ та КГ дали такі відповіді: 14,3% студентів ЕГ обрали варіант «низький» у порівнянні з 38,1% студентів КГ, 48,3% студентів ЕГ обрали варіант «середній» у порівнянні з 41,5% студентів КГ, 37,4% студентів ЕГ обрали варіант «високий» у порівнянні з 20,4% студентів КГ. Як бачимо з результатів експерименту, у студентів ЕГ вищі показники сформованості фахової комунікативної компетентності на «високому» (на 17% вище, ніж в КГ) та «середньому» рівнях (на 6,8% вище, ніж в КГ).

За результатами оцінювання студентами ЕГ та КГ власного рівня сформованості фахової комунікативної компетентності до та після експерименту можемо зробити висновок, що наявна позитивна динаміка, зокрема в студентів ЕГ після експерименту варіант відповіді «високий» збільшився на 38,2%, варіант відповіді «середній» збільшився на 1,7%, а варіант відповіді «низький» зменшився на 29,9% (рис. 5).

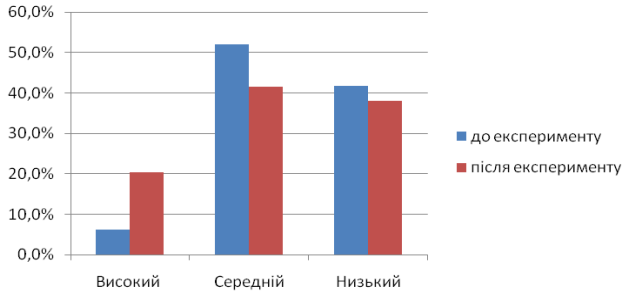

Рис. 5. Оцінювання студентами ЕГ своїх рівнів сформованості фахової комунікативної компетентності до та після експерименту.

У студентів КГ також спостерігається позитивна динаміка змін, зокрема студенти КГ після експерименту обрали варіант відповіді «високий» на 14,3% більше, ніж до експерименту, варіант відповіді «середній» зменшився на 10,6%, а варіант відповіді «низький» зменшився на 3,7%.

Висновки. Експериментальне дослідження підтвердило ефективність розробленої методичної системи формування у майбутніх провізорів фахової комунікативної компетентності у процесі навчання іноземної мови (за професійним спрямуванням). Аналіз отриманих результатів дозволяє стверджувати, що основна мета дослідження – перевірка ефективності методики формування у майбутніх провізорів фахової комунікативної компетентності у процесі навчання гуманітарної дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)», досягнута.

Проведена діагностика рівнів розвитку сформованості у майбутніх провізорів кожного компоненту фахової комунікативної компетентності, виконане статистичне опрацювання отриманих даних на всіх етапах дослідно-експериментальної роботи дає можливість зробити висновки, які є статистично достовірні, про позитивний вплив реалізованої методичної системи формування досліджуваної компетентності.

Результати дослідження підтвердили, що розроблена методична система забезпечує створення сприятливого навчального середовища для формування у майбутніх провізорів формування фахової комунікативної компетентності у процесі навчання дисципліни гуманітарного циклу «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)».

Список літератури:

1. Аврахова Л. Я., Паламаренко І. О., Яхно Т. В., Лимар Л. В. та ін. English for pharmacists // за ред. Л. Я. Аврахової. – К.: Медицина, 2009. – 368 с.
2. Бибикова Э. В. Методика формирования иноязычной коммуникативной компетентности будущих экологов / Э. В. Бибикова // Сборник материалов научно-практической конференции. – Минск, 2006. – С. 54-64.
3. Булах І. Є. Комп'ютерна діагностика навчальної успішності / І. Є. Булах. – К.: ЦМК МОЗ України, 1995. – 221 с.

4. Рурік Г. Л. Комунікативна компетентність як складова професійної майстерності учителя та засіб побудови гуманних взаємин між учасниками навчально-виховного процесу / Г. Л. Рурік // Формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах вищого навчального закладу: наук. пос. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. – С. 344-380.

Коломиец Т.В.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

РЕЗУЛЬТАТЫ СФОРМИРОВАННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ ПРОВИЗОРОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН ПОСЛЕ ПРОВЕДЕНИЯ ФОРМИРУЮЩЕГО ЭКСПЕРИМЕНТА

Аннотация
В статье раскрыты цель и задачи формирующего этапа педагогического эксперимента по определению сформированности профессиональной коммуникативной компетентности у будущих провизоров при изучении дисциплин гуманитарного цикла. Представлены критерии, уровни и показатели сформированности исследуемой компетентности. Освещены и проанализированы результаты формирующего этапа педагогического эксперимента.
Ключевые слова: профессиональная коммуникативная компетентность, гуманитарные дисциплины, иностранный язык (по профессиональной направленности, провизоры, формирующий эксперимент.

Kolomiiets T.V.
National O.O. Bogomolets Medical University

THE RESULTS OF FORMATION OF THE PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE PHARMACISTS DURING THE STUDY OF HUMANITIES AFTER THE FORMING EXPERIMENT

Summary
The article deals with the purpose and objectives of the formative experiment to determine formation of the professional communicative competence of future pharmacists in the study of the humanities. Criteria, levels and parameters of formation of this competence are represented. The results of the formative stage of pedagogical experiment are covered and analyzed.
Keywords: professional communicative competence, humanities, foreign language (due to vocational direction), pharmacist, forming experiment.

УДК 378.027.7

КАЧЕСТВЕННАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Костик Е.П.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

В статье проанализировано качество подготовки будущих специалистов профессионального образования. Обоснованы проблемы подготовки будущих специалистов профессионального образования и их причины. Выяснено, что управление качеством образовательного процесса формируют три основные составляющие: качество учебно-воспитательного процесса; качество научной деятельности; качество жизни в вузе. Указанны подходы и модель профессиональной подготовки будущих специалистов. Выяснено, что, современный специалист должен успешно решать производственные задачи, в быстро меняющихся экономических ситуациях, более эффективными методами. И поэтому, оценка качества профессиональной подготовки специалиста должно осуществляться по таким показателям, которые имеют следующие группы качеств: профессиональные, личностные, творческие (креативные).
Ключевые слова: профессиональная подготовка, профессиональное образование, качественная подготовка, будущие специалисты профессионального образования, модель профессиональной подготовки.

Постановка проблемы. В связи с переходом к рыночной экономике все ощутимее становятся различия между социально ориентированной системой подготовки специалистов и новыми образовательными приоритетами, для которых характерна не социальная потребность людей к высшему образованию, а платежеспособный спрос населения страны. Новый характер социально-экономических отношений требует обновления и совершенствования механизмов оценки качества профессионального образования.

Анализ последних исследований и публикаций. Проведённый нами анализ современных исследований показывает, что проблемам профессиональной подготовки будущих специалистов посвящены работы многих ученых, а именно: А. Барно, А. Вознюк, Н. Глушенок, Н. Головань, М. Дмитриченко, А. Дубасенюк, А. Огневьюк, Н. Хмелевский, Б. Хорошун, Л. Хоружая, А. Язвинский [1-4]. Однако, качество профессионального образования остается актуальным и нерешенным вопросом в научно-педагогической сфере подготовки будущих специалистов.

Формулирование целей статьи. Цель статьи – проанализировать качество подготовки будущих специалистов профессионального образования.

Изложение основного материала. Как отмечает большинство исследователей, качество образования – это обобщенный показатель развития общества в определенном временном измерении, поэтому его надо рассматривать в динамике тех изменений, которые характеризуют развитие государства в контексте мировых тенденций. Если за основу взять международный стандарт, регламентирующий понятие качества продукции и услуг, то под качеством образования нужно понимать совокупность свойств и характеристик образовательного процесса, которые предоставляют им способности удовлетворять образовательные потребности потребителей образовательных услуг.

Проблема качества образования обусловлена многими причинами. С одной стороны, продолжается усиление роли образования в обществе, его влияние на экономическое и социальное развитие. Появилось осознание того, что качество образования в значительной степени определяет качество жизни, не говоря уже о качестве человеческих ресурсов страны, определяется уровнем интеллектуального потенциала, его приростом в общеобразовательной и в профессиональной области, степени совершенства общекультурного образа личности, сформированности гражданской позиции, набором компетенций, обеспечивающих успешную социализацию в обществе. С другой стороны, массовый характер высшего образования, создание негосударственного образовательного сектора, низкая академическая мотивация студентов, выход государства из сферы образования, «статусные» перекосы в структуре высшей школы, подготовка студентов в непрофильных высших учебных заведениях по многим специальностям негативно влияет на качество образования. Низкий социальный статус преподавателей никак не способствует повышению качества учебного процесса [1, с. 293]. Все это присутствует в условиях функционального кризиса системы образования.

До сих пор качество услуг в высших учебных заведениях, оценивалась уже фактически после того, как влияние на студента завершено, по результатам итоговой аттестации. Принимались во внимание такие показатели, как количество красных дипломов, внедренных в практику работ и др. Однако сегодня важнее, используя накопленный опыт, сформировать систему, которая способствовала бы обеспечению качества подготовки студентов на всех этапах обучения, координируя целостность процесса.

Взгляд на образовательный процесс с позиций системного подхода предполагает рассмотрение деятельности высшего учебного заведения как совокупности взаимосвязанных элементов и процессов, характеризующих: учебно-воспитательный процесс, научную деятельность, качество жизни в вузе, потенциал научно-педагогических кадров, профессиональные образовательные программы, контингент абитуриентов и студентов, наличие и качество информационно-образовательных средств и др.

Наиболее существенным и многообразным по содержанию является управление качеством об-

© Костик Е.П., 2016

разовательного процесса, которое формируют три основные составляющие, подпадающие под обязательный контроль: качество учебно-воспитательного процесса; качество научной деятельности; качество жизни в вузе.

Так, в частности, начальным этапом мониторинга качества учебного процесса является анализ соответствия учебного процесса требованиям государственного образовательного стандарта, а также мониторинг учебных программ, качество содержания и обновление учебного процесса. При этом объектами мониторинга является учебно-методическое обеспечение специальности, образовательные технологии, информационно-предметное оснащение учебного процесса.

Учебно-методическое обеспечение специальности должно быть представлено учебно-методическими материалами по дисциплинам (по всем формам обучения), учебно-методическими комплексами циклов дисциплин, связанных программами сквозной подготовки.

Мониторинг используемых образовательных технологий ставит своей целью совершенствования учебного процесса за счет дополнения, а иногда и перехода от базовых технологий в инновационные.

Такой подход требует контроля соответствующего материально-технического обеспечения учебного процесса, которое должно обновляться, модернизироваться в соответствии с современными требованиями и способствовать внедрению инноваций.

Новизной и преимуществом этой концептуальной системы является научно обоснованный, с точки зрения менеджмента, подход к ее формированию, взгляд на вузы как на целостную образовательную систему, меняется под воздействием окружающей среды и влияет на него. Модель позволяет:

– определить приоритетные, первоочередные направления деятельности в области качества и др.;

– обосновать возможные организационно-структурные функциональные изменения;

– может быть базой для разработки стратегического плана развития вуза [1, с. 299].

Учет изложенных выше подходов к качеству образования в контексте Болонского процесса позволит вузам стать конкурентоспособным на рынке интеллектуального труда.

Сегодня рынок труда, который находится на начальной стадии формирования и отражает текущие запросы рыночной экономики, все еще не в состоянии адекватно реагировать на рост возможностей системы профессионального образования. Значительная часть национального производства утрачена, и поэтому образовался дисбаланс между структурой профессионального образования и рынком труда. Интеллектуальный ресурс системы образования значительно превышает потребности рынка труда в специалистах высокой квалификации.

Возникает сложная технологическая задача совершенствования механизмов оценки качества образования, выполнение которой, по различным отраслям знания, требует особых подходов с использованием различного инструментария. Для специальностей и направлений, с высоким уровнем спроса, внимание должно быть направлено, в основном, на качество подготовки выпускников, тогда как для направлений и специальностей с низким уровнем спроса большего внимания требует качество учебного процесса, обеспечение высокого уровня фундаментальности, научности образовательных программ, отказ от узкой специализации, ориентирует выпускников на узкоспециальный вид будущей профессиональной деятельности [1, с. 294].

Обеспечение качества профессионального образования прямо связывается также с внедрением двух уровневой системы высшего образования, которая позволяет: а) после завершения первого уровня (в среднем три-четыре года) начать трудовую деятельность; б) реализовать мобильность студентов, как на уровне учебных заведений, так и в сфере смежных специальностей; 3) прерывать процесс получения образования после завершения его первого уровня для более близкого ознакомления с практикой и продолжать дальнейшее образование на втором уровне в зависимости от обстоятельств (финансовых, семейных и т.п.) через определенное время [4, с. 75].

Следует отметить, что в качестве превентивных мер, способствующих сохранению, а в дальнейшем и повышению качества образования, следовало бы разработать экономические механизмы регулирования подготовки специалистов разного направления и квалификации в структуре профессионального образования, упорядочить предоставление платных образовательных услуг, предусмотреть вручения диплома об окончании высшего учебного заведения без присуждения академической степени, особого внимания следует предоставить средствам и методам, которые стимулируют повышение уровня мотивации студентов к обучению. Кроме того качество образования имеет рыночную ориентацию и определяется совокупностью потребительских свойств, удовлетворяющих потребности потребителя в образовательных услугах. Как следствие, в условиях конкуренции выигрывает тот вуз, который может предложить клиенту образовательный продукт, максимально отвечающий его запросам. Исходя из этого, нацеленность учебного процесса должна: иметь ориентацию на потребителя и конечное качество подготовки специалиста; базироваться на требованиях к профессиональной подготовке выпускников, сформулированных в государственных образовательных стандартах; корректироваться с учетом требований потребителей-организаций, которые принимают на работу молодых специалистов.

По мнению исследователей А. Дубасенюк и А. Вознюк, аспектом формирования личности будущего специалиста является становление его Я-концепции, сферы самосознания, также должно быть учтено в процедуре оценивания качества профессионального образования. В таком случае оценивания качества профессионального образования целесообразно осуществлять с помощью анализа развития репрезентативных систем будущих специалистов. Кроме того, учитывая перспективы повышения качества профессиональной подготовки студентов, авторы обращают внимание на такую особенность подготовки, как динамика нравственного роста личности, развития статуса творческого человека, применение

синергетического принципа «талант – это сумма талантов», которая требует разработку в будущем новых перспективных направлений обоснование критериев оценки, соответствующих методик оценки качества и мониторинга качества профессионального образования [3, с. 74].

В современных условиях трансформационных изменений национальных экономик растет роль профессионально-личностных качеств, обеспечивающих конкурентоспособность на рынке труда, успешность в профессиональной самореализации, карьере – общая компетентность, мобильность, высокая работоспособность, инициативность, трудолюбие, коммуникабельность, способность к непрерывному обучению. Поэтому оценки качества профессиональной подготовки специалиста должно осуществляться по таким показателям, соответствующих качественным характеристикам модели современного специалиста, имеющего следующие группы качеств:

1) *профессиональные:* высокий профессионализм; способность к профессиональной адаптации; способность к последипломного образования (повышение квалификации); способность к интеграции со специалистами смежных и других специальностей; способность к проектной деятельности; системное видение производственных процессов;

2) *личностные:* понимание сущности и социальной значимости своей специальности; соблюдение этических и правовых норм общества; наличие аксиологических устремлений (идеалов, ценностей, приоритетов, мотиваций) знание законов межличностного общения и умение использовать их на практике; способность принимать решения и нести за них ответственность; наличие таких качеств, как справедливость, человечность, сострадание, готовность прийти на помощь, единство слова и дела, любовь к Родине; наличие собственного социального и производственного опыта, способность учитывать в работе чужой опыт; непроизводственные резервы личности;

3) *творческие (креативные):* творческое отношение к работе; владение эвристическими методами и навыками решения творческих задач; способность обобщать и делать выводы; способность планировать и прогнозировать; владение методикой поиска эффективных способов решения проблем, умение контролировать ход решения; наличие эстетических идеалов [3, с. 58].

Выводы. Итак, современный специалист должен успешно решать производственные задачи, в быстро меняющихся экономических ситуациях, более эффективными методами. Успехов на рынке труда может достичь только тот, кто готов к изменениям, коммуникабельный, способен к постоянному обновлению знаний, повышения квалификации, имеет знания из смежных отраслей, обладает высокими личностными качествами и крепким физическим здоровьем.

Список литературы:

1. Барно А. Н. Педагогика формирования профессионализма современного специалиста. Учебное пособие / А. Н. Барно. – Донецк: ЛАНДОН-XXI, 2015 – 392 с.
2. Головань Н. С. Методологические и практические аспекты обеспечения качества образования в экономическом вузе / Н. С. Головань // Теория и методика обучения фундаментальным дисциплинам в высшей школе: сб. наук. пр. – Кривой Рог: Издательский отдел НМетАУ, 2004. – С. 56-60.
3. Дубасенюк А. Проблема оценки качества профессионального образования в условиях общественных трансформаций / А. Дубасенюк, А. Вознюк // Материалы Международной научно-практической конференции [«Мониторинг качества образования: теория и практика»], (Киев, 16-17 декабря 2009 г.) сост.: А. Огневьюк, Л. Л. Хоружая и др. – М.: КГПУ имени Б. Д. Гринченко, 2009. – С. 72-76.
4. Фундаментализация профессиональной подготовки в измерении Европейского образовательного пространства: Педагогика и психология, проблемы: [сб. наук. работ] / ред. коллегия: М.Ф. Дмитриченко (гл. ред.), Н. М. Глушенок, Н. А. Хмелевский, Б. И. Хорошун, А. Н. Язвинский (зам. гл. ред). – М.: НТУ, 2010. – 220 с.

Костик Є.П.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ЯКІСНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація
У статті проаналізовано якість підготовки майбутніх фахівців професійної освіти. Обґрунтовано проблеми підготовки майбутніх фахівців професійної освіти та їх причини. З'ясовано, що управління якістю освітнього процесу формують три основні складові: якість навчально-виховного процесу; якість наукової діяльності; якість життя у виші. Вказано підходи і модель професійної підготовки майбутніх фахівців. З'ясовано, що сучасний фахівець повинен успішно вирішувати виробничі завдання, у швидко мінливих економічних ситуаціях, більш ефективними методами. І тому, оцінка якості професійної підготовки фахівця має здійснюватися за такими показниками, які мають такі групи якостей: професійні, особистісні, творчі (креативні).

Ключові слова: професійна підготовка, професійна освіта, якісна підготовка, майбутні фахівці професійної освіти, модель професійної підготовки.

Kostyk Ye.P.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

QUALITY PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Summary
The quality of vocational training of future specialists is analysed in the article. The problems of vocational training of future specialists and their causes are grounded. It was determined that quality management education process formed the three main components: the quality of the educational process; quality of scientific activity; quality of life in higher educational institutes. The approaches and model of vocational training of future specialists are denoted. It was cleared up that a modern specialist must successfully solve production tasks, in rapidly changing economic situations, more effective methods. Therefore, assessment of quality vocational training of a specialist has carried out on such indicators which have such the qualities groups as: professional, personal, creative.
Keywords: vocational training, professional education, quality training, future specialists of vocational education, a model of vocational training.

УДК 372.014

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕБНОГО ДИАЛОГА В ШКОЛЕ

Кочубей Л.В.
Глуховский национальный педагогический университет
имени Александра Довженко

Процессы речевого общения и диалог в последнее десятилетие стали объектом пристального внимания. В статье рассматриваются проблемы учебного диалога и приёмы обучения диалога на уровне общения. Учебный диалог – важнейшая сторона деятельности и учителя, и ученика. В связи с этим отношение к нему является более ответственным, чем, например, к обыденному житейскому диалогу. Такая позиция предусматривает поиск новых перспектив для развития и изучения данного вопроса в современной методике обучения.
Ключевые слова: диалог, учебный диалог, диалогическая речь, методика обучения, ученик.

Постановка проблемы. Актуальность статьи обусловлена реформированием всех сфер деятельности в Украине, пересматривается и обновляется система образования, важной из которых является языковое образование. Современная гуманитористика, и в частности филология выступает в качестве мощного фактора формирования мировоззрения личности и ценностной ориентации общества. Причем не только транслирует уже сложившиеся культурные достижения народов, но и сама участвует в формировании новых ценностно значимых ориентиров. В русле тенденций 21 века филологические отрасли знаний объединяются и синтезируются с другими гуманитарными науками – социологией, философией, иностранным языком.

Анализ исследований и публикаций. Исследованием проблемы обучения диалогу занимались ученые (Алексюк А. М., Беляев А. М., Баринова Е. А., Голант Е. Я., Лернер И. Я.), а также изучение данной проблемы представлены в работах И. Ф. Гудзик, А. П. Коваль, Н. А. Пашковской, М. М. Шкильник.

Выделение раньше неизученных частей проблемы исследования. Методические основы обучения русской диалогической речи раскрываются весьма обстоятельно Д. И. Изаренковым. Как неотъемлемый и минимальный признак речевых упражнений он рассматривает естественную и специально создаваемую ситуацию и выделяет компоненты структуры речевой ситуации, порождающие диалог того или иного типа, дает подробную характеристику отдельных, наиболее распространенных типов речевых ситуаций, излагает вопросы отбора и организации материала по обучению диалогу, описывает некоторые классы и типы упражнений, представленные в определенной системе [2, с. 133]. Специально организованная учебная диалогическая речь оказывает большое влияние на развитие мышления и связной речи ребенка и служит как бы промежуточной формой, предшествуя возникновению связного высказывания и отражая этапы его возникновения [6, с. 551]. Специально организованную диалогическую речь ученика мы называем учебным диалогом, исследованию которого в методике было уделено недостаточно внимания.

Целью статьи является попытка обозначить правильный выбор в обучении и формировании учебного диалога в школьном образовании, которое должно обеспечить преподавание русского языка и, в частности, формирование диалогических навыков в школах Украины.

© Кочубей Л.В., 2016

Изложение основного материала исследования. Обучение языкам – проблема, которая интересует не только тех, кто так или иначе причастен к школе; язык очень часто становится политической проблемой, поэтому содержание, формы, результаты школьного языкового образования горячо обсуждаются в обществе. Специальный раздел о языковом образовании есть в Национальной доктрине развития образования в Украине в 21 веке, в котором отмечено, что образование призвано содействовать развитию высокой языковой культуры граждан, воспитанию уважения к государственному языку и к языкам национальных меньшинств Украины, толерантности в отношении к носителям разных языков и культур.

Функциональная разновидность кодифицированного литературного языка, разговорная речь, являет собой пример коммуникативного взаимодействия людей, и, следовательно, показывает все нюансы целенаправленного поведения. Неофициальность обстановки общения, ситуативная обусловленность речи, ее спонтанность, мгновенность и одновременность процессов речи во многом обусловлены социальными ролями участников, их психологическими особенностями, эмоциональным состоянием.

Характер современного языкового курса во многом зависит от того, в какой степени представлено в нём развитие не только монологической, но и диалогической речи.

Диалогом называют форму речи (и общения), которой присуща смена речевых актов (сообщений), как правило, двух говорящих, пребывающих в непосредственной связи [1].

Строение диалога определяется не столько правилами языкового поведения людей, сколько канонами человеческого общения и индивидуальными особенностями мировосприятия говорящих, поэтому диалог изучается не только лингвистическими дисциплинами, но и другими науками. Особенно ценны для культуры речи открытия в философии, культурологии, психологии, нейропсихологии. Для понимания сущности разговорной речи важен следующий вывод: говорящий человек всегда заявляет о себе как о личности, и только в этом случае возможно установление контакта в общении с другими людьми. В каждом высказывании говорящий предстает как человек с определенными этническими, национальными, культурными характеристиками, обнаруживая свои особенности мировосприятия, этические и ценностные ориентиры [3, с. 58].

Важной характеристикой диалога является то, что говорящий требует постоянной обратной связи со своим адресатом, подтверждения интереса, внимания, готовности продолжить беседу, умение поддержать её.

Одним из объяснений недооценки работы над диалогом является убеждение в том, что диалог (в отличие от монолога) осваивается и без специального обучения.

Умение вести диалог приобрело особую актуальность с демократизацией нашей страны, оживлением общественной жизни, которая проявляется, в частности, в свободном обсуждении текущих событий, митингов, дискуссиях дебатах на самых разных уровнях. Сегодня для многих стало ясно, что для этого надо уметь слушать другого и стараться понять его, находить убедительные аргументы, сообразовывать их со словами оппонента, причём высказывать своё мнение по возможности корректно, даже не соглашаясь с оппонентом. Поэтому необходимо признать важность развития умения вести коммуникативно успешный диалог.

В обучении пониманию и продуцированию речи важно объяснить учащимся, что существенным признаком диалогического высказывания является тематическое единство, подчинение реплик одной теме. Так, успех диалога во многом зависит от того, насколько слушающий сможет услышать, понять собеседника и откликнуться достаточно быстрой адекватной ответной репликой, непосредственно связанной с заданной темой.

Разнообразные по содержанию вопросы углубляют понимание текста, являются основой интересного диалога; хороший вопрос даёт толчок для развития мысли в связном высказывании.

Речь учителя в учебном диалоге является средством достижения указанных обучающих и воспитательных целей. Она реализуется в ряде реплик, содержанием которых в зависимости от конкретной цели данного фрагмента обучения может быть сообщение информации, постановка задач, выдвижение требований, диагностика понимания учащимися задачи, контроль за ходом ее решения, выявление пробелов в знаниях и их восполнение, коррекция деятельности учащихся, оказание им помощи, оценка достигнутых результатов и пр. При необходимости каждая реплика может содержать воспитательный импульс и оказывать своего рода психотерапевтическое воздействие на личность учащегося, поддерживать его веру в свои силы, помогать удерживать в некотором привычном пределе уровень самооценки, ликвидировать, в случае необходимости, отрицательные тенденции в организации межличностных отношений в коллективе и нежелательные проявления в поведении отдельных учащихся и т.п. [4].

Многоплановость целевой направленности учебного диалога означает, что этот диалог фактически не имеет конца. Если конкретные фрагменты диалога заканчиваются вместе с решением поставленной задачи, то в целом этот диалог длится на протяжении всего обучения и заканчивается с прекращением общения учителя с учеником. Цели учебного диалога не исчерпываются отдельным фрагментом общения: то, что для ученика выступает как решение конкретной задачи, для учителя представляется как усвоение способа решения задач данного типа; то, в чем ученик усматривает усвоение способа, для учителя является условием для развития его способностей; то, в чем учащийся усматривает развитие своих способностей, для учителя выступает как предпосылка развития его личности.

Партнеры по общению обычно обладают определенными знаниями друг о друге. Степень учета модели партнера по общению, базирующейся на знании прошлого опыта партнера, истории его обучения, характеризует важный параметр общения, который может быть тот или иной. Учебный диалог охватывает не только сиюминутные состояния собеседников или их прошлое, но и потенциальное будущее. Опытный педагог знает

своего учащегося не только в настоящем, но и в прошлом, у него есть также достаточно определенные представления о его будущем. Чем больше глубина диалога, тем полнее взаимопонимание между взрослым и ребенком. При нарушении процесса воспитания, диалог и взаимопонимание сменяются коллективным монологом взаимообособленных учащегося и педагога.

Эффективность педагогического воздействия тем выше, чем больше глубина диалога, т.е. чем больше отрезок времени в прошлом и дальше прогноз в будущее, которые включаются учителем в его модель учебной ситуации.

Дидактическая цель учителя в учебном диалоге чаще всего не декларируется им, а имеет скрытый характер. При этом одна и та же дидактическая цель может достигаться в разных диалогах, один и тот же диалог может реализовать различные дидактические цели.

Учебный диалог чаще всего направлен на решение учебной задачи (в отличие от трудовой, игровой). Его содержание характеризуется четкой предметной отнесенностью и сохранением единства темы вплоть до намеченного уровня ее исчерпания. При этом в традиционном учебном диалоге его тема часто бывает предопределена заранее учителем и, следовательно, является внешней по отношению к сиюминутному состоянию ученика (его интересам, желаниям, проблемам). Эта заданность темы зачастую блокирует познавательную активность учащихся. Поэтому необходимы специальные методические приемы, чтобы превратить заданную тему в естественно вытекающую из действительных интересов и переживаний учащихся.

В учебном диалоге учитель выдает зачастую больше информации, чем запрашивает учащийся. Это объясняется тем, что он лучше понимает предмет разговора и может предвосхитить последующие вопросы, а также стремится к решению остальных (отдаленных) целей обучения.

Любая реплика учителя в учебном диалоге подчинена достижению учебных целей и имеет остро дидактическую направленность. Субъективно, во всяком случае, учитель оценивает все проявления своего поведения в классе как обучающие, так и воспитывающие (это касается даже антипедагогических ситуаций, когда, например, на учащихся просто вымещается дурное самочувствие).

Учебный диалог характеризуется определенной, жесткой структурой партнерства. Обыденному диалогу свойственно исходное равенство партнеров. В процессе развития темы возможны три ситуации: лидерство захватывает и удерживает один партнер; лидерство переходит от одного к другому; диалог происходит на паритетных началах. В учебном диалоге лидер, по существу, один – это учитель. По форме, а также в дробных фрагментах обучения лидерство может оказываться у учащегося (или сознательно передаваться ему учителем). Как правило, этот прием применяется с дидактической целью.

В учебном диалоге позиции партнеров жестко фиксированы: учитель учит, наставляет, воспитывает – учащийся учится, повинуется, принимает обучающее воздействие, реагирует на него определенным образом. Психологически грамотный учитель организует самостоятельную познавательную деятельность учащихся, оставаясь при этом ее руководителем (он ставит цели деятельности, определяет ее средства и контролирует результаты), т.е. лидерство учителя предполагает активность учащихся. Такая фиксированность доминирующей позиции учителя на практике может иметь как явный, так и скрытый характер. Явное доминирование наблюдается при всех прямых методах воздействия (указание, требование, оценка, замечание).

Однако в ряде случаев явное доминирование наносит ущерб обучению, и тогда на арену выходят косвенные (непрямые) методы управления деятельностью учащихся при скрытой доминирующей позиции обучающего. Учащийся, как правило, на уроке играет не активную, а реактивную роль. Его общение с учителем имеет большей частью вынужденный характер в том смысле, что он, хотя и может в отдельных случаях инициировать диалог (задав вопрос, подняв проблему), однако по своему желанию не может прервать диалог и выйти из него. От учащегося часто не зависит сам факт вступления в диалог: его обычно не спрашивают, испытывает ли он в настоящий момент желание завязать общение с учителем. Более того, учебный диалог далек от естественного общения и тем, что участие в нем учащегося оценивается с точки зрения некоторой системы нормативов, невыполнение которых может повлечь за собой неприятные социальные последствия (отрицательную оценку, выговор, замечание). Эта подчеркнутая определенность и большое количество оценочных суждений в учебном диалоге заметно отдаляет его от естественного диалога. В учебном диалоге слушатель – учитель в типичном случае реагирует на сообщение оценкой, т. е. выступает не как собеседник, а как классификатор и оценщик реплики учащегося. Поэтому опытный преподаватель обладает умением имитировать интерес к известной ему информации как к новой, неизвестной, значимой, умеет стимулировать выражение собственного отношения учащегося к излагаемому предмету. В результате действительно появляется новая для учителя информация, что вызывает к жизни разнообразные естественные формы реакции на сообщение (удивление, недоверие, интерес). Появляется живой диалог.

Однако в обычном случае учащийся в классе постоянно ожидает оценки, он нацелен на нее, готов к тому, чтобы его постоянно «классифицировали». В связи с этим страх ошибиться, усиленный самоконтроль превращает для ученика диалог с учителем в напряженную деятельность, нередко происходящую на фоне чрезмерной тревожности и оказывающую дезорганизующее воздействие на процесс обучения.

Условием эффективности учебного диалога является его психологически щадящий режим. Один из путей достижения такого режима – повышение симметричности диалога, т.е. такая его ролевая регламентация, при которой возможности ученика в инициативном поведении, принятии лидерской роли, активном влиянии на ход диалога были бы сравнимы с возможностями учителя. Диалог, в котором учащийся, не опасаясь санкции со стороны учителя, аргументирует свою позицию, является и наиболее развивающим.

Оставаясь асимметричным по существу, на своем глубинном уровне, диалог «учитель–ученик» может иметь множество реализаций, причем некоторые из них могут строиться вполне симметрично. Руководящая роль учителя в процессе обучения и докучливое менторство с постоянным подчеркиванием своей доминирующей позиции – разные вещи. Высокие уровни педагогического мастерства предполагают скрытые, косвенные формы педагогического воздействия, при которых руководство педагога действиями учащегося выступает в завуалированном виде.

Лидирующая роль учителя в диалоге только по виду противоречит его построению на началах партнерства. На самом же деле качество педагогического руководства тем выше, чем большую активность и самостоятельность может проявлять ученик в предложенном учителем регламенте учебного диалога.

Выводы. Учебный диалог – важнейшая сторона деятельности и учителя, и ученика. В связи с этим отношение к нему является более ответственным, чем, например, к обыденному житейскому диалогу. Как учитель, так и ученик активно направлены на построение адекватной модели партнера как основы для ориентации своей деятельности.

Кроме оценки предметного содержания реплики, в каждом случае идет параллельная оценка партнера (уровня его достижений, развития, личностных качеств). При этом учитель исходит из отдаленных целей обучения, сверяет с ними достигнутый уровень.

Знание истории обучения конкретного учащегося, оценка его возможностей и соответственно планирование какого-то отрезка обучения (т.е. планирование будущего в сочетании с определенным прогнозом) является условием достижения целей обучения.

Список литературы:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 342 с.
2. Изаренков Д. И. Обучение диалогической речи / Изаренков Дмитрий Иванович. – М.: Русский язык, 1981. – 136 с.
3. Культура русской речи. Учебник для вузов / [под ред. проф. Л. К. Граудиной и проф. Е. Н. Ширяева]. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1999. – 560 с.
4. Ладыженская Т. А. Система упражнений по развитию связной речи // Совершенствование методов обучения русскому языку / Ладыженская Таиса Алексеевна. – М.: Просвещение, 1981. – С. 43–47.
5. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI ст. // Освіта України. – 2002. – № 33. – С. 4–6.
6. Ушинский К. Д. Избранные педагогические произведения / Ушинский Константин Дмитриевич. – М.: Просвещение, 1968. – 557 с.

Кочубей Л.В.
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО ДІАЛОГУ В ШКОЛІ

Анотація
Процеси мовленнєвого спілкування та діалог стали в останні десятиліття об.єктом особливої уваги. В статті розглядається проблема навчального діалогу та прийоми навчання діалогу на рівні спілкування. Навчальний діалог – найважливіша сторона діяльності вчителя й учня. У зв'язку з цим, відношення до нього стає більш відповідальним ніж, наприклад, до звичайного діалогу. Така позиція передбачає пошук нових перспектив для розвитку і вивчення даного питання в сучасній методиці навчання.

Ключові слова: діалог, навчальний діалог, діалогічне мовлення, методика навчання, учень.

Kochubey L.V.
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

PROBLEM OF EDUCATIONAL DIALOGUE FORMATION IN SCHOOL

Summary
In the last decade processes of verbal communication and the dialogue have gained close attention. The article deals with the problems of educational dialogue and methods of teaching dialogue in communication. Educational dialogue is the most important aspect of teacher's and pupil's activity. Therefore the attitude towards it is more responsible than, for example, to the common dialogue. Such an attitude involves the search for new prospects for the development and study of the issue in contemporary methodology of teaching.

Keywords: dialogue, educational dialogue, dialogical speech, methods of teaching, a pupil.

УДК 374.015.3:159.954

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ НА ЗАНЯТТЯХ У ГУРТКАХ

Курчій О.В., Кушнерьова А.В.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті визначено сутність понять творчості та творчих здібностей. Досліджено літературні джерела та публікації у педагогічній періодичній пресі щодо зазначеної проблеми. Авторами докладно обґрунтовано актуальність проблеми розвитку творчих здібностей учнів у сучасній школі. Теоретично обґрунтовано основні ідеї та положення досліджуваної проблеми. Визначено умови, що забезпечують ефективність формування творчих здібностей дітей та вивчено й узагальнено педагогічний досвід з розвитку творчих здібностей учнів на заняттях у гуртках.
Ключові слова: творчість, творчі здібності, гурток, позашкільна освіта, середня школа.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку суспільства одним із пріоритетних завдань, що визначені Національною доктриною розвитку освіти в Україні, є створення передумов для виховання особистості, здатної творчо мислити, самостійно приймати нестандартні рішення, гнучко реагувати на зміни в умовах докорінної перебудови всіх сфер життєдіяльності. У зв'язку з цим нині відбувається модернізація національної системи освіти та вироблення новітніх концепцій виховання людини, де стратегічним завданням є формування творчої особистості, реалізація її природних нахилів і здібностей в освітньому процесі.

Актуальність дослідження проблеми творчого розвитку учнів загальноосвітніх навчальних закладів зумовлена потребою у зростанні творчих ресурсів дитини в умовах глобалізації суспільства, необхідністю покращення творчої активності в усіх сферах конструктивної діяльності у зв'язку з прискоренням розвитку всіх сфер духовного і матеріального виробництва в суспільстві та у провідній ролі творчості як суб'єктивного й об'єктивного факторів розвитку культури самої особистості учня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. До проблеми розвитку творчих здібностей особистості, організаційно-методичного супроводу процесу його впровадження у своїх працях зверталися відомі вчені, педагоги та науковці нашої країни та країн зарубіжжя: В. Барко, І. Матюша, С. Соловейчик, П. Тронько, А. Тютюнников, В. Чорноус та ін. Питання формування творчої особистості та принципи творчої активності учнів досліджували: П. Авачов, В. Андреєв, Д. Зербін, Т. Ільїна, М. Данилов, В. Дружинін, В. Колітов, Г. Костюк, О. Матюшкін, В. Моляко, Г. Полякова, В. Рибалка, О. Савченко, С. Сисоєва та ін. Великого значення в організації роботи з розвитку творчих здібностей учнів середньої школи, у яких розглядаються питання теорії і практики навчання, виховання і розвитку дітей мають праці: Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанського, Г. Ващенка, В. Сухомлинського. Особливості формування творчих якостей учнів під час проведення занять у гуртках розкривають: Г. Александровська, Н. Литвинова, І. Прус, Я. Треф'як, Т. Цвірова та ін.

Отже, дослідження показили, що на передній план виходить проблема виховання у школярів виробничої культури, розвитку творчої ініціативи, що є однією з основних передумов розвитку творчої особистості.

Мета статті. Головною метою цієї статті є узагальнення педагогічного досвіду щодо розвитку творчих здібностей учнів на гурткових заняттях у позашкільних навчальних закладах та визначення умов, що забезпечують ефективність формування творчих здібностей дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Останнім часом проблема розвитку творчих здібностей особистості, розкриття її творчого потенціалу займає пріоритетне місце у системі освіти нашої країни.

Творчість характеризується як вища форма діяльності людини, що вимагає тривалої підготовки, ерудиції та інтелектуальних здібностей, є основою людського життя, джерелом усіх матеріальних і духовних благ. Поняття «творчість» в українському педагогічному словнику трактується, як «продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення» [9, с. 325]. Отже, творчість завжди передбачає діяльність, одержання результату, що володіє певною новизною та унікальністю.

Сутність поняття «творчість» розглядають вчені, дослідники, педагоги і психологи нашої країни та країн зарубіжжя. Відомий педагог В. Сухомлинский визначав, що творчість – це особлива сфера духовного життя, самоствердження, коли розгортається оригінальність та особливість усякої дитини. Психолог Л. Виготський зазначав, що творчою зветься кожна діяльність, яка створює щось нове... Він також стверджував, що творчість є необхідною умовою існування, і все навколо зобов'язане своїм походженням творчому процесу людини [3]. На думку С. Рубінштейна: «Творчість – діяльність людини, яка створює нові матеріальні і духовні цінності, які, в свою чергу, мають суспільну значущість». Безумовно, продукти творчої діяльності школярів відзначаються певними елементами новизни і носять скоріше за все суб'єктивний характер. Звичайно, елементи

© Курчій О.В., Кушнерьова А.В., 2016

новизни, які школяр вносить у свою діяльність, мають досить відносний характер, проте вони є передумовою динамічності тих знань, якими володіє дитина. З розширенням цих знань з'являється можливість більш високого рівня прояву новизни та оригінальності [7]. Отже, перед школою та позашкільними закладами XXI століття стоїть завдання – виховання всебічної, гармонійної та творчої особистості. І є дуже важливим правильно організувати цей процес.

У спільній структурі творчої діяльності, що розглядається, як система, можна виділити декілька основних підсистем. Це – процес творчої діяльності, продукт творчої діяльності, особа творця, середовище і умови, у яких протікає творчість. У свою чергу в кожній з названих підсистем можна виділити їх складові: формування задуму та його реалізація. Особа творця характеризується здібностями розуму, темпераментом, віком та характером. Середовище і умови є фізичним оточенням, колективом, стимуляторами і бар'єрами в творчій діяльності.

Отже, дослідження літературних джерел та публікацій у педагогічній періодичній пресі говорять про те, що творчість – це досить складний і своєрідний процес, якому можна навчитися. Для цього необхідно виявити його закономірності, на основі яких можна створити певні методи або прийоми.

Аналіз літературних джерел доводить зацікавленість багатьох вчених, педагогів, дослідників щодо поняття «творчі здібності». На думку Б. Теплова творчі здібності є стійкими властивостями людини, що виявляються у її навчальній, виробничій та іншій діяльностях і становлять необхідну умову її творчого розвитку [6, с. 7].

У своєму дослідженні В. Андреєв виділяє: мотиваційні, інтелектуально-логічні, інтелектуально-евристичні, моральні, естетичні, комунікативно-творчі, самоорганізаційні та індивідуальні здібності, які є компонентами творчих здібностей і повно розкривають структурну модель творчих здібностей особистості до навчально-творчої діяльності [2].

Г. Александровська визначає, що саме в шкільному віці в учнів починають формуватись творчі здібності, необхідні для подальшого естетичного розвитку, формування духовної культури, вироблення єдності в розумінні красивого, доброго, правильного, та цілісного сприйняття змісту і форми світу [1, с. 64]. Адже для дитини більш важливим є процес творчості, аніж її результат. Тому, розвивати творчі здібності дитини треба з урахуванням вікових психофізіологічних особливостей, що потребує глибокого знання педагогом індивідуальних рис вихованця, уважного й тактовного ставлення до неповторності його особистості.

В. Чорноус у своїй публікації «Творчі здібності особистості: визначення, сутність, структура» (Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2012. – № 5. – С. 82–87) щодо проблеми формування творчих здібностей констатує, що творчі здібності розвиваються у процесі креативної діяльності та є сукупністю властивостей і особистісних якостей людини, які відзначаються відповідністю до вимог певного виду творчої діяльності, що зумовлюють їхню результативність. Дослідник також зазначає, що для розвитку творчих здібностей особистість повинна мати внутрішню мотивацію.

Вивчення науково-педагогічної літератури доводить, що важливого значення для творчого розвитку особистості набувають заняття у позашкільних навчальних закладах – гуртках. За своєю сутністю гурток – це специфічна спільність дітей та учнівської молоді, яка ґрунтується насамперед на добровільності, спільності інтересів, спрямованості на певний вид навчальної та практичної діяльності; середовище, де забезпечуються умови інтелектуального, духовного і фізичного розвитку дітей, реалізація їхнього творчого потенціалу в галузі позашкільної освіти і виховання та створюються комфортні умови соціальної адаптації до умов реального життя.

Головною метою гурткової роботи є створення умов для творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку дітей у вільний час й задоволення їх освітніх потреб.

Отже, педагогічний процес у позашкільному навчальному закладі спрямований на всебічний розвиток творчої особистості, формування соціального досвіду на основі власних бажань дитини, урахування її нахилів і задатків. У позашкільному педагогічному процесі дитина не просто відтворює засвоєне раніше, а й доповнює та удосконалює те, що засвоїла, чого навчилася. У цьому полягає закон творчої поведінки й особливість методики позашкільного педагогічного процесу, яка будується на обов'язковому заохоченні дитини, багатстві вражень, створенні оптимальних людських стосунків, які є джерелом продуктивної творчої діяльності дитячої спільноти. Найголовнішою функцією позашкільних навчальних закладів є знаходження таких видів діяльності, такої праці, у якій дитина змогла б стати справжнім творцем, тому що без цього не може бути й мови про розвиток творчої, всебічно розвиненої особистості.

Питання роботи позашкільних закладів досліджувала велика кількість вчених та педагогів. Наприклад, С. Шацький у своїх працях наголошував, що завдяки позашкільному вихованню можна досягти того, що всі діти й підлітки зможуть розвивати свої творчі здібності та позитивні інтереси. Він зазначав, що діти допитливі, намагаються до всього доторкнутися, усе спробувати; прагнуть виявити себе, ділитися своїми враженнями, звідси і розвиток творчої уяви, фантазії. У своїй практичній діяльності С. Шацький завжди створював найсприятливіші умови для творчої цікавої роботи, в якій діти могли б «виявити себе». Пропонуючи відкрити дитячий клуб, він спирався на головну ідею дитячого клубу – організувати центр, де дитяче життя будуватиметься на основі вимог, які випливають із природи дитини. На його погляд, клуб – це таке творче об'єднання вихованців, де створені найсприятливіші умови для різноманітних зустрічей, цікавого дозвілля, змістовної праці, занять мистецтвом, гри тощо [8].

Т. Сущенко розглядає позашкільну педагогіку як науку про виховання творчістю, пріоритетними категоріями якої є поняття: «співтворчість, інтерес, захоплення, творча діяльність, дослідництво, інтелектуальна незалежність, саморозвиток, психологічний комфорт, обдарованість, гармонійний і всебічний розвиток, взаємодія» [5]. Авторка також зазначає, що найголовні-

шою функцією позашкільних навчальних закладів, без якої не може бути й мови про розвиток творчої, всебічнорозвиненої особистості, є знаходження таких видів діяльності, такої праці, де дитина змогла б стати справжнім творцем.

Розглядаючи питання розвитку творчих здібностей учнів на заняттях у гуртках, Г. Александровська зазначає, що наявність творчих здібностей у людини ще не гарантує творчих здобутків. Для їх досягнення необхідний «двигун», що запустив би в роботу механізм мислення, тобто необхідні мотивація до діяльності бажання й воля. На її думку: «Гурткова робота в позашкільних навчальних закладах, допомагає розв'язувати окреслені питання, зокрема шляхом організації творчої діяльності» [1, с. 65].

Позашкільна робота являє собою сукупність різних видів роботи і має широкі можливості впливу на дитину. Це – різноманітна позашкільна діяльність, що сприяє більш різнобічному розкриттю індивідуальних здібностей дитини, розвитку в дітей інтересу до різних видів діяльності та збагачує особистий досвід дитини, її знання про розмаїття людської діяльності, під час яких дитина набуває необхідні практичні вміння і навички.

Робота у гуртку несе дитині спілкування з іншими дітьми, радість і задоволення від виконання роботи та розвиток творчих здібностей. Під час проведення занять у гуртку потрібно навчити вихованців бачити і творити красу, яка буде милувати та радувати оточуючих і розвивати уявлення у дитини.

Успіх виховання й навчання багато в чому залежить від того, які методи й прийоми використає педагог, щоб донести до дітей певний зміст, сформувати в них знання, уміння, навички, а також розвинути здатності в тій або іншій області діяльності. Г. Александровська відзначає, що для реалізації передумов розвитку творчих здібностей вихованців використовуються такі ефективні форми й методи навчання, як: пояснювально-ілюстративний, розповідь, бесіди, робота з книгою, демонстрація, вправи, практичні роботи репродуктивного і творчого характеру, методи мотивації і стимулювання, навчального контролю, взаємоконтролю й самоконтролю, проблемно-пошуковий, пізнавальна гра [1, с. 64].

Дослідження літературних джерел та публікацій педагогів і дослідників говорять про те, що дуже часто для розвитку творчих здібностей на заняттях у гуртках вчителі використовувати ігри, які допомагають розвивати у дітей допитливість, змушувати їх логічно мислити та сприяли б кращому запам'ятовуванню теоретичного матеріалу. Тому потрібно з вихованцями проводити творчі та розвиваючі ігри, які при усій своїй розмаїтості об'єднані під загальною назвою не випадково, вони всі виходять із загальної ідеї та мають характерні творчі моменти.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, проблема розвитку творчих здібностей дітей сьогодні є дуже актуальною. Якими б феноменальними від природи не були здібності, самі собою, поза навчанням та діяльністю вони розвиватися не можуть. Тому, завдання позашкільних закладів – виявити і розвинути їх у доступній і цікавій дітям творчій діяльності, використовуючи ефективні форми та методи навчання.

Залучення учнів до творчої діяльності розкриває перед ними горизонт людських можливостей і сприяє правильному визначенню свого місця на широкому полі власних знань, умінь та здібностей. Саме в творчості людина реалізує в усій повноті свої знання, уміння та здібності, а отримавши можливість випробувати себе в різних видах діяльності, точно переконується в наявному арсеналі знань, умінь та здібностей і тим самим адекватно оцінює свої можливості.

Таким чином, повноцінний розвиток творчих здібностей дитини, у певній мірі залежить від умов та методів організації позашкільної роботи, які передбачають залучення учнів до наукового пошуку і використання отриманих знань на практиці при вмілому педагогічному керівництві. Отже, сьогодні одним із основних завдань діяльності позашкільного навчального закладу залишається забезпечення атмосфери комфорту, доброзичливості та співпраці й створення умов для розвитку дитячої творчості.

Список літератури:

1. Александровська Г. Л. Розвиток творчих здібностей учнів у позашкільних закладах / Г. Л. Александровська // Освіта впродовж життя: Таврійський вісник освіти. – 2014. – № 3 (47).
2. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: Основы педагогики творчества / В. И. Андреев. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1988. – 288 с.
3. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психол. очерк: Кн. для учителя. – 3-е изд. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.
4. Закон України «Про позашкільну освіту» // Освіта України. – 2000. – № 31. – 16 с.
5. Сущенко Т. І. Позашкільна педагогіка: навч. посіб. / Т. І. Сущенко. –К.: ІСДО, 1996. – 144 с.
6. Теплов Б. М. Проблемы индивидуальных различий / Теплов Б. М. – М., 1961. – 536 с.
7. Художественное творчество и ребенок / Под. ред. Н. А. Ветлугиной. –М., 1972. – 236 с.
8. Шацкий С. Т. Что такое клуб? / С. Т. Шацкий // Избр. пед. соч.: в 2 т. –М.: Учпедгиз, 1980. – Т. 1. – С. 258-266.
9. Український педагогічний словник / Под ред. С. Гончаренко. – К., 1997.

Курчий О.В., Кушнерева А.В.
Донбасский государственный педагогический университет

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ СЕРЕДНЕЙ ШКОЛЫ НА ЗАНЯТИЯХ В КРУЖКАХ

Аннотация
В статье определена суть понятий творчества и творческих способностей. Исследованы литературные источники и публикации в педагогической периодической прессе по данной проблеме. Авторами обстоятельно обоснована актуальность проблемы развития творческих способностей учащихся в современной школе. Теоретически обоснованы основные идеи и положения исследуемой проблемы. Определены условия, обеспечивающие эффективность формирования творческих способностей детей и обобщен педагогический опыт развития творческих способностей учащихся на занятиях в кружках.
Ключевые слова: творчество, творческие способности, кружок, внешкольное образование, средняя школа.

Kurchiy O.V., Kushnereva A.V.
Donbass State Pedagogical University

THE DEVELOPMENT OF THE CREATIVITY OF THE SECONDARY SCHOOL PUPILS AT THE CAS ACTIVITIES

Summary
The meaning of the creativity is determined in the article. The literature and the articles in the periodicals regarding this problem are investigated. The authors prove are examined the problems of the pupils creativity development at the modern school. The main ideas and conceptual issues of this problem are theoretically substantiated. Are determined the arrangements, which are provide an effectiveness of the children creativity formation. In the article the pedagogical experience of the pupils' creativity development at the CAS activities are examined and generalize.
Keywords: creativity, CAS activities, secondary school.

УДК 811.161

ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА (НА МАТЕРІАЛІ РЕГІОНАЛЬНИХ АНТРОПОНІМІВ)

Кухарчук І.О.
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Статтю присвячено проблемі формування соціокультурної компетентності майбутнього вчителя-словесника. Одним із шляхів розв'язання цього завдання визначено використання краєзнавчого компонента в мовній освіті студента-філолога. У статті подано рекомендації щодо використання антропонімів на заняттях із сучасної української мови, запропоновано систему вправ і завдань.
Ключові слова: соціокультурна компетентність, мовна освіта, краєзнавчий матеріал, антропонім, текст, учитель-словесник.

Постановка проблеми. В умовах глобалізаційних процесів, входження України до європейського освітнього простору, пробудження національної самосвідомості відбуваються суттєві зміни в мовній підготовці вчителя-словесника. Національна доктрина розвитку освіти України [6] визначає першочергове завдання – формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, зберігає і продовжує українські культурно-історичні традиції, шанобливо ставиться до культури всіх національностей, що проживають в Україні.

Ефективне виконання поставлених перед сучасною мовною освітою завдань передбачає оновлення змісту, форм, методів підготовки вчителя української мови і літератури. Актуальність дослідження соціокультурної компетентності майбутніх учителів-словесників зумовлена тим, що саме від їхньої професійної лінгвістичної підготовки залежить формування мовної особистості нового покоління – національно свідомого, патріотичного,

© Кухарчук І.О., 2016

здатного взяти на себе відповідальність за розвиток і збереження духовних і культурних здобутків України, національних інтересів її народу.

Одним із шляхів розв'язання цього завдання вбачаємо у використанні краєзнавчого компонента в мовній освіті студента-філолога. Глибокі знання краєзнавчого матеріалу, з одного боку, долучають майбутніх фахівців до скарбів духовної культури рідного краю, а з іншого, – забезпечують методичну підготовку майбутнього вчителя української мови і літератури до реалізації соціокультурної змістової лінії в загальноосвітній школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування соціокультурної компетенції знайшла відображення в працях таких учених як В. Бадер, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Груба, В. Дороз, В. Кононенко, О. Кучерук, Л. Мацько, Г. Онкович, М. Пентилюк, О. Семеног, А. Ярмолюк та ін. Проте напрацювання науковців-методистів у розв'язанні поставленої проблеми більше зорієнтовані на шкільну мовну освіту. Лише окремі наукові праці присвячені формуванню соціокультурної компетенції майбутнього вчителя-філолога, зосібна А. Галенко дослідила культурологічну компетентність у структурі професійних компетентностей студентів-філологів; В. Каліш запропонувала технологію використання прислів'їв на заняттях сучасної української літературної мови як одного із засобів формування лінгвосоціокультурної компетенції студентів; Н. Чернуха, А. Мурзіна визначили основні умови формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів-словесників; О. Усик дослідила проблему формування соціокультурної компетентності студентів філологічних спеціальностей у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак спеціальні дослідження проблеми впровадження соціокультурного підходу до вивчення сучасної української мови, зокрема використання регіональних антропонімів, ще не були предметом комплексного дослідження з урахуванням вимог до шкільної мовної освіти в Україні, що негативно позначається на рівні професійної підготовки майбутніх учителів-словесників.

Мета статті – розкрити потенційні можливості регіонального антропонімікону у формуванні соціокультурної компетентності майбутніх учителів-словесників та подати рекомендації щодо використання антропонімів на заняттях із сучасної української мови.

Виклад основного матеріалу. Соціокультурна компетентність становить систему знань, умінь і навичок, пов'язаних із засвоєнням мови як найпотужнішого засобу спілкування, знаряддя думки, вираження духу народу, його історії і культури, як необхідної умови існування суспільства і самого народу. «У мові, – як зазначає О. Федик, – не тільки сконденсоване усе духовне, культурне, естетичне, гносеологічне, інформаційне багатство нації, а й змодельована складна прагматика життя, вона містить у собі увесь спектр психологічної мотивації поведінки людини, є прогностичною моделлю як для індивідуума, так і для цілого народу» [7, с. 3]. Л. Мацько слушно зауважує, що сучасна українська мова як елемент національної ідеї зберігає духовні, історико-культурні надбання та цінності попередніх віків життя українського народу, примножуючи їх через контакти з іншими народами, виконує нині роль механізму соціальної спадковості, необхідної для українського соціуму в період національного державотворення [5, с. 114].

Соціокультурна компетентність передбачає наявність знань про національно-культурні особливості країни, норми мовленнєвої і немовленнєвої поведінки її етнічних представників, вміння адекватно реагувати й будувати свою поведінку відповідно до цих особливостей і норм.

Учений-методист О. Горошкіна у структурі соціокультурної компетентності виокремлює такі компоненти: лінгвокраєзнавчий, лінгвокраїнознавчий, лінгвополікультурний [4, с. 184-186]. Відповідно до проблеми нашого дослідження охарактеризуємо особливості лінгвокраєзнавчого компонента, сутність якого полягає у формуванні знань про рідний край, його традиції, звичаї, обряди, історико-етнографічні особливості, духовні надбання, а також виробленні вмінь оперувати цими знаннями для розв'язання особистісних і професійно зорієнтованих проблем.

З метою формування соціокультурної компетенції спробуємо окреслити її теоретичну й практичну складові. Зауважимо, що в процесі фахової підготовки майбутні вчителі словесності повинні опанувати такими знаннями: усвідомлення мови як духовно-національного феномена, що відображає національне буття, історичний та культурний розвиток народу; розуміння ролі мови у формуванні духовної єдності народу, його культури, концептосфери й мовної картини світу.

Відповідно до окреслених теоретичних знань визначимо практичний компонент соціокультурної компетентності: вміння аналізувати одиниці мовної системи та застосовувати їх у ситуаціях міжкультурного спілкування; визначати найбільш важливі концептосфери, які й зумовлюють відбір текстів та побудову на їх основі системи вправ і завдань; вміння і навички оперувати набутими лінгвокраєзнавчими знаннями у професійній діяльності.

Важливим засобом формування соціокультурної компетентності є вивчення антропонімів, пов'язаних із різними регіонами України. Антропоніміка є галуззю, що вивчає систему особових імен, які є важливим джерелом дослідження географічного ареалу, який обіймає нація, є знаками історичної доби, епохи, подій, постатей, явищ, конфліктів, взаємодії з іншими народами. Це закодовані мовні знаки, що поєднують національну історію, національну пам'ять та національну географію. Особові назви виникають у мові кожного народу в різні періоди, серед різних соціальних прошарків, із різних причин і творяться за допомогою найрізноманітніших мовних засобів. Відомий дослідник слов'янської антропонімії М. Морошкін зазначав, що «особові назви мають важливе значення не тільки як матеріал мови, але і як пам'ятка народних поглядів, понять і уявлень, а в них нерідко відображений дух народу краще від інших історичних пам'яток; у цьому випадку імена служать скороченою історією внутрішнього народного побуту і духу» [Цит.: 8, с. 11].

Дослідження антропонімії є цінним у першу чергу для лінгвістики, а також є унікальним ма-

теріалом для формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів-словесників.

Пізнання загальної картини української антропонімії неможливе без опису антропонімікону окремих регіонів. Заслуговують на глибоке вивчення й антропоніми м. Глухова. Досліджуваний регіон має давню історію: належав до Новгород-Сіверського князівства Чернігівської землі (XII–XIII ст.), був частиною литовсько-руської держави (1340-1350 рр.), перебував у складі Московської держави (з 1503 р.), був заселений вихідцями з Поділля; отримавши самоврядування за Магдебурським правом, став центром округи Новгород-Сіверського повіту Чернігівського воєводства (1635р.), за часів Хмельниччини був сотенним містом Ніжинського полку, потужною стратегічною фортецею, визначним торговельним і ремісничим центром (VII ст.), резиденцією гетьманів і столицею Лівобережної України, адміністративним та культурним центром України (VIII ст.), осередком культури за сприяння родини меценатів Терещенків із заснованими учительським інститутом, класичною гімназією, ремісничими училищами (XIX – поч. XX ст.).

Спробуємо подати рекомендації щодо використання антропонімів, що пов'язані з культурним і духовним життям м. Глухова, на практичних заняттях у процесі вивчення різних розділів сучасної української літературної мови.

Зауважимо, що прізвище є не лише знаком культури, але й категорією права. Тому важливо дотримуватися чинних правописних норм української мови під час написання прізвищ. У процесі вивчення розділу «Орфографія» пропонуємо такі завдання:

· Прочитайте текст. Випишіть антропоніми, що пов'язані з «Глухівським періодом» в історії України. Поясніть їх правопис.

Українська столиця Глухів перетворилася в інтелектуальний цент, котрий конкурував із самим Києвом. У Глухові працював перекладачем Генеральної військової канцелярії український письменник і поет Семен Дівович. З Глуховом тісно пов'язане ім'я українського письменника й історика Ф.О. Туманського, членом-кореспондентом Російської Академії наук. У Глухівському пансіоні навчався український історик Я.М. Маркович. У місті Глухові народився відомий український дисидент, перекладач Комісії іноземних справ у Санкт-Петербурзі І.К. Стрелецький.

Глухів у XVIII ст. стає центром музичної і театральної культури України і Росії. З 1730 року у місті почала діяти музично-хорова школа. У ній одержали початкову музичну освіту видатні українські композитори М.С. Березовський і Д.С. Бортнянський.

За гетьмана К. Розумовського у столиці з'являється перший в Україні професійний театр західного зразка. Театр мав хорову капелу, яку очолювали талановиті музиканти К. Юзефович і А. Рачинський. Співаками були М. Полторацький, Г. Головня, Р. Богданович, М. Мірченко, Г. Марцинкевич, С. Котляревський, К. Роговський, В. Харченко, Г. Білгородський.

· Перекладіть текст українською мовою. Поясніть правопис прізвищ.

Глухов посещали писательницы Марко Вовчок, Анна Барвинок, живописец В.А. Тропинин, композитор М.И. Глинка, поэт Ф.Н. Глинка, историк Н.И. Костомаров, сербский филолог В.С. Караджич. Часто в нем бывал друг А.С. Пушкина и К.Ф.Рылеева поэт В.И. Туманский; в глуховском уезде некоторое время жил декабрист А.Ф. Бригген. Два года давал частные уроки в богатых семьях города молодой П.А. Кулиш.

В Глухов приезжал основоположник украинской классической музыки Н.В. Лысенко. В доме А.П. Шапорина во время гастрольных поездок нередко бывали известные деятели украинского театра Н.К. Садовский и П.К. Саксаганский, талантливая украинская актриса М.К. Заньковецкая. В студенческие годы к А.И. Романовскому несколько раз приезжал близкий друг его сына, украинский писатель и ученый Н.К. Зеров [1].

В антропонімії м. Глухова можна знайти цінний матеріал для глибшого вивчення етимології окремих слів і всієї лексичної системи мови. Тому у процесі вивчення лексикології сучасної української мови пропонуємо виконати такі вправи:

· Випишіть з тексту прізвища. Поміркуйте, що послугувало причиною виникнення них.

У Глухові народилося чимало видатних українців: син гетьмана Розумовського Андрій (1752-1836) – посол Росії у Відні, друг і покровитель великого Бетховена; син генерального писаря Андрія Безбородька Олександр (1747-1799) – майбутній міністр закордонних справ; ботанік і фармаколог Г. Соболевський (1741-1807) – випускник Лейденського університету, вчитель Миколи Гоголя і Євгена Гребінки в Ніжинському ліцеї; письменник і етнограф І. Кульжинський (1803-1884); один із відомих дисидентів XVIII сторіччя І. Стрелевський [3, с. 77].

· Згрупуйте прізвища відповідно до джерел їх походження. Обґрунтуйте свою відповідь.

Андрієнко, Базилюк, Власенко, Мураха, Кривенко, Перебийніс, Лучкін, Носатенко, Солоха, Устинченко, Бондарик, Дука, Коваленко, Кошель, Товстуха, Кушнірьов, Піскун, Рибалко, Пасічник, Борщ, Садовніков, Кулик, Шумицький, Хоруженко, Сніг, Волошин, Шкурко, Величко, Циганок, Калач, Гладкий, Заїка, Капелько.

Прізвища міста Глухова, як і українські прізвища в цілому, творилися двома способами – морфологічним та неморфологічним. У процесі вивчення розділів **«Морфеміка»** і **«Словотвір»** можна скористатися матеріалом, що вміщує антропоніми, пов'язані з м. Глуховом.

· Випишіть із тексту прізвища, поясніть їх структурно-словотвірні особливості.

Повернувшись до Глухова, Данило Апостол призначив нову генеральну і полкову старшину. Важливі посади дістали колишні мазепинці. Так, корсунський полковник Андрій Кандиба став генеральним суддею, Яким Горленко – генеральним хорунжим; генеральним обозним призначено Якова Лизогуба, генеральним писарем – Михайла Турковського, генеральним бунчужним – Івана Борозну. Глухівський сотник Іван Мануйлович дістав уряд генерального осавула. Враховуючи наполягання російського уряду, було призначено два генеральних підскарбія – росіянина Івана Мякініна і родича Анастасії Скоропадської Андрія Марковича… [2, с. 238].

· Поясніть, яким способом (морфологічним чи неморфологічним) утворено подані прізвища.

Який спосіб, на вашу думку, переважає у творенні регіонального антропонімікону?

Волончук, Гаврильчук, Глазков, Губарев, Кухтін, Сірик, Скрипка, Сорока, Дубок, Заярок, Непомнящий, Підгорний, Піддубний, Козоріз, Шаповал, М'якоступ, Голозуб, Краснощок, Добридень, Невмирай, Шаман, Шум.

· Проаналізуйте прізвища, що поширені на території м. Глухова. Проаналізуйте суфікси, що мають виразний регіональний розподіл за ступенем поширеності.

Євдокименко, Обуховський, Геращенко, Волик, Іллющенко, Василенко, Ащаулов, Корнієнко, Козловський, Долганов, Єгоров, Овчаренко, Петренко, Титаренко, Чорняк, Самощенко, Ступаченко, Горлов, Жирнов, Войтик, Ландик, Стрижак, Нечай, Дубок, Вишник.

· Скориставшись телефонним довідником мешканців м. Глухова, наведіть приклади прізвищ, що утворилися такими способами: суфіксальним, префіксальним, суфіксально-префіксальним, злиттям двох чи більше основ, переходом однієї частини мови в іншу.

Висновки і пропозиції. Отже, регіональні антропоніми є цікавим лексичним і етнографічним матеріалом, який доцільно використовувати в процесі вивчення курсу сучасної української мови, оскільки засвоєння основних лінгвістичних понять, формування вмінь і навичок пов'язані з ознайомленням із історією рідного краю, традиціями, звичаями.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у розгляді інших шляхів формування соціокультурної компетентності майбутнього вчителя-словесника.

Список літератури:

1. Белашов В. И. Глухов – забытая столица гетманской Украины / В. И. Белашов. – К.: «Україна», 1992. – 132 с.
2. Вечерський В. Гетьманські столиці України / В. Вечерський. – К.: Наш час, 2008. – 320 с.
3. Вечерський В. Глухів / В. Вечерський, В. Белашов. – К.: Абрис, 2003. – 168 с.
4. Горошкіна О. Підручник як засіб формування соціокультурної компетенції учнів / О. Горошкіна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 22. – Ч. ІІ. – С. 183-189.
5. Мацько Л. Стилістика й історія української літературної мови в лінгводидактичному полі підготовки українських філологів / Л. Мацько // Вісник Львівського університету: Серія філологічна. – 2010. – Вип. 50. – С. 112-116.
6. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта України. – 2001. – 18 липня. – С. 4-6.
7. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / Ольга Федик. – Львів: Місіонер, 2000. – 300 с.
8. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.

Кухарчук И.А.
Глуховский национальный педагогический университет имени Александра Довженко

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА (НА МАТЕРИАЛЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ АНТРОПОНИМОВ)

Аннотация
Статья посвящена проблеме формирования социокультурной компетентности будущего учителя-словесника. Одним из путей решения этого задания определено использование краеведческого компонента в языковом образовании студента-филолога. В статье даны рекомендации по использованию антропонимов на занятиях по современному украинскому языку, предложена система упражнений и заданий.
Ключевые слова: социокультурная компетентность, языковое образование, краеведческий материал, антропоним, текст, учитель-словесник.

Kykharchuk I.O.
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

THE FUTURE LANGUAGE AND LITERATURE TEACHER'S SOCIAL AND CULTURAL COMPETENCE FORMING (BASED ON THE REGIONAL ANTHROPONYMS MATERIAL)

Summary
The article deals with the problem of the future language and literature teacher's social and cultural competence forming. One of the ways to solve this problem is using the region component in student-philologist's linguistic education. The article contains the recommendations of using the anthroponyms at Ukrainian language lessons, the system of exercises and tasks is suggested.
Keywords: social and cultural competence, linguistic education, regional material, anthroponym, text, language and literature teacher.

УДК 378.147+811.111

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ МОТИВАЦІЇ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У СТУДЕНТІВ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Левандовська І.З., Дудар О.В.
Тернопільський національний економічний університет

Актуальність статті зумовлена підвищеним попитом на фахівців, які володіють іноземною мовою та навичками міжкультурної комунікації. У статті визначено і обґрунтовано поняття 'мотив' та охарактеризовано типи навчальної мотивації. Розглянуто необхідність наявності позитивної мотивації у студентів вищого навчального економічного закладу під час вивчення іноземної мови. Стаття виділяє два типи мотивації (внутрішню і зовнішню) та підкреслює важливість наявності у студентів саме внутрішньої мотивації. Вміщено поради для студентів, щоб залишатись вмотивованими та викладачів, щоб підтримувати мотивацію.
Ключові слова: іноземна мова, зовнішня мотивація, внутрішня мотивація.

Постановка проблеми. Сучасні процеси глобалізації ринку інтелектуальної праці та послуг формують нові, вищі вимоги щодо освітнього та професійного рівня особистості. В умовах розширення міжнародних зв'язків найбільш конкурентоспроможними є фахівці, які володіють іноземною мовою і навичками міжкультурної комунікації на рівні міжнародних стандартів, у тому числі і в професійній сфері. Сучасний професіонал повинен не лише володіти спеціальними знаннями і вміннями, а й бути готовим до творчого виконання своїх професійних обов'язків та особистісного саморозвитку, що є можливим лише за умов високого рівня професійної мотивації.

З огляду на це, вільне володіння іноземною мовою є однією зі складових економічної компетентності, які ставляться перед випускниками економічного вузу. Як наслідок, формування ефективної мотивації студентів економічного профілю до вивчення іноземної мови є однією з актуальних проблем у процесі становлення особистості майбутнього спеціаліста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній науці існує безліч підходів до розуміння сутності проблеми формування мотивації, структури мотивації, а також до методів її вивчення. Проблема формування мотивації навчальної діяльності розглядалася у працях Л.І. Божович, О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна, Є.П. Ільїна, П.М. Якобсона, Д.М. Узнадзе та ін., які обґрунтували поняття 'мотив', 'мотивація', 'мотиваційна сфера'. Проте проблема дослідження мотивів, формування мотиваційної сфери у сучасних студентів немовних спеціальностей до навчання іноземної мови є недостатньо вивченою та потребує спеціальних розвідок у психолого-педагогічному аспекті.

Метою статті – є дослідження типів навчальної мотивації у сучасному суспільстві та визначення причин зниження мотивації вивчення іноземної мови у студентів економічного вузу.

Виклад основного матеріалу дослідження. За визначенням С.У. Гончаренка, мотивація – це 'система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки'. На його думку, 'мотивами можуть виступати: уявлення й ідеї, почуття й переживання, що виражають матеріальні або духовні потреби людини. Одна й та сама діяльність може здійснюватись з різних мотивів' [3, с. 217].

Досить часто мотивацію визначають як психологічну якість, що веде людину до здійснення цілі. Так, більшість психологів вважає, що мотив – це те, що зумовлює прагнення людини до конкретно визначеної, а не будь-якої мети. Сучасні погляди на мотивацію беруть свій початок з концепцій О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна, Д.М. Узнадзе.

Так, О.М. Леонтьєв визначає, що мотив є не переживанням потреби, але тим об'єктивним, на що направлена діяльність. Він розрізняє поняття мотиву і мети. Мета – це заздалегідний результат, що уявляє людина. Мотив – це спонукання для досягнення мети. На його думку, мотивами називають інстинктивні імпульси, біологічні потяги, бажання, інтереси, переживання емоцій, ідеали [9].

С.Л. Рубінштейн вважає, що предмети і явища зовнішнього світу виступають не тільки об'єктами пізнання, а й своєрідними двигунами поведінки, що спонукають людину. Стрижневим питанням мотивації вважає питання, яким чином мотиви, що визначають обставини, перетворюються на те стійке, що характеризує особистість [12].

Д.М. Узнадзе визнає, що мотив змінює характер поведінки на інший: менш прийнятний на більш прийнятний – і таким чином створює можливість здійснення нової діяльності [14].

На даний час існують різні трактування поняття мотивації як психолого-педагогічного явища: 1) сукупність спонукань, що викликають і визначають активність; 2) процес утворення, формування мотивів, характеристика процесу, який стимулює і підтримує активність на певному рівні [7, с. 117].

Є.П. Ільїн розуміє під мотивацією психічні процеси, що перетворюють зовнішні впливи у внутрішнє спонукання [8, с. 65]. Психолог В. Онищук, також, трактує мотив як динамічне явище, що змінюється і на яке впливають ті зрушення, що відбуваються у внутрішній структурі особистості та у зовнішніх обставинах її життєдіяльності [11].

Таким чином, більшістю науковців мотивація розуміється як спонукальний процес, реалізація в дії та поведінці тих чи інших потреб.

Особливе місце у психолого-педагогічних дослідженнях займає проблема навчальної мотивації, яка визначається як особистий вид мотивації навчання. Так, Є.П. Ільїн до мотивів навчальної діяльності відносить усі фактори, що зумовлюють прояв навчальної активності (потреби, цілі, установки, почуття обов'язку) [8, с. 253].

© Левандовська І.З., Дудар О.В., 2016

Головним завданням мотивації навчання Б. Вернер вважає таку організацію навчального процесу, що максимально сприяє розкриттю внутрішнього мотиваційного потенціалу особистості студента [21, с. 14]. Навчальна мотивація характеризується складною структурою. В якості основних її компонентів він виділяє:

· цивільні мотиви (вчення як підготовка до майбутнього життя в суспільстві);

· пізнавальні мотиви (придбання знань і навичок);

· соціальні ідентифікації з викладачем (відповідає вимогам викладача і високим навчальним досягненням студентів);

· соціальні ідентифікації з батьками (співвідноситься з очікуваннями батьків у сфері навчання і поведінки);

· переживання (пов'язані з привабливістю навчального матеріалу, його різноманітністю і цікавістю);

· матеріальні мотиви (передумова матеріальної забезпеченості в майбутньому);

· значення (отримання високого соціального престижу серед однолітків) [21].

Отже, навчальна діяльність збуджується не одним мотивом, а цілою системою різноманітних мотивів, які доповнюють один одного, знаходяться у певному співвідношенні між собою. Однак не всі мотиви мають однаковий вплив на навчальну діяльність. Одні з них провідні, інші – другорядні. Провідні мотиви пов'язані з внутрішнім набуттям особистісних змістів до навчальної діяльності студентів, в той час як другорядні мотиви обумовлені зовнішніми факторами і не пов'язані безпосередньо зі змістом процесу навчання.

У цьому відношенні Л.І. Божович виділила два основних типи навчальних мотивів: пізнавальні (пов'язані зі змістом навчальної діяльності і процесом її виконання) та соціальні (обумовлені відносинами з іншими людьми) [2, с. 30].

До пізнавальних мотивів відносяться широкі пізнавальні, які орієнтують людину на засвоєння нових знань та навчально-пізнавальні мотиви, які орієнтують на засвоєння способів здобуття знань, а також мотиви самоосвіти – спрямованість на самостійне вдосконалення способів одержання знань. До соціальних мотивів відносять: широкі пізнавальні мотиви (прагнення бути корисним суспільству), вузькі (бажання зайняти визначну позицію в соціумі, заслужити авторитет), та мотиви соціального співробітництва (прагнення до усвідомлення, аналізу способів і форм співробітництва з оточуючими, постійного вдосконалення цих форм) [2].

Ґрунтуючись на класифікації Л.І. Божович, А.К. Маркова запропонувала більш повну і диференційовану класифікацію навчальних мотивів. До рівнів (підвидів) пізнавальної мотивації були віднесені: широкі пізнавальні мотиви (орієнтація на оволодіння новими знаннями, фактами, явищами, закономірностями); навчально-пізнавальні мотиви (спрямованість на засвоєння знань); мотиви самоосвіти (придбання додаткових знань з метою побудови програми самовдосконалення). Соціальні мотиви включають такі рівні: широкі соціальні (обов'язок і відповідальність, розуміння соціальної значущості навчання); вузькі соціальні або позиційні мотиви (прагнення зайняти певну позицію у відносинах з оточуючими, отримати їх схвалення); мотиви соціального співробітництва (орієнтація на взаємодію з іншими людьми) [10, с. 52].

П.М. Якобсон визначає три типи мотивації навчання [16]. По-перше, мотивація, яка може бути названа 'негативною', під якою він розуміє спонукання студента, спричинене усвідомленням певних незручностей і неприємностей, які виникнуть, якщо він не буде навчатися (дорікання з боку батьків, викладачів та одногрупників). Така мотивація навряд чи приведе до успішних результатів. По-друге, мотивація, яка має позитивний характер, але не пов'язана з мотивами закладеними в самій навчальної діяльності. Ця мотивація визначається вагомими для особистості соціальними прагненнями, коли навчання розглядається як шлях до здійснення свого призначення в житті. Третя форма мотивації визначається вузькоособистими мотивами: схвалення людей з його оточення, шлях до власного благополуччя і т.д. На думку П.М. Якобсона, навчатися спонукає сам процес набуття знань, і студент зазнає насолоди від процесу і результатів пізнавальної діяльності, відкриття нового, реалізації своїх можливостей і здібностей [16].

Існує й інша, досить поширена класифікація, в якій мотиви до навчальної діяльності діляться на 'зовнішні' та 'внутрішні'. У психолого-педагогічній науці загальноприйнятими є два підходи до визначення внутрішньої і зовнішньої мотивації. Перший з них використовує у якості критерію поділу характер зв'язку між навчальним мотивом та іншими компонентами навчання (метою, процесом). Якщо мотив реалізує пізнавальну потребу, і пов'язаний із засвоєними знаннями та подальшою діяльністю (збігається з кінцевою метою навчання), то він є 'внутрішній'. Якщо ж мотив реалізує непізнавальну (соціальну за класифікацією) потребу і безпосередньо не пов'язаний з отриманням знань (не збігається з метою навчання), то він називається 'зовнішнім'. У такому випадку внутрішніми є тільки пізнавальні мотиви, спрямовані на оволодіння новими знаннями та можливостями їх здобуття. Такої точки зору дотримуються Н.В. Єлфімова, Н.Ф. Тализіна [5; 13].

В основі другого підходу, поряд із вищевказаним критерієм, виділяється й інший – характер особистісного сенсу (утилітарно прагматичний та/або ціннісний). Якщо мотив має для особистості утилітарно прагматичний сенс, тобто реалізує потреби в зовнішньому благополуччі (матеріальному та/або соціальному), його називають 'зовнішнім'. Якщо ж мотив для особистості має ціннісний зміст і з його допомогою реалізується потреба в духовному благополуччі, в гармонізації внутрішнього світу, в оцінці, корекції, формуванні системи особистісних переконань, установок, домагань, самооцінки, то такий мотив позначається як 'внутрішній'. Відтак, до внутрішніх мотивів додається ще один – мотив самовдосконалення. Прихильниками такого підходу є Д.Б. Ельконін, Г.Є. Залеський, А.К. Маркова [6; 10; 15].

У зарубіжній психолого-педагогічній науці, також, існує точка зору щодо поділу навчальних мотивів на 'зовнішні' та 'внутрішні'. Американські вчені Едвард Л. Десі та Річард М. Раян виділяють

внутрішню (процес і результат) та зовнішню (нагорода, уникнення) форми навчальної мотивації та відповідні їм типи поведінки:

· внутрішня мотивація (intrinsic motivation) і, відповідно, внутрішньо мотивована поведінка (intrinsic motivated behavior);

· зовнішня мотивація (extrinsic motivation) і, відповідно, ззовні мотивована поведінка (extrinsic motivated behavior) [20].

Проте, деякі вчені заперечують правомірність вживання термінів 'зовнішній' та 'внутрішній' по відношенню до мотивів і мотивації. Так, Є.П. Ільїн стверджує, що мотиви завжди внутрішні, на відміну від стимулів, що викликають процес мотивації, які можуть бути і зовнішніми, і внутрішніми. Коли ж говорять про зовнішню мотивацію та мотиви, то мають на увазі або зовнішні впливи інших осіб, або привабливість об'єктів [8, с. 68].

Однак виділення внутрішніх і зовнішніх аспектів (навчальної) мотивації дозволяє не тільки більш детально зрозуміти її сутнісні особливості, але й сприяє конкретизації вибору педагогічних стратегій і тактик формуючого розвитку даного індивідуально-особистісного феномену, в тому числі, і в аспекті вивчення іноземної мови.

Американські психологи Р. Гарднер та У. Ламберт розглядали низку змінних чинників причетних до успішного вивчення іноземної мови, а саме: ставлення до предмета та мотивація, бажання навчатися мові, самовпевненість, незалежність, особистісні змінні (необхідність досягнень, мовні здібності, мовні стратегії). Проте, мотивація є найважливішим чинником реалізації всіх змінних, що впливають на процес вивчення іноземної мови. Р. Гарднер зазначав, що 'мовні навчальні стратегії, імовірно, не спрацюють, якщо індивід не мотивований на вивчення іноземної мови' [19].

Вони виділяють два типи мотивації, які є дієвими чинниками у процесі навчання іноземної мови: інтегративну та інструментальну. На їхню думку, особи з інструментальною мотивацією вивчають мову з практичних та прагматичних міркувань (з метою вступу до навчального закладу, заради отримання пільг тощо). Вчені вважають, що більшість студентів, згідно з дослідженнями, мають чітко сформовану інструментальну мотивацію до вивчення іноземної мови. А особи, котрі вивчають мову з метою підвищення освітнього і культурного рівня, мотивуються інтегративним типом мотивації [17; 18].

Проблемі формування мотивації студентів до вивчення іноземної мови присвячені роботи багатьох сучасних вітчизняних вчених. Так, наприклад, Н.О. Аристова основними критеріями її формування вважає наявність пізнавальних мотивів і цілей, наявність позитивних емоцій, які викликають процес навчання, уміння і бажання вчитися, вміння і можливості застосовувати здобуті знання на практиці [1].

На думку Р.О. Гришкової, система управління формуванням мотиваційних механізмів вивчення іноземної мови не буду ефективною, якщо у навчально-виховному процесі не будуть створені сприятливі педагогічні умови для творчої навчальної діяльності студентів, їхньої самореалізації. А можливі вони лише за таких психолого-педагогічних умов: створення навчальних педагогічних ситуацій, що спонукають студентів до усвідомлення свого образу-Я та адекватної самооцінки; перевазі діалогу над монологом у спілкуванні викладача зі студентами; створення ситуацій успіху, формування позитивної Я-концепції студента; технологізації процесу вивчення іноземної мови; зміна позиції викладача відносно студента [4].

Разом з тим, складність досліджуваної проблеми формування мотивації студентів до вивчення іноземної мови передбачає стале звернення до неї вчених і практичних працівників вищої школи. Багато в чому це зумовлено необхідністю подолання вже існуючих суперечностей між: 1) зростаючим обсягом інформації, можливістю використовувати зарубіжні джерела, спілкуванню з колегами з різних країн та недостатньо високим рівнем володіння іноземною мовою випускниками вузів; 2) необхідністю підвищення рівня іншомовної підготовки майбутніх фахівців і потребою педагогічної теорії і практики у подальшій розробці адекватних методик, що сприяють позитивній динаміці формування мотивації вивчення іноземної мови у студентів немовних спеціальностей; 3) бажанням студента засвоювати іноземну мову як найважливішу складову компетентного розвитку особистості сучасного фахівця та необхідністю подальшої науково методичної оптимізації освітнього процесу вузу у даному напрямку.

Таким чином, можна зробити висновок, що на формування мотивів навчальної діяльності студента в цілому та вивчення іноземної мови зокрема впливає багатогранний комплекс причин, пов'язаний з об'єктивно суб'єктивними факторами педагогічного та індивідуально-особистісного процесу, що зумовлюють мотивацію навчання.

Висновки з даного дослідження і перспективи. З практики роботи зі студентами економічного вузу можна виділити три групи причин зниження мотивації до вивчення іноземної мови, що співвідносяться з особливостями внутрішньої і зовнішньої мотивації навчання. Серед факторів, що ускладнюють формування розвитку внутрішньої мотивації студентів, можна відзначити:

· низький рівень мовної підготовки отриманої в школі, несформованість мотивів до навчальної діяльності і, насамперед, до самостійного придбання знань;

· ступінь емоційної комфортності міжособистісних відносин з колективом або з викладачем, евристичні аспекти організації та проведення занять;

· недостатній рівень володіння викладачем сучасними інтерактивними освітніми технологіями, не завжди адекватний підбір навчального матеріалу.

Зміст зовнішніх мотивів в основному формується під впливом таких стимулюючих факторів, як 'хороша оцінка' або 'стипендія'. Внутрішні мотиви переважно пов'язані із задоволенням особистих потреб студентів у вивченні іноземної мови (інтерес, отримання морального задоволення від самого процесу навчання і т. д.).

Оскільки внутрішня мотивація є найбільш особистісно важливою і педагогічно значущою,

основне завдання викладача іноземної мови полягає у забезпеченні умов освітнього переходу студентів від зовнішньої до внутрішньої мотивації при вивченні іноземної мови. Як варіант, одним з напрямків такої діяльності є створення розвиваючого освітнього середовища, де кожен студент зміг би реалізувати свої можливості і потреби у вивченні іноземної мови за рахунок формування особистісного сенсу іншомовних знань. В якості одного з варіантів можливе створення і проектування віртуально освітнього середовища іншомовного спілкування, яке не тільки являє собою сукупний інформаційно-технологічний ресурс дистанційної освіти, але і володіє значущим потенціалом особистісно змістовної актуалізації освітнього знання як такого. Особлива роль в цьому відношенні належить так званим 'соціальним мережам', що дозволяє спілкуватися групі користувачів, об'єднаних спільним інтересом.

У дидактичному відношенні головна роль тут належить створенню групи учнів, забезпечення входження до неї нових учасників, спрямованість на комунікативну взаємодію у сфері іноземної мови, розміщення необхідного навчального матеріалу, посилань на аудіо та відеоролики, різні навчальні сайти і т.п. При цьому мережевим учасникам надається можливість виконувати завдання в різних електронних форматах (текст, графічний матеріал, аудіо записи, відеозаписи), обмінюватися освітньої інформацією з учасниками групи ON LINE, знайти англомовних друзів з метою вдосконалення навичок іншомовного говоріння.

Використання соціальних мереж як віртуально освітнього середовища іншомовного спілкування забезпечує безперервну взаємодію членів освітнього процесу, враховуючи їх інтереси, і тим самим сприяє формуванню внутрішньої мотивації до вивчення іноземної мови.

Список літератури:

1. Арістова Н. О. Формування мотивації вивчення іноземної мови у студентів вищих нелінгвістичних навчальних закладів: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – К. 2009. – http: //disser.com.ua / content / 350944. html
2. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков / Под ред. Л. И. Божович, Л. В. Благонадежиной. – М., 1972. – С. 7-44.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Гришкова Р. О. Психолого-педагогічні умови особистісно орієнтованого вивчення іноземної мови // Наук. записки КМА. – Т. 18. – К., 2000. – С. 35-36.
5. Елфимова Н. В. Пути исследования мотивации в когнитивной психологии: сравнительный анализ / Н. В. Елфимова // Вопросы психологии. – 1985. – № 5. – С. 162-168.
6. Залесский Г. Е. Психология мировоззрения и убеждений личности / Г. Е. Залесский. – М.: МГУ, 1994. – 144 с.
7. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И. А. Зимняя. – М.: Просвещение, 1991. – 222 с.
8. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2000. – С. 65, 68, 253.
9. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2 т. – М.: Педагогика. – Т. 2. – 1983. – 320 с.
10. Маркова А. К., Орлов А. Б., Фридман Л. М. Мотивация учения и ее воспитание у школьников. – М., 1983. – 64 с.
11. Онищук В. А. Дидактика современной школы: пособ. для учителей / Б. С. Кобзарь, Г. Ф. Кумарина; под ред. В. А. Онищука. – К.: Рад. школа, 1987. – 351 с.
12. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – М.: Учпедгиз. – 1946. – 704 с.
13. Талызина Н. Ф. Управление процессом усвоения знаний / Н. Ф. Талызина. – М.: МГУ, 1975. – 344 с.
14. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования. – М.: Наука. – 1966. – С. 404-407.
15. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1989. – С. 244-246.
16. Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека / П. М. Якобсон. – М.: Просвещение, 1969. – 317 с.
17. Gardner R. C. A Student Contribution to Second Language Learning, Part II: Affective Variables / R. C. Gardner & P. D. MacIntyre // Language Teaching. – 1993. – Volume 26. – P. 1-11.
18. Gardner R. C. Correlation, Causation, Motivation and Second Language Acquisition / R. C. Gardner // Canadian Psychology. – 1999. – Volume 41. – Issue 1. – P. 10-23.
19. Gardner R. C. Language Learning Motivation: the Student, the Teacher, and the Researcher. Manuscript. – Texas Foreign Language Education Conference / University of Texas at Austin. – March 23, 2001. – http://publish.uwo.ca/gardner/
20. Richard M. Ryan, Edward L. Deci. Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions // Journal of Contemporary Educational Psychology. – Volume 25. – Issue 1. – January, 2000. – P. 54-67.
21. Werner B. A Theory of Motivation for Some Classroom Experiences // Journal of Educational Psychology. – 1979. – P. 3-25.

Левандовская И.З., Дудар Е.В.
Тернопольский национальный экономический университет

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЗИТИВНОЙ МОТИВАЦИИ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА У СТУДЕНТОВ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Аннотация
Актуальность статьи определяется повышенным спросом на специалистов, владеющих иностранным языком и навыками межкультурной коммуникации. В статье определено и обосновано понятие 'мотив', а также охарактеризовано виды учебной мотивации. Рассматривается необходимость наличия позитивной мотивации у студентов высшего учебного экономического заведения во время обучения иностранному языку. Статья выделяет два вида мотивации (внутреннюю и внешнюю) и подчеркивает важность именно внутренней мотивации у студентов. Включены советы для студентов, чтобы оставаться мотивированными, и преподавателей, чтобы мотивацию поддерживать.
Ключевые слова: иностранный язык, внешняя мотивация, внутренняя мотивация.

Levandovska I.Z., Dudar O.V.
Ternopil National Economic University

FORMATION OF HIGH SCHOOL STUDENT'S POSITIVE MOTIVATION IN STUDYING FOREIGN LANGUAGE

Summary
An increasing demand in foreign language speaking employees with intercultural communication skills is caused the necessity of this paper. The paper identifies and explains the definition 'motive' and characterizes types of learning motivation. It describes the importance of positive motivation for high economic school students at the time of foreign language learning. Two types of motivation (intrinsic and extrinsic) are distinguished, and intrinsic motivation is appeared to be the most important. There are also advices for students how to stay motivated and for teachers how to enhance motivation.
Keywords: foreign language, extrinsic motivation, intrinsic motivation.

УДК 37.03

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ПІДПРИЄМНИЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ»

Прищепа С.М.
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті визначено актуальність та важливість впровадження компетентнісного підходу у навчально-виховному процесі. Проаналізовано сутність та зміст поняття «підприємницька компетентність». На основі нормативних документів подано основний перелік ключових компетентностей. Окреслено рівневу структуру компетентностей, яка складається з трьох рівнів: ключові, загальногалузеві, предметні компетентності. У статті виділено три групи (соціальні, мотиваційні, функціональні) компетентностей.
Ключові слова: підприємницька компетентність, компетнтнісний підхід, ключові, загальногалузеві, предметні компетентності; вікові етапи учнів.

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах входження України до нових ринкових відносин надзвичайно важливою проблемою є економічна підготовленість молоді до життя в суспільстві, їх активної діяльності в нових ринкових умовах. Державний стандарт орієнтує педагогічних працівників не лише на зміст навчально-виховного процесу, але й на той підхід, за яким повинно відбуватися навчання

Останнім часом у педагогіці стала популярною концепція компетентності, в основі якої закладена ідея формування компетентності людини, яка має необхідні знання, професіоналізм і високі моральні якості, а також спроможна адекватно діяти у відповідних ситуаціях і брати на себе відповідальність за певну діяльність.

На основі нормативних державних документів (Освіта України (XXI століття), Національна програма виховання учнівської молоді України та ін.) така система освіти є дуже ефективною, адже спрямована на гуманізацію та демократизацію навчально-виховного процесу.

Важливість та актуальність цієї проблеми підтверджується реалізацією численних проектів, зокрема, сьогодні, в рамках українсько-польського проекту «Уроки з підприємницьким тлом» простежується можливість формувати підприємницьку компетентність серед молоді не тільки на

© Прищепа С.М., 2016

уроках економіки чи основ підприємницької діяльності, а й у рамках інших шкільних предметів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі різних аспектів компетентнісного підходу в освіті присвятили свої дослідження вітчизняні та зарубіжні дослідники. Серед них Н. Бібік, Л. Ващенко, Б. Гершунський, Т. Добудько, А. Маркова, О. Пометун, О. Проценко, О. Савченко, М. Скаткін, А. Хуторський та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вищезазначені дослідники вивчали питання сутності компетентнісного підходу, характеристики його складових, моніторинг рівнів досягнень компетентностей, технологію формування ключових компетентностей, проте сутності та важливості формування підприємницької компетентності у підлітковому віці не зовсім вивченні в повній мірі

Формулювання цілей статті. На основі вивчення та аналізу літератури з'ясувати та проаналізувати сутність, зміст поняття «підприємницька компетентність», особливості, сучасні тенденції формування підприємницької компетентності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми вже зазначали, що компетентнісний підхід в сучасній освіті на сьогодні є дуже актуальним, адже даний підхід передбачає особистісно орієнтоване навчання, спрямоване на розвиток індивідуальності учня, його самовизначення та самоактуалізацію, самореалізацію та соціалізацію.

За твердженням дослідниці В. Химинець [7] саме компетентнісний підхід переміщує акценти із процесу накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок у площину формування й розвитку в учнів здатності практично діяти і творчо застосовувати здобуті знання й набутий досвід у різних ситуаціях.

Для визначення сутності поняття «компетентність» варто простежити визначення даного поняття у словниках та працях учених.

Поняття «компетентний» в українських та російських словниках тлумачиться як кваліфікований; тямущий; добре обізнаний, авторитетний в певній галузі. Термін «компетенція» використовується частіше для визначення меж дії фахівця, а «компетентність» – для оцінки якості його діяльності.

Компетентність (у перекладі з лат. «competentia») це інтегративне утворення особистості, що поєднує знання, уміння, навички, досвід й особистісні якості, які зумовлюють прагнення, готовність і здатність розв'язувати проблеми і завдання, що виникають у реальних життєвих ситуаціях, усвідомлюючи при цьому значущість предмета і результату діяльності [6].

У тлумачному словнику іншомовних слів поняття «компетентність» розглядається як здатність установити й реалізувати зв'язок між «знанням – умінням» і ситуацією.

За словами О. Савченко компетентність – це спеціально структурована сукупність знань, умінь, навичок, ставлень, певного досвіду, що набуваються у процесі навчання та особистого пізнавального і життєвого досвіду [5].

Дослідниця стверджує, що компетентна людина застосовує стратегії, найсприятливіші для виконання окреслених завдань.

Зараз все більшого значення набуває концепція ключових компетентностей, де «ключові компетентності» розуміється вченими як знання, уміння, навички, цінності, що становлять особистісні та суспільні аспекти життя та діяльності.

На основі вивчення психолого-педагогічної літератури визначено, що виділяють три групи компетентностей:

– соціальні,
– мотиваційні;
– функціональні.

Можна стверджувати, що кожному віковому етапу властиві певні компетентності, тому варто зазначити, що система компетентностей має рівневу структуру (рис. 1).

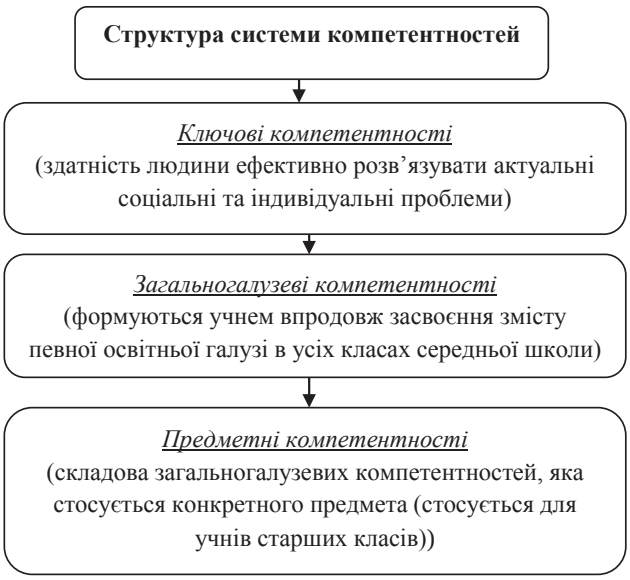

Рис. 1. Рівнева структура системи компетентностей

Згідно рис. 1 подані компетенції, які мають бути притаманні для різних вікових етапів, зокрема вченні вважають, що кожен старшокласник (випускник) школи повинен набути навчальну, культурну, громадянську, соціальну та підприємницьку компетентності.

У робочій програмі Європейської комісії визначено ключові (базові, життєві, міжпредметні, транспредметні) компетентності для життя, зокрема [8]:

1. Навчальна компетентність – передбачає що учень сам визначає мету діяльності або приймає мету вчителя, проявляє зацікавленість у навчанні, докладає зусиль, організовує свою працю для досягнення результату, усвідомлює свою діяльність та прагне її вдосконалити, має уміння й навички самоконтролю та самооцінки.

2. Соціальна компетентність, яка передбачає здатності аналізувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, визначаючи в них власне місце, проектувати стратегію свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп, відповідно до соціальних норм та правил.

3. Загальнокультурна компетентність – стосується формування культури міжособистісних відносин, оволодіння вітчизняною та світовою культурною спадщиною, принципи толерантності, плюралізму.

4. Здоров'язберігаюча компетентність – під якою розуміють характеристики, властивості

учня, які спрямовані на збереження фізичного, соціального, психічного та духовного здоров'я, здоров'я свого та власного оточення.

5. Компетентності з інформаційних і комунікаційних технологій, які передбачають здатність учня орієнтуватися в інформаційному просторі, володіти й оперувати інформацією відповідно до потреб ринку праці. Вони пов'язані з якостями технічно та технологічно освіченої особистості, підготовленої до життя й активної трудової діяльності в умовах інформаційного суспільства.

6. Громадянська компетентність – передбачає вміння в учнів орієнтуватися в проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, знати процедури участі в діяльності політичних інститутів демократичної держави, органів місцевого самоврядування.

7. Підприємницька компетентність, відповідно до цього документу «підприємницька компетентність» є однією з головних, вона передбачає реалізацію здатності в учнів:

– співвідносити власні економічні інтереси й потреби з наявними ресурсами, інтересами і потребами інших людей та суспільства;

– організовувати власну трудову та підприємницьку діяльність і роботу колективу, орієнтуватися в нормах і етиці трудових відносин;

– аналізувати й оцінювати власні професійні можливості, здібності та співвідносити їх з потребами ринку праці;

– складати, здійснювати й оцінювати плани підприємницької діяльності та особисті бізнес-проекти;

– презентувати й поширювати інформацію про результати власної економічної діяльності та діяльності колективу.

У Європейській довідковій системі підприємницька компетентність трактується як здатність особистості втілювати ідеї в сферу економічного життя, як інтегрована якість, що базується на креативності, творчості, інноваційності, здатності до ризику, а також спроможності планувати та організовувати підприємницьку діяльність [8].

Аналізуючи праці вчених щодо формування підприємницької компетентності, зокрема О. Проценко зазначає, що це складний, суперечливий, рівневий процес, який передбачає опанування особистістю підприємницьких знань, та становлення підприємницької поведінки та свідомості [4].

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, ми трактуємо поняття «підприємницька компетентність» як сукупність якостей, знань, які допомагають особистості успішно та якісно вирішувати бізнес-завдання та досягати високих результатів в підприємницькій діяльності.

Формування підприємницьких умінь відбувається вже тоді, коли учні беруть участь в учнівському самоврядуванні та дослідницькій діяльності, виконують роль організаторів шкільних справ, обирають майбутню професію, планують створення власної справи тощо.

Проте, вже на сучасному етапі формування підприємницької компетентності починається з початкової школи, адже на основі ринкових умов, вже на даному віці молодші школярі мають ознайомитися з основами економічних істин, понять, категорій, явищ, з потребами людей.

Слід зазначити, що формування підприємницької компетентності пов'язане не тільки з тим, як учням викладають економіку, а з усією системою навчання та виховання в школі.

Тому дослідники з даної галузі зазначають, що в початковій школі ще немає курсу економіки, тому варто формувати підприємницьку компетентність на основі інтегрованих уроків: з математикою, логікою, образотворчим мистецтвом, природознавством.

Для учнів молодшого шкільного віку було розроблено програму «Цікава економіка» для 2-4 класів.

Розробники програми стверджують, що молодші школярі здатні усвідомлювати значення підприємницької компетентності шляхом опанування таких умінь: вміння раціонально використовувати матеріал, об'єктивно оцінювати результати праці, чесно та сумлінно ставитися до своїх обов'язків.

Для учнів основної та старшої школи надзвичайно важливе є отримання необхідних знань про умови та особливості підприємницької діяльності, точніше, усвідомити, наскільки важлива та потрібна для сучасного суспільства.

На сьогодні розроблена велика кількість програм економічного спрямування для основної школи: «Економіка для 10 класу», «Географія світового господарства з основами економіки», «Комерційна географія», «Фінансова математика», «Основи підприємницької діяльності», «Основи менеджменту», «Клієнт банку» [3].

Всі названі програми курсів повинні забезпечувати розвиток економічного мислення, формування стійких професійних інтересів, необхідних при виборі майбутньої професії.

Розробники програм стверджують, що формування підприємницької компетентності відбувається впродовж кількох етапів [3]:

– I етап (мотивація) – усвідомлення учнем цілей, змісту підприємницької діяльності;

– II етап (актуалізація) – окреслення необхідного досвіду діяльності учнів в економічній сфері життя людини;

– III етап (опанування) – теоретичний і практичний навчально-інформаційний блок з питань підприємницької діяльності в економічній сфері суспільного життя;

– IV етап (самоаналіз) – аналіз отриманих результатів та співвіднесення їх із передбачуваними.

За твердженнями науковців щоб формування підприємницької компетентності було успішним варто використовувати найновіші форми роботи, зокрема тренінги: бізнес-тренінги, управлінські, лідерські та корпоративні тренінги.

Відповідно до формування підприємницької компетентності дослідниця Л. Медвідь [3] пропонує застосовувати такі види тренінгів:

1) професійний тренінг (бізнес-тренінг, бізнес-освіта, корпоративний, маркетинг-тренінг);

2) тренінг лідерства (ведення переговорів, управління персоналом);

3) соціально-психологічний тренінг (зорієнтований на розвиток соціально-психологічних характеристик особистості підприємця);

4) комунікативний тренінг (формування комунікативних умінь, розв'язання конфліктів,

міжособистісне спілкування, успішне ведення переговорів).

Можна зазначити, що формування підприємницької компетентності є надзвичайно важливою справою, адже знання, уявлення про умови та особливості підприємницької діяльності вкрай необхідні для підростаючого покоління, яке вже скоро увійде в доросле самостійне життя.

На основі вищезазначеного цілеспрямоване формування підприємницької компетентності сприятиме повноцінному розвитку, що готова змінювати, удосконалювати умови свого життя та суспільства, вільно обирати життєвий шлях.

Висновки з даного дослідження та перспективи. Одним із завдань, які вирішує сучасна школа, є формування фізично, духовно, інтелектуально, психологічно підготовленого до самостійного життя школяра.

Глобалізація, прискорений науково-технічний прогрес диктують, що суспільству потрібна професійно-компетентна молодь, яка вміє швидко адаптуватися в нестабільних умовах, здатна до ризику, самостійного вибору сфер діяльності, поведінки, орієнтованої на успіх, саморегуляцію, самоактивність.

Подальшого вивчення потребують питання діагностики підприємницької компетентності, розроблення ефективних форм та методів формування підприємницької компетентності учнів підліткового віку, порівняльний аналіз формування підприємницької компетентності в школах України та Європи.

Список літератури:

1. Бібік Н. Компетентність у навчанні / Н. Бібік // Енциклопедія освіти /АПН України, гол. ред. В. Кремень. – К.: Юріком Інтер, 2008. – 408 с.
2. Заблоцька О. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз / О. Заблоцька // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 40. – Серія: Педагогічні науки. – 2008. – С. 63-68.
3. Назаренко Г. Формування підприємницької компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідності до вимог нових державних стандартів / Г. Назаренко // [метод. посібник]. – Черкаси: ЧОІППОПП, 2014. – 68 с.
4. Проценко О. Підприємницькі уміння як складник життєвої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 30 (83). – С. 298-301.
5. Савченко О. Компетентнісний підхід у сучасній вищій школі / О. Савченко // Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку. – 2010. – Випуск № 3. – Електронний ресурс – Режим доступу: http://www.intellct-invect.org.ua
6. Химинець В. Компетентнісний підхід до професійного розвитку вчителя [Електронний ресурс] / Химинець В. – Режим доступу: http://zakinppo.org.ua/2010-01-18-13-44-15/233-2010-08-25-07-10-49

Прищепа С.М.
Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ «ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ»

Аннотация
В статье определена актуальность и важность внедрения компетентностного подхода в учебно-воспитательном процессе. Проанализированы сущность и содержание понятия «предпринимательская компетентность». На основе нормативных документов подано основной перечень ключевых компетенций. Определено уровневую структуру компетенций, которая состоит из трех уровней: ключевые, общеотраслевые, предметные компетентности. В статье выделены три группы (социальные, мотивационные, функциональные) компетенций.
Ключевые слова: предпринимательская компетентность, компетнтнисний подход, ключевые, общеотраслевые, предметные компетентности; возрастные этапы учеников.

Pryschepa S.M.
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

THE ESSENCE AND THE CONTENT OF THE CONCEPT «ENTREPRENEURIAL COMPETENCE»

Summary
The article determines the actuality and importance of implementing of competence-based approach in the educational process. Analyzed the essence and the content of the concept «entrepreneurial competence». On the basis of regulations presents the main list of key competencies. Outlined tiered structure of competencies consisting of three levels: key, industry-wide and subject. The article allocates three groups (social, motivational, functional) competencies.
Keywords: entrepreneurial competence, competence-based approach, key, industry-wide, subject competences; pupils' age stages.

УДК 378.147:316.647.5

СЕРЕНДИПІТІ ЯК ІНТЕРАКТИВНА МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Сінельник І.П.
Педагогічний інститут
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті актуалізовано проблему формування менталітету толерантності студентів, як одного із найважливіших стратегічних завдань вищої школи; наголошено, що толерантність є однією з європейських цінностей і однією з найважливіших педагогічних компетенцій, на формування яких має спрямовуватися підготовка педагогів; проаналізовано походження та змістовий аспект концепту «серендипіті»; розкрито суть інтерактивної методики серендипіті та теоретично обґрунтовано доцільність її застосування для виховання толерантності майбутніх учителів початкової школи у процесі навчання англійської мови; розглянуто деякі підходи та методи, що є невід'ємними компонентами означеної методики, які можуть якісно поліпшити процес формування менталітету толерантності майбутніх учителів початкової школи.

Ключові слова: серендипіті, інтерактивна методика, навчання англійської мови, позааудиторна діяльність, відеоклуб, автентичний художній фільм, підходи та методи, виховання, толерантність, європейська цінність, майбутні вчителі початкової школи.

Постановка проблеми. На етапі інтеграції України у світові політичні, культурні й освітні структури перед вищою освітою, зокрема вишами, що плекають педагогічні кадри, постає досить складне соціальне замовлення – підготовка спеціалістів нової формації, фахівців гуманістичного типу, здатних до успішного здійснення ними подальшої педагогічної діяльності та ефективної міжкультурної взаємодії на засадах гуманізму. Таким чином, сьогодення вимагає від майбутніх педагогів, а саме вчителів початкової школи, не тільки належної мовної підготовки, а й сформованого у них менталітету толерантності, усвідомлення себе одночасно патріотами України та громадянами світу, зорієнтованості у професійній сфері та повсякденній життєдіяльності на європейські цінності, серед яких чільне місце займає толерантність.

Згідно з рекомендаціями Європейської комісії щодо універсальних компетенцій, найважливішими педагогічними компетенціями, на формування яких має спрямовуватися підготовка педагогів, зокрема вчителів початкової школи, визначено такі: розуміння та сприйняття етичних норм поведінки стосовно інших людей; сформована система цінностей та мотивації до педагогічної діяльності; адаптивність і комунікабельність; толерантність, полікультурна грамотність [5, с. 248-249]. Отже, можна стверджувати, що виховання студентства на основі засвоєння європейських цінностей, а серед них і толерантності, є життєво необхідним фактором інтеграції українського суспільства в європейське співтовариство та одним із найважливіших стратегічних завдань вищої освіти на початку третього тисячоліття.

Варто зазначити, що потреба суспільства в спеціалістах нового типу передбачає пошук і впровадження в освітню практику вищої школи інноваційних форм, методів і методик, які б забезпечували формування менталітету толерантності майбутніх учителів початкової школи, що є запорукою успішного здійснення ними педагогічної діяльності та продуктивної міжкультурної взаємодії. Ефективному розв'язанню означеної проблеми сприятиме, на нашу думку, застосування інтерактивної методики серендипіті у процесі іншомовної підготовки суб'єктів освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз філософських, психолого-педагогічних, соціологічних праць з окресленої проблеми дозволяє констатувати, що окремі аспекти виховання молоді на засадах толерантності розглядались такими відомими вітчизняними та зарубіжними науковцями, педагогами та громадськими діячами як І.Д. Бех, О.В. Сухомлинська, О.Я. Савченко, І.А. Зязюн, В.Г. Кремень, Я.А. Береговий, Ш.О. Амонашвілі, В.О. Лекторський, В.М. Золотухін, О.Г. Асмолов, М.Р. Баяновська, О.О. Безносюк, Р.Р. Валітова, А.П. Садохін, Є.Ю. Клепцова, А.М. Байбаков, Б.З. Вульфов, В.П. Комаров, С.К. Бондирєва, Д.В. Колєсов, С.Г. Тер-Мінасова, Г.М. Шеламова, Г.В. Безюлева, О.М. Мороз, М. Уолцер, К. Цюрхер, О. Хеффе, Дж. Салліван, Т. Адорно, Р. Портер, Р. Пратт, К. Уейн та інші.

Проблема застосування відеофонограм, з-поміж них і автентичних художніх фільмів, у процесі іншомовної підготовки молоді стала предметом наукових праць Н.І. Бичкової, О.І. Гузь, Т.П. Леонтьєвої, І.М. Кузьміна, Є.Б. Фрайфельд, М.В. Ляховицького, Н.В. Мосьпан, Л.І. Іванової, М.Г. Шабарової, В.С. Пащук, Т.О. Яхнюк, С.Е. Кіржнер, Р. Келлі, М. Аллан, Дж. Морлі, С. Каннінгхем, Л. Еванс, Ф. Стіллер, Д. Стюарт, Дж. Лонерган, М. Геддес, Б. Беддок, Л. Бренді, Дж. Шерман, Б. Томалін, Т. Гібсон та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз джерельної бази засвідчує, що, попри досить вагомі результати дослідження проблеми виховання толерантності молодого покоління, такий її аспект як формування менталітету толерантності через зміст і засоби іноземної мови, зокрема через впровадження у процес іншомовної підготовки вчителів початкової школи методики серендипіті, що передбачає перегляд автентичних художніх фільмів, залишається поза увагою науковців.

Мета статті. Метою нашої статті є актуалізація проблеми формування менталітету толерантності студентів, як одного із найважливіших стратегічних завдань сучасної вищої школи, здійснення аналізу походження та змістового аспекту концепту «серендипіті», розкриття суті методики серендипіті, огляд деяких підходів та

© Сінельник І.П., 2016

інноваційних методів роботи, що є невід'ємними компонентами означеної методики.

Виклад основного матеріалу. Безперечним є той факт, що ефективне здійснення міжкультурної взаємодії неможливе без сформованості у людини такої якості особистості, як толерантність, що передбачає прийняття та правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та способів проявів людської індивідуальності. Толерантність – це частина культури людини третього тисячоліття, цінність соціокультурної системи, внутрішній стрижень всього буття людини, заснованого на злагоді, співробітництві, взаєморозумінні та взаємоповазі.

Відтак, перед вищою освітою, як сферою соціокультурної практики, гостро стоїть проблема виховання молодих людей, що виступають будівничими суспільства нового типу, на засадах терпимості до політичної, соціальної, етнічної, релігійної, вікової «іншості», проблема формування емоційно-ціннісного компоненту громадянської культури молодих людей, що включає, насамперед усвідомлення абсолютної цінності прав людини, свободи особистості, почуття власної гідності, гуманізм, полікультурність, толерантність, плюралізм, здатність до компромісу, усвідомлення взаємозалежності інтересів окремих людей, соціальних груп у суспільстві [2, с. 61-76].

Однак, аналіз різноманітних джерел та власний досвід педагогічної діяльності допомогли нам виявити протиріччя між потребою суспільства в толерантній особистості та недостатньою спрямованістю системи освіти на її виховання, наявністю унікального виховного потенціалу англійської мови та його недостатньою реалізацією в освітньому процесі вишу. Подолання цих протиріч ми вбачаємо у впровадженні в практику національної вищої школи передового зарубіжного досвіду, зокрема інтерактивної методики серендипіті.

Насамперед, спробуємо з'ясувати походження та змістовий аспект концепту «серендипіті». Аналіз різноманітних лексикографічних джерел та електронних ресурсів дозволяє стверджувати, що історія виникнення концепту «серендипіті» датується 361 роком нашої ери, коли острів, що у колоніальну епоху називався Цейлон (нині Шрі-Ланка), отримав від арабів нову назву – Серендип (англ. Serendib або Serendip; араб. Sarandīb), яку вони запозичили в індіанців, з якими на той час вели торгівлю. Отже, лексема «Серендип» походить від санскритської лексеми «Сімхаладвіпа» (Simhaladvipa), що дослівно перекладається як «Острів – Помешкання Левів» [4; 9; 10].

В англійській мові з назвою «Серендип» пов'язана поява лексеми «серендипіті», що перекладають як «щасливий збіг обставин», «щасливий випадок», «несподіване знаходження чогось приємного», «випадкове відкриття чогось бажаного» [11, с. 624], «вроджена здібність робити цікаві та цінні відкриття випадково» [7, с. 1154; 8, с. 1227]. Цікавим фактом є те, що вперше термін «серендипіті» вжив англійський політичний діяч, письменник, засновник жанру готичного роману, 4-й граф Орфордський Хорос Уолпол в листі від 28 січня 1754 року до британського дипломата Хороса Манна. В ньому Хорос Уолпол згадує перський епос «Три принца з Серендипу», з яким англійські читачі того часу могли ознайомитись завдяки французьким перекладам. Герої казки робили несподівані вдалі відкриття в процесі переслідування зовсім інших цілей завдяки своїй інстинктивній проникливості та вмінню розгледіти в навколишньому світі елементи, досить очевидні, але такі, що вислизають від звичайного погляду. Хорос Уолпол позначив здатність, притаманну принцам, словом «серендипіті», зазначивши, що це «дуже виразне слово, що характеризує відкриття, зроблене без навмисних дій» [4; 9; 10].

Варто відзначити, що вищезазначене поняття в англомовному світі користується популярністю з першої половини XX століття, коли бурхливого розвитку набули винахідницька активність і методологія винахідницької діяльності. Воно включено до найбільш відомих англомовних лексикографічних джерел та активно вживається в розмовній мові. В українській же мові аналогічний за змістом термін поки що не прижився і не ввійшов до складу жодного україномовного лексикографічного джерела. Однак, деінде трапляється його вживання у вигляді безпосередньої транслітерації «серендипіті» або напівкальки «серендипність».

Серендипіті як методика навчання за допомогою фільмів виникла в 1996 році. Нею активно послуговуються в процесі навчання топменеджерів, людей з особливими потребами в навчанні. У топів майже немає вільного часу, у них все зустрічі, перельоти, наради і т.д. Це люди, які не можуть навчатися за допомогою традиційних методів, але від яких залежить майбутнє корпорацій. Так, Phillips, а за нею й інші компанії почали застосовувати серендипіті для навчання молодих фахівців. В чому ж полягає суть цієї методики? Серендипіті – це навчання по ходу. По ходу приготування сніданку, подорожі потягом чи літаком, перегляду фільму і т.д. Таким чином, навчання за допомогою фільмів – це надзвичайно потужний засіб, адже за допомогою перегляду півторагодинного фільму можна витягнути інформації та навичок як з шестимісячного курсу лекцій у виші [3].

Серендипіті як інтерактивна методика, що передбачає перегляд автентичних художніх фільмів, може бути впроваджена у практику вищої школи з метою виховання толерантності студентів, оскільки цінності неможливо передати тим же способом, що і знання. Спосіб їх засвоєння лежить, перш за все, через емоційний досвід, адже, цінностям не можна просто навчити, їх необхідно переживати особисто. Яким же чином це може бути зреалізовано?

Щоб максимально використати потужний виховний потенціал автентичних художніх фільмів у процесі навчання англійської мови, доцільною буде організація постійно діючого у позааудиторний час відеоклубу. Метою такого клубу є популяризація загальнолюдських цінностей. Членство у відеоклубі впорядковує стихійний глядацький досвід його учасників, які вчаться аналізувати фільми й героїв, їхню поведінку, конфлікти тощо, надає можливість навчитися висловлювати свої думки з приводу побаченого та почути думки інших членів відеоклубу. Це, у свою чергу, сприяє формуванню власних поглядів і цінностей, а також умінню їх відстоювати.

Власний досвід застосування методу серендипіті засвідчує, що серед продукції кіноіндустрії

неважко знайти фільми, що відповідають тематиці засідань відеоклубу, а саме ті, що порушують такі проблеми сучасного світу як соціальна нерівність, права людини, злочинність неповнолітніх, домашнє насилля, релігійні конфлікти, рабство, наркоманія, упередження, дискримінація, расизм, тероризм, імміграція та безліч інших тем, пов'язаних з толерантністю та різноманіттям. Зазначимо деякі фільми, що можуть бути використані в роботі відеоклубу: «Намисто» (англ. «The Necklace»), США, 2014; «Перевтілення» (англ. «Metamorphosis»), Великобританія, 2012; «Час» (англ. «In Time»), США, 2011; «Лак для волосся» (англ. «Hairspray»«), США, Великобританія, 2007; «Вавілон» (англ. «Babel»), Франція, США, Мексика, 2007; «Століття дурнів» (англ. «The Age of Stupid»), Великобританія, 2006; «Зіткнення» (англ. «Crash»), Німеччина, США, 2005; «Горбата гора» (англ. «Brokeback Mountain»), США, Канада, 2005; «Післязавтра» (англ. «The Day after Tomorrow»), США, 2004; «Малюк» (англ. «The Kid»), США, 2000; «Джіа» (англ. «Gia»), США, 1998; «Велетень» (англ. «The Mighty»), США, 1998; «Ненависть» (франц. «La Haine»), Франція, 1995; «Форрест Гамп» (англ. «Forrest Gump»), США, 1994; «Гарний син» (англ. «The Good Son»), США, 1993; «Все літо в один день» (англ. «All Summer in a Day»), США, 1982.

Варто додати, що для аналізу фільмів викладач може використовувати такі підходи: аналіз літературної історії фільму та характерів героїв; аналіз фільму як відображення суб'єктивності режисера (фокус – на впливі реальних подій з особистого життя й соціального оточення режисера на його фільми та героїв); аналіз глядацького ставлення (як кожен окремий глядач сприймає переживання й пригоди кіногероїв).

При обговоренні фільмів доречно застосовувати різноманітні *інтерактивні методи роботи*, котрі мають діалогічну основу та є рефлексивними, що може якісно поліпшити процес формування толерантного світогляду та міжкультурних комунікативних умінь майбутніх учителів початкової школи. Розглянемо деякі з них.

Мозковий штурм. Під час обговорення фільму методом «мозкового штурму» учасники мають право висловити власні ідеї щодо тематики фільму, які одразу ж можуть розвиватися чи доповнюватись іншими.

Здебільшого учасники сідають за загальний стіл обличчям один до одного або кружкома. Важливо, щоб всі добре бачили одне одного. Потім, впродовж 10-15 хвилин триває індивідуальне обмірковування ідей та їхнє вільне перелічування з боку кожного учасника. При цьому, головний принцип мозкового штурму – чим більше ідей, тим краще. Тому, завдання викладача – заохочувати максимальну кількість висловлювань. Виступати можна багато разів, але не поспіль, і водночас заборонено радитися, сперечатися, критикувати, оцінювати, звертатися за підтримкою до викладача. Висловлювання учасників потрібно дослівно записувати на дошці або аркуші паперу без коментарів викладача чи інших учасників.

Після проведення мозкового штурму необхідно підвести підсумки – оцінити й проранжувати ідеї на основі різних критеріїв (обрати найцікавіші та ті, від яких можна відмовитися, або ж визначити ті, що набрали при голосуванні найбільшу чи найменшу кількість балів тощо). «Мозковий штурм» допомагає досить швидко зібрати максимальну кількість ідей чи поглядів на ту чи іншу проблему.

Групова дискусія – спільне спеціально організоване обговорення проблеми, що піднімається у переглянутому фільмі і яке передбачає вислуховування та аналіз різних точок зору. Дискусія дозволяє прояснити, а іноді і змінити думки, позиції та установки учасників відеоклубу під час безпосереднього спілкування. Цей метод можна застосовувати як для того, щоб учасники могли роглянути проблему з різних сторін, уточнюючи взаємні позиції, так і у вигляді групової рефлексії через аналіз індивідуальних переживань. Це посилює згуртованість учасників і водночас полегшує їх саморозкриття. Різновидами дискусії можуть бути театралізована дискусія, диспут, бесіда, «круглий стіл», «засідання експертної групи», форум, дебати, громадські слухання тощо.

Зазначимо основні правила проведення дискусії: доброзичливе ставлення та увага до кожного учасника; утримання від схвальних або несхвальних висловлювань; зосередження всієї дискусії на темі, фіксація уваги учасників на обговорюваних питаннях; стислість, змістовність, аргументованість як у процесі дискусії, так і під час підведення підсумків; загальний висновок повинен не підсумовувати роздуми над проблемою, а виступати подальшим кроком для продовження обговорення цієї теми у майбутньому.

Побувай у чужій шкірі. Цей метод чудово розвиває вміння аргументувати. Спочатку просимо учасників висловити свою думку з певного питання і поділитися на тих, хто за, і тих, хто проти. Потім повідомляємо, що група «за» буде працювати над аргументами «проти», а ті, хто «проти» будуть змушені ввійти в роль прихильників і виробити аргументи «за».

Метод емпатії – перевтілення відеоклубівців у головних героїв фільму за допомогою чуттєво-образних та розумових уявлень для того, щоб краще осягнути їх стан і почуття. Умовою успішного застосування методу емпатії є певний стан учасників, створений фільмом.

Метод образного бачення – це емоційно-образне дослідження об'єкта або героя фільму. Пропонується, наприклад, дивлячись на героя фільму, намалювати побачені у ньому образи, описати, на що вони схожі. Результати своїх спостережень глядачі виражають у словесній або графічній образній формі, тобто, вони проговорюють, записують або малюють їх.

Метод гіпотез. Учасникам пропонується завдання – сконструювати версії відповідей на поставлене в фільмі запитання або проблему. Цей метод передбачає вирішення прогностичних завдань типу «What will happen if...» («Що буде, якщо...») [1, с. 17-20; 6, с. 62-65].

Принагідним буде додати, що ефективність застосування методики серендипіті великою мірою залежить від дотримання певних принципів, а саме: наявність певного рівня попередньої обізнаності учасників відеоклубу щодо проблем, що порушуються; забезпечення активності кожного учасника обговорення; зворотного зв'язку, що має бути аргументованим, інформативним, пер-

соніфікованим та образним; довірливого й відкритого спілкування, заснованого на гуманізмі, повазі, доброзичливості, готовності до взаємодії.

Висновки і пропозиції. Отже, результати проведеного дослідження та власний досвід застосування методики серендипіті у процесі іншомовної освіти майбутніх учителів початкової школи дають нам всі підстави стверджувати, що означена методика є ефективним засобом виховання, який сприяє формуванню системи загальнолюдських цінностей, активної громадянської позиції у пропагуванні цих цінностей. Окрім того, застосування інтерактивних методів у межах означеної методики допомагає учасникам навчитися формулювати, стисло висловлювати та відстоювати власні думки; набути навичок критичного й образного мислення; дає імпульс проблемному навчанню, оскільки учасники не просто пасивно отримують інформацію щодо обговорюваних проблем, а й здобувають її в процесі особистої активності; надає досвід, що у подальшому сприятиме успішному здійсненню ними педагогічної діяльності, ефективній міжкультурній взаємодії та організації спільної діяльності.

Проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми й потребує подальших розвідок, зокрема вивчення потенційних можливостей такої інтерактивної техніки групової роботи як форум-театр у вихованні толерантності студентів вишу у позааудиторній діяльності.

Список літератури:

1. ГО «Європейський діалог». Чемпіони європейської освіти. – Львів: Видавництво «Друкарські куншти», 2009. – 64 с.
2. Освітологія: витоки наукового напряму: Монографія / За ред. В. О. Огнев'юка; Авт. кол.: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа, І. В. Соколова, О. М. Кузьменко, О. О. Мороз. – К.: ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с.
3. Поколение Х: нюансы обучения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://subscribe.ru/archive/economics.school.hrportal/201201/22093030.html
4. Серендип [Електронний ресурс]. – Энциклопедия «Вокруг света». – Режим доступу: http://www.vokrugsveta.ru/encyclopedia/index.php?title=Серендип
5. Сисоєва С. О., Батечко Н. Г. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку / С. О. Сисоєва, Н. Г. Батечко / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський університет імені Бориса Грінченка, Національний університет біоресурсів і природокористування України – К.: ВД ЕКМО, 2011. – 344 с.
6. Формування толерантного ставлення до дітей, яких торкнулася проблема ВІЛ/СНІДу: особливості підготовки волонтерів / Гусак Н., Дмитришина Н. та ін. – К.: МБФ «Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні», 2011. – 128 с.
7. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A. S. Hornby / Oxford University Press; 4 ed., 1989. – 1581 p.
8. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Longman; 2 ed., 1998. – 1592 p.
9. Serendib. Island of Sri Lanka. – Encyclopedia Britannica. – Accessed: http://www.britannica.com/place/Serendib
10. Serendipity. Wikipedia, the free encyclopedia. – Accessed: https://en.wikipedia.org/wiki/Serendipity
11. Watkins M. G., Watkins L. I. The All Nations English Dictionary / M. G. Watkins, L. I. Watkins / All Nations Literature; Colorado Springs, 1992. – 829 p.

Синельник И.П.
Педагогический институт
Киевского университета имени Бориса Гринченко

СЕРЕНДИПИТИ КАК ИНТЕРАКТИВНАЯ МЕТОДИКА ВОСПИТАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация
В статье актуализирована проблема формирования менталитета толерантности студентов, как одна из важнейших стратегических задач высшей школы; отмечено, что толерантность является одной из европейских ценностей и одной из важнейших педагогических компетенций, на формирование которых должна быть направлена подготовка педагогов; проанализированы происхождение и содержательный аспект концепта «серендипити»; раскрыта суть интерактивной методики серендипити и теоретически обоснована целесообразность ее применения для воспитания толерантности будущих учителей начальной школы в процессе обучения английскому языку; рассмотрены некоторые подходы и методы, являющиеся неотъемлемыми компонентами указанной методики, которые могут качественно улучшить процесс формирования менталитета толерантности будущих учителей начальной школы.
Ключевые слова: серендипити, интерактивная методика, обучение английскому языку, внеаудиторная деятельность, видеоклуб, аутентичный художественный фильм, подходы и методы, воспитание, толерантность, европейская ценность, будущие учителя начальной школы.

Sinelnyk I.P.
Pedagogical Institute
of Borys Grinchenko Kyiv University

SERENDIPITI AS AN INTERACTIVE METHOD OF PROSPECTIVE PRIMARY SCHOOL TEACHERS' EDUCATION FOR TOLERANCE

Summary
The article actualizes the problem of students' tolerant mentality formation as one of the most important strategic objectives of higher education; tolerance is emphasized as one of the European values and one of the most important pedagogical competences, on the formation of which teachers' training must be oriented; the origin and the contents aspect of the concept «serendipity» are analyzed; the essence of the serendipiti interactive method is disclosed and the expediency of its application into prospective primary school teachers' education for tolerance in the process of teaching them English is theoretically justified; some approaches and methods, which are the integral components of the abovementioned method that can efficiently improve primary school teachers' tolerant mentality formation, are discussed.
Keywords: serendipiti, interactive method, teaching English, extracurricular activities, videoclub, authentic feature film, approaches and methods, education, tolerance, European value, prospective primary school teachers.

УДК 37.06

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Стельмах Н.В.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Досліджено теоретичні питання формування культури педагогічної взаємодії. Розкрито сутність взаємодії та педагогічної взаємодії. Визначено роль педагогічної взаємодії в педагогічній діяльності. Виявлено умови її ефективності. Подано принципи та прийоми педагогічної взаємодії.
Ключові слова: педагог, взаємодія, педагогічна взаємодія, принципи педагогічної взаємодії, прийоми педагогічної взаємодії.

Постановка проблеми. Стратегіями реформування освіти в нашій країні, які визначено в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, є: спрямування навчально-виховного процесу на всебічний та гармонійний розвиток особистості кожної дитини, формування її духовного світу, утвердження загальнолюдських цінностей, створення сприятливих умов для розкриття потенційних можливостей та здібностей дітей. Тому актуалізується особистісно-орієнтований підхід, який забезпечує найсприятливіші умови для розвитку й самореалізації особистості, що передбачає суб'єкт-суб'єктні відносини, діалогічне спілкування, наявність педагогічної взаємодії.

Позитивна, турботлива, чуйна, довірлива взаємодія між педагогом і дітьми впливає на успішність педагогічної діяльності, психологічний мікроклімат, авторитет вчителя, самооцінку дітей та психоемоційний стан.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти педагогічної взаємодії як міждисциплінарної, психолого-педагогічної проблеми активно досліджувалися науковцями як нашої країни, так і за її межами. Так, «педагогіку взаємодії» досліджували відомі вчені А. Белкін, І. Зимова, Є. Коротаєва, А. Кравченко, М. Щевандрін; «педагогіку підтримки» – О. Газман, Н. Михайлова, С. Юсфін; «педагогіку співробітницької взаємодії» – Л. Байбородова; організацію навчальної взаємодії в колективних, кооперативних, групових формах роботи – А. Донцов, Х. Лийметс, А. Петровський, В. Фляків, Д. Фельдштейн, Г. Цукерман, С. Якобсон; раціонально-психологічний напрямок взаємодії – П. Блонський, Г. Гордон, А. Калашников, А. Пинкевич, Л. Рубінштейн та інші [5].

Термін «педагогічна взаємодія» як поняття в науковій літературі трактується неоднозначно. У філософії взаємодія розглядається як категорія, що відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємозумовленість, взаємоперехід, зміну стану (Л. Буєва, Б. Паригін) [2].

У психології існує термін «міжособистісна взаємодія», яка пояснюється як сукупність зв'язків і взаємовпливів людей, які з'являються і відбуваються в процесі спільної діяльності.

Відомі науковці В. Кан-Калик та Н. Нікандров, вивчаючи соціально-психологічну взаємодію, розглядають її як механізм спілкування, який реалізується в процесі співтворчості. Таким чином, вони ототожнюють процеси педагогічного спілкування і соціально-психологічної взаємодії, в ході якої відбувається ефект взаємозараження, основою якого є емпатійні здібності, емоційна спільність переживання педагога і дитини [3].

© Стельмах Н.В., 2016

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на великий інтерес науковців до проблеми педагогічної взаємодії, поки що відсутні роботи, де цілісно і системно визначаються та обґрунтовуються психолого-педагогічні умови успішної педагогічної взаємодії.

Мета статті. Головною метою статті є: визначити та обґрунтувати психолого-педагогічні умови педагогічної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу літератури можна зробити висновок, що взаємодія – це категорія, яка відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їхню взаємну зумовленість і зміну стану. Взаємодія проявляється в діяльності і спілкуванні. Вона розглядається в широкому значенні як обмін інформацією та обмін діями й у вузькому розумінні – організація спільної діяльності. Засобами взаємодії виступають слово, міміка, жест, дія, вчинок [2; 4].

Педагогічна взаємодія є необхідною умовою ефективності педагогічного процесу. Педагогічна взаємодія – узгоджена діяльність педагога й дітей, спрямована на досягнення спільних цілей і результатів та вирішення важливих завдань. Поняття «педагогічна взаємодія» передбачає: з одного боку – педагогічний вплив, з іншого – власну активність дитини, що виявляється у відповідних діях, відносинах, ставленнях [4; 5].

Науковцями визначені основні характеристики педагогічної взаємодії, до яких відносяться: взаємопізнання (пізнання суб'єктами один одного: психоемоційного, душевного, фізичного стану тощо); взаєморозуміння (знаходження спільної мови, розуміння мотивів поведінки, діяльності, ставлення, визначення спільних цілей, завдань тощо); взаємовідносини (вихід на позицію «ми», організація спільних дій, діяльності, налагодження стосунків, співпраці, співтворчості); взаємовплив: О. Бодальов переконливо довів, що ситуація, коли одна людина впливає на іншу, – це ситуація взаємодії, тобто вплив треба розглядати як процес взаємодії, при якому змінюються обидві сторони; сумісність, яка виражається в задоволеності учасників взаємодії один одним, взаємній емоційній підтримці, в узгодженості та координації дій тощо [2; 3; 5; 9].

Успішність педагогічної взаємодії залежить від багатьох факторів. Так, дотримання педагогом принципів взаємодії – один із них.

Американський педагог і психолог XX століття Карл Роджерс згідно гуманістичної концепції виділив наступні принципи особистісно орієнтованої педагогічної взаємодії [7; 8]:

Принцип поваги особистості дитини. Діти різні. Вони мають свої особливості. Одні – вихованні, інші – з проблемною поведінкою. Але до всіх необхідно проявляти повагу як до особистості, не принижувати гідність дитини, а надихати, стимулювати, проявляючи глибоку повагу до неї. Видатний український педагог А. Макаренко, виходячи з власного досвіду педагогічної діяльності, радив педагогам: «Якомога більше вимог до людини і якомога більше поваги до неї».

Повага, чуйність, довіра до дитини, визнання її гідності, готовність завжди прийти на допомогу створюють сприятливий психологічний клімат, доброзичливу атмосферу для повноцінного розвитку, розкриття її талантів, здібностей, потенційних можливостей. Реалізовуючи цей принцип, педагог повинен реально поважати думку дітей, прислуховуватися до неї, взаємодіяти з позиції «ми».

Принцип підтримки в становленні дитини. Підтримувати можливості, схильності, інтереси дитини. Підтримувати позитивно-моральні прояви, підтримувати все позитивне, що притаманне дитині. Вселяти віру в її сили. Підтримувати, коли з'являються проблеми, негаразди. Заохочувати своїм словом, ставленням, прикладом. Наприклад, педагог говорить: »Ми віримо в те, що ти обов'язково справишся із завданням», «Ти обміркуєш, подумаєш і обов'язково виконаєш...» та ін. Навіть авансування педагогом майбутніх успіхів дитини надихає її на плідну працю, гуманне ставлення до інших. Для цього повинна бути віра педагога в дитину, оптимістичний підхід.

Принцип варіативності. Він передбачає організацію педагогом різних видів роботи дітей, застосування різноманітних форм, методів, прийомів, засобів навчання та виховання, створення різних виховуючих ситуацій, так званих ситуацій успіхів для кожної дитини; гнучкість і оперативність педагога в непередбачуваних, нестандартних ситуаціях, якими насичений особистісно-орієнтований педагогічний процес. Цей принцип припускає також творчий підхід до організації навчання, виховання дітей, свободу вибору дітей.

Принцип індивідуалізації. Означає врахування індивідуальних особливостей дітей: їх темпераменту, характеру, особливостей протікання психічних процесів, рівня вихованості, розумового розвитку, знань та умінь, працездатності, пізнавальної та практичної самостійності дітей, їх особливостей пізнавальних інтересів, вольового розвитку, статусу в системі міжособистісних відносин в колективі, характеру взаємодії з дітьми, педагогами тощо. Тільки за умови врахування індивідуальних особливостей дитини, педагог знайде до неї необхідний підхід і створить умови для ефективної взаємодії з нею.

Принцип гуманізму. Термін гуманізм («гуманус») – латинського походження і в перекладі означає – людський, людяний. Цей принцип передбачає формування відносин між педагогом та дітьми на основі гуманізму. В його основі – любов до дітей, повага, доброзичливість, турбота, чуйність, допомога і підтримка, визнання дитини як особистості, її прав і свобод. Його сутність полягає у створенні максимально сприятливих умов для повноцінного розвитку дітей, прояву індивідуальності кожного, високих громадянських, моральних, інтелектуальних якостей. Відомий учений Ш. Амонашвілі писав, що гуманність педагога можна порівняти із низкою золотих ключів, якими відкриваються скриньки з коштовностями [1].

Принцип природовідповідності. Природа кожної дитини багатогранна і своєрідна, неповторна. Діти вирізняються анатомо-фізіологічними, психологічними, віковими, генетичними, статевими, національними, регіональними та іншими особливостями. Врахування їх в навчально-виховному процесі – одна із умов успішної педагогічної взаємодії, в процесі якої діти підіймаються на нові сходинки свого розвитку.

Принцип суб'єктності передбачає визнання особистості дитини пріорітетним суб'єктом педагогічного процесу, а не засобом досягнення поставлених завдань.

Сутність цього принципу – в організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії, яка передбачає рівність психологічних позицій, паритетність, пропорційність, гармонійність, взаємну гуманістичну спрямованість, активність педагога та дітей, взаємну емпатійну налаштованість, проникнення у світ почуттів і переживань один одного, готовність до прийняття аргументів співрозмовника, взаємодії з ним. У процесі педагогічної взаємодії активність суб'єктів визначає її динаміку та зміст.

Таким чином, принципи особистісно орієнтованої педагогічної взаємодії, згідно гуманістичної концепції Карла Роджерса, спрямовані на її гуманізацію, створення умов для розвитку індивідуальних здібностей дітей, формування гармонійно розвинених особистостей.

У нинішніх умовах з'являються нові принципи педагогічної взаємодії, які зумовлені часом, сучасною соціально-педагогічною ситуацією розвитку і багато в чому перегукуються з сутністю принципів, визначених К. Роджерсом:

– *педагогічний оптимізм* – віра в безмежні можливості дитини, віра в те, що діти зміняться, стануть кращими. Така віра організовує педагога, надихає на творчість, створення сприятливих умов, надання необхідної допомоги;

– *повага до дітей в поєднанні з вимогливістю*. Повага формує та зміцнює почуття власної гідності дитини, викликає позитивний емоційний відгук, довіру, щирість, формує позитивні установки. Грубість, неповага до особистості дитини породжують у відповідь супротив, образу, озлоблення і навіть прагнення зробити що-небудь наперекір;

– *розуміння душевного стану дитини*. Щоб зрозуміти душевний стан вихованця, у педагога мають бути розвиненими перцептивні здібності, він повинен знати його особливості, умови життя і вдумливо аналізувати їх;

– *розкриття мотивів і зовнішніх обставин учинків*. Для правильної оцінки вчинку дитини, необхідно з'ясовувати потреби та мотиви, які зумовили ту чи іншу поведінку, ті чи інші вчинки, тобто, внутрішні збудники, іншими словами, – встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;

– *зацікавленість в долі дитини*. Вивчати інтереси дітей, їхні мрії, ціннісні установки, майбутні життєві плани. Вчасно і переконливо вносити відповідні корективи, допомагати дитині самоствердитися, досягти своїх особистісно і суспільно значущих цілей. Турботливе, доброзичливе ставлення до дітей володіє дивною силою розтоплювати лід відчуження і недовіри, викликати любов до свого вихователя, відданість, бажання доставити йому радість.

Останнім часом у наукових дослідженнях акцентується увага на *принципі створення толерантного середовища*. За своєю суттю він близький до принципів гуманізму та демократизму і передбачає створення зовнішніх умов, в яких дитина почувалася б комфортно, де її поважають, цінують, люблять, проявляють довіру, розуміють, терпляче ставляться до її дій, вчинків, об'єктивно оцінюють їх, вірять в неї і допомагають їй [4; 5].

Велику роль у налагодженні особистісно орієнтованої педагогічної взаємодії відіграють прийоми педагогічного впливу, які добирає педагог.

Прийом – це спосіб організації педагогічного впливу, в результаті якого у дітей з'являються нові думки і почуття, потреби, мотиви, які збуджують їх до позитивних дій, вчинків, до подолання своїх недоліків.

Чітку класифікацію прийомів педагогічної взаємодії розробила Е. Натанзон [6]. Основними критеріальними показниками її класифікації виступають відповідні почуття та емоції, які виникають у дітей при застосуванні прийомів. Усі прийоми у класифікації розподілені на дві групи.

Перша група прийомів коригує поведінку учнів на основі виникнення позитивних почуттів та емоцій. Цю групу прийомів назвали створюючими прийомами, вони створюють передумови для морально-позитивних проявів, сприяють розвитку нових позитивних якостей. До них відносять: *переконання* – пояснення, доведення словом і справами; *заохочення:* схвалення, похвала, нагорода, довіра, задоволення інтересів, позитивне ставлення; *проявлення доброти, уваги і турботи* – завжди знаходять позитивний відгук в душах дітей; *обхідний маневр* – вихователь силою свого авторитету підтримує дитину, яка скоїла поганий вчинок (випадково, вчинок не злісний); *прохання* – треба знати особливості дітей, кого і про що попросити, щоб прохання знайшло позитивний відгук; *показ умінь та переваг учителя* (молодий вчитель не має поки що авторитету, але гарно грає в футбол, діти захоплюються його грою і по-іншому розпочинають ставитися до педагога); *активізація таємних почуттів* (любов до матері: мамі буде приємно і радісно, що так гарно діяв, поводився; мрія стати пілотом, здійснити подорож тощо); *пробудження гуманних почуттів* (викликати у дитини задоволення від наданої комусь допомоги); *моральна підтримка і укріплення віри в свої сили* (створення ситуацій, де дитина проявить себе найкраще); *організація успіху в навчанні* (надавати допомогу слабким до перших успіхів); *довіра* (довірити вихованцю відповідальну справу); *залучення до цікавої діяльності; моральна вправа* (організація ситуацій, в яких багаторазове виконання дітьми моральних норм призводить до формування звичок);

Друга група прийомів допомагає виправити поведінку, активізуючи переважно негативні почуття. Ці прийоми названо гальмівними, вони гальмують негативні прояви дітей і сприяють їх подоланню: *розпорядження* (наказ, категорична вимога, суворий тон); *лагідний докір* (якщо вчинок випадковий і не є злочином – розмова в дружелюбнім тоні, підкреслюються позитивні риси); *натяк* (створюються обставини, за яких учень сам повинен відчути свою провину: приклад позитивної поведінки); *удавана байдужість* (педагог робить вигляд, що не помічає жарти, залучує до цікавої роботи); *іронія* – (добродушне висміювання без приниження особистості); *розвінчування* (в присутності товаришів підкреслюються недоліки на фоні переваг інших); *удавана недовіра* (учитель висловлює сумніви в тому, що учень може виправитися); *проявлення засмучення* (в засмученні – повага, довіра, вчитель не сподівався на подібну поведінку); *проявлення обурення* (намагання педагога викликати сором у дитини і бажання виправити свою провину); *засудження* (викликає неприємні почуття і гальмування умовних рефлексів); *покарання* (повинне викликати жалкування за свій вчинок і намір

не повторювати його); *пробудження тривоги за прийдешнє, майбутнє покарання* (мета: примусити задуматися над моральним боком своєї поведінки, відчути відчуття тривоги за покарання, яке може бути за певної поведінки).

Гама нових почуттів і думок може з'явитися у вихованців і внаслідок застосування такого прийому, як вибух, який успішно реалізовував у своїй діяльності А. Макаренко. Він не належить до жодної групи, але швидка переорієнтація намірів, ставлення, поведінки у свідомості вихованця (вибух) може відбутися як при використанні створюючих, так і гальмівних прийомів.

Дана класифікація не обіймає усіх прийомів педагогічного впливу. Сьогодні виділяють ще ряд прийомів впливу, які допомагають ініціювати в дитини прагнення працювати над собою: *авансування; великодушне вибачення; витіснення; ігнорування; надання права на вільний вибір; концентрація на позитивному; залишення наодинці з самим собою; педагогічний паліатив; пауза; придушення; підміна мотиву; санкціонування; створення ситуації успіху; жарт.*

Вибір педагогом тих чи інших прийомів взаємодії повинен бути доцільним, творчим і педагогічно виправданим. Для цього слід брати до уваги: вікові та індивідуальні особливості дітей, конкретні ситуації, обставини, стан дітей, зміст подій, стосунки між дітьми, характер взаємовідносин з педагогом, силу авторитету педагога тощо.

Висновки і пропозиції. Успішність педагогічної діяльності багато в чому залежить від педагога, від його особистісних якостей, майстерності, навичок педагогічної взаємодії. Від уміння педагога створювати необхідні психолого-педагогічні умови взаємодії залежить і її ефективність. Одними із важливих умов є дотримання вчителем принципів педагогічної взаємодії та доцільне застосування прийомів педагогічного впливу.

Палітра існуючих прийомів велика. Але основна мета їх застосування – викликати у дітей відповідну гаму почуттів та емоцій, в результаті яких відбувається інтеріоризація зовнішніх вимог у внутрішні особистісно значущі потреби дитини, які, перетворюючись на мотиви, зумовлюють позитивні зміни в діях, відносинах, вчинках, поведінці вихованців в цілому.

У статті визначені та обґрунтовані лише деякі психолого-педагогічні умови успішної педагогічної взаємодії. Потребують дослідження й інші її умови.

Список літератури:

1. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. – М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 1995. – 496 с.
2. Бодалёв А. А. Личность и общение: Избранные труды / А. А. Бодалёв. – М.: Педагогика,1983. – 272 с.
3. Как-Калик В. А. Основы профессионально-педагогического общения / В. А. Кан-Калик. – Грозный: Чечено-Ингушский государственный университет им. Л. Н. Толстого, 1979. – 138 с.
4. Коломинский Я. Л. Психология педагогического взаимодействия / Я. А. Коломинский. – СПб.: Речь, 2007. – 240 с.
5. Коротаева Е. В. Педагогическое взаимодействие и технологии / Е. В. Коротаева. – М.: Академия, 2007. – 256 с.
6. Натанзон Э. Ш. Приемы педагогического воздействия / Э. Ш. Натанзон. – М.: Просвещение, 1972. – 215 с.
7. Роджерс К. Р. Гуманистическая психология. Теория и практика / К. Р. Роджерс. – МОДЭК, НОУ ВПО Московский психолого-социальный университет, 2013. – 456 с.
8. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс. – ЭКСМО ПРЕСС, 2001. – 480 с.
9. Рыбакова М. М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе / М. М. Рыбакова. – М.: Просвещение, 1991. – 128 с.

Стельмах Н.В.
Николаевский государственный университет имени В.А. Сухомлинского

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования культуры педагогического взаимодействия. Раскрыто сущность взаимодействия и педагогического взаимодействия. Определена роль педагогического взаимодействия в педагогической деятельности. Выявлены условия его эффективности. Поданы принципы и приёмы педагогического взаимодействия.
Ключевые слова: педагог, взаимодействие, педагогическое взаимодействие, принципы педагогического взаимодействия, приёмы педагогического взаимодействия.

Stelmach N.V.
Mykolayiv National University named after V.O. Suhomlynsky

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PEDAGOGICAL COOPERATION

Summary
The article deals with the problem of research in the field of formation of pedagogical cooperation culture. The notions of the terms «cooperation» and «pedagogical cooperation» are given. The role of pedagogical cooperation in the process of teaching activity and the conditions of its efficiency are determined. The principles and techniques of pedagogical cooperation are regarded.
Keywords: teacher, cooperation, pedagogical cooperation, principles of pedagogical cooperation, techniques of pedagogical cooperation.

УДК 378.011.3-051:81'243

STRATEGIC COMPETENCE FORMATION OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Tonkonoh N.I.
Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

Development of higher education at the modern circumstances necessitates the must to possess innovative teaching strategies. That's why foreign language teacher needs to deepen his knowledge and to master new competencies. The article discloses the content of the concepts 'competency', 'strategic competence' according to foreign languages teaching. The author makes comparative analysis of the concepts 'competency' and 'competence' and underlines the differences between them. It was studied the various types of foreign language teacher's competences. At the result of our research we have made the conclusion that strategic competence formation at foreign language teachers conduces the rise of their educational-professional activity's effectiveness.
Keywords: competency, strategic competence, knowledge, skills, abilities.

Actuality of the problem. Change of maintenance of the higher pedagogical education which provides his fundamentalization, humanitarization, humanization and differentiation, and also development and realization of innovative pedagogical technologies became a basis for formation of the new teachers' generation. It should be noted that for pedagogical activity an important role play professional competences which are formed in the course of future teacher's training in higher education institution. At the same time it is necessary to differentiate concepts competence and competency. Speaking about competence of the teacher, we mean his ability to perform of professional pedagogical activity whereas competency is the maintenance of the corresponding competence in the form of set of knowledge, skills, abilities, experience which is gained during training.

Analysis of the latest researches and publications. Works of such domestic and foreign scientists are devoted to the questions of a teacher competence formation: Z.A. Ageeva, Sh.A. Amonashvili, M.M. Balashov, V.N. Vershinin, S.G. Vershlovsky, N.N. Ginya, E.N. Gusinsky, O.A. Dobrynina, T.A. Krivchenko, V.A. Slastenin, Ya.S. Turbovsky, B.C. Tsetlin and many others. In the Russian scientific pedagogical researches the questions of professional requirements to teachers are often considered in correlation with certification of teachers or increase of their professional qualification (T.G. Brazhe, G.L. Volkova, N.G. Ivanova, M.V. Klariya, E.A. Pevtsov, etc.).

Allocation of the parts of a common problem which weren't solved before. Our article is devoted to determination of the strategic competence structure and its role at foreign language teachers' professional activity.

The purpose of the publication is determination of the key competences of future foreign language teachers in the course of strategic competence formation.

Statement of the main material. Strategic competence (SC) is a component of professional competence. We will consider essence of the basic concepts of the problem of research on the basis of the analysis of modern pedagogical literature (A. Kuznetsov, Z. Kireeva, A. Surygin, T. Timofeeva, etc.). Many scientists often use the term 'strategic competency' as synonymous to strategic competence, identifying these concepts (T. Timofeeva, M. Fedotov, E. Yaroslavova, M. Daver, N. Galskova, etc.). In our opinion, competence is more extensive concept which is formed in the course of vocational training. By Z. Kireeva's definition, competence represents system manifestation of the knowledge, skills, abilities and personal

© Tonkonoh N.I., 2016

qualities allowing to solve successfully the functional problems making the essence of professional activity [3]. A.N. Kuznetsov considers that competence of the expert is meant as potential ability, professionally significant quality of the personality which is the making structure of the integrative characteristic of the identity of the specialist and reflects a complex of possible deep and actively applicative knowledge and abilities in a certain field of activity [4, page 61]. The famous teachers and specialists in lingvodidactics (E. Zeer, I. Zimnyaya, A. Subetto, Yu. Tatur, A. Khutorskoy, M. Shcherbakova) consider competence as the personal property which is based on knowledge as personally and intellectually caused manifestation of social and professional activity of the person in his behavior. According to the differentiation of terms competency and competence, the sense of terms 'knowledge', 'skills', 'abilities' which pupils have to acquire give an idea of the substantial part of competency, and the ability to their application formed in various situations of communication – of a language speaker competence within the acquired competency [7]. Competence is understood as 'ability of the personality to implementation of any activity, any actions', and competency – 'the maintenance of competence, that is that knowledge, abilities, experience which, being acquired by the pupil, form his competence' [6, page 170]. According to the state standard of education, competence is considered as readiness of a student for practical application of interdisciplinary knowledge and abilities with clear understanding of their importance for vocational training.

Professional competence can be considered as the system of knowledge in a certain area of specialization, it is a circle of questions in which the subject possesses knowledge, experience the set of which reflects style of thinking and his qualification, and also the personal abilities that provide a possibility of a certain professional activity [1, page 45]. By consideration of the question of foreign language teacher's professional abilities formation the fundamental concept is competence because firstly, professional abilities are its part, and secondly competency (a circle of questions) can be formed, but it is impossible to develop while competence can be formed and also developed [5, page 49].

At the characteristic of the level of proficiency in language that reached as a result of training in a technique is widely used the term competence, that was entered into scientific usage by the American linguist N. Khomskyi for designation of ability of a person to perform of any activity (from Lat. *competent* – capable) [8, page 138]. Originally the term designated the ability which is necessary for performance of a certain, mainly language activity in the native language. This notion has received detailed development within the researches conducted by the Council of Europe for establishment of level of proficiency in a foreign language (Strasbourg, 1996), and is defined as ability to perform of any activity on the basis of the knowledge, skills, abilities, experience acquired during training. Thus, competency is a range of questions in which the person is well informed, possesses experience, and competence is the property of the personality which is based on competences. The set of certain key competences makes professional competence of a specialist. Traditionally professional and pedagogical competency of the foreign language teacher develops from communicative language and speech, sociocultural, lingvoculture-oriented, cultural, lingvodidactical competences, each of which includes a certain range of abilities [6, page 130].

Within our research it has been carried out ranging among the students of foreign languages department of State Higher Educational Establishment 'Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda'. The list of competences according to J. Raven in order to choose the most, in their opinion, necessary competences in professional activity of foreign languages teachers has been provided among future foreign language teachers. In the course of our research it has been interrogated students from the first to the fifth year of studying. So, from the offered number of competences the first-year students mark out self-confidence, trust, independence of thinking, self-checking, readiness to use new ideas and innovations for achievement of the purpose and readiness to resolve difficult questions.

The second-year students have chosen the following qualities of the teacher: self-confidence, tendency to control the activity, readiness to use new ideas and innovations for achievement of the purpose, ability to induce other people to work consistently for achievement of the goal, patience in relation to people, persistence, ability to listen to other people and to take into account their opinions, independence of thinking, readiness to work on something disputable. The third-year students among presented competencies take out into the forefront readiness to use new ideas and innovations for achievement of the purpose, self-confidence, independence of thinking, readiness to resolve difficult questions. According to the fourth-year students' opinion, for foreign language teachers the following competencies are the main: readiness to use new ideas and innovations for achievement of the purpose persistence, readiness to resolve difficult questions, self-confidence, independence of thinking, self-control, readiness for independent training, personal responsibility, ability to listen to other people and to take into account their points of view. The fifth-year students think that the most important qualities of a foreign language teacher are self-confidence, readiness to use new ideas and innovations for achievement of the purpose and persistence.

Thus, the first – third-year students of foreign languages department at the offered list of competences as the main consider the following: self-confidence, readiness to use new ideas and innovations, and also independence of thinking. The fourth – fifth-year students first of all mark out such qualities of a teacher as readiness for usage of new ideas and innovations for achievement of the goal, persistence and readiness to resolve difficult questions. Proceeding from the aforesaid, the modern foreign language teacher has to possess self-confidence, independence of thinking, persistence, to be ready to solve difficult problems and to use innovations in his professional activity.

In our opinion, except the above mentioned qualities, future foreign language teachers in the course of their studying in higher education institution need to seize strategic competence. A.Yu. Alipichev defines strategic competence as the integrative quality of the personality including knowledge, skills that are necessary for solution of strategic tasks of communication [2]. We incline to A.Yu. Alipichev and A.N. Kuznetsova opinion, that there is a subdivision of strategic competence into the social-strategic professional competence which is the cornerstone of implementation of effective professional and business communication technologies and language-strategic professional competence (the knowledge and abilities allowing to choose strategies of the teaching actions implementation) [2, page 55].

Among the main strategic objectives we'd like to underline the following: ability to carry out statement and solution of the tasks caused by communicative requirements; ability to understand strange and to generate own programs of speech behavior adequate to the purposes, spheres, situations of professional communication; possession of algorithms of professional-speech behavior in typical situations of language communication.

Strategic competence provides ability to successful professional activity and includes:

a) knowledge from the field of didactics, methodics, psychology, linguistics and other sciences, significant for professional teacher's activity;

b) ability to organize educational activity of pupils and to operate such activity;

c) possession of communicative competency;

d) the personal qualities providing efficiency of pedagogical work (insistence, politeness, responsibility, etc.).

Special value in the course of strategic competence formation is allocated for possession of communicative competence. The foreign-language communicative competency formation as readiness for real foreign-language communication is the main objective of foreign language teaching at the present stage. In this regard there is a need of teacher's communicative competency improvement in the course of his professional activity [3]. We'll take into consideration the maintenance of the different types of competencies that are formed at language classes and are considered as the ultimate goal of language studying [8, page 139].

Communicative competency – ability to carry out speech activity by means of the studied language according to the purposes and a situation of communication within definite field of activity. The complex of abilities allowing to participate in speech communication in its productive and receptive types is its cornerstone. Communicative competency is based on some others competencies. *Linguistic (language) competency* is a possession of language system knowledge, about the rules of language units functioning in speech and ability by means of this system to understand someone's thoughts and to express own judgments in an oral and written form. *Speech competency* means knowledge of ways of formation and formulation of the thoughts by means of language providing an opportunity to organize and carry out speech action (to realize communicative intention), and also ability in such ways to use for understanding of other people's thoughts and expression of own judgments. It means also ability to use language in the speech act. Some researchers name this type of competency as socioliguistic, seeking to emphasize ability inherent to the owner of such competency to choose the necessary linguistic form and way of expression depending on the speech act conditions: situations, communicative purposes and the speaker's intention. *Sociocultural competency* means pupils' knowledge of national and cultural features of social and speech behavior of native speakers: their customs, etiquette, social stereotypes, history and culture, and also the ways of this knowledge use in the course of communication. Such competency formation at the language classes is conducted in the context of cultures dialogue taking into account the distinctions in sociocultural perception of the world and eventually conduces achievement of cross-cultural understanding between people and to formation of 'the secondary language personality'. *Social competency* is shown in desire and ability to communication with other people, in ability to be guided in the situation of communication and to build the statement according to speaker's communicative intention and the situation. This type of competency is called also pragmatical competency, which has the aim to emphasize inherent to the speaker ability to choose the most effective way of thought expression depending on the goal. *Compensatory competency* is a competency by means of which the pupil can meet lacks in language knowledge, and also at speech and social experience of communication in the foreign-language environment. Possession of it gives the chance during reading to anticipate content of the text by its name, a genre, table of contents in the book; to guess the meaning of unknown words, leaning on the context, subject, situation; to choose the correct translation of the required word at the dictionary; to guess the meaning of an unknown word on familiar elements of its structure; when hearing – to guess a word, phrase meaning, leaning on the context; at interpersonal contact – to ask the partner for help (for example, to ask to repeat something that has been told); at speaking – to simplify the phrase, being guided by the noted words, samples of the speech and structure of its construction; to make amendments to the speech.

Conclusions and suggestions. Thus, the content of teaching is made by those knowledge, skills, abilities, competency, mastering of which provides ability to use language as a means of communication, formation and development of the personality. It is allocated the subject and procedural parties of languages teaching content. Subject content of teaching includes spheres, subjects, situations of communication. Procedural content of teaching includes actions with language units for the purpose of formation of knowledge, skills, abilities the result of which is communicative competency formation. This competency is a component of strategic competence and consists of the following types of competences: linguistic, sociolinguistic (speech), compensatory, social, sociocultural. Strategic competence of a foreign language teacher includes the system of inter-linked competences allowing interlocutors to interact effectively in communicative situations and possession of skills and abilities to

apply available knowledge in the field of pedagogics, psychology and methodics of foreign language teaching. SC is an indicator of future teacher's professional and personal development that includes his professional knowledge, abilities, skills, sociocultural experience and personal qualities, significant in the course of teaching. Its formation should be implemented in practice of training of future specialists in foreign philology at pedagogical higher education institutions.

To our mind in further prospect it is necessary to look for the most effective ways of strategic competence usage at pedagogical process and to highlight the main pedagogical circumstances of strategic competence formation in the process of foreign language teachers' professional training.

References:

1. Abakumova I. V. Training and sense: a senseformation in educational process (Psyhologic-didaktical approach) the Text / I. V. Abakumova. – Rostov-on-Don: RGU, 2003. – 480 p. – Page 45.
2. Alipichev A. Yu., Kuznetsov A. N. Design of content of translators' training in the sphere of professional communication: Manual. – Moscow: FGOU VPO MGAU, 2011. – 110 p. – Page 55.
3. Kireeva Z. R. Professional competence of a foreign language teacher // Z. R. Kireeva / – [An electronic resource] – retrieved from http://sdo.bspu.ru/node/9104
4. Kuznetsov A. N. Competence-based approach to design of vocational training content at multilevel training in manyleveld foreign languages teaching at notlanguage higher education institution / A. N. Kuznetsov // Announcer. MGLU. – Ed. 546. – Moscow – 2007. – Page 61.
5. Problems of philology and methodics of foreign languages teaching at the turn of the century: Interuniversity collection of scientific and methodical articles. – Pskov, 2001. – 192 p. – Page 128-129.
6. Surygin A. I. Bases of the theory of training in nonnative language for students / A. I. Surygin. – SPb: 'Zlatoust', 2000. – 230 p.
7. Timofeeva T. I. Strategic competence formation of students at communicative activity in the course of foreign language teaching / T. I. Timofeeva. – Ulyanovsk, 2011. – 136 p. – Page 21.
8. Shchukin A. N. Foreign languages teaching: Theory and practice: manual for teachers and students / A. N. Shchukin. – Moscow: Filomatis, 2004. – 416 p. – Page 138-142.

Тонконог Н.І.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Анотація
Розвиток вищої освіти в сучасних умовах зумовлює потребу у володінні інноваційними стратегіями викладання. Тому вчителю іноземної мови потрібно поглиблювати свої знання та набувати нових компетенцій. У статті розкривається зміст понять «компетенція», «стратегічна компетентність» в аспекті викладання іноземних мов. Здійснено порівняльний аналіз понять «компетенція» і «компетентність», розкрито відмінності між ними. Було вивчено різноманітні види компетенцій вчителя іноземної мови. В результаті нашого дослідження ми дійшли висновку, що формування стратегічної компетентності у майбутніх учителів іноземних мов сприяє підвищенню ефективності їхньої освітньо-професійної діяльності.
Ключові слова: компетенція, стратегічна компетентність, знання, вміння, навички.

Тонконог Н.И.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация
Развитие высшего образования в современных условиях обуславливает потребность во владении инновационными стратегиями преподавания. Поэтому учителю иностранного языка нужно углублять свои знания и приобретать новые компетенции. В статье раскрывается содержание понятий «компетенция», «стратегическая компетентность» в аспекте преподавания иностранных языков. Осуществлен сравнительный анализ понятий «компетенция» и «компетентность», раскрыты различия между ними. Были изучены различные виды компетенций учителя иностранного языка. В результате нашего исследования мы пришли к выводу, что формирование стратегической компетентности у будущих учителей иностранных языков способствует повышению эффективности их образовательно-профессиональной деятельности.
Ключевые слова: компетенция, стратегическая компетентность, знания, умения, навыки.

УДК 37.015.31:159.923.2]:398

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ФОЛЬКЛОРУ

Федорченко Г.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті висвітлюється питання формування у школярів національної самосвідомості засобами українського фольклору. Показано важливість фольклорних творів у формуванні духовного світу дитини і становлення її як особистості.Фольклорні твори є цінним матеріалом для розумового, морального патріотичного та естетичного виховання підростаючого покоління. Фольклор поглиблює знання дітей, впливає на формування світогляду, моральних вчинків, виховує естетичний смак і збагачує мову дітей.
Ключові слова: фольклор, духовність, національне виховання, самосвідомість, моральні цінності.

Постановка проблеми. Відродження національної освіти немислиме без формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, виховання духовної культури особистості. До духовних скарбів людина прилучається з дитинства і насамперед, завдяки усній народній творчості.

Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатої духовної культури народу, його національної ментальності, світогляду. Саме на цій основі повинно відбуватись формування особистісних рис громадянина України, які передбачають національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і талантів.

Національна система виховання, яка ґрунтується на міцних підвалинах культури свого народу сприяє духовному багатству, освіченості,інтелектуальності, як основних складників людини-громадянина своєї держави.

Завдання сучасної освіти важливо підпорядковувати системі національних інтересів, ідей головним цінностям духовного скарбу українського народу – національним звичаям і традиціям.

Якості українського народу, його духовність досліджували Г. Сковорода, М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, К. Ушинський, Б. Грінченко, Г. Ващенко, І. Огієнко, В. Сухомлинський, М. Стельмахович. Національно свідомі, талановиті педагоги О. Дорошевич, С. Русова, Я. Чепіга, заклали міцне підґрунтя процесу виховання підростаючого покоління на основі національних ідей у формування національної самосвідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі становлення національної самосвідомості та національного виховання сучасної молоді в умовах розбудови української державності, присвячені наукові дослідження М. Боришевського, О. Вишневського, П. Ігнатенка, Н. Кузьменко, В. Постового, О. Сухомлинської та ін. Питання змісту виховання національної самосвідомості викладені у працях О. Докукіної, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, П. Щербаня.

На сучасному етапі проблемі формування національної самосвідомості присвячено праці таких авторів, як С. Бевзенко, І. Голубенко, Г. Донченко, Є. Пасічник, З. Старкова, В. Онищук.

Основний виклад матеріалу. Щоб виховати справжніх громадян своєї держави, слід цілеспрямовано і систематично формувати у навчально-виховному процесі елементи національної самосвідомості особистості на основі народних звичаїв, традицій, усної народної творчості. Саме усна народна творчість допомагає розвивати у дітей почуття національної самосвідомості. Школярі дізнаються про характерні риси українського народу та його традиції, вчаться жити за законами добра і справедливості, усвідомлювати змістові та образні особливості творів, збагачувати свій словник влучними висловами.

Наукою доведено, що справжнє виховання є глибоко національним за сутністю, змістом і характером. Національне виховання – це створена упродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь [4].

Національне виховання кожної людини на рідній землі, має починатися з усної народної творчості, народних звичаїв, обрядів і свят. Відомий педагог Софія Русова стверджувала: «Рідна національна школа – це є перша політична і соціально-педагогічна вимога кожного народу. Тільки рідна школа може виховати громадянську свідомість, почуття своєї людської гідності» [5, с. 295].

В.О. Сухомлинський обґрунтував теорію національного самовизначення учнів у процесі навчання і виховання. Глибоко досліджуючи і розвиваючи українську національну педагогічну спадщину, Василь Олександрович досяг вершин світової педагогіки, ставши, на думку багатьох учених, одним із найбільш талановитих педагогів XX століття.

Найважливішою рисою громадянина, є сформованість національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, готовності до праці на благо своєї держави. Формування самосвідомості учнів є одним із головних завдань шкільної освіти. Це пояснюється, зокрема, і тим, як вважають деякі науковці, що саме через формування самосвідомості можна прискорити соціалізацію молоді, усвідомлення себе як громадянина.

Національна самосвідомість – це усвідомлення кожною людиною себе як представника певної нації, носія національної культури, історії. Національно свідома людина не забуває своєї приналежності до певної нації. Така людина глибоко знає рідну мову, культуру, всі сфери життя народу, турбується про його сучасне й майбутнє.

© Федорченко Г.М., 2016

Вивчаючи інші мови, вона ніколи не забуває про свою рідну мову. У розвитку національної свідомості дитини (і зрілої людини) О. Вишневський виділяє щонайменше три етапи, які накладають на цю свідомість помітний відбиток, збагачують її зміст: етнічне самоусвідомлення, національно-політичне самоусвідомлення, громадсько-державне самоусвідомлення [2, с. 208].

Національна свідомість учнів формується насамперед у процесі вивчення народознавчих предметів – рідної мови і літератури, історії та інших предметів, де збагачуються знання оволодіння культурно-історичними традиціями. Без духовного багатства, зокрема фольклору, неможливий повноцінний внутрішній світ людини-громадянина.

Найкращі пам'ятки фольклору зберігаються в казках, легендах, епосах, прислів'ях, приказках, які створив сам народ. Вони відображають народні звичаї, традиції, передбачають цілеспрямоване виховання та навчання молоді на кращих ідеалах народу. Функціонування рідної мови – основа духовного життя кожної нації. Рідне слово виховує національну психологію, національний характер, національну самосвідомість. Опанування рідної мови, рідного слова починається з раннього дитинства, вже з колискових пісень, а вдосконалення її, засвоєння культури мовлення триває протягом усього життя. С. Русова зазначає: «Рідна мова у вихованні й освіті – то є найкращий інтимний провідник думок, почування, вражінь. От, через що першою свідомою вимогою задля справедливого задоволення нації є вимога національної школи» [5, с. 294].

Фольклор – невичерпне джерело тем, ідей, образів для письменників, вчених усіх часів та епох. Найкращі твори великих поетів усіх країн взяті зі скарбниці творчості народу, незмірно глибокої, різноманітної, чистої і мудрої.

Фольклору властива така риса, як традиційність, своїми коренями він сягає у давнє минуле. Завдяки йому забезпечується нерозривний взаємозв'язок між минулим і сучасним, він також є скарбницею сталих народних звичаїв і стимулятором їх дальшого розвитку.

Засвоєння, зберігання і розвиток дітьми традицій і звичаїв своїх предків, є важливим засобом зміцнення національної свідомості, згуртування і єдності всієї нашої нації. У формуванні моральних цінностей школярів використовуються засоби народного мистецтва та творчості. Саме з творів народної поезії розпочинається залучення дітей до словесного мистецтва, завдяки чому здійснюються перші кроки розуміння найістотніших зв'язків та закономірностей людського буття, уявлення про красу рідного краю. Тому з метою духовного розвитку школярів у процесі роботи над живим словом учителі на уроках читання та мови повинні використовувати твори українського фольклору.

Рідна мова є одним з наймогутніших вихователів дитини, але вона не може замінити собою знань, набутих безпосередньо із спостережень і досвіду. Тому світ рідної мови в дитячому садочку, початкових класах може бути повноцінним тільки у поєднанні з народознавчими знаннями, витоками рідного слова.

До скарбів українського фольклору належать прислів'я і приказки, казки, загадки, пісні. У народних прислів'ях відображається система поглядів українського народу на формування моральних якостей особистості. Ще в глибоку давнину прислів'я і приказки відігравали важливу виховну роль, у них акумулювалася мудрість народу, його багатовіковий досвід, думи і сподівання.

Прислів'я і приказки важливі для початкового навчання тим, що в них, як у дзеркалі, відбилося народне життя з усіма його особливостями. Можливо, нічим не можна так ввести дитину в розуміння народного життя, як пояснюючи їй значення народних прислів'їв.

Серед народних прислів'їв та приказок немає таких, що їх можна беззастережно віднести лише до дитячого фольклору. Багатозначність творів цього жанру, можливість застосувати їх до різних випадків життя, наявність широких узагальнень – все це говорить про універсальний характер прислів'їв і приказок, які зберігають свою виховну функцію відносно дорослих і дітей. У молодшому віці багато прислів'їв діти не розуміють, адже у них немає життєвого досвіду, вони схильні до конкретного мислення, а твори цього жанру ґрунтуються на широких узагальненнях. Треба уважно відбирати відповіді вікові дитини зразки прислів'їв і приказок, пояснювати їх зміст, викликати до них інтерес.

Прислів'я і приказки можуть бути ефективним засобом виховання, якщо уміло з ними поводитися і доречно користуватися. У маленьких за розміром творах дуже багато виховного матеріалу. Вони вчать любити рідний край, прославляти героїзм і стійкість у боротьбі за свою землю. Прислів'я і приказки сприяють моральному вихованню, бо виховують такі якості, як чесність, правдивість, відданість у дружбі. Особливе педагогічне значення мають ті твори, що прищеплюють любов до праці, до знань.

Важливо, щоб школярі розуміли зміст прислів'їв, вміло використовували їх у своєму мовленні,будували міркування на основі їх змісту. Підкреслюючи значення народних прислів'їв, К. Ушинський наголошував, що за змістом наші прислів'я дуже важливі для початкового навчання бо, в них, як у дзеркалі, відбилося народне життя з усіма особливостями.

Фольклор в Україні був і залишається могутнім фактором патріотичного виховання. Тема святого почуття любові до Батьківщини звучить в усіх жанрах усної народної творчості – від великих епічних творів до коротких і влучних прислів'їв, приказок, загадок. З того, як розгадує людина загадку, колись судили про її інтелектуальний рівень. Дитина дуже радіє, коли їй вдається дати правильну відповідь. Виникають позитивні емоції, що дуже важливо в дитячому віці.

Розглядаючи питання народних методів розвитку дитини, М.Г. Стельмахович відзначає, що «окрасою» народної педагогіки є ігри у вигляді різноманітних загадок і дає їх тлумачення: «Загадка – це короткий алегоричний опис подій, предметів, явищ, які треба впізнати, відгадати» [6; 7].

Загадки не є суто педагогічним явищем. Вони виявляються як помітна складова української фольклорної традиції. Уміння відгадувати загадки з давніх часів було мірилом розуму й мудрості. Загадки існують як окремий, самостійний фольклорний жанр, цікавий не тільки дітям, але й дорослим.

До вічних фольклорних джерел, які дарують радість дорослим і дітям, належить українська народна казка. Це своєрідний сплав реальності й уяви, життєвого досвіду і мрій народу. За допомогою казок, які вчитель використовує у виховній роботі, дитині прищеплюється ввічливість, повага до старших, працелюбність, любов до рідної землі.

Казка завжди глибоко національна і самобутня, вона є благодатним джерелом виховання любові до Батьківщини. Патріотична ідея казки захована в глибині її змісту. В. Сухомлинський у своїй праці «Серце віддаю дітям» писав: «Казка виховує любов до рідної землі вже тому, що вона – творіння народу.., кожне слово цієї казки, як найтонший штрих на безсмертній фресці, в кожному слові, в кожному образі – гра творчих сил народного духу. Казка – це духовні багатства народної культури, пізнаючи які, дитина пізнає серцем життя народу» [8, с. 177]. Широке використання казок у початковій школі, зумовлюється тим, що їх зміст викладений у цікавій формі. Існує чіткий поділ персонажів на добрих і поганих, сутність вчинків яких легко розуміється дітьми і дає змогу визначити моральні якості кожної дійової особи.

Багато традицій та обрядів пов'язано з народними іграми, які створені народом так само, як казки, приказки, загадки. Вони передаються з покоління в покоління. В їх змісті відбито національну психологію кожного народу.

Народні забави та ігри становлять чималий розділ народної педагогіки й охоплюють найрізноманітніші її аспекти: народознавчий, мовленнєвий, природничий, пізнавальний, розважальний тощо. Народні ігри супроводжують свята та національні обряди, у їх змісті відбиті сезонні явища, звичаї, пов'язані з хліборобською та землеробською працею. За допомогою народних ігор діти опановують перші елементи грамотності, вони розвивають мовлення, виховують любов до рідного слова і своєї землі.

Поетичну групу українського фольклору складають також пісні, та думи. Українська пісня – це невичерпне джерело національної культури. Український народ належить до найписенніших народів світу. У скарбниці його культурних надбань чільне місце займає пісня, яка відображає визначні історичні події, героїчну боротьбу проти соціального і національного гноблення, розкриває глибину ліричної душі людини, її здоровий гумор, передає впевненість і надію на краще майбутнє. Всі обрядові пісні виховують у дітей інтерес до культурної спадщини свого народу, любов до української пісні і слова, природи, повагу до традицій та обрядів минулого. Все це складає основу морального і патріотичного виховання молодших школярів.

На основі вивчення педагогічної спадщини українського народу, відомих педагогів, психологів, мовознавців можна констатувати, що народнопоетична творчість, є засобом і наслідком розвитку національної самосвідомості та моральних цінностей підростаючого покоління.

Отже, система фольклорних жанрів створена українським народом упродовж віків, є тим ґрунтом, на якому зросла народна педагогіка. Саме фольклорне виховання пробуджує любов до життя, рідної землі, до культурних надбань українського народу та усвідомлення себе як громадянина своєї держави. Відроджуючи національну систему виховання, необхідно домагатися, щоб у кожній родині, школі, в діяльності кожного педагога, широко вивчалися твори усної народної творчості.

Список літератури:

1. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі: [Навчальний посібник] / Богуш А. М., Н. В. Лисенко. – К.: Вища школа, 1992. – 398 с.
2. Вишневський О. Сучасне українське виховання / О. Вишенський. – Львів, 1996 – 233 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу / О. Воропай. – К.: Оберіг, 1993. – 562 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
5. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова / За ред. С. Л. Коваленко. – К.: Либідь,1997. – 272 с.
6. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К, 1985. – 232 с.
7. Стельмахович М. Г. Українське національне виховання / М. Г. Стельмахович. – Івано-Франківськ, 1993. – № 8 – С. 3-7.
8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори.– [Т. 3] / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад школа, 1977. – 670 с.

Федорченко Г.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственного педагогического университета
имени Григория Сковороды

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ УЧАЩИХСЯ СРЕДСТВАМИ ФОЛЬКЛОРА

Аннотация
В статье освещается проблема формирования у школьников национального самосознания средствами фольклора. Показано значение фольклорных произведений в формировании духовного мира ребенка и становление его как личности. Фольклорные произведения являются ценным материалом для умственного, нравственного патриотического и эстетического воспитания подрастающего поколения. Фольклор углубляет знания детей, влияет на формирование мировоззрения, нравственных поступков, воспитывает эстетический вкус и обогащает речь детей.

Ключевые слова: фольклор, духовность, национальное воспитание, самосознание, нравственные ценности.

Fedorchenko G.N.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University
named after Gregory Skovoroda

FORMATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS OF PUPILS BY MEANS OF FOLKLORE

Summary
The article highlights the issue of formation of students' national identity by means of Ukrainian folklore. The importance of folklore in the formation of the spiritual world of child and its formation as an individual is shown in the article. Folklore works are a valuable material for mental, moral, patriotic and aesthetic education of the younger generation. Folklore enhances children's knowledge, affects the formation of ideology, moral behavior, educates and enriches the aesthetic taste of children.
Keywords: folklore, national education, spiritual development, self-awareness, moral values.

УДК 373.3.016:811.161.2'373

ДИДАКТИЧНІ Й ЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Форостюк Т.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті висвітлюються дидактичні та лінгвістичні основи вивчення лексики в початковій школі. Вивчено й узагальнено нагромаджений досвід вирішення проблеми й обґрунтовано перспективні шляхи його використання в сучасній початковій школі. Розкриваються особливості розвитку пізнавальної активності молодших школярів у процесі вивчення лексики української мови. Доведено, що робота над вивченням лексики в початковій школі має важливе загальноосвітнє та практичне значення. Запропоновано ефективні шляхи вирішення проблеми.
Ключові слова: лексика, початкова школа, дидактичні основи, лінгвістичні основи, урок мови, активізація пізнавальної діяльності.

Постановка проблеми. Сьогодні чимало проблем і завдань виникає перед науковцями та вчителями-практиками у зв'язку зі змінами в освіті, із потребою піднести викладання, зокрема української мови, на якісно новий рівень, посилити практичну сторону у вивченні предмета в початковій школі. Адже невід'ємною ознакою високої мовної культури є володіння лексичним багатством української мови. Але аналіз сучасного стану викладання та засвоєння лексики свідчить, що ця проблема ще не стала предметом постійної уваги вчителів і потребує подальшого розгляду, адже сучасний етап розвитку суспільства, позначений відродженням національної культури, стимулює до пошуку ефективного педагогічного впливу на особистість учня через вивчення та засвоєння рідної мови.

До того ж мета базового шкільного курсу української мови полягає в набутті учнями лінгвістичної освіти, необхідної для подальшого вивчення мови в наступних класах, а також формуванні в школярів мовленнєвих умінь і навичок, необхідних для продуктивної мовленнєвої діяльності та самостійної роботи над підвищенням культурного й професійного рівня. Робота над вивченням лексики є надзвичайно важливою складовою процесу навчання української мови. Як зазначають науковці, вона спрямована на збагачення активного словника учнів, розвиток зв'язного мовлення, вироблення навичок свідомого оволодіння новими словами, а також уточнення значення та сфери вживання слів [6, с. 134]. А тому соціальна значимість проблеми вимагає її глибокої теоретичної розробленості й практичної дієвості. Актуальність проблеми є очевидною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасної науково-методичної літератури свідчить, що проблема є актуальною, а тому була в полі зору багатьох науковців. Зокрема, сучасна методика вивчення лексики базується на основі здобутків українського та зарубіжного теоретичного мовознавства. Це праці О.О. Потебні, Л.А. Булаховського, І.І. Срезневського, В.В. Виноградова, Л.С. Паламарчука, Б.О. Ларіна, В.М. Русанівського, А.А. Бурячка, В.С. Ващенка, І.С. Олійника, І.К. Білодіда, М.А. Жовтобрюха, Н.А. Москаленко, А.П. Коваль, Н.Б. Бабич та ін. Наукові засади методики навчання елементів лексикології досліджували В.О. Сухомлинський, М.С. Вашуленко, І.О. Синиця, Л.М. Марченко, М.І. Дорошенко та ін. Отже, ця проблема є важливою, а тому потребує подальшого дослідження.

Мета написання статті. Нашим завданням є висвітлення дидактичних і лінгвістичних основ вивчення лексики в початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Науковці стверджують, що робота над вивченням лексичного

© Форостюк Т.В., 2016

матеріалу в початковій школі має важливе загальноосвітнє та практичне значення [8, с. 135]. Адже в процесі роботи розширюються знання про мову, учні ознайомлюються з лексичними одиницями, розвивається увага до значення та вживання слів у мовленні, формується потреба в доборі необхідних слів для висловлювання думки, розвивається чуття мови. Вивчення лексики є цікавим для дітей, про що свідчать наукові дослідження. Це сприяє тому, що розвивається інтерес до лексики, а відповідно й до мови та навчання в цілому [8, с. 135].

На важливість завдання виправляти й поповнювати словниковий запас учнів указував К.Д. Ушинський. А В.О. Сухомлинський радив учителям створити умови для того, щоб кожна дитина пережила відчуття здивування, відкриваючи красу рідного слова [8, с. 135]. А Н.А. Перхайло зазначала, що мовна освіта має сформувати національно свідому особистість, яка вільно орієнтується в гіперінформаційному просторі, володіє стратегіями ефективної комунікації. А тому, зазначає науковець, у навчанні рідної мови пріоритетами мають стати компетентнісний підхід, інноваційність і професійна спрямованість. До того ж звертається увага на те, що реформою школи поставлено завдання активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку в них творчого мислення [9, с. 8]. Отже, на думку науковців, у процесі вивчення курсу української мови, зокрема в початкових класах,має формуватися комунікативна компетентність учнів, яка трактується як здатність успішно користуватися мовою в процесі спілкування, пізнання навколишнього світу та вирішення життєво важливих завдань. А набуті в початковій школі особисті якості, пов'язані з мовленням, лексикологією,забезпечать основу подальшого успішного навчання. Адже, як наголошують науковці, перед початковою мовною освітою постала проблема забезпечити усвідомлення школярами комунікативної функції мови [2, с. 68]. Важливо, що в процесі опрацювання розділу «Слово» вивчення кожної частини мови, що передбачено програмою, здійснюється практично: учні засвоюють лексичні характеристики, наприклад, що серед іменників є синоніми, омоніми, антоніми, а потім спостерігають за функціональними особливостями в реченні чи тексті [2, с. 71]. До того ж, що є важливим, за новою програмою теоретична інформація та правила розраховані не стільки на запам'ятовування, скільки на практичне засвоєння [2, с. 73]. Адже не достатньо знати – потрібно вміти застосовувати знання на практиці, за конкретних умов, у процесі спілкування, як наголошує Я. Радевич-Винницький. Він стверджує, що навички самі собою не виникають, їх треба цілеспрямовано формувати. Комунікативна компетенція, на думку дослідника, це система знань, умінь і навичок, необхідних для ефективного спілкування [10, с. 21]. Науковці вважають, що важливою умовою мовленнєвого розвитку учнів є робота над збагаченням й увиразненням словника, формуванням уміння доречно й правильно використовувати лексику під час створення власних висловлювань [8, с. 135].

Оскільки курс української мови в початкових класах є пропедевтичним, програмою передбачено практичне ознайомлення з лексичним значенням, із найпростішими випадками багатозначності, із синонімами, антонімами, прямим і переносним значенням слова. У процесі спостереження школярі роблять висновки, що кожне слово складається зі звуків, більшість слів мають лексичне значення, усі слова утворюють словниковий склад мови, тобто лексику. Цей матеріал подається у доступній ігровій формі ще в добукварний період навчання грамоти. Процес ознайомлення продовжується й далі. Важливим завданням учителя в роботі над словом є поповнення словникового запасу учнів, зокрема в процесі ознайомлення з лексичним значенням [8, с. 146]. Це здійснюється різними способами: використовують контекст, показують предмет чи його зображення, роблять словотвірний аналіз, використовують тлумачний словник, дають коротке пояснення, пропонують учням пояснити, використовують синоніми, добирають антоніми, використовують довідкову літературу [8, с. 147-148]. У процесі спостережень проводиться робота над ознайомленням учнів із прямим і переносним значенням. Варто використовувати проблемно-пізнавальні завдання, у процесі виконання яких учні вчаться відшукувати слова з переносним значенням. Можна запропонувати й конструктивні вправи, дати завдання замінити виділені слова іншими. Тобто, у процесі практичної роботи, зокрема виконання творчих вправ, школярі вдосконалюють уміння вживати слова в переносному значенні. Цікавими видами роботи є складання творів-мініатюр, а також самостійне відшукування в реченнях і текстах різних частин мови з переносним значенням [8, с. 150-151]. У процесі роботи над багатозначністю під час аналізу й спостережень учні усвідомлюють, що слово може мати декілька значень, які стають зрозумілими в контексті. Доцільно використовувати демонстрацію малюнків, тлумачний словник, виконувати вправи творчого характеру. Зі словами-омонімами учні теж ознайомлюються практично, без використання термінів. Науковці стверджують, що лексичне багатство мови забезпечується також синонімами. Ця тема засвоюється практично. Учні вчаться добирати синоніми, замінювати в тексті іншими, добирати найдоречніші [8, с. 154]. Вивчення антонімів теж є практичним. Учитель має звернути увагу на роль антонімів у мовленні, на здатність робити його виразнішим, використовуючи під час роботи операції зіставлення та протиставлення [8, с. 159]. У цілому вивчення лексики – це невід'ємна частина роботи над розвитком мовлення учнів, що має практичне значення, є базою для подальшого навчання та розвитку.

Основна вада навчального процесу в школі полягає в тому, що учнів навчають мови, та не навчають застосовувати знання в конкретній мовленнєвій ситуації. До того ж учитель не володіє арсеналом методичних засобів, які активізують пізнавальну діяльність учнів. Аналіз літератури дав змогу стверджувати, що треба організувати таке навчання, щоб учні в процесі роботи з лексичними одиницями залучалися в процес самостійного пошуку й «відкриття» нових знань, працювали з інтересом. Важливим є те, що пізнавальна активність виникає завдяки про-

дуктивній активності, пов'язується з новизною, є показником якості їх навчально-пізнавальної діяльності, яка спрямована на оволодіння знаннями. У цілому вчені вважають, що активність, уміння та бажання навчатися, спілкуватися, міркувати, висловлювати свої думки закладаються в процесі навчання в початковій школі. Тобто, пізнавальна активність школярів є показником якості їх навчально-пізнавальної діяльності, спрямованої на оволодіння знаннями та способами діяльності [12, с. 18]. Зокрема, Л. Артемова наголошує: щоб навчання було бажаним і легким, треба пропонувати такий зміст знань, який дитина на цьому етапі розвитку своєї психіки може сприйняти найбільш оптимально, тобто зацікавлено, із найменшими труднощами [5, с. 76].

Аналіз літератури дав змогу з'ясувати, що ефективними в процесі вивчення лексичного матеріалу є дидактичні ігри, елементи цікавої граматики; вправи, що стимулюють до пошуку, роздумів, до роботи з додатковою літературою, до спостереження над фактами мови, над виразністю; самостійне складання вправ; завдання творчого характеру; лінгвістичні задачі, шаради, ребуси; елементи змагання, проблемно-пошукові завдання; нестандартні уроки. Цікавою є вправа, у якій пропонується змінити лексичне значення слів за допомогою наголосу (брати, на березі, замок, сходи, насип, коси), за допомогою великої літери (віра, надія, соня, люба, земля). Ефективним є завдання «Вибери одне з двох»: (приймаю, беру) участь, (перегортаю, перевертаю) сторінки, (на протязі, протягом) весни; моє (ставлення, відношення) до тебе тощо. Також ми з'ясували, що найефективнішими є завдання, в основі яких лежить ігровий елемент, використовується цікава граматика, народознавчий матеріал, що спонукають до роздумів, до використання додаткових джерел; які залучають учнів до творчої діяльності, до спостереження над фактами мови, над виразністю, логічністю; завдання, які формують в учнів уміння застосовувати знання в нестандартних умовах. У процесі вивчення лексичного матеріалу треба розвивати інтерес до навчання, проводити роботу над формуванням пізнавальної потреби; удосконалювати навчальні можливості школярів; забезпечувати систематичну роботу над засобами виразності та оптимальне співвідношення навчання з творчими можливостями учнів; утверджувати пізнавальну й комунікативну мотивацію; перетворювати учня на співавтора уроку.

Шкільний курс лексики має свої лінгвістичні основи, під якими слід розуміти ті базові положення мовознавства, що становлять теорію та практику вивчення лексики в школі. У цілому вивчення лексики в історії мовознавства розвивалося під кутом зору становлення лексичних норм і в напрямі їх теоретичного осмислення. Довгий час лексичний склад мови був об'єктом вивчення не лексикології, а лексикографії. Тому слово як одиниця цікавило дослідників із практичного погляду. Наукове осмислення лексики пов'язувалося з укладанням словників. Дослідження розпочалося з опису структурно-семантичних груп, а також вивчення етимології слів. У 1951 р. виходить перший том «Курсу сучасної української мови» за редакцією Л. А. Булаховського. Звісно, раніше теж видавалися праці, але ця праця є першою спробою глибокого систематичного висвітлення питань української лексикології,а а також базою для створення інших підручників [1, с. 82]. Вагомим внеском у розвиток лексики була «Сучасна українська літературна мова» за редакцією І. К. Білодіда. Друга половина XIX – початок XX ст. – плідний період для вивчення української термінолексики й укладання словників. Саме в цей період відбувалося становлення єдиних лексичних норм української літературної мови. Серед мовознавців не було єдності. Одні вважали, що джерелом української мови повинна бути селянська мова, заперечували вживання інтернаціоналізмів, створювали штучні слова, вживали діалектизми, архаїзми. Інші науковці вважали, що мова має збагачуватися й іншими джерелами. Тобто, формування словникового складу було складним процесом, часто суперечливим. Цінною з погляду можливості простежити історію розвитку лексики є монографія «Історія української мови. Лексика і фразеологія» за редакцією В. М. Русанівського, у якій ґрунтовно висвітлюється історія формування лексики й фразеології мови з найдавнішого часу до сьогоднішніх днів [4]. Нині лексикологія активно розвивається й посідає важливе місце серед лінгвістичних дисциплін. Сам термін лексикологія трактується як розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови та слово як основну одиницю [11, с. 16]. Слово – це основа лексичної системи [11, с. 24]. Воно виступає як єдність звучання та значення. Адже звук або комплекс звуків лише тоді є словом, коли служить вираженням певного змісту. Наукове визначення терміна виявилося надзвичайно складною проблемою. Існує кілька сотень різних трактувань слова. Виділено більше 70 критеріїв [11, с. 25]. Пошуки оптимального визначення слова привели до виділення його основних ознак, до яких належать: самостійність (може змінювати своє місце в реченні), цілісно-оформленість (усередину слова не можна вставити інше), ідіоматичність (довільність зв'язку звучання зі значенням), єдність звучання і значення, лексико-граматична співвіднесеність (належить до певної частини мови й має граматичну оформленість), непроникність (неможливість його структурних змін), відтворюваність (слова не творяться в процесі спілкування, а пригадуються або відтворюються), фонетична оформленість (наявність звукової оболонки, звучання [7, с. 144]. За своїм значенням, функцією, граматичними ознаками слова поділяються на три групи: самостійні, службові, вигуки та звуконаслідувальні слова. Самостійні мають лексичне значення, оскільки означають щось конкретно існуюче або таке, що мислиться як конкретне явище. Переважна більшість слів є багатозначними. Вони мають прямі й переносні значення, які найточніше розкриваються в контексті. Цікаво, що вчені по-різному підходили до висвітлення важливості омонімів та їх ролі. Омонімія довгий час вважалася явищем аномальним, так званою «хворобою мови», джерелом комунікативних непорозумінь. Науковці вважали, що омонімія сповільнює процес комунікації [3, с. 2].

Висновки. Тобто, ми з'ясували, що проблема має теоретичну базу. Але питання потребує наступного розгляду.

Список літератури:

1. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1991. – 231 с.
2. Бібік Н. М. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи: монографія / Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, В. О. Мартиненко – К.: Педагогічна думка, 2014.– 346 с.
3. Демська О. М. Лексична й лексико-граматична омонімія сучасної української мови: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 1996. – 643 с.
4. Історія української мови. Лексика і фразеологія / Відп. ред. В. М. Русанівський. – К.: Наукова думка, 1983. – 743 с.
5. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний посібник / В. І. Лозова, Г. В. Троцко. – Харків: ХДПУ, 1997. – 338 с.
6. Методика викладання української мови: навч. посібник / С. І. Дорошенко, М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко та ін. – К.: Вища шк., 1989. – 423 с.
7. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. І. Пентилюк: Підручник для студентів-філологів. – К.: Ленвіт, 2000. – 264 с.
8. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
9. Перхайло Н. А. Формування текстотворчої компетентності старшокласників: навчально-методичний посібник / Н. А. Перхайло. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – 451 с.
10. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування: Навч. посіб. / Я. Радевич-Винницький – К.: Знання, 2006. – 291 с.
11. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Берковець та ін.; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Знання, 2013. – 340 с.
12. Щербань П. Дидактичні ігри у навчально-виховному процесі / П. Щербань // Початкова освіта. – 2009. – № 9. – С. 18.

Форостюк Т.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ДИДАКТИЧЕСКИЕ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ЛЕКСИКИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация
В статье рассматриваются дидактические и лингвистические основы изучения лексики в начальной школе. Изучен и обобщен накопленный опыт решения проблемы и обоснованы перспективные пути его использования в современной начальной школе. Раскрываются особенности развития познавательной активности младших школьников в процессе изучения лексики украинского языка. Доказано, что работа над изучением лексики в начальной школе имеет большое общеобразовательное и практическое значение. Предложены эффективные пути решения проблемы.
Ключевые слова: лексика, начальная школа, дидактические основы, лингвистические основы, урок языка, активизация познавательной деятельности.

Forostyuk T.V.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

TEACHING AND LINGUISTIC FOUNDATIONS FOR THE STUDY OF VOCABULARY IN PRIMARY SCHOOL

Summary
The report highlights the educational and linguistic foundations for the study of vocabulary in primary school. The gained experience of the solution of the problem has been studied and summarized and perspective ways to use it in the modern primary school have been proved. The peculiarities of cognitive activity of primary school children in learning the vocabulary of the Ukrainian language have been revealed.It is proved that the work on learning vocabulary in primary school has important comprehensive and practical value. The effective ways of solving the problem have been proposed.
Keywords: vocabulary, primary school, educational foundation, linguistic foundations, language lesson, activation of cognitive activity.

УДК 37.018

PARENTAL INVOLVEMENT IN CHILDREN'S EDUCATION

Tsurkan T.G.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

This document draws together evidence on the impact of parental involvement on children's education. Parental involvement in children's education from an early age has a significant effect on educational achievement, and continues to do so into adolescence and adulthood. This review of research finds that it is now generally agreed that school, family, and community partnerships are necessary to improve children's chances for success in school.
Keywords: parental involvement, parental role, mechanisms of parental influence.

Introduction. The school plays an important role in determining the levels of parental involvement in school. Specifically, schools can outline their expectations of parents and regularly communicate with parents about what children are learning. Also, schools can provide opportunities for parents to talk with school personnel about parents' role in their children's education through home visits and well-planned parent-teacher conferences and open houses. In addition, the National PTA recommends that parent/family involvement programs welcome parents as volunteer partners in schools and that these programs invite parents to act as full partners in making school decisions that affect children and families.

Schools that succeed in engaging families from very diverse backgrounds share three key practices. They:

· focus on building trusting collaborative relationships among teachers, families, and community members.

· recognize, respect, and address families' needs, as well as class and cultural difference.

· embrace a philosophy of partnership where power and responsibility are shared.

Main part. Many new studies focus on an area of great interest to educators: how to create and sustain connections between families and school staff from diverse cultural and class backgrounds. We are interested in knowing more about parents' positive influences on their children's educational outcomes.

The literature on parental involvement in child and adolescent education conveys the clear assumption that parents' involvement benefits children's learning (e.g., Chavkin, 1993; Eccles & Harold, 1993; Epstein, 1989, 1994; Hess & Holloway, 1984; Hobbs, Dokecki, Hoover-Dempsey, Moroney, Shayne, & Weeks, 1984; U.S. Department of Education, 1994).

Many have suggested the preeminent significance of parents' education, income, marital status, and related indicators of family status in efforts to understand parents' involvement decisions (e.g., Lareau, 1989). However, we assert that these status variables, while not unimportant, do not explain parents' decisions to become involved, their choice of involvement forms, or the effects of their involvement on student outcomes.

We suggest that parents most often become involved in their children's education for three major reasons:

1 their personal construction of the parental role;

2 their personal sense of efficacy for helping children succeed in school;

3 their reaction to the opportunities and demand characteristics presented by both their children and their children's schools [4].

Personal construction of the parental role

We believe that parents become involved because they construe the parental role as including personal involvement in their children's education. Several investigators have referenced or examined parents' role construction as a variable potentially important to parental involvement (e.g., Delgado-Gaitan, 1992; Eccles, 1993; Eccles & Harold, 1993; Lareau, 1989; Lightfoot, 1978).

A construction of the parental role as including personal involvement in children's education would seem to be a necessary (but not sufficient) condition for the emergence of parent-involvement activities.

Personal sense of efficacy for helping children succeed in school

We also believe that parents become involved because they have a sense of personal efficacy for helping their children succeed in school.

Parents' sense of efficacy for helping children succeed in school is drawn, thus, from all four sources. Taken together, they create the dynamic quality of efficacy in this general area (Bandura, 1989). The most powerful is direct experience of a positive and successful nature in the field or domain of interest [1]. Usually secondary in importance to direct experience, vicarious experience also serves as a source of personal efficacy beliefs.

Lower in importance but still offering contributions to personal efficacy are the efforts of others in verbal persuasion.

A fourth general source of personal efficacy is emotional arousal. Applied to parent efficacy, the theory suggests that parents who are emotionally and directly concerned about their children's educational success, or whose personal sense of adequacy is emotionally connected to success in helping one's children be successful, will be more likely than those with lower emotional investments or arousal to be high in efficacy.

Opportunities and demands for involvement presented by children and schools

The demand and opportunity characteristics offered by children or their school settings that influence whether parents will become involved are general demands and opportunities. Children, for example, might be consistently enthusiastic about any parent visits to school or might be generally eager to talk about the school day's events.

© Tsurkan T.G., 2016

Several studies try to answer to what practices are effective by asking parents how and why they are involved in their children's education. Kathleen Hoover-Dempsey and Howard Sandler (1997) conducted a literature review to learn why parents become involved in their children's learning. From their analysis, they developed a theoretical model to explain why parents are involved. Their model suggests that parents' involvement decisions and choices are based on several constructs [3].

The first construct is parents' **«personal construction of the parent role»** – what parents believe they are supposed to do in relation to their children's education. This defines the activities that parents feel are important, necessary, and permissible to be involved in on behalf of their children. How parents construct this role stems from expectations

These studies suggest that the quality of the relationship influences whether connections among schools, families, and communities will be formed and sustained.

These groups can be other family members, the child's school, and their workplace. Parents' beliefs about child rearing and about appropriate parent home-support roles also influence their role construction. This construct suggests that different cultural and class contexts shape how parents define their role about how to engage in their children's education.

The second construct focuses on parents' **«personal sense of efficacy for helping children succeed in school»**. This has to do with whether parents believe and are confident about their ability to be helpful to their child. Parents' beliefs about whether:

· they have the skills and knowledge necessary to help their children,

· their children can learn what they have to share and teach,

· they can find alternative sources of skill or knowledge if and when these sources become necessary shape their sense of efficacy and therefore their involvement.

The third construct influencing parents' decisions about their involvement comes from **«general invitations, demands, and opportunities for family involvement»**. The question examined by the authors was, «Do the parents perceive that the child and the school want and are interested in their involvement?» In this construct, the child's age and developmental level, overall level of performance, personality qualities, and the general enthusiasm about parents' involvement at the school all influence parents' decisions about participation. Thus school staff and children signal their expectations about involvement to parents. These signals ultimately influence parents' decisions about involvement.

Hoover-Dempsey and Sandler suggest that schools and communities can better engage families by working actively to invite and welcome parent involvement and by developing programs that support and enhance parents' efficacy for involvement in their children's schooling.

Delores Peca's (2000) study also explored how parents in one urban elementary school in Texas were or were not involved in their children's education and the factors that influenced their involvement. Peca interviewed 28 parents of children in prekindergarten/kindergarten and third-fourth grade classes. She also conducted observations of a range of meetings and activities and examined school documents regarding parent involvement.

Her study found that parent involvement was influenced by many **factors**. These include language, parent educational level, attitudes of school staff, cultural influences, and such family issues as childcare. Peca emphasizes that it is important for school staff to take the time to gain the trust of parents and to inform them of how they can be involved [5].

In the study, parents not only identified factors that they felt influenced their involvement, but they also offered suggestions for improving parent involvement:

· Make the parents feel more welcomed.

· Change the attitudes of school staff so that they recognize the advantages of teachers and parents working together.

· Consider the educational level, language, culture, and home situation of parents.

· Give teachers time to plan and organize parent activities.

· Take parents' interests and needs into consideration when planning activities.

· Recognize that even if parents cannot be present at school, helping their children at home is also a valuable contribution.

· Provide parents with knowledge about how to be involved in a range of involvement opportunities.

Joyce Epstein and her colleagues at the Center on Family, School, and Community Partnerships at Johns Hopkins University, have developed a useful framework of six types of parent involvement.

Table 1

Six Types of Parent Involvement

TYPE OF INVOLVEMENT	CHARACTERISTIC
Parenting	– Expressing expectations about student's education – Limiting television viewing – Supervising time use and behavior
Communicating	– Parent-initiated contacts about academic performance – School-initiated contacts about student's academic program (courses, placement)
Supporting school	Volunteering at school and fund-raising
Learning at home	– Academic lessons outside school – Music or dance lessons – Discussions about school and plans for future
Decision making	Taking part in parent organization
Collaborating with community	– Using community learning resources (like museum visits) – Taking part in community groups (scouts, sports)

Table 1, adapted from the Sophia Catsambis study (1998), is based on this work. It shows how parent involvement is frequently broken down and defined. Many researchers used some variation of this framework (tab1. 1) [2].

We now shift from variables that influence whether and how the parent will become involved to variables that influence how parental involvement will have a positive influence on children's educational outcomes. We address specific mechanisms that we believe operate to determine whether parent involvement-once it is undertaken, in whatever forms selected by the parent-will have a positive effect on children's educational success.

There are three primary **mechanisms of parental influence** on children's educational outcomes: modeling, reinforcement, and direct instruction. These mechanisms of parental influence are set within the context of understanding that parent-involvement behaviours as a whole constitute one of several sources of influence on children's educational outcomes. Parents' involvement plays a role in the context of other variables that have important influences on educational outcomes, such as child variables (e.g., abilities, learning style, developmental level), teacher and school variables (e.g., teaching effectiveness, curriculum appropriateness), and broader sociocultural variables (e.g., cultural attitudes that may limit or enhance the opportunities available to any given child). In most circumstances, parent involvement is most accurately characterized as a powerful enabling and enhancing variable in children's educational success, rather than as either a necessary or a sufficient condition in itself for that success. Its absence eliminates opportunities for the enhancement of children's education; its presence creates those opportunities.

Although none of these mechanisms of parental involvement as manifested in different involvement forms appears necessary or sufficient in itself to ensure positive educational outcomes, it is not without importance that so much experience and research have suggested that parental involvement manifested in some form is a necessary condition of school success for many children. We suspect that parental involvement-as tempered or mediated by conditions specified below-is most significant in enabling children's accomplishments in skill and knowledge areas where children may be struggling to achieve, and in enabling progress when children come to a roadblock in learning that interferes with continued progress. Under these conditions, when the normal teaching and learning processes of the classroom are insufficient in themselves to create learning, the enabling and enhancing functions of parental involvement may become critical to children's educational success.

Summing up. How can we put these findings into action?

· Recognize that all parents – regardless of income, education, or cultural background are involved in their children's learning and want their children to do well.

· Design programs that will support families to guide their children's learning, from preschool through high school.

· Develop the capacity of school staff to work with families.

· Focus efforts to engage families and community members on developing trusting and respectful relationships.

· Embrace a philosophy of partnership and be willing to share power with families.

· Make sure that parents, school staff, and community members understand that the responsibility for children's educational development is a collaborative enterprise.

· Build strong connections between schools and community organizations.

References:

1. Bandura A. (1989b). Regulation of cognitive processes through perceived self-efficacy. Developmental Psycholoff J, 25, 729-735.
2. Catsambis Sophia (1998) ED426174 Expanding Knowledge of Parental Involvement in Secondary Education – Effects on High School Academic Success Baltimore, MD: CRESPAR (Center for Research on the Education of Students Placed at Risk), Johns Hopkins University, Report № 27 http://www.csos.jhu.edu/crespar/Reports/report27entire.htm
3. Hoover-Dempsey Kathleen V. and Sandler Howard M. (1997) EJ548327. Why Do Parents Become Involved in Their Children's Education? Review of Educational Research, 67 (1), 3–42
4. Lareau A. (1989). Home advantage: Social class and parental involvement in elementary education. New York: Falmer Press.
5. Peca Delores C. (2000) EJ615791 Parent Involvement: Influencing Factors and Implications The Journal of Educational Research, 94 (1), 42–54.

Цуркан Т.Г.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

УЧАСТЬ БАТЬКІВ В ОСВІТІ ДІТЕЙ

Анотація
Дана стаття об'єднує фактичні дані про вплив участі батьків на освіту дітей. Участь батьків в навчанні дітей з раннього віку має суттєвий вплив на їх досягнення, що триває в підлітковому і дорослому віці. Цей огляд досліджень дозволяє зробити висновок, що в сучасних умовах активна участь в процесі навчання і зв'язок школи, сім'ї і інших спільнот необхідні для підвищення у дітей шансів на досягнення успіху.
Ключові слова: залучення батьків, роль батьків, механізми впливу батьків.

Цуркан Т.Г.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

УЧАСТИЕ РОДИТЕЛЕЙ В ОБРАЗОВАНИИ ДЕТЕЙ

Аннотация
Эта статья объединяет фактические данные о влиянии участия родителей на образование детей. Участие родителей в обучении детей с раннего возраста оказывает существенное влияние на их достижения, продолжается в подростковом и взрослом возрасте. Этот обзор исследований позволяет сделать вывод, что в современных условиях активное участие в процессе обучения и связь школы, семьи и других сообществ необходимы для повышения у детей шансов на достижение успеха.
Ключевые слова: вовлечение родителей, роль родителей, механизмы влияния родителей.

УДК 373.3.091.32:004.032.6

ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Чернякова О.І.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглянуті найбільш ефективні мультимедійні засоби навчання, які дають можливість для впровадження інформаційних й ком'ютерних технологій на уроках у початковій школі. Показано, як ефективне використання інформаційно-комунікативних технологій в навчальному процесі сприяє успішному вирішенню поставлених перед школою й вчителем завдань. Також, розкрита структура інформації про мультимедіа.
Ключові слова: школярі, початкова школа, мультимедійні технології.

Постановка проблеми. Найбільш характерним явищем сучасного етапу розвитку цивілізації є, на наш погляд, лавинний зріст обсягу інформації та залучення інформаційних ідей, засобів та технологій майже до кожної галузі людської діяльності. Швидкий розвиток технічних і програмних можливостей персональних комп'ютерів, розповсюдження інформаційно-комунікаційних і креативних технологій створюють реальні можливості для їх використання в системі освіти з метою розвитку творчого потенціалу людини в процесі навчання та забезпечення наступності навчання між різними ланками навчально-виховних закладів освіти.

Розвиток педагогіки як науки характеризується не тільки новаціями в галузі методів, способів та організаційних форм навчання. На різних етапах навчання з технічним розвитком відбувалося інтенсивне впровадження у навчальний процес різноманітних засобів наочності, технічних засобів. Все це здійснювалось з однією метою: підвищення ефективності навчального процесу в цілому й інновацій, які запроваджуються.

Необхідно зауважити, що безпосередньо для навчального процесу було розроблено небагато технічних пристроїв. Серед них можна назвати лише графопроектор і лінгафонний пристрій. Всі інші технічні засоби запозичені з побуту: програвач, магнітофон, телевізор, відеомагнітофон, комп'ютер. Щоразу, під час появи нового технічного пристрою, педагоги розмірковують, як використати його для розв'язання дидактичних завдань. Таким чином, аналізуючи природні якості засобів навчання, педагоги визначають їх дидактичні властивості та функції в навчальному процесі.

Аналіз досліджень і публікацій. М.І. Жалдак, Т.В. Марусева, (досліджували питання удосконалення підготовки педагогів в галузі вивчення і використання засобів інформаційних технологій). Т.В. Габай, В.В. Давидова (психологічні аспекти використання ком ютерів в освіті), С.А. Жданов, І.В. Роберт (рішення різноманітних проблем інформації в світі), Ю.А. Первина, А.А. Кузнєцова, В.А. Буцик (різні аспекти навчання інформатиці в початковій школі).

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідження впливу мультимедійних технологій на уроках в початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Учні пізнають навколишній світ за допомогою всіх органів почуттів. Проте, основними каналами отримання інформації є зорові аналізатори. Тому невипадково, що 90 відсотків всієї інформації учні отримують за допомогою зору, а 10 відсотків – за допомогою слуху. За останні роки в школах з явились та інтенсивно розвиваються копіювальна і відеотехніка, музичні центри, нові покоління діапроекторів і графопроекторів. Все більше шкіл обладнані сучасними комп'ютерними кабінетами. Ефективне використання інформаційно-комунікативних технологій в навчально-виховному процесі сприяє успішному вирішенню поставлених перед школою і вчителем завдань.

© Чернякова О.І., 2016

Поняття мультимедіа є багатогранним і посідає важливе місце в процесі інформаційної освіти. Мультимедіа (від англ. multi – багато і від лат. media – носій, засіб, посередник) часто вживається як аналог терміну «засоби масової комунікації» (друк, фотографія, радіо, кінематограф, телебачення, відео, мультимедійні комп'ютерні системи, включаючи Інтернет). В загальноприйнятому визначенні «мультимедіа» це – спеціальна інтерактивна технологія, яка за допомогою технічних і програмних засобів забезпечує роботу з комп'ютерною графікою, текстом, мовленнєвим супроводом, високоякісним звуком, статичними зображеннями й відео.

Якщо структурувати інформацію, з якою може працювати мультимедіа, то можна сказати, що мультимедіа – синтез трьох стихій:

– інформації цифрового характеру (тексти, графіка, інформація);

– аналогової інформації візуального зображення (відео, фотокартки, картинки тощо);

– аналогової інформації звуку (мова, музика, інші звуки).

Мультимедіа є ефективною освітньою технологією завдяки властивим їй якостям інтерактивності, гнучкості й інтеграції різних типів навчальної інформації. Так, відмінною рисою мультимедіа є навігаційна структура, що забезпечує інтерактивність – можливість безпосередньої взаємодії з програмним ресурсом. Інтерактивність технологій мультимедіа передбачає «живий» зв'язок між користувачем і програмою, зокрема, за бажанням, можна задати індивідуальний темп роботи в межах програми, установити швидкість подачі матеріалу, кількість повторень тощо.

Одним із перших інструментальних засобів створення технології мультимедіа була гіпертекстова технологія, що забезпечує роботу з текстовою інформацією, зображенням, звуком, мовою. Мультимедіа – наступний логічний крок у розвитку персонального комп'ютера. Вона еволюційна в тому розумінні, що будується на базі наявної комп'ютерної технології.

У зміст ІКТ (інформаційні комп'ютерні технології) освіти, крім складових навчання (засоби і методи ІКТ навчання), входять також засоби і методи керування системою освіти (введення без даних учнів і викладачів, інформаційно-довідкові нормативні і методичні системи, телекомунікаційні системи між школами й установами освіти тощо).

У наш час ІКТ застосовується майже у всіх галузях і сферах людської діяльності:

– виробництво електронних книг, енциклопедій, довідників;

– в медицині (бази знань, методики операцій, каталоги ліків тощо);

– в бізнесі (каталоги будинків, розробка дизайну приміщень і садиб тощо);

– у військовій справі (створення різноманітної документації про системи озброєнь, що змінюється через супутник);

– побудова систем віртуальної реальності;

– в освіті (відео енциклопедії, ситуаційно-рольові ігри, електронні лектори, підручники, інтелектуальні ігри з використанням штучного інтелекту, дистанційна і інтерактивна форми навчання, здійснення проективної і дослідницької діяльності учнів тощо).

На початку 21 століття в цілому українські школи можуть похвалитися високим рівнем комп'ютеризації, навіть у сільській місцевості. Та машина без людського фактору залишається розумною іграшкою. Сьогодні вже очевидно, що вчитель, який веде заняття за допомогою мультимедійного проектора, електронної дошки та комп'ютера, використовує на уроці та під час підготовки до нього ресурси Інтернет, має якісні переваги перед колегою, який користується «крейдяною технологією». Виховання учнів в школі має бути спрямоване на розвиток людини сучасного інформаційного суспільства, і школа має вчити користуватись необмеженим джерелом інформації – Інтернетом.

Сучасний урок – це поєднання традиційних технологій та нових інформаційних джерел, які передбачають використання теле- та радіомовлення, періодики, архівних матеріалів, ресурсів мережі Інтернет тощо. Це використання додаткового матеріалу, який можна знайти для різних категорій учнів і для різного рівня підготовки.

Існує два шляхи використання мультимедійних технологій у навчально-виховному процесі:

– використання спеціальних програм, в яких передбачаються матеріали для різних видів навчальної діяльності, також пропонується методика їхнього використання;

– самостійний відбір окремого матеріалу щодо конкретних цілей навчання.

Але введення такої технології в освітню діяльність вимагає не просто навчання педагогів, але й представляє собою комплексну науково-педагогічну,соціальну та організаційну проблему, від рішення якої залежить інтелектуальний потенціал найближчого майбутнього.

Функції комп'ютера у процесі навчання:

1) Функції навчання:

– джерело навчальної інформації;

– наочність;

– тренажер;

– засіб діагностики і контролю.

2) Функції робочого інструмента:

– засіб підготовки текстів (текстовий редактор);

– засіб підготовки таблиць (табличний редактор);

– засіб побудови графіків;

– пошукова система;

– засіб моделювання.

Використання мультимедійних інформаційних технологій в освіті,можливість зберегти й опрацювати велику кількість різнорідної інформації (звукової, графічної, текстової та відео) та компонувати її в зручному виді сприяє:

– розкриттю, збереженню та розвитку індивідуальних і творчих здібностей учнів;

– формуванню в учнів пізнавальних можливостей, прагнення до самовдосконалення;

– забезпеченості комплексності вивчення явищ дійсності, безперервності зв'язку між гуманітарними, технічними науками та мистецтвом;

– постійному динамічному оновленню змісту, форм та методів навчальних процесів тощо.

Ураховуючи роль мультимедіа у навчанні, можна виокремити такі його основні види: апаратні і програмні засоби.

Так, серед апаратних засобів розрізняють основні й спеціальні. До основних засобів мульти-

медіа відносимо: комп'ютер, мультимедіа-монітор, маніпулятори (миша, клавіатура, графічний планшет,світлове перо, сенсорний екран, ігрові маніпулятори – джойстик та ін.).

До спеціальних засобів відносяться приводи CD-ROM, TV-тюнери, графічні акселератори, звукові плати, акустичні системи.

Програмні засоби мультимедіа включають в себе мультимедійні додатки й засоби створення мультимедійних додатків. Так, до мультимедійних додатків навчального призначення можна віднести: мудьтимедіа-презентацію; слайд-шоу; електронний звіт; мультимедіа-доповідь; електронний журнал;віртуальний тур; навчальні мультимедіа-системи; лінгвістичні мультимедіа-системи; мультимедійні Інтернет ресурси.

Оскільки не кожна школа може похвалитися дорогим проектором чи, тим більше, інтерактивною дошкою, вважаємо за доцільне зупинитися на найпростішому варіанті забезпечення мультимедійного супроводу у навчальному процесі.

1) Передусім потрібно створити базову електронну бібліотеку з певної тематики. Для цього достатньо опрацювати декілька сайтів. Для закачування можна використовувати вбудовану в браузер опера качалку, або безкоштовний Download Master (www. Westbyte. com/dm). Після цього можна створити базу даних за допомогою систематизатора, яка дозволяє навіть учням легко створити систематизовану картотеку видань.

2) Наступний крок впровадження мультимедіа – це використання енциклопедій та можливостей мережі Інтернет як джерела фото-аудіо-відеоматеріалів. Найкращим вирішенням цієї проблеми для школи є навчальні програми, які періодично надсилаються Міністерством освіти і науки, молоді та спорту у школи України, а також універсальні довідкові видання типу «Великої енциклопедії Кирила і Мефодія «.Остання містить багатющий матеріал з усіх галузей науки та мистецтва, безліч звукових фрагментів, десятки тисячі люстрацій та фотографій у цифровому форматі. Пошук у ній також надзвичайно швидкий та багаторівневий, а інтерфейс – дружній. В енциклопедію вбудовано десятки мультимедійних додатків. Єдиний недолік пакету – російська мова. Але навіть без текстової інформації енциклопедія може слугувати джерелом підготовки ілюстративного матеріалу до уроків.

3) Завершальним у процесі формування мультимедійної бази школи може бути поступова закупівля дисків з навчальними програмами, відеодисків з даного предмету. Це дає можливість за наявності всього одного комп'ютера та екрана провести інтегрований урок із застосуванням навчальних програм-тренажерів, переглядом відео.

Також варто відмітити, що «в особі «комп'ютера вчитель має і магнітофон, і відео програвач, і фотоальбом з нескінченною кількістю ілюстрацій. Тому комп'ютер можна брати з собою на кожен урок – урок пояснення навчального матеріалу, урок перевірки отриманих знань і навичок, комбінований урок. Цікавою є методика написання підсумкових атестацій на фоні релаксаційної чи класичної музики. Як показують експерименти, музика сприяє кращому самовідчуттю та активізує розумову діяльність учнів.

Якщо є можливість провести заняття у комп'ютерному класі, то можливість подачі матеріалу значно збільшується. Зокрема, зростає роль і відповідальність кожного учня чи групи учнів, які працюють за одним комп'ютером. Урок може проходити у режимі презентації, виконаної у Microsoft PowerPoint, і відправленої по мережі на монітори. Так само зручніше і переглядати різні ілюстрації та відео фрагменти; крім того, це краще привертає увагу учнів.

На сьогодні майже кожна школа навіть без доступу до Інтернету може створити власні розробки та методики проведення уроків із використанням мультимедіа-технологій. Якщо немає можливості проводити урок у кабінеті інформатики, можна виділити один ПК, який легко демонструється на встановлюється у будь-якому класному приміщенні. Інший варіант – використання ноутбука. Розвернувши екран до учнів та назначивши оператора мультимедійного супроводу, вчитель зможе зосередитися на процесі викладу матеріалу, і, якщо все йтиме «гладко», зробить свій урок неповторним і цікавим для абсолютної більшості учнів.

Мультимедіа-технології це найбільш ефективний і багатофункціональний засіб, що інтегрує в собі могутні розподілені освітні ресурси, може забезпечити формування і прояв ключових компетенцій учня, насамперед, інформаційної і комунікативної.

Можна виділити наступні особливості даної технології:

– якість зображення – яскраве, чітке і кольорове зображення на екрані;

– зручне пояснення виду роботи з різним приладдям;

– легке усунення недоліків і помилок у слайдах;

– детальне пояснення матеріалу або розгляд лише базових питань теми залежно від підготовленості учнів; коригування темпу й об'єму навчального процесу;

– значне підвищення рівня використання наочності на уроці;

– зростання продуктивності уроку;

– встановлення між предметних зв'язків;

– зміна ставлення до ПК: діти починають його сприймати як універсальний інструмент для роботи в будь-якій області людської діяльності, а не лише як засіб гри.

Мультимедіа-презентація є одним з найбільш поширених засобів унаочнення навчального матеріалу. Інформативність електронних презентацій набагато вище традиційних за рахунок мультимедійності – наявності не лише тексту і графіки, але й анімації, відео та звуку. Мультимедійні презентації надають можливості здійснювати віртуальну взаємодію користувача з об'єктами або процесами пізнання, які знаходять своє відображення на екрані. Іншими словами, використання мультимедіа-презентацій дозволяє створювати інформаційний і візуальний образ об'єкту, який досліджується, імітувати реальність за допомогою участі в процесах, що відбуваються на екрані.

При створенні презентацій слід дотримуватись певних етапів:

1. Визначення мети й завдань презентації.
2. Складання докладного плану презентації.

3. Занотовування основних текстових блоків.
4. Визначення приблизної кількості слайдів.
5. Визначення стилю та оформлення слайдів.
6. Введення та формування текстових блоків.
7. Додавання до слайдів графічних та ілюстративних об'єктів.
8. Встановлення ефектів анімації.
9. Додавання звукового супроводу.
10. Попередній перегляд презентації автором.

Структура та зміст презентації теж повинні відповідати вимогам:

– Викладайте матеріал стисло, з максимальною інформативністю тексту.

– Використовуйте слова і скорочення, уже знайомі учням.

– Не перевантажуйте цифрами і фактами.

– Ретельно структуруйте інформацію.

– Використовуйте короткі та лаконічні заголовки, марковані та нумеровані списки.

– Подавайте важливу інформацію (наприклад, висновки, визначення, правила тощо) крупним та виділеним шрифтом і розташовуйте у верхньому куті слайду.

– Розміщуйте другорядну інформацію внизу слайда.

– Відводьте кожному положенню окремий абзац.

– Викладайте головну ідею в першому рядку абзацу.

– Використовуйте табличні форми подання інформації (діаграми, семи) для ілюстрації найважливіших фактів, що дасть змогу подати матеріал компактно й наочно.

– Графіка має органічно доповнювати текст.

– Пояснення треба розміщувати якнайближче до ілюстрацій, із якими вони мають з являтися на екрані одночасно.

– Інструкції до виконання завдань необхідно ретельно продумати щодо їх чіткості, лаконічності, однозначності.

– Використовуйте емоційний фон (художня проза запам'ятовується краще, ніж спеціальні тексти, а вірші – краще, ніж проза).

– Усю текстову інформацію потрібно ретельно перевірити на відсутність орфографічних, граматичних і стилістичних помилок.

– Продуктивність навчання збільшується, якщо одночасно задіяні зоровий і слуховий канали сприйняття інформації (зарубіжні джерела це називають принципом модальності). Тому рекомендується там, де це можливо, використовувати для тексту й графічних зображень звуковий супровід. Дослідження свідчать, що ефективність слухового сприйняття інформації становить 15%, зорового – 25%, а їх одночасне залучення до процесу навчання підвищує ефективність сприйняття до 65%.

Вибираючи шрифти, слід керуватися такими відомостями:

– Вибраний шрифт визначає вплив повідомлення на слухачів. Для серйозної аудиторії та повідомлень обирайте класичний шрифт (наприклад Times New Roman); для радісних повідомлень – «веселий» шрифт (наприклад Comic Sans MS).

– Шрифти з зарубками (Times New Roman and Bookman) легко читаються, тому їх використовують для друку великих обсягів тексту. Шрифти без зарубок (Arial and Verdana) простіші, тому вони краще виглядають у заголовках та колонтитулах.

– Створюючи презентації для перегляду в електронному вигляді або показу слайдів, використовуйте шрифти, які гарно виглядають на екрані. Шрифти Verdana, Tahoma, Bookman, Arial розроблені спеціально для використання на веб-сторінках.

– Щоб забезпечити легкість читання, колір тексту потрібно зробити контрастним відносно кольору фону. Напівжирний шрифт і курсив використовуються лише для виділення – часте використання послаблює їх ефективність.

– Кожний шрифт несе в собі певну індивідуальність, тому дуже важливо дотримуватися узгодженості. Якщо часто змінювати шрифт, повідомлення може виявитися неузгодженим. У презентації рекомендується використовувати не більше 3-4 шрифтів.

Поради щодо створення ефективної презентації:

1. Перш ніж приступити до роботи над презентацією, потрібно добре розуміти, про що ви збираєтесь розповісти.

2. У презентації не повинно бути нічого зайвого. Кожний слайд повинен представляти собою необхідну ланку розповіді і працювати на загальну ідею презентації.

3. Користуйтесь готовими шаблонами під час вибору стиля символів та кольору фону. Не бійтесь творчого підходу. Експериментуйте під час розміщення графіки та утворення спецефектів.

4. Додаткові ефекти не повинні перетворюватись на самоціль. Їх потрібно звести до мінімуму та використовувати тільки з метою привернути увагу глядача до важливих моментів демонстрації. Звукові та візуальні ефекти ні в якому разі не повинні виступати на передній план та перекривати корисну інформацію.

5. Під час утворення мультимедійних презентацій необхідно враховувати особливості сприймання інформації з екрана комп'ютера.

6. Необхідно підтримувати єдиний стиль показу інформації. Кожен слайд презентації повинен мати заголовок. Краще обмежитись двома або трьома шрифтами для всієї презентації. Тексти презентації не повинні бути великими. Корисно використовувати різні маркери.

7. Рекомендується використання кольору в презентації. Найбільш ефективно виділяти окремі частини тексту, клітини таблиці чи всю таблицю кольором.

8. Презентація повинна бути доступною та композиційно цілісною. Під час демонстрації матеріалу потрібно виділити декілька важливих моментів і час від часу повертатися до них, щоб висвітлити питання з різних боків. Це гарантує потрібне сприймання інформації учнями. Не бійтеся повторити свою думку, якщо бажаєте, щоб її засвоїли.

Висновки. Отже, ми вважаємо, що створення та використання уроків-презентацій дає максимальний ефект у початковій школі. Життєвий досвід дітей ще досить незначний і тому малюнки, фото, аудіо записи, відео, які можна демонструвати за допомогою комп'ютерної техніки, створюють на уроках особливу атмосферу та настрій. За допомогою мультимедійних презентацій, відповідного комп'ютерного забезпечення, діти мають можливість ознайомитись із різноманітністю

природи, господарською діяльністю населення, охороною і збереженням природи рідного краю, України, з системою цінностей у ставленні до природи, до людей, до самого себе. Організовується практична діяльність учнів, пов'язана з охороною та збереженням природних багатств.

Уроки з мультимедійним супроводом допомагають ефективно вирішувати наступні дидактичні завдання:

– сформувати мотивацію до навчання взагалі;
– засвоїти базові знання з предмета;
– сформувати навички самоконтролю.

Дану технологію можна розглядати як пояснювально-ілюстративний метод навчання, основним призначенням якого є організація засвоєння інформації на основі сполучення навчального матеріалу з його зоровим сприйняттям.

Під час використання на уроці мультимедійних технологій структура уроку принципово не змінюється. У ньому, як і раніше, зберігаються всі основні етапи, змінюється, можливо, тільки їх тимчасові характеристики. Необхідно відзначити, що етап мотивації в даному випадку збільшується і несе пізнавальне навантаження. Це необхідна умова успішності навчання, оскільки без інтересу до здобуття знань, без уяви і емоцій немислима творча діяльність учня.

Учнів привертає новизна проведення мультимедійних уроків. У класі під час таких уроків створюються умови для активного спілкування, за якого учні прагнуть висловити думки, вони з бажанням виконують завдання, виявляють цікавість до матеріалу, що вивчається. Учні вчаться самостійно працювати з навчальною, довідковою та іншою літературою з предмета. Дана технологія може використовуватись для анонсування теми уроку, як супровід до пояснення вчителя, як інформаційно-навчальний посібник та для контролю знань. У навчанні особливе значення надається сьогодні власній діяльності дитини, її пошуку, усвідомленню і застосуванню нею нових знань. Учитель у такому разі є організатором процесу навчання, керівником самостійної діяльності учнів, кий надає їм потрібну допомогу і підтримку.

Список літератури:

1. Данилова О. В. Мультимедіа власноруч: текст, графіка, анімація, відео / О. Данилова, В. Манако, Д. Манако // «Шкіл. Світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006. – 120 с.
2. Освітні технології: Навч.-метод. посібн. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська; За ред. О. М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2003. – 255 с.
3. Роберт Н. В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы, перспективы использования / Роберт Н. В. // – М.: «Школа-Пресс», 1994. – 344 с.
4. Соловьева Л. Ф. Компютерные технологи для учителя / Соловьева Л. Ф. // – СПб.: БВ-Петербург, 2003. – 160 с.
5. Створюємо презентації. Power Point Упор. І. Скляр. – К.: Ред. загальнопед. газети, 2005. – 112 с. – (Б-ка «Шкільного світу).

Чернякова Е.И.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ СРЕДСТВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация
В статье рассмотрены наиболее эффективные мультимедийные средства обучения, которые дают возможность для внедрения информационных и ком ютерних технологий на уроках в начальной школе. Показано, как эффективное использование информационно-коммуникативных технологий в учебном процессе способствует успешному решению поставленных перед школой и учителем задач. Также, раскрыта структура информации о мультимедиа.
Ключевые слова: школьники, начальная школа, мультимедийные технологии.

Cherniakova E.I.
Perejaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Hryhorii Skovoroda

USING MULTIMEDIA LEARNING TOOLS ON LESSONS IN PRIMARY SCHOOL

Summary
The article deals with the most effective multimedia learning tools that allow for the implementation of information and computers technologies in the classroom at primary school. We show how the effective use of information and communication technologies in educational process promotes successful for school and teacher rules. Also, the structure disclosed information about multimedia.
Keywords: students, primary school, multimedia technology.

УДК 378.4

ВИКОРИСТАННЯ ТРЕНІНГУ ДЛЯ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМ НЕМОВНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Шиліна А.Г.
Українська інженерно-педагогічна академія

У статті розглянуто види і основні характеристики інтерактивних методів навчання, зокрема, тренінгових методів. Визначено задачі і типову структуру навчального тренінгу. Детально розглянуто деякі елементи тренінгу з наведенням прикладів у контексті викладання англійської мови у ВНЗ. Наведено опис доцільних форм роботи на тренінгових заняттях з урахуванням особливостей навчального матеріалу. Наведено приклад практичного застосування тренінгових методів у викладанні англійської мови студентам немовних ВНЗ.
Ключові слова: інтерактивні методи навчання, тренінг, взаємодія, очікування, розминка, мозковий штурм, зворотній зв'язок.

Сучасні вимоги до вищої освіти включають якість, незалежність, індивідуальний підхід до тих, хто навчається, і саме тому вища школа в Україні потребує впровадження нових методів і форм навчання.

Постановка проблеми. Освіта у ВНЗ має бути орієнтована на забезпечення самовизначення особистості, тому у навчальному процесі доцільно використовувати такі методи навчання, які сприятимуть максимальній реалізації інтелектуального і творчого потенціалу.

Необхідні для цього умови включають наявність групової роботи, взаємодію студентів між собою, з викладачем та з навчальним матеріалом. Ці умови виконуються при використанні інтерактивних методів навчання, які являють собою систему правил організації продуктивної взаємодії між собою тих, хто навчається, із засвоєнням нового досвіду, отриманням нових знань і можливістю для самореалізації особистості [5, с. 91].

Інтерактивні методи навчання мають ряд особливостей, які потрібно враховувати в реальній навчальній діяльності:

– активна взаємодія учасників освітнього процессу, яка передбачає взаємодопомогу і взаємонавчання;

– формування нового досвіду з врахуванням вже наявного, створення проблемних діалогічних ситуацій, виникнення нових пізнавальних мотивів та інтересів;

– присутність ігрового елементу навчання, що сприяє передачі соціального досвіду, створенню умов для більш повної реалізації особистості студента [4; 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує чимало класифікацій інтерактивних методів навчання (Л.Н. Вавилова, Т.Н. Добриніна, Е.Я. Голант, О.А. Голубкова, В.В. Гузєв та інші). У даній роботі за основну беремо класифікацію, подану Т.С. Паніною, Л.Н. Вавиловою. Ці учені поділяють інтерактивні методи навчання на три групи: *дискусійні* (діалог, групова дискусія, розбір ситуацій з практики); *ігрові* (дидактичні творчі ігри, в тому числі ділові, рольові ігри, організаційно-діяльнісні ігри); *тренінгові* (комунікативні тренінги, тренінги сензитивності тощо) [6, с. 54].

Невирішені проблеми. У даній роботі ми розглядаємо можливості та способи застосування тренінгових методів для викладання англійської мови студентам немовних ВНЗ.

Завдання статті. Головною метою роботи є визначення шляхів пристосування методу тренінгу до особливостей викладання англійської мови у сучасному ВНЗ.

Основний матеріал дослідження. Слово «тренінг» походить від англійського слова *«to train»* – «навчати, тренувати». Типовими атрибутами тренінгу є: правила групи, атмосфера взаємодії та спілкування (cooperation), інтерактивні методи навчання, оцінювання учасниками ефективності тренінгу (feedback).

Тренінг як метод навчання покликаний виконувати наступні задачі:

· набуття нових знань, навичок та умінь (опанування певного блоку навчального матеріалу);

· розвиток логічного мислення, навичок аналізу інформації, творчих здібностей (пошук ефективних шляхів розв'язання поставлених проблем);

· здобуття нового досвіду діяльності (виконання творчих завдань у групах);

· зміна погляду на процес навчання (отримання натхнення та задоволення від навчання) [3, с. 20-29].

Тренінгова група зазвичай включає 15-20 осіб, що дорівнює середній кількості студентів академічної групи, тому тренінг як метод навчання дозволяє оптимально використати час на занятті та ефективно подати студентам матеріал. Зазначимо також, що тренінг як вид заняття має певну структуру, до якої входить декілька обов'язкових елементів-вправ.

Вправа «Розминка» допомагає учасникам швидше адаптуватися до нової форми роботи, подолати невпевненість. Обирає розминки сам викладач, тому він має бути упевнений, що зможе спонукати групу до активної участі. Для розминки на тренінгових заняттях з англійської мови підходять вправи на відпрацьовування вимови (вірші, скоромовки), вправи на асоціації, опис фотографій/картинок, ігрові вправи на повторення ключових слів теми (key vocabulary) тощо.

Вправа «Очікування» допомагає викладачу більше дізнатися про учасників тренінгу (студентів), а також дозволяє зіставити вимоги викладача з вимогами та уявленнями студентів про вивчення певної теми.

Наведемо запитання, які повинні бути в основі цієї вправи: чого ви чекаєте від навчання? від викладача? від одногрупників? від самого себе?

© Шиліна А.Г., 2016

Вправу «Очікування» можна провести у різних формах. Наприклад, по колу кожен учасник висловлює свої очікування, або викладач роздає усім картки, на яких учасники пишуть свої очікування, а потім прикріплюють їх до дошки. Далі викладач коментує написане, пояснивши, які з очікувань мають сенс при опрацюванні певної теми. Вправу також можна провести методом незакінченого речення. Можна повісити на дошку плакат, на яких є початок речень, наприклад:

Сьогодні мені б хотілося навчитися…

Сподіваюся, сьогодні ми зробимо…

Тренінг удасться, якщо…

Потім можна попросити студентів стати півколом біля плакатів і уголос прочитати речення. При цьому можна ставити запитання і робити зауваження. Таким чином виникає дискусія про очікування окремих учасників.

Вправа «Підсумки». Наприкінці заняття потрібно провести підсумкову частину, поставивши декілька запитань, наприклад:

Чому я сьогодні навчився?

Що мені найбільше сподобалося? / Що було найбільш корисним?

Що виявилося найскладнішим?

Якщо залишається час, можна символічно зобразити результати, наприклад, у вигляді малюнків або схем, і запропонувати кожному прокоментувати їх перед групою. Кінцівка, під час якої слово по колу надається кожному учаснику, дає можливість обмінятися враженнями, розчаруваннями або несподіванками, які принесло тренінгове заняття. Висловлювання спонукає студентів до самоаналізу та само оцінювання [2, с. 48-50].

У тренінговому занятті доцільно використовувати **форми роботи**, спрямовані на стимуляцію взаємодії учасників, кооперацію та власну активність студентів під час динамічного навчального процесу.

Робота в малих групах. На відміну від занять у складі всієї групи, коли студент переважно пасивно сприймає інформацію або ж виконує репродуктивні вправи, заняття в малих групах передбачає активність учасників, їх взаємодію між собою, генерацію і висловлення ними власних ідей та виявлення творчості в інших формах.

Працювати у невеликих групах доцільно, коли студентам потрібно:

· закріпити матеріал, вивчений на минулих заняттях;

· виконати творчі завдання на основі вивченої теми;

· спланувати, як представити інформацію іншим групам у формі рольової гри;

· навчитися взаємодіяти.

Невеликі групи створюються для стимулювання мислення та вироблення ідей, пов'язаних з певною темою. Від учасників групи обговорення не вимагається розв'язання проблеми або завершення складання переліку завдань. Оптимальний розмір групи обговорення становить 4-6 осіб. Обговорення має бути відносно коротким – 10 хвилин. Учасникам групи викладач має чітко пояснити мету обговорення. Якщо цей метод передбачається застосовувати досить часто, слід змінювати склад групи після одного-двох обговорень (деякі групи підбираються вдало і добре працюють разом, інші – ні) [1, с. 32].

Пари. Завдання, призначені для пар, необхідно добирати дуже ретельно. Вони мають бути короткими, щоб учасники не могли зайти у глухий кут, якщо пари не спрацюються. Попарно зручно працювати:

· під час виконання вступних ознайомлювальних вправ;

· під час навчання один одного, коли один учасник, який уже володіє певними навичками, навчає іншого;

· для виконання творчих завдань, де треба виконувати дві різні ролі (рольова гра, симуляція тощо).

Трійки. Малі групи у складі трьох осіб особливо корисні, коли треба, щоб двоє людей взаємодіяли між собою, а один спостерігав за ними і робив зауваження. Члени малої групи з трьох осіб розподіляють між собою ролі промовця, слухача та спостерігача. У такій трійці промовець висловлюється із заданої теми, слухач реагує на промову згідно із завданням, а спостерігач не бере участі в розмові, а спостерігає та записує свої зауваження, наприкінці вправи коментуючи враження від почутого. Взаємодія промовець-слухач триває від 5 до 10 хвилин. Спостерігач коментує протягом близько 5 хвилин. Зазвичай у таких вправах члени трійки по черзі міняються ролями, але у різнорівневих групах (mixed-ability groups) доцільно буде призначити спостерігачем студента із найвищим рівнем знань [4; 5].

Колективні презентації. Це така форма представлення матеріалу, коли троє або більше студентів разом (по черзі) повідомляють інформацію аудиторії. Згідно із вказівками викладача, який регулює черговість виступів, кожний презентуючий робить доповідь певної тривалості (зазвичай до 10 хвилин). Як правило, кожне повідомлення присвячене одному з кількох аспектів однієї теми. Часто наприкінці колективних презентацій передбачаються запитання аудиторії кожному доповідачеві [4; 5].

«Мозковий штурм». Цей метод тренінгового навчання застосовується як для обговорення всією групою учасників, так і в малих групах. Його мета – сформулювати якомога більше ідей на задану тему. «Мозковий штурм» проводиться у два етапи: на першому етапі формулюють ідеї, на другому їх оцінюють. Зазвичай використовується велика шкільна дошка або аркуші фліпчартного паперу, де один з учасників записує ідеї так, щоб усі могли їх бачити. Це стимулює мислення і є зручним для відбору кращих ідей у ході оцінювання на другому етапі [3].

Стимулювати вироблення ідей можна і в інший спосіб: записати кілька різних, але взаємопов'язаних питань з теми обговорення на окремих аркушах фліп-чартного паперу і розвісити їх на стінах аудиторії. Тоді учасники, пересуваючись по колу між цими аркушами, записують на них свої ідеї.

Наведемо приклад плану заключного тренінгового заняття за темою «Робота».

На початку розкривається, чим буде займатися група, яка мета заняття, в чому полягає актуальність теми. Далі коротко нагадуються правила роботи у групі і заняття відбувається за наступним сценарієм.

Вправа «Асоціації». Викладач пропонує учасникам за одну хвилину записати якнайбіль-

ше асоціацій за темою заняття (приклади: *boss, office, salary, break, computer, colleague*). Учасники по черзі називають свої асоціації, викладач пише їх на дошці, створюючи таким чином список ключових слів теми. Далі викладач може запропонувати студентам намалювати власний образ ідельного робочого місця і прокоментувати малюнки перед групою. Після презентації за допомогою скотчу малюнки закріплюють на дошці або на стіні, створюючи «галерею».

Вправа «Очікування». Студентам роздаються невеликі аркуші паперу (бажано липкого). Викладач просить студентів написати, що саме вони очікують від участі у тренінгу. Після цього аркуші вивішуються на дошці.

Вправа «Бінго». Кожному учаснику дається аркуш паперу. Його необхідно скласти вертикально навпіл, а потім лише руками, без ножниць «вирізати» фігурку «Бінго» – силует людини. Після цього кожен учасник пише на «Бінго» свої пріоритети при виборі робочого місця (наприклад, висока зарплата, дружній колектив, відома компанія, офіс у центрі міста, вільний графік роботи тощо). Далі студенти встають із свої місць і, підходячи один до одного, мають знайти і записати на своїх «Бінго» імена тих, з ким у них однакові одна або кілька позицій. Після цього учасники повертаються у коло. Викладач ставить питання:

Чи є такі учасники, в яких однаковими є всі позиції?

У кого збіглася одна позиція? Декілька позицій?

Чи є учасники, в яких усі позиції різні?

Вправа «Передача інформації». Учасники об'єднуються у дві групи. Члени першої групи виконують роль секретарів, що передають важливе повідомлення, члени другої групи – експерти. Секретарі виходять за двері, викладач зачитує їм повідомлення (це може бути оголошення про проведення ділової зустрічі, об'ява про вакансію, опис послуг фірми або інше повідомлення ділового характеру). Потім вони по черзі заходять до аудиторії і говорять свою версію повідомлення. Експерти оцінюють, наскільки точно кожен передає зміст інформації. Після цього групи можуть помінятися ролями (викладач готує новий варіант повідомлення). Далі викладач проводить обговорення за наступними питаннями:

Чи важко було передавати інформацію?

Чи була інформація передана точно?

Чи відчували ви відповідальність за достовірність інформації, переданої вами?

До чого може призвести така ситуація в реальному житті?

Вправа «Невербальні етюди». Учасники об'єднуються по 4-6 осіб. Кожна група одержує картку з темою етюду, який вона через 10 хв. має показати без слів іншим учасникам групи (інші студенти мають вгадати ситуацію).

Теми етюдів:

– перший день працівника на новому робочому місці;

– корпоративна вечірка;

– ділова нарада;

– термінове завдання.

Вправа «Ділове спілкування». Учасники об'єднуються в групи. Кожній групі дається аркуш паперу та картка з варіантом завдання: скласти перелік слів та виразів, за допомогою яких ви висловлюєте згоду, незгоду, висловлюєте оцінку дій або вчинків іншої людини. На виконання завдання дається 5 хв. Після цього кожна група по черзі демонструє результати своєї роботи.

Вправа «Пройди співбесіду». Кожен студент має уявити себе кандидатом на заміщення вакантної посади: протягом 3-4 хвилин він має розповісти про свої сильні сторони, найкращі ділові та особисті якості (наприклад, комунікабельність, організованість, володіння іноземними мовами, толерантність, відповідальність, почуття гумору). Ця вправа, окрім розмовної практики, має і психологічне значення – знання своїх сильних сторін підвищує самооцінку студентів, дозволяє знайти шляхи використання найкращих якостей у майбутній професійній діяльності.

Рольова гра «Міжнародна конференція». Студенти об'єднуються у підгрупи, які розміщуються у різних кінцях аудиторії. Кожна з підгруп – це окрема компанія, представники якої мають презентувати її, вигадавши її назву, історію, назвавши географічне положення (країну, місто), партнерів, об'єми продажу, спеціалізацію (продукцію), особливості корпоративної культури тощо. При презентації та обговоренні слід звернути увагу на взаємодію між учасниками гри, а також на те, що спільними зусиллями можна вирішити багато проблем.

Висновки з дослідження. Розгляд тренінгових методів навчання у контексті викладання англійської мови у сучасних немовних ВНЗ приводить нас до наступних висновків: тренінг пропонує студентам ефективну форму опанування знань, інструмент для формування умінь і навичок, форму розширення життєвого досвіду, а також цікавий процес пізнання себе та інших.

Під час тренінгу створюється атмосфера невимушеного спілкування, яке відкриває перед групою безліч варіантів розв'язання поставлених проблем, тому тренінгові методи роблять процес навчання більш ефективним та цікавим.

Список літератури:

1. Голубкова О. А. Использование активных методов обучения в учебном процессе: учебно-методическое пособие / О. А. Голубкова. – Спб.: 1998. – 42 с.
2. Еримбетова С., Маджуга А. Использование интерактивных (диалоговых) технологий обучения в процессе творческого саморазвития личности учащегося / С. Еримбетова, А. Маджуга // Вестник высшей школы «Альма-Матер». – 2003. – № 11. – С. 48–52.
3. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике / М. В. Кларин. – Рига: НПЦ «Эксперимент», 1995. – 176 с.
4. Коваль Т. І., Кочубей Н. П. Інтерактивні технології навчання іноземних мов / Т. І. Коваль, Н. П. Кочубей // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – П.: 2011. – № 7. – С. 25-37.
5. Ломанова Ю. В., Лавренко В. Н. Интерактивные методы обучения иностранному языку // Прометей. – 2007. – № 8. – С. 91.

6. Панина Т. С., Вавилова Л. Н. Современные способы активизации обучения / Т. С. Панина, Л. Н. Вавилова. – М.: Изд. центр «Академия», 2008. – 176 с.

Шилина А.Г.
Украинская инженерно-педагогическая академия

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТРЕНИНГА ДЛЯ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМ НЕЯЗЫКОВЫХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация
В статье рассматриваются виды и основные характеристики интерактивных методов обучения, в частности, тренинговых методов. Определены задачи и типичная структура учебного тренинга. Детально рассмотрены некоторые элементы тренинга с приведением примеров в контексте преподавания английского языка в ВУЗе. Описаны целесообразные формы работы на тренинговых занятиях с учетом особенностей учебного материала. Приведен пример практического применения тренинговых методов в преподавании английского языка студентам неязыковых ВУЗов.
Ключевые слова: интерактивные методы обучения, тренинг, взаимодействие, ожидания, разминка, мозговая атака, обратная связь.

Shylina A.G.
Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

USE OF TRAINING METHODS FOR TEACHING ENGLISH TO STUDENTS OF NON-LINGUISTIC HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Summary
The article considers the types and main characteristics of interactive methods of education, training methods in particular. The tasks and typical structure of an educational training have been defined. Some elements of training with examples in the context of teaching English at a higher educational institution have been considered in detail. The descriptions of appropriate forms of work for training sessions have been given, the peculiarities of the material being taken into account. An example of practical application of training methods in teaching English to students of non-linguistic higher educational institutions has been provided.
Keywords: interactive methods of education, training, cooperation, expectations, warming-up, brainstorming, feedback.

УДК 378:373.3

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РОБОТИ З ЛІВОРУКИМИ ДІТЬМИ

Шкарбан Л.В.
Педагогічний інститут
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті висвітлено проблему формування готовності вчителів початкової школи до роботи з ліворукими дітьми. Охарактеризовано її сутність. Визначено основні компоненти готовності до роботи з ліворукими дітьми (мотиваційний, змістовий, оцінювально-результативний). Подано результати діагностування готовності студентів І-ІV курсів ОКР «бакалавр» напряму підготовки «Початкова освіта» та вчителів початкової школи до роботи з ліворукими дітьми.
Ключові слова: готовність, формування, компоненти готовності, готовність вчителів початкової школи, ліворукі діти,.

Постановка проблеми. Гуманізація вітчизняної освіти передбачає особливу увагу до розвитку кожної особистості, особливо учнів початкової школи, тому одним із важливих завдань є формування готовності педагогів до реалізації особистісно орієнтованого підходу в роботі з дітьми різних категорій. Особливу групу учнів початкової школи становлять ліворукі діти, загальна чисельність яких сьогодні сягає в середньому 10-30%. Багато ліворуких учнів відрізняються від своїх однолітків незвичайним сприйняттям світу, особливою логікою побудови

© Шкарбан Л.В., 2016

умовиводів, нетривіальним підходом у вирішенні завдань, високим рівнем розвитку уяви, творчого мислення, наявністю здібностей до образотворчої діяльності тощо. Водночас вони нерідко досить важко долають традиційні алгоритми, не вміють виконувати необхідні навчальні дії, можуть бути непосидючими, надмірно емоційними, тривожними, незібраними та неорганізованими. Такі особливості ліворуких дітей часто приводять до слабких результатів під час засвоєння ними основних навчальних предметів у початковій школі [6]. Ігнорування індивідуальних особливостей ліворуких учнів і центрація вчителів лише на їхній навчальній успішності призводить до того, що через певний час ліворукі учні потрапляють у групу хронічних невстигаючих, у них з'являється невротичний стан, а саме: порушення сну і апетиту, головний біль, страхи, заїкання, нав'язливі рухи, неадекватні реакції. З урахуванням цього вчителям і батькам ліворуких дітей необхідно враховувати зазначену особливість і здійснювати індивідуальний підхід у навчанні та вихованні. З огляду на це професійна діяльність учителя початкової школи має ґрунтуватися на засадах педагогічного діагностування, яке дасть змогу досконало вивчити особистість ліворукого учня та забезпечувати оптимальні умови для його навчально-пізнавальної діяльності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як переконують результати досліджень і практичний досвід, учителі початкової школи зазнають серйозних труднощів під час роботи з ліворукими дітьми, відтак стає очевидною необхідність їхньої спеціальної підготовки до педагогічної взаємодії з учнями окресленої категорії. На сучасному етапі ця проблема є недостатньо розробленою як у теоретичному, так і методичному аспектах. У навчальних планах підготовки майбутніх учителів початкової школи відсутні навчальні дисципліни, які розкривали б особливості та специфіку роботи педагога з ліворукими учнями методики навчання, спрямовані на навчання, розвиток і формування ліворукої дитини. Саме тому можемо констатувати наявність протирічь, сформованих між орієнтирами традиційної освіти у підготовці майбутніх учителів початкової школи та необхідністю формування у них готовності до реалізації на практиці основоположних ідей гуманістичної парадигми.

Мета статті – проаналізувати проблему формування готовності вчителів початкової школи до роботи з ліворукими дітьми, з'ясувати її сутність, визначити компоненти готовності.

Аналіз досліджень та публікацій. Як засвідчив проведений аналіз наукових досліджень, готовність є однією з основних умов виконання людиною своєї професійної діяльності. На думку вчених К. Дурай-Новакової, М. Дьяченко, Л. Кандибович, О. Леонтьєва, В. Сластьоніна, готовність є однією із фундаментальних умов успішного здійснення будь-якої діяльності, її складовою, що формується і реалізується у процесі діяльності. Готовність до діяльності більшість науковців розглядають на особистісному та функціональному рівнях: як активний стан особистості, що породжує діяльність і її наслідки; як якість, яка визначає установку на розв'язання професійних ситуацій та завдань; як передумову для цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості й ефективності [4].

Так, вчена М. Дьяченко окреслює готовність як певну сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, що слугує здатністю до виконання певної діяльності на досить високому рівні [1]. С. Мартиненко, досліджуючи складові професійно-особистісної готовності вчителів початкової школи до педагогічної діяльності, акцентує увагу на необхідності діагностування у майбутніх педагогів рівня розвитку особистісних якостей, а також сформованості науково-теоретичної, психолого-педагогічної та методичної підготовки [4]. Т. Пониманська під професійною готовністю розуміє «систему інтегративних якостей, властивостей, знань і навичок особистості, зміст якої полягає в усвідомленні ролі педагога і соціальної відповідальності, прагнення активно виконувати соціальне завдання, установку на реалізацію знань, умінь і якостей особистості» [5, с. 134].

На основі зазначеного можна стверджувати, що професійну готовність вчителя дослідники переважно визначають як інтегровану якість, єдність структурних елементів, мобілізацію складових професійного та особистісного досвіду, закономірний результат спеціальної підготовки, широку і системну професійну компетентність, що включає професійно-моральні погляди та переконання, професійну спрямованість, самоаналіз. Під готовністю вчителів початкової школи до роботи з ліворукими дітьми ми розуміємо складне соціально-педагогічне утворення, яке містить у собі комплекс індивідуально-психологічних якостей, систему знань, умінь і навичок, передбачає потреби, переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, установки на означену діяльність.

Виклад основного матеріалу. На основі теоретичних узагальнень нами встановлено, що готовність до педагогічної діяльності, як і готовність до будь-яких видів діяльності, досліджується за її складовими. Виходячи з багатоаспектного поля визначень змісту й особливостей готовності майбутнього вчителя початкової школи до роботи з ліворукими дітьми, вважаємо за необхідне виокремити її стрижневі компоненти, зокрема: мотиваційний, змістовий та оцінювально-результативний. Так, мотиваційний компонент готовності вчителя до означеного виду діяльності, виявляється у стійкій позитивній мотивації, переконливості у важливості даної діяльності, усвідомленні її як необхідної умови успішного професійного становлення, ціннісних орієнтаціях, інтересах, меті, потребах, установках, готовності до подальшого професійного самовдосконалення.

Змістовий компонент як змістова складова готовності вчителя початкової школи до роботи з ліворукими дітьми виявляється у рівні теоретичної підготовки вчителів до вирішення проблем навчання і виховання ліворуких учнів у початковій школі. Він охоплює знання особливостей функціональної асиметрії мозку і проявів їх у вищих психічних функціях і діяльності ліворуких дітей; причин, що впливають на виникнення ліворукості; організації навчально-виховного процесу з урахуванням індивідуальних особливостей ліворуких учнів; форм, методів діагностування і корекції можливих труднощів під час навчання учнів окресленої категорії; можливостей оцінки, аналізу

і прогнозу ситуації навчання на основі діагностування профілю латеральної організації.

У структурі готовності майбутнього вчителя початкової школи до роботи з ліворукими дітьми вирізняємо також оцінювально-результативний компонент, який виявляється в умінні застосовувати теоретичні знання на практиці та охоплює вміння створювати для ліворуких дітей ситуацію успіху на уроці; відбирати зміст навчального матеріалу та навчати новим предметним діям; запроваджувати методики виявлення провідної руки та латерального профілю; виявляти труднощі, які можуть виникати під час навчання; проводити роботу щодо корекції зорово-моторних координацій, моторики та уваги; здійснювати рефлексивний аналіз роботи з цією категорією дітей; працювати з батьками ліворуких учнів; надавати психологічну підтримку дітям та спілкуватися з ними.

З метою виявлення міри актуальності, значущості та цінності для педагогів такого аспекту педагогічної діяльності як робота з ліворукими дітьми; значення вчителя в попередженні та профілактиці дезадаптації учнів цієї категорії, конкретизації труднощів у їхньому навчанні та вихованні було проведено констатувальне дослідження. Зміст і характер труднощів, що виникають у педагогів під час роботи з ліворукими учнями, міра прояву симптомів дезадаптації у дітей цієї категорії вивчалися методом опитування, бесід, анкетування, інтерв'ю та психолого-педагогічного спостереження за роботою вчителів початкової школи та практичних психологів відповідних шкіл. Отримані результати дозволяють зробити висновок про те, що актуальність означеної проблеми для педагогічних працівників досить висока. Під час педагогічного інтерв'ю, проведеного з учителями початкових шкіл м. Києва встановлено, що кількість ліворуких дітей, які вступають до першого класу, значно зросла, межа коливається від 10% до 30% від загальної кількості учнів. Педагоги описували ситуацію в початковій школі таким чином: «Раніше була 1-2 дитини на весь клас, а зараз 5-6…», «багато ліворуких дітей», «більше, ніж раніше». Результати опитування дали змогу встановити, що всі респонденти відзначили зростання кількості дітей, які активно використовують під час письма ліву руку. На прохання описати методи і прийоми роботи, які вони використовують на практиці для подолання труднощів у навчанні цих дітей, педагоги зазначали: «Все, що можу зробити для ліворуких дітей, – посадити їх окремим рядом парт», «Навчаю однаково всіх учнів, не виділяю серед них ліворуких». На запитання про існування розбіжних особливостей ліворуких від праворуких дітей, більша половина вчителів (52%) подібні відмінності описували словами: «цікаві, творчі», «розумні», «дуже рухливі та непосидючі», «повільні», «непосидючі та неуважні», «неохайні», «погано звикають до колективу». Інші педагоги не виділяють у таких дітей жодних індивідуальних особливостей.

Досить важливим для всіх категорій опитуваних є запитання про необхідність знання методики роботи з ліворукими учнями. Так, на запитання: «Чи потрібно педагогові знати спеціальну методику роботи з ліворукими дітьми?» – всі респонденти відповіли твердо: «Так». Дослідження засвідчило, що проблема навчання і виховання ліворуких дітей актуальна та значуща для всіх опитуваних респондентів. В той же час, аналіз питань дозволив зробити висновок про те, що конкретне вирішення проблем, які виникають у навчанні і вихованні цих дітей викликає у педагогів низку труднощів, серед яких: недосконале вміння діагностувати наявність ліворукості та виявляти провідну руку; проведення аналізу навчальних можливостей учнів і добирати навчально-пізнавальні завдання відповідно до них; відсутність знань про індивідуальні форми роботи з дітьми цієї категорії; труднощі під час вибору методів стимулювання у процесі здійснення індивідуального підходу; проблеми під час навчання письма і читання; недостатній рівень розвитку дрібної моторики; повільний темп діяльності на уроці та висока рухова активність тощо.

Аналізуючи результати проведеного психолого-педагогічного спостереження варто зазначали, що досить частою є ситуація, коли вчителі на уроках застосовують до ліворуких дітей ті ж вимоги, що і до інших учнів, оскільки навчально-виховний процес у школі будується з розрахунку на праворукого учня. У вчителів відсутні дані про стан здоров'я ліворукої дитини, її індивідуальні особливості, а це, в свою чергу, призводить до того, що педагоги «не розпізнають» особливостей в поведінці ліворукої дітей, а розцінюють їх, як «недисциплінованість» і «примхливість».

Окрім цього, для виявлення стану готовності вчителів початкової школи до роботи з ліворукими дітьми нами проводились бесіди зі шкільними практичними психологами. Вивчення журналів індивідуальних консультацій практичних психологів засвідчило, що в початковій школі навчання ліворуких дітей є значною проблемою, як для педагогів, так і для батьків. Варто зазначити, на думку практичних психологів, учителі стали набагато частіше звертатися за консультаціями щодо проблем, які виникають у процесі навчання ліворуких учнів. По-перше, це свідчить про збільшення кількості таких дітей, по-друге, вчителі частіше стали звертати увагу на індивідуальні особливості таких дітей. У процесі інтерв'ю респонденти виділяли об'єктивні причини збільшення кількості звернень за консультаціями. Наприклад: «Педагоги стали більше цікавитися психологією», «стало більше ліворуких учнів, які створюють проблеми для вчителя», «у школу прийшли шестирічні діти». На запитання: «Назвіть труднощі, які виникають під час навчання і виховання ліворуких дітей?» практичні психологи виділили такі: емоційну лабільність, підвищену імпульсивність і тривожність дітей цієї категорії. Наприклад, як відзначали практичні психологи: «бурхливе і хворобливе реагування» ліворуких дітей на ситуацію неуспішності сприймалися вчителями як «невихованість», «небажання підкорятися правилам шкільного життя», «агресивність» (із такими запитами зверталися вчителі до шкільних практичних психологів). Подібна реакція дітей, на думку самих практичних психологів, була або індивідуально-психологічною особливістю (наявність синдрому гіперзбудливості), або показником формування у дитини так званою «орієнтацією на неуспішність» – від-

чуття власної малоцінності. Компенсація особистої неспроможності в ліворуких дітей досягалася шляхом протидії шкільним нормам у порушеннях поведінки й дисципліни.

Аналізуючи результати проведеного психолого-педагогічного спостереження, опитування, бесід, анкетування і можна стверджувати, що проблема навчання і виховання ліворуких дітей є досить актуальною як для вчителів початкової школи, так і для їх батьків. Встановлено, що педагоги частіше констатують наявність проблем і труднощів, які виникають під час навчання і виховання ліворуких дітей, але важко розуміються у виникненні їхніх причин, визначенні корекційних заходів. Причина, що створює певну ситуацію, на наш погляд, полягає в тому, що вчителі недостатньою мірою володіють знаннями про індивідуальні особливості дітей цієї категорії, можливості та шляхи педагогічної корекції, не усвідомлюють значущості та цінності даного аспекту педагогічної діяльності.

На основі діагностування вчителів початкової школи і шкільних практичних психологів, нами було розроблено методику дослідження для студентів I-IV курсів ОКР «бакалавр» напряму підготовки «Початкова освіта» Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка – майбутніх учителів початкової школи, з метою виявлення стану їхньої готовності до роботи з ліворукими дітьми. З цією метою використовувались методи анкетування, опитування, бесіда та інтерв'ю, що передбачали виявлення мотиваційної, змістової та оцінювально-результативної готовності студентів до роботи з дітьми окресленої категорії.

Узагальнивши результати проведеного дослідження, з метою прояву мотиваційної готовності студентів до роботи з ліворукими дітьми, ми з'ясували, що на першому місці був мотив «потреба в опануванні знаннями з проблеми навчання і виховання ліворуких учнів». Такий вибір зробили 44,1% респондентів. На другому – мотив «позитивне ставлення до ліворукості», його зазначили 22,1% опитаних. Мотив «прагнення досягти успіху в педагогічній діяльності» вибрали 15,3% респондентів. На четвертому – мотив «стійкий інтерес до змісту роботи з ліворукими дітьми», його вибрали – 10,2%. Мотив «бажання пошуку способів вирішення педагогічних ситуацій під час роботи з ліворукими учнями» обрали 8,5% опитаних.

З метою виявлення змістової готовності майбутніх учителів початкової школи до роботи з ліворукими дітьми використовувались такі методи, як: анкетне опитування, аналіз продуктів учнівської діяльності; статистичні дані, що спрямовувались на вияв знань респондентів про сутність роботи з ліворукими учнями. Зокрема, виявлення знань студентів про сутність роботи з ліворукими дітьми здійснювалось шляхом анкетування, в яке було включено такі питання, як: «Як Ви розумієте сутність поняття «ліворукість»?», «Чи є поняття «ліворукість» і «лівшість» синонімами?», «Обґрунтуйте сутність поняття «амбідекстр»?», «Які причини впливають на виникнення ліворукості?», «Визначте умови організації навчання ліворуких учнів», «Назвіть причини виникнення труднощів у ліворуких учнів?», «Які Ви знаєте діагностичні засоби для виявлення провідної руки у дитини?» Аналіз результатів анкетного опитування студентів про сутнісні характеристик роботи з ліворукими учнями початкової школи дав змогу встановити, що лише незначна частина респондентів володіє відповідними знаннями щодо сутності понять «ліворукість», «лівшість», «амбідекстр» та особливостей роботи з ліворукими дітьми в повному обсязі. Водночас майже 48% майбутніх учителів частково готові до роботи з ліворукими учнями, а 52% – неготові. Зазначимо, що аналіз навчальних планів напряму підготовки 6.010102 Початкова освіта ОКР «бакалавр» Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка, засвідчив, що означеній проблемі не приділяється належної уваги. Питання, пов'язані з навчанням і вихованням ліворуких дітей, розкриваються у дисциплінах психолого-педагогічного циклу фрагментарно, епізодично, існує обмаль спеціальних теоретичних напрацювань, присвячених роботі з дітьми окресленої категорії, що суттєво ускладнює їхню подальшу професійну діяльність.

Наступним етапом констатувального експерименту було виявлення рівня сформованості операційно-результативної готовності майбутнього вчителя до роботи з ліворукими дітьми. Складовими операційно-результативного компоненту готовності особистості до конкретного виду діяльності є відповідні вміння та навички, які забезпечують успішне виконання цієї діяльності. Операційно-результативний компонент готовності визначається як такий, що охоплює вміння конструювати навчально-виховний процес на основі врахування індивідуально-психологічних особливостей молодших школярів та забезпечується розвиненими конструктивними та діагностико-прогностичними уміннями (створювати на уроках ситуацію успіху для ліворуких учнів, виявляти труднощі у навчанні та вихованні цих дітей).

Отже, отримані результати діагностування студентів щодо їхньої практичної готовності до роботи з ліворукими дітьми засвідчили про те, що готові до такої діяльності лише незначна частина респондентів. З огляду на це, можемо стверджувати, що існує нагальна потреба у фахівцях, що мають відповідну теоретичну і практичну підготовку, здатних ефективно навчати ліворуких учнів відповідно до їхніх індивідуально-психологічних особливостей.

Висновки. Таким чином, на основі проведеного діагностування вчителів початкової школи, шкільних практичних психологів і студентів – майбутніх педагогів, можемо стверджувати, що ефективність і результативність навчання і виховання ліворуких учнів значною мірою залежать від їхньої готовності до професійної діяльності, компонентами якої є мотиваційний (ціннісне ставлення до розвитку ліворуких учнів), змістовий (бажання досягати максимальних результатів під час навчання та виховання ліворуких дітей) та оцінювально-результативний (вміння створити на уроці ситуацію успіху для ліворуких учнів).

Список літератури:

1. Дьяченко М. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: психологический аспект / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Мн.: Университетское, 1985. – 208 с.
2. Мартиненко С. М. Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: [монографія] / С. М. Мартиненко. – К.: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка. 2008. – С. 30-79.
3. Мартиненко С. М. Діагностування особистісно-професійного зростання вчителя початкової школи: теоретичні основи та технології / С. Мартиненко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: зб. наук. праць. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2011. – Випуск 34. – С. 377-382.
4. Мартиненко С. М. Педагогічні умови готовності вчителя початкової школи до діагностичної діяльності в особистісно-розвивальному навчанні / С. Мартиненко // Вісник Черкаського Університету: зб. наук. праць. – Черкаси, 2014. – Випуск № 24 (317). – С. 85-89.
5. Пониманська Т. І. Дошкільна педагогіка / Т. І. Пониманська. – К.: Академвидав, 2004. – С. 129-136.
6. Туріщева Л. В. Дитина-лівша. Діагностика, корекція, підготовка до школи / упоряд. Л. В. Туріщева. – Х.: Вид. група «Основа», 2010. – 192 с.

Шкарбан Л.В.
Педагогический институт
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ К РАБОТЕ С ЛЕВОРУКИМИ ДЕТЬМИ

Аннотация
В статье освещена проблема формирования готовности учителей начальной школы к работе с леворукими детьми. Охарактеризована ее сущность. Определены основные компоненты готовности к работе с леворукими детьми (мотивационный, содержательный, оценочно-результативный). Представлены результаты диагностирования готовности студентов I-IV курсов ОКУ «бакалавр» направления подготовки «Начальное образование» и учителей начальной школы к работе с леворукими детьми.
Ключевые слова: готовность, формирования, компоненты готовности, готовность учителей начальной школы, леворукие дети.

Shkarban L.V.
Pedagogical Institute
Kiev University Boris Grinchenko

FORMATION OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS' READINESS TO WORK WITH LEFT-HANDED CHILDREN

Summary
In the article the problem of formation of readiness of primary school teachers to work with left children. The main components of readiness to work with left children (motivation, contents, Evaluation-effective). The results of diagnosing students and primary school teachers to work with left children.
Keywords: readiness, forming components of readiness, readiness classroom primary school, left-handed children.

УДК 378

ДОСВІД КОНСТРУЮВАННЯ РОБОЧОГО ЗОШИТУ З ДИСЦИПЛІНИ «ПЕРСПЕКТИВА І ТІНІ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖУ КНУТД (СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ГРАФІЧНИЙ ДИЗАЙН» ТА «ХУДОЖНЄ ФОТОГРАФУВАННЯ»)

Шкарупа Г.М.
Коледж Київського національного університету технологій та дизайну

Формування самоосвітніх професійних компетенцій сучасного фахівця тісно пов'язане з якістю організації навчального процесу у ВУЗі і тій увазі, яка приділяється скеруванню і заохоченню студентів до самостійної роботи. Робочі зошити з друкованою основою, які є невід'ємною складовою ефективного навчального процесу в навчально-методичних комплексах в середній школі, можуть посісти своє місце в професійній підготовці фахівців в коледжах та вищій школі. Предметом статті є досвід конструювання робочого зошиту з курсу «Перспектива і тіні» для студентів коледжу КНУТД.
Ключові слова: перспектива і тіні, просторове мислення, нарисна геометрія, лінійна перспектива, дизайнерська освіта, робочий зошит з друкованою основою, коледж КНУТД.

Постановка проблеми. Розвиток суспільства процес безперервний і нерівномірний. Перспективні цілі, які ставить перед собою людина, з наближенням до їхньої реалізації завжди зазнають корекції. Іноді навіть радикальної. Що ж говорити, коли йдеться про реформу системи освіти в масштабах країни. Трохи більше 10 років тому в Україні була розпочата «нова» (порівняно з попередніми) реформа вищої освіти. Станом на 2005 рік констатувалось, що «мережа вищих навчальних закладів зазнала позитивної кількісної еволюції». Укрупнення мережі вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації через інтеграцію по горизонталі (об'єднання, ліквідація малочисельних) та інтеграція по вертикалі, яка передбачає включення цих закладів до складу університетів, академій, інститутів. Це надавало можливості ефективніше реалізовувати систему ступеневої освіти, скорочуючи терміни навчання, зменшуючи витрати на підготовку фахівців» [1, с. 210-211].

На сьогодні в Україні триває «нова» (порівняно з попередніми) реформа вишої освіти, автори якої випустили з поля зору ті самі ВУЗи I-II рівня акредитації, педагогічні колективи яких вже більше 10 років працюють над реалізацією принципів наступності та послідовності в системі ступеневої освіти та практичним створенням можливостей для успішного рішення поставлених задач.

З 2004 року коледж КНУТД виступає структурним підрозділом Університету технологій та дизайну. У 2009-му за парти коледжу сіли студенти, що прийшли здобувати нову для коледжу спеціальність – графічний дизайн [2, с. 105].

Створення навчальних планів, учбових робочих програм по кожній дисципліні професійного спрямування базувалось на принципах наступності та послідовності системи ступеневої освіти. Викладачі, під час практичної реалізації навчальної діяльності були змушені розв'язувати дві похідні задачі – якісна і достатня підготовка компетентного молодшого фахівця здатного до самостійної професійної діяльності з одного боку, з іншого – підготовка студента, здатного по закінченні коледжу продовжити освіту на II-III курсі профільного університету.

Таким чином, виникло певне поле для серйозної і системної педагогічної творчості. Особлива готовність до педагогічного експерименту вимагалась від викладачів фахових дисциплін. Одна з причин, яка обумовлювала підвищені критерії вимог до викладача фахових дисциплін – і це системна специфічна особливість закладу – підготовка і виховання дизайнера, як творчої особистості і креативного професіонала. Друга – певний дефіцит, а то і відсутність підручників, адаптованих під студентів вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації.

Формування цілей та постановка задачі. Значна частина фахових предметів мають практичну направленість – рисунок, живопис, основи композиції, формоутворення та конструювання, макетування та робота в матеріалі, художнє проектування, вжиткова графіка, рекламна графіка, та др. Проте, є і інші, як, наприклад, «Нарисна геометрія» або «Перспектива і тіні», в яких успіх практичної частини базується і залежить від якісно викладеної і добре засвоєної теоретичної бази. В системі вищої школи відсутність одного затвердженного підручника з будь-якої дисципліни зараз не є такою болючою проблемою, як, скажімо, в школі. Особливо в ситуації більш гнучкої – порівняно з попередніми десятиріччями – можливості використання інтернет-ресурсів не тільки україномовного контенту, а й світових лідерів освіти. Але поки що це вимагає наявності мінімум трьох додаткових умов – матеріально-технічної забезпеченості, IT-грамотності, знання іноземних мов. Не завжди ці додаткові умови збігаються, але навіть і наявність всіх трьох в одному студентові не є гарантією його зацікавленості конкретною навчальною дисципліною та достатнім рівнем мотивації для самостійної роботи. Отже, наявність сучасних і доступних для використання друкованих підручників а краще – повноцінних навчально-методичних комплектів – стало б дуже корисним інструментом у вирішенні питання оптимізації використання часу, що призначений навчальним планом для засвоєння дисципліни.

Виділення невирішенної раніше частини загальної проблеми. Отже, чи існують РЗДО з дисципліни «Перспектива і тіні» і чи використовуються вони під час викладання цього предмету у ВУЗах Києва. Розглядались як університети, так і коледжі.

У відкритому доступі в інтернеті на «Освітньому сайті КНУБА» (Київський національний

© Шкарупа Г.М., 2016

університет будівництва і архітектури) на сторінці «Нарисна геометрія 2» читаємо, що для вивчення дисципліни виділяється 140 годин (по 70 на семестр), а в папці «Методичне забезпечення дисципліни» є посилання на підручник, який насправді є PDF файлом методички на 21 сторінку «Перспектива и тени» авторів Дорджиєва Ц.Ц. та Чистякова Ф.К., що видана видавництвом ВСГТУ в Улан-Уде у 2007 р.; За посиланням «Методичка» – знов російськомовне видання Севастопольського національного технічного університету «Задачи по начертательной геометрии» також 2007 року видання (http://org2.knuba.edu.ua/mod/folder/view.php?id=1186&lang=ru).

На сайті НАКККІМ (Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв) знаходимо опис дисципліни (із загальною кількістю годин – 108) та зі списком рекомендованої літератури. Більшість запропонованих студентам підручників – 1949-1987 року видання. Тих, що видані в цьому тисячолітті – лише 3: два підручника з Нарисної геометрії Антоновича Е.А. (2004) та Михайленко В.Е. (також 2004) та один навчальний посібник професора Куща В.М. з «Тіней та перпективи» (2009). http://nakkkim.edu.ua

В електронному каталозі Науково-Технічної Бібліотеки НТУУ «КПІ» на запит «Перспектива» знаходиться два підручника з уже опрацьованих списків. Дійсно, грунтовних і глибоких, але ну дуже давніх.

Київський національний університет технологій та дизайну (КНУТД) має власне видання, яке в 2011 році перевидавалось вшосте – «Тіні та перспектива. Робочий зошит для студентів спеціальності «Дизайн». Здавалося б – нарешті! Але при уважному дослідженні з'ясовуємо, що глибокий і докладний курс розраховано не менше, ніж на 140 годин.

А у випадку коледжу КНУТД – на вивчення дисципліни «Перспективи і тіней» передбачено лише 28 аудиторних годин (і 26 на самостійну роботу). Отже, зрозуміло, що жоден із знайдених посібників не може бути взятий для роботи або через мову видання, або через моральну застарілість, або через поглиблений – в порівнянні із наявним запитом – рівень подання матеріалу. За цей час – 28 аудиторних годин (і 26 на самостійну роботу), передбачених навчальним планом коледжу КНУТД – можна тільки ознайомитись із предметом і на практиці спробувати розв'язати найпростіші завдання, засвоїти алгоритми розв'язків, які знадобляться в подальшій професійній діяльності.

Тому на теперішній час в межах відведених розкладом годин і щільності навчальної програми робочі зошити, видані у профільному університеті КНУТД, студенти коледжу можуть використовувати в якості додаткової літератури для дуже допитливих.

Проте, можливо інакше обстоять справи у інших коледжах Києва?

У мистецькому коледжі художнього моделювання та дизайну ім. Сальвадора Далі – нарисна геометрія та перспектива і тіні наявні лише в програмі спеціальності «Архитектурне середовище». По 54 години кожна. На інших спеціальностях – Компьютерної графіки та реклами, дизайну одягу та стилю – там, де можна було б очікувати наявність предметів, що розвивають просторове мислення,- їх не викладають.

В переліку спеціальностей Київського коледжу будівництва, архітектури та дизайну що пропонуються на сайті http://www.kkbad.com.ua/viddilenya.html немає окремої спеціальності «Дизайн». А для інших, зрозуміло, що «Нарисна геометрія» і «Перспектива і тіні» викладаються як базові з великим обсягом годин.

В розкладі занять, який доступний на сайті Київського коледжу легкої промисловості відсутні дисципліни з назвами «Нарисна геометрія» та «Перспектива і тіні».

Отже, ситуація з викладанням дисципліни «Перспектива і тіні» у вищезгаданих коледжах дає підстави припустити, що такий ефективний інструмент активізації навчальної діяльності, як робочий зошит, або не використовується, або обсяг і глибина його завдань розраховані на більшу кількість академічних годин навантаження, ніж в коледжі КНУТД.

Мета статті. Мета цієї статті – актуалізація питання на доцільності конструювання і використання робочого зошита з дисципліни «Перспектива і тіні». Та подальше фокусування уваги на проблеми формування і розвитку просторового мислення у специфічної цільової аудиторії – студентів, що здобувають творчих професій у вищих навчальних закладах І-ІІ рівня акредитації. Одним із інструментів вирішення поставленої задачі міг би стати навчально-методичний комплект з дисципліни «Перспектива і тіні». Якісний підхід до дизайнерської освіти таких студентів потребує більшої уваги до створення навчально-методичних комплектів з таких важливих для розвитку просторового мислення дисциплін, як «Нарисна геометрія» та «Перспектива і тіні»

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними проблемами розробки, конструювання та практичним дослідженням ефективності робочих зошитів займались Т. Васютіна, Г.І. Голобокова, Ю. Дорошенко, А.М. Лікарчук, Л.І. Нечволод, М. Прокоф'єва, Л. Осіпа, Щьоткін Б.Н. та ін.

Так, Васютіна Т., Голобокова Г.І. та Прокоф'єва М. характеризують робочий зошит як дидактичний засіб, що містить різнопланові та різнорівневі завдання для самостійного їх виконання учнями в школі та вдома з метою покращення засвоєння навчального матеріалу, а також висвітлюють окремі питання щодо підвищення ефективності навчального процесу в цілому за їх допомогою.

Щьоткін Б.Н. розглядає робочий зошит – як навчальний посібник, що має особливий дидактичний апарат, що сприяє самостійній роботі студента в засвоєнні навчальної дисципліни в аудиторії і вдома. На підставі аналізу функцій навчальної книги визначені основні функції робочого зошита студента (РЗС) як сучасного дидактичного засобу, які виділяються як комплексні, що включають окремі елементарні функції....» [7, с. 89].

Нечволод Л.І. вважає робочі зошити засобами індивідуалізації. Зокрема, вона зазначає, що робочі зошити з друковною основою (РЗДО) є «...одною з найпростіших реальних можливостей упровадження індивідуалізації як процесу, що забезпечує унікальність і неповторність особистостей, здатних до самоактуалізації, до

розвитку власних здібностей. Першоджерелом побудови індивідуалізованого процесу навчання є інформативно-ілюстративний дидактичний матеріал, яким визначається ефективність процесу навчання, орієнтованого на індивідуальний підхід...» [6, с. 120].

«Робочі зошити як специфічні дидактичні засоби мають незаперечні переваги, що пов'язані з можливістю системного добору знань, які поступово ускладнюються та заощаджують час учня за рахунок виконання роботи безпосередньо на сторінках зошита, і як наслідок, забезпечують можливість значно збільшити кількість розв'язуваних завдань, причому не лише типових, а й творчих. Можливість заощадити час та розв'язати більшу кількість різноманітних завдань позитивно впливає на якість підготовки...» [5, с. 191].

Крім того, робочий зошит, як окремий дидактичний засіб навчання більшою мірою призначений для формування самоосвітньої компетентності.

Основними завданнями робочих зошитів є:

– Організація й активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів;

– Підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу;

– Систематизація й опрактичення знаннь;

– Формування умінь і навичок.

Отже, робочі зошити, поряд із підручниками і навчально-методичними посібниками є невід'ємною складовою ефективного навчального процесу. При цьому може і нерідко виступає як автономний навчальний засіб, навіть якщо він є додатком до певного підручника.

Автономна самостійність забезпечується, насамперед, за рахунок подання у зошиті мінімально-необхідного навчального матеріалу, а також системи різнорівневих і різнопланових завдань, які розраховано на різну мотивацію, організованість та підготовленість...» [5, с. 187].

Виклад основного матеріалу. Отже, моделювання простору та візуалізація творчих задумів потребують від сучасних дизайнерів та фотохудожників більш фундаментальних знань з перспективи, яка в традиційному розумінні має всі методи та засоби найбільш наочної проекційної системи.

Робочі зошити з друкованою основою давно і міцно зайняли своє місце в системі навчально-методичних комплексів з різних дисциплін які орієнтовані на широкий віковий діапазон цільової аудиторії. Так, наприклад, можна зустріти і робочі зошити з друкованою основою і для тих, хто готується в перший клас, і для тих, хто закінчує навчання у вищій школі.

Поштовхом для створення саме цього «Робочого зошиту» стало спостереження за тою зацікавленістю, з якою студенти розв'язували коротенькі контрольні питання після кожної теми в збірочці «Методичних вказівок для виконання практичних робіт з дисципліни «Перспектива та тіні». Самі ж «Методичні вказівки...» були підготовані як інструкційно-довідниковий матеріал, який адресувався студенту в разі впровадження в колледжі елементів дистанційного навчання.

Впровадження згаданих елементів дистанційного навчання мотивує студентів до більш продуктивної самостійної роботи. «В методичній і дидактичній літературі найбільш поширеним є визначення самостійної роботи студентів, як навчальної діяльності, що відбувається без безпосереднього керівництва викладача, хоча й скерована ним» [3, с. 333] Зрозуміло, що самостійна робота студента та інструменти її активізації на сьогодняшній день є актуальною темою наукових досліджень і педагогічних практик, і це викликано зміною глобальних парадигм в освіті. Голобокова Т.І. [3] посилається на дослідження П.І. Підкасистого [8], який виділяє чотири основних рівня самостійної роботи:

– Відновлювальні самостійні роботи за зразком;

– Реконструктивні-варіативні роботи;

– Еврістичні роботи;

– Творчі (дослідницькі) роботи.

Названі рівні самостійної роботи студентів тісно пов'язані між собою і взаємообумовлені. «Одним із важливих предметно-знакових засобів навчання, що набув останнім часом спільне визнання і вчителів і учнів є робочі зошити. Робочі зошити з різних дисциплін міцно увійшли в методичну систему освіти повної середньої школи. А ось широкого визнання в професійній підготовці фахівців цей вид засобів навчання поки не знайшов» [3, с. 336].

Найбільш функціональними – на думку Нечволод Л.І. [6], на чиї дослідження спирається практичний досвід Дорошенко Ю.О. та Осіпи Л.В. [5] – є робочі зошити комплексного характеру, які забезпечують усі аспекти навчального процесу і містять увесь арсенал необхідних дидактичних матеріалів.

Тому вже при конструюванні контенту даного «Робочого зошита» з дисципліни «Перспектива і тіні» для студентів денної форми навчання спеціальностей 5.02020701 «Графічний дизайн» та 5.02021101 «Художнє фотографування» були використані і ті типи завдань, які використовувались у «Методичних вказівках...» і доповнені новими.

Отже, в презентованому «Робочому зошиті» представлені наступні типи завдань:

– Тестові питання на вибір правильної відповіді;

– Запитання з відкритою відповіддю, коли треба самостійно знайти визначення понять, якими оперує дисципліна: «Лінія горизонту», «Точка сходу», «Проекція» та ін.

– Та запитання з відкритою відповіддю, де треба обгрунтувати свій попередній вибір. (Наприклад: «Скільки точок сходу може відноситись до однієї картинної площини? Чому?»)

– Завдання на аналіз запропонованого зображення як живописного, так і фотографічного (Наприклад: «Знайдіть точки сходу для цього зображення»);

– Завдання використання вже існуючих точок сходу і масштабу на доповнення існуючого зображення (Наприклад: «домалюй шафу»);

– Та завдання «знайди помилки»

Послідовність запропонованих завдань у «Робочому зошиті» співпадає з послідовністю викладання дисципліни. Зміст зошиту складається з восьми тематичних блоків, що відповідають трьом розділам:

– Лінійна перспектива

– Лінійна перспектива відображень

– Природа утворення та закони побудови тіней.

Завдання до кожної теми складені таким чином, щоб студент зміг проявити теоретичні знання,

практичні навички, реалізувати творчі здібності, а також продемонструвати хист до рішення початкових задач дослідницького характеру.

Формат «Робочого зошиту з дисципліни «Перспектива і тіні» такий же, як і у аналогічних виданнях КНУТД чи НАУ – тобто А4, проте, самі завдання відрізняються і рівнем складності, і самою подачею.

Наприклад, завдання на знаходження точок сходу на запропонованих ілюстраціях. Зазвичай, живописні твори старих майстрів використовують в якості ілюстрацій в підручнику, але у випадку «Робочого зошиту» студент має змогу переконатись в тому, що скажімо Ілля Рєпін чи Николай Ге, чи Мікельанджело вільно володів тими чи іншими (в залежності від поточної теми) законами побудови лінійної перспективи. Такі завдання збагачують не тільки ілюстративне наповнення «Робочого зошиту», а ще й світогляд студента, зміцнюють міжпредметні зв'язки із дисципліною «Історія мистецтв». Так само, як використання фоторобіт студентів коледжу попередніх років для розв'язання подібних задач – із предметом «Фотокомпозиція».

Закони лінійної перспективи досить логічні в своїй суті і нескладні у використанні. Фотографії, картини старих художників, кресленики студентів попередніх років – все це може бути лише матеріалом для нових завдань і змістів. Формування нових пейзажів чи інтер'єрів за допомогою законів лінійної перспективи, створення нових зображень або масштабів, може стати для майбутніх графічних дизайнерів і фотохудожників справою легшою і більш творчою, бо знання і практичні навички у їхньому вживанні значно полегшує роботу креативній людині саме на тому етапі, коли ідея сформована, і для її найбільшої виразності і переконливості необхідна лише достовірність втілення.

І окремо хочеться зауважити на використання кольору в дизайні «Робочого зошиту». Звичайно, для економії і зниження собівартості видання могло би бути чорнобілим. Проте, така економія до певної міри сумнівна, бо:

По-перше, ми живемо не просто в кольоровому світі, а в світі повнокольорових глянцевих журналів, безкоштовних газет і одноденної реклами;

По-друге, більшість студентів коледжу за своїми психологічно-віковими характеристиками ближчі до підлітків, бо вступали у коледж на базі 9 класів, тому треба враховувати, що для них зовнішня привабливість має велике значення;

І по-третє – цим виданням можна не тільки ознайомити студентів із законами лінійної перспективи, а й на сам перед зробити ще один крок до виховання компетентних дизайнерів. А цей важливий процес триває довгі роки і відбувається не тільки на виховних заходах.

Висновки і пропозиції. Пропонованою статтею актуалізоване питання конструювання «Робочого зошита» з дисципліни «Перспектива і тіні» для студентів денної форми навчання спеціальностей 5.02020701 «Графічний дизайн» та 5.02021101 «Художнє фотографування». Використання цього засобу навчання дозволяє вирішити ряд питань по організації та активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, сприяє формуванню їхньої самоосвітньої компетентності. Робочий зошит може розглядатися як багатофункціональний особливий засіб, що забезпечує різні види творчої навчальної діяльності студентів, а також як інструмент для контролю та самоконтролю якості засвоєного матеріалу і в подальшому зможе посісти гідне місце в навчально-методичному комплексі з «Перспективи і тіней», що розроблятиметься для студентів вищих навчальних закладів І-ІІ рівня акредитації, які набувають творчих професій.

Список літератури:

1. Кремень В. Г. «Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати». – К.: Грамота. – 2005. – С. 184-211.
2. Чеботарьова Г. В., Шкарупа Г. М. Роль і місце інтернет-технологій дистанційного навчання для студентів вищих учбових закладів І-ІІ рівня акредитації, які навчаються творчих професій //Молодий вчений. – 2016. – № 1 (28). – Ч. 2. – С. 105.
3. Голобокова Г. И. Рабочая тетрадь как дидактическое средство организации самостоятельной работы студентов / Г. И. Голобокова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/rabochaya-tetrad-kak-didakticheskoe-sredstvo-organizatsii-samostoyatelnoy-raboty-studentov
4. Лікарчук А. М. Технологія створення та використання зошитів з друкованою основою (на матеріалі хімії): автореферат дисертації на здобуття вченого степеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання хімії» / А. М. Лікарчук. – К., 2003. – 21 с.
5. Дорошенко Ю. О., Осіпа Л. В. Робочий зошит з інформатики як засіб формування самоосвітньої компетентності учнів // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. – К.: Педагогічна думка. – 2015. – Вип. 15. – Ч. 1.
6. Нечволод Л. І. Робочий зошит з друкованою основою як засіб індивідуалізації / Л. І. Нечволод // Педагогіка та психологія: зб. наук. праць. – Харків: ХДПУ, 2001. – Випуск 18. – Ч. 1. – С. 118-122.
7. Щеткин Б. Н. Рабочая тетрадь как одно из эффективных средств самостоятельной работы студентов / Б. Н. Щеткин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/rabochaya-tetrad-kak-odno-iz-effektivnyh-sredstv-organizatsii-samostoyatelnoy-raboty-studentov
8. Пидкасистый П. И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: Теоретико-экспериментальное исследование. – М.: Педагогика. – 1980. – С. 158.

Шкарупа А.Н.
Колледж Киевского национального университета технологий и дизайна

ОПЫТ КОНСТРУИРОВАНИЯ РАБОЧЕЙ ТЕТРАДИ ПО ПРЕДМЕТУ «ПЕРСПЕКТИВА И ТЕНИ» ДЛЯ СТУДЕНТОВ КОЛЛЕДЖА КНУТД (СПЕЦИАЛЬНОСТИ «ГРАФИЧЕСКИЙ ДИЗАЙН» И «ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ФОТОГРАФИРОВАНИЕ»)

Аннотация
Формирование самообразовательных компетенций современного специалиста тесно связано с качеством организации учебного процесса в ВУЗе и тем вниманием, которое уделяется направлению и сподвижению студентов к самостоятельной работе. Рабочие тетради с печатной основой, ставшие неотъемлимой частью эффективного учебного процесса в попредметных учебно-методических комплексах в средней школе, могут занять достойное место в профессиональной подготовке специалистов в колледжах и ВУЗах. Предметом статьи стал опыт конструирования рабочей тетради по курсу «Перспектива и тени» для студентов колледжа КНУТД.
Ключевые слова: Перспектива и тени, пространственное мышление, начертательная геометрия, линейная перспектива, дизайнерское образование, рабочая тетрадь с печатной основой, колледж КНУТД.

Shkarupa G.M.
College of Kyiv National University Technology and Design

EXPERIENCE OF DESIGNING WORKBOOK ON THE SUBJECT OF «PERSPECTIVE AND SHADOWS» FOR COLLEGE STUDENTS KNUTD (SPECIALTY «GRAPHIC DESIGN» AND «ARTISTIC PHOTOGRAPHY»)

Summary
Formation of self-education competence of the modern expert is closely linked to the quality of the educational process at the university, and the attention that is paid to the inspiration students to work independently. Workbooks from the printing basis, have become an integral part of effective educational process in educational complexes in high school, can take its rightful place in the professional training at colleges and universities. The subject of the article is the experience of designing a workbook for the course «perspective and shadows» for students KNUTD college.
Keywords: perspective and shadow, spatial thinking, descriptive geometry, linear perspective, design education, with a printed workbook basis, KNUTD College.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 347.735

ЦИВІЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ ДОГОВОРУ ПОЗИЧКИ

Бондарчук О.А.
Національна асоціація адвокатів України,
Рада адвокатів Сумської області

У цій статті досліджено цивілістичні аспекти договору позички. Розглянуто предметний склад зазначеного договору. Визначено предметні особливості позички. Встановлено юридичну природу та походження правовідносин позички. Проведено аналіз характерних ознак договору позички.
Ключові слова: позичка, договір, предмет, річ, майно.

Постановка проблеми. Інститут договору в українському законодавстві є достатньо різноманітним та носить системний характер. Цивільне законодавство України регулює в тому числі майнові відносини їх учасників (фізичних та юридичних осіб, а також суб'єктів публічного права). Цивільним кодексом України як нормативно-правовим актом вищої юридичної сили в приватно-правовій сфері врегульовано питання договірних відносин в державі. Так, Кодексом забезпечено нормативну основу правозастосовної практики, враховано наявність розгалуженої системи суспільних відносин. На законодавчому рівні прийнято груповий поділ договорів залежно від мети їх укладення, а саме:

– Договори щодо передачі майна у власність, повне господарське відання або оперативне управління (дарування, купівля-продаж, міна, позика і т. ін.);

– Договори щодо розпорядження результатами творчої діяльності (про передачу науково-технічної продукції, авторські договори і т. ін.);

– Договори про спільну діяльність (засновницький договір);

– Договори про передачу майна у користування (найм, оренда, прокат, лізинг);

– Договори про виконання робіт (підряд, договір на виконання проектних і пошукових робіт);

– Договори про надання послуг (доручення, комісія, зберігання, страхування).

Серед чисельного розмаїття договірних відносин особливу роль відіграють договори про передачу майна у користування, наразі маємо на меті зупинитись на договорі позички (договір безоплатної передачі речі для користування протягом встановленого строку). Здійснюючи правовий аналіз та встановлюючи юридичну аспекти походження договору позички, вважається за необхідне встановити своєрідність його предмету. Саме особливість предмети договору позички визначає його зміст та правосуб'єктність його сторін.

Аналіз наукової роботи з досліджує мого питання. Теоретичні аспекти існування та застосування на в практиці договору позички були досліджені наступними науковцями: Світ Ю.Л., Лепех С.М., Кузнєцова Н.С., Кривенда О.В., Дзера О.В., Гончаренко О.Я., Вітрянський В.В., Брагінський М.І. та інші. Однак, позиції, висловлені вказаними науковцями містять протиріччя та не визначають у повній мірі конкретний предметний склад договору позички.

Мета і завдання наукової праці. Основним напрямом наукового дослідження цієї праці є визначення предмету договору позички, встановлення його специфіки застосовуючи юридично-правовий аналіз природи походження, а також його індивідуалізація.

Основна частина. Серед розмаїття цивільно-правових договорів, в групі безоплатних угод значущу роль має договір позички. Ознаки зазначеного договору можливо виділити в достатньо широкому спектрі суспільних відносин як між фізичними особами (безоплатне користування фізичною особою індивідуально визначеною річчю, такою як транспортний засіб, переданою власником користувачеві), так і у відносинах з юридичними особами в сфері надання окремо визначених послуг (надання у користування книг бібліотеками читачам), більш того договір позички можливо виокремити у відносинах пов'язаних зі спонсорською допомогою (передача суб'єктом господарювання об'єкту нерухомого майна з метою строкового використання підприємствам, установам чи організаціям з державною чи комунальною формою власності). Таким чином, враховуючи широке поширення досліджуваного договору в суспільстві та державі, проблеми правового регулювання відносин пов'язаних з договором позички набувають достатньо важливого значення.

Вперше систематизовані та кодифіковані норми цивільного права Цивільного Кодексу РРФСР та Цивільного Кодексу УССР 1922 року не мають згадок саме про договір позички. Зазначені норми радянського законодавства мали положення про позичкові операції, однак якщо здійснити системний аналіз зазначених норм законів, то можливо прийти до висновку про відсутність синонімізації договору позички та згадуваної позичкової операції. В своїх працях видатний цивіліст Замятіна К.Г. вважала, що під визначенням позички у вказаних нормах цивільного права розумілись відносини, які виникають з кредитних чи позикових операцій [3, с. 18].

Однак, навіть приймаючи до уваги законодавче не врегулювання відносин, які виникають з договору позички в сучасному розумінні, такі договори

© Бондарчук О.А., 2016

поширювались у приватно-правових відносинах в державі. Вважається, що саме через фактичне поширення використання договору позички у відносинах в державі, тогочасні науковці-цивілісти почали дослідження його правової природи.

Так, аналізуючи хронологію розвитку наукової думки з питань суспільних відносин, що регулюються договором позички, Рясанцев В.О. в 1938 році видає наукову працю «Договір безоплатного користування майном». Через досить великий проміжок часу Полянська Г.М. в 1954 році було видано підручник «Окремі види зобов'язань», в якому в тому числі згадано саме про договір позички в сучасному його розумінні – договір про безоплатне користування чужим майном, що здійснювалось на законних підставах особою, отримувачем майна. Більш того, в 1959 році Новицьким І.Б. видано підручник «Окремі види зобов'язань», в якому також частково згадувалось про правову природу безоплатного користування чужим майном. Однак, радянські вчені-цивілісти у своїх працях не використовувала назву «договір позички», прийнятним для відносин безоплатного користування майном вважалось застосовування терміну «договір безоплатного користування майном». Главою 27 Цивільного Кодексу УРСР 1963 року нормативно закріплювалась наявність в цивільному праві поняття «договір безоплатного користування майном», яке врегульовувало відносини з законного безоплатного користування чужим майном особою, які це майно передано на певний час власником добровільно.

В той же час, слід зазначити, що поняття «договір позички» визначало відносини, які в сучасному цивільному праві регулюються кредитним договором. Стаття 382 Цивільного Кодексу УРСР 1963 року визначала, що питання надання кредитних коштів державним підприємствам, колгоспам, організаціям кооперативної та громадської власності регулювались шляхом затвердження планових показників діяльності через надання саме цільових позичок Державним банком СРСР, а так само іншими банками СРСР. Такі позички надавались в порядку, встановленому чинним на той час радянським законодавством на певний, визначений у договорі строк. Враховуючи такий механізм використання поняття «позички», вважається, що відносини, які витікали з нього не були досконалими.

Проводячи системний аналіз норм глави 27 Цивільного Кодексу УРСР 1963 року, а саме статті 324 цього ж кодексу, в якій давалось визначення поняття «договору безоплатного користування майном», можливо дійти висновку про предметний склад зазначеного договору. Так, предметом договору про безоплатне користування майном в розумінні ст. 324 Цивільного Кодексу УРСР 1963 року визначалось «майно» в широкому розумінні цього терміну. Зазначеною статтею Цивільного Кодексу не розрізнялись поняття «річ» та «майно». Приймаючи до уваги прийняту термінологію в цивілістиці, було практично неможливим відмежування «речового права» від «майнового права». В обговорюваному Кодексі не було застосовано чіткий предметний склад договору безоплатного користування чужим майном. Нормами вказаного Закону враховано лише ознаки договору безоплатного користування чужим майном, що викликало певні колізії при практичному використанні такого договору. Враховуючи багаторічний досвід дослідження питання застосування на практиці договору позички, приймаючи до уваги наукову роботу правників в даному напрямку, Цивільним Кодексом України 2003 року встановлено поняття «договору позички» в сучасному розумінні цього терміну. Нормами згаданого Кодексу поняття «позичка» вже було використано саме для врегулювання суспільних відносин, що виникають лише з безоплатного користування чужою річчю та фактично законодавчо визначене поняття «позички» відповідало відносинам, що виникають з даного договору. Суспільно-правові відносини, що витікають з договору позички зазначеним Кодексом розміщено в окрему главу, яка має однойменну назву: Глава 60, «Позичка». Однак, приймаючи до уваги, що на законодавчому рівні було визначено поняття «позички» саме як безоплатне користування чужою річчю, в суспільстві така цивілістична позиція не відразу знайшла своє відображення.

Навіть у наш час, згаданий термін «позички» у відносинах побутового характеру вживається не лише з приводу безоплатного користування чужою річчю, а й у зносинах, пов'язаних з договорами позики та кредиту. Більш того, непоодинокими випадками є використання поняття «позики» у відносинах, які виникають з договору зберігання. Вважається, що така підміна понять має своїм початком неоднозначне та невірне використання у радянській цивілістиці договору позички.

Наразі, Цивільним Кодексом України 2003 року зі змінами та доповненнями, а саме статтею 827 встановлено, що за договором позички одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку. Таким чином, приймаючи до уваги законодавчо визначене поняття, можливо дійти до висновку, що найчастіше предметом договору позички є індивідуально визначена річ. Вважається, що речі, визначені родовими ознаками не становлять предмет договору позички. Така позиція обумовлена суттю договору, та його нормативним визначенням. Так, відповідно до умов договору позички річ за ним передається для користування лише протягом певного, визначеного домовленістю сторін строку, після спливу якого користувач зобов'язаний повернути отримано раніше річ. Навіть, у разі, якщо строк повернення речі не встановлено в договорі, то отримана раніше річ повертається позичкодавцю на його вимогу. Більш того, зауважимо, що предмет договору – річ отримана відповідно до його умов, повинна бути повернена в тому ж стані, в якому вона була не момент отримання від позичкодавця. Таким чином, вказуючи на необхідність повернення переданої за договором позички речі у тому стані, в якому вона була отримана раніше (не рахуючи природного зносу) законодавець передбачає, що поверненню підлягає саме та річ, яка була отримана, що неможливо у разі використання речей, визначених лише родовими ознаками, а від так суперечить суті договору позички. Проводячи аналіз поняття «річ, визначена індивідуальними ознаками» можливо дійти висновку, що це річ, яка наділена ознаками, які властиві саме цій речі,

більш того, такі ознаки індивідуалізують цю річ та виділяють її з розмаїття подібних – речей схожих за родовими ознаками.

Крім того, вважається необхідним додати, що в Цивільному Кодексі України 2003 року, в статті 184, законодавчо закріплене поняття «річ, визначена індивідуальними ознаками». Таким чином, законодавець дає зрозуміти, що поняття «річ, визначена індивідуальними ознаками» може застосовуватись при регулюванні різноманітних суспільних відносин нормами цивільного закону. Дослідивши зазначений термін та норми чинного законодавства з цього приводу, доходимо висновку про те, що в разі пошкодження чи втрати індивідуально визначеної речі, її повернення в натурі позичкодавцю є неможливим. В зазначеному випадку все, що може запропонувати користувач позичкодавцю – відшкодування шкоди в розумінні цивільного закону. Індивідуалізовані речі досить часто є унікальними, єдиними за родовими ознаками, наприклад, оригінал твору мистецтва, рукопис і таке інше [7, с. 109].

Науковцями нерідко вказується, що речі, визначені індивідуальними ознаками є не тільки унікальні речі (єдині за родовою ознакою у певний період часу, але й речі, кількість яких є дуже малою, у зв'язку з чим вони набувають певної цінності), а так само інші речі, які все ж носять індивідуальний характер та виділяються з речей тієї родової ознаки будь – яким чином [2, с. 18].

Крім того, враховуючи факт передання речі за договором позички саме для користування, предметом такого договору не можуть бути споживні речі (відповідно до статті 185 Цивільного Кодексу України споживна річ – це річ, яка внаслідок одноразового її використання знищується або припиняє існувати у первісному вигляді, як то харчові продукти, матеріали, з яких виготовлюються речі). Таким чином, враховуючи норми цивільного законодавства, споживна річ не може виступати предметом договору позички через її фактичне знищення в процесі споживання, що роботи її повернення позичкодавцю неможливим, а від так виключає позичкові правовідносини в такому випадку. Також, вважається, що грошові кошти також не можуть виступати предметом договору позички, оскільки не є індивідуально визначеними, за винятком того випадку, коли певна грошова банкнота або монета є музейним чи виставковим експонатом. За для повного розуміння специфіки предмету договору позички вважається необхідним зупинитись на правовому визначенні неспоживної речі, яке міститься в статті 185 Цивільного Кодексу України. Неспоживною є річ, призначена для неодноразового використання, яка зберігає при цьому свій первісний вигляд протягом тривалого часу.

Повертаючись до статті 827 Цивільного Кодексу України бачимо, що законодавець імперативно встановив предмет договору позички, однак не зазначив можливість передання рухомої чи нерухомої речі в користування. В процесі дослідження правового походження договору позички та його особливостей, вважається, що предметом такого договору може виступати нерухоме майно, за певними виключеннями. Предметом досліджуваного договору є найчастіше рухома річ, визначена індивідуальними ознаками. Враховуючи статтю 181 Цивільного Кодексу України рухомою річчю є річ, яку можливо вільно переміщувати у просторі без зміни її цільового призначення та втрати цінності.

Прикладом передачі рухомої речі у позичку є передання у безоплатне користування однією фізичною особою іншій телевізору, який користувач зобов'язаний передати позичкодавцю зі спливом обумовленого в договорі строку користування. Нерухома річ може бути предметом договору позички, якщо не враховувати речі, для яких встановлено спеціальний режим правового регулювання. На підтвердження такої позиції є судова практика, яка розповсюджена в Україні.

Так, Господарським судом Івано-Франківської області в рішенні від 06 жовтня 2009 року у справі № 18/118 за позовом Виконавчого комітету Івано-Франківської міської ради про звільнення незаконно займаних приміщень. Господарським судом Івано-Франківської області встановлено, що виконавчим комітетом Івано-Франківської міської ради подано позовну заяву до Івано-Франківського бюро медико-соціальної експертизи про звільнення незаконно займаних приміщень, загальною площею 200 м. кв., які розташовані в нежитловій будівлі за адресою: м. Івано-Франківськ, вулиця Г. Мазепи, будинок 114. В засіданні позивач підтримав поданий позов з підстав, що викладені в ньому. Так, позивач зазначив, що між ним та відповідачем 15.06.2005 укладено договір позички нежитлових приміщень № ДП-050 за вказаною вище адресою з терміном його дії до 15.06.2006 року. Керуючись рішенням виконавчого комітету Івано-Франківської міської ради від 03.08.06 року «Про оренду та безоплатне користування (позичку) об'єктами комунальної власності територіальної громади міста Івано-Франківська», договором № УП-050-1 від 03.08.06 року про внесення змін до Договору позички № ДП-050, термін його дії подовжено до 31.12.2006 року. В засіданні позивач вказав на той факт, що у зв'язку з закінченням терміну дії зазначеного договору позички 31.12.2006 року, подальше використання вказаного приміщення відповідачем є неправомірним та здійснюється без достатніх правових підстав, у зв'язку з чим відповідача було повідомлено листом за вих. № 1619/05-12/49 від 31.12.2006 року про припинення дії Договору позички № ДП-050 та запропоновано взяти використовуване приміщення в оренду. Листом за вих. № 561 від 02.01.2007 року відповідачем позивачу було запропоновано укласти договір оренди використовуваних приміщень, застосувавши пільгу при розрахунку орендної плати. Розглянувши зазначений лист позивач листом за вих. № 1971/05-12/51 від 04.01.2007 року повідомив відповідача про відмову надання в оренду зазначених приміщень з використанням пільгового розрахунку орендної плати за його використання. Незважаючи на не укладення договору оренди використовуваного приміщення та закінченням строку дії договору позички на нього, відповідачем не повернуто вказане приміщення власнику, що й змусило останнього звернутись до суду. У запереченні на позовну заяву відповідач зазначив, що позовні вимоги є необґрунтованими та такими, що не підлягають задоволенню враховуючи, що ОБМСЕ розташовано в спірному приміщенні з 1992 року на під-

ставі Постанови КМУ № 83 від 22.02.1992 року. Діяльність відповідача здійснюється на підставі акредитаційного сертифікату МОЗУ та ліцензії. Вказує, що відповідач є єдиним закладом, що здійснює медико-соціальну експертизу в Івано-Франківській області. Додає, що зазначена діяльність є складовою частиною програми захисту інвалідів та інтегрування їх у всі сфери життя суспільства. Також відповідачем зазначено, що питань щодо використання приміщень іншими установами комісії медико-соціальної експертизи не виникало. Враховуючи матеріали судової справи, а також пояснення позивача та відповідача, суд вважає, що позов підлягає задоволенню. У зв'язку з чим та на підставі ст.ст. 8, 124 Конституції України, ст.ст. 15, 833, 836 ЦК України, ст.ст. 49, 82-85 ГПК України суд задовольняє позов, зобов'язуючи Івано-Франківське бюро медико-соціальної експертизи звільнити займані приміщення та передати їх відповідно до акта прийому-передачі позивачу.

Крім того, до нерухомих речей у відповідності до вимог чинного законодавства відносяться земельні ділянки, а так само і об'єкти, що розташовані на них, переміщення яких є неможливим без зміни призначення таких об'єктів чи втрати їх цінності. Так само, нерухомою річчю можливо у відповідності до норм статті 181 Цивільного Кодексу України визнати морські та повітряні судна, космічні об'єкти, а так само і інші речі, право на які підлягає державній реєстрації.

Досліджуючи питання застосування договору позички, предметом якого виступає нерухома річ, можливо дійти висновку, що найчастіше нерухомі речі є предметами відплатних договорів, передбачених Цивільним Кодексом України, як то договір найму (оренди), найм (оренда) житла, купівля-продаж, дарування і таке інше. Також хотілось би зазначити, що у відповідності з нормами статей 190 та 827 Цивільного Кодексу України майнові права та обов'язки не можуть розглядатись як предмет договору позички. Таким чином, у відповідності до ст. 191 Цивільного Кодексу України неможливо розглядати як предмет договору позички і підприємство як єдиний майновий комплекс в розумінні нерухомої речі.

В наукових дослідженнях виникає питання щодо можливості застосування в якості предмету договору позички грошових коштів або цінних паперів. Вважається, що грошові кошти є замінною річчю, яка характеризується родовими ознаками. Специфікою грошових коштів як об'єкта цивільного обороту є той факт, що вони підлягають оцінці не за кількістю знаків, а за чисельністю грошових одиниць та виступають еквівалентним значенням вартості товару [4, с. 224].

Приймаючи до уваги факт того, що предметом договору позички є речі індивідуалізовані, тобто незамінні, то грошові кошти не можуть виступати предметом досліджуваного договору. Щодо можливості бути предметом зазначеного договору цінних паперів, слід звернутись до положень статті 194 Цивільного Кодексу України. Загальною ознакою цінного паперу є посвідчення ним майнового права або сукупності таких прав, також слід додати, що цінний папером є документ, який втілює майнові права і його передача або реалізація можлива лише шляхом використання такого цінного паперу. Також, цінний папір є документом формального змісту та форми, який в обов'язковому порядку містить реквізити, визначені чинним законодавством.

Цінний папір може бути предметом цивільного обігу та відповідно до ст. 177 Цивільного Кодексу України він носить ознаку публічної достовірності та відноситься до об'єктів цивільних прав. У відповідності до ст. 181 Цивільного Кодексу України, цінні папери можливо віднести до рухомого майна. Таким чином, приймаючи до уваги перелічені ознаки цінних паперів вважається, що вони не можуть виступати предметом договору позички.

Так, вважаємо, що до предметного складу договору позички можливо віднести індивідуалізовані, не споживні, заміна яких неможлива, нерухомі та рухомі речі. Враховуючи викладене, лише у випадку застосування речі, визначеної переліченими вище ознаками, укладений договір в повній мірі буде відповідати науковій трактовці поняття договору позички.

Дослідження предмету договору позички зобов'язує визначити поняття права власності на плоди, продукцію, доходи, одержані від використання речі, отриманої згідно договору позички у користування. Якщо повернутись у минуле, а саме дослідити принципи цивільних відносин у Стародавньому Римі, то можна побачити, що будь-які плоди чи доходи від речі, незалежно від перебування цієї речі в користуванні чи позичці, належали її власникові. В разі ж бажання залишати плоди чи доходи у користувача, такі положення повинні були бути обумовлені при укладенні договору позички [10].

Положеннями Цивільного Кодексу УРСР 1963 року встановлювалось, що продукцією, плодами чи доходами рахувалось все вироблене або одержане від використання речі. Відповідно до зазначеного положення закону плоди, приплід, доходи від використання речі вважались власністю власника цієї речі, якщо інше не було передбачено договором чи законом. Сучасним же законодавством не врегульовано питання права власності на плоди, продукцію та дохід від використання речі, що передано у позичку. Статтею ж 189 Цивільного Кодексу України продукцією, плодами та доходами є все те, що виробляється, добувається, одержується з речі або приноситься річчю. Вказане положення закону не встановлює особливої правової природи продукції, доходів чи плодів. Вони є цивілістичною доктриною. Так, все, що створюється шляхом виробничих дій в матеріальній формі та є новою чи частково новою річчю і є продукцією. Результатом органічного розвитку речі є плодом. Доходом вважається те, що отримується в результаті експлуатації та цивільному обороті [1, с. 180].

У відповідності до ст. 189 Цивільного Кодексу України визначені поняття «дохід», «плоди», «продукція» належать власникові речі, яка перебуває у користувача відповідно до договору позички, якщо інше не визначено договором чи законом. Таким чином, власник речі має право вимагати передачі йому дохід, плоди чи продукцію, отримані від переданої у позичку речі.

Висновки. До предметного складу договору позички можливо віднести індивідуалізовані, не споживні, заміна яких неможлива, нерухомі та рухомі речі. Нерухома річ може входити до пред-

метного складу договору позички лише у разі відсутності спеціального правового регулювання щодо цієї нерухомої речі. Враховуючи викладене, лише у випадку застосування речі, визначеної переліченими вище ознаками, укладений договір в повній мірі буде відповідати науковій трактовці поняття договору позички. Не можуть бути предметом договору позички майнові права та обов'язки, у зв'язку з чим неможливо розглядати предметом зазначеного договору підприємство як єдиний майновий комплекс.

У відповідності до ст. 189 Цивільного Кодексу України визначені поняття «дохід», «плоди», «продукція» належать власникові речі, яка перебуває у користувача відповідно до договору позички, якщо інше не визначено договором чи законом. Таким чином, власник речі має право вимагати передачі йому дохід, плоди чи продукцію, отримані від переданої у позичку речі.

Враховуючи викладене, вважається за необхідне чіткого визначення на законодавчому рівні предмету договору позички.

Список літератури:

1. Баринов Н. А. «Советское гражданское право» / Н. А. Баринов. – Саратов, 1991. – 180 с.
2. Гумаров И. «Понятие вещи в современном гражданском праве России» // «Хозяйство и право». – 2000. – № 3. – С. 78-84.
3. Замятина К. Г. «Договоры долгосрочной банковской ссуды по советскому гражданскому праву (некоторые виды)»: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. – Ленинград, 1961. – 18 с.
4. Лепех С. «Поняття договорів позики, кредиту та позички за законодавством України» // «Актуальні проблеми держави і права». Збірник наукових праць. Випуск 13. – Одеса, 2002. – 224 с.
5. Житловий кодекс УРСР: Закон УРСР від 30.06.1983 № 5464-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1983. – № 28. – Ст. 573.
6. «Про оренду землі»: Закон України від 6 жовтня 1998 р. № 161–XIV // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1998. – № 46-47. – Ст. 280.
7. Суханов Е. А. «Учебник гражданского права» / Е. А. Суханов. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 496 с.
8. Цивільний кодекс Української РСР: Закон Української РСР від 18 липня 1963 р. № 1540-VI // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1966. – № 46.
9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
10. Diosdi G. «Contract in Roman Law: From the Twelve Tables to the Glossators». – Budapest, 1981. – 230 p.

Бондарчук А.А.
Национальная ассоциация адвокатов Украины,
Совет адвокатов Сумской области

ЦИВИЛИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДОГОВОРА ССУДЫ

Аннотация
В данной статье изучены цивилистические аспекты договора ссуды. Рассмотрен предметный состав указанного договора. Определены предметные особенности ссуды. Установлена юридическая природа и происхождение правоотношений ссуды. Проведен анализ характерных признаков договора ссуды.

Ключевые слова: ссуда, договор, предмет, вещь, имущество.

Bondarchuk A.A.
The National Association of Ukraine,
Bar Council of Sumy Region

CIVIL ASPECTS OF CONTRACT LOAN

Summary
This paper studied the civil law aspects of the loan agreement. Considered a substantive part of the said contract. Identified substantive features of the loan. Established the legal nature and origin of the relations of the loan. The analysis of the characteristic features of the loan agreement.

Keywords: loan, contract, subject, thing, property.

УДК 349.22

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЩОДО ЗОВНІШНЬОГО ВИГЛЯДУ ПРАЦІВНИКІВ

Коляда Т.А.
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

У статті охарактеризовані загальні вимоги, щодо зовнішнього вигляду працівника на роботі. З'ясовано стан наукової дискусії про доцільність вимог дресс-коду. Сформульовано пропозиції щодо перспектив закріплення права роботодавця запроваджувати вимоги до зовнішнього вигляду працівника.
Ключові слова: нормативне регулювання, дресс-код, зовнішній вигляд працівника, дискримінація, правила внутрішнього трудового розпорядку, відповідальність за недотримання дресс-коду.

Постановка проблеми. Корпоративні стандарти є одним з феноменів теорії управління персоналом. Останнім часом в багатьох компаніях позначилася тенденція запровадження dress-code, тобто вимог до форми одягу в офісі, що фактично передбачає уніфікацію зовнішнього вигляду персоналу (у багатьох випадках поєднується з вимогою щодо культури мовлення). На думку фахівців, зовнішній вигляд працівника зумовлено клієнтоорієнтованістю, що формує образ компанії, впливає на довіру клієнтів і ділових партнерів, їх готовність співробітничати (поширеним є твердження «як театр розпочинається з роздягальні, так й довіра клієнта до компанії розпочинається з довіри до її працівників, зовнішній вигляд яких має свідчити про корпоративну належність та дотримання високих стандартів комунікації, поведінки і зовнішнього вигляду»). Як наслідок, на рівні локальних нормативних актів адміністрацією закріплюються імперативні норми, недотримання яких працівниками зазвичай тягне дисциплінарну відповідальність. Запровадження роботодавцями вимог до зовнішнього вигляду працівників, з одного боку, свідчить про прагнення формувати корпоративну культуру, забезпечити впізнанність і посилити привабливість суб'єкта на ринку послуг, а з іншого боку, може кваліфікуватися як прояв дискримінації працівників.

Апологети «офісного дресс-коду» зазвичай посилаються на західні традиції, де діловий одяг тлумачиться як важлива складова загального стилю компанії та важливий чинник підтримання репутації суб'єкта. Відповідні правила закріплюються роботодавцем в локальних нормативних актах або є окремим пунктом трудового договору. Як правило, за їх порушення передбачаються санкції аж до звільнення. Водночас наголошується, що роботодавець піклується про створення своєрідного компенсаторного механізму за необхідність дотримання жорстких вимог (наприклад, передбачається високий рівень заробітної плати, спеціальні компенсації, створення комфортних умов праці тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зовнішнього вигляду працівника досліджували Щиголєв Ю.В., Резніченко В.І., Пластиніна Н., Єнютина Г. та ін. [1-4]. Водночас ознайомлення з їх науковим доробком свідчить про відсутність комплексних досліджень, присвячених проблемі правового регулювання зовнішнього вигляду працівника.

Мета статті. Метою статті є характеристика та законодавче закріплення приписів щодо дотримання дресс-коду, з'ясування стану наукової дискусії про доцільність встановлення вимог щодо зовнішнього вигляду працівника на робочому місці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Dress-code в перекладі з англійської «код одягу», під яким розуміється професійний одяг або уніформу. Це словосполучення вперше виникло в Лондоні. Дресс-код потрібен для того, щоб було зручно розпізнавати професійну приналежність та соціальний клас людини. Дресс-код – це не тільки уніформа, а й стиль одягу, її складові частини, зовнішні елементи [1].

Дресс-код є порівняно новим феноменом у практиці діяльності вітчизняних компаній (організацій кредитно-фінансової сфери, торгівельних будинків, консалтингових і рекламних компаній, туристичних агентств тощо).

Станом на теперішній час викристалізувалося два найпоширеніших підходи до встановлення вимог щодо зовнішнього вигляду персоналу, а саме: авторитарний (жорсткий) – передбачає тотальне регулювання зовнішнього вигляду працівників, здійснення перманентного контролю за дотриманням чинних вимог і застосування санкцій до осіб, які не дотримаються встановлених стандартів; демократичний (поміркований) – вимога поширюється на проведення представницьких заходів (ділових переговорів, корпоративних вечірок «суспільного значення», участі у виставках і семінарах тощо), тобто публічних заходів, під час яких приймаються ділові рішення; вимога може поширюватися на працівників, які працюють в офісі та здійснюють комунікацію з клієнтами, партнерами, іншими категоріями інтересантів; вимога встановлюється опосередковано шляхом закріплення переліку неприйнятного одягу (шорти, кросівки, декольтовані сукні тощо); запровадження правила «casual Friday» (у разі відсутності гострої виробничої необхідності працівникам дозволено перебування на робочому місці в охайному одязі, що відрізняється від ділового стилю). Зазвичай роботодавці при запровадженні дресс-коду ґрунтуються на здоровому глузді щодо прийнятності/неприйнятності окремих вимог, що створює підґрунтя для дискримінації працівників. В багатьох компаніях дресс-код є частиною правил внутрішнього трудового розпорядку – локального нормативного акту, що регламентує порядок прийому та звільнення працівника, основні права, обов'язки

© Коляда Т.А., 2016

та відповідальність сторін трудового договору, режим роботи, час відпочинку, заходи заохочення і стягнення, а також інші питання регулювання трудових відносин.

Одяг диференціюється за низкою критеріїв, а саме: залежно від призначення (формений одяг (уніформа, обмундирування), фірмовий одяг (корпоративний), спеціальний одяг; залежно від категорії персоналу (наприклад, вимоги до одягу працівників секретаріату можуть відрізнятися від вимог до персоналу служби технічної підтримки); залежно від пори року (осінньо-весняний та літній періоди).

Останнім часом в Україні сформувалися певні підходи до запровадження дресс-коду. Було прийнято низку нормативно-правових актів, що передбачають вимоги щодо зовнішнього вигляду державних службовців. Так, у п. 2.7 Загальних правил поведінки державного службовця передбачено вимоги що стосуються одягу, а саме: одяг державного службовця повинен бути офіційно-ділового стилю і не суперечити загальноприйнятим вимогам пристойності [5].

Також, наказом Міністра № 155 від 30 вересня 2010 року було затверджено Рекомендації щодо зовнішнього вигляду (дресс-коду) працівників Секретаріату Кабінету Міністрів України з метою підвищення рівня дисципліни, забезпечення ділового стилю у зовнішньому вигляді працівників при виконанні ними своїх службових обов'язків. Вищезазначений документ закріплює, що діловий костюм державного службовця дає змогу не тільки успішно виконувати свої робочі функції, а і встановлювати відносини з людьми, позитивно впливати на них. На думку авторів, зовнішній вигляд державних службовців свідчить про рівень їх ділової культури, надає їм упевненості у собі, відображається на кар'єрному зростанні. Крім працівників Секретаріату Кабінету Міністрів цих рекомендацій мають дотримуватись і відвідувачі Будинку Уряду та приміщень Клубу Кабінету Міністрів [6].

Аналогічні рекомендації прийняті і діють у багатьох державних органах, державних установах та організаціях. Наприклад, Рекомендації щодо зовнішнього вигляду (дрес-коду) працівників Державної міграційної служби України, затверджені наказом Державної Міграційної служби України № 263 від 5 листопада 2012 року [7].

Регіональною філією «Придніпровська залізниця» ПАТ «Укрзалізниця» також розроблено та затверджено наказом «Рекомендації щодо зовнішнього вигляду (дрес-коду) працівників та відвідувачів будівлі управління залізниці» [8]. Одночасно, в організації затверджені Правила перепусткового режиму, згідно яких заборонено відвідання будівлі у випадку не належного зовнішнього вигляду працівників або відвідувачів.

Також, наказ Зачепилівського районного суду Харківської області № 2.5-56 від 08 серпня 2013 року «Про затвердження рекомендацій щодо зовнішнього вигляду (дресс-коду) працівників суду» містить аналогічні положення [9].

Натомість, вимоги до зовнішнього вигляду працівників ПАТ «ЕК» «Жиомиробленерго», затверджені наказом 343 від 03.08.2010 року містять у п. 4 припис щодо можливості у п'ятницю, якщо не заплановані переговори (зустрічі), працівник може дозволити собі охайний зовнішній вигляд в стилі, який відрізняється від ділового.

Проаналізувавши зміст окремих рекомендацій можна стверджувати про наявність хибного уявлення природи та призначення дресс-коду. На нашу думку, окремі положення деяких нормативних актів містять і дискримінаційні ознаки. Наприклад, зовнішній вигляд відображається на кар'єрному зростанні працівника; діловий стиль одягу надає авторитетності і свідчить про компетентність працівника; під час вибору одягу слід ураховувати колір шкіри, очей, волосся, а також вік; жінкам не варто зловживати брючними костюмами і брюками; костюм жінки повинен бути їй до лиця та ін.

Таким чином, вважаємо, що установа яка встановила доволі жорсткі вимоги (речі повинні бути високої якості; з високоякісної вовняної, напівшерстяної тканини чи з льону; два дні підряд не можна ходити на роботу в одному і тому ж вбранні) до зовнішнього вигляду працівників, має хоча б частково компенсувати витрати на одяг.

Крім того, недопустимими є деякі вимоги за обставин в яких роботодавець не створює відповідні умови праці. Так, наприклад, приписи про недопустимість в будь-яку пору року одяг ручного плетіння та трикотажних речей, вважаємо недоцільними. В деяких службових приміщеннях досить часто температура повітря буває занадто низькою для перебування у приміщенні протягом робочого дня. А влітку – навпаки, у приміщеннях доволі тепло для постійного перебування у колготах чи панчохах. На нашу думку, у випадках встановлення відповідних вимог роботодавець зобов'язаний встановити належні (не шкідливі, безпечні, комфортні) умови праці.

Також, деякі вимоги є майже шкідливими для здоров'я. Особливо це стосується вагітних жінок (наприклад, туфлі-човники на підборах 5 см), осіб з хворобами нижніх кінцівок (шкарпетки з тугою резинкою).

Окремі вимоги містять ознаки дискримінації (коректною прикрасою є обручка; дорогі камені носять заміжні жінки; хрестик носити під одягом; не використовувати аромати з пряними нотами в першій половині дня, бо жінки можуть дратуватись, якщо відчувають не приємний для себе запах; жінки повинні не зловживати брючними костюмами і брюками).

Цікавим є досвід деяких держав щодо додержання дресс-коду. Так, наприклад в Парламенті Великобританії заборонено з'являтися в залі засідань в головних уборах, з орденами та нагородами. Крім того, депутатам Великобританії заборонено носити футболки з написами.

В Європарламенті діють чіткі правила стосовно зовнішнього вигляду. І як наголошують фахівці, виключення становлять лише засідання присвячені розгляду соціальних питань – там можливо одягти «Casual».

Відомо, що в парламенті Італії журналістам, які прийшли в неналежній формі на вході видають піджаки.

У багатьох державах, відвідувачі парламенту, а також депутати приходять на засідання в національному одязі [10].

Натомість, в Молдові суворо підійшли до питання дресс-коду законодавців. За невідповід-

ність правилам зовнішнього вигляду, а також манерам поведінки, депутат може отримати покарання. Для цієї місії є спеціально уповноважена особа – Комісар з етики.

На нашу думку, варто ініціювати дискусію щодо перспектив запровадження інституту Комісара з етики і в Україні.

Стрімке поширення у вітчизняних компаніях дресс-коду як специфічного соціально-культурного явища відбувається на тлі триваючої суспільної дискусії щодо з'ясування правової та морально-етичної обґрунтованості вимог, їх відповідності національному менталітету, релігійним канонам тощо. Варто зазначити, що вимоги роботодавця до одягу працівників обов'язково мають корелюватися з конституційними правами і свободами людини і громадянина, медичними і санітарними стандартами, загальноприйнятими морально-етичними нормами (у тому числі й ураховувати конфесійну належність працівника). На нашу думку, одяг має відповідати таким ознакам: охайність; відповідність дизайну одягу загальноприйнятим стандартам; безпечність матеріалів, використаних для виготовлення одягу; відповідність одягу чинним стандартам у галузі охорони праці тощо. В означеному контексті варто визнати необхідність уніфікованого нормативно-правового закріплення дефініції «офісний стиль одягу», що дасть можливість уникнути суб'єктивного тлумачення цієї категорії та унеможливити прояви дискримінації з боку роботодавців (станом на теперішній час в компаніях зазвичай поширене інтуїтивне сприйняття і тлумачення цього феномену).

Зважаючи на резонансність запровадження дресс-коду в компанії та ймовірність неприйняття новації персоналом або окремими працівниками, існує нагальна необхідність вироблення коректного правового та управлінського алгоритму встановлення дресс-коду. У першу чергу, в колективі має бути вжито таких заходів: проведена роз'яснювальна робота щодо обґрунтування такої необхідності; інструкції з фіксацією усіх обов'язків і прав, а також відповідальності за порушення правил, мають доводитися під підпис індивідуально до кожного працівника персоналом кадрової служби або керівниками структурних підрозділів; дисциплінарна практика керівництва має ґрунтуватися на приписах законів, що зумовлює можливість застосування певних санкцій. Водночас наголосимо, що в Кодексі законів про працю України вимоги до зовнішнього вигляду не закріплено, а тому відсутні легітимні підстави для відповідальності працівника за недотримання дресс-коду.

Висновки і пропозиції. Резюмуючи, зазначимо, що станом на теперішній час існують достатні підстави для констатації появи і стрімкого поширення феномена дресс-коду як у виробничій, так й у невиробничій сферах. Означений суспільний інститут має синтетичну природу, що обов'язково містить правову складову.

Зважаючи на це, вважаємо доцільним в трудовому законодавстві України закріпити право роботодавця запроваджувати вимоги до зовнішнього вигляду працівника у контексті ствердження корпоративної культури та підвищення привабливості компанії для потенційних клієнтів і партнерів. Необхідно визнати, що встановлення уніфікованих вимог щодо дотримання працівниками ділового стилю у повсякденному одязі має за мету відповідність загальноприйнятим у суспільстві нормам ділового стилю та світського характеру, забезпечення здорового морально-психологічного клімату в колективі, зміцнення позивного іміджу та привабливості компанії.

Перспективним вбачається формулювання роботодавцем своєрідних стандартів-орієнтирів щодо одягу, зачіски або макіяжу за обов'язкової умови чіткого визначення того, що є неприйнятним (можна визнати прийнятність практики деяких компаній щодо інформування персоналу про подібні вимоги через «Книгу працівника» або «Пам'ятку новому працівнику»).

Водночас варто приділити особливу увагу запобіганню дискримінаційних проявів з боку роботодавців, забезпечивши формально-правове закріплення засадничих вимог, на яких мають ґрунтуватися вимоги щодо зовнішнього вигляду працівників (можливо, шляхом ухвали Типового положення про дресс-код). Також, слід вичерпно визначити перелік можливих санкцій за порушення встановлених вимог.

Список літератури:

1. Щиголев Ю. В. Адвокатский дресс-код / Ю. В. Щиголев // Адвокатская практика. – 2009. – № 4. – С. 28-33.
2. Резніченко В. І. Довідник – практикум офіційного, дипломатичного, ділового протоколу та етикету. – К.: УНВЦ «Рідна мова», 2003. – 480 с.
3. Енютина Г. Дресс-код в законе // Кадровик.РУ. – 2008. – № 11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kadrovik.ru/modules.php?op=modload&name= News&file=article&sid=11905
4. Пластинина Н. Дресс-код и запрет на курение: устанавливаем и наказываем за нарушение [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lexandbusiness.ru/view-article.php?id=803
5. Про затвердження загальних правил поведінки державного службовця: наказ Головного Управління Державної служби України № 214 від 04.08.2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1089-10
6. Рекомендації щодо зовнішнього вигляду (дрес-коду) працівників Секретаріату Кабінету Міністрів України: наказ міністра Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2010 року № 155 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=243701680
7. Рекомендації щодо зовнішнього вигляду (дрес-коду) працівників Державної міграційної служби України: наказ Державної Міграційної служби України № 263 від 5 листопада 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dmsu.gov.ua/normatyvna-baza/nakazy-dms-ukrainy/891-nakaz-vid-05-11-2012-n-263-pro-zatverdzhennya-rekomendatsij-shchodo-zovnishnogo-viglyadu-dres-kodu-pratsivnikiv-derzhavnoj-i-migratsijnoji-sluzhbi-ukrajini
8. Рекомендації щодо зовнішнього вигляду (дрес-коду) працівників та відвідувачів будівлі управління: наказ № 612/н від 25.09.2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dp.uz.gov.ua/ukr/dress_kod

9. Про затвердження рекомендацій щодо зовнішнього вигляду (дресс-коду) працівників суду: наказ Зачепилівського районного суду Харківської області № 2.5-56 від 08 серпня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zc. hr.court.gov.ua/sud2013/news/44904/
10. Вимоги до зовнішнього вигляду працівників ПАТ «ЕК» «Житомироблeнерго»: наказ № 343 від 03.08.2010 року.
11. Павлова Н. Парламентський дрес-код: як одягаються нардепи // Грушевського 5 від 22.02.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://grushevskogo5.com/slider/parlamentskiy-dres-kod-yak-odyagayutsya-nardepi/
12. Коляда Т. А. Локальні нормативні акти щодо зовнішнього вигляду працівників: обґрунтовані вимоги чи прояв дискримінації / Т. А. Коляда // Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 5-7 червня 2014 року). – Суми.: СДУ, 2014. – С. 182-186.

Коляда Т.А.
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.Н. Бекетова

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА НОРМАТИВНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВНЕШНЕГО ВИДА РАБОТНИКОВ

Аннотация
В статье дается характеристика общих требований к внешнему виду работника. Анализируется состояние научной дисскусии о целесообразности требований дресс-кода. Сфомулированы предложения о перспективах закрепления права работодателя на введение требований о внешнем виде работников.
Ключевые слова: нормативное регулирование, дресс-код, внешний вид работника, дискриминация, правила внутреннего трудового распорядка, ответственность за несоблюдение дресс-кода.

Koliada T.A.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

THEORY AND PRACTICE OF STATUTORY REGULATION OF WORKERS' APPEARANCE

Summary
The article defines general requirements for a worker's appearance. The state of the scientific discussion of appropriateness of the dress-code requirements is analyzed. The suggestions on the prospects of securing the rights of the employer to impose requirements on workers' appearance have been formulated.
Keywords: statutory regulation, dress-code, worker's appearance, discrimination, internal policies and procedures, responsibility for failure to comply with dress-code.

UDC 341.174(4):351.824.11

SYNERGETICS IN LAW: FOUNDATION, LIMITS AND POSSIBILITIES OF GENERAL THEORETICAL AND SECTORAL APPLICATIONS

Kryvtsova I.S.
National University «Odessa Law Academy»

There is an attempt to determine bases and limits of possibilities of applying ideas of synergetics in the science of law, both general theoretical and at the sectoral level in the article. In particular, it is stated that there is an «extension of object» of the jurisprudence, adjustment methodology of legal cognition, interpretation of the process of legal regulation, the legislative process and the implementation of the law from the standpoint of self-concept. Analysis of the existing practice of testing synergetic models in relation to the legal reality let the author to come to the conclusion that the expansion of the field of legal research in the view of synergetics. Legal research is based on the ideas of synergetics expanding the palette of scientific and legal research through the transfer of emphasis on the necessacityof consideration the factors of determination process of legal phenomena, the causes of which are not only natural, but also random; studying system of legal phenomena through the prism of self-organization; following the evolution of the system of legal phenomena, taking into account their specific conditions – the state of «transition».
Keywords: synergetics, law, legal cognition, methodology, legal reality, legal system, general theory of law, legal sectoral science.

Formulation of the problem. Analysis of ideas of synergetics is constantly multiplying in the publications of research in the social and humanitarian sphere: from writing scientific texts with special terminology of synergetics to implementation of synergetic models in the context of the study of social systems. Taking into account the existing diversity of the possible ways of introducing a new paradigm in the social and human sciences, a number of authors doubted different ways of tactics synergetic adaptation, pointing to the speculation of ideas of synergetics or as a result «physicalization» of social phenomena.

Similar pessimism dominates while attempting approbating the provisions of synergetics within the sphere of legal cognition. There is **a small number of publications**, which consist analysis partly a matter of law, involving synergistic ideas in a metaphorical sense. However there is only development of interpretive side of synergetics-legal phenomena. Such an attitude towards synergistic structures in the legal sphere is caused by the prevailing opinion on the partial borrowing jurisprudence provisions of synergetics or inability to find universal principles of self-organization and evolution of legal phenomena in connection with the orientation of the law to «the elimination of the elements of self-organization of a particular system by setting some «game rules» [1, p. 64].

Relevance of the exploration of ideas of synergetics in legal cognition is also supported by the inability of the traditional epistemological tools of legal science to explain the unpredictable occasions and turns in the development of legal phenomena, to discover the mechanisms of evolution. Obvious essentiality to find «key» to overcome many of its current problems (in particular, problems of the methodological crisis, transition law, legal forecasting), and recourse to the achievements not only of social and humanitarian, but also the natural sciences. Specifically synergetics deserves it among recent achievements.

The current epistemological situation indicates a high degree of elaboration of synergetic ideas in the legal sphere. That, in turn, defines the **purpose of the research** – the necessity of reviewing and cognitive accumulation of application of synergetic models in the legal sector, not so much on general-cognitive (filling synergistic with legal content), but on the structural and fundamental (forming their own structure based on the principles of synergetics) level.

Statement of the base material. The provisions of synergetics can be regarded as science (aggregation of scientific knowledge about the self-developing systems, achievement of various theories aimed at identifying common laws of self-development systems, received expression in a strictly scientific, mathematical knowledge) and as a methodology (the formation of ideals, concepts and principles of synergetic research empowering researchers certain worldviews, «mental scheme» causes conducting surveys in the coordinate plane, where openness, instability and nonlinearity of the medium will be taken as the initial value).

Application of methodological development of synergetics with cognition of the legal phenomena is possible due to:

firstly, their interdisciplinary nature, due to the process of formation of synergetics;

secondly, the complex architectonic synergistic knowledge, including not only strict scientific knowledge (achievement of various theories aimed at identifying common laws of self-development systems), but also a wide ideological and cultural context, providing researchers with a certain interpretive model «mental scheme»;

thirdly, the basis of transfering synergetic development of natural sciences in the social and legal sphere, namely the image of «subject areas» synergetic knowledge – isomorphism (not analogy) – internal structural similarity in the behavior of systems of different nature.

Informative opportunities of synergetics are limited by observation of self-organizational processes (birth of «order out of chaos») in the development of complex, open, non-linear systems, the detection of mechanisms (regularity) of cooperation processes and co-evolution of the system in times of disruption (increased volatility). In this kind the

© Kryvtsova I.S., 2016

limit of application of synergetic provisions of s to cognition of the legal systems is that the latter are a kind of social systems and, therefore significantly and external influences on the organization of the process of development of systems.

The existing practice of application of the ideas of synergetics in the general theory of law can be characterized by the following directions:

1) *statement of «expansion of the object» general theoretical legal science* due to the inclusion of the elements of social policy that are directly involved in the control mechanisms and self-organization of legal life, thereby allowing to intensify the study of lawyers of the problems that had previously been on the periphery of legal research, or at all were not considered (accident, threshold, crisis state and etc.) [2]; revision of the object and the subject of legal science, respectively, the object – it is self-organization of the legal system, and the subject – it is the side of law as instability, complexity, nonlinearity, openness and etc. [3];

2) *adjustment of the methodology* and in this context, the identification of the degree of combination of a synergistic approach and the traditional means of legal cognition, thus expanding their informative opportunities by correcting epistemological core forming the basis for their use in legal research, such provisions as an alternation of periods of domination of the regularity or occasion to develop legal systems, alternative and unpredictable process of legal construction, property development mechanisms that contribute to the deployment of the potential inherent in the legal system, and to identify the requirements for them in the context of changes in the object of legal investigation in the light of synergetics [4, p. 10-11, 14-15];

3) *presentation of a synergistic approach as one of the criteria of self-organization of general theoretical knowledge of the legal system and its elements:* the rule of law, legal institutions, branches and sub-branches of the law; representation theory of law as a unique synergetic system, because it is objectively inherent properties that determine the self-organization and self-development; study the feasibility of using a synergistic approach in constructing the hierarchy of general theoretical knowledge of the legal system due to the combined effect of the various factors that determine the subordination of its leading members; introduction of the concept of «legal synergy» as a criterion of the ratio of regulatory systems in the legal framework, reflecting the material and spiritual needs of society, which is determined by the degree of deviation from accepted standards of community life and is characterized by a high, medium, low [5];

4) *interpretation of the process of legal regulation*, namely the consideration of it as a self-organizing process, the study of legality and law order as a factor negentropic legal regulation, research the concept of «legal entropy» (as opposed to the concept of entropy in natural sciences) and presenting it not as a measure of disorder and chaos but as itself the chaos and confusion, and their personification appears the uncertainty and disorder as the elements of the system and the whole system, the presentation displays it in the ideal (deviant forms of consciousness: legal nihilism and legal idealism, legal agnosticism, legal relativism) and material (not offensive concrete results in the legal sphere or offensive, but the result of a mismatch stated purpose – not achieving a positive effect in the economic, political, cultural and other social spheres) forms [6];

5) *study of the legislative process* from the point of non-linearity, i.e. adopted laws may not only contribute to the alleviation of social bifurcation, but also exacerbate them, in cases of adoption of defective law (not merely the legal incorrectness, but not an adequate reflection of social needs and interests); recognition instability rooted in the very nature of the legislative process, which underscores its instability in terms of the quality of the final result – the law, and on the other – characterizes the legislative process (no predetermination with respect to whose interest in a greater degree will receive legislative consolidation) [6];

6) *consideration of the implementation process of law from the standpoint of self-organization*, namely the representation of the social context implementation process of law modeled behavior of party legislator result of social relations, that should bring the most beneficial effect in different areas of public life (economic, political, socio-cultural, etc.) and at the same «framework» freedom of action within the limits established to achieve it, and the actual process of specificity, which is in contact with an individual sense of justice through the use of regulatory control, application of the rule of law in the process of fulfillment of legally significant actions cause the self-organization process.

The use of ideas of synergetics in legal sectoral sciences is fragmented.

The *constitutional law* to use the methodology of synergetics observed in the study of complex phenomena – federalism, defining it as a complex self-developing system and attempts to identify patterns that are meaningful for improving federal relations in particular countries, to consider as a result of the reduction ideas of synergetics in the legal science of the doctrine of polycentrism (presence of many autonomous power authorities and their interaction on the basis of the principles of cooperation, competition and the desire for self-settlement of the conflict, the optimal distribution of powers, the maximum participation of public institutions and public authorities) [7].

Also, the idea of synergetics are used to develop an approach for the management of public authorities system, namely the consideration of the system as a dissipative use of the concept of «order parameter» – a social ideal, a change which determines the change of the system of authorities, the notion of «attractor», which determines the development path and other [8].

In *criminal law theory* application of the ideas of synergetics observed 1) for crime investigation, as a social phenomenon, a system to combat it, namely to simulate such complex open, unstable system as a crime (determining the order of the parameters characterizing the base system content, establishing a non-linear communication with the environment – a positive feedback), to determine its laws of development and the need for effective management of – the emphasis is not on the force, and with the correct configuration and architecture impact on the system and the envi-

ronment [9]; 2) when the criminal liability issues persons performing managerial responsibilities, namely the use of the idea of the weak, but successful impact on both counterargument against supporters of repressive measures against corruption-related crimes (particularly careful with the criminalization of certain acts), the use of the idea of varying degrees of state self-organization and society as an additional argument in favor of the criminal liability of differentiation, etc. [10].

In *environmental law*, the use of a synergistic approach observed in the analysis of environmental safety management, namely, consideration of socio- and ecological humanity-environment as an unstable system, which is approaching a critical state and an increase in «synergism» phenomenon, i.e., mutual reinforcement of various factors and a supra-additive effect of increasing the total [11].

In *labor law* the idea of synergetics have been applied in the study of his system, for example, consideration of «the concept of labor law», as a form of self-organization of science, the use to explain the problem of structure of labor law ideas that emerging systems are internal (immanent) form of adaptation the environment, and what conditions cause imbalance «effect of corporate behavior» elements, which leads to a decrease in levels of freedom, i.e., streamlining, application ideas for the distinction between «system of law» and «system of lex» [12].

The *land law* in the light of the ideas of synergetics considered regulation of land relations, namely the designation of urgency to achieve «synergy effect», i.e., synergistic effect of law, biology, economics, sociology and others science, i.e. a vision in synergetics realization of the principle of multiplicity of alternative approaches of different sciences in land law, ways of cooperation and integration of different knowledge for the benefit of streamlining and rationalization of land relations, the study «antisynergetic» as cognitive activity of some scientist and practitioners, which is abstracted from the objective realities of life, the logic of accounting and analysis of situations, and is satisfied with the method of abstract design [13].

Conclusions. Application development of synergetics in the science of law allows to extend the scope of legal research by:

1) transfering of emphasis on the need to consider the factors of determination process of legal phenomena, the causes is not only natural, but also random;

In this context, the cognitive potential synergetics allows, on the one hand, to identify the particular species of legal regularity – *regularity of evolution and self-organization of legal systems*, which is an objective, necessary, important, recurring relationship (ratio) of a probabilistic nature, and manifests itself as a tendency, determining the direction of evolutionary development and maintenance of the process of self-organization of legal phenomena, and on the other – to reveal a significant role of *randomness* in their development, to understand its impact, especially on the internal structure of the legal phenomena [14; 15].

2) study the system of legal phenomena through the prism of their *self-organization*;

For example, a study of legal systems, taking into account the complex self-organizing orders at the level of functioning of its components in a consistent interaction under the influence of intra-determinants – of justice, predetermining the form of legal self-organization, taking into account «the effect of self-organization» in the legal system, the level of which depends on the different degree of self-organization of its component level and discovering its source in the social self-organization (the social context gives the system unstable controversial, i.e. determines the existence of all the conditions necessary for the legal self) [4, p. 9-10].

3) study the evolution of the system of legal phenomena, taking into account their specific conditions – *the state of «transition»*;

For example, the legal system in the light of the ideas of synergetics mediate «upgrade» in the form of a change of double order: a) the emergence of «transition type» of the legal system, observed by changing the typical qualities of the latter, due to the inability of the legal system developed within the former type of law (referred to certain legal family) due to the accumulation of its contrasting differences, forming a new evolutionary configuration; b) passing the legal system of «transitional» period in its development, where there is a change of its qualitative states, not entailing changes in the legal system of its typical accessories, that is related to a particular type of law (family law) and allow the system to evolve in the «main channel evolution» [4, p. 9-10].

These vectors of legal research should, in our opinion, make a palette of scientific and legal searches in the view of the increasing dialogue between the natural and social sciences and humanities.

References:

1. Ветютнев Ю. Ю. Синергетика в праве / Ю. Ю. Ветютнев // Государство и право. – 2002. – № 4. – С. 64-69.
2. Шундиков К. В. Синергетический подход в правовой науке: проблемы адаптации / К. В. Шундиков // Правоведение. – № 1. – 2008. – С. 145-156.
3. Музика І. В. Сучасні філософські підходи до визначення об'єкта і предмета юридичної науки / І. В. Музика // Часопис Київського університету права. – № 3. – 2006. – С. 3-13.
4. Кривцова І. С. Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2008.
5. Шишкин В. В. Синергетический подход в теории права: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нижегородская академия МВД России. – Нижний Новгород, 2007. – 23 с.
6. Грунина В. А. Синергетические основы правового регулирования: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Владимирский юридический институт Федеральной службы исполнения наказаний. – Владимир, 2006. – 22 с.
7. Глигич-Золотарева М. В., Добрынин Н. М. Синергетика Федерализма. Часть 1 / М. В. Глигич-Золотарева, Н. М. Добрынин // Право и политика. – № 11. – 2006. – С. 5-16.

8. Чепунов О. И. К вопросу о диссипативности системы органов государственной власти / О. И. Чепунов // Право и государство: теория и практика. – № 9. – 2008. – С. 59-61.
9. Лесников Г. Ю. Синергетика и теория современной уголовной политики / Г. Ю. Лесников // Современное право. – № 3. – 2004. – С. 27-31.
10. Егорова Н. Уголовная ответственность управляющих субъектов и синергетика / Н. Егорова // Уголовное право. – № 4. – 2003. – С. 24-25.
11. Муравых А. И. Синергетический подход к управлению экологической безопасности / А. И. Муравых // Право и безопасность. – № 3. – 2004. – С. 85-98.
12. Лавріненко О. В. Трудове право України як сучасна синергетична система (філософсько-правові та методологічні аспекти) / О. В. Лавріненко // Економіка, фінанси, право. – № 5. – 2006. – С. 20-27.
13. Ибрагимов К. Х. Синергетика и земельные отношения в земельном праве и агрономии / К. Х. Ибрагимов // Право и государство: теории и практика. – № 2. – 2007. – С. 131-136.
14. Крывцова И. С. Синергетическая интерпретация закономерностей эволюции и самоорганизации правовых систем / И. С. Крывцова // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. Науково-теоретичний журнал. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. – Випуск 4. – С. 57-63.
15. Кривцова І. С. Дія випадковості в правовій реальності: синергетичний погляд / І. С. Кривцова // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. Вип. 34 / Редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. – Одеса: Юридична література, 2007. – С. 105-110.

Кривцова І.С.
Національний університет «Одеська юридична академія»

СИНЕРГЕТИКА У ПРАВІ: ПІДСТАВИ, МЕЖІ ТА МОЖЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОГО ТА ГАЛУЗЕВОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Анотація
У статті зроблена спроба визначення підстав та меж, пошуку можливостей застосування ідей синергетики у правовій науці, як на загальнотеоретичному, так і на галузевих рівнях. Зокрема, констатується «розширення об'єкта» правової науки, коригування методології правового пізнання, інтерпретація процесу правового регулювання, законотворчого і процесу реалізації права з позицій концепції самоорганізації. Аналіз існуючої практики апробації синергетичних моделей стосовно правової реальності дозволив автору зробити висновок щодо розширення області правових досліджень в світлі синергетики. Проведення правових досліджень з урахуванням ідей синергетики розширює палітру науково-правового пошуку шляхом перенесення акценту на необхідність врахування чинників детермінації процесу розвитку правових явищ, причин не тільки закономірних, але і випадкових; дослідження системних правових явищ крізь призму їх самоорганізації; розгляду еволюції системних правових явищ з урахуванням особливих їхніх станів – станів «перехідності».
Ключові слова: синергетика, право, правове пізнання, методологія, правова реальність, правові системні утворення, загальна теорія права, галузеві юридичні науки.

Крывцова И.С.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

СИНЕРГЕТИКА В ПРАВЕ: ОСНОВАНИЯ, ПРЕДЕЛЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКОГО И ОТРАСЛЕВОГО ПРИМЕНЕНИЯ

Аннотация
В статье предпринята попытка определения оснований и пределов, поиска возможностей применения идей синергетики в правовой науке, как на общетеоретическом, так и на отраслевых уровнях. В частности, констатируется «расширение объекта» правовой науки, корректировка методологии правового познания, интерпретация процесса правового регулирования, законотворческого и процесса реализации права с позиций концепции самоорганизации. Анализ существующей практики апробации синергетических моделей применительно к правовой реальности позволил автору прийти к выводу о расширении области правовых исследований в свете синергетики. Проведение правовых исследований с учетом идей синергетики расширяет палитру научно-правового поиска путем переноса акцента на необходимость учета факторов детерминации процесса развития правовых явлений, причин не только закономерных, но и случайных; исследования системных правовых явлений сквозь призму их самоорганизации; рассмотрения эволюции системных правовых явлений с учетом особых их состояний – состояний «переходности».
Ключевые слова: синергетика, право, правовое познание, методология, правовая реальность, правовые системные образования, общая теория права, отраслевые юридические науки.

УДК 342.001.73(477)

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА І МОДЕРНІЗАЦІЯ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Лазаренко С.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню теоретичних основ конституційних перетворень. Проведено аналізу проблематики визначення конституційної реформи та конституційної модернізації, а також співвідношення цих понять. За результатами дослідження на підставі існуючих точок зору вчених було проаналізовано, що конституційна реформа набагато ширше поняття ніж конституційна модернізація, а остання на відмінно від реформування, не передбачає кардинальних змін конституційного ладу.
Ключові слова: конституційна реформа, конституційна модернізація, Конституція України, конституційна правосвідомість, конституційні перетворення.

Постановка проблеми. У сучасних умовах конституційних перетворень в Україні актуалізується проблематика визначення конституційної реформи та конституційної модернізації та співвідношення цих понять. Це обумовлює звернення до теорії та практики, виходячи з конституційних реалій та з урахуванням мети конституційних перетворень – формування сучасного конституціоналізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика питань конституційних перетворень ґрунтується на теоретичних працях представників вітчизняної і зарубіжної юридичної науки різних історичних періодів. Теоретичну основу дослідження становлять фундаментальні наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких: Ю.Г. Барабаш, А.З. Георгіца, В.М. Кампо, С.В. Ківалов, А.М. Колодій, І.О. Кравець, В.В. Кравченко, Л.Т. Кривенко, А.Р. Крусян, О.В. Оніщенко, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, А.О. Селіванов, М.І. Ставнійчук, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, Л.П. Юзьков, О.І. Ющик та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняній конституційно-правовій науці досі не сформовано загальноприйнятого поняття конституційної модернізації та реформування. Конституційний процес розглядається в різних аспектах, під різними кутами зору.

Мета статті. Отже, метою даної статті є вироблення єдиних методологічних підходів до формування наукового поняття та дослідження конституційної реформи та конституційної модернізації, як самостійного феномена в теорії та практиці конституціоналізму. Ставиться завдання дослідити різницю між конституційною модернізацією та реформуванням.

Виклад основного матеріалу. Актуальність теми даного дослідження обумовлена теоретичними і практичним значенням питань, пов'язаних із здійсненням в Україні конституційної реформи та конституційної модернізації. Зміни в суспільно-політичній і правовій сферах в останнє десятиліття виявили потребу в удосконаленні чинної Конституції України, що передбачає необхідність визначення способів і порядку її зміцнення, і наукове осмислення тих проблем, які виникають у зв'язку з цим процесом.

Разом з тим питання підготовки змін до Конституції України сьогодні не може бути суто юридичною формальністю. Науково-теоретичні пропозиції можуть значно вплинути на подальші політичні процеси, а при їх виваженому, об'єктивному підході, науковому характері можна стверджувати, що напрацювання вірної термінології може бути покладене в основу майбутнього конституційно-політичного діалогу.

Конституційні перетворення в Україні в ретроспективі проходили в формах модернізації та реформування, далеко не завжди одержуючи наукові обґрунтування з необхідним аналізом та прогнозуванням соціально-політичних та юридичних наслідків цих перетворень, що були природні з «виходом» реформи за межі власного предмета конституційного права в сферу системно-структурних змін у державно-правовому та суспільному житті [14, с. 336].

Конституційні перетворення в Україні закономірно привертають увагу суспільства, стають у центрі гострих політичних дискусій, враховуючи постійний інтерес і численні спроби кардинально змінити зміст Конституції України, конституційний лад і устрій держави, його співвідношення з громадянським суспільством і людиною. Проведення реформи політичної системи 2004 року, а потім «рестарт» цієї реформи за рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року [15, с. 63], що означало «відновлення дії попередньої редакції норм Конституції України, які були змінені, доповнені і виключені» в 2004 р. [17]. Новітній етап конституційного розвитку України характеризується конституційним реформуванням. Все це спонукало й зумовило науково-прикладний інтерес до проблеми визначення конституційної реформи та модернізації і співвідношення цих понять.

Думається, що необхідно зрозуміти різницю між конституційною модернізацією та реформуванням. В останньому частіше розглядають більш ширше коло правоврегулювання як поетапність проведення, системність конституційних перетворень, політико-правовий характер перетворень, що здійснюються в процесі конституційного реформування, динаміка конституційних правовідносин, повне або часткове перетворення Конституції та конституційного законодавства, формування конституційної правосвідомості, передусім спрямованої на сприйняття конституційних перетворень як об'єктивно-корисної необхідності, створення функціонального механізму забезпечення і захисту конституційного правопорядку, і конституційної законності, інтеграція конституційного законодавства і конституційних реалій у систему сучасного конституціоналізму.

© Лазаренко С.В., 2016

Попри дискусійність питання про сутність конституційної реформи, більшість фахівців сходяться у тому, що вона передбачає безпосереднє втручання до тексту конституції, якісне його оновлення. При цьому реформи, як правило, зумовлюються суспільно-політичними чинниками, такими як зміна співвідношення політичних сил, засад суспільно-політичного устрою держави, її конституційного ладу, державно-інтеграційні процеси тощо.

Отже, конституційна реформа – це сукупність політико-правових та організаційних заходів, спрямованих на прийняття нової чи якісну зміну діючої конституції за визначеними юридичними процедурами, спрямована на розвиток конституційних правовідносин та конституційної правосвідомості, створення системи забезпечення (охорони) конституційного правопорядку з метою формування сучасного конституціоналізму.

Враховуючи природу конституції як акту установчої влади народу та її юридичні властивості, можна виокремити дві складові конституційної реформи: її зміст та легітимний порядок проведення. Зміст реформи становлять ті якісні перетворення конституційного тексту, що мають забезпечити оновлення чи кардинальну зміну конституційного регулювання суспільних відносин. На нашу думку, зміст конституційної реформи визначається її метою.

Якщо проаналізувати зміни до Конституції України 2004 р., їх скасування на підставі рішення Конституційного Суду України у 2010 р., відновлення дії окремих положень Конституції 2004 р. у лютому 2014 р., то дійдемо висновку, що ключовим питанням, яке вирішувалось, був перерозподіл повноважень між главою держави, парламентом та урядом (прем'єр-міністром).

Така мета конституційної реформи логічно випливає із вимог українського суспільства, яке активно бореться проти державного свавілля та вимагає зміни підходів до організації держави, функціонування її апарату, її взаємодії із суспільством.

В умовах конституціоналізму важливий не лише факт наявності конституції, а її змістове наповнення, що містить юридичні та політичні обмеження щодо органів державної влади та посадових осіб. Метою таких обмежень є забезпечення функціонування людиноцентричної суспільної системи, у якій головне призначення держави – гарантувати і захищати права та свободи людини і громадянина.

Підсумовуючи, зауважимо, що конституційна реформа є складним політико-правовим процесом, який відображає як рівень, так і напрям розвитку суспільства і держави.

Модернізація Конституції і конституційного законодавства має базуватися на загальносвітовому і європейському досвіді конституціоналізму. Йдеться, зокрема, про оновлення чинної Конституції шляхом внесення до неї відповідних змін, що не передбачає прийняття абсолютно нового Основного Закону. У зв'язку з цим зберігаються встановленні діючою Конституцією ціннісні орієнтири і фундаментальні засади, що стосуються, зокрема, конституційного ладу, цілісності і недоторканності держави, пріоритетності прав і свобод людини і громадянина, принципів поділу державної влади, верховенства права тощо.

Тобто, під «змінами» слід розуміти вилучення з Конституції України застарілих норм, модернізація відповідних статей, доповнення новими статтями, уточнення назв розділів тощо.

Таким чином, модернізація Конституції України перед усім, повинна бути спрямована на усунення існуючих дефектів і прогалин у конституційному законодавстві. Ця проблема є важливою і актуальною не тільки для України, але й для будь-якої іншої держави, тому що в конституції будь-якої держави (не тільки України) можливі дефекти та прогалини, подолання яких є необхідною умовою розвитку сучасного українського конституціоналізму [11, с. 240].

Конституційна модернізація передбачає не тільки удосконалення тексту Основного Закону, але і його «осучаснення», тобто впровадження ознак сучасної суспільно-політичної практики. Конституція має вдосконалюватися і змінюватися відповідно до змін, що відбуваються у зв'язку з розвитком конкретного суспільства і держави, відповідно до еволюційного розвитку системи вітчизняного конституціоналізму. Процес конституційних змін є об'єктивним явищем, властивим кожному суспільству та державі, що прогресивно розвивається. Основний закон держави і суспільства не може залишатися незмінним, оскільки зміни соціуму необоротні. Цим змінам повинна кореспондувати конституція. Більше того, по можливості конституція повинна їх передбачати, перебуваючи на крок попереду майбутніх перетворень у державі та суспільстві, тобто закріплюючи певні завдання і програмні розпорядження, виходячи з мети і принципів конституціоналізму [12, с. 168]. Звідси слушним є висновок про те, що «Конституція – це не тільки стрижень правової системи, але й програмний документ для держави та суспільства» [2, с. 20].

З огляду на наведене вище, ряд авторів, розглядають конституційну модернізацію [1, с. 4] не як частина конституційної реформи, а як її альтернативу, вказуючи на те, що модернізація буде означати вдосконалення існуючої конституційної моделі через розвиток позитивних елементів і мінімізацію негативних. Тоді як реформа припускає перегляд або навіть зміну чинної конституційної моделі.

Зауважимо, що розглядаючи модернізацію як альтернативу конституційної реформи, останню характеризують як неминучість, роблячи характерне застереження, що модернізація не здатна усунути необхідність конституційної реформи як такої.

Необхідність розробки узагальнюючого поняття, яке охоплювало б основні ознаки, що характеризують конституційні перетворення, пов'язані з цілим комплексом різноманітних соціальних явищ і процесів.

Таким чином, саме категорія «конституційної реформи» буде шуканим узагальнюючим поняттям, що характеризує останню як процес повного або часткового перетворення актів конституційного рівня, що тягне відповідно до його змісту зміни конституціоналізму.

Зміст конституційної реформи не може бути абстрактним за визначенням, оскільки зачіпає нехай і складну, багаторівневу та різнопланову, досить визначену, обмежену штучну систему.

З позиції онтології, гносеології та аксіології права телеологічний підхід дає можливість за цілеспрямованістю на трансформацію конституціоналізму визначити вирішальну ознаку реформування, на відміну від конституційної модернізації, яка істотно не впливає на систему конституціоналізму, що склалася в країні. Це часткові або системні зміни, перш за все нормативно-правового характеру, а також перетворення конституційних подань без зміни тексту конституції, реалізація «завуальованих спроб» [13, с. 16] вилучити або включити конституційний припис, офіційне тлумачення, яке призводить до зміни розуміння і застосування конституційних приписів.

Слід також зазначити, що у процесі модернізації чинної Конституції України важливо не зменшити її демократичний потенціал. Відповідні зміни мають будуватися на глибокій теорії і демократичних принципах. Методологічно важливо при цьому, щоб в основу перетворень був покладений загальнонародний інтерес [20, с. 7] для стабілізації політичної ситуації у сучасних політико-правових умовах, що відбуваються в українському суспільстві і в Українській державі. Це обумовлює необхідність оновлення Конституції України. Однак зміни до Конституції повинні здійснюватись, виходячи переважно з юридико-правових позицій, а не з політичних інтересів сьогодення.

Звідси, оновлення Конституції передбачає модернізацію тексту Основного Закону України, що означає не тільки його вдосконалення, але і його «осучаснення» з врахуванням конституційних трансформацій, притаманних сучасному суспільству [9, с. 7].

Модернізована Конституція України має ґрунтуватися на положеннях чинної Конституції України та розвивати їх. У ній має бути забезпечено принцип реалізації народного суверенітету, виходячи з ідеалів правової і демократичної держави, принципів верховенства права та соціальної справедливості, становлення й розвитку громадянського суспільства [18, с. 10].

Висновки і пропозиції. Підводячи висновки можна зазначити, що конституційна реформа в Україні – це політико-правовий процес поетапного перетворення конституційного законодавства, який супроводжується змінами тексту Конституції, розвитку конституційної правосвідомості та конституційних правовідносин, забезпечення конституційного правопорядку. У результаті проведення дослідження зроблено висновок, що конституційна реформа є ширшим за обсягом правового регулювання поняттям ніж конституційна модернізація.

Конституційна модернізація, на відміну від реформування, не передбачає кардинальних змін конституційного ладу держави і суспільства та відповідних змін у системі сучасного конституціоналізму. Модернізація спрямована на удосконалення інституціональних складових конституційного ладу та конституціоналізму. Перш за все, таке удосконалення носить нормативно-правовий характер, тобто це удосконалення конституційного законодавства, оновлення Конституції з метою еволюційного розвитку держави та суспільства.

Таким чином, аналізуючи наукові, доктринальні і практичні твердження стосовно конституційної реформи та конституційної модернізації, їх визначення та співвідношення дає підстави погодитися з думками авторитетних вчених, що ці явища є досить складними. В той же час ці явища взаємопов'язані, і виступають формами конституційних перетворень як основного напряму конституційного розвитку українського суспільства і держави.

Список літератури:

1. Балытников В. В. К вопросу о конституционной модернизации / В. В. Балытников, В. В. Иванов // Конституционное и муниципальное право. – 2000. – № 2. – 167 с.
2. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права: монографія / Ю. Г. Барабаш. – Х.: Право, 2008. – 182 с.
3. Висновок Європейської комісії «За демократію через право» «Про конституційну ситуацію в Україні» від 17 грудня 2010 р. – п. 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a36
4. Громов А. М. Конституционная модернизация и конституционное реформирование / А. М. Громов // Закон и право. – 2008. – № 11. – 87 с.
5. Кампо В. Інструмент конституційної модернізації / В. Кампо // Голос України. – 2009. – 12 листопада. Порівн.: Оніщук М. До громадянської стабільності – через нову Конституцію України / М. Оніщук, Г. Волянська // Голос України. – 2007. – 2 липня.
6. Кара-Мурза С. Г., Телегин С. А. Неполадки в русском доме / С. Г. Кара-Мурза, С. А. Телегин // – М.: Алгоритм, 2004. – 227 с.
7. Кафедра конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія» у 2006-2010 роках проводила дослідження, здійснювала публікації, забезпечувала підготовку низки докторських та кандидатських дисертацій за загальною темою «Конституційна модернізація і реформування в Україні» (держ. реєстр. № 106UOO4970) // Наукові праці НУ ОЮА. Том X. – О.: Юрид. літ., 2011. – 488 с.
8. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів / П. П. Шляхтун. – Київ, 2005. – «Либідь». – 135 с.
9. Крусян А. Р. Методолгічні питання оновлення Конституції України / А. Р. Крусян // Конституційна Асамблея: політико-правові аспекти діяльності. Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів. – 2012. – № 7. – С. 13-20.
10. Крусян А. Р. Науково-практична парадигма конституційних перетворень в Україні / А. Р. Крусян // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 62. – 756 с.
11. Крусян А. Р. Преодоление пробелов и дефектов в конституционном праве Украины как условие формирования современного украинского конституционализма / А. Р. Крусян // Пробелы и дефекты в конституционном праве и пути их устранения: материалы международной науч. конф. (28-31 марта 2007 г.) / Юрид. фак. МГУ им. М. В. Ломоносова. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 2008. – 242 с.
12. Крусян А. Р. Фактори конституційного процесу в сучасній Україні: у пошуках стабільності та демократичного розвитку // Право України. – 2014. – № 7. – С. 17-18.

13. Медушевский А. Н. Теория конституционных циклов / А. Н. Медушевский. – М.: Изд-во ГОУ ВШЭ, 2006.– 576 с.
14. Окрема думка судді Домбровського І. П. у справі щодо обмеження депутатської недоторканності // Вісник Конституційного Суду України. – 2008. – № 5. – 108 с.
15. Орзіх М. П. Конституційна модернізація і реформування: теоретичні підходи та сучасні перспективи конституційних перетворень в Україні / М. Орзіх // Держава і право суверенної України: проблеми теорії і практики. – К.: Юрид. думка, 2010. – 540 с.
16. Орзіх М. П. Рестарт політичної реформи: науково-прикладні підстави та конституційно-правові наслідки / М. П. Орзіх // Юридичний вісник. – 2010. – № 4. – 170 с.
17. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21.02.2014 № 742-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 14. – Ст. 143.
18. Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р. у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-VI (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ccu.gov.ua
19. Ставнійчук М. До питання методологій модернізації Конституції України / М. Ставнійчук // Конституційна Асамблея: політико-правові аспекти діяльності. Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів. – 2012. – № 7. – С. 10-17.
20. Шаповал В. Історія конституційного упорядкування сучасної української держави / В. Шаповал // Право України. – 2011. – № 4. – 275 с.
21. Шемшученко Ю. Вступне слово при відкритті постійно діючого методологічного семінару «Методологічні проблеми оновлення Конституції України / Ю. Шемшученко // Конституційна Асамблея: політико-правові аспекти діяльності. Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів. – 2012. – № 7. – С. 5-17.

Лазаренко С.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

КОНСТИТУЦИОННАЯ РЕФОРМА И МОДЕРНИЗАЦИЯ: СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ

Аннотация
Статья посвящена исследованию теоретических основ конституционных преобразований. Проведен анализ проблематики определения конституционной реформы и конституционной модернизации, а также соотношение этих понятий. По результатам исследования на основании существующих точек зрения ученых было проанализировано, что конституционная реформа гораздо более широкое понятие чем конституционная модернизация, а последняя в отличии от реформирования, не предусматривает кардинальных изменений конституционного строя.
Ключевые слова: конституционная реформа, конституционная модернизация, Конституция Украины, конституционное правосознание, конституционные преобразования.

Lazarenko S.V.
National University «Odessa Law Academy»

CONSTITUTIONAL REFORM AND MODERNIZATION: COMPARING CONCEPTS

Summary
The article is dedicated to the study of the theoretical foundations of constitutional reforms. Held the analysis of the issues of the definition of constitutional reform and constitutional modernization, and the relationship of these concepts. According to a study based on existing points of the view by scientists had analyzed that constitutional reform is a much broader concept than constitutional modernization, and the last is different from reforming, does not provide radical changes of the constitutional system.
Keywords: the constitutional reform, the constitutional modernization, the Constitution of Ukraine, the constitutional sense of justice, the constitutional transformation.

УДК 339.923:341:33

ВИЯВЛЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОМПАНІЙ (ТНК)

Матросова І.Ю.
Інститут післядипломної освіти
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У даній статті розглянуто сучасне становище ТНК на міжнародній арені, виявлено основні нормативно-правові акти та тенденції міжнародно-правового регулювання діяльності ТНК та основні проблеми взаємодії національних законодавств з правовими основами універсального значення.
Ключові слова: транснаціональні компанії (ТНК), правовий статус ТНК, міжнародно-правове регулювання, світова економіка, міжнародні відносини.

Вступ. Інтенсивна глобалізація світової економіки і міжнародних відносин, рушійною силою якої виступають ТНК, надає особливої актуальності дослідженню сучасного стану правового регулювання їх діяльності в рамках системи міжнародного приватного права та національних систем права. Ефективність правового регулювання діяльності ТНК на національному рівні позначається не лише на економічному розвиткові окремих держав, але й виступає важливим чинником економічного прогресу у всьому світі.

Феномен ТНК поставив перед державами складне завдання правового регулювання відносин за участю іноземних компаній, які діють на їх території через використання організаційно-правових форм вітчизняних юридичних осіб. Поки створення уніфікованого правового регулювання діяльності ТНК на міжнародному та регіональному рівнях перебуває у процесі становлення, держави розробляють власний масив спеціальних правових норм прямої дії, що регламентують порядок допуску та здійснення підприємницької діяльності іноземних компаній на їх території.

Актуальність теми визначається тим, що з кожним роком іноземний капітал відіграє все більш значну роль в економіках різних країн світу, тож необхідно виявити чи є достатньо ефективною комплексна система з регламентації діяльності ТНК на території окремих країн та світу в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дана тема знайшла відображення у працях таких вітчизняних економістів: Л. Бакаєва, О. Білоруса, І. Бураковського, А. Гальчинського, В. Гейця, Б. Губського, Л. Кістерського, Д. Лук'яненка, З. Луцишин, С. Мочерного, В. Новицького, Ю. Пахомова, О. Плотнікова, О. Рогача, В. Рокочої, М. Рубцової, А. Філіпенка, О. Шниркова, С. Якубовського, також проблематика розглядається в дослідженнях зарубіжних авторів, зокрема в працях Р. Вернона, Дж. Даннінга, Р. Камерона, Ф. Модігліані, Г. Перлмуттера, М. Портера, В. Ростоу, Дж. Стіглиця, А. Тобіна, П. Фішера, Р. Хамермеша та інших.

Мета даної статті полягає у розкритті особливостей правової регламентації діяльності ТНК на виявленні суперечностей між національною та міжнародно-правовою основою їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні транснаціональні корпорації (ТНК) визначають великий вплив на міжнародні економічні відносини і світову економіку в цілому. ТНК домінують у провідних галузях економіки, контролюють значну частину науково-технічного потенціалу, впливають на перерозподіл структуру світового господарства і на формування економічної політики своєї та інших країн, застосовуючи при цьому різні методи конкурентної боротьби [1]. ТНК виступають провідними агентами фінансової глобалізації, опосередковуючи потужні фінансові розрахунки як з власними дочірніми компаніями і філіями, так і з місцевими національними підприємствами, а також створюють єдину систему інтегрованого виробництва, що перетворюється в ядро світової господарської системи. ТНК з їхньою інвестиційною мобільністю, широкою системою зв'язків, у тому числі і з урядами країн, в яких вони діють, володіють економічною єдністю при юридичній множинності. Правовою основою для цих груп компаній є закони різних держав, ТНК є самостійними юридичними особами, які здійснюють діяльність на території різних держав, але знаходяться у взаємозалежних відносинах, при яких одна з них (головна корпорація) займає домінуюче становище і здійснює контроль над усіма іншими, з цього випливає, що ТНК – не юридичне, й не просто економічне, а навіть ***політичне поняття*** [2].

Тож вивчаючи питання розвитку ТНК можна виявити певні особливості: по-перше, у правовому аспекті – формально це підприємство, що підпадає, як і його відповідні підконтрольні центру закордонні відділення, під національну юрисдикцію відповідних країн. Фактично ж ТНК – мультинаціональне, транскордонне підприємство. По-друге, іншою особливістю є те, що закордонні відділення ТНК, його філії, дочірні товариства, перебуваючи під юрисдикцією приймаючої держави, зареєстровані в ньому і формально є підприємствами даної приймаючої держави, фактично для нього – іноземної. По-третє, особливістю ТНК є і те, що в багатьох випадках, зазвичай через головне, материнське підприємство, ТНК веде ділові операції безпосередньо з приймаючими державами як їз діловими партнерами [3, с. 120].

С. Щеглов у свою чергу порівнює ТНК з міфологічною багатоголовою гідрою: одна голова – представляє собою «материнський» мозковий центр; інша голова – весь єдиний багатонаціональний комплекс ТНК і, нарешті, безліч національно різних пофарбованих голів. Ця «багатоголовість», як і в міфах, забезпечує ТНК особливу живучість: втрата однієї чи декількох «голів» не означає загибелі всієї «гідри» [4, с. 14].

© Матросова І.Ю., 2016

З описаних вище особливостей випливає цікава практична закономірність, що полягає у тому, що на відміну від національних компаній і корпорацій, тобто тих, чиї економічні інтереси обмежуються внутрішнім законодавством, ТНК стають де-факто провідними партнерами тієї держави, членами якої її власники себе вважають, таким чином: якщо ТНК діє в державі з міцною економікою, то вона використовує ТНК для досягнення своїх політичних і економічних цілей, а якщо економіка хитка, нестабільна – то вона інтегрується із ТНК наскільки сильно, що можливий розвиток подій, при якому «невидимі» власники ТНК так же «невидимо» керують внутрішньою і зовнішньою політикою держав, лобіюючи при цьому власні інтереси у формуванні законодавчих актів як внутрішніх, так і зовнішніх відносин.

На сучасному етапі розвитку світової економіки транснаціональні корпорації стали однією з головних рушійних сил глобалізації. На початок 2012 р. було зафіксовано 85 тис. од. транснаціональних компаній та їхніх філій, які контролювали більше 85% світового експорту і 90% прямих іноземних інвестицій. На них припадає понад 50% світового виробництва, більше 75% світової торгівлі та міжнародної міграції капіталу, більше 80% міжнародного обміну технологіями, патентів і ліцензій на нову техніку, технології та ноу-хау, майже 90% прямих зарубіжних інвестицій [5].

Зважаючи на масштабність діяльності ТНК, здавалось б вона повинна мати таку ж специфічну та вмотивовану правову основу. Проте через відносну новизну даного виду господарювання (активно розвиватись ТНК почали після другої світової війни), їх діяльність не має достатньої законодавчої бази. Пов'язано це також із тим, що розробити однакові принципи поведінки корпорацій в різних країнах дуже важко, адже процес знаходження «спільного знаменника» у цьому випадку є тривалим і нелегким внаслідок відмінностей законодавчих норм кожної країни.

Аналізуючи публіцистичні матеріали зрозуміло, що теоретико-практичне міжнародно-правове врегулювання діяльності ТНК як на регіональному, так і на універсальному рівнях сьогодні ще далеке від бажаного, та все ж хотілось би навести та коротко прокоментувати певні з них:

– Проект Кодексу поведінки ТНК;

– Кодекс іноземних інвестицій, прийнятий 1970 р. латиноамериканськими державами, – країнами – учасниками Андського пакту: Болівією, Колумбією, Перу, Чилі (до 1976) і Еквадором;

– Хартія економічних прав та обов'язків держав, затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН у 1974 р., норми якої спрямовані на захист економічних прав країн, що розвиваються (були створені міжурядові комісії ООН з транснаціональних корпорацій і центрів з ТНК). Вона як багатостороння угода була спрямована на захист закордонних інвестицій корпорацій, а також на здійснення контролю за діяльністю ТНК з боку урядів приймаючих країн. Але уряди США, Великобританії та деяких інших країн, що підписали цей документ, відмовилися його ратифікувати.

– Регіональна декларація про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства від 21 червня 1976 р.; і як додаток – керівні принципи для багатонаціональних підприємств (норми цього документа не мають імперативного характеру, їх виконання є добровільною справою);

– «Принципи щодо контролю за обмеженням ділової практики монополій і корпорацій» (схвалені у 1980 р. Генеральною Асамблеєю ООН) [7].

Щодо регіонального рівня, то важливу роль у регулюванні міжнародних правових відносин за участі ТНК відіграють країни Андської групи і їх субрегіональне торговельно-економічне об'єднання, створене в межах Латиноамериканської асоціації інтеграції. Андський пакт укладено у 1969 р. Болівією, Колумбією, Перу, Чилі (до 1976 р.) і Еквадором. Члени Андської групи виступають за розвиток торговельно-економічного співробітництва, проти засилля іноземного капіталу в країнах регіону [7].

Особливу і більш пильну увагу хотілось би приділити першим двом із вказаних джерел. Отже розпочнемо із важливих кроків у напрямку створення юридичного підґрунтя для функціонування ТНК на міжнародному рівні – розроблення членами ООН Кодексу поведінки ТНК в рамках ООН. Вони були продиктовані вимогою нових незалежних держав та країн, що розвиваються, які разом сформували «Групу 77», заснувати Новий міжнародний економічний порядок. В рамках цього процесу «проблема неврегульованості ТНК» посіла одне з головних місць, наслідком чого стало прийняття у 1972 році Економічною та Соціальною Радою ООН рішення про створення Комісії та інформаційно-дослідницького Центру з транснаціональних корпорацій. Головним завданням Комісії стала розробка ***Кодексу поведінки ТНК***, яка розпочалася на її першій сесії у березні 1975 року [6]. На своїх другій сесії Комісія вирішила заснувати Міжурядову робочу групу, яка мала за мету підготувати проект Кодексу на основі пропозицій та міркувань, наданих їх державами [6]. З самого початку було зрозуміло, що як характер, так й зміст Кодексу викличе чималі розбіжності, проте у його проекті містились сформульовані принципи діяльності ТНК, які мали прогресивний характер. До них, зокрема, належали такі:

– повага суверенітету країн, в яких вони здійснюють свою діяльність;

– підпорядкування законам цих країн;

– урахування економічних цілей і завдань політики, що проводиться в цих країнах;

– повага до соціально-культурних цілей, цінностей і традицій країн, в яких вони здійснюють свою діяльність;

– невтручання у внутрішні справи;

– відмова вести діяльність політичного характеру;

– утримання від практики корупції;

– дотримання законів і постанов, що стосуються обмеженої ділової практики, утримання від її застосування;

– дотримання положень, що стосуються передання технологій та охорони навколишнього середовища.

Міжурядова робоча група почала працювати над проектом тексту Кодексу у січні 1977 року. Перше й ключове непорозуміння виникло через питання, чи має Кодекс бути рекомендаційним, як бажали держави з «Групи 77», або він також має поширюватися на режим ТНК у приймаючій

країні, чому віддавали перевагу основні країни-експортери капіталу. Перемогли останні. Тому Економічна та Соціальна Рада ООН своєю Резолюцією 1980/60 від 24 липня 1980 року підтвердила у параграфі 6, що Кодекс має включати положення, які стосуються режиму ТНК, юрисдикції приймаючої країни та інших пов'язаннях з цим питань [10]. Врешті було запропоновано подати проект Кодексу у двох основних частинах, перша з яких стосувалася діяльності ТНК, а друга – режиму ТНК.

У 1982 році Міжурядова робоча група представила на розгляд Комісії з транснаціональних корпорацій звіт, до якого було додано проект Кодексу поведінки ТНК. Задля його прийняття Економічна та Соціальна Рада ООН Резолюцією від 27 жовтня 1982 року наказала повести позачергову сесію Комісії з транснаціональних корпорацій, яка має бути відкритою для участі усіх держав [10].

Починаючи з 1983 року в рамках позачергової сесії проводилися численні зустрічі та неофіційні консультації, які призвели до декількох переглядів проекту Кодексу. Кульмінацією цього процесу став текст від 31 травня 1990 року, пред'явлений Комісією на розгляд Економічній та Соціальній Раді ООН. Це була остання версія проекту Кодексу поведінки ТНК. Не зважаючи на численні спроби редакції, через глибоко укорінені розбіжності між розвинутими країнами-експортерами капіталу та країнами-імпортерами капіталу з «групи 77» щодо таких фундаментальних питань, як зміст, правовий статус та співвідношення Кодексу з міжнародним правом, протягом багатьох років переговори щодо його проекту неминуче заходили у глухий кут. Врешті-решт, у липні 1992 року вони були остаточно припинені [10].

Найбільш суперечливим із вказаних документів у контексті корелювання міжнародно-правових актів із національним законодавством є діючий Кодекс іноземних інвестицій, 1970 р. Його прийняття вплинуло на еволюцію взаємовідносин між ТНК і приймаючими країнами, засвідчивши, передусім, можливість прийняття багатостороннього документа з цього питання.

Цим кодексом 1970 р. був запропонований обмежувальний режим в регулюванні іноземних інвестицій у регіоні, який передбачав:

– класифікацію філій МК залежно від їхньої частки закордонної власності;

– обмеження на створення нових підрозділів, репатріацію капіталів, реінвестицію прибутку філій та використання іноземних кредитів;

– контроль за передачею технології від материнських корпорацій підрозділам.

Чилі стала першою країною, яка вийшла з цієї угоди. Інші учасники домовилися призупинити на своїй території дію Андійського кодексу. Водночас прагнення країн Андійської групи до укладення міжнародної угоди, яка б регулювала діяльність ТНК, після першої невдалої спроби не ослабло. У 1986 і 1991 роках були ухвалені Резолюції 220 і 291, які істотно лібералізували Кодекс 1970 року. У них, зокрема, зазначено: »Закордонні інвестори повинні мати такі ж права і зобов'язання, як і національні, за винятком випадків, передбачених законодавствами країн-учасниць» [7].

Звертаючи ще раз увагу на зміст Кодекс іноземних інвестицій, 1970 р. у якому йдеться про транснаціональний характер інвестиційних угод, вказано, що йдеться про стабілізаційні гарантії, які у свою чергу містить посилання на ***транснаціональне право*** («lex mercatoria»). У загальному вигляді його можна представити як сукупність різних за походженням та змістом правових норм, які використовують учасники міжнародного торгового обороту для задоволення потреб міжнародної торгівлі. Щодо цього існує три основні концепції стосовно матеріального змісту транснаціонального права. Перша представляє його як автономний правопорядок. Друга характеризує транснаціональне право як сукупність норм, які можуть функціонувати як альтернатива національному законодавству. Нарешті, третя концепція зображає транснаціональне право як конгломерат норм, принципів та інститутів, які склалися в міжнародній торгівлі й можуть бути доповненням до застосовного національного права [11].

При цьому розглядати ТНК як повноцінних суб'єктів можливо лише за умови об'єднання їх у єдину систему, або об'єднання компаній. У будь-якому випадку зрозуміло, як окремі компанії, так і їх об'єднання є суб'єктами національного, а не міжнародного права. При цьому використовуються два підходи: вони є суб'єктами права чи держави, в якій вони зареєстровані; чи держави, на території якої вони знаходяться (місцезнаходження адміністративного центру чи місце основної господарської діяльності). Звідси випливає, що діяльність ТНК регулюється національним правом держави [13, с. 150].

У той час як деякі автори відмічають певні переваги транснаціонального права, інші взагалі заперечують його існування. Супротивники існування транснаціонального права вважають, що воно або взагалі не існує, або має занадто розпливчатий та невизначений зміст. Перша думка ґрунтується на тому, що всі юридичні норми повинні виходити з державного суверенітету або ним визнаватися. Звичайно, транснаціональне право не відповідає цій вимозі. Тому вважається, що угода, яка ним регулюється, знаходиться у своєрідному правовому вакуумі. Прибічники другої думки вважають, що транснаціональне право не являє собою упорядкованої та погодженої сукупності правових норм, зміст яких може бути чітко визначений [13, с. 151].

У свою чергу авторитетний фахівець у галузі міжнародного приватного права Г.К. Дмитрієва виділяє 3 рівня правового регулювання діяльності ТНК: внутрішнє законодавство, двосторонні і багатосторонні угоди [12, с. 83].

Представляється, що для більш ефективного правового регулювання ТНК найбільш перспективним є міжнародно-правова уніфікація норм, що регулюють створення і діяльність ТНК. Це означає, що уніфіковані норми, включені у відповідні універсальні міжнародні договори, імплементуються у національні правові системи країн-учасниць. Належнеправове регулювання ТНК може бути здійснене тільки на основі взаємної ув'язки і узгодження національних і міжнародних правопорядків на внутрішньодержавному, регіональному та універсальному рівнях. Основою для цього на універсальному рівні є не

визнання ТНК суб'єктами міжнародного права і надання їх договорами з державами міжнародно-правового характеру, вважають деякі фахівці, а той факт, що вони не втрачають приналежність до держави. Незважаючи на глобальну діяльність ТНК, центр прийняття рішення залишається національним. Стало бути, діяльність ТНК повинна регулюватися через державу. Що стосується міжнародного права, то воно покликане виробляти норми, які зобов'язували б держави регулювати діяльність ТНК [14, с 74-75].

Висновки. ТНК на сьогодні є потужними гравцями міжнародних економічних відносин. Проаналізувавши викладений матеріалу та деякі з нормативно-правових актів, видно, що необхідна міцна законодавча база для поліпшення існуючої ситуації – на сьогодні не прийнято універсальних правил та норм імперативного характеру щодо регулювання діяльності ТНК; існуючі міжнародні нормативні акти носять декларативний характер, оскільки очевидною є нестача механізмів для їх реалізації. Тому перед світовою економікою загалом та для поліпшення якості міжнародних відносин у частині, що стосується діяльності ТНК, на сьогодні є завдання – створення ефективної бази системи заходів правового регулювання як на державному так і на міжнародному рівнях їх практичної діяльності.

Список літератури:

1. Баран Н. // Міжнародно-правове регулювання діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК) // ЮСТІНІАН – юридичний журнал // № 3 – 2008.2.
2. Бекяшева К. А. Международное публичное право. – М.: Учебник. – Издательство «Проспект», 1999.
3. Кравчук Г. В., Гаврилко О. С. ТНК і національні держави: роль і місце в сучасній міжнародній системі – Наук. стаття – http://www.nbuv.gov.ua/
4. Транснаціональні корпорації в міжнародному праві // Київський студентський журнал міжнародного права. – 2007. – № 7.
5. Кравчук Г. В., Гаврилко О. С. ТНК і національні держави: роль і місце в сучасній міжнародній системі – Наук. стаття – http://www.nbuv.gov.ua/
6. Гайворонський В. М., Жушман В. П. – Міжнародне приватне право // Навч. посібник // Київ. Юрінком Інтер, 2007.
7. Духницький Б. В. Законодавче регулювання діяльності міжнародних компаній // Наук. стаття – 2012 – http://www.nbuv.gov.ua/
8. Опришко В. Міжнародне економічне право: Підручник – К.: КНЕУ, 2006. – 496 с.
9. Щеглов С. С. Регулювання діяльності транснаціональних корпорацій // «Юрист». 2007. – № 12.
10. Тихонова Е. Ю. Правовое регулирование статуса транснациональных корпораций // Наук. стаття – 2011 – http://www.kapital-rus.ru
11. Кузьменко А. Транснаціональні корпорації як суб'єкти розвідувальної діяльності // Юридичний журнал. – 2007. – № 2.
12. Міжнародне приватне право: Навч. посіб. / За ред. Г. К. Дмитрієвої. – М., 2008.
13. Магнус У., Винклер Ф. М. Международное частное право и сравнительное правоведение. – М.: Международные отношения, 2001.
14. Осмінін Б. І. Міжнародно-правова регламентація діяльності транснаціональних корпорацій //Звістки вузів. Правознавство. 1982. – № 4.

Матросова И.Ю.
Институт последипломного образования
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ВЫЯВЛЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТРАНСНАЦИЛНАЛЬНЫХ КОМПАНИЙ

Аннотация
В данной статье рассмотрено современное положение ТНК на международной арене, определены основные нормативно-правовые акты и тенденции международно-правового регулирования деятельности ТНК, а также основные проблемы взаимодействия национальных законодательств с правовыми основами универсального уровня.
Ключевые слова: транснациональные корпорации (ТНК), правовой статус, международно-правовое регулирование, мировая экономика, международные отношения.

Matrosova I.Ju.
Institute of Postgraduate & Continuing Education
Taras Shevchenko National University of Kiev

THE SPECIAL FEATURES OF LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITY OF MULTINATIONAL COMPANY

Summary
In this article are considered the current situation of Multinational company (MNC) on the international area, identified the major law acts for it in the international regulation, also there are discovered the main problems of the interaction between national laws and legal bases for it on the universal level.
Keywords: Multinational corporation (MNC), legal/law status, international legal regulation, world economy, international relationships.

УДК 342.4(477)

ПРЕДМЕТ КОНСТИТУЦІЙНОЇ АКСІОЛОГІЇ ЯК НАПРЯМУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Салей М.І.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті розглядається одна з найбільш складних теоретичних проблем сучасного конституційного права України – конституційна аксіологія. Наводяться погляди провідних вчених-конституціоналістів стосовно розуміння конституційної аксіології. Предметом дослідження конституційної аксіології є конституційні цінності. Аналізуються підходи щодо визначення поняття конституційних цінностей.
Ключові слова: аксіологія, правова аксіологія, конституційна аксіологія, цінності, конституційні цінності

Постановка проблеми. У науці конституційного права виявляється необхідність у нових підходах до дослідження та вивчення конституційного права: не тільки традиційного (загального) конституційного права, а й спеціальних напрямків у конституційному праві. Конституційна аксіологія є інноваційним, унікальним напрямком дослідження сучасного конституційного права України, в якому концентруються складні, недостатньо вивчені, науково-теоретичні, концептуальні проблеми з питаннями практичної реалізації конституційно-правових ціннісних величин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на важливість аксіологічного пізнання конституційного права, необхідно відзначити, що питанням цінностей конституційного права та конституційно-правових цінностей у сучасній конституційно-правовій науці приділено недостатньо уваги, тому є необхідність у заповнені данної прогалини і проведенні подальших теоретико-правових досліджень. На науковому рівні, конституційній аксіології та конституційним цінностям, приділяють увагу такі вчені, як Ю.В. Баулін, Ф.В. Веніславський, Є.В. Єреклінцева, В.В. Єрофеєв, А.Р. Крусян, Ю.М. Оборотов, М.П. Орзіх, П.М. Рабінович, М.В. Савчин, О.В. Снєжко та ін. Однак до сьогодні залишаються недостатньо дослідженими в конституційному праві України конституційна аксіологія та категорія «конституційні цінності», які знаходяться в стадії наукової розробки.

Мета статті. Відтак, проблемні аспекти, пов'язані із формуванням конституційної аксіології, залишаються малодослідженими і потребують подальшої наукової розробки, тому метою дослідження є аналіз існуючих підходів щодо визначення конституційної аксіології та її предмету.

Викладення основного матеріалу. Проблематика цінностей, спочатку належала до області економіки і відображала всякого роду матеріальні (речові) блага, але згодом впровадилась у конституційне право. Одним з перших, запропонував розуміти ст. 1 Основного закону ФРН 1949 р. в якості «норми об'єктивного права», «об'єктивної цінності», і тим самим відійшовши від традиційного природно-правового підходу був Г. Дюріг [10, с. 260; 13, с. 104-105]. Р. Сменд здійснив спробу уявити конституційні цінності в якості ідейної основи самої конституції. Він розглядав Конституцію як живу реальність, об'єднану на основі суспільних цінностей, які є втіленням нації. Конституція при цьому, не тільки уявляє собою єдність цінностей, але також у подальшому об'єднує націю на основі цінностей [11, с. 47]. Аналогічної точки зору дотримувався і другий відомий правознавець того часу, А. Гензель, який стверджував, що «зміст будь-якої правової системи є реалізацією конституційно-встановленої системи цінностей» [12, с. 6]. Згодом категорія конституційних цінностей стала застосовуватися в конституційному праві Німеччини. Прикладом тому може слугувати цілий ряд рішень, першим і найбільш значущим з яких є рішення у справі Люта, яким Конституційний Суд Німеччини 55 років тому «обгрунтував і ввів в свою практику

© Салей М.І., 2016

аксиологічний підхід». Зокрема, в даному рішенні зазначалося: «...Основний закон [ФРН 1949 р.], який не представляє собою нейтральну в ціннісному відношенні систему, в своєму розділі про основні права встановив об'єктивну ієрархію цінностей. Ця система цінностей, звертає свою увагу на вільно розвиваючу особистість та її гідність в умовах соціальної спільноти, повинна поширюватися в якості основного конституційно-правового рішення на всі області права; вона дає імпульси і перспективи розвитку законодавства, адміністрації та судочинства...» [9, с. 458].

Таким чином, ще на початку XX ст. німецькі правознавці відводили особливе місце конституційним цінностям, з їх точки зору, є базою суспільного і державного розвитку, феноменом, засобом об'єднати навколо себе все суспільства і наповнити змістом національну правову систему. Саме відтоді, аксіологічний підхід у конституційному праві здійснює свій переможний хід по світу.

Правова аксіологія є однією з важливих частин права, вона є галуззю філософії права, яка вирішує проблему правових цінностей, висвітлюючи рівним чином, на яких цінностях у першу чергу має базуватися право, за допомогою яких цінностей можна буде побудувати ідеальний тип права. Формування цінностей суспільства буде визначати проекцію її правової системи. Одним з видів правової аксіології є конституційна аксіологія.

Бондарь Н. С. зазначає, що конституційна аксіологія – одне з нових напрямків дослідження сучасного конституціоналізму, в якому концентрується єдність складних, недостатньо досліджених, науково-теоретичних, концептуальних проблем з питань практичної реалізації конституційно-правових ціннісних величин у сферах законотворчої, правозастосовної, та в особливості, судової нормоконтрольної діяльності [2, с. 12]. Також вказаний автор зазначає, аксіологія як філософія конституціоналізму набуває практичної значущості – як вчення про конституційні цінності демократичного правового розвитку суспільства і держави, визнання та захисту прав і свобод громадян, рівності і справедливості, їх втілення в життя, зокрема за допомогою конституційно-правових засобів, основних цінностей в нашому житті [2, с. 13].

Конституційну аксіологію, як форму безпосереднього відношення до моделі і практики реального конституціоналізму, відрізняє, перш за все, винятковий статус її джерела – конституція, осмислення і реалізація якої передбачає і момент аксіологічної інтерпретації [4, с. 34]. Конституція, як винятковий по статусу і значенню для державності акт та текст, має найавторитетніше загальнообов'язкове значення для держави і позитивного права. Аксіологічний статус конституції проявляється в двух аспектах: внутрішньому, в контексті якого вона розглядається як система конституційних цінностей, які знайшли закріплення в її тексті, та зовнішньому, який стосується соціальної цінності самої конституції як цілісного концепту.

Абрамова О. К. при визначенні конституційної аксіології зазначає, що це область науково-теоретичного пізнання конституційно-правових цінностей, їх ієрархічних взаємозв'язків, об'єктивації і відображення в конституційних нормах і принципах, пріоритетах конституційно-правової політики [1, с. 14].

Між тим конституційну аксіологію визначають як науку, яка вивчає питання трансформації конституційних норм у сукупність конституційних цінностей, пошук місця конституційних цінностей в онтологічному просторі і системі права, зв'язок конституційних цінностей між собою з іншими цінностями, а також соціальними, економічними, культурними та іншими процесами в державі [5, с. 560].

Конституційна аксіологія це філософські проблеми конституційного права, свого роду теорія середнього рівня, яка не є філософією права в справжньому сенсі, це сума наукових знань, які є суміжними для філософії права та конституційного права. Конституційна аксіологія вивчає конституційні цінності, яке їх генетичне походження, встановлення співвідношення конституційних цінностей між собою. Таким чином, предметом дослідження конституційної аксіології є конституційні цінності.

У сучасній конституційно-правовій науці визначення конституційних цінностей не є усталеним і є дискусійним. Це пов'язано в першу чергу зі складністю і неоднозначністю розуміння категорії «цінність», яка має десятки варіантів трактовок.

Конституційні цінності визначаються в якості першооснови для Конституції та конституційного права. Конституційні цінності у своїй сукупності визначають національні стратегічні інтереси будь-якої демократичної країни. Вони закладаються у правову основу всієї державності, та з їх урахуванням будується система правових цінностей сучасного суспільства і держави [6, с. 14]. Такі висновки можна зробити виходячи з того, що, по-перше, конституційні положення володіють верховенством, вищою юридичною силою і прямою дією та повинні реалізовуватися у правотворчій і правозастосовній діяльності. По-друге, Конституція України проголошує Україну правовою державою, в якій закон є основою для прийняття будь якого рішення, що охоплює права громадян. Конституція сама виступає як цінність і є результатом домінування в суспільстві цінностей у праві і справедливості. По-третє, людина, визнається найвищою соціальною цінністю, тому необхідно дати об'єктивну оцінку існуючої дійсності і визначити ступінь її приближення до даного конституційного імперативу.

Категорія «конституційні цінності» існує в зарубіжному законодавстві, практиці та доктрині. Так, під конституційними цінностями в конституційному праві Іспанії розуміються етико-соціальні цілі, необхідність досягнення яких обґрунтовує існування і функціонування держави та системи права в конкретному культурно-історичному контексті. У Конституції закріплюються ті з них, які конституційний законодавець зі схвалення суспільства позиціонує як фундаментальні. Такого роду позитивізація цінностей робить неможливу відмову від їх дотримання, посилюючи їх в правовому сенсі та спрощуючи їх застосування [7, с. 36].

Аналіз конституційно-правової літератури дозволяє зробити висновок про те, що автори виділяють різні точки зору щодо визначення поняття «конституційні цінності», існуючі погляди щодо

визначення конституційних цінностей можливо узагальнити в такі групи: за формою втілення цінностей в конституції: «ідеї, ідеали, принципи, стандарти і цілі», «принципи (цілі, установки, настановлення)», за їх сутністю: «конституйовані публічні і приватні інтереси учасників конституційних правовідносин», які повинні сприяти реалізації справедливості, за їх особливу значущість для громадянина, суспільства та держави (не тільки в момент конституціоналізації але і на більш тривалу перспективу).

Але більш повно та методологічно доречним під час дослідження є визначення категорії, яка має сутнісне значення як для розвитку конституційно-правової теорії, так і для вдосконалення конституційного контролю, запропонувала Крусян А.Р.: «конституційні цінності – це гуманістичні, демократично-правові, універсальні орієнтири (цілі та настановлення), що мають формалізоване відображення в конституції держави, виявляються в конституційно-оціночній, інтерпритаційній і контрольній діяльності органів конституційної юстиції та визначально впливають на конституційне законодавство, конституційну правосвідомість, конституційний правопорядок та публічно-владну практику» [3, с. 4].

Висновки. Конституційна аксіологія є перспективним напрямком у конституційному праві і правознавстві в цілому. Проблема дослідження аксіологічних аспектів у конституційному праві України знаходиться на початковій стадії розробки, і потребує комплексного дослідження.

Список літератури:

1. Абрамова О. К. Конституционные ценности как особая форма выражения права / О. К. Абрамова // Конституционное и муниципальное право. – 2013. – № 12. – С. 24-25.
2. Бондарь Н. С. Аксиология судебного конституционализма: конституционные ценности в теории и практике конституционного правосудия. Вып. 2 / Ю. А. Бондарь. 2-е изд., доп. – Москва: Юрист, 2014. – 184 с.
3. Крусян А. Р. Політико-правові цінності сучасного українського конституціоналізму (в контексті аксіологічного виміру конституційного права) / А. Р. Крусян // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), М. А. Польовий (відп. секр.) [та ін.]; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. – Одеса: Фенікс, 2012. – Вип. 45. – С. 3-13.
4. Малько М. П. Предмет конституционной аксиологии / М. П. Малько // Вестник Челябинского государственного университета. Право. – 2010. – № 19. – Вып. 24. – С. 34-37.
5. Пермиловский М. С. Конституционная аксиология: эколого-правовой аспект / М. С. Пермиловский // Казанская наука. – 2012. – № 4. – С. 558-561.
6. Снежко О. Правовая природа конституционных ценностей современной России / О. Снежко // Сравнительное конституционное обозрение. – 2005. – № 2. – С. 13–19.
7. Сухарева О. О. Принцип правовой определенности в системе ценностей и принципов, установленной Конституцией Испании 1978 г. / О. О. Сухарева // Конституционное и муниципальное право. – 2008. – № 16. – С. 36–40.
8. Шустров Д. Г. Иерархия конституционных ценностей / Д. Г. Шустров // Конституционное и муниципальное право. – 2013. – № 6. – С. 6-15.
9. ФРГ: дело Люта (Liith). Федеральный конституционный суд ФРГ (Первый Сенат) 7 BverfGE 198 (1958) // Конституционные права в России: дела и решения: Учеб. пособ. / Отв. ред. А. Шаио. – Москва: Ин-т права и публичной политики, 2002. – С. 458-465.
10. Durig G. Die Menschenauffassung des Grundgesetzes / G. Durig // Juristische Rundschau 1952. – № 7. – S. 259-263;
11. Emend R. Verfassung und Verfassungsrecht (1928) // Emend R. Staatsrechtliche Abhandlungen und andere AufsaGtze. 2, erw. Aufl. – Berlin: Duncker u. Humbolt, 1968. – S. 264.
12. Hensel A. Grundrechte und politische Weltanschauung. TuGbingen: Mohr, 1931. (Recht und Staat, 80) – S. 10.
13. Moyn E. Personalism, Community, and the Origins of Human Rights // Human rights in the twentieth century / Ed. by S.-L. Hoffmann Cambridge University Press, 2011. – P. 104-105.

Салей М.И.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ПРЕДМЕТ КОНСТИТУЦИОННОЙ АКСИОЛОГИИ КАК НАПРАВЛЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация
В статье рассматривается одна из наиболее сложных теоретических проблем современного конституционного права Украины – конституционная аксиология. Анализируются взгляды ведущих ученых-конституционалистов относительно понимания конституционной аксиологии. Предметом исследования конституционной аксиологии являются конституционные ценности. Анализируются подходы к определению понятия конституционных ценностей.
Ключевые слова: аксиология, правовая аксиология, конституционная аксиология, ценности, конституционные ценности

Saley M.I.
National University «Odesa Law Academy»

THE SUBJECT OF CONSTITUTIONAL AXIOLOGY AS A BRANCH OF CONSTITUTIONAL LEGAL RESEARCH

Summary
The article deals with one of the most complex theoretical issues of modern Constitutional Law of Ukraine, i.e. Constitutional Axiology. The author presents the views of the most prominent Constitutional Law scholars on Constitutional axiology. Constitutional values make up the subject of Constitutional axiology research. The article also analyzes various approaches to defining trhe notion of Constitutional values
Keywords: axiology, legal axiology, Constitutional axiology, values, Constitutional values.

УДК 340.111.5

ПРАВОВІДНОСИНИ, ЩО ВИНИКАЮТЬ В ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Сіліч Є.Г.
Інститут кримінально-виконавчої служби

У статті досліджено проблеми сутності та систематизації правових відносин, що виникають між пенітенціарною службою та іншими держаними чи недержавними організаціями. Також обґрунтовується існування пенітенціарної та кримінально-виконавчої служби. Надається визначення правовідносинам, що виникають у пенітенціарній сфері.
Ключові слова: суспільні відносини, правовідносини, реформування, пенітенціарна служба, кримінально-виконавча служба, пробація.

Постановка проблеми. Процес реформування законодавства у сфері виконання покарань, а також органів і установ виконання покарань до міжнародних стандартів, зобов'язує державу окреслити точну і ефективну систему вдосконалення даної сфери. Правовідносини, які є рушійною силою правових процесів, займають одне з головних місць в пенітенціарній сфері. Саме тому постає питання угрупування вже існуючих правовідносин, задля системного вирішення проблем, пов'язаних із вдосконаленням законодавства країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання, пов'язані із дослідженням сутності правовідносин розглядалися в працях О.В. Зайчука, М.С. Кельман, В.М. Кириченка, В.В. Копєйчикова, В.М. Корельського, В.О. Котюк, В.В. Лазарева, С.Л. Лисенкова, П.М. Робіновича, О.Ф. Скакун, М.В. Цвіка, М.М. Яцишин.

Питаннями сутності правовідносин займалося чимало вчених, так як, попри загальний їх вид, можливе ще й розділення таких відносин за галузями права (кримінального, адміністративного, цивільного тощо).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є окреслення сутності системи правовідносин, що виникають в пенітенціарній діяльності, в контексті закріплення теоретичних понять та виділення основних проблем, які постають у зв'язку з визначенням напрямку вдосконалення даних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. 24 серпня 1991 року стало початком розбудови суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Україна вибрала свій шлях, і на даному етапі ми бачимо процес реформування Українського законодавства у відповідності до європейських стандартів.

Як ми знаємо, зв'язки між людьми організовуються за допомогою соціальних норм. Але значна частина суспільних відносин регулюється за допомогою правових норм. Саме такі правові відносини, які контролює і захищає законодавство України, потребують більшої уваги, оскільки саме на них можна побудувати правову, демократичну, розвинену державу.

Поступове налагодження правовідносин у країні, для найбільш ефективного забезпечення прав і свобод громадян, допоможе у подальшому розвинути правову свідомість та правову культуру України. Саме тому дана тема завжди залишається актуальною, так як суспільні відносини змінюються паралельно до загальнолюдського прогресу, а тому і регулювання цих відносин також потребує зміни.

Що ж таке правовідносини? Для себе ми виокремили те, що в науці сформувалося майже стале визначення даного поняття, оскільки більшість вчених погоджується між собою.

Наприклад, Кириченко В.М. вважає, що правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні зв'язки між суб'єктами права, які є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що забезпечуються державою [1].

Молдован В.В. та Чулінда Л.І. надають майже аналогічне визначення правових відносин, як

© Сіліч Є.Г., 2016

специфічних вольових суспільних відносин, які виникають і здійснюються на основі норм права, учасники яких взаємопов'язані суб'єктивними правами та юридичними обов'язками [2].

Кунченко-Харченко В.І. розуміє правові відносини як частину суспільних відносин, врегульованих державою за допомогою правових норм, учасники (суб'єкти) яких є конкретними носіями взаємних суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [3].

З нашої точки зору, всі визначення науковців, з якими ми зустрічалися, аналогічні одне-одному, і всі вони відповідають дійсності правових відносин. З даних визначень можна виділити наступні основні ознаки сучасних правових відносин:

1) по-перше, це особливий вид суспільних відносин;

2) також, вони виникають між людьми або об'єднаннями людей, які наділені певними правами чи обов'язками;

3) вони є результатами свідомої вольової діяльності людини;

4) в правових відносинах реалізуються суб'єктивні права і юридичні обов'язки суб'єктів;

5) правовідносини виникають, припиняються або змінюються відповідно до правових норм (юридичних фактів);

6) ці відносини охороняються і забезпечуються державою.

Як ми бачимо, правовідносини є одними із найважливіших відносин для забезпечення нормального функціонування та розвитку держави в цілому, оскільки забезпечують охорону інтересів головного структурного елементу держави – її громадян.

Говорячи про правовідносини, ми не можемо не зазначити про їх структуру, а точніше побудову. Так основними елементами є:

1) суб'єкти правовідносин, якими можуть бути фізичні і юридичні особи;

2) об'єкти правовідносин – це матеріальні, духовні та інші блага за для яких суб'єкти вступають у правові відносини;

3) зміст правовідносин – це поєднані між собою суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників.

Визначившись із основою правовідносин, ми ще раз впевнилися в тому, що вони є досить важливим важелем в системі забезпечення, як прав і свобод громадян, так і правового режиму держави.

Під час початкового пошуку наукового матеріалу про правовідносини, ми виокремили, що існує чимала кількість досліджень у цій сфері. Ми зустрічалися із дослідженням господарських правовідносин, трудових, податкових, інформаційних, правовідносин у сфері інтелектуальної власності та ще в багатьох інших галузях.

Повертаючись до реформування України, не можна не наголосити про те, що пройшло вже 24 роки з дня становлення незалежності нашої держави, але в нашому законодавстві ще функціонують норми, які регулювали суспільні відносини часів СРСР.

Як зазначалося раніше, реформування торкнулося багатьох сфер життя. Не залишилася без уваги і пенітенціарна сфера. Акцентуація уваги на таких правовідносинах виникла тому, що саме від ефективного їх регулювання на практиці, залежить спокій суспільства та громадський порядок.

До того ж, в пенітенціарній системі не існує повноцінної системи правовідносин, які загалом виходять за рамки відносин персоналу установ, виконання покарань з однієї сторони та засудженого чи ув'язненого – з іншої.

Яцишин М.М. зазначає, що законами і нормативно-правовими актами визначені основні види і форми правовідносин між суб'єктами кримінально-виконавчої системи та державних структур і недержавних інституцій; з позицій підпорядкованості і субординації вони характеризуються як: регламентаційні (спрямувальні, координаційні); співпраці і співробітництва; контролю та нагляду [4]. Автор розширює поле правовідносин, але ні в його досліджені, ні в інших науковців, з якими ми зустрічалися, все ж таки, не було виділено загальної системи.

Як зазначається в монографії І.С. Яковець, незважаючи на дослідження чималої кількості питань в галузі кримінально-виконавчого права, незважаючи на вагоме значення пізнання основоположної категорії кримінально-виконавчого права – процесу виконання кримінальних покарань, ані в науці, ані у практиці, на даний момент, не існує чіткої та однозначної концепції побудови та розвитку кримінально-виконавчого права, а наявні спроби її створення фактично обмежуються вивченням категорій нижчого порядку – родовими або груповими поняттями: процес виконання окремих видів покарань; деякі характеристики базових засад процесу виконання покарань; сутність різних аспектів діяльності кримінально-виконавчої служби [5].

Вхід України до Ради Європи, який відбувся 19 листопада 1995 року, зумовив вихід Державного департаменту України з питань виконання покарань з підпорядкування Міністерства внутрішніх справ України, а в подальшому, в 2010 році, відбулася реорганізація Державного департаменту України з питань виконання покарань та утворення Державної пенітенціарної служби України відповідно до Указу Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади».

На даний момент ДПтС України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань [6]. Також, вона є центральним апаратом Державної кримінально-виконавчої служби.

Питання регулювання правовідносин, їх охорона та структура, посідає визначне місце в пенітенціарній діяльності. Але на даний момент, так як наша пенітенціарна система знаходиться на перехідному етапі, тобто вже існує Державна пенітенціарна служба України, але безпосереднє виконання покарань здійснює ще Кримінально-виконавча служба України, попри визначення пенітенціарних правовідносин, ще залишається актуальним визначення кримінально-виконавчих правовідносин.

Що ж до визначення понять, то кримінально-виконавчі правовідносини – це урегульовані нормами кримінально-виконавчого права суспільні відносини, які виникають між органами і установами, виконання покарань і засудженими з приводу виконання та відбування кримінальних покарань [7].

Професор Богатирьов І.Г. дає визначення пенітенціарним правовідносинам як відносинам, які виникають через організаційно-управлінський характер, виконавчої та розпорядчої діяльності органів й установ Державної пенітенціарної служби України щодо виконання покарань, інших кримінально-правових заходів, забезпечення досудової функції в частині тримання під вартою та досудової доповіді органу пробації для ресоціалізації засуджених.

Також, він зазначає, що пенітенціарні правовідносини виникають, змінюються та припиняються між суб'єктами пенітенціарної діяльності, пенітенціарним персоналом, засудженими та особами, які утримуються під вартою відповідно до чинного законодавства [8].

Якщо проаналізувати дану думку, то можна зробити висновок, що пенітенціарні відносини – це локальні відносини, які виникають в сфері виконання і відбування покарань, суб'єктами яких є: пенітенціарний персонал, засуджені, які відбувають покарання, та особи, які тримаються під вартою. Одним словом, це аналог кримінально-виконавчим правовідносинам, в якому виділяється новостворений інститут пробації, який, у свою чергу, бере витоки з кримінально-виконавчої інспекції, але має більше функцій та повноважень.

Роблячи висновок у тотожності зазначених вище понять, спираючись на перспективи реформування та подальший розвиток пенітенціарної системи, вважаємо за доцільне використовувати визначення пенітенціарних правовідносин, як узагальнююче визначення кримінально-виконавчих і пенітенціарних правовідносин. А Державну пенітенціарну службу України та Кримінально виконавчу службу України узагальнити в одне поняття «пенітенціарна служба».

Під час дослідження також постало питання у визначенні з правовідносинами, які виникають між пенітенціарною службою та іншими державними органами чи недержавними організаціями, фізичними чи юридичними особами з приводу пенітенціарної діяльності. Чи слід вважати їх пенітенціарними?

До того ж в Україні був створений новий інститут пробації. Пробація (відповідно до закону) – це система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого [9].

Даному інституту також потрібно приділити увагу, так як він започатковує нові відносини у пенітенціарній сфері такі як:

– досудова пробація (між судом, різними органами, підприємствами і установами з одного боку, та службою пробації з іншого);

– наглядова пробація (між засудженим, державними та недержавними організаціям та службою пробації);

– пенітенціарна пробація (взаємодія з державними органами).

Що ж до поняття «правовідносини в пенітенціарній сфері», то, на нашу думку, воно є ширшим поняттям, ніж «пенітенціарні правовідносини», так як Державна пенітенціарна служба України має можливість, задля врегулювання відносин, що стосуються виконання та відбування покарань, взаємодіяти з іншими інституціями, такими як: Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти та науки України, контрагентські підприємства, громадські організації та інші. А головним є те, що така взаємодія може стосуватися, також, і вдосконалення процесу виконання покарань, матеріального забезпечення персоналу, співпраці в правоохоронній сфері та ще чималої кількості питань, що пов'язані з діяльністю Державної пенітенціарної служби України.

Ми вважаємо, що **правовідносини, які виникають в пенітенціарній сфері** – це суспільні відносини, що регулюються нормами чинного законодавства з приводу виконання та відбування покарань, вдосконалення законодавства в пенітенціарній сфері та покращення пенітенціарної системи, основним і обов'язковим об'єктом яких є пенітенціарна служба.

Маючи визначення правовідносин, що виникають в пенітенціарній сфері, знову ж таки, постає проблема розкриття цілісної системи таких правовідносин. А тому, ми ж вважаємо за потрібне визначитися з даною системою, так як, в подальшому, вона допоможе нам у вирішенні проблемних питань між різними суб'єктами зазначених відносин.

Як показує досвід, важливість встановлення регулювання та підтримки певної проблеми на початковому етапі, відіграє ключову роль в ефективній діяльності та прогресивного розвитку визначеної сфери.

Правовідносини, не зважаючи на різні галузі, незважаючи на різні країни, на нашу думку, є рушійною силою розвитку суспільства. Саме на їх основі в соціумі усього Світу відбувається прогрес. Що ж до пенітенціарної сфери, то науковці та державні органи зробили перші кроки для досягнення найбільшої ефективності в налагодження процесу виконання та відбування покарання. Але існує ще велика кількість проблем, які потрібно вирішувати вже сьогодні, в даний момент, так як діяльність даної системи пов'язана з людьми, з захистом їх прав.

Висновки і пропозиції. Отже, виходячи з зазначеного вище, питання правовідносин у пенітенціарній сфері потребує врегулювання з наукової точки зору, щоб в подальшому, мати можливість відобразити його в нормативно-правових актах, так як:

1. Воно не достатньо досліджувалося раніше, як окремий вид відносин.

2. Соціальна важливість пенітенціарної служби перебуває на високому рівні, так як вона є одним із правоохоронних органів, яка стримує злочинність.

3. Загальна численність правовідносин у даній сфері досить висока.

4. На даний момент, науковці у більшості випадків зосереджуються саме на локальних проблемах, наприклад: виконання покарання у виді

громадських або виправних робіт, довічному позбавленні волі, штрафі, або діяльності служби пробації. Ніби намагаються зібрати конструктор з маленьких деталей. Але вони не мають при цьому фундаменту для його розміщення.

5. Новостворений інститут пробації збільшує кількість правовідносин, які також стосуються пенітенціарної діяльності.

6. В подальшому допоможе в покращенні практичної та наукової діяльності.

7. На даний час вирішується питання існування та реформування Державної пенітенціарної служби України, а тому врегулювання системи даних відносин зможе окреслити проблеми функціонування та співпраці служби з іншими суб'єктами правовідносин.

Список літератури:

1. Кириченко В. М. Теорія держави і права: модульний курс: Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.
2. Молдован В. В. Правознавство. 2-ге вид. Навч. посіб. / Молдован В. В., Чулінда Л. І. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 184 с.
3. Кунченко-Харченко В. І. Правознавство. Навчальний посібник – К. Кондор, 2011. – 474 с.
4. Яцишин М. М. Правовідносини органів і установ виконання покарань з державними органами та недержавними інституціями / Яцишин М. М. // Вісник львівського ун-ту. – 2009. – № 49. – С. 250-256.
5. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія / І. С. Яковець. – Х.: Право, 2013. – 392 с.
6. Указ Президента України від 06.04.2011 № 394/2011 «Про затвердження Положення про Державну пенітенціарну службу України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/394/2011
7. Кримінально-виконавче право України: Підручник / [Джужа О. М., Богатирьов І. Г., Колб О. Г., Василевич В. В. та ін.]; за заг. ред. Джужі О. М. – К.: Атіка, 2010. – 752 с.
8. Богатирьов І. Г Доктринальна модель побудови пенітенціарної системи України нового типу (інноваційний проект) / І. Г. Богатирьов. – К.: ВД «Декор» – 2014. – 56 с.
9. Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII «Про пробацію» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/160-19

Силич Е.Г.
Институт уголовно-исполнительной службы

ПРАВООТНОШЕНИЯ ВОЗНИКАЮЩИЕ В ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация
В статье исследованы проблемы сущности и систематизации правовых отношений, возникающих между пенитенциарной службой и другими государственными и негосударственными организациями. Также обосновывается существование пенитенциарной и уголовно-исполнительной службы. Дается определение правоотношениям, возникающим в пенитенциарной сфере.
Ключевые слова: общественные отношения, правоотношения, реформирование, пенитенциарная служба, уголовно-исполнительная служба, пробация.

Silich Ye.G.
Institute of Penal Service

SYSTEM OF LEGAL RELATIONS ARISING IN PENITENTIARY ACTIVITY. THEORETICAL ASPECT

Summary
In this article the problems of essence and systematization of legal relations, arising between penitentiary service and other governmental or non-governmental organizations, were analysed. Ehe existence of penitentiary and criminal-executive services was also justified. The definition of legal relations arising in the penitentiary sphere was defined.
Keywords: social relations, legal relations, reforming, penitentiary service, criminal-executive service, probation.

УДК 343.163

ФУНКЦІОНАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Смирнов М.І.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті розглянуто окремі дискусійні питання функціональної спрямованості діяльності прокурора у кримінальному провадженні. Проаналізовано повноваження прокурора у кримінальному процесі та особливості їх реалізації під час досудового розслідування. Досліджено правову природу та особливості здійснення нагляду прокурора у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Зазначається, що процесуальне положення прокурора у кримінальному процесі має визначатися з урахуванням процесуальних функцій прокурора. Тому аналізуючи процесуальне положення прокурора відповідно до діючого кримінального процесуального законодавства, необхідно враховувати, що його участь у кримінальному процесі визначається в першу чергу закріпленими ст. 121 Конституції України базовими положеннями щодо основних напрямків діяльності (функцій) органів прокуратури України. Обґрунтовується твердження, що участь прокурора на досудовому провадженні забезпечує: 1) попередження, своєчасне виявлення та усунення можливих порушень закону під час досудового розслідування (мета нагляду); 2) швидке, об'єктивне, повне і всебічне досудове розслідування кримінального правопорушення (мета процесуального керівництва).

Ключові слова: прокурор у кримінальному провадженні; повноваження прокурора; функції прокурора; нагляд прокурора; процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням.

Постановка проблеми. Теоретично важливе та практично актуальне питання щодо функціональної спрямованості діяльності прокурора у кримінальному провадженні завжди належало до числа дискусійних. На жаль, нова редакція Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 року (далі – КПК), Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 року (далі – Закон України «Про прокуратуру») не сприяла вирішенню питання щодо ролі прокурора в кримінальному процесі та правової природи його повноважень. Значення і роль прокуратури в правовому механізмі забезпечення прав і свобод людини в кримінальному процесі важко переоцінити. Однак різні підходи в питанні кількості і видах виконуваних прокурором функцій призводять до розмивання його ролі в кримінальному провадженні. Крім того, ідеологія нового КПК теж вимагає переосмислення процесуального становища прокурора в кримінальному провадженні в контексті реалізованих їм функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціональної спрямованості діяльності прокурора у кримінальному провадженні, правової природи прокурорського нагляду, у тому числі пов'язаного із процесуальним керівництвом завжди перебували у центрі уваги науковців та практиків. З цього питання свою фахову позицію висловлювали Ю.П. Аленін, І.В. Гловюк, В.В. Долежан, О.В. Капліна, П.М. Каркач, М.В. Косюта, О.М. Ларін, В.І. Малюга, М.І. Мичко, Ю.Є. Полянський, М.В. Руденко, В.М. Савицький, С.М. Смоков, А.В. Столітній, О.М. Толочко, М.В. Чорноусько, В.М. Юрчишин та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Утім невизначеність термінопоняття в працях вказаних та інших авторів, використання спірних дефініцій у діючому кримінальному процесуальному законодавстві, внесли ще більшу плутанину в проблему, яка розглядається. «Обвинувачення», «нагляд», «процесуальне керівництво» – поняття не тотожні, тому використані в законодавстві правові категорії щодо функціональної спрямованості діяльності прокурора у кримінальному провадженні не можуть не викликати питань про кількість функцій прокурора, їх співвідношенні між собою та особливості реалізації.

Мета статті. Головною метою статті є розгляд окремих дискусійних питань, пов'язаних із функціональною спрямованістю діяльності прокурора у кримінальному провадженні, дослідження правової природи процесуального керівництва прокурором досудового розслідування та його співвідношення із наглядом, а також обґрунтування власних висновків та пропозицій, спрямованих на подальше вдосконалення кримінального процесуального законодавства України в частині розглянутих питань.

Виклад основного матеріалу. Не вдаючись до дискусії щодо визначення поняття, кількості і ознак кримінально-процесуальних функцій, візьмемо за основу традиційну побудову кримінального процесу на основі трьох базових функцій – кримінального переслідування (обвинувачення), захисту і вирішення справи (правосуддя).

Необхідно звернути увагу, що поняття «обвинувачення» за своїм змістом не є тотожним поняттю «кримінальне переслідування» і його, як правило, розглядають у двох значеннях: в процесуальному і матеріально-правовому. Визначення обвинувачення лише у процесуальному значенні є неповним та не відбиває всього змісту обвинувачення, адже воно реалізується не лише як діяльність із викриття певної особи, а також як діяльність спрямована на фіксування в процесуальних документах твердження про вчинення особою кримінального правопорушення.

Визначення обвинувачення в процесуальному та матеріально-правовому значенні знайшло відображення в КПК. Так, в п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК України закріплено, що державне обвинувачення – процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушен-

© Смирнов М.І., 2016

ня (процесуальне значення), а в п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК України закріплено, що обвинувачення – твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому КПК (матеріально-правове значення).

Отже, відповідно до КПК обвинувачення в кримінальному провадженні є діяльністю направленою на викриття особи у вчиненні кримінального правопорушення, а також фіксування твердження про винуватість у відповідних процесуальних документах.

Щодо терміну «кримінальне переслідування», то законодавець не дає його визначення, хоча він використовується у ст. 542 КПК для позначення форми міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. Нормативне визначення кримінального переслідування було дано у Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 08.04.2008 року, в якій зазначено, що кримінальне переслідування – виключна процесуальна функція прокурора, яка полягає у висуненні від імені держави обвинувачення, направленні кримінальної справи до суду, підтриманні державного обвинувачення в суді, участі у перегляді судових рішень у кримінальних справах в апеляційній та касаційній інстанціях» [1].

Функціональна спрямованість діяльності прокурора залежно від стадій кримінального провадження має певні особливості, тому форми і способи реалізації функцій прокурора розрізняються з урахуванням специфічних особливостей кожної стадії. Вважаємо за можливе стверджувати, що діяльність прокурора, як на досудовому провадженні, так і в судових стадіях охоплюється терміном «кримінальне переслідування». Крім того, слід констатувати поліфункціональний характер діяльності прокурора під час здійснення досудового розслідування, що полягає в здійсненні їм функції кримінального переслідування та нагляду. Формою реалізації кримінального переслідування під час досудового провадження є нагляд прокурора, пов'язаний із процесуальним керівництвом, а під час судового розгляду – підтримання державного обвинувачення.

Аналізуючи процесуальне положення прокурора у кримінальному провадженні відповідно до діючого законодавства, необхідно враховувати, що його участь у кримінальному процесі визначається в першу чергу ст. 121 Конституції України, яка закріплює основні положення щодо напрямків діяльності (функцій) органів прокуратури України [2]. Крім того, відповідно до Закону України «Про прокуратуру» на прокуратуру покладаються такі функції: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. З метою реалізації своїх функцій прокуратура здійснює міжнародне співробітництво. Особливу увагу необхідно звернути на ч. 3 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», яка передбачає, що «на прокуратуру не можуть покладатися функції, не передбачені Конституцією України» [3].

Однак, ч. 2 ст. 36 КПК передбачено концептуальну для законодавства новелу, відповідно до якої прокурор, здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Постає питання щодо відповідності Конституції України ч. 2 ст. 36 КПК, яка передбачає здійснення прокурором процесуального керівництва. Відповіді на це питання в літературі є різнополярними. Так, на думку Ю.Є. Полянського та В.В. Долежана «термінологія ст. 36 КПК явно не збігається з п. 3 ст. 121 Конституції України» [4, с. 53]. О.М. Толочко вважає, що положення щодо процесуального керівництва досудовим розслідуванням не вказує на якусь нову функцію прокуратури, а тому цілком відповідає Конституції України [5, с. 62]. Аналогічної точки зору дотримується М.В. Чорноусько, на думку якої «спеціальна норма в цьому випадку не вступає в суперечність із загальною з огляду на те, що процесуальне керівництво постає формою практичної реалізації функції нагляду за додержанням законів органами, які проводять досудове слідство» [6, с. 463].

Слід погодитися із думкою О.М. Толочко та М.В. Чорноусько з цього питання. Швидше за все, законодавець, передбачив у ч. 2 ст. 36 КПК положення про те, що прокурор здійснює нагляд у формі процесуального керівництва з метою уникнення прямої колізії із Конституцією України, яка не використовує терміну «процесуальне керівництво».

На нашу думку, більшої уваги заслуговує питання щодо змісту терміну «процесуальне керівництво», нормативне визначення якого КПК не передбачає. У Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 08.04.2008 року, було зазначено, що процесуальне керівництво прокурором розглядається як «організація процесу досудового розслідування, визначення напрямів розслідування, координація процесуальних дій, сприяння створенню умов для нормального функціонування слідчих, забезпечення дотримання у процесі розслідування вимог законів України» [1].

Щодо правової природи повноважень прокурора на досудовому провадженні, а також співвідношення прокурорського нагляду і процесуального керівництва досудовим розслідуванням існує декілька позицій, зокрема: 1) процесуальне керівництво несумісне з прокурорським наглядом [7, с. 69]; 2) прокурорський нагляд і процесуальне керівництво – самостійні функції прокурора на досудовому провадженні [8, с. 414]; 3) прокурорський нагляд – основна функція, а процесуальне керівництво – додаткова функція [9, с. 26]; 4) процесуальне керівництво виступає формою реалізації прокурорського нагляду [10, с. 168; 5, с. 62; 6, с. 463]; 5) прокурорський нагляд і процесуальне керівництво тотожні поняття [11].

Вирішення цього питання лежить в площині повноважень прокурора під час здійснення досудового розслідування, тому що характер вико-

нуваної функції завжди залежить від конкретних повноважень, як правових засобів впливу на кримінальне провадження та кримінально-процесуальну діяльність в цілому.

Як зазначає В.М. Юрчишин, законодавець окремо не виділяє повноважень за допомогою яких прокурор реалізує функцію процесуального керівництва, вважаючи, що будь-яке із повноважень прокурора, визначених ч. 2 ст. 36 КПК, може бути використане для здійснення функції процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Більш того, на його думку в такому поділі взагалі немає ніякої необхідності через універсальний характер цих повноважень, які в одному випадку можуть успішно виконуватися при здійсненні нагляду, а в іншому – для реалізації процесуального керівництва досудовим розслідуванням [9, с. 28]. Як справедливо зазначає І.В. Гловюк, відсутність єдності серед науковців з цього питання підтверджує критичність штучного розподілу повноважень прокурора на наглядові та керівні [10, с. 166].

У той же час необхідно відзначити, що в процесуальній теорії вченими робилися спроби розмежовувати повноваження прокурора. Так, О.М. Ларін зазначає, що ухвалювати рішення про скерування слідства та проведення слідчих дій, давати доручення та вказівки, виконання яких є обов'язковим – це означає здійснювати процесуальне керівництво [12, с. 113].

Дійсно, представляє складність теоретично несуперечливо обґрунтувати поділ повноважень прокурора на наглядові та повноваження спрямовані на реалізацію процесуального керівництва. Слід зауважити, що практичні працівники в більшості випадків також не бачать відмінностей між повноваженнями прокурора.

Незважаючи на те, що нагляд і процесуальне керівництво тісно між собою пов'язані, вважаємо за можливе достатньо умовно провести розмежування повноважень прокурора на наглядові і пов'язані із процесуальним керівництвом.

Слід визнати, що прокурор немає наглядових повноважень «у чистому вигляді», тому що всі вони пов'язані із оперативним впливом на хід досудового розслідування. В той же час нагляд прокурора має бути спрямований на попередження, своєчасне виявлення і усунення порушень закону, забезпечення законності всього досудового розслідування, а процесуальне керівництво на спрямування ходу досудового розслідування та повинно мати на меті всебічне, повне і об'єктивне його проведення. Тобто процесуальне керівництво тісно пов'язано із організацією процесу досудового розслідування та його спрямуванням. З урахуванням цього, більша частина передбачених ст. 36 КПК повноважень прокурора має бути віднесена до процесуального керівництва досудовим розслідуванням, зокрема: починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК; мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування; доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК; доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих; ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування; погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених КПК, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання; погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням в порядку, встановленому КПК; доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні; перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію), повертати їх відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи необґрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи законам України; доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави; приймати рішення про об'єднання та виділення матеріалів досудового розслідування; продовжувати строки досудового розслідування.

Неможливо однозначно віднести до процесуального керівництва такі повноваження прокурора, як повідомляти про підозру; затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання; звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Висновки і пропозиції. Аналіз кримінального процесуального законодавства, що регламентує повноваження прокурора дає можливість стверджувати, що участь прокурора на досудовому провадженні забезпечує за допомогою наглядо-

вих повноважень – попередження, своєчасне виявлення і усунення можливих порушень закону, забезпечення законності всього досудового розслідування (мета нагляду); за допомогою повноважень, пов'язаних із процесуальним керівництвом – швидке, повне і неупереджене досудове розслідування кримінального правопорушення (мета процесуального керівництва).

Специфіка прокурорського нагляду у кримінальному провадженні та повноваження прокурора, які мають владно-розпорядчий характер дають можливість стверджувати про здійснення прокурором нагляду у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, яке має постійний та безперервний характер.

Нагляд не може бути зведений до одного лише спостереження за виконанням законів під час здійснення досудового провадження. За допомогою своїх владно-розпорядчих повноважень прокурор не лише виявляє, а також безпосередньо усуває порушення закону та інші упущення слідчого, що є проявом процесуального керівництва з боку прокурора, яке дозволяє правильно визначити головний напрям діяльності слідчого у конкретному кримінальному провадженні.

Крім того. на користь акцентованої уваги з боку законодавця до процесуального керівництва прокурором досудового розслідування, говорить принцип незмінності прокурора в кримінальному провадженні. Прокурор постає суб'єктом особисто зацікавленим в успішному проведенні досудового розслідування, тому що саме він буде підтримувати обвинувачення в суді у цьому кримінальному провадженні.

Отже, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням – це передбачена кримінальним процесуальним законодавством діяльність прокурора, що здійснюється у процесуальній формі по відношенню до процесуального суб'єкта, пов'язана із організацією процесу досудового розслідування та його спрямуванням, визначенням напрямів розслідування, координацією процесуальних дій, забезпеченням дотримання у процесі розслідування вимог законодавства України.

Список літератури:

1. Концепція реформування кримінальної юстиції України: Затверджена Указом Президента України № 311 від 15 лютого 2008 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 12. – Ст. 486.
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2-3. – Ст. 12.
4. Полянський Ю. Роль прокурора у досудовому кримінальному провадженні за новим кримінальним процесуальним кодексом України / Ю. Полянський, В. Долежан // Юридичний вісник. – 2013. – № 4. – С. 52-58.
5. Толочко О. Правова природа процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням / О. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 2. – С. 60-64.
6. Чорноусько М. В. Правова природа прокурорського нагляду у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням / М. В. Чорноусько // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – № 71. – С. 461-474.
7. Грицаєнко Л. Правова природа діяльності прокурора на досудовому слідстві: процесуальне керівництво чи прокурорський нагляд / Л. Грицаєнко // Вісник прокуратури. – 2008. – № 11. – С. 68-76.
8. Антонюк О. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як новий напрям діяльності прокурора у кримінальному судочинстві / О. Антонюк // Вісник Львівського університету. Серія юрид. – 2010. – № 51. – С. 409-416.
9. Юрчишин В. М. Прокурор як керівник досудового розслідування / В. М. Юрчишин // Адвокат. – 2012. – № 7 (142). – С. 26-30.
10. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія / І. В. Гловюк. – Одеса: Юридична література, 2015. – 712 с.
11. Смоков С. М. Прокурорский надзор или процессуальное руководство органами досудебного расследования [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oaji.net/articles/2014/245-1393746653.pdf
12. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции / А. М. Ларин. – М.: Юрид. лит., 1986. – 160 с.

Смирнов М.И.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОКУРОРА В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация
В статье рассмотрены отдельные дискуссионные вопросы функциональной направленности деятельности прокурора в уголовном производстве. Проанализированы полномочия прокурора в уголовном процессе и особенности их реализации в ходе досудебного расследования. Исследована правовая природа и особенности осуществления надзора прокурора в форме процессуального руководства досудебным расследованием. Отмечается, что процессуальное положение прокурора в уголовном процессе должено определяться с учетом процессуальных функций прокурора. Поэтому анализируя процессуальное положение прокурора в соответствии с действующим уголовного процессуального законодательства, необходимо учитывать, что его участие в уголовном процессе определяется в первую очередь закрепленными ст. 121 Конституции Украины базовыми положениями относительно основних направлений деятельности (функций) органов прокуратуры Украины. Обосновывается утверждение, что участие прокурора на досудебном производстве обеспечивает: 1) предупреждение, своевременное выявление и устранение возможных нарушений закона в ходе досудебного расследования (цель надзора) 2) быстрое, объективное, полное и всестороннее досудебное расследование уголовного правонарушения (цель процессуального руководства).
Ключевые слова: прокурор в уголовном производстве, полномочия прокурора, функции прокурора, надзор прокурора, процессуальное руководство прокурором досудебным расследованием.

Smirnov M.I.
National University «Odessa Law Academy»

FUNCTIONAL ORIENTATION OF THE PROSECUTOR IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary
Some controversial questions concerning prosecutor's functional orientation are examined in the article. Prosecutor's powers and aspects of their realization during pre-trial investigation are analyzed. Legal nature and features of prosecutor's procedural guidance in pre-trial investigation are researched. It is shown that procedural status of prosecutor in criminal proceedings should be defined with regard to his procedural functions. So, analyzing procedural status of prosecutor according to the current criminal procedural legislation, it should be taken into account that his participation in criminal proceedings is above all determined by basic principles of prosecution main activities enshrined in the Art. 121 of the Constitution of Ukraine. It is justified that prosecutor's participation in pre-trail proceedings ensures: 1) prevention, timely revelation and elimination of possible legal abuses (the purpose of supervision); 2) swift, comprehensive, full and impartial pre-trial proceedings (the purpose of procedural guidance).
Keywords: public prosecutor in the field of criminal proceeding, authorities of prosecutor, capacities of prosecutor, procuracy supervision, prejudicial injury under procedural supervision.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 378:026.16

МІСІЯ УНІВЕРСИТЕТУ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Бондар В.Д.
Національний університет «Острозька академія»

В статті проаналізовано місію університету в контексті зміни сучасного суспільства. Аналіз здійснено в контексті концепції сталого розвитку суспільства. Простежено як потреби і виклики сучасного суспільства трансформують місію університету. В контексті зміни законодавства України «Про вищу освіту» простежені перспективи модернізації освіти та наукової діяльності у вишах. Порівняно виклики інформаційного та глобального суспільства із потребами населення окремого регіону.
Ключові слова: університет, місія університету, освіта, наукова діяльність, сталий розвиток суспільства.

Постановка проблеми. Виклики сучасного суспільства сприяють не лише трансформації його, а й появі нових форм пристосування людей до нових реалій. Такими формами пристосування є концепція сталого розвитку суспільства, яка передбачає формування збалансованого суспільства потреб-інтерсів. Важливим механізмом у реалізації цієї концепції є освіта. В цьому контексті актуальним постає проблема адаптації місії сучасного університету до потреб та інтересів суспільства та використання її у збереженні балансу в ньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема університету як інституту суспільства та освіти в цілому завжди цікавила багатьох дослідників (Д. Белл, Дж. Ньюмен, Х. Ортега-і-Гассет, Е. Фромм, К. Ясперс). Сучасні теоретики університетської освіти Ф. Альтбах, Б. Кларк, Дж. Салмі та ін. переосмислюють здобутки попередників з врахуванням соціокультурного та економічного потенціалу сучасних освітніх закладів. Проте, питання трансформації місії університету в сучасних умовах залишається актуальним, особливо з врахування появи нових результатів та досліджень у цій сфері. Серед сучасних дослідників зазначеної проблеми варто виділити Т. Балмасову, Н. Головко, Е. Гребенщікову, О. Мещанінова, В. Повзун, Р. Сафронова, Л. Шевченко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну зацікавленість проблемою місії (ідеї) сучасного університету в суспільстві в контексті його глобального характеру та інформатизованності, мала увага дослідників приділяється проблемі реалізації цієї місії на місцях, а особливо в окремих регіонах. З впровадженням в Україні програми з децентралізації та популяризацією концепції сталого розвитку суспільства це питання набуває нової актуальності.

Мета статті. Проаналізувати місію університету в умовах реалізації концепції сталого розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. З початку свого існування університет як соціальний інститут був не лише осередком навчання та просвітлення, а й популяризації ідей, позицій, стилю поведінки. Університет завжди реагував на потреби суспільства – в епоху Середньовіччя та Відродження виші виконували функцію транслятора та накопичення знань минулого, забезпечували суспільство найбільш затребуваними спеціальностями: медицина та право. В Новий час університет починає продукувати не лише нові знання, а й наукові відкриття. Проте своєї еволюції виші досягли в XIX ст., коли в Європі створюються сучасні приклади класичних університетів: Берлінський (1810 р.) В. Гумбольдта та ідея університету Дж. Ньюмена. Особливістю цих інституцій було не лише виконання безпосередніх функцій у суспільстві, а й наявність конкретної ідеї (місії). Гумбольдт стверджував, що університет повинен будуватись на принципах: оцінки і використання знання не лише як практично-цінного; нівелювання емпіричних знань заради розповсюдження фундаментальних; домінування гуманітарної складової в будь-якій освіті. Ньюмен же проголошував головною місією університету створення інтелектуальної культури, що стала б базою для формування інтелекту [6, с. 13-15]. Ці ідеї лягли в основу сучасного університету, проте виклики інформаційного та постіндустріального суспільства стимулювали формування нового підходу до розуміння місії університету.

В сьогоднішніх умовах дослідники найчастіше під місією університету розуміють «соціальну місію університету», проте її інтерпретація доволі різниця в залежності від реалізації її в конкретній сфері суспільного життя. Так, Т. Балмасова виділяє такі змістові характеристики цієї місії: сукупність специфічних послуг, що сприяють накопиченню блага у суспільстві; отримання вигоди від управляння вишем (варто зазначити, що цей аспект яскраво відображений у Законі України «Про вищу освіту» в частині 7) [2, с. 38]. Разом з тим, для забезпечення цієї місії університет, на думку європейських експертів, повинен мати: людські ресурси, інтелектуальну власність, комерційну вигоду від реалізації власних ідей та проектів, налагоджені зв'язки із підприємствами, державними установами, мати право голосу та можливість приймати рішення, бути активним учасником соціально-культурного життя, транслювати знання в суспільство [2, с. 38].

© Бондар В.Д., 2016

Разом з тим варто пам'ятати, що українські реалії, окрім економічної виголи потребують від університету формування національно свідомих громадян, здатних адекватно реагувати на виклики сьогодення. Саме тому до переліку соціальної місії університету, за влучним зауваженням Т. Жижко, варто віднести: формування національно свідомої еліти суспільства, толерантного та розуміючого учасника міжкультурного діалогу, здатного до самостійного навчання та вдосконалення [9].

Проте, найбільш поширеними є уявлення сучасних дослідників про університет як нову підприємницьку одиницю. Так, Є. Івахненко аналізує в своїх роботах таке явище як «University excellence» (університет переваг, досконалості, високої якості) [9]. Дж. Неллес та Т. Ворлі запропонували сприймати освіту як рушій економіки і запропонували ідею «knowledge economy». Дослідники стверджують, що будучи концентрацією інтелекту та креативності, університет повинен стати базою для економічного розвитку суспільства [7]. В роботі К. Керра «Використання університету» також наголошується на тому, що ВНЗ має всі передумови для формування своєчасного виклику економічним та політичним проблемам у суспільстві [7]. Саме такі інтерпретації провокують популяризацію ідеї місії університету як бізнес-ідеї університету.

Для нашого суспільства звичними є такі види учбових закладів як комерційні, приватні, корпоративні, мережеві навчальні заклади. Проте із зміною законодавства України про вищу освіту пріоритетним видом ВУЗ стає науково-дослідний університет: «національний вищий навчальний заклад, що забезпечує проривний розвиток держави в певних галузях знань за моделлю поєднання освіти, науки та інновацій, сприяє її інтеграції у світовий освітньо-науковий простір, має визнані наукові здобутки» [1]. В таких умовах місія університету в українському суспільстві перетворюється на місію стабілізації соціально-економічної сфери держави посередництвом значних наукових здобутків. За законодавством ця місія повинна реалізуватися завдяки отриманню вишами широкої автономії: «самостійність, незалежність і відповідальність вищого навчального закладу у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених цим Законом» [1]. Проте, для реалізації подібної місії для ВНЗ України не вистачає низки важливих компонентів, що сприяють розвитку науки та освіти: академічної мобільності, обміну досвідом, фінансової незалежності, цілісності передачі досвіду та отримання нових знань. В таких умовах об'єднання ВНЗ України в централізовані науково-дослідні центри видається єдиним варіантом для реалізації подібної місії, проте будь-яке штучне об'єднання не може принести тієї користі і результативності, яка формується у вільному та інтелектуально зорієнтованому середовищі.

Тим більше, що в сучасному суспільстві присутні варіанти вирішення подібної проблеми. Так, в роботі «Нове виробництво знання: динаміка науки та досліджень в сучасних суспільствах» (М. Гіббонс, К. Лімаж, Х. Новотни, С. Шварцман, П. Скотт, М. Троу) пропонується концепція knowledge production. Вона передбачає трансдисциплінарність, організаційне багатоманіття, якісність, контрольованість знання та його соціальну відповідальність. Все це в контексті потрійної взаємодії «університет-виробництво-держава» Г. Іцковіца та Л. Лейдесдорфа, переосмислює роль університету не як транслятора знання, а як генератора інноваційних ідей та технологій [4, с. 270–271]. В таких умовах, місія університету трансформується саме в контексті потреб інформаційного та постіндустріального суспільства.

Важливим елементом навчання у всі часи була трансляція не лише знань, а й досвіду. Саме на цьому аспекті повинна бути побудована місія університету в контексті концепції сталого розвитку суспільства. Розуміючи під сталим розвитком – необхідність встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства та захистом інтересів майбутніх поколінь, враховуючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі [8, с. 17], сучасні дослідники вважають найважливішим елементом у реалізації цієї концепції широку освіченість та обізнаність людей про всі складові та принципи сталого розвитку суспільства. Найбільш ґрунтовно такий підхід відображений у доповіді У. Бодмера (1985 р.), в якому йшлося про необхідність розуміння важливості розуміння всіма верствами населення науки. На думку британського вченого, лише коли наука стане зрозумілою суспільству, воно зможе формуватися як громадянське суспільство. Коли в суспільстві покращиться розуміння науки та її цілей ефективнішими стане й механізм прийняття рішень, що сприятиме покращенню рівня життя населення [3].

Разом з тим, концепція сталого розвитку суспільства в Україні найчастіше зорієнтована на вирішення регіональних проблем, особливо в контексті впровадження курсу на децентралізацію. в таких умовах, соціальна місія окремого університету переорієнтовується на місцеві потреби, такі як стан економічного розвитку регіону, стратегічного плану розвитку регіону, ринку праці, перспектив працевлаштування, рівень матеріального забезпечення ВНЗ, рівень міжнародного співробітництва, рівень інфраструктури вишу, традиції університету [5, с. 5]. В таких умовах, бізнес-ідея та науковий потенціал ВНЗ пропорційно залежить від рівня регіонального розвитку. Проте, саме в таких навчальних закладах зберігається та пропагується національні ідеї, створюється атмосфера для просвітницької діяльності. Значним потенціалом таких закладів стає популяризація самовдосконалення та пошук інноваційних шляхів вирішення проблем. Саме на прикладі таких вузів і реалізується та популяризується в сучасних умовах концепція сталого розвитку суспільства.

Проте, в таких умовах варто також говорити і про сталий інноваційний розвиток університету. Він повинен включати не лише науковий та освітній потенціали, а й рівень соціального, політичного, економічного, екологічного, духовного розвитку, національної самосвідомості, міжкультурної інтеграції. Саме за таких умов в країні може бути реалізована цілісна соціальна місія

університету та забезпечений високий індекс людського розвитку.

Висновки і пропозиції. Таким чином, в сучасних ринкових умовах все частіше під місією університету розуміється підприємницький потенціал науково-дослідних установ. Проте, з врахуванням доцільності впровадження концепції сталого розвитку у світі, соціальна місія університету повинна переорієнтовуватись на більш комплексні завдання збереження балансу між потребами та інтересами суспільства. В таких умовах детальнішого дослідження потребує питання реалізації цієї концепції в окремих регіонах та на прикладі регіональних навчальних закладів.

Список літератури:

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
2. Балмасова Т. А. Третья миссия университета в условиях модернизации российского образования / Балмасова Татьяна Анатольевна // Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история. – № 11 (51). – 2015. – С. 36–41.
3. Головко Н. В. «Третья миссия» университета и проект общественного понимания науки: доклад Бодмера / Н. В. Головко, Е. А. Рузанкина, О. В. Зиневич // Филосовское образование. – № 6 (57). – 2014. – С. 77–93.
4. Гребенщикова Е. Г. «Третья миссия» университета: от «второго типа» производства знания к «тройной спирали» инноваций / Е. Г. Гребенщикова // Ярославский педагогический вест ник. – № 4. – Том I (Гуманитарные науки). – 2011. – С. 270–274.
5. Мещанінов О. П. Сталий розвиток університетської освіти: баланс між глобальними та регіональними викликами / Мещанінов О. П. // Наукові праці. Педагогіка. – Випуск 176. – Том 188. – 2012. – С. 5–10.
6. Повзун В. Д. Миссия университета – история и современность / В. Д. Повзун // Вестник ОГУ. – № 1. – 2005. – С. 13–21.
7. Сафронов Р. О. Предпринимательский университет как воплощение «третьей миссии» университета: pros and cons [Електронній ресурс] / Сафронов Р. О. – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/predprinimatelskiy-universitet-kak-voploschenie-tretiey-missii-universiteta-pros-and-cons-chast-i-tretya-missiya-i-predprinimatelskiy
8. Сталий розвиток суспільства: навчальний посібник / авт.: А. Садовенко, Л. Масловська, В. Середа, Т. Тимченко. – 2 вид. – К., 2011. – 392 с.
9. Шевченко Л. С. Стратегічне управління університетом: обґрунтування місії і цілей розвитку [Електронній ресурс] / Л. С. Шевченко. – Режим доступа: irbis-nbuv.gov.ua/…/cgiirbis_64.exe

Бондар В.Д.
Национальный университет «Острожская академия»

МИССИЯ УНИВЕРСИТЕТА В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Аннотация
В статье проанализирована миссия университета в контексте изменения современного общества. Анализ осуществлен в контексте концепции устойчивого развития общества. Прослежено как нужды современного общества трансформируют миссию университета. В контексте изменения законодательства Украины «О высшем образовании» прослежены перспективы модернизации образования и научной деятельности в вузах. Сравнены вызовы информационного и глобального общества с потребностями населения отдельного региона.
Ключевые слова: университет, миссия университета, образование, научная деятельность, устойчивое развитие общества.

Bondar V.D.
National University of Ostroh Academy

A MISSION OF UNIVERSITY IS IN THE CONDITIONS OF REALIZATION OF CONCEPTION OF STEADY DEVELOPMENT OF SOCIETY

Summary
In the article the mission of university is analyzed in the context of change of modern society. An analysis is carried out in the context of conception of steady development of society. It is traced as necessities and calls of modern society transform the mission of university. In the context of change of legislation of Ukraine «About higher education» the prospects of modernization of education and scientific activity are traced in university. Comparatively calls of informative and globalizing society with the necessities of population of separate region.
Keywords: university, mission of university, education, scientific activity, steady development of society.

УДК 352.354

ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Дзядзіна Н.М.
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

У статті досліджено наукові підходи до визначення стратегічних пріоритетів регіонального розвитку, на підставі чого виявлено відсутність єдиної думки щодо зазначеного питання в сучасних умовах. Автором проаналізовано основні стратегічні документи різних рівнів з питань регіонального розвитку та виявлено невідповідність в них пріоритетів розвитку регіонів, в результаті чого доведено необхідність обгрунтування нових підходів до визначення стратегічних пріоритетів регіонального розвитку в сучасних умовах.
Ключові слова: регіональний розвиток, стратегічні пріоритети, регіональна політика, принципи обгрунтуваня.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Зміна ситуації в Україні під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів вносить суттєві корективи у процеси регіонального розвитку, водночас створюючи певні виклики для реалізації завдань державної регіональної політики. Передача основних повноважень, що стосуються регіонального й місцевого розвитку органам самоврядування, яка має відбутися у результаті децентралізації влади, викликає необхідність посилення уваги до питань регіональної політики, зокрема до наукового обґрунтування визначення стратегічних пріоритетів регіонального розвитку України.

Регіональний розвиток в Україні на сучасному набуває нових акцентів, що, в першу чергу, пов'язане з підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. У ст. 446 глави 27 зазначається, що «Сторони сприяють взаєморозумінню та двосторонньому співробітництву у сфері регіональної політики щодо методів формування та реалізації регіональних політик, зокрема багаторівневого управління та партнерства, з особливим наголосом на розвитку відсталих територій та на територіальному співробітництву, при цьому створюючи канали зв'язку та активізуючи обмін інформацією між національними, регіональними та місцевими органами влади, соціально-економічними утвореннями та представниками громадянського суспільства» [11]. Ситуація призводить до необхідності оновлення регіональних стратегій розвитку як основоположних документів, у яких визначається перспектива розвитку регіонів України. Важливою частиною регіональних стратегій є пріоритети розвитку, які визначають напрямки розвитку соціально-економічної сфери регіону на середньострокову перспективу: «Регіональні стратегії розвитку повинні відповідати положенням Державної стратегії регіонального розвитку України та визначають ... тенденції та основні проблеми соціально-економічного розвитку ... областей, міст Києва та Севастополя; стратегічні цілі, пріоритети розвитку регіону на відповідний період» [7, ст. 90].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблема реалізації державної регіональної політики є предметом дослідження таких відомих вітчизняних науковців, як Т. Безверхнюк, М. Долішній, В. Керецман, С. Мельник, Д. Стеченко, О. Топчієв та ін. Вивченням питань диференціації регіонального розвитку займались такі вчені, як: З. Варналій, В. Геєць, Я. Жаліло, Б. Данилишин, Д. Лук'яненко, Б. Губський, А. Мокій та ін. У їхніх працях сформовано фундаментальні й прикладні засади вивчення диспропорцій територіального розвитку, розробки та реалізації регіональної політики держави.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених формуванню та реалізації регіональної політики, немає єдиної думки щодо визначення стратегічних пріоритетів регіонального розвитку в сучасних умовах.

Метою статті є аналіз підходів в науковій літературі та нормативно-правових документах до визначення стратегічних пріоритетів розвитку регіонів як важливої складової регіональної політики, на підставі чого визначення найбільш відповідних сучасним умовам принципів обґрунтування стратегічних пріоритетів регіонального розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Наукові підходи до визначення стратегічних пріоритетів регіонального розвитку різняться. Так, у монографії «Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети» [3, с. 20]. визначені наступні стратегічні пріоритети регіональної політики України на сучасному етапі є:

– досягнення загальнонаціональної єдності та суспільного порозуміння в соціогуманітарному та суспільно-політичному середовищі регіонів України;

– пошук оптимальної моделі розподілу функцій і повноважень на різних рівнях влади;

– зміцнення матеріально-фінансових основ місцевого самоврядування та посилення соціального виміру бюджетної політики на місцевому рівні;

– становлення інноваційно-інвестиційної моделі розвитку як основи конкурентоспроможності регіонів;

– модернізація виробничої та соціальної інфраструктури регіонів;

– використання нових, більш ефективних форм міжрегіональної внутрішньої та зовнішньої взаємодії.

© Дзядзіна Н.М., 2016

В доповіді «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» [1, с. 201] першочерговими пріоритетами для України у сфері регіональної політики зазначено:

1. Забезпечення конкурентоспроможності громад, здатних на рівноправних засадах долучитися до євроінтеграційних процесів на місцевому рівні, брати активну участь у входженні на європейські ринки товарів, ресурсів, капіталів, робочої сили.

2. Упровадження комплексних реформ у базових секторах національної економіки; модернізація промислового виробництва та енергетичного сектору; розвиток конкурентного ринку послуг. У цьому контексті необхідне ефективне поєднання галузевих і територіальних стимулів для соціально-економічного розвитку з урахуванням спеціалізації територій та перспектив диверсифікації їх економіки.

Як було проаналізовано колективом науковців [8], в Україні система планування регіонального розвитку представлена стратегічними та програмними документами чотирьох рівнів: державного, регіонального, субрегіонального та базового. На загальнодержавному рівні стратегічні пріоритети розвитку для всіх регіонів України визначені в Державній стратегій регіонального розвитку на період до 2020 року, яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 385 від 6 серпня 2014 р. [4], та яка змінила діючу до цього Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2015 року.

Регіональні стратегії соціально-економічного розвитку мають відповідати положенням Державної стратегії регіонального розвитку України. На рівні всіх областей України прийняті власні стратегії розвитку.

Наступним рівнем стратегування після регіонального є субрегіональний рівень. [10, с. 81]. Базовий рівень стратегічного планування представлений стратегіями окремих міст, районів, сіл. Головна проблема цього рівня полягає у відсутності стратегій розвитку більшості сіл України, а до розробки стратегій розвитку територіальних спільнот базового рівня не залучається громада та бізнес.

У зв'язку із прийняттям нової Державної стратегії регіонального розвитку постає необхідність актуалізації існуючих регіональних стратегій соціально-економічного розвитку і розробці дієвих механізмів практичного впровадження принципів саморозвитку регіонів [8].

Проаналізувавши стратегії регіонального розвитку різних рівнів, з'ясовуємо, що до національних пріоритетів відносяться [4]:

1. Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів.

2. Територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток.

3. Ефективне управління в сфері регіонального розвитку

Пріоритети регіонального розвитку південних регіонів передбачають [8]:

1. Забезпечення комплексного розвитку соціальної політики.

2. Збереження та використання природних ресурсів у контексті сталого розвитку.

3. Розвиток видів економічної діяльності області.

4. Удосконалення систем регіонального управління, інноваційної та інвестиційної діяльності

5 Високорентабельний агропромисловий комплекс і на засадах сталості.

6 розвиток транспортно-логістичного та морегосподарського комплексу.

7. Створення умов для залучення інвестицій.

8. Рекреація та туризм.

У презентованій 1 липня 2015 року під час заходу «Focus on Odessa. Odessa Donor & Investor Dialogue» стратегії розвитку Одеської області із залученням міжнародних організацій та кроків, необхідних для економічного прориву області, пріоритетами розвитку регіону є:

– розвиток морських та річкових портів;

– створення нового митного центру та центру надання адміністративних послуг;

– розвиток громад з особливою увагою до Української Бесарабії;

– залучення інвестицій у сільське господарство регіону (запровадження паспортизації ґрунтів, підвищення якості ґрунтів, а також відновлення меліоративних та іригаційних систем);

– підвищення якості надання медичних послуг тощо.

На субрегіональному рівні акцент робиться на створенні комфортних умов життя; створення умов для розвитку малого і середнього бізнесу.

Таким чином [8], аналіз виявив, що в регіоні в якості пріоритетних галузей виокремлюють агропромисловий комплекс, транспорт і логістику, туризм і рекреацію, а також розвиток інновацій.

Пріоритет розвитку соціальної сфери присутній у стратегії регіонального рівня, а на субрегіональному рівні – пріоритет людського розвитку, який зорієнтований на підвищення професійних якостей людей та їх культурний розвиток. На регіональному рівні визначено пріоритет розбудови індустрій, а на субрегіональному – розвиток малого і середнього бізнесу, пропонуються конкретні механізмами та інструментами створення сприятливого бізнес-середовища. Однією з головних проблем розвитку інноваційної діяльності є недосконалість регіональних систем управління інноваціями та інвестиціями. Натомість субрегіональні стратегії пропонують конкретні проекти з розбудови інфраструктури для інноваційної діяльності.

Проведений порівняльний аналіз [8] виявив загальні проблеми стратегічного планування розвитку регіонів. Завдання, окреслені в державних стратегічних та програмних документах, досить декларативні. Поставленим стратегічним завданням, пріоритетам і послідовності їх виконання бракує чіткої причинно-наслідкової взаємоузгодженості, а також системи механізмів та інструментів досягнення окреслених завдань, що створює потребу в окремих деталізуючих документах, до яких відносять середньо- і короткострокові загальнонаціональні програми діяльності урядів, річні плани заходів реалізації Державної стратегії, довгострокові стратегії розвитку регіонів і угоди щодо регіонального розвитку. Крім того, не зважаючи на те, що всі українські регіони мають регіональні стратегії, вони затверджені у різний час, мають різний ступінь деталізації, відрізняються за структурою. Плани реалізації регіональних стратегій або відсутні взагалі, або носять характер документу мало пов'язаного із

самою стратегією. Параметри моніторингу виконання стратегій слабо корелюються із їх цілями або носять характер показників у гривнях, що є мало придатним інструментом для контролю через інфляційні процеси.

У процесі визначення регіональних пріоритетів розвитку доцільно орієнтуватися на європейську практику. В країнах ЄС у сфері регіонального розвитку втілюються пріоритети, які стосуються захисту навколишнього середовища, розвитку безпечної енергетики, розвитку транспортної мережі, покращення якості життя, формування економіки знань. На перший погляд такі пріоритети виглядають дещо узагальненими і шаблонними, водночас, у кожній конкретній стратегії ці пріоритети формулюються з урахуванням місцевих особливостей і спрямовуються на вирішення конкретних завдань регіонального розвитку.

Зокрема, з Фонду Згуртування (Cohesion Fund) у 2007-2013 рр. фінансуються наступні пріоритети [12]: розвиток транс'європейської транспортної мережі; захист навколишнього середовища, у т.ч. фінансування проектів у сферах енергозабезпечення й транспорту, які є безпечними для довкілля (енергетична ефективність, використання відновлюваної енергетики, розвиток залізничного транспорту, підтримка інтермодальних перевезень, розвиток громадського транспорту та ін.). Пріоритетами регіонального розвитку, що визначені для фінансування у 2007-2013 рр. з Європейського фонду регіонального розвитку (European Regional Development Fund), є наступні [14]:

– у межах цілі «Конвергенція»: підтримка сталого інтегрованого економічного розвитку – модернізація та диверсифікація регіональної економічної інфраструктури, особливо у сфері дослідження й технологічного розвитку (R&TD), інновації і підприємництво, інформаційне суспільство, довкілля, запобігання ризикам, туризм, інвестиції в культуру, інвестиції в транспорт, енергетичне забезпечення, інвестиції в освіту, інвестиції в охорону здоров'я і соціальну інфраструктуру, пряма допомога в інвестуванні у розвиток середніх та малих підприємств;

– у межах цілі «Регіональна конкурентоспроможність і зайнятість»: інновації та економіка знань, протидія ризикам погіршення навколишнього середовища, транспортна доступність і телекомунікаційні послуги;

– у межах цілі «Європейське територіальне співробітництво»: розвиток економічної, соціальної та екологічної діяльності у сфері захисту навколишнього середовища; започаткування і розвиток транспортного співробітництва; підтримка місцевої та регіональної влади у формуванні дослідницької мережі та у сфері активізації обміну досвідом під час розробки та упровадження регіональної політики.

Досвід країн ЄС свідчить, що пріоритети розвитку регіонів мають ґрунтуватися на інноваційній моделі розвитку, яка означає формування та розвиток тих галузей, що можуть забезпечити довгострокове економічне зростання на місцевому рівні, вирішують нагальні питання регіонального розвитку. Інноваційна спрямованість регіонального розвитку означатиме застосування суб'єктами господарювання інноваційних основ діяльності, розвиток інноваційних виробництв. Інноваційність має бути закладена і в пріоритети регіонального розвитку в Україні.

Висновки. З метою актуалізації пріоритетів у регіональній стратегії доцільно:

– застосовувати поєднання галузевого, просторового та управлінського підходів до формування пріоритетів, що дозволить раціонально використовувати обмежені ресурси, мінімізує їх втрату; сприятиме задіянню наявного місцевого потенціалу, активізує ініціативність місцевих органів при формуванні та реалізації пріоритетів і загалом, приведе до формування позитивного синергетичного ефекту у процесі реалізації пріоритетів стратегії;

– визначати пріоритет регіонального розвитку на основі таких послідовних дій: формулювання проблем регіонального розвитку, присвоєння їм рангу чи місця по значущості, здійснення переходу від опису проблем до визначення пріоритетності їх вирішення при паралельному розподілі пріоритетів за значенням. За допомогою цього можна досягти чіткості та логічності пріоритетів, структурування їх системи та дотримання балансу між проблемністю та значущістю пріоритету;

– орієнтуватися на європейську практику визначення пріоритетів за допомогою стандартизації/уніфікації підходів до підготовки документів по регіональній політиці із документами ЄС (у т.ч. творчо використовувати досвід країн ЄС щодо розробки стратегічних документів регіонального розвитку).

Необхідно проаналізувати й оцінити ефективність такого важливого у контексті реалізації євроінтеграційного курсу держави механізму регіонального розвитку, як міжнародне регіональне співробітництво. Міжнародне регіональне співробітництво має стати вагомим чинником стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів, розширює потенційні можливості для активізації нових форм і напрямів взаємного співробітництва, залучення регіонів та суб'єктів економічної діяльності області до реалізації спільних проектів та одержання фінансової підтримки таких проектів з боку Європейського Союзу.

Список літератури:

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К.: НІСД, 2015. – 684 с. // http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/POSLANNYA-2015_giper_new.pdf, с. 201.
2. Булюк О. В. Регіональні особливості і основні напрямки вирішення соціально-економічних проблем розвитку Херсонської області // Культура народов Причерноморья. – 2011. – № 212. – С. 17-19.
3. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / за заг. ред. З. С. Варналія / З. С. Варналій, В. Є. Воротін, В. С. Куйбіда та ін. – К.: НІСД, 2007. – 768 с.
4. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року // Постанова Кабінету Міністрів України № 385 від 6 серпня 2014 р.

5. Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? // Office of the Official Publications of the European Union l-2985 Luxembourg.
6. Єрмакова О. А. Партнерство розвитку території як інструмент підвищення ефективності використання соціального капіталу в регіоні / О. А. Єрмакова // Економічні інновації. – 2012. – № 51. – С. 126-136.
7. Закон України «Про засади державної регіональної політики» Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст. 90.
8. Осипов В. М., Єрмакова О. А. Пріоритети соціально-економічного розвитку Українського Причорномор'я в контексті новітньої регіональної політики // Електронний ресурс // Режим доступу: dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2764/1/
9. Представництво України при Європейському Союзі та Європейському Співтоваристві з атомної енергії // http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/sectoral-dialogue/regional
10. Територіальний розвиток в Україні: розвиток агломерацій та субрегіонів. – Проект USAID «Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність». – Київ, 2012. – 188 с. , с. 81.
11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // Електронний ресурс: режим доступу: www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=24658
12. European Commission. Regional Policy.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec. europa.eu/regional_policy/thefunds/cohesion/index_en.cfm
13. Cohesion policy 2007-2013. – Luxembourg, 2007. – 78 p.; www.europa.dovidka.com.ua
14. Summaries of EU legislation / European Regional Development Fund (ERDF). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://europa.eu/legislation_summaries/index_en.htm

Дзядзина Н.Н.
Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ПРИОРИТЕТОВ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье исследованы научные подходы к определению стратегических приоритетов регионального развития, на основании чего выявлено отсутствие единого мнения по данному вопросу в современных условиях. Автором проанализированы основные стратегические документы различных уровней по вопросам регионального развития и выявлено несоответствие в них приоритетов развития регионов, в результате чего доказана необходимость обоснования новых подходов к определению стратегических приоритетов регионального развития в современных условиях.
Ключевые слова: региональное развитие, стратегические приоритеты, региональная политика, принципы обоснований.

Dzyadzina N.N.
Odessa Regional Institute of Public Administration
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

DEFINING THE STRATEGIC PRIORITIES OF REGIONAL DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary
The article is an analysis of approaches in the scientific literature and regulatory documents to determine strategic priorities of regional development as an important component of regional policy, whereby determining the most appropriate modern conditions principles justification strategic priorities of regional development in Ukraine. In the article the scientific approaches to determining the strategic priorities of regional development, whereby revealed no consensus on this issue in the modern world. The author analyzes the main strategic documents at various levels of regional development and has revealed the discrepancy in the priorities of regional development, resulting in justification of the necessity of new approaches to determining the strategic priorities of regional development in the modern world.
Keywords: regional development, strategic priorities, regional policy, the principles of justification.

УДК 316.334.3

СОЦІАЛЬНЕ ПРОЕКТУВАННЯ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Нагорна Г.О.
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Стаття присвячена дослідженню історії розвитку соціального проектування. Проаналізовано процес формування соціального проектування в XX-XXI ст. Зазначено особливості визначення поняття соціального проектування на кожному етапі розвитку. Визначено важливість історичного аналізу становлення соціального проектування. Обґрунтовано необхідність дослідження процесу еволюції соціального проектування з метою його ефективного використання.
Ключові слова: соціальне проектування, історія розвитку, процес становлення, соціальна інженерія, управління, технологія.

Постановка проблеми. В наш час Україна перебуває на шляху складних реформ та перетворень, які потребують радикальних та впевнених кроків, модернізації суспільних відносин та адаптації до сучасних викликів. На шляху розбудови незалежної української держави сьогодні важливим завданням є реформування всіх сфер життєдіяльності суспільства, підвищення стандартів та рівня добробуту населення, що зазначено в Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», затвердженою Указом Президента від 12.01.2015 р. за № 5/2015.

Процес реформування не завжди дає бажані результати. Причиною цього є ряд проблем, однією з яких є нагальна потреба використання під час підготовки та реалізації реформ нових інструментів, зокрема соціального проектування. Залучення технологій соціального проектування в процес реформування надасть можливість визначити основні цілі та задачі реформи, визначити можливі варіанти розвитку подій, виключити можливі ризики, обрати оптимальний шлях вирішення проблем, досягти поставлених цілей та надати прогнозну оцінку майбутньому соціального об'єкту, процесу, явищу.

Для ефективного використання соціального проектування в процесі реформування, підготовки, прийняття та реалізації державно-управлінських рішень необхідно розуміти сутність даного поняття, що потребує вивчення процесу розвитку і становлення соціального проектування.

Сьогодні соціальне проектування перебуває на стадії становлення та все більше приковує уваги сучасних науковців та дослідників. В наш час інтерес до пріоритетних, національних проектів, програм, стратегій, а також бажання та необхідність використання проектного мислення в різних сферах можна назвати новим етапом розвитку управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою соціального проектування займаються так як і вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Так, Глазичев В.Г., Дондурей Д.Б., Генісаретський О.І. роздивлялись соціальне проектування в своїх роботах в контексті концепції соціокультурного проектування. В роботах Лукова В.А., Лукової О.О., Курбатова В.І., Безпалько О.В., Самбурова Е.А. визначані теоретичні основи соціального проектування, Бутченко Т.І. розглядав практичний аспект соціального проектування в розрізі взаємозв'язку суспільних потреб і державних інтересів; Антонова О.В., Антонюк Г.А., Пушкарьова Г.В., Гафарова Л.А., Синиця М.І., Романюк Я.О. досліджували питання соціального проектування в управлінні. Історичним аспектам розвитку увагу приділяли як Антонюк Г.О., який є основоположником теорії соціального проектування, так і Глазичев В.Г., Генісаретський О.І., Луков В.А., Бутченко Т.І., а також багато інших дослідників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на високий інтерес до поняття «соціальне проектування» в останній час, недостатньо уваги приділяється питанням історичного розвитку даного феномену як невід'ємного аспекту ефективності його використання. Для того, щоб дослідити соціальне проектування у більшій мірі та зрозуміти важливість використання його у різних сферах життєдіяльності, у сфері державного управління, необхідно розглянути передумови його виникнення та процес історичного становлення.

Мета статті. Саме тому метою статті є дослідження процесу розвитку соціального проектування, його становлення, що дозволить забезпечити застосування методів та інструментів соціального проектування, що склались історично, в процесі підготовки та реалізації управлінських рішень, впровадження державних реформ, розвитку суспільства в цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дивлячись на історію становлення соціального проектування, деякі науковці стверджують, що воно з'явилось ще за античних часів, хтось стверджує, що тільки з 70-х років XX ст. Проектні елементи зустрічаються у діяльності видатних діячів з давніх часів. Але саме поняття соціального проектування ввійшло в сучасну науку не так давно. Починаючи з 20-30 рр. минулого століття, була започаткована ідеологія проектування, в рамках якої було поставлено завдання проектування нових суспільних відносин, соціальної культури, нового мислення людини, що сьогодні і відносять до соціальної діяльності.

Соціальне проектування XX ст. розвивалось поступово, а саме – еволюція поняття соціального проектування пройшла шлях від проектування як діяльності виготовлення (техніка, інженерія, архітектура) до традиційного проектування (дизайн, містобудування), далі до прогнозної проектної структури діяльності (соціальний прогноз, конструювання, планування), і як

© Нагорна Г.О., 2016

останній етап – нетрадиційне проектування, що отримало назву соціального (рис. 1).

По суті соціальне проектування відокремлюється від технічного і в процесі розвитку вбирає в себе риси та властивості прогнозування, конструювання, планування.

Історія становлення соціального проектування в цей період почалась з розвитку архітектури. В 20-30-х рр. ХХ ст. в архітектурі та машинобудуванні, інженерії починають використовуватися методи проектування. Але це призводить поки що до проектування та появи не нових суспільних відносин, а до створення нових заводів, будинків-комун, клубів, палаців культури. Тобто соціальне проектування набуває суто технічного характеру [6, с. 8-9].

Для цього періоду характерна поява поняття «проект» в науковій літературі. З'являється воно у розумінні «суспільний проект», «проект суспільного устрою», «технічний проект». Формування проектування відбувається в рамках інженерної діяльності. Це пов'язано з необхідністю передачі графічного зображення інженером на виробництво. Знову ж таки відслідковується суто технічні властивості соціального проектування того часу. В той час частіше зустрічається поняття соціальної інженерії [2, с. 50].

З середини ХХ ст. відбувається технічна революція, яка дає новий поштовху для розвитку соціального проектування. В цей період соціальна інженерія починає спиратися на соціальні знання. У зв'язку з цим починається розвиватися така сфера, як проектування факторів впливу на соціальні процеси. Але все ж таки соціальне проектування направлено не на створення нових відносин, а на усунення конфліктів на виробництві. Крім того, проектування починає використовуватися в процесі дизайну та містобудування.

У кінці 60-х рр. питання соціального проектування та його розуміння набуває іншого характеру. Мова йде вже не про архітектурне, інженерне, містобудівне проектування, а про соціальну діяльність, соціальний інститут. З'являється розуміння того, що ігнорування соціальних аспектів розвитку буде мати негативні наслідки для суспільства, тому інтерес до соціального проектування збільшується. Таким чином, відбувається зближення самого проектування та управління. Цей період характерний поширенням таких понять як соціальне планування, конструювання та проектування соціальних структур, інститутів, явищ, процесів, об'єктів, соціальне прогнозування [3, с. 251-252].

В той момент розвитку соціального проектування частіше в науковій літературі зустрічалося поняття соціального конструювання, під яким розумілася діяльність, направлена на перспективу соціологічного аналізу з позицій багатоваріантності, альтернативності, проективності соціальних моделей. Основоположниками концепції соціального конструювання є Бергер П. та Лукман Т. на їх думку основною метою соціального конструювання було на той час виявлення шляхів, за допомогою яких населення бере участь у створенні соціальної реальності [1].

Тобто соціальне конструювання того часу представлено динамічним процесом, що знаходиться у постійному розвитку, реальність, що постійно відтворюється індивідами під впливом знань про неї. Тут простежується елемент управління. Необхідність залучення громадян до вирішення певних суспільних питань породжує необхідність створення нових інструментів взаємодії населення з владою, одним з яких і стало соціальне конструювання, що дало поштовх до розвитку саме соціального проектування взагалі та в управлінні зокрема.

З подальшим розвитком у 70-х рр. ХХ ст. актуальні проблеми соціального характеру набувають все більшої уваги в наукових колах. Соціальне проектування починає з'являтися у всіх сферах життєдіяльності. Даний період розвитку характеризується виокремленням соціального проектування в окремий вид діяльності [6, с. 10].

Великий внесок у розвиток даного поняття на цьому етапі робить Антонюк Г.А., який є основоположником теорії соціального проектування. Він висвітлює його як розробку науково-обґрунтованої моделі раціональних характеристик конкретних соціальних організмів чи їх станів в контексті вирішення певних соціальних задач. В результаті чого соціальне проектування починає розумітися як універсальний та самостійний вид діяльності, що направлена на створення соціальних об'єктів, процесів, явищ, стає сполучної ланкою між виробником соціальних благ та споживачем.

Великий внесок в 70-80 рр. робить Дрідзе Т.М., яка стає основоположником низки підходів до соціального проектування: об'єктно-орієнтований, суб'єктно-орієнтований, проблемно-орієнтований. Об'єктно-орієнтований підхід визначає, що соціальне проектування має на меті створення прообразу майбутнього об'єкту або модернізацію вже існуючого, і тут є дуже важливим, що проектуватися можуть не тільки будівлі, підприєм-

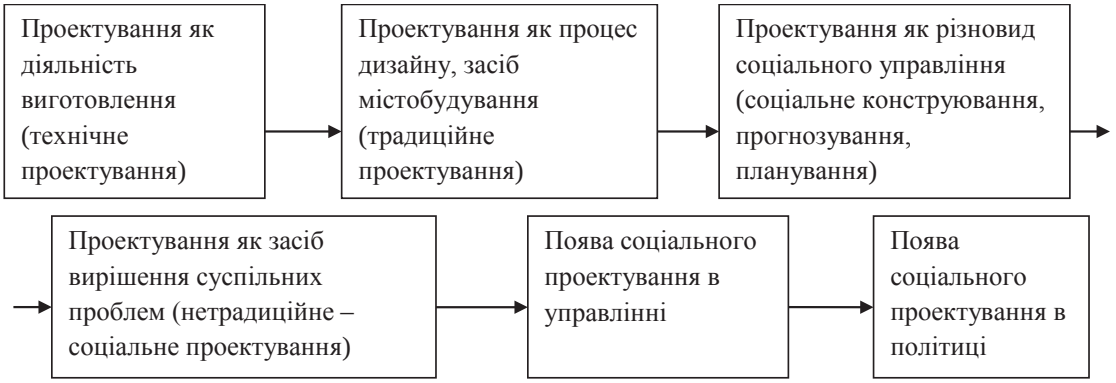

Рис. 1. Розвиток соціального проектування

Джерело: розроблено автором

ства, виробництва, як в попередні періоди, а й соціальні зв'язки, відносини, соціальна сфера в цілому. Тобто акцент робиться в першу чергу на об'єкті проектування [4, с. 12].

За суб'єктно-орієнтованим підходом соціальне проектування роздивляється як розробка проекту індивідом, який представляє інтереси певної групи людей, верств населення, соціальних прошарків. Проектувальник в процесі проектування реалізує не тільки свій інтерес, а й дивиться на світ очами соціальної групи, чиї інтереси він реалізує. Самий головний сенс даного підходу полягає в тому, що населення є не тільки об'єктом проектування, а й саме повинно приймати участь у процесі проектування [4, с. 13].

Але найбільш актуальним підходом є проблемно-орієнтований. Він виник пізніше, ніж попередні підходи, і у його центрі стоїть направлення на усунення соціальних проблем шляхом вироблення можливих варіантів їх вирішення з урахуванням проведених досліджень та наявних ресурсів. Основою даного підходу є соціальне прогнозування, тому даний підхід представляє концепцію прогнозного соціального проектування.

В кінці 80-х рр. на початку 90-х рр. все більше уваги починає приділятися соціальним аспектам. В цей період людина стає основним елементом соціального розвитку, тобто відбувається зміна об'єкту проектування, що сприяє розвитку саме соціального.

Однією з самих перспективних теорій того часу становиться концепція соціокультурного соціального проектування, яка ще в 80-х рр. була запропонована Глазичевим О.І, Дондуреєм Д.Б., Генісаретським О.І. В даній концепції соціальне проектування роздивлялося як діяльність, що направлена на розвиток соціальної спільності. Також відповідно до думки фахівців – це діяльність конструктивна, творча, що полягає в аналізі існуючих проблем, вироблення цілей та задач та шляхів їх досягнення [7, с. 75-76].

Тут соціальне проектування починає сприйматися як технологія, що направлена на створення варіантів рішень соціальних проблем. Підхід до соціального проектування змінюється, акцент робиться на тому, що воно є сценарною, багатоваріантною, адаптивною до зовнішніх змін, прогнозною дією, що надає можливість обрати найбільш оптимальний варіант розвитку подій та вирішення того чи іншого завдання.

В кінці XX ст. соціальне проектування починається з'являтися в управлінні і використовуватись більш широко. За думкою Дрідзе Т.М., використання соціального проектування дозволить запобігти прийняттю та реалізації управлінських рішень, що матимуть негативний вплив на соціальне середовище, на якість та рівень життя населення [5, с. 150].

Тобто, на цьому етапі приходить розуміння того, що соціальне проектування є технологією, що дозволяє в процесі управління обрати найкращий шлях розвитку подій, врахувати всі події, процеси, що можуть мати культурний, політичний, економічний, соціальний вплив на суспільство, що дозволяє передбачити та виключити можливі ризики в процесі прийняття управлінський рішень.

На наступному етапі свого розвитку соціальне проектування починає позиціонуватися як важливий феномен не тільки управління, а й політики. Методологія соціального проектування привертає увагу в контексті розробки політичний програм, державних документів, підготовці та реалізації реформ та прийнятті політичних рішень. Як результат – соціальне проектування починає роздивлятися як прогностична функція управління. Крім того, виступає як технологія прийняття цих рішень, як важливий елемент циклу управління, забезпечує реалізацію його головних функцій та досягнення цілей (схема 1).

В наш час соціальне проектування знаходиться на активній стадії формування. Так, сьогодні інженерна діяльність та проектування міняються місцями, включаючи до себе не тільки виробництво, але й усі сфери соціальної практики. Необхідність використання соціального проектування існує в багатьох сферах життєдіяльності, зокрема, як вже було зазначено, у сфері державного управління.

Соціальне проектування в державному управлінні з'являється саме у розрізі підготовки та реалізації державно-управлінських рішень, підготовки та впровадженні державних реформ, створення соціальних та державних програм, стратегій, концепцій, нормативно-правових актів, які направлені на підвищення показників рівня життя в країні. Необхідність швидкої реакції, гнучкості та адаптивності до зовнішніх змін органів державного управління, а також безпосередньо самих державних службовців вимагає використання нових методів в їх діяльності, в результаті чого з'являється соціальне проектування в управлінні,

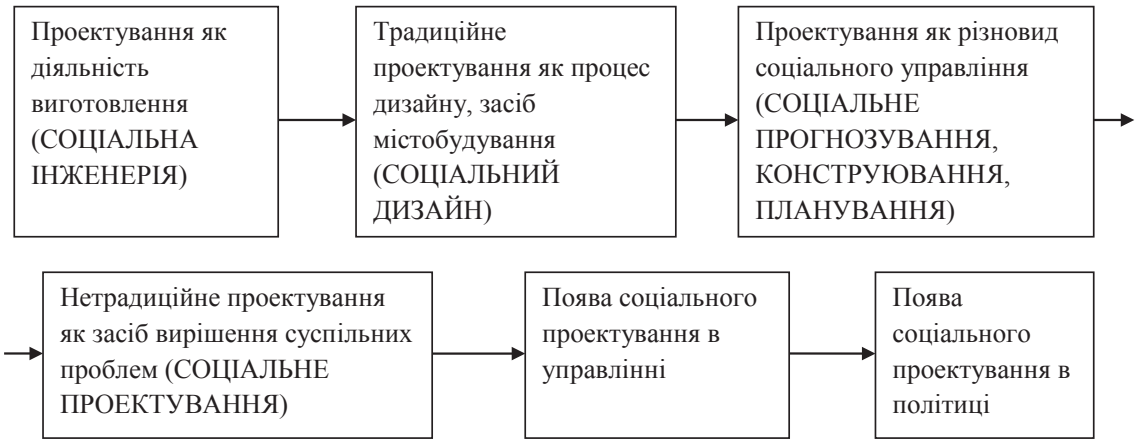

Схема 1. Розвиток соціального проектування

що дозволяє досягти ефективності та результативності в процесі управлінської діяльності.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Так, по суті в процесі еволюції соціальне проектування відокремлюється від технічного і з часом вбирає в себе риси та властивості прогнозування, конструювання, планування.

Необхідність соціального проектування усвідомлюється саме тоді, коли задачі управління починають розповсюджуватися на ті області, де традиційні управлінські процедури та методи є неефективними.

Ми бачимо, що дослідження процесу розвитку соціального проектування допомагає нам чітко зрозуміти сутність даного поняття, що надасть змогу застосувати його методи та інструменти в процесі підготовки та реалізації управлінських рішень, впровадження державних реформ, розвитку суспільства в цілому. Перспективи подальших наукових досліджень полягають в дослідженні сучасного стану розвитку соціального проектування в Україні з метою виявлення актуальних проблем його використання.

Список літератури:

1. Бородіна Д. Л. Концепція соціального конструювання реальності П. Бергера і Т. Лукмана як інтерпретаційна схема дослідження іміджу міста [Електронний ресурс] / Д. Л. Бородіна // Грані. – 2014. – № 10. – С. 80-84. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2014_10_17
2. Васильева И. Л. Историческая еволюция проектирования / И. Л. Васильева // Веснік Палескага дзяржаўнага універсітэта. Серыя грамадскіх і гуманітарных навук: научно-практический журнал. – Пинск: ПолесГУ, 2014. – № 1. – С. 50-55.
3. Горохов В. Г. Философия техники: история и современность / В. Г. Горохов, В. М. Розин. – Москва: ЦОП Института философии РАН, 1987. – 283 с.
4. Дрідзе Т. М. Основы социокультурного проектирования / Т. М. Дрідзе, Э. А. Орлова. – М.: Российский институт культурологии, 1995. – 148 с.
5. Дридзе Т. М. Прогнозное социальное проектирование: теоретико-методические и методологические проблемы / Отв. ред. Т. М. Дридзе. – М.: Наука, 1994. – 304 с.
6. Стенина Т. Л. Социальное проектирование в контексте реализации молодежной политики на региональном уровне / Т. Л. Стенина. – Ульяновск: УлГТУ, 2011. – 129 с.
7. Шляпников С. Е. Социальное проектирование как конструирование темпоральности социальных систем / С. Е. Шляпников // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – № 342 (январь). – С. 75-76.

Нагорная А.А.
Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

СОЦИАЛЬНОЕ ПРОЕКТИРОВАНИЕ: ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕННЯ И РАЗВИТИЯ

Аннотация
Статья посвящена исследованию истории развития социального проектирования. Проанализирован процесс формирования социального проектирования в XX -XXI вв.. Указаны особенности определения понятия социального проектирования на каждом этапе развития. Определена важность исторического анализа становления социального проектирования. Обоснована необходимость исследования процесса эволюции социального проектирования с целью его эффективного использования.
Ключевые слова: социальное проектирование, история развития, процесс становления, социальная инженерия, управление, технология.

Nagorna G.O.
Odessa Regional Institute for Public Administration
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

SOCIAL PROJECTING: HISTORY OF FORMATION AND DEVELOPMENT

Summary
The article is dedicated to research of the history of the development of social projecting. The process of formation of social projecting in the XX-XXI centuries is analyzed. The features of the definition of social projecting at each stage of development are given. The importance of the historical analysis of the development of social projecting is identify. The necessity of research of evolutionary process of social projecting for the efficient use is grounded.
Keywords: social projecting, the history of the development, the process of formation, social engineering, administration, technology.

УДК 332.025.1:330.16

ЗАСОБИ ВПЛИВУ ДЕРЖАВИ НА РАЦІОНАЛІЗАЦІЮ ПОВЕДІНКИ УЧАСНИКІВ РИНКУ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Сироватка С.О.
Департамент житлово-комунальної інфраструктури виконавчого органу
Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації),
Національна академія державного управління при Президентові України

У статті обґрунтовано теоретико-методичні аспекти засобів впливу держави на поведінку учасників ринку житлово-комунальних послуг (далі – ЖКП) у сучасних умовах. Визначено найбільш значимі особливості галузі житлово-комунального господарства (далі – ЖКГ), якими обумовлене державне управління у цій сфері національної економіки. На основі аналізу еволюції підходів до дослідження економічної поведінки та сучасного стану ринку ЖКП сформульовано думку про те, що ефективні засоби впливу держави на раціоналізацію поведінки учасників ринку ЖКП доцільно формувати, спираючись на синтез неокласичної економічної теорії та поведінкової економічної теорії. Запропоновано побудувати комплексну модель державних механізмів впливу на раціоналізацію поведінки учасників ринку ЖКП, яка має ґрунтуватись на оцінці економічної ефективності цього ринку та його учасників. Зроблено висновки, що якісна оцінка економічної ефективності ринку ЖКП та його учасників дозволить визначити основні принципи, економічні функції, форми та засоби державного впливу на раціоналізацію поведінки учасників ринку ЖКП в сучасних умовах.
Ключові слова: житлово-комунальні послуги, житлово-комунальне господарство, ринкові відносини, раціональна економічна поведінка, учасники ринку житлово-комунальних послуг, державні засоби впливу.

Постановка проблеми. Житлово-комунальне господарство (далі – ЖКГ) – це самостійний сектор у системі національної економіки, основною метою функціонування якого є задоволення потреб населення у якісних і доступних за ціною послугах, що забезпечують нормальні умови життєдіяльності. А отже ефективність функціонування цієї галузі значним чином обумовлює як соціальну захищеність громадян, так і соціальну та політичну стабільність у суспільстві, що робить проблеми функціонування цієї галузі особливо значущими.

Результати реформування ЖКГ, що проводилось у країні протягом останніх десятиріч, демонструють відсутність реальних перетворень у цій галузі. Реалізація державної політики у сфері ЖКГ, зокрема щодо забезпечення населення якісними і доступними житлово-комунальними послугами (далі – ЖКП), опинилася перед низкою викликів і загроз. Незадовільний економічний стан підприємств ЖКГ, низький рівень оплати за надані послуги, відсутність інвестицій, невпорядкована система управління та фінансового забезпечення потребують нових альтернативних підходів до вирішення наявних проблем. Загальний критичний стан ЖКГ потребує негайного втручання всіх зацікавлених сторін і в першу чергу держави та органів місцевого самоврядування.

Разом з тим, трансформація економічної системи України ставить за мету формування соціально орієнтованої ринкової економіки. Досягти цієї мети неможливо без активної участі держави. Особливого значення набуває з'ясування ролі засобів та інструментів регулювання. В умовах ринкової трансформації економіки України підвищується необхідність усвідомленого впливу держави на формування сучасних цивілізованих соціально-економічних відносин на ринку ЖКП.

Виходячи з того, що державне регулювання економіки – це комплекс заходів держави, спрямованих на скерування поведінки суб'єктів господарювання в напрямі, необхідному для досягнення поставлених органами державної влади цілей, першочерговим завданням на шляху до стабілізації ситуації у галузі ЖКГ постає необхідність розробки комплексу державних заходів впливу на раціоналізацію поведінки учасників ринку ЖКП з урахуванням особливостей функціонування цієї галузі в сучасних умовах. Розумний симбіоз ринкових і державних регуляторів дозволить реалізовувати соціально-економічні цілі розвитку ЖКГ, досягати високої ефективності функціонування галузі, стабільного економічного зростання та забезпечувати соціальну справедливість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Активізацію досліджень щодо державного регулювання житлово-комунального сектора економіки в Україні пов'язують з початком ринкових трансформацій. У вітчизняній і зарубіжній науці та практиці накопичено значне теоретико-методологічне підґрунтя державного регулювання ЖКГ. Протягом останніх трьох років значний внесок у теоретичні та прикладні засади державного регулювання сфери ЖКГ зробили Бережна А.Ю., Витрищук К.О., Головчак Г.В., Жук М.М., Ковтун О.А., Махортов Ю.О., Осененко С.П., Панасенко І.О., Пертькова О.О., Попадюк О.І., Просович О.В., Процак К.В., Рибачук В.Л., Ружинська Н.О., Скорик А.П., Траченко Л.А., Філатов В.М., Яковлев П.О. та інші.

Аналіз останніх досліджень демонструє, що науковці здебільшого досліджують причини критичного стану галузі ЖКГ та доводять необхідність державного втручання в процеси функціонування цієї галузі, однак, на наш погляд, не достатньо наукових напрацювань щодо засобів впливу на поведінку учасників ринку ЖКП та механізмів їх застосування. Дослідники доводять неузгодженість інтересів домогосподарств-споживачів та підприємств-виробників ЖКП, що посилює соціальну напругу, але при цьому не достатню увагу приділяють механізмам збалансування інтересів учасників ринку ЖКП, на

© Сироватка С.О., 2016

сьогодні чітко не визначена роль держави у формуванні раціональної економічної поведінки на цьому ринку.

Форми взаємодії держави і ринку, межі державного втручання в економіку залишаються у центрі уваги багатьох економічних напрямів і шкіл. Теоретичне обґрунтування складного та суперечливого процесу регулювання галузі ЖКГ в умовах трансформації економіки спирається переважно на постулати класичної теорії, пріоритетним принципом якої вважається дотримання чистої економічної теорії без суб'єктивізму, психологізму й інших неекономічних факторів. Проте, на наш погляд, у цьому випадку доцільно застосовувати альтернативні неокласичному підходи, що дозволяють вивчати наявні проблеми з точки зору міждисциплінарного підходу, на стику різних наук про людину: економіки, психології, філософії тощо. Адже економічна поведінка – це в першу чергу людська поведінка, пов'язана з вибором і прийняттям рішень стосовно раціонального використання ресурсів з метою задоволення потреб.

Поряд з тим в умовах трансформації економіки докорінно змінюються внутрішні і зовнішні умови функціонування ЖКХ, що при формуванні ефективної моделі державного впливу на поведінку учасників ринку ЖКП викликає необхідність врахування особливостей функціонування цієї галузі в сучасних умовах.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтувати теоретико-методичні аспекти дослідження засобів впливу держави на раціоналізацію поведінки учасників ринку ЖКП та запропонувати ефективну модель державного регулювання цієї галузі, адаптовану до сучасних умов функціонування національної економіки.

Виклад основного матеріалу. У сучасній економіці основу життєдіяльності складає ринок. Держава ж у принципі підкоряється ринковим правилам гри, що засновані на правах власності. Але держава – не пасивний спостерігач за економічними процесами в ринковій економіці. Вона втручається в ринок, регулює його через оподаткування і бюджетний перерозподіл, законодавство, за допомогою вироблення обов'язкових для виконання стандартів (у тому числі економічних) тощо. На відміну від ринкових сил держава володіє загальновизнаним і виключним правом примусу, тобто правом обмежувати свободу вибору економічних суб'єктів.

Сьогодні держава являє собою стрижень існуючої суспільної системи, вона концентрує владу, санкціонує існування всіх інших недержавних інститутів. Держава формулює принципи й організовує форми суспільного життя, утворюючи основу інституціональної ієрархії. Держава породила нову форму суспільної обумовленості поведінки людини, відокремивши загальний інтерес від приватного [1, с. 257].

Як показує історичний досвід, держава в усі часи тією чи іншою мірою втручалася в економічні процеси. Проте економічна роль держави у різні періоди була неоднаковою. Сучасна модель регулювання, яка діє у більшості провідних країн з ринковою економікою, є своєрідним синтезом кейнсіанських і неоліберальних (монетарних) форм і методів, що говорить про неможливість суворого дотримування виключно однієї концепції, тобто потрібен не догматичний, а творчий підхід до вирішення проблем щодо втручання держави в ринковий механізм [1, с. 261].

Житлово-комунальне господарство – це важлива соціально орієнтована ланка економіки країни, багатогалузевий господарський комплекс, призначення якого полягає в наданні житлових та комунальних послуг населенню, бюджетним установам та комерційним підприємствам, що забезпечують реалізацію відповідних прав і захист здоров'я громадян, сприяє соціально-економічному розвитку та зміцненню безпеки держави [4, с. 207]. Отже, рівень розвитку житлово-комунальної сфери можна розглядати як фактор та індикатор державного регулювання соціально-економічного розвитку країни.

Державне регулювання соціально-економічного розвитку є істотною ознакою сучасної ринкової економіки змішаного типу. Ринкову систему прийнято розглядати як систему різноманітних економічних відносин між людьми, що виникають у процесі виробництва, розподілу, обміну, яка заснована на певних принципах. Отже, основу розвитку ЖКГ як специфічної сфери діяльності також повинні складати певні правила (принципи), встановлення та регулювання яких повинна здійснювати держава.

Такі норми і правила держава встановлює через законодавство України у сфері ЖКП, яке базується на Конституції України і складається з нормативно-правових актів у галузі цивільного, житлового законодавства та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері ЖКП. Основні засади організаційних, господарських відносин, що виникають у сфері надання та споживання ЖКП між учасниками цього ринку (органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, власники, виробники, виконавці та споживачі ЖКП), а також їхні права та обов'язки регулює Закон України «Про житлово-комунальні послуги» [7].

Проте, як показує практика та доводять численні наукові дослідження [5; 6; 8; 9], на сьогодні задекларовані в законі принципи державної політики у сфері ЖКП не дотримуються, засоби регулювання відносин у цій сфері не є ефективними та потребують уточнення, доповнення і встановлення чітких механізмів їх застосування.

Зокрема можемо констатувати наявність таких проблем: відсутні належні ринкові засади господарювання; дуже слабо розвивається конкуренція; не створено належних умов для раціонального використання наявних ресурсів; відсутній належний контроль у сфері діяльності природних монополій; підприємства, установи та організації, що виробляють, виконують та/або надають ЖКП, не здатні функціонувати на умовах самофінансування; не досягнуто рівня економічно обґрунтованих витрат на виробництво послуг; ціни/тарифи на ЖКП не відповідають досягнутому рівню соціально-економічного розвитку та технічним можливостям; не дотримуються встановлені стандарти, нормативи, норми, порядки і правила щодо кількості та якості ЖКП; законодавча база залишається неповною та суперечливою; не створено дієвих механізмів для соціального захисту малозабезпечених громадян тощо.

Така ситуація доводить необхідність втручання держави у процеси, які відбуваються на ринку, та спонукає до пошуку дієвих механізмів, що дозволять забезпечити ефективне функціонування та сталий розвиток галузі ЖКГ. Поряд з тим, трансформаційні процеси, які зумовлені низкою об'єктивних причин та закономірно відбуваються в економіці України, актуалізують значення категорії «економічна поведінка», що, на наш погляд, є провідною для пояснення функціонування галузі ЖКГ в сучасних мінливих умовах.

Економічна поведінка як окремий вид людської поведінки здавна викликає інтерес економістів, психологів, соціологів. Проте існують принципові відмінності у підходах економістів і психологів до її вивчення. Економічну поведінку з точки зору економіки розглядають як економічно доцільну, раціональну, спрямовану на максимізацію вигоди і мінімізацію витрат [3, с. 289].

Загалом економічну поведінку можна визначити як поведінку, що пов'язана з розглядом економічних альтернатив з метою раціонального вибору, тобто вибору, в якому мінімізуються витрати, а чиста вигода максимізується. Виходячи з балансу раціональності та емоційності свого мислення, люди вчиняють лише ті дії, які принесуть їм найбільшу чисту користь (а саме користь з урахуванням можливих витрат, пов'язаних з цими діями).

В економічній літературі описано різні моделі економічної поведінки. Її сутність розглядається головним чином у рамках двох напрямів світової економічної думки: класичної та неокласичної теорій, з одного боку, та інституційної і неоінституціональної концепцій, з іншого [3, с. 289].

Аналіз еволюції підходів до дослідження економічної поведінки та сучасний стан ринку ЖКП дозволяють сформулювати думку про те, що ефективні засоби впливу держави на раціоналізацію поведінки учасників ринку ЖКП доцільно формувати, спираючись на синтез неокласичної економічної теорії [2, с. 77], яка передбачає подальший розвиток і багатофакторне економіко-математичне моделювання теорії раціональної економічної поведінки господарюючих суб'єктів та поведінкової економічної теорії [2, с. 86], а також визнає обмежену раціональність економічної поведінки господарюючих суб'єктів, викликану як неповнотою інформації, так і когнітивними (пізнавальними) обмеженнями суб'єктів економічної діяльності. У той же час господарюючі суб'єкти самі відіграють активну роль у формуванні інститутів і норм.

При цьому слід враховувати, що державне регулювання в сфері ЖКГ значною мірою обумовлене особливостями цієї галузі економіки, серед яких найбільш значущими визначено такі [3]:

1) висока соціальна значущість, що зумовлює контроль з боку держави та державне регулювання;

2) високий рівень комплексності, великі площі обслуговування, різноманітність видів робіт;

3) одночасність та місцевий характер виробництва і споживання послуг, а отже – відсутність запасів готової продукції;

4) специфічна структура основних засобів та витрат;

5) неможливість відмови від житлово-комунальних послуг;

6) специфічність взаємовідносин та розрахунків із споживачами послуг;

7) монополізм галузі та невизначеність питань власності.

Складність відносин між суб'єктами державного регулювання та об'єктами регулювання пояснюється подвійними критеріями, що застосовуються для визначення ефективної роботи та задовільного стану галузі. З одного боку, ефективність підприємств галузі безпосередньо пов'язана з підвищенням тарифів; з іншого – поліпшення умов життя населення, підвищення рівня плати за надані послуги, і в цьому ракурсі інтерес суб'єктів державного регулювання прямо протилежний – обмеження зростання тарифів [6, с. 173].

Безперечно, населення зацікавлене у зменшенні тарифів та підвищенні якості ЖКП. Інтереси підприємств ЖКГ формуються на основі економічних потреб, тобто отриманні прибутку. Роль суб'єктів державного регулювання галузі зводиться до регулювання відносин між населенням та підприємствами [6, с. 173].

На наш погляд, існує необхідність побудови комплексної моделі державних механізмів впливу на раціоналізацію поведінки учасників ринку ЖКП. Така модель має ґрунтуватись на оцінці економічної ефективності ринку ЖКП та його учасників. Для цього пропонуємо застосовувати два підходи: ринково-орієнтований та програмно-цільовий. Перший підхід дозволить зробити точну оцінку в зоні раціональної поведінки учасників ринку ЖКП на основі декількох модернізованих, але традиційно застосовуваних для оцінки ефективності показників (дохід, прибуток, платоспроможність, конкурентоздатність, рентабельність тощо). У рамках програмно-цільового підходу їх слід доповнити якісними та кількісними показниками, які дозволять розкрити ступінь самореалізації та досягнення поставленої мети.

Тобто, на наш погляд, таку модель необхідно будувати на основі шкали виміру раціональності/ірраціональності поведінки при співставленні з кінцевим результатом економічної діяльності в умовах зростання мотивації і розвитку мотиваційного процесу. Якісна оцінка економічної ефективності ринку ЖКП та його учасників дозволить визначити основні принципи, економічні функції, форми та засоби державного впливу на раціоналізацію поведінки учасників ринку ЖКП в сучасних умовах.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження доводить, що сучасний ринок ЖКП є регульованим, державне регулювання поведінки учасників ринку ЖКП є невід'ємним елементом економічного механізму розвитку ЖКГ. За нинішніх умов задекларовані принципи державної політики України у сфері ЖКП не дотримуються, засоби регулювання відносин у цій сфері не є ефективними та потребують уточнення, доповнення та встановлення чітких механізмів їх застосування.

Аналіз еволюції підходів до дослідження економічної поведінки та сучасний стан ринку ЖКП дозволяють сформулювати думку про те, що ефективні засоби впливу держави на раціоналізацію поведінки учасників ринку ЖКП доцільно

формувати, спираючись на синтез неокласичної економічної теорії та поведінкової економічної теорії. У досліджені сформовано думку про необхідність побудови комплексної моделі державних механізмів впливу на раціоналізацію поведінки учасників ринку ЖКП, яка має ґрунтуватись на оцінці економічної ефективності ринку ЖКП та його учасників.

Обґрунтування особливостей побудови такої моделі може бути перспективним напрямом подальших досліджень, що дозволить визначити основні принципи, економічні функції, форми та засоби державного впливу на раціоналізацію поведінки учасників ринку ЖКП, практичне застосування яких сприятиме ефективному функціонуванню та сталому розвитку галузі ЖКГ.

Список літератури:

1. Білецька Л. В. Економічна теорія (Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка): навч. пос. / Білецька Л. В., Білецький О. В., Савич В. І. [2-ге вид. перероб. та доп.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 688 с.
2. Довбенко М. Криза економіки – не криза науки: монографія / Михайло Довбенко. – К.: – ВЦ «Академія», 2009. – 304 с.
3. Менеджмент: підручник для бакалаврів / під ред. А. Н. Петрова [2-е вид., випр. і дод.]. – М.: Вид-во Юрайт, 2012. – 645 с. – Серія: Бакалавр. Поглиблений курс.
4. Ніколаєва О. М. Місцеві фінанси: навч. посіб. / О. М. Ніколаєва, А. С. Маглаперідзе. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 354 с.
5. Панасенко І. О. Житлово-комунальне господарство як об'єкт держаного регулювання / І. О. Панасенко // Теорія та практика державного управління. – 2013. – Вип. 3 (42).
6. Попадюк О. І. Деякі аспекти стратегічного планування розвитку житлово-комунального господарства / О. І. Попадюк // Економіка промисловості. – 2012. – № 1-2 (57-58). – С. 170-177.
7. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 24 черв. 2004 р. № 1875-IV (за станом на 1 січ. 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1875-15
8. Рибачук В. Л. Житлово-комунальні послуги як об'єкт державного управління в умовах ринкової економіки / Рибачук В. Л. // Електронне наук. фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». – 2012. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2012_3_10
9. Філатов В. М. Особливості механізму державного регулювання сфери житлово-комунального господарства на регіональному рівні / В. М. Філатов, І. В. Пивовар // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. – 2015. – Вип. 10. Ч. 4. – С. 132-137.

Сыроватка С.А.
Департамент жилищно-коммунальной инфраструктуры исполнительного органа Киевского городского совета (Киевской городской государственной администрации),
Национальная академия государственного управления при Президенте Украины

СРЕДСТВА ВОЗДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА НА РАЦИОНАЛИЗАЦИЮ ПОВЕДЕНИЯ УЧАСТНИКОВ РЫНКА ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНЫХ УСЛУГ

Аннотация
В статье обоснованы теоретико-методические аспекты средств воздействия государства на поведение участников рынка жилищно-коммунальных услуг (далее – ЖКУ) в современных условиях. Определены наиболее значимые особенности отрасли жилищно-коммунального хозяйства (далее – ЖКХ), которыми обусловлено государственное управление в этой сфере национальной экономики. На основе анализа эволюции подходов к исследованию экономического поведения и современного состояния рынка ЖКУ сформулирована мысль о том, что эффективные средства воздействия государства на рационализацию поведения участников рынка ЖКУ целесообразно формировать, опираясь на синтез неоклассической экономической теории и поведенческой экономической теории. Предложено сформировать комплексную модель государственных механизмов влияния на рационализацию поведения участников рынка ЖКХ, которая должна основываться на оценке экономической эффективности этого рынка и его участников. Сделаны выводы, что качественная оценка экономической эффективности рынка ЖКУ и его участников позволит определить основные принципы, экономические функции, формы и средства государственного влияния на рационализацию поведения участников рынка ЖКУ в современных условиях.

Ключевые слова: жилищно-коммунальные услуги, жилищно-коммунальное хозяйство, рыночные отношения, рациональное экономическое поведение, участники рынка жилищно-коммунальных услуг, государственные средства воздействия.

Syrovatka S.O.
Department Housing and Municipal Infrastructure Executive Body
Kyiv City Council (Kyiv City State Administration),
National Academy of Public Administration the President of Ukraine

MEANS OF STATE TO RATIONALIZE THE BEHAVIOR OF THE PARTICIPANTS OF HOUSING AND COMMUNAL SERVICES MARKET

Summary
In the article the theoretical-methodological aspects of state means of influence on the behavior of the participants of housing and communal services market (hereinafter – HCS) in the modern world are grounded. It is defined the most important features of HCS which cause public administration in this field of national economy. Based on the analysis of the evolution of approaches to the study of economic behavior and the current state of HCS market the author formulate the idea that effective means of state to rationalize the behavior of HCS market's participants should be grounded on the synthesis of neoclassical economic theory and behavioral economics. Based on the research results it is proposed to build a comprehensive model of state mechanisms in order to rationalize the behavior of HCS market's participants which should be based on the assessment of the economic efficiency of market and its participants. It is concluded that qualitative assessment of the economic efficiency of HCS market and its participants will determine the basic principles of economic functions, forms and means of public influence to rationalize the behavior of HCS market in modern environment.
Keywords: housing and communal services, housing and utilities, market relations, rational economic behavior, participants of housing and communal services market, public means of influence.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 303.424 (73)

СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ АМЕРИКАНСЬКИХ «ФАБРИК ДУМОК»

Привроцький В.П.
Тернопільський національний економічний університет

Досліджено процес становлення та функціонування аналітичих центрів США як суб'єктів суспільно-політичного життя. Оцінено їх вплив на наукові дослідження в сфері вироблення та втілення державної політики. Визначено характерні риси американських науково-дослідницьких організацій. Наведено критерії оцінки впливу «фабрик думок» на політичне та суспільне життя. Охарактеризовано їх сучасні проблеми діяльності.
Ключові слова: «фабрики думок»; державна політика; неприбуткові організації; дослідницькі центри; громадянське суспільство.

Постановка проблеми. В останні десятиліття роль «мозкових центрів» як інституцій формування та часто і втілення державної політики тільки збільшується. Важливою функцією даних центрів, також, є і суспільна діяльність та просвітлення населення щодо об'єктивної реальності, що його оточує. Американські аналітичні центри є лідерами в світі по кількості і якості дослідницьких організації. Їхній досвід є безцінним для світу та прикладом для наслідування у даній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню «мозкових центрів» приділяли увагу багато вчених. Цю проблематику досліджували Джеймс Сміт, Доналд Ебельсон, Довід Річчі, Річард Хаас, Ендрю Річ, Діана Стоун, Ендрю Денхем, Марк Гархет, Ерік Джонсон, Рена Марустян, Ніна Ржевська, Генадій Кочетков, Віктор Супян. Хаас ввів принципу «обертових дверей» в сферу «фабрик-думок». Також, він вважав, що «мозкові центри» періодично функціонують в якості пасивних суб'єктів, які сприяють викристалізації обґрунтованого дискурсу для вищих осіб держави. Д. Стоун запропонувала типологізацію послуг, що надають аналітичні центри, крізь призму попиту, поділивши їх на: знання та досвід, відстоювання та аргументація, організаційні та технічні послуги. Більшість дослідників аналізували типологію «фабрик думок» та встановлювали відмінності між мозковими центрами та іншими організаціями.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну увагу даній темі з боку науковців, формування та діяльність американських дослідницьких центрів не була цілісно представлена та систематизована. Також, у зв'язку з високою мінливістю зміни їх ролей та постійній модифікації, пристосуванню до ринкових умов, деякі досліджені уже аспекти та елементи американських «мозкових центрів» втрачають свою актуальність.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження діяльності та історичних аспектів формування «мозкових центрів» США. Відповідно до мети, ставляться такі завдання: визначити каталізатори створення дослідницьких організацій США; визначити їхні характерні особливості; обґрунтувати важливість існування «фабрик думок» для американської держави.

Виклад основного матеріалу. Спочатку термін «мозковий центр» використовувався в Сполучених Штатах Америки в роки Другої світової війни для позначення надійно захищеного укриття, де воєначальники могли зустрічатися для обговорення стратегічних питань. Це дуже вузьке словосполучення з тієї пори істотно розширилося, охопивши близько 1835 американських організацій, які займаються політичним аналізом, і ще приблизно 2500 подібних інститутів по всьому світу. Поняття «мозкового центру» може описувати організацію, подібну корпорації «РЕНД» (Research ANd Development) – одного з головних американських науково-дослідних інститутів із зовнішньої і оборонної політики, що має понад 1000 штатних співробітників і річний бюджет понад 100 мільйонів доларів. Але воно ж може застосовуватися і для опису більш скромною політичної інституції – такої, як вашингтонський Інститут політичних досліджень, організації, де працює менше двадцяти співробітників, і чий бюджет не перевищує 1-2 мільйонів доларів [1, с. 158].

Досвід США показує один з можливих варіантів історії становлення «фабрик думок», а також масштабу і результативності їх діяльності. Американські «фабрики думок», історично створювалися насамперед військовими відомствами, зацікавленими в розробці комплексної технології акумулювання інформації – із залученням цивільних фахівців, що володіють широкими знаннями в різних (в тому числі політичних) аспектах стратегічного аналізу. У 1956 р. з ініціативи міністра оборони США на базі п'яти найбільших університетів було створено комерційну дослідницьку організацію під назвою «Інститут оборонного аналізу». Менш ніж за 10 років інститут виріс у велику наукова установа зі штатом кількістю в 600 чоловік. У 60-і роки XX ст. в США налічувалося вже близько 200 «фабрик думок» самого різного профілю.

Необхідно підкреслити важливий аспект в історії американських дослідницьких центрів. Керівництво Пентагону спочатку відмовилося від створення аналітичних центрів всередині військового відомства, хоча утримування неза-

© Привроцький В.П., 2016

лежних або частково незалежних неприбуткових центрів обходилося набагато дорожче. Заробітна плата в «фабриках думок» значно перевищувала оклади державних службовців. Керівництво Пентагону виходило з того, що в результаті опори на «внутрішні» центри постраждала б якість наукового консультування, втративши широту і глибину охоплення, властиві незалежним науково-дослідним організаціям.

Розвинена система дослідницьких центрів у США створювалася завдяки двом базовим чинникам – послідовній державній політиці і приватній ініціативі, яка заохочувалася державою. При цьому роль урядового впливу широко варіюється залежно від специфіки того чи іншого проекту, від символічної фінансової і наукової підтримки за переважної участі приватних інвесторів до створення коштом держави окремого дослідницького бюро з мінімальним впливом сторонніх учасників. Саме гнучка і водночас систематична робота влади зі створення мережі інтелектуальних центрів дала змогу сформувати у США до кінця 1960-х рр. потужні наукові та інтелектуальні ресурси, використовуючи які уряд міг успішно вирішувати завдання довгострокової політики [2, с. 281-282].

В кінці 70-х, на початку 80-х років XX ст. в США став з'являтися новий тип «фабрик думок». Це були ідеологізовані, орієнтовані на політичну активність організації, засновані, як правило, з метою просування певних ідейних цінностей або, точніше, зразків мислення. Серед них варто виділити Інститут Катона і фонд «Спадщина» – ідеологічно забарвлені організації, що займаються не абстрактно-політичними теоріями, а пропагандою неоконсервативних ідей в політичній і особливо економічній сферах. У 80-х роках такі центри були на підйомі свого впливу.

На початку 90-х років у розвитку американської політичної думки намітився поворотний момент, пов'язаний з загальносистемними зрушеннями в міжнародних відносинах. Він привів до більш чіткого ідеологічного оформлення різних «фабрик думок»: появились як чітко продемократичні, так і прореспубліканському (більш консервативні) інститути, кожен з яких прагнув просувати власну, по можливості унікальну концепцію, здатну забезпечити аналітичну та консультативну підтримку прийняття політичних рішень в нових умовах закінчення «холодної війни» і перетворення США в єдину наддержаву. Результатом стали бурхливі дебати як в академічному середовищі, так і в публічній сфері, проте практична діяльність більшості подібних інтелектуальних центрів в 90-і роки зосередилася в основному на вирішенні «прикладних» завдань, тобто в більшій мірі на політичній технології, ніж на виробленні дійсно інноваційних концептуальних підходів. У плані ж ідеологічних орієнтирів протягом двітисячних років американське експертне співтовариство все ж переважно залишалося під впливом консервативних ідей, що в першу чергу пов'язано з приходом до влади команди Дж. Буша.

Варто констатувати, що незалежно від етапу свого розвитку «фабрики думки» США завжди переслідували одну мету: залучення людей, здатних генерувати ідеї, до вирішення політично значущих проблем. При цьому види вирішуваних проблем, форма організації «фабрик думки», замовник, види звітності тощо, природньо, розрізнялися [3].

Американський досвід створення «фабрик думок», як спеціалізованих організацій, що займаються виробництвом особливого інтелектуального продукту – пропонованого до реалізації замовником політичного рішення, характеризується кількома основними рисами:

· Уряд США незмінно демонструє зацікавленість у розвитку «фабрик думок» і розширенні їх науково-дослідного потенціалу;

· Самі «фабрики думок» створюються і функціонують переважно як неурядові структури, роль урядових аналітичних центрів в порівнянні з найбільшими недержавними «фабриками думок» дещо навіть другорядна;

· Прагнучи диверсифікації кола своїх клієнтів і партнерів, «фабрики думок», тим не менше, приділяють особливу увагу підтримці постійних зв'язків з державними установами.

У «Рейтингу експертно-аналітичних центрів світу – 2013», офіційно опублікованому 22 січня 2014 р., подано світову рейтингову оцінку аналітичних центрів у сфері зовнішньої політики та міжнародних відносин. Основні «мозкові центри США, які увійшли до рейтингу, та їхня позиція в ньому: Інститут Брукінгса (провідний інститут – 1-е місце за рейтинговим списком); Фонд Карнегі за міжнародний мир (2-е місце); Рада з міжнародних відносин (4-е місце); Центр стратегічних та міжнародних досліджень (5-е місце); Міжнародний науковий центр ім. Вудро Вільсона (12-е місце); Корпорація «РЕНД» (13-е місце); Інститут Като (15-е місце); Центр нової американської безпеки (17-е місце); Центр американського прогресу (18-е місце); Атлантична Рада США (20-е місце); Інститут Гувера (21-е місце); Фонд «Спадщина» (23-е місце) та ін. [4, с. 96-97].

Щодо поділу на категорії аналітичних центрів, то найбільш логічною видається класифікація, запропонована відомим дослідником американських «мозкових центрів» М. Ахмадом – виходячи з їх афілійованості, організаційної структури та дослідницької культури, політичної та ідеологічної орієнтації. Відповідно до цього підходу виділяються наступні типи «мозкових центрів»: академічні; контрактні; політично орієнтовані центри підтримки. Втім, зустрічаються центри, що поєднують в собі всі три напрямки. З точки зору ідеологічної орієнтації представляється логічним виділення п'яти основних категорій «мозкових центрів» – консервативних, правоцентристських, центристських, лівоцентристських і так званих прогресистських (соціал-демократичного спрямування) [5, с. 534].

Розглянемо докладніше кожен з трьох основних організаційних типів американських «мозкових центрів». До академічних центрам відносяться дослідні організації, що мають стійку репутацію незалежних структур і відрізняються високими науковими стандартами. Вони самі вибирають напрямки своїх розробок, причому саме дослідники відіграють визначальну роль у виборі тем аналізу.

Фінансування ці установи отримують з різних джерел, що дозволяє їм зберегти свою незалежність. До такого роду центрів відносяться

Брукінгський інститут, Американський інститут підприємництва, Центр стратегічних і міжнародних досліджень. Зберігаючи академічне реноме і високий науковий авторитет, прагнучи до наукової неупередженості, ці центри мають різну ідеологічну орієнтацію. Найбільш представницьким прикладом академічного центру є Брукінгський інститут. Його, як ніякий інший «мозковий центр» США, можна охарактеризувати як «університет без студентів» [6, с. 20-22].

Контрактні «мозкові центри», як і академічні, часто використовують в своїй роботі фахівців з досвідом роботи в університетах, що мають наукові звання і високу репутацію. Вони також прагнуть до проведення досліджень, що ґрунтуються на об'єктивному погляді на ті чи інші процеси і явища. Істотні відмінності від академічних центрів – джерела фінансування та механізм визначення напрямків досліджень.

Головним джерелом фінансування цих організацій є урядові відомства, вони ж в значній мірі визначають і напрями досліджень, укладаючи контракт, де обумовлюються всі умови виконання роботи (фінансові, організаційні, правові). Результати досліджень представлені у вигляді детальної доповіді замовнику, фінансувати роботи, на відміну від практики академічних дослідницьких центрів, що публікують свої результати для широкої публіки. Акцент в розробках контрактних центрів робиться не на фундаментальні дослідження, а на прикладні, з обов'язковим набором рекомендацій для прийняття тих чи інших політичних рішень і їх реалізації.

Яскравим прикладом контрактного типу «мозкових центрів» є корпорація «РЕНД», створена для консультування американських військово-повітряних сил (ВПС) по проблемам міжконтинентальних засобів доставки. Маючи формальний статус незалежної неприбуткової корпорації, фінансово «РЕНД» такий, звичайно, не є, оскільки виконує свої контракти на державні гроші. В результаті існують і обмеження на вибір тем для досліджень. Разом з тим, хоча «РЕНД» і фінансується переважно з державних джерел, вона прагне зберегти зважений незаангажований погляд на розглянуті проблеми, що зробило корпорацію вельми авторитетною організацією в дослідницьких колах. Одним з переваг «РЕНД», крім висококваліфікованого кадрового складу і надійного фінансування, є, як і в Брукінзькому інституті, міждисциплінарний характер досліджень.

Головне завдання ідеологічно, політично і тематично орієнтованих «мозкових центрів» – проведення досліджень і надання політикам інформації з різних актуальних питань. При цьому на відміну від академічних і контрактних, даний тип «мозкових центрів», скоріше, лобіює свої ідеї в конкретній аудиторії, ніж поширює їх серед широкого загалу. Вони спеціалізуються в основному на короткострокових розробках, публікуючи результати своїх досліджень в широкому друці. «Мозкові центри» політичної підтримки, як правило, швидше, прагнуть довести правоту своїх позицій, ніж проводити неупереджені наукові дослідження. Внаслідок цього результати їх розробок нерідко виглядають не цілком збалансованими. Американські дослідники діяльності «мозкових центрів» відзначають в зв'язку з цим, що такі центри підтримки в більшості своїй не є генераторами нових ідей, а скоріше, їх розповсюджувачами [7].

Вельми показовим прикладом такого типу «мозкових центрів» є фонд «Спадщина». Будучи корпорацією, фонд залучає 45% коштів від своїх членів, отримуючи решту фінансування від інших корпорацій і фондів. Це дозволяє підтримувати статус незалежної дослідницької організації. Фонд «Спадщина» – однозначно консервативний центр, він прагне до того, щоб результати його досліджень відповідали певним ідеологічним уявленням.

Відстоюючи традиційні американські цінності, сильну оборону країни і обмежене державне втручання в економіку, фонд вельми агресивно відстоює ці ідеї [6, с. 29-31]. Він нерідко звинувачує державні органи в проведенні лівої і неефективної політики і тим самим привертає до себе медійну увагу. Таким чином, фонд «Спадщина» відкрито заявляє про свої політичні вподобання, підкреслюючи, що його завдання – поширення серед політиків і населення країни правих консервативних ідей.

Досить складно оцінити ефективність роботи тих чи інших незалежних дослідницьких організацій. Окрім того, що ці центри виробляють певний науковий продукт, вони часто мають прямий вплив на прийняття політичних рішень (що, власне, є однією з головних цілей їх існування), і на формування громадської думки, привертаючи увагу громадськості до нових актуальних викликів. Як правило, «мозкові центри» впливають на політичні рішення наступним чином: розробляючи оригінальні нові ідеї для прийняття рішень; будучи кадровим ресурсом для втілення політичних рішень в життя; проводячи публічні дискусії з суспільно важливих питань; інформуючи громадськість про ті чи інші проблеми та шляхи їх вирішення; надаючи інтелектуальне і експертне сприяння державним органам, які проводять ті чи інші політичні рішення [8].

Д. Абельсон, аналітик в галузі діяльності «мозкових центрів» США, зокрема, пропонує цілий ряд критеріїв, за якими можна зробити висновок про їх вплив на суспільне і політичне життя:

· Рівень залучення уваги до вирішення важливих, суспільно важливих проблем через засоби масової інформації, за допомогою інформування уряду, через створення громадських коаліцій тощо;

· Формулювання політичних концепцій в процесі проведення досліджень, підготовки доповідей, публічних слухань, підготовки проектів тощо;

· Участь в реалізації політики на контрактній основі в якості радників, консультантів, аналітиків;

· Масштаби залучаються центром ресурсів (фінансових, кадрових), що дозволяють більш ефективно виконувати поставлені завдання;

· Участь в публічних заходах і офіційних зустрічах в якості радників (виступи на телебаченні, в пресі, Інтернеті);

· Конкретні рекомендації, прийняті органами виконавчої влади до реалізації в тій чи іншій області політики [9, с. 76-77].

Особлива роль і значення «мозкових центрів» в політичній системі США стають зрозумілими в період зміни президентських адміністрацій, коли з провідних «мозкових центрів» співробітники цілими командами переходять на роботу на

ключові позиції в новій адміністрації, а заміщені ними політичні бюрократи йдуть на тимчасову роботу в ті ж центри. Так, наприклад, Дж. Подест, керівник апарату Білого дому в роки президентства Б. Клінтона, під час правління республіканців займав пост президента Центру за американський прогрес (Center for American Progress) і одночасно був зареєстрованим лобістом, а після перемоги на президентських виборах Б. Обами призначений керівником перехідної команди демократів.

Одна з серйозних проблем, пов'язаних з діяльністю «мозкових центрів», що активно обговорюється в США в даний час, полягає в тому, що ці центри стали використовуватися політичними партіями і великим бізнесом для досягнення своїх приватних інтересів. Фактично, їм відводиться роль потужних PR–центрів в справі відстоювання певних інтересів і ідей. На відміну від університетських дослідницьких центрів, вся діяльність яких знаходиться під жорстким контролем академічної спільноти через систему експертних оцінок, «мозкові центри» безпосередньо пов'язані з джерелами свого фінансування. Критерій достовірності, обов'язковий для університетських дослідників, абсолютно не важливий для «мозкових центрів», які «продають» свої послуги зацікавленим замовникам.

У сучасній системі політичних відносин США «мозкові центри» надають політичним партіям і великому бізнесу дослідницьку базу для обґрунтування їхньої стратегій та моделей поведінки. Сьогодні «мозкові центри» дають бізнесу і політикам (якщо використовувати модний термін) можливість для «політичного аутсорсингу». Однак при цьому «мозкові центри» звільнені від оподаткування, тобто такий «політичний аутсорсинг» здійснюється за рахунок громадських коштів, за рахунок бюджету. Щоб цей зв'язок не була очевидним, компанії спрямовують кошти в «мозкові центри», як правило, не безпосередньо, а через благодійні фонди. Саме таким чином, наприклад, «ЕксонМобіл» протягом багатьох років фінансує «дослідження» впливу теплових двигунів на глобальне потепління, а «Філіп Морріс» – вивчення залежності захворюваності на рак легенів від куріння.

Висновки. Отже, «фабрики думок» є одним з найважливіших суспільно-політичних елементів системи США. Процес їх формування розпочався в 50-х роках XX століття. Дані інституції постійно перебувають в процесі трансформації під впливом нових технологій та вимог часу. Специфічною особливістю американських науково-дослідних центрів є їхня синергія з державою. «Мозкові центри» служать не тільки джерелом наукової та експертної документації, а й джерелом кадрів для американської державної машини. Є й не вирішені проблеми в даній сфері, як от їх дослідницька залежність від джерел фінансування.

Список літератури:

1. Bowler Sh., Farrell D. The Internationalization of Campaign Consultancy // Campaign Warriors: Political Consultants in Elections / Ed. by James A. Thurber, Candice J. Nelson. – Washington, D.C.: Brookings Institution Press. – 2000. – P. 153-174.
2. Марутян Р. «Фабрики думки» США як центри мобілізації інтелектуальних ресурсів / Р. Марутян // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2010. – Вип. 2. – С. 275-282. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2010_2_38
3. Беляева Н., Зайцев Д. Аналитические центры как субъекты политики: механизмы влияния на выработку политических решений [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.hse.ru/edu/courses/11201388.html
4. McGann J. Global Go To Think Tank Index Criteria, Methodology and Timeline / J. G. McGann. Think tanks and civil societies program, International relation program, University of Pennsylvania / Director J. G. McGann. – 2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://gotothinktank.com/dev1/wpcontent/uploads/2014/01/Global_Go_To_Think_Tank Index_Criteria_1.pdf
5. Ahmad M. US Think Tanks and the Politics of Expertise: Role, Value and Import. The Political Quarterly. – 2008. – Vol. 79, № 4, October-November. – P. 529–555. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-23X.2008.00964.x/e.pdf
6. Weidenbeum M. The Competition of Ideas. The World of the Washington Think Tanks. Brunswich. – 2009. – Transaction Publishers. – P. 128.
7. Goodman J. What is a Think Tank. National Centre for Policy Analysis. – 2005. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201182_What-is-a%20think-tank.pdf
8. DeMuth Ch. Think Tank Confidential. The wall Street Journal. October 11. – 2007. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.opinionjournal.com/extra/id=10010718
9. Abelson D. Do Think Tanks Matter? Assessing the Impact of Public Policy Institutes Donald E. Abelson Montreal: McGill-Queen's University Press. – 2002. – 246 pp.

Привроцкий В.П.
Тернопольский национальный экономический университет

СТАНОВЛЕНИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ АМЕРИКАНСКИХ «ФАБРИК МЫСЛЕЙ»

Аннотация
Исследован процесс становления и функционирования аналитических центров США как субъектов общественно-политической жизни. Оценено их влияние на научные исследования в сфере выработки и осуществления государственной политики. Определены характерные черты американских научно-исследовательских организаций. Приведены критерии оценки влияния «фабрик мысли» на политическую и общественную жизнь. Охарактеризованы их современные проблемы деятельности.
Ключевые слова: «фабрики мысли»; государственная политика; неприбыльные организации; исследовательские центры; гражданское общество.

Pryvrotskyi V.P.
Ternopil National Economic University

THE DEVELOPMENT AND OPERATION OF AMERICAN THINK TANKS

Summary
The development and operation of American think tanks as actors of socio-political life were investigated. It`s reviewed by its impact on scientific research in the development and implementation of public policy. It`s determined characteristic features of American research organizations. Criteria for assessing the impact of «think tanks» on the political and social life were presented. Their modern activity problems were given.
Keywords: think tanks; public policy; non-profit organizations, research institutions; civil society.

УДК 351

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ІМІДЖЕВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Сандул В.А.
Інститут інноваційної та післядипломної освіти
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

У статті досліджуються іміджеві технології. Визначено їх місце та роль у процесі політичної діяльності. Обґрунтовано, що іміджеві технології пов'язуються із комунікативним виміром політичної діяльності, а особливого значення вони набувають у виборчому процесі. Аргументовано необхідність застосування іміджевих технологій у процесі публічного адміністрування, з метою підвищення ефективності горизонтальної та вертикальної комунікації.
Ключові слова: іміджеві технології, професійна політична діяльність, технології політичної діяльності, комунікативні технології, політичний маркетинг, політична маніпуляція.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У процесі професійної політичної діяльності в умовах становлення інформаційного суспільства особливої ваги набувають технології створення іміджу політичного діяча. Технології впливають на усі без винятку соціальні простори, визначають умови повсякденного життя індивідів, їх політичний та життєвий вибір. Сьогодні, у світовому масштабі, поширення дигітальних технологій дозволяє говорити про «Четверту промислову революцію» [3]. Критерієм виокремлення різних етапів промислових революціє виступає технологічний розвиток. Перша революція пов'язується із винаходом парового двигуна і появою механічного виробництва, друга – з масовим конвеєрним виробництвом кінця XIX – початку XX, а третю технологічну революцію спричинили комп'ютери та інші технологічні гаджети нового покоління (мобільні телефони, планшети, ноутбуки, ін.). Її піком став Інтернет та пов'язані із ним сервіси (мова йде про створення, пошук та поширення інформації). Якщо згадати відому формулу Маршала МакЛюена «The Medium is the Massage» то, очевидно, технології формування іміджу політичного діяча дуже змінились протягом їх використання у друкованих виданнях першої промислової революції, телебаченні та радіомовленні другої революції й у мережі Інтернет за допомогою сучасних дигітальних технологій третьої промислової революції.

Трансформується і процес політичної діяльності. По-перше, відбувається його професіоналізація, перетворення на окремий простір со-

© Сандул В.А., 2016

ціальних відносин та спеціалізація (політичне лідерство, політичне керівництво, партійне будівництво, парламентська діяльність, бюрократична діяльність, ін.). По-друге, у процесі професійної політичної діяльності виокремлюються дві сфери, які потребують відповідних знань та вмінь, а також окремих підходів щодо формування політичного іміджу. Мова йде про Politics (політична боротьба за голоси виборців, партійна політика, електоральний процес) та Public Policy & Public Administration (публічне адміністрування, управління державою).

У сучасних умовах професійну політичну діяльність неможливо досліджувати без урахування досить специфічної області взаємодії між політичними діячами, громадянами та мас-медіа у публічній сфері – процесу формування політичного іміджу. При цьому мова йде не лише щодо іміджу окремого політика (політичного лідера), але також і щодо іміджу політичної сили (партії, групи, громадського об'єднання чи руху), державних інститутів та посадових осіб (парламенту, президента, уряду, прем'єр-міністра, спікера, ін.), іміджу країни у системі міжнародних відносин в умовах глобального розвитку. Специфіка політичного іміджу обумовлена основними характеристиками та параметрами політичної діяльності. У процесі професійної діяльності формується група політичних акторів – лідерів, які програмують темп та напрямки розвитку політичної системи та окремих її елементів. У сучасних умовах технологічного розвитку політичні лідери мають можливість звертатись безпосередньо до громадян. Для цього вони не потребують допомоги еліт та правлячого класу, радників та оточення. За посередництвом політичного іміджу, який тиражується у мас-медіа, лідери можуть формувати громадську думку, спрямовувати активність соціальних груп та спільнот на вирішення важливих завдань суспільного розвитку.

Імідж політичного діяча – це складне явище, яке складається із багатьох факторів. Професійна політична діяльність визначальним чином впливає на весь комплекс соціальних відносин – від економіки та фінансів до культури та релігії. Зростає соціальна значимість та вага іміджевих технологій, а отже – і необхідність їх дослідження з кута зору політичної науки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У дослідженні ролі та місця іміджевих технологій у процесі професійної політичної діяльності відбувається синтез політологічних знань за наступними напрямками.

По-перше, іміджеві технології виступають, у найзагальнішому вигляді, як посередник між владою та громадянами. Ідеї щодо сутності та трансформацій професійної політичної діяльності в умовах демократичної системи представлено у роботах Ф. Анкерсміта, С. Бірч, Р. Даля, П. Розанвалона, П. Сіаveліса, Я. МакАлістера, М. Тесслеара, В. Бебика, Є. Бистрицького, В. Горбатенка, М. Михальченка, Ф. Рудича, ін.

По-друге, одним із основних суб'єктів професійної політичної діяльності стають політичні лідери. Процесу формування іміджу політичного лідера та його ролі у професійній політичній діяльності присвячено праці таких дослідників, як Е. Богардус, Ж. Блондель, О. Гаман-Голутвіна, Ф. Гринстайн, Е. Єгорова-Гантман, Р. Такер, Дж. Херманн, О. Бандурович, М. Головатий, П. Кузьмін, С. Наумкіна, А. Пахарєв, А. Пойченко, О. Траверсе, І. Шкурат, ін.

По-третє, іміджеві технології активно використовуються у сфері публічного адміністрування. Формування іміджу окремих політичних інституцій, держави в цілому, іміджу державних діячів та налагодження ефективної взаємодії між владою та громадянами виступає важливою складовою іміджевих технологій. Дану проблематику висвітлювали Г. Колбеч, В. Пасронс, Т. Тенбенсел, Н. Бєляєва, П. Кеттунен, І. Копріч, О. Сунгуров, О. Демянчук, ін.

По-четверте, для дослідження іміджевих технологій особливого значення набувають праці, присвячені системі політичних комунікацій. Мова, передусім, йде про роботи таких авторів, як А. Дернер, Г. Ініс, Т. Кларк, К. Крос, Р. Гакет, Н. Луман, Г. Ласуел, Д. Ліллекер, У. Ліпман, О. Луенго, Ф. Маарек, М. МакЛюен, О. Заярна, О. Зернецька, Л. Кочубей, В. Лісничий, І. Шовкун, Д. Яковлев, ін.

По-п'яте, роль іміджевих технологій у системі комунікативних технологій досліджували Ж. Сегела, В. Лісовський, В. Королько, Л. Климанська, Г. Почепцов, Н. Лютко, ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідити місце та роль іміджевих технологій у процесі професійної політичної діяльності. Визначена мета обумовила наступні завдання статті:

– дослідити сутність іміджевих технологій як складової політичних технологій;

– визначити роль іміджевих технологій у процесі формування політичного лідерства;

– обґрунтувати напрямки формування іміджу лідера у електоральному процесі та публічному адмініструванні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдання іміджевих технологій полягає у створенні умов для тривалого, а головне – легітимного впливу політичного діяча на певну соціальну групу, або й суспільство у цілому. У процесі застосування іміджевих технологій необхідно встановлювати зворотній зв'язок із суспільством, або тією соціальною групою на яку спрямоване іміджеві повідомлення.

Іміджеві технології набувають комунікативного характеру. Вони стають невід'ємною складовою комунікативних технологій. На думку Л. Климанської, «Комунікативні технології... стали індустріальними способами організації комунікативних процесів у суспільстві. Вони не терплять жодного дилетантства, мають розроблятися професіоналами і реалізуються на аудиторіях небачених розмірів [5, с. 242]. Комунікативні технології стали застосовуватись у процесі формування політичного іміджу та розповсюджуватись через мас-медіа. До них відносять пропаганду, політичну рекламу, зв'язки із громадськістю (PR), а до їх основних ознак – штучне раціональне управління наявними комунікативними ресурсами та технологічність.

Можна стверджувати, що постсучасне суспільство переживає кризу раціонального сприй-

няття світу, у тому числі – політичних діячів. Зокрема, на кризі проекту «Просвітництва» наголошують постмодерні автори (Ж. Дерріда, Ж. Бодріяр, Ж. Дельоз, С. Жижек, ін.). Це означає, що у постсучасному суспільстві відроджуються певні елементи сприйняття політичних діячів, характерні для традиційних суспільств. Отже, певний евристичний потенціал у процесі дослідження іміджевих технологій набувають дослідження, які наголошують на поверненні виміру «священного» у політику. Тобто, у процесі формування іміджу лідера мають втілюватись усі, або більшість позитивних людських якостей, що є підставою його права на владу.

Слід відзначити, що при цьому лідеру часто приписуються надприродні якості (детальний аналіз саме такого сприйняття лідера з боку послідовників можна знайти у роботах Дж. Кемпбела «Герой із тисячею обличчь», Е. Канетті «Маса і влада», Е. Канторовича «Два тіла короля», К. Шмітта «Легальність та легітимність», М. Мафессолі «Околдованість світу або божественне соціальне», ін.).

Важливим внеском у дослідження іміджевих технологій стало розмежування понять «політик» та «керівник». У процесі професійної політичної діяльності поєднуються управлінський та політичний аспекти, які, натомість, потрібно чітко розділяти у формуванні іміджу. Щодо технологій іміджу політичного актора, то вибудовується ланцюжок «політик – політичний лідер – політична еліта». А у процесі формування іміджу державного службовця: «керівник – управлінець – менеджер». Бачення іміджевих технологій, як складової діяльності політичного лідера представлено у роботах українських авторів Б. Кухти, В. Горбатенка, О. Траверсе, ін.

На думку М. Головатого, однією із головних складових іміджу виступає суспільна міфологія, на яку надбудовується решта складових іміджу – інформаційна, емоційна, спонукальна [2, с. 46].

Г. Почепцов виділяє три функції іміджу: «...1) ідентифікації (імідж – це стереотип, тому можна миттєво співвіднести його з конкретною особою, адже він задає уже апробовані шляхи ідентифікації. Об'єкт стає безпечним, таким, що легко впізнається); 2) ідеалізації: імідж намагається бажане видати за дійсне, причому в обох випадках виконує ще й третю функцію – 3) протиставлення, оскільки будується системно, виходячи з уже існуючих іміджів (будь-яка характеристика стає яскравішою у порівнянні з протилежною)» [7, с. 119].

Іміджеві технології у процесі професійної діяльності сприяють ефективній комунікації між політичними лідерами та соціальними групами, які вони представляють, між управлінцями та суспільством. У процесі комунікативної взаємодії за посередництвом іміджевих технологій наділені реальною та символьною владою авторитетні політичні діячі здійснюють легітимний вплив на суспільство. У свою чергу, одним із основних завдань іміджевих технологій стає забезпечення легітимності та легальності даного впливу. Імідж політичного діяча створюється з метою позиціювання у політичному та символьному просторі за допомогою візуальних та мовних прийомів, він презентує відносини політика з іншими індивідуальними та колективними акторами.

О. Єгорова-Гантман зазначає: «імідж – це стратегічний образ, який складається із чотирьох фрагментів: «мораль і надійність», «ділові якості», «лідер-мати», «лідер-батько» [4, с. 205].

Імідж має підкреслити такі характеристики політичного діяча, як чесність, порядність, справедливість, розумність, освіченість, професійність, доброта, інтелігентність, здатність вести за собою.

Важливу роль іміджеві технології відіграють у політичному лідерстві, як верхівки айсбергу професійної політичної діяльності. Варто погодитись із тим, що політичне лідерство, це «...відносини між людьми, соціальними групами й інститутами, які складаються у процесі спільної діяльності, коли одна сторона забезпечує перевагу своєї волі над іншою. В одних випадках це досягається за допомогою переконання і примусу, в інших – тільки через переконання, духовний вплив, заснований на довірі й визнанні, масовій підтримці керівника, органів управління» [6, с. 145].

Саме за допомогою іміджевих технологій вдається забезпечити постійний, пріоритетний прямий чи опосередкований мас-медіа вплив на суспільство.

З кута зору політичного маркетингу іміджеві технології здатні суттєво підвищити вартість політичного діяча («товару») на ринку політичної конкуренції, схилити електорат до вибору певного кандидата з-поміж інших. У цьому контексті іміджеві технології відіграють важливу роль на усіх етапах професійної політичної діяльності: селекції кандидатів, їх висунення в якості кандидатів, легітимація серед еліт та в очах широких верств населення, процес управління після виборів (прийняття важливих суспільно-політичних рішень).

Іміджеві технології передбачають проведення соціологічних досліджень з метою визначення важливих тем порядку денного, бажаних характеристик політичного діяча, соціальних груп електоральної підтримки певного кандидата та визначення його противників. У процесі застосування іміджевих технологій необхідно враховувати особистість політичного діяча, його політичну історію, здобутки та поразки, бачення майбутнього для виборців. Створення іміджу має акцентувати на сильних сторонах політичного діяча та враховувати ідеальний образ політика в очах його цільової аудиторії, маскувати його недоліки.

Взаємозв'язок іміджевих технологій та професійної діяльності передбачає «розуміння того, що людьми рухають мотиви діяльності, які не можуть бути однаковими у різних соціальних умовах. Виходячи з них, лідер визначає мотив і, опираючись на нього, приводить поведінку людей у відповідність із цілями розвитку. Більше того, він може підсилювати або послабляти сформовану мотивацію, а також формувати нові мотиви. Лідер повинен уміти створювати такий морально-психологічний клімат, який би забезпечував найбільш сприятливі умови політичного життя [1, с. 30-31].

Тобто, політичне лідерство перетворюється на феномен, великою мірою обумовлений впливом іміджевих технологій. Лідерство набуває дистанційного характеру, а імідж лідера стає опосередкованим специфічною системою технологій, зокрема і маркетинговими технологіями організації політичної взаємодії (політичною рекламою та PR).

Роль іміджевих технологій у процесі професійної політичної діяльності полягає у створенні умов для раціонального вибору громадянина щодо підтримки як окремого політичного лідера, так і курсу розвитку країни в цілому. При цьому, існує специфіка іміджевих технологій для лідерів загальнонаціонального та регіонального рівня. У першому випадку необхідно активно використовувати загальнонаціональні мас-медіа і є можливість побудови іміджу практично «з чистого аркуша» та на основі візуального образу. Проте, регіональні політичні діячі дистанційно набагато ближче до громадян, їх імідж має демонструвати розуміння повсякденних проблем людей та включати напрямки вирішення проблем місцевого політичного життя.

Метою застосування іміджевих технологій є створення політичного іміджу, його масове розповсюдження та корегування (за необхідності). У професійній політичній діяльності наявні різні типи політичного іміджу:

– імідж індивідуального політичного актора (окремого лідера, керівника) та імідж колективного політичного актора (імідж партії, політичного об'єднання, руху, держави у цілому);

– імідж, який створюється на різних етапах професійної політичної діяльності: початковий, поточний, та остаточний імідж;

– стихійний та штучний імідж;

– позитивний та негативний імідж.

Г. Почепцов, в залежності від критерію, який лежить в основі політичних іміджів, пропонує наступну класифікацію: «...– за об'єктом (персональний і кооперативний); – за співвідношенням з іншими об'єктами (одиничний – множинний); – за змістом (простий – складний); – за оригінальністю характеристик (оригінальний – типовий); – за контекстом (особистий, політичний, професійний); – за гендерною ознакою (чоловічий – жіночий); – за віком (молодіжний – зрілий); – за соціальними категоріями (імідж політика, бізнесмена, «зірки» тощо); – за тривалістю існування (постійний – ситуативний); – за параметрами прояву (емоційний, когнітивний)» [7, с. 20].

У процесі дослідження політичного іміджу виділяють наступні типології, які наочно демонструють місце іміджевих технологій у процесі професійної політичної діяльності. Мова йде про наступні типи іміджі, які виражають специфіку політичних діячів певного історичного періоду та політичного режиму:

– «прагматик», «господарник», «директор», «партфункціонер», «адміністратор», «викладач» «комсомолець», «виконроб». Дана типологія була запропонована у 1998 році, вона віддзеркалює домінуючі типи політичних діячів у пострадянських умовах;

– «адміністратор», «агітатор», «теоретик» (Г. Ласуел);

– «прапороносець» (або «велика людина»), «служитель», «торговець, «пожежник» (М. Херманн);

– «супермени», «герої», «принци» (Ю. Дженнингс);

– «консервативний тип» та «інверсійний тип» (М. Головатий). Тут мова йде про тих, хто намагається зберегти колишню радянську систему та про лідерів, імідж яких будується на переслідуванні владою, чи критиці інших лідерів або політичних сил.

На окрему увагу заслуговує проблема маніпуляцій громадською думкою під час формування іміджу політичного діяча. У пост авторитарних країнах штучні образи, сформовані завдяки використанню іміджевих технологій відкривають шлях до влади популістам, політикам авторитарного типу та злодіям. Суспільство швидко розчаровується у таких політичних діячах, бо їх імідж не відповідає реальним справам на відповідальній державній посаді. Проте, маніпулятивність – це ознака будь-якого впливу суб'єкта на об'єкт. Найбільш поширеними (та ефективними) стають маніпуляції у мас-медіа з використанням штампів, стереотипів, міфів, спрощених образів та перекручування фактів.

Таким чином, в умовах четвертої промислової революції іміджеві технології змінюються під впливом двох протилежних тенденцій. З одного боку, це «...медіатизація політичної взаємодії, яка змінює механізми комунікації у трикутнику «лідер – еліта – суспільство», віддаючи пріоритет у формуванні громадської думки іміджевих технологіям у мас медіа» [8, с. 63]. Друга тенденція – це демократизація, яка відкриває можливості для залучення великих соціальних груп до прийняття політичних рішень.

На перетині цих двох тенденцій – медіатизації та демократизації – з'являється новий тип іміджевих технологій. Політичний діяч має можливість звертатись напряму до усього суспільства, без посередництва еліти, політичного класу, оточення презентувати власну позицію та наміри за допомогою іміджевих технологій, що транслюються у мас-медіа.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, іміджеві технології напряму пов'язані з професійною політичною діяльністю, зміст якої складає конкурента боротьба за владу, ресурси і статуси, проте імідж перетворює політичного діяча на символічну фігуру. Основна функція іміджевих технологій у процесі професійної політичної діяльності – полегшити аудиторії сприйняття інформації про політичного діяча, проектуючи на нього такі характеристики, які підтримуються більшістю громадян.

Список літератури:

1. Андреев С. С. Политический авторитет и политическое лидерство / С. С. Андреев // Социально-политический журнал. – 1993. – № 1. – С. 24-37.
2. Головатий М. Ф. Соціологія політики / Головатий М. Ф. – К.: МАУП, 2003. – 504 с.
3. Давос: Четверта промислова революція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.euronews.com/2016/01/20/fourth-industrial-revolution-tsunami-warning-in-davos/
4. Егорова-Гантман Е. В. Политическая реклама / Егорова-Гантман Е. В., Плешаков К. В., Байбакова В. Б. – М.: Центр политического консультирования «Николо М», 1999. – 240 с.
5. Климанська Л. Д Соціально-комунікативні технології в політиці: Таємниці політичної «кухні»: [монографія] / Л. Климанська. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – 332 с.

6. Пищулин Н. П. Политическое лидерство и электоральный процесс / Н. П. Пищулин // Политические исследования. – 1998. – № 5. – С. 145-152.
7. Почепцов Г. Г. Имиджелогия / Г. Г. Почепцов. – К.: Ваклер, 2000 – 768 с.
8. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес: мідіатизація, демократизація, раціоналізація / Д. В. Яковлев. – Одеса: Астропринт, 2009. – 288 с.

Сандул В.А.
Институт инновационного и последипломного образования
Одесского национального университета имени И.И. Мечникова

МЕСТО И РОЛЬ ИМИДЖЕВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье исследуются имиджевые технологии. Определено их место и роль в процессе политической деятельности. Обосновано, что имиджевые технологии связываются с коммуникативным измерением политической деятельности, а особое значение они приобретают в избирательном процессе. Аргументировано необходимость применения имиджевых технологий в процессе публичного администрирования, с целью повышения эффективности горизонтальной и вертикальной коммуникации.
Ключевые слова: имиджевые технологии, профессиональная политическая деятельность, технологии политической деятельности, коммуникативные технологии, политический маркетинг, политическая манипуляция.

Sandul V.A.
Institute of Innovative and Postgraduate Education
Odessa National University I.I. Mechnikov

THE PLACE AND ROLE OF FASHION TECHNOLOGY IN PROFESSIONAL POLITICS

Summary
The article deals with imagemaking technology. Determined their place and role in politics. Proved that image technology associated with communicative dimension of politics, they acquire special significance in the electoral process. The necessity of image application technology in public administration, in order to improve horizontal and vertical communications.
Keywords: technology of imagemaking, professional political activity, political technology, communication technologies, political marketing, political manipulation.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 261.7(477):94(477)«19»

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ІДЕОЛОГІЧНОЇ ТА АТЕЇСТИЧНОЇ РОБОТИ НАВЧАЛЬНОГО ОСЕРЕДКУ НА РІВНЕНЩИНІ В 70-80-ті РОКИ XX СТОЛІТТЯ

Березняк В.І.
Рівненський державний гуманітарний університет

Стаття присвячена проблемі діяльності Ровенської радянсько-партійної школи. Проаналізовано основні форми ідеологічної та атеїстичної роботи закладу. Виокремлено головні методи реалізації антирелігійної пропаганди серед молоді. Визначено головні напрямки реалізації ідеологічно-атеїстичної роботи та роль в цьому процесі предметних комісій. Визначено роль практичного навчання у формуванні особи, вихованої в дусі марксизму-ленінізму з його атеїстичною складовою.
Ключові слова: радянсько-партійна школа, ідеологічна робота, атеїзація, пропаганда, комісія з суспільних предметів.

Постановка проблеми. У 70–80-х рр. в УРСР здійснення релігійної політики на місцях покладалося на різні державні органи, втім не менш важливу роль у цьому відігравали і навчальні заклади, які підтримували тісний зв'язок і координували свою роботу з цими органами та головним завданням ставили формування «політично благонадійного» громадянина держави.

Аналіз останніх досліджень. Епізодично цієї проблематики торкаються дослідники В. Єленський, В. Пащенко, В. Борщевич, Я. Стоцький, І. Бондарчук, В. Ніколаєнко. Основною джерельною базою є документи неопублікованих архівних джерел, що зберігаються у Державному архіві Рівненської області

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність даної теми зумовлюється відсутністю ґрунтовних досліджень щодо ідеологічної та атеїстичної роботи серед молоді регіону. Історія державно-церковних відносин надає різні приклади форм і методів боротьби з релігією і один з них – це виховання молоді в руслі марксистсько-ленінської ідеології та проведення активної пропагандистської роботи та атеїзації населення.

Завдання статті: аналізувати форми і методи ідеологічної та атеїстичної роботи, яка здійснювалась в Ровенській радянсько-партійній школі та її роль у формуванні свідомості молодого покоління мешканців регіону.

Виклад основного матеріалу. Вважалося, що «сучасний етап комуністичного будівництва все більші вимоги ставив до комуністів і всіх радянських людей глибоко оволодівати теорією марксизму-ленінізму, знання законів суспільного розвитку і вміння їх застосовувати у практичній діяльності». Тому викладачі суспільно-економічних предметів направили всі сили, знання і здібності, щоб слухачі твердо засвоїли положення марксистсько-ленінської теорії і вміли правильно її застосовувати у своїй роботі. Цій стратегічно важливій ідеологічній меті була підпорядкована робота предметної комісії.

Предметна комісія слідкувала за успішністю слухачів. Ті, хто пропускав семінари мали спілкуватися з викладачами з теми пропущеного заняття, крім цього перевірялися їх конспекти лекцій та першоджерел. Комісія з суспільних предметів викликала до себе на бесіди з прогульниками [6, арк. 6].

Діяльність комісії була спрямована на підвищення якості викладання, та педагогічної майстерності викладачів, забезпечення глибоких та міцних знань у слухачів. Комісія докладала зусиль, щоб вони вміли використовувати набуті теоретичні знання в практичній роботі на виробництві, стали пропагандистами серед радянських людей комуністичних ідеалів. Кожен слухач школи повинен був направляти свою ініціативу та активність на успішне здійснення завдань комуністичного будівництва.

В побудові навчально-виховного процесу Ровенська радянсько-партійна школа орієнтувалася на Вищу партійну школу при ЦК Компартії України. Майже всі викладачі комісії з суспільних предметів відвідували лекції та семінари з марксистсько-ленінської філософії, яку викладав Доля О. Т. Результатом цього було визнання того, що цей викладач проводив лекції на належному ідейно-теоретичному рівні. Недоліками семінарів були: низька активність слухачів, наведення недостатньої кількості прикладів з життя при розкритті тих чи інших положень. Подібні недоліки були характерні і для інших викладачів [7].

Викладачі та слухачі школи брали активну участь в лекційній пропаганді серед населення міста та області. Викладачі школи брали участь у суспільній роботі, виступаючи з лекціями і доповідями серед трудящих області, перевіряли роботу деяких партійних органів міста, виконували інші доручення міськкому і обкому Компартії України. Так, для працівників, слухачів школи та трудящих м. Рівного і області викладачі комісії протягом 1970–1971 н.р. прочитали 34 лекції. Переважно для колгоспників Острозького, Дубенського, Гощанського та інших районів під час проведення виробничої практики. Протягом 1972-1973 н.р. спільними зусиллями викладачів та слухачів школи було прочитано 119 лекцій [2, арк. 48].

© Березняк В.І., 2016

В ідеологічній роботі навчального осередку велику роль відігравали політінформації, які систематично проводилися в школі. На них висвітлювалися основні питання внутрішньої та зовнішньої політики партії та держави, рішення партії та влади. Існувала спеціалізація слухачів-політінформаторів за 4 напрямками: міжнародні питання, внутрішня політика партії та влади, економічне життя країни і досягнення науки і культури [2, арк. 48]. На викладачів покладалося завдання проводити інструктажі щодо підбору матеріалу, підготовки та проведення політінформації.

З метою ознайомити слухачів з питаннями методики та практики пропагандистської та лекторської роботи в школі було організовано «школу молодого лектора». Слухачі цієї школи прослуховували такі теми: «Як підготувати лекцію», «Культура мови лектора», «В. І. Ленін – майстер революційної пропаганди». В навчальному закладі також діяла школа основ марксизму-ленінізму і початків політики, навчальної роботи школи і учбового господарства, де заняття проводилися регулярно з високою активністю відвідування [9].

Для слухачів, викладачів та робітників школи систематично читалися лекції на суспільно-політичні та природничо-наукові теми. Перед слухачами неодноразово виступали старі комуністи, вчені, Герої соціалістичної Праці, делегати XIII та XIV з'їздів КПРС, керівники місцевих партійних та радянських органів. Свої виступи слухачам проголошували лектори партійних комітетів та товариства «Знання» м. Рівного, Києва та Москви. В бібліотеці школи широко пропагувалися твори класиків марксизму-ленінізму, постанови партії та влади, насамперед матеріали XXV з'їзду КПРС та XXV з'їзду Компартії України, інших пленумів ЦК КПРС та Компартії України. Систематично організовувалися зустрічі з композиторами та поетами Рівненщини, випускниками школи, депутатами обласної і міської Рад депутатів трудящих [12, с. 199].

Велику допомогу педагогічному колективу школи надавав Ровенський обком Компартії України. Виступаючи в школі відповідні робітники партійного, радянського і господарського органів глибоко роз'яснювали практичні завдання господарського і культурного будівництва. Матеріали їх виступів викладачі використовували при вивченні програмного матеріалу.

В школі практикувалося широке використання місцевого матеріалу на заняттях. Для цього в кабінеті суспільних наук були зібрані статті із обласних газет, в яких були матеріали суспільно-економічного характеру, питання партійної та радянської роботи.

Партком і партійні організації велику увагу приділяли ідейній закалці комуністів, виховували їх активними і послідовними борцями за ідеї і політику партії, які були спроможними «давати відбій буржуазній ідеології». З цією метою застосовувалися різні форми ідеологічної та масово-політичної роботи. При парторганізаціях школи діяла сітка партійної просвіти, яка складалася з проблемного семінару по вивченню матеріалів XIV з'їзду КПРС, слухачами якого були викладачі школи [2, арк. 47].

У 1972 р. партком і партійні організації школи велику увагу приділяли організації підписки періодичної літератури. Слухачі були зобов'язані виписати по 1 газеті і політичному журналу, а викладачі і працівники – по кілька екземплярів [2, арк. 50].

Комісія з суспільних предметів щороку збільшувала кількість засідань, присвячених розгляду питань стосовно навчально-методичної роботи, активізації та удосконаленню навчально-виховного процесу. Лише протягом 1970–1971 н.р. було проведено 11 таких засідань на яких було обговорено 36 різноманітних актуальних питань.

Виходячи з рішень XXIV з'їзду КП України та XXIV з'їзду КПРС, предметно-методична комісія викладачів суспільно-економічних предметів Рівненської радянсько-партійної школи велике значення надавала атеїстичній пропаганді, новій народній обрядності та її практичному застосуванні. При викладання курсу наукового атеїзму Колінько О. І. провела з слухачами ряд екскурсій в Рівненський міський будинок щастя. Слухачі цього курсу приймали участь у громадській панахиді, яка проводилася на всіх кладовищах м. Рівного. Вони були присутні на проводах в армію, які були організовані на Театральній площі міста. Колінько О. І. вивчила зі слухачами III курсу методику проведення нової обрядності. Під її керівництвом кабінет суспільно-економічних наук підготував і надрукував для кожного слухача-випускника матеріали по новій обрядності. У зв'язку зі зростанням значення нової обрядності в сучасних умовах Колінько О. І. внесла пропозицію збільшити кількість годин з курсу атеїзму з цього питання.

Колектив школи брав активну участь в масово-політичній заходах суботниках по благоустрою і охороні суспільного порядку. Так, два слухачі за наказом Ровенського обласного управління МВД за затримання небезпечного злочинця були нагороджені іменними годинниками. Художня самодіяльність школи неодноразово виступала з концертами, присвяченими Великому Жовтню, Дню 1 травня, на Новорічний вечір та перед колективом учбового господарства.

В 1972 р. діяли 2 тематичні конференції: «XIV з'їзд КПРС про актуальність питання боротьби проти сучасної буржуазної та ревізіоністської ідеології», «Проблеми комуністичного виховання людини на сучасному етапі» [2, арк. 48].

Велика увага в навчальному осередку приділялася естетичному та патріотичному (інтернаціональному) вихованню слухачів. Традиційно в 1971–1972 рр. в рамках школи проводилися зустрічі з учасниками партизанського руху на Ровенщині – Червонієм А.Д., Довчером В.І. та іншими. Ці заходи були спрямовані на виховання в слухачів любові до Батьківщини. Для цього ж проводилися екскурсії по історичних місцях, місцях бойової та трудової слави Рівненщини, музеїв «Бойової слави», екскурсії в Мінськ-Хатинь, Брест, Канів та ін. Також слухачів III курсу возили в місто-герой Київ в експозицію музею В.І. Леніна, на виставку досягнення народного господарства України екскурсії. Для них проводилася зустріч з науковими робітниками Литовської РСР, яка була присвячена 50-річчю освіти СРСР. З цієї ж нагоди слухачі 4, 5, 6 груп III курсу проводили «Огонек». Естетич-

ному вихованню слухачів сприяли відвідування спектаклів приїжджих артистів, походи в обласний облмуздрамтеатр [11].

Слухачі вивчали нові форми атеїстичної пропаганди, виступали з лекціями на антирелігійні теми перед трудящими області. Викладачі наукового комунізму та атеїзму Сердюк В.І. та Колинько О.І. широко використовували в навчальному процесі діафільми, науково-популярні та художні фільми [1, арк. 7]. Так, в 1972 р. кабінет суспільних предметів організував прослуховування фільмів – «Виникнення християнства», «Вирок виносить історія», конкурс для слухачів ІІІ курсу на тему: «Новому життю – нові обряди», теоретичну конференцію «XIV з'їзд КПРС про актуальність питання боротьби проти сучасної ревізіоністської ідеології, підготовлено стенд «Союз нерушимий свободних республик» [2, арк. 29].

В 1973–1974 рр. було проведено 16 засідань предметної комісії, на яких було розглянуто 40 питань, що стосувались, зокрема, рівня викладання суспільних предметів та ідейно-виховної роботи в школі. В січні 1973 р. в стінах школи відбувся триденний обласний семінар, на якому викладачами було прослухано ряд лекцій. Зокрема, «Деякі питання підвищення ефективності атеїстичного виховання», «Ідеологічна робота на сучасному етапі», «Психолгічні основи нових обрядів», «Сектанство і його сутність» [4, арк. 11].

В 1973 р. викладач Колинько О. І. брав участь в роботі 5-денного обласного семінару лекторів-атеїстів [4, арк. 44]. Викладачі школи зі всіх предметів відвідали 250 занять в школі і 35 – в інших вузах та технікумах. Викладач Сердюк В.І. ознайомився з організацією лекційно-семінарських занять в Харківській радянсько-партійній школі. Відвідав лекції в Ровенському пединституті та Українському інституті інженерів водного господарства. Викладач Свердлюк М.Ф. готувався до здачі екзаменів в аспірантуру.

В 1974 р. видано 14 номерів стінної газети «За ленінські кадри» та 20 номерів радіогазети та сатиричної газети «Перець» [4, арк. 50].

В 1974 р в школі навчалося 327 слухачів, з них по областях:Вінницька – 31, Волинська – 20, Житомирська – 27, Закарпатська – 15, Івано-Франківська–22, Київська – 28, Львівська – 18, Ровенська – 42, Чернівецька – 23, Чернігівська – 20, Молдавська РСР – 21, Тернопільська – 37 [4, арк. 57]. В 1974 р. школа приймала державні іспити в 165 випускників. З історії КПРС успішність: 5 – 55, 4 – 81, 3 – 28, 2 – 1.

В 1974–1975 н.р. навчальна практика становила 168 год. При її проведення бралася до уваги поастанова секретаріату обкому КПУ «Про стан навчально-виховної роботи а радянсько-партійній школі і завдання по її покращенню в світлі вимог XIV з'їзду КПРС» від 21 жовтня 1974 р.

В період практики слухачі брали участь в підготовці питань на партійні збори і бюро парторганізацій, засідань виконкомів сільських рад, були присутні на засідання правлінь колгоспів, бригадних зібраннях, оформляли наочну агітацію, випускали стінні газети, виступали з лекціями та доповідями, допомагали у підготовці до виборів у Верховну Раду УРСР і місцеві ради депутатів трудящих [5, арк. 40].

Під час практики і за вимогами обкому партії викладачі і слухачі в 1974 р. прочитали 438 лекцій в м. Ровно, селах і районах області [5, арк. 45]. Господарська практика мала бути продовженням теоретичних і лабораторно-практичних занять з окремих предметів. Основним її завданням було ознайомити слухачів з передовою технологією в землеробстві і тваринництві, використання с/г робіт з використанням машин і технологій.

За вимогами постанови секретаря обкому Компартії України «Про стан навчально-виховної роботи в радянсько-партійній школі і завдань з її покращення в світлі вимог XIV з'їзду КПРС» від 21 жовтня 1974 р. слухачі школи молодого лектора підготували і виступили з лекціями «Рішення грудневого 1974 р. Пленуму ЦК КПРС – в дію», «Радянська Конституція – найдемократичніша в світі» [5, арк. 4].

Протягом 1976–1977 рр. було проведено 16 засідань комісії з суспільних предметів стосовно навчально-методичної роботи. На них було розглянуто ряд питань, серед них:

1. Обговорення і затвердження планів семінарських занять з історії КПРС, філософії, партійного і радянського будівництва
2. Затвердження робочих планів з суспільно-економічних предметів
3. Затвердження плану роботи кабінету суспільно-економічних наук
4. Про взаємовідвідування уроків, лекційних та семінарських занять з суспільних предметів
5. Про підготовку до виробничої практики з партійного та радянського будівництва.
6. Затвердження залікових питань та екзаменаційних білетів з історії КПРС та партійного будівництва
7. Про стан викладання марксистсько-ленінської філософії
8. Нова обрядність та заходи по її впровадженню
9. Заходи по вивченню матеріалів XIV з'їзду КПРС
10. Доповідь викладача Міщенка на тему: «Про зростання ролі і значення партійної організації в сучасних умовах» [1, арк. 19].

Висновки. Таким чином, Ровенська радянсько-партійна школа в побудові навчально-виховного процесу втілювала принцип поєднання теоретичного та практичного навчання слухачів. Кожного року слухачі ІІІ курсу проходили практику з партійного та радянського будівництва в колгоспах, первинних організаціях підприємствах та інших організаціях області, під час якої вели лекційну пропаганду комуністичної ідеології серед трудящого населення. В навчальному закладі у слухачів виховували патріотизм, відданість марксизму-ленінізму з його атеїстичною складовою, вміння ефективно вести пропаганду, активно застосовувати матеріали з'їздів, пленумів комуністичної партії, першоджерел та класиків марксизму-ленінізму тощо.

Список літератури:

1. Державний архів Рівненської області. – Фонд-3731. Рівненська 3-річна міжобласна радянсько-партійна школа при Рівненському обкомі Компартії України. – Опис 4. – Спр. 1. «Отчети о работе предметно-методических комиссий, преподователей, библиотеки, кабинетов». – 72 арк.
2. ДАРО. – Ф. 3731. – Оп. 4. – Спр. 1. «Отчет о работе школи за 1971-1972 гг.» – 72 арк.
3. ДАРО. – Ф. 3731. – Оп. 4. – Спр. 2. «Протоколи заседаний мандатной комисии по отбору кандидатов слушателями советско-партийной школи». -26 арк.
4. ДАРО. – Ф. 3731. – Оп. 4. – Спр. 5. «Отчет за 1973-1974 гг.»- 73 арк.
5. ДАРО. – Ф. 3731. – Оп. 4. – Спр. 7. «Отчет за 1974-1975 гг.» – 65 арк.
6. ДАРО. – Ф. 3731. – Оп. 4. – Спр. 9. «Отчет за 1975-1976 гг.» – 47 арк.
7. Дем'янчук Г. Юним – атеїстичну переконаність // Червоний прапор. – 1980. – 18 травня.
8. Панасенко А. Виховуючи переконаних атеїстів // Червоний прапор. – 1983. – 14 грудня.
9. Панасенко В. Атеїстичне виховання // Червоний прапор. – 1970. – 16 червня.
10. Панасюк П. Атеїстичне виховання – справа комсомолу // Червоний прапор. – 1975. – 25 лютого.
11. Пащенко В. Православна церква в тоталітарній державі: Україна 1946 – початок 1990-х років / В. Пащенко. – Полтава: АСМІ, 2005. – 342 с.
12. Помаз Ю. Особливості атеїстичної політики і стан об'єктів культового призначення в середині 1960-х – на початку 1970-х рр. в Україні / Ю. Помаз // Філософські обрії. – 2010. – № 24. – С. 194-208.

Березняк В.И.
Ровенский государственный гуманитарный университет

ФОРМЫ И МЕТОДЫ ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ И АТЕИСТИЧЕСКОЙ РАБОТЫ УЧЕБНОГО ЦЕНТРА НА РОВЕНЩИНЕ В 70-80-е ГОДА XX ВЕКА

Аннотация
Статья посвящена проблеме деятельности Ровенской советско-партийной школы. Проанализированы основные формы идеологической и атеистической работы заведения. Выделены главные методы реализации антирелигиозной пропаганды среди молодежи. Определены основные направления реализации идеологически-атеистической работы и роль в этом процессе предметных комиссий. Определена роль практического обучения в формировании личности, воспитанной в духе марксизма-ленинизма с его атеистической составляющей.
Ключевые слова: советско-партийная школа, идеологическая работа, атеизация, пропаганда, комиссия по общественным предметам.

Berezniak V.I.
Rivne State Humanitarian University

FORMS AND METHODS OF IDEOLOGICAL AND ATHEISTIC EDUCATION CENTERS IN RIVNE IN THE 70-80-s XX CENTURY

Summary
The article deals with the problem of Rivne Soviet-Party School. Analyzed the basic form of ideological and atheistic institution. Determined the main methods for implementing anti-religious propaganda among youth. Identified the basic directions of realization of ideological and atheistic work and role in the process of subject committees. Identified the role of practical training in shaping a person brought up in the spirit of Marxism-Leninism with its atheistic component.
Keywords: Soviet-Party School, ideological work, atheism, propaganda commission on social subjects.

УДК 94(470.23)«1917/1920»

ПЕТРОГРАД І РЕАЛІЗАЦІЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ НАПЕРЕДОДНІ НЕПУ

Орленко О.М.
Харківська державна академія фізичної культури

Стаття присвячена проблемам реалізації податкової політики в Петрограді напередодні непу. Зроблено висновок, що в перші роки радянської влади у сфері фінансів виникла цілковита плутанина, що було пов'язано із зіткненням прагнення цілковитого переходу до соціалістичних методів управління в господарстві та реальністю, яка не дозволяла радянській владі цього зробити. Зазначено, що податкова політика влади періоду «воєнного комунізму», окрім фіскальних, переслідувала і такі цілі, як придушення опозиційних настроїв різних верств населення, руйнування інституту приватної власності, повсюдне поширення терору. Зроблено висновок, що в перші роки після революції податкова система практично була відсутня, а її місце зайняла класово-конфіскаційна політика. Податки втратили своє значення в справі наповнення бюджету країни.

Ключові слова: «воєнний комунізм», класово-конфіскаційна політика, натуральний податок, натуралізація економічних відносин.

Постановка проблеми. Незважаючи на наявність достатньої кількості робіт із питань економічної політики на початку XX ст., інтерес до даної теми не вщухає й досі. Це можна пояснити в першу чергу тим, що в наш час існує багато аспектів, які є малодослідженими та вкрай актуальними сьогодні. До таких проблем належить і питання оподаткування в перші роки радянської влади. Аналіз здобутків і недоліків податкової політики в роки громадянської війни на початку XX ст. може допомогти в подоланні кризових явищ в економіці нашої держави на сучасному етапі.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід зазначити, що в загальних рисах проблема розбудови держави в перші роки радянської влади висвітлена в працях багатьох вчених. Так, в роботах В. Дяченка, Р. Хазієва, М. Альського розкриті питання розбудови оподаткування в 1917-1920 рр. Частково висвітлено економічне становище Ленінграда в працях Е. Голдман, В. Шишкіна. Важливе значення мають джерельні дані, зокрема законодавчі акти та статистичні матеріали.

Метою даного дослідження є аналіз процесу розвитку податкової політики в роки громадянської війни та «воєнного комунізму» на прикладі Петрограда на підставі опрацювання історичної літератури радянського періоду та сучасної доби, залучення документів правлячої більшовицької партії, вищих та місцевих органів влади і управління, статистичних даних.

Виклад основного матеріалу. Перша світова війна обернулася колосальними збитками для Російської імперії. Значно ускладнила економічну ситуацію в країні і громадянська війна, за роки якої з усіх великих промислових центрів європейської Росії особливо важких збитків зазнав саме Петроград. Відбулося руйнування економічних зв'язків, спостерігалися величезні труднощі з постачанням колишньої столиці сировиною та продовольством. Загроза голоду змусила значну частину міського населення перебиратися в село. До таких кроків вдавалися і робітники, адже заводи закривалися або працювали з перебоями. Скорочення чисельності міського населення під час громадянської війни було загальним явищем для всієї Росії, проте масштаби даного скорочення в Петрограді були рекордними. Якщо населення міста на 1 листопада 1915 р. становило 2 347 тис. осіб, то на 2 червня 1918 р. там налічувалося 1 468 тис. осіб і, нарешті, на 1 січня 1920 р. в Петрограді мешкало всього лише 763 тис. чоловік, що становило близько 30% від даних 1915 р. [1, с. 3].

Американка Емма Голдман так писала про Петроград 1920 р.: «Я знайшла Петроград 1920 року зовсім інакшим. Він був майже в руїнах, ніби ураган пронісся крізь місто» [2, с. 12]. Далі вона, порівнюючи Петроград та Москву, прийшла до висновку, що Москва була в кращому стані та не відчувала такої нестачі продовольства, як жителі Петрограда [2, с. 32, 34].

Громадянська війна була важким тягарем для всіх верств населення міста. Але не всі соціальні групи населення були в однаковому становищі в даний період. Розшарування населення посилювалося не лише об'єктивно складними економічними умовами, а й політикою міської влади. Зокрема 29 травня 1918 р. Петроградська рада прийняла постанову про класовий пайок, згідно з якою населення міста поділялося на категорії, відповідно до хлібної норми, яку отримували за картковою системою. Сучасні дослідники зазначають, що Петроград був першим містом Росії, у якому було проведено відповідний поділ жителів [3, с. 71].

Окреме місце займали питання оподаткування. Наприкінці 1917 р. і приблизно до кінця 1918 р. державна політика у фінансовій сфері характеризувалася збереженням дореволюційної податкової системи. Скасуванню підлягали лише ті податки, що втрачали своє значення у зв'язку зі змінами соціально-економічної структури країни [4, с. 125]. Податкова справа зводилася до врахування об'єктів оподаткування, які існували за попередньої системи, у вигляді залишків приватної нерухомості, приватної торгівлі та приватних капіталів. Однак за умов ліквідації старого податкового апарату та всієї адміністративної системи спроби податкової діяльності були малоефективними. Об'єкти оподаткування частково зникали у зв'язку з новими економічними обставинами, частково переходили в державну власність [4, с. 126].

Відразу ж після Жовтневої революції В.І. Ленін заявив: «Не встановлюючи зараз нових податків, уряд в першу чергу ставить собі за мету найсуворіший облік і контроль у справі стягнення встановлених раніше податків, без будь-якого прихо-

© Орленко О.М., 2016

вання» [5, с. 23]. Основним завданням податкової політики радянської держави В. І. Ленін вважав заміну непрямих податків прогресивним прибутковим і майновим податками [6, с. 76].

У питанні докорінного реформування фінансової системи радянська влада одразу не вдавалася до рішучих дій, оскільки розуміла, що різке та невиважене руйнування фінансового механізму могло призвести до економічного колапсу країни. В. А. Шишкін, аналізуючи економічну політику РНК з жовтня 1917 р. до червня 1918 р., давав їй визначення як прагматичне маневрування, якому, на його думку, були притаманні певні риси майбутньої економічної політики [7, с. 65]. Крім того, податкова правонаступність пояснювалася необхідністю використання традиційних фіскальних інститутів, особливо зважаючи на те, що революційний уряд не мав абсолютної влади на величезних територіях держави.

Восени 1918 р. фінансові органи Петрограда були вимушені визнати, що необхідна реорганізація всього податкового апарату відповідно до умов реального життя [3, с. 170]. Влада намагалася виробити певну загальнодержавну політику. У травні 1918 р. у своїй доповіді на І Всеросійському з'їзді представників фінансових відділів В. І. Ленін виділив три основні завдання їх роботи: фінансова централізація, постановка прогресивного прибуткового і майнового податків, а також поголовна трудова повинність і облік населення [6, с. 352].

У 1918 р. особливі надії покладалися на податкові надходження. Однак фактично, незважаючи на всі вжиті заходи, безпосередньо податками покривалося менше однієї четвертої всіх бюджетних видатків [8, с. 404]. Такий результат став наслідком різкого зубожіння населення і нестабільності грошового курсу. Була очевидною неефективність грошових податків у період високої інфляції.

Декретом від 30 жовтня 1918 р. був встановлений натуральний податок [9], проте його введення не мало успіху. Це було зумовлено економічною тотожністю податку з продовольчою розкладкою.

30 жовтня 1918 р. було введено в дію положення про надзвичайний революційний 10-мільярдний податок із метою посилення класового розшарування та отримання коштів на утримання Червоної армії [10]. Порядок стягнення податку визначався владою на місцях. Оподаткуванню підлягало населення за системою розкладки. Не сплачували податок особи, заробітна плата яких не перевищувала 1 тис. 500 крб. на місяць. Фінансового успіху податок не мав. Із запланованих 10 млрд. крб. податку надійшло лише 1 437 млн. крб. [11, с. 85]

Варто зазначити, що в Петрограді, як і в Москві, надходження від надзвичайного податку становили лише 1–2% від встановленої розкладкою суми. Неефективність даного податку була зумовлена рядом причин. По-перше, неорганізованістю губернських і повітових фінансових відділів. По-друге, наданням права самостійної організації стягнення податку владі на місцях, що не мала належного досвіду податкової роботи. Проте головною причиною було надання податку політичного забарвлення та відхід фіскального значення на другий план. Як наслідок, податок охоплював лише окремі категорії осіб, що значно знижувало суми податкових надходжень [11, с. 85-86].

Найпоширенішим у даний період було промислове оподаткування. До нього були залучені раніше звільнені від податку дрібні підприємства (торговельні – IV розряду, промислові – VII–VIII розрядів). Це було зумовлено тим, що дрібні підприємства стали отримувати додаткові прибутки у зв'язку з переходом до них торговельних промислів.

Декретом від 28 грудня 1918 р. основний промисловий податок було скасовано [12]. Зазначалося, що він порушував принципи зрівнювального та справедливого оподаткування. Патентний збір (основний промисловий податок) замінювався простою реєстрацією торговельно-промислових підприємств.

Декретами уряду від 23 вересня 1918 р. і 27 березня 1919 р. був докорінно змінений порядок нарахування і стягнення прибуткового податку. Оподаткуванню підлягали прибутки від усіх джерел в сукупності за попередній рік незалежно від того, чи збереглося джерело прибутку у платника на початок окладного періоду. Друга зміна була пов'язана з перебудовою шкали оподаткування: вводилися поясні ставки для різних місцевостей. Це пояснювалося відмінностями в рентабельності підприємств, різному прожитковому мінімумі в окремих губерніях і містах. Перебудова шкали оподаткування випливала з соціально-політичних завдань радянської держави і була спрямована на підрив економічної могутності буржуазії. За новими ставками відсоток вилучення з доходу був значно підвищений. Також був підвищений і неоподатковуваний мінімум для всіх місцевостей, що дозволило повністю звільнити від обкладення всіх осіб з дрібними доходами. Прибутковий податок стягувався не тільки з міського, а й сільського населення [13, с. 525-527]. Введення прибуткового податку на селі мало велике значення для вилучення накопичень заможної частини селянства.

В умовах різкого падіння вартості грошей з'явилася потреба в перебудові системи прибуткового оподаткування. По-перше, стягнення податку відбувалося з прибутків за попередній рік, коли термін сплати був віддалений від часу отримання прибутку майже річним періодом. Це перетворювало прибутковий податок в умовах швидко падаючої валюти в незначний платіж. Необхідно було наблизити сплату податку до моменту отримання прибутку. По-друге, наявність в однієї й тієї ж особи декількох джерел прибутку в різних місцевостях вимагало дуже складних розрахунків з нарахування податку. В умовах громадянської війни це було важко зробити, а отже, створювало можливості для ухилення суб'єктів оподаткування від сплати податку. У березні 1919 р. було збільшено прогресію ставок прибуткового податку. Так, визначалася максимальна сума прибутку, а кошти, що перевищували визначений максимум, підлягали повному вилученню. Ставка прибуткового податку становила 25%. Таким чином, якщо максимум для Петрограда становив суму в 96 тис. крб., то максимальний прибуток після сплати податку не міг перевищувати 72 тис. крб. [14, с. 58]. Це було зроблено з метою максимального економічного тиску.

Держава намагалася також систематизувати акцизне оподаткування. Однак у цілому непрямі податки радянська влада вважала «атрибутом буржуазно-ринкового минулого» [15, с. 101].

Політика тотальної націоналізації, заборона приватної торгівлі та перехід до постачання населення через єдиний заготовчий та розподільчий державний апарат – Компрод [16] зробили абсолютну непотрібність акцизів. Замість них були введені нарахування на користь держави до ціни товарів, що відпускалися для розподілу. На відміну від акцизів, які були ціноутворюючим фактором і підвищували ціну товарів, нарахування стягувалися у складі ціни, яка твердо встановлювалася державою. За основу визначення нарахувань бралася необхідність вилучення коштів, які залишалися в селі, на думку більшовиків, у результаті зростання цін на сільськогосподарську продукцію. У зв'язку з цим розмір нарахувань на окремі товари був навіть вищий за скасовані акцизи. Крім того, нарахування будувалися за принципом більш високого оподаткування вищих сортів товарів.

Дане нововведення переслідувало основну мету – отримання коштів для наповнення державного бюджету. Однак в умовах повного натурального розподілу продукції націоналізованих підприємств і значного розширення націоналізації нарахування втратили свій податковий характер. Вони звелися до простих бухгалтерських розрахунків між державними установами. У зв'язку з цим на початку 1920 р. нарахування на ціни товарів були скасовані.

У 1918–1920 рр. в умовах натуралізації економічних відносин значення грошових податків з кожним роком зменшувалося. Про це свідчить щорічне скорочення податкових надходжень. У 1918 р. вони становили 76% усіх державних доходів, у 1919 р. – 14,6%, а в 1920 р. – лише 0,2% [17, с. 174]. Незначні надходження по країні всіх видів державних і місцевих податків були додатковим показником інфляційного знецінення грошей і зростання натуралізації господарства. У військово-комуністичній системі податки відіграли символічну роль. Так, при незначній питомій вазі (0,09% у 1919 р. і 0,005% у 1920 р.) [15, с. 103] вони фактично працювали на галопуючу інфляцію. Податкова політика радянської влади призвела до того, що в роки «воєнного комунізму» державна економіка практично повністю стала залежати від матеріальних надходжень із села.

Податки в перші роки радянської влади стягувалися місцевими органами влади, які часто вдавалися до самодіяльності. Зокрема декретом про розширення фінансових прав Петроградського міського громадського управління від 29 грудня 1917 р. скасовувалися всі обмеження, встановлені Тимчасовим урядом, на предмет визначення розміру ставок оподаткування на користь міст. Декретом допускалося встановлювати для Петрограда ставки без обмежень. Наприклад, з нерухомого майна збір становив до 10% вартості об'єкта. Періодичність стягнення зборів не встановлювалася [18].

Справою оподаткування в Петрограді займався Комісаріат фінансів Союзу комун Північної області. 15 березня 1919 р. замість нього були створені два нових органи: Петроградський міський фінансовий відділ виконавчого комітету робітничих і червоноармійських депутатів та подібний орган для губернії. Однак чітке розмежування їх компетенцій було не зовсім зрозумілим. Так, на своєрідність компетенції даних органів вказував і сам голова міського фінансового відділу Я. Таргулов. Він зазначав, що надходження від непрямих податків, які більшою мірою і зосереджувалися в Петрограді, надходили в розпорядження не міського фінансового відділу, а губернського [3, с. 169].

Під непрямим оподаткування Я. Таргулов мав на увазі відрахування на користь держави від предметів виробництва. Дані відрахування становили від 5 до 15% вартості товару. Оскільки в Петрограді продовжували виробляти значну кількість промислової продукції, мова йшла про значні грошові надходження. Зрозуміло, що міський фінансовий відділ потребував надходжень від непрямих податків [3, с. 170].

Цілком очевидно, що в перші роки радянської влади у сфері фінансів виникла цілковита плутанина, що було пов'язано із зіткненням прагнення цілковитого переходу до соціалістичних методів управління в господарстві та реальністю, яка не дозволяла радянській владі цього зробити.

Висновки. Створити цілісну систему оподаткування в 1918–1920 рр. в радянській Росії не вдалося. Це стало наслідком конкретно-історичних умов розвитку країни в роки громадянської війни, але досвід підготовки і часткового здійснення натурального податку не був втрачений. Принципи натурального податку були розвинені і практично втілені в продовольчому податку 1921 р., який ознаменував перехід радянської держави до нової економічної політики.

Основні заходи економічної політики 1918–1920 рр. сприяли зміні курсу державної політики в економічній сфері в напрямку відмови від грошей як засобу розрахунку. Існування грошової податкової системи в роки громадянської війни стало непотрібним у зв'язку з переходом до натуральних відносин. Із втратою об'єктів оподаткування внаслідок політики націоналізації та ліквідації приватної власності на засоби виробництва і капіталу країна наближалася до повної ліквідації грошових податків.

Вихід країни з періоду революційних потрясінь вимагав відмови від надзвичайної політики. Податкова політика влади періоду «воєнного комунізму», окрім фіскальних, переслідувала і такі цілі, як придушення опозиційних настроїв різних верств населення, руйнування інституту приватної власності, повсюдне поширення терору. У перші роки після революції податкова система практично була відсутня, а її місце зайняла класово-конфіскаційна політика. Податки втратили своє значення в справі наповнення бюджету країни.

Під час «воєнного комунізму» теоретична різниця між конфіскацією та податком практично зникла: конфіскація сама перетворилася в універсальну податкову систему, яка набула значного розвитку в період становлення влади на місцях під назвою контрибуцій. Проте, згідно з нормативними актами, офіційне законодавство перших років радянської влади не вичерпувалося введенням одних надзвичайних зборів. Будучи реалістом, Ленін розумів, що грабіжницька конфіскаційна політика є тупиковим шляхом для влади. У роботі «Чергові завдання Радянської

влади» він зазначав, що організація виробництва і розподілу в її звичайному розумінні «... сильно відстала від нашої роботи з безпосередньої експропріації експропріаторів» [6, с. 278].

Таким чином, законодавство перших трьох років радянської влади являло собою безсистемний звід документів, в основному декретів, прогалини в яких не бентежили владу. Характерним було також поєднання в одному акті і порядку обчислення, і політичної агітації.

На початку 1921 рр. Петроград, як і інші міста країни, перебував у складному економічному становищі. Відбудова промисловості була неможлива без значних капіталовкладень, яких у 1917–1920 рр. не надходило. Влада мала вирішити проблеми з паливним і продовольчим забезпеченням міста. Економічна криза вимагала введення чітко продуманих податків і зборів, які мали б на меті не лише забезпечити грошові надходження до бюджету держави, а й стимулювати суб'єкти господарювання до створення і розширення виробництва шляхом застосування механізму пільг, зміни об'єктів оподаткування, зменшення оподатковуваної бази.

Як бачимо, фінансово-економічна політика більшовиків за період з 25 жовтня (7 листопада) 1917–1921 рр. пережила три періоди. Перший – коли в сфері податків більшовики намагалися пристосувати існуючу податкову систему до нових соціально-економічних відносин. Другий – коли умови боротьби в роки громадянської війни змусили перейти до політики експропріації експропріаторів та до політики «воєнного комунізму», що призвело у фінансово-податковій сфері до фактичного скасування всіх грошових податків та ліквідації податкового апарату. Новий етап був пов'язаний з новою економічною політикою та характеризувався становленням грошових податків і фінансово-податкового апарату країни.

Список літератури:

1. Статистический справочник по городу Ленинграду и Ленинградской области. – Л.: Изд. Облисполкома и Ленсовета, 1932. – 272 с.
2. Goldman E. My Disillusionment in Russia / E. Goldman. – N.Y.:New York: Doubleday, Page & Company, 1923. – 278 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:http://www.marxists.org/reference/archive/goldman/works/1920s/disillusionme – Загл. с экрана.
3. Петроград на переломе эпох: Город и его жители в годы революции и гражданской войны / [Е. М. Балашов, В. И. Мусаев, А. И. Рупасов и др.]; отв. ред. В. А. Шишкин; Рос. акад. наук, Ин-т рос. ист. С.-Петербург. филиал. – СПб.:Дмитрий Буланин,2000. – 349 с.
4. На новых путях. Итоги новой экономической политики 1921–1922 гг. Вып. II: Финансовый. – М.: Изд. Совета труда и обороны, 1923. – 188 с.
5. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам, 1917–1967: сб. док. за 50 лет: в 5 т. Т. 1: 1917–1928 / [сост. К. У. Черненко, М. С. Смиртюков]. – М., 1967. – 783 с.
6. Ленин В. И. Полное собрание сочинений / В. И. Ленин. – М., 1962. – Т. 36. – 741 с.
7. Шишкин В. А. Власть. Политика. Экономика: Послереволюционная Россия (1917–1928 гг.) / В. А. Шишкин. – СПб.: Дмитрий Буланин, 1997. – 399 с.
8. История социалистической экономики СССР: в 7 т. Т. 1: Советская экономика в 1917–1920 гг. / Акад. наук СССР, Ин-т экон.; ред. И. А. Гладков. – М.: Наука, 1976. – 532 с.
9. СУ РСФСР. – 1918. – № 82. – Ст. 864.
10. СУ РСФСР. –1918. – № 81. – Ст. 846
11. Добромыслов Н. А. Налоги – от октября до нэп'а / Н. А. Добромыслов // Вестник финансов. – 1927. – № 11. – С. 83–90.
12. СУ РСФСР. – 1918. – № 99. – Ст. 1022.
13. Декреты Советской власти. Т. 4.: 10 ноября 1918 г. – 31 марта 1919 г. / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; Ин-т ист. АН СССР. – М.: Политиздат, 1968. – С. 525-527.
14. Дяченко В. П. История финансов СССР (1917–1950 гг.) / В. П. Дяченко. – М.: Наука, 1978. – 496 с.
15. Хазиев Р. А. Система налогообложения в 1917–1921 гг.: от революционных столиц до уральской провинции / Р. А. Хазиев // Отечественная история. – 2005. – № 3. – С. 95–109.
16. СУ РСФСР. – 1918. – № 83. – Ст. 879.
17. Кабанов В. В. Крестьянское хозяйство в условиях «военного коммунизма» / В. В. Кабанов; отв. ред. В. П. Данилов. – М.: Наука, 1988. – 304 с.
18. СУ РСФСР. – 1917. – № 11. – Ст. 162.
19. Альский М. Финансово-налоговая политика Советской власти за время с 25 октября (7 ноября) 1917–22 год / М. Альский // Вестник финансов – 1922. – № 39. – С. 2-5.

Орленко Е.М.
Харьковская государственная академия физической культуры

ПЕТРОГРАД И РЕАЛИЗАЦИЯ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ НАКАНУНЕ НЭПА

Аннотация
Статья посвящена проблемам реализации налоговой политики в Петрограде накануне нэпа. Сделан вывод, что в первые годы советской власти в сфере финансов возникла полная путаница, что было связано со столкновением стремления полного перехода к социалистическим методам управления в хозяйстве и реальностью, которая не позволяла советской власти этого сделать. Указано, что налоговая политика власти периода «военного коммунизма», кроме фискальных, преследовала и такие цели, как подавление оппозиционных настроений различных слоев населения, разрушение института частной собственности, повсеместное распространение террора. Сделан вывод, что в первые годы после революции налоговая система практически отсутствовала, а ее место заняла классово-конфискационная политика. Налоги потеряли свое значение в деле наполнения бюджета страны.
Ключевые слова: «военный коммунизм», классово-конфискационная политика, натуральный налог, натурализация экономических отношений.

Orlenko O.M.
Kharkiv State Academy of Physical Culture

PETROGRAD AND IMPLEMENTATION OF TAX POLICY ON THE EVE OF NEP

Summary
The article is devoted to problems of implementation of tax policy in Petrograd on the eve of the NEP. It is concluded that during the first years of Soviet power in finance there was utter confusion, which was associated with the collision of desire to complete transition to the socialist management in the economy and the reality that prevented the Soviet power to do it. It is indicated that tax policy of the period of «war communism» apart from fiscal and pursued goals had the aim to suppress opposition sentiments of different groups of population, to destroy private property, to widespread terror. It is concluded that in the first years after the revolution, the tax system was almost absent and her place was taken by the class-confiscation policy. Taxes have lost their importance in filling the state budget.
Keywords: «war communism», class-confiscation policy, natural tax, naturalization of economic relations.

УДК 930+908

ГОЛОДОМОР 1946-1947 РОКІВ. РЕҐІОНИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ТА БЕСАРАБІЇ

Павлів О.В.
Товариство «Опір Західної України» в Празі, Чеська Республіка

У статті розглянуті причини і наслідки виникнення голодомору 1946-1947 рр. в регіонах західної України та Молдавії, а також в дослідженні цієї теми розглянуті питання пошуку винуватців післявоєнного голодомору, та зокрема, пошуку наявних на те підстав вважати голодомор 1946-1947 рр. голодомором-геноцидом.
Ключові слова: голодомор, геноцид, регіональні дослідження, спогади очевидців, західна Україна, Молдавія.

Світлій пам'яті Дарії Попович (Бойдуник) (1925-2014), присвячується...

Постановка проблеми. В історії України закарбувалось безліч жахливих подій, пов'язаних з правлячими на українських територіях різноманітних тоталітарних режимів, які пережила на своєму шляху до свободи та незалежності українська нація...

І найбільш виразною тоталітарною системою, яка опанувала українські терени слід відзначити правління часів СРСР (1922-1991 рр.), оскільки саме напротязі періоду панування на українських землях радянського режиму поневолена Україна пережила три жахливі голодомори і навіть голодомори-геноциди, а саме 1921-1923 рр., 1932-1933 рр. та 1946-1947 рр., де останній, зокрема, охопив також терени західної України, яка від 1939 р., з незначною відстрочкою на період панування в цьому реґіоні нацистів (1941-1944 рр.), ввішла до складу СРСР в контексті т. з. УРСР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених та дослідників, які цікавилися та вивчали причини, і відповідно, теж наслідки голодомору 1946-1947 рр. слід відзначити російського історика І. Волкова та українського історика С. Кульчицького, а також Генерального секретаря СРСР М. Хрущова, який у своїх мемуарах детально проаналізував перебіг голодомору 1946-1947 рр. Але в працях вчених-дослідників

© Павлів О.В., 2016

існують певні розбіжності та різні точки зору на причини та перебіг подій голодомору 1946-1947 рр.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тоді, як голодомор 1921-1923 рр. слід і можна вважати наслідком післявоєнної (в рамках завершення І Світової війни 1914-1918 рр.) а відтак і післяреволюційної (в рамках Жовтенової революції 1917-1922 рр.) кризи, коли СРСР лише ставало на ноги і намагалося відбудувати та створити зціла нову країну рад із зціла новими соціалістичними (з концепцією трансформації в подальшому до комунізму) засадами управління цією країною, то сталінський антагоністичний голодомор-геноцид 1932-1933 рр. сповна слід назвати геноцидом українського народу, як нації, яку він так ненавидно незлюбив. Але, що ж тоді, в контексті двох попередніх голодоморів в Україні, представляв собою голодомор 1946-1947 рр. Чи був він наслідком післявоєнної кризи (в рамках завершення ІІ Світової війни 1939-1945 рр.), чи в все ж таки голодомором-геноцидом, адже до 1953 року при радянській владі все ще її керуючим Генеральним секретарем залишався І.В. Сталін (Джуґашвілі)?..

Мета статті. Спробуємо розібратись і зціла об'єктивно, користуючись не тільки літературними джерелами, але також такими джерелами, як наприклад спогади очевидців тих подій, висвітлити наявні причини виникненя голодомору 1946-1947 рр., в контексті найбільш постраждалого в СРСР від цього голодомору реґіону – Бесарабії (Молдавської РСР) та західної України, пов'язаної з цим реґіоном в зв'язку з масовою міграцією жителів Молдавської РСР на територію західних областей Української РСР в пошуках їжі та харчів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед цілого комплексу причин виникнення й поширення третього радянського голоду, репресивна сталінська партійно-державна політика хлібозаготівель була основною.

Й. Сталіну та створеній ним системі, що досягла того часу свого апогею, був потрібен хліб для поповнення чималого резерву зерна, щоб раніше за західні країни Європи відмінити карткову систему, продемонструвати світові міфічні «переваги» побудованого під його керівництвом «соціалізму», надати допомогу ряду західноєвропейських країн як майбутнім союзникам, отримати кошти для розширення й зміцення військово-промислового комплексу.

Згадуючи про післявоєнний голод, планування хлібозаготівель з урожаю 1946 р., М. Хрущов, який в той час був першим секретарем ЦК КП (б)У і головою Ради Міністрів УРСР, у своїх мемуарах зазначав: «План встановлювався вольовим методом, хоча в органах преси і офіційних документах він «обґрунтовувався науковими даними...» [1, с. 183-185].

Микита Хрущов, який після похоронів Йосифа Сталіна в 1953-му році став Генеральним секретарем СРСР та першим в радянській історіографії публічно визнав свого попередника культособою, особисто в часи Голодомору 1946-47 рр. цікавився ситуацією голодомору в Україну, і, як відомо, прихильно ставився до українців та навіть намагався їм допомогти, але антагоністичне відношення Йосифа Сталіна до цих, як він їх називав «так би мовити українців» запобігало Микиті Хрущову хоч якось допомогти голодуючим українцям, як і іншим національностям країни рад.

З поширенням голоду, страшним впливом його на людей з'явилися супутні кожному лихоліттю такі явища, як трупоїдство та канібалізм. Згадуючи про голод 1946-1947 рр., М. Хрущов зазначав у своїх мемуарах: «Пішов голод. Стали надходити сигнали, що люди вмирають. Деінде почалось людоїдство. Мені доповіли, наприклад, що знайшли голову й ступні людських ніг під мостом біля Василькова (містечко під Києвом). Тобто труп пішов в їжу. Потому такі випадки почастішали. Незабаром стали надходити офіційні повідомлення про людей, які померли від голоду, відмічалися випадки людожерства. «Кириченко, він тоді був секретарем Одеського обкому партії, розповідав що коли він приїхав у якийсь колгосп перевірити, як проводять люди зиму, йому сказали, щоб він зайшов до однієї колгоспниці. «Жахливу я застав картину. Бачив, як ця жінка на столі розрізала труп своєї дитини й примовляла: «Ось вже Манечку з'їли, а тепер засолимо Іванечка. Цього вистачить на якийсь час. Ця жінка збожеволіла від голоду і зарізала власних дітей. Можете це собі уявити?» Я доповів про все Сталіну, але у відповідь викликав лише гнів: «М'якотілість! Вас обдурюють, навмисне розповідають про таке, щоб розжалобити і змусити використати резерви», – писав М. Хрущов [1, с. 247-248].

Зі спогадів провідної персоналії, та ще й офіційній радянській історіографії, де такі факти обвикло вважалось за доцільне замовчувати, стає цілком очевидним, що провокацію 3-го Голодомору 1946-47 рр. вкотре мав на свідомості її тодішній правитель Йосиф Сталін, котрий, незважаючи на посуху і неврожаність, післявоєнне скорочення населення чоловічої статі в Радянському Союзі, що було пов'язане із їх жертвами в роки ІІ Світової війни, відмовлявся використати зернові резерви для підтримки постраждалих реґіонів в СРСР, особливо в Україні та Молдавії.

Голод дещо менше захопив західні області України – там було зібрано непоганий урожай, ще мало колгоспів, з боку ОУН та загонів УПА здійснювався опір вивезенню зерна з реґіону.

Величезна кількість голодуючих, шукаючи порятунку, з початку 1946 р. рушала до західних областей республіки. Прибулі в села західних областей колгоспники купували за гроші чи обмінювали на різні речі хліб, крупи, картоплю та інші продукти й, пробувши там деякий час, поверталися додому. Дехто з них наймався на роботу тимчасово, або постійно. І тисячі страждених знаходили в Західній Україні допомогу. Селяни західних областей рятували від голодної смерті не тільки своїх земляків-українців, а й виснажених голодом людей з Воронезької, Курської, Орловської, Тамбовської, ін. областей Росії, а також білорусів й молдаван.

А, може, причиною голоду була посуха в 1946 р.? Адже ж, хоч посуха була і велика, все ж таки вродило настільки, щоб український народ не вмирав з голоду. Але сталінські грабіжники, незважаючи на посуху, не то що цілком не знесли хлібопоставок, а навіть не знизили їх. Вони насильно вивезли з України стільки хліба, скільки лише вдалося. Цим вони остаточно

прирекли український народ на новий голод [1, с. 226-229].

1991 р. у статті «Засуха, голод 1946-1947 гг.» російський історик І. Волков намагався довести, що головними причинами голоду були наслідки війни й посуха першого повоєнного року [2, с. 3-19], натомість С. Кульчицький в публікації «Новітня історія України», поставивши акценти на причинах і наслідках післявоєнного голоду, підкреслив: «Держава відібрала у селян продовольче зерно, залишивши їх напризволяще» [4, с. 11, 13]. Як найголовнішу причину голоду, а саме – тотальну викачку хліба з голодуючого українського села неврожайного 1946-го р., йшлося у спогадах М. Хрущова, що вийшли друком теж 1991-го [5, с. 36-44].

Ось як пригадує собі події тих часів в контексті голодомору 1946-47 рр. учасник ІІ Світової війни Попович Дарія (з дому Бойдуник), розповіді якої були анотовані під час одного з наших виїздів в терен в рамках цього дослідження, цитую: «Про голодомор в Україні ще в 1932-33 рр. мені було відомо від знайомої моєї сестри із Запоріжжя Зінаїди Борисової, яка на власнім досвіді пережила лихоліття того голодомору. Добре пам'ятаю розповіді очевидців, однією з яких найбільше запам'яталась одна із них про те, як в одному із східноукраїнських сіл зимою 1933-го року до дому пересічної української сім'ї ввірвались червоноармійці для конфіскації майна і харчів. Сім'я обідала. Червоноармійці перевернули стіл з їжею і сконфіскувавши «до посліднього колоска» все, що в них було, один з червоноармійців навіть вибив обцасом чобіт бульбину із рук маленького хлопчика, щоб той не зміг з'їсти посліднього, що лишилось вдомі окраденої української сім'ї...». Відтак, очевидець тих подій пригадує уже безпосереднього про часи Голодомору 1946-47 рр., цитую: «Одразу ж після завершення ІІ Світової війни я з моїми бухгалтерськими курсами в 1946 р. працевлаштувалась в контингентному зборі зерна, бо в мене не було на вибір. Тоді було тяжко знайти роботу, і хоча ця робота мені не подобалась, оскільки самі розумієте, як мені було дивитися в очі тим, хто приходив до мене віддавати державі контингент, я все ж, проковтнувши гіркий полин радянської системи, виконувала свої робочі обов'язки. До цього, з 1944 по 1945 рр. я допомогала радянській армії як працівник в тилу, щоб ми змогли тоді подолати найбільш в той час ненависний режим в Європі, режим націонал-соціалізму. В мене була на це мотивація. Моїх братів в 1941 р. – Йосипа і Володимира Бойдуників (які пізніше, востаннє написавши мені листа з міста Слов'янськ (східна Україна), пропали безвісти) примусово забрали в ряди РСЧА для боротьби з нацистами (бо інакше, якби вони відмовились чи втекли, совіти погрожували застрілити або вивезти на Сибір усю їхню родину – нашу маму Павлину Бойдуник (з дому Волошинович) та моїх сестер (мою сестру Броніславу-Ярославу Панькович (з дому Бойдуник) та Надію Бойдуник, яка підпільно співпрацювала з ОУН-УПА та допомогала в околицях міста Долини своєму двоюрідному брату повстанцю з лав ОУН-УПА Богдану Бойдунику). І я, знаючи, що мої брати десь там, на полі бою, вмирають, рятуючи інших від смерті з рук нацистів, із вірою в їх повернення працювала в тилу.

Пригадую, що контингентний пункт по-збору зерна в населення організували у нашому місті Долина в фарі (*прим.* синагозі). До неї вже не було кому повернутися. Майже всіх євреїв в нашому місті в роки ІІ Світової війни перестріляли нацисти. Спільно із кладовщиком в обліковій книзі я здійснювала записи по-збору відповідної кількості контингенту від населення. Одного разу, коли мене направили в місто Калуш, до мене в збірний пункт прийшов Михась Панькович. У нього не було чим віддати державі контингент. Він проживав в місті, немав огороду. Але совіти, незважаючи на це, требували від міщанина однакову як і від селянина кількість контигенту. В той час кладовщик на хвилю відлучився і в мене з'явилася можливість допомогти пану Михасеві. В пункті збору контингентного збіжжя було так багато, що його уже ніхто не підраховував. Я тільки здіснювала запис в обліковій книзі, а кладовщик скидав збіжжя на купу. І саме в той час, коли кладовщик на мить відлучився я зробила запис в книзі про те, що пан Михась здав державі контингент, і що я його збіжжя сама, без помочі кладовщика, закинула на переповнену контигентну купу із збіжжям.

З мого боку я була своєрідним антирадянським контрпрацівником* *(прим. автора)* в системі радянської колективізації та примусовій хлібозаготівлі...

Антирадянський контрпрацівник в приміщенні Заготзерна в м. Долина Івано-Франківської області Дарія Попович (з дому Бойдуник), 1946 р. (Знимок із Сімейного архіву родини Бойдуників ім. Дарії Попович (Бойдуник))

А ще посуха в Молдавії... Вже в Долині, щодня повертаючись ввечері з роботи я бачила край дороги на окраїнах фоси (*прим.* рову) знесилених голодом басарабів (*прим.* молдавців), котрі приїжджали до нас в західну Україну виміняти за одяг трохи хліба для себе та своїх сімей в Молдавії. Деякі з них, здебільшого ті, у кого не було сім'ї, йшли в найми, і працювали в місцевих українців за їду.

* Прим. автора

Антирадянський контрпрацівник – підпільні працівники антирадянського спрямування в системі радянського господарювання, які обіймали існуючі цивільні посади в рамках хлібозаготівельних поставок в 1946-1947 рр. та своєю діяльністю на діючих посадах зривали, підпільно до відома правління, процеси контингентного (примусового) збору зернових в СРСР.

То були страшні дні повоєнного лихоліття...» [5].

В Україні станом на 2005 рік було написано за матеріалами місцевих архівів, спогадів очевидців та ін. способів документального дослідження Голодоморів 1921-23 рр., 1933-34 рр. та 1946-47 рр. близько 271 книг [3, с. 33], але ми певні, що ця бібліографія не є вичерпною, і про Голодомори в Україні було і ще є що писати та досліджувати в майбутньому.

Висновки з даного дослідження і перспективи. У висновках стає цілком очевидним, що Голодомор 1946-47 рр, незважаючи на деякі природні в той час чинники, як наприклад посуха та післявоєнне скорочення чоловічої статі в СРСР в зв'язку з II Світовою війною, все ж в основному і цілком плановано був спровокований тодішнім тоталітарним сталінізмом, але не слід в цьому понятті звинувачувати поголівно правлячі верхи СРСР, оскільки і серед них, на прикладі Микити Хрущова були ті, хто намагався запобігти явищу Голодомору 1946-1947, але в силу тодішніх обставин не зміг цього зробити.

Список літератури:

1. Веселова Олександра; Марочко Василь; Мовчан Ольга / Голодомори в Україні: 1921-1923; 1932-1933; 1946-1947: Злочини проти народу. – Видання третє, доповнене. – Дрогобич: Асоціація Дослідників Голодоморів в Україні; Інститут Історії України Національної Академії Наук України; Видавнича фірма «Відродження», 2008. – 288 с.
2. Волков И. М. / Засуха, голод 1946-1947 гг.: Колхозная деревня в первый послевоенный год, «История СССР», № 4. – 1991. – С. 3-19.
3. Голодомори в Україні 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Матеріали до бібліографії документальних публікацій / Упорядники Л. П. Одинока, Л. Ф. Приходько, Р. В. Романовський, Київ: Державний Комітет Архівів України; Український Науково-Дослідний Інститут Архівної Справи та Документознавства, 2005. – 40 с.
4. Кульчицький С. В. / Новітня історія України, «УІЖ», № 10. – 1991. – С. 11, 13.
5. Мемуары Никиты Сергеевича Хрущёва, «Вопросы истории», № 11. – 1991 – С. 36-44.
6. Спогади очевидця Дарії Попович (з дому Бойдуник), згідно пред'явленого посвідчення учасник II Світової війни, запис проведено на хуторі Одиниця, село Оболонь, Долинський району, Івано-Франківської області. – Архів автора, 2014.

Павлив О.В.
Общество «Сопротивление Западной Украины» в Праге, Чешская Республика

ГОЛОДОМОР 1946-1947 ГОДОВ. РЕГИОНЫ ЗАПАДНОЙ УКРАИНЫ И БЕССАРАБИИ

Аннотация
В статье рассмотренные причины и следствия возникновения голодомора 1946-1947 гг. в регионах западной Украины и Молдавии, а также в исследовании этой темы рассмотренные вопросы поиска виновников послевоенного голодомора, и в частности, поиску имеющихся на то оснований считать голодомор 1946-1947 гг. голодомором-геноцидом.
Ключевые слова: голодомор, геноцид, региональные исследования, воспоминания очевидцев, западная Украина, Молдавия.

Pavliv O.V.
Organization «Resistance of Western Ukraine» in Prague, Czech Republic

HUNGER 1946-1947 YEARS. REGIONS OF WESTERN UKRAINE AND BESSARABIA

Summary
In the article the considered causes and affects of origin of hunger 1946-1947 years in the regions of western Ukraine and Moldavia, and also in research of this theme the considered questions of search of culprits of post-war hunger, and in particular, to the search of present ot that grounds to count hunger 1946-1947 years by a hunger-genocide.
Keywords: hunger, genocide, regional reseaeches, remembrances of eyewitnesses, western Ukraine, Moldavia.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81'42:796.093:044.738.5

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНОЇ ІНТЕНЦІЇ КОМЕНТАТОРА ТЕКСТОВОЇ ТРАНСЛЯЦІЇ СПОРТИВНОГО ЗМАГАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Гаврилюк О.О.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню засобів невербальної комунікації як елементів вираження комунікативно-прагматичної інтенції коментатора в текстових трансляціях футбольних матчів. Особливу увагу приділено аналізу паралінгвістичних засобів, що використовуються з метою реалізації емоційного сприйняття події та графічних засобів як елементів візуалізації спортивного змагання і акцентуації важливих моментів гри. Описано релевантні засоби емоційної насиченості коментаря. Визначені обов'язкові елементи невербальної комунікації в межах текстової трансляції. Крім того аналіз невербальних засобів текстових трансляцій проведено в діахронічному аспекті за період з 2011 по 2016 роки.
Ключові слова: текстова трансляція, невербальна комунікація, графічні засоби, спортивний репортаж, емотивність.

Постановка проблеми. Природа текстової трансляції (ТТ) як електронної форми спортивного репортажу зумовлює використання відповідних вербальних і невербальних засобів, придатних для реалізації її комунікативної мети. Очевидно, що друкований спосіб вираження істотно обмежує арсенал невербальних засобів, які можуть бути використані в ТТ. Невербальна семіосфера в залежності від контексту дублює, заміщує або підтримує вербальну, що являє собою цілеспрямований процес передавання певного ментального змісту та включається в єдиний комунікативний акт. Завдання досягти успішної комунікації в межах ТТ ускладнюється потребою реагувати на події, що відбуваються в реальному часі та, відповідно, будувати своє мовлення [4, с. 2]. Зважаючи на специфіку он-лайн репортажу, його симультанність та особливості усно-письмового мовлення, важливе місце в такому виді тексту належить невербальним засобам реалізації комунікативно-прагматичної установки коментатора.

Актуальність роботи обумовлена недослідженістю позамовних елементів текстової трансляції як сучасної форми спортивного репортажу он-лайн в мережі Інтернет. Окрім інформування, вони слугують вагомим інструментом, що утримує увагу та зацікавлює читачів. ТТ дають можливість аудиторії у будь-який момент з будь-якої точки земної кулі через мережу Інтернет не лише дізнатися про кінцевий результат змагання, який повідомляється у випусках новин, висвітлюється в пресі, на спортивних сайтах, а й отримати достатньо цілісне уявлення про його перебіг, як он-лайн, так і протягом певного періоду після реального часу події.

Матеріалом вивчення стали англомовні тексти друкованих он-лайн репортажів з футболу (текстові трансляції), що відібрані методом суцільної вибірки і розміщені на сайтах http://www.sportsmole.co.uk/, https://uk.sports.yahoo.com в період з 2012 по 2016 роки.

У межах пропонованої розвідки **метою обрано** виявити невербальні засоби реалізації комунікативно-прагматичної інтенції коментатора ТТ.

Об'єктом слугує текстова трансляція спортивних змагань як письмова форма прямого спортивного репортажу.

Друкована форма комунікації обмежує спектр засобів перцепції адресата, але за допомогою графічних засобів, що є **предметом нашого дослідження**, читач ТТ отримує якомога повну картину події та особливостей її сприйняття коментатором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні лінгвістичні дослідження позначені оперативним реагуванням на виникнення нових форм і жанрів спілкування на основі новітніх Інтернет-технологій (Н.О. Ахрьонова, О.В. Горіна, О.І. Горошко, І.Є. Дубчак, Н.В. Коломієць, С.О. Лисенко, О.В. Лутовінова Л.В. Назарова, D. Crystal, B.H. Davis, J. Giltrow, D. Stein). Останнім часом спортивна та Інтернет-комунікація інтенсивно досліджуються в аспекті прагматики (Л.Ф. Компанцева, В.В. Каптюрова, M. Lewandowski). Основою дослідження обрано *комунікативно-прагматичний підхід*, який ґрунтується на вивченні як комунікативної ситуації, взаємодії та впливу учасників один на одного у їх соціальних та психологічних відносинах, так і функцій мовленнєвих актів в конкретних умовах перебігу спортивного репортажу (Н.Г. Лукашенко, К.В. Снятков, І.Є. Дубчак). Пол Вацлавік наголошує, що комунікація виражає як зміст, тобто питання «що» сказано, так і відношення, тобто питання як сказано, що є вагомим чинником використання невербальних засобів [5].

У порівнянні з вербальними засобами комунікації, графічні або паралінгвістичні (І.Н. Горєлов, Н.В. Сухова, М.В. Каратаєва) є додатковими, хоча нині вони відіграють надзвичайно важливу фатичну функцію в мережі Інтернет, сприяють ефективнішому сприйняттю і засвоєнню інфор-

© Гаврилюк О.О., 2016

мації. Крім того невербальні елементи як засоби передачі інформації без використання слів в якості системи кодування, що супроводжує вербальне мовлення, примножують смисл сказаного, дозволяють більш повною мірою розкрити іллокутивний потенціал друкованого слова, а також передати емоційний стан коментатора, що в свою чергу транслює його з місця проведення матчу.

Основний виклад матеріалу. Текстові трансляції спортивних змагань визначаються як письмова форма прямого спортивного репортажу, усно-письмове мовлення якої хронометражно відображає спортивне змагання через Мережевий канал комунікації. Основною метою коментатора ТТ є оперативне інформування (*докладний* опис перебігу подій) та створення ефекту присутності у читача шляхом передачі емоційного стану членів спортивної події та загальної атмосфери змагання.

Тло ТТ утворюють щохвилинні коментарі-повідомлення, порядок яких обумовлений актуальністю останньої дії на спортивному майданчику та маркується знаками-індексами відповідно до астрономічного часу або певної хвилини матчу. Знаки-індекси допомагають читачеві орієнтуватися у порядку подій та інтегрують його у часопростір змагання. На сайті https://uk.sports.yahoo.com перші позиції реплік коментатора являють собою опис подій, максимально віддалених від початку репортажу, наприклад:

96' Ronaldo heads clear from Alonso's delivery tough as Portugal stand firm.

95' Moutinho sticks out a leg to take the ball away from Iniesta and is ridiculously pushed for a foul. That was a good tackle. Anyway, free kick to Spain…

94' The pace has dropped out of this game. It appears as though we are set for one of those periods of extra time where caution is the watchword.

92' Portugal still have two changes while Spain have made all three of theirs. I wonder if that will play into Bento's hands [Yahoo-27.06.12].

Особливостями цього типу текстів є нелінійність і розмитість меж. Гіпертекстові посилання на додаткові соціальні мережі комунікації маркуються виділенням синім або жовтим кольором (залежно від сайту трансляції), що полегшує сприйняття та моніторинг подій читачем.

2.02pm *Afternoon folks! We've got a special two-hour build-up here for the* ***FA Cup*** *last-16 tie between two of the favourites to win it all – Chelsea and* ***Manchester City****. Plenty to discuss before we get underway, but let me just tell you about some of our other offerings this afternoon* [Sp-21.02.16].

Прагматичний зміст он-лайн текстів спортивних репортажів розкривається завдяки авторській майстерності та власному сприйняттю події коментатором, а саме в його емоційно-оцінних судженнях. Одним із засобів вираження емоційного ставлення мовця до предмета мовлення є експресивна інтонація, що відіграє важливу роль в усному мовленні та постає невід'ємним елементом ТТ. Забезпечити експресивність і реалізувати комунікативно-прагматичну інтенцію допомагають невербальні засоби. Друкована форма ТТ дозволяє використання коментатором лише графічних засобів, які водночас відображають елементи фонаційних (гучність, інтонування, темп, тембр, паузація); кінетичні засоби (жести, міміка, поза та ін.) відсутні у зв'язку з браком візуального контакту з коментатором.

Графічні засоби беруть участь у зовнішній та семантичній організації тексту. І. В. Смущинська розглядає їх, як елементи передачі суб'єктивної модальності на фонографічному рівні (ритм, інтонація, подвоєння морфем, дисонанс та ін.) [3, с. 226-230].

Просодика вигуків, які функціонують в контексті емоційно-експресивних мовленнєвих актів ТТ, передає рівень емоційної виразності мовлення коментатора, що виражається за допомогою такого графічного позначення як: багаторазове дублювання знаків пунктуації (знаки оклику, знаки питання, три крапки), капіталізація, повторення графем для позначення акустично пролонгованих звуків, наприклад:

⚽ *85'GOAAAALL! Bonucci! Juventus have finally broken the deadlock! [Yahoo-3.04.14];*

120' OH SO CLOSE! Kieran has an ambitious shot at goal and nearly gets his reward, the ball deflecting agonizingly wide of the post [Yahoo-12.05.14].

Досліджувані тексти на сайті www.sportsmole.co.uk вирізняються графічним маркуванням експресивних реакцій коментатора та заголовків його реплік за допомогою виділення вигуку жирним шрифтом, що створює додатковий рівень емотивного сприйняття події, наприклад:

40 min GOAL! Dynamo Kiev 0-2 Manchester City *(David Silva)* [Sp-24.02.16];

11 min CHANCE! *The first chance of the match falls to Aguero, who met a loose ball inside the Spurs box, but the Argentine's effort, which came from a corner, was always high and wide* [Sp-14.02.16].

Як бачимо, знаки-індекси, що маркують хронометраж подій, теж виділені жирним шрифтом та підкреслені з метою акцентуації симультанності події.

Шрифт має й лінгвістичну цінність. Нині це не просто технічний, друкарський засіб, який слугує «оболонкою» для оформлення усного мовлення у відповідне висловлювання, це ефективний засіб маніпуляції цільовою аудиторією [1, с. 144].

За допомогою вищевказаних засобів парафеміки коментатор досягає емоційного збудження читача в період так званих «гострих» моментів (гольових ситуацій, раптової невдачі спортсмена тощо). Одним з таких найбільш напружених моментів спортивного життя, який нікого не може залишити байдужим, є пенальті, коли м'яч б'є всесвітньо відомий гравець, особливо під час вирішальних півфінальних чи фінальних матчів. Надвисока напруга та зацікавленість аудиторії в цей час провокує й більш активне вираження коментатором своїх переживань, співзвучних емоційному стану аудиторії, наприклад:

– *PIQUE SCORES! A lovely spot kick from the defender as he tucks it inside the post. 2-1 Spain.*

– *PEPE SCORES! It's a fine pen from the Madrid defender against his club-mate. Right in the corner. 1-1.*

– *INIESTA SCORES! The Barca star sends the keeper the wrong way. 1-0 to Spain* [Yahoo-27.06.12].

Якість сприйняття спортивної події суттєво залежить від манери реалізації комунікативно-

прагматичного завдання коментатора, а саме відображення емоційного стану учасників змагань та його власної перцепції, що загострює увагу і підвищує зацікавленість адресата до перебігу змагань. Порівняймо рівень емоційної напруги певного моменту гри створений коментатором відповідно важливості моменту та його особистому сприйняттю події за допомогою релевантних паралінгвістичних засобів, наприклад:

⚽ *28' Goal! Spurs 1-0 Norwich City – Danny Roses' early cross is aimed towards Soldado.* <<…>>

⚽ *50' GOAL! Sprus 2-0 Norwich City: Townsend and Paulinho swap passes on the right* …>> [Yahoo-14.09.13];

84' GOOOOOOOOOOAL! WHAT A HIT FROM VALENCIA! The Ecuador international tries his luck from the aforementioned free kick, hammering a powerful effort goalwards! [Yahoo-12.01.16].

Як бачимо, вербальне вираження факту співпадає, але графічне маркуванням вигуку обумовлюється просодикою мовлення, його змінним емоційним насиченням, що відображається за допомогою відповідних графічних засобів: знаку оклику; капіталізації та знаку оклику; капіталізації, знаку оклику та багаторазовому дублюванню акустично пролонгованого голосного звуку. Іконічне зображення у вигляді футбольного м'яча на початку повідомлення акцентує гостроту моменту, але передача характеру емоційного збудження та важливості здійсненого факту досягається за рахунок «візуалізації» літер [2, с. 261].

Швидка зміна емоційності висловлювання, що є типовим для спортивних репортажів, відображається у друкованому тексті за допомогою вже згаданої капіталізації найемоційніших моментів. Сприймаючи такий текст читач відчуває і автоматично транслює відповідний рівень емоційності.

Симультанність і динаміка спортивного репортажу он-лайн зумовлюють лексичне та графічне оформлення тексту. Наведені далі приклади демонструють релевантність рівня експресивності коментатора та емотивного вираження його висловлювань графічними засобами в межах одного речення-повідомлення. За їх допомогою адресат, сприймаючи друкований текст, переймає зміни емоційного стану безпосереднього свідка події (коментатора) у швидкоплинному процесі гри. Залежно від напруги моменту малі літери змінюють на великі, а пунктуаційні знаки розповідного речення – на знаки оклику, іноді дубльовані, наприклад:

⚽ *28' Fulham come forward, Dempsey on the ball, Stoke back off AND DEMPSEY WITH A SUPER STRIKE OFF THE BAR, BACK OFF THE KEEPER AND IN!! Fine swerving strike but has to be an own-goal as it went in off Sorensen, who couldn't do anything about it* [Yahoo-11.02.12].

Текстова трансляція, як он-лайн форма спортивного репортажу характеризується обов'язковою наявністю графічних засобів, але залежно від сайту, що пропонує користувачеві цей продукт, співвідношення вербальних та невербальних засобів в тексті різниться. Типовими елементами слугують знаки-індекси, варіативна капіталізація, виділення жирним шрифтом, підкреслення гіперпосилань, ненормативне використання знаків пунктуації, а також знаки-ікони та знаки-символи.

Сайт https://uk.sports.yahoo.com пропонує систему типових графічних іконічних знаків та знаків-символів, що референтні важливим моментам спортивних маневрів та полегшують моніторинг подій матчу. Такі ситуативні графічні знаки мають синонімічну семантику та дають змогу реалізувати комунікативно-прагматичну інтенцію коментатора, а саме привернути увагу адресата до найважливіших моментів змагання та тематично зорієнтувати в потрібній інформації. Знакова система в он-лайн тексті не потребує специфічного пояснення, її зміст аксіоматичний: символи загальновідомі, а знаки-ікони відображають конкретну ситуацію. Наприклад, зірочкою або, останнім часом, зображенням знаку оклику у білому квадраті позначають «зоряні» або «гострі», моменти (гольові ситуації) гри, які дають командам чи окремим спортсменам шанс на успіх; футбольний м'яч на початку рядка сигналізує про забитий гол, наприклад:

! *63'Chelsea chance! Oscar's delicious free-kick from the right is met by Terry, who thumps a header just over. Very, very close* [Yahoo-29.03.14];

⚽ *52'GOAL! Crystal Palace 1-0 Chelsea!* [Yahoo-29.03.14].

Спостерігаємо використання іконічних знаків як маркерів ситуацій, що пов'язані з інформуванням гравців про попередження або покарання за порушення правил. Наприклад, жовтий (наполовину) прямокутник є іконічним зображенням так званої «жовтої картки» – знака попередження про покарання футболіста за порушення правил гри чи неспортивну поведінку на полі; червоний (наполовину) – «червона картка» – знак видалення з футбольного поля за порушення правил. Їх семантика, як і в попередніх випадках, цілком відображає зміст ситуації на спортивному майданчику.

68' Payet picks up a yellow card for his celebration, after racing over to the travelling support to mingle with West Ham's fans! [Yahoo-12.01.16];

85' *RED CARD: Ramires is given his marching orders as a wild challenge on Gotze results in a second yellow card* [Yahoo-29.03.14].

Знак «офсайду» копіює добре відому футбольним вболівальникам форму й кольори прапорця, який арбітр піднімає у ситуації «поза грою» (офсайду). Пізніше у таких випадках як іконічний знак, тобто відображення ситуації, функціонував саме його візуальний образ . Такими зображеннями послуговуються в момент констатації здійсненого факту та пояснення причини такого рішення судді, наприклад:

73' Brian finds himself in behind the defence but is wrongly flagged offside [Yahoo-3.04.14].

У 2013 році функціонували такі комбіновані знаки, що відображали основний атрибут відліку часу – таймер арбітра , , за допомогою якого починається хронометраж будь-якого змагання чи перегонів; саме він є загальновідомим символом старту спортивної події. Цифра в кружечку індексує, тобто вказує на почерговість періодів гри. Важливою видається кольорова гама знаку,

яка з основного зеленого, що функціонував до 2013 року 1, 2 змінилася на синій, як контур кола і забарвлення нумерації, наприклад:

1'KICK OFF. Chelsea, in all white today, get us underway [Yahoo-29.03.14];

46'SECOND HALF. We're back underway [Yahoo-29.03.14].

Тоді як символічним значенням зеленого кольору є початок змагання, синій символізує чесність боротьби та справедливість суддійства.

Пізніше цей зображувальний знак спростили до візуального образа свистка бірюзового кольору як символу початку тайму чи змагання загалом та свистка червоного кольору як символу негайного призупинення гри, закінчення тайму чи змагання загалом.

Частотним знаком-символом у ТТ футбольних матчів слугує червоний хрест у білому квадраті або червона сумка з білим хрестом . В усіх проаналізованих нами текстових трансляціях їх використовують як знаки, що фіксують увагу на моментах, коли йдеться про травмування когось з учасників змагань і можливу потребу в наданні медичної допомоги, наприклад:

14'Luiz has stayed down here and is receiving treatment [Yahoo-29.03.14].

Нині (з 2015 року), після періодичних змін, згадані знаки-символи (знак офсайду, знак початку та закінчення гри/тайму та знак необхідності надання медичної допомоги) взагалі відсутні, що пояснюється лише тривалим процесом удосконалення полікодової організації досліджуваного тексту.

Як показує наше діахронічне дослідження ТТ за період з 2011 по 2016 роки, графічні засоби видозмінювались та доповнювались. У 2013 році в текстах сайту https://uk.sports.yahoo.com почали використовувати фото- та мультимедійні засоби (відео фрагменти), що сприяють реалізації фатичної та інформативної функції ТТ. Знаки-ікони збільшились та візуалізувались у тривимірному форматі, нині спостерігаються подальші трансформації щодо їх вигляду та розміру, хоча символічно-семантичне значення не втрачається, наприклад:

– , – – , – – .

Сайт http://www.sportsmole.co.uk/ містить фотофрагменти з 2015 року. Вищевказані елементи становлять джерело додаткової інформації про характер перебігу спортивної події та візуально приваблюють читачів.

Наведені далі фото фрагменти «оживляють» синхронний текст коментування подій на майданчику завдяки чіткій візуалізації маневру гравців (рис. 1, 2).

Останнім часом активно використовується графічна акцентуація футболістів, що відзначились у ході змагання або під час заміни, у формі їх портретного зображення, наприклад (рис. 3).

Як бачимо, фотопортрет, окрім основного авторського коментаря з позитивною чи негативною конотацією, що розміщене як до, так і після нього, супроводжується додатковими інформативами: ранг змагання, командний статус спортсмена та статистичні дані його результатів у матчі.

Прагматично зумовленими елементами штучної мови в ТТ на сайті https://uk.sports.yahoo.com постають знаки, що належать до державної символіки (прапори), а також герби та емблеми спортивних клубів і країн, представники яких беруть участь у змаганні.

Рис. 1. 8.47pm *Jonas Knudsen and Christian Stuani battle for the ball during the goalless first half at Portman Road*

[Sp-4.12.15];

Рис. 2. *91' TheUSA kick us off for extra-time.*

Tim Howard makes another great save against Belgium

[Yahoo-1.07.14].

Рис. 3.

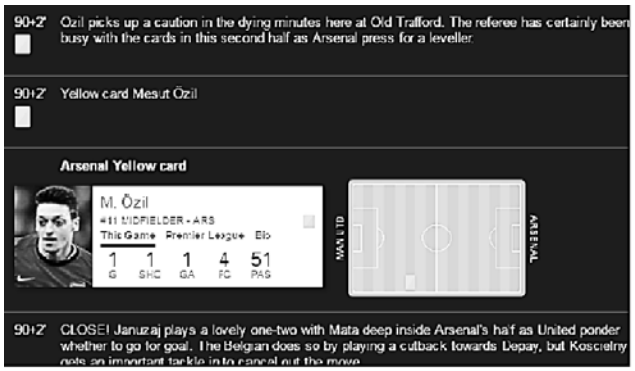

[Yahoo-28.02.16].

За нашими спостереженнями візуалізація країни чи футбольного клубу за допомогою знаків у вигляді державного прапора чи гербу значно полегшує сприйняття друкованого тексту та моніторинг футбольних матчів, реалізуючи фатичну метакомунікативну функцію.

0 – 0 (2-4)
Russia *Spain*
[Yahoo-27.06.12];

[Yahoo-28.02.16].

Висновки та перспективи дослідження. Орієнтуючись на читача, що сприймає спортивну подію лише через друкований текст за допомогою графічної акцентуації коментатор намагається досягти бажаного перлокутивного ефекту, відповідного емоційного та оцінного ставлення до події.

Як бачимо, насиченість текстових трансляцій графічними засобами різниться в залежності від сайту та року трансляції. Нині обов'язковими елементами ТТ є капіталізація, виділення жирним шрифтом, підкреслення, багаторазове дублювання знаків пунктуації, графем для позначення акустично пролонгованих звуків та знаки-індекси, які підтверджують її симультанність зі спортивною подією. Окрім того спостерігається тенденція до використання фото фрагментів як елементу «живого» репортажу та графічних іконічних знаків (сайт https://uk.sports.yahoo.com), за допомогою яких автор отримує додаткові можливості виокремити найважливіші у комунікативному плані елементи, що сприяє посиленню маніпуляції увагою та комунікативною активністю адресата.

Невербальні засоби постають невід'ємними елементами письмової спортивної комунікації он-лайн з метою передачі емоційного сприйняття події, але як показує наше дослідження з часом графічні знаки видозмінюються, зникають та додаються, що може бути предметом подальших досліджень.

Список літератури:

1. Макарук Л. Л. Засоби та прийоми лінгвальної гри в сучасній англійській мові / Л. Л. Макарук // Наукові записки. Сер. «Філологічні науки» / відп. ред. проф. Г. В. Самойленко. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2014. – Кн. 1. – С. 142–148.
2. Ситдикова І. В. Перспективізм наукових досліджень: від фоностилістики до графостилістики // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка – Вип. 22. – 2012. – С. 261-266.
3. Смущинська І. В. Суб'єктивна модальність французької прози / Ірина Вікторівна Смущинська. – К.: Видав.-поліграф. центр «Київський університет», 2001. – 255 с.
4. Сомова А. Е. Средства адресованности в жанре спортивного телерепортажа: дис. ... канд. филол. наук / Сомова Александра Евгеньевна. – Москва, 2012. – 234 л.

Електронні ресурси:

5. Paul Watzlawick (Author), Janet Beavin Bavelas (Author), Don D. Jackson Bill O`hanlon. Pragmatics of Human Communication: A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes Paperback – 13 May 2011. – Mode of access: http://people.unica.it/ernestinagiudici/files/2014/03/5-PRAGMATIC-OF-COMMUNICATION.pdf
6. Sp-4.12.15 – Ipswich Town 0-2 Middlebrough. – Mode of access: http://www.sportsmole.co.uk/football/ipswich-town/live-commentary/live-commentary-ipswich-vs-middlesbrough_260597.html
7. Sp-14.02.16 – Manchester City 1-2 Tottenham Hotspur. – Mode of access: http://www.sportsmole.co.uk/football/spurs/live-commentary/live-commentary-man-city-vs-spurs_266381.html
8. Sp-21.02.16 – Chelsea 5-1 Manchester City. – Mode of access: http://www.sportsmole.co.uk/football/chelsea/fa-cup/live-commentary/live-commentary-chelsea-vs-man-city_266904.html
9. Sp-24.02.16 – Dynamo Kiev 1-3 Manchester City. – Mode of access: http://www.sportsmole.co.uk/football/man-city/champions-league/live-commentary/live-commentary-dynamo-kiev-vs-man-city_267162.html
10. Yahoo-11.02.12 – Fulham 2-1 Stroke City. – Mode of access: http://uk.eurosport.yahoo.com/football/premier-league/2011-2012/fulham-stoke-city-454178.html
11. Yahoo-27.06.12 – Portugal 0-0 (2 – 4) Spain. – Mode of access: http://eurosport.yahoo.com/football/euro/portugal-winner-of-qf3-413776.html?order=ratings
12. Yahoo-14.09.13 – Tottenham Hotspur 2 – 0 Norwich City. – Mode of access: http://uk.eurosport.yahoo.com/football/premier-league/2013-2014/tottenham-hotspur-norwich-city-618443.html?order=ratings
13. Yahoo-29.03.14 – Crystal Palace 1-0 Chelsea. – Mode of access: https://uk.eurosport.yahoo.com/football/premier-league/2013-2014/crystal-palace-chelsea-618716.html
14. Yahoo-3.04.14 – Olympique Lyon 0-1 Juventus. – Mode of access: https://uk.eurosport.yahoo.com/football/europa-league/2013-2014/olympique-lyon-juventus-625266.html
15. Yahoo-12.05.14 – Queens Park Rahgers 2-1 Wigan Athletic. – Mode of access: https://uk.eurosport.yahoo.com/football/championship/queens-park-rangers-wigan-athletic-12248/
16. Yahoo-1.07.14 – Belgium 2-1 USA. – Mode of access: https://uk.eurosport.yahoo.com/football/world-cup/belgium-usa-12138/
17. Yahoo-12.01.16 – Bournemouth 1-3 West Ham United. – Mode of access: https://uk.sports.yahoo.com/football/premier-league/bournemouth-west-ham-united-38510/
18. Yahoo-28.02.16 – Manchester United 3-2 Arsenal. – Mode of access: https://uk.sports.yahoo.com/football/premier-league/manchester-united-arsenal-38571/

Гаврилюк О.А.
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

НЕВЕРБАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКОЙ ИНТЕНЦИИ КОММЕНТАТОРА ТЕКСТОВОЙ ТРАНСЛЯЦИИ СПОРТИВНОГО РЕПОРТАЖА (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)

Аннотация
Стаття представляет исследование средств невербальной коммуникации как елементов выражения коммуникативно-прагматической интенции комментатора в текстових трансляциях футбольных матчей. Особенное внимание уделено анализу паралингвистических средств, которые употребляются с целью реализации эмоционального восприятия события и графических средств как елементов визуализации спортивного соревнования и акцентуации важних моментов игры. Описаны релевантные средства эмоциональной насыщености комментариев. Определены обязательные элементы невербальной коммуникации в рамках текстовой трансляции. Более того анализ невербальных средств текстовых трансляций проведен в диахроническом аспекте за период с 2011 по 2016 года.
Ключевые слова: невербальная коммуникация, графические средства, спортивний репортаж, текстовая трансляция, эмотивность.

Havryliuk O.O.
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

NONVERNAL MEANS OF COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC INTENTION OF COMMENTATOR IN LIVE TEXT COMMENTARY (BASED ON ENGLISH LANGUAGE)

Summary
The article deals with the research of nonverbal means of communication to express commentator's communicative and pragmatic intention of live text commentary of football matches. It focuses mostly on the analysis of paralinguistic features that are used to state the emotional perception of an event and the graphic means to visualize a sport competition and emphasize the key moments of the game. The relevant means of emotional intensity of the comments are described. The constant elements of nonverbal communication in live text commentary are defined. Besides, the diachronic approach to analyze the nonverbal means of live text commentaries for the period of 2011-2016 is performed.
Keywords: nonverbal communication, graphic means, sportscast, live text commentary, emotiveness.

УДК 792(477):821.161.2.09:070(438)

ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ У ВІЗІЇ І. ФРАНКА НА ШПАЛЬТАХ ПОЛЬСЬКОГО ЧАСОПИСУ «KURJER LWOWSKI»

Грабівська Г.І.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті зроблено спробу розглянути міркування І.Франка про традиції українського театру на шпальтах польського часопису «Kurjer Lwowski». Проаналізовано театрознавчі публікації письменника. Досліджено процес утвердження українського театру крізь призму Франкового бачення. Використовуючи погляди письменника, визначено основні принципи успішної вистави. Коротко висвітлено головні події у культурному житті українців.
Ключові слова: періодичне видання, публікації, руський театр, процес, Kurjer Lwowski.

Іван Франко є основоположником українського наукового театрознавства. Історик, критик, теоретик українського театру зробив величезний внесок у його формування та функціонування. Серед багатогранної діяльності письменника вагоме місце відводилося дослідженню та розробці наукових засад розвитку українського національного театру. Театрознавча спадщина Франка потребує глибокого, комплексного та неупередженого осмислення. Окремі аспекти

© Грабівська Г.І., 2016

проблеми почасти вже порушували українські вчені, серед яких слід виділити Я. Білоштана [1], Ю. Бобошка [2], Ю. Грицая [3], Р. Кирчіва [4], Й. Федаса [6] та ін. Проте, публікації письменника зазначеного характеру на шпальтах іншомовних періодичних видань, на жаль, ще й досі залишаються малодослідженим сегментом творчості митця. У цьому й полягає **новизна** та актуальність **нашої** розвідки.

Найряснішим на публікації, з-поміж численних польськомовних видань, у яких друкувався Франко, є часопис «Kurjer Lwowski». Публіцист упродовж десяти років співпрацював із цією газетою. У ньому, за твердженням М. Мороза, налічуємо близько 900 різнотематичних та різножанрових статей, заміток, рецензій, фейлетонів тощо [5, с. 189]. Публікації про утвердження та функціонування українського театру становлять вагому частку доробку українського журналіста на шпальтах часопису «Kurjer Lwowski».

Франко-критик прорецензував протягом 1888-1897 рр. велику кількість вистав не лише українських, а й іноземних драматургів. Серед них: вистави за творами І. Бораковського, І. Котляревського, М. Кропивницького, С. Гулака-Артемовського, М. Старицького, Панаса Мирного, М. Янчука, К. Ванченка, Н. Кибальчич, А. Стечинського, Г. Цеглинського, К. Устияновича, О. Огоновського, В. Шекспіра, Г. Ібсена та ін. Крім того, публіцист постійно знайомив польськомовного читача з репертуаром українського театру, інформував про діяльність товариства «Руська бесіда», відповідального за організацію та діяльність театру, таким чином утверджуючи розвиток національної культури серед чужинців.

Мета пропонованої статті полягає у дослідженні процесу утвердження та функціонування українського театру крізь призму Франкового бачення на сторінках польськомовного періодичного видання «Kurjer Lwowski». Одним з першочергових є **завдання** проаналізувати театрознавчі праці Франка-критика на сторінках газети задля подальшого студіювання та систематизації творчого доробку митця в галузі театрознавства.

Об'єктом нашої роботи є рецензії та замітки Івана Франка театрознавчого характеру на шпальтах вказаного часопису.

Театр був невід'ємною часткою культурного життя останньої чверті XIX ст., саме тому особливу увагу приділив І. Франко проблемам його функціонування. Своєрідний Франків метод – залучати й іноземну публіку до проблем розвитку української справи доводять його публікації в польській пресі.

Франко мріяв про такий театр, естетичний вплив мистецтва котрого викликатиме почуття емпатії, тобто співпереживання у глядача, що, власне, й приводить його до духовного очищення, а саме в цьому полягає суть театрального задуму. Природа мистецтва театру синтетична, адже його художній образ виникає завдяки синтезу драматургії, архітектури, живопису, скульптури, музики, майстерності актора.

Важлива специфічна особливість театру, яка відрізняє його переважно від усіх видів мистецтва полягає у тому, що глядач має змогу стати свідком процесу художньої творчості, спостерігати створення художнього образу власними очима. Іван Франко це глибоко усвідомлював, тому й ставив досить високі вимоги до формування українських театру.

Видатний новатор у розвитку суспільної думки і естетичної свідомості України, Франко мав неабияку схильність до глибокого і докладного соціального аналізу дійсності з погляду інтересів трудового народу. Він поступово вводив у свою естетичну теорію і художню практику ідею зображення життя в розвитку, у боротьбі нового зі старим, прокладаючи шлях до реалізму нової епохи.

Адже, феномен театрального мистецтва пов'язаний з осмисленням художньої спадщини минулого, з творчими пошуками театральних діячів, які по-філософськи осмислюють світ і намагаються розкрити морально-психологічний стан особистості.

У період десятилітньої співпраці Франка з часописом «Kurjer Lwowski» широко розвивається його діяльність у галузі драматургії. Він не лише пише власні п'єси («Вчитель», «Рябина», «Сон князя Святослава», «Украдене щастя» та ін.), а й одночасно рецензує твори корифеїв театрального мистецтва, творячи тим самим підвалини функціонування українського театру, висуває постулати його можливої відбудови. Композиція та сценічність драми має для критика першочергове значення. Він не лише дає оцінку грі виконавців головних ролей, але й не оминає увагою драматичні конфлікти, ритм та динаміку вистави. Публіцист закликає до простоти на сцені, можливості розкриття найпотаємніших людських пристрастей, до психологічного аналізу причин, що спонукають людей діяти так чи інакше. Майстерність та сценічна культура, на думку Франка, є пріоритетними для справжнього актора. Такими акторами тодішнього українського репертуару Франко вважав Л. Млотковську, Т. Гембицького, К. Соленика.

У сталій рубриці часопису під назвою «Руський театр» публіцист надрукував величезну кількість статей, рецензій, заміток у масиві котрих зорієнтуватися доволі складно. Деякі з них являли собою стислі розповіді про окремі спектаклі, інші були короткими згадками про репертуар чи приїзд театру, відтак були й розгорнуті фейлетони, що окреслювали Франків театральний задум. Глибоко аналізуючи працю корифеїв українського театру у різних жанрах сценічного мистецтва Франко-рецензент на шпальтах видання доносив польськомовному читачеві узагальнений образ хоч пригнобленого й убогого, але живого й нескореного народу.

Статті письменника своєрідні та багатопланові не лише за змістом, а й за формами, структурою вміщеного в них фактичного матеріалу, а особливістю є їх поліфонізм. У часописах І. Франко вміщував публікації двох основних різновидів: матеріали, втілені у власне газетних формах (статтях, замітках, кореспонденціях), і тексти-джерела, що є видом історичних джерел (законодавчі акти, статистичні матеріали). Важливу цінність складає фактичний матеріал, що міститься у газетних публікаціях, але не менш вагомим є і суб'єктивне трактування фактів, оскільки це дозволяє з'ясувати позицію автора, дає можливість визначити основні напрями діяльності

письменника в той період, його ідейні та політичні переконання. Однак, крім об'єктивних поглядів, оцінок та інтерпретацій подій, у Франкових працях є багато емоцій та інколи упереджених висловлювань. Аналізуючи драму А. Крушельницького, критично зазначає: «Вона зовсім без акції, та се ще нічого, але вона нудна. Все – і події, і характери, і розмови – держане в якімось матово-сірім тоні, розлізле, несконцентроване» [11, с. 320]. Відтак у № 285 від 13. X часопису «Kurjer Lwowski» порушена в одноактній комедії «Лихий день» Г. Цеглинського злободенна тема галицьких виборів зазнає нищівної критики Франка за свою так би мовити мілкість і схематизм. Пояснюється це гострою політичною боротьбою різних товариств, організацій та партій, багатоплановістю їх духовних та національних цінностей, іноді полярністю ідей, що впливало на розвиток мови. А про це письменник не міг писати спокійно, без тривоги та хвилювань.

Завдяки поданим на сторінках польської періодики Франковим публікаціям оцінено його внесок у розвиток української культури, зокрема театру. Публіцистичний стиль письменника дозволив йому доступно та критично описати та проаналізувати, і навіть більше, висвітлити перспективи українського театру у становленні державності. Цінність публікацій пояснюється тим, що в них мало суб'єктивізму, натомість знаходимо чимало фактичного матеріалу. Послуговуючись методом аналітичного зіставлення, оцінки конкретної ситуації, ці матеріали мають безперечну історичну вартість. Іноді це моментальний огляд подій, іноді – хронікаполітичних заходів. А загалом – це жива ілюстрація багатогранних міжнаціональних відносин кінця XIX ст. в Галичині.

Вбачаючи витоки народного театру в обрядах і звичаях, публіцист акцентував увагу на тому, що український народ, як і кожний інший «від непам'ятних часів мав у своїх обрядах і звичаях багаті зароди драми» [3, с. 189].

Прадавньою високо-художньою формою українського театру Франко вважав вертепну драму. Театрознавець доклав чимало зусиль для вивчення цього доволі складного мистецького явища. Вперше відомості про вертеп подані у статті «Руський театр у Галичині» (1885 р.). У примітці міститься інформація про поширення вертепу в Галичині, опис будиночка вертепу, фрагмент вистави. Сконденсовану інформацію про вертеп містить «Нарис історії української літератури до 1860 р.», 24 розділ якого має назву «Інтермедії і вертеп XVII–XVIII в.». Згодом у 1888 р. у № 289 (17. X) часопису ця інформація була донесеною автором до польськомовного читача. Підсумовуючи свої дослідження традицій українського театру Франко-критик доходить до висновку, що вони беруть початок від народних обрядів і звичаїв, через інтермедію і вертеп XVII–XVIII ст. Давнє українське театральне мистецтво стає основним джерелом нового українського театру початку XIX ст.

Видатний новатор у розвитку суспільної думки й естетичної свідомості України, Великий Каменяр мав неабияку схильність до глибокого і докладного соціального аналізу дійсності на захист народу та справедливості. За словами Й. Федаса, він поступово вводив у свою естетичну теорію і художню практику ідею зображення життя в розвитку, у боротьбі нового зі старим, прокладаючи шлях до реалізму нової епохи [7, с. 52]. Звернімо увагу, письменник описує практично кожну театральну подію в українсько-польських стосунках. Цікавою є стаття «Teatr małoruski w Warszawie» («Малоруський театр у Варшаві» – тут і далі переклад наш). У публікації згадується вистава М.Старицького «Ой не ходи Грицю та на вечерниці», що відбулася у Великому театрі у Варшаві. «Батьком українського театру» назвав М. Старицького І. Франко, відзначивши його видатну роль у становленні й розвитку вітчизняної драматургії.

«Весь ряд сцен, які репрезентують життя малоруських селян, та історія кохання додають мальовничості виставі, а пісні, цілком оригінальні та взяті із життя українського народу, не мають нічого спільного із шаблонними сценічними ефектами... важливим моментом є дійсно добрі виконавці» – висновок публіциста. У театральних оглядах І. Франко приділив увагу мистецтву драматурга, твори якого «мають бути призначені не для читання, а для сцени». Будова драматичного твору, на думку письменника, тримається на сюжеті, всі елементи якого мають бути чітко визначені й опрацьовані драматургом та скомпоновані в єдину гармонійну цілість. Персонажі у драмі повинні потрапляти у такі конфлікти й обставини, які змусять персонажів діяти, а в діях розкривати свою справжню природу. Намічений у зав'язці конфлікт, суперечності протиставлених один одному характерів зумовлюють безпосередню боротьбу, причинний перехід персонажів від ситуації до ситуації, від яви до яви, від дії до дії. Критик підкреслював, що змальована у драмі картина життя, людських стосунків мусить відзначатися органічною єдністю. Кожна нова подія повинна наставати вмотивовано, з внутрішньої потреби. В іншій статті пише: «Зміст і композиція поетичного твору, його, так сказати, скелет в значній мірі мусять бути ділом розуму, обдумані, розважені і розмірені... бо і найгеніальніше виконання деталей не окупить браку цілості» [11, с. 81].

Найважливішим об'єктом, центром драми, на переконання І. Франка, є передусім людина. І на сцені потрібно показувати тільки художньо викінчені, цікаві й оригінальні постаті, в природних для них, щоденних обставинах. Вимога психологічного аналізу характерів, заглиблення в душу людини, психологічне й соціальне вмотивування вчинків і поведінки героїв, що залежить від певних драматичних колізій. Така позитивна оцінка вистави у Варшаві піднімає на новий рівень український театр.

Підсумовуючи наукову діяльність Каменяра в газеті «Kurjer Lwowski», варто відзначити вагомий внесок часопису у вивчення спадщини Франка – театрознавця. Відтак, у період з 1888 по 1897 рр. нараховано понад сто публікацій Франка театрознавчого характеру. У цих оглядах, статтях та рецензіях він виявляє глибоке й різностороннє розуміння особливостей драматичного жанру театрального мистецтва, композиції, дійовості, сценічності драми, влучно оцінює драматичні конфлікти, розвиток сюжету, динаміку й ритм вистави. Каменяр не лише дає оцінку грі виконавців провідних ролей взагалі, а й робить

це стосовно до тих чи інших актів і навіть окремих епізодів та сцен з вистави. Помітне вміння І. Франка бачити образ вистави в цілому. Поряд з цим він великого значення надавав роботі актора, неодноразово наголошуючи на надважливості вдумливого ставлення митця до створення типу, характеру, виступаючи проти ненатуральності, штучності у грі акторів.

Також належало б відзначити авторитет і колосальний вплив І. Франка на традицію українського театру. До нього звертались за порадами з приводу режисури, акторської майстерності, до його думки апелювали у суперечках і дискусіях.

Порушена у статті проблема є лише частинкою багатогранної теми – проблеми театрознавчої творчості І. Франка у польськомовній публіцистиці. Екскурс сторінками іншомовних часописів, на нашу думку, дав би не менш важливий та цікавий матеріал, що й окреслює перспективи подальших досліджень у цьому напрямку.

Список літератури:

1. Білоштан Я. Л. І. Франко і театр / Яків Білоштан. – К.: Мистецтво, 1967. – 367 с.
2. Бобошко Ю. М. Іван Франко – основоположник українського наукового театрознавства / Ю. Бобошко // Театральна культура. – 1966. – № 2. – С. 50–52.
3. Грицай Ю. М. Українська драматургія XVIII ст. / Юрій Грицай. – К.: Вища школа, 1974. – С. 184–227.
4. Кирчів Р. Комедії Івана Франка / Роман Кирчів. – К.: АН УРСР, 1961. – 2436 с.
5. Ковпік С. І. Основні складові поетики української драматургії першої половини XIX століття: монографія / Світлана Іванівна Ковпік. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. – 425 с.
6. Новиков А. Українська драматургія й театр від найдавніших часів до початку XX ст.: монографія / Анатолій Новиков. – Харків: 2011. – 408 с.
7. Федас Й. Іван Франко – дослідник народного театру / Й. Федас // Народна творчість та етнографія. – 1986. – № 4. – С. 50-55.
8. Мороз М. До питання атрибуції творів І. Франка в газеті «Kurjer Lwowski» / М. Мороз // Питання текстології. Іван Франко. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 188–216.
9. Український драматичний театр. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 284-338.
10. Моцар Т. Грань таланта / Т. Моцар // Театр. – 1971. – № 2. – С. 73–76.
11. Франко І. Про театр і драматургію. Вибрані статті, рецензії та висловлювання / Іван Франко. – К.: АН УРСР, 1957. – 346 с.
12. Fr. [anko] Iw. [an] Teatr ruski // Kurjer Lwowski. – 1888. – № 285 (13. X). – S. 5. «Лихий день» Г. Цеглинського, «Пошились в дурні» М. Кропивницького.

Грабивська Г.И.
Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

ТРАДИЦИИ УКРАИНСКОГО ТЕАТРА В ВИДЕНИИ И. ФРАНКО НА СТРАНИЦАХ ПОЛЬСКОГО ЖУРНАЛА «KURJER LWOWSKI»

Аннотация
В статье сделана попытка рассмотреть соображения И.Франко о становлении и развитии украинского театра на страницах польского журнала «Kurjer Lwowski». Проанализированы театроведческие публикации писателя. Исследован процесс утверждения украинского театра сквозь призму видение Франка. Используя взгляды писателя, определены основные принципы успешного спектакля. Коротко освещены главные события в культурной жизни украинцев.
Ключевые слова: периодическое издание, публикации, русский театр, процесс, Kurjer Lwowski.

Grabivska H.I.
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

TRADITIONS OF THE UKRAINIAN THEATRE IN FRANKO'S VISION ON COLUMNS OF POLISH PERIODICAL «KURJER LWOWSKI»

Summary
The article attempts to examine Franko's considerations on the formation and development of the Ukrainian theatre on the pages of the Polish periodical «Kurjer Lwowski». The process of approval of the Ukrainian theatre through the prism of Franco's vision is investigated. Writer's theatre publications are analyzed. The basic principles of successful performances are defined according to the writer's views. The main events in the cultural life of the Ukrainian people are briefly clarified.
Keywords: periodical, publications, Ruski theatre, the process, Kurjer Lwowski.

УДК 81(477) (092):378.4(430)

МОВОЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ МЮНХЕНА

Довбня Л.Е., Товкайло Т.І.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті втілено намір висвітлити мовознавчу діяльність неординарного вітчизняного лінгвіста Юрія Шевельова (Шнейдера, Шереха) в Українському вільному університеті Мюнхена. Зазначається, що його наукова діяльність у часи перебування в Німеччині присвячена дослідженню синхронічних і діахронічних аспектів української мови. Вказується, що знаковими працями вченого в зазначений період є «Головні правила українського правопису» (1946), «До генези називного речення» (1947), «Внесок Галичини у формування української літературної мови» (1949), «Сучасна українська літературна мова» (1949), де подано власне бачення історії формування, розвитку й функціонування фонетики й морфології, лексики та синтаксису української мови. Звертається увага на становлення й особливості українського правопису.
Ключові слова: Юрій Шевельов, лінгвістична діяльність, Мюнхен, українська мова, мовна система, фонетика, лексика, морфологія, синтаксис, правопис.

Постановка проблеми. Початок XXI ст. ознаменований глобальними світовими подіями, які спонукають до повернення на терени Батьківщини невиправдано забутих імен учених, котрі, попри вимушену еміграцію, дали світові потужні наукові здобутки в різних галузях. До величних постатей минулого століття належить і Юрій Шевельов (Шнейдер, Шерех), у життєписі якого недостатньо дослідженим залишається німецький період його мовознавчої діяльності. У цьому контексті обрана тема набуває особливої **актуальності**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Початок XXI ст. ознаменувався поверненням в історію української науки, у т.ч. й мовознавчої, величних постатей минулого, які по праву заслуговують на пошану й визнання. З'явилося немало наукових розвідок, присвячених їхній творчій спадщині, авторами яких є І. Дзюба, М. Жулинський, В. Німчук, Р. Зорівчак, С. Лук'яненко, О. Микитюк, М. Мозер, Я. Ріґер, М.-Р. Стех та ін. «Вони здійснили філологічний аналіз творчого доробку Ю. Шевельова, проаналізували окремі аспекти його мовно-літературної діяльності» [2, с. 170].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що в останнє десятиліття активізувалися наукові пошуки навколо зазначеної проблеми, поза увагою вчених залишилося чимало проблем, які чекають свого дослідника. Зауважимо, що до сьогодні не була об'єктом наукових інтересів учених мовознавча діяльність Ю. Шевельова в Українському вільному університеті Мюнхена.

Мета статті – проаналізувати й висвітлити окремі аспекти мовознавчої спадщини вченого, створеної ним у період перебування в Німеччині. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**:

– опрацювати арсенал існуючих у сучасній україністиці напрацювань, присвячених мовному доробку Ю. Шевельова в Мюнхені;

– здійснити аналіз окремих мовознавчих досліджень ученого й подати власний фаховий їх коментар.

Виклад основного матеріалу. Юрій Володимирович Шевельов (Шнейдер, Шерех, Григорій Шевчук) – відомий учений-славіст, критик-літературознавець, історик, доцент слов'янської філології Українського вільного університету (1946–1949). У 1949 р. здобув докторський науковий ступінь за дослідженням, написаним іще в Харкові, під назвою «До генези називного речення». Був активним учасником та заступником голови об'єднання українських письменників МУР у Німеччині (1945–1949), президентом УВАН у період 1959–1961 та 1981–1986 рр., «...професором Гарвардського й Колумбійського університетів, членом Американського лінгвістичного товариства, Польського інституту мистецтв і науки в США, почесним доктором Альбертського, Лундського, Харківського університетів та Києво-Могилянської академії» [2, с. 170–171]. «Науковець постійно працював заради того, щоб «Карфаген української провінційності й меншовартості був зруйнований». О. Гончар зазначав: «Після геніального Потебні Харків дав другого геніального лінгвіста, ім'я його – Юрій Шевельов; і я радий, що мені випала честь слухати його блискучі лекції упродовж п'яти моїх харківських студентських літ» [6, с. 1].

Дослідниця наукової творчості Ю. Шевельова Р. Зорівчак в одній із своїх розвідок висловила справедливу думку про те, що «...цей славетний у світі науковець до 90-х років минулого сторіччя був майже невідомий в Україні, його праць не знав той народ, Мові і художньому Слову якого дослідник віддав увесь свій блискучий талант, усе своє життя. Його відхід в історію (12 квітня 2002 р.) зобов'язує нас осмислити його багатогранне і надзвичайно продуктивне життя, його велику і складну інтелектуальну спадщину і ту центральну роль, яку він відіграє в україністиці» [3]. Р. Корогодський звернув увагу на значення праць ученого не тільки для українського, а й для слов'янського мовознавства загалом: «Творчість Юрія Шевельова в колі славістів стала вершинним здобутком української науки XX століття» [6, с. 1].

Наукова спадщина вченого складається із 17-ти книг, де опубліковано низку ґрунтовних праць, серед яких – «Граматика української мови» (1934), «Головні правила українського правопису» (1946), «Думки проти течії» (1949), «Внесок Галичини у формування української літера-

© Довбня Л.Е., Товкайло Т.І., 2016

турної мови» (1949), «Нарис сучасної української літературної мови» (1951), «Синтаксис сучасної української літературної мови. Просте речення» (1951), «Передісторія слов'янської мови: історична фонологія загальнослов'янської мови» (1965), «Галичина в формуванні нової української літературної мови» (1975), «Історична фонологія української мови» (1979), «Українська мова в першій половині двадцятого століття: 1900–1941. Стан і статус» (1987), «Чому общеруский язык, а не вібчоруська мова?» (1994) тощо.

Лінгвістична діяльність Ю. Шевельова тісно пов'язана з мовознавчими ідеями О. Білецького, Л. Булаховського й В. Сімовича. Він є автором статей з історичної морфології, лексикології, лінгвостилістики, антропонімії української мови та питань українського правопису, а також праць про О. Павловського, В. Ганцова, О. Курило, К. Михальчука, П. Бузука, Б. Грінченка, О. Синявського, І. Зілинського. Учений не оминув увагою соціолінгвістичні погляди О. Потебні на взаємозв'язок мови й національності. Питання української ментальності й мови були наскрізними в життєписі науковця, оскільки його сутність була українською: «...я полюбив Україну і українську мову. ...А земля стала для мене рідною зі своїми людьми, пейзажами, хатками... Мати колись сказала: «Ви ніколи не забудете її...». І я не забув, навіть тоді, коли був за океаном. Я любив цю землю. Любов є... Але це таке ірраціональне поняття, що немає сенсу говорити про неї раціонально. Я завжди буду душею і серцем на Україні» [цит. за: 1].

Однак політична ситуація спонукала Ю. Шевельова до еміграції. Опинившись у Мюнхені, учений продовжує наукову діяльність. Водночас його не полишають роздуми про українську духовність, які він виклав у своїх публіцистичних матеріалах, об'єднаних у книзі «Думки проти течії». У передмові до неї автор пише: «Стаття і три есеї, зібрані в цій книжечці, написані в різних стилях і з різних приводів, але пов'язані єдністю провідної думки і спільним прагненням окреслити характеристичні риси і головні потреби української духовости на сучасному етапі її розвитку. ...автор наважується випустити свої «думки проти течії» в світ, бо значення порушених тут питань видається йому важливішим за свої і чужі амбіції. Він хотів створити для читача книжку, яка не давала б йому спати, яка хвилювала б і може навіть дратувала б його, яка змушувала б думати, ятрила б рани, спонукала активно шукати виходу з теперішньої ситуації, посувала б українську духовість, а тим самим і український державнобудівний рух уперед. Якщо книжка це завдання виконає, автор буде задоволений, які б налички на нього не наліплювали ті, хто своїм основним завданням поставив виключити з українства здатність мислити» [11, с. 3].

Цікавою і пізнавальною для фахівців є книга «До генези називного речення», яку Ю. Шевельов написав у 1941 р. в Харкові, а довів до логічного завершення в еміґрації в Німеччині. У праці здійснено детальний розлогий аналіз називних речень в аспекті їх походження та функціонування в літературній мові XIX–XX ст. Ця розвідка була взята за основу його докторської дисертації.

Заслуговує на увагу праця вченого «Головні правила українського правопису», надрукована в 1946 р. Вона отримала своє продовження в орфографічному здобутку за назвою «Принципи сучасного українського письма» (1949), де Ю. Шевельов звернув увагу на важливу особливість українського правопису, вказавши, що в основу українського письма покладено фонематичний принцип, згідно з яким одна літера відповідає одному звукові мови (фонемі). Проте засвідчено й відхилення, оскільки побутувала думка, що домінантним в українському правописі є фонетичний принцип.

Книга «Головні правила українського правопису» складається з передмови та дев'яти розділів:

– українська абетка;
– правопис голосних;
– правопис приголосних;
– правопис приростків і наростків;
– складні слова: правопис слів укупі й нарізно;
– правопис чужих слів;
– правопис іншослов'янських власних назв;
– головні правила пунктуації;
– правила вживання великої й малої літери.

Кожен розділ в історико-лінгвістичному аспекті має важливе значення, оскільки дає уявлення про еволюцію, становлення й упорядкування української орфографії та пунктуації. Зокрема, розділ, присвячений правопису голосних, уміщує таку інформацію: правопис ненаголошених голосних, правопис літер *и* та *і*, чергування голосних, чергування *у – в*, *і – й*. Щодо правопису приголосних розкриваються такі аспекти: м'якшення, уживання апострофа, подвоєння, спрощення та зміни в групах приголосних при їх збігу тощо. У четвертому розділі йдеться про правопис приростків (префіксів) і наростків (суфіксів) у словах різних частин мови. Наступний розділ присвячений особливостям правопису складних слів, що належать до різних лексико-граматичних розрядів. У шостому й сьомому розділах подаються правила написання запозичень як із слов'янських, так і з інших мов індоєвропейської сім'ї. В окремій частині аналізованої праці наведено правила вживання розділових знаків (крапка, знак оклику, знак питання, кома, середник (крапка з комою), риска (тире), кома з рискою, двокрапка, лапки, дужки, крапки (три крапки), розділка (дефіс) (останній сьогодні відносять до знаків орфографії)). Останній розділ присвячено правопису загальних і власних назв.

Цінним надбанням ученого є його дослідження щодо впливу галицького й чернігівського діалектів на формування української літературної мови, де мовознавець засвідчує важливість не лише київської і полтавської говірок, а й інших, зокрема галицьких [4]. Ці погляди автор реалізував у праці «Внесок Галичини у формування української літературної мови».

У ній Ю. Шевельов подає власне бачення періодизації галицьких діалектних впливів на становлення української літературної мови і здійснює їх аналіз. Дослідник виокремлює такі етапи:

– галицькі впливи до 1876 р.;
– 1876–1905 рр.;
– 1906–1920 рр.;
– 1921–1941 рр.

Окрім того, учений аналізує галицькі мовні елементи, інкорпоровані в систему сучасної

української літературної мови (лексику, наголос, синтаксу, фонетику і морфологію) [6].

У додатках до розвідки автор висвітлює роль чернігівських говорів у процесі усталення української літературної норми.

«Мова потребувала нормалізації/стандартизації – до певної міри штучного – заповнення прогалин, – ситуація, типова для всіх мов у період, коли вони поширюють сферу вживання від побутової й літературної та мають задовольнити найрізноманітніші вимоги новочасного суспільства. Словниковий запас, фразеологію й термінологію треба було устійнити, а нерідко й доповнити, використовуючи розмовну практику, діалекти, історичні джерела, іншомовні запозичення чи будуючи новотвори» [9, с. 97].

Учений приділяв значну увагу питанням нормалізації української мови, які й дотепер є на часі і потребують подальших наукових досліджень та фахових інтерпретацій. Зокрема, дослідник зосереджував увагу на екстра- та інтралінгвістичних чинниках, що впливали на процес мовної нормалізації. У цьому аспекті найвагомішою працею вченого є «Нарис української літературної мови», де здійснено опис «...сучасної української літературної мови як системи в усьому багатстві її стилістичних варіантів» [12, с. 44]. Ю. Шевельов вважав, що завданням мовознавця є «...не приписувати норми сучасній літературній мові, а встановлювати їх, виходячи з її конкретного функціонування протягом останніх півтора сторіччя, а надто найостаннішого п'ятдесятиліття» [8, с. 6]. В аналізованій праці вчений запропонував теоретичні і практичні підходи до нормалізації української мови, зауваживши: «З погляду суто наукового не можна говорити, що в мові що-небудь є правильне або неправильне, – бо все, що є в мові, має причини своєї появи, отже, по-своєму обґрунтоване. Але практичні потреби порозуміння, спілкування й закріплення національної єдності владно вимагають, щоб норми були і щоб у мові засуджувалося все те, що цим нормам не відповідає [Там само, с. 9–10]».

Висновки. Таким чином, Ю. Шевельов залишив по собі потужну лінгвістичну спадщину, що становить 872 наукові праці. Навіть перебуваючи в німецькій еміграції, науковець продовжував працювати над актуальними питаннями україністики, з-поміж яких окремо слід виділити нагальні проблеми мовознавства: усталення української мовної норми у сферах правопису, фонетики й орфоепії, лексики, морфології та синтаксису; вплив діалектів, зокрема галицького й чернігівського, на процеси усталення національної мови. Проте, як зауважує відомий учений сучасності П. Гриценко, незважаючи на вагомий внесок у розвиток мовознавчої науки, «...цей визначний дослідник сучасності залишається ще не достатньо знаним в Україні, особливо як мовознавець і мистецтвознавець; осмислення й використання його праць ще не співмірне з їх науковою і загальнокультурною цінністю, воно здебільшого принагідне, несистематичне» [6, с. 1]. У зв'язку із цим необхідні подальші фахові напрацювання в аспекті мовознавчої спадщини Ю. Шевельова, створеної як на Батьківщині, так і в еміграції, та її популяризації в Україні і світі.

Список літератури:

1. Андрійчук І. Українці: великі, відомі і невідомі [Електронний ресурс] / І. Андрійчук. – Режим доступу: http://ryzhkov.ucoz.ru/publ/vidatni_movoznavci/shevelov_jurij/6-1-0-19
2. Довбня Л. Е. Мовознавчий доробок Юрія Шевельова / Л. Е. Довбня, Т. І. Товкайло // Теоретична і дидактична філологія: зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – 302 с. – С. 170–173.
3. Зорівчак Р. Юрій Володимирович Шевельов – дослідник творчості Олександра Опанасовича Потебні: соціолінгвістичний і перекладознавчий аспекти [Електронний ресурс] / Р. Зорівчак. – Режим доступу: http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Zorivchak.htm
4. Нікуліна М. В. Генеза української наукової термінології в лінгвістичних студіях Юрія Шевельова / М. В. Нікуліна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія філологія. – 2009. – № 854. – Вип. 57. – С. 48–52.
5. Німчук В. В. Ю. Шевельов і проблеми нашого часу (до 100-річчя від дня народження Ю. Шевельова / В. В. Німчук // Українська мова. – 2009. – № 2. – С. 95–101.
6. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української мови / Ю. Шевельов. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – 160 с.
7. Шевельов Ю. До питання про генезу й природу називних речень / Ю. Шевельов. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 135 с.
8. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шевельов. – Мюнхен: Вид-во «Молоде життя», 1951. – 402 с.
9. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус / Ю. Шевельов. – Сучасність, 1987. – 294 с.
10. Шерех Ю. Головні правила українського правопису / Ю. Шерех. – Вид-во «Прометей», 1946. – 63 с.
11. Шерех Ю. Думки проти течії / Ю. Шерех. – 1949. – 100 с.
12. Черемська О. С. Погляди Юрія Шевельова щодо нормування української літературної мови (20–30-ті роки XX століття) / О. С. Черемська // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія філологія. – 2009. – № 854. – Вип. 57. – С. 44–48.

Довбня Л.Э., Товкайло Т.И.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ЯЗЫКОВЕДЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЮРИЯ ШЕВЕЛЕВА В УКРАИНСКОМ СВОБОДНОМ УНИВЕРСИТЕТЕ МЮНХЕНА

Аннотация
В статье осуществлена попытка осветить языковедческую деятельность неординарного отечественного лингвиста Юрия Шевелева (Шнейдера, Шереха) в Украинском свободном университете Мюнхена. Отмечается, что его научная деятельность во времена пребывания в Германии посвящена исследованию синхронических и диахронических аспектов украинского языка. Указывается, что знаковыми трудами ученого в указанный период являются «Главные правила украинского правописания» (1946), «К генезису именного предложения» (1947), «Вклад Галичины в формирование украинского литературного языка» (1949), «Современный украинский литературный язык» (1949), где представлено собственное видение истории формирования, развития и функционирования фонетики и морфологии, лексики и синтаксиса украинского языка. Обращается внимание на становление и особенности украинского правописания.
Ключевые слова: Юрий Шевелев, лингвистическая деятельность, Мюнхен, русский язык, языковая система, фонетика, лексика, морфология, синтаксис, правописание.

Dovbnia L.E., Tovkaylo T.I.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University
named after Grygory Skovoroda

LINGUISTIC ACTIVITIES OF YURIY SHEVELYOV AT THE UKRAINIAN FREE UNIVERSITY IN MUNICH

Summary
This article is an attempt to highlight the work of the extraordinary national specialist in linguistics Yuriy Shevelyov (Schneider, Sherekh) at the Ukrainian Free University in Munich. It says that his research activities during his stay in Germany are devoted to the synchronic and diachronic aspects of the Ukrainian language. It is claimed, that emblematic works of the scientist in this period are «The Main Rules of the Ukrainian Orthography» (1946), «On the Genesis of The Nominative sentence» (1947), «The contribution of Galicia in the Formation of The Ukrainian Language» (1949), «The Modern Ukrainian Literary Language» (1949), which presented his own vision of the history of formation, development and operation of phonetics and morphology, vocabulary and syntax of the Ukrainian language. The main attention is drawn to the formation and peculiarities of Ukrainian spelling.
Keywords: Yuriy Shevelyov, linguistic activities, Munich, the Ukrainian language, the language system, phonetics, vocabulary, morphology, syntax, spelling.

УДК 82.09

ТЕМА ПАМ'ЯТІ У ТВОРЧОСТІ ПАТРІКА МОДІАНО ТА ЇЇ ВТІЛЕННЯ У ЖАНРОВОМУ РЕПЕРТУАРІ ПИСЬМЕННИКА

Калашнікова О.Л., Шубкіна К.А.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У даній статті було досліджено ключові етапи зародження, формування та розвитку теми пам'яті у творчості лауреата Нобелівської премії (2014 р.) Патріка Модіано. Приділено особливу увагу впливу творчого спадку Марселя Пруста на постановку даної проблеми у романах П. Модіано. Визначено основні жанри у репертуарі автора. Прослідковано еволюцію теми у хронологічному порядку та вплив жанрів на розкриття даної тематики. Уточнено значення періоду окупації для здобутку письменника, не лише як часопростору романів, але й як самостійної, ключової теми його доробку.

Ключові слова: мистецтво пам'яті, окупація, ідентичність, «прустівські ситуації», відкритий фінал, амнезія, прийом літературної гри.

Постановка проблеми. Творчість Патріка Модіано, лауреата Нобелівської премії 2014 р., допоки мало досліджена в українському літературознавстві, що зумовлює актуальність наукової розвідки на цьому терені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Представлене дослідження ґрунтується на наукових працях таких вчених: Е.Н. Шевякової, Н.Ф. Ржевської, Бондарева Д.П., В. Шеварнадзе, А.Д. Михайлова, М. Мамардашвілі, А.Н. Таганова, а також працях зарубіжних авторів: Denis Cosnard, A. Compagnon, Brenner Jacques, D. Viart, B. Blankeman, J.-Cl. Millois, в яких в останні десятиліття розпочато активне вивчення творчості автора «Вулиці темних бутиків», що обумовлено виходом романістики П. Модіано за межі Франції, зростанням його популярності серед іноземної аудиторії. Вельми цікавий пласт для вивчення складають й окремі статті літературних критиків та перекладачів, таких як, М. Ваксмахер, Н. Хотинська, Хорхе Семпрун та ін. Досить значну інформацію можна почерпнути з інтерв'ю, що письменник дає газетам *Le Bulletin Gallimard, Le Monde*, а також безпосередньо з його нобелівської лекції.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Саме тому, що Патрік Модіано стає відомим широкому загалу після отримання Нобелівської премії (2014 р.), це спричиняє хвилю загальної зацікавленості вчених цією темою. Промова Пітера Енглунда націлює на професійне вивчення проблеми зв'язків між М. Прустом та «Прустом нашого часу», як називають П. Модіано.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз втілення традиції М. Пруста в доробку Патріка Модіано, встановлення характерних рис цього втілення на рівні тематики та жанрової палітри автора.

«...Я пишу, щоб знати, хто я є, щоб зрозуміти свою сутність», «Мій основний сюжет – час», так характеризує свою творчість та свою основну тему сам автор в інтерв'ю газеті Le Monde (від 24 травня 1973 р.) [6]. Читаючи твори П. Модіано, ми ніби поринаємо у вир спогадів, внутрішній світ та, власне, у «колір» часів окупації.

Всі дослідники: Е.Н. Шевякова, Н.Ф. Ржевська [3], Д.П. Бондарев, В. Шеварнадзе, А.Д. Михайлова, М. Мамардашвілі, А.Н. Таганов, а також зарубіжні автори: Denis Cosnard, A. Compagnon, Brenner Jacques, D. Viart, B. Blankeman, J.-Cl. Millois, одностайно визначають теми пам'яті, забуття, ідентичності та почуття провини як фундуючи у творчості П. Модіано. До такого переліку можна додати і тему батька, через призму життя якого, сам письменник намагається розкрити цей розмитий, незрозумілий час окупації, який стає ніби основним путівником П. Модіано. Твори Нобелівського лауреата цілком автобіографічні, оскільки за допомогою його героїв, оточення, ми можемо дізнатися й про автора, його життя; кожна історія – це ключ до розгадки власного минулого, свого покоління та роз'яснення відносин з власною родиною, а також пошук себе, своєї сутності (l'identité), якими захоплений письменник. На шляху до цього розуміння автор малює панораму часу, з плином якого, він намагається порвати з цією темою, заявляючи, що вже втомлений від цього постійного пошуку, проте цього автору не дано. В одному з інтерв'ю, що відбулося ще до виходу роману «Загублений квартал», він підкреслює, що «досить довго ятрив свої старі рани. Досить романізованих автобіографій! Мені вже дуже хочеться змінити декорації та розповідати про людей та речі, які знаходяться за межами мого власного життя» [6].

Перш ніж стати романістом, П. Модіано звертається до поезії, як зазначає сам автор «Я писав вірші в 12-13 років, проте, це було скоріше питання рими, ніж покликання. Я не зміг би постійно зберігати концентрацію. До того ж є речі, які важко виразити в поезії. В цьому сенсі, мені набагато простіше писати романи» [4].

Свій творчий шлях він розпочинає завдяки своєму вчителю геометрії в ліцеї – Раймону Кено, який вводить юного Патріка до кола видавництва «Галімар» та знайомить майбутнього письменника з Антуаном Галімаром – видавцем та другом автора, і саме Раймону Кено, віддає рукопис свого першого твору на рецензію.

Свій перший роман «La Place de l'Etoile» («Площа зірки» 1968 р.) він пише у досить юному віці, письменнику на цей час 21 рік. Проте, не дивлячись на юність автора, у цьому творі можна вже побачити зародження основної естетичної та етичної тематики, яка пройде «червоною лінією» крізь творчість П. Модіано – пошук себе, власної ідентичності. На думку літературознавців, власне, Н.Ф. Ржевської: «Модіано-романіст сфор-

© Калашнікова О.Л., Шубкіна К.А., 2016

мувався ніби «одразу», без особливої підготовки» [3, с. 654]. Навіть й сьогодні «Площа зірки» виступає не лише окремим романом, але й водночас «нарисом», «ескізом», з якого розвивається та й постає уся творчість П. Модіано.

Вже в цьому творі зароджується проблема пошуку себе, своїх коренів, породжена простим запитанням, яке у 1942 році ставить герою роману молодому юнаку (євреєю за національністю) німецький офіцер: *«Au mois de juin 1942, un officier allemand s'avance vers un jeune homme et lui dit: «Pardon, monsieur, où se trouve la place de l'Étoile?» Le jeune homme désigne le côté gauche de sa poitrine»* («Вибачте, де знаходиться Площа Зірки?»), на яке хлопець відповідає жестом, вказуючи на ліву сторону груді [7, p. 13]. Автор вміло обігрує цю ситуацію, за допомогою якої він намагається вирішити такі болючі для себе питання: Чи може єврей, який живе у Франції, стати, відчувати себе французом, більш того, – французьким письменником? І водночас – що таке істинний француз? Саме цим пошуком зайнятий герой та оповідач роману Рафаель Шлемілович, якого автор наділяє своїм віком, зовнішністю та деякими автобіографічними рисами.

П. Модіано визначає свій твір як дослідження власних витоків, свого роду це дослідження єврейського питання (історії своєї родини, а точніше батька – Альбера Модіано – єврея зі старовинного роду, який будучи переслідуваним, втікав, але ніколи не носив жовтої зірки (символу всіх євреїв часів окупації), його загадкового життя, а також і власне своїх витоків, свого минулого, від якого він намагається відмежуватись.

Коротким резюме-поясненням обраної теми стає епіграф до книги, який подано як маленьку «єврейську історію», що водночас пояснює значення назви. Що ж таке Площа Зірки – символ тріумфальних перемог Франції – для єврея, вимушеного під час окупації носити на груді жовту зірку? [3, с. 655] Обігруючи дану ситуацію П. Модіано вже в самій назві ставить питання своєї ідентичності, він розпочинає пошук самого себе. Йому необхідно знайти відповідь на безліч питань, цей парадокс в назві «La Place de l'Etoile» (Place площа, місце Зірки) одночасно окреслює період окупації, який автор буде представляти, а також апелює до жовтої зірки Давида, яку повинні були носити всі євреї того часу. Це створює вже перший автобіографічний натяк на постать батька письменника, який в цей період уникає такої необхідності, оскільки живе з підробленими документами, під іншими прізвищами як і численні герої романів його сина.

Історія Рафаеля Шлеміловича – це шлях історичний, а також і творчий. Крізь призму пошуків героя, читач може привідкрити завісу власних літературних спрямувань та орієнтирів автора. Патрік Модіано пародіює Шатобріана та Рембо, пасажі Руссо та Пруста, прийоми неороманістів, граючи з часом оповіді та авторським «я» (ти, він) оповідача [3, с. 655].

Саме з цим твором Патрік Модіано обирає центральні орієнтири своєї творчості – Л.-Ф. Селіна та М. Пруста. До них письменник звертається постійно, переймаючи їх стиль та манеру, створюючи перегук з їх творами, герой твору то порівнює себе з ними, то прагне бути відмінним. Модіано окрім того вводить пасажі, які відтворюють атмосферу прустівського циклу, тут також явними є посилання на «прустівські ситуації» (дружба Рафаеля з Дез Ессартом) [3, с. 655].

Роман написано на одному подисі, який переривається від хвилювання. Модіано ніби хотів викрикнути одразу все, що його мучить, і часом цей крик зривається в істерику. Він є авторським та тематичним народженням Модіано, яке з часом лише викристалізується та стане лейтмотивом письменника.

Пізніше про свою першу книгу П. Модіано казав: «Мені було всього 20 років, але моя пам'ять старша за мене. Цей час в моїй крові і мене не полишає відчуття, нібито я народився від цього жаху. Я постійно повертаюсь до нього, як повертаються до рідних місць, та не можу інакше» [5].

Наступний твір П. Модіано стає новим щаблем у формуванні та постановці основних проблем, тематики, стилю автора. В цьому творі письменник ніби дорослішає, його другий роман «La Ronde de nuit» («Нічний дозор» 1969 р.) зберігає тематику, й частково проблематику першого твору – «Площа Зірки» (1968 р.). В даному творі письменник занурює нас в той же період окупації, задається тими ж питаннями, стаючи більш виваженим та менш емотивним. Дія, на відміну від першого твору, сконцентрована на декількох епізодах, чітко окреслена в часі та просторі.

У «Нічному дозорі» – ті ж пошуки відповіді на питання, що таке людина, невідступні думки про її корені та аналіз суспільства «ганебного» періоду в історії Франції. Тут письменник тяжіє до більш широкого трактування цікавих йому проблем, він занурюється глибше, представляючи нам середню людину без будь-яких ідеалів, стаючи на її місце, та зображує її шлях до виживання. За його словами, «романіст завжди тягнеться до постановки фундаментального питання: бути чи не бути?» [6]. «У моїй першій книзі – можливо, тому, що я був надто молодий, – мені здавалось необхідним якось уточнити його, і моя тема виглядала наступним чином: бути чи не бути євреєм? Тепер, коли, як мені здається, я дещо подорослішав, я вийшов за межі цієї часткової постановки питання» [6].

Саме така постановка питання дає змогу перемістити зображуваних героїв власне в час окупації, відкидаючи проби першого твору, а саме розвиток дії в післявоєнні роки, коли герой лише намагається уявити собі той час, таким чином, намагаючись уявити минуле свого батька і проаналізувати власні корені. Ведучим стає мотив розірваності, двоїстості світу та людини, він простежується на усіх рівнях. Навіть головний герой розділений надвоє: від не може обрати чиюсь конкретну сторону та намагається належати обом таборам.

Однак, складається враження, що письменнику зовсім не цікавий образ німців-окупантів, його Париж наповнений усіма тими покидьками, які піднялись із дна на поверхню. У романі їх представлено бандою Хедива, за словами головного героя: «это крысы, которые овладели городом, после того как чума унесла его жителей» [8, p. 35]. Але й підпільна організація «Лицарі тіні», не стає ідеалом; якщо перші викликають відразу, то другі – лише подив, нерозуміння. Ця розірваність героя виявляється навіть сюжетно:

переїжджаючи з правого берега Сени на лівий, він зізнається: «Хедив и лейтенант превратились для меня в одно лицо, а я сам, всего лишь бабочка, бьющаяся то об одну, то о другую лампу и каждый раз все больше и больше обжигающая себе крылья» [8, p. 110].

Аналізуючи головного героя, його пошуки свого місця, Модіано намагається дослідити тип людини, сформований тією епохою: «Час, в який ми жили, – відзначає оповідач, – формувала винятковість – і в героїзмі, і у злочині» [8, p. 182]. Проте романіста цікавить людина не виняткова, а пересічна, поміщена в реалії часу, яка має за мету – спробу вижити. І виявляється, що найбільш характерною рисою особистості пересічної є байдужість. «Я мог бы поехать с ней (с матерью) в Швейцарию, но я остался здесь из-за лени и безразличия». «Я хотел бы сделать выбор, но организация «Рыцари тени» мне так, же безразлична, как Общество международной торговли, Париж, Берлин, Монте-Карло» [8, p. 56].

Тут автор пропонує нам варіант відкритого фіналу: «Я думал, что мой час настал. Но нет еще. Они не дали мне уйти вперед. Мой лоб упирается в руль. Дорога обсажена тополями. Было бы достаточно одного неловкого движения. Я продолжаю двигаться в полусне» [8, p. 190], що дає нам відсилку до творів М. Пруста, де герой також аналізує свої вчинки, ситуації та оточення у напівдрімотному стані, він ніби засинає і ніхто не знає як і коли він прокинеться, таким чином письменник залишає нам поле для розмірковувань, а також зазор для пробудження від цього сну – його книги.

Також однією з провідних тем П. Модіано є тема окупації. Як відзначає сам письменник: «Окупація в моїх романах має мало спільного з реальними 40-ми роками. Я створюю атмосферу, яка нагадує окупацію, але в решті решт не так вже на неї схожа... В моїх перших трьох романах я описував не історичні події, а неясне світло моїх витоків. Це оточення, в якому все вислизає, все коливається...» Я не прагну «до відродження конкретного минулого», а хочу лише передати «дух часу» [6]. Доречно було б також додати, що Окупація – це не лише історичне тло твору, хронологічні межі, а й ніби діючий герой, який відроджує та пробуджує до життя масу людей, які були десь на глибині суспільства, а потрапивши в благодатний ґрунт розквітли та заполонили Францію.

Однак П. Модіано звертається в своїх романах до років окупації ще й тому, що хоче відшукати там витоки сучасного йому суспільства. Він ніби ставить собі за мету вивчити французів в один з найтяжчих періодів їх історії та, як дослідник, поміщає «об'єкт» свого вивчення в екстремальну ситуацію.

В наступному творі П. Модіано – «Les Boulevards de ceinture» («Бульварне кільце» 1972 р.) письменник знов звертається до образу Франції, яку розкладають не стільки ззовні, а скільки зсередини. Тут під мікроскоп автора потрапляють зрадники Франції, а саме – колабораціоністська преса. Не дивлячись на численні відступи читач розуміє про який час йдеться в творі, більш того ми відчуваємо близький кінець їх «епохи». Автор всіма силами намагається зобразити стагнацію даного суспільства, його укладу життя, через шалений розгул персонажів, який один з героїв описує саме так: «В течение четверти часа они монотонно перечислили названия баров и ночных клубов, как будто Париж, Франция, Вселенная были одним огромным кварталом домов терпимости, огромным борделем под открытым небом» [9, p. 15].

Саме в цьому романі остаточно стверджується основна сюжетна лінія творчості П. Модіано: молодий герой, який наділений певними схожими рисами з автором, заради пошуку власних коренів подумки повертається в минуле. Саме такий сюжет відсилає нас до творів Марселя Пруста, герої якого хоч і не шукають власних коренів, проте також зайняті реконструкцією Втраченого часу.

Епіграфом для «Бульварного кільця» стає цитата з Рембо: *«Si j'avais des antécédents a un point quelconque de l'histoire de France! Mais non, rien»* («Если бы у меня было прошлое хоть в какой-нибудь точке французской истории. Но нет. Ничего» [9, p. 5]. Саме цим пошуком оповідач пояснює свою спробу встановити зв'язок із людиною, яка живе під чужим ім'ям та не впізнає власного сина. Ця історія є яскравою апеляцією до власної біографії, що відбиває непорозуміння з власним батьком, контакт з яким Модіано шукав, проте так і не знайшов.

Задля такого проникнення в минуле у «Бульварному кільці» використано і навіть роз'яснено прийом оживлення. Оповідач розглядає фотографію свого батька в оточенні його співробітників, яка ніби оживає, а люди на ній починають розмовляти, рухатись, він ніби стає свідком відзнятого моменту. Згодом цей прийом буде використано і у «Вулиці темних бутиків», для такого занурення. Якщо у М. Пруста це спогади навіяні простими речами, наприклад лавандовий чай з мадленом у Комбре, здатний оживити шматочок дитинства в уяві героя, то тут фото, яке оживає, стає провідником в певний момент часу, епізод, що допомагає дійти до власної історії, коренів. Мотив отриманої фотокартки від бармена стане одним із найбільш уживаних, задля пробудження певних спогадів, уривків з життя.

Інший твір, який називають самим прустівським романом П. Модіано [3, с. 661] є «Villa triste» («Сумна вілла» 1975 р.). Вона відкриває новий етап творчості Патріка Модіано. Тут письменник ніби впорядковує, систематизує здобутки перших книг. Конструкція стає більш врівноваженою, спокійною. На передній план тут виходить проблема пам'яті, власних коренів. Час окупації ніби відступає на задній план, він розкритий лише штрихами. Герої майже не діють, знаходячись в такій-собі сомнамбулі вони лише згадують своє минуле; курортне містечко поблизу Парижу стає чудовим двійником Комбре, де віддається спогадам Сван. Саме тут закріплюється манера Модіано, яка вимагає від читача вміння читати між рядків.

Якось Модіано сказав, що «Сумна вілла» – це його прощання з молодістю [6]. І це відчувається навіть у виборі теми, в розстановці акцентів.

Мабуть, найбільш незвичний для його манери роман «Livret de famille» (тут і далі переклад мій) («Сімейна хроніка» 1977 р.), побудований як сюїта з п'ятнадцяти частин, зв'язок між якими цілком умовний. В цих главах-новелах розповіді

про батьків, жінку, доньку письменника перемежовуються з історіями вигаданих персонажів, тому що вони допомагають йому знову й знов розібратися в проблемах, які й досі мучать його. Йому навіть здається, що пам'ять – це страшний тягар для людини, і, лише, скинувши його, вона може відчути себе вільною. Герой Модіано говорить про себе: *«Je n'avais que vingt ans, mais ma mémoire précédait ma naissance. J'étais sûr, par exemple, d'avoir vécu dans le Paris de l'Occupation puisque je me souvenais de certains person – nages de cette époque et de détails infimes et troublants, de ceux qu'aucun livre d'histoire ne mentionne. Pourtant, j'es – sayais de lutter contre la pesanteur qui me tirait en arriure, et rêvais de me délivrer d'une mémoire empoisonnée. J'aurais donné tout au monde pour devenir amnésique»* («Мені було лише двадцять років, але пам'ять моя народилась до мене. Так, наприклад, я впевнений, що жив у Парижі під час окупації, тому що я пам'ятаю деяких людей того часу та такі мізерні, але хвилюючі подробиці, які не знайдеш ні в одній книзі історії. Проте, я намагався боротися з цим тягарем, який тягне мене назад, та мріяв вивільнитися від цієї отруєної пам'яті. Я віддав би все на світі за те, щоб стати безпам'ятним») [1].

Не зважаючи на те, що цей твір є свого роду відступом від звичного для П. Модіано жанру роману, та його втілення в новелі своєї основної теми пам'яті, над якою він тут рефлектує, ми розуміємо що ця тематика є наскрізною, вона дійсно як мариво переслідує та не полишає його.

У романі «Rue des boutiques obscures» («Вулиця темних бутиків»1978 р.) Модіано ніби програє цей варіант: він позбавляє пам'яті свого героя, поміщає його в стан амнезії та надає чуже ім'я Гі Роллан. Але втрата пам'яті не приносить йому щастя, і протягом усієї розповіді він шукає своє минуле, як і персонажі попередніх творів намагається прорвати завісу амнезії та віднайти свої корені.

У «Вулиці темних бутиків» ми бачимо певну зміну героя: якщо у «Бульварному кільці» він виступає лише оповідачем, зберігає дистанцію між собою та іншими дійовими особами, то тут він не лише дізнається про них, але й ніби приміряє їх долі на себе

Саме тому він, в кінці історії, наважується на подорож до Риму на вул. Темних Бутиків, де ніби колись жив Педро Стерн. Роман також, як і інші романи цього періоду 70-х років є відкритим, фінал залишає нам поле для думки. Така локалізація героя заради відновлення спогадів є також наявною і в творах М. Пруста, персонажі якого подорожують до тих місць, або спогади з'являються саме там, де відбувалась певна подія.

Тема втрати пам'яті – не нова тема для французької літератури. Але у творах Модіано вона вирішується по-новому, дуже по-своєму. Адже, намагаючись знайти себе в минулому, Гі Роллан викликає до життя безліч людей, як правило це фотографи, бармени, ресторатори або жокеї, чи то й люди без визначених занять, але обов'язково дивакуваті. Модіано ніби вважає своїм обов'язком зберегти пам'ять про них, тому що, можливо, з цих доль й сплететься доля Гі Роллана.

«Je crois qu'on entend encore dans les entrées d'immeubles l'écho des pas de ceux qui avaient l'habitude de les traverser et qui, depuis, ont disparu. Quelque chose continue de vibrer aprus leur passage, des ondes de plus en plus faibles, mais que l'on capte si l'on est attentif» («Я вважаю, що в під'їздах будинків ще можна почути відлуння кроків тих, хто був тут колись, а потім зник. Після того як вони пройшли, щось ще продовжує вібрувати в повітрі, але потім хвилі все слабшають і слабшають, однак їх все ще можна вловити, якщо прислухатися уважніше») [2, с. 50].

Тема пам'яті присутня навіть у дитячій повісті «Catherine Certitude» («Катрін Карамболь» 1988 р.), проте, необхідно відзначити, що ця історія є спогадом вже дорослої жінки свого дитинства, її родини (коренів). Складається враження що автор створює тут той ідеальний світ відносин з батьком, якого йому так не вистачало в дитинстві. Хоча тут є певний відступ від теми окупації, проте досить гучно звучить тема пам'яті, спогаду, яка в свою чергу дає можливість П. Енглунду назвати П. Модіано «Прустом нашого часу».

Іншою спробою П. Модіано відновити минуле, та на думку *Le Monde* [6], до того ж найвдалішою з усіх, є документальний роман роман «Dora Bruder» («Дора Брюдер» 1977 р.). Саме з приводу цієї книги можна сказати, що П. Модіано пише лише тому, що не може не писати. За Н. Хотинською: «Дора Брюдер» – роман документальний і навіть суто сповідальний, глибоко особистий; в цій книзі автор зізнається, що пише, ніби виконуючи борг перед минулим, перед тими, кого «не стало в рік, коли я народився (1945), перед тими, кого «якби я не написав ці строфи, зарахували б – живими чи мертвими – до категорії невстановлених осіб» [6].

І цю ж тему пам'яті підхоплює твір 2000 р. – «Des inconnues» («Незнайомки»). Повість за жанром, яка є певним триптихом, що складається з трьох окремих монологів різних жінок. Це твір-спогад, в якому автор хоче розкрити тему пам'яті зовсім по-іншому, для цього він відмовляється від єдиного героя, а вводить свідчення трьох жінок про цей період, вони є ніби свідками, що звертаються до своїх спогадів цього часу.

За словами самого автора: «В «Незнайомках» перед нами також саме фрагменти, розрізнені епізоди. Зрозуміло, що кожна з жінок розповідає про своє минуле. Але невідомо, де вони знаходяться зараз, в момент розповіді, і що з ними відбулось в житті. ..., складається враження, що кожна розповідь – це відколотий шмат льодовика, який навічно приречений носитись по хвилях» [6].

Не менш цікавим є також і останній твір П. Модіано – «Pour que tu ne te perdes pas dans le quartier» («Щоб ти не загубився в кварталі», 2014), який повністю відображає стиль та тематичний напрям автора. Тут ми знов бачимо реалізацію теми пам'яті, а власне її втрати, амнезії, спогаду. Складніша, ніж може здатись з першого погляду, ця книга повторює мотив амнезії та забуття, які стають нав'язливою ідеєю героя: *« (…)Il éprouvait un sentiment d'angoisse et de manque tant qu'il ne l'avait pas relié a l'ensemble, comme une piuce de puzzle que l'on a perdue»* [10, p. 66]. І далі: *«A mesure qu'ils marchaient tous les deux, il se sentait gagné par une douce amnésie»* [10, p. 105]. Інтроспекція та занепоко-

єння настільки поєднуються тут, що вже відділити їх одне від одного неможливо.

Ця нова книга загалом відсилає нас до більшості попередніх романів Модіано, тим самим підтверджуючи його думку про те, що він пише одну й ту саму книгу протягом 45-ти років. Як і «Вулиця темних бутиків», яка розпочинається з фрази оповідача, ураженого амнезією: «Je ne suis rien» («Я – ніхто»), роман «Щоб ти не загубився в кварталі» як ехо, відкривається двома, ще більше загадковими словами: «Presque rien» («Майже ніщо»).

Нагадуючи «Сумну віллу» та «Загублений квартал», цей твір фіксується на точці, розташованій за межами розповіді як такої. Вона веде нас, постійно збиваючи з шляху. Саме звідки це почуття порожнечі, навіть паніки під кінець прочитання.

Висновки і пропозиції. В поетиці романів П. Модіано психологія пам'яті невіддільна від психології пізнання, від процесу пошуку зникаючої ідентичності, втілюючи реальне співвідношення усвідомленого та неусвідомленого рівнів психіки людини.

Апеляція до минулого для П. Модіано стала перш за все пошуком власного «Я»: «Як і всім людям, у яких немає ані батьківщини, ані коренів, мене не залишає в спокої моє минуле. А моє минуле – це непевний та ганебний період окупації; у мене завжди було відчуття, із-за неясного минулого моєї родини, що я народжений цим страхіттям. Я вийшов із похмурого світу цієї епохи...» [6] – розповідає письменник в інтерв'ю Ж.-Л. Езіну. Як примічав П. Модьяно, він пише, «для того щоб розкрити таємниці батьків, щоб знайти відгадку їх життя» [6]. Письменник використовує дійсні імена, вказує реальні телефонні номери, сподіваючись, що «хтось допоможе відтворити відсутні деталі» [6].

Що ж стосується жанрової палітри, то можна простежити послідовне розкриття тем Пам'яті та Окупації, протягом усієї творчості письменника, не зважаючи на жанр який для цього використаний. Для автора жанр твору є лише зовнішньою оболонкою втілення теми, він стає універсумом, який то наближає нас, то віддаляє від теми. Також можна прослідкувати звуження кола тем до однієї, наприклад, в таких творах як – «Катрін Карамболь», «Дора Брюдер», «Незнайомки», що за жанровими характеристиками є повістями, тут П. Модіано концентрується на одній темі, щоб підкреслити її виваженість, важливість та свою зрілість у її зображенні. Наступний жанр – роман. Твори «Площа зірки», «Нічний дозор», «Бульварне кільце», «Вулиця темних бутиків» та ін. є більш масштабними і за кількістю висвітлених тем – тут активно проявляються обидві основні теми, а також допоміжні: батька, втечі, що стають тлом, яке відтіняє основну проблематику й тематику, надаючи їм нових барв, а також відтворює готовність автора до кожної теми окремо, розвиток його бачення. Наступною жанровою формою є сценарій: «Лакомб Люсьєн», «Аромат Івонн», що лише штрихами засвідчують тематику і дають загальне враження, навідміну від повістей та романів, проте саме такий формат є найбільш прийнятним для масового глядача, читача.

Список літератури:

1. Патрик Модиано Нобелевская лекция, Звезда, № 9, 2015.
2. Патрик Модиано. Улица Тёмных Лавок = Rue des Boutiques Obscures / Пер. с фр. Марии Зониной. Предисловие Мориса Ваксмахера. – М.: Известия, 1987. – 160 с. – (Библиотека журнала «Иностранная литература»). – 50 000 экз.
3. Ржевская Н. Ф. Патрик Модиано // Французская литература 1945–1990. – М.: Наследие, 1995. – С. 654–665.
4. Josane Duranteau, Un début exceptionnel: La Place de l'Étoile, de Patrick Modiano, Le Monde, 11 Mai 1968.
5. Le Bulletin Gallimard, NRF, № 426, 1999.
6. Lectures de Modiano / Textes réunis et présentés par Roger-Yves Roche. Nantes: Defaut, 2009.
7. Patric Modiano La Place de l'Étoile, éditions Gallimard, coll. «Folio» (№ 698), 218 p.; rééd. 1986 (ISBN 2-07-036698-7).
8. Patric Modiano La Ronde de nuit, éditions Gallimard, coll. «Blanche» 1969, 190 p. (ISBN 978-2070272143).
9. Patric Modiano Les Boulevards de ceinture, éditions Gallimard, coll. «Blanche» 1972, 199 p. (ISBN 2070283402).
10. Patric Modiano Pour que tu ne te perdes pas dans le quartier, éditions Gallimard, coll. «Blanche» 2014, 145 p. (ISBN 978-2-07-014693-2).

Калашникова О.Л., Шубкина Е.А.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ТЕМА ПАМЯТИ В ТВОРЧЕСТВЕ ПАТРИКА МОДИАНО И ЕЁ ВОПЛОЩЕНИЕ В ЖАНРОВОМ РЕПЕРТУАРЕ ПИСАТЕЛЯ

Аннотация
В данной статье были исследованы ключевые этапы зарождения, формирования и развития темы памяти в творчестве лауреата Нобеливской премии (2014 г.) Патрика Модиано. Обращено особое внимание влиянию творческого наследия Марселя Пруста на постановку данной проблемы в романах П. Модиано. Определены основные жанры в репертуаре писателя. Отслежена эволюция темы в хронологическом порядке и влияние жанров на раскрытие данной тематики. Уточнено значение периода оккупации для достояния писателя, не только как временно-пространственного фона романов, но и как самостоятельной, ключевой темы его наследия.
Ключевые слова: искусство памяти, оккупация, идентичность, «прустовские ситуации», открытый финал, амнезия, прийом литературной игры.

Kalashnikona O.L., Shubkina K.A.
Dnipropetrovsk National University Oles Honchar

SOME PECULIARITIES OF THE REALISATION OF THE TOPIC OF MEMORY IN PATRIC MODIANO'S WORKS OF DIFFERENT GENRES

Summary
In this article basic stages of appearance, formation and development of the topic of memory in Nobel laureate (2014) Patric Modiano's works have been investigated. Particular attention has been paid to the influence of Marcel Proust's works on the novels written by P. Modiano. The main genres of his works have been determined. The evolution of the topic has been followed in chronological order and the influence of different literary genres on the description of the topics given. The importance of the occupation period in his works has been studied, not only as a time-space background of the novels, but also as an independent, key topic of his heritage.
Keywords: art of memory, occupation, identity, «Proust's situations», opened final, amnesia, the method of literary game.

УДК 81'22.003

ПРОБЛЕМИ ТРАНСЛІТЕРУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ СТУДЕНТАМИ НЕМОВНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

Костик Є.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті проаналізовано проблеми транслітерування українських власних назв студентами немовних факультетів. Поняття «транслітерація» детерміновано як передавання тексту, написаного певною абеткою, літерами іншої абетки. Визначено типи транслітерації: строга, послаблена, розширена. З'ясовано, що однією із важливих транслітераційних вимог є однозначність, що забезпечує стабільність конверсії знаків, простоту, зворотність перетворення. Вказано два принципи передачі власних назв у транслітеруванні. Розкрито проблеми у транслітерації власних українських назв та вказано на труднощі їхнього перекладу студентами немовних факультетів вищих навчальних закладів.
Ключові слова: транслітерація, власні назви, типи транслітерації, вимоги до транслітерації, принципи передачі власних назв у транслітеруванні, студенти немовних факультетів.

Постановка проблеми. Проблема транслітерування українських власних назв студентами немовних факультетів виникла у зв'язку з новими вимогами до нової (чинної) транслітерації. Різні підходи до транслітерування власних назв зумовили плутанину у відтворенні їх латиницею. Адже, при їх перенесенні з мови в мову бажано дотримуватися точності в збереженні власного імені, або у відтворенні звучання. Зумовлене це тим, що жоден з існуючих алфавітів не забезпечує повної відповідності між написанням і вимовою. Тому їх транслітерування можна здійснювати або за читанням букв, або за їх вимовою, прийнятою у мові-оригіналі.

Актуальністю нашого дослідження й постає вирішення проблеми транслітерування власних назв студентами немовних факультетів за єдиною транслітераційною системою перекладу, застосовуючи при цьому українсько-англійську транслітерацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений нами аналіз сучасної наукової і методичної літератури свідчить, що питаннями транслітерації української латиниці займалися такі мовознавці як О. Бешкарева, М. Вакуленко, А. Ґудманян, І. Ментинська, Р. Микульчик, Б. Рицар, Р. Рожанківський [1-5] та інші. Проте, проблема транслітерування власних назв та деякі їхні аспекти англійського перекладу все ще залишаються відкритими питаннями, зокрема, що стосується формування у студентів навичок транслітерування власних українських назв та уникнення труднощів їхнього перекладу за сучасною транслітераційною системою.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у вирішенні зазначеної проблеми та формуванні навичок транслітерування власних українських назв за сучасною єдиною транслітераційною системою у студентів немовних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці XIX ст., створюючи прусські наукові бібліотеки, виникла потреба у транслітеруванні слів латинською із кириличної, арабської, індійської та інших систем письма. Існували певні рекомендації транслітерування для потреб таких бібліотек, які в подальшому стали основою для перекладу нелатинських систем письма на латиницю.

Застосовували таку транслітерацію переважно для складання бібліографічних покажчиків і організації каталогів. Проте, сьогодні

© Костик Є.В., 2016

транслітерування стало більш ширшим у своєму використанні (оформлення закордонних паспортів, дипломів європейського зразка, складання резюме іноземною мовою, переклад українських власних назв латиницею у листуванні і т.д.).

Поняття «транслітерація» походить від латинського слова: *«trans»* – *через* і *«littera»* – *буква.* Детермінуючи цей термін можна визначити його як «спосіб передачі іншомовних слів у мові, що запозичує, на підставі графічного складу донорської мови орієнтовно на графічну систему реципієнтної мови» [6, с. 747]. Тобто транслітерацію можна охарактеризувати як явище, спосіб транслітерування, або як сукупність заходів і засобів для транслітерування. В свою чергу поняття «транслітерування» визначають як передавання тексту, написаного певною абеткою, літерами іншої абетки.

Транслітерація ґрунтується на абетці мови, що запозичує, та припускає умовну тотожність літер у двох мовах. Розрізняють декілька її типів:

– строга (передбачає послідовну заміну одного знака лише одним знаком іншого письма);

– послаблена (передбачає заміну лише деяких знаків);

– розширена (характеризується представленням відповідних сполук знаків особливим способом у іншій системі письма).

Транслітерація повинна базуватися на таких наукових принципах як системність, точність, взаємна однозначність, зворотливість, безпосередність, традиційність, нормативність, кодовність [5].

Тому, однією із важливих транслітераційних вимог повинна бути однозначність, що забезпечує стабільність конверсії знаків, простоту, зворотність перетворення. Інколи ці вимоги порушуються через естетичні норми і традиції. У чистому вигляді транслітерація застосовується для небагатьох мов і поступається альтернативному способові передачі іншомовних слів – транскрипції, що орієнтована на звуковий склад слова в донорській мові.

Рекомендації правил транслітерації розробляє Міжнародна організація стандартів (International Organization for Standardization, ISO). Тобто, транслітерація існує в загальному розумінні як передача графічного вигляду слова будь-якої мови засобами міжнародної графічної системи відповідності.

Україною представлена власна транслітерація, що відповідає вимогам Міжнародної організації стандартів. Така «офіційна система українсько-англійської транслітерації, що застосовується при відтворенні українських власних назв засобами англійської мови у законодавчих та офіційних актах, була ухвалена рішенням Української комісії з питань правничої термінології від 19 квітня 1996 р. № 9 та постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» [4].

Проте, затверджуючи таку транслітерацію було зазначено ряд правил використання її у перекладі на англійську мову, а саме:

– використання затвердженої системи не є обов'язковим при перекладі іноземних імен на українську мову;

– транслітерація повинна здійснюватися безпосередньо з української на англійську мову, без використання будь-якої додаткової мови;

– затверджена норма є обов'язковою для перекладу імен з української на англійську в законодавчих і офіційних актах;

– для стислості, система дозволяє для імен як місто «Zaporizhzhia» називатися як «Zaporizhia», «L'viv» як «Lviv» і т.д.

Застосовують два принципи передачі власних назв:

1) по буквене відтворення;

2) записування звучання слова без уваги на його буквене оформлення у мові-оригіналі.

Тобто, звідси випливає, що зрозумілість передавання знаків латиницею не в повній мірі відтворить передачу значимості того, чи іншого слова для інших культур. Однак, це дасть змогу відтворювати будь-які власні назви латиницею, знакова система якої є більш зрозуміла для інших народів, аніж наша (українська).

Проблема написання власного імені чи прізвища, напевно, поставала часто і дуже гостро практично перед кожним, хто пов'язує своє життя з іноземними просторами. Зокрема, це стосується і студентської молоді, адже отримуючи диплом європейського зразка у них виникає безліч запитань і дорікань у перекладі імен і прізвищ.

Труднощі при перекладі виникають у студентів вищих навчальних закладів, так як у загальноосвітніх школах відтворення їхніх прізвищ базувалося на російсько-англійській транслітерації, а у дипломах європейського зразка відтворюється українсько-англійською. Тому, перед нами постало питання як ознайомити і навчити студентів правильно використовувати українсько-англійську транслітерацію у відповідності до існуючих правил та вказати на помилки, які найбільше зустрічаються у їх транслітеруванні.

У ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди» було розроблено курс «Сучасна англійська мова» (Є.В. Костик) [7], де в одному із пунктів плану запропоновано українсько-англійську транслітерацію (за Постановою Кабінету міністрів України від 27.01.2010) і різні види вправ для її закріплення.

Виконуючи вправи з даної тематики студенти припускалися безліч помилок у перекладі власних імен, прізвищ, сіл, міст тощо. Тому, вирішили згрупувати найбільш уживані помилки, які допускають студенти у перекладі власних українських назв.

По-перше, відтворення таких приголосних як «г» і «ґ». Студенти часто не можуть визначити як транслітерувати ці літери, адже раніше вони передавалися майже в усіх словах англійською літерою «g». Так як літера «г» позначає дзвінкий гортанний фрикативний приголосний, а «ґ» – задньоязиковий проривний приголосний, то за офіційною системою українсько-англійського транслітерування окремо транслітеруємо «г» – «h» і «ґ» – «g» *(Гуц – Huts; Горшеньов – Horsheniov; Ґудзинова – Gudzynova; Ґонтарєва – Gontarieva).*

По-друге, передавання таких голосних літер як «и», «і», «й». Помилка у їх транслітеруванні виникає найчастіше. Адже раніше англійським відповідником була лише літера «у», яка зустрі-

чається у російсько-англійській транслітерації. Проте, сьогодні маємо інший відповідник для кожної літери окремо «и» – «у», «і» – «і» *(Київ – Kyiv; Литвин – Lytvyn; Іванків – Ivankiv; Інна – Inna)*. Щодо фонеми «й», то на початку слова пишемо «у», в інших позиціях »і» *(Йонг – Yonh; Йосипчук – Yosypchuk; Висоцький – Vysotskyi; Сікорський – Sikorskyi)*.

По-третє, транслітерування таких голосних як «я», «ю», «є», «ї». Дуже часто студенти помиляються у транслітеруванні таких слів, адже вони передаються не лише двома звуками в українській мові, а й двома латинськими літерами, перша з яких пом'якшує наступну. Найчастіше студенти відтворювали слова з цими літерами таким чином: ***Я**ночок – **Ja**nochok, **Ia**nochok; **Ю**ра – **Ju**ra, **Iu**ra; Євген – **Je**vhen, **Ie**vhen* і т.д. І тут необхідно запам'ятати, що на початку слова передаємо їх як **Ya (я), Yu (ю), Ye (є), Yi (ї)**, а в інших позиціях **ia (я), iu (ю), ie (є),** літера «**ї**» відтворюється як «**і**» (***Я**ковенко – **Ya**kovenko; **Ю**рій – **Yu**rii; **Є**вген – **Ye**vhen; **Ї**жакевич – **Yi**zhakevych; Ан**я** – Ан**ia**; П**ю**ра – Р**iu**ra; Гаєвич – Ha**ie**vych; Кади**ї**вка – Kady**i**vka*).

По-четверте, відтворення таких приголосних як «х», «ц», «ч», «ш», які позначають двома звуками в українській мові. Для студентів трудність виникала у їх відтворенні латиницею, а саме «х» позначали як «h» (***Х**арків – **H**arkiv*), «ц» як – «с» (***Ц**иблі – **C**ybli*), «ч» як «tch» (***Ч**айковський – **Tch**aikovskyi*). При транслітеруванні вони передаються такими буквосполученнями «х» – «kh», «ц» – «ts», «ч» – «ch», «ш» – «sh» незалежно від позиції у слові (***Х**арків – **Kh**arkiv; **Х**имич – **Kh**ymych; **Ц**иблі – **Ts**ybli; **Ц**арук – **Ts**aruk; **Ч**айковський – **Ch**aikovskyi; **Ч**ернов – **Ch**ernov; **Ш**ишкіно – **Sh**y**sh**kino; **Ш**абінський – **Sh**abinskyi*).

По-п'яте, транслітерування приголосного «щ». У роботах студентів спостерігалися деякі зміни у перекладі, а саме відтворення «щ» трьома буквами «sch», замість чотирьох «shch» (***Щ**укін – **Sch**ukin*). Адже «щ» латиницею передається як два звуки [ш] і [ч], тому необхідно писати як «**shch**» (***Щ**укін – **Shch**ukin; Ку**щ**ов – Ku**shch**ov*).

По-шосте, власні українські назви, які закінчуються на «-ський» та «-цький». Помилки, які допускають студенти у їх відтворені полягають у тому, що в англійській мові м'який знак латиницею не відтворюються. І тому, за новою постановою транслітеруємо як **-skyi** або **-tskyi** (*Шепти**цький** – Shepty**tskyi**; Івани**цький** – Ivany**tskyi**; Полян**ський** – Polian**skyi**; Сухомлин**ський** – Sukhomlyn**skyi***).

По-сьоме, проблема відтворення буквосполучення «ьо». За Постановою Кабінету міністрів України (від 27.01.2010) м'який знак латиницею не відтворюються, а тому щоб наблизити до реальної вимови (звучання) слово з цим буквосполученням, вважаємо за потрібне відтворювати його як «**io**». У зв'язку з цим і виникають труднощі у перекладі власних назв (*Ал**ьо**на – Al**io**na; Васил**ьо**вич – Vasyl**io**vych*).

По-восьме, буквосполучення «зг». Відтворення цього буквосполучення латиницею відбувається за допомогою трьох літер «**zgh**», на відміну від «zh» – відповідника української літери «ж», адже саме таку помилку допускають студенти у транслітеруванні (***Зг**орани – **Zgh**orany; Ро**зг**он – Ro**zgh**on; **Зг**урівка – **Zgh**urivka*).

По-дев'яте, апостроф і м'який знак (як ми вже згадували вище) не відтворюється латиницею. Хоча більшість студентів, транслітерують слово з «ь» як «'» (*Л**ь**вів – L'viv; Л**ь**овін – L'ovin*), а апостроф перед «я», «ю», «є» як «'а», «'u», «'е» (*Кам'**я**нка – Kam'**a**nka; Короп'**є** – Korop'**e***). За новою українською транслітерацією потрібно апостроф перед **«я», «ю», «є»** писати як буквосполучення **«ia», «iu», «ie»** (*Л**ь**вів – Lviv; Мар'**я**на – Mar**ia**na; Пилип'**ю**к – Pylyp**iu**k; Лук'**я**нченко – Luk**ia**nchenko; Короп'**є** – Korop**ie***).

Більшість помилок у транслітеруванні власних українських назв ми намагалися показати у своєму дослідженні і вказали на єдиний стандарт перекладу за яким необхідно відтворювати те, чи інше слово латиницею.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, проблема відтворення українських власних назв залишається надалі актуальною, адже, сучасний фахівець в ідеалі не лише повинен бути професіоналом в обраному полі діяльності, але й мати ґрунтовну гуманітарну підготовку, зокрема знання з англійської мови допомагають зробити цей процес плідним, своєчасним, сформувати конкурентоспроможного фахівця на світовому ринку праці. У зв'язку з цим, завдання викладача з англійської мови повинно базуватися на знанні сучасних вимог до вивчення мови, а особливо, щодо зазначеної проблеми, вчити студентів транслітерувати не лише свої імена, а й інші українські власні назви за сучасною транслітераційною системою.

Доцільним напрямком подальших розвідок є визначення єдиної української транслітераційної системи для наукових текстів (транслітерування англійською назв статей, літератури до статей тощо).

Список літератури:

1. Бешкарева О. О. Проблема перекладу власних назв / О. О. Бешкарева // Матеріали Всеукраїнської конференції «Нові тенденції розвитку української мови: аспекти перекладу». – Львів, 2003. – С. 44-48.
2. Ґудманян А. Ґ. Відтворення власних назв у перекладі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / Артур Грантович Ґудманян. – К., 2000. – 40 с.
3. Ментинська І. Транслітерація власних назв як лінгвістичний ідентифікатор / І. Ментинська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2010. – № 676. – С. 45-48.
4. Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею [Електронний ресурс] / Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 року № 55 м. Київ. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Транслітерація
5. Рицар Б. Транслітерування українських текстів з кирилиці в латиницю / Б. Рицар, Р. Рожанківський, Р. Микульчик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 55-61.

6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
7. Сучасна англійська мова: [н.-метод. посіб. для студ. немовних факультетів вищ. навч. закл.] / за ред. Є. В. Костик. – Переяслав-Хмельницький «Видавництво К С В», 2015. – 120 с.

Костик Е.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПРОБЛЕМЫ ТРАНСЛИТЕРАЦИИ УКРАИНСКИХ СОБСТВЕННЫХ НАИМЕННОВАНИЙ СТУДЕНТАМИ НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ

Аннотация
В статье проанализированы проблемы транслитерации украинских собственных названий студентами неязыковых факультетов. Понятие «транслитерация» детерминировано как передача текста, написанного определенным алфавитом, буквами другого алфавита. Определены типы транслитерации: строгая, ослаблена, расширена. Установлено, что одной из важных транслитерационных требований является однозначность, что обеспечивает стабильность конверсии знаков, простоту, возвратность преобразования. Указано два принципа передачи собственных наименований в транслитерации. Раскрыты проблемы в транслитерации собственных украинских наименований и указано на трудности их перевода студентами неязыковых факультетов высших учебных заведений.
Ключевые слова: транслитерация, собственные названия, типы транслитерации, требования к транслитерации, принципы передачи собственных наименований в транслитерации, студенты неязыковых факультетов.

Kostyk Ye.V.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

TRANSLITERATION PROBLEMS OF THE UKRAINIAN PROPER NAMES BY STUDENTS OF NON-LINGUISTIC DEPARTMENTS

Summary
The transliteration problems of the Ukrainian proper names by students of non-linguistic departments are analysed in the article. The term «transliteration» is determined as the transmission of text, written some alphabet, letters of another alphabet. Such types of transliteration as strict, weakened, widened are defined. It was cleared up that unambiguity is one of the important requirements to transliteration, that providing stability conversion symbols, simplicity, reflexive transformation. Two principles of transliteration proper names are denoted. The problems in transliteration of the Ukrainian proper names are considered and the difficulties in their translation by students of non-linguistic departments of higher educational institutions are showed.
Keywords: transliteration, proper names, transliteration types, requirements to transliteration, transliteration principles of proper names, students of non-linguistic departments.

УДК 81'38'42:341.76

СТИЛІСТИЧНІ РИСИ МОВИ УСТАНОВЧИХ ДОКУМЕНТІВ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Кучик Г.Б.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано стильові характеристики мови установчих документів міжнародних організацій. Виокремлено такі риси, як логічність, офіційність, беземоційність, точність, стереотипність. З'ясовано приналежність установчих документів міжнародних організацій до дипломатично-регулятивного підстилю.
Ключові слова: стиль, архітектоніка офіційних документів, стилістичні засоби, шаблон, синтаксичні конструкції.

Постановка проблеми. У лінгвістиці й сьогодні тривають дискусії щодо підходів до вивчення текстів загалом та, зокрема, – до вивчення міжнародно-правових документів, увага до яких останніми роками значно зросла. Власне політизація суспільства та незворотність процесів глобалізації спричиняють постійну трансформацію міждержавних відносин і, як наслідок, – комунікативної діяльності людини. Іншими словами, творення текстів як результату комунікації в політичній, дипломатичній, нормативно-правовій сферах дає змогу уявити текст як явище полідисциплінарне, яке необхідно розглядати комплексно. З огляду на систему критеріїв, тексти установчих документів міжнародних організацій можна вважати політичними; їхнє творення тісно пов'язане з політичним дискурсом. Відкритим залишається питання щодо аргументованості такого розміщення у класифікації документів. Варто запропонувати критерії мети та цілей комунікації, щоб зачислити документи міжнародних організацій до текстів дипломатичного стилю (в результаті комунікації), а, можливо, й наявності окремого дипломатично-регулятивного підстилю, до якого зачислити тексти установчих документів міжнародних організацій (статут, хартія, конвенція тощо), оскільки, з точки зору права, вони становлять різні типи документів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначену вище проблематику досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники О.Р. Зарума-Панських, Н.Є. Кащишин, О.О. Потебня, А.А. Уфимцева, Л. Ґайс, А. Кіклєвіч, Ґ.А. Ендліч [1; 2; 6; 8; 7; 11].

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Такі дослідники, як О.М. Мороховський, О.П. Воробйова, Н.І. Лихошерст, З.В. Тимошенко, виокремлюють три підстилі офіційно-ділового стилю – стиль офіційних документів, стиль ділової кореспонденції, стиль нормативно-правових документів [5, с. 170]. Метою кожного з цих документів є узгодження позицій, підходів та дій у регламентуванні різних сфер діяльності. Однак питання установчих документів міжнародних організацій як самостійного підстилю, враховуючи стильові особливості, сьогодні залишається відкритим.

Мета статті – проаналізувати стильові характеристики мови установчих документів міжнародних організацій.

Виклад основного матеріалу. Однією з базових характерних особливостей установчих документів міжнародних організацій є їхня приналежність до офіційно-ділового функціонального стилю. На перший погляд, стиль текстів установчих документів міжнародних організацій важкий і заплутаний. Як вважає дослідниця О. Р. Зарума-Панських, такі риси стилю, як багатослів'я, складні конструкції, синтаксис, надлишок повторів, лише укладачі договорів вважають вкрай необхідними та незамінними мовними засобами, що сприяють точності, інформаційній стислості, чіткості викладу, однозначності тлумачення та всеохопності положень [1, с. 144–149].

Стиль установчих документів міжнародних організацій безособовий, неупереджений та об'єктивний. Установчі документи міжнародних організацій укладають за усталеною традицією, за чітко визначеними правилами і зразками. Власне тому стандартна форма – найважливіша деталь такого виду текстів.

В установчих документах міжнародних організацій можна виокремлюють стандарт як першорядну стильову рису. Йдеться не тільки про словесний шаблон – вирази, кліше, стереотипні фрази, а й про архітектоніку текстового матеріалу, його розміщення, оформлення думок з використанням можливостей тексту документа.

Стандарти мовного оформлення документів відображають типові та часто повторювані ситуації у діловій сфері, під час оформлення та обробки документів сприяють економії місця та часу, адекватному сприйняттю та розумінню, підвищенню інформативності документів.

Прикладами установчих документів, текстове оформлення яких упродовж тривалого часу історично виробилося й закріпилося та відіграє сьогодні неабияку роль, є резолюції, конвенції, статути, декларації, меморандуми, угоди тощо. Цю рису офіційних документів відзначив І. Р. Гальперін, наголошуючи, що майже кожен офіційний документ має власний композиційний малюнок (архітектоніку). Пакти й статути, меморандуми та декларації, конвенції та угоди вирізняються порівняно чіткими зовнішніми формами [4, с. 328].

Стандартизація породжує усталені мовні формули і блоки текстів, які за синтаксичною будовою нагадують словосполучення чи моделі речень: *to act in concert; pecuniary compensation; sheltered person; to lay the foundations of relations; validity of a Charter; to enter into force; notification is hereby given; to remain in force; to impose an obligation; to enforce the Declaration, in pursuance of the agreement; signatory governments;*

© Кучик Г.Б., 2016

Contracting States agree as follows; to invalidate the Agreement. Особливістю стійких словосполучень (мовних формул) є те, що вони нерозчленовано виражають поняття та водночас володіють виразною формою синтаксичного словосполучення, балансуючи на межі між фразеологією та синтаксисом. За граматичними ознаками вони є словосполученнями, за вживанням – фраземи, які не можна модифікувати.

Аналіз установчих документів міжнародних організацій засвідчує, що стиль цих документів неоднаковий та неоднорідний. Вони різняться від науково-технічних текстів, законів чи офіційних документів у «чистому» вигляді. Якщо розглядати стиль установчих документів міжнародних організацій загалом, то можна виявити цікаві переплетення різноманітних стилістичних засобів, притаманних різним стилям.

На синтаксичному рівні англомовні тексти установчих документів міжнародних організацій відзначаються використанням речень з дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами, підрядних речень. Зазначимо, що зміст речення при цьому не губиться завдяки його членуванню на окремі блоки, що створюють своєрідну синтаксичну комбінацію. Порівняльний аналіз засвідчує, що частотність вживання речень з дієприкметниковими зворотами коливається в межах 20–25% (рис. 1).

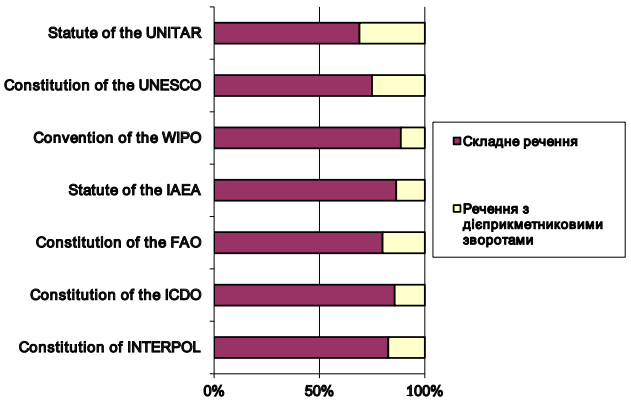

Рис. 1. Співвідношення вживання речень з дієприкметниковими зворотами у текстах установчих документів міжнародних організацій

Стильовими рисами мови документів міжнародних організацій як зразка ділового стилю є логічність, об'єктивність, ясність, офіційність, беземоційність, точність, стереотипність, конкретність, знеособленість, строгість. Проте не всі вони мають однакове значення і не завжди їх можна реалізувати одночасно. Як зауважує Е. Г. Різель, будь-який стиль відзначається низкою ознак, серед яких виокремлюють головні та другорядні. Залежно від різновидів стилю, одні риси стають першорядними, інші – другорядними [12, s. 103]. В установчих документах міжнародних організацій першорядними є такі риси: *логічність, офіційність, беземоційність, точність* і *стереотипність*.

Зважаючи на мовні засоби у функціональних стилях мови, І. Р. Гальперін зазначає: «У кожній розвиненій літературній мові спостерігаються більш-менш певні системи мовного вираження, що відрізняються одна від одної особливостями використання загальноприйнятих мовних засобів. У кожній з таких систем можна виділити одну групу засобів, яка є основною, найбільш істотною» [4, с. 342].

Як засвідчує аналіз, мовні засоби, що забезпечують логічність як стильову межу документів міжнародних організацій, найпомітніші. Офіційний документ має низку синтаксичних особливостей, що створюють логічну послідовність висловлювання: ускладнений синтаксис, строгу архітектонічну побудову тексту тощо. Аналогічно проаналізовано співвідношення вживання складних і простих речень у текстах установчих документів міжнародних організацій. Відзначимо домінуючу кількість складних речень, порівняно з простими (рис. 2). Серед складних речень переважають складнопідрядні, оскільки у складносурядних реченнях спостерігаємо менше поєднання між частинами речень.

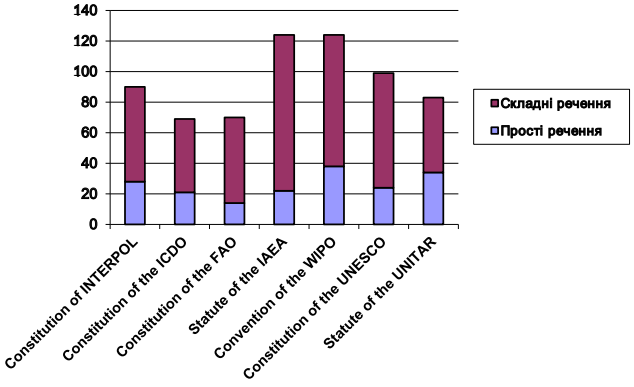

Рис. 2. Співвідношення простих та складних речень у текстах установчих документів міжнародних організацій

Ще однією ознакою установчих документів міжнародних організацій є *офіційність*. Тон офіційності додають документам мовні засоби, що створюють ефект нейтральності, діловитості й строгості. Насамперед необхідно наголосити на ролі лексичних засобів: слів нейтральних і книжних, запозичених, іноземного походження. Певне місце займають архаїзми *(hereby; hereinafter; thereafter; therein; hereof; hereto; thereto; thereunder, henceforth)*, хоча їхня кількість порівняно незначна. В установчих документах міжнародних організацій здебільшого використовують спеціальну термінологію, що пов'язано зі специфікою діяльності та профілем організації тощо.

Традиція, вимоги до стилю документів та офіційних повідомлень (виступів) на міжнародних конференціях, що історично склалися, змушують використовувати такі маловживані в інших стилях мови вирази, як *agenda* – порядок денний; *hereinafter named* – нижче перелічений; *extraterritorial status* – екстратериторіальний статус; *as laid down in* – як записано/затверджено; *without prejudice to* – безвідносно/незалежно від; *subject ... to* – за умови тощо.

До першорядних рис стилю установчих документів міжнародних організацій можна також зачислити *беземоційність*. Офіційний стиль не приймає емоційно забарвлених слів, слів з конотативним значенням. Мова установчих документів вирізняється відсутністю образності. Наприклад, М. М. Кожина зазначає, що образність відвернула б хід думки, міркування, привела б,

зрештою, до неточності, розпливчастості визначень і формулювань [3].

Водночас зазначимо, що мова установчих документів міжнародних організацій не є емоційно збідненою. Засоби словесної образності у ній усе ж присутні. Наприклад, порівняння в установчих документах міжнародних організацій слугують засобом логічного мислення. Проте ці порівняння не образні, а, здебільшого, ілюстративні. На думку І. Р. Гальперіна, «надмірне користування образними засобами в науковій прозі може призвести до розхитування системи або, іншими словами, до порушення норм даного стилю мови» [4, с. 70].

Аналіз статутних документів міжнародних організацій засвідчує, що використання в них засобів словесної образності відповідає тому стану, за яким система стилю є зрівноваженою. Мовні засоби використовують, щоб забезпечити об'єктивно-закономірний виклад, точність, офіційність повідомлення.

Природно, що через комунікативні цілі в установчих документах міжнародних організацій використовують не всі відтінки експресивності. Ці документи відзначаються лише нейтральною експресивністю і нейтральною об'єктивністю. Емоційно-експресивні засоби роблять переконливішими та зрозумілими докази, наголошують на важливих моментах висловлювань, чіткіше виражають оцінку або відношення до описуваних явищ тощо [1].

Ще однією важливою стильовою рисою установчих документів міжнародних організацій є *точність*. Цей термін містить поняття самоцілі та засобів її досягнення. Мета документів полягає в точному вираженні думки, достовірному викладі певних питань; її досягають за допомогою точного підбору слів, форм і конструкцій, тобто вибору того оптимального варіанта, який найадекватніше виражає потрібне значення і який неможливо замінити іншою граматичною формою, іншими лексичними одиницями тощо.

Точність у дипломатичному стилі – це насамперед істинність передачі смислових відтінків у документах. Точність досягають шляхом застосування іменників. Займенники та слова-замінники *that, one* вживають зрідка. З цією ж метою використовують доповнення, обставини, визначення.

Для точнішого розуміння того чи іншого слова (терміна) в документах міжнародних організацій іноді вдаються до його визначення або детального пояснення у тексті, наприклад:

Article 1 DEFINITIONS

(d) «freely convertible currency» shall mean:

(i) currency of a Member which the Fund determines, after consultation with the International Monetary Fund, is adequately convertible into the currencies of other Members for the purposes of the Fund's operations; or

(ii) currency of a Member which such Member agrees, on terms satisfactory to the Fund, to exchange for the currencies of other Members for the purposes of the Fund's operations.

(e) «Governor» shall mean a person whom a Member has designated as its principal representative at a session of the Governing Council [10].

Аналіз установчих документів засвідчує, що їхнім текстам, поряд з точністю, притаманна також *стереотипність*. Створені традицією штампи для вираження думки відрізняються однозначністю й точністю. Штампи сприяють економії місця і часу, а також усувають двозначність висловлювань. Іншою формою стереотипності є шаблонні фрази, необхідні для оформлення документа, створення його текстової архітектоніки.

Особливе значення текстового шаблону полягає в тому, що він допомагає повідомити додаткову інформацію, налаштувати на сприйняття саме цього документа, а не іншого. Наприклад, дієприкметникові звороти у першій частині резолюцій і конвенцій несуть інформацію про те, що далі слідують констатація та підсумовування викладених фактів, висновок чи рішення. Власне рішення оформляють у другій частині документа, проте вже особовою формою дієслова. Як зазначає І. Р. Гальперін, вже сама форма документа, без перебільшення, несе інформацію, оскільки відображає певною мірою тип комунікації [4].

Проте головне, що об'єднує різні типи документів такого жанру, – це їхня основна частина. Саме тут головні риси регламентуючого жанру проявляються чітко і в повному обсязі. Специфіка цих документів виявляється у тому, що деякі категорії та форми мають особливості функціонування. Наприклад, абзац не завжди точно визначається традиційними характеристиками. Це пояснюємо особливостями досліджуваного жанру, такими як чіткість, пов'язана з текстовим розчленовуванням, стереотипністю, канонічністю. Як уже зазначено, документ, зазвичай, містить статті *(articles)* і пункти *(provisions)*. Часто абзац, який складається з одного пункту, за змістом не є завершеною одиницею і продовжується в наступному пункті (іноді й далі). Оскільки стаття загалом складається з подібних абзаців і пунктів, вона, з точки зору єдності змісту, перетворюється на один абзац. Наприклад:

ARTICLE III. Board of Trustees

1. There shall be a Board of Trustees of the Institute (hereinafter referred to as «the Board») to be established on a broad geographical basis and composed as follows:

(a) Not less than eleven members (and not more than thirty) shall be appointed by the Secretary-General in consultation with the President of the General Assembly and the President of the Economic and Social Council; these Board members may include one or more officials of the United Nations Secretariat;

(b) The term of office of the members of the Board shall be three years;

(c) The term of a member appointed to fill a vacancy on the Board shall be for the duration of the unexpired term of office of the former member of the Board. No appointed member of the Board shall serve continuously for more than two terms;

(d) The Secretary-General, the President of the General Assembly, the President of the Economic and Social Council and the Executive Director of the Institute shall be ex officio members of the Board;

(e) A member of the Board who cannot attend a meeting of the Board shall be represented by an appropriate alternate appointed by the Secretary-General on the proposal of the member of the Board concerned. The rules of procedure of the Board shall

specify the modalities of such designation. and the conditions of such representation.

2. The Board shall:

(a) Formulate principles and policies to govern the activities and operations of the Institute;

(b) Establish conditions and procedures for:

(i) The utilization of funds from the General Fund and the Reserve Fund for the functions of the Institute in accordance with the priorities established by the Board;

(ii) The receipt and disbursement of special purpose grants;

(c) Consider and approve the work programme and adopt the budget of the Institute on the basis of proposals submitted to it by the Executive Director, including any new programmes that may be proposed by the Secretary-General or by Governments through the General Assembly, within the limits of available financial resources.

3. The Board shall meet at least once a year. It shall elect its own officers and may adopt such rules of procedure as it may consider necessary. It shall take its decisions in the manner provided in its rules of procedure… [13].

Між усіма абзацами-пунктами не відбувається розриву у плані змісту. Прийнято вважати, що абзац – це одиниця, сформована зі складного синтаксичного цілого (одного або декількох), однак абзац-пункт може містити одне просте речення, іноді навіть непоширене. Наприклад:

SECTION 6. Limitation on Liability

Liability on shares shall be limited to the unpaid portion of the issue price of the shares [9].

Подібні прості речення в регламентуючому жанрі мають структурно-стилістичне навантаження: у них строго і чітко виокремлено й зафіксовано зміст пункту. Причому наступні абзаци-пункти можуть уточнювати та доповнювати загальний лаконічний зміст попереднього пункту.

Характерно, що лексичними зв'язками між абзацами зрідка слугують субститути – особові займенники в ролі підмета і доповнення, хоча іноді їх співвідносять з чимось раніше або пізніше згаданим, де вони утворюють більшу, ніж просто речення, комунікативну одиницю. Це пов'язано з канонічністю документа досліджуваного жанру: за умови посилання на будь-який пункт було б дуже незручно відновлювати субститути, посилаючись на інші пункти документа. Це могло б спричинити нечіткість і незрозумілість викладу. Підсумовуючи, можна висловити припущення, що абзаци-пункти, пов'язані особовим займенником у ролі підмета (субститутом), утворюють надфразову єдність.

Висновки. В установчих документах міжнародних організацій завдяки жанровим стилістичним особливостям вироблені певні норми вживання граматичних і синтаксичних конструкцій. Відбір тих чи інших конструкцій і форм, їхнє систематичне і переважаюче вживання, а також зміна специфіки функціонування та навіть природи деяких категорій засвідчують взаємодію усіх рівнів мови, тісний зв'язок між лінгвістичними (мовними) та екстралінгвістичними чинниками. Ці риси є складовими дипломатично-регламентуючого підстилю, до якого, на нашу думку, належать установчі документи міжнародних організацій, що відзначаються рисами термінологічного, функціонального забарвлення.

Список літератури:

1. Зарума-Панських О. Р. Лексико-семантичні особливості текстів міжнародних договорів / О. Р. Зарума-Панських // Іноземна філологія. – 1999. – Вип. 111. – С. 144–149.
2. Кащишин Н. Є. Стиль текстів дипломатичних документів як поєднання стилів / Н. Є. Кащишин // Наукові записки. – Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. – С. 120–123. – (Серія філологічна; вип. 44).
3. Кожина М. М. Речеведение и функциональная стилистика: вопросы теории. Избранные труды / М. М. Кожина. – Пермь, 2002. – 475 с.
4. Лексикологические и стилистические проблемы функционирования слова и словосочетания: сборник статей / отв. ред. д-р филол. наук, проф. И. Р. Гальперин. – М., 1980. – 431 с.
5. Мороховский А. Н. Стилистика английского языка / А. Н. Мороховский, О. П. Воробъёва, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко. – К.: Выща школа, 1991. – 272 с.
6. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы: на материале английского языка / А. А. Уфимцева. – Изд. 3. – 2010. – 288 с.
7. Endlich G. A. A commentary on the interpretation of statutes / G. A. Endlich. – Clark, New Jersey: The Lawbook Exchange, 2006.
8. Geis L. The Language of Politics / L. Geis. – New York: Springer, 1987.
9. International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) Articles of Agreement [Electronic resource]. – Available at: http://siteresources.worldbank.org/EXTABOUTUS/Resources/IBRDArticlesOfAgreement_links.pdf
10. International Monetary Fund (IMF) Articles of Agreement [Electronic resource]. – Available at: https://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/#a6s1
11. Kiklewicz A. Język poza granicami języka 2. Semantyka a pragmatyka: spyr o pierwszeństwo / A. Kiklewicz. – Olsztyn, 2011.
12. Riesel E. Theorie und Praxis der linguostilistischen Textinterpretation / E. Riesel. – Hochschulverlag, Moskau, 1974. – S. 103.
13. Statute of the United Nations Institute for Training and Research (UNITAR) [Electronic resource]. – Available at: https://www.unitar.org/sites/default/files/ uploads/unitar_statute.pdf

Кучик Г.Б.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ЧЕРТЫ ЯЗЫКА УЧРЕДИТЕЛЬНЫХ ДОКУМЕНТОВ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Аннотация
В статье проанализированы стилевые характеристики языка учредительных документов международных организаций. Выделены такие черты, как логичность, официальность, безэмоциональность, точность, стереотипность. Выяснена принадлежность учредительных документов международных организаций к дипломатически регулятивному подстилю.
Ключевые слова: стиль, архитектоника официальных документов, стилистические средства, шаблон, синтаксические конструкции.

Kuchyk H.B.
Ivan Franko National University of Lviv

STYLISTIC FEATURES OF THE LANGUAGE OF STATUTORY DOCUMENTS OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

Summary
The article analyzes the stylistic characteristics of the language of statutory documents of international organizations. The following characteristics are determined: consistency, regularity, accuracy, as well as stereotype. It is considered that statutory documents of international organizations belong to diplomatic and regulatory substyle.
Keywords: style, architectonics of official documents, stylistic means, template, syntactic constructions.

УДК 811.111'271

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОРЕКТНОСТІ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Молодиченко Н.А.
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
Танана С.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті визначено суть поняття «політична коректність»; виявлено вплив «політичної коректності» на розвиток і збагачення лексичного складу слів у сучасній англійській мові; проаналізовано функціонування політичної коректності в сучасній англійській мові.
Ключові слова: політична коректність, сучасна англійська мова, мовна практика, засоби мовного відображення, коректна термінологія.

Постановка проблеми. Сучасна англійська мова постійно розвивається, збагачується новими словами. Глобалізація у сучасному світі є основою багатьох трансформацій, у тому числі й основою зміни норм комунікативної поведінки. Із демократичними змінами глобального масштабу, які вимагають уникати висловлювань, що могли б образити або роздратувати людину, яка бере участь у комунікації, пов'язана і поява відносно нового лінгвокомунікативного явища – політичної коректності: практики прямої або опосередкованої заборони на висловлювання певних суджень, обнародування фактів, вживання слів і виразів, що вважаються образливими для певних громадських груп, які виділяються за ознакою раси, статі, віку, віросповідання, сексуальної орієнтації тощо. Політично коректні одиниці активно поповнюють сучасну англійську мову, адже вищезгадане явище має дуже сильний вплив на суспільство. Явище політкоректності, яке виникло в країнах Заходу та США в 60-х роках XX століття, стало невід'ємним компонентом ідеології й обов'язковою частиною мовної практики американської культури, а також культур західноєвропейських країн. «Політична коректність мови виявляється в прагненні знайти нові засоби мовного відображення замість тих, які ображають почуття та гідність індиві-

© Молодиченко Н.А., Танана С.М., 2016

дуума, вражають його людські права звичайною мовною нетактовністю або прямолінійністю щодо ставлення до расової та статевої ознаки, віку, стану здоров'я, соціального статусу, зовнішнього вигляду» [3, с. 16]. Прихильники політкоректності борються і на політичній арені, і в мовній сфері. Це явище зумовило великий вплив на сучасну англійську мову, справді перетворилося в подобу самоцензури в усіх сферах ЗМІ. Уживаючи політично коректну термінологію, мовець дотримується відомих норм суспільної моралі, уживаючи пряму назву явища, зазнає суспільного осуду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед перших спроб описати й дослідити політкоректну лексику на особливу увагу заслуговує словник З.С. Трофимова, праці С.Г. Тер-Мінасової, І.М. Некрасової, Є.В. Шляхтіної, В.В. Паніна та інші. Політкоректна лексика досліджувалася переважно на матеріалі англійської мови (С.Г. Тер-Минасова), у її зіставленні з російською (Є.В. Шляхтіна). Явище політкоректності досліджувалося переважно в лінгвістичному аспекті, проте є спроби дослідження феномену політкоректності в соціальному й культурологічному аспекті, підкреслення необхідності міждисциплінарного підходу до вивчення явища політкоректності.

Мета роботи: вивчення основних аспектів функціонування політичної коректності в сучасній англійській мові.

Виклад основного матеріалу. Політкоректність як ідейна течія виникла у 70-х роках минулого століття на Заході і найяскравіше виявила себе в США, ставши своєрідною відповіддю на расові, гендерні, соціальні, екологічні та інші проблеми, що хвилюють сучасне людство. Політична коректність народилась у зв'язку з боротьбою проти расизму, розквітом феміністського руху та рухів за права різноманітних меншин і тварин. Політкоректність є специфічною для культури й мовної практики США, проте відображає вплив й на інші мови. У 1990-і, переважно в університетському середовищі США, термін знаходить своє цілком сучасне значення того, що англійською також виражається поняттями inclusive або neutrallanguage – концепції, що базується на гіпотезі Сепіра-Уорфа (en: Sapir-Whorf hypothesis), постулює, що лінгвістичні категорії формують поняття і дії мовця.

Політична коректність передбачає заміну слів, які мають статеву приналежність, на гендерно-нейтральні терміни, наприклад, «chairperson» замість «chairman» (голова), використання різних форм із «challenged» («людина з особливими потребами», або «той, хто змушений долати труднощі») замість використовувалися раніше простих слів для людей із фізичними вадами («сліпий, кульгавий, інвалід»). Бажання дотримати політкоректність у релігійній сфері призвело до того, що в деяких англомовних країнах традиційне побажання «Merry Christmas» («веселого Різдва») стали часто замінювати на «Happy Holidays» («щасливих свят») у випадках, коли воно звернене до людей невідомого віросповідання (наприклад до широкого загалу).

В останні 10-15 років поняття політкоректності поступово стало поширюватися і на сексуальні меншини. Політкоректність по відношенню до них припускає неприйнятність закликів до будь-якої дискримінації чи обмеження прав або до переслідування представників сексуальних меншин, пропагують нетерпимість до сексуальних меншин, гомофобію, гетеросексізм (гетеросексуальний шовінізм), а також неприпустимість вживання по відношенню до сексуальних меншин образливих для них найменувань [2, с. 82]. Коректного позначення для транссексуалів стали MtF і FtM. Плутанина в ЗМІ з тим, як називати транссексуалів (він/вона, колишній чоловік, колишня жінка) викликане нерозумінням суті цього явища. Як і раніше широко поширене вважається транссексуалами некоректним вислів «змінити стать» (замість «корекція статі»). Деякі вважають слово *«woman»* нерівноправним слову *«man»*. Останнє раніше означало «людина», але було монополізовано як назва чоловіки. Замість «woman» використовують «female» і слова, повернуті з древньої англійської. Політкоректність полягає у тому, щоб у використовувану мову уникати всього того, що могло б бути образливим для тих чи інших категорій осіб за ознакою раси, статі, віросповідання, сексуальної орієнтації, віку, інтелектуальних здібностей і т. д., уникаючи, в ідеалі, осмисленого висловлювання взагалі (назвати злодія злодієм – неполіткоректно). На думку ряду авторів, в англомовних країнах термін вживається майже незмінно з іронією чи несхваленням.

Мабуть, ні для кого не секрет, що американський варіант англійської мови дуже відомий своєю політкоректністю, яка активно просувається в публіцистичному, політичному, освітянському та й побутовому дискурсі. Відповідне явище є наслідком боротьби з дискримінацією за статевими, расовими, етнічними та іншими ознаками. Однак у результаті утворені неологізми є більш курйозними, ніж тактовними. Слід розуміти, що політкоректність, це не просто новий синонім для таких понять як ввічливість чи толерантність. Політкоректність – це певна політика, певний спосіб поведінки. Особливостями політкоректності є її крайня запобігливість – засуджуються не просто образливі вчинки, а усе що потенційно може бути образливим. У разі оцінки мотивації вчинку чи слів, які можуть розглядатися як образливі обирається як правило варіант інтерпретації максимально близький до зумисного вчинку. Також для політкоректності характерна крайня неконфліктність – у разі якщо виникає вибір між кількома варіантами інтерпретації події, факту, вчинку обирається найменш образливий, навіть якщо він є менш імовірним чи навіть відверто надуманим. Ще однією особливістю практики політкоректності є неоднаковість підходу. Оскільки сучасна політкоректність виросла з руху за права меншин як правило одні групи розглядаються як жертви, а інші як агресори [6, с. 13]. Власне сама політкоректність застосовується майже виключно саме щодо дій «агресорів», відносно до «жертв». Згідно з принципами політкоректності, в суспільстві не повинно існувати упереджень у відношенні до людей нетрадиційної сексуальної орієнтації. Питання дотримання їх прав є об'єктом пильного контролю з боку громадськості і обговорюються на найвищому державному рівні.

У зарубіжному науковому дискурсі, і зокрема в словниках, підходи до визначення політкоректності різні. Проте в більшості випадків це

поняття означає необхідність поводитися ввічливо, дотримуючись правил і норм поведінки, прийнятих в суспільстві.

Політична коректність (частіше вживається політкоректність; від англ. *political correctness (politically correct or PC)* – дослівно *політична правильність*) – термін, що описує стиль мовлення, ідеї, політику, поведінку, які мають мінімізувати образу расових, релігійних, культурних чи інших груп. Оскільки під політичною коректністю розуміється, перш за все, мовна політкоректність, існує тенденція прибирати з мови (та з мовлення) ті слова і вирази, які можуть зачепити почуття людини мовною нетактовністю, образити особу прямолінійною вказівкою на стан здоров'я або вік, сексуальну орієнтацію або стать [2, с. 81]. Сучасне поняття політичної коректності з'явилося в 1970-80-их роках. У цей час ставало соціально прийнятним на Заході для жінок переслідували той стиль життя, якого зазвичай дотримувалися чоловіки, як, наприклад, прагнення стати головним менеджером чи виконавчим директором великої корпорації. Саме тому і виникло питання про те, що, англійська мова повинна змінити свої іменники чоловічого роду, як, наприклад, «chairman-голова» на більш загальні терміни, як, наприклад, «chairperson». Інші загальновідомі приклади включають використання терміна «person with disability» над «cripple» та «mentally ill» над»crazy».

Автори соціологічного словника-довідника Г. Лоусон і Д. Гэррод пропонують наступну дефініцію: «політична коректність (political correctness) – в очах її опонентів швидше міфічне, чим реальне явище, яке проявляється в прагненні виключити будь-який прояв дискримінації людей за ознакою статі, етнічної приналежності, фізичних здібностей або сексуальної орієнтації» Енциклопедія The Hutchinson (Великобританія) містить наступне визначення: «політична коректність – розмовний термін, що використовується для визначення ліберального ставлення до проблем освіти і суспільного статусу і всього, що з цим зв'язаного. Щоб бути політично коректним, потрібно реагувати на прояви расизму, сексуального насильства, проявляти турботу до навколишнього середовища. Явно негативну оцінку, дає політичній коректності В. Рэймонд (W. Raymond): «політична коректність – напівфашистський ідеолого-політичний рух у 80-90-і роки в США, поширюваний в основному ліберальними групами, що полягає у нав'язуванні строгого дотримання нейтральної мови стосовно статі, зросту, сексуальній орієнтації, расовій приналежності, при обговоренні вище перелічених тем.

Словники сучасної англійської мови дають дещо різні дефініції понять «політично коректний» та «політична коректність». У більшості випадків вираження означає, передусім, «необхідність поводитися ввічливо, шанобливо, дотримуючись правил і норм поведінки, прийнятих у суспільстві». Також, самі вислови та їх лексико-семантичні варіанти вокабул мають імпліцитне значення політики, що проводиться суспільством для викорінювання дискримінації, упереджень і підтримки прав певних груп населення, а також політики расово-етнічної мультикультурності.

Політично коректні лексичні одиниці виникли як евфемізми, що мали на меті уникнути вживання слів, що підкреслюють ті чи інші випадки нерівності між людьми, наприклад расової, гендерної нерівності, фізичні чи психічні недоліки. Серед політкоректних термінів можна виділити такі групи лексичних одиниць [13, с. 37]:

1) одиниці на позначення расової й національної належності, наприклад African American «афро-американці» – на позначення американських негрів, indigenous peoples «первісне населення» – на позначення американських індіанців, Inuit – на позначення ескімосів;

2) одиниці на позначення ґендерної належності, наприклад спроби створити замінники слова woman, які не є похідними від man – womyn, wimmin, wimyn, wofem, womban, womon;

3) одиниці, які позначають фізичні чи психічні якості людини – наприклад: синоніми на позначення людини із надмірною вагою – large-than-average person, a person of size, a person of substance, a person with an alternative body image, a horizontally challenged person, differently sized person; синоніми на позначення літніх людей – chronologically gifted, experientally enchanced, longer-living, mature; celebrally challenged – для уникнення слова stupid, emotionally different – для уникнення слова crazy;

4) ґендерно нейтральні лексичні одиниці, переважно на позначення професій, де нейтралізовано морфеми на позначення роду fire fighter замість fireman, actron замість actor, actress, waitron замість waiter, waitress, chairperson замість chairman, chairwoman; є також спроби створення гендерно нейтральних займенників co (he, she), cos (his, her), coself (himself, herself);

5) одиниці на позначення непрестижних професій, що підкреслюють їхню важливість для суспільства – sanitation engineer (garbage collector), enviromental hygienist (janitor).

6) одиниці на позначення тварин і рослин animal companion (pet), botanical companion, flolar companion (plant, bouquet), canine-American (American dog, за аналогією з African American).

Деякі з цих лексичних одиниць закріпилися в мові (African American, indigenous peoples, fire fighter, chairperson). Такі лексичні одиниці створені з компонентів, що традиційно існують у мові та полегшує їхнє сприйняття. Інші, штучно створені, щораніше не існували в мові, не змогли на сучасному етапі розвитку мови замінити звичні слова (womyn, wimmin, wimyn, wofem, womban, womon, co, cos). Ці одиниці різноманітні за структурою – словосполучення з різною кількістю компонентів – від багатокомпонентних (a person with an alternative body image) до двокомпонентних (flolar companion), рідше складні слова (large-than-average person, longer-living).

Проте, серед вивчених дефініцій є також і визначення, що надає терміну пейоративного значення (відзначається негативна сторона цього явища). Так, словник Cambridge Advanced Learner's Dictionary дає наступне пояснення: в дефініції прислівника «politically» (політично) акцентується несхвальна конотація фрази-прикладу, що містить вираз «політично коректний» – «якщо чиї-небудь дії або мова політично коректні, вони занадто сильно прагнуть виявити ввічливість і пошану до чоловіків і жінок усіх рас, віків і фізичних можливостей» [5, с. 16].

У даному випадку, скоріш за все, політкоректність асоціюється з перегинами, що виникають у нав'язуванні належного дотримання нейтральної мови стосовно статі, віку, сексуальної орієнтації, расової приналежності тощо.

Висновки. Отже, мова пов'язана з менталітетом, культурою, традиціями її носіїв, тому багато процесів і явищ, що відбуваються в суспільстві, знаходять віддзеркалення в системі мови. Англійська мова, як одна з мов світу, що найдинамічніше розвиваються, зазнала за останні десятиліття значних змін, які зумовлені змінами в суспільній сфері. Невипадково, що саме в середовищі сучасної англійської мови виникла могутня культурно-поведінкова і мовна тенденція, що отримала назву «політична коректність». Політкоректність стає дуже актуальною, оскільки кожен з учасників комунікації в наші дні змушений коригувати свою мовну поведінку. Вона є ідеологічною і ментальною настановою, спрямованою на подолання міжнаціональних, міжкультурних, міжетнічних протиріч і конфліктів і, в той же час, знаходить мовну реалізацію, що виявляється у виборі особливих мовних засобів.

Список літератури:

1. Некрасова И. М. Лингвистические аспекты феномена политкорректности // Вопросы лингвистики, педагогики и методики преподавания иностранных языков / Гл. ред. Нина Пушина. – Ижевск: Изд. дом «Удмуртский университет», 2006. – С. 236-243.
2. Палажченко М. Ю. К вопросу о политической корректности, настоящей и мнимой, и политике двойных стандартов // Вестник МГУ. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2004. – № 1. – С. 81-89.
3. Панин В. В. Политическая корректность как культурно-поведенческая и языковая категория: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / В. В. Панин. – Тюмень, 2004. – 19 с.
4. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – 264 с.
5. Шаров К. С. На темной стороне политкорректности: гендерно-нейтральный новояз // Вопр. филос. – 2010. – № 3. Режим доступу: http://www.labrys.ru/node/6506
6. Шляхтина Е. В. Языковой аспект политкорректности в англоязычной и русской культурах: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. В. Шляхтина – Ярославль, 2009. – 24 с.

Молодиченко Н.А.
Мелитопольський государственный педагогический университет
имени Богдана Хмельницького
Танана С.М.
Переяслав-Хмельницкий государственный университет
имени Григория Сковороды

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ПОНЯТИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОРЕКТНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация
В статье определено суть понятия «политическая коректность»; выявлено влияние «политической коректности» на развитие лексического состава слов в современному английскому языку; проанализировано функционирование политической коректности в современному английскому языку.

Ключевые слова: политическая коректность, современный английский язык, языковая практика, средства языкового отображения, коректная терминология.

Molodychenko N.A.
Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytskyi
Tanana S.M.
«Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

MAIN ASPECTS OF CONCERTION OF POLITICAL CORRECTNESS IN MODERN ENGLISH

Summary
The main of conception of political correctness is determined; the influence of political correctness to development and increase of lexical composition of words in modern English is discovered; the function of political correctness in modern English is analyzed in the article.

Keywords: political correctness, modern English, speech practice, means of speech representation, correct terminology.

УДК 81'367.335-112)

РОЗВИТОК ПАРАТАКСИСУ Й ГІПОТАКСИСУ В СТУДІЯХ УЧЕНИХ МОСКОВСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ

Ніколайчук А.С., Козорог А.І.
Донбаський державний педагогічний університет

Стаття присвячена історії вивчення паратаксису й гіпотаксису складного речення в студіях мовознавців Московської лінгвістичної школи. Визначено внесок представників у теорію розвитку синтаксичних зв'язків. Проаналізовано особливості вивчення сурядності й підрядності в працях учених Московської школи, а також у студіях А. Мейє, Ф. Є. Корша, П. Д. Первова, С. С. Дложевського, та ін. Проведено докладний аналіз низки цінних тверджень Ф. Є. Корша щодо питань історії формування складнопідрядних речень на прикладі відносних конструкцій. Розкрито погляди лінгвістів на генезис та еволюцію паратаксису й гіпотаксису.

Ключові слова: сурядність, підрядність, складне речення, генезис, Московська лінгвістична школа.

Постановка проблеми. Розвиток будь-якої мови відбувається як боротьба двох протилежних тенденцій: до збереження та стабілізації системи мови, з одного боку, та до її адаптації, перебудови, удосконалення, з іншого. Своєрідний взаємозв'язок та переплетіння зазначених тенденцій і реальні форми їхнього вияву зумовлюють не лише межі можливих історичних змін у мові та їхні темпи, а й характер проходження цих змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснений нами огляд літератури свідчить про те, що серед праць, присвячених аналізу синтаксичних концепцій учених Московської лінгвістичної школи, значне місце посідають роботи В.В. Виноградова, Є.М. Ширяєва, В.Г. Адмоні, В.В. Щеуліна, М.І. Черемисиної, Т.А. Колосової, В.А. Бєлошапкової, В.І. Собінікової, Р.Д. Кузнецової, А.П. Загнітка та ін. Проте в сучасному мовознавстві бракує комплексних лінгвоісторіографічних праць, присвячених поглядам того чи іншого лінгвіста на проблему історії явищ паратаксису й гіпотаксису в складному реченні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення причин, напрямів та форм мовних змін, безперечно, належить до найскладніших проблем лінгвістики. Історичний синтаксис у мовознавстві порівняно з морфологією та фонологією є малодослідженою сферою лінгвістики.

Актуальність визначена значністю внеску мовознавців Московської лінгвістичної школи у вивчення широкого кола синтаксичних явищ, у тому числі сурядності й підрядності. Відсутність комплексного підходу до аналізу концепції зумовила необхідність спеціального лінгвоісторіографічного дослідження.

Мета статті. Головною метою цього дослідження є розкриття концепцій мовознавців Московської лінгвістичної школи, пов'язаних з паратаксисом і гіпотаксисом у складному реченні та з особливостями їхнього історичного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Процес розвитку мови був у центрі наукових пошуків учених Московської лінгвістичної школи. Учені дотримувалися домінантного для XIX ст. – початку XX ст. погляду на мовознавство як на історичну науку. Основою вивчення сурядного й підрядного зв'язків у діахронії став формальний підхід.

Важливе місце в студіях учених Московської лінгвістичної школи посідала розробка тверджень про паратаксис і гіпотаксис у складному реченні в діахронії. Цьому аспекту вивчення проблеми присвятили праці Є.Ф. Будде [1] й О.М. Пєшковський [7].

Зокрема, Є. Ф. Будде висловив думку, що гіпотаксис походить від паратаксису, а на давнішому ступені розвитку мов були лише самостійні, незалежні речення. Учений зазначав, що «раніше, до об'єднання речень навколо головного способом підрядності інших речень у різних видах і формах, було, ймовірно, сполучення єднальними сполучниками або безсполучниковість, доки мова (російська) не виробила форм підрядності під впливом розвинених потреб думки дати в самій мові вираження планомірного співвідношення головних і другорядних, у психологічному значенні, своїх частин» [1, с. 228].

У зв'язку з цим доречно звернутися до праць французького лінгвіста А. Мейє. У праці «Вступ до порівняльного вивчення індоєвропейських мов» (1-е видання – 1903) А. Мейє представив результати, отримані індоєвропеїстикою XIX ст. У монографії вченого розглядається й питання паратактичного й гіпотактичного зв'язків у складному реченні.

Розглядаючи питання щодо походження гіпотаксису речень в індоєвропейський період, А. Мейє зазначав: «багато з того, що в інших мовах виражається за допомогою підрядних речень, могло в індоєвропейську епоху виражатися в межах того ж речення за допомогою іменних форм... було непотрібно вживати підрядні речення в декількох випадках, коли більшість індоєвропейських мов, наприклад французька, використовує їх» [там же, с. 376].

Значення дієприкметників, на думку лінгвіста, полягає в тому, що вони слугують для прилягання, що є основним синтаксичним засобом індоєвропейської мови [там же].

У праці «Спільнослов'янська мова» (1-е видання – 1924) А. Мейє присвятив паратаксису й гіпотаксису спеціальні розділи. Зокрема, учений зазначив, що групи слів у реченні часто містяться поряд без формального вираження зв'язку; це називається «асиндетоном» (безсполучниковістю). Але водночас, часто з'являється необхідність виразити цей зв'язок. У групі слов'янських мов безсполучниковий зв'язок трапляється нечасто, спостерігається переважно в російській мові [5, с. 388].

© Ніколайчук А.С., Козорог А.І., 2016

У цілому, за спостереженнями А. Мейє, усі частки, що слугують у слов'янських мовах для зв'язку речень, – давнього походження. Вони не роз'яснюються в слов'янських мовах, і лише їхній особливий ужиток є власне слов'янським [там же, с. 389].

На думку вченого, у народній мові гіпотаксис узагалі не має великого значення. До того, відносне слово й сполучники, що є основними засобами підрядності, з часом поновлюються. Синтаксис підрядності в слов'янських мовах простий, тому що в них відсутні проблеми, що пов'язані з різним ужитком дійсного та умовного способів [там же, с. 390].

Повернемося до праць учених Московської школи. О. М. Пєшковський стверджував: «Як усе просте виникло раніше складного, так і сурядність давніша за підрядність» [7, с. 473]. Учений пояснював це тим, що підрядні сполучники майже всі є похідними, а сурядні – первісними. Виявляється це також у переважанні сурядності над підрядністю в давньому й народному мовленні. Під час перекладу з давніх мов на сучасні постійно доводиться заміняти паратаксис гіпотаксисом (пор. давньоруське сполучення [там же, с. 473]. Процес витіснення сурядності підрядністю є одним з окремих випадків загального процесу розвитку синтаксичної перспективи.

Дослідник висунув також гіпотезу про те, що безсполучниковість давніша за сурядність і підрядність. Учений доводив, що «в давньому й повсякденному мовленні ми на кожному кроці знаходимо безсполучникові конструкції там, де сучасне суто літературне мовлення вимагає сполучників [там же, с. 473, 474].

Проблему походження паратаксису й гіпотаксису в складному реченні досліджували й сучасники вчених Московської лінгвістичної школи Ф. Є. Корш, П. Д. Первов, С. С. Дложевський.

У праці Ф. Є. Корша «Засоби відносної підрядності. Розділ із порівняльного синтаксису» (1877) висловлюється думка про можливість вивчення синтаксичних явищ шляхом зіставлення однорідних фактів і мов різних систем [3, с. 14]. Дослідник висловив низку цінних тез щодо історії складнопідрядних речень на прикладі відносних конструкцій:

1. В історії синтаксичного розвитку паратаксис передує гіпотаксису. Тому давнім способом вираження залежності є сурядні засоби зв'язку або навіть їхня відсутність, проте в складному реченні виокремлюються логічно самостійна й логічно підпорядкована частини [там же, с. 17].

2. Залежність між реченнями могла виражатися через особові й вказівні займенники, що стоять на початку підпорядкованого речення. Пор.: *…напротив того стола яма, а в* ***ней*** *камение, а от того столба и от ямы на столб же,* ***на нем*** *две грани* [там же, с. 18].

3. Пізніше закріплюється спосіб вираження підрядних відношень через питальні займенники. Наприклад, на основі питально-відповідної єдності типу: *Каков поп? – таков и приход* – формується складнопідрядне речення типу:... *Каков поп, таков и приход* [там же, с. 25].

4. Відносні займенники в багатьох мовах різних сімей походять від вказівних або питальних займенників, проте «не всі народи знайшли необхідним або можливим створити собі відносні займенники в повному значенні цього слова...: деякі з них зупинилися на відносних частках, тобто на яких-небудь незмінюваних утвореннях відносного (вказівного або питального) кореня зі значенням, первинно встановленим, але пізніше поширеним до такого ступеня, що вони стали годними для вираження відносної підрядності загалом» [там же, с. 22, 23]. На цій же основі формуються сполучники, незмінювані утворення для вираження підрядних відношень у складному реченні.

Учений відстоював думку про більш пізнє виникнення безсполучникових відносних конструкцій і вважав: для того щоб два самостійні речення створили таке складне речення, вони повинні бути тісно пов'язані й за змістом і за формою [там же, с. 16].

Оригінальний погляд на підрядне речення та його походження висловив П. Д. Первов у своїй праці «Синтаксична роль сполучника ut у латинській мові та генезис підрядного речення» (1905).

Мовознавець уважав, що процес розвитку складного речення подібно до процесу розвитку простого речення. П. Д. Первов стверджував: «Поширення речень відбувається за встановленими логічними категоріями – властивості, місця, часу, образу дії тощо. Проте не завжди в мові є слово, котрим можна було б прямо позначити властивість, місце, час тощо. Через те що не маємо окремих слів, ми вживаємо порівняння. Порівняння є основним принципом і підпорядкованості підрядного речення головному» [6, с. 423].

С. С. Дложевський розкрив питання про походження й розвиток відносних конструкцій у праці «Проблема виникнення відносних речень у латинській мові» (1915).

Учений доводив, що на певній первинній стадії мовлення переважав паратаксис: «Проблема походження відносних речень у латинській мові могла виникнути й отримати інтерес лише тоді, коли за фактами спостережень над рудиментами в мертвих мовах, над мовами примітивних народів і частково над мовленням дітей було установлено, що, чим примітивніший ступінь, на якому знаходиться розвиток мови, тим менше скований він писемністю, тим простіше зовнішня сторона способів поєднання речень, так що на деякій первісній стадії мовлення переважає паратаксис, тобто абсолютна сурядність» [2, с. 4].

Сутність паратаксису С. С. Дложевський убачав у тому, що речення нанизуються одне за одним без граматичного позначення спеціальними словами їхнього взаємовідношення [там же, с. 5]. І лише пізніше, на думку мовознавця, з'являються показники відносної підрядності, наприклад, у результаті зміни питальних займенників у відносні.

Питання про походження гіпотаксису досліджував Л. П. Якубинський, який при цьому намагався прослідити стадіальний розвиток синтаксису на основі суспільних відношень. Мовознавець також підрядність виводив із сурядності.

Л. П. Якубинський зазначав, що «в давньоруській літературній мові маємо вже більш або менш розвинуте складнопідрядне речення. Проте деякі властивості вказують на його порівняно недавнє виникнення, але низький рівень дослідженості, а деякі структурні типи складнопідрядного речення

показують, звідки в давньоруській мові походить гіпотактична конструкція» [8, с. 266].

Однією з особливостей давньоруського складнопідрядного речення є те, що воно ще не має розвинутої й диференційованої системи підрядних сполучників, як це є в сучасній російській літературній мові. Зокрема, це виражається в багатозначності гіпотактичних сполучників у давньоруській мові.

Мовознавець зауважив, що «поступово в літературній мові виробляється складна диференційована система підрядних сполучників зі спеціалізацією деяких сполучників для вираження певних відношень. Підрядний сполучник на цих ранніх етапах розвитку мови виступає скоріше як загальний показник гіпотаксису порівняно з паратаксисом» [там же].

Розвиток гіпотактичної конструкції на основі паратактичної полягав у тому, що в одне з сурядних речень уводився сполучник, у зазначеному випадку яко. У цьому й полягав один із перших шляхів розвитку складнопідрядної конструкції в давньоруській мові (на основі перетворення складносурядної конструкції).

Другий шлях розвитку гіпотактичного речення на базі паратактичного полягав у тому, що в головному реченні присудок виражався особовою формою дієслова, а в підрядному – дієприкметником [там же, с. 268].

Дослідник зазначав, що «другий шлях розвитку не став основним для складнопідрядного речення в російській літературній мові. Він породив дієприкметникові й дієприслівникові звороти. Визначальним шляхом розвитку гіпотактичного речення став перший шлях» [там же].

Тому що перший шлях давав можливість за допомогою постановки сполучників з їхньою подальшою диференціацією й спеціалізацією виразити відтінки залежності підрядних речень. Другий шлях не давав такої можливості. Він давав можливість виразити нерівноправність двох речень, що входять в одне складне, показував, яке з цих речень виявляється залежним (те, у якому присудок виражений дієприкметником), але виключав можливість уточнити характер цієї залежності.

Учений підкреслював, що багато пережитків паратаксису є в нашому побутовому мовленні, яке не дає повної реалізації пізнавального процесу в мові (порівняно з писемним мовленням) [там же, с. 82–84].

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз підтвердив, що внесок мовознавців Московської лінгвістичної школи у дослідження історії явищ паратаксису й гіпотаксису в складному реченні є дуже значним.

Спроби опису проблеми сурядності й підрядності в діахронії ученими Московської школи характеризуються значною різноманітністю підходів. Концепція розвитку складних речень Ф. Є. Корша дещо відрізнялась від поглядів учених Московської та Харківської лінгвістичних шкіл. Дослідник наполягав на пізнішому виникненні й розвиткові безсполучникових речень (тоді як О. О. Потебня, О. М. Пєшковський доводили, що безсполучниковість давніше за сурядність і підрядність).

Список літератури:

1. Будде Е. Ф. Основы синтаксиса русского языка / Е. Ф. Будде // Русский филологический вестник. – 1913. – № 3–4. – С. 121–382.
2. Дложевский С. С. Проблема возникновения относительных предложений в латинском языке / С. С. Дложевский // Университетские известия. – 1915. – № 4. – С. 1–19.
3. Корш Ф. Е. Способы относительного подчинения. Глава из сравнительного синтаксиса / Ф. Е. Корш. – М., 1877. – 110 с.
4. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе; [пер. с франц. Д. Кудрявского]. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 512 с. – (Серия «Лингвистическое наследие XX века»).
5. Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе; [пер. с франц. П. С. Кузнецова]. – М.: Изд-во иностр. лит, 1951. – 492 с.
6. Первов П. Синтаксическая роль союза ut в латинском языке и генезис придаточного предложения / П. Первов // Журн. м-во нар. просв. – 1905. – Сентябрь-ноябрь. – С. 423–432, с. 509–538.
7. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – 7-е изд., доп. – М.: Учпедгиз, 1956. – 512 с.
8. Якубинский Л. П. История древнерусского языка / Л. П. Якубинский. – М.: Учпедгиз, 1953. – 367 с.

Николайчук А.С., Козорог А.И.
Донбасский государственный педагогический университет

РАЗВИТИЕ ПАРАТАКСИСА И ГИПОТАКСИСА В СТУДИЯХ УЧЕНЫХ МОСКОВСКОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ

Аннотация
Статья посвящена истории изучения паратаксиса и гипотаксиса сложного предложения в студиях ученых Московской лингвистической школы. Определен вклад представителей в теорию развития синтаксических связей. Проанализированы особенности изучения сочинения и подчинения в работах ученых Московской школы, а также в студиях А. Мейе, Ф. Е. Корша, П. Д. Первова, С. С. Дложевского, и др. Проведен подробный анализ ряда ценных утверждений Ф. Е. Корша об вопросах истории формирования сложноподчиненных предложений на примере относительных конструкцій. Раскрыты взгляды лингвистов на генезис и эволюцию паратаксиса и гипотаксиса.

Ключевые слова: сочинение, подчинение, сложное предложение, генезис, Московская лингвистическая школа.

Nikolaychuk A.S., Kozorog A.I.
Donbass State Pedagogical University

THE DEVELOPMENT OF HYPOTAXIS AND PARATAXIS IN STUDIOS OF MOSCOW LINGUISTIC SCHOOL

Summary
The article is devoted to the history of studying hypotaxis and parataxis of the complex sentences in the studios of linguists of Moscow linguistic school. Special studies of coordination and subordination in the works of scientists of Moscow school as well as in the studios of A. Meje, F. Korsh, P. Pervov, S. Doljevskuy and others are analyzed. The detailed analysis of some important statements of F. Korsh according to the questions of the history of formation of complex sentences by the example of the relative constructionsis done. Linguists' views of genesis and evolutions of hypotaxis and parataxis are open.
Keywords: coordination, subordination, complex sentence, genesis, Moscow linguistic school.

УДК 821.161.2-1.09«19»:2

СИМВОЛ У КОНТЕКСТІ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ Б.-І. АНТОНИЧА

Тищенко О.О., Калмикова А.С.
Донбаський державний педагогічний університет

Поетична творчість Б.-І. Антонича є яскравим прикладом самореалізації світоглядних та естетичних зрушень в українській ліриці XX століття. Вона синтезувала в собі неофольклор, міф, давню та сучасну поетові історію. Простежимо різні варіанти осмислення лірики Антонича крізь призму натурфілософського світобачення міфічних ознак світобудови його поезії та конструювання поетичного образу, а також авангардних впливів на поетику «євангеліста природи». Універсальність мистецького міфотворення в поезії Антонича призводить до всеохопленості основних естетичних центрів поетичної світобудови. Лірика Б.-І. Антонича крізь призму міфософських ознак буття, світобудови, поетичного мислення та художнього образу переносить центр проблеми поетико-стильових особливостей у контекст пошуку нової поетичної мови як для світової, так й української поезії XX століття.
Ключові слова: символ, міфосвіт, міфопоетика, метаморфози, біблія, астрал.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Актуальність постановки проблеми пояснюється особливістю розвитку української лірики в цілому та розвитком поетичного всесвіту Б.–І. Антонича зокрема. Філософське начало його поезії нерозривно пов'язане із фольклорними мотивами, переважно Лемківщини, і водночас із поетовим потрактуванням культурологічного досвіду переважно міфічного забарвлення. Проблема дослідження індивідуальних поетико-стильових тенденцій поезії Антонича тісно переплітається із рештою світоглядних основ виразно національного скерування: пантеїстичного та християнського.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вивчення й поцінування творчості Б.–І. Антонича почалося ще в 30-ті роки західноукраїнськими критиками (М. Гнатишак, С. Гординський, І. Дубицький, Є. Маланюк, І. Огієнко, Є. Пеленський та інші), що визначило основні світоглядні та поетико-стильові засади Антонича-поета, зазначаючи оригінальний стан тем та її вдале поєднання із формальними пошуками. І. Огієнко у статті «Соняшний поет Богдан Ігор Антонич» зазначив, що ключові образи-символи в поезії такого ґатунку *(сонячність, крилатість, зелень)* підтверджують національну традицію, але на вищому рівні осягнення буття.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета й завдання статті полягає в тому, щоб визначити основні риси поетико-стильової індивідуальності Б.-І. Антонича крізь призму астральної символіки, розглянути основні елементи моделі художнього світу Антонича та їх естетичну функцію на рівні тексту; простежити взаємозв'язок елементів художнього мислення (поетичне, міфічне, астральне) у структурі поетичного образу в ліриці Антонича.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поезія Антонича ввібрала як символіку слов'янського язичництва, так і біблійні мотиви. У скрутних обставинах визрівав український патріотизм поета. Давнє українське язичництво у своєму лемківському варіанті переплітається у поета з біблійними уявленнями, що особливо яскраво можна простежити на рівні астральної символіки та мотивів землепоклоніння. Сюжет біблійної легенди наповнюється язичницькими символами, а крізь поганські уявлення чітко виокремлено образи Христа, Марії, рідше – Бога-Отця, а також різних християнських святих, схожих на язичницьких.

Найважливіші риси його поетики – національне забарвлення астральної символіки та мотив рідної землі, в якій проростає «співний корінь» мистецтва. Хтонічні міфологеми покло-

© Тищенко О.О., Калмикова А.С., 2016

ніння стихійним силам перемежовуються зі вшануванням світил як джерел життя, світла й натхнення. Саме злитість астральної символіки із землепоклонними мотивами й органічне вростання ліричного героя у світ природи дають поетові змогу з надчуттєвих неземних сфер повернутися до підвладних органам чуття стихійних виявів сущого у всесвіті.

Децентралізація образу сонця у зб. «Три перстені» може бути й наслідком наївно-безпосереднього міфологічного язичницького сприйняття дійсності, підсвітленого дитячими враженнями автора: «*Квітчасте сонце спить в криниці / На мохом стеленому дні*». Язичницькі та християнські уявлення у свідомості українця, особливо на рідній Лемківщині, позначені органічною злитістю: сонце «*Кущем горючим таємниці / виходить ранком з глибині*» («Елегія про співучі двері»). Ця міфологема є цікавою трансформацією та синтезом християнського сюжету з язичницьким ритуальним дійством. Бог-Отець промовляв до пророка Мойсея з палаючого куща, утаємничивши в ньому вогненно-світлий, спопеляючий славою образ. У язичницьких міфосистемах багатьох індоєвропейських народів існує уявлення про сонце, яке ночує за морем, у глибині вод. Антонич надав своєму сонцю для спочинку зумисне звужений простір «*у криниці на мохом стеленому дні*». Язичницьке квітчасте сонце (а квіти – найвищий вияв краси й досконалості природи) метафоризується в образі неопалимого куща. В українців-язичників існувало свято куща на честь ушанування рослин.

У поетичній системі Антонича поняття «сп'яніння й похмілля» передають особливий язичницький екстаз – радість весняної краси. Через «Елегію про співучі двері» відкривається світ дитячих вражень поета: «*Ще пам'ятаю: на воді / дрижачи іскри ранок сіє*». Метафоричний образ розсипу іскор стосується світанкового сонячного проміння. За словами О. Лосєва, міфічний образ, насамперед, емоційний, максимально підвладний осягненню чуттєвими органами: його наочна картинність ґрунтується на подібності. Б.-І. Антонич саме емоційний імпульс вважав найважливішим для поетичної творчості.

Безмежні щедроти сонця в метафорі «*пливло рікою сонце в світ*» передано через аморфний образ. Засобом децентралізації є також порівняння сонця із земним вогнем: «*як ватра сонце догоріло*». В обрядовості купальських свят вогнища виконували функцію заміщення небесного денного світила, присвячувалися найвищому вияву його життєвотворчої сили. Отже, ознаки сонця було приписано земному вогню. Б.-І. Антонич вдався до зворотнього перенесення ознак, змалювавши міфологічну картину настання вечора. В «Елегії про перстень пісні» дім поета мислиться як цілий усесвіт, де ростуть «*ліричні яблуні*» – дерева-дарувальниці натхнення, що символізують цілісність буття, початок усіх речей, земні бажання, безсмертя та вічну молодість. Водночас яблуко символізує спокусу. Символіка яблуні, як і саду, багатопланова й амбівалентна. Поет осмислив її через злитність народних уявлень про сонце й землю – основні сили, що беруть участь у створенні розмаїтих форм життя: «*Росте в моєму саді сонце – / похмільна квітка тютюну*». «Такий децентралізований образ сонця містить натяк на трансформовані уявлення про християнський райський сад як місце найвищого блаженства і язичницьку ефективність прояву двох найважливіших стихій – вогню й землі – в екстатичній рослині» [5, с. 190]. Через «*похмільну квітку тютюну*» означується сонце в найвищому розпалі життєво-творчої енергії. У поетичному саду натхнення Антонича ростуть на деревах заповітні слова, які цілком визрівають серед ночі (згадаймо його здатність творити у сні).

Поет говорив про множинність змістів поезії та багатовимірність її світів. Тут суміщуються різні часові та просторові площини: «*Життя звабливе і прекрасне / в одній хвилині пережить!*». Місяць-повня як завершений цикл часу символізує тут поетичну зрілість, а співіснування в одному просторі помножених місяців, які «*в долоні обважнілій*» несе господар саду натхнення – «*юний лірик*» – це зібрані й узагальнені духовні здобутки. Людська долоня – місце для накреслень долі, тому невипадково саме в ній опиняється кіш зі стиглими місяцями. Місяць же у «Трьох перстенях» як супутник усілякого натхнення сприяє людській творчості.

Джерело поетичного натхнення автора «Трьох перстенів» – це переважно весняна краса природи. Тому співзвучне єгипетському культу Осіріса – воскресаючого Бога, який проростає із зернин травою, уявлення слов'ян-язичників про юнака Зельмана, що відмикає весняні небесні ворота й проростає у вигляді зелені, модифікується в міфологемі: «*І хочеться хлопчині конче / від весняних воріт ключа*». Новонароджене весняне сонце постає в образі лошати.

«Відомо, що атрибутом небесної їзди є кінь. Але функції образу незміцнілого ще лошати дещо інші: лоша у травах, спочиває на них, а трава має амбівалентну символіку: сполучає в собі полюси життя і смерті, як і зелений колір. Отже, в образі лошати постає воскресаюче навесні сонячне божество» [4, с 34].

Ідею вічного колообігу життя і смерті, відродження живої природи навесні у зб. «Три перстені» відбиває образ веретена. Але в Б.-І. Антонича (вірш «Веретено») образ сонця децентралізується: «*Червоним сонця веретеном / закрутить молоде хлоп'я*», підлягаючи поетичному натхненню хлопця, який творить власний світ.

У збірці «Зелена Євангелія» децентралізацію образу місяця у вірші «Перша глава Біблії» зумовлено зіставленням біблійної легенди про першородний гріх з авторським апокрифом.

Яблуко в українській міфології вважалося атрибутом богині благополуччя, гармонії, щастя, любові – Лади. У міфосистемах індоєвропейських народів яблуко і яблуня – символ цілісності, першопочатку всіх речей. Єва як першопочаток людства асоціюється з українською Даною – великою праматір'ю – водою, що тісно пов'язана з місяцем. Суміщення часо-просторових площин, на якому базується заміна яблука місяцем у контексті Антонича, є переосмисленням сутності першородного гріха як приреченості людини, фактично – запереченням її гріховної природи. Обурення левів – вогнеочисної сонячної сили – спричинене

відчуженням людини від світу живої природи, особливо рослинної, намаганням вивищитися над нею. За Біблією, Бог поставив перших людей володарювати над усім створеним світом, окрім небесних світил і стихій. Отже, Антоничева Єва, зірвавши з яблуні місяць, порушила усталений у світі порядок речей, через що збунтувалися леви (зооморфна персоніфікація вогнеочисної сили торжествуючого сонця). Після цього сталося розмежування добра і зла, що виявляє себе через поняття совісті. І в Біблії, і в Антоничевому апокрифі після порушення первісного порядку відбувся перехід до цивілізації. У поета тут лунають міські мотиви, які в останній збірці («Ротації») стануть виявом акралізації буття. Єва ототожнюється з ранковою зорею. Тому мотив рвання місяця з яблуні, побудований на зіставлені різних просторових структур, може означати й настання світанку як прозріння добра і зла. Час, коли місяць зникає з нічного неба внаслідок завершення циклу, передбачає настання нового циклу в язичників та нового шляху для християн.

Основне змістове наповнення «Зеленої Євангелії» – поклоніння рослинній природі, тому тут досить часто трапляються децентралізовані образи світил, що ростуть на деревах: «*і вітер листя розгортає, / бо хоче сонце з вільх зірвати*». У вірші «Весна» на вільхах місяць розклюють зозулі – трансформоване уявлення про зозулю, яка пророкує людині кількість залишених років життя, і місяць як циклічне мірило часу. Зозуля відраховує роки, а місяць – дні, і цим спричинене співвідношення між ними: «*місяць розклюють зозулі*». Дещо відмінний децентралізований образ сонця, особливо близький до первісного наївного сприймання, трапляються у вірші «Село»: «*Застрягло сонце між два клени*».

У збірці «Ротації» зміщення образів світил щодо центру світобудови має відмінну од попередніх збірок мотивацію. Міське сонце зловісне, воно асоціюється з довгоногою комахою, що чигає на жертву: «*А сонце, мов павук, на мурів скісні луки / антен червоне павутиння розіп'явши, І мов мертві мухи, ловить і вбиває звуки*» [2, с. 18]. Децентралізований образ сонця у вірші «Весна» зумовлений перенесенням ознак міського оточення на світило: «*метелики, мов пил, спливають роєм / в калюжі сонця*». Отже, у місті, де «*місяць – мідний птах натхнення злого*», децентралізація світил щодо світобудови, зміщення їх небесного простору пов'язана зі втратою сакрального змісту буття. Коли почуття втрачають цінність, то й назви світил звучать як перифрази (вірш «Назавжди»): «*Мужчини в сивих пальтах із кишень виймають зорі / і платять їх панам за 5 хвилин кохання*».

В українській демонології був птах Лунь, що хапав душі й відносив у потойбіччя. У давньоримській міфології кожне місто мало свого покровителя-генія, доброго чи злого, – в Антонича він злий.

Символ міського місяця в Антонича амбівалентний. За М. Костомаровим, типізовані персоніфіковані рослини і тваринні образи перетворюються на символи в міфології. Місяць розмежовано автором на світло на небі й на сяйво, що проникає в кімнату у вигляді зооморфного образу: *«А місяць лежить у мене на канапі»*. Це індивідуальна авторська міфологема. Цікаво, що коли зооморфних рис кота набуває саме світило, його сяйво втілюється в образі цинічної миші, яка стає свідком смерті. В індійській міфології існував взаємодоповнювальний образ білої та чорної мишей, які поступово розточують життя.

Висновки. Отже, образ зірок децентралізований і підпорядкований злому генію міста, розбещеного цивілізацією, що має згубний вплив на людські душі. Цим післяісторичним хаосом «майже біологізованого», як зазначав сам поет, міста й замикається збірка «Ротації». Образи світил централізуються, коли сонце, місяць, зоря чи зорі мисляться компонентами астральної тріади й посідають горішню позицію світобудови; коли астральна тріада асоціюється з мойрами, які визначають творчу долю митця й весняної природи; коли сонце й місяць постають в образах ремісницьких виробів; коли рух сонця по небу передається в образі веретена чи мотовила, що обертається, або ж через образи небесної їзди на конях второваним небесним шляхом.

Список літератури:

1. Антонич Б.-І. Поезія / Б.–І. Антонич. – К.: Рад. письменник, 1967. – 216 с.
2. Лісовий В. Світоглядні обрії поезії Б.–І. Антонича / В. Лісовий // Генеза. – 1994. – № 1. – С. 17–19.
3. Пономаренко О. Мотиви колядок, щедрівок та веснянок у поезії Б.–І. Антонича / О. Пономаренко // Укр. мова і літ. в школі. – 2005. – № 7. – С. 46–56.
4. Пономаренко Олеся. Астральна символіка в поезії Б.–І. Антонича / Олеся Пономаренко // Слово і час. – 2004. – № 5. – С. 30–38.
5. Пономаренко Олеся. Централізовані образи світил у поезії Богдана–Ігоря Антонича / Олеся Пономаренко // Укр. мова й л-ра в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2004. – № 4. – С. 185–193.

Тищенко О.А., Калмыкова А.С.
Донбасский государственный педагогический университет

СИМВОЛ В КОНТЕКСТЕ ПОЭТИЧЕСКОЙ РЕЧИ Б.-И. АНТОНЫЧА

Аннотация
Поэтическое творчество Б.-И. Антоныча является ярким примером самореализации мировоззрения и эстетики украинской лирики XX века. Оно синтезировало в себе неофольклор, миф, древнюю и современную поэту историю. В статье представлены варианты осмысления лирики Антоныча сквозь призму натурфилософского мировоззрения мифических признаков мироздания его поэзии и конструирования поэтического образа, а также авангардных воздействий на поэтику «евангелиста природы». Универсальность художественного мифотворчества в поэзии Антоныча приводит ко всеохватываемости основных эстетических центров поэтического мироздания. Лирика Б.-И. Антоныча с её мифософскими признаками бытия, мироздания, поэтического мышления и художественного образа переносит центр проблемы поэтико-стилевых особенностей в контексте поиска нового поэтического языка как для мировой, так и украинской поэзии XX века.
Ключевые слова: символ, мифомир, мифопоэтика, метаморфозы, библия, астрал.

Tishenko O.O., Kalmikova A.S.
Donbass State Pedagogical University

SYMBOLS IN THE CONTEXT OF POETIC SPEECH BY B.-I. ANTONYCH

Summary
Poetry by B.-I. Antonych is a prime example of self philosophical and aesthetic changes in Ukrainian lyrics of XX century. It synthesized a neofolklore, myth, ancient and modern for poets history. Let us see different options of Antonych lyrics reflection through the natural-philosophical world view of mythical universe of signs his poetry and poetic image design and avangarde influences on the poetics of «evangelist nature». Versatility of artistic formation in the poetry by Antonych leads to the totality of major aesthetic centers of poetic universe. Lyrics by B.-I. Antonych through the mythological-philosophic signs of life, the universe, poetic thinking and artistic image shifts the centre of the problem of poetic and stylistic features in the context of finding a new poetic language as for the world and Ukrainian poetry of XX century.
Keywords: symbol, mythological world, poetics, metamorphosis, bible, astral.

УДК 821.111

РЕЦЕПЦІЯ ПОЕТИКИ «КОМІЧНОЇ ЕПОПЕЇ» В РОМАНІ ДЖЕЙН ОСТЕН «ЕММА» (У ПОРІВНЯННІ З РОМАНОМ Г. ФІЛДІНГА «ІСТОРІЯ ТОМА ДЖОНСА, ЗНАЙДИ»)

Цилюрик Т.В.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню жанрової приналежності та стилю роману Джейн Остен «Емма». На основі порівняльного аналізу роману з іншими творами письменниці та з її попередником Г. Філдінгом, розглянуто жанрові особливості комічної епопеї в прозі та роману про звичаї. Проаналізовано психологізм, суперечливість та діалектику характеру головної героїні роману. Продемонстровано її еволюцію та зв'язок з іншими героями роману. Досліджено авторський ідіостиль Джейн Остен за допомогою застосування принципів поетики В. Виноградова.
Ключові слова: психологічна проза, комічна епопея в прозі, роман про звичаї, персонажі-типи, персонажі-функції, змішані характери, принцип контрасту/симетрії, прийом «кривого дзеркала», дискретність художнього часу.

Англійську письменницю Джейн Остен називають першою серед тих, хто створював сучасну англійську прозу. Але тривалий час до її романів ставилися досить іронічно, наприклад, відомий англійський романіст і критик Сомерсет Моем сприймав їх як «розваги у чистому вигляді» [6, с. 321].

Творчість Джейн Остен припадає на перехідний період, коли просвітницький раціоналізм поступається місцем новим романтичним формам осмислення дійсності й водночас активно продовжують існувати й розвиватись реалістичні тенденції зображення дійсності (спочатку характерологічні, потім соціально-побутові, що переросли в соціально-психологічні).

Від просвітників Дж. Остен перейняла впевненість у доброті, чесності й справедливості людської душі, котра не зламається під впливом

© Цилюрик Т.В., 2016

спокус і вад, завдяки стабільним моральним принципам і здатності гідно долати життєві випробування. Романтизм звернув увагу письменниці на пристрасті та емоції героїв, на зіткнення почуттів і розуму. Вагому роль у творчій манері Остен займає здатність письменниці бачити причиново-наслідкові зв'язки, у системі яких існують люди [7, с. 221]. З ім'ям Джейн Остен пов'язують також розвиток психологічної прози XX століття, так як романам письменниці властивий глибокий психологізм і в них розроблено прийоми непрямої характеристики дійсності: «подвійний» діалог, «точка зору оповідача», невласне пряма мова. Усі ці художні відкриття романістки пізніше використали й удосконалили Ч. Діккенс, В. Теккерей, Дж. Еліот, Д. Мередіт, Г. Джеймс, Дж. Голсуорсі та навіть М. Пруст.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження визначається, з одного боку, своєрідним художнім вирішенням в романі Дж. Остен «Емма» пріоритетних для сучасної філології морально-етичних проблем, які впливають на становлення характеру героїні; з іншого боку, пов'язана з актуальним для сучасного гуманітарного знання антропоцентричним напрямком. Новизна роботи полягає в тому, що дослідження є першою в українському літературознавстві спробою оновити підходи до роману Джейн Остен «Емма» за рахунок дослідження авторського ідіостилю за допомогою застосування принципів поетики комічних епопей Марка Соколянського.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі творчість Остен є об'єктом ретельного дослідження західних та вітчизняних учених, проте варто зазначити, що ця тенденція розвинулась відносно недавно й позначена певними складнощами й суперечностями. У центрі уваги літературознавців були питання, пов'язані з творчим методом Остен (Н. Ауербах, С. Морган, (прихильники романтизму); Т.А. Амеліна, М. Бредбері, Л. Лернер, М.В. Чечетко (прихильники реалізму); тематикою творчого доробку письменниці та його зв'язком з історичною епохою (В. Вулф, Ф. Уелдон); роллю іронічної оповіді як критики сучасного авторці буржуазного суспільства (У. Аллен, Е. Зіммерман, М. Мадрік); еволюцією концепції особистості жінки в історико-літературному розвитку (С. Гілберт, С. Губар, Е. Моерс).

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Як бачимо, досліджувані аспекти мають переважно тематично-сюжетне та стильове спрямування, у той час як психологізм, суперечливість та діалектика характеру, що еволюціонує, його зв'язок із другорядними героями та роль художньої деталі значно важливіші для розвитку реалістичного роману.

Формулювання цілей статті. Об'єктом нашого дослідження є роман Джейн Остен «Емма» (Emma, 1815), який за своєю архітектонікою й реалістичною глибиною є найдовершенішим твором зрілого періоду творчості авторки (1814-1817). Вибір твору пояснюється тим, що у ньому повною мірою реалізуються основні принципи поетики письменниці, у тому числі й принципи зображення внутрішнього світу головної героїні.

Літературний психологізм починається з розбіжностей, з непередбаченої поведінки героя [2, с. 115], тому дослідження даної теми неминуче пов'язане з аналізом особливостей характеру, а також з особливостями стилю й оповіді автора. Письменницю перш за все цікавлять ситуації, коли герої мають уже чітко сформоване уявлення про світ і не можуть справедливо оцінити хибність своїх думок, а тому помиляються й неправильно трактують події.

Згідно з твердженням Л.Я. Гінзбург, психологізм живиться неочікуваним; художній психологічний аналіз розкладає неочікуване, аж поки не виявить у ньому закономірне [2, с. 117]. Варто зауважити, що такий принцип притаманний саме реалістичному психологізмові. Необхідно знайти основи цього «закономірного», що проявляються через певну кількість неочікуваних ситуацій: розкрити конфлікт внутрішнього й зовнішнього (що зображений з іронією), вирішити протиріччя душі героїні й наблизитись до авторського розуміння гармонії життя людини. Це і є метою даної роботи, адже проблема становлення героїні якомога більше підходить для того, щоб визначити особливості художнього стилю та поетики роману Дж. Остен.

Саме застосування методології розвитку характеру дозволяє найкраще дослідити сюжетну структуру твору, розкласти її на складові, виокремити головний та супровідні мотиви твору, що складають контекст твору та сприяють розвитку конфлікту (застосування текстоцентричного підходу). Найбільш наочно такий поділ постає при застосуванні порівняльного аналізу, що здійснюється через зіставлення використаних прийомів, віднаходженні аналогій та контрастів у даному романі з іншими творами Дж. Остен та з попередником письменниці Філдінгом. Методика паралельного зіставлення, що здійснюється на основі жанрової систематики літературних творів, систематизації та психологічній класифікації персонажів, є основою контекстуального аналізу. При цьому, звичайно, не можна розглядати даний твір та наявну в ньому проблему трансформації характеру героїні поза епохою, коли його було створено, адже саме сприйняття людини на перетині романтизму, реалізму та просвітництва надало йому унікальності. Тому назагал методологію роботи можна визначити як поєднання культурно-історичного, контекстуального аналізу та елементів порівняльного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нашому дослідженні вважаємо доцільним звернутися до принципів поетики комічних епопей, яку розробив Марк Соколянський та виклав у розділі своєї книги про творчість Генрі Філдінга [9]. У своїй роботі про художнє та теоретичне значення доробку Філдінга, який вплинув на становлення «роману про звичаї» (novel of manners), до якого належить і «Емма» Дж. Остен, український дослідник відзначив такі жанрові риси:

1) Звертаючись до визначення Філдінгом комічної епопеї в прозі (comic epic poem in prose), Соколянський декларує епічність цієї жанрової модифікації, але зауважує, що, на відміну від творів давніх авторів, вона написана прозою, й у тексті надається перевага смішному над піднесеним [9, с. 92]. Іншою суттєвою ознакою цього жанру є зображення життя в реаліях самого життя. Варто також відзначити, що поєд-

нання традиційно високого («епос») і низького («комічне») проявляється не лише на рівні мови твору, але перш за все в описах повсякденного життя (everyday life). За словами самої Джейн Остен, найцікавішою для романіста темою є «життя кількох сімей, що живуть у сільській місцевості» [3]. На цьому скромному, здавалося б, матеріалі письменниці вдалось створити на диво об'ємні образи й ситуації, що висвітлювали життя середніх класів англійської провінції. В «Еммі» Джейн Остен іронізує над суспільством провінційного містечка Хартфілд, думки й почуття якого підвладні матеріальним переконанням.

На відміну від широкомасштабних полотен просвітницьких романів (зокрема, «Історія Тома Джонса, знайди» Філдінга), у яких зазвичай представлено всю Англію, романи Остен вирізняються камерністю й відсутністю епічного розмаху [5]. Стрижнем архітектоніки роману Філдінга є елемент «великої дороги», у чому автор наслідує манеру Сервантеса [9, с. 101]. Художній простір роману «Історія Тома Джонса, знайди» лінеарний, обмежений і чітко спрямований: шлях головного героя, а також Партриджа, що пізніше до нього приєднався, пролягає із помістя в Лондон.

Джейн Остен інакше оперує художнім простором у романі «Емма». Зовнішній, фізичний рух, який був відомий просвітникам (сюжетні перипетії «романів великої дороги») мало присутній у її романі. Він служить лише тлом для зображення внутрішньої, психологічної еволюції [11, с. 115]. Авторка подає детальний опис провінції, залишаючи столицю й елемент дороги поза головною сюжетною лінією твору. Проте дія в творі інколи переноситься у невеликі курортні містечка (Бат, куди від'їжджав містер Елтон; Кромвер та Саут-Енд, де відпочивали племінники Емми), а також у Лондон, куди навідується Френк Черчілл, що піклується про свою хвору тітку. Пейзажні замальовки не займають у тексті значного об'єму, зводяться буквально до одного-двох штрихів, які «вкрапляються» в текст легкими окремими «мазками» [5]. Остен особливу увагу приділяє топографії, насамперед визначенню відстаней. Вона повідомляє читача, наприклад, що Лукас-Лодж знаходиться в п'ятдесяти милях від Розінгс-парку, що маєток містера Найтлі розміщений у милі від Хартфілда. Таким чином, письменниці вдається створити реалістичне уявлення про місце дії та той простір, що оточує героїв. Для читача ж цього твору в XXI ст. стає очевидним, наскільки часово-просторові деталі важливі для персонажів та авторки XIX ст., адже для їх існування згадані приклади «далекого/близького» вагомі, бо свідчать про значущість подій, які в цей часопростір вписані.

2) Автор комічної епопеї керується прагненням до узагальнення також у створенні художніх характерів: «описувати не людей, а характери, не індивідуума, а вид» [9, с. 94]. Для творів даного жанру характерне надзвичайне різноманіття персонажів та ситуацій. Як стверджує Соколянський, дійові особи переважно низькі за соціальним походженням, що дозволяє письменникові зобразити буденні характери. Тематичні зміни в тексті Остен позначилися і у цьому аспекті її характерології. На відміну від героїв Філдінга, низьких за соціальним статусом (знайда Том Джонс), Емма Вудхаус, центральний образ роману Джейн Остен, дворянського походження, до того ж, упевнена в собі молода леді користується повагою свого середовища і їй не треба, як персонажам Філдінга, відвойовувати своє місце у соціумі: «Emma Woodhouse, *handsome, clever*, and *rich, with a comfortable home and happy disposition, seemed to unite some of the best blessings of existence;* and *had lived nearly twenty-one years in the world with very little to distress or vex her*» [13: Vol. I, Chap. I].

Говорячи про рівень поетики тексту в даному прикладі, необхідно звернути увагу на синтетизм оповіді, коли фраза передає як об'єктивну реальність, так і психологічний стан героя, поглиблюючи рівень підтексту. Створення підтексту відбувається завдяки використанню градації в пошуках асоціацій зображуваного [10]. Градація з наростаючим значенням, від нейтральної характеристики (rich), через слова, що скоріш відображають думку самої Емми про себе (handsome, clever, with a happy disposition), з характерологічним коментарем, що дана героїня ставить на перше місце розрахунок в усьому (with a comfortable home) до іронії (...with very little to distress or vex her).

Емму можна вважати героїнею роману скоріше тому, що вона головний персонаж і всі ситуації зображені як проекція в її сприйнятті. Але вона зовсім не героїня в загальному значенні цього слова, як зауважував ще А. Кеттл [17, с. 95]. Її конфлікт зі світом, зокрема й зовнішнім, Остен переносить у інший, внутрішній вимір: це зіткнення уявного, бажаного та дійсного, завищеної самооцінки й внутрішніх сумнівів. Кеттл суворо судить Емму Вудхауз – вона не лише розбещена й егоїстична, вона – сноб і гордячка, і снобізм побуджує її спричиняти страждання оточуючим. Керуючись інтересами соціального статусу, Емма збирається видати Гарріет заміж за ницого Елтона й справді доводить дівчину до принизливого й нещасного стану. Стосовно Найтлі головну героїню більше турбує те, щоб все його майно дісталося маленькому Генрі (сину Ізабелли, сестри Емми, що вийшла заміж за брата Найтлі).

Проте не всі характери можуть підлягати аналізу поза художньою системою твору. Залежно від цього існують персонажі-типи й персонажі-функції, які мають значення лише в рамках контексту роману, у взаємозв'язку з іншими його компонентами [9, с. 96]. Так, педантизм містера Вудхауса розкривається за допомогою таких персонажів-функцій, як: конюх Джеймс (дороги провінційної Англії й безпечність переїздів, боязнь покидати свій дім), лікар Перрі (здорове харчування й місця відпочинку родини Ізабелли) та кухар Серрі (вівсянка). У свою чергу, образи Діксона й полковника Кембелла ускладнюють лінію Джейн Ферфакс – Френк Черчілл й зберігають напружену інтригу в цій колізії майже до кінця твору.

Письменниця відмовляється від класифікації героїв на позитивних та негативних, чим також відрізняється від свого попередника. «Змішані характери» стали основним її принципом. Їй доступні найтонші протиріччя, дуалістичність психологічних нюансів характеру. За рівнем май-

стерності створення характеру дослідник роману лорд Маколей ставив романістку поряд із Шекспіром і відзначав багатоплановість художніх образів Дж. Остен (навіть другорядних) у порівнянні з героями Діккенса, які втілюють, на думку вченого, певну домінантну рису людського характеру [14, с. 5]. Таке глибоке новаторське розуміння природи характеру дозволило Дж. Остен створити реалістичний, об'ємний, життєвий образ героїв. Правда, на перший погляд може здатись, що Джейн Остен слідує теорії «гуморів» Бена Джонсона, згідно з якою кожна людина має свою вдачу, і ця вдача залежить від того, у якій пропорції перебувають у її організмі чотири основні речовини: кров, жовч, вода і флегма [3]. Остен дійсно залучає цей метод, але лише в описі персонажів, яких умовно можна було б назвати комічними (педантичний містер Вудхаус, велемовна міс Бейтс, послужлива міс Уестон). У цих персонажів одна спільна риса: вони знаходяться на периферії дії, і, хоча їхні вчинки приводять до суттєвих поворотів сюжету, вони не знаходяться в центрі оповіді. Проте й ці характери не такі прості, вони об'ємні. Незважаючи на те що Емма уособлює снобізм, станову гордість, їй притаманні й такі позитивні риси, як: здатність вірно й віддано любити (батька, міс Тейлор, сестру Ізабеллу, племінників), співчуття (Джейн Ферфакс, Гарріет Сміт), незалежність. Усе це «змішано в різних пропорціях». Протягом дії ми простежуємо, як пропорції змінюються й відповідно змінюється сам характер [3]. Романістка любить своїх «змішаних» героїв. Правда, це не заважає їй яскраво бачити їх вади й хибні міркування й злегка іронізувати над ними [4, с. 455].

Основним способом передачі опосередкованої авторської характеристики, універсальним засобом пізнання й критичного ставлення до дійсності виступає в творі Дж. Остен уже не раз згадана іронія. Її рівень у романі не просто дає зрозуміти власну думку автора, а розкриває рівень інтелекту, талант митця бачити в людях не лише зовнішні прояви, а створювати глибокі психологічні образи в такий спосіб, що автор є лише іронічним співбесідником по відношенню до читача.

3) Відповідно варто розглянути композицію художнього прозового тексту, що є вищою комунікативною одиницею й становить цілісну структурно-семантичну єдність. Дослідниця Г. Ярмоленко розглядає будову художнього тексту як чергування різних форм та типів мовлення: авторська оповідь, невласне пряма мова та діалог [12, с. 252]. У них відповідно реалізується точка зору самого автора, поєднана точка зору автора й персонажа та точка зору самого персонажа. У системі художнього твору типи мовлення беруть участь у формуванні плану автора (оповідь автора) й плану героя (діалоги). Невласне пряма мова створює поєднаний план автора та героїв.

У текстах «незрівнянної» Джейн [8] основним фактором, компонуючим твір у структурну універсальну єдність, є не події як такі, а те, яким чином ці звичайні події викладені [10]. Дійсно, сюжети всіх романів надто прості та одноманітні. Але письменниці вдається банальну (провінційну, побутову, жіночу) історію розповісти з такою майстерністю, що всі перебувають в очікуванні іронічних зауважень і жартівливих подробиць [4, с. 499]. І все це викладається у відсторонено-непроникній манері. Під «непроникністю» (В. Вульф) прози Дж. Остен («She is impersonal, inscrutable» [16, с. 17]) мається на увазі «завершеність і досконалість» псевдооб'єктивного стилю письменниці, що досягається завдяки відсутності дидактизму, прямих декларацій автора, плоско поданої моралі [3]. Ця «непроникність», звісно, не означає відсутності авторської оцінки. Оцінка героїв і подій присутня, однак Джейн Остен не ставить за мету повністю приховати її, вона лише прибирає її з поверхні, прикриваючи її то зовнішньою безпристрасністю оповіді, то легкою іронією. Той же ефект «непроникності» досягається за допомогою використання іншого прийому – невласне прямої мови [18, с. 503]. Автор ніби дивиться на світ очима свого героя й передає його почуття й думки. Зазначивши на початку роману необхідне «who`s who», письменниця залишає читача наодинці з роздумами й надає йому можливість в усьому розібратися самостійно. Чим більше Емма заплутується в своїх судженнях і вчинках, тим більше її характер стає зрозумілим без підказки автора. Остен імпліцитно змушує читача зрозуміти небезпечність людських ілюзій, які можуть інколи призвести до трагедії. Головна героїня її роману плекає різноманітні ілюзії й не лише сама живе ними й діє відповідно, а й намагається нав'язати їх оточуючим, що призводить до цілком реальних життєвих катастроф.

Слово «inscrutable», крім значення «непроникний», має ще одне – «незбагненний», що дозволяє говорити про таємничість стилю, на яку натякав у свій час С. Моем, зауважуючи, що відірватись від романів Дж. Остен неможливо, бо сторінки гортаєш із неймовірною швидкістю в очікуванні чогось незвичайного. При цьому в тексті нічого неймовірного немає, крім того, що письменниця має здатність перетворювати на неймовірне «гостротою свого ока...і грайливістю розуму» [6, с. 181] найбанальніші речі.

4) Як вказує відомий теоретик художньої мови Віктор Виноградов, за допомогою діалогів виникає синкретизм розповідного й драматичного стилів у художньому прозовому тексті, різносуб'єктна драматизація оповіді – переплетіння різних суб'єктних планів, різних точок зору в розповідному стилі [1, с. 215]. Прийом внутрішньої драматизації розповідного стилю допускає вільне застосування діалогічного мовлення лише по відношенню до тих персонажів, моральна позиція й оцінки яких не присутні в сфері самої оповіді, а розвиваються поза нею, розкриваються в діалогах. Таким чином, у творах із переважанням діалогічного мовлення виникає відмова від всезнаючого автора. Надалі в аналітичному розділі ми детальніше розглянемо мову роману «Емма».

5) У дослідженні основних принципів створення характеру в комічній епопеї Марк Соколянський особливу увагу звертає на принцип контрасту та принцип симетрії в групуванні персонажів роману. Суть моральної позиції героя, за Соколянським, проявляється в протиставленнях-опозиціях [9, с. 97]. Як правило, у двох персонажів – двох членів опозиції – є щось суттєво спільне: соціальна приналежність, родинні зв'язки, дохід, – що слугує основою для проти-

ставлення в моральній сфері (e.g. Том Джонс – Блайфіл). Один і той же персонаж може бути членом кількох опозицій, як наприклад, Том у Філдінга; Емма в Остен. Проте стосунки та внутрішні зв'язки між героями «Емми» плинні, чим пояснюється складність та широке розмаїття контрастних пар. Персонажі можуть бути включені в різні опозиції. Це скоріше мозаїка, калейдоскоп, ніж Філдінгова соціально-моральна «геометрія». Розглянемо кілька опозицій роману.

У сюжеті «Емми» помітна паралель між головною героїнею, яка «handsome, clever, and rich», і міс Бейтс «neither young, handsome, rich, nor married» (Остен навмисно умовчує нестачу розуму героїні заради жарту, що стає очевидним лише під час другого прочитання). Емма недолюблює Джейн Ферфакс, міс Бейтс навпаки всіляко підтримує племінницю. Коли Емма каже, що змогла б щасливо жити самотньо, бути незаміжньою, Гарріет зауважує: «But then, to be an old maid at last, like Miss Bates!» На противагу міс Бейтс, Емма не надокучає безглуздими балачками, її репліки завжди доречні й несуть певне смислове навантаження. Однак, ці характери не така проста опозиція, як може здатися на перший погляд. Обом героїням притаманне «happy disposition». Щастя доброї старої жінки парадоксальне. Остен суперечить усталеним поглядам авторів художньої літератури й романів виховання, у яких добро завжди перемагає й винагороджується, лише добрі люди отримують право на щастя [19, с. 47]. Авторка критикує героїню й іронізує над нею вустами Емми. Міс Бейтс як приклад для наслідування компрометує сподівання конвенційних моралістів на обіцяну нагороду бути щасливим. Романи виховання існують, щоб настановити молодих дівчат до подружнього щастя, а не щоб плекати надію на перетворення на міс Бейтс.

Для глибшого розкриття характеру головної героїні твору письменниця використовує прийом «кривого дзеркала»: вади Емми (пристрасть керувати оточуючими й невміння вислухати інших) властиві також неприємній місіс Елтон – патронесі та заступниці Джейн Ферфакс, адже й сама головна героїня твору нав'язує власну думку Гарріет, не звертаючи уваги на схильності й уподобання молодої дівчини [15, с. 78]. Контрастну пару містер Найтлі – містер Елтон буде детально розглянуто в розділі «Психологізм пейзажної деталі».

Закон контрасту може проявлятись не лише в співставленні персонажів, а й в окремо взятому характері. Посилаючись на Філдінга, Соколянський наголошує, що вади, які проявляються в позитивних героях, навіюють читачеві скоріше співчуття, ніж відразу, й відіграють більшу роль у вихованні моральності, ніж вчинки негативних характерів: вони вражають своєю неочікуваністю, що може сильніше вплинути на свідомість читача. До того ж, «слабкості й вади людей, у яких разом із тим чимало хорошого, сильніше кидаються в очі на контрасті з хорошими якостями, що відтінюють їх потворність» [9, с. 99]. Ця риса коміч-

них епопей Філдінга суперечить поглядам його знаного сучасника та літературного суперника С. Річардсона, який вважав, що головний герой твору (однозначно позитивний) повинен виражати моральне кредо письменника й слугувати взірцем для наслідування [9, с. 95]. Завдяки закону контрасту досягається життєвість, повнокровність героя. У подальшому аналізі характеру Емми Вудхаус ми простежимо, як вирішувала цю проблему Дж. Остен. Згідно з Соколянським, принцип симетрії чудово співіснує з принципом контрасту, і деякі контрастні пари персонажів створюють ту ж симетрію в художній системі твору. Із розглянутих нами прикладів можна виокремити наступні симетричні пари: Емма – Джейн Ферфакс, міс Бейтс – Джейн Ферфакс; Емма – Гарріет Сміт, місіс Елтон – Джейн Ферфакс; містер Найтлі – Емма, містер Елтон – Емма. Принципи контрасту й симетрії можуть виконувати й композиційну функцію.

6) У дослідженні хронотопу комічної епопеї Соколянський особливу увагу звертає на дискретність художнього часу, що проявляється не лише в часовій характеристиці описаних подій, але й у самій структурі романів: у способі поділу їх на книги та глави [9, с. 106]. Однією з основних ознак комічної епопеї є фабульність. Фабула й дія в творах даного жанру повинні бути легкими й захопливими. Епізації роману сприяє й панорамність зображення життя, широкий художній простір роману.

Висновки з дослідження та перспективи. У результаті дослідження ми дійшли таких висновків:

1. Образ центральної героїні роману розкривається з повнотою й реалістичністю завдяки тонкому «балансу» головних і другорядних персонажів та підтексту, який пропонується читачу для осмислення.

2. Вагому роль у створенні образів займає прийом контрасту, за яким персонажі розподіляються неоднозначно. Протиставляються не різні соціальні класи чи прошарки суспільства, а різні типи людей, їх поведінка, реакція в різноманітних ситуаціях, поєднання протилежних рис характеру в одній людині.

3. Образ героїні твору є складним, не лише враховуючи реалістичність та об'єктивність авторських оцінок у період панування романтизму в літературі, а ще й тому, що її вчинки не обмежені показником «моральність-неморальність», а розглядаються з загальнолюдської, універсальної точки зору. Характер еволюціонує не завдяки зовнішнім обставинам і ускладненому сюжету, а завдяки усвідомленню героїнею своїх внутрішніх проблем, егоїзму, недоліків характеру, оманливих висновків.

Практичне значення роботи полягає в тому, що матеріали нашого дослідження можуть бути використані у вивченні творчої спадщини Дж. Остен в рамках практичних занять курсу історії англійської літератури XIX ст. для студентів-філологів.

Список літератури:

1. Виноградов В. В. О языке художественной прозы: Избр. тр. / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1980. – 360 с.
2. Гинзбург Л. Я. О литературном герое. – Ленинград: Сов. писатель, 1979.

3. Демурова Н. М. Джейн Остин и ее роман «Гордость и предубеждение». – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://apropospage.ru/osten/ost2.html
4. Эти загадочные англичанки: Элизабет Гаскелл, Вирджиния Вулф, Мюриел Спарк, Фэй Уэлдон [Текст]: пер. с англ. / [Сост. и авт. предисл. Е. Ю. Гениева]. – М.: Прогресс, 1992. – 505 с.
5. Мнацаканян К. А. Психологизм пейзажной детали в прозе Джейн Остен. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://pstgu.ru/download/1236686523.mnazakanyan.pdf
6. Моэм С. Искусство слова: О себе и других. – М.: Худ. лит-ра, 1989.
7. Романова Д., Проскурнин Б. М. Своеобразие художественного психологизма в романе Джейн Остен «Мэнсфилд-парк» // Мировая литература в контексте культуры: сб. материалов междунар. науч. конф. «Иностранные языки и литературы: актуальные проблемы методологии исследования» (12 апр. 2007 г.) / Перм. ун-т; под ред. Н. С. Бочкаревой. – Пермь, 2007. – С. 221-225.
8. Скотт В. Собр. соч. Т. 16. – М.-Л.: Худож. литература, 1964.
9. Соколянский М. Г. Творчество Генри Филдинга. – Киев: Вища школа, 1975.
10. Таранік К. В. Своєрідність та новаторство творчої манери Джейн Остен // Літературознавчі студії: збірник наукових праць / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філол. – Київ, 2003. – Вип. 5. – С. 162-166.
11. Тертерян И. А. Романтизм // История всемирной литературы. – Т. 6. – М.: Наука, 1989. – С. 15-27.
12. Ярмоленко Г. Г. Типы изложения как единицы композиции художественного текста / Г. Г. Ярмоленко // Культура народов Причерноморья. – 2006. – № 82. – Т. 2. – С. 252-254. – Библиогр.: 19 назв. – рос. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/21417/106-Yarmolenko.pdf?sequence=1
13. Austen Jane. 1816. Emma. – London: Penguin. 1996.
14. Austen Jane. Pride and Prejudice. Vol. III, Part 2. Harvard Classics Shelf of Fiction. – New York: P. F. Collier & Son, 1917; Bartleby.com. 2001 – [Електронний ресурс] – Режим доступу:. http://www.bartleby.com/303/2/.
15. Irvine Robert P. The Complete Critical Guide to Jane Austen. – Abington: Routledge, 2005. – H. 190.
16. Jane Austen: A Collection of Critical Essays / ed. Ian Watt Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1963.
17. Kettle Arnold. «Emma» / Arnold Kettle // Jane Austen: A Collection of Critical Essays / ed. Ian Watt, 112-123. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1963. – H. 116.
18. Theory of the Novel: A Historical Approach /ed. Michael McKeon – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000.
19. The Talk in Jane Austen / eds. Bruce Stovel and Lynn Weinlos Gregg – Edmonton: University of Alberta Press, 2002. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://books.google.com/.

Цилюрик Т.В.
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

РЕЦЕПЦИЯ ПОЭТИКИ «КОМИЧЕСКОЙ ЭПОПЕИ» В РОМАНЕ ДЖЕЙН ОСТЕН «ЭММА» (В СРАВНЕНИИ С РОМАНОМ Г. ФИЛДИНГА «ИСТОРИЯ ТОМА ДЖОНСА, НАЙДЕНЫША»)

Аннотация
Статья посвящена исследованию жанровой принадлежности и стиля романа Джейн Остен «Эмма». На основе сравнительного анализа романа с другими произведениями писательницы и с ее предшественником Г.Филдингом, рассмотрены жанровые особенности комической эпопеи в прозе и романа нравов. Проанализировано психологизм, противоречивость и диалектику характера главной героини романа. Продемонстрировано ее эволюцию и связь с другими героями романа. Исследовано авторский идиостиль Джейн Остен с помощью применения принципов поэтики В. Виноградова.
Ключевые слова: психологическая проза, комическая эпопея в прозе, роман нравов, персонажи-типы, персонажи-функции, смешанные характеры, принципы контраста/симметрии, прием «кривого зеркала», дискретность художественного времени.

Tsyliuryck T.V.
Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

RECEPTION OF POETICS OF «COMIC PROSE» IN THE NOVEL «EMMA» BY JANE AUSTEN (IN COMPARISON TO THE NOVEL «THE HISTORY OF TOM JONES, A FOUNDLING» BY H. FIELDING)

Summary
The article is dedicated to the study of genre affiliation and style of Jane Austen`s novel «Emma». On the basis of comparative analysis of the novel with other works of the author and her predecessor H. Fielding, genre peculiarities of comic epic poem in prose and novel of manners are considered. Psychology, inconsistency and dialectics of the main heroine in the novel are analyzed. Her evolution and connection with other characters in the novel is demonstrated. Jane Austen`s idiostyle is investigated with the help of the poetic principles by V. Vinogradov.
Keywords: psychological prose, comic epic poem in prose, novel of manners, characters-types, characters-functions, mixed characters, principles of contrast/symmetry, «distorting mirror» technique, discreteness of fictional time.

УДК 81'373.612:82-311.1

ПОЛІСЕМІЯ В КОНТЕКСТІ РОМАНУ М. ДОЧИНЦЯ «ВІЧНИК»

Чумакова Г.А.
Національна металургійна академія України

У статті простежується взаємодія багатозначних слів і тексту роману сучасного українського письменника М. Дочинця «Вічник». Виявляються випадки навмисного використання письменником полісемії для створення образності, порівняння, експресії. Аналізується актуалізація кількох значень таких полісемантів, як *хрест, хрестик, камінь, вічник.* Простежується роль контексту для точного розуміння їх семантичного навантаження і нових взаємодій слова з оточенням. Досліджуються ключові полісемантичні слова, що передають у творі смислову єдність авторського задуму, його комунікативний намір, реалізують зовнішні і внутрішні логіко-смислові зв'язки, реалізують основні категорії зв'язності.
Ключові слова: полісемія, семантика слова, лексичне значення слова, контекст, переносне значення, ключове слово, текст.

Постановка проблеми. Полісемантизм слів є невичерпним джерелом розвитку словникового складу мови. Вони привертають увагу науковців у галузі не тільки лексичної семантики, але й контекстології та лінгвістики тексту. Наукове дослідження концептуальної ролі слова на рівні свідомості і тексту на сьогодні має високу актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчаючи взаємодію багатозначності й контексту, Г.В. Колшанський встановлює «закон семантичної комплементарності»: зв'язок «...кожної одиниці з цілим текстом по ієрархії, від першого ступеня до цілої семантичної системи, становить закон семантичної ограніазації мови» [6, с. 23]. Дослідник вважає, що семантика слова, закріплена за ним самим як потенція, абстракція, одержує свою реалізацію в конкретному контексті, тому контекст є похідним від значення слова [6, с. 49]. На думку Н.Н. Амосової, саме в контексті закладено модель мовної полісемії та омонімії [1, с. 30]. І.В. Арнольд, аналізуючи стилістичний контекст, наголошує, що він допомагає виявити всі нові значення, якими обростає слово в художньому творі, створити комбінаторні прирощення змісту [2, с. 71].

У психолінгвістичних дослідженнях взаємодії слова і контексту роль слова розглядається в аспекті породження, продукування тексту та його сприйняття, розуміння реципієнтом. Зокрема А.А. Залевська визначає слово як деякий семантичний ключ, що дає доступ до різноманітних форм семантичної інформації: «При використанні або ідентифікації слова як такого відбувається опора на ознаки і ознаки ознак різних видів, що забезпечує врахування прямих і багатоступінчатих вивідних знань (мовних і енциклопедичних, декларативних і процедуральних), без чого взаєморозуміння при спілкуванні відбутися не може» [4, с. 283]. Е.Є. Камінська, досліджуючи динаміку смислової взаємодії слова і тексту, простежує особливості проекції слова в системі контекстів, що розширюються (від «нульового», рівного самому слову, до всього тексту) [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на це, актуальним і проблемним у сучасній лінвістичній науці на сьогодні залишається виявлення концептуальної ролі слова на рівні свідомості й тексту, системного спрямування типів лексичних значень на виконання певних текстових функцій, комунікативного навантаження лексичної полісемії в різних типах текстів, відношень між семантичними варіантами багатозначних слів у межах тексту.

Мета статті. Перспективним у вирішенні цих питань виявляється семантико-категоріальний підхід, застосувавши який можна виявити взаємодію багатозначного слова й тексту роману сучасного українського письменника М. Дочинця «Вічник».

Виклад основного матеріалу. Багатозначність інтерпретації постає виразною ознакою художнього мовлення М. Дочинця в романі «Вічник». Віднесеність семантичної структури до двох чи більше об'єктів позначення дозволяє використовувати полісемічні слова в переносному значенні для створення образної картини: *Замаячив і мені вдалині нечеканий маячок – про подорож до Криту (3, с. 251).* Перенесення з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між ними при відображенні у свідомості мовця дозволяє авторові широко використовувати метафори для передачі згорненого або прихованого порівняння, аналогії нового з наявним: *Все довкола горіло і я горів у роботі (3, с. 123)* – горить ліс, випалюваний героєм, і швидко просувається робота. Автор виявляє подібність між об'єктами світу, явищами і на цій підставі дає їм однакові імена, називає їх однаковими словами, що цілком відповідає здатності людської свідомості сприймати реальність цілісно, у взаємозв'язках: І *для нього теж поклали пам'ятника, витесаного в скалі. «Карцер» називається (3, с. 254).*

Художнє мовлення М. Дочинця тяжіє до навмисного, свідомого використання багатозначності слова. Одним з типів відношень між лексико-семантичними варіантами полісеманта в тексті є взаємодія синтаксично вільного й фразеологічно зв'язаного уживання того самого слова. На такій кореляції будується гра слів: *Робота кипіла, ще ліпше сказати горіла (3, с. 138)* – горить робота і горить ліс. Можливі різні комбінації співвідношення основного й переносного значення, зокрема вони зближуються в мікротексті роману як синоніми: *Се був єдиний мій клопіт: нагодувати себе і нагодувати вогонь (3, с. 38).*

У контексті літературного твору слово може актуалізуватися більше ніж в одному значенні, що допомагає досягати експресії в тексті. Метафоричне слово, з одного боку, диференціює

© Чумакова Г.А., 2016

смисли, але з іншого – інтегрує їх за рахунок єдності звучання: *А між тим життя – великий перехід з нічого в щось (3, с. 227).* Контекст не тільки забезпечує точне розуміння в авторському мовленні семантичного навантаження використовуваних лексичних одиниць, але й відкриває нові можливі взаємодії слова і його оточення, додає нові значення, створює комбінативні прирощення змісту: *Припутник холодив потилицю, лоскотав вуха. Його цупкі, жилаві листки вже звикли до моїх ніг на сьому путівці і тепер податливо горнулися до тіла, віддаючи свою зелену росу, свою живильну одкорінну силу. Я лежав і думав: «А хіба я не той же припутник, біля стіп Господа, податливо готовий узнати його розмисел?» (3, с. 48).* Завдяки полісемії реалізуються внутрішні логіко-смислові зв'язки і відношення, що спираються на спільність описуваних предметів і об'єднують фрагменти тексту в одне ціле.

Значення багатозначного слова «хрест», що виступає наскрізною деталлю-символом, утворюють у мовній тканині твору М. Дочинця певну структуру, елементи якої по-різному залежать один від одного і пов'язані між собою. Цю лексему можна визначити як опорний лексичний елемент розуміння тексту. Ядро поля слова «хрест» містить головне, основне значення (предмет і символ культу християнської релігії, який являє собою стрижень з однією або кількома поперечками у верхній половині): *Люди обминали той сурдик, обмахуючи себе перстовими хрестами (3, с. 64); Хрести стягують у болота, топлять у ріках (3, с. 206); Я видав, як одна селянка прив'язала себе до хреста мотузом… (3, с. 207).* Воно є у творі прямим і найменшою мірою залежним від контексту. Навколо цього значення розташовані часто вживані переносні значення, а саме, страждання, випробування, що випали на чиюсь долю: *Се, братку, хрест. А хрест вище за всякі науки й священство (3, с. 49); Кедь утікаєш від свого хреста, він тебе роздавить (3, с. 49); А ти, якщо вибрав свій хрест, то неси (3, с. 207); Господь перебуває в різних серцях і всім подає. А тим, хто несе хрест любові, й поготів (3, с. 207)*; а на периферії – рідко вживані: хрест як оберіг, як символ животворящої сили: *Я змайстрував йому з дикої черешні шафку для халатів, підібрав таку текстуру, аби з-під лаку проступав хрест (3, с. 273); Звично прийшов до хреста і не повірив очам – його сухі рамена пустили зелені пагони (3, с. 122).* Читач виявляє активну конструктивну діяльність, спирається на знання, що були раніше, і поєднує з тим, що є в тексті, так виявляється основоположна роль слова та взаємодія його різних функцій у розумінні твору.

Авторське ставлення до зображуваного поза контекстом не можливо простежити. Слово «хрест», багатозначне в мові, в авторському мовленні актуалізується лише в одному значенні, і читач визначає актуалізований лексико-семантичний варіант: *Як же ми без хреста будемо?! Без плеча Божого… (3, с. 207); …палиця з двома розсішками… Я підняв палицю і встромив у сивий попіл – як обтятий хрест (3, с. 213).* М. Дочинець демонструє семантичну відкритість багатозначних слів, у структурі яких відбуваються семантичні зрушення, вказує на потенційні можливості появи в них нового змісту. На розвиток переносного значення впливають особливості національної свідомості автора, історичний досвід українського народу, система норм і оцінок, що сформувалася в соціумі, та індивідуальний досвід, знання і переживання. Лексичне значення визначається синтагматичними відношеннями, що обумовлюють реальне вживання цього слова.

Між варіантами полісеманта наявний певний семантичний зв'язок: в описові монумента монахові зі зброєю в руках ключове слово тексту активізує в пам'яті читача пов'язані з ним асоціативні значення: *У сутінках під'їхали до кам'яної людини в сутані, що тримала над головою щось подібне на хрест. Коли ступнули ближче, я зрозумів, що то не хрест, а рушниця (3, с. 255).* Для акцентуації семантичних ознак у слові, приєднання факультативних ознак, об'єднання змістів зі збереженням відомої самостійності кожного з них автор використовує контекст, який є засобом виявлення авторського задуму в усьому змістовому наповненні і варіативності висловленого.

Максимальний контекст (абзац, цілий смисловий фрагмент, навіть цілий завершений текст) є засобом відбору та актуалізації потрібного значення і слова «хрестик». Зміна точки зору щодо змісту читаного тексту пов'язана зі зміною опори на різні компоненти значень. У романі те саме слово може зрушувати різні асоціативні поля, що враховується читачем на різних етапах формування цілісного змісту тексту: *…освяченим натільним хрестиком накреслював круг себе коло (3, с. 32); Смішно, але в моєму зціпленому кулаку і справді лишився золотий хрестик, який я в шаленстві видер йому з грудей (3, с. 99); На землі лежав дерев'яний хрестик, мабуть, випав із руки (3, с. 189).* М. Дочинець модифікує його смисл у межах одного значення, уточнює його, розширюючи клас денотатів: *В коричневій підкові гір заштриховане темне кружальце з написом «Cernij les» і згори покладений хрестик з датою 22.08.1934 (3, с. 156); …та все ж то була стара засічка. А разом виходило – як хрестик (3, с. 186); Чому – хрестик? А що як його промені і вказують напрямок? (3, с. 187); Для тих, що ссали молоко з розшитих черленим хрестиком грудей (3, с. 185).* В усіх випадках значення слова визначається контекстом: *«За хрестиком своїм прийде», – віщував мій навчитель Джеорджe. Хрестика того я давно не мав – забрала пригранична Тиса. Зате я вистругав хрест дубовий і закопав його з тою ж таблицею на новій могилі горопашного мандрівника (3, с. 157).* Слово, поставлене в оточення, кожного разу виявляє своє значення: *Малий живий хрестик у дикому лоні гори (с. 48)* – про людину та її місце у світі. Зміст тексту у свідомості читача формується протягом прочитання завдяки об'єднанню усіх значень, що виникають після сприйняття різних речень. Таким чином отримується складний і суперечливий смисловий комплекс, що не зводиться до однієї одиниці, а спирається на широкий внутрішній контекст, який поєднує в себе інформацію про безліч взаємопов'язаних асоціативних полів.

М. Дочинець, об'єднуючи дистантні, значною мірою віддалені в контексті твору полісемантичні

мовні знаки, асоціативно здійснює кореляцію окремих смислів художнього тексту. При виявленні типів внутрішньотекстових відношень між лексико-семантичними варіантами того самого полісеманта у сприйнятті реципієнта наявне не тільки таке вживання слова, а й усі його приховані або можливі значення: *лизнув кристалистий камінь* (про сіль)... *(3, с. 26), камінь* (матеріал) *(3, с. 55), А камінь лежить собі* (як символ вічності) *(3, с. 281); Камінь на могилі не обтяжить мене, бо й сам я був камінцем, що котився по сій землі аби не порости мохом. Добре б не щербити камінь різними написами* (пам'ятник) *(3, с. 275).* Можна простежити не тільки зв'язок лінійних послідовностей, але й внутрішню цільність, єдність тексту як смислового цілого. Слова у звичному або новому контексті можуть набувати індивідуальних авторських асоціацій відповідно до комунікативної інтенції письменника: *Камінь відкрив йому силу й терпіння. … Бо в тяжку годину він сам ставав каменем. Каменем терпіння (3, с. 282); … Бо добра думка, як смерекова смола, може затверднути коштовним каменем (3, с. 282).* Мовленнєва багатозначність безпосередньо пов'язана з поліфункціональністю контексту щодо актуалізованого слова, який зберігає неоднозначність, багатозначність (подвійну актуалізацію, амбівалентність, двоплановість висловлювання): *Се три камені, на яких постає моє земне життя (3, с. 276); І буду вічно. Як той камінь. Камінь терпіння (3, с. 284).* Полісемантичні слова у творі передають смислову єдність авторського задуму, його комунікативний намір, реалізують зовнішні логіко-смислові зв'язки, що виявляється через нанизування фрагментів з цими лексемами на певний спільний стрижень.

Для з'ясування всіх змістів слова у творі, для виявлення максимуму контекстуальних зв'язків, для більш повної інтерпретації художнього тексту роману часто не можна обмежитися мінімальним відрізком, слід звертатися до цілого твору. Ключові слова-новотвори з об'ємним концептуальним смисловим наповненням формують і відображають у романі насамперед концептосферу особи, тексту: *Що я міг, табірний вічник, йому обіцяти (3, с. 237); Мене називають вічником, знатником, відуном (3, с. 284).* Формується образ не тільки безкінечно покараного на заслання в сталінських таборах, але й незнищенного, незмінного, безпрестанного чаклуна, що знає щось особливе про життя і світ. Індивідуальний, авторський контекст надає слову нового, особливого, актуального значення, звільняючи від його колишніх значень, нагромаджених у пам'яті читача. Введення семантичного варіанта до нового, незвичного оточення сприяє розвитку полісемії.

У творі «Вічник» наявне системне спрямування типів лексичних значень на виконання певних текстових функцій, зокрема для реалізації основних категорій зв'язності: …*Тепер нас, пересіяних смертю, гнали на Перевал (3, с. 8)* – найнижче і найдоступніше для переходу місце в гірському хребті чи масиві; *Айно, я давно перейшов свій перевал і готовий зійти в долину вічного спочинку (3, с. 148)* – зміна, поворот у розвитку життя; *Сповідь на перевалі духу (3, с. 1)* – підсумок у житті. Контекст враховує дистантні зв'язки в цілому тексті і можливі асоціації у свідомості читача. Ключові слова в сукупності всіх своїх значень, конотативних нарощувань, асоціативних зв'язків з іншими словами відіграють важливу об'єднувальну роль у формуванні змісту тексту, формують багатоплановий і водночас цілісний зміст тексту.

Висновки і пропозиції. Як органічна властивість людської, природної мови полісемантичні лексеми широко використовуються майстром слова для передачі у звичному або новому контексті характеру і процесу пізнання, мовного освоєння дійсності шляхом асоціативних процесів, дають змогу показати предмет зображення яскраво, образно, емоційно, з несподіваного боку. Полісемія дає можливість висловити ставлення автора до написаного тексту, оскільки саме багатозначність дозволяє найбільш точно і повно зрозуміти контекст. У макротексті «Вічника» реалізується такий тип полісемії, коли ключове (лейтмотивне) слово в тканині художнього твору використовується в різних значеннях або ж на тлі інших домінує одне значення, найбільш актуальне для заданої тематики. Відповідно до комунікативної інтенції автор використовує її для передачі індивідуальних авторських асоціацій, для відбору та актуалізації потрібного значення. Така полісемія використовується автором як один із засобів лексичної когезії та когерентності. Через встановлення не тільки безпосередніх, але й опосередкованих і віддалених зв'язків між різними фрагментами твору контекст визначає уже значення не окремо взятого слова, а тексту загалом. Увесь роман виступає середовищем, у якому розподіляються мовні знаки, що виступають маркерами єдності тексту в смисловому відношенні. Таке вживання полісемантичних лексем надає індивідуальних рис стилю М. Дочинця, є проявом творчої самобутності. Перспективним завданням виявляється з'ясування особливостей ідіостилю письменника, специфіка добору й комбінування ним засобів загальнонародної мови, позалітературних елементів мовлення, межі застосування яких продиктовані вимогами до загальної зрозумілості твору й мовним смаком автора.

Список літератури:

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1963. – 205 с.
2. Арнольд И. В. Импликация как прием построения текста и предмет филологического изучения / И. В. Арнольд // Вопросы языкознания. – 1982. – № 4. – С. 84-91.
3. Дочинець М. І. Вічник / Мирослав Дочинець. – Мукачево,: Карпатська вежа, 2011. – 284 с.
4. Залевская А. А. Введение в психолингвистику / А. А. Залевская. – М.: Рос. гуманит. ун-т, 2000. – 382 с.
5. Каминская Э. Е. Слово и текст в динамике смыслового взаимодействия: психолингвистическое исследование / Э. Е. Каминская. – Новгород, 1998. – 134 с.
6. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Г. В. Колшанський. – М.: Изд-во ЛПИ, 2007. – 152 с.

Чумакова Г.А.
Национальная металлургическая академия Украины

ПОЛИСЕМИЯ В КОНТЕКСТЕ РОМАНА М. ДОЧИНЦА «ВЕЧНИК»

Аннотация
В статье прослеживается взаимодействие многозначительных слов и текста романа современного украинского писателя М. Дочинца «Вечник». Выявляются случаи преднамеренного использования писателем полисемии для создания образности, сравнения, экспрессии. Анализируется актуализация нескольких значений таких полисемантов, как *крест, крестик, камень, вечник.* Прослеживается роль контекста для точного понимания их семантической нагрузки и новых взаимодействий слова с окружением. Исследуются ключевые полисемантические слова, которые передают в произведении смысловое единство авторского замысла, его коммуникативное намерение, реализуют внешние и внутренние логико-смысловые связи, реализуют основные категории связности.
Ключевые слова: полисемия, семантика слова, лексическое значение слова, контекст, переносное значение, ключевое слово, текст.

Chumakova G.A.
National Metallurgical Academy of Ukraine

POLYSEMY IN THE CONTEXT OF THE NOVEL «VECHNIK» BY M. DOCHINTSA

Summary
Polysemy of words and the text of the novel «Vechnik» by modern Ukrainian writer M. Dochintsa are observed in the article. Polysemy is intentionally used by author in order to create vividness, comparison and expression. Actualization of some polysemants, such as: *cross, next-to-skin cross, stone, vechnik* is analysed. The role of context is traced for the exact understanding of word semantic loading and convergence with other words. Polysemantic keywords are investigated in the article in order to pass a semantic unity of author's tendency, his communicative intention and the realization of both external and internal logical and meaning connections and the basic categories of coherence.
Keywords: polysemy, semantics of word, lexical meaning of the word, context, figurative meaning of the word, keyword, text.

УДК 81'373.612.2:(811.161.2:658.8)(045)
Ш 24

МІЛІТАРНА МЕТАФОРА В УКРАЇНСЬКІЙ МАРКЕТИНГОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Шапран Д.П.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Досліджено когнітивно-функціональний та прагматичний аспекти мілітарної метафори в українській маркетинговій термінології. Узагальнено наукові підходи до вивчення мілітарної метафори в мові загалом і в термінології зокрема. З'ясовано вияви і механізми творення мілітарної метафори як однієї з активних метафоричних моделей в терміносистемі маркетингу. Визначено її роль у творенні когнітивної карти наукової теорії маркетингу. Окреслено прагматичні особливості мілітарної метафори в термінології.
Ключові слова: когнітивна лінгвістика, українська маркетингова термінологія, концептуальна метафора, мілітарна метафора.

Постановка проблеми. Мова детермінує сприйняття людиною навколишнього світу, зокрема на рівні наукової свідомості, де за її посередництва освоювані пізнанням реалії зазнають обов'язкової категоризації та концептуалізації і включаються в наукову картину світу. О.В. Галкіна підкреслює, що мова є не тільки засобом вираження і матеріалізації результатів наукового пізнання, а й наділена функціями концептуального інструменту, який керує пізнавальним процесом, тобто являє собою генеративну силу [2]. Уже освоєні поняття є орієнтирами в науковому осягненні світу, що мотивують і спрямовують науковий пошук щодо вивчення нових, науково не оброблених понять.

Одним із центральних механізмів мовної репрезентації пізнавальних та мисленнєвих процесів у сучасній лінгво-когнітивній парадигмі небезпідставно вважають метафору. Спостереження за виникненням метафор визнаються важливим джерелом даних про функціювання людського розуму загалом [20]. У метафоричній

© Шапран Д.П., 2016

номінації відбиваються особливості концептуалізації дійсності в процесі її наукового осмислення. Це зумовлює актуальність дослідження когнітивних аспектів термінотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія концептуальної метафори сприяла загальній зміні концепції сучасної термінотворчості [2], виокремленню в лінгвістиці кінця XX – початку XXI ст. когнітивного напряму в науці про терміни і терміносистеми, що дістав назву «когнітивне термінознавство» [3].

За спостереженнями дослідників, функціонально-когнітивний напрям термінологічних досліджень у слов'янському мовному просторі найбільшою мірою представлений у працях російських учених [6, с. 22]. У цьому зв'язку слід згадати дослідження М.Н. Володіної, Е.І. Головановой, Л.Ю. Буянової, С.Г. Дудецької, С.В. Гриньова-Гриневича, В.М. Лейчика, В.Ф. Новодранової, Е.А. Сорокіної та ін. В українському науковому дискурсі когнітивний підхід до мовних явищ, зокрема в галузі термінології, представлений працями А.С. Д'якова, Т.Р. Кияка, З.Б. Куделько, В.Л. Іващенко, О.О. Селіванової, А.С. Зеленько, О.Ю. Радченко та ін.

Мілітарну метафору з-поміж інших видів концептуальної метафори дослідники виділяють на підставі тематики сфери-джерела «війна» [4]. Перші приклади дослідження мілітарної метафори в межах теорії концептуальної метафори були здійснені засновниками цієї теорії Дж. Лакоффом і М. Джонсоном [10]. До цієї проблеми неодноразово зверталися вітчизняні й закордонні дослідники: А. Алямкіна [1], А. Каслова [7; 8], Т. Синєєва [17], Л. Федорова [19], А. Чудинов [20], Е. Шудегова [21] та ін.

Причиною активного використання концептосфери «війна» у медійному, політичному, економічному дискурсі більшість учених називають агресивні тенденції в житті суспільства. Так, зокрема, Т.А. Синєєва, виокремлюючи мілітарну метафору як модель економічної метафори у французькому медійному дискурсі, говорить про її детальну структурованість, зумовлену загальноісторичною тенденцією вирішувати суспільні проблеми силовими методами [17, с. 150-151]. Оскільки війна є незмінним атрибутом людської історії, сама дійсність сприяє розвитку і активізації мілітарної метафори. «Багатий військовий досвід традиційно знаходив своє відображення в національній ментальності, військові метафори ніби показували найбільш ефективний шлях для вирішення складних проблем суспільства» [20, с. 104], тому військова лексика – одне з основних джерел метафоричної експансії. У зв'язку з цим дослідники виділяють поняття, які безпосередньо асоціюються з війною: конфлікт, боротьба, протистояння, військові дії, види війни, озброєння, учасники війни, воїнські символи і атрибути, організація військової служби, результат війни та її наслідки [1; 7; 20].

Е.В. Колотніна, досліджуючи метафоричні моделі російського та англійського економічного дискурсу, доходить висновку, що «воєнні метафори стають універсальним засобом осмислення економічних реалій» [9, с. 113].

О.Ю. Радченко, аналізуючи концептуальну метафору в англійській маркетинговій терміносистемі, з-поміж корелятивних доменів, що мапуються на всю референтну концептосферу маркетингу і утворюють її метафоричний діапазон, також виокремлює домен-джерело «війна» [15].

Усі ці дослідження підтверджують, що мілітарну метафору можна віднести до універсальних, базисних.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Когнітивні аспекти та механізми використання мілітарної метафори для номінації понять у сучасній українській маркетинговій терміносистемі ще не були предметом окремого дослідження.

Мета статті – узагальнити наукові підходи до вивчення функціонально-когнітивних аспектів мілітарної метафори в мові загалом і в термінології зокрема, дослідити вияви і механізми її творення як однієї з активних метафоричних моделей в терміносистемі маркетингу, а також її роль у творенні когнітивної карти відповідної наукової теорії.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи мілітарну метафору в українській термінології маркетингу, виходимо з того, що метафоричні моделі відображають концептуальні зв'язки в межах певної наукової теорії, а конвенційне використання метафоризованих термінів є способом відображення наукової картини світу, когнітивної карти науки (термін Новодранової [13]), спільної для представників тієї самої наукової концепції, способом концептуалізації дійсності певною науковою спільнотою.

Концепція ринкової діяльності, представлена маркетинговою теорією, репрезентувала нове науково-філософське, антропоцентричне, розуміння оптимальних способів отримання прибутку, переорієнтувавшись на споживача, з його перевагами та максимальним задоволенням потреб, як визначального суб'єкта ринку. Конкурентна боротьба за споживача на ринку – один із основних концептів, що організує сприйняття маркетингової діяльності і розуміється як змагання на ринку за споживачів та збільшення частки ринку, орієнтоване на максимальне задоволення споживацьких потреб і отримання прибутку [5, с. 36].

Виходячи з вищезазначеного і визначаючи терміносистему маркетингу як відповідну концептосферу, зауважуємо: вона має багато спільних сутнісних структур з концептосферою військової справи, що знаходить відображення в метафорі: конкуренція – це війна, а ринок – це поле бою за прихильність споживачів. Ця метафорична модель має досить складну, багаторівневу будову.

Застосування базового концепту «війна» для розуміння і мовного оформлення понятєво-концептуальної сфери маркетингової діяльності зумовлює активне використання його складників. Як уже згадувалося вище, поняттями, що асоціюються з війною, за спостереженнями різних дослідників, є: конфлікт, боротьба, протистояння, військові дії, види війни, озброєння, учасники війни, воїнські символи і атрибути, організація військової служби, результат війни та її наслідки. Дослідження відповідної метафоричної моделі на прикладі маркетингової термінології дозволило нам виокремити, на продовження цього ряду, вихідний концепт «стратегія».

Як відомо, слово «стратегія» походить із грецької (стратос – військо, аго – веду), тобто за своїм первинним значенням – це військовий термін. Академічний тлумачний словник української мови в 11-ти томах (1970-1980) фіксує пряме значення цього слова як такого, що стосується військової сфери: *Мистецтво підготовки і ведення війни та великих воєнних операцій. // Наука про ведення війни – вища воєнна наука* [18, т. 9, с. 751]. Переносні значення проектуються на мистецтво політичного і суспільного керування масами та загалом на спосіб дій і поведінки людини. Проте, згадки про використання цього терміна в економічній галузі ще не знаходимо. Сучасне поняття стратегії стосовно бізнесу з'явилося за кордоном в середині XX століття зі значенням: перспективне визначення основних довгострокових цілей, програм і завдань підприємства (фірми), узгодженість послідовності дій, розподіл кількості і напрямів використання ресурсів, необхідних для досягнення планових цілей і завдань. Саме з таким значенням вживається воно в сучасній українській маркетинговій термінології [5, с. 115]. Так само, як і в царині військової справи, поняття стратегії стало одним із системоутворювальних ядерних понять маркетингової терміносистеми. Ми виявили гіперогіпонімічну парадигму з 36 терміносполучень [5, с. 110-117], утворених з безпосереднім використанням слова *стратегія* як головного семантичного і структурного компонента номінативної одиниці: в основу термінологічної номінації тут покладено інтеграцію донорського та реципієнтного доменів на підставі однієї спільної когнітивної ознаки – мистецтво і наука перемоги над супротивником (конкурентом) задля досягнення запланованих цілей. Воєнна тематика знаходить своє вираження і в означальних компонентах-конкретизаторах родового терміна «стратегія» у складі видових назв, наприклад: *оборонна стратегія, стратегія атакування*. З донорського домена «війна» запозичено також структурно-семантичні компоненти інших термінів, об'єднаних гіперсемою «маркетингові стратегії»: *оборона мобільна, оборона фланго́ва, оборона з контрнаступом, оборона попереджувальна, оборона стискувальна, партизанська атака, фронтальна атака, фланго́ва атака, атака з оточенням, обхідна атака* та інші.

Звертає на себе увагу метафоричний характер дефініцій окремих терміноодиниць, що виразно відображає метафоричну природу когнітивного процесу щодо виокремлення, пізнання і дескрипції нових понять сфери маркетингової діяльності. Метафоричними є і термін як мовний номінативний знак пізнаваного поняття, і спосіб його дефінування. Наприклад: *атака фронтальна – активний* ***наступ*** *на* ***позиції*** *конкурента з метою перевершити його в сильних аспектах його діяльності (продукти, реклама, ціни тощо)* [5, с. 11]; *атака з оточенням – атака за всіма напрямами, що змушує конкурента* ***тримати кругову оборону*** *в разі застосування претендентом значного зростання кількості модифікацій продукту з одночасним різким розширенням діапазону цін* [Там само]. Такий спосіб дефінування ще раз підтверджує, що людина не лише оформлює свої думки за допомогою метафор, а й мислить метафорами, створюючи за їх допомогою світ, в якому живе.

Отже, більшість метафоричних термінів тематичної групи «Маркетингові стратегії» утворені на основі донорського домена «війна». Розглянуті приклади дозволяють констатувати в маркетинговій термінології системність у доборі способів метафоризації, основану на однотипних механізмах формування метафоричного значення, що забезпечує системність відповідності плану змісту і плану вираження та відповідає одній із головних вимог до терміна як спеціальної лексичної одиниці.

Щодо прагматичних аспектів використання мілітарної метафори в термінології, зауважимо, що термінологічна метафора має свою виразну специфіку порівняно з її виявами в інших функціонально-комунікативних сферах.

Так, дослідники підкреслюють, що використання концептів з понятійної сфери-джерела «війна» наділяють метафоричні вислови значним негативним, агресивним прагматичним потенціалом в політичному дискурсі, де мілітарна метафора оживлює негативні асоціативні ознаки, пов'язані з цим концептом; використання його для позначення політичних реалій дозволяє виразити негативне ставлення до політики загалом та її окремих суб'єктів зокрема [8, с. 69]. Така метафора також «акцентує конфліктні шляхи вирішення економічних проблем, моделюючи образ загрозливої дійсності» [16, с. 85]. Р. І. Мальцева вважає агресивну метафору, або метафору силового впливу, характерною рисою сучасного суспільства, на основі якої створюються ціннісні конотації, що існують у світі людей [11, с. 83]. Проте, за нашими спостереженнями, в науково-термінологічній сфері, де термін апріорі має бути емоційно нейтральним, згадані негативні конотації стираються. У термінологічному контексті мілітарна метафора передусім виконує номінативну та дефінітивну функції. Такі терміноодиниці, як наприклад, *оборона з контрнаступом, партизанська атака* та под., для фахівця передусім співвідносяться з науково окресленим поняттям, що детермінує алгоритм конкретних професійних дій маркетолога для досягнення стратегічних цілей його фахової діяльності, безвідносно до їх емоційно-оцінного змісту. Хоча сам процес виникнення термінної назви шляхом транспонування, ймовірно, має не лише раціональне, але й емоційне підґрунтя, особливо коли метафора створюється на сценарній основі. Наприклад, ось як описують у фаховому тексті сутність *партизанського маркетингу* – однієї з інноваційних маркетингових технологій, номінованих на основі вищезгаданих механізмів транспонування: «Він використовує всі види комерційних інформаційних технологій (форуми, чати і блоги), спільнота **справжніх партизан-моберів**, що започаткували нову рекламну пропозицію: **провокаційні ігри**, що збирають в реальному міському середовищі натовп глядачів». Поява цього виду маркетингу як нової форми маркетингових комунікацій потребувала номінації поняття, яка відображала б його суттєві і диференційні ознаки, а саме: добровільний, неофіційний характер дій, що відповідають цілям продавця. Порівняймо: *партизан* (фр., від іт., прихильник) – особа, яка,

не входячи до складу регулярних збройних сил, добровільно бере участь у боротьбі з іноземними загарбниками або в громадянській війні, здебільшого у ворожому тилу, дотримуючись законів і звичаїв війни. Процес метафоризації відбувся на основі суміжної когнітивної ознаки одиниць реципієнтного домена та донорського домена «війна» із залученням сценарію «проникнення добровольців на територію супротивника». Такий сценарій сам по собі є емоційно наснаженим (бо асоціюється з поняттями ризику, втаємниченості, героїчної романтики тощо), а отже, і назва, що виникла на його основі, певний час супроводжуватиметься відповідними конотаціями. Але лише допоки остаточно утвердиться в статусі терміна на рівні фіксації, перейде із категорії неологізмів у сферу термінологічної кодифікації.

Термін, як номінативна одиниця, закріплена за науковим поняттям, через посередництво термінологічної парадигми є носієм системного значення й як такий належить до відповідної професійної субмови. У цьому аспекті розглядаємо його як конвенційну, моносемантичну одиницю сфери фіксації. Звідси випливає специфіка як механізмів метафоричної номінації в термінології, так і їх результатів, що виявляються на рівні функціювання. Як зауважує С. Мішланова, у процесі термінотворення метафора є механізмом перекодування природного знака в мовний знак [12, с. 46]. Специфіка термінологічної метафори полягає в цілеспрямованому, усвідомленому, керованому характері її творення і закріплення в термінологічній функції на конвенційній основі. Така метафора, об'єктивуючись у словоформі, наділеній конкретним поняттєвим змістом, репрезентує статичний аспект пізнання, співвідноситься зі структурами, вже закріпленими у свідомості людини як остаточний результат пізнавального процесу, безвідносно до суб'єктивно-емоційного їх сприйняття.

Висновки. Таким чином, дослідження мілітарної метафори на прикладі української маркетингової термінології підтверджує, що вона є важливою когнітивно-функціональною складовою наукової мови маркетингу, невід'ємною частиною пізнавального процесу. Активність метафоричних моделей, створених на основі концептуального вихідного домену «війна» підтверджує його універсальний, базисний характер, зокрема і в термінологічній підсистемі мови. Системний характер термінології як відображення певної концептуальної системи наукового знання породжує системність у доборі способів метафоризації, основану на однотипних механізмах формування метафоричного значення. Специфіка термінологічної мілітарної метафори полягає в цілеспрямованому, усвідомленому, керованому характері її творення в напрямі системної відповідності термінологічних найменувань системі маркетингових понять. Мілітарна метафора реалізується в українській маркетинговій терміносистемі не лише як засіб номінації, але й як засіб трактування явищ, властивостей, дій, процесів тощо, що знаходить відображення у способах побудови дефініцій.

Перспективи подальшого вивчення концептуальної метафори у сфері маркетингу пов'язані із комплексним дослідженням усіх її різновидів з метою створення моделей і алгоритмів розширення знакових ресурсів концептосфери маркетингу як відносно молодої науки, термінологія якої перебуває в процесі постійного розвитку і поповнення.

Список літератури:

1. Алямкина А. С. Когнитивное исследование милитарной метафоры в англоязычном и русскоязычном экономическом дискурсе / А. С. Алямкина // Вестник ВГУ. Серия: лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2013. – № 1. – С. 178-182.
2. Галкина О. В. Роль метафоры в науке и научной терминологии [Електронний ресурс] / О. В. Галкина. – Режим доступу: http://rgf.tversu.ru/. – Дата доступу 28.01.2016.
3. Голованова Е. И. Введение в когнитивное терминоведение: учебное пособие [Електронний ресурс] / Е. И. Голованова. – Режим доступу: http://modernlib.ru/books/e_i_golovanova/vvedenie_v_kognitivnoe_terminovedenie_uchebnoe_posobie/read – Дата доступу 25.01.2016.
4. Грузберг Л. Концептуальная метафора / Л. Грузберг // Научно-методический, культурно-просветительский журнал «Филолог» Пермского государственного педагогического университета. – 2004. – № 5. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://philolog.pspu.ru/module/magazine/do/mpub_5_101 – Назва з екрана. – Дата доступу 28.01.2016.
5. Загнітко А. П. Словник-довідник маркетингової термінології / А. П. Загнітко, Д. П. Шапран, І. Х. Баширов. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. – 160 с.
6. Іващенко В. Л. Галузеве слов'янське термінознавство функціональної дослідницької парадигми кінця XX – початку XXI століть / В. Л. Іващенко, Н. О. Яценко // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць / Відп. ред. В. Л. Іващенко. – К.: Інститут української мови НАНУ, 2013. – Вип. IX. – С. 5-26.
7. Каслова А. А. Развертывание милитарной метафоры в тексте / А. А. Каслова // Языковая картина мира и ее метафорическое моделирование. – Екатеринбург, 2002. – С. 57-60.
8. Каслова А. А. Метафорическое моделирование президентских выборов в России и США (2000 г.): Дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.20. – Екатеринбург, 2003. – 208 с. [Електронний ресурс] /А.А. Каслова. – Режим доступу: http://politlinguist.ru/materials/thesis/kaslova.pdf – Дата доступу 26.01.2016.
9. Колотнина Е. В. Метафорическое моделирование действительности в русском и английском экономическом дискурсе / Дис. ... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2001. [Електронний ресурс] / Е. В. Колотнина. – Режим доступу: http://diss.seluk.ru/ – Дата доступу 28.01.2016.
10. Лакофф Дж. Теория метафоры: Сборник / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387-415.
11. Мальцева Р. И. Функции медиаторов в газетном дискурсе / Р. И. Мальцева, М. В. Лесная // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Филология и искусствоведение. – 2009. – Вып. 1 (41). – С. 82-86.
12. Мишланова С. Л. Метафора в поле термина (на материале медицинских текстов) / С. Л. Мишланова // Фактическое поле языка. – Пермь, 1998. – С. 41–48.

13. Новодранова В. Ф. Когнитивная карта науки / В. Ф. Новодранова // Международный конгресс по когнитивной лингвистике: сб. материалов. – Тамбов, 2006. – С. 69-70.
14. Новодранова В. Ф. Когнитивные науки и терминология / В. Ф. Новодранова // Научно-техническая терминология. – М., 2000. – Вып. 2. – С. 89-93.
15. Радченко О. Ю. Концептуальна метафора в терміносистемі маркетингу (на матеріалі англомовних текстів) [Текст]: автореферат ... канд. філол. наук, спец.: 10.02.04 – германські мови / О. Ю. Радченко. – Херсон: Херсонський держ. ун-т, 2012. – 20 с.
16. Ряпосова А. Б. Метафорические модели с агрессивным прагматическим потенциалом в политическом нарративе «Российские федеральные выборы (1999– 2000 гг.)»: дис. канд. филол. наук / А. Б. Ряпосова. – Екатеринбург, 2002.
17. Синеева Т. А. Когнитивные модели экономической метафоры во французском медийном дискурсе / Дис. канд. филол. наук: спец. 10.02.05 «Романские языки» / Т. А. Синеева. – Челябинск, 2007. – 186 с.
18. Словник української мови: в 11 томах. – Том 9. – 1978. – С. 751.
19. Федорова Л. М. Категорія оцінки: до проблеми становлення та вираження в слові / Л. М. Федорова // Українська мова. – 2013. – № 1. – С. 115-121.
20. Чудинов А. П. Россия в метафорический зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000): Монография [Текст] / А. П. Чудинов. – Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2001. – 238 с.
21. Шудегова Е. А. Милитарная метафора в американских политических текстах / Е. А. Шудегова // Языковая картина мира и ее метафорическое моделирование. – Екатеринбург, 2002. – С. 125-126.

Шапран Д.П.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

МИЛИТАРНАЯ МЕТАФОРА В УКРАИНСКОЙ МАРКЕТИНГОВОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация
Исследованы когнитивно-функциональный и прагматический аспекты милитарной метафоры в украинской маркетинговой терминологии. Обобщены научные подходы к изучению милитарной метафоры в языке в целом и в терминологии, в частности. Определены проявления и механизмы образования милитарной метафоры как одной из активных метафорических моделей в терминосистеме маркетинга, а также роль милитарной метафоры в создании когнитивной карты научной теории маркетинга. Проанализированы прагматические особенности милитарной метафоры в терминологии.
Ключевые слова: когнитивная лингвистика, украинская маркетинговая терминология, концептуальная метафора, милитарная метафора.

Shapran D.P.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

MILITARY METAPHOR IN UKRAINIAN MARKETING TERMINOLOGY

Summary
The article aims to identify cognitive-functional and pragmatic aspects of military metaphors in Ukrainian marketing terminology. Scientific approaches to the military metaphor studying in language in general and terminology in particular are generalized. Developing and mechanisms of creation of military metaphors as one of the active metaphorical models in marketing terminological system are clarified. Metaphor's role in marketing scientific theory cognitive maps shaping is defined. Military metaphor pragmatic features in terminology are outlined.
Keywords: cognitive linguistics, Ukrainian marketing terminology, conceptual metaphor, military metaphor.

УДК 811.124'06'373

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕРМІНОЕЛЕМЕНТІВ «MANIA», «PHILIA» В ЛАТИНСЬКОМОВНІЙ КЛІНІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Шпинта Г.М.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

У статті проаналізовано терміноелементи *-mania, -philia* в лексико-семантичному аспекті, визначено особливості їхнього функціонування у клінічній термінології. Продемонстровано полісемантичні значення вказаних формантів, досліджено синонімічні відношення мовних одиниць. Встановлено частоту використання аналізованих формантів на лексико-семантичному та морфолого-дериваційному рівнях аналізу. У результаті порівняльного аналізу визначено функціональні особливості терміноелементів *-mania, -philia.*
Ключеві слова: формант, терміноелемент, клінічна термінологія, манія, філія, латинська мова, полісемія, синонімія.

Постановка проблеми. Головне призначення будь-якої терміносистеми, зокрема клінічної, полягає в забезпеченні однозначного сприйняття та розуміння термінів, що уможливлюється лише за умови уніфікації, сталості термінів. При цьому варто враховувати, що клінічна термінологія – одна з найрозвиненіших у медичному дискурсі – сформована під впливом екстралінгвальних факторів і поповнюється лексикою різного мовного походження. Встановлено, що, на відміну від анатомічної термінології, основу клінічної термінології становлять слова грецького походження [6, с. 18; 7, с. 207]. Артикульоване твердження ускладнює проблему функціонування досліджуваних одиниць насамперед у медицині, адже знання з грецької мови, як правило, поверхневі: у більшості сучасних нелінгвістичних закладах відсутні заняття з вивчення грецької мови. Крім того, клінічні терміни, терміноелементи зокрема, досить часто є полісемантичними, синонімічними у функціонуванні, на що слід звернути особливу увагу при вивченні та користуванні майбутньому спеціалістові. Таким чином, у роботі проаналізовано лексико-семантичні, морфолого-дериваційні особливості функціонування терміноелементів *-mania, -philia* у клінічній термінології та їх полісемантичні й синонімічні відношення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У широкому розуміння проблема не є новою у лінгвістиці. Так, вітчизняні дослідники неодноразово зверталися до вивчення деяких дискутивних питань, пов'язаних із медичною термінолексикою. Зокрема, історичний аспект становлення і розвитку медичної лексики (на основі пам'яток української мови до XVIII ст. включно) аналізувався у працях В. Німчука [12; 13], В. Передрієнка [14], Г. Дидик-Меуш [4] та ін.; діалектологічний підхід до аналізу термінолексики застосований у наукових розвідках Я. Вакалюк [2; 3], В. Прокопенко [16]; також у дисертаційних працях проаналізовано лексичне наповнення окремих підсистеми медичної термінології – кардіологічної (Р. Стецюк [18]), радіологічної медицини (І. Корнейко [8]), шкірних хвороб (О. Петрова [15]), судово-медичної термінології (Т. Лепеха [11]) тощо. Дослідженню етимології греко-латинських медичних терміноелементів присвячені праці Г. Краковецької [9; 10]. Відтак, новизна та актуальність заявленої проблематики не викликає жодного сумніву.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте в науковому просторі досі немає дослідження, присвяченого комплексному аналізу клінічної терміносистеми з увагою до системно-семасіологічного, ономасіологічного та прагматичного аспектів, що уможливило б реалізацію завдання семіологічного опису лексики. Відтак, **мета роботи** полягає в тому, щоб продемонструвати лексико-семантичні, морфолого-дериваційні особливості кінцевих терміноелементів *-mania, -philia* в клінічній термінології. Об'єкт роботи – клінічні терміни з терміноелементами *-mania, -philia.* Предметом роботи є специфіка функціонування та лексико-семантичні властивості кінцевих терміноелементів *-mania, -philia* у клінічній термінології. Для аналізу матеріалу використовуються вузькоспеціалізовані клінічні словники [1; 17].

Виклад основного матеріалу дослідження. Терміноелемент **-mania (**від грец. μανία ἡ – божевілля, душевна хвороба [5]) за значенням подібний до терміноелемента **-philia** (грец. φιλία ἡ – любов, прив'язаність, дружба [5]), що означає схильність, любов до чогось. Інколи у клінічній термінології аналізовані терміноелементи **-mania** та **-philia** вживаються синонімічно (рівнозначно), зокрема: *gynaecomania* = *gynephilia* (*gynaecophilia*) (гіперсексуальність у чоловіка, що характеризується нестримним прагненням до статевого зближення з новими жінками); *copromania* = *coprophilia*, *scatophilia* (патологічна схильність до маніпуляції каловими масами) тощо.

При цьому наголосимо: терміноелемент **-mania** (90 різновидів) має вужче значення порівняно з терміноелемент **-philia**, зокрема, під **-mania** розуміється перебільшений потяг, пристрасть до чогось, що виходить за межі звичайного і в більшості випадків стає психічним розладом, патологією. Умовно цю категорію хвороб можна також поділити на декілька категорій:

1. Періодично направлені «манії» (нав'язливі бажання, що позначають лише періодичну потребу робити певні дії) (8,9%): *дипсоманія* (*dipsomania*) – періодичний стан запійного пияцтва; *клазоманія* (*klazomania*) – періодичні напади насильно наступаючого крику та голосного співу при ясній свідомості; *круоманія* (*kruomania*) – імпульсивне бажання бити себе по голові.

2. Нав'язливе бажання, спрямоване на постійну маніакальну дію, яке, проте, не шкодить оточуючим (23,3%): *аблютоманія* (*ablutomania*) –

© Шпинта Г.М., 2016

нав'язливе бажання помити руки; *сітоманія* (*sitomania*) – нав'язливе бажання їсти; *глосоманія* (*glossomania*) – нав'язливе бажання розглядати власний язик у дзеркалі; *дансоманія* (*dansomania*) – нав'язливе бажання танцювати; *графоманія* (*graphomania*) – нав'язливе бажання писати твори; *клінoманія* (*clinomania*) – нав'язливе бажання полежати в ліжку, кріслі тощо.

3. Нав'язливі бажання, які спрямовані на те, щоб нашкодити об'єкту дії або собі (38,9%): *геоманія* (*geomania*) – нав'язливе бажання їсти землю; *дерматоманія* (*dermatomania*) – нав'язливе бажання до самоушкодження шкірних покривів; *томоманія* (*tomomania*) – нав'язливе бажання робити на собі хірургічні операції; *оніхотілломанія* (*onychotillomania*) – нав'язливе бажання руйнувати свої нігті або людей, які знаходяться навколо хворого; *піроманія* (*pyromania*) – нав'язливе бажання до пожеж; *міфоманія* (*mythomania*) – нав'язливе бажання брехати; *клептоманія* (*kleptomania*) – нав'язливе бажання красти речі; *кластоманія* (*klastomania*) – нав'язливе бажання руйнувати речі; *дакноманія* (*daknomania*) – нав'язливе бажання кусати оточуючих; *аутофономанія* (*autophonomania = suicidomania*) – маніакальна схильність до самознищення.

4. Найлегша форма таких хвороб – нав'язливе бажання володіти певними предметами (3,3%): *бібліоманія* (*bibliomania*) – нав'язливе бажання збирати книги; *ікономанія* (*iconomania*) – нав'язливе бажання збирати ікони, гравюри.

5. Перебільшене ставлення до себе, маніакальний синдром, зосереджений на нісенітниці, абсурдних діях і вчинках (25,6%): *грандоманія* (*grandomania*) – нав'язливе бажання до величності; *непродуктивна манія* (*mania improductiva*) – поєднання підвищеного настрою і рухового збудження з відсутністю прагнення до діяльності, бідністю мислення, одноманітністю й непродуктивністю висловлювань; форма змішаних станів тощо.

Зауважимо, різновиди токсикоманії (*barbituromania, chloralomania, chloroformomania*) та наркоманії (*codeinomania, cocainomania, morphinomania, opiomania, aetheromania*) розглядаються нами у групі, у якій аналізований елемент вказує на те, що нав'язливе бажання спрямоване на те, щоб нашкодити об'єкту дії. До того ж, терміни, які позначають різновиди токсикоманії та наркоманії, як правило, мають паралельні форми з кінцевим формантом ***-ismus***: *barbituratismus, chloralismus, cocainismus, morphinismus* та ін.

На лексичному рівні більшість клінічних термінів з терміноелементом *-mania* – це морфеми грецького походження (74,4%), рідше – латинського (14,4%), арабського (2,2%), французького (2,2%), німецького (1%), іспанського (1%) та ін.: наприклад, лат. *agromania, mania furibunda*, арабс. *coffeinomania*, фр. *dansomania*, нім. *heroinomania*, іісп. *cocainomania* тощо.

На морфолого-деривaційному рівні серед клінічних термінів з терміноелементом *-mania* переважають складні слова (слова-композити) (82,2%) порівняно з словосполученнями (17,8%). Проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що слова-композити даної групи термінів, утворені шляхом поєднання двох кореневих морфем (90%) зустрічаються частіше, ніж лексеми триморфемного складу (10%). Також у 77,8% клінічних термінах-композитах з терміноелементом *-mania* домінує інтерфікс -о-.

Терміноелемент **-philia** (грец. φιλία ἡ – любов, прив'язаність, дружба) вживається у значенні «схильності до чогось» (39 різновидів за [17]). Даний терміноелемент може мати такі конотативні навантаження:

1. Патологічна прив'язаність, любов до живих та неживих осіб, речей (11 одиниць – 25,6%): *айлурофілія* (*ailurophilia* – синоніми *galeophilia, gatophilia*) – патологічна прив'язаність до котів; *геронтофілія* (*gerontophilia*) – статеве збочення у формі сексуального потягу до осіб похилого віку; *ефебофілія* (*ephebophilia*) – різновид чоловічого гомосексуалізму, коли об'єктами потягу є підлітки та юнаки; *некрофілія* (*necrophilia*) – статевий потяг, при якому статеве задоволення досягається шляхом здійснення статевого акту з трупом.

2. Патологічна схильність до певних дій (10-23,3%): *клінофілія* (*clinophilia*) – схильність до перебування в ліжку, аби ще трохи поспати; *нозофілія* (*nosophilia*) – схильність знаходити у близьких хвороби і намагатися їх лікувати; *тафофілія* (*taphophilia*) – нав'язливе бажання відвідувати похорони; *клаустрофілія* (*claustrophilia*) – нав'язливий потяг замикати вікна та двері через страх залишитися одному у відкритому приміщенні.

3. Властивість впливати на стан або змінювати стан у певних анатомічних структурах (18-41,9%): *гемофілія* (*haemophilia*) – спадкове захворювання, яке характеризується незгортанням крові; *ацідофілія* (*acidophilia* синонім *oxyphilia*) – властивість цитоплазми та інших елементів клітини або волокнистих структур бути пофарбованими кислими барвниками (еозином, кислим фуксином тощо); *базофілія* (*basophilia*) – властивість цитоплазми та інших компонентів клітини або інших мікроскопічних структур забарвлюватися основними барвниками (азуром, гематоксиліном тощо).

Проведений лінгвістичний аналіз свідчить про те, що остання група термінів об'єднує переважно назви захворювань крові, натомість перша група зосереджена на відображенні патологічного сексуального потягу до певних об'єктів.

На особливу увагу заслуговує проблема вживання омофонів терміноелемента *-philia.* Так, в одних лексичних одиницях вказується на аномалію розвитку певних анатомічних структур: *platystaphylia* (від грец. πλατύς, 3 – широкий, σταφυλή ἡ – виноградне гроно, піднебінний язичок) – аномалія розвитку широкого та плаского піднебіння; *hypsystaphilia* (від грец. ὕψι вверх, зверху, σταφυλή ἡ – виноградне гроно, піднебінний язичок) – аномалія розвитку високого вузького піднебіння. До того ж, останній термін зберігся формі неправильного написання (*-staphilia* замість *-staphylia*) у спеціальній літературі. Інші лексичні одиниці із терміноелементом *-philia* несуть таке семасіологічне навантаження як наукова концепція, науково-медична гілка, різновид, область: *монофілія* (від грец. μόνος, 3 – один, єдиний та φῦλον τό – рід, плем'я) – походження всього органічного світу з єдиного кореня, *поліфілія* (від грец. πολύς, 3 – багаточисленний) – похо-

дження групи організмів (таксонів) від неспоріднених пращурних груп.

У результаті аналізу терміноелемента *-philia* встановлено закономірність, його вживання, зокрема, у групі термінів, де підкреслюється властивість впливати на стан або змінювати стан у певних анатомічних структурах, паралельно із терміноелементом *-philia* функціонує суфіксальний форманти *-osis*: *haemochromatosis, neutrophilosis*. Також інколи вживається формант *-ismus*: *narcissismus* – синонім до *autophilia, autoerotismus; voyeurismus* – до *scopophilia, masochismus* – до *algophilia* відповідно.

Також зауважимо, більшість клінічних термінів з терміноелементом *-philia* – морфеми грецького походження (76,7%), рідше – латинського (14%), французького (2,3%) та ін.: лат. *spasmophilia*, фр. *voyeurismus* тощо.

Клінічні терміни з терміноелементом *-philia* – це складні слова (слова-композити), переважно двокомпонентні (86%). Серед термінів даної групи використовують префіксальні морфеми *para-* (біля, поруч, відхилення від норми), *a- (an-)* (заперечення), *ex-* (місцезнаходження ззовні), *endo-* (місцезнаходження всередині): *parahaemophilia, aneosinophilia, exophilia, endopholia*. Прикметно, що майже в усіх клінічних термінах-композитах з терміноелементом *-philia* вживається інтерфікс -о-.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Аналіз семантично схожих у клінічній термінології терміноелементів *-mania* та *-philia* продемонстрував, що мовні одиниці мають подібні закономірності на лексико-семантичному та морфолого-деривaційному рівнях. Частка слів грецького походження домінує в обох групах (75,6%). При основоскладенні майже в усіх клінічних термінах-композитах вживається інтерфікс -о-. Також в аналізованих групах переважають двокомпонентні (двокореневі) складні слова. Крім того, формант *-ismus* використовується в обох групах як паралельна форма, що породжує плутанину та полісемантичність у функціонуванні та виборі терміна.

Отже, розглядаючи різні випадки використання кінцевих терміноелементів у клінічній термінології, можна дійти висновку, що одні й ті ж терміноелементи можуть бути полісемічними. Водночас у клінічній термінології дуже поширеною є синонімія, яка призводить, з одного боку, до плутанини, з іншого – до некоректного використання терміноелементів у медичній практиці. А тому **перспективою** майбутніх наукових студій є ґрунтовний аналіз лексико-семантичних, морфолого-деривaційних та прагматичних особливостей найчастотніших кінцевих терміноелементів, що дозволить нівелювати проблемні аспекти вивчення клінічної термінології, а також її використання. Окрім того, симбіоз лінгвістичних знань та клінічних даних щодо досліджуваних терміноелементів – актуальний напрям сучасного наукового дискурсу – допоможе уникнути неточностей у вживанні полісемантичних одиниць. Усе це сприятиме систематизації, а отже, й оптимізації функціонування клінічних терміноелементів у вузькоспеціалізованій сфері.

Список літератури:

1. Большой энциклопедический словарь медицинских терминов / под ред. проф. Э. Г. Улумбекова. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2012. – 2263 с.
2. Вакалюк Я. Ю. До вивчення народних назв хвороб на Прикарпатті / Я. Ю. Вакалюк // Мовознавство. – 1972. – № 1. – С. 20-31.
3. Вакалюк Я. Ю. Лексика народної медицини українських говорів Прикарпаття: автореферат дисертації на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Я. Ю. Вакалюк. – Ужгород, 1974. – 26 с.
4. Дидик-Меуш Г. М. Медична номенклатура в пам'ятках української мови XVI-XVIII ст.: автореферат дисертації на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. М. Дидик-Меуш. – Львів, 2001. – 19 с.
5. Древнегреческо-русский словарь: [в 2 т.] / сост. Дворецкий И. Х. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958. – 1905 с.
6. Закалюжний М. М. Латинська мова і основи медичної термінології / М. М. Закалюжний, Г. Б. Паласюк. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2004. – 424 с.
7. Кісельова О. Г. Латинська мова і основи медичної термінології / О. Г. Кісельова, Л. Ю. Смольська. – К.: Медицина, 2008. – 360 с.
8. Корнейко І. В. Становлення термінології медичної радіології в українській мові: автореферат дисертації на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Корнейко. – Харків, 1996. – 18 с.
9. Краковецкая Г. А. Метафоризация как средство формирования медицинской терминологии: на материале древнегреческого, латинского, русского и украинского языков: автореферат дисертації на здобуття наук. ступ. кандидата філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. А. Краковецкая. – К., 1979. – 24 с.
10. Краковецька Г. О. Метафора у формуванні медичної термінології / Г. А. Краковецька // НТП і проблеми термінології: тези доповідей (Львів, 1980) / АН УРСР. КНТ. Ін-т мовознавства. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 116-117.
11. Лепеха Т. В. Лексико-семантичні та словотвірно-структурні особливості судово-медичної термінології.: автореферат дисертації на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Лепеха. – Дніпропетровськ, 2000. – 19 с.
12. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. / В. В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1985. – 222 с.
13. Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською / В. В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1980. – 304 с.
14. Передрієнко В. А. Лікарські та господарські порадники XVII ст. / В. А. Передрієнко. – К.: Наукова думка, 1984. – 127 с.
15. Петрова О. Б. Структурно-семантична характеристика медичної термінології та народних найменувань шкірних хвороб в українській мові: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Б. Петрова. – Харків, 1990. – 24 с.

16. Прокопенко В. А. Назви хвороб, способів їх лікування та лікувальних установ у буковинських говорах / В. А. Прокопенко // Матеріали 19 наукової сесії Чернівецького ун-ту. Секція філологічних наук. Тези доповідей. – Чернівці, 1963. – С. 6-7.
17. Словарь медицинских терминов / Подготовка е-версии: Дмитрий Расторгуев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lib.ru/NTL/MED/slowar_a-k.txt
18. Стецюк Р. Становлення медичної термінології в українській мові / Р. Стецюк // Визвольний шлях. – 1997. – Кн. 3. – С. 342-348.

Шпинта Г.Н.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕРМИНОЭЛЕМЕНТОВ «MANIA», «PHILIA» В ЛАТИНОЯЗЫЧНОЙ КЛИНИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация
В статье проанализировано терминоэлементы *-mania, -philia* в лексико-семантическом аспекте, определены особенности их функционирования в клинической терминологии. Сосередоточено внимание на изучении полисемантических значений указанных формантов, исследано синонимические отношения языковых единиц. Определена частота использования рассматриваемых формантов на лексико-семантическом и морфолого-деривационном уровнях. В результате сравнительного анализа определены функциональные особенности терминоэлементов *-mania, -philia.*
Ключевые слова: формант, терминоэлемент, клиническая терминология, мания, филия, латинский язык, полисемия, синонимия.

Shpynta G.N.
Bogomolets National Medical University named after A.A. Bogomolets

SPECIFIC USAGE OF THE TERM ELEMENTS «MANIA», «PHILIA» IN LATIN CLINICAL TERMINOLOGY

Summary
This article analyzes the following term elements *-mania, -philia* throygh the lexical and semantic aspects; their specificity of usage in clinical terminology are determined. The author searches polysemy and synonymy values of these formants. The frequency of usage formants on the lexical, semantic and morphological derivation levels is determined. Comparison of analyzed term elements shows their functional pecularities.
Keywords: formants, term element, clinical terminology, mania, philia, Latin language, polysynonymy, synonymy.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.922.76-056.34-053.4:159.942

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Баташева Н.І.
Інститут спеціальної педагогіки
Національної академії педагогічних наук України

У статті розкрито основний зміст поняття емоційної сфери. Охарактеризовані основні підходи дослідження емоційної сфери. Висвітлені особливості емоційної сфери дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку за даними експериментального дослідження. Описуються етапи діагностики емоційної сфери у дітей із затримкою психічного розвитку. Пропонується коротка характеристика рівнів розвитку емоційної сфери та причин труднощів під час ідентифікації, вербалізації, усвідомлення емоційних станів у цих дітей.
Ключові слова: емоційна сфера, компоненти емоційної сфери, методики діагностики емоційної сфери, рівні розвитку емоційної сфери, корекційно-розвивальна робота.

Постановка проблеми. Суттєве значення у процесі становлення особистості людини має розвиток емоційної сфери. Емоційна сфера є складною системою, яка відіграє важливу роль в психічному житті людини, супроводжуючи її діяльність, впливає на формування і розвиток пізнавальних процесів, становлення особистості, розвиток таких важливих якостей, як чуйність у ставленні до інших людей, їхніх переживань, власне емоційне самовідчуття, яке відображає цілісне ставлення людини до світу. Емоційна сфера як і всі психічні процеси формується під впливом навколишнього соціального середовища. Основними показниками емоційної сфери є сформованість у дитини дошкільного віку експресивного, перцептивного, когнітивного і вербального компонентів.

На сьогоднішній день у спеціальній психології актуальною є проблема дослідження емоційної сфери дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку (ЗПР). Поглиблення знань про особливості емоційної сфери цієї категорії дітей сприяють розвитку пріоритетного в сучасній спеціальній психології системного підходу у подоланні негативних проявів розвитку дитини з особливими потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емоційна сфера є цілісним класом явищ, який охоплює і примітивні потяги і складні форми емоційного життя (Т. Павлій) [9]. Вона здійснює активацію, мотивацію і афективну оцінку дійсності, організовуючи цілісні форми поведінки, які вирішують прості та складні адаптаційні завдання (П. Анохін, С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, П. Симонов, К. Вілюнас, К. Ізард та ін.). До класу емоцій відносяться настрої, почуття, афекти, пристрасті, стреси. Це так звані «чисті» емоції. Вони включені у всі психічні процеси і стани людини. Будь-які прояви її активності супроводжуються емоційними переживаннями (Р. Немов) [8]. Вчені визначають залежність тілесних змін, психосоматичних симптомів, інших психічних процесів від емоцій (Л. Виготський, К. Вілюнас, П. Фресс, Ж. Піаже, Я. Рейковський, Є. Хомська, С. Томпсон та ін.), тому проблеми в емоційній сфері не можуть не вплинути на психічний розвиток (Г. Бреслав) [2].

Дослідження розвитку емоційної сфери в онтогенезі (О. Запорожця, Д. Ельконіна, П. Якобсона, Г. Бреслава, О. Ізотової, О. Никифорової та ін.) визначають особливим етапом емоційного онтогенезу дошкільне дитинство [6; 13; 2; 7], оскільки в цей період формуються найважливіші емоційні новоутворення: переживання стають більш глибокими, усвідомленими, узагальненими, диференційованими, ускладнюється їх предметний зміст (О. Запорожець, Г. Кошелєва, М. Льюїс та ін.) [6], формується стійка система емоційних відносин (В. Мясищев, П. Якобсон та ін.) [13], з'являється емоційна децентрація – здатність до співпереживання іншій людині (Г. Бреслав та ін.) [2], удосконалюється здатність до розпізнавання емоцій (А. Щетиніна та ін.) [12], ускладнюються мовні характеристики переживань (Н. Соловйова) [10], виникає емоційна корекція поведінки (О. Запорожець та ін.) [6].

У спеціальній психології дослідження багатьох вчених вказують на ознаки емоційного неблагополуччя, які в тій чи іншій мірі спостерігаються при будь-якому варіанті дизонтогенезу (Л. Виготський; Ж. Шиф, В. Лубовський та ін.). Наукові дослідження Н. Бєлопольської, О. Васильєвої, Т. Власової, К. Лебединської, В. Лебединського, В. Лубовського, Т. Стерніної, У. Ульєнкової, С. Шевченко та інших свідчать, що в клініко-психологічної структурі затримки психічного розвитку у дітей виявлено порушення емоційного розвитку, що зумовлює наявність серйозних труднощів їх соціалізації [3; 4; 11].

Особливості емоційної сфери дітей з ЗПР описувалися у зв'язку із вивченням їх загальних клініко-психологічних особливостей. Було визначено, що формування цієї аномалії розвитку відбувається як за рахунок сповільненого дозрівання емоційно-вольової сфери, так і за рахунок нейродинамічних і енцефалопатичних розладів, які гальмують темп розвитку пізна-

© Баташева Н.І., 2016

вальної діяльності. Виділено та описано варіанти затримки психічного розвитку, специфічні симптоми емоційного недорозвитку в цих варіантах, вплив емоційно-вольової недостатності на розвиток пізнавальної діяльності (М. Певзнер, Г. Сухарєва, Т. Власова, В. Лубовский, К. Лебединська, В. Лебединський, І. Марковська, В. Ковальов).

Спеціально досліджувалися розуміння дітьми із ЗПР емоційного стану інших людей (Т. Стерніна) [11], особливості формування позитивного ставлення дітей дошкільного віку до близьких і однолітків (О. Васильєва) [3], розвиток механізмів емоційної виразності (І. Воропаєва) [5]. Емоції дітей з ЗПР шкільного віку вивчалися також у зв'язку з впливом їх особливостей на успішність у навчальній діяльності (І. Кулагіна, Н. Белопольська) [1]. Н. Белопольська також приділила належну увагу дослідженню емоційних компонентів зони найближчого розвитку у дітей з ЗПР [1]. Для дітей із ЗПР характерна, перш за все, неорганізованість, некритичність, неадекватність самооцінки (М. Певзнер, Т. Власова) [4]. Емоції дітей із ЗПР поверхові та нестійкі, внаслідок чого діти схильні до навіювань і схильні до наслідування, інфантильні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, ряд питань, пов'язаних з дослідженням емоційної сфери дітей дошкільного віку із ЗПР, зокрема її компонентів (експресивного, перцептивного, когнітивного, вербального), залишаються ще не розкритими і вимагають подальшої розробки прийомів і методів корекції порушень емоційного розвитку цієї категорії дітей.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття психологічних особливостей емоційної сфери дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку за даними експериментального дослідження.

Виклад основного матеріалу. З метою дослідження особливостей емоційної сфери дітей дошкільного віку (5-7 років) із затримкою психічного розвитку нами було проведене експериментальне дослідження. Дослідження включало в себе два етапи. *Перший етап* дослідження спрямовано на виявлення особливостей експресивного, перцептивного, когнітивного, вербального компонентів емоційної сфери у дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку. *Другий етап* дослідження мав на меті визначити загальні особливості емоційного розвитку дошкільників із ЗПР та специфічні, які залежать від впливу освітнього середовища. Для цього використовувались наступні діагностичні методики: «Емоційна ідентифікація» (Е. Ізотової), яка спрямована на виявлення особливостей ідентифікації емоцій різних модальностей у дітей дошкільного віку, індивідуальних особливостей емоційного розвитку; «Сюжетні картинки» (модифікований варіант Р. Калініної) дозволяє досліджувати соціальні емоції дошкільників із ЗПР, емоційне ставлення до моральних норм; бесіда (Т. Даниліна, В. Зедгенідзе, Н. Стьопіна, модифікація І. Кареліної), дозволяє дослідити вербальний компонент емоційної сфери; опитувальний лист (Н. Артюхіної, А. Щетиніної) призначений для виявлення особливостей емоційного стану дитини, дозволяє визначити її емоційне благополуччя або неблагополуччя. У емпіричному дослідженні брали участь 100 дітей дошкільного віку, з них 50 дітей із затримкою психічного розвитку (ЗПР) та 50 з нормальним розвитком (НР) віком від 5 до 7 років.

Результати дослідження за методикою *«Емоційна ідентифікація»* показують, що особливостями емоційного розвитку дошкільників із ЗПР є зниження рівня диференціації емоцій (середній рівень – 54%, низький – 38%, високий – 8%) у порівнянні з дошкільниками з нормальним розвитком (високий рівень – 68%, середній – 26%, низький – 6%). Дошкільники із ЗПР демонструють меншу здатність до розуміння емоцій (62%), ніж дошкільники з НР (80%).

На відміну від дітей з НР діти із ЗПР часто помилялися в розумінні емоційних станів, не змогли ідентифікувати широкий діапазон емоцій «образа», «презирство», «відраза», «інтерес», «сором», «заздрість». Діти обох груп найбільш успішно впізнають емоції: радості, суму, гніву, страху, печалі, загалом за такими частинами обличчя як рот та брови. Деякі діти змогли виконати це завдання лише за допомогою дорослого. Крім того, ми звернули увагу на грубі помилки впізнання емоцій: діти частіше за інших плутають зображення подиву і страху, відрази і гніву, заздрощів і радості. Більшість дітей з НР ідентифікували емоції з першої спроби, довго не думали над завданням, а діти із ЗПР розуміли інструкцію гірше, була необхідність в повторенні інструкції.

Було встановлено, що діти з більш вираженою затримкою психічного розвитку із ЗПР, обумовленою соціальною депривацією, гірше впізнають емоційні стани за мімікою обличчя.

Таким чином, можна припустити, що зазначені вище прояви труднощів у розумінні емоцій пов'язані з несформованістю відповідних образів-уявлень.

Необхідно відмітити, що наявність затримки психічного розвитку впливає на оволодіння словами і словосполученнями, що позначають ті чи інші емоційні переживання, тому більшість дітей під час пояснення значення емоційної піктограми не могли ґрунтовно пояснити ознаки, що свідчать про наявність емоції, а зображували її пантомімічно: «Цей гном плакса. У нього сльози і рот так» (демонстрування). Це є свідченням недостатнього досвіду розпізнавання власних емоційних переживань, бідного словникового запасу і елементарного вміння формулювати свої думки. Дітям дошкільного віку із ЗПР надавалася змістовна (вербальне пояснення способів виконання завдань, а також наочний показ) і предметно-дієва (сумісні дії з дитиною під час виконання діагностичних завдань) допомога, зменшувалася кількість піктограм і фотоеталонів для ідентифікації до 8 карток.

Кількість довільно відтворених емоцій дітьми із ЗПР менша (48%), ніж у дітей з НР (65%). Найкраще діти із ЗПР відтворювали емоції радості, гніву, суму, гірше страху, відрази, образи, заздрості.

Можна припустити, що недостатність відчуттів і обмеженість інтерпретації чуттєвого матеріалу, порушення регуляторних функцій ЦНС і умови виховання дошкільнят з ЗПР призводять до неповноцінного сприйняття ними емоційних станів інших людей і труднощів вираження власних емоцій.

З метою дослідження вербального компоненту емоційної сфери дітей дошкільного віку із ЗПР, а також визначення рівня усвідомлення дітьми власних емоційних переживань, ми проводили *бесіду* (Т. Даниліна, В. Зедгенідзе, Н. Стьопіна, модифікація І. Кареліної). Враховуючи, що дослідження проводилося у різновіковій групі до 7 років, було скорочено модальний ряд. Так, дітям 5 років (середній дошкільний вік), задавали питання про переживання задоволення, незадоволення, радості, смутку, страху, злості. У бесіді з дітьми 5-7 років додавали питання про ситуації виникнення здивування, образи, сорому.

За результатами бесіди було встановлено, що 54% дітей із ЗПР мають середній рівень усвідомлення власних емоційних станів (задоволення, незадоволення, радість, сум, страх, гнів, образа, здивування, сором), який характеризується адекватним виділенням дітьми ситуацій, об'єктів, дій, що викликають переживання, під час опису емоцій. 34% дошкільників із ЗПР мають низький рівень, який характеризується труднощами під час виділення дітьми ситуацій, об'єктів і дій, що викликають переживання, під час відповідей на більшість запитань неадекватні відповіді або відмова відповідати. Усього 12% дітей дошкільного віку із ЗПР мають високий рівень усвідомлення власних переживань – адекватне виділення дітьми ситуацій, об'єктів, дій, що викликають переживання за усіма модальностями. У порівнянні з дітьми із ЗПР 58% дошкільників з нормальним розвитком мають середній рівень усвідомлення власних емоційних станів, 36% – високий рівень, 6% – низький рівень.

Таким чином, діти дошкільного віку із ЗПР відчувають труднощі у вербалізації власних емоцій, станів, настроїв. Як правило, їм важко повідомити про настання втоми, про небажання виконувати завдання, про дискомфорт та ін. Причинами цього можуть бути: недостатній досвід розпізнавання власних емоційних переживань; негативний досвід взаємодії дітей із ЗПР з дорослими, що перешкоджає прямому і відкритому переживанню власного настрою; у тих випадках, коли власне негативне переживання усвідомлюється і дитина готова про нього розповісти, їй часто не вистачає для цього словникового запасу та елементарного уміння формулювати свої думки; дошкільники із ЗПР, зумовлену педагогічною занедбаністю, не мають зразків ефективного інформування іншої людини про власні переживання.

За результатами виконання діагностичних завдань за методикою *«Сюжетні картинки»* встановлено, що у порівнянні з нормою 58% дошкільнят із ЗПР правильно визначають гарні та погані вчинки на картинках, обґрунтовують свої дії з незначною допомогою, емоційні реакції адекватні, але виражені слабо. 34% дітей із ЗПР правильно визначають гарні та погані вчинки, але не можуть обгрунтувати свої дії, емоційні реакції неадекватні. 8% дітей – неправильно визначають вчинки, зображені на картинках, емоційні реакції неадекватні або відсутні. На відміну від дошкільнят із ЗПР, діти з нормальним розвитком демонструють тверде, непохитне і вельми однозначне розуміння сутності гарних і поганих вчинків. 70% дітей з НР правильно визначають вчинки, обґрунтовують свої дії, емоційні реакції адекватні, але слабо виражені. 24% – обґрунтовують свій вибір (іноді називають моральну норму), емоційні реакції адекватні і проявляються в міміці, жестах. Правильно визначають гарні та погані вчинки, але не можуть обгрунтувати свої дії, мають слабо виражені емоційні реакції 6% дітей з НР.

Для дошкільників із ЗПР характерні незначна кількість понять морально-етичного змісту в словнику, неточності, примітивність розуміння їх значення, невелика кількість якостей, які використовувалися для опису, сформований адекватне емоційне ставлення до моральних норм. Під час виконання діагностичного завдання діти демонстрували відкритість форми мімічного реагування, в загальному давали адекватну моральну оцінку вчинку, зображеному на малюнку.

За результатами *опитувального листа* (Н. Артюхіної, А.М. Щетиніної) для педагогів визначено, що 68% дітей із ЗПР характеризуються емоційним благополуччям, 22% – не зовсім емоційно благополучні, 10% мають емоційне неблагополуччя. У той час 88% дошкільників з НР є емоційно благополучними і 12% – не зовсім емоційно благополучні.

Результати опитувальника свідчать, що діти дошкільного віку із затримкою психічного розвитку з труднощами адаптуються до нових умов, іноді виявляють емоції в неадекватних ситуаціях (сміються, коли розповідають сумну історію та ін.), рідко виявляють співчуття, співпереживання до однолітків, героїв казок та ін., у спілкуванні з однолітками та дорослими поводяться стримано, невпевнено, коло спілкування звужене, часто виявляють впертість і примхливість, іноді побоювання та надмірну обережність, рідко здатні керувати власними емоціями (стримувати сміх у ситуації, де він недоречний та ін.), іноді спостерігаються вегетативні прояви (почервоніння шкіри, пітливість, скутість рухів та ін.).

Таким чином, можна відмітити, що для дітей дошкільного віку із ЗПР характерні ознаки емоційного неблагополуччя, які негативно впливають на їх особистісний розвиток, спілкування, соціалізацію.

Висновки і пропозиції. Визначені експериментальним шляхом специфічні особливості емоційного розвитку дошкільників із ЗПР свідчать про необхідність організації комплексного цілеспрямованого впливу з розвитку експресивного, перцептивного, когнітивного і вербального компонентів емоційної сфери.

Враховуючи вище зазначене, корекційно-розвивальна робота має бути спрямована на розроблення та теоретичне обґрунтування психолого-педагогічних умов, а також розробку системи занять з формування у дітей уміння: розуміти власні емоції та почуття, розрізняти емоції та почуття інших людей через міміку, жести, виразні рухи, інтонації; на поліпшення емоційного самопочуття; подолання страхів і тривожності; на розвиток довільної саморегуляції емоційних станів.

Список літератури:

1. Белопольская Н. Л. Дифференциально-диагностическое значение изучения самосознания у детей с ЗПР / Н. Л. Белопольская. – С. 240-244.
2. Бреслав Г. М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: Норма и отклонения / Г. М. Бреслав. – М: Педагогика, 1990. – 144 с.
3. Васильева Е. Н. Шестилетние дети: проблемы и исследования: монография / Е. Н. Васильева. – Н. Новгород, 1993. – 98-108 с.
4. Власова Т. А., Певзнер М. С. О детях с отклонениями в развитии / Т. А. Власова, М. С. Певзнер – М.: Просвещение, 1973. – 176 с.
5. Воропаева И. П. Коррекция эмоциональной сферы младших школьников / И. П. Воропаева – М.: Изд-во ИПК и ПРНО МО, 1993. – 56 с.
6. Запорожец А. В. Воспитание эмоций и чувств у дошкольника / А. В. Запорожец // Эмоциональное развитие дошкольника: Пособие для воспитателя детского сада / Под ред. А. Д. Кошелевой. – М.: Просвещение, 1985. – 176 с.
7. Изотова Е. И., Никифорова Е. В. Эмоциональная сфера ребенка: Теория и практика / Е. И. Изотова, Е. В. Никифорова. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 288 с.
8. Немов Р. С. Психология. В 3-х кн. Кн. 1: Общие основы психологи / Р. С. Немов. – М.: ВЛАДОС, 2006. – 687 с.
9. Павлий Т. Н. Некоторые подходы к изучению и коррекции эмоциональной сферы детей с задержкой психического развития / Т. Н. Павлий // Дефектология. – 2000. – № 4. – С. 36-42.
10. Соловьева Н. В. Особенности вербализации эмоциональных представлений дошкольниками [Электронный ресурс]: Дис. канд. психол. наук: 19.00.07. – М.: РГБ, 2003 (Из фондов Российской Государственной библиотеки) http://irbis.amursu.ru/DigitalLibrary/EBD/13.00.00/030011022.pdf
11. Стернина Т. З. Понимание эмоциональных состояний другого человека детьми с нарушением умственного развития / Т. З. Стерина // Дефектология. – 1988. – № 3. – С. 8-15.
12. Щетинина А. М. Восприятие и понимание дошкольниками эмоционального состояния человека / А. М. Щетинина // Вопросы психологии.- 1984. – № 3. – С. 60-66.
13. Якобсон П. М. Психология чувств и мотивации / П. М. Якобсон. – Воронеж: МОДЭК, 1998. – 304 с.

Баташева Н.И.
Институт специальной педагогики
Национальной академии педагогических наук Украины

ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация
В статье раскрыто основное содержание понятия эмоциональной сферы. Охарактеризованы основные подходы исследования эмоциональной сферы. Освещены особенности эмоциональной сферы детей дошкольного возраста с задержкой психического развития по данным экспериментального исследования. Описываются этапы диагностики эмоциональной сферы у детей с задержкой психического развития. Предлагается краткая характеристика уровней развития эмоциональной сферы и причин трудностей при идентификации, вербализации, осознание эмоциональных состояний у этих детей.
Ключевые слова: эмоциональная сфера, компоненты эмоциональной сферы, методики диагностики эмоциональной сферы, уровни развития эмоциональной сферы, коррекционно-развивающая работа.

Batasheva N.I.
Institute of Special Education
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

FEATURES OF EMOTIONAL SPHERE PRESCHOOL CHILDREN WITH MENTAL RETARDATION

Summary
In the article the basic content of the notion of emotional sphere. To characterize the basic approaches of research of the emotional sphere. When covering especially the emotional sphere of preschool children with mental retardation according to a pilot study. Are described by stages of diagnosis of emotional sphere of children with mental retardation. It offers a brief description of the levels of development of emotional sphere and the causes of difficulties in identification, verbalization, awareness of emotional states in these children.
Keywords: emotional sphere, the components of the emotional sphere, methods of diagnostics of the emotional sphere, the levels of development of the emotional sphere, correctional and developing work.

УДК 159.938.363.5

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ

Бєлякова С.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті досліджено теоретичні питання професійного становлення студентів. Здійснено теоретичний аналіз різних концепцій і підходів до дослідження професійного становлення особистості. Розкрито поняття «професійне становлення» студентів на сучасному етапі. Проаналізовано соціально-психологічні умови професійного становлення сучасного студента. Виокремлено показники професійного становлення особистості студента.
Ключові слова: професійне становлення, професійна діяльність, професійна адаптація, професіонал.

Постановка проблеми. Однією з провідних сфер особистісного розвитку, метою і сенсом життя, соціальної реалізації і самовдосконалення людини є професійна сфера. Саме вона утворює основну форму активності людини і їй присвячена значна частина людського життя. Для більшості професійна сфера надає можливість задовольнити всю гаму потреб, розкрити здібності, затвердити себе як особистість, досягти певного соціального статусу. Загалом, саме в ній, людина може реалізуватися як самоактуалізована особистість і як суб'єкт самоствердження.

Професійне становлення – це продуктивний процес розвитку і саморозвитку особистості, освоєння та самопроектування професійно-орієнтованих видів діяльності, визначення місця у світі професій, реалізація особистості в професії й самоактуалізація потенціалу для досягнення вершин професіоналізму. Таким чином, професійне становлення постає як інтегративне поняття, в якому розглядається взаємозв'язок особистісних характеристик, що забезпечують орієнтацію в світі професій, дозволяють більш повно реалізовувати особистісний потенціал у професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На актуальність дослідження професійного становлення студентів вказували представники вітчизняної та зарубіжної психології.

Сучасна психологія має в своєму арсеналі значну кількість праць, присвячених різним аспектам особистісного розвитку студентів у взаємозв'язку з їхньою професіоналізацією. В контексті специфіки студентського віку як важливої стадії розвитку особистості цю проблему розглядали Б. Ананьєв, Д. Дворяшин, О. Степанова. З'ясуванню сутності, етапів і детермінуючих чинників становлення особистості присвятили свої дослідження К. Абульханова-Славська, Є. Клімов. Визначенням ролі й місця здібностей, інтересів, мотивів та індивідуально-особистісних рис у формуванні професійно важливих якостей займалися Е. Зеєр, Т. Кудрявцева, Б. Ломов. Етапи становлення та рівні сформованості професійної спрямованості розглядали Л.М. Ахмедзянова, С.К. Морозов. Критерії оцінки професійної спрямованості та методи її діагностики розглянуті у роботах Є.П. Ільїна, Н.В. Кузьміна, О.І. Щербакова. Умови і шляхи формування та корекції професійної спрямованості особистості студентів розглядали М.І. Дяченко, Е.Ф. Зеєр, С.О. Зімічева та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Професійне становлення, будучи «формоутворенням» особистості, адекватної вимогам професійної діяльності, припускає використання сукупності розгорнених у часі прийомів соціальної взаємодії особистості, включення її в різноманітні професійно значущі види діяльності. Такий підхід до розуміння процесу соціалізації дозволяє говорити про те, що особистість у цьому процесі повинна змінитися так, щоб відповідати вимогам професійної діяльності.

Мета написання статті полягає у теоретичному вивченні особливостей професійного становлення студентів.

Виклад основного матеріалу. Професійне становлення – це формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих та професійно важливих якостей і їх інтеграція, готовність до постійного професійного зростання, пошук оптимальних прийомів якісного і творчого виконання діяльності у відповідності до індивідуально-психологічних особливостей людини [1].

Процес професійного становлення студентів породжує якісну зміну професійної спрямованості, яка проявляється в динаміці і характері взаємозв'язку її структурних компонентів: мотивів вибору професії, навчальних мотивів і системи уявлень про обрану професію, і обумовлена етапом навчання (курсом) та специфікою одержуваної спеціальності.

Виділяють такі умови для професійного становлення студентів:

– забезпечення усвідомлення студентами завдань та вимог майбутньої професії;

– формування в студентів професійно-психологічної спрямованості;

– організація активності кожного студента; врахування у процесі навчальної взаємодії зі студентами індивідуальних особливостей кожного;

– організація керованої самостійної роботи студентів [2].

У вищий школі виховання інтересу й любові до обраної професії досягається шляхом вироблення у студентів правильного уявлення про суспільне значення та зміст роботи в майбутній галузі діяльності, про закономірності її розвитку. Зазвичай, відбувається це таким чином:

– формування у кожного студента впевненості у своїй професійній придатності, а також свідомого розуміння необхідності оволодіння всіма дисциплінами, видами підготовки, передбаченими навчальним планом даного вузу;

© Бєлякова С.М., 2016

– вироблення прагнення слідкувати за всім прогресивним в діяльності провідних спеціалістів;

– вміння направляти все самовиховання на користь роботі, постійно поповнюючи свої знання [3].

Дослідження психологів (О. Леонтьєв, Л. Божович та ін.) доводять, що без достатньо позитивної мотивації неможливо досягти результатів у розвитку особистості під час навчання у вищий школі. В. Кутєєва називає такі позитивні мотиви пізнавальної діяльності: почуття обов'язку, усвідомлення значущості оволодіння професією, інтерес до навчання і окремих наук, відчуття задоволення від пізнання нового матеріалу, вирішення складних завдань. На мотивацію також впливає зміст занять, методика викладання, особистість викладача, стосунки в студентському колективі, змагання, досягнуті результати.

Вища школа має також здійснювати психологічну підготовку людини до професійної діяльності, яка, на думку М. Нечаєва та Г. Різницької, полягає насамперед у розвитку в студента певних форм психічної діяльності, що дозволять йому у подальшому успішного вирішувати професійні завдання.

Можна припустити, що процес особистісного та професійного становлення майбутнього професіонала та його готовність до майбутньої професійної діяльності суттєво пов'язані між собою. Адже в професійній діяльності реалізуються творчі, особистісні цінності, але за умови, що вони були попередньо сформовані у процесі особистісного становлення та формування готовності до певної діяльності. Безумовно, існують певні суперечності між зазначеними поняттями. Зокрема, В. Сластьонін, А. Шутенко, І. Зубкова виділяють такі:

– між динамікою професійних завдань, вимог до професії і внутрішньою готовністю до їх здійснення;

– між невизначеністю виховної політики, морально-ідеологічними установками в суспільстві і прагненням майбутнього фахівця займати чітку та визначену позицію;

– між природною особистою потребою особистості у самореалізації і можливостями її досягнення в умовах майбутньої діяльності у закладах освіти [4].

В той же час Т.В. Кудрявцев, Т.В. Зеєр виділяють чотири стадії професійного становлення особистості професіонала:

– формування професійних намірів: усвідомлений вибір особистістю професії на основі врахування своїх індивідуально-психологічних особливостей. Професійне становлення починається з формування професійних намірів, які пов'язані з багатьма факторами: престижу професії, потреби суспільства, впливу сім'ї, засобів інформації і т.д. Важливу роль у виборі професії відіграє спрямованість особистості на певний предмет праці, яка виявляється в інтересі, захопленні.

– професійна підготовка або навчання: освоєння системи професійних знань, умінь і навичок, формування професійно важливих якостей особистості, інтереси та схильність до майбутньої професії. Друга стадія – це перш за все навчання у вищому навчальному закладі. Основними психологічними новоутвореннями на цьому етапі є професійна спрямованість, професійно-етичні ціннісні орієнтації, духовна зрілість, готовність до професійної діяльності.

– професіоналізація або професійна адаптація: входження й освоєння професії, професійне самовизначення, придбання професійного досвіду, розвиток властивостей і якостей особистості, необхідних для кваліфікованого виконання професійної діяльності.

– майстерність, часткова або повна реалізація особистості в професійній діяльності: якісне, творче виконання професійної діяльності, інтеграція сформованих професійно важливих якостей особистості в індивідуальний стиль діяльності. У міру оволодіння професійною майстерністю все більшу привабливість набуває сама діяльність [5].

М. Дьяченко та Л. Кандибович перераховують такі напрями розвитку особистості студента як майбутнього фахівця:

– зміцнюється професійна спрямованість, розвиваються здібності;

– вдосконалюються, «професіоналізуються» психічні процеси, стани;

– збільшується почуття обов'язку, відповідальність, професійна самостійність, більше проявляється індивідуальність студента, його життєва позиція;

– зростають домагання студента в галузі своєї майбутньої спеціальності;

– на основі інтенсивної передачі соціального і професійного досвіду та формування необхідних якостей зростає соціальна, духовна й моральна зрілість;

– збільшується вплив самовиховання студента у формуванні якостей, досвіду, необхідних йому як майбутньому спеціалісту;

– зміцнюється професійна самостійність і готовність до майбутньої практичної роботи [6].

В. Франкл зазначав, що будь-яка особистість прагне знайти сенс і відчуває екзистенціальну фрустрацію або вакуум, якщо це прагнення залишається нереалізованим [7]. На думку вченого, саме прагнення осягнути сенс свого існування є тією силою, яка детермінує розвиток особистості. Життя людини не може позбутися сенсу за будь-яких обставин; сенс життя має бути знайденим. Але у випадку невірного професійного вибору сенсожиттєві цінності людини не будуть реалізовані, а це приведе до усвідомлення себе, як окремої сутності, усвідомлення короткотривалості свого існування, до виникнення відчуття самотності, внутрішнього неспокою.

Успішність професійного становлення, на нашу думку, визначається наступними показниками:

– активність особистості;

– фактор усвідомленості себе як професіонала;

– здатність до саморозвитку;

– наявність професійно важливих якостей та здібностей;

– ціннісно-смислові відношення до професійної діяльності;

– творчий підхід до здійснення професійної діяльності;

– професійна компетентність;

– готовність подолання напруженої ситуації, успішного виконання поставленого завдання.

У цілому професіонала можна охарактеризувати як людину, яка: оволодіває нормами

професії в мотиваційної та операційної сферах; результативно і успішно, з високою продуктивністю здійснює свою трудову діяльність; слідуючи високим стандартам, самостійно будує сценарій свого професійного життя, прагне до розвитку своєї особистості та індивідуальності засобами професії, збагачує досвід професії оригінальним творчим внеском, сприяє підвищенню соціального престижу даної професії в суспільстві, інтересу до неї.

Серед тенденцій становлення особистості студента як майбутнього фахівця, окрім вище перерахованих, виділяють наступні:

– протягом навчання відбуваються суттєві зміни в структурі самосвідомості студента: завершується процес професійного самовизначення, що відображається в змісті його «образу-Я»;

– соціалізація особистості майбутнього фахівця є багатоаспектним явищем і детермінована низкою соціокультурних чинників: ментально-духовна атмосфера сімейно-родинного середовища; особливості довузівського освітньо-виховного й професійного простору; організація навчального процесу у вищому навчальному закладі;

– показником ефективності навчального процесу у вищому навчальному закладі є соціальна, духовна й професійна зрілість особистості студента, цілісність і стійкість його «Я», психологічна готовність випускника до реалізації професійних функцій [8].

А.К. Маркова, як критерій виділення етапів становлення професіонала, обрала та виділила 5 рівнів професіоналізму:

– допрофесіоналізм включає етап первинного знайомства із професією;

– професіоналізм складається із трьох етапів: адаптація до професії, самоактуалізації в ній і вільне володіння професією у вигляді майстерності;

– суперпрофесіоналізм також складається із трьох етапів: вільного володіння професією у формі творчості, оволодіння низкою суміжних професій, творче проектування себе як особистості;

– непрофесіоналізм – виконання праці за професійно перекрученими нормами на тлі деформації особистості;

– післяпрофесіоналізм – завершення професійної діяльності.

Загалом процес професіоналізації триває все життя, шукаючи відповіді на питання – хто я є, навіщо живу, чого можу домогтися, чим можу допомогти своїм близьким, своїй країні, у чому моє індивідуальне призначення [9].

Так, О. Леонтьєв характеризував розвиток особистості в студентські роки з боку ставлення до професії: «юний студент приходить у вуз, вважаючи, що обрана ним з тих чи інших причин майбутня справа є бажана для нього; якщо після закінченню вузу в нього буде відчуття, що і він потрібний цій справі, що вона стала для нього своєю, то це і буде свідчити про його психологічну, особистісну зрілість як спеціаліста» [10].

Висновки і пропозиції. Таким чином, становлення особистості студента як майбутнього фахівця супроводжується «професіоналізацією» психологічних процесів і станів, розвитком професійної спрямованості й самостійності, загальним соціальним і духовним «дозріванням» студента.

Професійне становлення особистості – це цілісний динамічно розгорнутий у часі процес від формування професійних намірів до повної реалізації себе в діяльності. Основним протиріччям професійного становлення є протиріччя між сформованими властивостями особистості та об'єктивними вимогами провідної діяльності, значення якої полягає в тому, що вона зумовлює подальший розвиток особистості. Реалізовуючи себе у провідній діяльності, особистість поступово змінюється, що призводить до перебудови мотивів провідної діяльності, формуванню нових властивостей особистості.

Джерелом професійного становлення є протиріччя між досягнутим рівнем розвитку особистості і вимогами, які ставлять колектив, суспільство, навчальна діяльність до системи вже сформованих знань, навичок, а також до індивідуально-психологічних властивостей особистості. Тому професійне становлення особистості має власну освітню траєкторію і траєкторію особистісного зростання.

Список літератури:

1. Зеер Е. Ф. Психология профессий / Е. Ф. Зеер. – М.: Фонд «Мир», 2005. – С. 228-311.
2. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – 444 с.
3. Педагогика и психология высшей школы [учеб. пособие]. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 544 с.
4. Зубкова І. Ю. Психологічні особливості Я-образу вчителя професіонала за структурними компонентами цілісної моделі / Зубкова І. Ю. // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 5. – С. 4-11.
5. Зеер Э. Ф. Психология профессионального образования [Учебн. пособие] / Э. Ф. Зеер. – Москва-Воронеж, 2003. – 408 с.
6. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психология высшей школы [учеб. пособие для вузов] / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Мн., 1981. – 383 с.
7. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
8. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова – М., Знание, 1996. – 308 с.
9. Мороз О. Г., Падалка О. С., Юрченко В. І. Педагогіка і психологія вищої школи [навч. посібник] /О. Г. Мороз, О. С. Падалка, В. І. Юрченко. – К.: НПУ, 2003. – 267 с.
10. Леонтьев А. Н. Психологические вопросы формирования личности студента / А. Н. Леонтьев // Психология в вузе. – 2003. – № 1-2. – С. 232-241.
11. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / А. Адлер. – Спб: Питер, 2003. – 256 с.
12. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – М.: ИПП; Воронеж: МОДЭК, 2006. – 400 с.
13. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу; [пер. с англ.] – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2007. – 304 с.
14. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология / Л. Д. Столяренко – 2-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – 544 с.

Белякова С.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ

Аннотация
В статье исследованы теоретические вопросы профессионального становления студентов. Осуществлен теоретический анализ различных концепций и подходов к исследованию профессионального становления личности. Раскрыто понятие «профессиональное становление» студентов на современном этапе. Проанализированы социально-психологические условия профессионального становления современного студента. Выделены показатели профессионального становления личности студента.
Ключевые слова: профессиональное становление, профессиональная деятельность, профессиональная адаптация, профессионал.

Beliakova S.M.
Pereyaslav-Khmelnitskyi State Pedagogical University
named after Hryhoriy Scovoroda

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF STUDENTS

Summary
The theoretical questions of professional development of students are researched in the article. The theoretical analysis of different concepts and approaches to the research of professional development of personality is realized. The concept of «professional development» of students on modern stage is revealed. The social and psychological conditions of professional development of the modern student are analyzed in it. Indices of professional development of the individual student are determined.
Keywords: professional development, professional activity, professional adaptation, professional.

УДК 159.99

СУБ'ЄКТИВНЕ РОЗУМІННЯ ЩАСТЯ СУЧАСНОЮ МОЛОДДЮ ТА ПІДЛІТКАМИ

Бончук Н.В.
Міжрегіональний центр ювелірного мистецтва міста Києва

У статті розглядається проблема підліткових та молодіжних уявлень про щастя, його ознак та складових. Представлено результати емпіричного дослідження, у якому визначено основні фактори щастя у розумінні учнів. Виділено риси щасливої людини, зафіксовано вплив стереотипів, обумовлених суспільними реаліями, на репрезентації в свідомості досліджуваних її вікових та гендерних характеристик. Висвітлені уявлення учнів про шляхи досягнення щастя. З'ясовано, що українські підлітки та молодь у переважній більшості мають високий рівень суб'єктивного щастя, проте він у старших школярів є вищим, ніж в учнів ПТНЗ.
Ключові слова: щастя, підлітки, молодь, щаслива людина.

Постановка проблеми. Вивчення проблеми розуміння щастя залишається вкрай складним через брак детально розроблених наукових теорій у цій галузі. Поняття щастя досі не має чіткого визначення, незважаючи на спроби його окреслення протягом віків. І як цілком слушно вважає В. Татаркевич, різні поняття щастя мають тільки те спільне, що позначають щось позитивне, цінне. В іншому ж розумінні вони розрізняються між собою [1].

Кожна людина тим чи іншим шляхом намагається досягти щастя. Пошук щастя є центральною, системоутворюючою категорією в житті особистості. Проте на різних життєвих етапах, в тому числі й у підлітковому віці, щастя асоціюється (точніше – підміняється) його зовнішніми ознаками (піднесений настрій, здійснення бажань, матеріальне благополуччя, стан комфорту і т.п.). Уявне щастя формує бажання, мрії особистості, оформлюється у смисложиттєві цілі. Людина докладає чимало зусиль для досягнення цих цілей, об'єднаних ідеєю досягнення щасливого буття.

Проблема пошуку щастя постає заново для кожного покоління, оскільки молодь має свої орієнтири, власні домінуючі цінності, що складають систему уявлень про щастя, значною мірою відмінних від тих, що мають їх батьки.

© Бончук Н.В., 2016

На сучасному етапі розвитку суспільства невпинно зростають вимоги до кожного його члена, особливо для молодої людини, перед якою стоїть безліч життєвих завдань. Важливими рисами сучасної молоді вважають активність, інтелектуальність, креативність, лідерство, але швидкий ритм життя, потоки інформації викликають стресовий стан і підвищують рівень тривожності. В таких умовах щастя здається можливим і недосяжним водночас.

Оскільки щастя для молоді – багатокомпонентна модель ідеального майбутнього, корисно знати, на які цінності спирається це уявне щасливе буття, для того щоб зрозуміти вектор можливого розвитку суспільства. Духовні цінності, які лежать в основі молодіжного поняття щастя, створюють комплекс морально-етичних поглядів і установок, які в певний момент, по мірі дорослішання молодого покоління, стають панівними, найбільш актуальними для того чи іншого суспільства.

Сьогодні доводиться стикатись із тим, що діти, підлітки й молодь не розуміють, що відчуття щастя залежить не стільки від досягнення певних благ, скільки від внутрішньої, духовної здатності людини бути щасливою. Сучасний світ формує в індивіді ідеал щастя крізь призму бажання мати й отримувати. Це нав'язується молодій людині в якості життєво важливої мети. Суспільство сьогодні все більше характеризується як бездуховне, аморальне і матеріально обумовлене. Соціум культивує в індивіді такі якості, як індивідуалізм, егоїзм, заповзятливість, прагнення до успіху в будь-який спосіб.

Через те молодь часто не усвідомлює свої глибинні потреби, внаслідок чого справжні бажання підміняються штучними, навіяними масовою культурою і найближчим оточенням. З цього приводу ще філософ Дарій писав, що далеко не все те, до чого прагнуть люди, заслуговує на те, щоб його було варто прагнути. Зрештою відбувається гонитва за примарним щастям, яке до справжнього не має жодного стосунку. Таким чином, протягом життя, пересуваючись від мети до мети у пошуку щастя, людина в підсумку стикається з усвідомленням того, воно (щастя) так і не пережите, не відчуте. Виходячи з вищесказаного, виникає необхідність в уточненні розуміння підростаючим поколінням сутності щастя.

Соціально-психологічні умови та настрої, кризи та війни в соціумі породжують депресивні настрої та апатію, відчуття «вивченої безпомічності», коли людина (і перш за все молода, недосвідчена) перестає вірити у всяку можливість досягнення щастя. Незважаючи на здатність людини адаптуватися як до позитивних, так і негативних життєвих переживань, звикання до таких реалій відбувається не завжди. Отже, на оцінку задоволеності життям напряму впливає домінуючий емоційний стан, оскільки він розглядається в якості безпосереднього індикатора відчуття суб'єктивного благополуччя. Суспільство має бути зацікавлене в збереженні психологічного здоров'я дітей, підлітків й молоді, у формуванні в них цього відчуття, яке стане цеглинкою фундаменту майбутнього благополуччя того оточення, в якому вони живуть.

Аналіз наукових досліджень. Феномен щастя вивчається філософією, етикою, психологією. Історія вивчення щастя почалась ще за часів античності й Середньовіччя й продовжується до сьогодні. Серед його дослідників можна знайти таких філософів та вчених, як Аристотель, Сенека, Гельвецій, Августин блаженний, Фома Аквінський, Р. Декарт, І. Кант, Л. Фейєрбах, Б. Паскаль, П. Помпонацці.

Щастя як дослідницька категорія є міждисциплінарним феноменом. Існує велика філософська, психологічна, літературознавча, культурологічна, соціологічна, богословська бібліографія, присвячена щастю та його пошукам.

Фізик Л. Ландау здійснював спроби пояснити проблему щастя з точки зору науковості і математичної обумовленості. М. В. Бахтін вважав щастя суто антропологічною проблемою. Французький філософ Блез Паскаль стверджував, що абсолютно всі люди прагнуть до щастя, і з цього правила немає винятків; способи досягнення різні, але мета одна. Рушієм досягнення щастя є воля. Паскаль був впевнений, що щастя – спонукальний мотив будь-яких вчинків людини.

Серед зарубіжних робіт можна відзначити дослідження К. Роджерса, А. Кемпбелла, Ф. Конверса, Н. Бредберна, Р. Вілсона. Щастя як суб'єктивне благополуччя розглядали в своїх працях М. Фордіс, А. Бек, Л. Джозеф, Т. Льюїс, Ф. Ендрюс та інші.

На думку філософа і психолога-гуманіста Е. Фромма, щастя проявляється в покращенні життєздатності, сили почуттів і мислення, плідності. Воно виражає стан здоров'я всієї особистості. Створена Е. Фроммом концепція щастя розвиває ідеї філософів, які вважали, що справжнє благо людини полягає не в тому, щоб задовольняти свої бажання, а в тому, щоб «повністю розвинути свої здібності, самої себе як людської істоти» [8].

Найбільш змістовними розробками проблеми щастя займався американський психолог М. Аргайл [1]. Вчений визначив щастя як усвідомлення людиною задоволеності своїм життям або частоту та інтенсивність позитивних емоцій. На думку М. Аргайла, існує три концепції щастя: фізіологічна; комунікативна; потребнісна.

У другій третині XX століття, під впливом робіт гуманістично орієнтованих психологів (А. Маслоу, Р. Мей, Р. Олпорта, К.Е. Роджерса, В. Франкла, Е. Еріксона та ін), феноменологія щастя отримала свій розвиток в рамках позитивної психології (М. Селігман, Дж. Вейланат, Д. Майерс, Е. Дінер, К. Ріфф, М. Чіксентміхайі та інші).

У працях вчених-психологів вітчизняного наукового простору джерелом щасливого буття вважалась праця як суспільно-корисна діяльність.

Л. Рубінштейн вважав, що співвідношення між конкретними мотивами і результатами діяльності визначає щастя людини і задоволення, яке вона отримує від життя.

О.М. Леонтьєв вважав, що людина дійсно прагне щастя, але до цього має бути спонукальна мета, рухаючись до якої, людина може відчути щастя, не турбуючись про це спеціально.

На думку Б.І. Додонова, щастя слід розглядати як специфічну інтегративну емоцію, яка має ряд функцій, зокрема, оцінну та ціннісно-мотиваційну [2].

Є. П. Ільїн відстоює думку, що щастя є складним психологічним утворенням, який має когнітивний і емоційний компоненти [4].

Заслуговують на увагу праці А.В. Вороніної, І.А. Джидар'ян, Л.В. Жуковської, В.М. Духневича, С.В. Карсканової, Л.В. Куликова, Д.О. Леонтьєва, М.П. Фетіскіна, П.П. Фесенко, О.С. Ширяєвої та інших, де досліджувалась проблематика щастя та психологічного благополуччя.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Історія експериментальних досліджень щастя поки що нетривала: питанням психологічних вимірів щасливого буття науковці серйозно почали цікавитись лише у 1960-ті роки. Актуальність проблеми дослідження суб'єктивного розуміння щастя залишається доволі гострою для сучасної психологічної науки, оскільки питання формування психологічно здорової особистості в суспільстві є вагомим і потрібним у наш час.

В науці зберігається традиційний домінуючий підхід вивчення свідомості та психіки людини крізь призму тих чи інших психологічних вад і проблем. Проте щаслива, гармонійна людина, яка вдоволена своїм життям, являє собою доволі рідкісний вид, при цьому, за статистикою, залишаючись «невидимою», нецікавою для більшості дослідників.

Незважаючи на безліч точок зору стосовно сутності феномену щастя, досі повною мірою не визначено зміст і обсяг даного поняття, відсутній методичний інструментарій для його фіксації і кількісного виміру. Крім того, у вітчизняній психологічній науці майже відсутні ґрунтовні емпіричні дослідження ознак та показників щастя.

У проведеній нами роботі вивчається не сама категорія щастя,а лише уявлення молоді та старших підлітків про нього. На наш погляд, вивчення молодіжних та підліткових уявлень відносно щастя дасть можливість зрозуміти, пояснити і спрогнозувати, яким чином зможе реалізуватися особистісний потенціал молоді в рамках сучасного суспільства. Результати нашого дослідження можуть сприяти глибшому вивченню аспектів феномену, виділенню ознак щастя, їх динаміки у залежності від віку людини.

Мета статті – дослідити структуру підліткових та молодіжних уявлень про щастя, розглянути і виділити основні його психологічні ознаки та складові.

Виклад основного матеріалу. Уявлення людини про щастя закладені в її особистісній системі цінностей і виражають ставлення до світу. Існує безліч інтерпретацій щастя та його складових, оскільки на всі існуючі уявлення про їх сутність накладають відбиток етнокультурні характеристики того чи іншого народу. Щастя є ідеалом буття, і відмінності цього ідеалу простежуються як на індивідуальному рівні, так і на макрорівнях в розрізі етносів та епох. Тому саме поняття щастя є і залишається багатогранним, сповненним безліччю смислів, і відображає культурні, психологічні, економічні та соціальні домінанти, наявні у тому чи іншому соціумі.

Найбільш поширені уявлення про щастя знайшли відображення у фольклорі, міфології і художніх творах. Український філософ Г.С. Сковорода розглядав щастя з християнських позицій. Його концепція ціннісно визначена: щастя як гармонія мікрокосму і макрокосму диктується божественною природою обох світів. Щастя для Р.С. Сковороди – це сенс життя і повнота, це «цілісна людина», гармонійна і сердечна.

Проблема вивчення якості життя зазвичай розглядатися з точки зору забезпечення життєздатності суспільства і трактується як частина ідеалу майбутнього, до якого прагне людство. Умови досягнення щастя – широкий спектр чинників, значущість яких визначається як об'єктивними обставинами життя людини, так і своєрідністю особистості. Найбільш загальні умови щастя у суспільній свідомості визначає наступний перелік (за результатами дослідження соціолога Рута Вінховена): матеріальний добробут (якщо він не є самоціллю), соціальна стабільність (відсутність потрясінь і катаклізмів), повноцінне спілкування, можливість творчості, достатній ступінь свободи, любов, наявність сенсу життя, почуття гідності, міцне здоров'я та ін. Англійський дослідник М. Аргайл факторами щастя називає соціальні зв'язки, матеріальне становище, емоційний фон, дозвілля, здоров'я, самооцінку, осмисленість життя. Менш значущими для відчуття щастя, на думку вченого, є вік, стать, релігійна задоволеність [1, с. 33].

Найчастіше щастя асоціюють з таким поняттям, як якість життя та суб'єктивне благополуччя. К. Ріфф [9] виділено 6 факторів суб'єктивного благополуччя: самоприйняття, наявність мети у житті, особистісне зростання, управління середовищем, автономія і позитивні стосунки з оточуючими.

Одним із найголовніших чинників суб'єктивного благополуччя І.А. Джідар'ян називає членство в групах. Насамперед маються на увазі малі групи. Якість благополуччя залежить від значущості членства в них, ступеню задоволеності власним становищем, стосунками, груповими феноменами і процесами. У дослідженнях західних психологів встановлено прямий зв'язок між задоволеністю життям і наявністю сім'ї, яка, формує групу підтримки [2].

Безперечно, прагнення до щастя включає в себе дії людей з його досягнення. У книзі «Підкорення щастя», опублікованій в 1930 році філософом Бертраном Расселом, написано так: «Щастя, крім рідкісних випадків – це не те, що просто падає вам на голову. І для чоловіків і для жінок щастя повинно бути скоріше досягненням, ніж подарунком богів, і в цьому досягненні зусилля, як духовні так і фізичні, повинні відігравати велику роль» [5].

Більшість вчених дотримуються точки зору, що щастя здебільшого залежить від якостей людини та її характеру. Справді щасливі люди володіють внутрішнім локусом контролю, оптимізмом, високою самооцінкою. Крім того, на щастя як на суб'єктивне благополуччя індивіда значний вплив здійснюють такі особистісні риси як екстраверсія і нейротизм; когнітивні процеси та характеристики особистості (особливості ціннісно-мотиваційної сфери, наявність життєвих цілей, ідентичності); етнічні й культурні відмінності.

Окрім цього, прагнення людини до щастя співвідноситься з ідеєю її самодостатності, її вольових зусиль. Щастя можна розглядати в ракурсі найвищого розвитку людських здібностей, зокрема, мислення. Згадуваний вище Бертран Рассел у «Підкорені щастя» писав: «В юності мене обтяжувало життя, і я постійно перебував на межі самогубства, від якого мене, однак, утримував глибокий інтерес до математики» [5]. Люди часто щасливі, коли вони знаходяться в «потоці»,

говорить психолог Міхай Чіксентміхайі. Це стан, коли ваш розум повністю занурюється в якесь важливе і цікаве для вас завдання, яке повністю активізує ваші здібності.

Запропонована Ф. Хейлігеном еволюційно-кібернетична теорія розглядає щастя в контексті психологічного пристосування і свідомого контролю особистості за відхиленнями від оптимального стану. Ключ щастя – у задоволенні своїх потреб через контроль 3 компонентів: матеріальної компетентності (потрібно мати необхідні ресурси або можливості для задоволення своїх потреб); пізнавальної компетентності (недостатньо, щоб необхідні ресурси просто існували, потрібно мати здатність знайти їх, дізнатися і ефективно застосувати); суб'єктивної компетентності (недостатньо мати ресурси і вміти їх знаходити, треба ще вірити у свою здатність вирішувати проблеми, інакше у вас не буде мотивації зробити необхідні зусилля).

Уявлення про щастя старших школярів і студентської молоді в чому пов'язані з тим віковим етапом, який проходить людина, але також на них впливають особливості сучасної ситуації розвитку, та уявлення, укорінені в тій культурі, де виховується молодь. Підліткові й молодіжні уявлення про щастя репрезентують цінності, що в поточний момент є домінуючими серед підростаючого покоління, оскільки картина ідеалу буття наочно демонструє, що є найбільш потрібним, змістовним, значущим для його досягнення.

Наше емпіричне дослідження було спрямоване на виявлення суб'єктив-ного розуміння щастя серед українських міських підлітків та учнівської молоді. Об'єктом дослідження були учні 8–11 класів (360 осіб) двох шкіл міста Києва: Українського фізико-математичного ліцею при КНУ ім. Тараса Шевченка та загальноосвітньої середньої школи № 256 I-III ступенів, а також 360 учнів державного професійно-технічного навчального закладу «Міжрегіональний центр ювелірного мистецтва м. Києва». Всього участь у дослідженні взяли 720 осіб.

Для дослідження використовувалась авторська анкета, методика самооцінки Дембо-Рубінштейн та Оксфордський опитувальник щастя М. Аргайла, бесіда про щастя у фокус-групах школярів та учнів ПТНЗ.

Опитувані надавали відповідь на відкриті питання анкети. За допомогою методу контент-аналізу виділено найбільш поширені дескриптори, через які підлітки та молодь описують власне розуміння щастя: *позитивний емоційний стан* (гармонія, безтурботність, задоволеність життям, почуття благополуччя, приємні відчуття, абсолютний спокій, радість); *відчуття потрібності, приналежності* (наявність рідних та близьких, які люблять та цінують, друзів, коханої людини); *здоров'я* (особисте і рідних); *самореалізація* (улюблена робота, успішність, здійснення всіх мрій), *матеріальний стан* (високооплачувана робота, наявність грошей, відсутність матеріальних проблем); *духовне багатство* (бути віруючою, порядною, високоморальною людиною).

Як бачимо, найбільше підлітків (34%) та учнівської молоді вважають, що щастя – це потрібність близьким людям та приналежність до групи. Щастя для них – мати гарні стосунки з рідними, мати друзів, власну родину, кохати і бути коханим. Це цілком закономірний результат, адже у підлітковому віці провідним видом діяльності виступає інтимно-особистісне спілкування. 25% опитуваних вважає, що щастя полягає у відчуттях радості і задоволеності життям, що обумовлюють піднесений емоційний стан. Факторами щастя тут були названі вміння радіти життю, не пригнічуватись через проблеми. Міцне здоров'я як ознака щастя опинилось на третьому місці (15% відповідей). 12% опитуваних вважають, що щастя – це відсутність матеріальних проблем. Серед факторів щастя крізь призму матеріального були названі «дах над головою», багато грошей, кар'єра з великим доходом. 11% впевнені, що щастя полягає у самореалізації. Духовне багатство як синонім щастя розглядають лише 3% досліджуваних. Духовність займає нижчі сходинки у ціннісній структурі молодіжних уявлень про щастя, що узагальнено відображує сучасну спрямованість соціуму: отримувати максимум задоволення від споживання.

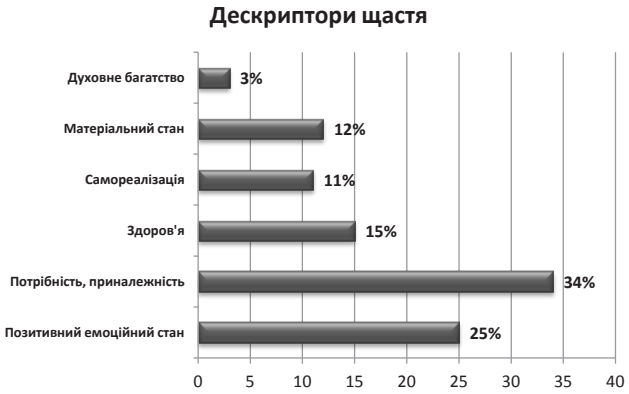

Рис. 1. Основні дескриптори щастя за молодіжними та підлітковими уявленнями

Питання щодо шляхів досягнення щастя виявилось для багатьох опитуваних надто складним: 30,3% молоді та підлітків на нього не відповіли.

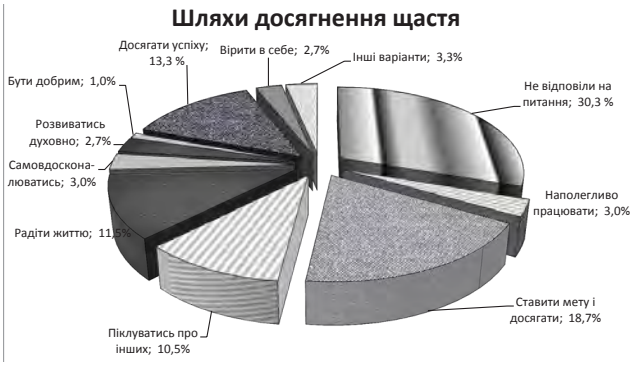

Рис. 2. Молодіжні уявлення про шляхи досягнення щастя

Більшість молоді та підлітків вважає, що для досягнення щастя потрібно вибрати мету і невпинно рухатись до неї (18,7%). 13,3% опитуваних надали відповідь, що щастя можна досягти через досягнення успіху. 11,5% опитуваних вважає, що спосіб досягнення щастя – радіти життю кожен день. Інша значуща частина підлітків та учнівської молоді впевнена, що шлях до щастя полягає в допомозі іншим людям (10,5%).

Анкета містила питання щодо якостей, якими, на думку підлітків та молоді, володіти щаслива

людина. Методом контент-аналізу виділено найбільш поширені відповіді.

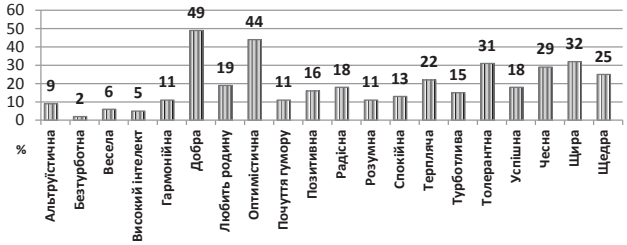

Рис. 3. Якості щасливої людини, що виділяють підлітки та молодь

Як бачимо, в першу п'ятірку якостей щасливої людини за уявленнями досліджуваних потрапили такі, як доброта, оптимізм, щирість, толерантність, чесність. Американський вчений М. Селігман, вивчивши все різноманіття релігійних і культурних пам'ятників, дійшов висновку, що існує шість загальних для всіх народів чеснот, це: мудрість, мужність, любов, гуманізм, справедливість, помірність і духовність. І тільки розвиваючи і реалізуючи ці якості, вважає вчений, людина може досягти справжнього щастя [6, с. 105].

Рис. 4. Самооцінка відчуття суб'єктивного щастя молоддю та підлітками

За даними анкетування, більша частина молоді й підлітків відчувають себе щасливими – 83,9%, і це є високим показником, що свідчить про оптимізм молодого покоління. На долю тих, хто вважає себе нещасливими, припадає 16,1%).

Стосовно гендерного аспекту підліткових й молодіжних уявлень про щастя, то чоловіків підлітками українською молоддю визнано щасливішими за жінок: 47,8% проти 34,2%. Ці відповіді – наочна ілюстрація впливу вкорінених в суспільстві стереотипів та багатьох невирішених гендерних проблем сучасного українського соціуму, де жінка, незважаючи на декларованість рівності й можливостей, де-факто має менші перспективи для самореалізації порівняно з чоловіками. Молодь лише віддзеркалює існуючий порядок речей, з'ясовуючи для себе, що і яким чином впливає на рівень суб'єктивного благополуччя кожної з статей. Лише 18% опитуваних вважає, що щастя не залежить від статі.

Під час бесіди з'ясувалось, що хлопці й дівчата по-різному розуміють щастя для протилежної статі. Якщо хлопчики вбачають «жіноче» щастя у піклуванні про родину, то дівчата мають більш сучасні погляди про щасливу жінку як цілеспрямовану і орієнтовану на успіх, здатну поєднати родину і кар'єру. «Чоловіче» щастя для дівчат – це значний кар'єрний успіх та матеріальне забезпечення родини. Хлопчики уявляють собі «чоловіче» щастя як можливість займатись улюбленою справою, реалізувати свої здібності та створити гармонійну родину.

Рис. 5. Уявлення молоді та підлітків про розподіл щасливих людей за статтю

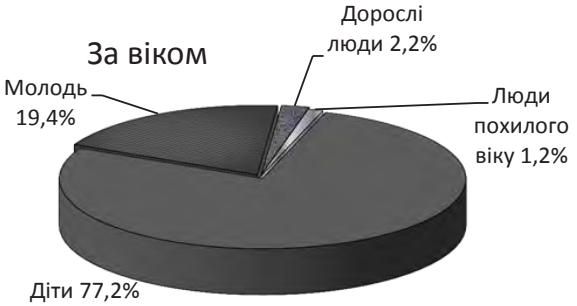

Рис. 6. Уявлення молоді та підлітків про розподіл щасливих людей за віком

Відповідаючи на питання анкети, у якому віці люди щасливіші, пальму першості підлітки віддали дітям як найщасливішій категорії (77,2% опитуваних). 19,4% молоді вважає, що щасливішими є люди в юнацькому віці. Всього 2,2% підлітків та молоді вважають щасливими дорослих. Людей похилого віку визнати щасливими змогли лише 1,2% опитуваних. Як вже зазначалося вище, розуміння щастя та його ознак дуже залежить від етнокультурної специфіки соціуму, до якого належить людина. На нашу думку, молодіжні стереотипи щодо похилого віку як найменш щасливого в Україні обумовлені досить безрадісним життям українських пенсіонерів, які на відміну їхніх західних однолітків, не мають можливості повною мірою користуватись перевагами «золотого віку» (подорожі, відпочинок, спілкування за інтересами).

Результати опитування підлітків та молоді за Оксфордським опитувальником щастя (Oxford Happiness Inventory) (табл. 1).

Позиція щасливої людини проявляється в суб'єктивно-емоційній стійкості, високій задоволеності життям. Мусимо констатувати, що рівень щастя школярів та учнів ПТНЗ суттєво відрізняється ($\varphi_e = 2{,}093$; $p \leq 0{,}05$), у школярів він є вищим. За даними анкетування, серед опитуваних учнів ПТНЗ є частка дітей із неповних родин, а також дітей-сиріт, чиї життєві реалії здійснюють свій вплив на показники суб'єктивного щастя

та самооцінки. У бесіді було з'ясовано, що учні ПТНЗ набагато скромніше оцінюють свої життєві перспективи, але мають реалістичніші уявлення про шляхи досягнення щастя порівняно з школярами. Труднощі, з якими довелося стикатись цим підліткам в житті, породжують їх песимістичні настрої, зниження рівня самооцінки та невпевненість у власних силах та майбутньому.

Рівень за шкалою оцінки	8 класи 13-14 р.	9 класи 14-15 р.	10 класи 15-16 р.	11 класи 16-17 р.	ПТНЗ 1-2 курс 16-17 р.
Високий	29,2%	28,7%	28,5%	27,3%	20,6%
Підвищений	33,7%	33,0%	30,9%	29,4%	23,8%
Середній	25,1%	25,3%	26,1%	27,1%	36,3%
Знижений	10,1%	10,5%	11,0%	12,3%	13,8%
Низький	1,9%	2,5%	3,5%	3,9%	5,5%
Середні показники	58,2	55,6	54,3	52,1	45,8

За результатами дослідження, абсолютна більшість досліджуваних підлітків та молоді із низьким відчуттям щастя має знижений рівень самооцінки (кореляція між шкалами методик ОНІ та Дембо-Рубінштейн $r = 0,93$ при $p \leq 0,05$). Це свідчить про достовірність даних, отриманих в ході опитування за ОНІ і незайвий раз підтверджує думку багатьох дослідників, у т.ч. М. Аргайла, про те, що самооцінка і внутрішній контроль тісно взаємопов'язані з щастям і суб'єктивним благополуччям [1, с. 116].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. Для молоді та старших підлітків найбільш значущими факторами щастя є почуття потрібності й приналежності, позитивний емоційний стан, міцне здоров'я, відсутність матеріальних проблем, самореалізація та духовне багатство. На думку більшості опитуваних, наявність родини, друзів та гармонійні взаємовідносини з ними – основа того, на чому ґрунтується щастя.

З'ясовано, що молодь, репрезентуючи уявлення щодо щастя та його ознак, все ж слабко орієнтується, яким чином можна його досягти у житті. Більшість відповідей – малоінформативні: частина опитуваних вважає, що воно досягається через вибір мети і невтомне просування до неї (18,7%). Близько 13,3% опитуваних надали відповідь, що рух до щастя пролягає через досягнення успіху; 11,5% опитуваних вважає, що головний спосіб досягнення щастя – контроль за емоційним станом («радіти життю кожен день»). Інша значуща частина підлітків та учнівської молоді впевнена, що шлях до щастя полягає в допомозі іншим людям (10,5%). Можна підсумувати, що питання щодо стратегій досягнення щастя виявилось складним для досліджуваних – 30,3% молоді та підлітків на нього не відповіли.

Визначено основний набір характеристик образу щасливої людини за уявленнями старших підлітків та молоді: у першій п'ятірці – доброта, оптимізм, щирість, толерантність, чесність. Виділені також уявлення опитуваних про те, хто є щасливішим в суспільстві. Вони розділились наступним чином: за фактором гендеру чоловіків визнано щасливішими за жінок. За віковою диференціацією суспільства більшістю опитуваних найщасливішими визнано дітей; найменша кількість респондентів визнає щасливими людей похилого віку.

На основі отриманих даних встановлено, що більшість сучасної молоді та підлітків визнають себе щасливими людьми – 83,9%, що характеризує високий оптимізм молодого покоління. На долю тих, хто вважає себе нещасливими, припадає 16,1%. Відповідно до аналізу результатів методики ОНІ, рівень суб'єктивного щастя школярів вищий за рівень учнів ПТНЗ. За даними анкет, серед учнів ПТНЗ значно більша частка учнів з неповних родин та сиріт порівняно з школярами; цей фактор може впливати на рівень психологічного благополуччя кожної з груп.

Список літератури:

1. Аргайл М. Психология счастья / М. Аргайл. – СПб.: Нева, 2003. – 256 с.
2. Джидарьян И.А. Психология счастья и оптимизма. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. – 268 с.
3. Додонов Б. И. Эмоция как ценность. – М.: Политиздат, 1977. – 272 с.
4. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. – СПб: Питер, 2001. – 752 с: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
5. Рассел Б. Завоевание счастья. – М.: «Российский писатель», 2015. – 114 с.
6. Селигман М. Э. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни / Перев. с англ. – М.: Издательство «София», 2006. – 368 с.
7. Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека. – М.: Прогресс, 1981. – 368 с.
8. Фромм Э. Бегство от свободы; Человек для себя. – М., 2000. – 435 с.
9. Ryff C. D., Singer B. A Positive health agenda for the new millennium // Personality and Social Psychology Review. 2000. Vol. 4. – Pp. 6–14.

Бончук Н.В.
Межрегиональный центр ювелирного искусства города Киева

СУБЪЕКТИВНОЕ ПОНИМАНИЕ СЧАСТЬЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖЬЮ И ПОДРОСТКАМИ

Аннотация
В статье рассматривается проблема подростковых и молодежных представлений о счастье, его признаков и составляющих. Представлены результаты эмпирического исследования, в котором определены основные факторы счастья в понимании учащихся. Выделены черты счастливого человека, зафиксировано влияние стереотипов, обусловленных общественными реалиями, на репрезентации в сознании исследуемых его возрастных и гендерных характеристик. Освещены представления учащихся о путях достижения счастья. Выяснено, что украинские подростки и молодежь в подавляющем большинстве имеют высокий уровень субъективного счастья, однако он у старших школьников выше, чем у учащихся ПТУ.
Ключевые слова: счастье, подростки, молодежь, счастливый человек.

Bonchuk N.V.
Kyiv Interregional Center of a Jeweller`s Art

THE SUBJECTIVE UNDERSTANDING OF HAPPINESS AMONG THE TEENAGERS AND THE YOUTH

Summary
The article concerns the problem of believes the teenagers and the youth about the happiness and its features and components. The results, of the empirical research, which demonstrates the main factors of understanding the happiness among the students, are presented. The characteristics of happy person are underlined, the influences of stereotypes are noted, which are resulting from social realia, and influence a representation at the consciousness of the ones under study, it's age-specific and gender characteristics. The ideas concerning ways of reaching the happiness are highlighted. It was discovered that Ukrainian teenagers and youth, predominantly, had a high level of subjective happiness, but senior school students had it higher than PTEE students.
Keywords: happiness, the teenagers, the youth, a happy person.

УДК 159.9.019.4:377.1

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Глубока І.О.
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
Національної академії педагогічних наук України

У статті розглядаються сучасні дослідження з розвитку асертивної поведінки особистості. Встановлено, що професійно-технічна освіта є сприятливою для розвитку асертивної поведінки учнів. Розкрито вплив внутрішніх та зовнішніх психологічних умов на розвиток асертивної поведінки. Представлені рекомендації для педагогічних працівників та практичних психологів. У висновках констатуються основні результати та напрямки подальших досліджень з даної проблеми.
Ключові слова: асертивна поведінка, учні професійно-технічного навчального закладу, розвиток, психологічні умови, педагогічні працівники, практичні психологи.

Постановка проблеми. Сьогодні неабиякого значення набуває питання необхідності створення умов у професійно-технічних навчальних закладах, сприятливих для розвитку асертивної поведінки учнів. Асертивна поведінка є складовим компонентом становлення високодуховного молодого покоління, майбутніх конкурентоспроможних робітничих кадрів України. Система професійно-технічної освіти не повною мірою реалізує завдання, які забезпечують у навчально-виховному процесі системність та послідовність створення необхідних психологічних умов для розвитку асертивної поведінки в учнів. Саме цим визначається актуальність означеного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці розглядають такі аспекти досліджуваної

© Глубока І.О., 2016

проблеми, як: створення виховного, оцінного середовища (сімейного, навчального, виробничого), спрямованого на підтримку бажання людини бути справедливою, гідною, особливо при суспільній оцінці та еталонних формах поведінки і людських якостей (Г.Д. Бандзеладзе, С.В. Удовицька, О.В. Петрунько, Р.Х. Шакуров); необхідність розвитку ставлення до іншої людини як цінності, через співпереживання, підтримку морально-ціннісних позицій, духовний розвиток та психологічну культуру (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, Л.Е. Орбан-Лембрик, В.В. Рибалка, Е.О. Помиткін); відповідальність за власне життя, самосприйняття себе, самоздійснення (С. Бішоп, С.Д. Максименко, В.Р. Міляєва, Н.А. Побірченко, О.П. Сергєєнкова); використання асертивної поведінки як конструктивного способу міжособистісної взаємодії, ефективної соціальної презентації особистості, поваги у ставленні до себе та до інших серед підлітків і студентів вузу (І.В. Попова, О.Л. Мерзлякова, О.В. Хохлова).

Очевидно, що підготовка конкурентоспроможного робітничого потенціалу України, підняття престижу робітничих професій, утвердження поваги до принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, гуманізму, доброти та гідності й честі особистості є одними з основних орієнтирів високодуховного суспільства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання психологічних умов розвитку асертивної поведінки учнів у системі професійно-технічної освіти є актуальним для розгляду психологічною наукою, що й зумовило вибір нами теми дослідження. Накопичені наукові дослідження та публікації з проблем розвитку асертивної поведінки особистості потребують більш ґрунтовного їх вивчення та систематизації.

Таким чином, **метою роботи** є визначення психологічних умов необхідних для розвитку асертивної поведінки учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблемі створення умов для розвитку асертивної поведінки в освітньому середовищі присвячені роботи таких науковців як Г.Д. Бандзеладзе, І.Д. Беха, С. Бішопа, М.Й. Боришевського, О.Л. Мерзлякової, В.Р. Міляєвої, О.В. Петрунько, Н.А. Побірченко, Е.О. Помиткіна, І.В. Попової, В.В. Рибалки, О.П. Сергєєнкової, С.В. Удовицької, О.В. Хохлової, Р.Х. Шакурова та інших. Слід враховувати також і особливий вплив на учнів робітничої професії, якою вони оволодівають у навчальному закладі, оскільки за сприятливих умов це середовище активізує нові соціальні контакти, досвід міжособистісної взаємодії, прояви ініціативи та впевненості у взаємовідносинах.

Серед основних умов (чинників), які впливають на психічний розвиток особистості можна виділити біологічні та соціальні фактори. Один із напрямів створення необхідних психологічних умов тісно пов'язаний із розвитком індивідуально-психологічних властивостей особистості. Так, важливими для асертивної поведінки особистості є такі психологічні параметри – сформовані духовні цінності, почуття власної гідності, честі, повага до інших, власна активна позиція у різних ситуаціях, впевненість під час діяльності.

Через мікросередовище, яке оточує особистість здійснюється вплив суспільства (макросередовища), його норм моралі та культури поведінки. Слід також зважати на соціально-психологічний вплив (зовнішні умови) того соціального середовища (соціальні групи, об'єднання) до якого належать учні; культурні, релігійні, професійні особливості людей, які включені в групу, їх вік, якість і стиль життя, соціальні відносини.

Навчально-виховний процес включає в себе взаємодію педагогічних працівників (викладачів, майстрів виробничого навчання, вихователів, класних керівників, практичних психологів і соціальних педагогів) та учнів, в процесі якої реалізується дидактична мета, а також психолого-педагогічний вплив (зовнішні умови) через методи, техніки, технології (корекційні, розвивальні, виховні), що сприяють розкриттю індивідуальних рис кожного учня групи, вихованню високого рівня моральної активності особистості, поваги у ставленні до інших, розвитку критичності мислення та протистояння маніпуляціям через впевнену, соціально активну асертивну поведінку. Отже, ще однією суттєвою психологічною умовою розвитку асертивної поведінки є середовище навчального закладу, його психолого-педагогічні впливи.

Гуманістична спрямованість, як складова духовного потенціалу педагога, важлива в подальшому формуванні духовних та соціальних цінностей, духовного досвіду учнів, асертивно орієнтованих смислів. Так, сучасний виховний процес має ґрунтуватись на ціннісному ставленні педагога до особистості учня, формуванні ціннісного ставлення учня до себе, підтримці стратегії його розвитку, сприянні морально-духовному зростанню та успішній реалізації особистості в соціумі. Важливо організовувати виховний процес в атмосфері доброзичливості та взаєморозуміння, роблячи акцент на вищих духовних цінностях, особистим прикладом утверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі. Слід пам'ятати, що створення умов для розвитку асертивної поведінки, набуття учнями досвіду асертивних відносин – завдання, яке вирішується через комплексний підхід у виховній роботі, охоплюючи моральну свідомість, емоційно-почуттєву сферу, дії, вчинки, поведінку.

Важливо наповнити виховну діяльність активними формами роботи, цікавими та актуальними для даної вікової категорії, зокрема такими як: тематичний діалог, школа лідера, моделювання ситуацій, сократівська бесіда, колаж, гра-драматизація, вистава форум-театру тощо. Вони сприяють розвитку в учнів вміння співпрацювати в команді, встановлювати гуманні, толерантні стосунки між учасниками, активізують засвоєний власний досвід з певної проблеми, дозволяють охопити великий обсяг інформації, проаналізувати її. Так, наприклад «вистава форум-театру» пропонує до розгляду учнів певну соціальну проблему, де персонажі гри підбираються відповідно до ситуації і в результаті групової роботи вдається розробити алгоритм успішного їх вирішення. «Сократівські бесіди» передбачають колективні роздуми та аналіз ситуацій, вчать учнів висловлювати свою думку. Позитивна сторона подібних завдань – активна включеність учнів в історії, розмірковування, порівняння з власним досвідом, висновки

та прогнозування можливих успішних алгоритмів розв'язання різних конфліктних та проблемних міжособистісних ситуацій.

Також можна проводити виховні години на такі тематики як: «Вміння бути собою», «Виступ на захист Честі, Гідності, Добра, Толерантності», «Пізнай себе», «Стався до людей так, як би ти хотів, щоб ставилися до тебе», «Я в соціумі», «Традиції моєї родини, мого народу», «Шлях до себе», «Кодекс асертивної поведінки» та інші. Основними завданнями, педагоги повинні ставити формування ціннісно-смислової основи особистості, почуття гідності, любові і поваги до себе особисто та по відношенню до інших. Це може бути детерміноване як через «творчу працю так і через особистісний вчинок або реальну допомогу іншому», тобто на думку М. С. Пряжнікова, важливим є момент «побудови системи (ієрархії) цінностей», яка є важливою для певної людини [5, с. 82].

Відсутність дієвої системи виховних дій педагога з розвитку асертивної поведінки може призвести до таких наслідків як формування несприятливої «Я-концепції» особистості учня і подальшому зниженні рівня самоповаги, підпаданні під маніпуляційний вплив різних груп, недооцінці себе або зневажливому ставленні до оточуючих. Виникають суперечності між світоглядними орієнтаціями, переконаннями, цінностями, ідеалами і установками учня, його набутим досвідом; з'являється пасивність, негативізм, зникає потреба у плануванні майбутнього, рівень домагань або занадто завищений, або занижений, що є причиною подальшої нереалізованості людини у професії, недостатній соціальній активності та виробленню стійкого почуття неповноцінності, заниженої самооцінки. Таке, на думку І. С. Кона, «негативне відношення до себе часто поєднується із недоброзичливим відношенням до інших людей» [2, с. 101-102]. Кожний педагог повинен проаналізувати зміст своєї роботи з даного напряму, відпрацювати досконалу схему методів, форм, технологій та технік виховання. Велику роль для педагога слід відвести проектно-технологічному підходу до процесу виховання, так як завдяки йому не лише можна прогнозувати найбільш ефективні форми та методи виховної роботи в напрямку розвитку асертивної поведінки, а й об'єктивно оцінювати її результативність. Тому, логічною буде послідовність таких дій педагога як: поступове підвищення рівня розуміння сутності моральних понять; використання проблемних морально-етичних завдань, різних форм роботи у навчальній та позаурочній виховній діяльності, які потребуватимуть від учнів аналізу, висновків, узагальнення набутих знань; організація такої практичної діяльності, яка дозволяє учням діяти відповідно до їх духовних та соціальних цінностей, моральних переконань; рефлексія педагогом результатів його виховних впливів, аналіз проблемних моментів та подальше корегування діяльності, з метою попередження агресивних та маніпулятивних ситуацій. Обов'язковою запорукою успішності педагогічної діяльності є стиль орієнований на дитину, як найвищу цінність, захоплення своєю справою, професійна компетентність, гнучкість та іноваційність, гуманістична спрямованість. Спілкування з учнями, яке базується на авторитарному стилі сприяє лише залякуванню учнів, через погрози, непривітний тон розмови та відсутність діалогу з педагогом. Напротивагу авторитарному – демократичний стиль «ґрунтується на глибокій повазі до особистості кожного, спирається на думку колективу, прагне донести мету діяльності до свідомості кожного учня і залучити всіх до активної участі в обговоренні роботи (І. А. Зязюн)» [3, с. 100-101]. Виховний процес при такому стилі спілкування будується на рівноправних відносинах один з одним, враховується думка учнів, їх поради, прохання, створюються ситуації успіху, піднесення її честі та гідності. Для конструктивного спілкування з учнями в напрямку розвитку асертивної поведінки педагог повинен створювати позитивну емоційно-психологічну атмосферу спілкування, володіти уміннями сприйняти переживання інших людей, їх стан, відчуття, як власні, зрозуміти їх та допомогти у вирішенні. Отже успішність цього напряму роботи залежить від рівня розвитку перцептивних та комунікативних здібностей педагога.

Індивідуальні консультації практичних психологів забезпечують для учнів більш довірливий формат спілкування, ніж групові, а тому важливо відповідально відноситись до запитів учнів допомогти їм у прагненні до самопізнання, формувати адекватну самооцінку, самоповагу, позитивну «Я-концепцію» особистості. Самоповага, як ознака самосвідомості, в юності виявляється в почутті власної гідності, позитивному ставленні до себе, мірі прийнятті (неприйнятті) себе як особистості. Потреба у самоповазі відображає, на думку В. Г. Маралова, тенденцію відповідати власним очікуванням та очікуванням інших. Тому, слід враховувати таку властивість юнацького віку при організації відповідної роботи з учнями. По мірі усвідомлення важливості самовиховання та розвитку моральних, вольових, інтелектуальних якостей у молоді зростає позитивне відношення до самовдосконалення, самовиховання (Л. І. Рувінський); підвищується рівень саморегуляції, оцінки власних можливостей для реалізації себе, побудови життєвих планів, проектуванні себе в професії та подальшому кар'єрному розвитку (М. Й. Боришевський, Л. М. Мітіна, Є. А. Шумілін).

Просвітницька робота психологами повинна здійснюватися в напрямі підвищення психологічної культури учнів через засвоєння етичних норм суспільства, формування уявлень про морально-етичні цінності, права та обов'язки людини, соціально- та індивідуально-психологічні особливості честі та гідності, роль асертивної поведінки, її відмінності від маніпуляції та агресії. Доцільно підбирати такий матеріал для прикладів, який би розкривав особистість з морально-ціннісної позиції, відображав процес становлення її характеру та поведінки протягом життя. Важливою є також емоційність викладу, образність, яскравість мови, використання наочності, виразних засобів, особиста позиція практичного психолога.

Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота з питань розвитку асертивної поведінки ефективно реалізується через таку групову форму роботи, як соціально-психологічний тренінг. Різноманітність методів (пасивні, активні, інтерактивні), які використовуються на тренінгу, сприяють кращому отриманню, усвідомленню та практичному оволодінню необхідними знаннями.

Під час тренінгу важливо створювати між учасниками атмосферу взаємоповаги, підкреслюючи цінність кожного з учасників, сприяти кращому самопізнанню, самоусвідомленню, розумінню індивідуальності інших. Акцент практичних вправ слід робити на розвиток навичок асертивної поведінки, вміння керувати своїм емоційним станом, поведінкою, протистояти маніпулятивному тиску оточуючих, впевнено відстоювати власну думку. Важливо також реагувати на невербальні сигнали учасників для того, щоб діагностувати ситуацію та вирішити проблему.

Також значну роль з розвитку самопізнання, самоповаги та піднесення власної честі і гідності для учнів відіграє факультативний курс, заняття якого включають необхідні систематизовані поняття етичної поведінки та принципів загальнолюдської моралі в суспільстві, що є основою самоповаги, передбачають розвиток об'єктивної самооцінки та самопізнання своїх вчинків.

Отже, виділимо такі внутрішні та зовнішні психологічні умови, які здійснюють вплив на розвиток асертивної поведінки учнів як індивідуально-психологічні, психолого-педагогічні та соціально-психологічні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Визначено такі психологічні умови розвитку асертивної поведінки в учнів професійно-технічних навчальних закладів як індивідуально-психологічні властивості особистості (внутрішні умови), а саме зайняття власної активної позиції у різних ситуаціях, незалежність і свобода власних суджень та поведінки від нав'язаної іншими людьми, пріоритетність духовних та соціальних цінностей, розвинене почуття власної гідності, честі, поваги до інших; психолого-педагогічні (зовнішні) – гуманізація відносин у навчально-виховному середовищі між учнем та педагогом; соціально-психологічні умови (зовнішні) впровадження для учнів соціально-психологічних тренінгів, факультативних курсів, психологічного консультування та інших заходів, спрямованих на психологічну підтримку учнів з асертивною поведінкою та формування мотивації до розвитку асертивної поведінки. Наше дослідження не розкриває всіх аспектів розглянутої проблеми психологічних умов розвитку асертивної поведінки учнів в професійно-технічному навчальному закладі. Подальшими перспективними напрямками дослідження є визначення причин низького рівня показників асертивної поведінки учнів; вивчення особливостей педагогічних впливів на розвиток асертивної поведінки учнів під час навчально-виховного процесу в ПТНЗ; поглиблене вивчення впливу сім'ї на розвиток і формування асертивної поведінки у ранньому юнацькому віці тощо.

Список літератури:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Бех І. Д. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
2. Кон И. С. Психология ранней юности: [кн. для учителя] / Кон И. С. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с. – (Психологическая наука – школе).
3. Педагогічна майстерність: підручник / [Зязюн І. А., Крамущенко Л. В., Кривонос І. Ф. та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. – [3-тє вид., допов. і переробл.]. – К.: СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.
4. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості: [монографія] / Помиткін Е. О. – К.: Внутрішній світ, 2012. – 280 с.
5. Пряжников Н. С. Теория и практика профессионального самоопределения: учебное пособие / Николай Сергеевич Пряжников. – М.: МГППИ, 1999. – 97 с.
6. Рибалка В. В. Честь і гідність особистості як предмет діяльності практичного психолога / Валентин Васильович Рибалка. – К.: Шкільний світ, 2010. – 128 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).

Глубокая И.А.
Институт педагогического образования и образования взрослых
Национальной академии педагогических наук Украины

ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ РАЗВИТИЯ АССЕРТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ УЧЕНИКОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация
В статье рассматриваются современные исследования по развитию ассертивного поведения личности. Установлено, что профессионально-техническое образование является благоприятным для развития ассертивного поведения учеников. Раскрыто влияние внутренних и внешних психологических условий на развитие ассертивного поведения. Представленные рекомендации для педагогических работников и практических психологов. В выводах констатируются основные результаты и направления последующих исследований по данной проблеме.

Ключевые слова: ассертивное поведение, ученики профессионально-технических учебных заведений, развитие, психологические условия, педагогические работники, практические психологи.

Gluboka I. O.
Pedagogical Education and Education of Adults
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

PARTICULAR OF CREATING THE PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF THE ASSERTIVE BEHAVIOUR STUDENTS OF VOCATIONAL AND TECHNICAL EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Summary
In the article looked the modern researches from development of the assertive behaviour of personality. It is set that vocational and technical educational establishments is promote for development of the assertive behaviour of the students. Influence of internal and external psychological conditions on development of the assertive behaviour is illustrated in the article. The presented recommendations are for teachers and practical psychologists. In conclusions basic results and directions of subsequent researches are established on this problem.
Keywords: development, assertive behaviour, students of vocational and technical educational establishments, teachers, practical psychologists.

УДК 159.922.6

ТРИВОЖНІСТЬ ЯК ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР СУЇЦИДАЛЬНОГО РИЗИКУ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Журавель А.В., Четверикова І.Ю.
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

У статті проаналізовано проблему індивідуально-психологічних факторів суїцидального ризику у юнацькому віці. Досліджено тривожність як індивідуально-психологічний фактор суїцидального ризику у юнацькому віці. Досліджено динаміку показників тривожності та суїцидального ризику у студентів протягом навчального семестру. Встановлено кореляційний зв'язок між показниками тривожності та суїцидального ризику у юнаків. Виявлено вікову динаміку показників тривожності та суїцидального ризику у студентів.
Ключові слова: індивідуально-психологічні фактори, суїцидальний ризик, тривожність, юнацький вік, кореляційний зв'язок, динаміка показників.

Постановка проблеми. Самогубство – одна з найважливіших проблем сьогодення. Щорічно у світі здійснюється близько мільйона самогубств і майже у 10 разів більше суїцидальних спроб. За статистикою, максимум цих спроб припадає на 16-24 роки – вік особистісного та професійного самовизначення, «студентський» вік.

Україна увійшла до групи країн із високим рівнем суїцидальної активності. Кризові процеси в економіці та політичній ситуації створюють несприятливі умови для повноцінного розвитку особистості юнака. Суб'єктивні кризи накладаються на об'єктивні кризи юнацького віку і, як результат, досить часто молодь обирає суїцид як найлегший засіб вирішення проблем.

У юнацькому віці тривожність може породжуватися внутрішніми конфліктами. Однією з крайніх форм переживання прояву тривожності є суїцидальні думки та суїцидальна поведінка. Особливо актуальною є проблема тривожності та суїцидального ризику на сьогодні у зв'язку з політичною кризою, розколом суспільства та бойовими діями на території нашої країни. Також досить часто надмірне психічне навантаження у періоди навчальних сесій сприяє підвищенню ситуативної тривожності, фрустрації різноманітних потреб людини, може значно підвищуватися суїцидальний ризик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній літературі майже немає робіт, спеціально присвячених вивченню тривожності. Сучасні дослідження тривожності спрямовані на розрізненні ситуативної тривожності, пов'язаної з конкретною зовнішньою ситуацією, і особистісної тривожності, що є стабільною властивістю особистості, а також на розробку методів аналізу тривожності, як результату взаємодії особистості та її оточення.

Аналіз літератури останніх років дозволяє розглядати тривожність із різних точок зору, що допускають твердження про те, що підвищена тривожність виникає й реалізується в результаті складної взаємодії когнітивних, афективних і поведінкових реакцій, провокованих при впливі на людину різними стресами. Проте проблема тривожності як фактору суїцидального ризику на сьогодні не вивчена. Тому важливим є вивчення суїцидального ризику та міри його взаємозв'язку з тривожністю з метою вчасного надання необхідної психологічної допомоги особам, які її потребують.

Метою статті є дослідження міри впливу тривожності на суїцидальний ризик у юнацькому віці.

© Журавель А.В., Четверикова І.Ю., 2016

Для реалізації мети дослідження до участі було залучено 80 студентів ГНПУ ім. О. Довженка: 40 студентів 1-го курсу і 40 студентів 3-го курсу. Дослідження проводилось у два етапи.

Виклад основного матеріалу дослідження. На І етапі дослідження (жовтень 2015 року) за методикою визначення схильності до суїцидальної поведінки М. Горської виявлено, що серед студентів 1-го курсу 47,5% осіб мають низький рівень схильності до суїцидальної поведінки; 32,5% та 20% – середній та високий рівень відповідно. Серед студентів 3-го курсу низький рівень схильності до суїцидальної поведінки мають 65% осіб. Середній рівень схильності – 25% третьокурсників, у 10% респондентів – високий рівень. За отриманими даними виявляються вікові відмінності схильності до суїцидальної поведінки: серед студентів 3-го курсу виявили низький рівень схильності на 17,5% більше осіб, ніж на 1-му курсі.

За результатами тесту «СР-45» низький рівень суїцидального ризику серед першокурсників виявляється у 55% осіб. Суїцидальна реакція може виникнути тільки на фоні тривалої психічної травматизації та при реактивних станах психіки (рівень нижче середнього) у 22,5% студентів. У 10% юнаків потенціал схильності до суїцидальної поведінки не відрізняється високою стійкістю. Серед студентів 3-го курсу 70% осіб з низьким рівнем суїцидального ризику. 20% осіб склали групу студентів, у яких суїцидальна реакція може виникнути на фоні тривалої психічної напруги. 2,5% осіб мають потенціал схильності до суїцидальних реакцій, який не відрізняється високою стійкістю.

Отримані дані дають змогу простежити вікові відмінності суїцидального ризику. Так, серед студентів 3-го курсу на 15% осіб більше мають низький рівень суїцидального ризику порівняно з першокурсниками. Рівень нижче середнього показали на 2,5% більше студентів 1-го курсу. Середній рівень суїцидального ризику виявляють на 7,5% більше першокурсників, ніж студентів 3-го курсу. Таким чином, студенти 1-го курсу більш схильні до підвищення суїцидального ризику у ситуаціях, які порушують нормальну життєдіяльність особистості та негативно впливають на її психоемоційний стан.

Аналіз отриманих результатів за опитувальником суїцидального ризику (модифікація Т.Н. Разуваєвої) показав, що у студентів 1-го курсу переважає антисуїцидальний фактор (32,5%). Не виявлено серед першокурсників фактору унікальності і фактору тимчасової перспективи. Серед студентів 3-го курсу 27,5% осіб мають домінуючим фактор соціального песимізму. У 22,5% домінуючим є фактор максималізму, або інфантильний максималізм ціннісних установок. Не виявлено серед третьокурсників фактору демонстративності, унікальності та часової перспективи.

За анкетою психоемоційного стану (СУПОС-8) з'ясовано, що у студентів 1-го курсу на момент обстеження переважали мобілізуючі компоненти психічного стану, найбільший відсоток (26%) серед усіх компонентів отримав психічний спокій. Щодо звичайного стану, то тут також переважаючими є мобілізуючі стани. Серед студентів 3-го курсу і стан на момент обстеження, і звичайний стан характеризуються переважанням мобілізуючих компонентів психоемоційного стану. Найбільший відсоток серед компонентів (25%) має психічний спокій як у першому, так і у другому випадках.

За методикою оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності Ч. Спілбергера серед студентів 3-го курсу переважає середній рівень ситуативної тривожності (67,5%). Низький рівень виявили 12,5% першокурсників, високий – 20%. Особистісна тривожність третьокурсників переважаючим рівнем має середній (67,5%). Низький рівень – у 2,5% осіб.

Серед студентів 1-го курсу найбільший відсоток осіб мають середній рівень реактивної тривожності (75%). 17,5% осіб виявили високий рівень, що свідчить про їх напружений, тривожний стан у момент дослідження. 7,5% осіб мають низький рівень ситуативної тривожності. Особистісна тривожність першокурсників на середньому рівні виявляється у 67,5% осіб, тобто більшості респондентів характерна не висока ймовірність появи стану тривожності в ситуаціях, що сприймаються ними як загрозливі. Високий рівень виявлено у 32,5% осіб, яким характерна стійка схильність сприймати більшість ситуацій як загрозливі. Низького рівня тривожності як риси особистості серед першокурсників не виявлено.

За отриманими даними виявляються вікові відмінності реактивної тривожності. Так, серед першокурсників на 7,5% більше осіб має середній рівень порівняно зі студентами 3-го курсу. Серед третьокурсників на 2,5% більше осіб з високим рівнем і на 5% більше осіб з низьким рівнем ситуативної тривожності. Також спостерігаються вікові відмінності особистісної тривожності: середній рівень мають 67,5% як першокурсників, так і студентів 3-го курсу. Низький рівень серед 1-го курсу не виявлений, натомість 3-й курс показав 2,5%. Високий рівень мають на 2,5% більше першокурсників порівняно з 3-ім курсом.

Щоб проаналізувати зв'язки між рівнем тривожності та суїцидальним ризиком, використовуємо рангову кореляцію Спірмена. Виявляємо позитивний зв'язок між рівнем ситуативної тривожності та суїцидальним ризиком у студентів як першого, так і третього курсів (таблиця 1), проте сила зв'язку слабка: критичне значення коефіцієнту кореляції Спірмена при даній чисельності вибірки більше за отриманий коефіцієнт кореляції.

Таблиця 1

Результати кореляційного аналізу за Спірменом

	Реактивна тривожність 1 курс	Реактивна тривожність 3 курс,
Суїцидальний ризик	0,357	0,266

Таким чином залежність між реактивною тривожністю та суїцидальним ризиком статистично не значима. Кореляційний аналіз виявив, що у студентів першого курсу відсутній позитивний зв'язок між рівнем особистісної тривожності та суїцидальним ризиком. Незалежно від рівня особистісної тривожності у них раптово можуть виникнути суїцидальні реакції під дією різноманітних чинників: як внутрішніх, так і зовнішніх.

У студентів 3-го курсу навпаки виявлено позитивний кореляційний зв'язок між даними показниками, проте сила зв'язку слабка (таблиця 2).

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу за Спірменом

	Особистісна тривожність 1 курс	Особистісна тривожність 3 курс
Суїцидальний ризик	0	0,188

Таким чином, **експериментальна гіпотеза** – чим вищий рівень тривожності, тим вищий показник суїцидального ризику – на І етапі дослідження не підтвердилась. Доходимо висновку, що незалежно від рівня як ситуативної, так і особистісної тривожності у юнацькому віці можливе раптове підвищення суїцидального ризику під впливом факторів зовнішнього середовища і особистісних чинників.

На ІІ етапі дослідження (грудень 2015 року, період заліково-екзаменаційної сесії) за методикою М. Горської виявлено,що серед студентів 1-го курсу 32,5% осіб мають низький рівень схильності до суїцидальної поведінки; 32,5% – середній і 35% – високий рівень схильності. Серед студентів 3-го курсу групу ризику складають 22,5% осіб, у яких схильність до суїцидальної поведінки на високому рівні; 30% і 47,5% студентів мають, відповідно, середній та низький рівень. За отриманими даними виявляються вікові відмінності схильності до суїцидальної поведінки: серед студентів 3-го курсу виявили низький рівень схильності на 15% більше осіб, ніж юнаків 1-го курсу. Поряд з тим, серед першокурсників на 12,5% більше виявили високий рівень схильності до суїцидальної поведінки, ніж третьокурсники.

Аналіз отриманих результатів тесту «СР-45» показав, що низький рівень суїцидального ризику серед першокурсників виявляється у 47,5% осіб. У 10% респондентів потенціал схильності до суїцидальної поведінки не відрізняється високою стійкістю. Серед студентів 3-го курсу 52,5% осіб з низьким рівнем суїцидального ризику. 37,5% осіб склали групу студентів, у яких суїцидальна реакція може виникнути на фоні тривалої психічної напруги. 2,5% осіб мають потенціал схильності до суїцидальних реакцій, який не відрізняється високою стійкістю. Відповідно, серед студентів 3-го курсу на 5% осіб більше мають низький рівень суїцидального ризику порівняно з першокурсниками. Рівень нижче середнього показали на 10% більше студентів 3-го курсу. Середній рівень суїцидального ризику виявляють на 7,5% більше першокурсників.

У студентів 1-го курсу переважає антисуїцидальний фактор (22,5%), який навіть при високій вираженості усіх інших факторів знімає глобальний суїцидальний ризик. Не виявлено серед першокурсників фактору тимчасової перспективи. Серед студентів 3-го курсу 27,5% осіб мають домінуючим фактор соціального песимізму. У 22,5% домінуючим є фактор афективності (переважання емоцій над інтелектуальним контролем). Не виявлено серед третьокурсників фактор демонстративності, унікальності та максималізму.

За результатами анкети психоемоційного стану (СУПОС-8) у студентів 1-го курсу на момент обстеження переважали мобілізуючі компоненти психічного стану, найбільший відсоток (22,4%) серед усіх компонентів отримав показник відчуття сили та енергії. Щодо звичайного стану, то тут також переважаючими є мобілізуючі стани, найбільший відсоток (21,4%) також має показник відчуття сили та енергії. Серед студентів 3-го курсу і стан на момент обстеження, і звичайний стан характеризуються переважанням мобілізуючих компонентів психоемоційного стану. Серед компонентів стану як на момент дослідження, так і у звичайному стані найбільший відсоток (17,8% і 23,6% відповідно) має психічний спокій.

За методикою оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності Ч. Спілбергера виявлено, що серед студентів 3-го курсу переважає середній рівень ситуативної тривожності (60%). Особистісна тривожність, аналогічно ситуативній, переважаючим рівнем має середній (62,5%). Серед студентів 1-го курсу найбільший відсоток осіб мають середній рівень реактивної тривожності (57,5%). 42,5% осіб виявили високий рівень. Особистісна тривожність першокурсників на середньому рівні виявляється у 67,5% осіб. Високий рівень виявлено у 32,5% осіб. Низького рівня тривожності як риси особистості серед першокурсників не виявлено. За отриманими даними виявляються вікові відмінності реактивної тривожності. Так, серед третьокурсників на 2,5% більше осіб мають середній рівень порівняно зі студентами 1-го курсу. Серед першокурсників на 2,5% більше високого рівня ситуативної тривожності. Низький рівень не виявлено як у студентів 1-го курсу, так і у третьокурсників. Також спостерігаються вікові відмінності особистісної тривожності: середній рівень мають на 5% більше першокурсників, порівняно зі студентами 3-го курсу. Високий рівень мають на 5% більше третьокурсників порівняно з 1-им курсом. Низький рівень не виявлено як серед 3-го, так і серед 1-го курсу.

Щоб проаналізувати зв'язки між рівнем тривожності та суїцидальним ризиком, використовуємо рангову кореляцію Спірмена. Виявляємо позитивний зв'язок між рівнем ситуативної тривожності та суїцидальним ризиком у студентів як 1-го, так і 3-го курсів (Таблиця 3), проте сила зв'язку слабка.

Таблиця 3

Результати кореляційного аналізу за Спірменом

	Ситуативна тривожність 1 курс	Ситуативна тривожність 3 курс
Суїцидальний ризик	0,293	0,208

Кореляційний аналіз виявив позитивний кореляційний зв'язок між показниками особистісної тривожності та суїцидального ризику у студентів як першого, так і третього курсів, проте сила зв'язку слабка. Таким чином залежність між особистісною тривожністю та суїцидальним ризиком статистично не значима (таблиця 4).

Таким чином, експериментальна гіпотеза на ІІ етапі дослідження також не підтвердилась. Порівнюючи результати на першому і на другому етапі дослідження, доходимо висновку, що показники тривожності та суїцидального ризику зростають в періоди сесій. Це пов'язано з надмірним психоемоційним навантаженням, постійними

стресами, втомою, недосипанням. Такі періоди є критичними, можуть спричиняти виникнення суїцидальних намірів.

Таблиця 4

Результати кореляційного аналізу за Спірменом

	Особистісна тривожність 1 курс	Особистісна тривожність 3 курс
Суїцидальний ризик	0,098	0,004

Дослідження дало змогу встановити, що особи з високими показниками суїцидального ризику мають високі показники реактивної тривожності. Проте не завжди висока тривожність як риса особистості притаманна особам з високим показником суїцидального ризику.

Висновки і пропозиції. Експериментальна гіпотеза – чим вищий рівень тривожності, тим вищий показник суїцидального ризику – як на І-му, так і на ІІ-му етапах дослідження не підтвердилась. Таким чином, незалежно від рівня як ситуативної, так і особистісної тривожності у юнацькому віці можливе раптове підвищення суїцидального ризику під впливом різноманітних факторів зовнішнього середовища і особистісних чинників. Ймовірно, тривожність доцільно розглядати як один із індивідуально-психологічних факторів суїцидального ризику у юнацькому віці, проте не обов'язково високий рівень тривожності може спричинити підвищення суїцидального ризику.

Список літератури:

1. Астапов В. М. Функціональний підхід до вивчення стану тривоги // Тривога і тривожність / В. М. Астапов. – СПб.: Пітер, 2001. – 146 с.
2. Василюк Ф. Е. Психология переживания / Ф. Е. Василюк. – М., 1994. – 96 с.
3. Лісова О. С. Психологія суїцидальної поведінки: Навчальний посібник / О. С. Лісова. – Чернівці, 2004. – 162 с.
4. Спілбергер Ч. Д. Концептуальні і методологічні проблеми дослідження тривоги / Ч. Д. Спілбергер. – М.: Фізкультура і спорт, 1983. – 118 с.

Журавель А.В., Четверикова И.Ю.
Глуховский национальный педагогический университет
имени Александра Довженко

ТРЕВОЖНОСТЬ КАК ИНДИВИДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКТОР СУИЦИДАЛЬНОГО РИСКА В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация
Проанализирована проблема индивидуально-психологических факторов суицидального риска в юношеском возрасте. Исследована тревожность как индивидуально-психологический фактор суицидального риска в юношеском возрасте. Исследована динамика показателей тревожности и суицидального риска у студентов в течение учебного семестра. Установлена корреляционная связь между показателями тревожности и суицидального риска у юношей. Выявлено возрастную динамику показателей тревожности и суицидального риска на примере студентов.
Ключевые слова: индивидуально-психологические факторы, суицидальный риск, тревожность, юношеский возраст, корреляционная связь, динамика показателей.

Zhuravel A.V., Chetverikova I.Y.
O. Dovzhenko National Pedagogical University of Glukhiv

ANXIETY AS AN INDIVIDUALLY-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF SUICIDE RISK IN ADOIESCENCE

Summary
The problem of individually-psychological factors of suicide risk in adolescence is analysed. An anxiety as the individually-psychological factor of suicide risk in adolescence is investigated. The dynamics of indexes of anxiety and suicide risk among students during the academic semester is studied. Cross-correlation connection between the indexes of anxiety and suicidal risk for youths is set. Age dynamics of indexes of anxiety and suicide risk on the example of students is educed.
Keywords: individually-psychological factors of suicide risk, an anxiety, adolescence, correlation, dynamic performance.

УДК 316.614:159.923.3-058.566

ВПЛИВ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ УВ'ЯЗНЕНИХ НА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ

Калюжна Є.М., Лойко Ю.В.
Запорізький національний університет

Статтю присвячено дослідженню акцентуйованих рис характеру засуджених, які перебувають у місцях позбавлення волі. Розглянуто теоретичні та практичні аспекти проблеми акцентуації характеру, як крайнього варіанту норми, при якому деякі риси особистості надміру виражені. Обґрунтовано взаємозалежність акцентуацій характеру із особливостями міжособистісних стосунків людини. Емпіричним шляхом виявлено акцентуації, притаманні злочинцям та встановлено характер їх взаємозв'язку із типом міжособистісних стосунків, який обирає засуджений у взаємодії з іншими ув'язненими.
Ключові слова: особистість, психологічні особливості, характер, акцентуація характеру, ув'язнений, міжособистісні стосунки.

Постановка проблеми. Аналіз наукових джерел та практика роботи у слідчих ізоляторах свідчать, що проблема виявлення психологічних особливостей злочинців є на сьогодні досить актуальною. Дослідження в галузі пенітенціарної психології переважно спрямовані на вивчення особистісних властивостей злочинця, його поведінки, закономірностей і механізмів психічної діяльності в умовах перевиховання та ресоціалізації. Водночас, відомо, що засудженні не ізольовані один від одного, а перебувають у групах, колективах. Крім того, коли людина занурюється у потік колективного життя, тоді проявляються такі сторони її індивідуальності, які при інших умовах не могли б проявитися [1; 2; 3].

Особливо значну увагу, як вказують сучасні дослідники [4], слід приділити вивченню акцентуацій характеру, як крайніх варіацій норми, що відзначаються особливою виразністю, загостреністю, непропорційністю деяких рис особистості і призводять до її дисгармонії. Така дисгармонія безпосередньо впливає на поведінку ув'язненого у міжособистісній взаємодії. Дослідження цієї сфери особистості сприятиме не тільки визначенню найбільш доцільних шляхів позитивних змін, підбору індивідуальних ефективних методів психологічного впливу, але й зниженню ймовірності виникнення рецидивів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спроби розробити типології характеру засуджених здійснювалися багатьма науковцями (Ю.А. Алфьоров, 1992; Ю.М. Антонян, 1989; Н.А. Бєлова, 1924; Г.Г. Бочкарьова, 1968; В.Г. Дєєв, 1981; М.І. Єнікєєв, 1996; К.Є. Ігошев, 1974; А.Г. Ковальов, 1968; О.Ф. Лазурський, 1921; Г.М. Міньковський, 1971; В.Ф. Пірожков, 1975; С.В. Познишев, 1926; Є.Г. Самовічев, 1991 та іншими дослідниками.

Ще на зорі виникнення вчення про акцентуації, постала проблема відмежування їх від крайніх варіантів норми. Так, В.М. Бехтерєв (1886) згадував про «перехідні стани між психопатією і нормальним станом» [5, с. 124]. Дійсно, не завжди легко провести чітку межу між рисами, що формують акцентуйовану особистість і рисами, що визначають варіації індивідуальності людини [8]. Наприклад, П.Б. Ганнушкін (1933) подібні випадки «перехідніх станів» визначав як «латентну психопатію», О.В. Кербиков (1961) – як «передпсихопатію», а Г.К. Ушаков (1973) – як «крайній варіант нормального характеру» [10].

Відмінності між акцентуаціями характеру і психопатіями ґрунтуються на діагностичних критеріях П.Б. Ганнушкіна (1933) та О.В. Кербикова (1961). Зазвичай акцентуації розвиваються у період становлення характеру і згладжуються з дорослішанням. Особливості характеру при акцентуації можуть виявлятися не постійно, а лише в деяких ситуаціях, у певних обставинах, і майже не виявлятися у звичайних умовах [6; 9].

Найбільшу популярність у науці здобув термін німецького психіатра і психолога К. Леонгарда (1968) – «акцентована особистість». Але, оскільки в описах К. Леонгарда йдеться саме про типи характеру, то, за зауваженням А.Є. Личко (1977), доцільніше говорити про «акцентуації характеру». Адже поняття «особистість» – набагато складніше, ніж поняття «характер», оскільки включає інтелект, здібності, нахили, світогляд та інше [7]. У роботах К. Леонгарда використовується як поняття «акцентована особистість», так і «акцентуйовані риси характеру». К. Леонгард замінив термін «психопат» на термін «акцентована особистість». Акцентуація характеру, по Леонгарду, це щось проміжне між психопатією і нормою. На його думку, акцентуйовані особистості – це не хворі люди, а здорові індивіди зі своїми індивідуальними особливостями. На питання, де ж межі, що відокремлюють акцентуантів, з одного боку, від психопатів, а з іншого – від неакцентуантів, К. Леонгард не дає чіткої відповіді [10].

На пострадянському просторі набула поширення класифікація акцентуацій, запропонована відомим дитячим психіатром А.Є. Личко. Він вважав, що акцентуації характеру мають схожість із психопатіями. Головна відмінність акцентуацій від психопатій полягає у відсутності ознак соціальної дезадаптації. Акцентуації не є основною причиною патологічного формування особистості, але можуть стати одним з чинників розвитку пограничних станів. На думку А.Є. Личко, акцентуацію можна визначити як дисгармонійність характеру, гіпертрофовану вираженість окремих його рис, що обумовлює підвищену уразливість особистості до певного роду дій і утрудняє її адаптацію у деяких специфічних ситуаціях. При цьому, ця вибіркова уразливість, що має місце при тій чи іншій акцентуації, може поєднуватися з високою стійкістю до інших дій. Так само, труднощі з адаптацією особистості у деяких специфічних ситуаціях, пов'язаних із даною акцентуацією, можуть поєд-

© Калюжна Є.М., Лойко Ю.В., 2016

нуватися з високими здібностями до соціальної адаптації в інших ситуаціях. При цьому ці «інші» ситуації самі по собі можуть бути об'єктивно складнішими, але не пов'язаними з даною акцентуацією. Усі акцентуації розглядаються автором як тимчасові зміни характеру, які можуть згладитися при дорослішанні. У той же час, багато з них переходять у психічні захворювання або ж зберігаються на все життя [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як показує аналіз наукових праць, розробкою типології характеру засуджених займалися багато вітчизняних і зарубіжних дослідників. Разом із тим, слід зазначити, що на сьогодні в юридичній психології все ще відсутня прийнятна класифікація характерологічних особливостей засуджених до позбавлення волі осіб.

Можна констатувати, що безпосередньо питання впливу акцентуацій характеру ув'язнених на особливості їх міжособистісних стосунків, майже не висвітлено. Отже, соціальна значущість і актуальність окресленої проблеми та необхідність ґрунтовного теоретико-емпіричного вивчення характерологічних особливостей засуджених до позбавлення волі у зв'язку з особливостями їх міжособистісної взаємодії, обумовили вибір предмету дослідження.

Метою статті є виявлення акцентуйованих рис характеру ув'язнених та з'ясування їх впливу на міжособистісні стосунки засуджених в умовах позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження впливу акцентуацій характеру на міжособистісні стосунки ув'язнених у місцях позбавлення волі використовувались наступні методики: «Характерологічний опитувальник Леонгарда-Шмішека» та «Діагностика міжособистісних відносин Т. Лірі».

Вибірку склали чоловіки віком від 19 до 37 років, що перебувають у слідчому ізоляторі за крадіжку майна, угон та інші нетяжкі злочини.

На першому етапі дослідження, за допомогою методики «Опитувальник Леонгарда-Шмішека», була проведена діагностика типу акцентуації характеру ув'язнених. Отримані результати подані у таблиці 1.

Згідно з отриманими даними, встановлено, що більшість досліджуваних мають гіпертимний, циклотимічний і збудливий типи акцентуацій характеру.

Для *збудливого (неврівноваженого) типу* є характерним: недостатня керованість, ослаблення контролю над пристрастями і спонуканнями, такі люди знаходяться під владою фізіологічних потягів. Окрім цього, характерні такі риси, як підвищена імпульсивність, інстинктивність, грубість, похмурість, гнівливість, конфліктність, дратівливість, запальність. Такі люди часто змінюють місце праці, бо їм важко уживатися в колективі. Відзначається низька контактність у спілкуванні, сповільненість вербальних і невербальних реакцій. Байдужі до майбутнього, живуть сьогоденням, віддаючи перевагу розвагам.

Людей *гіпертимного типу* відрізняє велика рухливість, товариськість, балакучість, мімічна та пантомімічна експресивність, надмірна самостійність, схильність до пустощів, недостатнє почуття дистанції в стосунках з іншими. Скрізь вносять багато шуму, люблять компанії, прагнуть командувати оточуючими. Вони майже завжди мають гарний настрій, добре самопочуття, високий життєвий тонус, схильні до алкогольної залежності та інших адикцій. Це люди з підвищеною самооцінкою, веселі, легковажні, поверхневі і, разом із тим, діловиті, винахідливі, блискучі співрозмовники; вони вміють розважати інших, енергійні, діяльні, ініціативні. Їм характерні спалахи гніву, роздратування, особливо коли вони зустрічають сильну протидію, зазнають невдачі. Схильні до аморальних вчинків, підвищеної дратівливості.

Циклотимічний тип характеризується зміною гіпертимних і дистимічних станів. Цим людям властиві часті зміни настрою, а також залежність від зовнішніх подій. Радісні події викликають у них стан гіпертимії: сплеск діяльності, балакучість, стрибок ідей; сумні ж події, навпаки, провокують дистимію: пригніченість, сповільненість реакцій і мислення, зміну манери спілкування з оточуючими [9].

На другому етапі дослідження за допомогою методики «Діагностика міжособистісних відносин Т. Лірі» було з'ясовано особливості міжособистісних стосунків ув'язнених. Отримані дані представлені у таблиці 2.

За спеціальними формулами було визначено показники основних факторів: домінування – 41,2%, дружелюбність – 58,8%.

За результатами діагностування встановлено, що в ув'язнених переважають такі типи міжособистісних стосунків: прямолінійно-агресивний, залежно-слухняний та співпрацюючий.

Прямолінійно-агресивний стиль, залежно від вираженості показників, проявляється цирістю, безпосередністю, прямолінійністю, наполегливістю у досягненні мети (помірні бали) або надмірною завзятістю, нестриманістю і запальністю (високі бали).

Залежно-слухняний стиль, при помірних показниках, виявляється у потребі в допомозі й довірі з боку оточуючих, у їх визнанні, а при

Таблиця 1

Результати за методикою «Опитувальник Леонгарда-Шмішека»

Тип акцентуації	гіпертимний	ригідний	емотивний	педантичний	тривожний	демонстративний	циклотимічний	збудливий	дистимічний	екзальтований
% вибірки	23,8%	9,5%	0%	9,5%	0%	0%	23,8%	23,8%	4,8%	4,8%

Таблиця 2

Результати за методикою «Діагностика міжособистісних відносин Т. Лірі)

Тип взаємовідносин	владно-лідируючий	незалежно-домінуючий	прямолінійно-агресивний	недовірливо-скептичний	покірно-сором'язливий	залежно-слухняний	співпрацюючий	відповідально-великодушний
% вибірки	0%	5,9%	23,5%	11,8%	5,9%	23,5%	23,5%	5,9%

високих показниках – у надмірній конформності, повній залежності від думки інших людей.

Співпрацюючий стиль відзначається прагненням до тісної співпраці з референтною групою, до доброзичливих стосунків з оточуючими; надмірна вираженість стилю позначається на компромісності поведінки, нестриманості у виявленні дружелюбності, прагненні підкреслити свою причетність до інтересів більшості.

Для того, щоб з'ясувати, чи впливає акцентуація характеру на міжособистісні стосунки ув'язнених, та наскільки суттєвий цей зв'язок, було застосовано кореляційний аналіз. Таблицю спряженості наведено нижче.

Таблиця 3

Таблиця спряженості

	A1	A2	A3	A4	A5	A6	ni*
P1	2	0	0	0	0	0	2
P2	0	2	0	0	0	0	2
P3	0	0	0	1	1	0	2
P4	0	1	0	0	0	0	1
P5	3	0	0	2	2	1	8
P6	0	0	1	1	0	0	2
P7	0	0	0	0	1	0	1
n^*_j	5	3	1	4	4	1	18

де: ознака «А» – тип міжособистісних відносин; ознака «Р» – тип акцентуації характеру.

Обчислення здійснювалося за формулами:

$$\chi^2 = \sum\sum \frac{(n_{ij}-n_{ij}^*)^2}{n_{ij}^*} = 38{,}25$$

$$P = \sqrt{\frac{\chi^2}{\chi^2 + n}} = \sqrt{\frac{38.25}{38.25^2 + 18}} = 0.825$$

Отже, завдяки кореляційному аналізу встановлено тісний зв'язок між акцентуацією характеру особистості та властивим їй типом міжособистісних стосунків. А саме: для гіпертимної особистості притаманні прямолінійно-агресивний, співпрацюючий, залежно-слухняний типи міжособистісних стосунків; для ригідної – недовірливо-скептичний тип; для педантичної – залежно-слухняний і співпрацюючий типи; для циклотимічної – недовірливо-скептичний тип; для збудливої – прямолінійно-агресивний, співпрацюючий, залежно-слухняний типи; для дистимічної – залежно-слухняний і покірно-сором'язливий тип; для екзальтованої особистості характерний співпрацюючий тип стосунків.

Висновки і пропозиції. Таким чином, за результатами теоретико-емпіричного дослідження взаємозв'язку акцентуйованих рис характеру та міжособистісних стосунків ув'язнених, було визначено, що у більшості засуджених переважають гіпертимний, циклотимічний і збудливий типи акцентуацій характеру. Встановлено, що ув'язнені із гіпертимним та збудливим типами акцентуації переважно демонструють прямолінійно-агресивний, залежно-слухняний та співпрацюючий типи міжособистісних стосунків, у той час як ув'язнені із циклотимічним типом акцентуації обирають недовірливо-скептичний тип міжособистісних стосунків. На підставі кореляційного аналізу доведено існування безпосереднього зв'язку між акцентуацією характеру і особливостями взаємостосунків засуджених. В якості перспективного напрямку розробки окресленої проблематики можна розглядати дослідження акцентуацій характеру засуджених у зв'язку зі стратегіями їх конфліктної поведінки.

Список літератури:

1. Арестова О. Н. Индивидуальные особенности функционирования защитных механизмов / О. Н. Арестова, Н. В. Калинина // Вестник МГУ. Сер. 14. Психология. – 2000. – № 1. – С. 20-29.
2. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э. Аронсон, Т. Уилсон, Р. Эйкерт. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – 520 с.
3. Божович Л. И. Проблема формирования личности / Л. И. Божович. – М.: Ин-т практической психологии, 1997. – 352 с.
4. Датий А. В. Актуальные проблемы прикладной юридической психологии / А. В. Датий, Е. Н. Кожевникова // Прикладная юридическая психология. – 2014. – № 4. – С. 165-166.
5. Змановская Е. В. Девиантология: учебник для студ. высш. учеб. заведений / Е. В. Змановская. – М.: Изд-во «Академия», 2003. – 288 с.
6. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения / Ю. А. Клейберг. – М.: ТЦ Сфера, 2001. – 160 с.
7. Личко А. Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков / А. Е. Личко. – М.: ООО АПРЕЛЬ ПРЕСС, 1999. – 416 с.
8. Собчик Л. Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики / Л. Н. Собчик. – СПб.: Изд-тво «Речь», 2005. – 624 с.
9. Тоболевич О. А. Актуальные проблемы современной пенитенциарной психологии / О. А. Тоболевич, Д. В. Сочивко, А. Н. Сухов и др. // Прикладная юридическая психология. – 2013. – № 1. – С. 218-225.
10. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности / Н. И. Шевандрин. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 512 с.

Калюжная Е.Н., Лойко Ю.В.
Запорожский национальный университет

ВЛИЯНИЕ АКЦЕНТУАЦИЙ ХАРАКТЕРА ЗАКЛЮЧЕННЫХ НА ОСОБЕННОСТИ ИХ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация
Статья посвящена изучению акцентуированных черт характера осужденных, находящихся в местах лишения свободы. Рассмотрены теоретические и практические аспекты проблемы акцентуации характера, как крайнего варианта нормы, при котором некоторые черты личности чрезмерно выражены. Обоснована взаимосвязь акцентуаций характера с особенностями межличностных отношений человека. Эмпирическим путем выявлены акцентуации, присущие преступникам и установлен характер их взаимосвязи с типом межличностных отношений, который выбирает осужденный во взаимодействии с другими заключенными.
Ключевые слова: личность, психологические особенности, характер, акцентуация характера, заключенный, межличностные отношения.

Kaluzhnaya E.N., Loyko Yu.V.
Zaporizhzhya National University

THE INFLUENCE OF CHARACTER ACCENTUATIONS OF PRISONERS ON THE FEATURES OF THEIR INTERPERSONAL RELATIONS

Summary
The article is devoted to the study of accentuated character traits of prisoners held in places of deprivation of liberty. Theoretical and practical aspects of the problem of accentuations of character, as an extreme variant of norm, which some personality traits are excessively expressed. It is substantiated the relationship of accentuations of character with the peculiarities of the interpersonal relations of a person. Empirically identified accentuation which chosen offender and the nature of their relationship with the type of interpersonal relations, which selects the convicted person in interaction with other prisoners.
Keywords: personality, psychological features, character, accentuation of character, prisoner, interpersonal relations.

УДК 159.922.7:159.928-053.5

ВПЛИВ САМООЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ НА ЇЇ АКАДЕМІЧНУ УСПІШНІСТЬ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Калюжна Є.М., Шевергіна М.В.
Запорізький національний університет

Статтю присвячено дослідженню теоретичних аспектів явища самооцінки особистості та її психологічних особливостей у молодшому шкільному віці. Розглянуто психологічні підходи до вивчення самооцінки та її вікової специфіки, представлені у працях зарубіжних та вітчизняних авторів. Проаналізовано концептуальні позиції сучасних дослідників щодо визначення ролі самооцінки особистості у регуляції її навчальної активності. Емпіричним шляхом встановлено характер взаємозв'язку самооцінки молодшого школяра з його академічною успішністю. Виявлено, що чим кращі оцінки учня, тим вища його самооцінка та, відповідно, чим нижчі оцінки отримує учень, тим нижчий рівень його самооцінки. Зазначено на необхідності подальшого теоретико-емпіричного вивчення онтогенетичного аспекту самооцінки як важливого фактору регуляції діяльності особистості.
Ключові слова: молодший школяр, особистість, самосвідомість, самооцінка, Я-концепція, навчальна діяльність, академічна успішність.

Постановка проблеми. Дослідники у галузі вікової та педагогічної психології погоджуються із тим, що молодший шкільний вік є одним із найважливіших етапів розвитку особистості: у цьому віці засвоюється навчальна діяльність, формується довільність психічних функцій, виникають самоконтроль і рефлексія. Одним із визначальних показників онтогенетичного розвитку людини вчені-психологи вважають самооцінку, аналізуючи її в якості складного особистісного утворення і фундаментальної властивості особистості.

Наукові дослідження феноменології самооцінки залишають відкритими кілька важливих питань, що потребують відповіді: які закономір-

© Калюжна Є.М., Шевергіна М.В., 2016

ності формування самооцінки як складного динамічного утворення особистості, які чинники є визначальними у формуванні самооцінки у різні вікові періоди. Актуальність дослідження явища самооцінки в онтогенетичній площині обумовлюється, передусім, тим, що самооцінка є одним зі стрижневих показників психологічного благополуччя особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукових праць вітчизняних (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, Л.В. Бороздіна, Л.С. Виготський, А.В. Захарова, І.С. Кон, О.М. Леонтьєв, А.І. Липкіна, М.І. Лісіна, О.Л. Музика, В.С. Мухіна, Е.А. Серебрякова, О.Т. Соколова, А.Г. Спіркін, В.В. Столін, С.Л. Рубінштейн, І.І. Чеснокова, Є.В. Шорохова) і зарубіжних (А. Адлер, Р. Бернс, Н. Бранден, У. Джеймс, Е. Еріксон, Ч. Кулі, К. Левін, Дж. Мід, К. Роджерс, М. Розенберг, П. Якобсон) авторів дозволяє стверджувати, що самооцінка виступає важливим чинником розвитку самосвідомості особистості, вимагаючи ґрунтовного вивчення механізмів її формування і вікової специфіки.

Першим, хто ввів поняття «самооцінка» у структуру особистості, був В. Джеймс, який почав вивчати цей феномен ще у 1892 році. Він виділяв залежність самооцінки від характеру взаємовідносин індивіда з іншими людьми. Такий підхід був ідеалістичним, так як спілкування індивідів розглядалося незалежно від реальної його основи – практичної діяльності.

У гуманістичній психології (А. Маслоу, Р. Мей, Г. Олпорт, К. Роджерс) панує точка зору, за якою образ, що складається у індивіда про самого себе, може бути неповним, спотвореним. Думки оточуючих, засвоєні з дитинства уявлення, власні домагання, – за певних умов складаються у картину, яка не збігається з дійсністю. Щоб перетворити цю картину і домогтися адекватної самооцінки, потрібно змінити реальну систему відносин, в якій вона склалася, а саме, – змінити соціальну позицію особистості та систему її взаємин з іншими.

Представник феноменологічного підходу Н. Бранден [3] вказує на той факт, що самооцінка відіграє важливу роль у розумінні людини. Він визначає самооцінку, як аспект самоповаги, впевненість людини в тому, що її методи взаємодії з дійсністю принципово вірні і відповідають вимогам реальності.

Зарубіжні психологи розглядають самооцінку здебільшого як механізм, що забезпечує узгодженість вимог індивіда до себе із зовнішніми умовами, тобто, максимальну врівноваженість особистості з оточуючим соціальним середовищем.

Поняття самооцінки, як правило, відноситься до більш широкої теорії особистості або теорії «Я». У зарубіжній психології прийнято розглядати самооцінку в структурі «Я-концепції», що визначається як сукупність усіх уявлень індивіда про себе, сполучена з їх оцінкою. Описову складову «Я-концепції» називають «образом Я» або «картиною Я»; складову, пов'язану зі ставленням до себе, називають самооцінкою або прийняттям себе. Виділення описової та оціночної складових дозволяє розглядати «Я-концепцію» як сукупність установок, спрямованих на самого себе [1, с. 42].

На думку Р. Бернса (1986), особистість інтерпретує свої дії та дії інших у конкретних ситуаціях відповідно до своєї самооцінки. Крім того, у людини створюються певні очікування і уявлення про те, що може або повинно статися при розвитку конкретної ситуації. Так, люди, впевнені у власній значущості, очікують, що й інші відноситимуться до них так само. Ті ж, хто зазвичай сумнівається у своїй цінності, заздалегідь переконані у негативному ставленні до себе з боку інших. В основі таких стосунків, що складаються між очікуванням і поведінкою, лежить так званий механізм «самореалізованого пророцтва» [1].

На відміну від зарубіжних авторів, вітчизняні дослідники роблять акцент на вивченні і аналізі процесу формування особистості, її підструктур, розкритті механізмів формування особистості, значимою ланкою якого є самооцінка. Проблема самооцінки розглядається з двох позицій: 1) зв'язок особистості й самооцінки; 2) зв'язок самосвідомості й самооцінки.

Так, О.М. Леонтьєв аналізує самооцінку як одну з істотних умов, завдяки якій індивід стає особистістю. На думку автора, самооцінка формує в індивіда потребу відповідати рівню вимог оточуючих і відповідати рівню власних особистісних оцінок [7, с. 117].

С.Л. Рубінштейн визначає самооцінку як стрижневе структурне утворення, що будується на оцінках індивіда іншими і його оцінюванні цих інших. Основу самооцінки становлять прийняті особистістю цінності, які на внутріособистісному рівні визначають механізм саморегуляції поведінки [11].

В.В. Столін виділяє три рівні самосвідомості: органічний, індивідний і особистісний. Відповідно до цих рівнів, автор розрізняє одиниці самосвідомості. На рівні органічної самосвідомості така одиниця має сенсорно-перцептивну природу. На рівні індивідної самосвідомості – являє собою сприйняту оцінку себе іншими людьми й відповідну самооцінку, свою вікову, статеву й соціальну ідентичність. На рівні особистісної самосвідомості такою одиницею є конфліктний смисл, зіткнення у вчинку одних особистісних якостей з іншими, що прояснює для особистості значення її ж властивостей і сигналізує про це у формі емоційно-ціннісного ставлення до себе [13].

А.В. Захарова вважає самооцінку центральним, ядерним утворенням особистості, через призму якого переломлюються і опосередковуються всі лінії психічного розвитку дитини, в тому числі становлення її особистості та індивідуальності. Самооцінка аналізується як системне утворення, що є компонентом самосвідомості [5].

І.І. Чеснокова розглядає самооцінку як результат взаємодії двох сфер: емоційно-ціннісного самоставлення і сфери самопізнання. За допомогою самооцінки, яка включається в регуляцію поведінки, відбивається рівень знання особистістю себе і ставлення до себе, що є необхідною внутрішньою психологічною умовою тотожності та константності особистості [14, с. 144].

Л.В. Бороздіна під самооцінкою розуміє наявність критичної позиції індивіда по відношенню до того, чим він володіє, але йдеться не про констатацію наявного потенціалу, а саме про його оцінку [2, с. 99-101].

Отже, аналіз наукових праць дозволяє стверджувати, що самооцінка виступає неодмінною

умовою здійснення ефективної взаємодії особистості зі світом і робить глибокий вплив на її мислення, емоції, бажання, цінності і цілі. Можна констатувати, що науковці дотримуються єдиної позиції стосовно того, що самооцінка, як складова структури особистості, імпліцитно бере участь у регуляції її діяльності та поведінки, визначає та спрямовує весь процес саморегуляції, становлення і самовдосконалення людини.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні дослідники дотримуються традиційної для вітчизняної психології точки зору стосовно того, що найбільш сенситивним періодом для становлення самооцінки, як особливого компонента самосвідомості, є молодший шкільний вік. З огляду на те, що провідною діяльністю у молодшому шкільному віці є навчання, у ході якого школяр співставляє свої навчальні успіхи і досягнення з самооцінкою, представляється доцільним формування об'єктивної адекватної самооцінки саме у цьому віковому періоді [6].

Разом із тим, слід констатувати, що в останнє десятиліття спостерігається суттєве зменшення ґрунтовних наукових досліджень з проблематики самооцінки особистості. Водночас, доцільність теоретичного перегляду природи і сутності явища самооцінки в онтогенетичній площині обумовлюється запитами сучасної психолого-педагогічної практики. Крім того, не можна не відзначити недостатню розробленість концептуальних положень, що визначають сутність педагогічної оцінки, структуру та механізми оціночних актів щодо успішності навчальної діяльності школярів.

Метою статті є теоретико-емпіричне вивчення характеру взаємозв'язку самооцінки з академічною успішністю у молодшому шкільному віці.

Виклад основного матеріалу. Навчальна діяльність є одним із найважливіших чинників, який впливає на формування самооцінки дітей молодшого шкільного віку. Завдяки розвитку здатності до самооцінки, учні набувають спроможності самостійно спрямовувати і контролювати свої вчинки та дії. У свою чергу, процес формування самоконтролю залежить від рівня розвитку самооцінки.

Відповідно до теорії навчання, оціночна діяльність породжує потребу вчителя та учня отримати інформацію про те, чи відповідає якість знань і умінь учнів вимогам шкільної програми. Предметом оціночної діяльності є система знань і вмінь учня. Метою оціночної діяльності є, відповідно, контроль успішності учнів і формування у них адекватної самооцінки. Результатом оцінювання навчальної діяльності школяра є оцінка [10].

Як зазначає А.І. Липкіна [8], у навчально-виховному процесі у школярів формується установка на оцінку своїх можливостей, тому вчитель початкових класів має знати психологічні особливості молодших школярів та враховувати індивідуальні особливості самооцінки, здійснюючи індивідуальний і диференційований підхід у навчанні.

Н.А. Менчинська підкреслювала, що у навчальній діяльності кожного школяра самооцінка відіграє величезну роль. У самооцінці відбивається те, що дитина дізнається про себе від інших. Як один із важливих особистісних параметрів розумової діяльності, самооцінка виконує функцію саморегуляції поведінки, за допомогою її визначається бажаність (або небажаність) певного вчинку [9, с. 150].

У дослідженні Н.Ю. Синягиної [12] вивчалися закономірності розвитку молодшого школяра в особистісно-орієнтованому навчально-виховному процесі. Вона виявила залежність між ступенем включеності дитини у діяльність, старанністю і результатом діяльності, між старанністю, педагогічної оцінкою і ставленням дитини до себе. Пряма залежність між останніми показниками спостерігалася у випадках позитивної оцінки діяльності або якостей особистості. У випадках негативної оцінки зафіксована зворотна залежність: старанність падає, спостерігається зниження самооцінки. На думку дослідниці, дитині у цьому віці необхідне визнання, фіксування її успіхів, своєрідна страховка, що дозволяє контролювати власну, в тому числі і навчальну, діяльність. Таким механізмом контролю разом із якісною оцінкою учителем результатів навчальної праці може виступати процес формування у дитини адекватної самооцінки в ході активної рефлексії своєї діяльності з набуття нових знань, умінь і навичок. У свою чергу, це може виступити основою розвитку внутрішньої мотивації навчання та забезпечити навчальну успішність у старшому віці. Самооцінка включає в себе вміння оцінити свої сили і можливості, дозволяє «приміряти» їх до завдань і вимог навколишнього середовища і відповідно до цього самостійно ставити перед собою певні цілі.

Організація навчальної діяльності, що забезпечує оволодіння узагальненими способами дій, несе в собі великі можливості для розвитку таких підстав самооцінки, як орієнтація на предмет діяльності і способи його перетворення. Сформована орієнтація на способи дії створює новий рівень ставлення учня до самого себе як суб'єкта діяльності, сприяє становленню самооцінки як досить надійного механізму саморегуляції.

Самооцінювання здійснюється двома шляхами: шляхом зіставлення рівня власних домагань з об'єктивними результатами своєї діяльності й шляхом порівняння себе з іншими людьми. Чим вище рівень домагань, тим важче їх задовольнити. Успіхи і невдачі у будь-якій діяльності істотно впливають на оцінку індивідом своїх здібностей в цьому виді діяльності: невдачі, як правило, знижують домагання, а успіх підвищує їх. Не менш важливий і момент порівняння: оцінюючи себе, індивід свідомо чи несвідомо порівнює себе з іншими, враховуючи не тільки свої власні досягнення, а й усю соціальну ситуацію в цілому. На самооцінку особистості сильно впливають також її індивідуальні особливості і те, наскільки важливо для неї оцінювана якість чи діяльність [8].

Дослідження ролі самооцінки у пізнавальній діяльності свідчать, що особливе значення дитина надає своїм інтелектуальним можливостям, оцінка яких для неї дуже важлива. Засвоюючи у процесі навчання певні норми і цінності, школяр починає під впливом оціночних суджень інших (вчителів, однолітків) відноситися певним чином як до реальних результатів своєї навчальної діяльності, так і до самого себе як особистості.

З віком він все з більшою визначеністю розрізняє свої дійсні досягнення і те, чого він міг би досягти, володіючи певними особистісними якостями.

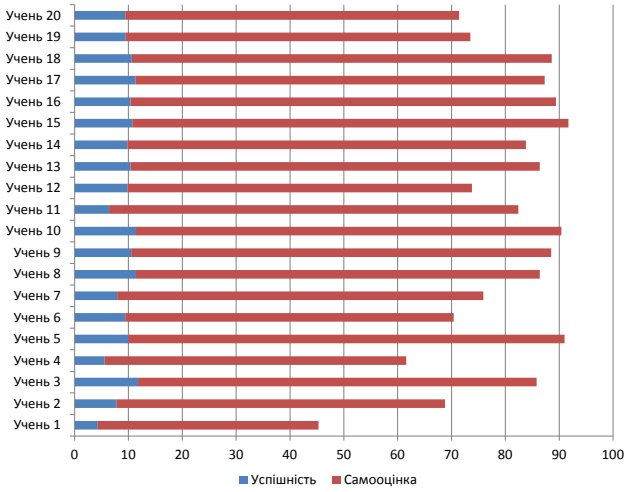

Рис. 1. Результати співставлення навчальної успішності й самооцінки молодших школярів

Оцінюючи знання учня, вчитель одночасно оцінює і його особистість. Упродовж шкільного навчання ставлення школяра до оцінки його досягнень все більше пов'язується з потребою мати якомога достовірніше уявлення щодо себе. Вплив самооцінки на формування особистості дитини важко переоцінити.

Задля емпіричного встановлення взаємозв'язку самооцінки молодшого школяра з його навчальною успішністю, було проведене експериментальне дослідження, у якому взяли участь 22 учня третього року навчання. Дослідження проводилося на базі ЗНЗ № 15.

За допомогою методики визначення рівня самооцінки (Т.В. Дембо – С.Я. Рубінштейн) у модифікації Г.М. Прихожан було виявлено рівень самооцінки кожного з учнів. Ця методика заснована на безпосередньому оцінюванні (шкалуванні) досліджуваними ряду особистих якостей, таких як здоров'я, здібності, характер тощо.

Застосування методу середнього арифметичного дозволило визначити середній бал кожного учня з усіх дисциплін, передбачених навчальною програмою для третього класу. Отримані дані представлені на рисунку 1.

Коефіцієнт кореляції Пірсона між двома досліджуваними показниками склав 0,755628703. Отже, за результатами співставлення отриманих показників та застосування кореляційного аналізу, можна констатувати, що у дітей з високим рівнем академічної успішності високий рівень самооцінки та, навпаки, у дітей з низьким рівнем академічної успішності низька самооцінка.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у підсумку здійсненого теоретико-емпіричного дослідження, можна стверджувати, що формування навчальної самостійності молодшого школяра неможливо без сформованості у нього навичок навчальної діяльності, важливою і неодмінною умовою якої є самооцінка. Людина оцінює свої особливості (якості особистості, здібності, можливості) по відношенню до певного предмету діяльності. Оцінка себе як суб'єкта діяльності є по суті визначенням людиною своїх можливостей реального (або потенційного) включення до того чи іншого виду діяльності – спілкування, гри, навчання, праці. Так, за результатами проведеного емпіричного дослідження, підтверджено взаємозалежність самооцінки молодшого школяра з його академічною успішністю. Зокрема, виявлено, що чим кращі оцінки учня, тим вища його самооцінка та, відповідно, чим нижчі оцінки отримує учень, тим нижчий рівень його самооцінки.

Список літератури:

1. Бернс Р. Что такое Я-концепция / Р. Бернс // Психология самосознания: Хрест. / Ред. Д. Я. Райгородский. – Самара: Бахрах-М, 2003. – С. 333-393.
2. Бороздина Л. В. Что такое самооценка? / Л. В. Бороздина // Психологический журнал, 1992. – Т. 13. – № 4. – С. 99-101.
3. Бранден Н. Мощь самооценки / Н. Бранден. – Киев, 2005. – 396 с.
4. Давыдов В. В. Учебная деятельность: состояние и проблемы исследования / В. В. Давыдов // Вопросы психологии, 1991, № 6. – С. 5-14.
5. Захарова А. В. Психология формирования самооценки / А. В. Захарова. – Минск, 1993. – 100 с.
6. Калюжна Є. М. Особливості взаємозв'язку самооцінки і тривожності у молодшому шкільному віці / Є. М. Калюжна, М. В. Шевергіна // Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти: електронний науковий журнал. – Запоріжжя, 2015. – № 2, Ч. 2. – С. 17-22. – Режим доступу: http://journals.uran.ua/apppfo/article/view/55810/51969
7. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 368 с.
8. Липкина А. И. Педагогическая оценка и ее влияние на формирование личности неуспевающего школьника / А. И. Липкина // Психологические проблемы неуспеваемости школьников. – М., 1971. – С. 96-129.
9. Менчинская Н. А. Обучение и умственное развитие / Н. А. Менчинская // Обучение и развитие. – М.: Просвещение, 1996. – 351 с.
10. Нуманов У. Становление устойчивых характеристик самооценки в младшем школьном возрасте / У. Нуманов: Автореф. дисс. ... канд. психол. наук. – М., 1986. – 27 с.
11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с.
12. Синягина Н. Ю. Закономерности и условия развития младшего школьника в личностно-ориентированном учебно-воспитательном процессе / Н. Ю. Синягина: Дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.13: Москва, 1998. – 446 с.
13. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 288 с.
14. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова. – М.: Наука, 1977. – 144 с.

Калюжная Е.Н., Шевергина М.В.
Запорожский национальный университет

ВЛИЯНИЕ САМООЦЕНКИ ЛИЧНОСТИ НА ЕЕ АКАДЕМИЧЕСКУЮ УСПЕШНОСТЬ В МЛАДШЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация
Статья посвящена исследованию теоретических аспектов явления самооценки личности и ее психологических особенностей в младшем школьном возрасте. Рассмотрены психологические подходы к изучению самооценки и ее возрастной специфики, представленные в трудах зарубежных и отечественных авторов. Проанализированы концептуальные позиции современных исследователей по определению роли самооценки личности в регуляции ее учебной активности. Эмпирическим путем установлен характер взаимосвязи самооценки младшего школьника с его академической успеваемостью. Выявлено, что чем лучше оценки ученика, тем выше его самооценка и, соответственно, чем более низкие оценки получает ученик, тем ниже уровень его самооценки. Указано на необходимости дальнейшего теоретико-эмпирического изучения онтогенетического аспекта самооценки как важного фактора регуляции деятельности личности.
Ключевые слова: младший школьник, личность, самосознание, самооценка, Я-концепция, учебная деятельность, академическая успешность.

Kaluzhnaya E.N., Shevergina M.V.
Zaporizhzhya National University

THE INFLUENCE OF PERSONS' SELF-ESTEEM ON ACADEMIC ACHIEVEMENT IN EARLY SCHOOL AGE

Summary
The article is devoted the theoretical aspects of the phenomenon of personal self-esteem and psychological characteristics in the early school age. Are considered the psychological approaches to the study of self-esteem and their age specifics which presented in the research of foreign and domestic authors. Analyzed the conceptual positions of modern researchers to determine the role of self-esteem in the regulation of educational activity. Empirically determined nature of the relationship of self-esteem of junior schoolchildren to their academic achievement. Are emphasized if the better score of pupil, than the higher their self-esteem and accordingly, if the lower score are getting pupil, than the lower their self-esteem level. Pointed to the need for further theoretical and empirical study of ontogenetic aspect of self-esteem as an important factor in the regulation of the activity by individual.
Keywords: junior schoolchild, personality, self-awareness, self-esteem, self-concept, learning activities, academic progress.

УДК 159.923.2:159.9.072.42:37.03

ВПЛИВ РІВНЯ КОНФЛІКТНОСТІ НА ПРОЦЕС СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Кондратенко В.С., Губа Н.О.
Запорізький національний університет

У статті представлений науково-теоретичний аналіз понять «адаптація» та «конфліктність» молодших школярів. Розглядається рівень конфліктності, як фактор, який безпосередньо впливає на соціально-психологічну адаптацію дитини молодшого шкільного віку. Показано, що дитина проходячи адаптаційний період у перші роки навчання перебуває під впливом багатьох факторів, які впливають на формування вмінь та навичок міжособистісних взаємин з однолітками, вчителями та батьками, відношення до себе, на основі чого і складається його особистісна самооцінка. У цей час дитина перебуває під впливом фізичних та психічних перебудов в організмі, що суттєво впливає на його поведінку і призводить до підвищення рівня конфліктності дитини. Саме від нього залежить проходження адаптації, з подальшим формуванням навичок взаємодії з оточуючими.

Ключові слова: адаптація, рівень конфліктності, розвиток, деструктивна поведінка, міжособистісні взаємини, криза, суб'єктивні чинники.

Постановка проблеми. Проблема адаптації дітей у молодшому шкільному віці є однією з найскладніших у розвитку і вихованні дітей цього віку. Це довготривалий процес, пов'язаний із значним напруженням всіх систем організму. Складність пристосування організму до нових умов, висока «ціна», яку платить організм дитини за досягнуті успіхи, визначає необхідність ретельного врахування всіх факторів, які сприяють адаптації дитини до школи і, навпаки, гальмують її, заважають адекватно пристосуватись. Одним з таких факторів є рівень конфліктності дитини. Саме процес адаптації дитини до школи визначає формування комунікативних навичок, що залежить від рівня конфліктності молодшого школяра і відповідає за будування міжособистісних відносин між дитиною і колективом, дитиною і вчителем, дитиною і батьками.

Психологи, педагоги й батьки звертають увагу на те, що сьогодні конфлікти в житті молодших школярів все частіше стають нормою поведінки й впливають на розвиток їх особистісних якостей та формування індивідуального стилю міжособистісних взаємовідносин. Значну роль у конфліктності молодшого школяра відіграють суб'єктивні чинники,а саме рівень конфліктності, який актуалізується в процесі адаптації дитини в новій для неї соціальній ситуації розвитку, яка виникає зі вступом дитини до школи.

Звичайно, процес соціально-психологічної адаптації тісно пов'язан з рівнем конфліктності, вони переплітаються і доповнюють одне одного. Така структура є, як правило, динамічною. Певний, сформований базис, доповнюється та змінюється впродовж життя.

Соціально-психологічна адаптація дитини до школи відбувається не зразу. Це довготривалий процес, пов'язаний із значним напруженням всіх систем організму. Ці питання широко вивчав і висвітлював в своїх роботах Л.С. Виготський. Його концепцію розвивали вітчизняні психологи Б.Г. Ананьєв, Д.Б. Ельконін, А.Н. Леонтьєв. Прояви поведінки психогенної шкільної дезадаптації (ПШД) описують та пояснюють причини їх виникнення психологи Л.С. Славіна, В.Є. Каган, А.Л. Венгер, Е.В. Новикова.

Вагомі наукові доробки з питань адаптації дитини до школи мають співробітники Інституту психології імені Г.С. Костюка Академії Педагогічних наук України.

У психологічних дослідженнях проблема впливу конфліктності на соціально-психологічну адаптацію особистості у молодшому шкільному віці вивчалася І. О. Фурмановим, П. М. Якобсоном та ін.

Розгляд досліджень свідчить, що сучасні розробки конфлікту недостатньо конкретизовані до вікових та індивідуальних особливостей розвитку особистості у молодшому шкільному віці. Підхід до дослідження міжособистісних конфліктів з точки зору їх соціалізуючої функції в адаптації молодшого школяра також представлений недостатньо.

Мета статті: розкрити вплив рівня конфліктності на рівень соціально-психологічної адаптації молодших школярів, для подальшого полегшення проходження періоду адаптації молодшими школярами.

Теоретичний аналіз досліджень з проблеми. Ефективність соціально-психологічної адаптації залежить від того, наскільки особа адекватно сприймає себе і свої соціальні зв'язки. Викривлене або недостатнє уявлення про себе, що може викликати як аутоагресію, так і агресивну поведінку до оточуючих, веде до порушень соціальної адаптації.

Проблема соціальної адаптації до умов оточуючого середовища, зокрема навчання, є однією з актуальних у сучасній педагогіці та психології. В свою чергу, формування досвіду взаємин і поведінки школярів у вирішенні конфліктних ситуацій частіше відбувається саме під час адаптивного періоду. Це зумовило дослідження таких вітчизняних і зарубіжних психологів, як Н. Левітов, М. Буянов, А. Лічко, В. Татенко, Т. Титаренко, А. Реан, К. Лоренц, К. Хорні, Е. Фромм, Л. Берковітц, Дж. Доллард. Як показує аналіз практики, формувати такий досвід необхідно вже на ранніх стадіях навчання в початковій школі, коли адаптація спрямована на збереження гомеостазу і рівноваги організму. Саме в цей період шкільного навчання діти починають активно опановувати досвід вирішення суперечностей, що характеризують різні сфери життєдіяльності.

Практично поза увагою психологів залишилися міжособистісні конфлікти молодших школярів. У більшості досліджень, конфлікти

© Кондратенко В.С., Губа Н.О., 2016

у цьому віковому періоді розглядаються або в руслі загальної проблематики спілкування молодших школярів зі значущими дорослими чи однолітками, або в контексті проблеми шкільної дезадаптації.

Аналіз літератури показав, що проблема впливу конфліктності на процес адаптації особистості в молодшому шкільному віці ще тільки починає вивчатися. Очевидно, це пов'язано з усталеним у психології поглядом на цей період адаптації особистості як неконфліктний, оскільки діти цього віку відкриті до впливу дорослих, до відвертих стосунків з ними, їх контакти з батьками емоційно позитивні, досить рівні. Вважається, що провідна діяльність – навчання, приваблива для молодших школярів, їм подобається роль учня і вони із задоволенням відвідують школу. Це в своїх роботах відзначають М. В. Матюхіна, Т. С. Михальчик, К. Т. Патріна [1]. Разом з тим у ряді досліджень, особливо останнім часом, відстоюється інша точка зору. Вважається, що молодший шкільний вік є сензетивним для виникнення й корекції рівня конфліктності, який пов'язується з індивідуально – характерологічними особливостями дитини й можливостями впливати на її міжособистісні стосунки під час адаптації до нового середовища, тобто школи.

Високий рівень конфліктності, який періодично за певних обставин з'являється у молодшому шкільному віці, може визначити весь подальший склад особистості, виступити в ролі чинника, що перешкоджає її успішному становленню у процесі адаптації. Л. С. Славіна зазначає, прояви конфліктності у молодшому шкільному віці зазвичай носять ситуативний характер і поступово можуть проходити. Проте за несприятливих умов, відсутності своєчасної психологічної допомоги, вони можуть стати стійкими особистісними утвореннями [2]. Зростання рівня конфліктності під час адаптації обумовлене тим, що вступ до школи, перехід від сімейного виховання до системи шкільного навчання і виховання є важливим і складним процесом, який суттєво змінює соціальну ситуацію розвитку дитини й додає нових суперечностей у її спілкуванні з оточуючими. Тому психолог повинен допомогти молодшим школярам подолати труднощі спілкування з однолітками та дорослими задля сприятливого клімату у їх середовищі.

У сучасній освіті головний акцент ставиться на гуманістичній спрямованості педагогічного процесу. Це передбачає, зокрема, ставлення до школяра не як до об'єкта навчання й виховання, а як до суб'єкта спілкування й потребує розвитку в учнях самостійності, самоорганізованості, здібності вступати в діалог з іншою людиною.

Слід підкреслити, що конфлікти стали однією з найскладніших проблем життєдіяльності сучасної школи. Учні, взаємодіючи з дорослими, однолітками, оточуючим соціально-культурним середовищем, досить часто на різних рівнях і в різних обставинах стикаються з конфліктами. Постійно зростає кількість конфліктів у системі «вчитель-учень» та «учень-учень». Майже як норма сприймається відсутність позитивних взаємин між педагогом і школярами, зростає емоційна й духовна дистанція між ними, знижується мотивація учнів до навчання.

Неконструктивна поведінка сторін у конфліктній ситуації веде до переростання ділових конфліктів в емоційні, котрі призводять до таких негативних наслідків, як зростання емоційної напруженості, підвищення рівня тривожності. Тривалі, нерозв'язані конфлікти негативно впливають на міжособистісні стосунки, соціально-психологічний клімат у шкільному колективі. Відсутність належної уваги до проблеми конфліктів у школі значно підвищують конфліктогенність навчально-виховного середовища, що стає основою формування конфліктної спрямованості особистості й перешкодою на шляху процесу адаптації дитини.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури свідчить про те, що поняття конфлікту трактується досить широко, внаслідок чого воно виявляється еквівалентним філософському розумінню суперечності [2].

Найчастіше в психології поняття «конфлікт» визначається як зіткнення протилежно спрямованих, взаємовиключних тенденцій окремо взятого епізоду в свідомості, у міжособистісних взаємодіях або міжособистісних стосунках індивідів чи груп людей, пов'язане з негативними емоційними переживаннями.

Зміна життєво важливих потреб та інтересів дитини, розширення кола її діяльності часто викликають конфліктні ситуації. Адаптація до нових умов, оволодіння новими формами соціальної поведінки в значній мірі можуть стимулюватися або гальмуватися рівнем конфліктності школяра. Нова соціальна ситуація, в яку потрапляє дитина з приходом в школу, вводить її в строго нормований світ відносин і вимагає довільності, відповідальності, дисциплінованості, упорядкованості дій, пов'язаних з необхідністю дотримуватися спеціально організованого режиму навчальної діяльності. Водночас у дитини виникає природне бажання бути більш самостійною, незалежною від опіки батьків, їх постійного, інколи навіть тотального, контролю. На думку Д. Б. Ельконіна, при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку у дитини відбувається поступова втрата безпосередності в соціальних відносинах, спостерігається узагальнення її переживань, пов'язаних з оцінкою оточуючих, йде розвиток самоконтролю [3].

Процес адаптації відбувається тоді, коли в системі організм – середовище виникають зміни, що забезпечують формування нового гомеостатичного стану, який, в свою чергу, сприяє досягненню оптимальної ефективності фізіологічних функцій і поведінкових реакцій.

Оскільки організм і середовище знаходяться не в статичній, а в динамічній рівновазі, їх співвідношення змінюється постійно, як і процес адаптації.

Уявлення про те, що кожна система прагне до збереження своєї стабільності було перенесено із фізіології на взаємодію організму із оточуючим світом. Така думка характерна для концепції Жана Піаже, встановлення рівноваги організму із середовищем, яка відзначала, що у випадку порушення балансу між компонентами психічної системи вона прагне до його відновлення.

У розвиток загальної теорії соціально-психологічної адаптації найбільший внесок зробили

вітчизняні психологи Л.С. Виготський. В.В. Давидов, А.Ф. Лазуровський, В.І. Лебедєв, А.А. Налчаржян, А.В. Петровський, Л.А. Петровська, Н.І. Сарджвеладзе та інші вчені.

Суть цієї теорії полягає в тому, що соціально-психологічна адаптація являє собою:

а) процес і результат активного пристосування до видозміненого середовища за допомогою найрізноманітніших соціальних засобів (дій, вчинків, діяльності);

б) компонент дійового ставлення індивіду до світу, провідна функція якого полягає в оволодінні умовами і обставинами свого буття;

в) складову осмислення і розв'язання типових задач і проблем шляхом соціально прийнятих, чи ситуативно можливих способів поведінки особистості, що конкретно виявляється в наявності таких психологічних феноменів, як оцінка, розуміння і прийняття нею навколишнього середовища і самої себе, їх будови, вимог, завдань тощо.

Адаптаційні реакції організму на несприятливі впливи значної інтенсивності мають ряд загальних рис і називаються адаптаційним синдромом. Інколи виділяють різні фази процесів адаптації до незвичайних екстремальних умов (наприклад, фазу початкової декомпенсації і наступні фази часткової, а потім і повної компенсації). Зміни, що супроводжують адаптацію, стосуються всіх рівнів організму: від молекулярного до психічного регулювання діяльності. Вирішальну роль в успішності адаптації до екстремальних умов і до зовнішніх впливів відіграє рівень конфліктності учня, який включає функціональний, психічний та моральний стани індивіда,.

У молодшому шкільному віці конфліктність ще не є рисою характеру, а виявляється тільки як реакція на ситуацію і переживання, що в ній виникають [2]. Б. М. Бєхтєрєв, О. Р. Лурія, В. М. Мясищев підкреслювали, що міжособистісний конфлікт психологічно важко й болісно переживається дітьми і відзначали, що конфлікти можуть мати різний вплив на адаптацію дитини. З одного боку, вони ускладнюють психологічне життя дитини, сприяють її переходу на нові, більш складні рівні її функціонування, з іншого – можуть призвести до порушення гармонії взаємин з оточуючими людьми, затримати процес адаптації особистості [1].

При цьому конфлікти дітей визначаються не як негативні явища в дитячому житті, а як особливі, важливі ситуації, які виконують соціалізуючу функцію під час адаптаційного періоду [3].

Виділення суб'єктивного фактору, як умови виникнення конфлікту, характерне для вітчизняної психології. Н. В. Грішина суб'єктивність в конфлікті визначає як особистісні особливості, які трансформуються у рівень конфліктності, який впливає на сприйняття тієї чи іншої ситуації взаємодії як конфліктної [8, с. 186]. Р. В. Купріянов підкреслює, що джерело виникнення конфлікту лежить не в наборі певних рис у конкретної людини, а в сумісності якостей у всіх учасників в певних умовах взаємодії, тому він визначає міжособистісний конфлікт як один із проявів ситуативної несумісності індивідів [9, с. 59-60]. Тому під час адаптації у школі рівень конфліктності може посилюватися, що негативно сприяє на становлення особистості.

Психологи виділяють два напрямки вивчення соціалізуючої функції міжособистісних конфліктів під час адаптивного періоду. Перший напрямок – пов'язаний з віковими кризами. Тенденції соціалізації виявляються в тому, що особливості поведінки дитини в кризові періоди обумовлені спробами побудувати нову систему відносин, що проявляється в зовнішній конфліктності та абсолютизації деструктивної складової кризи. Джерелом конфліктів дітей з дорослими в критичні періоди, підкреслюють автори, є протиріччя між новими потребами, можливостями й здібностями дитини й перспективами їх реалізації в умовах старої соціальної ситуації розвитку. Це тому, що динамічність цих реакцій залежить від сформованого рівня конфліктності.

Новим для дитини є втрата нею дитячої безпосередності і, натомість, набуття здатності до усвідомлених переживань, які створюють сталий афективний комплекс – почуття неповноцінності, приниження, образи або почуття власної значущості, компетентності. Саме ускладнення емоційно-мотиваційної сфери приводить до виникнення конфліктності. Зовнішні події, ситуації переломлюються у свідомості й емоційні уявлення про них складаються залежно від логіки почуттів дитини, її рівня домагань, очікувань. Суто кризовим проявом диференціації зовнішнього та внутрішнього життя дітей є здатність до афективних реакцій, деструктивної поведінки [3]. Все це зменшує шанси дитини на позитивне проходження адаптаційного процесу.

Другий напрямок вивчення міжособистісних конфліктів у різні вікові періоди спирається на уявлення про те, що джерелом конфліктів є протиріччя, що обумовлені характером спільної діяльності дітей провідної під час адаптації.

Причинами виникнення конфлікту (крім розбіжностей у особистісно-прагматичних інтересах) є також психологічні бар'єри (несумісність характерів; розбіжність суті висловлених вимог, прохань, наказів), що створюють перешкоди для взаєморозуміння й подальшої взаємодії школярів у спілкуванні.

Конфлікти бувають випадковими (стихійно виникаючими) і хронічними (які свідомо провокуються). У другому випадку вони впливають на продуктивність навчання, якщо це стосується школярів, приводять до зниження якості засвоєння знань. Тому при аналізі причин і джерел конфлікту варто шукати його винуватця, мету й мотиви провокації.

Розрізняють дві форми конфліктів:

– вертикальні – між вчителем і учнями в конкретному колективі;

– горизонтальні – між учнями, членами колективу.

Основні протиріччя й види конфліктів

Виділяють наступні джерела конфліктів: протиріччя, що виникають на основі спілкування, внутрішньо-особистісні протиріччя, що виражаються в негативних взаєминах, і конфліктна особистість.

1. Навчальний конфлікт – проблемна ситуація, що виникає в процесі навчальних відносин. Конфлікт, як айсберг: його поверхнева частина має глибинні мотиви, які є внутрішніми причинами конфліктної ситуації. Міжособистісний конфлікт – проблемно-конфліктна ситуація. У якій

молодші школярі або переслідують несумісні цілі, або дотримуються несумісних цінностей і норм, намагаючись реалізувати їх у взаєминах один з одним, або одночасно в гострій конкурентній боротьбі прагнуть до досягнення однієї й тієї ж мети, що може бути досягнута тільки однією з конфліктуючих груп або сторін.

2. Міжгруповий конфлікт, як один з видів міжособистісного конфлікту, – це конфлікт, у якому як конфліктуючі сторони виступають соціальні групи (наприклад класи, або групи молодших школярів одного класу), що переслідують несумісні цілі й своїми діями перешкоджаючі один одному.

Особливий різновид представляють:

а) рольовий конфлікт – ситуація, у якій від учня потрібне одночасне виконання двох або більше несумісних ролей, типів поводження;

б) моно- і полікаузальний конфлікт (від лат. causa – причина) мають у своїй основі відповідно одну або багато причин.

Як правило, міжособистісні й навчальні конфлікти мають кілька причин, простежується навіть своєрідна причинна ієрархія. Першим і головним складником цієї ієрархії є безумовно рівень конфліктності дитини. Складність даної проблеми вимагає професійного підходу.

Підвищення рівня конфліктності призводить до формування таких причин особистісних конфліктів: страх за власну безпеку; недостатнє суспільне визнання; почуття образи; заздрість або помста; завищена самооцінка. Внутрішнє напруження вимагає розрядки. Особистісний конфлікт є однобічним і легко вичерпується, якщо особа, на адресу якої зроблений докір або агресивний випад, не відповість тим же. Але такий конфлікт може втягти у свою орбіту інших людей і рости, як сніжний ком. Це руйнує комфортність спілкування.

Розповсюдженим джерелом конфлікту є образа: невідповідність самооцінки й оцінки навколишніх.

Таким чином, конфлікт – це ситуація в якій конфліктуючі учні мають різну оцінку подій, які відбуваються, і не бажають вислуховувати співрозмовника, іти на компроміс. Ці компоненти конфлікту, від яких залежить подальше його розв'язання, формуються під впливом рівня конфліктності. Із цього слідує, що конфлікт є, як деструктивною, так і конструктивною рушійною силою будь-якої групи. А ми знаємо, що людина істота колективна, значить конфліктні ситуації в міжособистісних відносинах явище неминуче. Крім безпосередньої причини міжособистісних розбіжностей конфліктна ситуація характеризується рядом істотних параметрів, що визначають її розвиток. Важлива не тільки мета, яку переслідують учасники конфлікту, правила взаємодії, але й такі психологічні характеристики, як сприйняття ситуації й характеру виникнення розбіжностей. Залежно від цього конфліктні ситуації можуть по-різному впливати на розвиток міжособистісних відносин дитини.

З вище викладеного матеріалу можна виокремити, що причиною конфліктів молодших школярів є їх рівень конфліктності, який вміщує в себе усі вагомі компоненти для появи та розв'язання конфліктної ситуації.

Так, як формування навичок та вмінь міжособистісних відносин молодшого школяра є ключовим завданням соціально-психологічної адаптації, то негативний вплив такого фактору, як рівень конфліктності, який не є стабільним під впливом фізичних та психічних перебудов організму, може призвести до дезадаптації дитини.

А від того як пройде адаптація в школі, буде залежити ким стане дитина в майбутньому, яка в неї сформується самооцінка, навички взаємодії з оточуючими, адже початкова школа – це перші сходинки дитини в самостійне життя [2].

Виділяють три рівня адаптації (за дослідженням Г.М. Чуткіної):

– Високий рівень адаптації: учень позитивно ставиться до школи, правила й вимоги сприймає адекватно, навчальний матеріал засвоює легко;

– Середній рівень адаптації: учень позитивно ставиться до школи. Розуміє програмовий матеріал, коли вчитель пояснює його досить детально;

– Низький рівень адаптації: негативно або байдуже ставиться до школи, часто скаржиться на здоров'я, порушує дисципліну.

Саме від рівня конфліктності, який обумовлює міжособистісні стосунки дитини і оточуючих, залежить на якому з рівнів адаптації опиниться молодший школяр. Бо матеріал, який пояснює вчитель, засвоюється фрагментарно [1].

Досліджено, що на протязі першого півріччя кількість учнів, що мають нервово-психічні відхилення зростає приблизно на 14-16%, а до кінця року до 20%. Через це в учнів підвищується роздратованість, в'ялість, апатія, що веде до порушення поведінки учнів, невихованості. Це все обумовлює зростання рівня конфліктності молодшого школяра. Тому дуже важливо щоб педагоги і психологи школи допомогли дитині краще адаптуватися згідно з її рівнем конфліктності [2].

Таким чином адаптація – це важливий процес в житті кожної людини, в тому числі дитини, і для її нормального протікання потрібно створити належні умови та враховувати індивідуальні особливості учня, зокрема рівень конфліктності, який може зростати під впливом фізіологічних та психічних процесів.

Висновки. Підводячи підсумки можна зазначити, що адаптаційний період є значущим у житті особистості молодшого школяра, бо від того як дитина пристосується у школі, яка в неї сформується самооцінка, навички взаємодії з оточуючими, залежить її майбутнє. Адаптаційна місія школи полягає у забезпеченні прав дитини, формуванні у неї необхідного адаптаційного потенціалу, створенні відповідних умов для її самореалізації, а також мінімізація негативних впливів суспільства, класного колективу на особистість шляхом використання сприятливих факторів шкільного оточення. Та в той самий час молодший школяр перебуває під впливом різних анатомо-фізіологічних та психічних факторів, кризовій ситуації, яка відображаються у деструктивній поведінці дитини. Це обумовлює високий рівень конфліктності учня, який має безпосередній негативний вплив на процес адаптації школяра. Дитина молодшого шкільного віку по-різному реагує на ту чи іншу конфліктну ситуацію, а відтак, її поведінка характеризується особливостями, зокрема індивідуально-психологічними характеристиками та зовнішніми чинниками, на вивчення яких має

бути спрямований весь навчально-виховний процес. Тільки після послідовного вивчення впливу особистісних якостей, які відображаються у рівні конфліктності учня, на процес адаптації, психологи, вчителі та батьки зможуть побудувати систему, завдяки якій можна буде цілком полегшити проходження адаптивного періоду у молодшому шкільному віці.

Список літератури:

1. Матюхіна М. В. Психологія молодшого школяра / М. В. Матюхіна, Т. С. Михальчик, К. Т. Патріна. – М.: Просвещение, 2004. – 254 с.
2. Славіна Л. С. Діти з афективною поведінкою / Л. С. Славіна. – М.: Просвещение, 1966. – 150 с.
3. Донін В. М. Псіхологія і педагогіка життєтворчості: Навчально-методічній посібнік / В. М. Донін. – К.: центр навчальної літературі. – 1996. – 179 с.

Кондратенко В.С., Губа Н.А.
Запорожский национальный университет

ВЛИЯНИЕ УРОВНЯ КОНФЛИКТНОСТИ НА ПРОЦЕСС СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
В статье представленный научно-теоретический анализ понятий «адаптация» и «конфликтность» младших школьников. Рассматривается уровень конфликтности, как фактор, который непосредственно влияет на социально-психологическую адаптацию ребенка младшого школьного возраста. Показано, что ребенок, проходя адаптационный период в первые годы обучения, под воздействием многих факторов, которые влияют на формирование умений и навыков межличностных отношений с одногодками, учителями и родителями, отношения к себе, на основании котрого и строится его личностная самооценка. Одновременно ребенок находится под влиянием физических и психических перестроек в организме, что существенно влияет на его поведение и приводит к повышению уровня конфликтности ребенка. Именно от него зависит прохождение адаптации, с дальнейшим формированием навыков отношений с окружающими.
Ключевые слова: адаптация, уровень конфликтности, развитие, деструктивное поведение, межличностные отношения, кризисы, субъективные факторы.

Kondratenko V.S., Guba N.A.
Zaporizhzhya National University

THE IMPACT OF CONFLICT ON THE PROCESS OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS

Summary
In the article there is a scientific and theoretical analysis of the concept of the terms «adaptation» and «conflict» of younger pupils. We consider the level of conflict as a factor that directly affects the social and psychological adaptation of the child of elementary school age. It is shown that the child is going through the adaptation period in the early years is learning is influenced by many factors that affect the formation of skills of interpersonal relationships with peers, teachers and parents, attitude to himself, and his personal self-esteem is based on all this reasons. At this time the child is influenced by physical and mental alterations in the body, which significantly affects its behavior and leads to the increasing of the child conflict level. Exactly from these facts depends his passing of adaptation, with the future skills of interaction with others.
Keywords: adaptation, the level of conflict, development, destructive behavior, interpersonal relations, crisis subjective factors.

УДК 740

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ОБРАЗУ СВІТУ У ПІДЛІТКІВ З ПОГЛЯДУ ОНТОГЕНЕТИКИ

Міцик Т.О.
Харківський національний університет внутрішніх справ

На основі теоретичного образу ряду наукових робіт та положень досліджені основні положення розвитку образу світу у підлітків, що починаються з самого онтогенезу до підліткового віку. Не дивлячись на те, що дуже часто сучасним емпіричним дослідженням стає предмет образу світу, він практично не буває досліджений у підлітків. Зосередженість на пошуку міжкультурної різниці в картині світу, її історичної динаміки, які вже реалізовані дослідження залишили питання ґенеза образу світу відкритим. У даній статті зроблено спроби прояснити дане питання про формування образу світу підлітків. Розглянуто онтогенетичні етапи розвитку образу світу як інтегральної системи значень: раннє дитинство, дошкільний вік, молодший шкільний вік, отроцтво, юність.

Ключові слова: онтогенетичні етапи, образ світу, етапи розвитку, розвиток образу світу, етапи розвитку світу, підліток, підлітковий вік, образ світу підлітка, молодший вік, молодший шкільний вік, система розвитку, онтогенетика.

Постановка проблеми. Не дивлячись на те, що дуже часто сучасним емпіричним дослідженням стає предмет образу світу, він практично не буває дослідженим у підлітків, хоча саме підлітковий вік багатьма дослідниками розглядався як онтогенетичний етап «кристалізація образу світу», «свідома образу світу», «пояснення картини світу та знаходження свого місця в ньому». В основному респондентами дослідження образу світу стають або студенти, або молоді люди віком від 23 до 30 років, тоді як спроби проаналізувати та описати зміст картини світу підлітків рідкі. Зосередженні на пошуку міжкультурних різниць у картині світу, її історичної динаміки, які вже реалізовані дослідження залишили питання ґенезу образу світу відкритим, хоча неможна сказати, що в роботах які були раніше здійснені воно піднімалося досить часто і отримувало вичерпну проробку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміючи образ світу як інтегральну систему значень людини, ми визнаємо, що дослідження утворення систем значень здійснювалось у вітчизняній психології досить рідко. Інколи вказуючи на єдність природи процесів розвитку мислення та процесів утворення значень, вчені давали коротку характеристику онтогенетичного розвитку образу світу виходячи з розуміння особливостей пізнавальної системи, однак приймаючи за центральне для даної роботи визначення образ світу як інтегральної системи значень людини, що збудовано на основі виділення значимих для системи здійснених суб'єктом видів діяльності ознак (вражень, норм), розглянемо вікові етапи розвитку систем значень та в цьому розкриється роль соціальної ситуації розвитку як умова формування образу світу. Системний закономірний опис зміни типів ведучої діяльності в онтогенезі показано у концепції ведучої діяльності віку. А. Н. Леонтьєв дає такі визначення ведучої діяльності: «Ведучою ми називаємо таку діяльність дитини, яка характеризується наступними трьома ознаками. По-перше, це така діяльність, у формі якої виникають та в середині якої диференціюються інші, нові види діяльності. По-друге, ведуча діяльність – це така діяльність, в якій формуються та переплітаються особистісні психологічні процеси. З цього не слід, що формування або перестройка усіх психічних процесів трапляється тільки в середині ведучої діяльності. Деякі психологічні процеси формуються та переплітаються безпосередньо у самій ведучій діяльності, але в інших видах діяльності, генетично з нею пов'язаних. По-третє, ведуча діяльність, це така діяльність, від якої найближчим образом залежать ті, за ким спостерігають у даний період розвитку основні психологічні зміни особистості дитини». Д. Б. Ельконіним на основі діючого підходу була розроблена періодизація психологічного розвитку, в основу якого полягло розуміння рухливої сили розвитку: зміна виду діяльності, детермінуюча виникнення новоутворення, являється основою психологічного розвитку, при цьому виникненні новоутворення являються передумовою становлення нового типу діяльності. По Д. Б. Ельконіну, у дитинстві, у дошкільному та підлітковому віці розвиток переважно протікає в системі «дитина – суспільний дорослий», в якому проходять суттєві зміни мотиваційно-споживчої сфери особистості; при цьому в ранньому, молодшому шкільному та юнацькому віці – розвиток здійснюється в системі «дитина – суспільний предмет» та здійснюється засвоєння операційно-технічної сфери. Періодизацій наступного віку (молодості, зрілості та похилого віку), що мають під собою чітку діючу основу, на сьогодення не існує, що позбавляє нас можливості передбачити, як буде здійснюватися зміна ведучої діяльності за межами юнацтва, та з відси, як буде змінюватися образ світу суб'єкта, що детермінуються діяльністю [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Визнаючи, що образ світу розвивається у діяльності суб'єкту та формується під впливом образу світу особистості як системи, що здійснюється діяльністю, однак можна дати характеристику онтогенетичним стадіям розвитку системи значень, виходячи з розуміння того, як розвивається детермінуюча їхня діяльність.

Мета наукової статті полягає в тому, щоб на основі багатьох праць, досліджень висвітлити проблему розвитку образу світу підлітка починаючи з самого онтогенезу. А саме, як формується образ світу у підлітка, що впливає на його розвиток образу світу.

Виклад основного матеріалу. Перший віковий етап розвитку образу світу як інтегральної сис-

© Міцик Т.О., 2016

теми значень – дитинство. Дитинство відкривається кризою новонародженості та завершується кризи сом першого року життя. Ведуча діяльність цього віку – емоційно-особистісне спілкування з дорослим – забезпечує розвиток основного новоутворення дитинства – первинного усвідомлення психологічної спільності з дорослими, передування виділенню особистого Я, – і саме його ми можемо назвати першою онтогенетичною моделлю образу світу. Суспільна діяльність з дорослим, турбота за малятком, складає умови, в яких дитина починає сприймати дорослого як особливий «об'єкт», від якого залежить задоволення потреб дитини. Це ставить перед дитиною необхідність розгорнути по відношенню до дорослого пізнавальну активність, яка стає вимогою виникнення діяльності спілкування. Перша посмішка, перший жест, вокалізації являються ознаками спілкування, несуть у собі значність (зміст), але тільки доки до конкретного дорослого та для конкретної дитини [11]. Носієм спільного значення у виділеній системі Д. Б. Ельконіним «дитина – суспільний дорослий» являється тут людину, що доглядає за дитиною, як правило, – мати. На думку А. П. Стеценко, в такій системі системні характеристики розповсюджуються на обидва її полюси, тобто, наприклад, образ світу (інтегральна система значень) мати оказує вплив на формування образу світу дитини [9].

Спілкування, що формується в першому півріччі життя дитини, являється ситуативно-особистісним. Воно здійснюється переважно з використанням експресивно-мімічних засобів спілкування, дитина в контакті з дорослим реагує перш за все на емоційну складову мови. В другому півріччі інтенсивно розвивається розуміння немовляти мови оточуючих дорослих, формується новий – ситуативно-діловий вид спілкування. Дитина починає виділяти окремі слова, але вони ще недостатньо співвідносні з обізнаними їхніми предками. Немовля після десяти місяців може використовувати від 1–5 до 7–16 слів та з моменту використання першого солова їй відкривається зв'язок між знаком та значенням, починає розвиватися знаково-символічна функція свідомості. Здатність дитини наприкінці першого року життя знаходити предмет на прохання дорослого свідчить про формування предметних значень та закріпленні зв'язку між назвою предмету та самим предметом. Предметні значення можна назвати первинними формами значень, системи яких (сенсорні сліди, сліди переживань, пережиті маніпуляції, функціональні комплекси) інтенсивно розвиваються у віці немовляти [6]. Довербальні значення формуються в результаті засвоєння дитиною системи сенсорних та операціональних еталонів як нормальних засобів вираження прийнятих у даній культурі стані та засобів рішення типових життєвих проблем [7]; як «пережиті маніпуляції» з об'єктами, що виникають в результаті реалізації особистих рухів; як формуючі склад суб'єктивного досвіду «пережиті емоції» [1].

Протягом першого року життя розвиваються й дії дитини з предметами. У перші місяці життя немовля підлягає маніпуляційним можливостям руки, дія з предметом внаслідок стає підлеглим окремим властивостям об'єкту, який виступає як нерозривно пов'язані з діями. Навіть у завершальному дитинстві одинадцятий та дванадцятий місяці життя об'єкт для дитини ще не відокремлений від оточуючої ситуації, хоча дитина вже дії навмисно, а операції частково детермінуються уявленнями про об'єкт. Для реалізації таких дій дитина повинна вміти виділяти певні властивості предметів та зв'язки між предметами. В останні завершуючи місяці дитинства проходить формування операційних значень, що передує формуванню предметних значень. Дійові (або операціональні) значення характеризуються як «внутрішній компонент» зовнішніх практичних маніпуляцій них дій дитини, який заключає в собі саме дії, рухи, маніпуляції за використанням, вживанню предмета, а не його фізичні або псевдо функціональні властивості; що зародженні в процесі присвоєння дитиною суспільних відпрацьованих, історично складених засобів дій [2]. А. П. Стеценко визначає операційні значення як «узагальнене відображення дійсність, що існує в свідомі на чуттєвій основі оперативних образів зовнішніх практичних дій, що складаються в процесі активного присвоєння дитиною суспільно відпрацьованих, історично сформованих засобів дії, схем предметних дій» [10]. Основні функції операційних значень – у настройці моторних та когнітивних компонентів, забезпеченні відтворюючих дій, адекватності дій задачі.

Формування операціональних значень передує розвитку предметних значень. «Предметне значення слід розглядувати як особу форму значення, пов'язану з узагальненим відображенням у свідомі людини саме предметів як реальних конструктів дійсності у процесі суспільно-історичної практики людства свою остаточну форму, де предметні значення набувають на більш пізніх етапах розвитку, коли процеси узагальнення та відображення дійсності стають безпосередніми речової функції» [8]. Операціональне та предметне значення – невербальні форми, що передує вербальному значенню. Підкреслюючи важливу роль розвитку мови, А. П. Стеценко ділить періоди розвитку значень на два великих етапи – довербальний та вербальний. В. П. Серкін так характеризує вербальний етап розвитку значень: «В перші роки вербального етапу розвитку значень слово являється для дитини невід'ємним атрибутом знання, як і його предметні властивості. Навіть на ранній стадії ігрового періоду розвитку дитина відмовляється використати один предмет в якості заступника іншого саме на тій основі, що назва відрізняється. З розвитком знаково-символічної функції свідомості формуються операції заступництва предмету (другим предметом, символом, словом), що в подальшому дозволяє дитині зробити виводи про відносність та умовності назв предметів та почати «лінгвістичні ігри» по засвоєнню мови» [7].

Таким чином, емоційно-особистісне спілкування немовляти з дорослими та предметно – маніпулятивна діяльність дитини являються основою формування перших систем значень у неї.

Наступний онтогенетичний етап розвитку образу світу як інтегральної системи значень – раннє дитинство. Ведучою діяльністю дитини на даному етапі являється предметно – маніпулятивна, здійснюється перехід від неспецифічний

дій з предметами до дій, основаних на оволодінні спільно відпрацьованим засобом використання предметів. І якщо в ранньому дитинстві спілкування дитини та дорослого було безпосереднім, то в ранньому дитинстві воно розгортається на фоні практичної взаємодії дитини та дорослого. Будується нова соціальна ситуація розвитку – ситуація спільної діяльності з дорослою людиною, зміст якої – засвоєння загально відпрацьованих засобів вживання предметів. Речі тепер виступають для дитини не просто як об'єкти маніпулювання, але як предмети, за якими закріплений певний засіб вживання та призначення. При цьому сам засіб вживання конкретного предмету дитині не відкриється – для цього потрібно спеціальна навчання з боку дорослих. Спочатку призначення предмету невідривно злито з ним і дитина не може використовувати предмети ні для того, для чого він назначений. Пізніше дія відокремлюється від предмету і дитина може виконати з предметом інші, не властиві їй дії. Засвоюючи громадські засоби використання предмету, діти раннього віку не хочуть порушувати «правила» їх вживання. Заміщення допускається важко, засобом оволодіння заміщення являються полі функціональні предмети. Труднощі, що відчуває дитина при використанні предмету не по значенню (не за призначенням), обумовлені невмінням виділяти (абстрагувати) функціональні властивості предметів. Оволодіння заміщенням свідчить про те, що дитина вже може виділяти функціональні властивості предмету, будує функціональні узагальнення [7].

При кінці другого року життя починає формуватися знакова (символічна) функція свідомості, суть якої складається у використанні одного об'єкту в якості замінника іншого. Зразки заміщень та ігрових перейменувань дає дитині дорослий. З розвитком знаково-символічної функції свідомості тісно пов'язане розвиток уявлень. Уявлення можна визначити як мислений образ об'єкта. В. В. Петухов пропонує вважати уявленням той зміст діяльності, яке відображується в свідомі суб'єкта, та в контексті дослідження образу світу наполягає на розділенні «уявлення світу» та багатообразних уявлень про світ [5].

Протягом раннього дитинства продовжується стрімке розвитку мови: мова від примітивних назв до трьох років стає свідомим вираженням мислі. Наприкінці другого року життя дитина розуміє зміст мови, що відноситься до віддалених у просторі та в часі ситуаціям та подіям. В другій половині другого року життя дитина розуміє складні тексти та починає сам складати спочатку двохслівні, потім багатослівні речення, а потім й тексти. Сформувавшись, уявлення зразу ж стають основною формою презентації дійсності, ця форма «надягається» на значення слова, на інші форми значень.

Оволодіння предметними діями, грою, мовою приводить до ускладнення потреб у спілкуванні з дорослими, в якому яскраво проявляє свій інтерес у співпраці з ним. К трьом рокам з'являється зовнішньо ситуативно – пізнавальна форма спілкування, що розгортається на фоні пізнавальної діяльності дитини, спрямованої на формування уявлень про фізичний світ. Центральним новоутворенням раннього дитинства являється виникнення у дитини свідомості. Усвідомлення себе як окремого активного суб'єкта, що має свої почуття, бажання та мислі яскраво проявляється у кризі трьох років. Феномен «Я сам» означає не тільки виникнення зовнішньої самостійності, але й одночасне відокремлення дитини від дорослого, в результаті чого дорослий як самостійний суб'єкт вперше виникає в образі світа дитини. Таким чином, розвиток значень у ранньому дитинстві детерміновано предметно-маніпулятивною і комунікативною діяльностями, у здійсненні яких трапляється становлення «найближчого значення» (предметної віднесеності) та функціонування від часті дослівних та вербальних значень, що зароджуються [2].

Дошкільний вік як онтогенетичний етап розвитку систем значень охоплює тимчасовий проміжок з трьох до семи років. Ведучою діяльністю цього віку являється символіко-моделюючий тип діяльності, або гра. Основна проблема гри – жити загальним життям з дорослим. Сутність гри, на думку Л. С. Виготського, в тому, що вона є виконання узагальнених бажань дитини, основним змістом якого являється система стосунків з дорослим. У грі спостерігаються розбіжності змісту дії та її операцій, що приводить до того, що дитина починає виконувати ігрову дію в уявній ситуації, для якої характерний переніс значень з одного предмету на інший та дії, що відтворюються у узагальненій та стислій формі реальні дії дорослих. Новий зміст дій з предметами, що зароджується у грі, розвиток самого сюжету гри сприяє розвитку значень. В процесі гри дитина починає орієнтуватися в загальному розумінні людської діяльності та усвідомлювати об'єктивними сторонами цієї діяльності в формі значень. Дошкільник знаходить при цьому, що самі стосунки мають ієрархічну систему співпікорядкування, управління та виконання. Розвиток системи значень у ігровій дійсності може охарактеризувати як засвоєння та усвідомлення нових властивостей реальності.

В символіко-моделюючій дійсності «властивості стають змістом особливих уявлень дитини про форму, колір, велич, об'єм, кількість та інше, що в свою чергу, відкриває можливість для оперування ними в смисловому плані, що забезпечує швидке та точне їх порівняння і диференціювання». Як наслідок, діти вчаться мислено змінювати образ, відволікатися від наглядної уяви, свідомо виділяти окремі засоби дій, свідомо оволодіти такими діями та вміннями. Наприкінці дошкільного віку самі ці діяльності починають становитися предметом дослідження, виділення, планування, тобто діється відображення дієвих властивостей реальності. Навички планування діяльності, виділення окремих дій та вмінь, що набуті в ході реалізації ведучої діяльності віку, обумовлюють виникнення вільних складових значень.

Ведучою діяльністю молодшого шкільного віку являється навчальна діяльність, в ході якої здійснюється засвоєння наукових знань (систем значень). На думку Л. С. Виготського, протягом шкільного віку здійснюється перехід від неусвідомлених понять до усвідомлених, розвиток понять пов'язано з розвитком вільності, так як в основі усвідомлення лежить оволодіння осо-

бистісними психологічними процесами та їх узагальнення. В процесі навчання наукове поняття водиться за допомогою інших понять, спочатку включене в систему інших понять. Системність, довільність, усвідомленість наукових понять коли виникає, перебудовують і всі інші системи значень. В молодшому шкільному віку формується рефлексія як вміння розглядати та оцінювати свої особисті мислі та дії. В. П. Серкін дає наступну характеристику шкільному дитинству як онтогенетичному етапу розвитку систем значень: «Значення, системи значень, збудовані в результаті правильно організованої навчальної діяльності, несуть у собі результат теоретичного абстрагування та узагальнення». Сам шлях збудування понять (значень) в навчальній діяльності інший, ніж в практичній діяльності. Якщо до цього абстрагуватися та узагальнитися конкретний досвід, то в учбовій діяльності суттєве ставлення реальності досліджується у різних конкретних проявляннях. Суттєвим (функціональним) проявом поняття являється тепер не тільки (і не стільки) сукупність яких – та його ознак, а логіка (схема) його навчання, тобто, «в знятому вигляді», сама логіка учбової діяльності по оволодінню їм. В цьому принципова різниця систем значень, освітніх у навчальній діяльності, від інших систем значень» [3].

У підлітковому віці, ведучою діяльністю якою являється інтимно-особистісне спілкування з ровесниками, здійснюється перехід до нової системи стосунків як з дорослими, так і з ровесниками. Підліток активно освоює системи норм, засобів поведінки дорослих. На думку Кона, висока суб'єктивна значущість дружби та стосунків з ровесниками ставить перед підлітком задачу усвідомлення власних особистих якостей та характерологічних особливостей ровесників, певний рівень усвідомлення систем соціальних стосунків, взаємодії та вміння враховувати соціальні стосунки. В. П. Серкін підкреслює, що «проблема розвитку систем значень у підлітковому віці у зв'язку з розвитком особистісного спілкування розроблена слабо, так як сама ця діяльність неформалізована та являється найбільш складною для дослідження» [7].

У професійно-особистому самовизначенні як ведуча діяльність юності здійснюється перш за все «професіоналізація» та «спеціалізація» систем значень. Про подальший розвиток систем значень в онтогенезі написано досить мало і залишається тільки припускати, що оскільки в дорослості трапляється розвиток та зміна діяльності, то трапляється й трансформація образу світу як інтегральної системи значень у напрямку подальшої спеціалізації та наростання діалектичність та релятивізму значень [6].

Висновки і пропозиції. Таким чином, опис онтогенетичних етапів розвитку систем значень являється можливим через опис послідовної зміни типів ведучої діяльності, що де термінує образ світу. Своєрідність кожного вікового етапу розвитку систем значень полягає в якісному перетворенні систем значень та надбанні ними нових властивостей, а також у освіті нових видів значень. Отже, на основі даних, які вже є в літературі можна мало охарактеризувати отроцтво саме як етап розвитку інтегральної системи значень, впевнено знаючи тільки те, що образ світу на даному віковому етапі розвивається за рахунок активного засвоєння підлітком норм та цінностей дорослих.

Список літератури:

1. Аксёнова Ю. А. Символы мироустройства в сознании детей: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Аксёнова Юлия Александровна. – М., 1997. – 212 с.
2. Баранова М. М. Онтогенез сознания на ранних этапах жизни: фундаментальные характеристики, типология и развитие довербальных значений / М. М. Баранова // Вестник Томского государственного университета. – Томск, 2011. – С. 169–172.
3. Выготский Л. С. Вопросы детской (возрастной) психологии / Л. С. Выготский // Собр. соч. – Т. 4. – М.: Педагогика, 1984. – С. 243–384.
4. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – М.: МГУ, 1981. – 584 с. – С. 514-515.
5. Обухова Л. Ф., Попова М. В. Варианты жизненной позиции современных подростков / Л. Ф. Обухова, М. В. Попова // На пороге взросления: сб. науч. ст. – М.: МГППУ, 2001. – С. 162–172.
6. Серкин В. П. Методы психосемантики: учеб. пособ. для студентов вузов / В. П. Серкин. – М.: Аспект-Пресс, 2007. – 331 с. – 287-305 с.
7. Серкин В. П. Структура и функции образа мира в практической деятельности: дис. д-ра психол. наук: 19.00.03 / Серкин Владимир Павлович. – М., 2005 – 356 с.
8. Стеценко А. П. К вопросу о психологической классификации значений / А. П. Стеценко // Вестник МГУ. Серия 14. Психология. – М., 1983. – № 1. – С. 22–30.
9. Стеценко А. П. Понятие «образа мира» и некоторые проблемы онтогенеза сознания / А. П. Стеценко // Вестник МГУ. Серия 14. Психология. – М., 1987. – № 3. – С. 26–37.
10. Стеценко А. П. Психологическая структура значений и её развитие в онтогенезе: дис. ... канд. психол. наук.: 19.00.01 / Стеценко Анна Павловна. – М., 1984. – С. 94–95.
11. Эльконин Д. Б. Детская психология (развитие ребёнка от рождения до семи лет) / Д. Б. Эльконин. – М.: Учпедгиз, 1960. – С. 328.
12. Эльконин Д. Б. К проблемам периодизации развития в детском возрасте / Д. Б. Эльконин // Вопросы психологи. – М., 1971. – № 4. – С. 6–20.

Мицык Т.А.
Харьковский национальный университет внутренних дел

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ОБРАЗА МИРА У ПОДРОСТКОВ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ОНТОГЕНЕТИКИ

Аннотация
На основании теоретического обзора ряда научных работ и положений исследованы основные положения развития образа мира у подростков начинающегося с самого онтогенеза до подросткового возраста. Не смотря на то, что очень часто современным эмпирическим исследованиям становится предмет образа мира, он практически не бывает исследован у подростков. Сосредоточенность на поиске межкультурной разницы в картине мира, её исторической динамики, которые уже реализованы исследования оставили вопрос генеза образа мира открытым. В данной статье сделаны попытки просветить данный вопрос о формировании образа мира подростков. Рассмотрены онтогенетические этапы развития образа мира как интегральной системы значений: раннее детство, дошкольный возраст, младший школьный возраст, отрочество, юность.
Ключевые слова: онтогенетические этапы, образ мира, этапы развития, развитие образа мира, этапы развития мира, подросток, подростковый возраст, образ мира подростка, младший возраст, младший школьный возраст, система развития, онтогенетика.

Mitsyk T.A.
Kharkiv National University of Internal Affairs

THE STAGES OF DEVELOPMENT OF THE WORLD IMAGE IN ADOLESCENTS FROM THE PERSPECTIVE OF DEVELOPMENTAL BIOLOGISTS

Summary
On the basis of a theoretical overview of several scientific works and of provisions the basic provisions of the world image development in adolescents from the beginning of ontogenesis to adolescence. Despite the fact that very often the empirical research is the subject of the image of the world, he almost never studied in adolescents. Focus on finding cross-cultural differences in the world view, its historical dynamics that have already implemented research left the question of the Genesis of the image of the world open. This article attempts to enlighten the question about the formation of the image of the world of teenagers. Considered ontogenetic stages of development of the image of the world as an integral system of values: early childhood, preschool age, younger school age, adolescence, youth.
Keywords: ontogenetic stages, the image of the world, phases of development, the development of the image of the world, phases of development of peace, teenager, adolescence, the image of the world teenager, younger age, younger school age, system development, ontogenetic.

UDC 159.922.134

CRUEL BEHAVIOR MODELS IN CLASSICAL PSYCHOLOGICAL THEORIES

Tukyun Ch.J.
V.N. Karazin Kharkiv National University,
Nasarawa State University

The article presents analysis of cruel behavior models in classical theories. Within psychodynamic theories of personality there exist two main approaches to the problem of cruelty. Within the scope of the first one cruelty is identical with aggression, which is seen as person's instinctive predisposition to hostile and destructive actions. Within the second approach the adaptive and constructive nature of aggression is acknowledged. In terms of behavioristic and cognitive-behavioristic theories, cruelty is viewed as model of behavior.
Keywords: cruelty, aggression, violence, frustration, behavior.

Problem statement. Cruelty and aggression have existed since the times when people appeared, and a certain level of crimes against personality is sustained regardless of social, economic or geographical position of the country. Present day is characterized by complexity of social processes, aggravation of interpersonal relations, spreading of terrorism and violence, growth of crime rate and unmotivated aggressive acts.

Unsurpassed and everlasting value is human's life, his health and freedom. In the whole world it is considered that the state indicators, growth

© Tukyun Ch.J., 2016

and structure of crimes against personality allow to judge about the level of law and order, characterize public morality and moral health of the country. At the same time, there exist today phenomena of terrorism, a lot of people in all countries of the world fall victims to moral and physical cruelty.

Crisis phenomena in society, accompanied by transformation of public conscience, unavoidably lead to the changes of mental activity. Social crisis expands social base of cruel crimes, which includes ever new layers of society. The cruel crimes growth is a universal problem.

Cruelty, according to E. Fromm [17], acts as specific human passion for ultimate domination over others. Cruelty is a lasting personality trait, expressed in strong yearning for causing harm to others, and is accompanied by comprehensive feelings, resulting in concentration of all power and aspirations of a person on the subject of aggression. Cruelty acts as some driving force for committed aggressive acts.

The aim of the article is to analyze the cruelty models, presented in classical psychological theories.

The principal material statement. The cruelty problem research as a method of aggression actualization was initiated by S. Freud [20], who viewed aggression and other destructive forms of behavior as a consequence of human's inborn aspiration for death.

In his early works S. Freud [14] viewed aggression as the result of libidinal impulses and as one of sexual drive elements. According to S. Freud [15], cruel behavior is realized due to changing behavior of aggression and as any libidinal impulse, which is faced with an obstacle, it becomes hostile, cruel, actualizing sadistic components of libido. However, later S. Freud [116] suggested that cruelty impulses can result from sources, independent of sexuality. S. Freud put forward a hypothesis of existance of Thanatos. According to this hypothesis, aggression is a reaction not to external action but is a certain constantly present in the body impulse, conditioned by the very nature of a person.

Cruel behavior is determined by S. Freud not only as inborn, resulting from death instinct, but also as unavoidable, since, if the Thanatos energy is not directed externally, it will soon lead to destruction of the person himself [19], which contradicts self-preservation instinct.

A. Adler [5], unlike S. Freud, believed that the roots of cruel behavior lie in social nature of a person. A. Adler [3] agreed with S. Freud that initially aggressive traits are present in a person, but he identified them with the active origin in a person. A. Adler supposed that aggressive traits serve for direct goals achievement of a person without resorting to various tricks. With time social situation, in which a person finds himself, «distorts» this direct way, compensatory personality traits start to develop, which help to realize life plans in a «devious» way.

According to A. Adler [3; 5], propensity for cruel actions is a compensatory mechanism, directed towards overcoming fear and lack of self-confidence, feeling of inferiority or awareness of the fact that death is impossible to avoid.

G. Jung [21] did not pay any special attention to the problem of propensity to cruelty and aggression, but in some works there are indications that propensity to cruelty is manifestation of masculinity.

R. Johnson [9] indicates that aggression and cruelty constitute unfavorable, destructive side of masculinity, which, at the same time, should be integrated. Inability to subdue aggressive impulses to consciousness is the indicator of immature masculinity, which is typical for adolescent age.

A. Lowen [11] supposes, that cruelty is destructive way to realize aggression. Aggression is a necessary energetic element of vital activity and mental health of a person. Bioenergetic unbalancing of person's body leads to distortion of aggressive impulses realization and becomes apparent in actualization of sadistic and hostile tendencies.

E. Fromm [17, 19] criticizes ideas, that aggressive behavior of people is inborn. He tries to combine instinctive and behavioral points of view on the problem of aggression and violence.

Regardless of differences in given psychodynamic approaches, they are united by the fact that cruelty is seen as phenomenon, identical to the phenomenon of person's destructive behavior, fully explained in terms of aggression and aggressiveness, formed at the earliest stages of person's development, having biological basis and yielding almost no social impact or change.

In behaviorism cruel behavior is also considered to be the consequence of aggression. According to concepts of behaviorism representatives, the reasons for appearance and development of aggression are contrary to those, which are presented in the works of psychoanalysis followers.

A. Bass [27] describes aggression as behavior, which causes irritation and harms other organisms.

R. Baron and D. Richardson [6] give suggested by behaviorists of later period definition of aggression as behavior, directed towards harm or injury of other living being, which has all grounds for avoiding such treatment.

In spite of belonging to behaviorism, D. Dollard with his colleagues consider themselves obliged to S. Freud, believing that initially the main idea of connection between frustration and aggression was enunciated in his early works [6].

The essence of frustration-aggression theory [28, 30] can be consolidated to such theses: frustration always leads to aggression in some form; aggression is always the result of frustration; frustration does not cause aggression directly, but indirectly provokes it. Aggression initially was determined as behavior, the aim of which is to destroy or shift frustrating block [6].

In the 40s the authors changed the enunciation of their hypothesis [30] and started seeing aggression as natural and dominant, although unavoidable consequence of frustration.

Considerable corrections to the frustration-aggression theory were made by L. Berkowitz [26]. The author states that frustration is only one of many stimuli, which are able to provoke aggressive reactions, but do not directly lead to aggressive behavior. Aggression provoking takes place according to the type of conditioned-reflex connection: stimulus can acquire aggressive value, if it is connected with positively reinforced aggression or is associated with earlier experienced discomfort, pain. Aggressive behavior relaxation is pos-

sible only on condition that frustrator is harmed and unsuccessful attempts to cause such harm only increase frustration, and, correspondingly, the power of impulse.

In whole the frustration-aggression concept was criticized by other psychologists-behaviorists as well as followers of other schools [10].

A. Bass stated that frustration is not the only and by far not the strongest reason of aggressive and cruel behavior. According to E. Fromm [17], one of the drawbacks of frustrational aggression theory is the absence of clear enunciation of what authors understand under frustration. As the result of this cause-effect relation between frustration and aggression is seen as not indisputable. In his late works L. Berkowitz [26] shifted the emphasis from external reasons for aggression to intrapsychical emotional and cognitive processes, having shown that it is they that underlie the interconnection of frustration and aggression. In accordance with his model of new cognitive connections formation, aversive stimuli provoke aggression if the negative effect is present. In A. Bandura's judgement [23; 24], people, though they have neuropsychological mechanisms, which ensure the possibility of aggressive behavior, the activation of such mechanisms depends on corresponding stimulation and is controlled by consciousness. Aggressive behavior is learned by people in the course of life activity and socialization as the result of obtaining personal experience as well as through vicarious learning, which has a greater significance than direct experience in the course of obtaining and modifying aggressive behavior.

A. Bandura [7, 25] supposes that an important source of aggressive behavior formation, based on learning through observation, is a family, where the aggressive models of behavior are encountered most often. Having discovered this, the author suggested that firstly, parents should model unaggressive forms of behavior for their children on their personal level, and, secondly, they should guard them from watching TV programs which contain violent scenes. At the same time A. Bandura [24; 25] does not think that with the help of such recommendations the problem will resolve itself and notes the necessity of joint social efforts, directed towards changing social system functioning.

Conclusions and recommendations. Within psychodynamic theories of personality we can single out two main approaches to cruelty problem:

– within the first one violence is identified with aggression, which is seen as instinctive predisposition of a person to hostile and destructive actions, formed in phylogenesis;

– the second approach to cruelty problem analysis is built upon acknowledgement of adaptive and constructive nature of aggression, which is a necessary condition of normal life activity.

Within behavioristic and cognitive-behavioristic theories, cruelty is viewed as behavior model rather than an instinct, emotion, motive and set, and determining factor of its appearance is social conditions.

However, the appraisal of cruel behavior as of consequence of only aggressive impulses seems insufficient. R. Baron and D. Richardson [21] note that manslaughter, suicide, love plays of sadomasochistic character are not manifestations of aggression from the cognitive-behavioristic point of view. These actions, which are cruelty manifestations, are not studied in behaviorism, which limits the potential of studying person's cruelty phenomenon within this given approach.

Behaviorists, as well as psychoanalysts describe only narrow corridor of phenomena, which lead to cruel behavior formation, which can act as manifestation of aggressive impulses, but are not exhausted by it.

The perspective of further research is connected to the description of subjective presentation of cruelty, as well as its formation dynamics and building culture scale of cruelty and cruel behavior appraisal.

References:

1. Адлер А. Детская психология и исследование неврозов / А. Адлер. – М.: За экономическую грамотность, 1995. – С. 97-120.
2. Адлер А. Индивидуальная психология, её гипотезы и результаты / А. Адлер. – М.: За экономическую грамотность, 1995. – С. 19-38.
3. Адлер А. О мужской установке у женщин – невротиков / А. Адлер.- М.: За экономическую грамотность, 1995. – С. 163-210.
4. Адлер А. О нервическом характере / А. Адлер. – СПб.: АСТ Университетская книга, 1997. – С. 281-288.
5. Адлер Понять природу человека / А. Адлер. – СПб.: Академический проект, 1997. – 256 с.
6. Андреева Г. М. / Андреева Г. М., Богомолова Н. Н., Петровская Л. А. Современная социальная психология на Западе. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – С. 53-70.
7. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений / Бандура А., Уолтерс Р. – М.: Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 11-502.
8. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия / Бэрон Р., Ричардсон Д. – СПб: Питер, 1997. – 336 с.
9. Джонсон Р. Он. Глубинные аспекты мужской психологии / Р. Джонсон – Харьков: Фолио, 1996. – С. 36-40.
10. Коул М. Культурно-историческая психология. Наука будущего / М. Коул. – М.: Когито-Центр, Ин-т психологии РАН, 1997. – С. 121-139.
11. Лоуэн А. Физическая динамика структуры характера / А. Лоуэн – М.: Компания ПАНИ, 1996. – 320 с.
12. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1997 – С. 72-87.
13. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному // Я и Оно. – Кн. 2: Пер. с нем. – Тбилиси: Мерани. – 1991. – С. 175-406.
14. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности // Я и Оно. – Кн. 2: Пер. с нем. – Тбилиси: Мерани. – 1991. – С. 5-174.
15. Фрейд З. По ту сторону принципа наслаждения // Я и Оно / З. Фрейд. – Кн. 1: Пер. с нем. – Тбилиси: Мерани. – 1991. – С. 139-192.
16. рейд З. Психоанализ. Религия. Культура / З. Фрейд. – М.: Ренессанс, 1992. – С. 111-115.

17. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М.: Республика, 1994. – 447 с.
18. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М.: Прогресс, 1995. – 256 с.
19. Фромм Э. Фрейдова теория агрессивности и деструктивности // Анатомия человеческой деструктивности. – М.: Республика, 1994. – С. 377-409.
20. Фромм Э. Человек для себя / Э. Фромм. – Мн.: Коллегиум, 1992. – 253 с.
21. Юнг К. Г. Становление личности / К. Г. Юнг. – М.: Наука. – 1996. – С. 207-214.
22. Adler I. Sisters in Crime / Adler I. – NY: McGrawHill, 1975.
23. Bandura A. Aggression: A Social-Learning Analysis / A. Bandura – Englewood Cliffs, NY: Prentice-Hall, 1973.
24. Bandura A. Social Learning Theory / A. Bandura – Englewood cliffs, NY: Prentice Hall, 1977.
25. Bandura A. Transmission of Aggression Through Imitation of Aggressive Models / Bandura A., Ross D., Ross S. // Journal of Abnormal and Social Psychology. – 1961. – Vol. 63, № 3. – P. 575-582.
26. Berkovitz L. The Frustration–Aggression Theory // Aggression: A Social psychological Analysis / L. Berkovitz – NY: McGraw-Hill, 1962. – P. 26-50.
27. Buss A. The Psychology of Aggression / A. Buss – NY/London: John Wiley & Sons, 1961.
28. Dollard J. Frustration and Aggression / Dollard J., Dobb L. W., Miller N. E. et al – New Haven: Yale Univ. Press, 1939.
29. Graham J. Some Trends in Juvenile Justice / Graham J., Moxon D. // Home Office Research Bulletin. – 1986. – Vol. 22. – P. 10-13.
30. Miller N. E. Frustration – Aggression Hypothesis / N. E. Miller // Psychological Review. – 1941. – № 48. – P. 337-342.

Такйун Ч.Д.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
Насаравський державний університет

МОДЕЛІ ЖОРСТОКОЇ ПОВЕДІНКИ В КЛАСИЧНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЯХ

Анотація
У статті представлений аналіз моделей жорстокої поведінки в класичних теоріях. У руслі психодинамічних теорій особистості виділено два основні підходи до проблеми жорстокості. В рамках першого жорстокість тотожна агресії, яка розглядається як інстинктивна схильність людини до ворожих і деструктивних дій. У рамках другого визнається адаптивна і конструктивна природа агресії. У руслі біхевіористської і когнітивно-біхевіористських теорій, жорстокість розглядається як модель поведінки.
Ключові слова: жорстокість, агресія, насильство, фрустрація, поведінка.

Такйун Ч.Д.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина,
Насаравский государственный университет

МОДЕЛИ ЖЕСТОКОГО ПОВЕДНИЯ В КЛАССИЧЕСКИХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ТЕОРИЯХ

Аннотация
В статье представлен анализ моделей жестокого поведения в классических теориях. В русле психодинамических теорий личности выделено два основных подхода к проблеме жестокости. В рамках первого жестокость тождественна агрессии, которая рассматривается как инстинктивная предрасположенность человека к враждебным и деструктивным действиям. В рамках второго признается адаптивная и конструктивная природа агрессии. В русле бихевиористких и когнитивно-бихевиористских теорий, жестокость рассматривается как модель поведения.
Ключевые слова: жестокость, агрессия, насилие, фрустрация, поведение.

УДК 811.161.2:81'367.622.12

СЛОВО – ОСНОВНА ОДИНИЦЯ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЯДРО ВНУТРІШНЬОГО ЛЕКСИКОНУ

Чернята Н.О.
Економіко-правовий коледж
Міжнародного гуманітарного університету

Узагальнено досвід досліджень психолінгвістичних теорій на переконання функціональної значущості одиниць ядра лексикона індивіда, доведено роль ядра лексикона як функціональної основи загального психічного та мовленнєвого розвитку людини, що забезпечується специфікою значень слів, котрі належать до ядра лексикону.
Ключові слова: ядро, лексикон, мовлення, індивід, значення.

Постановка проблеми. Потреби суспільства визначають якісно новий зміст, мету освіти й необхідність досконалого володіння українською мовою як важливим компонентом професійної підготовки фахівців різного профілю. Відповідно до реалій сьогодення система освіти має забезпечити підготовку висококваліфікованих фахівців, зокрема економічного профілю, здатних здійснювати економічні реформи. З огляду на це постає завдання – підготовка компетентного спеціаліста – мовної особистості, яка має високий рівень комунікативної компетенції. Своєю чергою процес мовної підготовки передбачає засвоєння фахової лексики. Загальна теорія лексико-семантичної системи повністю сформувалася у середині XX століття. Основним її постулатом є положення про те, що зовнішньою силою, яка організовує лексику в систему, є системність навколишнього світу. Теорія системності лексики знайшла відображення в наукових працях О. Потебні, М. Покровського, Л. Щерби, В. Виноградова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З метою науково-теоретичного аналізу різноманітних концепцій висвітлення проблеми засвоєння лексики в лінгводидактичній науковій літературі (загальноосвітня школа, коледж) розглянуто праці різних шкіл, напрямів і течій (Г. Костюк, О. Леонтьєв, А. Маркова). Розглянуто питання, пов'язані з формуванням комунікативної компетенції (М. Вашуленко, О. Горошкіна, М. Каналь, А. Палмер), Серед дисертаційних досліджень, дотичних до проблем засвоєння семантики слова, лексики в цілому, системного характеру словникового складу, варто відзначити роботи Л. Барановської, Г. Берегової, Т. Коршун, Н. Кострищі, Н. Тоцької, Т. Рукас.

Виділення невирішених частин проблеми. Віддаючи належне беззаперечній науковій цінності всіх цих досліджень, слід зазначити, що про повноту дослідження внутрішнього лексикону не можна твердити через його суттєву варіативність, рухливість словника, значну індивідуальну різницю щодо обсягу, складу та ступеня сформованості лексикона у школярів (у нашому випадку це учні економіко-правого коледжу).

Метою статті є теоретичний аналіз психолінгвістичних теорій, здатний дати пояснення функціональній значущості слів у процесі пізнання й спілкування для подальшого використання у вигляді частотного списка української лексики для засвоєння учнями економіко-правового коледжу.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні вивчення особливостей «концепції слова як засобу доступу до інформаційної бази людини», як складному продукту перцептивно-когнітивної та афективної переробки індивідом досвіду пізнання і спілкування набуває особливої **актуальності** й уявляється як узагальнення знань щодо ядра лексикону як метаутворення, що одночасно є елементом і умовою функціонування власне лексикону.

На підставі аналізу ядра як більш менш стабільного утворення у ментальному лексиконі науковцями робиться висновок про системність образів свідомості носіїв тої чи іншої мови, їх системи цінностей з акцентуванням на національно-культурній специфіці мовленнєвої свідомості (Уфімцева); встановлюється змістова домінанта мовленнєвої особистості дитини (Соколова), досліджуються особливості картини світу дошкільника і молодшого школяра (Вереснева, Дубровська, Овчиннікова) тощо. Вочевидь є необхідність незалежно від етнічної приналежності людини встановити зв'язок між лексиконом і мовленнєвою діяльністю, а також довести доцільність семантичної систематизації лексики для подальшого її засвоєння учнями економіко-правоовго коледжу.

Людина у своїй мовленнєвій діяльності оперує різними номінативними одиницями мови насамперед різними класами слів, з різними наборами, способами зв'язку, словами, що виступають у різних синтаксичних конструкціях.

Із зовнішнього боку зв'язне мовлення постає як упорядкований потік слів, і не випадково, що перші моделі відтворення мовлення будувалися як «словесні», тобто такі, що орієнтувалися насамперед на слово й з огляду на це вони пояснювали операцію пошуку і вибору слова». Так, у віроглідній, схоластичній моделі «поява кожного слова зумовлена безпосередньо попереднім йому словом або групою слів» [17, с. 36]. І хоч усім подальшим розвитком науки таке сприймання процесу породження мовлення було спростоване, певна частка істини проглядається: у всякому разі воно відповідає інтуїтивному уявленню про те, що не будь-яке слово пов'язане з кожним, а навпаки, вибір однієї форми як відправної точки тягне за собою появу іншої і т.д.

Спроби з'ясувати суть і природу цього явища зумовили потребу описати загальну картину внутрішнього лексикону як певним чином організованої динамічної системи, що починає діяти, коли людина хоче говорити й активізує свою свідомість для реалізації цього наміру.

© Чернята Н.О., 2016

Виділення поняття «внутрішній лексикон», що в багатьох психофізіологічних концепціях ототожнювалося із словесною пам'яттю, є, з одного боку, наслідком усвідомлення тієї основної ролі, яку відіграє слово у формуванні висловлювання, і ролі, що відіграє взагалі запас слів для нормального функціонування мовлення. Адже знання одного слова може забезпечити мінімальний контакт ніж тими, хто говорить; знання групи слів і словника забезпечує створення фундаменту для побудови речення, з іншого боку, введення цього поняття до опису мовної спроможності людини і потреба з'ясувати внутрішні механізми породження мовлення були пов'язані з визнанням того, що велика частина значень, які виражаються засобами мови, асоціюються здебільшого із словом і що саме слово має безпосереднє відношення до передавання значень.

Не останню роль відіграла й та обставина, що як не змінювалися б канони граматичного опису мови, граматика завжди протиставлялася словнику.

Тривалий час вважали, що саме словник у свідомості людини можна подати найпростішим способом – списком, і, мабуть, тому цій проблемі не надавали достатньої уваги. Однак питання щодо з'ясування внутрішнього лексикону має бути обов'язковим структурним елементом будь-якої семантичної теорії, що прагне пояснити створення і розуміння мовленнєвих процесів.

Поняття мовного лексикону запропонував Л. Блумфілд, який увів його для характеристики списку морфем окремо взятої мови як такого, що відрізняється від* списку слів. Пізніше, у 60-х роках, лексику визнали базовим компонентом мови, відповідно і про лексичний компонент стали говорити як про лексикон, причому особливої різниці між реальним лексиконом (словником) мови і його відбиттям у свідомості людини не було. Вважалося, що все, утверджене стосовно особливостей породження мовних одиниць, має безпосереднє відношення до опису мовленнєвої діяльності.

За початковим уявленням, лексикон визначався як «...загальний набір мовних нерегулярностей» [19, с. 98], тобто як звичайний набір одиниць, які треба вивчити і запам'ятати окремо: у сукупності слово існує як окрема величина, що не потребує звернення до інших слів. Але таке уявлення про дію лексичних закономірностей суперечило інтуїтивним даним і спостереженням за породженням реального мовлення.

Схиляючись до розуміння лексикону як багатомірної системи, організованої поєднанням вербальних зв'язків, сіток за різними параметрами, хочемо наголосити, що лексикон – утворення психічне, пов'язане із пам'яттю людини, має характеризуватися такими рисами, які відповідають природі пам'яті. Це й обумовлює таку фундаментальну особливість лексикону як упорядкованість. Адже тільки впорядкована, систематизована і певним чином організована інформація продуктивніше запам'ятовується і довше зберігається в пам'яті, а в разі потреби і повніше відтворюється. Відомо, наприклад, що в пошуках потрібного слова людина не перебирає весь словник, а ніби блискавично обмежує спектр свого пошуку. Відомо й інше, коли вона хоче щось вивчити і запам'ятати, то намагається використати певну систему впорядкування необхідної їй інформації.

Звичайний спосіб синтезувати фрагменти інформації – асоціація, коли, згадавши одне, ми згадуємо й те, що пов'язане з ним. Отже, певна інформація, об'єднана асоціативними зв'язками, може служити як пусковий механізм для відтворення з пам'яті іншої: за принципом подразнення різних асоціативних сіток зв'язків та їх ієрархії.

Відповідно до цього припущення кожну одиницю лексикону можна охарактеризувати за включеністю до різних сіток зв'язків – за формою і змістом, структурою і функцією або за поєднанням деяких з її ознак.

Шведова Н. зазначає: «Вибір базової одиниці внутрішнього лексикону відбувається не тільки з урахуванням особливого місця слова у системі мови» [20, с. 42]. Тобто, з якого боку ми не підходили б до феномену пам'яті, обов'язково наштовхуємося на специфічну роль слова у психіці людини і з певною перевагою його над іншими одиницями мови. Немає, наприклад, підстав вважати, що довготривалу пам'ять людини входять усі почуті висловлювання і тексти, прислів'я і приказки, афоризми і цитати – фрагменти тексту, завантажені спеціальним змістом.

Таким чином, вільні висловлювання співвідносяться із ситуаціями, що повторюються, асоціюються із стабільними сутностями навколишнього світу.

Безперечно, найбільш явно усвідомленою одиницею в потоці мовлення є слово. І пояснюється це специфікою тієї інформації, носієм і передавачем якої є слово. Як за обсягом інформації, так і за типом слова оптимально відображають мовні й позамовні знання про світ, їх форма майже ідеальна для того, щоб підвести під знак соціальне значущий набір значень, частину інформації про світ з метою фіксування суспільної сукупності знань про предмет чи явище, яке виражається словом.

Мають рацію ті вчені [1; 2; 3; 5; 9; 11; 12; 14; 16], які підкреслюють, що у сфері людських знань виявляються відомості за межею тих, які відбиваються у слові.

Мовна свідомість формується насамперед на основі слова і в зв'язку зі словом. Слово легко і природно поєднує два типи знань, два рівні свідомості, два шари пам'яті – вербальну і невербальну.

Один формується під час опанування індивідом різних типів діяльності – предметно-практичної й науково-теоретичної, усього його суспільного досвіду. Інший формується, починаючи із онтогенезу мовлення, у мовленнєвій діяльності людини, досвіді оволодіння мовними знаками завдяки пізнанню значень мовних одиниць виучуваної мови. Мовна свідомість взагалі й значення слова як її фрагменту за О. Леонтьєвим є: «...форма структуації й фіксації суспільного досвіду людей знань про світ,..., форма презентації й актуального утримання знань індивідуальною свідомістю» [16, с. 27].

У реальній мовленнєвій діяльності така «утримана» часточка знань (через системне мовне значення слова) має всі шанси відповідати розмежованим значенням того, хто говорить і слухає, і здійснювати референцію до одного й того самого фрагменту дійсності. Враховуючи індивідуальний характер знань і буття слова у пам'яті людини, воно здатне частково змінювати свою семантичну структуру, що призводить то до пріоритету закладеної в слові статистичної інформації, то, навпаки, до

пріоритету інформації динамічної. Наслідком такої антонімії статики і динаміки під час уживання слова є, з одного боку, «...обумовленість функціонування слова у його системно-мовному значенні, з іншого – поява нових мовленнєвих значень, а врешті й можлива зміна системно-мовного значення» [16, с. 76].

Наявність у свідомості людини двох типів знань-знань слів і їхніх значень створює передумови адекватності процесу комунікації. Користування словом дає змогу тому, хто говорить надати своєму реципієнтові засоби, необхідні, по-перше, для того, щоб упізнати в усій сукупності об'єктів той, про який іде мова, по-друге, щоб ідентифікувати його вербальне у подальшому мовленні.

Зазначимо, що саме тут важливими стають наслідки вільного асоціативного експерименту, коли пропонується дати відповідь словом-реакцією на слово-стимул, одержавши дані не тільки про те, що слова якимось чином пов'язані, а й про те, що у свідомості пов'язані слова і об'єкти, які за ними стоять. І тоді логічно випливає: оскільки кожний об'єкт знайомий людині через оперування ним, його називання «веде» за собою образ ситуації використання. Саме тому слово-стимул визначається не тільки як вербальна асоціація, а і як згадка про типову ситуацію використання.

Вище зазначалося, що лексикон має бути певним чином упорядкованим. У зв'язку з практичною неможливістю розмежувати мовний і позамовний досвід, ця впорядкованість має бути двобічною: по лінії мовної й позамовної організації. Остання вказує, що він має «...уніфікувати системність знань людини про навколишній світ, у притаманних йому зв'язках і закономірностях» [2, с. 43]. Саме тут вступає в силу тематична організація лексичних шарів, адже ні в кого не виникає потреби говорити позатемно.

На основі сказаного стає зрозумілим, чому ми розглядаємо лексикон як такий компонент мовних знань і мовних можливостей, який служить збереженню в пам'яті людини знань про назви речей, ознак, дій та інших явищ дійсності. Від ядра лексикону, що забезпечує базовий фонд лексики, розходяться поступово хвилі наступних слів, які утворюються одиницями вторинної номінації, й так далі.

Таким чином, концепція внутрішнього лексикону будується на визнанні – головної оперативної одиниці слова: вона припускає реальне існування в свідомості людини тих конструктивних одиниць, з яких у разі потреби вона може сформулювати висловлювання.

Люди знають насамперед слова рідної мови, тримають у пам'яті певний запас слів, а це означає, що вони компетентні в-семантиці, синтаксисі, тобто в можливостях включення до різних синтаксичних конструкцій, в прагматиці, яка фіксує ставлення адресата повідомлення до ситуації й усвідомлення доречності (недоречності) використання певного слова у певній ситуації.

Вище згадувалося, що слова у нашій пам'яті зафіксовані у зв'язках з іншими словами. Нові дослідження в галузі семантики [4; 6; 10: 13; 15; 18] дають змогу говорити про ширшу сферу існування слова у внутрішньому лексиконі, їх урахування вимагає, щоб поряд із переліченими якостями слова, була визнана за словом його приналежність до певного семантичного поля, включення в певний фрейм, тобто у певну стереотипну ситуацію. Реальність фреймів підтверджується цілим рядом психолінгвістичних досліджень [1; 2; 3: 7; 8; 19], результати яких, зокрема, вказують на те, що лексеми здатні активізувати пов'язані з ними фрейми, причому в різних лексем ця здатність неоднакова. Частіше вона спостерігається в дієсловах. Це зумовило введення до мінімізованого тематичного словника, міжтемних дієслів і дієслівних конструкцій.

Тематичне поле – це вже вияв системних, лінійних відношень слів. Аналізуючи точки зору лінгвістів (Ф.Г. Бацевич. Ф.П. Жилко, С.Я. Єрмоленко, Л.І. Мацько), ми доходимо висновку, що словник треба ділити на три пласти: 1) структурні (службові) слова, що утворюють граматичний каркас мови; 2) загальновживані (міжтемні) слова; 3) тематико-ситуативні слова.

У відборі українських слів для їх засвоєння російськомовними школярами вважаємо за потрібне враховувати всі три пласти, оскільки кожний, у порівнянні з російською мовою, матиме ряд відмінностей.

Виходячи з методичних міркувань, вважаємо також, що таке розширення поняття «тематичне поле» для середніх класів буде виправданим, до теми буде включено тематико-ситуативну лексику (третій пласт), а його зміст буде представлено комунікативною лексикою (всі три пласти).

Таку семантичну систематизацію лексики далі називатимемо тематико-семантичним полем, виділяючи її за тематичним критерієм як основним.

На основі викладеного можна зробити такі **висновки**:

1. Лексиконом можна назвати певним чином організовану сукупність одиниць, що утворюють словниковий запас дитини, з якого вона відбирає лексичні одиниці для своєї мовленнєвої діяльності.

2. Безперечним є зв'язок між лексиконом і мовленнєвою діяльністю: перший пов'язаний з розумінням вербального компоненту пам'яті, визнанням його своєрідною «коморою», а друга – з розумінням оперативного аспекту пам'яті, де зосереджено увагу на процесі формування мовленнєвого досвіду та його подальшого функціонального розмежування.

3. У процесі засвоєння слова в мозку дитини починають формуватися специфічні функціональні структури – зв'язки, які синтезують сенсорний вплив предмета і його назви. Початок утворення вербальних сіток закладає слово.

4. У механізмі мовленнєвої діяльності умовно виділяємо два її головних компоненти – номінативний і синтетичний: один з них є відповідальним за відбір і конструювання одиниць номінації, включення до складу висловлювання, другий – за лінійне розгортання висловлювання.

5. Вважаємо теоретично обґрунтованим і методично доцільним введення до навчального тематичного словника слів усіх трьох пластів. Оскільки російська й українська мова подібні, у лексичному складі обох мов наявні різні за ступенем збігу (на рівні фонетичному, орфографічному, морфологічної будови слова тощо) слова.

6. З метою визначення доцільності відбору того чи іншого слова, виявлення його особливостей під час засвоєння, бачимо необхідність здійснення порівняльного аналізу лексики російської й української мов.

Список літератури:

1. Алекторова Л. П. Синонимические связи слов, как один из видов семантических отношений в лексике. – Л.: Русский язык, 1976. – 93 с.
2. Анпилогова В. Г., Владимирский Е. Ю., Зимин В. Й. и др. Русско-английский лексический минимум. – М.: Прогрессе, 1965. – 199 с.
3. Арват Н. Н., Арват Ф. С. Сопоставительное изучение русского и украинского языков в школе: Пособие для учителя. – К.: Рад. школа, 1989. – 192 с.
4. Артемов В. А. Психология обучения иностранным языкам. – М.: Просвещение, 1969. – 279 с.
5. Баграмян Г. А. Лингводидактические основы первоначального обучения русскому языку в армянской школе. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М.: 1985. – 16 с.
6. Бацевич Ф. С. Процес неологізації та динаміка структури семантичного поля // – Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 37-43.
7. Взаимосвязанное обучение видам речевой деятельности / Григорьева В. П., Зимняя Й. А., Мерзлякова В. А. и др. – М.: Русский язык, 1985. – 116 с.
8. Всесоюзный симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации (Ленинград, 20-27 мая 1975 г.). – М.: 1975. – Ч. 1 – 127 с. ; Ч. 2 – 128-256 с.
9. Выготский Л. С. Мышление и речь: Психологические исследования. – М. – Л.: СоцГИЗ, 1934. – 210 с.
10. Жилко Ф. П. Про семантичні поля української мови // Мовознавство. – 1971. – № 12. – С. 25-32.
11. Инкин Н. Й. Механизмы речи. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. – 370 с.
12. Имедадзе Й. В. Эксперементально-психологические исследования овладения и владения вторым языком. – Тбилиси: Мецнисреба, 1979. – 115 с.
13. Кочерган М. П. Слово і контекст. – К.: Вища школа, 1980. – 182 с.
14. Леонтьев А. А. Теоретические проблемы психолингвистического моделирования речевой деятельности. Автореф. дис. ... д-ра психол. наук. – М.: 1968. – 48 с.
15. Нікітіна Ф. О. Виділення визначення лексико-сематичних полів // Мовознавство. – 1981. № 2. – С. 28-34.
16. Петренко В. Ф., Нистратов А. А., Хайруллаева Л. М. Исследование семантической структуры образной репрезентации методом невербального семантического дифференциала // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14 Психология. – 1980. – № 2. – С. 43-56.
17. Слобин Д., Грин Дж. Психолингвистика. – М.: Прогресс, 1976. – 350 с.
18. Хорошковська О. Н. Уроки української мови в 2 класі чотирирічної початкової школи з російською мовою навчання: Посібник для вчителів. – К.: Рад. школа, 1987. – 160 с.
19. Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи / Под ред. Е. С. Кубряковой. – М.: Наука, 1991. – 239 с.
20. Шведова Н. Ю. Об активных потенциях, заключенных в слове. Слово в грамматике и словаре. – М.: Наука, 1984. – 176 с.

Чернята Н.А.
Экономико-правовой колледж
Международного гуманитарного университета

СЛОВО – ОСНОВНАЯ ЕДИНИЦА РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, ЯДРО ВНУТРЕННЕГО ЛЕКСИКОНА

Аннотация
Обобщен опыт исследований психолингвистических теорий на подтверждение значимости единиц ядра лексикона индивида, доказана роль ядра лексикона как функциональной основы общего психического и речевого развития человека, что обеспечивается спецификой значений слов, принадлежащих к ядру лексикона.
Ключевые слова: ядро, лексикон, речь, индивид, значение.

Chernyata N.A.
College of Economy and Law
Odesa International University of Arts

WORD AS A PRINCIPAL UNIT OF SPEECH AND THE CORE OF INNER VOCABULARY

Summary
The article summarizes the researches on psycholynguistic theories of functional significance of the units of an individual's vocabulary core. It gives evidence for the significance of the core as a functional basis of a person's general mental and speech development, which is ensured due to specific meaning of words, belonging to the core of the vocabulary.
Keywords: core, vocbulary, speech, indvidual, meaning.

УДК 373.3.015.31-053.5

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОЇ УЯВИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Яновська Т.А.
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Стаття присвячена проблемі прояву особливостей творчої уяви молодших школярів. Проаналізовано сучасний стан досліджуваної проблеми, який показав недостатнє теоретичне і практичне вивчення проблеми особливостей розвитку творчої уяви учнів початкової школи. Даний аналіз психологічним особливостям формування особистості молодшого школяра. Охарактеризовані особливості пізнавальної сфери учнів. Розглянуті особливості уяви молодших школярів і розвиток її творчого рівня у процесі навчальної діяльності. Визначено основну тенденцію у розвитку уяви молодших школярів. Виділені показники, що визначають рівень сформованості уяви дитини: кількісна продуктивність діяльності учня, гнучкість використання ідей, оригінальність зображення об'єктів. Проаналізовано переваги і недоліки особливостей розвитку творчої уяви учнів початкової школи під час навчання.
Ключові слова: здібності, спеціальні здібності, уява, творча уява, сенситивність, молодший школяр.

Постановка проблеми. Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку спеціальних здібностей. Сучасна психологічна наука стверджує, що дітям цього віку притаманні конкретність і образність мислення, емоційне сприйняття дійсності та активне ставлення до неї. Брак життєвого досвіду компенсується фантазією, яка яскраво виявляється у дитячій словотворчості: при складанні казок, віршів. Образність мислення, відсутність стереотипів, естетичне сприйняття та готовність до дій також характерні для молодших школярів.

Соціально-економічні перетворення у суспільстві диктують необхідність формуванню творчо активної особистості, здатної ефективно і нестандартно вирішувати проблему. Тому перед навчально-виховними закладами постає важливе завдання розвитку творчого потенціалу підростаючого покоління, що в свою чергу вимагає удосконалення навчального процесу з урахуванням психологічних закономірностей всієї системи пізнавальних процесів [5, с. 26].

Часто відсутність творчого початку потім стає перешкодою у старших класах школи, коли необхідні рішення нестандартних задач, інтерпретація матеріалів першоджерел. Основна ж увага у початковій школі акцентується на увазі, мисленні, пам'яті, хоча саме у молодшого школяра у значно більшій мірі зберігаються риси сенситивності для розвитку уяви і творчих здібностей.

Проблема розвитку уяви актуальна тим більше, що цей психічний процес є невід'ємним компонентом будь-якої форми творчої діяльності людини, її поведінки у цілому.

Як показали дослідження Л.С. Виготського, В.В. Давидова, Є.І. Ігнатьєва, В.А. Крутецького, Н.С. Лейтеса, Я.А. Пономарьова, С.Л. Рубінштейна, Д.Б. Ельконіна та інших, уява виступає не тільки передумовою ефективного засвоєння учнями нового навчального матеріалу, але і є умовою творчої переробки наявних у дітей знань, сприяє саморозвитку особистості, тобто у значній мірі визначає ефективність навчально-виховної діяльності у школі. Але в педагогічній психології питання, безпосередньо пов'язані з проблемами формування і розвитку творчої уяви у школярів, мало розроблені, недостатньо проведені дослідження з вивчення можливостей навчальних предметів у плані розвитку творчої уяви учнів початкової школи [1, с. 15; 2, с. 67].

Так як творча уява пов'язана з іншими пізнавальними процесами, **об'єктом дослідження** є пізнавальна сфера молодших школярів. **Предмет дослідження** – особливості творчої уяви у молодшому шкільному віці. **Мета дослідження** – з'ясувати та проаналізувати особливості творчої уяви учнів початкової школи.

Досягнення поставленої мети відбувалось у процесі виконання таких **завдань**:

1. Опрацювати наукову літературу з даної теми з метою ознайомлення з сучасним станом досліджуваної проблеми у вітчизняній та зарубіжній психології.
2. З'ясувати загальні закономірності психічного розвитку молодшого школяра та проаналізувати особливості творчої уяви на даному віковому етапі.
3. Ознайомитися з сучасними методами дослідження особливостей творчої уяви молодших школярів.
4. Експериментально дослідити особливості творчої уяви дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Експериментальне дослідження особливостей творчої уяви дітей молодшого шкільного віку проводилося у гімназії № 32 м. Полтава. Участь у дослідженні брали учні третіх класів. Щоб дослідити рівень розвитку творчої уяви, її окремих властивостей, особливостей у молодших школярів були застосовані такі методики.

Методика на складання речення з трьох запропонованих слів (за Є. Росляковою) полягає у складанні якомога більше речень, у яких би описувалися якісь незвичайні або фантастичні події і які б містили ці три слова. При оцінюванні підраховувалось кількість речень (продуктивність), а також оригінальність кожного речення [4, с. 52].

В ході проведеного експерименту за даною методикою спостерігалося варіювання кількості складених учнями речень від 1-го до 13-ти. По 5% школярів склали одне та тринадцять речень, але оригінальність цих речень була на досить низькому рівні. Вісім речень також склали 5% учнів, результати інших 84% учнів коливаються від трьох до шести, але бал за параметром «відносна оригінальність» при цьому неоднаковий. Сумарний бал за параметром «оригінальність» варіюється від одного до чотирнадцяти, проте при цьому, одна дитина має чотирнадцять за сумарним балом

© Яновська Т.А., 2016

і 1,08 за середнім балом, в той час як інша, при тих же чотирнадцяти балах у сумарному балі має 2,8 у середньому балі, що підтверджує те, що при оцінці рівня творчої уяви основним є показник за параметром «відносна оригінальність».

Як видно з отриманих результатів, учні дійсно намагались скласти багато речень. Не всім це вдалося, однак показовим є випадок, коли одна з досліджуваних склала тринадцять речень, оригінальність яких була низька. Тому при оцінці результатів слід враховувати перш за все відносну оригінальність. За цим показником бали вище середнього мали 51% учнів. Це свідчить про те, що у даних учнів на достатньому рівні розвинута така властивість уяви, як аглютинація, тобто здатність створювати з декількох образів один. За цією методикою, 16% учнів, які мають 2,5-2,8 балів за параметром «відносна оригінальність», показують досить високий рівень розвитку у них творчої уяви. Загалом 63% школярів мають показник 2 і вище за параметром «відносна оригінальність». Решта 39% дітей мають показник нижче за середній. Слід відмітити, що 15% учнів з них мають мінімально можливий показник, що говорить про низький рівень розвитку творчої уяви, нездатність поєднати різні образи, тобто недостатній розвиток здатності до аглютинації.

Методика «Неповні фігури» (за К. Г. Речицькою та О. А. Сошиною) діагностує креативні (творчі) здібності дітей. Пропонується на основі кожної із запропонованих фігур намалювати якомога більше малюнків, причому домальовування може проводитися як усередині контуру, так і за його межами при будь-якому зручному для дитини повороті листа і зображені фігури, тобто можна використовувати кожну фігуру у різних ракурсах. Дана методика активізує діяльність уяви, виявляючи одну з його основних властивостей – бачення цілого раніше частин. Дитина сприймає запропоновані тест-фігури у якості частин якихнебудь цілісностей і добудовує, реконструює їх. Можливість здійснення такої реконструктивної функції уяви закладена у самій специфіці цього психічного процесу [3, с. 26].

Зображальна діяльність дозволяє як би вивести процеси уяви з внутрішнього плану у зовнішній, що створює свого роду наочні опори при недостатньому рівні сформованості внутрішніх механізмів комбінаторики процесів уяви у молодших школярів.

Загальна кількість малюнків, зроблених досліджуваними, досить висока. Разом з тим, часто спостерігається нерівномірність у використанні різних геометричних фігур. Наприклад, 11% учнів взагалі не використовували у своїх малюнках квадрат. 54% дітей найчастіше використовували у своїх малюнках коло. 58% школярів мають більше творчих малюнків, ніж типових. 5% досліджуваних має рівну кількість типових і творчих малюнків. Решта, 37% дітей, мають більше типових малюнків, ніж творчих.

За якісним рівнем малюнків 37% учнів відносять до другого рівня, який характеризується меншою схематичністю зображення, появою більшої кількості деталей як усередині основного контуру, так і за його межами. 48% дітей відносяться до третього рівня, для якого характерне виникнення навколо основного зображення «поля речей», тобто предметної оформленості навколишнього середовища. На цьому рівні спостерігається зміна масштабів зображення за рахунок використання заданої тест-фігури в якості якоїнебудь великої деталі цілісного зображення. Разом з тим, виступаючи у якості деталей зображення, геометрична фігура продовжує займати у ньому центральне положення. 16% школярів за якісним рівнем малюнків відносяться до п'ятого рівня. Для цих робіт характерне багаторазове використання заданої фігури при побудові єдиної смислової композиції. Тест-фігури у таких композиціях певною мірою маскуються за рахунок зменшення їх масштабів, зміни просторового положення, ускладнення композиції. Можливість багаторазового використання тест-фігури, як зовнішнього стимулу при створенні образу уяви, свідчить про пластичність уяви, більш високий рівень сформованості його операційних компонентів.

Більшість досліджуваних намалювали досить багато малюнків. Але саме це завдання виявилось досить складним для розуміння і викликало низку запитань. Спостерігалися досить парадоксальні малюнки, наприклад, один з досліджуваних намалював дівчину, обведену колом, хатинку, обведену колом, дехто додавав до фігур досить незначні деталі або інші геометричні фігури так, що не можна визначити, що це таке. Як було сказано вище, у більшості дітей домінують творчі малюнки, а не типові. Але кількість тих, які мають більше типових малюнків, досить значна. Відповідно, у тих учнів, у яких творчих малюнків більше, можна констатувати достатньо високу гнучкість використання ідей, а у тих, у кого більше типових малюнків – низьку.

Також 58% досліджуваних мають більшість оригінальних малюнків, у 16% з них домінують творчі малюнки, що свідчить про велику силу і пластичність їх фантазії. У інших учнів спостерігається не сформованість механізмів комбінаторики процесів уяви.

За отриманими результатами даної методики жоден із школярів не має першого рівня, для робіт яких характерна надзвичайна схематичність, практично повна відсутність деталей, що не спостерігається на малюнках дітей. На малюнках цих учнів не зображені так, щоб їх контури співпадали з контурами запропонованих геометричних фігур. Слід також відмітити, що жодного з досліджуваних не можна віднести до шостого, найвищого рівня розвитку творчої уяви. На цьому рівні відмічається найбільша свобода зовнішніх даних лише як «матеріалу», поштовху до уяви і творчості. Використання при створенні ідей і продуктів уяви дії «включення» забезпечує багатоваріантність вирішення задач, перебудовуючи й спрямовуючи процес уяви у бік пошуку оптимального рішення, що відповідає ймовірнісному характеру відображення дійсності, який складає специфіку процесу уяви.

Висновки. На підставі проведеного дослідження ми можемо зробити наступні висновки:

1. Провідною діяльністю молодших школярів є учбова діяльність. Основними новоутвореннями цього вікового періоду є довільність, внутрішній план дій та рефлексія. Соціальна ситуація розвитку молодшого школяра зі вступом до школи істотно змінюється. На нього лягають

нові обов'язки, змінюються стосунки з родиною, яка починає по-новому контролювати його, дитина значну частину часу проводить у школі, де спілкується з однокласниками та вчителями. У дитини можуть виникати труднощі у пристосуванні до вимог учбової діяльності. Тому родина повинна допомогти прийняти ці вимоги як неминучі і необхідні для її розвитку.

2. Пізнавальні процеси молодших школярів мають ряд характерних особливостей. Сприймання поступово стає більш довільним і цілісним процесом, хоча спочатку воно має мимовільний характер. Школярі не можуть керувати сприйманням, самостійно аналізувати той чи інший предмет. Сприймання молодших школярів характеризується поверховістю. Вони помічають не головне, а те, що яскраво виділяється на фоні інших предметів. Часто зустрічаються пропуски букв та слів у письмових роботах. Проте з віком сприймання стає більш довільним, зростає точність розрізнення предметів.

Переважаючим видом уваги учнів початкової школи є мимовільна увага. Дитина ще не може довільно керувати своєю увагою і тому легко відволікається. Навіть при зосередженні уваги учні не помічають головного, суттєвого.

Молодший шкільний вік характеризується значними якісними змінами, які відбуваються у розвитку пам'яті дитини. Підвищується здатність заучувати і відтворювати потрібний матеріал. Зростає продуктивність, міцність запам'ятовування навчального матеріалу. З віком підвищується точність впізнавання запам'ятованих об'єктів. Змінюється співвідношення мимовільного і довільного запам'ятовування у бік зростання ролі довільного. Інтенсивно розвивається словесно-логічна пам'ять.

Період навчання у першому класі припадає на перехід від доопераційного мислення до мислення на рівні конкретних операцій. Діти цього віку здатні встановлювати причино-наслідкові зв'язки, якщо вони можуть безпосередньо спостерігати за зміною об'єкту. Досягнення рівня конкретних операцій відкриває для учнів можливість теоретично міркувати про світ і створює основу для досягнення стадії формальних операцій. Під впливом навчання змінюється співвідношення образних і понятійних, конкретних і абстрактних мислення. Ці зміни відбуваються по-різному у залежності від змісту навчання.

3. Основна тенденція у розвитку уяви молодших школярів полягає у переході від переважно репродуктивних форм до творчої переробки уявлень, від простого комбінування до логічної побудови нових образів, тобто збільшується питома вага творчої уяви. З віком учні все менше потребують опори на конкретні предмети та дії. Зростає вимогливість до витворів своєї уяви. З віком образи уяви стають більш цілісними, диференційованими. Зростає швидкість утворення образів уяви.

4. Творча уява дітей бідніша за творчу уяву дорослих через те, що у них менший життєвий досвід, а отже, і менше матеріалу для фантазії. Тому для збагачення творчої уяви дитини слід збагачувати її досвід. У молодшому шкільному віці з'являються гарні передумови для розвитку творчої уяви. Але ці передумови далеко не завжди реалізуються. Це відбувається з ряду причин: недооцінка ролі творчої уяви, орієнтація системи освіти на репродуктивне відтворення матеріалу. Недостатня увага приділяється діагностиці рівня розвитку творчої уяви; формам роботи, які б сприяли її розвитку. Щоб подолати цей недолік, необхідні методики діагностики творчої уяви та спеціальні завдання для її розвитку.

5. Для визначення рівня творчої уяви молодших школярів було проведене дослідження. З його результатів видно, що високий рівень розвитку творчої уяви має невелика частина досліджуваних, у той час як більша частина має посередній або низький рівень розвитку творчої уяви. Це можна вважати й підтвердженням попереднього висновку, де наголошується на недостатню увагу до розвитку творчої уяви молодших школярів з боку освітніх закладів.

Список літератури:

1. Яровенко М. Розвиток уяви та літературних здібностей молодших школярів / М. Яровенко // Початкова школа. – 2003. – № 3. – С. 14-17.
2. Натадзе Р. Г. Установочное действие воображения в школьном возрасте / Р. Г. Натадзе // Вопросы психологии. – 1978. – № 5. – С. 63-72.
3. Речицкая Е. Г. Развитие творческого воображения младших школьников / Е. Г. Речицкая, Е. А. Сошина. – М., 1999. – С. 25-44.
4. Рослякова Е. Е. Проблема воображения в контексте гуманистического подхода к развитию личности ребёнка / Е. Е. Рослякова // Начальная школа. – 2003. – № 5. – С. 51-53.
5. Чорна Л. О. Роль шкільного психолога у розвитку творчої уяви молодших школярів // Л. О. Чорна // Обдарована дитина. – 2004. – № 9. – С. 24-29.

Яновская Т.А.
Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСКОГО ВООБРАЖЕНИЯ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
Статья посвящена проблеме проявления особенностей творческого воображения младших школьников. Проанализировано современное состояние исследуемой проблемы, которое показало недостаточную теоретическую и практическую проработку проблемы особенностей развития творческого воображения учащихся начальной школы. Дан анализ психологическим особенностям формирования личности младшего школьника. Охарактеризованы особенности познавательной сферы учеников. Рассмотрены особенности воображения младших школьников и развитие его творческого уровня в процессе учебной деятельности. Определено основная тенденция в развитии воображения младших школьников. Выделены показатели, которые определяют уровень сформированости воображения ребёнка: количественная продуктивность деятельности ученика, гибкость использования идей, оригинальность изображения объектов. Проанализировано достоинства и недостатки особенностей развития творческого воображения учеников начальной школы во время обучения.
Ключевые слова: способности, специальные способности, воображение, творческое воображение, сенситивность, младший школьник.

Yanovskaya T.A.
Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko

FEATURES OF CREATIVE IMAGINATION OF CHILDREN OF MIDCHILDHOOD

Summary
The article is sanctified to the problem of display of features of creative imagination of junior schoolchildren. The modern state of the investigated problem, that showed the insufficient theoretical and practical working of problem of features of development of creative imagination students initial school, is analysed. An analysis is given to the psychological features of forming of personality of junior schoolboy. The features of cognitive sphere of students are described. The features of imagination of junior schoolchildren and development of his creative level are considered in the process of educational activity. It is certain basic tendency in development of imagination of junior schoolchildren. Indexes that determine the level of forming of imagination of child are distinguished: the quantitative productivity of activity of student, flexibility of the use of ideas, originality of image of objects. Were analyzed of dignity and lacks of features of development of creative imagination of students of initial school during educating.
Keywords: abilities, special abilities, imagination, creative imagination, sensytyvnist, junior student.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 338.48:004

АВТОМАТИЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ

Опалько М.С., Примак Т.Ю.
Національний університет харчових технологій

Досліджено теоретичні питання формування інформаційних технологій в туристичній індустрії. Проаналізовано роль інформаційних технологій в управлінні туристичним підприємством. Узагальнено та охарактеризовано основні програмні продукти автоматизації роботи підприємств. Доведено корисність використання інформаційних технологій в туризмі. Висвітлено доречність та ефективність використання автоматизованих систем для туристичних підприємств.
Ключові слова: інформаційні технології, підприємство, автоматизація, туристична діяльність, ефективність, туристична індустрія, програма.

Постановка проблеми. Обов'язковою передумовою для вдалого старту та функціонування суб'єктів господарювання у туристичній галузі є її сучасне інформаційне забезпечення. Застосування сучасних інформаційних технологій в управлінській діяльності більшості туристичних підприємств сьогодні є одним із найважливіших факторів підвищення ефективності. Високі темпи росту інформаційних технологій, великі надходження коштів у сферу послуг та як наслідок розширення процесів глобалізації активно впливають на розвиток індустрії туризму. Туристичні підприємства які давно працюють у сфері обслуговування, або тільки розпочинають свою діяльність, постійно стикаються у своїй діяльності з багатьма проблемами, розв'язати які неможливо без допомоги автоматизованих інформаційних технологій. Безперервне удосконалення інформаційних технологій створює умови для високоякісного задоволення постійно зростаючих потреб потенційних споживачів туристичних послуг, що безпосередньо спричиняють посилення конкуренції між туристичними фірмами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання автоматизації діяльності як туристичного, так і підприємства в цілому було широко висвітлено в працях багатьох зарубіжних авторів: В. Квартальнова, Т. Тимофєєва, А. Соловйова, Хамера, Чампі, Джонсона, Брандона та інших. В українській науці проблему автоматизації туристичних підприємств досліджували С. Мельниченко, А. Татаринцева, О. Олійник.

Розглядаючи сутність та особливості інформаційних технологій, М.М. Скопень використовує наступну термінологію:

1. Інформаційні технології (ІТ) – сукупність прийомів, методів та засобів послідовного якісного перетворення інформації на таких етапах інформаційних процесів, як: збір, передача, зберігання, обробка, накопичення;

2. Автоматизована інформаційна технологія (АІТ) уявляє собою сукупність прийомів, методів і програмно-технічних засобів послідовного автоматизованого перетворення інформації на відповідних етапах інформаційних процесів;

3. Комп'ютерні ІТ – це АІТ, які реалізуються на базі персональних комп'ютерів з використанням такого сучасного пакету програм, як Microsoft Office XP в середовищі Windows [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний науковий інтерес до питань інформаційних технологій в туризмі, методика оцінки економічної ефективності та впровадження у діяльність туристичного підприємства комп'ютерних систем автоматизації досліджено недостатньо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття особливостей застосування сучасних ІТ в управлінні туристичними підприємствами. Проведення аналітичних та практичних досліджень, аналіз автоматизованих систем, розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності управління інформаційними технологіями на туристичному підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Будь які управлінські інформаційні процеси управління підприємством включають в себе процедури реєстрації, збору, передачі, зберігання, обробки, видачі інформації і прийняття управлінських рішень. Інформаційні технології являють собою ті засоби і методи за допомогою яких реалізуються ці процедури в різних інформаційних системах.

Туристична діяльність є інформаційно-насиченою на відміну від інших видів економічної діяльності. Оскільки, туристичну послугу зазвичай купують раніше і далеко від місця споживання, туризм майже повністю залежить від передачі і використання інформації про наявність необхідної послуги, її вартості та якості. Інформація відіграє важливу роль в процесі поєднання постачальників туристичних послуг в єдину систему.

Наукові погляди на інформацію як філософську та економічну категорію давно сформувались. Але, термін «інформація» визначають по різному в залежності від області її застосування та наукової галузі. Фундаментальними дослідженнями інформації займались: Гарнхемом Н., Кастельс М., Коган В.З., Макадамс А., Махлуп Ф., Хеллгрен М., Зайцева Н.А., Гужва В.М.,

© Опалько М.С., Примак Т.Ю., 2016

Скопень М.М., Ситник В.Ф., Писаревська Т.А., Єрьоміна Н.В., Краєва О.С. та інші.

Пануючі у закордонних учених точки зору на інформацію добре систематизував Ф. Махлуп:

1) інформація – процес передачі знань, сигналу чи повідомлення;

2) інформацією є поточні дані про перемінні величини в деякій галузі діяльності, систематизовані відомості щодо основних причинних зв'язків, котрі містяться у знанні як понятті більш загального класу, по відношенню до якого інформація є підлеглою;

3) інформація є знання, які передані кимось іншим чи набуті шляхом власного дослідження чи вивчення [2];

Ринок туристичних послуг вимагає адекватної реакції суб'єктів діяльності на наявність своєчасної і точної інформації, вміння її осмислити, зробити висновки та результативно використати в управлінських рішеннях. Інформація є необхідною складовою в управлінні туристичним підприємством, оскільки вона виступає основою управлінського процесу.

Сукупність всієї інформації, необхідної для функціонування туристської системи на тому чи іншому рівні управління, являє собою інформаційну базу даних туризму.

Сукупність інформаційної бази даних туризму і спеціалізованих інформаційних технологій, призначених для її обробки, які забезпечують ефективне функціонування туристської системи на різних рівнях управління туризмом являють собою інформаційне забезпечення туризму.

Для обробки туристичної інформації використовуються спеціалізовані інформаційні технології.

Згідно з визначенням, прийнятим ЮНЕСКО, інформаційна технологія – це комплекс взаємопов'язаних, наукових, технологічних, інженерних дисциплін, що вивчають методи ефективної організації праці людей, зайнятих обробкою і зберіганням інформації; обчислювальна техніка і методи організації та взаємодії з людьми та виробничим устаткуванням, а також соціальні, економічні та культурні проблеми [1].

У даний час сформувалися наступні напрями розвитку інформаційних технологій в туризмі:

– локальна автоматизація роботи в туристському офісі;

– впровадження прикладних програм автоматизації формування, просування і реалізації туристського продукту;

– використання систем управління базами даних;

– використання локальних комп'ютерних мереж;

– впровадження телекомунікаційних систем резервування місць в готелях і бронювання квитків;

– впровадження мультимедійних маркетингових систем;

– використання глобальної мережі Інтернет [5].

Розвиток інформаційних технологій пов'язаний з такими чинниками:

– необмежений обсяг інформації, що дозволяє представити докладну інформацію туристичної фірми про її проекти, фото та інші наочні матеріали;

– широта охоплення аудиторії;

– цілодобовий доступ;

– можливість оперативного поновлення, що особливо важливо з огляду на динамічність змін у вимогах попиту та економічні можливості пропозиції його задовольнити;

– інтерактивний режим;

– повна статистика звернень після встановлення лічильника відвідувань сайту можна визначити кількість звернень до джерела інформації, визначити показники відповідності пропозиції запитам потенційного попиту, обсяги реального попиту тощо.

Автоматизована інформаційна технологія (АІТ) – системно організована для вирішення задач управління сукупність методів і засобів реалізації операцій збору, реєстрації, передачі, накопичення, пошуку, опрацювання і захисту інформації на базі застосування розвиненого програмного забезпечення, засобів обчислювальної техніки і зв'язку, а також способів, за допомогою яких інформація пропонується клієнтам [3].

Сучасні автоматизовані інформаційні технології активно впроваджуються в сферу туристичного бізнесу, та їх застосування стає невід'ємною умовою підвищення конкурентоспроможності будь-якого туристського підприємства.

В даний час навіть невеликі турфірми в стані використовувати комп'ютери для автоматизації управління підприємством. Для них потрібні системи, які в найкоротші терміни надають відомості про доступність транспортних засобів та можливості номерного фонду готелів, забезпечують швидке резервування і внесення коректівів, а також автоматизацію допоміжних програм при наданні туристичних послуг, а саме формування таких документів, як квитки, рахунки, путівники, забезпечення довідковою інформацією і т.д.

Індустрія туризму дозволяє використовувати все різноманіття комп'ютерних технологій, починаючи від спеціалізованих програмних продуктів управління окремої туристської фірмою, до застосування глобальних комп'ютерних мереж. На сьогоднішній день в туризмі використовується достатньо багато новітніх комп'ютерних технологій, наприклад, глобальні комп'ютерні системи резервування (GDS), інтегровані комунікаційні мережі, системи мультимедіа, Smart Cards, інформаційні системи менеджменту та інші.

Автоматизація управління діяльністю туристичної фірми тісно пов'язана із системою збору та аналізу зовнішньої поточної інформації. Ці процеси мають комплексний характер і охоплюють усі сторони функціонування туристичної фірми і взаємин з клієнтами. Система збору зовнішньої поточної інформації, під якою розуміється набір джерел і методичних прийомів, за допомогою яких управлінці отримують інформацію з комерційного середовища, забезпечує керівників даними про останні події на ринку надання туристичних послуг. Збір інформації відбувається з книг, газет, спеціалізованих видань, розмов з клієнтами, постачальниками послуг, турагентами.

В роботі туристичних підприємств використовується різноманітне програмне забезпечення, що дозволяє автоматизувати роботу персоналу та керівництва турфірми.

Як приклад можна навести програмне забезпечення для підприємств туристичної сфери, що розробляється компанією «Парус-Запад»:

«Парус-Підприємство» – проста та зручна, потужна повнофункціональна система, що дозво-

ляє автоматизувати усі облікові та управлінські задачі, характерні для підприємств малого та середнього бізнесу;

«Парус-Консультант» – система, в базі даних якої зібрано ряд нормативних документів, що регламентують порядок оподаткування фізичних та юридичних осіб, ведення бухгалтерського обліку, зовнішньоекономічної діяльності та стосуються інших аспектів діяльності турпідприємства;

«Парус-Турагентство» – система, що дозволяє вести деталізований облік параметрів клієнта, вести облік особистих даних, враховувати параметри квитків на різні види транспорту, здійснювати візову підтримку, формувати рахунки, угоди та платіжні документи, вести облік розрахунків з клієнтами та здійснювати інші операції [4];

В роботі турфірм також використовуються програмні комплекси:

1. «САМО-ТурАгент»;
2. «САМО-Тур-автоматизація туроператора;
3. «Майстер-Тур»;

За допомогою таких систем можна здійснювати оцінку фактичного стану підприємства, а також прогнозувати і моделювати управлінські рішення.

Також важливу роль відіграють інформаційні технології у виконанні маркетингових функцій підприємствами туристичної індустрії, оскільки саме вони спрощують вирішення складних завдань у динамічному діловому оточенні, яке постійно змінюється. Інформаційні технології забезпечують підтримку маркетингу двома основними способами: шляхом надання інформації, необхідної для прийняття маркетингових рішень, та забезпечення каналами для надання послуг новими способами.

Інформаційні технології надають можливості туристичним підприємствам досліджувати стан і розвиток попиту на ринку, підвищувати якість туристичного продукту, використовувати більш економічні канали просування продуктів; забезпечують простий та швидкий для споживача спосіб придбання послуг, високий рівень обслуговування та утримання клієнтів, що сприятиме скороченню витрат завдяки більшій ефективності внутрішніх операцій та комерційних процедур.

Висновки. Отже, активне впровадження сучасних комп'ютерних технологій у діяльність туристичних підприємств є необхідною умовою їх успішної роботи, оскільки точність, надійність, оперативність і висока швидкість обробки та передачі інформації визначає ефективність управлінських рішень у цій сфері. Впровадження інформаційних технологій змінює технологію управління, звільнює користувачів від трудомістких процедур обробки інформації, значно підвищує оперативність прийняття рішень, поліпшує комфортність праці. Перспективи подальшого дослідження полягають у визначенні ефекту від впровадження сучасних інформаційних технологій при управлінні конкретним підприємством туристичної сфери.

Список літератури:

1. Миронов Ю. Б. Інформаційні технології в діяльності санаторно-готельних підприємств // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – 2007. – Випуск 26. – С. 193-200.
2. Скопень М. М. Комп'ютерні інформаційні технології в туризмі / М. М. Скопень. – К.: Кондор, 2005. – 301 с.
3. Тимофеев Т. В. Тенденции использования современных систем автоматизации деятельности туроператоров / Т. В. Тимофеев // Вестник РМАТ: науч. журн. / РМАТ – № 2, 3 (5, 6) – 2012.
4. Татаринцева А. С., Олійник С. М. Управління підприємствами туристичної сфери з використанням сучасних інформаційних технологій / Татаринцева А. С., Олійник С. М. // Вісник Запорізького національного університету: наук. журн. – ЗНУ – № 1 (9). – 2014.
5. Юхимчук І. Технологічні аспекти впровадження інформаційних технологій у діяльність туристичного підприємства [Електронний ресурс] / І. Юхимчук // Сучасний стан, ретроспективи та перспективи розвитку економічної системи України: всеукр. студ. інтернет-конф., 14-15 грудня 2010 р. – Режим доступу: http://conf-cv.at.ua/forum/47-378-1

Опалько М.С., Примак Т.Е.
Национальный университет пищевых технологий

АВТОМАТИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ТУРИСТИЧЕСКИМ ПРЕДПРИЯТИЕМ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЕГО ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования информационных технологий в туристической индустрии. Проанализирована роль информационных технологий в управлении туристическим предприятием. Обобщены и охарактеризованы основные программные продукты автоматизации работы предприятий. Доказано полезность использования информационных технологий в туризме. Освещены уместность и эффективность использования автоматизированных систем для туристических компаний.
Ключевые слова: информационные технологии, предприятие, автоматизация, туристическая деятельность, эффективность, туристическая индустрия, программа.

Opalko M.S., Primak T.E.
National University of Food Technologies

AUTOMATION OF TOURISM ENTERPRISES AS A MEANS OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF ITS OPERATIONS

Summary
The theoretical questions of the formation of information technology in the tourism industry. The role of information technology in the management of tourism enterprises. Overview and describes basic software automation companies. Proved the usefulness of information technology in tourism. Deals with the relevance and effectiveness of automated systems for travel companies.
Keywords: information technology, enterprise automation, tourist activities, the effectiveness, tourist industry, program.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.08:792.7

СИНТЕЗ МИСТЕЦТВ У ПРОСТОРІ ЕСТРАДНОГО ВИДОВИЩА

Верхова А.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті подано критичний аналіз понять «взаємодія мистецтв», «синтез мистецтв», «художній синтез», на основі якого визначено актуальне для використання в межах естрадного видовища. Охарактеризовано синестезію з точки зору приналежності до процесу синтезу. Розглянуто різні способи класифікації мистецтв за їхніми видовими ознаками. Здійснено спробу охарактеризувати синтетичність не як основну рису естрадного мистецтва, а як загальну ознаку будь-якого із мистецтв. Вжито термін «мімезис» в якості ключового фактору взаємодії мистецтв на різних рівнях.
Ключові слова: синтез мистецтв, художній синтез, мімезис, синестезія, естрадне мистецтво.

Постановка проблеми. Проблема якісного поєднання різних видів мистецтва в процесі створення естрадного видовища є однією з ключових для теоретиків та практиків естради. Проаналізовані наукові роботи в галузі мистецтвознавства останніх п'яти років, що присвячені питанню синтезу та взаємодії мистецтв на естраді, свідчать про підвищення зацікавленості науковців цією проблемою. Виявлення недосконалості понятійного апарату у опрацьованих роботах, що впливає на якісний показник теоретичної складової, викликало потребу у конкретизації загальних положень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду проблеми синтезу мистецтв присвячені численні праці як у сфері мистецтвознавчої літератури (А. Конніков, О. Рубб, С. Клітін, І. Шароєв та ін.), так і в сфері філософського знання (Аристотель, Леонардо да Вінчі, Д. Дідро, Й. Гете, І. Кант, Ф. Шіллер та ін.). Не залишається означена проблема і поза увагою сучасних науковців. Проте, якщо у випадку перших синтез мистецтв виступає як процес створення художньо цілісного й якісного абсолютно нового утворення, то філософи розглядають його як світоглядну проблему, відображення навколишнього світу у процесі художнього осмислення. Стосовно сучасних досліджень, то синтез мистецтв (естрадний в тому числі) розглядається з позиції використання у процесі педагогічної діяльності (О. Бичек), у виставах студентського театру (Л. Лимаренко), як ознака диференційованих жанрів мультикультурного простору естради (В. Калужська) та в порівняльному аналізі провокативно ототожнених понять «естради» та «шоу-бізнесу» (О. Гончарук).

Як правило, жоден із дослідників не висуває доказів, що заперечують відсутність проблеми синтезу мистецтв. Таким чином В. Яромчук підкреслює, що «взаємодія мистецтв породжує художні новоутворення, які спроможні цілісно сприймати всі види художньої діяльності на основі інтегративного руху художнього образу, коли музика, слово, жест, пластика, статика та динаміка зображення синтезуються» [8, с. 93].

Отже, якщо навести загальноприйняте визначення «естрада – мистецтво синтетичне», можна констатувати остаточну потребу у вивченні процесу цього синтезу. Проте, як правило, у методичних дослідженнях увага науковців зосереджується на театрі та кінематографі. Можливо, ухилення від вивчення окресленого процесу на естраді пов'язане із не менш важливим питанням виникнення попередньої, в якому більшість дослідників знаходять її спільні риси із театральним мистецтвом. Однак, цей факт, який аналогічно потребує додаткового вивчення, не нівелює потреби у осмисленні синтезу мистецтв в площині саме естрадного видовища.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ґрунтуючись на одержаних в процесі дослідження результатах можна окреслити незаповнені попередніми дослідниками прогалини теоретичного знання щодо синтезу мистецтв у просторі естрадного видовища. До них можна віднести наступні: відсутність самостійного понятійного апарату; застосування широкої термінологічної варіативності стосовно трактування «синтетичності» як головної ознаки естрадного мистецтва; відсутність ґрунтовних робіт, присвячених дослідженню естрадного мистецтва, оригінальна основа якого полягає у режисерській компіляції інших видів мистецтв.

Мета даної статті. Головною метою цієї роботи є визначення актуальних для естради понять, а також здійснення спроби доведення синтетичності як однієї з основних рис переважної більшості мистецтв.

Виклад основного матеріалу. Синтез мистецтв перебуває у полі зору філософів і є однією з категорій естетики. Саме в процесі його філософського осмислення виникає потреба у видовому розрізненні мистецтв як основного об'єкта зазначеного процесу. Проте, заради цілісного вивчення поставленого питання варто передусім звернутись до самого категоріального апарату і дати визначення поняттям «синтез» та «мистецтво», які будуть використані саме в контексті даної статті і не вважаються абсолютно сталими, адже питання щодо єдиновірного визначення використаних понять досі залишається суперечливим.

За означенням дослідників, мистецтво становить духовний стрижень культурного життя суспільства, естетичне відображення світу людиною. Якщо дотримуватись повного циклу процесу

© Верхова А.О., 2016

визначення, варто звернутись до етимології, що дасть певне розуміння походження слова «мистецтво». Численні науковці апелюють до німецького слова «meister» (майстер), що є похідним від латинського «magister» (учитель, майстер), основою якого є злиття слів «magis» (більше, великий) та «history» (умілець). Відповідно до цього, Г. Вижлецов стверджує, що «мистецтво – форма суспільної свідомості (а не лише пізнання), що відображає суспільне буття. При цьому воно – не механічне дзеркальне відображення, а наділений відносною самостійністю спосіб духовного виробництва, що здійснює зворотній вплив на відображену ним дійсність» [3, с. 7]. У наведеному визначенні особливо ціннісним є підкреслення двобічної діяльності мистецтва, яку не відображають у своїх працях більшість дослідників.

Подальшим етапом є логічне звернення до поняття «синтез», що походить від грецької та означає поєднання, з'єднання, а також поряд із аналізом є одним із засобів пізнання і вивчення дійсності людиною. Також варто зазначити, що в процесі дослідження синтезу в сфері мистецтв С. Холодинська звертається до поняття синестезії, окреслюючи його як один із різновидів синтезу й «...не просто образне єднання, а «переклик почуттів»...» [7, с. 118]. Проте, деякі науковці заперечують дане судження наголошуючи на тому, що синестезія – не різновид, а основа синтезу, й полягає вона у «співвідчутті», взаємодії між окремими модальностями сприйняття (візуальною, аудіальною та кінестетичною).

Якщо розглядати синестезію як основу синтезу, то його рівень теоретично повинен був би перевести поєднання різнорідних мистецтв у площину «надсинтезу», що спричинив би утворення феномену «кольорового слуху» у різних проявах поліфонічного єднання. «Окремі види мистецтва за своєю суттю моносенсорні... Саме синестезія допомагає подолати видову обмеженість кожного мистецтва зокрема, компенсує неповноту чуттєвого сприйняття в моносенсорних мистецтвах» [7, с. 129]. Отже, синестезія є специфічним проявом синтетичного єднання моносенсорних мистецтв на чуттєво-образному рівні, але не притаманна усім видам синтезу мистецтв в якості їх основи.

«У контексті зв'язку проблеми функціональності і синтезу мистецтва видається цікавою точка зору українського дослідника Ю. Легенького, який оперує трьома різними поняттями при розгляді проблем синтезу. Він зазначає: «Вважаємо необхідним розрізняти поняття «взаємодія мистецтв», «синтез мистецтв» та «художній синтез» [7, с. 69].

Звернення до диференціації такого типу є необхідною задля уникнення можливих питань стосовно коректності постановки проблеми навколо саме синтезу мистецтв, хоча доволі часто ці поняття є доволі абстрактними та використовуються в єдиному синонімічному руслі. Отже, «взаємодія – це філософська категорія, яка відтворює процеси впливу об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість і народження одним об'єктом іншого. Взаємодія – об'єктивна і універсальна форма руху, розвитку, що визначає існування та структурну організацію будь-якої матеріальної системи» [6, с. 216].

Відповідно, «сучасна естетика розглядає синтез мистецтв як органічну єдність художніх засобів і образних елементів різних мистецтв, в якій втілюється універсальна здатність людини естетично опановувати світ... Водночас – це результат взаємодії протилежних засад, що вступаючи в конфлікт між собою, переборюють його і сполучаються в нову художньо-синтетичну реальність» [7, с. 71]. Отже, у порівняльному аналізі наведених визначень двох означених понять, назріває висновок, що взаємодія мистецтв – це певна співпраця, своєрідні партнерські стосунки, в процесі яких створюється єдине ціле, але простежуються межі кожного окремого мистецтва. Натомість, синтез мистецтв передбачає поєднання, взаємопроникнення і підпорядкування одного виду мистецтва іншому і взаємодію за законами домінуючого.

Залишається охарактеризувати «художній синтез» як одну із ключових категорій, яка визначена тим, що в неї «...входять і деякі такі компоненти, котрі самі по собі, не будучи включеними у певну естетичну систему, носять ніби позахудожній характер» [2, с. 15]. Звертаючись до такого трактування поняття, можна зробити висновок, що художній синтез в своїй основі не є виключно мистецькою категорією, адже на початковому етапі містить не лише принципово художні елементи. Проте не варто лишати поза увагою те, що в процесі художнього синтезу може бути створена категорія, котра є результатом синтезу мистецтв. «Поруч із цим особливість синтетичних мистецтв в тому саме і полягає, що поза художнім сплавом, що органічно об'єднує різноманітні мистецтва, вони в принципі існувати не можуть. Синтез лежить в самій основі таких мистецтв» [2, с. 10].

Відповідно до наведених визначень, можна стверджувати, що різноплановість синтезу мистецтв та художнього синтезу полягає у відсутності обмеження останнього лише мистецьким простором. Отже, залучення елементів математики та фізики в естрадних жанрах ілюзіонізму та мнемотехніки є свідченням того, що естрада відноситься до художнього синтезу. Натомість потрібно зазначити, що синтез мистецтв і художній синтез є достатньо взаємопроникними і невідривними одне від одного поняттями, особливо в просторі естрадного видовища. І, як стверджував С. Клітін: «Естрадне мистецтво – це конгломерат (поєднання різнорідних предметів, явищ) особливих жанрів усіх видів просторових та просторово-часових мистецтв» [4, с. 27].

Ґрунтуючись на останньому твердженні простежується необхідність визначення видової структури мистецтв. «В теоретичному ужитку можна зустріти терміни «часові», «просторові», «синтетичні», «зображальні», «виражальні», «поліфонічні», «просторово-часові», «зорові», «слухові», «прості», «виконавські», «прикладні» та ін.» [7, с. 53]. Усі перераховані види мистецтв мають спільні принципи, мету, але різняться формами і засобами матеріального втілення.

В сучасній естетиці існує визнана триєдність поділу мистецтв: просторові або статичні (скульптура, живопис, архітектура) – часові або динамічні (музика, література) – просторово-часові або синтетичні (театр). У визначеному поділі естрадне мистецтво стоїть поруч із театральним, адже так само поєднує попередні два у своїй площині.

Варто наголосити, що спроби класифікації мистецтв були здійснені ще античними філософами Платоном та Аристотелем, які, однак, обмежились дослідженням специфіки лише певної когорти мистецтв. Цілісний підхід застосував І. Кант, зробивши наголос на теоретичній складовій кожного з мистецтв, оминувши важливу практичну складову. Г. Гегель ґрунтуючись на співвідношенні форми та ідеї конкретних видів мистецтва, розробив першу систему класифікації їх взаємозв'язків.

В ході історичного розвитку наукової думки численні дослідники звертались до проблеми класифікації мистецтв, вирішуючи її відповідно до рівня власних вимог та потреб. Критеріями класифікації виступали: спосіб сприйняття; спосіб і тип зображення дійсності; особливості створення художнього образу; характеристика сполучення художніх засобів; матеріал, залучений в процесі творення художнього образу.

В межах сучасної системи мистецтв простежуються дві течії: з тяжінням до синтезу й з орієнтиром на автономію кожного з мистецтв. Проте, в процесі дослідження проблеми поділу мистецтв група науковців-естетиків (Л. Альохіна, М. Афасіжев, М. Овсянніков) розробила власну систему, сформовану за принципом впливу на людину: від зображення до вираження, від вираження до зображення «...хоча кожен раз при цьому досягається єдність того й іншого» [1, с. 246].

Таблиця 1

Прикладні («трудові») мистецтва	Архітектура Декоративно-прикладне мистецтво	Просторові мистецтва
Образотворчі мистецтва	Скульптура Живопис Графіка Художня фотографія	
Мистецтво слова	Література	Часові мистецтва
Мистецтво звуку	Музика	
Видовищні («ігрові») мистецтва	Хореографія Театр Кіно Телебачення Естрада Цирк	Просторово-часові мистецтва

Джерело: [1, с. 255]

Абсолютно усі види мистецтва долучаються до естетичного опанування світу формуючи безперервний процес взаємодії. За Аристотелем, єдиною основою усіх видів мистецтва є мімесис (наслідування дійсності), що варіюється лише предметом, способом і засобами наслідування». При цьому виділяється група мистецтв, котрі користуються усім сказаним (їх ми нині називаємо синтетичними)» [1, с. 241].

В. Ванслов підкреслює, що кожне мистецтво є самостійним, проте підсвідомо прагне до синтетичної взаємодії, що викликана неповнотою можливого відображення дійсності лише засобами власної виразності. Отже, з останнього твердження як результат назріває наступне: будь-який вид мистецтва за своєю природою перспективно синтетичний. Особливий сектор формують просторово-часові мистецтва, в яких дана перспектива закладена в основу творення.

Поруч із поняттям «синтетичне мистецтво» А. Зеленов і Г. Куликов пропонують розрізняти «мономистецтва» і «полімистецтва». Відповідно, «полімистецтво» у даному випадку є синонімом «синтетичного мистецтва», адже є сукупністю мономистецтв, серед яких означені науковці виокремлюють: «1) мистецтво слова (література); 2) мистецтво звуку (музика); 3) мистецтво руху (хореографія); 4) мистецтво ліній (графіка); 5) мистецтво об'єму (скульптура); 6) мистецтво світла (живопис, фотографія); 7) мистецтво міміки (акторське мистецтво, пантоміма)» [5, с. 72].

Висновки і пропозиції. Отже, усі види мистецтва, підґрунтям яких, безумовно, за Аристотелем, є мімесис (наслідування дійсності), автоматично тяжіють до синтетизму, адже поєднують у собі властивості власного відображення та ознаки відображуваного об'єкта. Відповідно, зазначаючи характерною ознакою мистецтва естради синтетичність, не варто обмежуватись лише окресленим напрямом, а уточнювати його більш широко. Адже за своєю природою усі мистецтва, без винятку, мають синтетичну першооснову й в процесі свого існування тяжіють до синтетичних сполучень з метою отримання більш розгалуженої варіативності засобів відображення дійсності.

Саме поняття синтезу мистецтв має декілька варіантів трактування, в межах яких утворилися сталі зв'язки: «взаємодія мистецтв», «синтез мистецтв», «художній синтез», – котрі досить часто використовуються в рамках одного синонімічного вжитку. В процесі дослідження з'ясовано, що «взаємодія мистецтв» – абсолютно близька до «синтезу мистецтв» категорія, ключова розбіжність між якими полягає у ступені поєднання мистецтв в рамках кожної з них. «Взаємодія» передбачає рівноправне співіснування залучених складових, а «синтез» – домінування одного із компонентів. В той час, як «художній синтез» відрізняється залученням до переліку можливих учасників позахудожніх елементів, що і виступає єдиною відмінністю від «синтезу мистецтв».

Отже, мистецтво естради рівноправно можна вважати як синтезом мистецтв, так і художнім синтезом, основою якого є мімесис. Відповідно до критеріїв класифікації естрадне мистецтво відноситься до просторово-часових видів мистецтв, з одного боку, та до видовищних («ігрових»), з іншого.

Список літератури:

1. Ванслов В. В. Что такое искусство / В. В. Ванслов. – Москва: Изобразительное искусство, 1988. – 328 с.
2. Взаимодействие и синтез искусств [Текст]: [сборник статей] / Академия наук СССР, Научный совет по истории мировой культуры; ред. Т. А. Лапицкая; худож. Л. А. Яценко. – Ленинград: Наука, 1978. – 269 с.
3. Выжлецов Г. П. Искусство как специфическая форма отражения мира [Текст] / Канд. филос. наук Г. П. Выжлецов. – Ленинград: и-во «Знание» РСФСР. Ленингр. организация, 1975. – 16 с. ; 22 см. – (Методическое пособие в помощь лектору / О-во «Знание» РСФСР. Ленингр. организация).

4. Клитин С. С. Эстрада: проблемы теории, истории и методики: Учеб. пособие / С. С. Клитин. – Ленинград: Искусство, 1987. – 190 с.
5. Михалев В. П. Видовая специфика и синтез искусств / В. П. Михалев. – Киев: Наукова думка, 1984. – 100 с.
6. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – Москва: Сов. Энциклопедия, 1985. –1206 с.
7. Холодинська С. М. Види мистецтва: специфіка синтезу. Естетичний аналіз / С. М. Холодинська. – Донецьк: Каштан, 2011. – 168 с.
8. Яромчук В. В. Культурологічні, естетичні, психічні засади синтезу мистецтв у контексті мульти-медіа технологій / В. В. Яромчук // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету, Том ІІ: Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. – Вип. 16. – 2010. – С. 91-97.

Верхова А.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СИНТЕЗ ИСКУССТВ В ПРОСТРАНСТВЕ ЭСТРАДНОГО ЗРЕЛИЩА

Аннотация
В статье представлен критический анализ понятий «взаимодействие искусств», «синтез искусств», «художественный синтез», на основе которого определено актуальное для использования в пределах эстрадного зрелища. Дана характеристика синестезии с точки зрения принадлежности к процессу синтеза. Рассмотрены различные способы классификации искусств по их видовым признакам. Предпринята попытка охарактеризовать синтетичность не как основную черту эстрадного искусства, а как общий признак любого из искусств. Употреблен термин «мимезис» в качестве ключевого фактора взаимодействия искусств на разных уровнях.
Ключевые слова: синтез искусств, художественный синтез, мимезис, синестезия, эстрадное искусство.

Verkhova A.A.
Kyiv National University of Culture and Arts

SYNTHESIS OF ARTS IN THE SPACE OF ESTRADA'S SHOW

Summary
The article presents a critical analysis of the concepts of «interaction of arts,» «synthesis of arts», «artistic synthesis», on which determined important for use within the estrada's show. Synesthesia characterized in terms of belonging to a synthesis process. The different ways of classifying of arts are considered by their species traits. An attempt was made to characterize the synthetic, not as the main feature of estrada's art, but as a general sign of any kind of the arts. The term «mimesis» is used as the main factor of interaction of arts at different levels.
Keywords: synthesis of arts, artistic synthesis, mimesis, synesthesia, the art of estrada.

УДК 659.126+766](477)«2009/2015»

РОЗВИТОК ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ І РЕКЛАМИ В УКРАЇНІ 2009–2015 РР.

Геренко С.С.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті з'ясовуються наукові позиції, як базис, для практичних розробок національно ідентифікованої рекламної продукції. Аналіз сучасної конкурентної рекламної продукції. Тенденції розвитку сучасної реклами, як це впливає на дизайн проектування.
Ключові слова: рекламна комунікація, графічний дизайн, реклама, національні мотиви.

Постановка проблеми. Носії рекламної інформації є обов'язковими елементами інформаційного та об'єктного середовища людей. Виконуючи такі основні функції, як передача інформації про об'єкт рекламування, створення позитивного образу та підтримка бренду, стимулювання збуту продукції в своєму сегменті, реклама стає дедалі значущим культурно-мистецьким фактором. Тому на даному етапі функціонування, рекламну комунікацію треба здійснювати не лише з урахуванням української національної специфіки споживання, але й вкладати в неї як у частину сучасної української культури, мораль та надбання культури нашого

© Геренко С.С., 2016

краю. «Рекламна комунікація засобів поширення соціально значущої інформації і є складником того самого інформаційного простору, який у кінцевому підсумку сприяє зміні соціальної поведінки» [1]. Одна із проблем дизайну і реклами в Україні, питання поєднання традиційних національних мотивів з найкращими світовими зразками дизайнерського і рекламного продукту.

Аналіз останніх досліджень. З точки зору сучасної ідентифікованої продукції графічний дизайн маловивчений і швидко розвивається, тому більш ранні дослідження потребують постійної корекції. Але все-таки ми можемо спиратися на ранні дослідження, оскільки методологія і фундаментальний підхід залишається незмінним. Механізм формування рекламного іміджу вивчає Смирнова Т. В. детально розглядає «Когнітивні механізми формування іміджу як продукту рекламної комунікації базуються на досягненнях національної і світової культури, наявних стереотипах, традиціях і нормах поведінки, спираючись при цьому на менталітет конкретного народу» [1]. Косів В. М. розкриває питання національних особливостей і глобалізаційних тенденцій у графічному дизайні другої половини XX ст. початок XXI ст. Аналізує нову тезу про творення «української національної моделі дизайну» [2], в своїй статті Триноженко Л. С. [3] досліджує процес глобалізації і використання національних мотивів в українському графічному дизайні, він зауважує, що специфіка графічного дизайну як засобу комунікації вимагає аналізу «не зображувальної» його сторони, тому велике значення тут має характер тексту та асоціативне значення твору. Український графічний дизайн першої третини XX ст. розглядає Лагутенко О. А. «Графічний дизайн в цей час став активним чинником культури, він створив той художній контекст, в якому розвивалися всі інші види образотворчого мистецтва» [4, с. 105].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Історично склалось так, що Україна в період XX ст. перебувала під політичним, економічним, культурним та соціальним впливом Радянського Союзу, що також вплинуло на рекламну продукцію і є яскраво вираженою в плакатах, пакуваннях, рекламі на радіо і телебаченні. Але за останні десятиліття простежується підйом національної самосвідомості, і активний розвиток рекламної продукції з урахуванням української етнічної культури. В цій статті розберемо тенденції проектування рекламної продукції та вплив конкуренції на розвиток реклами і графічного дизайну.

Мета статті – на основі сучасного графічного дизайну і реклами виявити особливості української національної моделі і тенденції їх розвитку, аналіз продукції на Українському ринку.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

1. На основі відомих торгових марок, проаналізувати зміни в рекламній комунікації за останні 5 років.

2. Використовуючи загальний метод дослідження проаналізувати рекламну продукцію.

3. Визначити семантику рекламної продукції.

Виклад основного матеріалу. Щоб прослідкувати розвиток реклами в Україні і сучасні тенденції в рекламній комунікації, для розглядання і аналізу вибираємо високо конкурентний сегмент ринку (бренди які знають за межами України) і проаналізуємо їх візуальну продукцію. Торгові марки «Чернігівське», «Оболонь», «Львівське».

В 2009 році **ТМ «Чернігівське»** стала брендом № 1. Починаючи з 2009 року компанія позиціонує себе як продукт для футбольних фанатів, (слоган: «Чернігівське футбол на повну!»). В основі якої знаходилася емоційна роль футболу в житті людей. Рекламна продукція 2011 року, продовжується ідея футбольної тематики (слоган: «Об'єднані футболом»). В ці роки відчувається вплив глобалізації на рекламну комунікацію «Чернігівського», компанія на хвилі світового тренду «спортивного спонсорства».

З 2014 року «Чернігівське» отримало звання ЕКО, ТМ зробила масштабну рекламну компанію «Перше ЕКО пиво України» в якій осучаснені національні мотиви органічно поєднанні з тематикою компанії. Масштабність рекламної компанії ЕКО вражає, оскільки крім звичної реклами на телебаченні і зовнішньої реклами, були задіяні зупинки транспорту в великих містах, українців перенесли у літній ліс. Людина потрапляє в центрі бурхливого міста в затишне місце під кроною дерева, відчуває себе частиною екосистеми. Таким чином компанія підкреслила виключну турботу до української природи. В зовнішній рекламі ЕКО – напрям підкреслили за допомогою об'ємного екстендера з імітацією трави на якій ми бачимо божу корівку. Божа коровка – є символом щастя і удачі. Об'ємна конструкція розташована на фоні льняної тканини, в давнину, українські жінки виготовляли полотно з ручнопрядених лляних, конопляних і вовняних ниток. Льон, коноплі і овеча шерсть оброблялися протягом цілого року, поетапно, у визначені народним календарем строки. Лляні та конопляні полотна були найпоширенішим матеріалом. Лляні – м'які, мають дрібну клітку, сіруватo – охристих відтінків. Тому такий фон ще більше підкреслює національний стиль. «Національні мотиви, крім декоративних характеристик, часто несуть семантичне навантаження і у графічному дизайні є матеріалом, який використовується як ідентифікуючий елемент. Вони втілюють поняття етносу, нації, держави, ідеологію, політику і т.д.» [3].

В 2015 році спеціально до Дня Незалежності ТМ «Чернігівське» представила рекламну компанію з слоганом «Українська пісня». Вийшов ролик на радіо та стильна лімітована колекція банок. Колекція складається з чотирьох банок і містить слова народних, і популярних пісень. Так компанія закликає пам'ятати про українські традиції, які роблять українців ближчими одне до одного. Дизайн алюмінієвих банок виконаний по мотивам графіки Григорія Нарбута, в біло – чорній гаммі з червоними акцентами, ця стилістика підкреслює романтизм і ліричність українських пісень. Основою є шрифтова композиція, стилізований український скоропис, його вважають письмовим відображенням українського бароко. Ненав'язлива графіка, яка ілюструє сюжет пісні, розташована знизу банки і є своєрідною зав'язкою композиції.

ТМ «Оболонь» (слоган: «Пиво твоєї батьківщини») обсяги виробництва дозволяють «Обо-

лоні» бути одним із лідерів на всіх ринках, де представлена продукція корпорації. Рекламна компанія 2009 року направлена на емоційну складову – «Коли зникає штучність, яка заважає бачити істину, розумієш справжню цінність таких понять як: дружба, сім'я та Батьківщина». Цитата з рекламного ролика «Оболонь. Злива. 2009 рік».

В 2012 р. «Оболонь завжди поруч», «Коли з нами багато рідних і близьких людей, поруч з якими комфортно та весело. Коли серце наповнюють безмежні почуття і тебе розуміють без слів. Коли ми щиро даруємо свято іншим у маленьких і великих радостях. Завжди поруч Оболонь».

Компанія «Оболонь» також є футбольним спонсором і в 2012 році вийшла серія кумедних рекламних повідомлень «Футбол без пива не футбол», де футбольні вболівальники п'ють різні напої і замість футболу спостерігають за тим як гравці на футбольному полі займаються: боулінгом, балетом і чорно білим кіно, допоки не приносять бокал пива і все стає на свої місця, починається футбол.

В 2014 році компанія випускає патріотичну рекламу, «Так багато кольорів та лише два єднають Україну», слоган «Оболонь – Єдина країна». Компанія випустила свій продукт в національному «оздобленні» – пляшках з новими синіми і жовтими етикетками. Спеціальна серія складається з 2 видів пляшок, купивши які разом, можна утворити синьо-жовту пару. За задумом Проект згуртував націю навколо двох кольорів. Синій і жовтий – уособлення духовного начала, символ об'єднання і перемоги українського народу.

Також в 2014 році компанія розпочала проект «Весь світ в Україні» покликаний привернути увагу до історичних пам'яток України, які мають всесвітньо відомих «двійників».

В 2015 р. для футбольних фанатів компанія випускає новий дизайн «Героям слава FAN Club» слоган «Улюблене пиво вболівальників». Патріотичне гасло яке скандують фанати на матчах «Слава Україні! Героям слава!» надихнуло компанію на створення цієї серії.

ТМ «Львівське» слоган «Перше українське пиво с 1715». Найвідоміший сорт – «Львівське 1715», назва якого відображає дату заснування «Львівської пивоварні». Світле пиво з трьохсотрічної історією. Перше українське пиво з 1715 року. «Доторкнись до живої історії, що стала частиною нашого життя» з рекламного ролика 2009 р., напій вариться у відповідності з віковими традиціями українського пивоваріння, що підкреслюється в рекламних повідомленнях. Кожний рекламний ролик – це історія, легенда, що розповідає про традиції. Рекламне повідомлення 2010 р. «Його історія розпочалась у 1715 році. І пиво вирушило крізь століття, воно змінювало форму, покоління шанували його неповторний смак, так воно і дійшло до наших днів...». У 2011р. «З сторіччя у сторіччя наше життя змінюється, але в усі часи ми шануємо якість Львівського 1715, незмінну протягом 300 років...». З 2012 р. слоган: «Єднаємо покоління Українців», серія рекламних плакатів на яких за допомогою композиційного рішення поєднанні минуле і теперішнє. «З кожним келихом Львівського ніби оживає його багатовікова історія...» 2013 р. За рейтингами «Львівське» – бренд № 2 в Україні і займає 13% на ринку.

«Львівське» не позиціонує себе як пиво для футбольних фанатів, а є спонсором культурно мистецьких заходів і музикальних фестивалів. В 2014 «Львівське» підтримує концертний тур «Океан Ельзи» і проводить акцію для реклами свого товару. Також компанія проводить «Фестиваль Львівського» на який запрошують українських виконавців. Таким чином компанія підтримує українську культуру.

«Національні мотиви виражали ідею перевірених часом традицій, рукотворність, екологічну чистоту, старовинні рецепти, гостинність, щедрість і якість обслуговування.» [2]. Так аналізуючи брендові ознаки ТМ «Чернігівське», ТМ «Оболонь», ТМ «Львівське» на пряму пов'язані з об'єктом реклами. Будують свої рекламні повідомлення на емоційних складових. ТМ «Чернігівське» підкреслює «екологічність бренду» і «традиції» втілює цю ідею за допомогою сюжетики. Найчастіше використовується червоний колір, який привертає увагу і підкреслює лідерство компанії; зелений колір спрямований підкреслити екологічність товару, та дбайливість до природи, заспокійливий, також врівноважує червоний колір в рекламному повідомленні. ТМ «Оболонь» підтримує цікавість до бренду завдяки «емоціям» через сюжетну лінію де найчастіше згадують такі «цінності» як: захоплення, ідеї, любов до життя, спілкування, перемога, радість, поруч близькі і рідні, почуття, розуміння, щирість, свято, радість, любов до Батьківщини «завжди поруч Оболонь». В рекламних повідомленнях присутній насичено зелений колір стриманий, колір природи, уособлює розвиток і зростання. ТМ «Львівське» повність вибудувала бренд на «традиціях», «історії» цей напрям компанії незмінний вже багато років. Втілюється за допомогою складного сюжету, в якому показуються плинність часу та висока якість бренду впродовж багатьох років. Колір – темно зелений і насичено бурштиновий. Зелений врівноважений, колір природи, бурштиновій – уособлює колір пива, працює в контрасті с зеленим.

Висновки і пропозиції. Населення все більше прагне купляти і користуватися своїм національним продуктом, що звісно в першу чергу відображається в рекламі. На основі рекламної продукції торгових марок «Чернігівське», «Оболонь», «Львівське» простежили тенденції графічного дизайну і реклами. Так впевнено можна сказати, що починаючі з 2014 року суттєво збільшилась кількість якісної рекламної продукції з національними мотивами. Оскільки зростає конкуренція на ринку збуту і вже просто якості продукту не достатньо, графічний дизайн і реклама стають ефективними інструментами для підкреслення особливості і унікальності бренду. Тим самим створюється висока конкуренція і в візуальній комунікації, завдяки чому з'являється якісно ідентифікована рекламна продукції з українськими мотивами.

Список літератури:

1. Смирнова Т. В. Когнітивні механізмі формування рекламного іміджу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.08 «Журналістика» / Т. В. Смирнова. – Київ, 2003. – 17 с.
2. Косів В. М. Національні моделі і глобалізація графічного дизайну другої половини XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 05.01.03 «Технічна естетика» / В. М. Косів. – Харків, 2003. – 24 с.
3. Триноженко Л. С. Національні мотиви сучасного графічного дизайну в Україні як засіб візуальної ідентифікації / Л. С. Триноженко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 674: Архітектура. – С. 188–191. – Бібліографія: 3 назви.
4. Лагутенко О. А. Український графічний дизайн першої третини XX століття: особливості розвитку / Етнодизайн: Європейський вектор розвитку і національний контекст / книга друга, Полтава 2015 – 553 с.

Геренко С.С.
Киевский национальный университет культуры и искусств

РАЗВИТИЕ ГРАФИЧЕСКОГО ДИЗАЙНА И РЕКЛАМЫ В УКРАИНЕ 2009–2015 ГОДА

Аннотация
В статье выясняются научные позиции, как базис, для практических разработок национально идентифицированной рекламной продукции. Анализ современной конкурентной рекламной продукции. Тенденции розвития современной рекламы, как это влияет на дизайн проектирование.
Ключевые слова: рекламная комуникация, графический дизайн, реклама, национальные мотивы.

Gerenko S.S.
Kiev National University of Culture and Arts

DEVELOPMENT GRAPHIC DESIGN AND ADVERTISING IN UKRAINE 2009-2015 YEARS

Summary
In article scientific positions as basis, for practical developments of national identified advertizing production viyasnyatsya. Analysis of modern competitive advertizing production. Tendencies of development of modern advertizing as it influences design design.
Keywords: advertizing communication, graphic design, advertizing, national motives.

УДК 792.78(477)

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ АРТ-ПРОЕКТУ У ВИДОВИЩНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ТЕАТРАЛІЗОВАНИХ FASHION-ШОУ)

Логвінова О.О.
Харківська державна академія культури

Розглядається сутність, основні риси, особливості постановки та місце в культурі сучасних арт-проектів на прикладі fashion-шоу. Виявлено основні тенденції української модної індустрії, яка переймає західні взірці у проведенні модних показів, але і одяг і постановка, набирають суто національних ознак. Охарактеризовані репрезентативні моделі сценічної діяльності в сучасній видовищній культурі на прикладі полістилістичних театралізованих форм. Проаналізовано форму fashion-шоу, що сполучає різні елементи дії (наприклад, дефіле моделей у класичному розумінні на подіумі і постановочні номери повітряних акробатів, танцювальні дефіле моделей-стюардес і розіграші подарунків, виступ поп-виконавця і дитяче дефіле). Охарактеризовано fashion-шоу в цілому як монтажний, мозаїчний, атрактивний та еклектичний арт-проект – прояв сучасної видовищної культури.

Ключові слова: театралізація, видовищна культура, арт-проект, fashion-шоу, мода, шоу.

Постановка проблеми. Розвиток видовищної культури перебуває на етапі, коли змішування та синтез виявляються визначальними якостями будь-якого її напряму, і в першу чергу арт-проекту, як її основної одиниці. Актуальність визначення процесу синтезу обумовлена трансформаційними процесами, що відбуваються у видовищній культурі нині. Серед таких поєднань особливим поєднанням двох – моди і шоу у синтетичну театралізовану форму видовищної культури – fashion-шоу, яка розкриває тенденції та перспективи трансформації синтетичних театралізованих форм. Видовищна культура відображає результати роботи модної індустрії, яка залюбки демонструє свої надбання глядачам і споживачам. Історична ретроспектива вказує на започаткування демонстрації моделей одягу з метою піддати їх до колективного відбору, але нині демонстрація моделей відбувається вже як затвердження нових взірців чи культурних зразків серед глядачів-цінителів, а форма, в якій ця демонстрація відбувається, набуває більш видовищного і театралізованого вигляду – шоу. Саме постановкою, яка стає оздобленням показу моделей, автори fashion-шоу намагаються привернути увагу, обираючи в якості сценічного майданчика особливі місця, адаптуючи їх до створення одного з найяскравіших арт-проектів сучасності – fashion-шоу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатозначність fashion-шоу зумовлює необхідність аналізу її основної складової – моди, яка породила різноманітні методологічні підходи до її вивчення: концепція наслідування (Г. Спенсер, Г. Тард, Г. Зіммель), теорія демонстративної поведінки (Т. Веблен, В. Зомбарт), концепція пояснення моди на основі колективної поведінки (Г. Блумер), семіотичний підхід до вивчення моди (Р. Барт, Р. Сеннет, Ж. Бодрійяр). Спільним для всіх концепцій є визнання моди важливим соціальним феноменом, який впливає на людей. На думку відомого німецького соціолога Г. Зіммеля, мода одночасно передбачає наслідування й індивідуалізацію. Людина, що слідує за модою, одночасно і відрізняє себе від інших, і стверджує свою приналежність до певного прошарку чи групи.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасне мис-тецтво розташовується в контексті високотехнологічної культури, що виробляє інтенсивний потік аудіовізуальних феноменів, які мають зовнішні ознаки художнього тесту. В цьому випадку fashion-шоу – це наочна, візуалізована складова образів, іміджів і символів видовищної культури, а її соціальна сутність виражається у сучасності, універсальності, демонстративності та грі [5, с. 16-29.]. Культурологів і соціологів завжди цікавила складна природа моди, її мінливість і розвиток згідно з динамікою розвитку суспільства, але не існує досліджень, пов'язаних із видовищною складовою моди, завдяки якій відбувається демонстрація нових колекцій, майбутніх тенденцій та у цілому досягнень модельєрів як творців сучасної культури.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є необхідність визначити особливості формування синтетичної театралізованої форми сучасної видовищної культури – fashion-шоу.

Виклад основного матеріалу. Як відображення тенденцій розвитку сучасного споживання «культурних продуктів», fashion-шоу розглядаємо не лише як театралізовану форму, а і як складову суспільної структури культурного простору З цього приводу Х. Ортега-і-Гассет вважає, що в новій конституції культури провідною цінністю стала вітальна інтенція, що реалізує форми життя. В результаті зміни світоглядних установок і традиційних цінностей конструюється нова система культури, яка несе в собі принцип можливості трансформації та структурного перегрупування елементів. Одним із втілень трансформацій є феномен моди. В умовах нескінченно зростаючого обсягу інформації, що стрімко змінюється, в сучасній культурі загострюється проблема особистісного вибору, в тому числі і в галузі новацій, що виникають в результаті функціонування феномена моди. Особливо гострою ця проблема стає в суспільстві масового надспоживання, в існування якого мода вносить істотний внесок, маніпулюючи свідомістю особистості.

Однією із східностей між видовищною культурою і модою, як однією з базисів її арт-проектів, є той факт, що вони впливають одночасно на велику

© Логвінова О.О., 2016

кількість людей. Поєднання моди і шоу набуває все більшого розвитку та розповсюдження в сучасній видовищній культурі. По всьому світу відбуваються модні покази, які вже не лише демонструють колекцію модельєра-дизайнера, а й мають певну театралізацію, коли моделі виходять на подіум у певному образі, а художнє оформлення включає усі можливості сучасних технологій сцени. Найцікавішим є той факт, що мода виходить за рамки звичайного подіуму в залі. Моделі демонструють одяг в аеропорту, уздовж басейну, в електропоїзді, на Великій китайській стіні, в пустелі, на мотоциклах на трасі, на вокзалі тощо. Цей факт існує всупереч ключовій рисі повтору в моді, тому що кожен модельєр намагається знайти такий новий оригінальний сценічний простір для показу своєї колекції одягу, який до нього не використовувався. Переважно це урбаністичні місця, які не пов'язані із мистецтвом, але відображають сутність сучасних міст.

Неможливість існування моди без прагнення до індивідуалізації Г. Зіммель доводить тим, що в примітивних суспільствах, які характеризуються максимальною соціальної однорідністю, де відсутнє прагнення виділитися із загальної маси, відсутня й мода. Саме ці фактори є визначальними під час постановки демонстрації модних надбань, які у формі шоу подаються до масового перегляду, заворожуючи засобами театралізації, іноді, шокуючи глядачів відвертістю чи новизною, до якої широкий загал аудиторі переважно не готовий. Таким чином, через fashion-шоу видовищна культура багато в чому виражає тенденції культури масової, використовуючи канони й семіотику інформатизованого, тиражованого суспільства. Щось схоже відбувається і в моді, де діалектика відображення дійсності в цілому така, при якій формування модного пізнавального образу передбачає в ньому протилежність – застосування знаків, елементів умовності. Г. Спенсер зазначав, що «мода за своєю природою видається явищем наслідування....Вона може з'явитися під впливом поваги до того, хто збуджує наслідування, чи бажанням висловити, що знаходиться з ним на одному щабелі» [10, с. 58]. Цю думку також підтримує у своїх дослідженнях Г. Тард: «...верховний закон наслідування» – це прагнення до нескінченного поширення, а результатом його застосування (у контексті аналізу поведінки народів) – моду: «...коли даний народ засліплює інших своїм блиском, останні починають його наслідувати. Це-таки поширення наслідування за межі даної національності, яке я назвав модою, становить, по суті, не що інше, як перенесення закону, керуючого становими відносинами, в галузь міжнародну» [11, с. 215].

Через fashion-шоу наслідування визначається не як сторона моди, а як механізм, який полягає в копіюванні одним суб'єктом поведінки іншого. Мовою моди це виражається в тому, що одна людина прагне носити такий же одяг, як і інші. При цьому «модне» наслідування здійснюється відповідно до загальних законів наслідування: від внутрішнього до зовнішнього – тобто внутрішні зразки викликають наслідування раніше, ніж зовнішні. Подібно до того, як духу релігії наслідують раніше ніж обрядам, ідеям нової моди наслідують раніше ніж модним виробам. Нижчі на соціальних сходинках наслідують вищих (провінція наслідує моду центру, дворянство – королівського двору) і т. д. Наслідування у цілому є провідною рисою мистецтва, ще з часів давньогрецького мімесису, який також знаходить продовження у театралізованих формах видовищної культури. І в наш час народження нового – це найчастіше повтор вже існуючого чи то за формою, чи за змістом.

Поява у видовищній культурі fashion-шоу викликана особливостями її регуляторних функцій, які пов'язані саме з модою, як основною складовою досліджуваної театралізованої форми. Повертаючись до висновків Г. Блумера щодо аналізу моди, беремо за основу його визначення трьох основних соціальних функції моди, які також вважаємо характерними для fashion-шоу. *По-перше*, мода впроваджує певну міру одностайності та однаковості за допомогою відбору з різних культурних моделей однієї, яка інтерпретується як норма, і, таким чином, примушує до її прийняття. В іншому випадку, якби різні конкуруючі між собою моделі приймалися в рівній мірі, виникала б ситуація безладу і вавилонського стовпотворіння. У цьому відношенні мода в рухомому суспільстві виконує ту ж регулюючу функцію, що звичай у суспільстві нерухомому. Остання теза Г. Блумера якраз і трансгресує моду у видовищну культуру, в якій традиційні свята й обряди відіграють роль стабільного культурного фундаменту, а сучасні театралізовані форми захоплюють глядачів, тим самим пристосовуючи їх до трансформацій та технологічних змін навколишнього світу.

Інша цікава функція, співзвучна з fashion-шоу – це забезпечення можливість розриву з найближчим минулим і підготовку до найближчого майбутнього, причому вона впорядковує цей процес переходу від минулого до майбутнього. Представляючи нові різноманітні культурні моделі і піддаючи їх колективному відбору, мода стає засобом пристосування до мінливого, непостійного світу. Тому, мабуть, так склалось, що мода обрала найприємнішу форму вираження – театралізоване fashion-шоу. Нині цей напрям дуже активно розвивається, про що свідчать все частіші покази, фестивалі моди, створення інтерактивних демонстраційно-торгівельних шоурумів, які розвиваються як окремий прошарок видовищної культури.

Ще однією функцією виступає виховання і формування спільності сприйняття і смаку, оскільки поточна «мода» на противагу дивацтву і недоречності минулих «мод» зрозуміла і природна [2, с. 3]. В цьому випадку елементи театралізації впливають на формування сучасних модних трендів, нових тенденцій в одязі.

Необхідним є також визначення сучасної термінології у сфері моди та у видовищній культурі, що із нею пов'язана. Визначення понять формуються в результаті взаємодії історично сформованих галузей діяльності у культурі, а також як наслідки міжнародного співробітництва художників, модельєрів, стилістів, виробників модного одягу, що зажадало вдосконалення універсальної мови професійного спілкування. Перші наукові дослідження в цьому напрямку націлені на вирішення комплексу складних теоретичних

і практичних завдань (Т. Долгова, А. Матосян, І. Попова, Т. Терешкович). Історично склалося, що галузева терміносистема моди містить інтернаціональні одиниці, а також безліч термінів з англійської, французької, італійської, німецької, іспанської та російської мов. Саме у цих мов є найбільші шанси поповнення словника моди інтернаціональними одиницями. У видовищній галузі визначальними стали давньогрецькі поняття, які доповнювалися згодом слов'янськими, італійськими, німецькими, французькими. А сьогодні найбільш розповсюджене створення одиниць терміносистеми з англійських слів, транскрипція яких адаптується до конкретної мови. Пік популярності англійської термінології продиктований процесом глобалізації культури, впливом на неї стилів мистецтва, винаходом нових матеріалів, удосконаленням технологій.

До розряду інтернаціональних термінологічних одиниць, які найчастіше використовуються у сфері моди, останнім часом належать brand, trend, look. Термін *«бренд»* (англ. Brand) означає марку товару. Він може містити інформацію про компанію-виробника, сам продукт або послугу. Цей термін сприймається як єдине позначення (назва, символ, гасло, ідея), безпомилково пізнаване споживачами. *Тренд* у моді – це актуальний (найближчий, короткостроковий) напрям моди, тенденція розвитку моди, що періодично повторюється або впроваджується. Термін *«лук»* (англ. Look) – це добре продуманий цілісний образ, створений за допомогою ретельно підібраного одягу, аксесуарів, зачіски [9, с. 1261-1262]. Ця термінологія вживається у XXI ст. в усіх напрямах культури. У сучасній лінгвістиці зростає інтерес до дослідження певних лексичних прошарків, до проблеми виявлення джерел нових мовних одиниць, до спроби їх адекватного наукового опису з позицій історії виникнення, розвитку та функціонування в конкретній або різних термінологічних системах, у професійному і лінгвокультурному аспектах.

Під час постановки fashion-шоу режисери використовують усі можливі сучасні технології заради єдиної мети – розкрити художній образ. В одязі, в колекціях модельєрів-дизайнерів найяскравішою деталлю є саме художній образ, навкруги якого будується навіть крій, колір, фактура тканини. Ідея образу стає основою методу театралізації, завдяки якому розробляється тема, форма, стиль постановки. Іноді ще недосвідчені модельєри та режисери фантазують у цілому заради того, щоб вразити глядачів, але такі старання не відкривають сутності задуму; професіонали ж знаходять адекватну форму втілення тих чи інших ідей модельєрів. Серед вдалих постановок слід відзначити шоу світових бредів Фенді, Вікторія Сікрет, Карл Лагерфельд, Шанель, Версаче, Гуччі, Марк Джейкобс, Вог та ін.

Українська культура сьогодні також приємно дивує новими показами, театралізованими fashion-шоу, сучасними підходами до моди та їх дизайну. Україна перейняла світові тенденції проведення тижнів моди, показів, ство-рення дизайнерських домів. І хоча світова мода втратила національність, колекції дизайнерів не відрізняються за колоритом місцевого костюму, а лише за брендом модельєра, де можна впізнати той чи інший крій. В українській моді досить часто можна зустріти костюми із національним орнаментом, вишивкою, виготовлені з традиційних українських матеріалів, трансформуючи та адаптуючи які під сучасного споживача, роблять модним все українське, що приємно вирізняє вітчизняних модельєрів від світових.

За останнє десятиріччя в Україні відбулося близько сорока тисяч показів, найбільш цікавими з яких стали театралізовані шоу українських тижнів моди [12]. Окрім цих показів, які відбуваються в традиційному залі з подіумом, українські моделі демонстрували одяг на ковзанці, на катері, в київському метрополітені, у львівських підземеллях, у харківському та київському аеропортах, на даху, в торгівельно-розважальних центрах, в автосалонах та ін.

Завдяки оволодінню сучасними технологіями та використанню цікавих засобів театралізації якість видовищності цих показів не поступається світовій. Так, наприклад, у червні 2013 року в харківському аеропорті відбулось фен-шоу під назвою «Скай лайн» (в перекладі з англ. – небесна лінія). Ідея цього fashion-шоу (одного з наймасштабніших за останні роки показів моди в Україні) виникла у Харкові. Постановка відбулася в одному з терміналів харківського аеропорту, де і зібралися глядачі. Шоу почалося з відкриття воріт терміналу, тоді стало зрозуміло, що сценічним оформленням видовища є злітна смуга, перед якою стоїть літак. З трапу з'явились танцюристки-стюардеси, з виступу яких розпочався театралізований пролог. У цей час гімнасти на кільцях у повітрі виконували акробатичні трюки, а на великому екрані транслювалось відео приземлення літака. Таким чином, прологом шоу став синтетичний театралізований номер, який поєднав різні жанри, виразні засоби, майданчики тощо. Перший показ одягу починався з літака, моделі спускались по трапу, опиняючись на подіумі. Таким чином, літак на злітній смузі і спеціально побудований кетволк стали єдиною композицією сценічного простору. Урбаністична спрямованість сучасних видовищних проектів свідчить про утилітарність мистецтва, про зміну способу мислення, а також про прискорення швидкості життя, спілкування, надання та поглинання інформації тощо.

Глядачі в аеропорті побачили театралізоване шоу, в якому сплелися дефіле моделей у класичному розумінні на подіумі і постановочні номери повітряних акробатів, танцювальні дефіле моделей-стюардес і розіграші подарунків, виступ попвиконавця і дитяче дефіле. Важливо звернути увагу на те, що одяг, представлений у показі був суто українським. Одна із колекцій була розроблена та виготовлена харків'янкою, тобто подібні видовищні покази мають важливе значення для розвитку нашої культури, просування та рекламування вітчизняних брендів. Через театралізовані модні покази постановники разом із модельєрами намагаються донести до глядачів важливі думки, щодо збереження і цінування миру, забезпечення екологічності навколишнього світу, зберігання сімейних традицій тощо. Такі тенденції видовищної культури мають позитивно впливати на формування свідомої нації, сумлінної і відкритої до спілкування.

Тенденція перетворення власного життя на видовище, костюмовану і театралізовану гру стає невід'ємною частиною людської сутності. Мабуть, недарма у фантастичних фільмах персонажі вдягнені нестандартно, футуристично, їх зачіски та макіяж додають образам фріковості, яка з екранів перетікає в реальне життя людей, що наслідують моду з екрану. Гра на сцені чи в житті, роль у виставі чи в соціумі, створення в домашніх умовах арт-простору, прикрашання кафе та магазинів на свята, розробка одягу-костюму для співробітників та інше – все це провідні тенденції, які є відображенням видовищної культури в повсякденні. Людина власноруч створює власний особливий образ (костюм, макіяж, манікюр, зачіска, аксесуари тощо) і як артист готується до зустрічі із глядачами, тобто проходить шлях підготовки до участі у видовищі під назвою «життя», приймаючи чи заперечуючи соціальні правила гри.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумок, слід зауважити, що fashion-шоу вже виокремилось як усталена синтетична театралізована форма видовищної культури із рядом особливостей її розробки як арт-проекту. Так і мода в сучасному суспільстві давно завоювала досить сильні позиції, особливо розповсюджуючись через масові видовищні форми в усьому світі. Мода може впливати на багато сфер людського життя, іноді навіть грати в них визначальну роль, перетворюючи повсякденне життя соціуму у відповідність до своєї логіки. Знаходить вплив мода і у видовищній культурі, де також окремі форми набувають найбільшого поширення, як модні, популярні, актуальні, сучасні. Мистецтво завжди тонко реагує на майбутні тенденції, які мода, свого часу, підкреслює, адже вона змінюється кожні півроку, й не тільки на одяг, зачіски, макіяж, але і на технічні засоби, місця відпочинку, звички тощо. Тому, проблема стилю в моді, з одного боку, вірніше, проблема його відсутності – наслідок цієї гонитви за новим. Така тенденція виявляється хибною для національної культури в цілому, коли в гонитві за новаціями втрачаються коріння. Стиль просто не встигає сформуватися і зміцніти. З іншого боку, це ознака якогось загального занепаду культури, який веде до кризи останньої.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з бурхливим розвитком видовищної культури, якого вона досягла у сучасному мультикультурному суспільстві за останні роки. Активізується міжнародне співробітництво художників, режисерів, модельєрів, стилістів, техніків, виробників модного одягу, музикантів, фотографів, артистів, яке вимагає вдосконалення універсальної мови професійного спілкування. Двоїстість моди, властива її природі (бажання відрізнятися, але і бути схожим), труднощі у визначенні зародження модних тенденцій, стильова проблематика – все це говорить про те, що мода – феномен культури, зі складною, розгалуженою структурою. Згідно цієї думки, формується уявлення про розміщення сучасних арт-проектів видовищної культури на межу, на якій форма розвивається засобами проектування й театралізації, що буде відображено в наступних дослідженнях.

Список літератури:

1. Барт Р. Основы семиологии // Структурализм: «За» и «против» / Р. Барт. – М.: Прогресс, 1975. – 469 с.
2. Блумер Г. Общество как символическая интеракция // Современная зарубежная социальная психология: тексты / Под ред. Т. М. Андреевой, Н. Н. Богомоловой, Л. А. Петровской. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 280 с.
3. Бодрийяр Ж. Система вещей / Ж. Бодрийяр [перевод и вступ. статья С. Н. Зенкин]. – М.: Рудомино, 2001. – 218 с.
4. Веблен Т. Б. Теория праздного класса / Т. Б. Веблен. – М.: «Прогресс», 1984. – 229 с.
5. Гофман А. Б. Мода и люди / А. Б. Гофман. – М.: Агентство «Издательский сервис», 2000. – С. 16-29.
6. Зиммель Г. Избранное: в 2 т. – М.: Юристъ, 2006. – Т. 1: Философия культуры. Мода. – С. 271.
7. Зомбарт В. Избранные работы / В. Зомбарт; Пер. с нем. – М.: Территория будущего, 2005. – 643 с.
8. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства // Хосе Ортега-и-Гассет Эстетика. Философия культуры / Вступ. ст. Г. М. Фридлендера; Сост. В. Е. Багно. – М.: Искусство, 1991. – 588 с. – (История эстетика в памятниках и документах) – С. 218-260.
9. Пташникова О. И. Новейшие терминологические поступления в сфере моды // Бюллетень медицинских Интернет-конференций (ISSN 2224-6150) 2013. Том 3. – № 11. – С. 1261-1262.
10. Спенсер Г. Научные основания нравственности. Индукции этики. Этика индивидуальной жизни / Герберт Спенсер. – М.: ЛКИ, 2008. – 248 с.
11. Тард Г. Законы подражания: Пер. с фр. – М.: Академический Проект, 2011. – 304 с.
12. Ukrainian Fashion Week – Електрон. дан. – 2015 г. – 23.11.2015 г. – Режим доступу: http://fashionweek.ua/ru/gallery/video, вільний. – Загл. з екрану.

Логвинова Е.А.
Харьковская государственная академия культуры

КУЛЬТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ АРТ-ПРОЕКТА В ЗРЕЛИЩНОЙ КУЛЬТУРЕ УКРАИНЫ (НА ПРИМЕРЕ ТЕАТРАЛИЗОВАННЫХ FASHION-ШОУ)

Аннотация
Рассматривается сущность, основные черты, особенности постановки и место в культуре современных арт-проектов на примере fashion-шоу. Выявлены основные тенденции украинской модной индустрии, которая принимает западные образцы в проведении модных показов, но и одежда и постановка приобретают сугубо национальные признаки. Охарактеризованы репре-зентативные модели сценической деятельности в современной зрелищной культуре на примере полистилистических театрализованных форм. Проанализирована форма fashion-шоу, соединяющая различные элементы действия (например, дефиле моделей в классическом понимании на подиуме и постановочные номера воздушных акробатов, танцевальные дефиле моделей-стюардесс и розыгрыши подарков, выступление поп-исполнителей и детское дефиле). Охарактеризованы fashion-шоу в целом как монтажный, мозаичный, аттрактивный и эклектичный арт-проект – проявление современной зрелищной культуры.
Ключевые слова: театрализация, зрелищная культура, арт-проект, fashion-шоу, мода, шоу.

Loginova O.O.
Kharkiv State Academy of Culture

CULTURAL AND ARTISTIC TRANSFORMATION OF AN ART-PROJECT IN UKRAINE SPECTACULAR CULTURE (FOR EXAMPLE OF THEATRICAL FASHION-SHOW)

Summary
There is features of the essence, main features, peculiarity performances and place of them in the culture of contemporary art projects on the example of fashion-show. The main tendencies of Ukrainian fashion industry are detecting, which accepts Western models in holding fashion shows, but also clothes and staging become a purely national basis. There is characterize the representative model of stage work in the modern entertainment culture of the example polystylistic theatrical forms. The forms of fashion-show is analyzing as connecting of various elements of the action (for example, catwalk models in the classic sense of the catwalk and staged rooms aerial acrobats, dance catwalk models, flight attendants and raffles of gifts, the performance of pop singers and children's fashion shows). There is feature of the fashion-show as a whole as installation, mosaic, attractive and eclectic art project – there is a manifestation of modern entertainment culture.
Keywords: theatricalization, spectacular culture, art project, fashion-show.

АРХІТЕКТУРА

УДК 72.01.013

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ МЕТОДИКИ СИМВОЛІЗАЦІЇ АРХІТЕКТУРНО-ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ СЕРЕДОВИЩА МІСТА

Булах І.В.
Київський національний університет будівництва і архітектури

Стаття продовжує дослідження символізації архітектурно-художнього образу міського середовища, яка базується на фундаментальних працях філософії, літературній і образотворчій спадщині. На основі попередньо проведених досліджень, у статті запропоновано методику символізації на шляху формування художніх образів, що пов'язана із основними процесами і принципами символізації архітектурно-художнього образу міського середовища.
Ключові слова: методика символізації, художній образ, теорія архітектури.

Постановка проблеми. Існуючий стан середовища міст України та навіть більшості закордонних міст має проблему історичної спадкоємності в архітектурі та містобудуванні, виникає втрата цілісності міського художнього образу, що призводить до порушення усвідомлення духу місця. На сьогодні не існує методики формування, закономірного й історично послідовного, прогнозного образотворення міського середовища. Архітектори, як правило вирішують це питання інтуїтивно, підміняючи естетичне і філософське насичення змістом існуючими стандартно-типовими проектними пропозиціями.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження художньої образності та символізації в теорії містобудування та архітектури були проведені в роботах Л. Альберті, К. Леду, Е. Буллє, К. Лінча, Р. Вентурі, Ч. Дженкса, К. Танге, К. Александера, Б. Мандельброт та ін. Питання художньої образності в архітектурно-містобудівному проектуванні було розглянуто в теоретичних працях О.Е. Гутнова (образ, як продукт дії свідомості, що відображує реальність), В.Л. Глазичева (образ, як продукт пізнання, «образ пам'яті»), А.А. Пилипенко, І.Г. Яковенко, Л. Саллівена, Р. Де Фуско, Ле Корбюзьє, А.В. Іконнікова та ін. Вивченням міста, як соціального феномену, займались такі теоретики, як В.В. Антонов, М.Г. Бархін, Т. Саверенська, О.Е. Гутнов, І. Фомін, З.М. Яргіна, які дослідили архетипи образів, покладені в основу структурування міського середовища просторів; О.Г. Раппапорт виявив синтез архітектурної форми, який мав міфологічну природу; М. Еліаде проаналізував простір міста, піднявши проблему взаємовідносин космосу і хаосу. Сприйняття міського середовища було представлено в роботах Р. Арнхейма, О.В. Барановського, Р.Л. Грегорі, К. Дей, І.Г. Лежава та ін. Тема душі, як образа міста, присутні у філософсько-антропологічних дослідженнях міського середовища Б.В. Маркова і М.С. Кагана; антропологічні аспекти формування образу міста розглянуті у роботі М.С. Уварова; естетика та проблема сприйняття розглянуті у роботах М.О. Бердяєва, Л. Виготського, Д. Гібсона. Семіотичні дослідження міста були розглянуті у роботах Ю.М. Лотмана (семіотичний аналіз культурного простору), В.М. Топорова (символіка міжпоетичних текстів), Б.А. Успенського (семіотика просторового мистецтва). Питання комунікаційної функції, знаковості архітектури розробляв У. Еко. Семантика структурних елементів міста розглядалася в дослідженнях І.А. Бондаренко, А.Л. Ястребицької та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз досліджень і публікацій з питання символізації архітектурно-художнього образу міського середовища виявив значну увагу фахівців до формування гармонійного і обґрунтованого художнього образу сучасного міста. При цьому, питання методології символізації художнього образотворення залишилося відкритим.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття методологічних механізмів символізації архітектурно-художнього образу міського середовища, що засновані на загальних процесах і принципах символічного підходу у архітектурно-містобудівній проектній діяльності, а також враховують філософсько-мистецьку спадщину дослідження символів.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на попередньо проведені дослідження теоретичного та практичного досвіду символічного підходу в архітектурі та містобудуванні, а також формування на цій основі загальних процесів, принципів, методів та ідеалізованої структурно-логічної моделі художнього образу міського середовища [1-4], у статті запропонована методика забезпечення принципів і методів символізації у теоретичній та практичній проектній діяльності. Фундаментальною базою для розробки методики образотворчого проектування послугувала трьохступенева модель процесів проектування запропонована і широко розглянута інженером-теоретиком Дж.К. Джонсом [5], згідно якої процес проектування включає в себе три основні стадії: аналіз, синтез і оцінку. Іншими словами ці три стадії можливо визначити як «розчленування задачі на частини», «поєднання частин по-новому» і «дослідження наслідків від практичного впровадження нового механізму» [5, с. 77].

Зазначені стадії проектування – це категорії сучасної теорії проектування, які намага-

© Булах І.В., 2016

ються створити і отримати єдину універсальну символічну стратегію побудови і розвитку архітектурно-художнього образу, а також передбачають своє подальше дробіння на складові елементи цілісної системи образів. Ці три ступеня, за Дж.К. Джонсом, називаються дивергенція, трансформація і конвергенція, назва яких відповідає новим теоретичним задачам творення гармонійних систем. Першочергове виокремлення і поетапне розглядання кожної з зазначених ступенів процесу образного творення, розкривають методологічні засади символізації у кінцевій метаморфізації проектного змісту і сенсу.

Подалі розвиваючи і уточнюючи ідеї запропоновані Дж.К. Джонсом, в контексті символізації архітектурно-художнього образу, пропонується додати четвертий узагальнюючий і об'єднуючий ступень формування міських образів, а саме стадію інтеграції. Інтеграція передбачає возз'єднання усіх попередніх складових стадій у єдиний системний процес формування художнього образу у відповідності з тим, що тетрактида, тобто чотирьох-ступеневий розвиток, є символом цілісності динамічних процесів, таким чином інтеграція завершує стадії формування символізації створення образу і відкриває перехід до нових якісних змін міського середовища.

З цих позицій, першим етапом методологічного алгоритму операцій та перетворень, що розкривають засоби створення і виникнення символізації архітектурно-художнього образу міського середовища, виступило поняття дивергенції. Термін дивергенція позначає розширення меж проектної ситуації з метою забезпечення достатньо широкого і плодотворного простору для пошуку художнього образу у проектному рішенні. Першочерговою задачею дивергенції виступив пошук необхідних для вирішення проектного завдання «розбіжностей» у сукупності оточуючої матерії наукових знань і суміжних з архітектурою теоретично-практичних галузей дослідження з метою отримання варіантів та альтернатив для подальших трансформацій і моделювання кінцевого символу-образу.

Дивергентний пошук характеризується наступними загальними рисами: цілі нестійкі і умовні; межі задачі нестійкі і невизначені; загальна оцінка відкладається на подальший етап, приймається і враховується вся інформація-матерія, навіть протилежного значення; попередньо сформована ціль-образ, як завдання для процесу творення приймається як відправна точка дослідження, але яка може набувати змін і подальшого розвитку у ході дивергентного пошуку; завдання проектувальника складається у свідомому збільшенні власної невпевненості, відсторонення від стереотипних рішень, у зміні стратегії розумової діяльності на основі масиву даних, відносних до рішення поставленого завдання; зміщення цілей і границь задачі у різних напрямках.

Дивергентний пошук можливо розглядати як перевірку на стійкість всього, що має відношення до вирішення процесу творення символізації, як спробу визначити, що в ієрархії філософсько-культурних, соціально-політичних, естетично-художніх та інших цінностей, систем об'єктів та елементів підвладно змінам, а що можливо враховувати і приймати як нерухомі точки відліку.

Стабільні і нестабільні точки однаково часто можуть зустрічатися у пошуку як на нижчих рівнях, яким відповідні окремим об'єктам і складовим елементам, так і на вищих рівнях проектних цілей і індивідуальних оціночних суджень; на цій першій ступені художньо-образного творення неможливо очікувати появи впорядкованої і остаточної картини. Проектувальник повинен, по можливості, утримуватись від намагань зробити свої попередні виводи виходячи з незрілої схеми отриманого матеріалу. Також ще раз необхідно відмітити, що робота на цій стадії формування образу включає в себе як логічні так і інтуїтивні пошукові дії, що в меншій мірі потребують розмірковування і обґрунтування, а в першу чергу вимагають збір фактів для подальшого прийняття правильного рішення. Ступінь дивергенції у побудові символічного архітектурно-художнього образу міського середовища методологічно відображає процес проведення аналогій та відповідає принципу комунікативності, в наслідок взаємопов'язаної дії яких утворюються зв'язки робота над якими продовжується на наступному етапі формування художнього образу.

Наступна стадія процесу символізації – це стадія трансформації. Трансформація, у відношенні до символізації архітектурно-художнього образу міського середовища – це процес конверсії організації, структур і форм зібраного у попередньому процесі дивергенції початкового матеріалу інформації з метою безпосереднього моделювання цільового і кінцевого результату спрямованого на пошук символічного образу.

Ця стадія передбачає впровадження принципу трансформативності у загальній системі символізації та знаходження відповідних йому змістовних і пояснюючих концепцій (значень) у творчому процесі натхнення, здогадок і осяяння – всього спектру засобів і результатів творчого проектування. Але стадія трансформації е водночас як творчою так і відповідальною – ризик виникнення проектних помилок – це основна проблема, що супроводжує цей етап пошуку символічного художнього образу.

Ця стадія передбачає поєднання і узгодження суджень про цінності і технічні можливості поєднуючись у рішеннях, що відображають і враховують існуючі соціальні і політичні, економічні і експлуатаційні, філософські і культурні, естетичні і художні аспекти формування образу. З цих позицій, на етапі трансформації отримується загальна концептуальна схема проектного архітектурно-художнього образу, яка складає враження вдалої, хоча цього ще не можливо довести. При цьому, за твердженням К. Мангейма, оптимального рішення досягти неможливо – можливо лише провести оптимальний пошук [5].

Для трансформації, яка може відбутися не очікувано, у будь-який початковий момент образотворчого пошуку, але яку необхідно приймати і використовувати тільки після того, як дивергенція в значній мірі буде завершена, чому характерні наступні загальні риси:

1. Основна ціль полягає в тому, щоб на результати попереднього дивергентного пошуку накласти абстрактну концептуальну схему,

достатньо чітко сформовану для наступної конвергенції на загальному рівні формування образу, а після схеми-трансформації затвердити обране найкраще рішення, яке необхідно проробити в усіх деталях. Зазначена схема трансформації повинна відобразити і бути відповідною засадам однойменного принципу трансформації процесу символізації для обраного проектного об'єкту в контексті конкретних оточуючих умов. Створення концептуальної схеми, у даному випадку, уявляє собою творчий акт перетворення складної задачі в просту, шляхом зміни її форми і прийняття рішення о том, що потрібно підкреслити, а що завуалювати.

2. Фіксуються цілі, технічне завдання і межі проектної задачі, виявляються найважливіші перемінні елементи, розпізнаються і визначаються обмеження; виносяться попередні оціночні судження.

3. Проектна задача розчленується на складові, які можливо вирішувати паралельно або послідовно і в значній мірі незалежно друг від друга. Інструментами на цій важливій стадії творення архітектурно-художнього міського образу

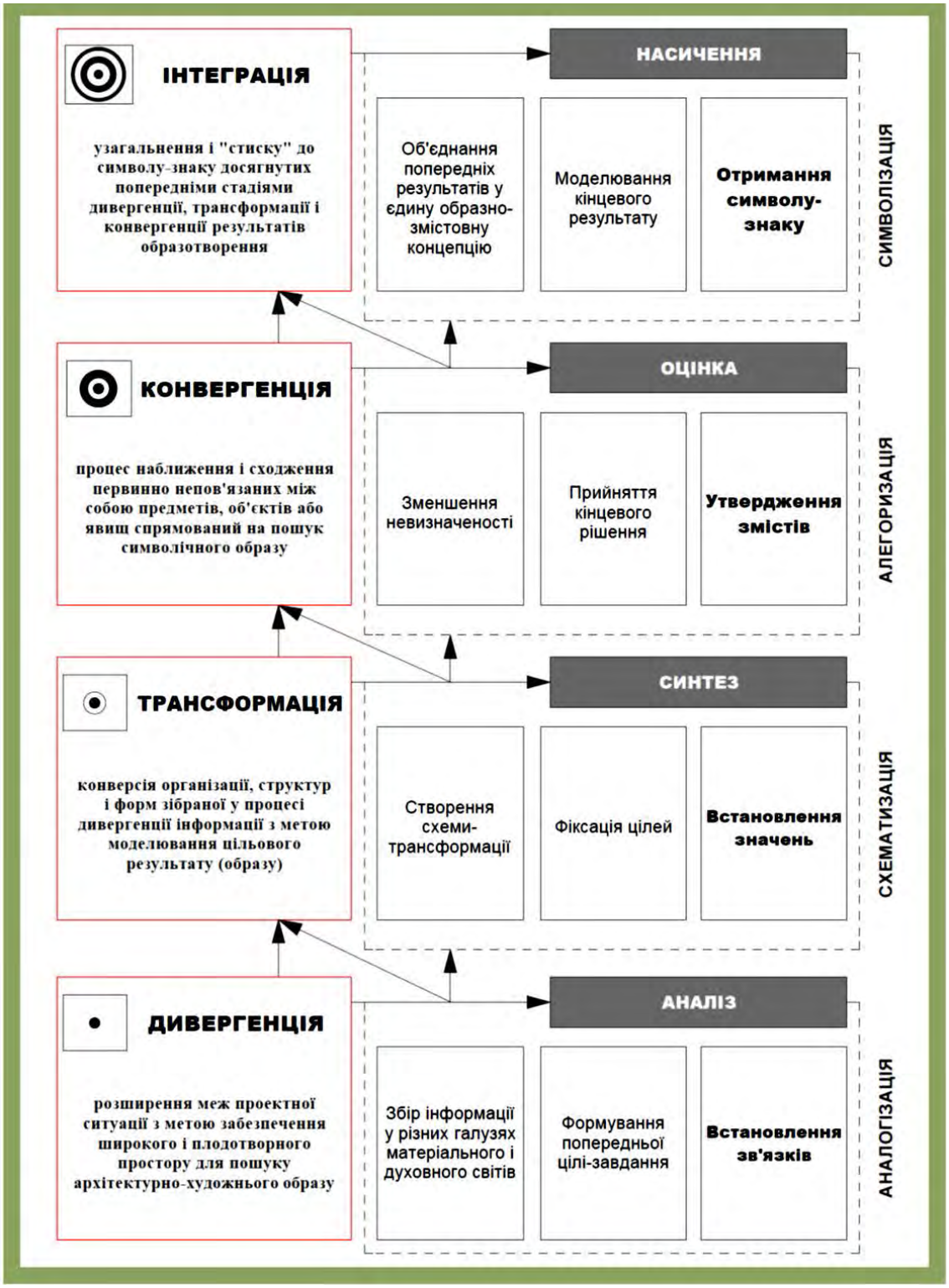

Рис. 1. Стадії творення архітектурно-художнього образу міського середовища

стають спеціальні слова-значення і символи, що необхідно розробити для позначення окремих частин задачі, тобто робота принципів символізації отримує «наслідки» у вигляді поєднання зв'язків у групи змістовних значень, складаючи при цьому «мову задачі», подальша робота над якою дозволяє отримати символи-змісти.

4. Важливою умовою успішної трансформації слугує, по-перше свобода зміни складових задачі, що дозволяє уникнути серйозних втрат якості, і, по-друге, швидкість оцінки можливостей і наслідків реалізації любої конкретної послідовності складових задач. Друга умова досить складно виконується, так як це потребує аналітичного втручання-досліду альтернативних варіантів рішення для здійснення поставленої мети – пошуку архітектурно-художнього образу, але цілком вирішується завдяки прогнозній науковій оцінки.

5. На цій стадії проявляється особистість творця, при колективному проектуванні – чим більш контрастна його уявна картина світу – існуючого або потенціального, – тим більшу критичну нетерпимість він буде проявляти до всіх інших трансформацій, окрім тої, що здається йому вірною. У цьому випадку, коли над створенням символічно-художнього образу працює творча група, необхідно ставити на голосування кожну окрему трансформацію цілком, без «змішування» конкуруючих варіантів.

Остання, серед запропонованих Дж. К. Джонсом стадій творення – конвергенція наступає тоді, коли проектна задача визначена, складові перемінні знайдені, а цілі встановлені. Конвергенція – це загальний процес наближення і сходження первинно непов'язаних між собою предметів, об'єктів або явищ матеріального і духовного світів в результаті свого існування і розвитку у часі та просторі. На етапі конвергенції необхідно крок за кроком вирішити другорядні протиріччя до тих пір, поки з безлічі альтернативних конструкцій не залишиться одна – кінцеве рішення, що і отримує право на подальшу реалізацію в архітектурно-художньому образі міського середовища. Загальні характеристики конвергенції включають:

1. Наполегливість, жорсткість мислення і чітке слідування методиці забезпечують позитивний і цілісний, системний результат. Основна ціль – як можна швидше зменшити невизначеність, тому необхідна критичність і фільтрація у розгляданні альтернатив (залишати тільки якісні варіанти). Самим головним рішенням, що необхідно прийняти стає встановлення порядку прийняття рішень, які зменшують різноманітність.

2. Однією із складнощів етапу конвергенціє стає той факт, що деякі з складових задач не очікувано приймають особливу важливість, так як вони не можуть бути вирішені без зміни раніше прийнятих проектних рішень, що приводить до небажаної циклічності. В цьому випадку, мета «магічної» стадії трансформації полягала в тому, щоб тим чи іншим способом надати задачі таку форму, при який складові задачі були б передбачені або виключені діями на більш загальному абстрагованому образотворчому рівні.

3. Моделі, які використовуються для демонстрації кола альтернатив, що залишились, у подальшому ході конвергенції повинні ставати менш абстрактними і більш деталізованими. На початку конвергенції ці моделі можуть мати, наприклад, математичне або схематичне і абстрактне зображення. На кінцевій фазі пошуку, об'єднані в результаті дії принципу комутативності (наслідками-змістами), символічні образи мають бути представлені у більш наглядній моделі або макеті.

4. Для здійснення конвергенції можливі дві діаметрально протилежні стратегії формування образу. Одна з них направлена на пошук обґрунтування образу від попередньо затвердженого зовнішнього об'ємно-просторового рішення-зображення до його вираження і узгодження із внутрішнім змістом-образом. Інший підхід передбачає попереднє чітке формування і формулювання остаточної внутрішньої концепції художнього образу та подальше його вираження у зовнішньому об'ємно-просторовому «тілі». Таким чином, ціль конвергенції – скоротити у процесі алегоризації межі можливих варіантів до обраного кола символічних образів. Це останній аспект образотворчого проектування, який можливо до кінця аналітично-логічно проаналізувати та піддати алгоритмічній послідовності.

Стадія інтеграції узагальнює і «стискає» до символу-знаку попередньо досягнуті результати, тим самим поєднуючи в собі поступові процеси проведення аналогій з духовним та матеріальним світом, подальшої їх схематизації та алегоризації. Об'єднання цих груп-значень у єдиний ланцюг пов'язаний колом змістів-символів відбувається у стадії інтеграції. Останнє концентроване звуження і фільтрація зв'язків, значень і змістів у єдиний символ-знак, і його зображально-виражальне відображення в архітектурно-художньому образі міського середовища у вигляді оболонці-шкіри, що прикриває і оберігає філософський внутрішній зміст об'єкта – це ціль і завдання завершального ступеня інтеграції методики побудови архітектурно-художнього образу міського середовища.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у представленому узагальненому вигляді методика символізації у пошуку відповідного філософського і культурного, естетичного і художнього, системного і гармонійного архітектурно-художнього образу міського середовища відобразила та описала послідовну модель і алгоритм дій, який передбачав попередній аналіз і діагностування існуючого історичного та сучасного містобудівного контексту, пошук різносторонніх інформаційних джерел натхнення з матеріальних і духовних сфер оточення, подальшого синтезу та трансформаційних перетворень у схеми-значення, оцінювання та уточнення обраного проектного варіанту і остаточного фільтрування, насичення і концентрації у поступовому накладанні і нашаруванні усіх отриманих результатів.

Список літерати:

1. Булах І. В. Теоретичний досвід символізації у креативному урбанізмі // І. В. Булах // Монографія. За заг. ред. Б. С. Черкеса та Г. П. Петришин. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – С. 577-583.
2. Булах І. В. Систематизація принципів і методів символічного підходу у містобудівному проектуванні / І. В. Булах // Вісник Придніпровської академії будівництва та архітектури: збірник наукових праць – Дніпропетровськ: Придніпровська академія будівництва та архітектури, 2015. – № 12. – С. 84-90.
3. Булах І. В. Структурно-логічна модель символізації архітектурно-художніх образів / І. В. Булах // Молодий Вчений: науковий журнал – Херсон: Гельветика, 2016. – № 2. – С. 251-254.
4. Булах І. В. Принципи символізації архітектурно-художнього образу міського середовища: Автореф. дис. к. арх.: 18.00.01 / КНУБА. – К.: 2016 – 21 с.
5. Джонс Дж. Инженерное и художественное конструирование. – М.: Мир, 1976. – 375 с.

Булах И.И.
Киевский национальный университет строительства и архитектуры

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ МЕТОДИКИ СИМВОЛИЗАЦИИ АРХИТЕКТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ

Аннотация
Статья продолжает исследование символизации архитектурно-художественного образа городской среды, основанной на фундаментальных трудах философии, литературном и изобразительном наследии. На основе предварительно проведенных исследований, в статье предложена методика символизации на пути формирования художественных образов, связанной с основными процессами и принципами символизации архитектурно-художественного образа городской среды.
Ключевые слова: методика символизации, художественный образ, теория архитектуры.

Bulakh I.V.
Kyiv National University of Construction and Architecture

SUMMARY METHODOLOGY SYMBOLIZATION ARCHITECTURAL AND ARTISTIC ENVIRONMENT OF THE CITY IMAGE

Summary
The article continues the study of symbolization architectural and artistic image of the urban environment, based on the fundamental works of philosophy, literature and art heritage. On the basis of preliminary studies, the article proposed a method of symbolization in the way of the formation of artistic images related to the basic principles and processes of symbolization architectural and artistic image of the urban environment.
Keywords: methods of symbolization, artistic image, theory of architecture.

НАШІ АВТОРИ

1. **Азаренков Григорій Федорович** – кандидат економічних наук, професор, професор кафедри економічного аналізу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
2. **Ахунзянов Олександр Валерійович** – аспірант Донбаської державної машинобудівної академії
3. **Ачкасова Світлана Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри управління фінансовими послугами Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
4. **Байцим Анастасія Іванівна** – студентка Буковинського державного фінансово-економічного університету
5. **Балдик Денис Олександрович** – асистент кафедри економіки підприємства, маркетингу та економічної теорії Луганського національного аграрного університету
6. **Барвінок Вероніка Юріївна** – студентка Навчально-наукового інституту бізнес-технологій «Українська академія банківської справи» Сумського державного університету
7. **Баташева Наталія Іванівна** – аспірант лабораторії інтенсивної педагогічної корекції Інституту спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України
8. **Бегун Світлана Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
9. **Безрукава Вікторія Геннадіївна** – магістр-аналітик програмного забезпечення Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
10. **Березняк Валентина Іванівна** – старший викладач кафедри політології та соціології Рівненського державного гуманітарного університету
11. **Бєлякова Світлана Миколаївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
12. **Білоцерківський Олександр Борисович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та фінансів Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
13. **Бобошко Вікторія Ігорівна** – аспірант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
14. **Боднарчук Тетяна Василівна** – магістр Київського національного університету імені Тараса Шевченка
15. **Божеску Анастасія Олександрівна** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
16. **Бойда Світлана Василівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри туризму та економічної теорії Буковинського державного фінансово-економічного університету
17. **Бойко Галина Анатоліївна** – кандидат товарознавчих наук, Херсонський національний технічний університет
18. **Бондар Віталій Дмитрович** – кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри документознавства та інформаційної діяльності Національного університету «Острозька академія»
19. **Бондаревська Ксенія Валентинівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Університету митної справи та фінансів
20. **Бондаренко Крістіна Валеріївна** – аспірант кафедри економічного аналізу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
21. **Бондарчук Олексій Анатолійович** – адвокат Національної асоціації адвокатів України, Рада адвокатів Сумської області
22. **Бончук Наталія Володимирівна** – практичний психолог Міжрегіонального центру ювелірного мистецтва міста Києва
23. **Булах Ірина Валеріївна** – асистент кафедри дизайну архітектурного середовища Київського національного університету будівництва і архітектури
24. **Буринюк Христина Петрівна** – студент Буковинського державного медичного університету
25. **Бялік Гаррі Абрамович** – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник Запорізького національного технічного університету
26. **Венгловська Олена Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Київського університету імені Бориса Грінченка
27. **Верхова Анастасія Олександрівна** – аспірантка кафедри мистецтвознавства Київського національного університету культури і мистецтв
28. **Винарчик Лілія Володимирівна** – асистент кафедри кадастру територій Національного університету «Львівська політехніка»
29. **Вівсянник Володимир Васильович** – кандидат медичних наук, асистент Буковинського державного медичного університету
30. **Вільхова Тетяна Володимирівна** – асистент кафедри менеджменту організацій Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
31. **Волков Владислав Анатолійович** – студент Харківського національного університету радіоелектроніки
32. **Гаврилюк Ольга Олександрівна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри комунікації та лінгвокраїнознавства Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

33. **Гавриш Лариса Осипівна** – завідувач ревматологічного відділення, лікар вищої категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
34. **Геренко Софія Сергіївна** – аспірантка Київського національного університету культури і мистецтв
35. **Глубока Ірина Олександрівна** – аспірант Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України
36. **Головацька Світлана Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку Львівської комерційної академії
37. **Головенко Тетяна Миколаївна** – кандидат технічних наук, Херсонський національний технічний університет
38. **Голубка Михайло Михайлович** – викладач вищої категорії Львівського кооперативного коледжу економіки і права
39. **Грабівська Галина Іванівна** – викладач кафедри мовної та міжкультурної комунікації Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
40. **Грабчак Віталія Ігорівна** – аспірант кафедри менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету
41. **Громова Анастасія Євгеніївна** – асистент кафедри фінансів Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
42. **Губа Наталія Олександрівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Запорізького національного університету
43. **Гурба Надія Олегівна** – студентка Одеського національного економічного університету
44. **Гуртовий Михайло Юрійович** – молодший науковий співробітник кафедри мікроелектроніки, електронних приладів та пристроїв Харківського національного університету радіоелектроніки
45. **Дєєва Наталія Едуардівна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету
46. **Дзядзіна Наталя Миколаївна** – аспірант кафедри європейської інтеграції Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
47. **Дмитренко Алла Василівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
48. **Довбня Людмила Еммануїлівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
49. **Дубінська Марія Василівна** – завідувач кардіологічного відділення, лікар вищої категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
50. **Дудар Олена Вікторівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та професійної комунікації Тернопільського національного економічного університету
51. **Дудка Інна Володимирівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб Буковинського державного медичного університету
52. **Дудка Тетяна Володимирівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб Буковинського державного медичного університету
53. **Дученко Катерина Андріївна** – асистент Харківської державної зооветеринарної академії
54. **Єгорова Ольга В'ячеславівна** – асистент кафедри інформаційних технологій проектування Черкаського державного технологічного університету
55. **Єгорченко Оксана Борисівна** – лікар функціональної діагностики І категорії Медичного центру «Прогрес»
56. **Єремеєвич Марина Олександрівна** – студент Донбаського державного педагогічного університету
57. **Живоложний Артем Юрійович** – Навчально-науковий центр «Інституту біології» Київського національного університету імені Тараса Шевченка
58. **Журавель Анна Василівна** – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
59. **Журавель Сергій Миколайович** – старший викладач кафедри охорони праці і навколишнього середовища Запорізького національного технічного університету
60. **Заболоцький Антон Юрійович** – директор центру дистанційного навчання Університету економіки і права «КРОК»
61. **Зінченко Олександра Миколаївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
62. **Золотун Ірина Миколаївна** – лікар-терапевт Чернівецької обласної клінічної лікарні
63. **Зубрій Олег Григорович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри машин та апаратів хімічних і нафтопереробних виробництв Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
64. **Іваненко Олена Олександрівна** – аспірант кафедри харчових технологій Херсонського національного технічного університету
65. **Ігнатова Олена Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, Криворізький національний університет
66. **Калашнікова Ольга Леонідівна** – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри зарубіжної літератури Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
67. **Калмикова Альона Сергіївна** – здобувач Донбаського державного педагогічного університету
68. **Калюжна Євгенія Миколаївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Запорізького національного університету

69. **Карамушка Олександр Миколайович** – викладач кафедри інформаційних систем і технологій Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
70. **Кедись Андрій Олександрович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
71. **Келюх Олексій Олександрович** – старший викладач кафедри інформаційних систем і технологій Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
72. **Клименко Світлана Юріївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
73. **Клімчук Оксана Валеріївна** – студентка Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
74. **Ковальчук Людмила Ігорівна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
75. **Козорог Анастасія Ігорівна** – студентка Донбаського державного педагогічного університету
76. **Козубенко Юрій Леонідович** – кандидат історичних наук, викладач кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
77. **Коломієць Тетяна В'ячеславівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
78. **Коляда Тетяна Анатоліївна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
79. **Кондратенко Валерія Сергіївна** – студентка Запорізького національного університету
80. **Костик Євгеній Петрович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
81. **Костик Євгенія Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної філології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
82. **Костриба Іван Васильович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри нафтогазового обладнання Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
83. **Котвицький Руслан Сергійович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
84. **Кочубей Людмила Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та методики викладання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
85. **Кравець Микола Олександрович** – викладач кафедри інформаційних систем і технологій Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
86. **Кравченко Оксана Володимирівна** – студент Національного університету харчових технологій
87. **Крамаренко Катерина Володимирівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
88. **Красілич Ірина Олегівна** – аспірант Української академії друкарства
89. **Кривець Юрій Миколайович** – кандидат економічних наук, докторант, Херсонський державний аграрний університет
90. **Кривцова Ірина Сергіївна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства Національного університету «Одеська юридична академія»
91. **Крючко Леся Станіславівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та банківської справи Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
92. **Кузнецова Дарья Сергіївна** – студентка факультету економіки та менеджменту Херсонського державного університету
93. **Курчій Оксана Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки і методики технологічної та професійної освіти Донбаського державного педагогічного університету
94. **Кухарчук Ірина Олексіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загального мовознавства та української філології, доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
95. **Кучик Галина Богданівна** – здобувач кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка
96. **Кушнерьова Анастасія Володимирівна** – студентка Донбаського державного педагогічного університету
97. **Лавренко Анатолій Степанович** – кандидат технічних наук, доцент, старший науковий співробітник, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища Запорізького національного технічного університету
98. **Лазаренко Сергій Володимирович** – аспірант кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»
99. **Левандовська Ірина Зіновіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов та професійної комунікації Тернопільського національного економічного університету
100. **Лесік Ірина Миколаївна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри економічної теорії і суспільних наук Миколаївського національного аграрного університету

101. **Лобза Алла В'ячеславівна** – доктор філософії в області економіки, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Університету митної справи та фінансів
102. **Логвінова Олена Олександрівна** – викладач кафедри режисури Харківської державної академії культури
103. **Лойко Юнона Володимирівна** – студентка факультету соціальної педагогіки та психології Запорізького національного університету
104. **Ляшук Аліна Миколаївна** – студент Національного університету водного господарства та природокористування
105. **Макаренко Володимир Васильович** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри землезнавства та геоморфології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
106. **Макарчук Оксана Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів та природокористування України
107. **Макєєва Ольга Миколаївна** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
108. **Маляренко Альона Володимирівна** – студентка факультету економічних наук Чорноморського державного університету імені Петра Могили
109. **Марущак Ірина Олегівна** – студентка факультету економічних наук Чорноморського державного університету імені Петра Могили
110. **Маршук Ліна Миколаївна** – асистент кафедри фінансів Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
111. **Матвієнко Богдана Ярославівна** – магістр Київського національного університету імені Тараса Шевченка
112. **Матросова Ірина Юріївна** – студентка Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка
113. **Матяш Олена Олександрівна** – студентка обліково-фінансового факультету Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
114. **Махровська Наталя Анатоліївна** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри прикладних математики, механіки та інформатики Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
115. **Маценко Аліна Анатоліївна** – студент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
116. **Мирошниченко Юрій Вікторович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
117. **Мірзоєва Тетяна Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства імені професора І.Н. Романенка Національного університету біоресурсів і природокористування України
118. **Міцик Таїса Олександрівна** – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ
119. **Молодиченко Наталя Аліміджаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
120. **Мосора Лариса Степанівна** – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та адміністрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
121. **Мосора Юрій Романович** – асистент кафедри нафтогазового обладнання Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
122. **Мочалов Юрій Олександрович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри стоматології дитячого віку Ужгородського національного університету
123. **Навіцкас Вікторія Анатоліївна** – студентка економічного факультету Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
124. **Нагорна Ганна Олексіївна** – аспірант кафедри регіональної політики та публічного адміністрування Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
125. **Нестеренко Оксана Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та військового господарства Національної академії Національної гвардії України
126. **Нестеров Олександр Васильович** – кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри охорони праці і навколишнього середовища Запорізького національного технічного університету
127. **Ніколайчук Анна Сергіївна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету
128. **Новосядлова Катерина Вікторівна** – студентка Національного університету біоресурсів та природокористування України
129. **Олексій Марія Василівна** – студент Буковинського державного медичного університету
130. **Опалько Марина Сергіївна** – студент Національного університету харчових технологій
131. **Орленко Олена Михайлівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних наук Харківської державної академії фізичної культури

132. **Ортеменка Євгенія Павлівна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
133. **Осадчий Олександр Васильович** – асистент кафедри виробництва приладів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
134. **Павленко Світлана Анатоліївна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри пропедевтики терапевтичної стоматології Української медичної стоматологічної академії
135. **Павленкова Олена Вікторівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри пропедевтики терапевтичної стоматології Української медичної стоматологічної академії
136. **Павлів Олег Васильович** – магістр соціології, керівник Товариства «Опір Західної України» в Празі, Чеська Республіка
137. **Петренко Вікторія Сергіївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки підприємства Херсонського державного університету
138. **Петрушанко Володимир Миколайович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри пропедевтики терапевтичної стоматології Української медичної стоматологічної академії
139. **Петюх Василь Миколайович** – кандидат економічних наук, професор, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
140. **Погромська Ганна Сергіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри прикладних математики, механіки та інформатики Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
141. **Поліщук Ірина Ігорівна** – кандидат економічних наук, доцент, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету
142. **Поліщук Марина Олександрівна** – студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
143. **Полях Вадим Миколайович** – аспірант кафедри маркетингу, підприємництва і організації виробництва Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва
144. **Пономарьова Оксана Борисівна** – старший викладач Університету митної справи та фінансів
145. **Попов Сергій Віталійович** – доктор технічних наук, головний науковий співробітник проблемної науково-дослідної лабораторії автоматизованих систем управління Харківського національного університету радіоелектроніки
146. **Попрожук Катерина Олегівна** – студентка Криворізького національного університету
147. **Потапчук Анатолій Мефодійович** – доктор медичних наук, професор кафедри стоматології післядипломної освіти Ужгородського національного університету
148. **Привроцький Володимир Петрович** – студент Тернопільського національного економічного університету
149. **Примак Тетяна Юхимівна** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Національного університету харчових технологій
150. **Прищепа Світлана Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
151. **Прокопчук Ганна Юріївна** – студентка Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
152. **Проценко Катерина** – студентка Університету митної справи та фінансів
153. **Пустяк Ольга Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
154. **Репа Наталія Сергіївна** – студентка обліково-фінансового факультету Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
155. **Романова Юлия Сергеевна** – студентка Факультета международных экономических отношений Финансового университета при Правительстве Российской Федерации
156. **Рочняк Віталій Віталійович** – студент Миколаївського національного аграрного університету
157. **Рудик Тамара Олександрівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
158. **Сай Віра Михайлівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри кадастру територій Національного університету »Львівська політехніка»
159. **Салей Марина Іванівна** – здобувач кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»
160. **Самойленко Наталія Миколаївна** – кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри хімічної техніки та промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
161. **Сандул Валентин Анатолійович** – аспірант кафедри соціальних теорій Інституту інноваційної та післядипломної освіти Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
162. **Сарибога Ганна Володимирівна** – старший викладач Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
163. **Сашко Ольга Петрівна** – викладач Луцького кооперативного коледжу Львівської комерційної академії
164. **Свяженіна Марина Віталіївна** – студентка Київського університету імені Бориса Грінченка
165. **Сидорова Алла Іванівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри пропедевтики терапевтичної стоматології Української медичної стоматологічної академії
166. **Силка Ірина Миколаївна** – кандидат технічних наук, асистент кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу Національного університету харчових технологій

167. **Сироватка Світлана Олександрівна** – завідувач сектору інформаційної політики Департаменту житлово-комунальної інфраструктури виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), аспірант Національної академії державного управління при Президентові України
168. **Сіліч Євген Геннадійович** – студент Інституту кримінально-виконавчої служби
169. **Сінельник Ірина Павлівна** – старший викладач кафедри іноземних мов і методик їх навчання Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
170. **Сіпайло Леонід Георгійович** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки підприємства Національного університету водного господарства та природокористування
171. **Скляр Євгенія Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства Буковинського державного фінансово-економічного університету
172. **Скоромна Олена Юріївна** – аспірант кафедри фінансів Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва
173. **Сліпченко Ганна Миколаївна** – аспірантка Національної академії статистики, обліку та аудиту
174. **Слободянюк Наталя Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
175. **Смирнов Максим Іванович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія»
176. **Снитюк Віталій Євгенович** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри інтелектуальних та інформаційних систем Київського національного університету імені Тараса Шевченка
177. **Сорока Аліна Анатоліївна** – студентка Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
178. **Сорокіна Аліна Вікторівна** – студентка економічного факультету Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
179. **Станкевич Юлія Юріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії Херсонського державного університету
180. **Стельмах Ніна Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
181. **Стовбун Альона Олексіївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
182. **Стратій Віталій Іванович** – заступник директора з наукової роботи Національного природного парку «Вижницький»
183. **Сулайманова Жанія Арманівна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
184. **Суха Марія Ігорівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
185. **Такйун Чарити Джастин** – аспірант кафедри психологічного консультування і психотерапії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, викладач кафедри психології Насаравського державного університету
186. **Талах Марія Віталіївна** – кандидат біологічних наук, старший викладач кафедри комп'ютерних наук Буковинського державного фінансово-економічного університету
187. **Танана Світлана Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
188. **Тарасевич Наталія Вадимівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Одеського національного економічного університету
189. **Тимчик Григорій Семенович** – доктор технічний наук, професор, декан приладобудівного факультету, завідувач кафедри виробництва приладів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
190. **Тищенко Ольга Олександрівна** – старший викладач кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
191. **Ткач Жанна Олександрівна** – студент Буковинського державного медичного університету
192. **Товкайло Тамара Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
193. **Тонконог Наталія Ігорівна** – аспірантка кафедри педагогіки Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
194. **Троян Юлія Іванівна** – асистент кафедри охорони праці та навколишнього середовища Запорізького національного технічного університету
195. **Тукало Ігор Васильович** – магістр Ужгородського національного університету
196. **Турка Тетяна Вікторівна** – доцент кафедри алгебри, кандидат фізико-математичних наук Донбаського державного педагогічного університету
197. **Федорченко Галина Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, теорії та методики початкової освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
198. **Фісуненко Павло Анатолійович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, економіки і управління персоналом підприємства Придніпровської державної академії будівництва та архітектури

199. **Форостюк Тетяна Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, теорії та методики початкової освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
200. **Храпливий Андрій Ігорович** – аспірант кафедри економіки підприємства Буковинського державного фінансово-економічного університету
201. **Цилюрик Тетяна В'ячеславівна** – студентка Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
202. **Цуперяк Сергій Степанович** – лікар-інтерн, студент Ужгородського національного університету
203. **Цуркан Таісія Георгіївна** – асистент кафедри педагогіки та методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
204. **Чернишова Анастасія Валеріївна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
205. **Чернякова Олена Іванівна** – старший викладач кафедри психології та педагогіки дошкільної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
206. **Чернята Наталія Олександрівна** – викладач української мови Економіко-правового коледжу Міжнародного гуманітарного університету
207. **Четверикова Ірина Юріївна** – студентка факультету педагогіки і психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
208. **Чирва Юлія Євгеніївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та військового господарства Національної академії Національної гвардії України
209. **Чумакова Галина Анатоліївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри історії та українознавства Національної металургійної академії України
210. **Шаповалова Наталія Петрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри експертизи харчових продуктів Національного університету харчових технологій
211. **Шапран Дар'я Петрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
212. **Шевергіна Марія Вікторівна** – студентка факультету соціальної педагогіки та психології Запорізького національного університету
213. **Шевченко Наталія Юріївна** – студентка Національного університету біоресурсів і природокористування України
214. **Шевченко Юлія Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств Національного авіаційного університету
215. **Шеіна Вероніка Олександрівна** – студентка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
216. **Шепель Анастасія Юріївна** – студентка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
217. **Шеремет Олег Олексійович** – кандидат економічних наук, доцент, в. о. директора Навчально-наукового інституту економіки і управління Національний університет харчових технологій
218. **Шиліна Альона Геннадіївна** – асистент кафедри іноземних мов Української інженерно-педагогічної академії
219. **Шкарбан Людмила В'ячеславівна** – викладач кафедри початкової освіти та методик гуманітарних дисциплін Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
220. **Шкарупа Ганна Миколаївна** – викладач коледжу Київського національного університету технологій та дизайну
221. **Шкрабак Ірина Володимирівна** – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки підприємства Донбаської державної машинобудівної академії
222. **Шмирко Віра Іванівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці та навколишнього середовища Запорізького національного технічного університету
223. **Шовкомуд Олександр Володимирович** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри машин легкої промисловості Луцького національного технічного університету
224. **Шпинта Галина Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри латинської мови Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
225. **Шубкіна Катерина Андріївна** – студентка Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
226. **Шуневич Ілля Валентинович** – студент Буковинського державного медичного університету
227. **Щепеткова Анастасія Сергіївна** – студентка економічного факультету Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
228. **Юрчик Ірина Борисівна** – старший викладач Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
229. **Яновська Тамара Анатоліївна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
230. **Яцишена Яна Олександрівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий журнал
«Молодий вчений»
№ 5 (32) травень, 2016 р.

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 30.05.2016 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 19,67. Тираж 100 прим.
Зам. 0516-42.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.